

Uluslararası
Akademik
ISSN 2757-6469
Birikim Dergisi

31 ARALIK 2023 Cilt /6 Sayı/5

International
Journal of
ACADEMIC
Accumulation

Uluslararası Hakemli E-Dergi

<https://akademikbirikimdergisi.com>

YIL: 2023 CİLT: 6 SAYI: 5 ***JENERİK / GENERIC PAGE***

ULUSLARARASI AKADEMİK BİRİKİM DERGİSİ (UABD) uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimiz 2021 yılına kadar yılda bir yayın yapmakta iken 2021 yılından itibaren Mayıs ve Aralık ayları olmak üzere yılda iki kez 2022 yılından itibaren ise Ocak-Mart-Mayıs-Ekim ve Aralık ayları olmak üzere yılda 5 kez yayınlanmaktadır.

UABD, sosyal bilimlerin her alanından yazı yayınlayan bir dergidir. Bu çerçevede özgün bilimsel makaleler, çeviriler, çeviri-yazılar, röportajlar, kitap, makale, sempozyum, panel ve bilimsel etkinlik tanıtma çalışmaları ile nekroloji metinleri yayınlar. Ayrıca, sunulduğu yer, toplantı ve tarihin kaydedilmesi ile başka bir yerde yayınlanmamış olması şartıyla sempozyum bildirimleri de yayınlanabilir. Ancak bu yayın etkinliğinden kaynaklanması muhtemel herhangi bir sorunun sorumluluğu yazara aittir. Yayınlanması için UABD Dergisi'ne gönderilen yazıların basım ve yayın hakları dergiye devredilmiş olur. Bu yazılar dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

UABD Dergisi, yayınlamış olduğu metinleri çeşitli mecralarda yayınlatabilir. UABD Dergisi'ne gönderilmiş yazılardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal, hukuksal, ekonomik ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazarlarına aittir. Dergi herhangi bir yükümlülük kabul etmez.

UABD Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

SAHİBİ/OWNER

Doç.Dr. Vedat YILMAZ

GENEL EDİTÖR / GENERAL EDITOR

Doç.Dr. Vedat YILMAZ

Malatya Turgut Özal Üniversitesi

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adnan ÇELİK
Prof. Dr. Ali AZAD
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI
Prof. Dr. Erdiñ TUTAR
Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT
Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. Jayesh KUMAR
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ
Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA
Prof. Dr. Milind SATHYE
Prof. Dr. Mohga BASSIM
Prof. Dr. Muhsin KAR
Prof. Dr. Murat TUNCER
Prof. Dr. Mustafa TASLIYAN
Prof. Dr. Mücahit KAĞAN
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH
Prof. Dr. Partha SARKAR
Prof. Dr. Tahir AKGEMCI
Prof. Dr. Şafak KAYPAK
Prof. Dr. Yakup BULUT

Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Gunadarma University / ENDONEZYA
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / TÜRKİYE
Yozgat Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Warsaw School of Economics Warsaw /POLAND
Wayne State University / USA
Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE
University of Canberra / AUSTRALIA
Buckingham University / UNITED KINGDOM
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE
Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / TÜRKİYE
Multimedia University / MALAYSIA
The University of Burdwan / INDIA
Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE

YAYIN KURULU / PUBLICATION BOARD

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK	Harran Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. A.Menaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Ferit İZCİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw /POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Veysel EREN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup BULUT	Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Abdulsemet YAMAN	Ardahan Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ahmet ŞİT	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Aziz BELLİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Berat AKINCI	Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Yıldız ATMACA	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Habibe POLAT	Malatya Turgut Özal Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kürşad ÖZKAYNAR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE
Öğr. Gör. Mehmet MECEK	Afyon Kocatepe Üniversitesi / TÜRKİYE

SAYI HAKEM KURULU / REWIEVER BOARD

Prof.Dr. Alaattin KIZILÇAOĞLU	: Balıkesir Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Ali BALCI	: Ankara Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Ahmet Burhan ÇAKICI	: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Gökhan TUNCEL	: İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Hasan Hüseyin TEKİN	: Polis Akademisi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. İsmail SEVİNÇ	: Necmettin Erbakan Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Kemal GÖRMEZ	: Hacı Bayram Veli Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Mustafa KOCAOĞLU	: Necmettin Erbakan Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN	: Dokuz Eylül Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof.Dr. Sıdıka ÇETİN	: Süleyman Demirel Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. AbdulhamitAEŞ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Abdullah AYDIN	: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (TÜRKİYE)

Doç.Dr. Abdulsemet YAMAN	:	Munzur Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Ahmet ŞİT	:	Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Ali BAYRAM	:	Samsun Üniversitesi Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Aydın EFE	:	Çankırı Karatekin Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Aziz BELLİ	:	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Berat AKINCI	:	Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Doç.Dr. Durmuş BURAK	:	Kilis Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Hazal ILGIN BAHÇECİ	:	Hacı Bayram Veli Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Hakan KARAASLAN	:	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Hale DEMİR KAYAN	:	Dicle Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Hasan YILMAZ	:	İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Kürşat Emrah YILDIRIM	:	Anadolu Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Mehtap ÖZTÜRK	:	Selçuk Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Mesut DOĞAN	:	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Metin KAPLAN	:	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Mustafa LAMBA	:	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Nazlı KEYİFLİ ŞENTÜRK	:	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Onur AKÇAKAYA	:	Ardahan Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Osman Kürşat ACAR	:	Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Oktay KIZILKAYA	:	Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Süreyya ECE	:	Şırnak Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Veysel ERAT	:	Bitlis Eren Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç.Dr. Yıldız ATMACA	:	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKNAR	:	Samsun Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Caner ÇATAL	:	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİÇEK	:	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Deniz MACİT	:	Ege Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Erkan UZUN	:	Tarsus Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat İSPİROĞLU	:	Giresun Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Hamdi Furkan GÜNAY	:	Gümüşhane Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KARAGÖZ	:	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi İlknur ACAR ATA	:	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Kıvanç DEMİRCİ	:	Bitlis Eren Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Kürşad ÖZKAYNAR	:	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi (TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Nurperihan TOSUN	:	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÜLMEZ	:	Mardin Artuklu Cumhuriyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Yeter AVŞAR	:	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (TÜRKİYE)
Öğr. Gör. Dr. Ahmet AKNAR	:	Hitit Üniversitesi (TÜRKİYE)
Öğr. Gör. Dr. Songül DEMİRKAN	:	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi (TÜRKİYE)
Ar. Gör. Dr. Ali GÜVEN	:	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

İNDEKSLER / INDEXED & IN LISTED

Index Copernicus, Rsearchbip, Directory of Research Journals Indexing (DRJI)

Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), RootIndexing, Open AIRE, İdealonline, Ojop

YEAR: 2023 VOLUME: 6 ISSUE: 5

GENERIC PAGE

INTERNATIONAL ACADEMIC ACCUMULATION JOURNAL (IJAA) is an international refereed journal. While our journal is publishing once a year until 2021, it is published twice a year, in May and December, from 2021 on, and 5 times a year, as January-March-May-October and December from 2022.

IJAA is a journal that publishes articles from all areas of social sciences. In this context, it publishes original scientific articles, translations, translation-texts, interviews, books, articles, symposiums, panels and scientific events promotion works and necrology texts. In addition, symposium papers can be published, provided that the place, meeting and date of the presentation is recorded and not published elsewhere. However, the responsibility of any problem likely to arise from this publication activity belongs to the author. The printing and publication rights of the articles sent to the IJAA Journal for publication will be transferred to the journal. These articles cannot be published, reproduced or used without reference to any other publication without the permission of the journal management.

IJAA Journal can publish the texts it has published in various media. Any legal, legal, economic and ethical responsibility that may arise from the articles submitted to the IJAA Journal belongs to the authors even if the article in question has been published. The journal does not accept any liability.

The language of publication of IJAA Journal is Turkish and English.

OWNER

Assoc.Prof. Vedat YILMAZ

GENERAL EDITOR

Assoc.Prof. Vedat YILMAZ

Malatya Turgut Ozal University

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adnan ÇELİK
Prof. Dr. Ali AZAD
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI
Prof. Dr. Erdinç TUTAR
Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT
Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. Jayesh KUMAR
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ
Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA
Prof. Dr. Milind SATHYE
Prof. Dr. Mohga BASSIM
Prof. Dr. Muhsin KAR
Prof. Dr. Murat TUNCER
Prof. Dr. Mustafa TASLIYAN
Prof. Dr. Mücahit KAĞAN
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH
Prof. Dr. Partha SARKAR
Prof. Dr. Tahir AKGEMCI
Prof. Dr. Şafak KAYPAK
Prof. Dr. Yakup BULUT

Selçuk University / TÜRKİYE
United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Gunadarma University / ENDONEZYA
Niğde Ömer Halisdemir University / TÜRKİYE
Yozgat Bozok University / TÜRKİYE
Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Warsaw School of Economics Warsaw / POLAND
Wayne State University / USA
Gazi University / TÜRKİYE
University of Canberra / AUSTRALIA
Buckingham University / UNITED KINGDOM
Yıldırım Beyazıt University / TÜRKİYE
Fırat University / TÜRKİYE
Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Erzincan Binali Yıldırım University / TÜRKİYE
Multimedia University / MALAYSIA
The University of Burdwan / INDIA
Selçuk University / TÜRKİYE
Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Gaziantep University / TÜRKİYE

PUBLICATION BOARD

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK	Harran University / TÜRKİYE
Prof. Dr. A.Menaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali AZAD	United Arab Emirates University / UNITED ARAB EMIRATES
Prof. Dr. Emmy INDRAYANI	Gunadarma University / ENDONEZYA
Prof. Dr. Ferit İZCİ	Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Jayesh KUMAR	Indira Gandhi Institute of Development Research / INDIA
Prof. Dr. Marek GRUSZCZYNSKI	Warsaw School of Economics Warsaw / POLAND
Prof. Dr. Mbodja MOUGOUÉ	Wayne State University / USA
Prof. Dr. Milind SATHYE	University of Canberra / AUSTRALIA
Prof. Dr. Mohga BASSIM	Buckingham University / UNITED KINGDOM
Prof. Dr. Muhsin KAR	Yıldırım Beyazıt University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Nor Asiah ABDULLAH	Multimedia University / MALAYSIA
Prof. Dr. Partha SARKAR	The University of Burdwan / INDIA
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Veysel EREN	Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup BULUT	Gaziantep University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Abdullah AYDIN	Niğde Ömer Halisdemir University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Abdulsemet YAMAN	Ardahan University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Ahmet ŞİT	Malatya Turgut Özal University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Aziz BELLİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Berat AKINCI	Alpaslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Oktay KIZILKAYA	Malatya Turgut Özal University / TÜRKİYE
Assoc.Prof. Yıldız ATMACA	Van Yüzüncü Yıl University / TÜRKİYE
Asistant Prof. Habibe POLAT	Malatya Turgut Ozal University / TÜRKİYE
Asistant Prof. Kürşad ÖZKAYNAR	Sivas Cumhuriyet University / TÜRKİYE
Lecturer Mehmet MECEK	Afyon Kocatepe University / TÜRKİYE

INDEXED & IN LISTED

Index Copernicus, Rsearchbip, Directory of Research Journals Indexing (DRJI)

Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), RootIndexing, Open AIRE, Idealonline, Ojop

ULUSLARARASI AKADEMİK BİRİKİM DERGİSİ

International Journal of Academic Accumulation

Open Access Refereed e-Journal

TABLE OF CONTENTS / İÇİNDEKİLER

s. 857-891	Ecem MUSLU Akran Zorbalığına İlişkin Eğitimci Görüşleri: Bursa Mustafakemalpaşa Ortaokul Yöneticileri ve Öğretmenleri Örneği
s. 892-919	Uzman Abdullah ÇELİK & Doç.Dr. Mehmet DAĞ İşsizlikle Mücadelede Türkiye İş Kurumu'nun Aktif İstihdam Politikaları: Bitlis İli Üzerine Bir İnceleme
s. 920-932	Öğr. Gör. Gökhan BİLİCİ & Şerife PEKKÜÇÜKŞEN Afet Lojistiği ve Afet Yönetiminde Karşılaşılan Lojistik Sorunlar
s. 933-943	Doç.Dr. Aykut SİĞİN 1950-1960 Yılları Arasındaki Demokrat Parti Döneminin Sosyo-Politik Atmosferini Anlamaya Yönelik Bir Çalışma
s.944-951	Prof. Dr. Hakan CANDAN & Oğuzhan ARI Yeşil Siyaset: Yeşil Partilerin Avrupa Siyasetinde Gelişimi ve Türkiye'ye Yansıması
s. 952-961	Doç.Dr. Şükran KARACA & Doç.Dr. Yusuf ÖCEL Sağlık İncancının Sağlıkta Giyilebilir Teknolojileri Benimseme Niyeti Üzerine Etkisi
s. 962-973	Muhammed Fatih Bilal ALODALI & Ali YILDIRIM Klasik Türk Yönetim Geleneğinde Güvenlik Ve İstihbaratın Öneminin Siyasetnameler Üzerinden Okunması: Nizamülmülk' ün Siyasetnamesi Örneği
s. 974-984	Ar. Gör. Çağrı SEVİNÇLİ Osmanlı Aile Hukuku'nda Şer'i ve Örfi Hukukun Gelişim Süreci Üzerine Genel Bir Değerlendirme
s. 985-997	Öğr.Gör. Dr. Hatike KOÇAR UZAN Kentsel Dönüşüm: Belediyelerin Sorumlulukları ve Türkiye'de Mevzuat Değerlendirmesi
s. 998-1016	Uzman Ali SÖYLEYİCİ & Doç. Dr. Kemalettin YEŞİL & Öğr.Gör.Dr. Gülin Tuğçe SÖYLEYİCİ Tükenmişlik Sendromunun Kariyer Uyum Yeteneği ile İlişkisi
s. 1017-1022	Dr.Öğr.Üyesi Yaşar Ayşegül OĞUZ Dış Ticaret Sektöründe Psikolojik Dayanıklılığın Presenteizme Etkisinin İncelenmesi
s. 1023-1036	Öğr.Gör. Dr. Nadira SEYIDOVA Evaluation of Sustainability Practices in the Turkish Banking Sector

s. 1037-1052	Dr.Öğr.Gör. Candan YILMAZ UĞUR OECD Ülkelerinde Vergi Kaçırma ve Yönetim Kalitesi
s. 1053-1062	Öğr.Gör.Dr. Şevin ABBASOĞLU Pazarlamada Sosyal Medya Platformları Ve Metriklerin Rolü
s. 1063-1071	Doç.Dr. Kazım KILINÇ Pazarlamada İki Kavram: Memnuniyet ve Tatmin
s. 1072-1078	Doç.Dr. Abdusemet YAMAN & Havva ÜNAL TOSUN Yönetimde Liderlik Kavramı ve Davranışsal-Dönüştürücü Liderlik Paradigmalarının Karşılaştırılması
s. 1079-1091	Doktorant Alparslan KILINÇ & Cihan AYAZ Nişâbûr'da X-XII. Yüzyıllarda Ticaret
s. 1092-1103	Doç.Dr. Ahsen SAÇLI Çevre ve Teknoloji
s. 1104-1115	Doç.Dr. Abdullah EROL Evanjeliciler, Küreselleşmeciler, Siyonistler Bağlamında Gazze Üzerine Bir Deneme
s. 1116-1129	Bilge Burhanettin GÜLCÜ Ekonomik Suç Kavramı, Benzer Kavramlarla İlişkisi ve Ekonomik Suçluluk
s. 1130-1141	Erdal KESGİN & Mohammad Ali TAWAKOLİ & Semiha Aybala BULUT & Adem ŞEKER Examining The Relationship Between Cops' Stress Situations And Their Activities
s. 1142-1153	Dr. Aslan ÖZSOY & Ela MELENDİ & Necmettin ŞEKER The Effect of Dimensions of Emotional Intelligence on Social Skills and Child Depression
s. 1154-1172	Doktorant Gamze KIRAN & Prof. Dr. Kemal Reha KAVAS Kahn Mimarlığında Doğa-Mekan-İnsan İlişkilerinin Yorumlanması Üzerine Bir Değerlendirme
s. 1173-1205	İsmail PERÇİN & Volkan ÇOBAN & Ertuğrul DEMİRBAŞ & Canan PERÇİN Müze İle Eğitim Yoluyla Ortaokul Öğrencilerinde Kültürel Miras Bilinci Oluşturma
s. 1206-1221	Dr. Hilal ERKOL & Özgür Şafak KAYA Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Öğretmen İstihdam Politikalarının Tarihsel Seyri
s. 1222-1239	Doç.Dr. Özge KOCAKULA Travmayı Paylaşmak: Acımasız Dünya Sendromu ve Duyarlı Örgütler Geliştirmeye Yönelik Bir Perspektif Önerisi
s. 1240-1253	Dr. Ayşe TOSUN & Nazlı GÖKÇE BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programının Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Açısından Değerlendirilmesi
s. 1254-1275	Öğr. Gör. Mehmet MECEK & Doç.Dr. Yıldız ATMACA Yerel Yönetimlerin Devlet Tüzel Kişiliğindeki Temsilinin Cumhuriyet Dönemi İçerisindeki Genel Görünümü

s. 1276-1290 Dr. Öğr. Üyesi İmren ALAKUŞ

The European Parliament's Position beyond National Interests: a Case Study of Kosovo

Akran Zorbalığına İlişkin Eğitimci Görüşleri: Bursa Mustafakemalpaşa Ortaokul Yöneticileri ve Öğretmenleri Örneği¹

Ecem MUSLU
Uzman Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı,
ecemilemuslu@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-9797-5618

Makale Başvuru Tarihi : 10.11.2023
Makale Kabul Tarihi : 12.12.2023
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.10431079

Özet

Anahtar Kelimeler:

Akran Zorbalığı,
Öğrenci,
Öğretmen,
Okul Yöneticisi,
Ortaokul

Araştırmanın konusu, Bursa İli Mustafakemalpaşa İlçesinde görev yapan ortaokul yöneticileri ve bu okullarda görev yapan öğretmenler örneğinde akran zorbalığına ilişkin eğitimci görüşlerinin ortaya konulmasıdır. Yapılan bu çalışmada, ortaokullarda çalışan yönetici ve öğretmenlerin okullarda yaşanan akran zorbalığının nedenlerinin neler olduğu, bu konuda hangi önlemlerin alınması gerektiği ve muhataplarının nasıl bilinçlendirilmesi gerektiğine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın gerçekleştirilmesinde nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın örnekleme belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem grubu belirlenirken ortaokullarda çalışan müdür ve öğretmenler seçilmiştir. Çalışma grubuna ulaşılırken kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmaya 6 öğretmen ve 6 yönetici dâhil edilerek hem öğretmen açısından hem de yönetici açısından zorbalık hakkında görüşler incelenmiştir. Verilerin analizi sırasında tematik analiz kullanılmıştır. Araştırma sonucunda hem yöneticiler hem de öğretmenler açısından iki farklı tema elde edilmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, öğretmenlerin ve yöneticilerin benzer görüşlere sahip olduğu, fakat öğretmenlerin akran zorbalığına daha fazla bireysel müdahale ettiği görülmüştür.

Educators' Views on Peer Bullying: The Example of Secondary School Administrators and Teachers in Bursa Mustafakemalpaşa

Abstract

Keywords:

Peer Bullying,
Student,
Teacher,
School
Administrator,
Secondary School,

The subject of the research is to reveal educators' opinions on peer bullying in the sample of secondary school administrators and teachers working in these schools in Mustafakemalpaşa District of Bursa Province. This research aims to determine the opinions of administrators and teachers working in secondary schools about the reasons for peer bullying in schools, what precautions should be taken in this regard, and how their interlocutors should be made aware. Qualitative research methods were used in carrying out the research. Purposeful sampling method was used when determining the sample of the study. While determining the sample group, principals and teachers working in secondary schools were selected. Snowball sampling method was used to reach the study group. By including 6 teachers and 6 administrators in the study, opinions about bullying were examined from both the teacher's and the administrator's perspective. Thematic analysis was used during data analysis. As a result of the research, two different themes were obtained for both administrators and teachers. When evaluated in this context, it was seen that teachers and administrators had similar views, but teachers intervened more individually in peer bullying.

¹ Bu makale 13-17 Kasım 2023 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen "4. Ulusal Eğitimde Dönüşüm Forumu (UEDFOR)" etkinliğinde sözlü sunum yapılan "Ortaokul Yöneticisi ve Öğretmenlerinin Akran Zorbalığına İlişkin Görüşleri" adlı çalışmanın geliştirilmiş ve güncellenmiş tam metnidir.

GİRİŞ

Zorbalık, toplumsal yaşamda ne zaman ortaya çıktığı bilinmeyecek kadar eski ve tamamen ortadan kaldırılamayacak kadar da toplumsal yaşamının bir parçası olmuş olumsuz nitelikli bir eylemdir. Yalın bir ifade ile bir kimsenin bilinçli ve kasıtlı bir şekilde başkasını rahatsız etmesi, onu huzursuz etmesi ya da ona zarar vermesi şeklinde ifade edilebilecek olan zorbalık, toplumun hemen her kesiminde görülebilen bir davranıştır. Aynı yaş grubu, ortak geçmiş ve eşdeğer statüde yer alan kişiler olarak ifade edilebilecek olan “*akran*” kavramı bu davranışı belirli bir sosyal grup ile çevreleme imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda en yalın haliyle akran zorbalığı, aynı yaş grubunda olan ve birçok ortak özelliklere ve/veya statüye/benzerliğe sahip olan kişilerin benzer özellikteki diğer kişileri rahatsız etmesi ve/veya zarar vermesi şeklinde tanımlanabilir.

Akran zorbalığı, sosyal hayatın tüm alanlarında olduğu gibi eğitim hayatında da var olan bir davranıştır. Dolayısıyla akran zorbalığı, okul öncesi eğitimden ortaöğretime kadar tüm eğitim kademelerde görülebilmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda akran zorbalığına maruz kalan öğrencilerin %10-20 arasında olduğu tespit edilmiştir (Pekel Uludağlı ve Uçanok, 2005). Ayrıca hem “*kurban*” hem de “*zorba*” olan öğrencilerin toplam sayısı, sadece “*kurban*” ya da sadece “*zorba*” olan öğrencilere göre daha azdır. 2018 PISA verilerine göre Türkiye’deki öğrencilerin %24’ünün en az “*ayda bir defa*” zorbalığa maruz kaldığı tespit edilmiştir. Okul dönemi çocuklarında akran zorbalığının görülme sıklığının fazla olması, okullarda çalışan öğretmenlere ve yöneticilere bazı sorumluluklar ve görevler yüklemektedir. Çünkü okullarda görülen akran zorbalığının kaynağı bazen öğrencilerden, bazen öğretmenlerden, bazen de okul idaresinden veya toplumdan kaynaklanabilmektedir. Okullarda görülen bu zorbalığın sebepleri ise toplumların yapısının karmaşıklaşmasına, teknolojik gelişmelere, insan ihtiyacının değişmesine, aile yapılarının yozlaşmasına ya da toplumsal bağlardaki zayıflamalara bağlanmaktadır (Aşıcı ve Aslan, 2010). Tüm bu etkenler okul içerisinde saldırganlığın, şiddetin, çete faaliyetlerinin, cinsel tacizin, madde bağımlılığının ve hırsızlığın artmasına neden olabilmektedir. Kanadıkırık Kılıç ve Kılıç (2013) son 30 yılda yapılan araştırmalar ışığında öğrencilerin sağlıklı gelişmesinin olumsuz yönde etkilendiği ve okullarda ciddi oranlarda akran zorbalığı görülmeye başlandığını belirtmişlerdir.

Okul yöneticileri başta olmak üzere, okulda görev yapan rehberlik öğretmenlerinin, branş öğretmenlerinin ve diğer personelin zorbalığa uğrayan çocukların kendilerini güvende hissetmelerini sağlayacakları bir ortam sunmaları gerekmektedir. Ortamın sunulabilmesi de okul personelinin zorbalık davranışlarına yönelik tutumları sayesinde olabilecektir. Okuldaki personelin zorbalığı gelişim ve büyümenin bir parçası şeklinde görmesi, bu davranışların çocuklar arasında görülmesini destekleyebilmektedir. Akran zorbalığının azalması ancak okuldaki tüm personelin mücadele etmesi ile mümkün olabilecektir. Bu sebeple okullarda akran zorbalığıyla mücadele edebilmek için çözüm stratejilerinin uygulanmasının yanında personelin de bu konuda duyarlılığının artırılması gerekmektedir (Pişkin, 2002). Fakat ülke genelinde görülen genel tabloya bakıldığında hem yöneticilerin hem de öğretmenlerin akran zorbalığının farkına varılmasında ya da bu durumda müdahalede bulunulmasında yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bu sebeple de okullardaki zorbalık davranışlarında artış meydana gelmektedir (Doğan, 2010).

Okullardaki akran zorbalığının azalabilmesi için tüm personelin, öğrencilerin ve ailelerin sürece bir bütün olarak dâhil edilmesi gerekir. Bu konuda öğretmen ve yöneticiler paydaşlar arasında köprü görevi göreceği için bir farkındalık oluşturmaları beklenir. Bununla birlikte bu farkındalığı, diğer personele ve meslektaşlarına örnek teşkil edecek etkili ve bilinçli bir aksiyona/eyleme çevirmeleri gerekmektedir. Bunun için de öğretmen ve yöneticilerin akran zorbalığı ile ilgili olarak donanımlı ve bilgili olmaları zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda öğretmen ve yöneticilerin akran zorbalığı ile ilgili düşünce, bilgi, yetenek vd. donanımlarının değerlendirilmesi ve bunların optimal bir şekilde geliştirilmesi gerekmektedir. Kaldı ki yönetici ve öğretmenlerin akran zorbalığına yönelik düşünce, görüş ve yaklaşımlarının bilinmeden “*nasıl?*” ve “*ne yönde?*” bir farkındalık oluşturulması gerektiği hakkında aksiyon almak çok mümkün değildir.

Akran zorbalığı etkileyen muhtelif unsurlar, süreçler, şartlar vd. faktörler bulunmaktadır. Örneğin yaş/dönem faktörü akran zorbalığının türleri ve oranları konusunda bazı değişikliklerin yaşanmasına neden olabilmektedir. Yapılan çalışmalar ve elde edilen istatistiklerde örnek olarak ergenlik dönemlerinde akran zorbalığının oransal olarak arttığı bilinmektedir. Bu sebeple ergenlik döneminde (öncesi ve sonrası da dâhil) akran zorbalığının azaltılması için alınacak önlemlerde, bu sosyal grup ile etkileşim halinde bulunan öğretmen ve yöneticilerin akran zorbalığı konusundaki tecrübe ve yaklaşımları sorunun tespit ve çözümü açısından oldukça önemli hale gelmektedir.

Öğrencilerin fizyolojik ve psikolojik olarak ergenlik dönemine geçişinin yaşandığı, bununla birlikte de akran zorbalığının bir tarafı olma eğilimlerinin arttığı ilköğretimde çalışan yönetici ve öğretmenlerin görüşlerinin alınması, yapılan bu çalışmanın temel problem durumu olarak ortaya çıkmaktadır. Araştırmanın konusu, Bursa İli Mustafakemalpaşa İlçesinde görev yapan ortaokul yöneticileri ve bu okullarda görev yapan öğretmenler örneğinde akran zorbalığına ilişkin eğitimci görüşlerinin ortaya konulmasıdır. Yapılan bu çalışmada, ortaokullarda çalışan yönetici ve öğretmenlerin okullarda yaşanan akran zorbalığının nedenlerinin neler olduğu, bu konuda hangi önlemlerin alınması gerektiği ve muhataplarının nasıl bilinçlendirilmesi gerektiğine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda akran zorbalığının nedenleri, akran zorbalığına ilişkin alınabilecek önlemler ve bilinçlendirme yöntemlerini incelemek de araştırmanın alt amaçları arasında yer almaktadır. Konunun ele alınmasında öncelikle akran zorbalığı hakkında kısaca bilgi verilecek, sonrasında ise araştırmanın metodolojisine değinilerek elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

KAVRAMSAL VE KURAMSAL AÇIDAN AKRAN ZORBALIĞI

Akran zorbalığı ve eğitim yöneticileri ile öğretmenlerin akran zorbalığına yönelik görüş ve yaklaşımlarının değerlendirildiği çalışmamızın daha iyi anlaşılabilmesi açısından öncelikle akran zorbalığı kavramının ele alınması yararlı olacaktır. Bu bağlamda akran zorbalığının tanımı, türleri, zorba ve kurbanın özellikleri ile akran zorbalığını etkileyen faktörler üzerinde durmak çalışmamızın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü kavramlar, kendi içeriklerini ortaya koyarken, aynı zamanda sınırlarını ve kapsamalarını da oluşturmaktadırlar.

Akran Zorbalığının Tanımı

Akran zorbalığı, öğrencilerin maruz kaldığı davranışlardan biridir (Yurtal ve Cenkseven, 2007). Zorbalıkta bulunan bireylere “zorba”, zorbalığa uğrayan kişilere ise “kurban” denilmektedir. Akranına baskıda bulunan zorba çocukların kendilerini akranından güçlü ve büyük hissetmeleri akran zorbalığına neden olmaktadır. Ayrıca zorba kişilerin, kurban kişiler üzerinde baskı uygulamayı bir çözüm yolu olarak görmeleri ve kurbanın şiddet davranışlarını hak ettiğini düşünmeleri de diğer akran zorbalığı nedenleri arasındadır (Genç, 2007).

Akran zorbalığının yaşanması durumunda akranların birbirlerine karşı olumsuz etkileri de söz konusu olmaktadır. Saldırganlık, baskılama, manipüle etme vd. birçok olumsuz etki bu süreçte ortaya çıkabilmektedir. Bu kapsamda en şiddetli olumsuz etki saldırganlıktır. Saldırganlık, fiziksel ve sözel şekilde farklı zamanlarda ve farklı ortamlarda ortaya çıkan, genelde tekrarlama özelliğine sahip bir baskın güçtür (Tani vd., 2003). Baskılama ise kişilerin özgürlüklerini ortadan kaldırmaya, onları istek ve iradelerinin dışında davranmaya zorlayan bir eylemdir. Manipüle etme davranışı da zorba kimselerin menfaatlerine yönelik kişilerin duygu, düşünce ve davranışlarını kendilerine hissettirmeden değiştirmeyi amaçlayan davranışlardır. Baskılamada bir alenilik göze çarparken, manipüle etmede ise gizli bir yönlendirme durumu söz konusudur. Ancak davranış türü ne olursa olsun, bu davranışın kurban üzerindeki etkisi ne boyutta olursa olsun hepsinin sonucu “akran zorbalığı” kapsamında değerlendirilmektedir.

Akran zorbalığı; bir akranın veya akran grubunun, bir kurban çocuğa ya da bir grup kurban akrana belirli aralıklarla düzenli olarak olumsuz davranışlar uygulamasıdır (Güvenir, 2004). Yine akran zorbalığı; kurbanın kendini koruyamadığı, zorba davranışı engelleyemediği (Schuster, 1999) ve süreklilik içinde olan şiddettir

(Roland, 2002). Akran zorbalığının, zorbanın kendi isteklerinin yapılması için kurbanı; saldırgan, sözel, psikolojik veya fiziksel olarak kaba güç göstermesi olarak tanımlanması da mümkündür (Besag, 1989). Akran zorbalığı devam ettiği sürece kurban çocuk için büyük tehlikeler ve olumsuzluklar yaşanabilmesi söz konusudur (Whitted vd., 2005). Bu tehlikelerin ortadan kaldırılabilmesi için mevcut zorbalığın ortadan kaldırılması, hatta daha ortaya çıkmadan önlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda akran zorbalığının tanımlanmasına koşut olarak türleri ve bu türlerin nasıl ortaya çıktığı konusunda genel bilgilerin ortaya konması konunun daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

Akran Zorbalığının Türleri

Akran zorbalığı fiziksel olarak zarar vermekle kalmaz aynı zamanda kurbanın duygularına, özsaygısına ve güven hissine sözcüklerle ya da davranışlarla zarar vermektedir (Yurtal, 2006). Kişiler üzerindeki fiziksel ve psikolojik olumsuzlukları önemli olduğu için giderilmesi, minimum olumsuzluk seviyesinde tutulması ve hatta mümkünse daha hiç ortaya çıkmadan önlenmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda da akran zorbalığının kapsamının, ortaya çıkma hallerinin, nedenlerinin, belirtilerinin, olumsuz etkilerinin ve çözüm önerilerinin ideal bir şekilde ortaya konması gerekmektedir. Bu bağlamda da akran zorbalığını kendi içinde türlere ayırarak, her birisinin kendi iç dinamiklerine göre ayrı ayrı değerlendirilmesi daha yararlı olacaktır.

Akran zorbalığı alan yazında pek çok türe ayrılmıştır. Araştırmacılar, zorbalığın ortaya çıkış şekli başta olmak üzere muhtelif özelliklerine göre akran zorbalığını kendi içinde farklı alt türlere ayırmışlardır. Zorbalık türleri farklı şekillerde bir araya getirilerek akran zorbalığı (Şirvanlı Özen, 2006) siber zorbalık, fiziksel zorbalık, sözel zorbalık ve cinsel zorbalık şeklinde başlıklar altında gruplanmıştır. Fiziksel zorbalığın altında kurbanı ve eşyalara zarar verme, sözel zorbalıkta ise kurbanı dışlama, duygusal olarak yıpratmadan söz edebiliriz. Başlıca zorbalık türleri şunlardır;

- **Fiziksel Zorbalık:** Zorbalık yapan çocukların kurbanı fiziksel olarak zarar vermesidir. Fiziksel zorbalık rahatlıkla gözlemlenebilir davranışlardır. Zorbanın yaşı ve gücü arttıkça kurbanı daha fazla zarar vermektedir. Fiziksel zorbalıkta bulunan zorba tokat atma, ısırma, dürtme, boğazını sıkma, çekme, sıkma, çimdikleme, itme, yumruklama, tırmıklama, dövme, tükürme ve saçını çekme davranışları sergilenmektedir (Kıpcı, 2004; Kepenekçi ve Çınkır, 2003; Pişkin, 2002). Ayrıca eşyalara zarar vermek de fiziksel zorbalık türlerinden biridir.
- **Sözel Zorbalık:** Aşağılayıcı - alaycı sözler söyleme, lakap takma, ırkçı ifadeler, dedikodu çıkarma, cinsel içerikli sözler söyleme, sataşma, tehdit, küçümseme, acımasızca eleştirme, hakkında yalan sözler söyleme, rahatsız edici jest ve mimikler, dalga geçme ile incitici sözleri kapsamaktadır (Kıpcı, 2004; Kepenekçi ve Çınkır, 2003; Pişkin, 2002). Smith ve Sharp (1994) sözel zorbalığı kurbanın arkasından yaşanmamış olayları yaşanmış gibi anlatarak kurbanı dışlama, yalnızlaştırma şeklinde de ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. (akt. Yurtal ve Cenkseven, 2007). Sözel zorbalık yaygın olarak karşılaşılan bir durum olmakla birlikte fark edilmesi oldukça zor bir zorbalık davranışıdır. Kurbanın onurunu kırarak küçük düşürmektedir. Zorba için bu davranışı gerçekleştirmek çok kolayken kurban için çok ağır ve dayanması çok zor olabilmektedir. Sözel zorbalık eylemleri devam ettikçe kurban üzerindeki olumsuz etkileri de büyümektedir (Olweus, 1993; Coloroso, 2003; Macklem, 2003).
- **Siber Zorbalık:** Son yıllarda daha çok karşılaştığımız bir zorbalık türü olarak öne çıkmaktadır. Ayas ve Horzum (2010); Eroğlu (2011); Özdemir ve Akar (2011) teknolojinin hız kazandığı bu dönemin ve kullanma sıklığının artışının yeni bir zorbalık türü olarak siber zorbalığı eklediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda artık günümüzde akran zorbalığına maruz kalmak için akran ve kurbanın fiziksel olarak bir araya gelmesine gerek kalmadığı söylenebilir. Teknolojinin amacının dışında kullanılması ise siber zorbalığı meydana getirebilmektedir (Çivilidağ ve Cooper, 2013; Kocatürk, 2014). Arıcak (2009) siber zorbalığı kurbanı zarar vermek amacıyla teknolojik aletleri kullanarak sistematik ve kasıtlı bir şekilde

rahatsız edici davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Zorba, mevcut eylemini ilk başlarda şaka amaçlı veya eğlenmek için yaptığını düşünse de bu davranışı zamanla kurban üzerinde büyük etkiler yaratmaktadır (Baştürk Akca vd., 2014). Sadece şaka amacıyla atılan mesajlar ve paylaşılan içerikler siber zorbalığın oluşmasına sebep olabilmektedir. Olweus (2012) siber zorbalığın, cep telefonu ve internet kullanımı ile yapıldığını bildirmektedir. Öğrenciler açısından teknolojinin ilerlemesi, teknolojiye kolaylıkla erişebilmeleri okullarda zorbalık davranışları meydana getirmektedir (Ayas ve Horzum, 2010; Eroğlu 2011). Siber zorbalıkta zorba ve kurban arasında fiziksel bir temas bulunmaz. Ancak, kurbanın maruz kaldığı zorbalık davranışı, sahip olduğu duygu, düşünce ve davranışlarını olumsuz olarak etkilemektedir. Çünkü kurbanın güven duygusu, korku, utanç ve kaygıları yoğun olabilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2005). Shariff (2005)'e göre siber zorbalıkta zorbalık yapanın kimlik bilgilerinin gizli kalması, kurbanın onu tanımasını engeller. Bu durumda kimlikleri gizli olduğundan tekrarlanma olanağı yüksektir. Kimliğinin ortaya çıkmayacağından emin olduğu ölçüde zorbalığını sürdürme eğilimine sahiptir. Ayrıca cinsel istismar sanal ortamda daha yaygındır (Peker vd., 2012). Batmaz ve Ayas (2013) da rahatsız edici, tehdit ve korkutucu mesajlar yollama, kişinin özel resimlerini ve videolarını yayınlamanın, kişisel verilerini paylaşmanın siber zorbalığa örnek olarak verilebileceğini ifade etmiştir. Sanal zorbalığın diğer zorbalıklardan temel farkı teknoloji aracılığıyla gerçekleşmesi ve zorbanın kurbanı her an büyük bir çaba sarf etmeksizin ulaşılabilir olmasıdır. Kurbanın sürekli olarak zorbalık davranışına maruz kalacağını düşünmesi birçok olumsuz sonuç meydana getirmektedir (Ayas ve Horzum, 2010). Eroğlu ve Güler (2015) de siber zorbalığın kurbanın sosyal hayatı, akademik başarısı ve duygu durumunu etkileyeceğini bildirmektedir. Tepe ve Ergüney (2023), öğrencilerin internet ortamlarında daha çok vakit geçirmesinin onların zorbalık ile ilgili çeşitli durumlarla daha çok karşılaşmasına sebep olduğunu ifade etmişlerdir. Siber zorbalık sadece sınırlı bir ortamda değil sürekli her ortamda devam edebilmektedir. Örneğin bir çocuk okulda, okul dışındaki hayatında, evinde, yolculuk yaparken kısacası teknolojiye erişebildiği her ortamda zorbalığa maruz kalabilmektedir.

- **Cinsel Zorbalık:** Zorbanın kurbanı fiziksel temasta bulunması, rahatsız edici cinsel sözler söylemesi, taciz (Aşıcı ve Aslan, 2010; Kapıcı, 2004; Kepenekçi ve Çınkır, 2003), imalı konuşma, zorlama, sarkıntılık, çevreye söylenti yayma ve tecavüz cinsel zorbalık davranışlarıdır (Aşıcı ve Aslan, 2010; Kapıcı, 2004; Kepenekçi ve Çınkır, 2003). Ayrıca cinsel zorbalık, teknolojik araçlar kullanarak mesaj, ses ve görüntü yayınlanması ile de gerçekleştirilebilir (Shore, 2006). Diğer zorbalık türleriyle kıyaslandığında cinsel zorbalığın kurban üzerinde daha büyük olumsuz etkilere neden olma ihtimali bulunmaktadır. Diğer zorbalık türlerinde de olduğu gibi cinsel zorbalığın da aile ve eğitimciler tarafından hiç üstünde durulmayan, fark edilmeyen çeşitli yollarla gerçekleşme ihtimali bulunmaktadır.

Zorba Çocuğun Özellikleri

Saldırgan davranışlar sergileyenler zorba olarak ifade edilmektedir. Zorba çocuk, akranlarının arasından belirledikleri bir kurban veya kurban grubuna düzenli olarak zorbalık uygulamaktadır (Pellegrini, 1998). Zorbalık davranışlarında bulunan çocuklar ileriki dönemlerinde daha çok şiddet içeren davranışlar sergileyebilmektedir (Garrity vd., 1997). Zorbalığın gittikçe artan bir ivmesi olduğundan söz edebiliriz. Fakat Olweus (1993) zorba çocukların özgüvenlerinin yüksek olduğunu ve algılarının açık olduğunu belirtmiştir. Diğer bir deyişle zorbalık yapan çocuk kendini güçlü görmektedir ve aynı zamanda kazanacağı çatışmalara girerek karşı tarafı zor durumda bırakmaktadır. Bu kişiler acıma duygusundan yoksundurlar (Bitney ve Title, 1997). Zorba çocuk, çevresine kendisinin güçlü olduğunun izlenimini verir. Bu kişiler çevresindeki akranlarına bilerek ve isteyerek zarar vermektedirler. Zorba kimselerin kendisine olan saygısı yüksek düzeyde iken, kaygı düzeyleri düşük seviyededir (Çetinkaya vd., 2009). Bununla birlikte zorba çocuklar, genellikle empati duygusundan mahrumdurlar (Gökler, 2009; Kartal ve Bilgin, 2007). Bu kişiler zorbalığa maruz bıraktığı kurbanın zorbalığı hak ettiğini düşünmektedirler. Zorba çocuklar genelde tatminsizlik yaşamaz ve kendilerini becerikli görürler. Bu kişiler kendilerini başarılı görürler ve sert olduklarına inanırlar (Öger vd., 2005).

Kurban Çocuğun Özellikleri

Zorbalığa mazur kalan kişilere “*kurban*” denilmektedir. Kurbanın karamsarlık ve kaygı duygusu yüksek düzeydeyken, özgüvenleri düşük düzeydedir. Kurbanlar kendilerini yalnız ve güvensiz bir ortamda hissederler (Boivin vd., 1995). Zorbalığa maruz kalan kurbanlar, genellikle karşılaştıkları zorbalığı ifade etme eğiliminde olmazlar. Bunun yerine okula gitmeye yönelik isteksizlik duyma, okuldan kaçma ve sürekli bahane üretme gibi davranışları sergilerler (Forero vd., 1999; Sharp, 1995). Kurban çocuk, ev hayatından hoşnut olan ailesi ile birlikte olmaktan zevk alan çocuktur. Bu çocuklar çoğunlukla utanma, pasiflik, kaygılı olma, itaatkârlık, çekingenlik vb. davranışlar sergilemektedirler. Söz konusu durum nedeniyle de içedönük bir karakter eğiliminde olurlar. Fiziksel olarak ise genelde acıya dayanıksızdırlar. Yine genellikle zorbalardan fiziksel olarak ufak ve çelimsizdirler. Kurban çocukların aileleri genellikle korumacı ebeveyn olurlar (Öger vd., 2005).

Zorbalığa maruz kalan kurbanın, yaşadıklarını çevresinden saklama olasılığı yüksektir. Bu kişiler, yaşadıklarını yakınlarına anlatmaktan kaçınırlar. Ancak kurbanlar, yaşadığı duyguları saklayamazlar. Akran zorbalığı durumunda kurbanın ailesi veya yakınları kurbanda olumsuz bir durum olduğunu hissederler. Zorbalığa maruz kalan çocukta çevreye uyumsuzluk, karamsarlık, başarısızlık ve depresyon kaçınılmazdır (Crick ve Grotpeter, 1996; Kochenderfer ve Ladd, 1996; Slee, 1995). Kurbanlar genellikle sakin, çevreye duyarlı ve algıları açık çocuklardır. Kurbanları iki gruba ayırmak gerekir. Bunlar pasif ve tahrik edici kurbanlardır. Pasif kurbanlar, çevreyle ilişkileri, iletişim yetenekleri ve özgüvenleri düşük kişilerdir. Bu kimseler güçsüz, içedönük, sessiz, ürkek, çekingen ve sakin bireylerdir. Tahrik edici kurbanlar ise karşı tarafı harekete geçirecek, kıskırtacak davranışlar sergileyen ve muhalif özellikte bireylerdir (Olweus, 1993). Kurban olan çocuk, uzun süre zorbalığa maruz kalmayı sürdürebilmektedir. Hatta zorbalığa uğradığı için kendini suçlayabilmektedir. Bu kişiler çoğu zaman zorbalığa maruz kalmasının kendisinden kaynaklandığını düşünmektedirler. Kurban çocuklar, kendilerine yardımcı olacak bir arkadaşına ihtiyaç duyarlar. Ancak bu kişiler genellikle böyle bir arkadaş bulamaz ve çoğunlukla yalnız kalırlar (Shaffer, 2001).

Akran Zorbalığını Etkileyen Faktörler

Akran zorbalığı hem kurban hem zorba açısından birçok değişkenden etkilenebilmektedir. Bu değişkenler, zorbalığın türüne, niteliğine, etki gücüne, yoğunluğuna vd. unsurlarına doğrudan etki etmektedirler. Bu sebeple bu bölümde başlıca etkili olabilecek değişkenlerden bahsedilmiştir.

Yaş

Akran zorbalığında zorba - kurban arasındaki ilişkiye “yaş” faktörünün nasıl etkilediği konusunda birçok çalışma yapılmıştır (Rigby, 2002; Olweus, 1993; Macklem, 2003; Sullivan vd., 2004; Coloroso, 2003). Özellikle yaş gruplarındaki değişimlerin zorbalık türleri ve yoğunluklarına olan etkisi incelenmiştir. Söz konusu çalışmalar ile zorbalıktaki yaşa göre artış ve azalmanın grafikleri oluşturulmaya çalışılmıştır.

McCabe ve Martin (2005), MacKelm (2003), Smith vd. (1999) akran zorbalığı uygulanan kurbanların sayısının ilkokuldan ortaokula doğru gittikçe azaldığını belirtmektedir. Borg (1999), yine ilk ve orta öğretimde eğitim gören öğrencilerin zorbalığa uğrama oranında bir düşüş olduğunu belirtmesinin yanında aynı çalışmasında zorbalıların sayısında bir azalma gözlenmediğini de tespit etmiştir.

Olweus (1994) tarafından yapılan araştırmada çocukların yaşları arttıkça akran zorbalığına maruz kalma oranları düşmekle birlikte zorbalık davranışlarını gerçekleştiren zorbalarda bir azalma saptanmamıştır. Bunun yanı sıra çeşitli çalışmalarda akran zorbalığının anaokulu seviyesine kadar indiği ve çok küçük yaşlarda bile akran zorbalığının yaşanabildiği tespit edilmiştir (Chazan, 1994). Ayrıca akran zorbalığının, okula yeni gelen bir öğrenciye uygulanma durumunun daha yüksek olduğu ifade edilmektedir.

Cinsiyet

Yapılan birçok araştırmada erkeklerin kızlara göre daha çok zorba davranışlar sergilediği tespit edilmiştir (Nansel vd., 2001; Banks, 1997). Yine araştırma sonuçlarına göre kızları zorbalığa maruz bırakanların ağırlıklı olarak hem erkek hem de kız olduğu görülmüştür. Erkeklerle ise genelde hemcinslerinin daha çok zorbalık uyguladığı tespit edilmiştir (Melton vd., 1998; Olweus, 1993).

Zorbalığa maruz kalan kişilerin yardım isteme ya da zorbalığa uğradığını dile getirmede cinsiyet açısından farklılık olduğu da gözlemlenmektedir. Bu konuda erkekler daha pasif bir tutum sergilerken, kızların ise daha aktif konumda oldukları görülmüştür. Uygulanan zorbalık davranışlarına bakıldığında kızlar ve erkekler arasında çeşitli farklılıklar bulunduğu da tespit edilmiştir. Erkeklerin daha çok fiziksel zorbalık, kızların ise daha çok sözel zorbalık uyguladıkları saptanmıştır (Smith vd., 2003).

Bu ağırlıklı sonuçların yanı sıra diğer bazı çalışmalarda bu konuda farklı sonuçlara da ulaşılmıştır. Örneğin bu çalışmalara bakıldığında hem kızlara hem de erkeklere yaygın olarak sözel zorbalık uygulandığı; erkeklere daha çok fiziksel zorbalık, kızlara ise cinsel zorbalığın uygulandığı gibi sonuçların ortaya çıktığı da görülmektedir (Olweus, 1993; Nansel vd., 2001). Kızların birbirlerine uyguladıkları en yaygın zorbalık türleri; çevreden dışlama, yok sayma ve görmezden gelme şeklinde ortaya çıkmaktadır (Olweus, 2012).

Aile Tutumları

Akran zorbalığında aile çok önemli bir yere sahiptir. Aileler, çocukları için önemli bir rol model olmaktadır. Ailenin çocuğuna olumsuz davranış stili, aile içinde yaşanan sorunlar ve iletişim problemlerinin akran zorbalığına sebep olduğu tespit edilmiştir (Crawford Brown, 1999; Cummings vd., 2004; Dekovic vd., 2004; Stevens vd., 2002; Sheeber vd., 1997).

Mazefsky ve Farrel'e (2005) göre, çocuğun doğumundan itibaren bakımı ile ilgilenen bireyin çocuğa karşı tutumu çok önemlidir. Çocuğun kendini güvende hissetmemesi, sevgisizlik, şiddet ve ilgisizlik gibi olumsuzluklarla büyüyen çocuğun zorbalık davranışlarına eğilimleri bulunabilmektedir. Aile içinde şiddet uygulanması çocuktaki zorbalığın temellerini oluşturduğu söylenebilir (Bauer vd., 2006).

Aileler çocuklarını eğitmek amacıyla fiziksel veya sözel şiddete başvurmaları halinde, eğittikleri çocukları da bu davranışları içselleştirirler. Onlar da kendilerini ifade etmek, iletişim kurmak ve problem çözmek amacıyla çevrelerine ailesinden gördükleri şiddeti uygulamaktadırlar (Waddell, 2007). Öğrenilmiş bir zorbalık böylelikle sadece zorba öğrencinin ebeveynleri ile sınırlı kalmamakta, çocuğun iletişim ve etkileşim içerisinde bulunduğu diğer kurban çocuklara da etkisini göstermektedir.

Akran zorbalığında ailelerin yapısal özelliklerinin de etkisi bulunmaktadır. Otoriter ailede yetişen çocuklarda zorbalık özelliklerinin arttığı tespit edilmiştir (Baldry ve Farnington, 2000). Korumacı ailelerde yetişen çocukların ise akran zorbalığına maruz kalarak, kurban birey olma olasılıklarının çok daha yüksek oldukları gözlemlenmiştir. Genellikle bu grupta yer alan çocuklar diğerlerine göre çok daha sıklıkla akran zorbalığına maruz kalmaktadır (Haynie vd., 2001). Burada şiddete maruz kalan çocukların şiddet eğilimli olmalarının yanı sıra şiddete karşı duyarsızlaşmalarının da etkisi bulunmaktadır. Aşırı korumacı ebeveynler ile büyüyen çocuklarda ise kendi kendilerini koruyabilme güdülerini ve yeteneklerini daha az geliştirmiştir. Aile ilişkilerinin akran zorbalığı davranışlarına doğrudan etkisinin bir benzeri de ebeveynler arası ilişkiler için de geçerlidir. Ebeveynleri boşanmamış olan çocuklarda zorbalık davranışına karşı aile desteği çok daha ön planda olmaktadır (Spriggs vd., 2007).

Öğretmen Tutumları

Akran zorbalığının öğrenilmesi, içselleştirilmesi ve uygulanması farklı sosyal ortamlarda gerçekleşebilmektedir. Bu kapsamda zorbalık davranışının okulda öğrenilebilmesi de mümkündür (Kasen vd., 2004; Bauman ve del Rio, 2005). Araştırmalar sonucunda zorbalığın okulda en fazla öğretmen denetiminden nispeten daha uzak olduğu için okul bahçesinde gerçekleştiği belirtilmektedir (Seals ve Young, 2003; Çınkır ve Karaman-Kepenekçi, 2003; Smith ve Shu, 2000; Wolke vd., 2001; Buchanan ve Winzer, 2001). Zorbalığa maruz kalan öğrenciler yaşadıklarını öğretmeni ile paylaşamayabilir. Bunun nedeni öğrencinin içedönük olmasından kaynaklanabileceği gibi öğretmenin ilgisiz davranması ya da ceza vermesinden de kaynaklanabilir (Randel, 2007). Öğretmenin ilgisiz veya sıkı disiplin içinde davranması öğrenciyi kendini ifade etme açısından etkileyecektir. Bu nedenle öğrenci ve öğretmen arasında dengeli bir ilişki sağlanmalıdır. Yavuzer (2011), öğretmenlerin sınıfta olumlu, sıcak, öğrencilerine şiddetten ve zorbalıktan uzak bir okul yaratabileceklerini belirtmektedir. Kallestad ve Olweus (2003), zorbalık karşısında durabilecek kişinin, zorbalık konusunda bilgili ve öğrencilere karşı ilgili bir öğretmen olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenlerin zorbalığın büyük bir problem olduğunun farkına varması ve ilgili davranması, zorbalığı olumsuz etkileyerek zorbalığın azalmasına katkı sağlayacaktır (Kallestad ve Olweus, 2003'den Akt.: Bauman ve Del Rio, 2005). Kurban öğrencilere zorbalık uygulanmasının azaltılmasında ve kurbanın güvende olmasında öğretmen etkinliğinin ve bu konudaki çabaların önemi oldukça fazladır (Walsh, 2005).

AKRAN ZORBANLIĞINDA OKUL YÖNETİMİ VE DİĞER PAYDAŞLAR İLE İLİŞKİLERİ

Okul yöneticisi, liderlik vasıflarına sahip olmalıdır (Akbaşlı, 2018). Okul yöneticisi öğretimi takip etmeli, sınıfları denetlemeli, etkileşim içinde bulunmalı ve çevresinde olup bitenin farkında olmalıdır (Şişman, 2012). Okul yöneticilerinin görevi okul bünyesindeki çalışanların potansiyellerini ortaya çıkarmaktır. Bu sebeple yönetici motivasyona önem vermelidir (Yılmaz ve Eroğlu, 2008). Yine yönetici yaratıcılığı ortaya çıkarabilmelidir (Erdoğan, 2000).

Okul yöneticilerinin iletişim şekli oldukça önemlidir (Aydın, 2000). Eleştirileri kabul eder, ses tonunu ayarlar ve tartışmadan kaçınır. Okul yöneticisi aldığı kararlara herkesin katılamayacağını bilincindedir (McEwan, 2018). Okul yöneticisi; öğretmenler ile fikir alışverişi yapmalı, yeni fikirlere açık olmalı, iş birliğini önemsemeli ve personeli ile birlikte planlar yapmalıdır (Şişman, 2004). Yine yöneticiler, süreci bir bütün olarak yürütmeli ve alınan kararlara bağlı kalınmasını sağlamalıdır (Bush ve Glover, 2003).

Okul yöneticisi rol modellik yapan, tarafsız davranan, motive eden, adaletli olan ve cesaret veren bireyler olmalıdır. Ayrıca vizyon sahibi olmalı ve ortaya çıkan eksiklikleri gidermek için yollar aramalıdır (Harris vd., 2003). Okul yöneticileri bir diğer görevi, kaynak (*zaman, insan vb.*) sağlamaktır (Şişman, 2012). Kaynakları kullanarak öğretimin kalitesini üst seviyeye çıkarmalı ve öğrenci başarısını yükseltmeyi hedeflemelidir (Çelik, 2000).

Yukarıda belirtilen temel özelliklere ve donanımına sahip olan okul yöneticileri daha başarılı olurlar ve bu başarıları ile okulda başarı odaklı bir atmosfer yaşanmasına katkı sağlarlar. Etkili bir okul yönetimin diğer konularda olduğu gibi zorbalıkla mücadele etme konusunda da stratejik davranmaları beklenir. Bu bağlamda okulda alınması gereken önlemler, yapılması gereken denetimler, hayata geçirilmesi gereken uygulamalar vd. hususlarda çok daha dikkatli ve etkin olurlar. Yine başarılı okul yöneticileri diğer öğretmenler, aileler ve öğrenciler ile kurdukları doğru iletişim ve işbirlikleri ile akran zorbalığı ile başarılı bir şekilde mücadele ederler. Çalışmanın bu kısmında bu ilişkiler ve önemi kısmında genel kapsamlı bilgiler vermek, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte çalışmanın odağı ve kapsamı esas alınarak çerçeve niteliğinde bilgiler sunulmakla yetinilecektir.

Akran Zorbalığında Okul Yönetimi

İnandı ve Yıldız (2014), okullarda zorbalığın engellenmesi için okul yönetimine büyük iş düştüğünü belirtmektedir. Okul yönetimi, yaşanan olayları geniş bir bakış açısıyla değerlendirmeli ve üzerine düşen sorumluluğun bilincinde olarak makul çözüm yolları bulabilmelidir. Okul yönetimi, problemlerin çözümünde bütün okulun iş birliği içinde çalışmalarını sağlamalıdır. Akran zorbalığını en aza indirebilmek için okulda görevlilerin hepsinin zorbalığa karşı koymaları gerekmektedir. Okul görevlilerin akran zorbalığına karşı duyarlılığını arttırmak için çalışmalara önem verilmelidir (Pişkin, 2002). Okuldaki bütün personelin akran zorbalığının olumsuz etkilerinin bilincinde olması gerekir. Aksi bir durum, bu konudaki başarının gerçekleşmesini olumsuz etkileyecektir.

Okul yönetiminin, öğrencileri ile ilgili yaşanan akran zorbalığının farkında olması, önlemek için de okul personeli ve aileler ile birlikte ortak hareket etmesi gerekir (Austin vd., 2012). Okul yönetimi, akran zorbalığı ile mücadelenin paydaşları olan öğrenciler, öğretmenler, idari personel, aileler, uzmanlar ve diğer kurumlar arasında koordinasyonu sağlayan ve bu ilişkileri yöneten merkezi yapıdır. Akran zorbalığı ile ilgili önlemler alma, denetimler yapma, eğitimler düzenleme, iyileştirici/düzeltilici uygulamalar yapma ve diğer faaliyetleri gerçekleştirme okul yönetimlerinin bu kapsamdaki temel görevleridir.

Milli Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra birimlerince okul yönetimlerinden akran zorbalığına yönelik programlar organize etme, aile desteği sağlama, zorbalık farkındalığı kazandırma, kurban destek olma vb. çalışmalar yapması istenebilmektedir (İnandı ve Yıldız, 2014; Kartal, 2008; Kartal ve Bilgin, 2009; Pekel-Uludağlı ve Uçanok, 2005; Totan, 2007; Yıldırım, 2012). Okul yöneticilerinin bireysel gayretleri dışında bu gibi merkezi uygulamaların hayata geçirilmesi, konu hakkında genel ve bütüncül bir yaklaşımın ortaya çıkabilmesi açısından çok önemlidir. Sadece okul ile sınırlı olmayan akran zorbalığı, daha genel katılımlı ve kapsamlı çalışmalar ile çok daha etkin bir mücadele boyutu kazanacaktır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bu konuya verilen önem her geçen zaman diliminde daha çok artmaktadır. Bu da söz konusu sorunun çözümü açısından çok önemli bir kazanımdır.

Akran zorbalığında bütüncül yaklaşımın önemi nedeniyle, okulda görev yapan yöneticiler dışındaki personele de çok ciddi görevler düşmektedir. Öğretmenlerin bu konudaki rolü çok fazla olup, önemine binaen ayrı bir alt başlık içinde değerlendirilecektir. Bununla birlikte öğretmenler dışında okulda görev yapan idari personelin ve yardımcı personelin de bu konudaki önemleri göz ardı edilmemelidir. Pişkin (2002), akran zorbalığını önlemek için düzenlenen çalışmalar sonucunda okul personelinin bilinçli olmasıyla, akran zorbalığında bulunan öğrencilerin belirlenmesi ve problemin aydınlatılması açısından çok önemli olduğunu belirtmektedir.

Okul personeli, öğrenciler açısından okul yöneticileri ve öğretmenlere göre daha ikincil bir konuma sahiptirler. Okul içerisindeki tavır ve davranışlarında kısmen daha serbestlik duygusu içinde olurlar. Bu nedenle de idari personelin bu kişilerin gerçek durumları hakkında gözlem yapma imkânları çok daha fazladır. Özellikle yardımcı personelin okulun fiziki alanlarına çok daha yoğun bir şekilde hâkim olmaları ve buralarda periyodik olarak bulunmaları akran zorbalığının tespiti ve denetlenmesi konularında önemli bir avantajdır.

Okul yönetimleri idari personel ve öğretmenleri ile birlikte akran zorbalığına karşı mücadele etme konusunda önemli bir kamusal mücadele vermektedirler. Bu nedenle okul yönetiminin akran zorbalığına karşı tutumları, yaklaşımları, refleksleri, tecrübeleri, önleyici uygulama becerileri, mevzuata hâkim olma düzeyleri, denetim yetenekleri, iletişim başarıları vd. özellikleri bu konudaki mücadelenin başarısı açısından çok önemlidir. Allen (2010), okul yönetiminin zorbalık karşısında vereceği tepkinin çok önemli olduğunu ifade eder. Ceza verme, yasaklar uygulama veya öğrenciyi eğitim kurumundan soğutma davranışları mevcut problemi daha da zorlaştıracaktır. Bu nedenle zorunlu kalmadıkça cezalandırıcı bir yaklaşım sergilemek yerine eğitime ve bilinçlendirme odaklı bir yaklaşım içerisinde olmak çok daha çözüm odaklı olacaktır.

Şahin vd. (2010), okul yönetiminin rehberlik birimi ile birlikte iş birliği içerisinde akran zorbalığında bulunan öğrenciye uygun programlar geliştirerek, akran zorbalığının ortadan kaldırılabileceğini ifade etmişlerdir. Hatta bu programlar sadece giderici bir etkiye sahip olmayıp, daha sonraki olumsuz davranışların ortaya çıkmaması için önemli bir önleyici faaliyette olacaktır. Bu bağlamda hem önleyici hem de giderici tedbirler aynı anda uygulanacaktır.

Kanadıkırık Kılıç ve Kılıç (2013), akran zorbalığı yapan öğrencilere düzenlenecek programlarda empati, sosyal çevre, iletişim ve özdenetim becerileri konusuna önem verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Öğrencilere uygulanacak programlar ve bu programlara uygun eğitimlerde bu unsurlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Öğrenciler akran zorbalığı ile ilgili empati kurmakla kurban kişinin yaşayabileceği olumsuzlukları çok daha iyi anlayabileceklerdir. Bu durum, zorbalık içeren davranışları göstermelerinde engelleyici bir fonksiyona sahip olacaktır. İletişim becerilerinin artması, ortaya çıkan sorunların çözümü için çok daha ideal kanalların açılabilmesini sağlayacaktır. Kavga, hakaret, baskılama, manipüle etme vd. olumsuz yollar yerine çok daha ideal çözüm yolları tesis edilebilecektir.

Okul Yönetimi ve Aile İlişkileri

Okul yönetimi ve ailenin iş birliği içinde olması öğrenciyi eğitim hayatında karşılaçağı sorunları çözme ve başarıya ulaşma konusunda olumlu yönde etkilemektedir (Reynolds 1992; Riley, 1994; Martin vd., 1999; Şişman, 2012; Gonzales De Hass vd., 2005; Arnold vd., 2008; Gestwicki, 2004; Lindberg, 2014, Akan, 2017; Bozkurt, 2017). Eğitim konusunda uzman olan okul yönetiminin aileyi, ortak değerleri olan öğrencisi ve onun eğitim süreci hakkında bilgilendirmesi, ortaya çıkan/çıkabilecek sorunlar hakkında uyarması, ideal bir çözüm için üzerlerine düşen sorumlulukları hatırlatması vb. birçok sorunun ortaya çıkmasını engelleyecektir. Yine mevcut olan sorunların çözümü için de önemli bir adım oluşturacaktır.

Okul yöneticileri ve öğretmenler ile psikolojik danışmanlık ve rehberlik uzmanları eğitim ve zorbalık konusunda çok daha uzman olmakla birlikte, ailelerin de öğrenciyi çok daha iyi tanıdıkları göz ardı edilmemelidir. Öğrencinin kendisini çok daha rahat ve güvende hissettiği yer genellikle yaşadığı ev ortamıdır. Burada ise öğretmenler ve uzmanlar değil, aile bireyleri, özellikle de ebeveynler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ortamda gözlem yapma ve tespitte bulunma aileler tarafından gerçekleştirilebilecektir. Yine çocuklara maddi ve manevi destekler burada aileler tarafından yapılabilmektedir.

Ailelerin ve okul yönetimlerinin üzerlerine düşen sorumlulukları birlikte ve bilinçli bir şekilde yerine getirmeleri, zorbalığın ortaya çıkmasını büyük ölçüde engeller (Kartal, 2008; Totan, 2007). Bu bağlamda öncelikle okul ve aile arasında güçlü ve etkili bir iletişim kurulması gerekmektedir. Lim'e göre (2003) okul yönetimi ve aile ilişkilerinin güçlü olmasının temelinde etkili bir iletişim olması gerektiği esas almaktadır.

Ailelerin, çocukların eğitim hayatları ile ilgili olarak okul ile işbirliği içerisinde olması gerekmektedir. Bu bağlamda periyodik olarak düzenlenen toplantılara vd. faaliyetlere katılım göstermelidirler. Yine ihtiyaç olan durumlarda öğrenci okul ortamında ziyaret edilerek aile desteği hissettirilmelidir. Ayrıca okul yönetimi ve öğretmenler ile doğrudan görüşme yapmak çok daha güçlü iletişim kurma kabiliyeti kazandırmakta olduğu unutulmamalıdır.

Velilerin eğitim sürecine doğrudan ve etkin katılımı gerek ulusal mevzuat ve gerekse uluslararası protokollere göre bir hak ve ödevdir. Bu katılım, eğitimin kalitesini artırması açısından da oldukça önemli görülmektedir. Bu sebeple politika yapıcılar ve uygulayıcılar velilerin eğitim - öğretim sürecine etkin bir şekilde katılımını sağlamaya çalışmaktadırlar (Yılmaz ve Tepe, 2020). Eğitim politikalarını hayata geçirme noktasında mikro düzeyde görevli ve sorumlu olan okul yönetimleri de bu bağlamda aynı yaklaşım içerisinde olmalıdırlar.

Henderson ve Berla (1994) aile katılımında velilere önemli roller düştüğünü ifade eder. Bu kapsamda velilerin iletişiminin iyi olması gerektiğini ve problemin çözümü için okul yönetimi ile yol haritası oluşturması gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Aile katılımını sağlayan veliler, çocuklarının öz farkındalık kazanmasına ve okula devamlılıklarının artmasına destek olmaktadır. Bu davranışları ile okul yönetiminin amaçlarına ulaşmasına da katkıda bulunmaktadır (Barnard, 2004; Rosenblatt ve Peled, 2002). Veliler, böylelikle okul yönetimlerine, öğretmenlere, uzmanlara ve çocuklarına (öğrenciye) ortaya çıkan/çıkabilecek sorunlarla mücadele etme noktasındaki istekliliklerini ve kararlılıklarını da ortaya koymaktadırlar. Zorba eğilimli kişiler için de belirli ölçüde bir caydırıcılık durumu da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca öğrencinin okul yönetimi ve ailesine karşı güven duygusunu da artırmaktadır.

Akran zorbalığı, çok yönlü olarak ortaya koyduğu tehditler nedeniyle önemli bir sorundur. Bu sorunla mücadelede okul yönetimi ve aile öğrenci için birlikte hareket etmelidirler. Sorunun çözüme kavuşturulabilmesi için karşılıklı iş birliği yapmalıdırlar (Epstein ve Jansorn, 2004). Birlikte yürütülen çalışmalar sayesinde öğrenciler akran zorbalığının olumsuzlukların uzaklaşabilmektedirler. Ayrıca sadece zorbalık değil, diğer birçok olumsuz davranışlardan (alkol, madde bağımlılığı, sigara) da uzak durmaktadırlar (Caplan, 2000; Sheldon, 2007; Bayar, 2014; Bayar ve Kerns, 2015).

Okul yöneticisinin görevlerinden birisi de okulu eğitim kalitesi açısından bir adım öne taşıyarak, eğitimin niteliğini artırmak ve böylelikle öğrenciler başta olmak üzere tüm paydaşlara daha çok yarar sağlamaktır (Bayar, 2016; Bayar, 2017). Akran zorbalığı gibi olumsuz davranışlar ise bu görevin yerine getirilmesini engelleyici bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle de okul yönetimleri, başta öğrenciler ve aileleri olmak üzere tüm paydaşlar ile birlikte ve işbirliği içerisinde hareket ederek akran zorbalığına karşı mücadele etmeleri gerekmektedir. Karşılıklı işbirliği ve etkileşimin başarısı akran zorbalığı ile mücadelenin başarısını da önemli ölçüde belirleyecektir.

Okul Yönetimi ve Öğretmen İlişkileri

Okulda verimli bir ortam yaratmak okul yönetiminin görevlerinden birisi iken, sınıfta bu ortamı devam ettirmek ve verimliliği sağlamak da öğretmenin görevidir (Baştepe, 2009). Okul yöneticilerinin aynı zamanda bir öğretmen, öğretmenlerin de bir okul yöneticisi adayı olduğu dikkate alındığında bu iki sosyal grubun empati yeteneği diğer paydaşlara göre çok daha fazla ve yoğundur. Dolayısıyla okul yöneticilerinin eğitim ve formasyon konusundaki en büyük destekçileri öğretmenlerdir.

Öğretmenler, idari açıdan okul içerisindeki eksikliklerin tespit edilmesi ve çözüm önerileri sunulması konusunda okul yönetimine destek olurken; akademik açıdan da eğitim kalitesinin yükseltilmesi konusunda benzer bir yol izlerler. Bu bağlamda hem bir yönetsel sorun, hem de akademik başarı önünde ciddi bir engel olan akran zorbalığının tespiti, giderilmesi, denetlenmesi, önlenmesi vb. süreçlerde öğretmenlerin desteği oldukça önemlidir.

Okul idaresi, öğrencileri daha çok sınıf dışı ortak alanlarda gözlemlerken, sınıf içi gözetim ve denetimde öğretmenlerin rolü çok daha ön plana çıkmaktadır. Muhtelif özel durumlar dışında genel olarak öğrenciler hakkında öğretmenlerin bilgisinin okul idaresinden daha fazla olması beklenir. Çünkü öğretmenler ders saatleri içerisinde uzun bir süre öğrencileri gözlemlene imkânına sahiptirler. Ayrıca dersin işlenmesi ve sınıfın yönetilmesi esnasında öğrenciler ile aktif bir ilişki içindedirler. Bu nedenle başta akran zorbalığı olmak üzere olumsuz davranışların tespiti, önlenmesi ve giderilmesi süreçlerine aktif olarak katılımlarının sağlanması gerekmektedir. Her ne kadar okul yönetimleri tüm öğrenciler ile doğrudan iletişim halinde olsalar da bazen bu iletişim belirli ölçülerde öğretmenler üzerinden de devam eder. Dolayısıyla okul yönetimlerinin zorbalık vd. olumsuz davranışlar ile mücadele etme ve öğrenciler ile iletişim kurma süreçlerinde en büyük destekçileri ve paydaşları öğretmenlerdir. Bu nedenle de bu yolda mücadele gerçekleştirirken yol haritalarındaki en önemli aktörlerden birisi de öğretmenlerdir.

Okul yönetimleri, akran zorbalığı ve diğer olumsuz davranışlarla mücadele noktasında amaçlarını ve stratejilerini belirleyerek etkili bir yol izlemelidir (Starratt, 2004; Cherian ve Daniel, 2008). Bu hususların belirlenmesinde öğretmenler ile birlikte hareket etmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda da okul yönetiminin öğretmenler ile iyi bir iletişim kanalı oluşturmaları çok önemlidir. Ayrıca öğretmenlerin bu kapsamda alınan kararlarda ve yapılan uygulamalarda aktif rol almaları gerekmektedir.

Öğretmenlerin karar ve uygulama süreçlerine dahil olmadığı, tüm bu faaliyetlerin okul yönetimleri tarafından tek taraflı olarak kendi inisiyatifleri içerisinde gerçekleştirildiği süreçlerin optimal bir başarıya ulaşması çok mümkün olmayacaktır. Böyle bir süreç, alınan kararların kendi kendine olduğu (Aslanargun, 2009), kontrolün aşırı sağlandığı (Gedikoğlu vd., 2004), mücadelede etkinliğin sağlanmadığı, düzensiz bir okul ortamına neden olacaktır. Halbuki öğretmenler böyle bir yönetim şeklinden ziyade öğretmenleri bir arada tutabilen, değerlere önem veren ve iyi iletişim sağlayabilen bir okul yönetimi arzu ederler. Okul yönetimleri de benzer şekilde, öğretmenler ve okul yönetiminin uyumlu bir şekilde çalıştığı, karşılıklı işbirliği içerisinde olduğu bir yönetim şekli yanlısıdır. Bu nedenle oku yönetimleri tarafından okulun bir bütün içinde olmasını sağlayacak düzenlemeler yapılarak kaynaşma ortamları hazırlanmalıdır. Özdemir (2006), bu bağlamda öğretmenler ile birlikte karar alan, öğretmenlere okul yönetimi nezdinde özel ve değerli bir yerleri olduğunu yansıtan bir yönetim anlayışının çok daha etkili olduğunu ifade etmiştir.

Öğretmenlerin motivasyonlarının yüksek olması, okul yönetiminde önemli bir araç ve amaçtır (Balcı, 2001). Başarılı okul yönetimleri bu motivasyonların düşürülmemesi, daha üst seviyelere çıkartılması ve bu motivasyondan optimal bir şekilde yararlanılmasını konusunda büyük bir çaba içerisindedirler. Bu kapsamda öğretmenler ile çok yönlü ve etkin iletişim kanalları oluştururlar. Onlar ile etkin işbirlikleri kurarak sorunların tespiti ve çözümü noktasında ortak hareket etme yolunu tercih ederler.

Okul yöneticileri ve öğretmenlerin iş birliği içinde çalışması eğitimin gelişmesi ve ilerlemesine olanak sağlamaktadır. Okul yöneticilerinin hoşgörülü, çözüm odaklı, güven verici ve yüksek iletişim becerilerine sahip olmaları akran zorbalığı ile mücadele açısından çok önemlidir. Okul yönetimi her zaman öğretmenlere karşı duyarlı olmalıdır (Blase ve Blase, 2004). Öğretmenin özlük haklarına, fikirlerine ve değer yargılarına saygı duymalıdır (Starratt, 2004). Her şeyden öte okullarda, yöneticilerin ve öğretmenlerin birlik ve saygı çerçevesi içinde sorumluluklarını yerine getirebildikleri bir çalışma ortamı tesis edilmelidir (Barnett ve Fallon, 2007). Bu konuda en önemli sorumluluk ve görev okul idarelerindedir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE UYGULANMASI

Makalenin bu kısmında sırasıyla araştırmanın konusuna, modeline, örnekleme, kısıtlarına, veri toplama yöntemine ve veri analiz yöntemlerine yer verilmiştir.

Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu, Bursa İli Mustafakemalpaşa İlçesinde görev yapan ortaokul yöneticileri ve bu okullarda görev yapan öğretmenler örneğinde akran zorbalığına ilişkin eğitimci görüşlerinin ortaya konulmasıdır. Yapılan bu çalışmada ortaokulda çalışan yönetici ve öğretmenlerin okullarda yaşanan akran zorbalığının neden olabildiğine, nasıl önlem alınması gerektiğine ve nasıl bilinçlendirmenin yapılabileceğine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Yapılan çalışmalar akran zorbalığının okullarda oldukça sık görüldüğünü göstermektedir. Bu da öğretmen ve yöneticilerin sorumluluklarının artmasına neden olmaktadır. Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin okullarındaki akran zorbalığının azalması ya da tamamen bitirilebilmesi için zorbalığın farkında olmaları, uygun okul politikalarını yürütebilmeleri ve gerekli önlemleri almaları gerekmektedir. Öğretmen ve yöneticilerin bu konudaki bilgi ve becerilerinin geliştirmesi gerektiği söylenebilir.

Yapılan bu çalışma sonucunda hem yöneticilerin hem de öğretmenlerin akran zorbalığına yönelik farkındalıklarının ve baş etme stratejilerinin ortaya konulması öngörülmektedir. Bu sebeple yapılan bu araştırmanın ilgili alanda çalışan uzmanlara, ortaokul yöneticilerine ve öğretmenlere akran zorbalığı konusunda sağlanacak desteğin belirlenmesinde ve planlanmasında katkı sağlayacaktır. Akran zorbalığı ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde genel olarak zorbalık türlerinin belirlenmesi yönünde olduğu görülmektedir. Ancak akran zorbalığının hem yönetici hem de öğretmen açısından ortak olarak incelenmesinin önemi ortadadır. Dolayısıyla çalışmanın temel amacı ortaokul yöneticilerinin ve öğretmenlerinin akran zorbalığı hakkındaki görüşlerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir.

Yapılan çalışmalar ışığında akran zorbalığına maruz kalan öğrencilerin oldukça olumsuz etkilendiği görülmektedir. Örneğin Şirvanlı-Özen (2006) akran zorbalığında kurban olan çocukların benlik kavramlarının olumsuz olarak etkilendiğini ifade etmiştir. Atik (2009) da akran zorbalığında kurban olan öğrencilerin yaşama ait umut düzeylerinin diğer öğrencilere göre daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla akran zorbalığının engellenmesi sayesinde öğrencilerin hem sosyal hem de akademik hayatları olumlu yönde etkilenecektir. Okulların korkulan yerler değil güven duyulan yerler olması sayesinde çocukların psikolojik gelişmeleri ve akademik hayatları olumlu yönde etkilenecektir (Pişkin, 2002). Okulda meydana gelen akran zorbalığı sebebiyle eğitim ortamları zarar görmekte ve hem öğrenciden hem de okuldan yeterli verim alınamamaktadır. Bu sebeple okullarda gerekli güvenli ortamın oluşturulabilmesi, akran zorbalığının farkına varılabilmesi ve gerekli önlemlerin alınabilmesi için hem öğretmenlerin hem de yöneticilerin uygun eğitimler alması ve bilinçlendirilmesi ile sağlanabilecektir. Dolayısıyla yapılan bu çalışma ortaokulda görev yapan yöneticiler ve öğretmenlerin akran zorbalığı hakkındaki görüşlerinin ortaya çıkarılması, baş etme stratejilerinin fark edilmesi ve farkındalık oluşturulması için yol gösterici olacaktır. Ortaokulda çalışan öğretmen ve yöneticilerin akran zorbalığı hakkındaki görüşlerinin alınmasıyla ilgili alana ışık tutacaktır.

Araştırmayla İlgili Literatür İncelemesi

Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde, zorbalığa maruz kalan ve zorbalık davranışında bulunan öğrencilerin sayısı oldukça fazladır. Yıldırım (2001), ilköğretim öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada zorba ve aile arasında, zorba-kurban ve kurban olarak gruplarını tanımlamıştır. İstanbul’da 140 öğrenci üzerinde özel bir okulda gerçekleşen bir araştırmadır. Araştırma sonucunda zorba öğrencilerin kavgacı davranışlar sergilediği, kurban öğrencilerin ise içine kapanık olduklarını tespit edilmiştir. Pişkin (2002), Ankara’da 1154 ilköğretim öğrencisinin akran zorbalığı durumunu incelemek amacıyla araştırma yapmıştır. Yaptığı araştırma sonucunda erkek öğrencilerin zorbalık uygulamada kız öğrencilere göre sayıca daha fazla oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada ilköğretim öğrencilerinin ders arasında sınıf içinde en çok zorbalığa maruz kaldıkları anlaşılmıştır. Çalışma kapsamında kurban konumundaki öğrencilerin yaşadıkları zorbalıkları arkadaşlarına anlatma oranlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yine bu araştırmada kurban durumundaki öğrencilerin arkadaşlarından çoğunlukla yardım istedikleri belirtilmektedir.

Gültekin (2003), akran zorbalığına maruz kalan kurbanın tespit edilmesi amacıyla bir ölçek geliştirmiştir. Bu ölçek akran zorbalığının tespit edilme sürecine ilişkindir. Söz konusu ölçeğin ve benzer ölçeklerin farklı sosyal gruplar üzerinde uygulanması literatür açısından önemli kazanımların elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

Kapıcı (2004) yaptığı araştırmada, zorbalığın psikolojik değişkenlerle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Yine Sarıtaş (2006) tarafından yapılan çalışmada zorbalık davranışları ile aile içi ilişkilerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda araştırmaya konu olan ilköğretim düzeyindeki öğrencilerin gösterdikleri zorbalık davranışı ile aileleri içerisinde kendilerinin maruz kaldıkları zorbalıklar arasında ilişki olduğu görülmüştür.

Bilgiç (2007), İstanbul’da yaptığı çalışmada ilköğretime devam eden öğrencilerde zorbalığın oldukça yaygın olduğu ve zorbalık davranışlarının çok fazla olduğu belirlenmiştir. Zorbalığa maruz kalmada erkek

öğrencilerinin sayıca daha fazla olması, aynı zamanda zorbalık yapan öğrencilerin de yine erkek öğrenci ağırlıklı olması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Gökler (2007), çalışmasında akran zorbalığını incelemiş ve öğrencilerin kişilik özellikleri ile akran zorbalığı arasındaki bağlantıları araştırmıştır. Araştırma kapsamında zorbalığın ilköğretim öğrencileri arasında yaygın bir problem olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine kurban öğrencilerin yaşadığı olumsuzluklar sonucunda içine kapanık ve çekingen olduğu da tespit edilmiştir.

Literatürde akran zorbalığı ile ilgili yapılan çalışmaları destekler nitelikte önemli bulgu ve sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca bu kapsamda bazı uygulama çalışmaları da hayata geçirilmiştir. Kartal ve Bilgin (2007), ilköğretim öğrencilerine uyguladıkları zorbalığa karşı uyguladıkları programda olumlu geri dönüşler almışlardır. Çankaya (2011) öğrencilerin en çok karşılaştıkları zorba davranışların sözlü ve fiziksel zorba davranışlar olduğunu tespit etmiştir. Erkek öğrencilerin kızlara göre daha fazla zorba davranışlara maruz kaldıklarını saptamıştır. Erdur ve Kavşut (2017) erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla hem daha fazla siber zorbalık yaptıklarını hem de daha fazla siber zorbalığa maruz kaldıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca internet temelli iletişim kaynaklarının kullanımı ile siber zorba ya da kurban olma arasında pozitif yönde ilişki bulmuşlar; okul türü, ailenin ekonomik geliri, yaş ve sınıf değişkenlerinin siber zorba ya da siber kurban olma ile ilişkili olmadığını gözlemlemişlerdir. Çarkıt ve Bacanlı (2020), yaptıkları araştırmada akran zorbalığının ilk ve ortaokullarda çok yaygın bir sorun olduğunu ve çoğunlukla fiziksel ile sözel zorbalıkların yaşandığını tespit etmişlerdir. Yine yapılan araştırma sonucunda ailesel faktörleri akran zorbalığının en önemli nedeni olarak belirtmişlerdir.

Akran zorbalığı ile ilgili Türkiye dışında yapılan çalışmalar, Türkiye’de yapılan çalışmalara oranla daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Gerek sorunun evrensel boyutunu daha iyi görebilmek ve gerekse Türkiye ile kıyaslamalar yapabilmek adına yurt dışında yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermek de yararlı olacaktır. Akran zorbalığının nedenleri, tespiti ve çözüm önerileri konularında bazı sosyo-kültürel farklılıklar olabileceği de problemin genel boyutu evrensel bir niteliğe sahiptir.

Rigby (2002), zorbalığa maruz kalan çocuklarda pek çok olumsuzluklar gözlemlemiştir. Bunlar; güven problemi, aşırı kaygı ve ruhsal bunalımlardır. Akran zorbalığına maruz kalan çocuk okulda yaşadığı zorbalıktan dolayı okulu terk etmek isteyebilmektedir. Daha yalın bir ifadeyle zorbalığın olumsuz etkilerinden kaçabilmek için zorbalığın gerçekleştiği fiziki ortamdan (okuldan) uzak durma eğilimindedirler.

Rigby (2000), Güney Avustralya’da yaptığı araştırmada örneklem olarak aynı düzeydeki okulları tercih etmiştir. 850 öğrenci üzerinde yürüttüğü çalışmasında sık sık zorbalığa maruz kalmanın sağlık problemlerine yol açabildiği sonucuna ulaşmıştır. Akran zorbalığına maruz kalan çocuk (kurban), zorba tarafından aciz, küçük ve güçsüz görülmektedir. Genellikle okullarda kurban çocuk ile arkadaş olmanın pek tercih edilmediği de tespit edilmiştir.

Gibson (2003), çalışmasında akran zorbalığı ile mücadelenin önemli bir aktörü olan öğretmenleri odak olarak ele almıştır. Çalışmasında okul içinde öğretmenlerin zorbalık davranışını fark etmeme nedenlerini ve değerlendirmeyi hangi ölçütler üzerinden yaptıklarını araştırmaktadır. Daha çok kadın öğretmenler üzerinden yapılan çalışmada, katılımcılardan veri toplamak için anket uygulamasını tercih etmiştir. Araştırma neticesinde, en sık görülen zorbalık türlerinin ve şeklinin sözel zorbalık (*lakap takma, dedikodu vb.*) ve fiziksel zorbalık (*tokat atma, dövme vb.*) olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre genel olarak sınıf içerisinde zorbalık davranışının olmadığı, ancak okullarda zorbalığın mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çıkarım, akran zorbalığına yönelik olumsuz davranışların daha çok sınıf dışındaki diğer fiziksel alanlarda yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Elbette ki öğretmenin sınıfta olmadığı zaman dilimlerinde zorbalığın gerçekleşme olasılıkları artmaktadır. Yapılan araştırmada, sınıfta zorbalık yaşanması durumunda ilk müdahalede bulunan kişinin öğretmenlerin değil, okul yöneticilerinin olduğunu belirtilmiştir. Araştırma bulgularına göre ortaokul

öğretmenleri, kızların erkeklere zorbalık yapmasını anormal karşılarken, erkeklerin zorbalık davranışlarını normal karşılamaktadırlar.

Newton'a (2004) göre, teknolojik ilerlemeler son zamanlarda zorbalığa yeni olanaklar sağlamıştır. Zorbalar, teknolojik cihazlar ile kurbanlarına kolaylıkla ulaşabilmektedirler. Newton (2004), siber zorbalık üzerine yaptığı araştırmasında, zorbalığa maruz kalan kurbanların yaşadıkları olaylar üzerinden çözümlenmeler yapmıştır. Tintorer (2004) ise çalışmasını California'da gerçekleştirmiştir. Araştırmasını öğretmenler üzerinden gerçekleştirmiştir. Yaptığı araştırma sonucuna göre okullarda sözel zorbalığa sıkça rastlanılmaktadır. Zorbalık, en çok teneffüslerde görülmektedir. Anket uygulanan öğretmenlerin bir kısmı, çalıştıkları okullarda zorbalığa karşı çalışmalar olduğunu beyan etmişlerdir.

Akran zorbalığı ve sonuçları hakkında yapılan çalışmalar sayıca çok fazladır. Örneğin Kuntsche vd. (2006), uluslararası olarak sekiz ülkeyi ele alan bir araştırma yapmışlardır. Çalışmalarında teknolojik alet (televizyon) ile zorbalık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yine Roland ve Galloway (2002), Norveç'te zorbalık davranışlarının sınıf üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapılan araştırmaya hem öğretmenler hem de öğrenciler katılmıştır. Araştırma neticesinde, zorbalık davranışının sınıf üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Makalenin kapsamı açısından buraya kadar ortaya konulan araştırmalar ve sonuçlarıyla yetinilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Yapılan araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma, insanların deneyimledikleri bireysel ve toplumsal olgu ve olayların temel niteliklerini açıklamak için araştırmacının, doğal ortamlarda insanları gözlemlemesi ve olayların oluşum süreçlerini incelemesi için yürüttüğü indirgemeci, açıklayıcı ve yorumlayıcı bir sürecin ifadesidir (Creswell, 2013; Mertens, 2014).

Nitel araştırma yöntemi kişilerin oluşturdukları anlamları kavrayarak, onların süreci nasıl deneyimlediklerini öğrenmeyi hedefler (Merriam, 2018). Nitel araştırma yöntemlerindeki asıl amaç, bir olaydaki ya da durumdaki anlamlar ve betimlerin derinlemesine incelenmesidir. Büyük çalışma gruplarıyla çalışıldığında derinlemesine inceleme yapmak çok mümkün olmamakla birlikte küçük çalışma gruplarından daha fazla detay alınabileceği belirtilmektedir (Büyüköztürk vd., 2008).

Nitel araştırmada tümevarımsal örnekleme yöntemleri, katılımcıların gözlemini, derinlemesine görüşmeleri, belge analizi ve odak gruplar gibi yöntemler kullanılır. Nitel veriler genellikle metin, bazen de grafik ya da şekiller biçimindedir (Strauss ve Corbin, 2014). Bu noktada nitel araştırmanın, nicel bir desenin sıklıkla vurguladığı "*miktar*" kavramından ziyade "*kalite*" kavramına odaklanmaktadır (Merriam, 1988; Neuman, 2014). Nitel araştırmalar, toplumda yaşayan kişilere konuşma ve hikâyelerini anlatma olanağı sağlamaktadır (Creswell, 2015).

Nitel araştırmalar içerisinde kuram, kültür analizi, eylem araştırmaları, durum çalışması ya da fenomenolojik desenler yer almaktadır (Bogdan ve Biklen, 1997). Yapılan bu çalışmada da fenomenolojik desen belirlenmiştir. Bu desenin tercih edilmesindeki amaç; öğretmen ve okul yöneticilerinin akran zorbalığına esas yaşadıkları deneyimlerinin anlamı ve doğası hakkında bilgi sahibi olmaktır (Patton, 2014).

Araştırmanın Çalışma Grubu ve Kısıtları

Nicel araştırmalarda "*evren – örneklem*" ilişkisi kurulurken, nitel araştırmalarda "*çalışma grubu*" seçimi daha çok tercih edilmektedir. Bu kapsamda araştırmacının çalışma grubu, Bursa İli Mustafa Kemalpaşa İlçesinde görev yapan altı adet ortaokulun yöneticileri ve bu okullarda görev yapan öğretmenlerdir.

Yapılan çalışmanın örnekleme (çalışma grubu) belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yönteminde, araştırma konusunun ve gerçekleşen olayın derinlemesine anlaşılabilmesi için olay içerisindeki kişilerin amaçlı olarak seçilmektedir (Patton, 2014). Amaçlı örnekleme yöntemi içerisinde araştırmacı, çalışma grubuna kimleri dâhil edileceğinin değerlendirmesini yapar. Bu kapsamda araştırmasına en uygun olan ve gerekli tecrübe/bilgiye sahip olduğunu öngördüğü/düşündüğü kişileri tespit ederek çalışması için bu kişileri seçer (Balcı, 2007).

Yapılan bu çalışmada çalışma grubu belirlenirken ortaokullarda çalışan müdür ve öğretmenler seçilmiştir. Çalışma grubuna ulaşılırken kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda akran zorbalığı konusunda tecrübe sahibi olan ve akran zorbalığı konusunda konuşmak isteyen öğretmenler ve okul yöneticilerine ulaşmak istenilmiştir. Kartopu örnekleme yönteminde, çalışmanın konusu ile ilgili birkaç kişi ile iletişime geçtikten sonra benzer durumda olan kişilere ulaşabilmek için ulaşılan kişilerin çevresinden yararlanılmaktadır (Biernacki ve Waldorf, 1981). Bu sebeple araştırmaya konu ilçede görev yapan okul yöneticilerine ulaşılarak akran zorbalığı ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Ortaokul türlerinde dengeli bir dağılım esas alınmıştır. Yine ilgili okul müdürleri ile yapılan görüşmeler sonrasında diğer okul müdürlerine ulaşma noktasında yardım alınmıştır. Aynı okulda görev yapan okul yöneticileri ile öğretmenler arasında ilişkiler kurmak ve muhtelif benzerlikler nedeniyle kıyaslamalar yapabilmek için bu okullarda görev yapan ve belirli kıstasları (yaş, hizmet yılı, tecrübe vd.) sağlayan öğretmenler ile de görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yine bu öğretmenlerin tespitinde ilgili okul müdürlerinin görüş ve tavsiyelerinden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında 6 ortaokul yönetici ve 6 ortaokul öğretmeni ile görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmaya 6 öğretmen ve 6 yönetici dâhil edilerek hem öğretmen açısından hem de yönetici açısından zorbalık hakkında görüşler incelenmiştir. Çalışmaya katılım gösteren yönetici ve öğretmenlere ilişkin bazı tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma grubunun tanımlayıcı bazı özellikleri

Kod	Yaş	Görev	Branş	Kıdem Yılı
Y1	33	Okul Müdürü	Beden Eğitimi	9
Y2	48	Okul Müdürü	Sosyal Bilgiler	24
Y3	44	Okul Müdürü	Bilişim Teknolojileri Öğretmeni	22
Y4	36	Okul Müdürü	Türkçe Eğitimi	13
Y5	45	Okul Müdürü	İngilizce	23
Y6	52	Okul Müdürü	Matematik	25
Ö1	45	Öğretmen	İngilizce	20
Ö2	32	Öğretmen	Rehberlik	9
Ö3	40	Öğretmen	Rehberlik	17
Ö4	38	Öğretmen	Matematik	14
Ö5	33	Öğretmen	Sosyal Bilgiler	11
Ö6	34	Öğretmen	Türkçe Eğitimi	9

Fenomenolojik bir yaklaşım ile gerçekleştirilen nitel araştırmalarda 5 – 25 arası kişiler ile görüşme yapılması önerilmektedir (Creswell, 2015; Dworkin, 2012; Sandelowski, 1995). Bu yaklaşım ve yöntem ile

gerçekleştirilen görüşme sayısının (12 kişi) yeterli olduğu görülmektedir. Buradan hareketle araştırmada seçilen görüşme sayısı bilimsel metodoloji açısından uygun ve yerindedir.

Yapılan çalışmanın zamansal ve örneklemsel kısıtları bulunmaktadır. İlgili araştırmaya konu veriler 2022-2023 öğretim yılı Bahar Dönemi içerisinde Bursa ili Mustafakemalpaşa İlçesinde yer alan ortaokullarda görev yapan okul yöneticileri ve öğretmenleri ile sınırlıdır. Dolayısıyla farklı zaman dilimlerinde ve farklı çalışma gruplarında çalışmanın tekrar edilerek sonuçlarının kıyaslanması yararlı olacaktır.

Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Yapılan araştırmada nitel görüşme formları ilgili alan uzmanlarından görüşler alınarak yarı yapılandırılmış biçimde hazırlanmıştır. Bu tür yarı yapılandırılmış mülakatlarda daha önceden belirlenmiş olan bir dizi konu başlığı ya da soru bulunmaktadır. Bu sorular sistematik bir şekilde katılımcıya sorulur ve ihtiyaç halinde araştırmacıya ve katılımcıya daha önceden belirlenmiş soru kalıpları dışına da çıkabilme olanağı sağlar. Bu olanak (özgürlük), katılımcıların cevaplarının da ötesini sorgulayabilme olanağı sunmaktadır (Berg, 2001).

Bu çalışmaya katılan yönetici ve öğretmenlere beş tane sosyo-demografik soru sorulmuş ve dokuz tane de yarı yapılandırılmış soru yöneltilmiştir. Sorular hazırlanırken önce ilgili alan yazın incelenmiş ve eksikliklerin neler olabileceği konusunda soru havuzu oluşturulmuştur. Konu ile ilgili olarak bazı uzmanlara çalışmanın amacı, kapsamı ve içeriği hakkında bilgiler verilerek hazırlanan sorular hakkında düşüncelerine başvurulmuştur. Ardından alanda en az 10 yıl öğretmenlik yapmış bazı yönetici ve öğretmenlerin de görüşlerine başvurularak sorulara son hali verilmiştir. Son olarak kendisine ulaşılan okul yöneticileri ve öğretmenler ile görüşmeler yapılarak akran zorbalığı ile ilgili veriler toplanmıştır.

Araştırmanın Veri Analiz Yöntemleri

Verilerin analizi sırasında tematik analiz kullanılmıştır. Veriler toplanırken öncelikle katılımcılardan gerekli izinler alınmış ve izinler doğrultusunda sorular sorulurken ses kaydı alınmıştır. Alınan ses kayıtları daha sonrasında metin haline dönüştürülmüştür. Her kayıt metin haline dönüştürüldükten sonra MAXQDA paket program aracılığıyla kodlamalar yapılarak alt gruplara ayrılmıştır. Bu kapsamda elde edilen bulgular “*yönetici görüşleri*” ve “*öğretmen görüşleri*” olmak üzere iki ayrı başlık altında sunulmuştur.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırma ile elde edilen bulgular “*Okul Yöneticilerinin Görüşlerine İlişkin Bulgular*” ve “*Öğretmen Görüşlerine İlişkin Bulgular*” olmak üzere iki alt başlıkta ele alınacaktır.

Okul Yöneticilerinin Görüşlerine İlişkin Bulgular

Tablo 2’de ortaokulda çalışan yöneticilerin cevaplarının yer aldığı “*Yönetici Açısından*” kategorisi altında yer alan alt temalar ve kodlamalarına ilişkin frekans dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 2. Yönetici Açısından Kategorisinin Kodlarının Frekans Dağılımları

	Yönetici Açısından	f
Kategoriler	Zorbalığa Karşı Alınan Tedbirler	19
	Öğrenci ve Ebeveyn Bilgilendirmesi	19
	Okul Politikası	14
	Personel Eğitimi	7
	Akran Zorbalığı Tanımı	6
	TOPLAM	65
Kodlar	Zorbalığa Karşı Alınan Tedbirler	f

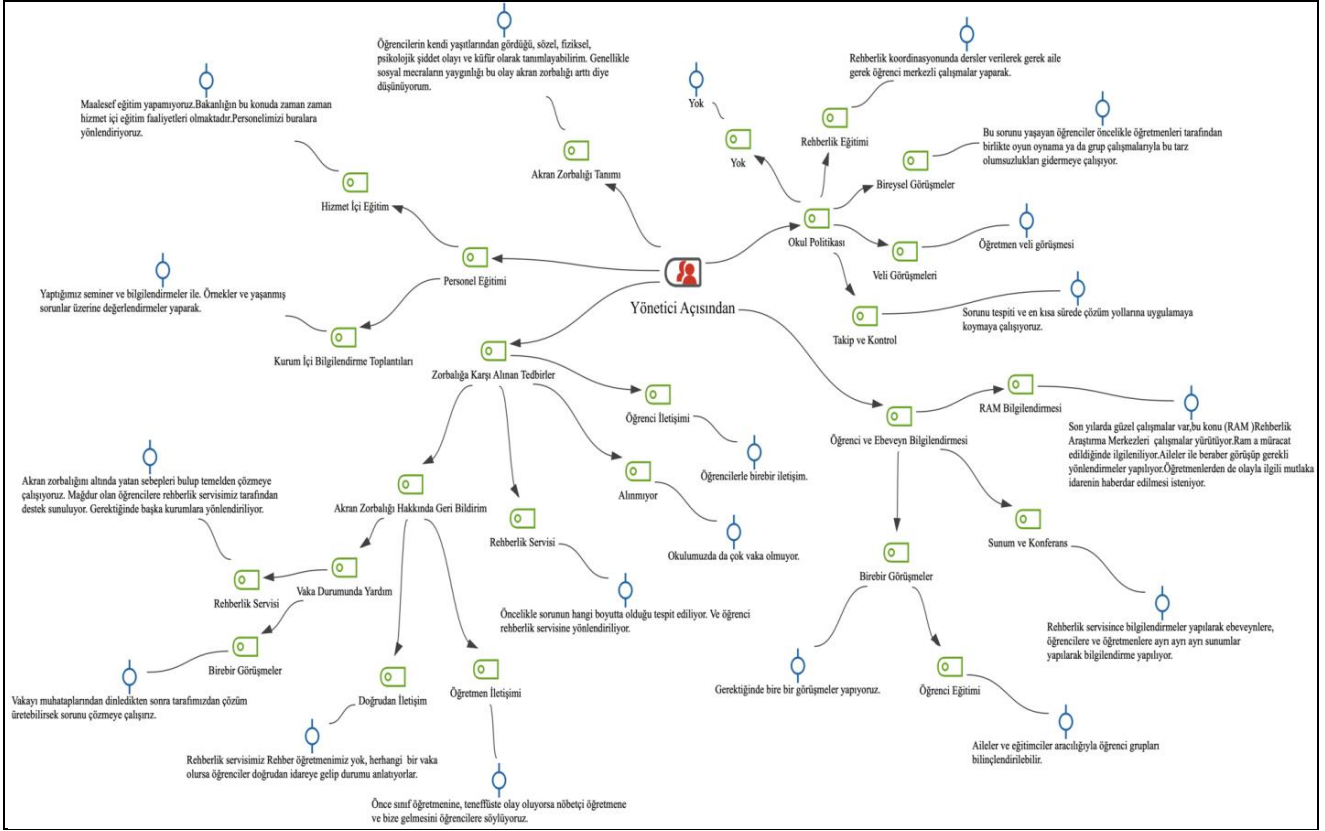

	Akran Zorbalığı Hakkında Geri Bildirim	7
	Alınmıyor	1
	Rehberlik Servisi	3
	Öğrenci İletişimi	2
	TOPLAM	13
	Öğrenci ve Ebeveyn Bilgilendirmesi	f
	Birebir Görüşmeler	10
Kodlar	RAM Bilgilendirmesi	1
	Sunum ve Konferans	8
	TOPLAM	19
	Okul Politikası	f
	Bireysel Görüşmeler	5
	Rehberlik Eğitimi	2
Kodlar	Takip ve Kontrol	4
	Veli Görüşmeleri	2
	Yok	1
	TOPLAM	14
	Personel Eğitimi	f
	Hizmet İçi Eğitim	1
Kodlar	Kurum İçi Bilgilendirme Toplantıları	6
	TOPLAM	7
	Akran Zorbalığı Tanımı	f
Kodlar	TOPLAM	6

Ortaokulda çalışan yöneticilerin okullarında olan akran zorbalığına ilişkin düşünceleri ve yaptıkları uygulamalar incelenmiştir. Yapılan incelemeler doğrultusunda beş farklı alt tema ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda “Zorbalığa Karşı Alınan Tedbirler”, “Öğrenci ve Ebeveyn Bilgilendirmesi”, “Okul Politikası”, “Personel Eğitimi” ve “Akran Zorbalığı Tanımı” alt temaları elde edilmiştir.

Şekil 1’de ortaokul yöneticilerinin “Yönetici Açısından” kategorisi altında incelenen düşüncelerinin bir kavram haritası sunulmuştur.

Şekil 1. Yönetici Açısından Kategorisinin Kavram Haritası

Şekil 1’de ortaokulda çalışan yöneticilerin görüşlerine yer verilmiştir. Bu kapsamda “Zorbalığa Karşı Alınan Tedbirler”, “Öğrenci ve Ebeveyn Bilgilendirmesi”, “Okul Politikası”, “Personel Eğitimi” ve “Akran Zorbalığı Tanımı” alt temaları elde edilmiştir. Elde edilen alt temalara ilişkin görüşlere yer verilmiştir.

Akran Zorbalığı Tanımı alt teması içerisinde çeşitli kodlamaların olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yöneticilerin akran zorbalığı tanımlamaları incelendiğinde yöneticilerden Y2 “Aynı yaş grubundan öğrencilerin birbirlerine ferdi ya da grup olarak uyguladıkları fiziksel ve psikolojik şiddettir”, diyerek bildiği akran zorbalığı tanımını yapmıştır. Y4 ise akran zorbalığının tanımlanması ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur;

“Akran zorbalığı denince bir bireyin (bizim için ise öğrencilerin) uğradığı sistematik şiddet aklıma gelmektedir. Bu fiziksel olabileceği gibi küfür, alay etme, gibi sözlü olarak da ortaya çıkabiliyor. Aslında okullarda her zaman olan ama son yıllarda isimlendirilerek daha fazla karşımıza çıkan bir kavram olduğunu düşünüyorum” ve Y5 “Aynı yaş ve sınıfta olan öğrencilerin hâkimiyet kurdukları, diğer arkadaşlarına fiziksel ve psikolojik olarak anlamda baskı yapmaları, olumsuz psikolojik davranış göstermeleri (alay etme, dalga geçme, aşağılama, farklı özellikleri olan öğrencilere bu özellikleri dolayısıyla farklı davranma) aklıma geliyor”

Zorbalığa Karşı Alınan Tedbirler alt temasındaki kodlamasında verilen cevaplar incelendiğinde Akran Zorbalığı Hakkında Geri Bildirim, Alınmıyor, Rehberlik Servisi ve Öğrenci İletişimi kodlamalarının olduğu tespit edilmiştir.

Okul yöneticilerinin okullarında yer alan akran zorbalıklarına karşı nasıl tedbirler aldıkları ve bu konuda öğrencilerden nasıl bir dönüt alabildikleri hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir. Bu kapsamda yalnızca yöneticilerden Y2 “Genel anlamda uyguladığımız tedbirler içinde Akran Zorbalığı da giriyor. Ayrı bir başlık altında akran zorbalığı için bir tedbir almıyoruz. Okulumuzda da çok vaka olmuyor”, diyerek ilgili yöneticinin okulunda akran zorbalığı olmadığı ifade edilmiştir. Fakat diğer yöneticilerin okullarında ise çeşitli akran

zorbalıklarının olduğu ve bununla rehberlik servisi, öğrenci ile doğrudan iletişimleri, öğretmen aracılığıyla iletişim gibi çeşitli yöntemler kullandıkları görülmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde yöneticilerden Y5 “Öğrenciler yaşadıkları olumsuz bir durumda idare olarak çekinmeden gelerek sorunu bizlerle paylaşmaktadır. Bu durumda bizler elimizden geldiğince çözüm buluyoruz ve olay tekrar etmiyor. Bizi aşan bir durum olmadığı için mevzuat olarak işleme aldığımız bir durum şu ana kadar yaşanmadı”, diyerek öğrencilerinin idare ile doğrudan iletişim kurabildiğini belirtmiştir. Bir başka yönetici olan Y3 ise “Öncelikle sınıf şube öğretmenleri, genelde ilk fark eden kişiler oluyor. Eğer sınıf içinde bu sorun çözüme ulaşmazsa; okul rehberlik ve daha sonra idare bu duruma el koyuyor”, diyerek önce öğretmenlerin ardından idarenin müdahale ettiğini belirtmiştir. Yine başka bir yönetici olan Y4 de “Akran zorbalığı konusunda öğretmen, öğrenci ve veli olmak üzere üç gruptan eğitimlerimiz okul rehber öğretmenimiz tarafından düzenlenmektedir. Sınıf rehber öğretmenlerimiz bu konuda çalışmalar yapmaktadır”, diyerek rehber öğretmenlerin desteğinden bahsetmiştir. Yine vaka durumlarının oluşması durumunda da rehberlik servislerinden destek alındığını Y6 “Akran zorbalığı konusunda gerek sınıf rehber öğretmenleri gerek nöbetçi öğretmenlerimiz sürekli aktif olarak öğrencileri kontrol etmekte. Öğrencileri ile iyi iletişim içinde bu durum devam etmektedir. Herhangi bir durum olduğunda idare olarak mutlaka bilgi verilmesi gerektiğinde rehberlik ediyoruz”, diyerek belirtmiştir. Ek olarak rehber öğretmenlerden hariç olarak birebir görüşmelerin de gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda Y1 “Birebir görüşmeler sağlayarak”, demiş ve Y3 de “Birlikte çözüm önerileri geliştiriyoruz. Öğrenciyi sınıf şube öğretmenleri çok daha yakından gözledikleri için özelden de o öğrenciler için çözüm yolları düşünüyoruz”, diyerek durumu desteklemiştir.

Ortaokulda çalışan yöneticilerin okullarında akran zorbalığına karşı politikaları incelendiğinde çocukla ya da velilerle görüşmeler yaptıkları, rehberlik eğitimleri verdikleri ya da takip ve kontrol altında tuttukları görülmektedir. Fakat bir yönetici ise akran zorbalığı hakkında okullarında bir politikanın olmadığını ifade etmiştir. Okul politikasında nelerin uygulandığına dair görüşler incelendiğinde yöneticilerden Y1 “Rehberlik koordinasyonunda dersler verilerek gerek aile gerek öğrenci merkezli çalışmalar yaparak”, diyerek rehberlik servisinden yararlandıklarını belirtmiştir. Bir başka yönetici olan Y6 ise politika olarak bireysel görüşmelerin yapıldığını aşağıdaki cümleleriyle ifade etmiştir;

“Okul idaresi olarak öğrencilerimize örnek olacak davranışlar sergilemekteyiz. Okulumuzda kapıdan girer girmez öğrenciler ile selamlaşarak güne başlıyoruz. Herhangi bir olumsuz durum olduğunda öğrenciler çekinmeden okul idaresine gelerek durumu anlatarak çözüm bulmaya çalışıyor. Şimdiye kadar olumsuz bir durum yaşanmamıştır”

Y4, akran zorbalığını okullarında takip ve kontrol ettiklerini “Öncelikle basit tek seferlik şiddet olayları ile akran zorbalığını farklı şekilde değerlendirmeye çalışıyoruz. Tespit ettiğimiz durumlarda çözüm bulana kadar takibini bırakmıyoruz”, şeklinde belirtmiştir. Yine Y4 veli görüşmeleri de yaptıklarını “Ortaya çıktıktan sonra bu davranışı bitirmeye yönelik olarak veli işbirliği ile yaptığımız çalışmalar bulunmaktadır. Yaptığımız bu çalışmaların çözüm olmadığı durumlarda ise yönetmelik çerçevesinde yapılması gereken işlemleri yapmak zorunda kalıyoruz”, şeklinde ifade etmiştir.

Ortaokulda çalışan yöneticilerin okullarında çalışan personellerin eğitiminde, öğrencilerin ve ebeveynlerin bilgilendirilmesinde birebir görüşmeler yaptıkları, RAM desteği aldıkları, sunum ve konferans yaptıkları ya da hizmet içi eğitim kullandıkları görülmektedir. Buna göre personellerin eğitimi için yöneticilerden Y2 hizmet içi eğitim kullandıklarını “Maalesef eğitim yapamıyoruz. Bakanlığın bu konuda zaman zaman hizmet içi eğitim faaliyetleri olmaktadır. Personelimizi buralara yönlendiriyoruz”, cümleleriyle belirtmiştir. Y5 ise kurum içi toplantılar yaptıklarını aşağıdaki cümleleriyle ifade etmiştir;

“Öğretmen arkadaşlara da idareciler olarak örnek olmaya çalışıyoruz. Onlardan da empati yaparak değerlendirme yapmalarını bekliyoruz. Bu konuda yapılan eğitimlere katılımlarını, neler yapabilecekleri konusunda kendilerini geliştirmelerini tavsiye ediyoruz. Okulumuzda rehber

öğretmen olmadığı için eksiklik hissedilen konuda işbirliği içinde olduğumuz rehber öğretmeni okulumuza davet ediyoruz ve gerekli eğitimler alıyoruz”

Öğrenci ve ebeveynlerin bilgilendirilmelerinde ise yöneticilerden Y3 “*Rehberlik servisinde bilgilendirmeler yapılarak ebeveynlere, öğrencilere ve öğretmenlere ayrı ayrı sunumlar yapılarak bilgilendirme yapılıyor*”, diyerek rehberlik servisinden yararlandıklarını belirtmiştir. Y5 de aşağıdaki ifadeleri kullanarak bu konuda birebir görüşmeler yapıldığını beyan etmiştir;

“Öğretmen, öğrenci ve ebeveynlere önce akran zorbalığının ne olduğunun tanımını yapıyoruz, anlatıyoruz. Ne yapmalarını, nasıl davranmaları gerektiğini, nasıl bir yol yöntem uygulamaları gerektiği konusunda broşürler ve eğitimler yapıyoruz. Böyle bir durum yaşandığında bize müracaat etmeleri gerektiğini belirtiyoruz. Yani kısaca aslında önleyici tedbirler üzerinde daha çok duruyoruz”

Öğretmen Görüşlerine İlişkin Bulgular

Tablo 3’te ortaokulda çalışan öğretmenlerin cevaplarının yer aldığı “*Öğretmen Açısından*” kategorisi altında yer alan alt kategoriler ve kodlamalarına ilişkin frekans dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmen Açısından Kategorisinin Kodlarının Frekans Dağılımı

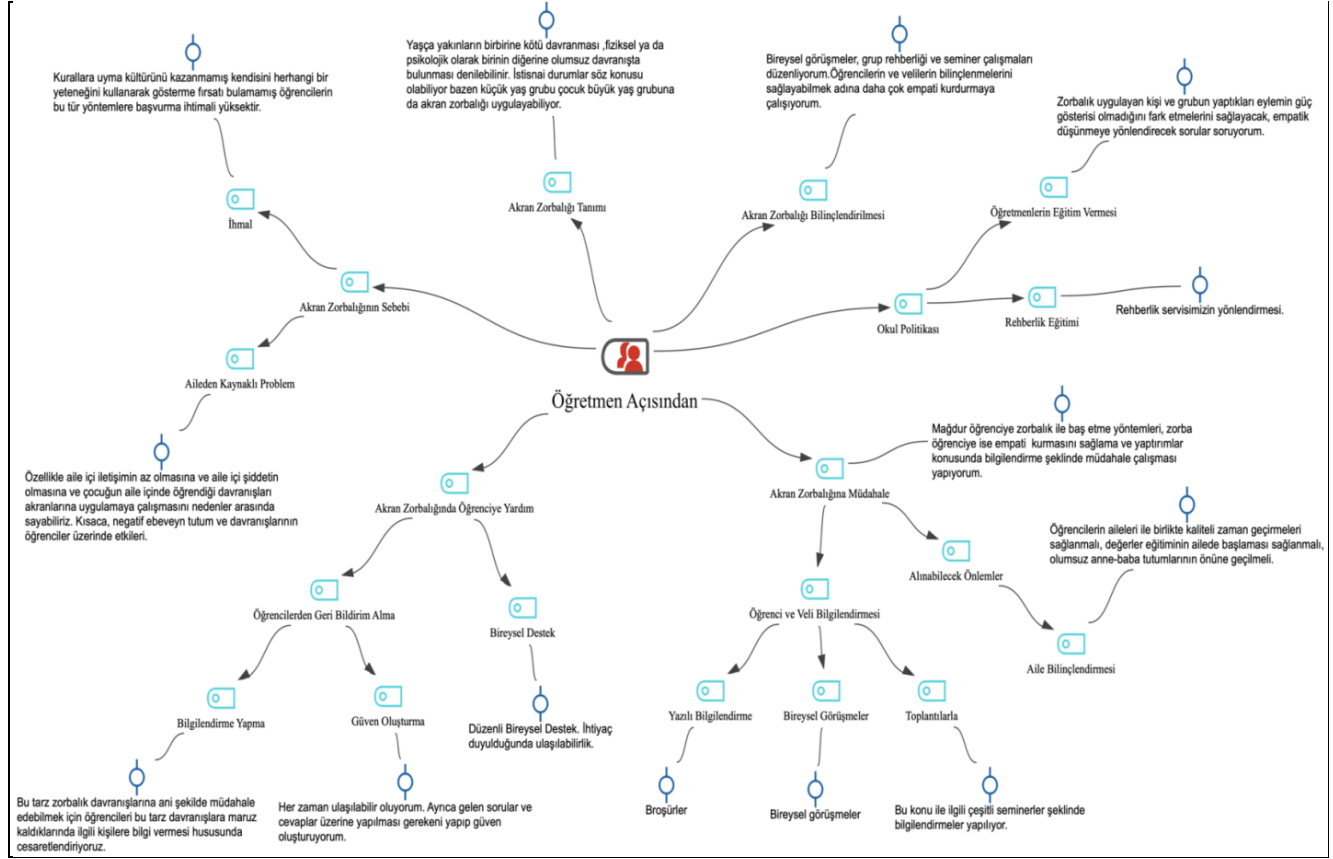
	Öğretmen Açısından	f
Kategoriler	Akran Zorbalığına Müdahale	21
	Akran Zorbalığında Öğrenciye Yardım	12
	Akran Zorbalığının Sebebi	6
	Okul Politikası	6
	Akran Zorbalığı Bilinçlendirilmesi	6
	Akran Zorbalığı Tanımı	6
	TOPLAM	57
Kodlar	Akran Zorbalığına Müdahale	f
	Alınabilecek Önlemler	2
	Öğrenci ve Veli Bilgilendirmesi	13
	TOPLAM	15
Kodlar	Akran Zorbalığında Öğrenciye Yardım	f
	Bireysel Destek	6
	Öğrencilerden Geri Bildirim Alma	6
	TOPLAM	12
Kodlar	Akran Zorbalığının Sebebi	f
	Aileden Kaynaklı Problem	3
	İhmal	3
	TOPLAM	6
Kodlar	Okul Politikası	f
	Rehberlik Eğitimi	2
	Öğretmen Eğitimi	4
	TOPLAM	6
Kodlar	Akran Zorbalığı Tanımı	f
	TOPLAM	6
Kodlar	Akran Zorbalığı Bilinçlendirilmesi	f
	TOPLAM	6

Ortaokulda çalışan öğretmenlerin okullarında olan akran zorbalığına ilişkin düşünceleri ve yaptıkları uygulamalar incelenmiştir. Yapılan incelemeler doğrultusunda altı farklı kategori ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda

“Akran Zorbalığına Müdahale”, “Akran Zorbalığında Öğrenciye Yardım”, “Akran Zorbalığının Sebebi”, “Okul Politikası”, “Akran Zorbalığı Bilinçlendirilmesi” ve “Akran Zorbalığı Tanımı” kategorileri elde edilmiştir.

Şekil 2’de ortaokul öğretmenlerinin “Öğretmen Açısından” kategorisi altında incelenen düşüncelerinin bir kavram haritası sunulmuştur.

Şekil 2. Öğretmen Açısından temasının kavram haritası

Şekil 2’de ortaokulda çalışan öğretmenlerin görüşlerine yer verilmiştir. Bu kapsamda “Akran Zorbalığına Müdahale”, “Akran Zorbalığında Öğrenciye Yardım”, “Akran Zorbalığının Sebebi”, “Okul Politikası”, “Akran Zorbalığı Bilinçlendirilmesi” ve “Akran Zorbalığı Tanımı” kategorileri elde edilmiştir. Elde edilen kategorilere ilişkin görüşlere yer verilmiştir.

Akran Zorbalığı Tanımı alt teması içerisinde çeşitli kodlamaların olduğu görülmektedir. Bu bağlamda öğretmenler yöneticilerin akran zorbalığı tanımına benzer şekilde tanımlamalar yaptığı görülmektedir. Öğretmenlerden Ö4 “Akran zorbalığı, okul yaşantısı içinde bir öğrencinin bir başka öğrenciyi, tekrarlayan aralıklarla olumsuz etkilere maruz bırakması diyebiliriz”, şeklinde bir tanım yaparken öğretmenlerden Ö6 “Akran zorbalığı dendiğinde akla çeşitli yaş grubundan öğrencilerin birbirlerine anlamsız ve sebep olmaksızın psikolojik ve fizyolojik şiddet davranışlarında bulunması geliyor”, şeklinde bir tanım yapmıştır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde öğretmenlerin doğru tanım yaptıkları görülmektedir.

Akran zorbalığının sebebini ise öğretmenlerin farklı olaylara yorumlayabildikleri görülmektedir. Fakat genel olarak öğretmenler akran zorbalığını aile kaynaklı olarak görmektedirler. Şöyle ki öğretmenlerden Ö1 bu durumu aşağıdaki cümleleriyle açıklamıştır;

“Akran zorbalığını gerçekleştiren çocukların; ebeveynleri tarafından sürekli cezalandırıldıkları için, kendilerine olan güvensizliği başkalarına yansıtmak istedikleri için, gösteriş yapma ya da sert görünme isteklerine sahip oldukları için, uyumlu olmadıkları hissiyatına sahip oldukları için,

zorbaca davranışa hatta şiddete aile içinde kendileri de maruz kaldıkları için, bir başkası tarafından zorbalığa maruz kaldıkları için, diğer insanları kırmanın/incitmenin yerinde bir davranış olduğunu düşündükleri için bu eylemi gerçekleştirdiklerini düşünüyorum”

Yine benzer olarak Ö3 de *“Aile ilgisizliği, ailede öğrenilen sözde savunma mekanizmaları, bilinçsiz teknoloji kullanımı, pandeminin etkisi ile arkadaş ilişkilerinde uzun süreli aksamaların olması ve çocukların benlik algılarının zayıflaması diyebilirim”*, şeklinde ifade etmiştir. Fakat öğretmenlerden Ö2 ihmal olduğunu söylerken Ö5 de *“Kurallara uyma kültürünü kazanmamış kendisini herhangi bir yeteneğini kullanarak gösterme fırsatı bulamamış öğrencilerin bu tür yöntemlere başvurma ihtimali yüksektir”*, diyerek aslında ihmal kaynaklı olduğunu belirtmiştir.

Akran zorbalığı hakkında öğretmenler bilinçlendirme yapabilmek için ise çeşitli yöntemler kullanmaktadır. Bu kapsamda öğretmenlerden Ö1 akran zorbalığı hakkında bilinçlendirmeyi aşağıda belirttiği şekilde sağladığını belirtmiştir;

“Öğrencileri sahip oldukları haklar -özellikle evrensel çocuk hakları- noktasında bilgilendiriyor hak ihlali durumunda izlemeleri gereken yollarla ilgili bilinçlendiriyoruz. Bunun yanı sıra “değerler eğitimi” süreci, akran zorbalığının ortadan kaldırılması için etkin bir rol oynuyor. Sahip olmamız gereken değerleri özümseyen öğrencilerin akran zorbalığı içeren hiçbir olayın içinde yer almadıklarını görüyoruz”

Benzer olarak Ö6 da *“Akran zorbalığına karşı akran dayanışması davranışlarını uygulamaya çalışıyor ve destekliyoruz”*, şeklinde bir uygulama yaptığını belirtmiştir. Ortaokulda çalışan öğretmenlerin akran zorbalığına yönelik müdahaleleri incelendiğinde ise öğrenci ve veli bilgilendirmeleri yaptıkları görülmektedir. Bu kapsamda öğretmenlerin düşünceleri incelendiğinde Ö2 *“Bireysel görüşmeler ve grup terapileri ile müdahale ediyoruz. Sadece rehberlik servisi olarak değil şube öğretmenleri ve branş öğretmenleri de bu konuda duyarlı davranıyor”*, şeklinde bireysel görüşmeler yaptıkları ya da Ö1’in aşağıda belirttiği gibi grup toplantıları veya veli bilgilendirmeleri yapılmaktadır;

“Gerek sınıf çapında gerekse okul geneli veli bilgilendirme toplantılarında akran zorbalığı başta olmak üzere yaşanan ve yaşanması muhtemel sorunlara dair veliler/ebeveynler ile görüş alışverişinde bulunuyoruz. Şube rehber öğretmenleri tarafından da haftalık olarak uygulanan rehberlik programı kapsamında zorbalık konusunda öğrencilere yıl bilgilendirmelerde bulunuluyor”

Alınabilecek önlemler dikkate alındığında ise öğretmenlerden Ö3 *“Öğrencilerin aileleri ile birlikte kaliteli zaman geçirmeleri sağlanmalı, değerler eğitiminin ailede başlaması sağlanmalı, olumsuz anne-baba tutumlarının önüne geçilmeli”*, diyerek aile ile müdahale yapılabileceğini ifade etmiştir. Yine benzer şekilde Ö5 de *“Ailelerin bilgilendirilmesi sağlanmalı, eğitimler verilerek bu konuda bilinçlendirilme yapılabilir”* demiştir.

Akran zorbalığında öğrenciye yardımı ise öğretmenler güven oluşturma, bilgilendirme yapma ya da bireysel destek sağladıkları görülmektedir. Öğretmenlerden Ö3 bilgilendirme yapmayı *“Yapmış olduğumuz seminer (Akran zorbalığına karşı neler yapılabileceğini anlatıyoruz, nasıl bir yol izlemenin akran zorbalığına karşı önlem olacağına dair yöntemler ile örnekler veriyorum”*, cümleleriyle ifade etmiştir. Ö1 ise güven oluşturmaya aşağıdaki cümleleriyle ifade etmiştir;

“Her eğitim-öğretim yılı başında öğrencilere yıl içinde yaşanabilecek her türlü olumsuzlukla ilgili - akran zorbalığı dâhil- yapılması gerekenleri anlatıyor. Bu ve buna benzer durumları şube rehber öğretmenleri başta olmak üzere öğretmenleri ya da sorumlu okul müdür yardımcımızla

paylaşmalarını istiyoruz. Tabi ki bu sürecin öğrenci tarafından uygulamaya konulabilmesi için öncelikle öğrenci ile aramızda bir “güven” köprüsü inşa ediyoruz”

Bireysel destekleri ise Ö4 “*Düzenli Bireysel Destek. İhtiyaç duyulduğunda ulaşılabilirlik*”, şeklinde olduğunu belirtmiştir. Okul politikaları incelendiğinde öğretmenlerin eğitimler verdikleri ya da rehberlik servislerinden destekler alındığı görülmektedir. Öğretmenlerin eğitim vermesi incelendiğinde öğretmenlerden Ö1, aşağıdaki ifadeleri ortaya koyarak eğitim verdiklerini beyan etmiştir;

“Okulumuzda akran zorbalığı nadiren karşılaştığımız bir durumdur. Ancak bu tür durumların oluşmasının önüne geçmek yanı tedbiri önceden almak her zaman birincil önceliğimiz olmuştur. Çocuklara sahip oldukları hakları anlatmak, onlara diğer bireylere karşı saygılı olma kültürünü aşılama akran zorbalığının önüne geçmenin en kalıcı yolu olduğundan bu yönde bir yaklaşıma sahibiz”

Benzer şekilde Ö6 da “*Akran zorbalığı hakkında diğer eğitimci arkadaşları öğrencilerin birbirine karşı olan tehlike davranışları hakkında bilgilendiriyoruz*”, demiştir. Öğretmenlerden Ö3 de aşağıdaki ifadeleri ortaya koyarak rehberlik servislerinden destek aldıklarını belirtmiştir;

“Rehberlik servisi öğrenci, öğretmen ve ailelere akran zorbalığı hakkında seminerler düzenliyor. Yaşanan durumlarda öğrenciler ile bireysel görüşmeler düzenleniyor. Görüşmeler sonucunda ortadan kaldırılamayan durumlarda Öğrenci Davranışları Değerlendirme Kuruluna sevk işlemleri gerçekleştiriliyor”

SONUÇ

Yapılan bu araştırmada, ortaokullarda çalışan yönetici ve öğretmenlerin okullarda yaşanan akran zorbalığının nedenlerinin neler olduğu, bu konuda hangi önlemlerin alınması gerektiği ve muhataplarının nasıl bilinçlendirilmesi gerektiğine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Akran zorbalığı ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde genel olarak zorbalık türlerinin belirlenmesi yönünde olduğu görülmektedir. Ancak akran zorbalığının hem yönetici hem de öğretmen açısından ortak olarak incelenmesinin önemi ortadadır. Dolayısıyla çalışmanın temel amacı ortaokul yöneticilerinin ve öğretmenlerinin akran zorbalığı hakkındaki görüşlerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir.

Çalışma içerisinde hazırlanan Şekil 1’de ortaokuldaki yöneticiler açısından akran zorbalığı incelenmiştir. Bu bağlamda akran zorbalığı için yaptıkları tanımlar incelendiğinde tanımların ilgili alan yazınla benzer olduğu görülmüştür. İlgili alan yazında akran zorbalığı; çocukların akademik başarılarını ve kişilik gelişimlerini olumsuz yönde etkileyen ve okullarda karşılaşılan şiddet türlerinden biri (Gürhan, 2017) ve çocukların akran grupları içerisinde birbirlerine yönelttikleri fiziksel, sosyal ve sözel saldırganlık durumlarını kaba güç kullanarak tekrarlı olarak sürdürerek birbirlerini olumsuz yönde etkilemeleri (Tani vd., 2003) olarak tanımlanmıştır.

Ortaokul yöneticilerinin okullarında akran zorbalığını engellemek için çeşitli önlemler aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda ilgili alan yazın incelenmiştir ve akran zorbalığına yönelik olarak tüm okulun dahil edildiği koruma ve müdahale programlarının yürütülmüş olduğu (Polanın vd., 2012; Jimerson vd., 2009) ve ders dışı zamanlarda yürütülmüş olan akran zorbalığı karşıtı programların öğrencileri güçlendirmesiyle zorbalıkların görülme oranında %80’lik bir azalma görüldüğü (Avşar ve Alkaya, 2018) belirtilmiştir.

Yöneticilerin okullarında uyguladıkları çeşitli politikalar olduğu gözlemlenmiştir. Bu kapsamda ilgili alan yazın incelendiğinde ise akran zorbalığı konusunda okullarda çeşitli önlemlerin alınması için yapılan uygulamalar olduğu görülmektedir. Buna göre okul yöneticileri, öğretmenler ve okul rehberlik servisinden oluşan bir ekip ile okullarda meydana gelen zorbalıkların tespit edilmesi ve bu zorbalık durumlarına müdahalelerde

bulunulmasının gerekliliğine (Avşar ve Alkaya, 2018) ve Olweus ve Limber tarafından geliştirilmiş “Olweus Zorbalığı Önleme Programı”nın, zorbalığın önlenmesine yönelik geliştirilen programlar içerisinde en çok bilinen programlardan biri olarak kullanılabileceğine (Albayrak, 2012) değinilmiştir.

Ortaokulda çalışan yöneticilerin okullarında çalışan personellerin eğitiminde, öğrencilerin ve ebeveynlerin bilgilendirilmesinde birebir görüşmeler yaptıkları, RAM desteği aldıkları, sunum ve konferans yaptıkları ya da hizmet içi eğitim kullandıkları görülmektedir. İlgili alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde ise akran zorbalığı konusunda öğretmenlerin okullarındaki akran zorbalığını önlemeye yönelik üç temel strateji geliştirdikleri görülmektedir. Birincisi akran zorbalığına yönelik farkındalık düzeyini arttırmak amacıyla yapılan veli ve öğrenci eğitimleri, ikincisi akran zorbalığının sık yaşandığı yerlere yönelik güvenlik önlemleri alınması ve denetiminin sağlanması, üçüncüsü akran zorbalığı davranışına katılan öğrencileri kültür, sanat ve sportif faaliyetlere yönlendirmesi (Aksoy, 2019) olarak belirtilmektedir.

Ortaokul yöneticilerinin öğrenci ve ebeveynlerin bilgilendirilmelerinde çeşitli yöntemler kullandıkları görülmektedir. Akran zorbalığı konusunda ebeveyn ve öğrenci bilgilendirmelerinin yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda zorbalık davranışlarında bulunan öğrencilerin karşılaşacağı yaptırımlar ile ilgili bilgilendirilmesi ve zorbalığa maruz kalan öğrencilerin bu konuda yardımda bulunma becerilerinin geliştirilmesi yolunda bilgilendirilmesi gerektiği (Yalnız, 2019) ve ailelerin, eğitimcilerin, akademisyenlerin ve STK’ların da dâhil edildiği birçok araştırma ve projenin gerçekleştirildiği ve yeni eğitim politikalarının belirlendiği (Baştürk Akca ve Sayımer, 2017) ifade edilmiştir.

Öğretmenler akran zorbalığının çeşitli değişkenlerden etkilendiğini belirtmişlerdir. Bu kapsamda ilgili alan yazın incelenmiş olup yapılan çalışmalarda akran zorbalığının yaştan (Rigby, 2002), cinsiyetten (Nansel vd., 2001; Banks, 1997), aile tutumlarından (Crawford-Brown, 1999; Cummings vd., 2004; Dekovic vd., 2004; Stevens vd., 2002; Sheeber vd., 1997) ve öğretmen tutumlarından (Randel, 2007) etkilenebildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Öğrencilerin akran zorbalığı hakkında bilinçlendirilmesi için okul denetiminde bir önleme programının düzenlenmesiyle tüm okul personelini, velileri ve öğrencileri içine alan akran zorbalığı bilinçlendirme eğitimlerinin gerçekleştirilebileceği ve bu eğitimin sadece zorbalık yapan ve zorbalığa maruz kalan öğrencilerle sınırlı kalmayıp çocuğun çevresini dâhil etmesi ayrı bir öneme sahiptir (Yıldırım, 2012).

Öğretmenlerin akran zorbalığına müdahale etmeleri gerektiği yapılan çalışmalarda görülmektedir. Sınıfta öğrenme ve öğretim sürecine olumsuz etki eden etkenlerin en aza indirilerek, bu sürecin verimli şekilde kullanılması ve öğrenci katılımının sınıf içindeki çalışmalarda en üst düzeye çıkarılması olan sınıf yönetimi (Danaoğlu, 2009), sınıfta istenmeyen davranışlar arasında olan zorbalık içeren olumsuz davranışları (Özdemir, 2004) yönetmede oldukça önemlidir. Bu amaçla çalışmada sınıf öğretmenlerinin benimsedikleri sınıf yönetimi profillerini ve sınıflarında zorbalığın görülme sıklığını belirleyerek, sınıf yönetimi profillerine göre sınıflarda görülen zorbalığın farklılaşp farklılaşmadığını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Öğretmenlerin öğrencilerine akran zorbalığı konusunda yardım etmesi gerektiği görülmektedir. Yapılan çalışmalarda da öğrencilere yardım edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Şöyle ki çocuklara kötü alaylarla etkili bir şekilde başa çıkmaları, sıkıntıların üstesinden gelmeleri ve duygusal olarak toparlanmaları öğretildiğinde, daha dirençli hale gelirler ve daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olurlar (Vreeman ve Carroll, 2007). Öğrenciler alay veya zorbalık durumlarını uygun şekilde yönettiklerinde, aşağı yönlü bir sarmalın sadece alay edilmekten açıkça zorbalığa uğramasına kadar kesintiye uğrarlar. Bu da özgüvenlerini ve benlik kavramlarını geliştirir (Vessey ve O’Neill, (2011).

Öğretmenler açısından değerlendirildiğinde okullarda akran zorbalığı ile ilgili çeşitli eğitim politikalarının yürütüldüğü görülmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalarda da akran zorbalığının tüm öğrencileri olumsuz yönde

etkilemesi sebebiyle okullarda gerçekleşen zorbalığı azaltmak ve önlemek için birçok müdahale programı geliştirmişlerdir (Bauman, 2008; Yoon ve Kerber, 2003).

Yapılan çalışma ile hem yöneticiler hem de öğretmenler açısından iki farklı kategori oluşturulmuştur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde öğretmenlerin ve yöneticilerin benzer görüşlere sahip olduğu, fakat öğretmenlerin akran zorbalığına daha fazla bireysel müdahale ettiği görülmektedir. Yöneticiler okulun geneli açısından müdahalelerde bulunmaya çalışmışlarken, öğretmenler bireysel görüşmelerle akran zorbalığına müdahale etmeye çalışmaktadırlar. Çünkü okulda verimli bir ortam yaratmak okul yönetiminin görevlerinden birisi iken, sınıfta verimliliği sağlamak da öğretmenin görevidir (Baştepe, 2009). Okul yönetimi, akran zorbalığı ile mücadele ederken amaçlarını ve stratejilerini belirleyerek bu konuda etkili bir yol izlemelidir (Starratt, 2004; Cherian ve Daniel, 2008). Akran zorbalığı ile mücadele etmede tüm paydaşlar ile etkili bir iletişim kurabilmeleri ve verilen mücadeleye diğer paydaşların da katılımlarını sağlayabilmelidir. Okul yönetiminin özellikle öğretmenlerle iyi bir iletişim kurması, okulun yönetimi ve eğitim ortamlarında başarı elde edilmesi açısından çok önemlidir. Okulun bir bütün içinde olmasını sağlayacak düzenlemeler yapılarak kaynaşma ortamları hazırlanmalıdır (Özdemir, 2006).

Hem okul yönetimi hem de öğretmenler, akran zorbalığının tarafı olan öğrencilerin ailelerini de akran zorbalığı konusunda etkileyebilmektedirler. Yapılan çalışmalar da bu durumu destekler niteliktedir. Okul yönetimi ve ailenin işbirliği içinde olması öğrenciyi olumlu yönde etkilemektedir (Reynolds 1992; Riley, 1994; Martin vd., 1999; Şişman, 2012; Gonzales De Hass vd., 2005; Arnold vd., 2008; Gestwicki, 2004; Lindberg, 2014; Akan, 2017; Bozkurt, 2017). Aile katılımını sağlayan veliler çocuklarının öz farkındalık, okula devamlılık ve okul yönetiminin amaçlarına ulaşmasına katkıda bulunmaktadır (Barnard, 2004; Rosenblatt ve Peled, 2002). Literatür taraması ve yapılan çalışma sonuçlarına göre öğretmenlerin akran zorbalığını aile tutumlarına da bağladıkları görülmektedir. Yapılan çalışma ile bu bilgiler bir nevi teyit edilmiştir. Düşüncesine başvuru katılımcılar da bu bağlamda ifadeler kullanmışlardır.

Genel bir sonuç olarak düşünülecek olursa, ortaokulda çalışan öğretmenler ve yöneticilerin akran zorbalığı ile mücadele etmeye çalıştıkları görülmektedir. Fakat hem sınıf bazında hem de okul bazında genel bir müdahale programı kullanmadıkları veya belirlenmiş bir politikalarının yer almadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda ortaokulda çalışan yöneticilerin ve öğretmenlerin akran zorbalığı konusundaki uygulamaları ve düşünceleri ortaya konmuştur. Bu bağlamda aşağıdaki öneriler verilebilir;

- Verilecek olan hizmet içi eğitimler ile birlikte öğretmenlerin ve yöneticilerin akran zorbalığına ilişkin duyarlılık ve farkındalık düzeylerini arttırmak gerekmektedir.
- Akran zorbalığında ailenin etkisinin oldukça yüksek olduğu öğretmenler tarafından algılanmaktadır. Bu bağlamda hem okul yöneticilerinin hem de öğretmenlerin aileleri doğru bir şekilde bilinçlendirmeleri önerilmektedir.
- Rehberlik servisleri tarafından akran zorbalığı hakkında hem öğretmenlere hem öğrencilere hem de velilere eğitimler verilmesi önerilmektedir.
- Öğretmenlerin bir kısmının akran zorbalığının teknoloji kaynaklı olduğunu düşünmesi de sebebiyle doğru teknoloji kullanım eğitimleri verilebilir.
- Okul içerisinde gerekli güven ortamı oluşturularak kurban ve zorbalıların ortaya çıkartılması sağlanabilir.
- Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda akran zorbalığına ilişkin ölçeklerde kullanılarak karma araştırma yöntemleri doğrultusunda akran zorbalığının etkilendiği diğer faktörler de ortaya çıkartılabilir.

- Yapılacak olan diğer çalışmalarda hem öğrenci hem veli görüşleri de dâhil edilerek daha detaylı bilgi elde edilebilir.

Yapılan bu çalışma sonucunda hem yöneticilerin hem de öğretmenlerin akran zorbalığına yönelik farkındalıklarının ve baş etme stratejilerinin ortaya konulması öngörülmektedir. Bu sebeple yapılan bu araştırmanın ilgili alanda çalışan uzmanlara, ortaokul okul yöneticilerine ve öğretmenlere akran zorbalığı konusunda sağlanacak desteğin belirlenmesinde ve planlanmasında katkı sağlayacaktır. Akran zorbalığı ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde genel olarak zorbalık türlerinin belirlenmesi yönünde olduğu görülmektedir. Ancak akran zorbalığının hem yönetici hem de öğretmen açısından ortak olarak incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın temel amacı ortaokul yöneticilerinin ve öğretmenlerinin akran zorbalığı hakkındaki görüşlerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir. Çalışma sonunda elde edilen bulguların bu amaca hizmet ettiği düşünülmektedir.

Yapılan çalışmanın zamansal ve örneklemsel kısıtları bulunmaktadır. İlgili araştırmaya konu veriler 2022-2023 öğretim yılı Bahar Dönemi içerisinde Bursa ili Mustafakemalpaşa İlçesinde yer alan ortaokullarda görev yapan okul yöneticileri ve öğretmenleri ile sınırlıdır. Dolayısıyla farklı zaman dilimlerinde ve farklı çalışma gruplarında çalışmanın tekrar edilerek sonuçlarının kıyaslanması yararlı olacaktır. Çalışmanın merkezinde okul yöneticileri ve öğretmenler yer almaktadır. Akran zorbalığının tarafları olan öğrenciler ve öğrenci ailelerini merkeze alan yeni çalışmaların yapılması akran zorbalığı ile mücadelenin paydaşlarının önem ve fonksiyonlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca paydaşlar arası ilişkiler üzerine nicel ve nitel araştırmaların yapılması da tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akan, D. (2017). Effective school evaluation in primary schools from the dimension of parents. *Journal of Education and Training Studies*, 5(1), 134-140.
- Akbaşlı, S. (2018). Okul yöneticisi ve okul yöneticisinin yeterlikleri. *Kuramdan uygulamaya okul yönetimi* (Ed. Necati Cemaloğlu, Murat Gürkan Gülcan), Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Aksoy, G. (2019). Okullarda yaşanan akran zorbalığının nedenlerine ve müdahale yöntemlerine ilişkin okul yöneticileri ve öğretmenlerin görüşleri. *Doctoral dissertation*, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Albayrak, S. (2012). Okulda uygulanan zorbalığı önleme programının zorbalığın azaltılmasında etkisi. *Doctoral dissertation*, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Allen, K. P. (2010). Classroom management, bullying, and teacher practices. *The professional educator*, 34(1), 1-15.
- Arıca, O. T. (2009). Üniversite öğrencilerindeki siber zorbalık davranışlarının bir yordayıcısı olarak psikiyatrik belirtiler. *Eurasian Journal of Educational Research*, 34, 167-184.
- Arnold, H. D., Zeljo, A., Doctoroff, L. G. ve Ortiz, C. (2008). Parent involvement in preschool: Predictors and the relation of involvement to preliteracy development. *School psychology review*, 37(1), 74-90.
- Aşıcı, H. ve Aslan, S. (2010). Ergenlerde okul zorbalığı ile algılanan benlik belirginliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International online journal of educational sciences*, 2(2), 467-485.
- Aşıcı, H. ve Aslan, S. (2010). Ergenler okul zorbalığı ile algılanan benlik belirginliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International online journal of educational sciences*, 2(2), 467-485.
- Aslanargun, E. (2009). Okul müdürlerinin yönetimde başvurdukları güç türleri. *Yayımlanmamış doktora tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Atik, G. (2009). Zorbalığı yordayıcı bir değişken olarak umut. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(1), 53-68.
- Austin, S. M., Reynolds, G. P. ve Barnes, L. B. (2012). School leadership and counselors working together to address bullying. *Education*, 133(2), 283-290.

- Avşar, F. ve Alkaya, S. A. (2018). Akran zorbalığının önlenmesinde okul sağlığı hemşiresinin rolü. *Hacettepe üniversitesi hemşirelik fakültesi dergisi*, 5(1), 78-84.
- Ayas, T. ve Horzum, M. B. (2010). Sanal zorba/kurban ölçek geliştirme çalışması. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 19, 1-17.
- Aydın, M. (2000). *Eğitim yönetimi*. Ankara: Hatiboğlu Yayınevi, 6. Baskı.
- Balcı, A. (2001). *Etkili okul ve okul geliştirme*, Ankara: Pegem A Yayınları.
- Balcı, A. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Baldry, A. C. ve Farrington, P. D. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of community and applied psychology*, 10, 17-31.
- Banks, R. (1997). *Bullying in Schools*. ERIC Report No. EDO-PS-97-170.) University of Illinois Champaign, III.
- Barnard, W.M., (2004), Parent Involvement in Elementary School and Educational Attainment, *Children And Youth Services Review*, Volume, 26, Issue 1, Pittsburgh, Pa 15208, Usa.
- Barnett, J. & Fallon, G. (2007). Conflicting Views of School Community: The Dichotomy Between Administrators and Teachers. *International Journal of Education Policy and Leadership* 2(1).
- Baştepe, İ. (2009). Etkili Okulun Eğitim-Öğretim Süreci Ve Ortamı Boyutlarının Nitelikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. Yaz2009 C.8 S.29 (076-083). www.esosder.org
- Baştürk Akca, E. ve Sayımer, İ. (2017). Siber Zorbalık kavramı, türleri ve ilişkili olduğu faktörler: Mevcut araştırmalar üzerinden bir değerlendirme. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 30(8), 1-19. doi: 10.5824/1309-1581.2017.5.001.x
- Baştürk-Akca, E., Sayımer, İ., Balaban-Salı, J. ve Ergün Başak, B. (2014). Okulda siber zorbalığın nedenleri, türleri ve medya okuryazarlığı eğitiminin önleyici çalışmalarındaki yeri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi (EJOIR)*, 2(Özel Sayı), 17-30.
- Baştürk-Akca, E., Sayımer, İ., Balaban-Salı, J. ve Ergün Başak, B. (2014). Okulda siber zorbalığın nedenleri, türleri ve medya okuryazarlığı eğitiminin önleyici çalışmalarındaki yeri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi (EJOIR)*, 2(Özel Sayı), 17-30.
- Batmaz, M. ve Ayas, T. (2013). İlköğretim ikinci kademedeki öğrencilerin psikolojik belirtilere göre sanal zorbalık düzeylerinin yordanması. *Sakarya University Journal of Education*, 3(1), 43-53
- Bauer N.S., Herrenkohl T.I., Lozano P., Rivara F.P., Hill K.G. ve Hawkins J.D. (2006). Childhood Bullying Involvement And Exposure To Intimate Partner Violence. *Pediatrics*, 118: 235- 242.
- Bauman, S. (2008). The role of elementary school counselors in reducing school bullying, *The Elementary School Journal*, 108 (5), 362-375.
- Bauman, S., & Del Rio, A. (2005). Knowledge and Beliefs about Bullying in Schools: Comparing Pre-service Teachers in the United States and The United Kingdom. *School Psychology International*, 26(4), 428-442.
- Bayar, A. (2014). Sınıf İçi İstenmeyen (Sorun) Davranışları Yönetmek (s.101-117). Editörler: Mustafa Çelikten ve Mehmet Teyfur) (3. Baskı). Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre Sınıf Yönetimi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bayar, A. (2016). Challenges facing principals in the first year at their schools. *Universal Journal of Educational Research*, 4(1), 192-199.
- Bayar, A. (2017). Okul Örgütü ve Yönetimi (s.45-56). (Editörler: Ahmet Üstün ve Adem Bayar): Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Bayar, A. & Kerns, J. (2015). Undesired Behaviors Faced in Classroom by Physics teachers in High Schools. *Eurasian J. Phys. & Chem. Educ.*, 7(1), 37-45.
- Berg, L, B. (2001). *Qualitative Research Methods For The Social Sciences*, Allyn & Bacon.
- Besag, V. E. (1989) *Bullies and victims in schools*. England: Open University Press.

- Biernacki, P., & Waldorf, D. (1981). Snowball sampling: Problems and techniques of chain referral sampling. *Sociological Methods & Research*, 10(2), 141-163.
- Bilgiç, E. (2007). İlköğretim I. Kademedeki Görülen Zorba Davranışların Sınıf Değişkenleri ve Atmosferi Algılamalarına Göre İncelenmesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bitney, J., ve Tittle, B. (1997). *No-bullying Program: Preventing Bullying/Victim Violence at School (programs directors manual)*. Central City, MN: Hazelden and Johnson Institute.
- Blase, J. and Blase, J. (2004). The Dark Side of Leadership, Teacher Perspectives of Principal Mistreatment, In *Educational Management, Major Themes In Education*, 1, Edited by H. Tomlinson, 208-262, London: Routledge Falmer.
- Bogdan, Robert C. ve Biklen, Sari Knopp (1997), *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theories and Methods*, Allyn & Bacon Publisher, Boston (US).
- Boivin, M., Hymel, S., ve Bukowski, W.M. (1995). The Roles of Social Withdrawal, peer rejection, and victimization by peers in predicting loneliness and depressed mood in Children. *Development and Psychopathology*, 7, 756-786
- Borg, G. M. (1999). The extent and nature of bullying among primary and secondary children. *Educational Research*, 41(2), 137-153.
- Bozkurt, E. (2017). Okul Çevre İlişkileri ve Okula Toplumsal Katılım (s. 185-197). (Editörler: Ahmet Üstün ve Adem Bayar): Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Buchanan, P., & Winzer, M. (2001). Bullying in Schools: Children's Voices. *International Journal of Special Education*, 16(1), 67-79.
- Bush, T. & Glover, D. (2003). *School leadership: Concepts and evidence*. Nottingham, National College for School Leadership.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Akademi, Ankara.
- Caplan, J.G. (2000). Building Strong Family-School Partnerships to Support High Student Achievement. The Informed Educator Series. Arlington, VA: Educational Research Service.
- Chazan, M. (1994). Bullying in the infant school. D. P. Tattum & D. A. Lane (Eds.), *Bullying in Schools* (pp. 33-44). Staffordshire: Trentham Books.
- Cherian, F. ve Daniel, Y. (2008). Principal leadership in new teacher induction: Becoming agents of change. *International Journal of Education Policy and Leadership* 3(2).
- Colorosso, B. (2003). *The bully, the bullied, and the bystander*. New York: Harper Resource.
- Crawford-Brown, C. (1999) The Impact Of Parenting On Conduct Disorder In Jamaican Male Adolescents. *Adolescence*, 34 (134): 417-436.
- Creswell, J. W. (2013). *Research Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches*. New York: Sage.
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Crick, N. R. ve Grotpeter, J. K. (1996) Children's Treatment by Peers: Victims of relational and Overt Aggression. *Development and Psychopathology*, 8, 367-380.
- Cummings E.M., Goeke-Morey, M.C., Papp, L.M. (2004). Everyday Marital Conflict and Child Aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32(2), 191-202.
- Çankaya, İ. (2011). İlköğretimde akran zorbalığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 81-92.
- Çelik, V. (2000). *Eğitimsel liderlik*. Ankara: Pegem A.

- Çetinkaya, S., Nur, N., Ayvaz, A., Özdemir, D., & Kavakcı, Ö. (2009). Sosyoekonomik durumu farklı üç ilköğretim okulu öğrencilerinde akran zorbalığının depresyon ve benlik saygısı düzeyiyle ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10(2), 151-158.
- Çınkır, Ş. ve Karaman-Kepenekçi, Y. (2003). Öğrenciler arası Zorbalık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 34, 236-253.
- Çivilidağ, A. ve Cooper, H. T. (2013). Ergenlerde siber zorba ve öfkenin incelenmesi üzerine bir araştırma: Niğde ili örneği. *International Journal of Social Science*, 6(1), 497-511.
- Danaoğlu, G. (2009). Sınıf ve branş öğretmenlerinin ilköğretim 5. Sınıflarda karşılaştıkları istenmeyen davranışlar ve bu davranışlarla baş etme stratejileri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Dekovic, M., Wissink, I., Meijer, A. (2004). The role of family and peer relations in adolescent antisocial behaviour: Comparison of four ethnic groups. *Journal of Adolescence*, 27: 497–514.
- Doğan, A. (2010). Ekolojik sistemler kuramı çerçevesinde akran zorbalığının incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 17(3), 149-162.
- Dworkin, S.L. (2012). Sample Size Policy for Qualitative Studies Using In-Depth Interviews. *Archives of Sexual Behavior*, 41(6), 1319–1320.
- Epstein J.L. & Jonsorn N.R. (2004). School, Family and Community Partnerships Link the Plan. *The Education Digest*, 69 (6), 19-23.
- Erdoğan, İ. (2000). Okul yönetimi ve öğretim liderliği. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Erdur-Baker, Ö., & Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: siber zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (27).
- Eroğlu, Y. (2011). Koşullu öz-değer, riskli internet davranışları ve siber zorbalık/mağduriyet arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Sakarya.
- Eroğlu, Y. ve Güler, N. (2015). Koşullu öz-değer, riskli internet davranışları ve siber zorbalık/mağduriyet arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 5(3), 118-129.
- Forero, R., McLellan, L., Rissel, C., ve Bauman, A. (1999). Bullying Behaviour and Psychological Health Among School Students in New South Wales, Australia. *British Medical Journal*, 319, 344–348
- Garrity, C., Jens, K., Porter, W. W., Sager, N., ve Short-Camilli, C. (1997). Bullyproofing your school: Creating a positive climate. *Intervention in School and Clinic*, 32, 235–243.
- Gedikoğlu, T., Şahin, S. ve Büyükelbaşı, (2004). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Kültürel Liderlik Davranışlarına İlişkin Yönetici Ve Öğretmen Algıları, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19, 73-84.
- Genç, G. (2007). Genel liselerde akran zorbalığı ve yönetimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gestwicki, C. (2004). Home, school, and community relations (5th ed.). USA: Delmar Learning.
- Gibson, W., A., (2003); Elementary and Middle School Teachers' Perceptions of Bullying. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Georgia State University, Atlanta
- Gökler, R. (2007). İlköğretim Öğrencilerinde Akran Zorbalığının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gökler, R. (2009). Okullarda akran zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 511-537.
- Gonzalez-DeHass, A.R., Willems, P.P., & Doan Holbein, M.F. (2005). Examining the relationship between parental involvement and student motivation, *Educational Psychology Review*, 17 (2), 99-123.
- Gültekin, Z. (2003). “Akran zorbalığını belirleme ölçeği geliştirme çalışması”. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Gürhan, N. (2017). Her yönü ile akran zorbalığı. *Türkiye Klinikleri J Psyciatr Nurs-Special Topics*, 3(2), 175-81.
- Güvenir, T. 2004. Okulda akran istismarı. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Harris, A., Day, C. & Hadfield, M. (2003). Teachers' perspectives on effective school leadership, *Teachers and Teaching*, 9(1), 67-77.
- Haynie D.L., Nansel T., Eitel P., Crump, A.D., Saylor K., Yu K. Ve SimonsMorton B. (2001). Bullies, victims, and bully/victims: Distinct groups of at-risk youth. *Journal of Early Adolescence* 21: 29-49.
- Henderson, A. T. & Berla, N. (Eds.) (1994). A New Generation of Evidence: The Family is Critical to Student Achievement. Washington, DC: Center for Law and Education. (ERIC Document Reproduction Service No. ED3750968).
- Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2005). Research summary: Cyberbullying victimization. Preliminary findings from an online survey of Internet-using adolescents. (<http://cyberbullying.us>).
- İnandı, Y. ve Yıldız, S. (2014). Lise Okul Yöneticilerinin Okullarda Şiddeti Önleme Yeterlikleri: Mersin İli Örneği. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 137-147.
- Jimerson, S. R., Swearer, S.M., Espelage, D.L. (2009) Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective. 1th ed. New York: Routledge, 469-479.
- Kanadıkırık Kılıç, A. ve Kılıç, A. (2013). MEB Ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin akran zorbalığına maruz kalma düzeyleri ve özgüven arasındaki ilişki. *VI. Ulusal Lisansüstü Eğitim Sempozyumu*, 23-29
- Kapıcı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1-13.
- Kartal, H. (2008). İlköğretim öğrencileri arasında zorbalığın yaygınlığı. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35, 207-217.
- Kartal, H. ve Bilgin, A. (2007). İlköğretim öğrencilerine yönelik bir zorbalık karşıtı program uygulaması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3(2): 207-227.
- Kartal, H. ve Bilgin, A. (2009). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenler ve öğrenim gören öğrencilerin zorbalığa yönelik görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(3), 539- 562.
- Kepenekçi, K. Y. ve Çınkır, Ş. (2003). Öğrenciler arası zorbalık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 34, 236-253.
- Kocatürk, M. (2014). Ortaokul öğrencilerinde akran zorbalığı ile siber zorbalık arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Kochenderfer, B. J., ve Ladd, G. W. (1996). Peer Victimization: Manifestations and Relations to School Adjustment in Kindergarten. *Journal of School Psychology*, 34(3), 267-283.
- Kuntsche, E., Pickett, W., Overpeck, M., Craig, W., Boyce, W. F., & Gaspar de Matos, M. (2006). Television viewing and forms of bullying among adolescents from eight countries. *Journal of Adolescent Health*, 39(6), 908-915.
- Lim, S. L. (2003) Parent involvement in education. In G. Olsen & L. M. Fuller (Eds.), Home- school relations: working successfully with parents and families (pp. 134-150). USA: Allyn and Bacon.
- Lindberg, E.N. (2014). Eğitim Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Aile Katılımı ile İlgili Görüşleri, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14(4), 1339-1361.
- Macklem, L. G. (2003). Bullying and teasing: Social power in children's groups. New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.
- Martin, J., Tett, L. & Kay, H. (1999). Developing Collaborative Partnership: Limits and possibilities for schools, parents and community education. *International Studies in Sociology of Education*. 9 (1), 59-74.

- Mazefsky, C.,A. ve Farrell, A.D. (2005). The role of witnessing violence, peer provocation, family support, and parenting practices in the aggressive behavior of rural adolescents. *Journal of Child and Family Studies*, 14 (1) : 71–85.
- Mccabe, A. K. & Martin, M. G. (2005). School violence, the media, criminal justice responses. New York: Peter Lang.
- McEwan, E. (2018). Ten traits of highly effective principals (Çev. Necati Cemaloğlu). Ankara: Pegem Akademi.
- Melton, G. B., Limber, S., Flerx, V., Cunningham, P., Osgood, D.W., Chambers, J., Henggler, S., ve Nation, M. (1998). Violence Among Rural Youth. Final Report to the Office Of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Merriam, S. B. (1988). Case Study Research in Education: A Qualitative Approach. London: Jossey-Bass.
- Merriam, S. B. (2018). Nitel Araştırma. S. Turan (Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mertens, D. M. (2014). Research And Evaluation in Education And Psychology: Integrating Diversity With Quantitative, Qualitative, And Mixed Methods. New York: Sage.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W.J., Simons-Morton, B., Scheidt, P. (2001). Bullying Behaviors Among USA Youth: Prevalance and association with psychological adjustment. *Journal of American Medical Association*, 285, 2094–2100.
- Neuman, L. W. (2014). Social Research Methods: Qualitative And Quantitative Approaches (Seventh Ed.). Essex: Pearson Education Limited.
- Newton, P. A. E., (2004). Cyberbullying: When Bullies Follow You Home. Yayınlanmamış Master Tezi, University of North Texas.
- Öger, K., Tari I., Yılmazçetin, E. C., (2005) Okullarda Suç ve Şiddeti Önleme. Yeniden Sağlık ve Eğitim Özel Sayısı- www.yeniden.org.tr. 12:30
- Olweus, D. (1993). Bullying At School: What We Know and What We Can Do. Blackwell UK: Oxford.
- Olweus, D. (1994). Bullying at school. Cornwall: Blackwell Publishing.
- Olweus, D. (2012). Invited expert discussion paper cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal Of Developmental Psychology*, 9(5), 520-538.
- Özdemir, A. (2006). Okul Kültürünün Oluşturulması Ve Çevreye Tanıtılmasında Okul Müdürlerinden Beklenen Ve onlarda Gözlenen Davranışlar, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4 (4), 411-433.
- Özdemir, İ. E. (2004). *Sınıf ortamında istenmeyen davranışlar*. Ş.Ş Erçetin & M. Çağatay Özdemir (Edt.) Sınıf yönetimi. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Özdemir, M. ve Akar, F. (2011). Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(4), 605-626.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Pekel-Uludağlı, N., & Uçanok, Z. (2005). Akran Zorbalığı Gruplarında Yalnızlık ve Akademik Başarı ile Sosyometrik Statüye Göre Zorba/Kurban Davranış Türleri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(56), 77.
- Peker, A., Eroğlu, Y. ve Ada, Ş. (2012). Ergenlerde siber zorbalığın ve mağduriyetin yordayıcılarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 185- 206.
- Pellegrini, A. D. (1998). Bullies and victims in school: A review and call for research. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 19(2), 165–76.
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 531-562.
- Polanin, J. R., Espelage, D. L., & Pigott, T. D. (2012). A meta-analysis of school-based bullying prevention programs' effects on bystander intervention behavior. *School Psychology Review*, 41(1), 47-65.
- Randel, D. (2007). Stopping School Violence : A Bullying Program for Schools. (2008, 2 Nisan)

- Reynolds, J. (1992). Mediated Effects Of Preschool Intervention. *Early Education And Development*, 3(2), 139-164.
- Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Rigby, K., (2000). Effects of Peer Victimization in Schools and Perceived Social Support on Adolescent well-being. *Journal of Adolescence*, 23, 57–68
- Riley, R.W. (1994). *Strong Families, Strong Schools: Building Community Partnerships For Learning*, A Research Base for Family Involvement in Learning from the U.S. Department of Education.
- Roland, E. (2002). Bullying, depressive symptoms and suicidal thoughts. *Educational Research*, 44, 55–67.
- Roland, E., & Galloway, D. (2002). Classroom influences on bullying. *Educational Research*, 44(3), 299-312
- Rosenblatt, Z. & Peled, D. (2002), School Ethical Climate And Parental Involvement. *Journal of Educational Administration*, 40 (4), 349-367.
- Sandelowski, M. (1995). Sample size in Qualitative Research. *Research in Nursing and Health*, 18(2), 179–183.
- Sarıtaş, M. (2006). İlköğretim 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinde Gözlenen Zorba Davranışların Aile Sorunlarına Göre İncelenmesi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Schuster, B. (1999). Outsiders at school: The prevalence of bullying and Its relation with social status group. *Processes And Intergroup Relations*, 2(2), 175–190.
- Seals, D., & Young, J (2003). Bullying and Victimization: Prevalence and Relationship to Gender, Grade Level, Ethnicity, Self-esteem, and Depression. *Adolescence*, 38, 735-747.
- Shaffer, D. R. (2001). *Developmental psychology*. (6th. Ed.) Belmont: Thomson Learning Inc.
- Shariff, S. (2005). Cyber-dilemmas in the new millennium: School obligations to provide student safety in a virtual school environment. *McGill Journal of Education*, 40(3), 457-477.
- Sharp, S. (1995). How Much Does Bullying Hurt? *Educational and Child Psychology*, 12, 81–88.
- Sheeber, L., Hops, H., Alpert, A., Davis, B. ve Andrews, J. (1997). Family support and conflict: Prospective relations to adolescent depression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 25: 333–345.
- Sheldon, S.B. (2007). Improving Student Attendance With School, Family, and Community Partnerships. *The Journal of Educational Research*, 100(5), 267-275.
- Shore, K. (2006). *The ABC's of bullying prevention: a comprehensive schoolwide approach*. Port Chester, NewYork: Dude Publishing
- Slee, P. T. (1995). Peer Victimization and its Relationship to Depression among Australian Primary School Students. *Personality and Individual Differences*, 18 (1), 57–62.
- Smith, Peter K., Ananiadou K., Cowie, H., (2003). Interventions to Reduca School Bullying. *The Canadian Journal of Psychiatry-In Review*, 48(9) 22-31
- Smith, P.K., Morita, Y., Junger-Tas, J., Olwens, D., Catalano, R. & Shee, P. (1999). *The Nature of School Bullying: A Cross-national Perspective*. London, New York & Canada: Routledge.
- Smith, P. K. ve Sharp, S. (1994). *School Bullying: Insights and Perspectives*. London: Routledge
- Smith, P.K. & Shu, S. (2000). What Good School Can Do about Bullying: Findings from a Survey in English Schools after a Decade of Research and Action.
- Spriggs, A. L., Lannotti, R. J., Nansel, T. R. ve Haynie, D. L. (2007). Adolescent Bullying Involvement And Perceived Family Peer And School Relations: Commonalities And Differences Across Race/Ethnicity. *Journal of Adolescent Health*, 41: 283–293.
- Starratt, R.J. (2004). *Ethical Leadership*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Stevens, V., De Bourdeaudhuij, I., Van Oost, P. (2002). Relationship of the family environment to children's involvement in bully/victim problems at school. *Journal of Youth and Adolescence*, 31: 419–428.

- Strauss, A. & Corbin, J. (2014). *Basics Of Qualitative Research Techniques*. New York: Sage Publications.
- Sullivan, K., Cleary, M. & Sullivan, G. (2004). *Bullying in secondary schools: What it looks like and how to manage it*. California: Paul Chapman Publishing & Corwin Pres.
- Şahin, M., Sarı, S. V., Özer, Ö. ve Er, S. H. (2010). Lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 257-270.
- Şirvanlı-Özen, D. (2006). Ergenlerde akran zorbalığına maruz kalmanın yaş, çocuk yetiştirme stilleri ve benlik imgesi ile ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21(58), 77-94.
- Şişman, M. (2004). *Öğretim liderliği*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Şişman, M. (2012). *Eğitimde mükemmellik arayışı: Etkili okullar (3.Baskı)*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Tani, F., Paul, S., Greenman, B. H. ve Schneider, F. (2003). Bullying and the big five: A study of childhood personality and participant roles on bullying incidents. *School Psychology International*, 24 (2), 131- 146.
- Tepe, N. ve Ergüney, M. (2023). Siber aylaklık ve siber zorbalığın akademik başarı üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesi. *İNİF E- Dergi*, 8(1), 30-46.
- Tintorer, J. (2004) "Elementary Teachers' Perceptions of and Responses to School Bullying" Unpublished Thesis Presented to the Department of Social Work, University of California, Santa Barbara
- Totan, T. (2007). Okulda zorbalığı önlemede eğitimcilere ve ebeveynlere öneriler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 191-200.
- Vessey, J. A., & O'Neill, K. M. (2011). Helping students with disabilities better address teasing and bullying situations: A MASNRN study. *The Journal of School Nursing*, 27(2), 139-148.
- Vreeman, R. C., & Carroll, A. E. (2007). A systemic review of schoolbased interventions to prevent bullying. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*, 161, 78-88.
- Waddell, M. (2007). Grouping or Ganging: The Psychodynamics Of Bullying. *British Journal of Psychotherapy*, 23 (2): 189-206.
- Walsh, J.M. (2005). *Teacher Perceptions Concerning Bullying and Victimization*. Thesis of Doctora, Duquesne University, in Pennsylvania.
- Whitted K. S., David, R., Dupper; (2005). Best Practises for Preventing or Reducing Bullying in Schools. *Children and Schools*, 27(3),167-175
- Wolke, D., Woods, S., Stanford, K. & Schulz, H. (2001). Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors. *British Journal of Psychology*, 92, 673-696.
- Yalnız, A. (2019). *Kabul ve kararlılık terapisi yönelimli psikoeğitim programının akran zorbalığı üzerindeki etkisi* (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).
- Yavuzer, Y. (2011). Okullarda saldırganlık/şiddet: Okul ve öğretmenle ilgili risk faktörleri ve önleme stratejileri. *Milli Eğitim*, 192, 43-61.
- Yıldırım, R. (2012). Akran zorbalığı. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 39-51.
- Yıldırım, S. (2001). *The Relationship of Bullying, Family Environment and Popularity*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, G. & Tepe, N. (2020). "Öğretmen-Veli İletişimi Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" *International Social Sciences Studies Journal*, (e-ISSN:2587-1587) Vol:6, Issue:74; pp:5185-5192.
- Yılmaz, A., & Eroğlu, C. (2008). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Yoon, J. S., ve Kerber, K. (2003). Bullying elementary teachers" attitudes and intervention strategies. *Research in Education*, 69 (1), 27-35.

- Yurtal, F. (2006). İlköğretim Okullarında Zorbalığın İncelenmesi. I. Şiddet ve Okul Sempozyumu, MEB ve Unicef İşbirliği, İstanbul.
- Yurtal, F. ve Cenkseven, F. (2007). İlköğretim okullarında zorbalığın yaygınlığı ve doğası. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 28, 1-13.

İşsizlikle Mücadelede Türkiye İş Kurumu'nun Aktif İstihdam Politikaları: Bitlis İli Üzerine Bir İnceleme¹

Abdullah ÇELİK

Bilim Uzmanı, Bitlis Eren Üniversitesi,
ccelik2012@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5385-5649>

Mehmet DAĞ

Doç.Dr. Siirt Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü
mehmetdag323@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2206-2184>

Makale Başvuru Tarihi : 08.10.2023

Makale Kabul Tarihi : 13.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10440836

Özet

Anahtar Kelimeler:

İşsizlik,
İstihdam,
İşgücü,
Bölgesel Kalkınma,

İşsizlik sorunu, günümüz dünyası ülkeleri açısından içinden çıkılması zor bir hal almış durumdadır. Hatta işsizlik, her geçen gün giderek büyümekte, dünya nüfusunun da sürekli arttığı gerçeği göz önüne alındığında işsizliğe çözüm bulmak da doğru orantılı olarak zorlaşmaktadır. Bu çalışmada amaç ülkemizde özelden ise Bitlis ilinde İŞKUR'un hâlihazırda uyguladığı aktif istihdam politikalarının işsizlik sorununun çözümü noktasında ne denli etkili olduğunu göstermektir. Söz konusu araştırmada farklı kaynakların yanı sıra TÜİK ve İŞKUR'un yayınlamış olduğu aylık ve yıllık verileri esas alınarak en güncel haliyle kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle, istihdam ve işsizlik kavramları neden ve sonuçlarıyla birlikte teferuatlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra TÜİK ve İŞKUR'un verileri dikkate alınarak Bitlis ilinde işsizliğin genel görünümünün yanında istihdamdaki gelişmeler ve İŞKUR'un aktif istihdam politikaları ele alınarak değerlendirilmeler yapılmıştır.

Active Employment Policies of the Turkish Employment Agency in the Fight against Unemployment: A Study on Bitlis Province

Abstract

Keywords:

Unemployment,
Employment,
Labor,
Regional
Development,

The unemployment problem has become an intractable problem for the countries of today's world. In fact, unemployment is growing day by day, and considering the fact that the world population is constantly increasing, finding a solution to unemployment becomes proportionally difficult. The aim of this study is to show how effective the active employment policies currently implemented by İŞKUR in our country, and specifically in the province of Bitlis, are in solving the unemployment problem. In the said research, the most up-to-date data was used based on monthly and annual data published by TÜİK and İŞKUR, as well as from different sources. In the study, first of all, the concepts of employment and unemployment were tried to be explained in detail together with their causes and consequences. Then, considering the data of TURKSTAT and İŞKUR, evaluations were made by considering the general outlook of unemployment in Bitlis province, as well as the developments in employment and İŞKUR's active employment policies.

¹ Bu çalışma Doç.Dr. Mehmet DAĞ danışmanlığında Abdullah ÇELİK tarafından tamamlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Küreselleşen günümüz dünyasında 21. yüzyılın bir gereği olan teknolojinin de gelişmesiyle birlikte insan gücüne duyulan ihtiyacın azalmasına dolayısıyla işgücü piyasasının olumsuz etkilerine, istihdam olanaklarının azalmasına ve işsizlik oranının artmasına neden olmuştur. Teknolojinin zirve yaptığı günümüz dünyasında insan gücüne duyulan ihtiyacın azaldığını düşündüğümüzde işsizlik olgusu, ekonomik, sosyal ve psikolojik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İşsizliği önlemek, istihdamı korumak ve artırmak sadece yüksek büyüme oranlarının tek başına güvence altına alınmasının yeterli olmadığı aşikârdır. Dolayısıyla da işsizlik sorununu çözmek için ülkelerin İşsizlikle mücadele noktasında pasif istihdam politikalarından daha çok aktif istihdam politikalarının işlevselliğini artırmalı ve en önemlisi güven duygusunu inşa etmelidir.

İstihdam politikalarının ülkemizdeki uygulayıcısı Türkiye İş Kurumu'dur. İŞKUR, işsizliği azaltmak için pasif ve aktif istihdam politikaları kapsamında çeşitli aktif işgücü programlar düzenlemektedir. Bu programlar başlıca; Mesleki Eğitim Programları (MEK) , İşbaşı Eğitim Programları (İEP), Engelli ve Eski Hükümlü Projesi Programları, Çalışanların Mesleki Eğitimi Programları, Toplum Yararına Programlar (TYP) ve Sosyal Çalışma Programlarıdır. İŞKUR, uygulanan bu programlar sayesinde işsizlikle mücadelede önemli rol oynayarak işsizliğin azaltılması noktasında ciddi katkı sağlamaktadır.

Çalışmamda genelde Türkiye'de özelde ise Bitlis ilinde Türkiye İş Kurumu tarafından işsizlikle mücadelede uygulanan aktif istidam politikaları anlatılmıştır. Genel hatlarıyla uygulanan politikaların işlevselliği incelenmeye çalışılmış ve bu politikalarından sorunun muhatabı olan işsizlerin yararlanıp yararlanmadığı, yararlanıldıysa ne kadar yararlanıldığı TÜİK ve İŞKUR'un güncel verileri esas alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda İŞKUR'un uyguladığı aktif istihdam politikalarının işsizliğin azaltılmasındaki payı ölçülmüştür.

Bitlis ilinde İŞKUR tarafından açılan meslek edindirme kurslarının (MEK) yıllara ve cinsiyete göre dağılımları belirtilmiş olup kursların işsizliğin azaltılmasında etkisinin olup olmadığı, olduysa kurs sonunda kaç kişinin işe yerleştirildiği tablosu kayıt altına alınmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, istihdam ve işsizlik kavramlarının neden ve sonuçlarıyla birlikte detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümünde, Türkiye İstatistik Kurumu ve Türkiye İş Kurumu'nun verileri dikkate alınarak Türkiye'de işsizliğin genel görünümünün yanında istihdamdaki gelişmeler ve İŞKUR'un aktif istihdam politikaları ele alınıp değerlendirilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Bitlis ilinde işsizlikle mücadele noktasında Türkiye İş Kurumu'nun uyguladığı aktif istihdam politikaları irdelenmiş ve veriler tablo halinde paylaşılmıştır. Yapılan bu çalışmada İŞKUR'un aktif istihdam politikalarının Bitlis il temelinde işsizliğin azaltılmasında rol oynadığı lakin işsizlik sorununun çözümü noktasında tek başına yetersiz kaldığı görülmüştür.

KAVRAMSAL OLARAK İŞSİZLİK VE İSTİHDAM

İşsizlik; Belirli bir yaş sınırını aşmış ve çalışabilir durumda olan kişilerin iş arama nedeniyle belirli bir süre işsiz kalmaları durumudur. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kavramın temelindeki unsur 'işsiz' unsurudur. Bu nedenle işsizliği tüm unsurlarıyla anlamak için işsiz kavramını doğru anlamakta fayda var (Saraç, 2017, s. 3). İstihdam; İstihdamı, diğer üretim faktörleri gibi emeğini mal ve hizmet üretmek için sürece dâhil eden ve yaratılan değerden emeğe pay veren girişimciler olarak tanımlanırsa yanlış bir tanımlama olmamış olur. İstihdam, hem dar hem de geni anlamda tanımlanabilir. "Geniş anlamıyla istihdam"; üretim sürecinde tüm üretim faktörlerinde yer alması olarak tanımlanırken; "dar anlamıyla istihdam"; Üretim sürecinde emeğin girdi anlamında kullanılması olarak ifade edilebilir. Bu tanımlamalar doğrultusunda istihdam, üründe artışı sağlamalı, üretim sürecine dâhil olanlara gelir getirmeli ve sürekliliği sağlamalıdır. Bu açıdan istihdam, günümüz dünyası ülkelerinin hem önemli bir problem hem de işsizliğin çözümü için önemli araçlardan biridir (Gökçe, 2021, s. 9).

İŞSİZLİK

İşsizlik başlığı altında “işsizlik olgusu” üzerinde durulacak. İşsizlik ve işsizlik türleri hakkında detaylı bilgi verilecektir.

Kavramsal Olarak İşsizlik

Ekonomistler tarafından en yaygın olarak kullanılan işsizlik tanımı, çalışma çağına olan ancak işsiz olup ve mevcut ücret seviyelerinde çalışmak isteyenlerdir. İşsizlik yüzde olarak ifade edildiğinde, toplam işgücünün yüzdesidir. İşsizliğin sosyal ve ekonomik maliyetleri (dezavantajları) vardır. Uzun süreli işsizlik dönemlerinde işsizlerin yaşam standardı düşmektedir. İşsizlik, başta işsizlerin psikolojisi olmak üzere aile hayatında ve toplumda birçok maddi ve manevi soruna neden olabilmektedir. Ayrıca çalışma alışkanlıklarını kaybeden işsizler yeni bir işe başladıklarında uyum sorunları ile karşılaşmaktadırlar. Bunlar işsizliğin sosyal dezavantajlarıdır. Bütün bunlara ek olarak, işsizliğin ekonomik dezavantajları (maliyetleri) vardır. Bunlar; İşsizlerin ekonomisine maliyeti, aynı anda çalışma fırsatına sahip olsaydı gerçekleştireceği çıktı miktarıdır (Sarıkaya, 2018, s. 13).

İşsizlik son çeyrek yüzyılda hem gelişmiş, gelişmiş ülkelerde en önemli sosyal ve ekonomik problemlerden biri haline gelmiştir. Bir ülkede çalışabilen ve çalışmak arzusunda olan insanların belli bir kısmının iş sahibi olmamasına 'işsiz' ve bu durumdaki kişilere de 'işsiz' denilmektedir. Bu tanımda vurgulanması gereken en önemli nokta, çalışabilecek durumda olanlardan bir kısmının, gönüllü olarak çalışmamayı seçmeleri halinde kendi istekleriyle işsiz sayıldığı ve ortaya çıkan durumun işsizlik olmadığıdır; Öte yandan, çalışabilecek durumda olanlardan bir kısmı, çalışmak istediği halde iş bulamadığından, bu kişiler gönülsüz işsiz sayılmakta ve işsizlik ortaya çıkmaktadır. İşsizlik olgusunu anlatan birçok ifade olsa da tüm uluslararası tanımları bir araya getiren bir tanımdan bahsedilebilir. Çalışma istek ve kuvvetine sahip olup da yürürlükteki ve geçerli ücretlerle kanun, örf ve adetlerle belirlenen saatler içinde iş bulamayan, irade ve iradeleri dışında hiçbir şey yapmaya tâbi tutulan kimseler işsiz sayılır (Şentürk, 2017, s. 6).

İşsizlik Türleri

Bugüne kadar işsizlik türlerine yönelik farklı yaklaşımlar ortaya konmuştur. Gruplama, eğitim, yaş, cinsiyet düzeyi etnik köken gibi çeşitli spesifik özelliklere göre yapılabileceği gibi coğrafi dağılım, meslekler, süre ve işsizliğin nedeni de olarak da düşünülebilir. İşsizlik; sürekli durgunluk işsizliği, açık işsizlik, gizli işsizlik ve doğal işsizlik olarak dört ana başlığa ayrılabilir.

Açık İşsizlik

Çalışma arzusu ve gücü olup da cari ve cari ücret oranlarında iş bulamayanların toplamıdır. Bu şartları sağlayan ve iş aramasına rağmen iş bulamayan kişiler boş ve hareketsiz kalmakta ve “açık işsiz” olarak adlandırılmaktadır. Başka bir deyişle, açık işsizlik; Mevcut ücret düzeyinde kanun ve örf ve adetlerle belirlenen saatler içinde, fiilen iş bulamamaya gönülsüzce katlanabilme istekliliği ve azmi olarak ifade edilmektedir. Açık işsizlikten bahsettiğimizde resmi istatistik kapsamına giren işsizlikten bahsedilmektedir. Açık işsizliğin birkaç türü vardır (Saraç, 2017, s. 24).

Arızı (Geçici) İşsizlik

Bir ülke işgücü arzı ve talebi arasında genel bir dengeye sahip olsa bile, yani tam istihdam, kısa vadeli işsizlik işgücü hareketliliğinden kaynaklanabilir; Bu tür işsizlik, arızı işsizlik olarak bilinir. Tesadüfi işsizlik, ilk olarak, iş arayanlar ve işçiler, işe başlamadan önce daha iyi bir ücret veya daha iyi çalışma koşulları elde etmek için dönem içinde gönüllü olarak işsiz kaldıklarında ortaya çıkar. Bir ülkede %2-3'lük rastgele bir işsizlik oranı normal kabul edilir. "Geçici işsizlik" olarak da adlandırılabilen arızı işsizlik, işsiz türleri arasında "kısa süreli işsizlik" olarak değerlendirilmektedir (Saraç, 2017, s. 6).

Mevsimsel İşsizlik

Bazı endüstriler için mevsimler önemlidir. Bu sektörlerdeki çalışanlar mevsim değişikliği sırasında işsiz kalmaktadır. Ayrıca, yasal kısıtlamalar mevsimlik işsizliğe yol açmaktadır. Örneğin, yılın belirli zamanlarında balık tutmak yasaktır. Bu nedenle, bu karantina döneminde geçimini balıkçılıktan sağlayan insanlar işsiz kalmaktadır. Diğer bir durum ise talebin belirli mevsimlerde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Genellikle gelişmiş ülkelerde görülür (Demir, 2021, s. 12).

Konjonktürel (Devrevi) İşsizlik

Döngüsel işsizlik, yetersiz talep, yatırımların durması ve istihdamdaki azalmanın neden olduğu çıktıdaki düşüş sonucu ortaya çıkan işsizlik türüdür. "Döngüsel işsizlik" veya "talep açığı işsizliği" olarak da adlandırılan Konjonktürel (devrevi) işsizlik; kısacası ekonominin yapısındaki dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır. Ekonominin konjonktürel dalgalanmaları arasında daralma ve genişleme aslında doğru orantılıdır. Ekonomik genişlemede dönemselsel olarak totalde sayı ve üretimdeki artıştan kaynaklı işsizlik oranı giderek azalmaktadır. Durgunluk dönemlerinde toplam talebin azalması, üretim ve satışları olumsuz etkileyeceğinden, buna paralel olarak istihdam da düşecek ve işsizlik oranı yükselecektir (Saraç, 2017, s. 8). Söz konusu işsizliğin temel nedeni talepteki yetersizliktir. Bu tür işsizlik, gelişmiş ekonomilerde daha yaygındır. Bu tür işsizlik, ekonomik aktivitenin genişlemesi ve daralmasının bir sonucudur. Bu tür işsizliğin bir örneği 2008 küresel krizidir. Öncelikle gelişmiş batı ülkelerinde patlak veren bu kriz sonucunda, işsizlik oranları büyük ölçüde bazı lokomotif sektörlerdeki talep yetersizliğinden dolayı gerçekleşmiştir. Ülkeler bu durumu aşmak için çeşitli önlemler almış ve işsizliğin istenilen düzeyde olmasa da belirli sınırlar içinde kalması sağlanmıştır (Sarıkaya, 2018, s. 16).

Teknolojik İşsizlik

Yeni üretim teknikleri, teknolojik gelişmeler, verimliliği artıran ve insan emeğinin yerini alan makineler nedeniyle insanların üretimden ayrılmasıyla ortaya çıkan işsizlik türüdür. İçinde yaşadığımız makineleşme çağının bir sonucudur. Yeni teknolojik gelişmelerin entegre olduğu sektörlerde işsizlik ve üretim artışı, aktif olmayan işçiler, diğer üretim alanlarına geçmek zorundadır. Teknolojik gelişmenin işgücü piyasası üzerindeki ilk etkisi işsizlik olurken, ikincil istihdamın ortaya çıkmasıyla birlikte uzun vadeli istihdam artırıcı bir etkiye sahiptir. Yeni iş olanakları, yeni ürünler, yeni üretim yöntemleri ve yükselen pazarlar emeğe ihtiyaç duymakta, işsizler emeğin talep gördüğü ve işsizliğin düştüğü alanlara kaymaktadır. Ekonomik büyümeyi ve verimliliği artıran teknolojik gelişmeler, emek yoğun üretimden sermaye yoğun teknolojik üretime geçişi sağlamaktadır. İşgücünün yerini alan mekanizasyon ve otomasyon, firmanın karlılığını artırırken, ikame edilen emeği işsiz bırakır ve geçiş sırasında teknolojik işsizlik ortaya çıkar. Kısa vadede teknolojik işsizliğin yaygınlaştığı bir dönemde işçinin yeni bir iş bulması ve yeni iş koluna uyum sağlaması oldukça zordur (Tatar, 2019, s. 27).

Yapısal (Bünyevi) İşsizlik

Genel olarak toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısındaki değişikliklere bağlı olarak ortaya çıkan, "iç" veya "yapısal işsizlik" olarak da adlandırılan yapısal işsizlik; İşsizlik türleri arasında en ciddi ve çözümü en zor olan işsizlik türüdür. Ekonomide istihdam edilebilir emek miktarının mevcut kaynaklara göre kıt olması, üretim kapasitesinin nüfusa göre dar ve sınırlı olması, uzun vadeli ve yapısal değişiklikler sonucunda ortaya çıkan işsizlik türüne yapısal (bünyevi) işsizlik denir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde daha fazla görülmektedir. Diğer bir deyişle, yapısal işsizlik, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde artan işgücünü istihdam edebilecek ve nüfus artışı ile üretimi artırabilecek yapısal değişikliklerin gerçekleştirilemediği durumlarda ortaya çıkan uzun vadeli işsizliktir. Aynı zamanda işgücü piyasasında bulunan ve bir araya gelemeyen iş arayanların ve iş sıkıntısının neden olduğu işsizlik olarak da kendini gösterebilir. Bu tür işsizliğin nedenlerine bakacak olursak; açık pozisyonlar ve iş arayanlar farklı becerilere sahiptir. Açık pozisyonlar ve iş arayanlar farklı yerlerde dir. Teknolojik gelişmeler bazı meslekleri ortadan kaldırmıştır (Saraç, 2017, s. 7).

Kültürel ve sosyal hayattaki alışkanlıklar ve modalar, tüketici tercihleri, ekonominin yapısal özellikleri ve talep yapısındaki değişikliklerden kaynaklanan işsizliktir. Teknolojik gelişme, emeğin makinelerle yer değiştirmesi veya efektif talepteki değişiklikler gibi içsel faktörler; Ekonomik olmayan (dışsal) faktörler, örneğin Siyasi ve doğal faktörler nedeniyle ekonominin gerilemesi ya da işgücü arzının ani bir şekilde artması gibi faktörler bu tür işsizliğe neden olmaktadır. Yapısal işsizlik, işgücü piyasasında sonuç itibarıyla telafi edilmesi güç tahribatlar açar. Her ekonominin kendine özgü sorunlarından kaynaklanan yapısal işsizlik, farklı ülkelerde veya aynı ülkede farklı zamanlarda aynı özelliklere sahip değildir. Modernitenin getirdiği yeni zevkler ve alışkanlıklar, internet, sosyal medya platformları, medya, kültürel etkileşim ve moda trendleri tüketici tercihlerini değiştirmektedir. Tüketici tercihleri, yeni tatları değiştirerek ve şekillendirerek, geleneksel veya modası geçmiş ürünlerin terk edilmesini hızlandırmakta ve bu ürünlere katkıda bulunanları işsiz bırakmaktadır (Tatar, 2019, s. 29).

İradi (İstemli) İşsizlik

İradi (İstemli) işsizlik, ne zihinsel ne de fiziksel olarak engelli olmayan kişilerin isteksiz ve çalışmayacak durumda olmaları durumunda ortaya çıkar.

İradi (İstemli) işsizliğin nedenleri (Şentürk, 2017, s. 8):

- Tembellik nedeniyle çalışma isteğinin olmaması,
- İş arama noktasında aktif olmamak,
- Umduğu ödeme harici ödeme bedelini kabullenmek,
- Var olan işlerin kendisi için olmadığı ve hiçbir zaman kendisi için uygun bir iş bulamayacağını düşünmek,
- Ekonomik olarak gelire ihtiyaç duymamak şeklinde ifade edilebilir.

Gayri İradi (İstemsiz) İşsizlik

Engelli olmayan işçilerin piyasada mevcut ücret ve istihdam koşullarında aktif olarak iş aramalarına rağmen iş bulamaması durumudur. Bu işsizlik biçimi, özellikle güçlü bir uzmanlaşma ve işbölümü olan ülkelerde yaygındır. Bu kişilerin kendileri işsiz olmadıkları için çalışacakları yeni bir iş bulmak onların sorumluluğunda değildir. Mevcut piyasa ücretlerinde ve istihdam koşullarında çalışmaya istekli olmak, gönüllü işsizlik durumunda istihdam için yeterlidir, gönülsüz işsizlik durumunda aynı şey düşünülemez (Şentürk, 2017, s. 9)

Gizli İşsizlik

Gizli işsizlik, diğer değişkenler sabit tutularak, belirli bir üretim standardı için çok sayıda işçinin istihdam edilmesidir. Dolayısıyla belirli sayıda işçi ayrılabilir bile üretim miktarı değişmez. Yani gizli işsizlik, özellikle de tarımda gözlemlenebilir. Örneğin, aile tarafından işletilen bir pamuk tarlasında aynı iş sadece birkaç kişi ile yapılabilir. Ancak, tüm aile üyeleri çalıştığında, tüm insanlar iş sahibi gibi görünür. Ancak tüm aile üyeleri çalıştığında, tüm insanlar iş sahibi gibi görünür olması gizli işsizlik sebebi olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Ya da siyasi vaatlerle kamuoyuna açıklanan çalışanlar da örtülü işsizlik yaratmaktadır. Gelişmiş ülkelerde açık işsizliğin kapsamına işgücü piyasası, kamu ve özel kuruluşlar, işsizlik sigortası ve çeşitli işsizlik türleri de dahildir. Henüz gelişimini tamamlamamış ülkelerde, kapsamlı işsizlik sigortasının olmaması, kayıt dışı çalışanların önünü açmaktadır. Dolayısıyla "sahte istihdam" olarak adlandırılan istihdam türünde bir artış olacak ancak bu ülke ekonomisine katkı sağlamayacaktır (Demir, 2021, s. 22).

Sürekli Durgunluk İşsizliği

Gelişmiş ekonomilerin belirli bir büyüme potansiyelinden sonra ekonomik olarak durgun bir sürece girmesiyle ortaya çıkan işsizlik, sürekli durgunluk işsizlik olarak adlandırılmaktadır. Böyle bir durgunluk durumu, ekonomilerde düşüşe ve bunun sonucunda da kronik işsizliğe yol açmaktadır (Tetik, 2012, s. 97).

Doğal İşsizlik

Sektörlerde emek faktörünün doğal olarak geliştiği bir ekonomik düzeyde işsizlik faktörünün tamamen ortadan kalkması hiçbir zaman mümkün olmaz. Genel bir tanımla, normal olarak tüm ekonomilerde meydana gelen doğal bir işsizlik düzeyi vardır. Doğal işsizlik türü, yapısal işsizlik ve friksiyonel işsizliğin birleşiminden ortaya çıkar. Bu açıdan bakıldığında, bir ekonomide uzun vadede minimum düzeyde gerçekleşen işsizlik miktarı, doğal işsizlik biçimini oluşturmuştur (Carık, 2021, s. 35).

Sonuç olarak; ulusal ekonomilerdeki doğal işsizlik oranının yüzde dört ile altı arasında değişebileceği varsayılmaktadır. Bu nedenlerle doğal işsizlik oranı tam istihdam oranı olarak tanımlanabilir. Son zamanlarda ekonomilerde doğal işsizlik oranı yerine NAIRU (İvmelenmeyen Enflasyon İşsizlik Oranı) kavramı ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, enflasyonu artırmayan (fiyatlar genel düzeyindeki artış) işsizlik oranı dikkate alınmıştır. Ayrıca enflasyonun yükseleceği düşünülmediğinde işsizlik oranını tanımlayan doğal işsizlik oranı, bazı kârlı iktisatçılar tarafından enflasyonun hızlanmasına imkân vermeyen işsizlik oranı olarak da tanımlanabilir. NAIRU, yapısal işsizlik ve friksiyonel işsizlik gibi işsizlik türlerinin toplamıdır. Dolayısıyla istihdam düzeyi yüksek ülkelerde bile doğal işsizlik oranı sıfır olamaz. Bu durumda enflasyonist baskılar, ülkelerin ekonomideki düşük işsizlik oranını absorbe etme çabaları nedeniyle bir süre sonra hızlı büyümeye neden olmaktadır. Ülkelerin düşük bir işsizlik düzeyine ulaşma çabaları enflasyon üzerinde hızlandırıcı bir etkiye sahip olabilir. Bu durumda, doğal işsizlik düzeyi, enflasyon oranının kabul edilemez bir düzeye çıkma riskini içermeyen bir ekonomideki asgari işsizlik oranını ifade eder (Carık, 2021, s. 35-36).

İşsizliğin Nedenleri

Derin ekonomik ve sosyal yansımaları olan işsizliğin birçok nedeni vardır.

Söz konusu nedenlerden bazıları;

- Hızlı nüfus artışı,
- Kırsaldan kent merkezlerine göç,
- Tarım alanlarının drenajı,
- İş piyasasının pahalı olması,
- Yetersiz kadın istihdam oranı,
- Eğitimsiz işgücü,
- Nüfus artışı ve şehirlere göçle baş edememe,
- Yetersiz iş imkânları,
- Uygulanan kusurlu ekonomik ve maliye politikaları,
- Yabancı işçilerin kayıt dışı istihdamı,
- Eğitimli insanları ihtiyaçlarına göre yetiştirmemek,
- İşgücü piyasasında yetersiz Ar-Ge çalışması gibi çeşitli nedenleri vardır.

Türkiye genelindeki işsizliği üç neden olarak sıralayabiliriz. Bunun nedenlerinden biri de kırdan kente göç ve geri kalmışlık gibi sorunlardır. İkinci neden, yüksek işçilik maliyetidir. İstihdam ve işçilik maliyetleri üzerindeki vergiler düşürülürse, bunun istihdam üzerinde olumlu bir etkisi olabilir. İşçilik maliyetlerini azaltmak için işçi ücretleri düşürülmemelidir. Aksi takdirde, işgücü piyasasında arz ve talep arasında bir dengesizlik olacaktır. Son neden ise “istihdam yaratmadan büyüme” (Demir, 2021, s. 43).

İstihdamı olumsuz etkileyen işsizliğin artmasına yol açan birçok neden vardır. Örneğin; Demografik açıdan bakıldığında, hızlı nüfus artışı işsizliğin nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Çünkü her yıl artan işgücüne istihdam yaratan yeni yatırımlar yapmak hayalî bir durum. Bu nedenle, insanların her yıl biraz daha işsiz kalması mümkündür. Tarımda makine kullanımının artması üretime olumlu yansıdı. Ancak istihdamı olumsuz etkiledi. Özelleştirmeler, devlet garantili istihdam fırsatlarının sayısını azaltır. Devlet, istihdam olanağı sağlayamayan kişilere hazineden destek sağlamak zorunda kalarak ek maliyetler yaratmaktadır. Göçmenlerin düşük ücretle çalışmaya istekli olması vatandaşlarımızı işsiz bırakmaktadır. Aynı zamanda bu durum kayıt dışı çalışmanın artmasına neden olmaktadır. Ekonomideki istikrarsızlık insanları yatırım yapmaktan alıkoymaktadır. Tasarrufların yatırımlardan daha önemli olması ekonomide durgunluğa yol açarak istihdamı engellemektedir. Personel işe alma maliyeti, işverenlerin istihdam söz konusu olduğunda geri adım atmasına neden olmaktadır (Demir, 2021, s. 44).

İşsizliğin Sonuçları

İşsizlik, ülke ekonomisinin durumunu gösteren en önemli göstergelerden biridir. İşsizlik, birlikte milli gelir kaybına da neden olmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında bireylerin gelir kaybı, bağımlılık oranlarının artması ve tüketici nüfus üzerindeki baskısı sayılabilir. Bu durum hükümeti transfer harcamalarına daha fazla pay ayırmaya sevk etmektedir (Akyıldız, 2019, s. 99-100).

Ekonomik anlamda temel üretim faktörüne değer verememeyi ifade eden işsizlik, toplumsal anlamda toplumsal bir yarayı, vaka bazında ise bir kayıp ve travma zincirini ifade etmektedir. İşsizlik, bireysel ve toplumsal maliyetlerin yanı sıra potansiyel üretim kaybı, vergi gelirlerinin düşmesi, işsizliğin artması ve devlet sağlık harcamalarının artış göstermesinden kaynaklı nedenlerle ekonomik maliyetleri olduğu aşikârdır. Dolayısıyla işsizliğin yarattığı bireysel ve toplumsal maliyetler, gelecek dönemlerde telafi edilmesi zor ekonomik tahribatlar kaynağı olacağı düşünülmektedir (Durak, 2011, s. 11).

Bir toplumun zenginliğinin en büyük kaynağı, işgücünün etkin ve verimli kullanılmasından geçer. Bu kaynak iyi kullanılmazsa büyük memnuniyetsizliğe yol açacağı unutulmamalıdır. Asgari ücret düzeyinde bile olsa, çalışma gücü ve yeteneğiyle çalışmaya istekli olmasına rağmen iş bulamamak, birey için de toplum için de hissedilir derecede ekonomik ve sosyal sorunlara neden olmaktadır. İşsizliğin birey için ekonomik ve sosyal sonuçları gelir kaybı, refah artışına katılım eksikliği, umutsuzluk, gelecek korkusu ve kötü koşullarda yaşama şeklinde kendini gösterirken, tüm bu etkenler toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir. İş imkânlarının olmaması ya da yeterince artırılmaması ülke ekonomisini olumsuz etkilediği gibi işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanmayı da beraberinde getirdiği açıktır (Durak, 2011, s. 11).

Ekonomik Sonuçlar

İşsizliğin doğası gereği, üretim sürecinin temel değeri olan emek gücünün dışlanmasını, yani aylıklığı ifade eder. Tasarruf edilemeyen veya emek üretim sürecine dâhil edilmeyen herhangi bir dönem, değer kaybına neden olur. Öte yandan, işsizliğin artmasıyla beraber üretici-tüketici dengesi bozulur, kişisel gelirin azalmasına ve gelir dağılımının bozulmasına yol açmaktadır. İşsizliğin bir "zorluk" kaynağı olması, neden olduğu "maliyet" ile ilgilidir. Bu bağlamda işsizliğin hem birey ve ailesi hem de toplum için önemli maliyetler doğurduğu bilinmektedir. İşsizliğin insanlara yüklediği temel maliyetlerden biri, çalışmama nedeniyle gelir eksikliğidir. Toplumdaki birçok insanın tek gelir kaynağının çalışmak olduğu düşünüldüğünde, uzun süreli işsizliğin bireylere ve ailelerine getireceği mali yük önemli olacaktır. Eğer tek aile işçisi işsizse ya da ülkemizde olduğu gibi işsizler için adil bir ücret sistemi yoksa işsizliğin mali yükü artmaktadır. Bu özelliğinden dolayı işsizlik, ekonomik dezavantajın temel göstergelerinden biri haline gelmektedir (Durak, 2011, s. 11-12).

Bu bağlamda işsizlik sigortası, işsizlerin gelir kaybını gidererek önemli bir katkıda bulunabilir. Bu tür uygulamalar ülkeler arasında farklılık gösterse de işsizlik sigortası uygulamaları işsizlik sorununu tam olarak çözememektedir. Hem talep etme maliyeti nedeniyle hem de bireylerde tembelliğe yol açmamak için, çoğu ülkede talepte bulunma süre ve yardım koşulları bakımından sınırlıdır ve işsizlik ödeneği, işçinin son işteki ücretinin %50'sinden fazla değildir. Ekonomik açıdan işsizlik, mevcut işgücünün tam olarak kullanılmaması anlamına geldiği için üretim kayıplarına neden olmaktadır. Devlet gelirleri potansiyelin altındadır. Bu da önemli

refah kayıplarına yol açmaktadır. İşsizlik gelir eşitsizliğini ve yoksulluğu da beraberinde getirmektedir. İşsizler insan sermayelerini kaybetmeye başlarlar. Niteliklerin kaybı ve entelektüel yeteneklerin zarar görmesi kaçınılmaz olur. Bu olumsuzluk, tarihsel olarak eğitime yapılan kamu ve özel yatırımların boşa gitmesi anlamına gelmektedir (Durak, 2011, s. 12).

İşsizlik nedeniyle gelir eksikliği yoksulluğa yol açar. Bu durum, yoksulluk ve işsizlik sorunu arasında çok güçlü bir bağlantı olduğunu, işgücü piyasasına kalıcı olarak bağlı olmama eğiliminde olduklarını ve işsizlik veya eksik istihdam gibi sorunlarla karşı karşıya kalabilir. Dolayısıyla işsizliğin hâkim olduğu bir tapulumda yoksulluğun varlığı kaçınılmaz bir sonuçtur. Aslında bunun tersi de doğrudur. Başka bir deyişle, yoksulluğun işsizliği körüklediği bir gerçektir. Yoksulluğun olduğu yerde üretim ve tüketim dengesi bozulur. Böyle bir durumda yatırım imkânsızlaşır, işsizlik ise artış gösterir. Ayrıca artan yoksulluk, yoksul kitleleri eğitim olanaklarından mahrum bırakacak ve “istihdam edilebilirliklerini” de olumsuz etkiler. Başka bir deyişle, işsizlik neticesinde yoksulluk, sonuç itibarıyla yoksulluk da işsizliği tetikler. Böylece yoksulluk ve işsizlik arasındaki ilişki kısır bir döngüye dönüşmektedir. İşsizlik sadece ekonomik bir sorun değil, aynı zamanda sosyal ve kişisel sorunları da içeren çok yönlü bir olgudur. İşsizlik, gelir denencesini bozmakta, günlük faaliyetlerin akışını olumsuz yönde etkilemekte, aileyi ve toplumu etkilemekte, iktisadi ve sosyal yaşamı negatif yönlü etkilemektedir (Durak, 2011, s. 12-13).

Sosyal Sonuçlar

İlk başta bireysel bir sorun olarak algılsa da, işsizlik toplumsal düzeyde gerçek bir sorun haline gelmiştir. Birey açısından engelliliği ifade eden işsizlik, yaşamın devamlılığı ve istikrarı için gerekli bir sosyal aktivite olan ve insan hayatının merkezi alanlarından biri olan çalışma eksikliğini ortaya koymaktadır. Yaygın ve kalıcı işsizlik, topluma ve sisteme karşı derin nefret duygularına ve tepkisel davranışlara neden olur. Bu, sosyal bölünmenin ve sosyal çatışmanın yolunu açar. İşsizlik, doğada takdir eksikliği sürecini ifade eder. Bu aşamada değerlendirme sürecinden dışlanma, insanlarda tepkisel davranış oluşturmaya olanak sağlar. Sonuç olarak, bireye veya çevreye yönelik zararlı davranışların sıklığı, işsizliğin toplumsal sonuçlarının bir tezahürüdür (Durak, 2011, s. 13).

İşsizliğin bir diğer maliyeti de sosyal dışlanmadır. Sosyal dışlanmayı ele alan çoğu çalışmada, sosyal dışlanmanın temel nedeninin işgücü piyasasından dışlanma olduğu kabul edilmektedir. İşsizlik ve sosyal dışlanma arasındaki ilişki farklı boyutlarda incelenebilir. Uzun süre işsizlikle uğraşan bir kişi ümidini, güvenini ve sevgilerini kaybedebilir. Böyle bir durum sonucunda kişi ileride tamamen işgücü piyasasından dışlanmış olacaktır. Kişiler işsizlik nedeniyle özgürlüklerini kaybedebilirler. Bireyin yaşadığı uzun vadeli işsizlik nedeniyle ekonomik sosyal yardımlara (sigorta, emeklilik, sağlık hizmetleri gibi) ve sosyal faaliyetlere erişimini kaybetmesi; İşsizlik, bireylerde psikolojik depresyona ve memnuniyetsizliğe neden olur. Bu da kişiyi yalnızlığa yatkın hale getirir. İşsizlik, strese bağlı hastalıklara ve hatta bireyin intiharına neden olur. İşsizlik, aile yaşamının bozulmasına ve bireylerin sosyal münasebetlerinin dezenformasyonuna neden olabilmektedir. Böyle bir durumda işsizler toplumda birlikte yaşadıkları insanlara olan güvenlerini kaybederler. Ayrıca, suç işleme olasılığı önemli ölçüde artmaktadır (Durak, 2011, s. 13-14).

İŞKUR’UN UYGULADIĞI AKTİF İSTİHDAM POLİTİKALARI

Türkiye’de işsizlikle mücadele için çok sayıda aktif ve pasif istihdam politikası uygulanmaktadır. Bu doğrultuda sadece düzeltici önlem ve politikalar uygulanmamış, aynı zamanda sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik aktif bir istihdam politikası da hayata geçirilmiştir. Ülkemizde işgücü piyasasının düzenlenmesi ile ilgili faaliyetleri yürütmek üzere 1946 yılında İş ve İşçi Kurumu kurulmuştur. Uzun yıllar bu kurum, işgücü piyasasının düzenlenmesinden sorumlu tek kurumdu. Ancak değişen işgücü piyasası koşulları nedeniyle 2003 yılında çıkarılan yeni bir kanunla Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) kurulmuştur. Yeni yasa ile kuruma aktif bir işgücü piyasası ve tekel politikası uygulayacak bir yapı verilmiş, kurumun yetkisi kaldırılmış ve özel istihdam bürolarının faaliyet göstermesine izin verilmiştir.

Türkiye'de işsizlikle mücadele için birçok aktif ve pasif istihdam politikası uygulanmıştır. Ancak işsizlik, ekonomik büyüme ile çözülebilecek bir sorun olarak algılandığından sorun bir türlü çözülememiştir. Son gelişmeler bu konuda bir fikir değişikliğine yol açmıştır. Bu doğrultuda, sadece düzeltici önlem ve politikalar değil, sorunu ortadan kaldırmaya yönelik aktif istihdam politikaları uygulanmıştır. Ülkemizde işgücü piyasasının düzenlenmesi ile ilgili faaliyetleri yürütmek üzere 1946 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmuştur. Kurum, uzun yıllardır işgücü piyasasının düzenlenmesinden sorumlu tek kurum olmuştur. Ancak işgücü piyasasındaki değişen koşullar nedeniyle 2003 yılında çıkarılan yeni kanunla Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) kurulmuştur. Yeni yasa ile kuruma aktif işgücü piyasası politikaları ve tekel uygulayacak bir yapı verilmiş, kurumun yetkisi kaldırılarak özel istihdam bürolarının faaliyet göstermesine izin verilmiştir (Erdil Şahin & Sevimli , 2013, s. 4).

Aktif istihdam politikası uygulamaları; Kamu ve özel istihdam hizmetleri, mesleki eğitim programları, sübvansiyonlu istihdam programları, girişimciliğin desteklenmesi ve genç dostu programlar, işsizlik sorununa çözüm bulunmasına katkıda bulunmuştur. Bu programlar arasında mesleki eğitim özellikle önemlidir. İşsizlikle mücadelede, eğitim yoluyla işsizlerin ve işsizlik riski taşıyanların nitelik düzeyi artırılarak istihdam artırılabilmektedir. Eğitim yalnızca insanların becerilerini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda insanları pazarlar arasında daha hareketli hale getirerek yapısal işsizliğin azaltılmasına da yardımcı olur. Aktif bir istihdam politikası, uzun süreli işsizler ve eski mahkûmlar, vasıfsız işçiler ve sürekli işsiz olan ve yalnızca kısa süreli istihdam olanakları bulan gençler gibi grupların istihdamını artırarak sosyal eşitliği teşvik eder. Ekonomide var olmayı ve durgunluk zamanlarında istihdamı stabilize etmeyi gaye edinip genişleme zamanlarında işgücü piyasasındaki darboğazları gidermeyi amaçlanmaktadır (Erdil Şahin & Sevimli , 2013, s. 4-5).

İşgücü Yetiştirme Programları

İŞKUR; mesleki eğitim kursları, işyeri eğitim programları, toplum yararına programlar ve aktif işgücü hizmetleri kapsamındaki diğer kurslar, programlar, projeler ve hizmetler geliştirerek istihdamın korunmasına ve becerilerin geliştirilmesine yardımcı olur. Tüm bu programların amacı işsizliği azaltmak ve istihdamı artırmaktır. Türkiye genelindeki 81 il istihdam ve istihdam kurumunun birimleri tarafından yürütülen işgücü piyasası ihtiyaç analizi sonucunda, ilde en çok talep gören meslekler belirlenmekte ve bu mesleklere yönelik yıllık eğitime göre kurslar/programlar düzenlenmektedir.

Çalışanların Mesleki Eğitimi

İŞKUR, koruma, geliştirme, istihdamı artırma ve işsizliği azaltma hedefleri doğrultusunda, çalışanların mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmeye ve yeni teknolojilere uyum sağlamaya yönelik mesleki eğitim kursları düzenler. "İşçilerin Mesleki Eğitimi" adı altında düzenlenen mesleki eğitim faaliyetleri, hâlihazırda işgücü piyasasında bulunan ve iş sahibi olan kişilerin becerilerini geliştirmek veya sertifika almak amacıyla İŞKUR tarafından finanse edilmektedir. Mesleklerde de mesleki niteliklerin kanıtlanması yükümlülüğü çerçevesinde düzenlenen çalışanların mesleki eğitimleri, istihdam sağlamak amacıyla çalışanların eğitim sonrasında sertifika almalarını sağlar. Kurs sonunda yapılan sınavı başarıyla geçenler, yetiştirildikleri meslekte sertifika sahibi olurlar. Çalışanların mesleki eğitimleri, çalışanların mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmekte, işveren ve çalışanlara herhangi bir masraf ödemediği sertifikaları sağlamaktadır (İşkur, 2022b).

İşbaşı (Staj) Eğitim Programları

İş tecrübesi olmayanlara iş tecrübesi ve iş tecrübesi kazandırılarak istihdam edilebilirliklerinin artırılması için işbaşı eğitim programları düzenlenmektedir. Ayrıca işverenler, programı kendi işyerlerinde işe aldıkları çalışanları eğitmek için de kullanmaktadır.

İş Başında Eğitim Programlarına Erişim Koşulları (İşkur, 2022b);

- İŞKUR'da işsiz olarak kayıtlı olmak,
- 15 yaşını geçmek,

- İşverenin, 1. veya 2. derece akrabası olmamak,
- Programın başlamasından önceki son bir ay içinde uzun vadeli sigorta primi ödememiş olmak,
- Programa başlamadan önceki üç ay içinde programa başvuran işverenin çalışmanı olmamak,
- Profesyonel ve kariyer tavsiyesi tekliflerinden yararlanmak,
- Emekli olmamak,
- Programa katılmak yönünden kısıtlı olmamak.

Tüm ortaöğretim, yükseköğretim ve açık öğretim öğrencileri de programa katılmaya hak kazanır. Ayrıca, işsizlik ödeneği alanlar programa katılabilirler. En az 2 sigortalı çalışmanı olan, kuruma kayıtlı, diğer yasal şartları taşıyan ve belirtilen sektörlerde faaliyet gösteren işverenler, sigortalı sayısının %30'una kadar katılımcı talep edebilirler. İşverenler, şirket eğitim programının bir parçası olarak en az %50'lik bir istihdam yükümlülüğüne sahiptir. Bu kapsamda işverenler, program katılımcılarının en az %50'sini program süresinin en az iki katı, ancak en az 60 gün süreyle istihdam etmekle yükümlüdür (İşkur, 2022b).

Engelli ve Eski Hükümlülere Yönelik Programlar

4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesine göre, işverenlerin elli ve daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektörde çalışmak üzere %3 engelli, kamu işlerinde %4 ve eski hükümlülerin %2'sini istihdam etmek üzere işe almaları gerekmektedir. Fiziksel ve ruhsal durumlarına uygun olarak toplum hizmeti Özürlü ve eski hükümlü çalıştırmayan işveren veya işveren vekili, çalıştırmadığı her özürü ve eski hükümlü için kullanmadığı her ay için 4857 sayılı kanunun 101 inci maddesi kapsamında idarî para cezasına çarptırılır (İşkur, 2022b).

İşe İlk Adım Projesi

İşe ilk adım projesi kapsamında İŞKUR'un amacı, gençlerin mesleki becerilerin kazanılması yoluyla uzun vadeli istihdam sağlanmasıdır. İŞKUR, genç istihdamını artırmayı ve işsiz genç sayısını artırmayı hedeflemektedir. Bunun için sürekli yeni projeler üretmektedir. Böyle bir proje kapsamında Cumhurbaşkanlığı 100 Günlük Eylem Programının bir parçası olan "İşe İlk Adım" projesidir. Projenin amacı; Daha genç katılımcıların iş başında eğitim programlarına katılmaları ve programın bitiminden çok sonra istihdam edilerek istihdamda kalmaları daha olasıdır. Projenin ilk aşamasında; Üniversite veya teknik kolej derecesi 18-29 yaş arası gençler; işyerinde işte iş deneyimi vb. deneyimler kazandırılır. İkinci aşamada; programı tamamlayan genç katılımcılar; işteki mevcut eğitim programı olduğu sürece işte istihdam edilmesi sağlanır. Zorunlu işe alım süreci olarak adlandırıldığı bu süreçten sonra, üçüncü aşamada; Programın uygulandığı genç katılımcıların işyerlerinde 12 (on iki) ay Geçici bir yarı zamanlı iş üstlenilir. İlk aşama; İşbaşı eğitim programı sırasında genç katılımcı; devam eden herhangi bir işlem katılımcının günlük zaruri giderlerinin 61.65.-TL'si her ay düzenli olarak kişinin banka hesabına yatırılır. Ayrıca genel sağlık sigortası programı süresince iş kazası/meslek hastalığı primleri İŞKUR aracılığıyla SGK'ya ödenmektedir. İkinci aşamada; Asgari ücretin %50'sine tekabül eden tutarda, zorla çalıştırma sürecinde iş yerinde ödenen net ücretler; İŞKUR'a zorunlu çalışma sonunda işyerinde ödeme yapılır. Üçüncü aşamada; zorunlu işe alım sürecinden sonra işyerinde 12 (on iki) ay bu kişileri belirli bir süre çalıştırmaya devam etme ve devlet yönetimi ile birlikte çalışma taahhüdü. Bu kişilerin yeni bir sözleşme akdedilmesi üzerine 12 (on iki) ay istihdamı dönem içinde İŞKUR'un net asgari ücretinin %25'i her ay işyerine ödenecektir.

Girişimcilik Eğitim Programları

Geleneksel Girişimcilik Eğitimi, girişimcilerin iş kurma ve yürütme konusunda bilgi edinmeleri, süreçteki rol ve sorumluluklarını anlamaları ve iş fikirlerine iş modeli hazırlayabilecek bilgi ve deneyim kazanmaları için tasarlanmıştır. Bu eğitim hem geleneksel endüstrilerde iş kurmak isteyen girişimciler hem de girişimciler için tazeleme kursu almak isteyen girişimciler için tasarlanmıştır (Kosgeb, 2022).

İleri Girişimcilik Eğitimi, yenilikçi, orta-yüksek/yüksek teknoloji ve imalat sektörlerinde çalışacak girişimcilerin ihtiyaç duyduğu bilgileri sağlamayı amaçlamaktadır. “Gelişmiş Girişimcilik Programı, ülkemizin küresel pazarlarda rekabet edebilmesini sağlayan, ihracat kabiliyetine sahip, istihdam potansiyeli yüksek, marka değeri yaratan, yenilikçi ve teknolojik altyapıya sahip sektörlerdeki firma sayısını Türkiye’de açılan firmalarla artırmayı amaçlamaktadır. İleri Girişimcilik Programı faaliyet konuları tablosunda yer alan sektörler, programa başvurmak isteyen girişimciler için hazırlanmıştır (Kosgeb, 2022).

İş ve Meslek Danışmanlığı Hizmetleri

İş ve kariyer tavsiyesi; işgücü piyasasının ana aktörleri olan iş arayanlar, işverenler ve öğrenciler için istihdam odaklı bütünsel danışmanlık hizmetleri sunmaya yönelik faaliyetlerdir. Bu hizmetlerin bir parçası olarak; Orta ve yükseköğrenim öğrencilerinin kariyer planlaması, kişisel özellikleri dikkate alınarak en uygun mesleğin seçilmesi; İŞKUR’a kayıt yaptırmış işsizlerin iş bulmaları, mesleki uyum sorunlarını çözmeleri, mesleki yeteneklerini geliştirmeleri, mesleklerini/işlerini değiştirmeleri desteklenmekte ve İŞKUR tarafından uygulanan aktif ve pasif işgücü programlarına yönlendirilmektedir. İşverenler de kendileri için geçerli olan yasalar çerçevesinde bilgilendirilmekte, şirketlerin verimliliklerini ve istihdamlarını artırmaları konusunda desteklenmekle birlikte talepleri doğrultusunda ihtiyaç duyulan kalifiye işçi karşılanmaktadır (İşkur, İşkur, 2022c).

İş ve kariyer danışmanlarının İŞKUR’a kayıt yaptırmış tüm işsizlere, işverenlere ve öğrencilere etkin ve verimli hizmet verebilmesi için her danışmana iş arayan, işveren ve okuldan oluşan bir portföy atanır ve danışmanlar bu hizmeti portföy yönetimi aracılığıyla sağlar. Her işsiz, işveren ve okul için bir danışman sağlamıştır. İş ve kariyer rehberliği, iş ve işler için gerekli olan kişilik özelliklerini, nitelikleri ve koşulları karşılaştırır ve iş ve iş seçimi ile ilgili sorunların, bireyin en uygun olanın arzuları ve durumu ile ilgili sorunların çözülmesine, ilgili eğitim fırsatlarından yararlanılmasına sistematik olarak yardımcı olur. Seçilen mesleğe göre iş bulmak ve işe uyumunu sağlamak amaçlanmaktadır (İşkur, İşkur, 2022c).

BİTLİS İLİNDE İŞKUR TARAFINDAN UYGULANAN AKTİF İSTİHDAM POLİTİKALARININ İŞSİZLİKLE MÜCADELEDEKİ ROLÜ

İstihdam ve işsizlik çağımızın en büyük ekonomik ve sosyal sorunlarıdır. İşsizlik, günümüzde hem bireysel hem de toplumsal sorunlara neden olan bir olgudur. Bu kaynak en iyi şekilde kullanılmalıdır. Aksi takdirde böyle bir durum toplumda büyük bir hoşnutsuzluk ve huzursuzluk yaratacaktır.

Gelişen ve hızla değişen dünyada şirketlerin işgücü piyasasında karşılaştıkları en mühim sorunlardan biri kalifiye eleman eksikliğidir. Eğitim, bilgi ve sonuç olarak nitelikli işgücü, ekonomik kalkınma ve büyümenin en önemli unsurlarıdır. Gelişmekte olan ülkelerin en büyük zenginliği şüphesiz eğitilmiş ve vasıflı insan kaynaklarıdır. İşsizlik sorununu çözmek ve yeni işler yaratmak için şehrimizin demografik, kültürel, sosyal ve ekonomik yapısının bilinmesinde fayda vardır. İşsizlikle mücadelede işsizliğin nedenlerini bilmek ve uygun çözümler bulmak gerekir. Ancak bu yapılırsa işsizlikle mücadele kolay olacaktır. İşsizliğin gündemden düşmemesi için üretimi artırmak ve sürekli yatırım yapmak gerekmektedir. Kalkınmanın ve büyümenin en önemli unsuru istihdamdır. İşsizlikle mücadelede işsizliğin nedenlerini bilmek ve uygun çözümler bulmak gerekir. Ancak bu yapılırsa işsizlikle mücadele kolay olacaktır. İşsizliğin gündemden düşmesi için üretimi artırmak ve sürekli yatırım yapmak gerekmektedir. Nüfus artış hızının istenilen düzeye ulaşmaması ve buna bağlı olarak genç nüfusun yüksek olması, kamu ve özel yatırımların artırılmaması, yabancı sermaye eksikliği ve mesleki eğitimden kaynaklanan hızlı teknolojik ilerleme, eğitim ve öğretimin birbiriyle olan uyumsuzluğu doğurur. İç göç ve plansız kentleşmenin neden olduğu işgücü, eğitim sorunları ve bölgesel eşitsizlikler işsizliği tetikleyen diğer unsurlardır. Bu tür eğilimler, ülkemizde işsizliğin artmasına neden olmakta ve dolayısıyla da Bitlis ilini olumsuz etkilemektedir (İşkur, İşkur, 2022c).

BİTLİS İLİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Bitlis ilinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin Türkiye ortalamasının altında olması birçok sosyal ve ekonomik soruna neden olmaktadır. Bitlis'in sosyo-ekonomik yapısını ve gelişmişlik düzeyini incelemek, mevcut durumda ve gelecekte karşılaşılabilecek tehdit ve zaafı en aza indirecek öneriler sunmak, güçlü yönleri ve fırsatları belirlemek, Bitlis ilinin bölgesel kalkınma noktasında olumlu etkileyeceğinden şüphe yoktur. Özellikle bölgesel dengesizlik, bölgesel kalkınma ve bölge planlama gibi konularda yapılan etkin ve verimli bir çalışma ile bölgedeki kaynakların yerinde kullanılması ekonomik anlamda kalkınmasını hızlandırılabilir. Bitlis ili tarım ve hayvancılık gibi konularda gayet verimli ve elverişli bir bölgedir.

Bitlis İlinin Nüfus Yapısı

Tablo 3.1 Bitlis İlinin Nüfus Yapısı

İl ve ilçeler	Toplam nüfus			0-14 yaş grubu			15-64 yaş grubu			65+ yaş grubu			Nüfus artış hızı (%)
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
İl Toplamı	170.482	181.813	352.295	53.972	57.190	111.162	104.937	115.993	220.930	11.573	8.630	20.203	3,65
1 Adilcevaz	14.779	15.362	30.141	4.839	5.281	10.120	8.902	9.193	18.095	1.038	888	1.926	-13,42
2 Ahlat	20.158	21.973	42.131	6.774	7.224	13.998	12.015	13.607	25.622	1.369	1.142	2.511	11,89
3 Güroymak	23.489	25.047	48.536	8.453	8.872	17.325	13.792	15.323	29.115	1.244	852	2.096	-2,43
4 Hizan	15.968	16.618	32.586	4.706	5.042	9.748	9.638	10.385	20.023	1.624	1.191	2.815	-23,03
5 Merkez	34.386	36.691	71.077	9.667	10.186	19.853	22.452	24.915	47.367	2.267	1.590	3.857	10,37
6 Mutki	14.800	16.140	30.940	4.910	5.302	10.212	8.805	10.106	18.911	1.085	732	1.817	-27,13
7 Tatvan	46.902	49.982	96.884	14.623	15.283	29.606	29.333	32.464	61.797	2946	2235	5.181	22,83

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Bitlis ilinin toplamdaki nüfusu 352.295 kişiden oluşmaktadır. Nüfusun yaş grupları açısından değerlendirildiğinde 0-14 yaş grubunda 111.162 kişi, aktif nüfus olarak tanımlanan 15-65 yaş grubunda 220.930 kişi ve 65+ yaş grubunda 20.203 kişi yer almaktadır. Genç nüfus olarak tanımlanan 15-65 yaş arasındaki nüfusun diğer yaş gruplarına göre daha fazla olduğu görülmektedir. İl ve ilçe nüfusuna baktığımızda tüm ilçelerde erkek nüfusun kadın nüfustan fazla olduğunu, yaş dağılımında ise 65+ yaş grubundaki kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu ifade edilebilir. Gruplar, diğer tüm yaş gruplarında Bitlis ilinin nüfus artış hızı bin kişide 3,65'tir (İşkur, İşkur, 2022c).

Nüfus Kır-Kent Dağılımı

Tablo 3.2 Bitlis İli Nüfusunun Kır-Kent Dağılımı

İlin Adı	Kır Nüfusu			Kent Nüfusu			Toplam Nüfus		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
BITLİS	65.882	70.993	136.875	104.604	110.816	215.420	170.486	181.809	352.295

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Bitlis İŞKUR 2021 Faaliyet Raporuna göre nüfusun %61'i şehirde, %39'u kırsalda yaşamaktadır. Toplam nüfusun 215.420'si kentsel alanlarda, 136.875'i kırsal alanlarda yaşamaktadır.

Göç Durumu

Tablo 3.3 Bitlis İlinin Göç Durumu

İlin Aldığı Göç	İlin Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı
12.050	14.223	-2,173	-6,17

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c)

Bitlis İŞKUR 2021 Faaliyet Raporuna göre Bitlis ilinin 2020 yılında aldığı göç 12.050, verdiği göç 14.223, net göç -2.173, net göç hızı -6.17 olduğu görülmüştür. Görüldüğü üzere göç nedeniyle nüfusun giderek azalmıştır.

BITLİS İLİNİN İŞGÜCÜ YAPISI

Bitlis'in işgücü yapısı ile ilgili olarak işsizlerin; yaş ve cinsiyete göre dağılımı, işsizlerin eğitim ve cinsiyete göre dağılımı, kayıtlı işsizlerin mesleğe göre dağılımı, işsizlerin bekleme süresine göre dağılımı, kamu ve özel sektördeki açık pozisyonların yanı sıra işe ilişkin bilgiler, yerleştirme durumu, yerleştirilen kişilerin yaş ve cinsiyete göre dağılımı ve yerleştirilen kişilerin eğitim durumları ele alınacaktır.

Tablo 3.4 Bitlis İlinin İşgücü Yapısı

İlin Adı	İşgücüne Katılım Oranı	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı
Bitlis	46,5	10,6	41,5

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Bitlis Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulu 2021 Faaliyet Raporuna göre. Bitlis ilinde 2013 yılındaki verilere göre işgücüne katılmadaki oran %46,5 işsizlik oranı 10,6, istihdam oranı da 41,5 olarak saptanmıştır (İşkur, İşkur, 2022c).

İşsizlerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Tablo 3.5 Bitlis İlinde İşsizlerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Toplam			15–19 Yaş Grubu			20–24 Yaş Grubu			25–29 Yaş Grubu			30–34 Yaş Grubu			35–39 Yaş Grubu			40–44 Yaş Grubu			45–64 Yaş Grubu			65+		
Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam			
7.911	12.002	19.913	375	542	917	1.894	3.235	5.129	1.457	2.433	3.890	1.186	1.613	2.799	922	1.277	2.199	903	1.150	2.053	1.121	1.710	2.831	53	42	95

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Türkiye İş Kurumu İstihdam Raporlarından alınan bilgilere göre; 2021 yılı sonunda Bitlis Bölge müdürlüğüne 12.002'si erkek, 7.911'i kadından oluşmak üzere toplam 19.913 işsiz kayıt olmuştur. Yaş grupları itibariyle bu sayının büyük bir kısmını 20-24 yaş grubundaki işsiz vatandaşların oluşturduğu görülmektedir. Hem erkekler hem de kadınlar için işsizliğin en yüksek olduğu yaş grubu 20-24 yaş grubudur (İşkur, İşkur, 2022c).

İşsizlerin Eğitim ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Tablo 3.6 Bitlis İlindeki İşsizlerin Eğitim ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Toplam			Okur Yazar Olmayan			Okur Yazar			İlköğretim			Ortaöğretim (Lise Dengi)			Ön lisans			Lisans			Yüksek lisans			Doktora		
Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam			
7.911	12.002	19.913	293	147	440	1.740	1.105	2.845	3.121	5.018	8.139	1.620	3.967	5.587	624	945	1.569	504	801	1.305	9	19	28	-	-	-

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Yukarıdaki tabloda 2021 yılı sonunda Bitlis ilindeki işsizlerin eğitim ve cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, kayıtlı iş arayanların büyük çoğunluğunun ilköğretim mezunu işsizlerin oluşturduğu anlaşılabacaktır. İlköğretimden mezun olmuş ve işsiz olarak kayıtlı 5.018 erkek ve 3.121 kadın var (İşkur, İşkur, 2022c).

Kayıtlı İşsizlerin Mesleki Dağılımı

Tablo 3.7 Bitlis İlindeki İşsizlerin Eğitim ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Meslekler	Kayıtlı İşsizler		
	Kadın	Erkek	Toplam
Büro Hizmetlerinde Çalışan Elemanlar	264	325	589
Hizmet ve Satış Elemanları	477	1.070	1.547
Nitelik Gerektirmeyen Meslekler	5.763	7.962	13.725
Nitelikli Tarım, Ormancılık ve Su Ürünleri Çalışanları	133	184	317
Profesyonel Meslek Mensupları	301	353	654
Sanatkarlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	474	958	1.432
Silahlı Kuvvetlerle İlgili Meslekler	-	3	3
Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları	185	430	615
Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar	287	684	971
Yöneticiler	27	33	60
Toplam	7.911	12.002	19.913

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

2021 yılı sonu itibariyle Bitlis il müdürlüğünde kayıtlı işsizlerin mesleki dağılımına baktığımızda, 13.725 kişinin niteliksiz işlerde; 1547 kişinin de profesyonel hizmet ve satış departmanında çalıştığını görebiliriz. Niteliksiz meslek grubunun tüm meslek grupları içindeki oranı % 69' dur (İşkur, İşkur, 2022c).

İşsizlerin Bekleme Sürelerine Göre Dağılımı

Tablo 3.8 Bitlis İlindeki İşsizlerin Bekleme Sürelerine Göre Dağılımı

	0-6 Ay			6-12 Ay			12 ay ve daha üstü		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Toplam	5.585	5.687	11.272	1.268	3.474	4.742	1.058	2.841	3.899

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

İşsizlerin bekleme sürelerini gösteren tablo incelendiğinde, ağırlığın 11.272 kişi ile 0-6 aylık bekleme süresinde olduğu görülmektedir. Bu sayıyı 4.742 kişiyle 6-12 ay takip etmektedir. Erkekler ve kadınlar arasındaki bekleme sürelerine bakıldığında, erkeklerin 5.687'si ve kadınların 5.585'i 0-6 ay bekleme grubuna girmektedir (İşkur, İşkur, 2022c).

Kamu ve Özel Sektörden Alınan Açık İşler ve İşe Yerleştirme

Tablo 3.9 Bitlis İli Kamu ve Özel Sektörden Açık İşler ve İşe Yerleştirme

Meslekler	Açık İşler		İşe Yerleştirme			
	Kamu	Özel	Kamu		Özel	
			Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Büro Hizmetlerinde Çalışan Elemanlar	0	5	0	0	201	370
Hizmet ve Satış Elemanları	0	29	0	0	45	158
Nitelik Gerektirmeyen Meslekler	0	778	0	4	14	476
Nitelikli Tarım, Ormanlık ve Su Ürünleri Çalışanları	0	0	0	0	0	0
Profesyonel Meslek Mensupları	0	5	0	0	14	32
Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	0	600	0	0	381	581
Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları	0	179	0	0	8	173
Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcıları	0	999	0	2	345	424
Yöneticiler	0	0	0	0	0	0
Toplam	0	2.595	0	6	1.008	2.214

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

2021 yılı sonu itibariyle tablodaki açık pozisyonların mesleğe göre dağılımına bakıldığında, özel sektörde 999 kişiyle “Tesis ve Makine Operatörleri ve Tesisatçıları” ihtiyacının ilk sırada olduğu görülecektir. Diğer yandan 2021 yılında Bitlis il müdürlüğünde 6 kişinin kamu kurumlarına, 3.222 kişinin ise özel sektör işyerlerine yerleştirildiği görülmektedir. Tabloya bakıldığında cinsiyete göre en fazla işe yerleştirilen meslek grubunun 962 kişi ile meslek grubunda esnaf ve ilgili mesleklerde çalışanların temsil edildiği anlaşılabacaktır (İşkur, 2022c).

İşe Yerleştirilenlerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Tablo 3.10 Bitlis İli İşe Yerleştirilenlerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Toplam	15–19 Yaş Grubu			20–24 Yaş Grubu			25–29 Yaş Grubu			30–34 Yaş Grubu			35–39 Yaş Grubu			40–44 Yaş Grubu			45–64 Yaş Grubu			65+			
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
1.008																									
2.220																									
3.228																									
245																									
223																									
468																									
477																									
513																									
990																									
136																									
395																									
531																									
64																									
347																									
411																									
37																									
255																									
292																									
29																									
227																									
256																									
18																									
258																									
276																									
2																									
2																									
4																									

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Bitlis İŞKUR 2021 Faaliyet Raporuna göre Bitlis il müdürlüğünde işe yerleştirmelerin yaş ve cinsiyet gruplarına göre dağılımına baktığımızda, 9901 kişi ile en fazla işe yerleştirme 20-24 yaş grubu arasında yer almaktadır. Yine tablodaki verilere göre, erkek-kadın sayı dağılımına bakıldığında, kadınlarda en yüksek rakamın 477, erkeklerde ise 513 kişiyle 20-24 yaş grubunda olduğu gözlenmektedir. Tablonun tamamı değerlendirildiğinde kadınların yaşı ilerledikçe işe yerleştirilmelerinde azalma olduğu görülmüştür (İşkur, İşkur, 2022c).

İşe Yerleştirilenlerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Tablo 3.11 İl Bazlı İşe Yerleştirilenlerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Toplam	Okur Yazar Olmayan			Okur Yazar			İlköğretim			Ortaöğretim (Lise Dengi)			Ön lisans			Lisans			Yüksek lisans			Doktora		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
1.008																								
2.220																								
3.228																								
19																								
35																								
54																								
194																								
245																								
439																								
323																								
947																								
1.270																								
281																								
666																								
947																								
118																								
201																								
319																								
71																								
122																								
193																								
2																								
4																								
6																								
0																								
0																								
0																								

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Bitli il müdürlüğü tarafından 2021 yılında yerleştirilenlerin eğitim düzeylerine göre dağılımına bakıldığında 54'ü okuma yazma bilmeyen, 439'u okuryazar, 1.270 ilköğretim mezunu, 947 ortaöğretim mezunu, 319 ön

lisans, 193 lisans ve 6 kişinin de yüksek lisans mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakamlar bir bütün olarak ele alındığında Bitlis ilinde İŞKUR aracılığıyla iş bulanların büyük çoğunluğunun ilk ve orta öğretim mezunu olduğu söylenebilir (İşkur, İşkur, 2022c).

İşe Yerleştirilenlerin Sektörel Dağılımı

Tablo 3.12 Bitlis İlinde İşe Yerleştirilenlerin Sektörel Dağılımı

Sektörler	Kadın	Erkek	Toplam
Bilgi ve iletişim	5	2	7
Diğer hizmet faaliyetleri	4	18	22
Eğitim	23	58	81
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	1	157	158
Finans ve sigorta faaliyetleri	1	1	2
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	21	95	116
İmalat	714	1.112	1.836
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	78	48	126
İnşaat	24	448	472
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	0	1	1
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	0	24	24
Kültür, sanat eğlence, dinlence ve spor	0	4	4
Madencilik ve taş ocakçılığı	1	16	17
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	104	65	169
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	1	0	1
Toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve Motosikletlerin onarımı	28	117	145
Ulaştırma ve depolama	3	44	47
Toplam	1.008	2.220	3.228

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Sektörlere göre işe yerleştirme erkeklerde 1.112 ve kadınlarda 714 kişi ile en fazla İmalat sektöründe gerçekleştirilmiştir. İmalat sektörünü sırasıyla inşaat, Mesleki, teknik ve bilimsel faaliyetler ile Elektrik, buhar iklimlendirme ve gaz üretimi ve dağıtımı izlemektedir. Tablodaki veriler dikkate alındığında erkeklerin işe yerleştirmelerde kadınlardan daha fazla olduğu görülmektedir (İşkur, İşkur, 2022c).

Özel Sektör Bazında Açılan-Kapanan İşyerlerinin Sayısı

Tablo 3.13 Bitlis İlinde Özel Sektör Bazında Açılan-Kapanan İşyeri Sayısı

	10+	50+	Toplam
Açılan İşyeri Sayısı	4	5	9
Kapanan İşyeri Sayısı	3	3	6
Toplam	7	8	15

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Tablo 13 Bitlis ilinde Özel sektör bazında açılan-kapanan işyeri sayısını göstermektedir. Kurumun tabloya yansıyan kayıtlarına bakıldığında Tablo 13'te yer alan verilere göre 2021 yılında on ve üzeri kişi çalıştıran 4 işyeri açılmış iken 3 işyeri de kapanmıştır. Aynı zamanda elli ve üzeri kişi çalıştıran 5 işyerinin açılmasının yanında 3 işyeri de kapanmıştır. Toplamda il bazında 9 işyeri açılmışken 6 işyeri de kapanmıştır (İşkur, İşkur, 2022c).

Kurumca Kamu ve Özel Sektör İşe Yerleştirilen Sayısı

Tablo 3.14 İŞKUR Tarafından Kamu ve Özel İşe Yerleştirilen Sayısı

	2021 YILI		
	Kadın	Erkek	Toplam
BAŞVURU	10.235	18.061	28.296
İşsiz	7.911	12.002	19.913
Diğer			
AÇIK İŞ			
Kamu			-
Özel			2.595
İŞE YERLEŞTİRME			
Kamu	-	6	6
Özel	1.008	2.214	3.222
Normal			
Kamu	-	6	6
Özel	1.008	2.205	3.222
Engelli	-	9	9
Eski Hükümlü	-	-	-
KAYITLI İŞGÜCÜ	22.145	11.288	33.433
KAYITLI İŞSİZ	12.002	7.911	19.913
YURTDIŞI BAŞVURU	-	-	-
YURTDIŞI GÖNDERME	-	-	-

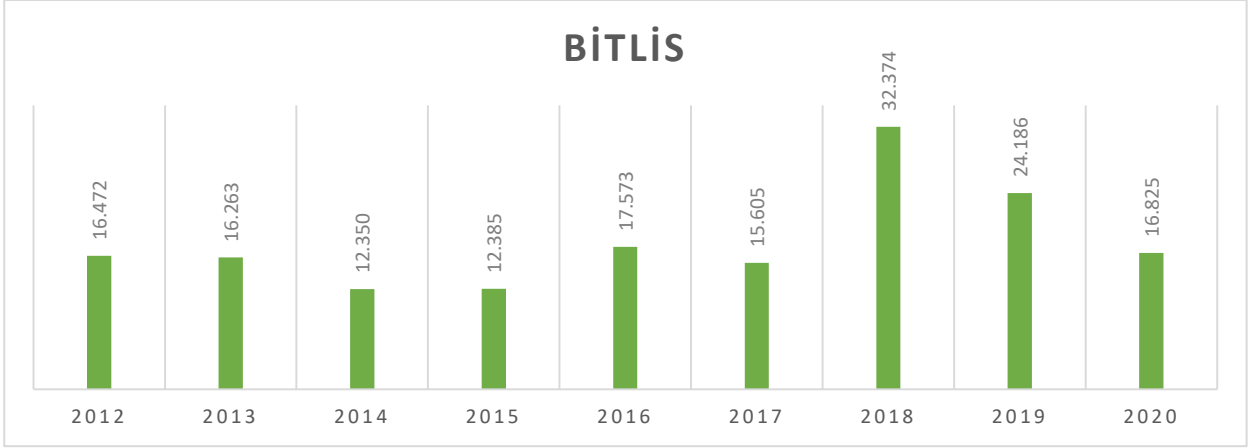
Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Bitlis ili İŞKUR hizmetlerinden yararlanmak üzere 2021 yılında toplamada 28.296 kişi başvuruda bulunmuş ancak 2.595 adet açık iş alınmış ve söz konusu bu açık işlere de 3.228 kişi yerleşebilmiştir. 2021 yılı içerisinde 1008'i kadın işsiz olmak üzere toplamda 3.222 kişi işe yerleştirilmiştir. Başvuruda bulunan işsizler ağırlıklı olarak özel sektörde işe yerleşebilmiştir. Tüm yerleştirilenlerin içinde 2021 yılı içerisinde 9 engelli vatandaşımız da yeni işe alınmıştır. Kayıtlı işgücü; 2020 yılında 28.326 kişi iken 2021 yılında 33.433 kişi olmuştur, kayıtlı işsiz sayısı; 2020 yılında 16.825 kişi iken 2021 yılında 19.913 kişi olarak gerçekleşmiştir (İşkur, İşkur, 2022c).

Kayıtlı İşsiz Sayısı ve İstihdam Oranları

Kayıtlı İşsizler; Hâlihazırda herhangi bir gelir getirici işte çalışmayan ve iş aramak amacıyla kuruma başvuruda bulunan kişilerdir. Kurum, ilgili mevzuat gereği kayıtlı işsizlere en az bir yıl süreyle hizmet verme noktasında görevli olup, işsizler, iş aramaya devam ettikleri süre boyunca İŞKUR hizmetlerinden bir süre sınırı olmaksızın yararlanabilmektedir. Ayrıca iş arayanlar istedikleri zaman kayıtlarını devre dışı bırakarak İŞKUR hizmetlerinden yararlanma taleplerini sonlandırabilirler.

Şekil 3.1 Grafik. Bitlis İlinin Yıl Bazında Kayıtlı İşsiz Sayıları

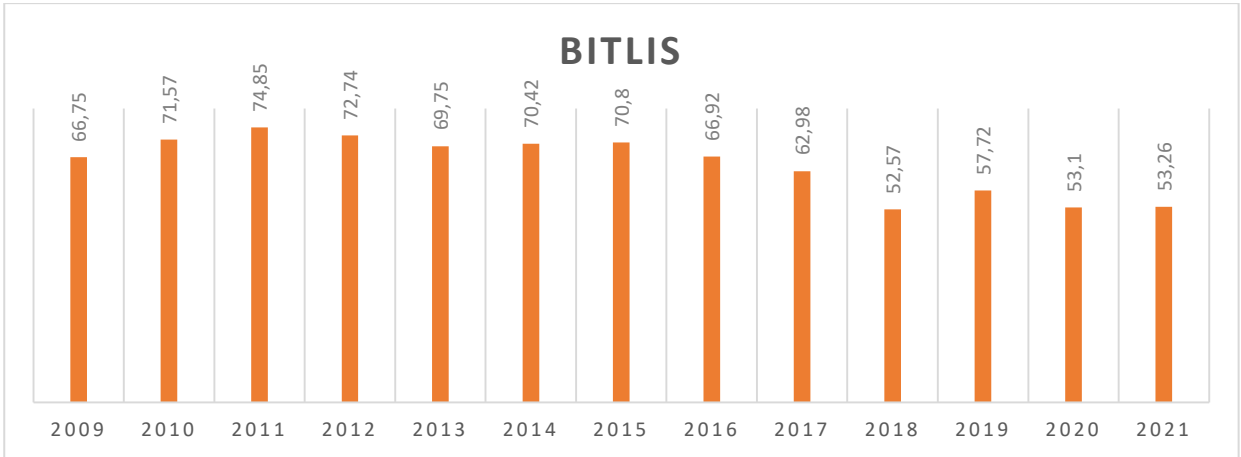

Kaynak: (İşkur, 2022b)

Bitlis'te 2020 yılı sonu itibariyle kayıtlı işsiz sayısı 16.825 kişidir. Kadınlarda bu oran yüzde 38,2; 18-24 yaş arasındaki gençlerin oranı yüzde 35,8'den ibarettir. Bitlis ilinde kayıtlı işsizlerin meslek bazında sayıları incelendiğinde, temizlik personeli mesleğinin en sık kayıtlı işsiz meslek olduğu ve Bitlis'te bu meslekte kuruma kayıtlı 6.636 işsiz olduğu görülmektedir. Bu meslek, ilimizde kayıtlı tüm işsizlerin yüzde 39,4'ünü oluşturmaktadır.. Tabloda da anlaşılacağı üzere en fazla genel ve temizlik beden işçisi işsiz kalmıştır.

İstihdam Oranları

Şekil 3.2 Grafik. Bitlis İlinin Yıl Bazında İstihdam Oranları

Kaynak: (Sgk, 2022).

2021 yılı SGK verilerine b yıllar itibariyle Van, Bitlis, Muş ve Hakkâri'de istihdam oranlarında geneline bakıldığında bir azalma eğilimi görülecektir. İstihdam oranının en yüksek olduğu yıl 74,85 ile 2011 yılı olurken, istihdam oranının en az olduğu yıl ise 52,57 ile 2019 yılı olmuştur.

İL İSTİHDAM VE MESLEKİ EĞİTİM KURULU ÇALIŞMALARI

İl istihdam ve mesleki eğitim kurulu çalışmaları konusu başlığı altında 2021 yılı verileri dikkate alınarak Bitlis ilinde açılan kurslarla ilgili ayrıntılı bilgi vermek olacak. Söz konusu konu ile ilgili detaylı bilgi paylaşımından sonra Bitlis'te açılan kurslar hakkında daha net öğreneceğiz.

Kurslara İlişkin Veriler

Kurslara ilişkin verilerin derlendiği tabloda meslekler bazında Bitlis il genelinde açılan kurs sayıları ile kursa kayıt yaptıran kadın ve erkek toplam sayıları hakkında tablo halinde bilgi aktarımı yapılacaktır.

Tablo 3.15 Bitlis İli Kurslara İlişkin Veriler

İşgücü Yetiştirme Kursları-Genel							
Meslekler	Açılan Kurs Sayısı	Katılan Kursiyer			İşe Yerleştirilen Kursiyer Sayısı		
		Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Dokuma Konfeksiyon Makineci	18	273	305	578	76	108	184
Erkek Üst Giysileri Dikim Elemanı	2	13	56	69	2	13	15
Konfeksiyon İşçisi	1	9	41	50	52	77	129
Sanayi Nakışçısı	1	25	-	25	-	-	-
El Nakışçısı	1	18	-	18	-	-	-
Halı Onarıcı (Elle veya Basit Makinelerde)	1	15	-	15	-	-	-
Ceviz Yetiştiricisi	1	9	5	14	-	-	-
İğne Oyacı	1	17	-	17	-	-	-
Mantar Yetiştiricisi	1	15	-	15	-	-	-
Koyun Yetiştiricisi	1	-	18	18	-	-	-
Meyve Ağaçlarında Aşılamacı	1	16	9	25	-	-	-
Makrome Örgücü	1	20	-	20	-	-	-
İlaçlamacı (Bitki Zararları ile Mücadele)	1	25	-	25	-	-	-
Ev Tekstili Ürünleri Hazırlama Elemanı	1	25	-	25	-	-	-
Arıcı	1	12	11	23	-	-	-
Ahşap Hediyelik Eşya Yapımcısı	1	26	-	26	-	-	-
Çoban/Sürü Yönetim Elemanı(Büyükbaş H.)	1	-	13	13	-	-	-
Antep Fıstığı Yetiştiricisi	1	-	19	19	-	-	-

Çoban/Sürü Yönetim Elemanı(Küçükbaş H.)	1	-	15	15	-	-	-
---	---	---	----	----	---	---	---

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Yukarıda İşgücü Yetiştirme Kursları Programı kapsamında açılan kurslara ilişkin verilerin derlendiği Tablo 19'a göre; 19 farklı meslekte toplam 37 İşgücü Yetiştirme Kursu açılmıştır. Açılan bu programlara 492'si erkek, 518'i kadın olmak üzere toplam 1.010 kişi katılım sağlamıştır. Açılan kurslarda kursiyer olarak katılım sağlayanlardan 130' u kadın ve 198'i erkek olmak üzere toplamada 328 kişi işe yerleştirilmiştir. Ayrıca açılan kurslar içinde en çok rağbet gören kurs 578 kişi ile Dokuma Konfeksiyon Makineci kursu olmuştur.

Kurslara İlişkin Veriler Toplamı

Kurslara ilişkin veriler hakkında meslek bazında Bitlis il bazında açılan kurs sayıları ile kursa kayıt yaptıran kadın ve erkek toplam sayıları hakkında tablo halinde bilgi verilecek.

Tablo 3.16 Bitlis İli İstihdam Garantili Kurslar

İstihdam Garantili Kurslar							
Meslekler	Açılan Kurs Sayısı	Katılan Kursiyer Sayısı			İşe Yerleştirilen Kursiyer Sayısı		
		Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Dokuma Konfeksiyon Makineci	18	273	305	578	76	108	184
Erkek Üst Giysileri Dikim Elmanı	2	13	56	69	2	13	15
Konfeksiyon İşçisi	1	9	41	50	52	77	129
Toplam	21	295	402	697	130	198	328

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

İstihdam Garantili Kurslarla ilgili tablo 20'de belirtildiği üzere, 2021 yılında kurumca açılan 1 meslekte 18 adet dokuma konfeksiyon makineci/İstihdam garantili kursuna toplam 578 kişi, 1 meslekte 2 adet erkek üst giysileri dikim elemanı/istihdam garantili kursuna 69 kişi, 1 meslekte 1 adet konfeksiyon işçisi/istihdam garantili kursuna 50 kişi katılmıştır.

Tablo 3.17 Bitlis İli Toplum Yararına Programlar (TYP)

Toplum Yararına Programlar			
Meslekler	Açılan Kurs Sayısı	Katılan Kursiyer Sayısı	İşe Yerleşen Kursiyer Sayısı
Beden İşçisi	16	710	-
Toplam	16	710	-

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Tablo 21'de görüleceği üzere 2021 yılı içerisinde 16 adet Toplum Yararına Program (TYP) düzenlenmiş olup, 710 kişi kursa katılmıştır.

Tablo 3.18 Bitlis İli Girişimcilik/Staj Kursları

Girişimcilik /Staj							
Meslekler	Açılan Kurs Sayısı	Katılan Kursiyer Sayısı			İşe Yerleştirilen Kursiyer Sayısı		
		Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
İşletmeci	-	-	-	-	-	-	-
İşbaşı Eğitim Programı	142	710	946	1.656	267	319	586
Toplam	142	710	946	1.656	267	319	586

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Bitli İli Girişimcilik Kurslarının ele alındığı tablo 22'deki veriler incelendiğinde iki farklı meslekte toplam 142 kurs açılmış, açılan bu kurslara 710 erkek ve 946 kadın olmak üzere 1.656 kişi katılım sağlamıştır. Açılan kurslara katılım sağlayan 586 kişi ise işe yerleştirilmiştir.

BİTLİS İLİNDE İŞKUR'UN AKTİF İŞGÜCÜ PROGRAMLARI

Bitlis ilinde Türkiye İş Kurumu'nun aktif işgücü programları kapsamında; mesleki eğitim programları (MEK), işbaşı eğitim programları (İEP), girişimcilik eğitim programları (GEP), toplum yararına programlar (TYP) ve iş ve meslek hizmetleri danışmanlığı gibi programlar ele alınıp değerlendirilecek.

Mesleki Eğitim Programları

Mesleki eğitim kursları; mesleği olmayan kişilere meslek kazandırmak ve mesleki yeteneklerini geliştirmek isteyenlerin istihdam edilebilirliğine olumlu etki sunmaktadır.

Mesleki Eğitim Kurslarından Faydalanma Şartları (İşkur, 2022b);

- Kuruma işsiz olarak kayıtlı olmak,
- 15 yaşından büyük olmak,
- Mesleğin gerektirdiği özel şartlara sahip olmak,
- Kurumun düzenlediği kursu/programı aynı meslekte tamamlamamış olmak,
- İş ve kariyer danışmanlığı hizmetlerinden yararlanmak,
- Henüz emekli olmamış olmak,
- Yüklenicinin 1. veya 2.derece kan hısımlığı veya eşi olmamak,
- Kurslara katılmamanın cezalandırılmaması gerekmektedir.

Ayrıca, bir kişi mesleki eğitim kursu veya işbaşı eğitim programından en fazla iki defa faydalanabilir. Mesleki eğitim kursları; haftada altı günü geçmeyecek şekilde günde en az 5 en fazla 8 saat ve haftada en az 30 en fazla 45 saat olarak düzenlenir. Mesleki eğitim kurslarının toplam süresi 160 fiili günü geçmemelidir (İşkur, 2022b).

Tablo 3.19 Bitlis İli Mesleki Eğitim Programları

Mesleki Eğitim Kursları/ İstihdam Garantili			
Kurs Sayısı	Kursiyer Sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam
21	402	295	697

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Yukarıda Mesleki Eğitim Programları kapsamında açılan kurslara ilişkin verilerin derlendiği Tablo 23'e göre; toplam 21 adet Mesleki Eğitim Kursları/ İstihdam Garantili kurs açılmıştır. Açılan bu kurslara 402'si erkek 295'i kadın olmak üzere toplam 697 kişi kursa katılmıştır.

Tablo 3.20 Bitlis İli Mesleki Eğitim Programları

Mesleki Eğitim Kursları/ İstihdam Garantisiz			
Kurs Sayısı	Kursiyer Sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam
7	-	146	146

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Yukarıda Mesleki Eğitim Programları kapsamında açılan kurslara ilişkin verilerin derlendiği Tablo 24'e göre; toplam 7 adet Mesleki Eğitim Kursları/ İstihdam Garantisiz kurs açılmıştır. Açılan bu kurslara erkeklerden hiç katılım olmazken 146 kadın kursa kayıt yaptırmıştır.

İşbaşı Eğitim Programları

İşbaşı eğitim programları kapsamında Bitlis il genelinde kursa kayıt yaptıran kadın ve erkek toplam sayıları ile açılan kurs sayıları hakkında tablo halinde bilgi verilecek

Tablo 3.21 Bitlis İli İşbaşı Eğitim Programları (İEP)

İşbaşı Eğitim Programı(İEP)			
Kurs Sayısı	Kursiyer Sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam
142	946	710	1.656

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Bitlis İli İşbaşı Eğitim Programlarının derlendiği yukarıdaki tablo 25'te anlaşılacağı üzere, İşbaşı Eğitim Programları kapsamında açılan kurslara yoğun bir katılımın olduğu görülmektedir. İşbaşı Eğitim Programları kapsamında açılan 142 adet kursa 946 erkek, 710 kadın olmak üzere toplamda 1.656 kişi kurslara kayıt yapmıştır.

Girişimcilik Eğitim Programları

Girişimcilik eğitim programları kapsamında Bitlis il bazında açılan kurs sayıları ile kursa kayıt yaptıran kadın ve erkek toplam sayıları hakkında tablo halinde bilgi verilecek.

Tablo 3.22 Bitlis İli Girişimcilik Eğitim Programları

Girişimcilik Eğitim Programı			
Kurs Sayısı	Kursiyer Sayısı		
	Erkek	Kadın	Toplam
-	-	-	-

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c).

Bitlis ili Girişimcilik Eğitim Programlarının derlendiği yukarıdaki tablo 26'daki veriler incelendiğinde Girişimcilik Eğitim Programları kapsamında açılan kurs olmamıştır. Dolayısıyla katılım da olmamıştır.

Toplum Yararına Programlar

Toplum yararına programları kapsamında Bitlis il bazında açılan kurs sayıları ile kursa kayıt yaptıran kadın ve erkek toplam sayıları hakkında tablo halinde bilgi verilecek.

Tablo 3.23 Bitlis İli Girişimcilik Eğitim Programları

Toplum Yararına Programlar			
Meslekler	Açılan Kurs Sayısı	Katılan Kursiyer Sayısı	İşe Yerleşen
			Kursiyer Sayısı
Beden İşçisi	16	710	-
Toplam	16	710	-

Kaynak: (İşkur, İşkur, 2022c)

Bitlis ili Toplum Yararına Programlarının derlendiği yukarıdaki tablo 27'deki veriler incelendiğinde Toplum Yararına Programları kapsamında 2021 yılı içerisinde 16 adet Toplum Yararına Program (TYP) düzenlenmiş olup, 710 kişi kursa katılmıştır.

İş Ve Meslek Danışmanlığı Hizmetleri

İş ve kariyer tavsiyesi; işgücü piyasasının ana aktörleri olan iş arayanlar, işverenler ve öğrenciler için istihdam odaklı bütünsel danışmanlık hizmetleri sunmaya yönelik faaliyetlerdir. Bu hizmetlerin bir parçası olarak: Orta ve yükseköğrenim öğrencilerinin kariyer planlaması, kişisel özellikleri dikkate alınarak en uygun mesleğin seçilmesi; İşKUR'a kayıtlı işsizlerin iş bulmaları, mesleki uyum sorunlarını çözmeleri, mesleki becerilerini geliştirmeleri, mesleklerini değiştirmeleri desteklenmekte ve İşKUR tarafından uygulanan aktif ve pasif işgücü programlarına yönlendirilmekte; İşverenler de kendileri için geçerli olan yasalar çerçevesinde bilgilendirilmekte, şirketlerin verimliliklerini ve istihdamlarını artırmaları konusunda desteklenmekte ve talepleri kalifiye işi gibi karşılanmaktadır.

İş ve kariyer danışmanlarının tüm işsizlere, işverenlere ve İŞKUR'a kayıtlı öğrencilere etkin ve verimli hizmet verebilmesi için her bir işsiz, işveren ve okul portföyü her danışmana atanır ve danışmanlar bu hizmeti portföy yönetimi aracılığıyla sağlarlar. Her İşsiz, işveren ve okuldan bir danışman olarak temin etmiştir. İş ve kariyer rehberliği, iş ve işler için gerekli olan kişilik özelliklerini, nitelikleri ve koşulları karşılaştırır ve iş ve iş seçimi ile ilgili sorunların, bireyin en uygun olanın arzuları ve durumu ile ilgili sorunların çözülmesine, ilgili eğitim fırsatlarından yararlanılmasına sistematik olarak yardımcı olur. Seçilen mesleğe göre iş bulmak ve işe uyumunu sağlamaktır.

SONUÇ

Ülkelerin, gelişmişlik düzeyleri fark etmeksizin; ekonomik, sosyal ve psikolojik anlamdaki en büyük sorunların başında “işsizlik” olduğunu söylemek mümkün. Söz konusu sorun insanlık tarihi boyunca devam edegelmiştir. İşsizlik, dünya ülkeleri için bazen hafiflemiş bazen de ekonomik, sosyal ve psikolojik tahribatlara neden olacak sonuçlar doğurmuştur. Başka bir perspektiften bakıldığında; gelişmiş dünya ülkeleri işsizlikten az etkilenirken diğer taraftan az gelişmiş, gelişmekte olan tüm dünya ülkeleri, işsizlik sorunuyla başa çıkamamış ve ciddi anlamda ekonomik olarak yıpranmıştır. Ülkelerin işsizlikle mücadeledeki çabaları bazı zaman başarılı olurken bazı zaman da başarısız olmuştur.

Ülkemiz olarak Türkiye de İşsizlik sancısını çeken ülkelerden olmuştur. Türkiye, işsizlikle mücadele kapsamında farklı politikalar yürütmüş ancak işsizliği bir türlü istenilen seviyeye çekememiştir. Bir yandan pasif istihdam politikaları, bir yandan aktif istihdam politikaları sayesinde işsizliği az da olsa kontrol altında tutmuşsa da işsizlik, sürekli ülkemizin gündemini meşgul etmiştir. Tüm bu sıkıntılar ülkemizin gündeminde yerini korurken, dünya genelinde özellikle de Ortadoğu’da yaşanan savaşlar, Afganistan’daki olayların da etkisiyle ülkemize çok sayıda göçmen gelmiştir. Ülkemize gelen yabancı uyruklu insanların da gelmesiyle birlikte ekonomik anlamda ciddi zorluklar yaşanmıştır. Belki de ülkemizde barınmak zorunda kalan bu insanlar için harcanan para, kendi ülkemizdeki işsizlik sorunu için harcansa, işsiz kalan insan sayısı azalacak ve işsizlik biraz daha azalacaktı. Öngörülemeyen bu gibi savaşlar ve felaketler karşısında ülkemiz olarak Türkiye, elbette şanına yakışır bir şekilde misafirlerdik elini uzatmış, üstüne düşen görevi layıkıyla ifa etmiştir.

Dünya ülkeleri bir yana ülkemiz de çok farklı bir durumda değildir. Hatta denilebilir ki yaşanan olaylardan en çok Türkiye etkilenmiştir. İŞKUR, işsizlikle mücadelede farklı istihdam politikalarıyla, ülkemizin adeta kangren olmuş bir yara olan işsizliğe az da olsa katkı sağlamaktadır. Elbette İŞKUR’un işsizlikle mücadeledeki bu çalışmaları kıymetlidir lakin işsizlik sorununun çözülmesinde yeterli olmadığı da bir gerçektir.

Ülkemizde yıllardır eğitim kurumlarında kurslar, aktif istihdam politikası kapsamında yürütülürken, yıllar içerisinde eğitim kurumlarında düzenlenen eğitim ve staj oranları anlamında artış gözlemlenmiştir. Bu programlar sayesinde teorik eğitim almış ancak uygulamalı eğitim ve deneyim eksikliği nedeniyle işgücü piyasasında iş bulamayanlara işbaşı eğitim programları sayesinde öğrenme fırsatı sunulmuştur. İşyeri eğitim programlarının eğitim ve işgücü piyasası arasındaki bağın güçlendirilmesi, işsizlik sorununa olumlu etkileri olduğu görülmüştür.

Ülkemizde ve Bitlis'te şirketlerin ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli işletmelerden (KOBİ) oluşması ve çalışanların çoğunluğunun bu şirketlerde çalışmış olması KOBİ'lere özel bir önem verilmesini gerekli kılmaktadır. KOBİ'lerin istihdamda önemli katkılar sağladığı göz önünde bulundurularak, istihdam politikası belirlenirken, KOBİ'lerin ihtiyaç, talep ve önerileri doğrultusunda diğer istihdam politikalarının yanı sıra uygun hizmetler de tasarlanmalıdır. Her yıl ve her ilde yapılan İşgücü Piyasası Anketleri (IPA) il ve ülke analizleri sunmaya çalışsa da, bu çalışmaların kısa vadeli tahminler sunabileceği ve daha geniş daha kapsamlı olduğundan bilimsel çalışmalara ihtiyaç duymaktadır.

Firmaların personel ve üretim verimliliğini artırmak için makine ve teçhizatın yenilenmesi, bir yandan firmanın yeni üretim modellerine uyum sağlamasına olanak tanırken, diğer yandan firma işgücünde de yapısal bir değişikliğe ihtiyaç duymaktadır. Uygulanacak politikalar göz önüne alındığında, bir yandan bu teknolojiye

uyum sağlayabilecek işgücünün yetiştirilmesine çalışılması, diğer yandan oluşacak teknolojik işsizliğin önlenmesi için farklı politikaların düzenlenmesi işsizliğin azaltılmasında doğru adım olacaktır. En önemli aktif istihdam politikalarından biri girişimcilik eğitim programlarıdır. Bu ve benzeri programlar ile girişimcilerin sayısının artırılması sağlıklı bir pazarın oluşması için önemlidir. Girişimciliğin artmasıyla birlikte işsizlerin yeni işler yaratmaları ve kendi işlerine değer katmaları, diğer işsizler için yeni iş fırsatlarına olanak tanıyacağından önem arz etmektedir. Girişimcilik programlarının etkinliğinin artırılmasının bu programların sadece eğitim düzeyinde yer almasını değil, uygulama sonuçlarının daha da geliştirilmesini etkin ve verimli hale getirilmesini sağlayacağı öngörülmektedir.

Aktif istihdam politikalarından biri olan ücret ve istihdam sübvansiyonları, istihdamın artırılmasında ve işsizliğin azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu kapsamda istihdam teşviki ile işsizlerin SGK primlerinin tamamının işsizlik fonundan ödenmesi, mevcut istihdamı artırmakla kalmayıp, işyerinde kişi başına düşen iş yükü miktarını azaltarak mevcut çalışma düzenini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Ücretlerin ve istihdam sübvansiyonlarının işgücü piyasası koşullarına göre revize edilip kalıcı hale getirilerek işsizliğin azaltılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Aktif istihdam politikaları ve diğer teşvikler, işgücü piyasasında arz ve talebi dengeleyerek ekonomiyi canlandırıcı bir etkiye sahip olsa da, tek başına işsizliği çözmeye yeterli olmadığı görülmektedir. İşsizlik sorununun en aza indirilmesinin üretim sektöründe büyümenin sağlanması, dünya ile rekabet edebilecek nitelikli ürünler üretilmesi ve bu ürünlerin etkin olduğu kadar verimli üretilebilmesi için nitelikli işgücü yetiştirecek istihdam politikalarının uygulanması ile mümkün olacaktır.

Bitlis tarihi kentlerimizden biridir. Adeta açık bir hava müzesidir. İstanbul'dan sonra en fazla tarihi esere sahip ikinci ilimizdir. Sahip olduğu tarihi ve doğal güzellikleri bakımından eşsizdir. Volkanik Nemrut dağı, Nemrut Krater gölü, Van Gölü ve Ahlat'ta bulunan Türk-İslam mezarlığı bu eşsiz değerlerin başında gelmektedir. Bu açıdan turizm için gelecek vadetmektedir. Ancak turizm sektörünün gelişmesi için zaruri olan altyapı yatırımları ve sektörde hizmet verecek nitelikli işgücü son derece yetersizdir.

Ekonomik bakımdan Bitlis, gelişmekte olan ve dışarıya yoğun göç veren illerin başında yer almaktadır. İşsizlik oranları yüksektir. Ekonomik yapı daha çok tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Yapılan tarımsal faaliyetler geleneksel ve ilkel yapıdadır. Bu nedenle işgücü piyasası gelişmemiştir. Sahip olduğu aktif işgücü büyük oranda niteliksizdir. Çalışan nüfusun önemli bir kısmı geleneksel ve bedensel işlerde çalışmaktadır. Eğitim seviyesi düşüktür. Okuyan gençlerin büyük kısmı İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa gibi büyük kentlere yerleşmekte ve yaşamlarına oralarda devam etmektedir. Yapılan bu çalışmada İŞKUR'un aktif istihdam politikalarının Bitlis il temelinde işsizliğin azaltılmasında rol oynadığı lakin işsizlik sorununun çözümü noktasında tek başına yetersiz kaldığı görülmüştür.

Bitlis sahip olduğu arazi yapısı ve endemik bitki türleri nedeniyle özellikle arıcılık için ideal bir bölgedir. Bol yağış alan yaylalar küçükbaş hayvancılık için ideal olmakla birlikte, hayvancılık faaliyeti istenen boyutlarda değildir. Özellikle terör yüzünden ve son yıllarda uygulanan yanlış politikalar neticesinde bölgenin önemli gelir kaynaklarının başında yer alan küçükbaş hayvancılık faaliyeti bitme aşamasına gelmiştir. Öte yandan arazi yapısı sebze ve meyve üretimi için son derece müsaittir. Son yıllarda sebze üretiminde önemli mesafeler alınmıştır.

Sanayisi gelişmemiştir. Sanayi üretimi yok denecek kadar azdır. Var olan sanayi tesisleri sadece basit birkaç tekstil atölyesi ve üç-beş adet bims (briket) üretim tesisinden ibarettir. Bitlis, Türkiye'nin pomza rezervinin yüzde 45 ila 50'sini barındırmasına ve Türkiye'nin pomza ve perlit havzası durumunda olmasına rağmen, şu ana kadar bu imkândan tam olarak faydalanabilmiş değildir. Bitlis'te mevcut iş dalları, daha çok geleneksel ve bedensel yapıya sahiptir. Ayrıca rekabetçi bir üretim yapısı söz konusu değildir. Sektörden sektöre değişimle birlikte, Bitlis'te beyin gücünden çok kol ve beden gücüne dayalı bir üretim yapısı söz konusudur. Bu bağlamda Bitlis'te nitelikli işgücüne çok fazla ihtiyaç olduğu söylenemez. Ancak bu nitelikli işgücüne ihtiyaç olmayacağı anlamına da gelmez. Zira sanayisi geliştikçe, rekabet arttıkça, üretim arttıkça ve üretimde teknoloji kullanım oranı yükseldikçe nitelikli işgücüne ihtiyaç da artacaktır. Bitlis'te hali hazırda var olan mesleki eğitim faaliyetleri ve meslek edindirme kursları daha çok kadınlara yönelik olup, üst düzey bilgi ve beceriler kazandırma potansiyeli taşımamaktadır. Bu meslek eğitim faaliyetlerinin ve kursların meslek edindirmekten

çok, rekabet gücünü artırıcı, gelir artıcı, fark yaratıcı özelliklere yönelik bilgi ve beceri kazandırma faaliyetlerine dönüştürülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Y. (2019). İşsizlik ve İŞKUR'un Aktif İstihdam Politikaları. *Akademik Bakış Dergisi*(71), 99-100.
- Carık, T. (2021). *Türkiye'de İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Bandırma: Bandırma Onyediy Eylül üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, N. (2021). *Türkiye'de İstihdam- İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Siirt İli Örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Siirt: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durak, Ş. (2011). *İşsizlik, İstihdam Politikaları ve İşsizlikle Mücadelede Başarı Örnekleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdil Şahin, B., & Sevimli , Y. (2013). Aktif İstihdam Politikaları Kapsamında Uygulanan İşgücü Yetiştirme Kursları ve İşkur'un Önemi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* (1), 4.
- Gökçe, P. Ö. (2021). *Aktif İstihdam Politikalarının Etki Değerlendirmesi: Aydın ili Örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşkur. (2022, 04 29). *İstatistikler*. 2022d tarihinde İşkur.gov.tr: <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/> adresinden alındı
- İşkur. (2022b, 04 28). 2022b tarihinde <https://www.iskur.gov.tr>: <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-isgucu-programlari/mesleki-egitim-kurslari/> adresinden alındı
- İşkur. (2022c, 04 29). *İşkur*. 2022 tarihinde <https://www.iskur.gov.tr/>: <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/> adresinden alındı
- Kosgeb. (2022, 04 19). *Kosgeb e-Akademi*. 2022 tarihinde <https://lms.kosgeb.gov.tr/>: <https://lms.kosgeb.gov.tr/course/index.php?categoryid=1> adresinden alındı
- Saraç, H. (2017). *Türkiye'de İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikalarının rolü: Sivas İli Örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıkaya, M. S. (2018). *Türkiye'de İşsizlik Sorunsalı ve Üniversiteli Gençlerin İşsizliğe Bakışı-Beklentileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SGK. (2022, 4 26). *Sgk.gov.tr*. 2022 tarihinde *Sgk.gov.tr*:
http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani adresinden alındı

Şentürk, E. (2017). *İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları: Türkiye Örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tatar, F. (2019). *Türkiye'de Genç İşsizlik: Genç İşsizler Üzerine Saha Çalışması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Zongoldak: Zongoldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tetik, A. (2012). *Dünyada ve Türkiye'de İşsizlikle Mücadelede Uygulanan Politikalar (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Afet Lojistiği ve Afet Yönetiminde Karşılaşılan Lojistik Sorunlar

Gökhan BİLİCİ

Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, Akören Ali Rıza Ercan MYO
gokhanbilici@selcuk.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-8446-1928

Makale Başvuru Tarihi : 10.11.2023
Makale Kabul Tarihi : 13.12.2023
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.10441838

Şerife PEKKÜÇÜKŞEN

Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF
pekkucuksen@kmu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-2244-2646

Özet

Anahtar Kelimeler:

Afet Lojistiği,
Lojistik,
TAMP,
Afet Yönetimi,

Afetler, sonuçları itibariyle toplumda yönetilen ve yönetenler açısından birtakım krizlere yol açarlar. Krizlerin, toplumu yönetenler tarafından ele alınması, başa çıkılması, koordine edilmesi ve nihayet hasarların en aza indirilmesi beklenilir. Afetle mücadelede, afet öncesi alınan tedbirler ile afet sonrası insani yardım lojistiği kritik öneme sahiptir. Söz konusu çalışma afetle mücadelede etkinliğin sağlanabilmesinde lojistiğin önemine, krizlerin çözüme kavuşturulmasında gösterilen çaba ve faaliyetlerin lojistik boyutundaki sorunlarına ve Türkiye Afet Müdahale Planında (TAMP) yer alan lojistik biriminin organizasyonel yapısına odaklanmaktadır. Sonuç olarak, afet bölgesinde yaşamsal faaliyetlerin sürdürülebilir olması için, mal ve hizmetlerin afet bölgelerine zamanında aktarılması gerekmektedir. Lojistik, planlama ve uygulama eksikliğinden kaynaklanan gecikmeler, insan yaşamlarını tehlikeye atmaktadır.

Disaster Logistics and Logistical Problems Encountered in Disaster Management

Abstract

Keywords:

Disaster Logistics,
Logistics,
TAMP,
Disaster
Management,

Disasters, by their consequences, lead to crises for those who govern and those who are governed in society. Crises are expected to be handled, coped, coordinated and finally minimized by those who govern the society. In the fight against disaster, pre-disaster measures and post-disaster humanitarian aid logistics are of critical importance. This study focuses on the importance of logistics in ensuring effectiveness in combating disasters, the problems in the logistics dimension of the efforts and activities in solving crises, and the organizational structure of the logistics unit in the Turkish Disaster Response Plan (TAMP). As a result, in order for vital activities to be sustainable in the disaster zone, goods and services need to be transferred to the disaster areas in a timely manner. Delays due to lack of logistics, planning and implementation jeopardize human lives.

GİRİŞ

Afetler, belirli bir bölgede yıkıcı sonuçlara yol açabilen, fiziksel, ekonomik ve sosyal boyutta kayıplara sebep olabilen olaylardır. Afetlerden kaynaklanan olumsuz etkilerin tamamını ortadan kaldıracak bir yol olmasa da etkilerini azaltmak için çaba gösterilebilir. Afet yönetimi alanındaki uygulayıcıların, afet yönetimi döngüsü boyunca en iyi uygulamaları benimsemek için yenilikçi olmaları ve geçmiş tecrübelerden ders çıkarmaları önemlidir. Afet yönetiminde uygulayıcılar, önceki afetlerden öğrenme kültürü oluşturmak ve en iyi uygulamaları benimsemek için sistemlere, veri tabanlarına ve ağ yapılarına yatırım gerektiren beceriler geliştirmeli ve bilgi düzeylerini artırmalıdır (Moe vd., 2007).

Etkin bir afet yönetimi için afet dönemi kadar, afet öncesi ve afet sonrasında planlanması gereklidir. Erken uyarı sistemleri dâhil riskin yönetilmesi afetin yıkıcı boyutunun etkisini azaltırken müdahale ve iyileştirmeye yönelik çalışmalar da bölgenin daha kolay toparlanmasını sağlama potansiyeli açısından göz ardı edilemeyecek uygulamalardır. Bu noktada lojistik devreye girmektedir. Afete karşı hazırlıklı olma, hızlı müdahale ve iyileştirme için etkin bir lojistik planlama gerekmektedir. Bu yönüyle afet lojistiğinin planlanması afet öncesi, afet anı ve afet sonrasında kapsayan en kapsamlı afet yönetimi boyutudur.

AFET VE AFET YÖNETİMİ

Afetler, bir topluluğun olağan yaşam seyrine zarar veren, yanıt verme ve adaptasyon kapasitesini aşan, önemli oranda can ve mal kaybına veya sakatlanmalara sebep olan vakalardır (Gögen, 2004: 297). Afet yönetimi ise, bir afetin risklerinin ve sonuçlarının yönetimidir (Altay ve Green, 2006). Afet yönetimi, mevcut afete karşı kaynakların etkili bir şekilde düzenlenmesi, yönlendirilmesi ve kullanılması olarak da tanımlanabilen bir bilgi topluluğunu içerir.

Afet yönetimi alanındaki uygulayıcılar, tehlikelerin yol açtığı olası kayıpları azaltmayı veya bunlardan sakınmayı, afetten etkilenenlere hızlı ve uygun şekilde yardım etmeyi ve afet bölgesini ve afetzedeleri iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Afet yönetim stratejileri, etkinliği kabul edilmiş doğru uygulamalar ve çıkarılan derslerle ve hazırlık planlaması yoluyla etkili ve verimli olabilir (Seneviratne, Baldry ve Pathirage, 2010). Bu alanın işlevselleştirilmesinde birçok karmaşık faaliyet dizisi bir arada yer almaktadır. Bu faaliyetler risk değerlendirmelerini, hazırlık eylemlerini, acil durum müdahalelerini, kurtarma operasyonlarını, yardım dağıtımını, yeniden inşa görevlerini kapsamaktadır (Othman ve Beydoun, 2013: 218).

Afet durumlarında, afet yardım operasyonları kontrol merkezi, acil durum müdahalelerini zamanında gerçekleştirmek noktasında gereken veri ve bilgileri depolamak için birincil merkez olarak önemli bir rol oynamaktadır. Bir acil durum yönetimi döngüsünde, her aşamanın bir eylem planının ayrılmaz bir parçası olduğu hazırlık, müdahale, iyileştirme ve azaltma olmak üzere dört aşama vardır: (Afshar ve Haghani, 2009)

- **Hazırlık Aşaması:** Hazırlık aşaması, müdahale prosedürü geliştirme, uyarı sistemlerinin tasarımı ve kurulumu, tahliye planlaması ve ayrıca acil durum operasyonları için eğitim dahil olmak üzere bir olaydan hemen sonra müdahale etme yeteneğini geliştirmeye yönelik faaliyetleri ifade etmektedir.
- **Müdahale Aşaması:** Müdahale aşaması, afetten etkilenen afetzedelerin acil ihtiyaçlarını karşılamak için afet sırasında veya hemen sonrasında meydana gelen, acil tıbbi bakım, yiyecek ve barınma programları sağlamanın yanı sıra acil durum malzemeleri, ekipman ve personelin seferber edilmesi ve konumlandırılması, arama, kurtarma ve tahliye gibi zamana duyarlı operasyonların üstlenilmesi gibi bir dizi faaliyetten oluşmaktadır.
- **İyileştirme Aşaması:** İyileştirme aşaması, yolların, köprülerin ve diğer kamu tesislerinin onarımı; elektrik, su ve diğer şehir hizmetlerinin restorasyonu ve bir topluluğun normal işleyişinin yeniden sağlanmasına yardımcı olacak diğer faaliyetlerin üstlenilmesi dâhil olmak üzere acil ihtiyaçların öncelikle karşılandığı felaketten sonra başlayan eylemleri içermektedir.

- **Azaltma Aşaması:** Felaketlerin meydana gelme olasılığını azaltan, felaketleri kısmen veya tamamen önleyen faaliyetlerle binaların yapısal olarak sağlam olmasını sağlamak, halkı potansiyel tehlikeler konusunda eğitmek ve riski azaltmanın yollarını belirlemek gibi felaketlerin zararlı etkilerini azaltan bir faaliyettir.

Şekil 1. Afet Yönetim Sistemi

Kaynak: www.medak.org.tr

Afet yönetimi birçok karar verme faaliyetini içermektedir. Diğer insanların faaliyetlerini yönlendirmek ve koordine etmek için zamanında karar vermek, afet yönetimi hedeflerine ulaşmak için önemlidir. Afet olayları sırasında yaşanan kaos ortamında hızlı kararlar almak oldukça zorlu bir uğraştır. Afetten etkilenenlerin, hükümetin, sivil toplum kuruluşlarının, acil servis ekiplerinin özel çıkarlarını dikkate alan bir karar verildiğinde süreç kontrolden çıkacaktır. Afet yönetiminin bütün süreçleri, görevleri ve koordinasyonu kapsamlı ve açık bir şekilde formüle edilirse, birçok afet yönetimi karar vericisinin sorun çözme potansiyeli artacaktır (Simsion, Milton ve Shanks, 2012).

LOJİSTİK VE AFET LOJİSTİĞİ

Lojistik, kendi bilinmezliği içinde yürümeyi seven ve bir proses bilimi olarak değerlendirilen yönetimin alt alanlarından birisidir. Uzun süredir ihmal edilmiş hayati bir iş alanı olan lojistik, dünya çapında malzeme, tedarik, taşıma ihtiyacının artması ile artık geniş bir kitlenin ilgi alanı halindedir (New ve Payne, 1995: 60). İş lojistiği, malzeme, hizmet, bilgi ve sermaye akışlarının yönetimi için bir iş planlama çerçevesi olarak tanımlanmakta ve günümüzün iş ortamında ihtiyaç duyulan giderek karmaşıklaşan bilgi, iletişim ve kontrol sistemlerini içermektedir (Oy, 1996).

Lojistik, ürünlerin tedarikçilerden müşterilere akışına ilişkin taşıma, depolama, dağıtım gibi tüm fiziksel etkinlikleri kapsayan, tedarik, stok ve teslim pratiğidir (Küçük, 2002: 2). İnsani afet lojistiği, afetzedelere yardım kaynaklarının ulaştırılabilmesini kapsayan süreçlerden oluşmaktadır. İnsani yardım lojistiğinde; “doğru malzemeyi, doğru kişiye, doğru miktarda, doğru nitelikte, doğru zamanda ve doğru yerde” ulaştırmak önemlidir. Lojistikte yer alan maliyet unsuru afet lojistiğinde dikkate alınmamaktadır (Barbarosoğlu vd., 2002: 118; Altay ve Green, 2006).

AFAD (2023)’a göre afet lojistik yönetimi “afet anında ve sonrasında ihtiyaç duyulan malzeme, ekipman, araç ve personel ihtiyacının temin edilerek doğru zamanda doğru bölgeye ulaştırılması ve hayat şartları normale dönüncüye kadar yardım faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması” olarak tanımlanmaktadır.

Afet lojistiğinin uygulama alanı, şartların zorluğu bakımından işletme lojistiğinden daha güçtür (Kovacs ve Spens, 2007: 108). Temel ihtiyaç malzemeleri tahmin edilebilir ve öngörülebilir olsa da afet öncesinde, sırasında ve sonrasında ihtiyaç duyulabilecek temel ihtiyaç ve yardım malzemelerinin miktar olarak öngörülmesi ve hazırlıklı olmak güç bir durumdur. Oysa işletme lojistiğinde ürünler için siparişler ve

miktarları bilinmekte ve talep edilen ürünün teslimi için bir zaman bulunmaktadır. Bu bakımdan acil ve hayati olan afet lojistiğinin planlanmasının daha önemli olduğu görülmektedir (Yaprak, 2015: 50).

Tablo1: İşletme Lojistiği ve Afet Lojistiğinin Karşılaştırılması

	Özel Sektör	Yardım Kuruluşları
Varlık Nedeni	Kar	Yardım (hizmet üretimi)
Sosyal Sorumluluk	Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri	Varlık Nedeni
Hedef Kitle	Tüketici	İhtiyaç Sahipleri
Pazar Yapısı	Rekabet Yoğun	Daha Az Rekabet
İnsan Kaynağı	Profesyonel	Gönüllü+Profesyonel

Kaynak: Erdal, vd. 2010.

Tablo 1 incelediğinde; afet lojistiğinin işletme lojistiğinde görülen kâr odaklı, tüketici merkezli ve rekabetçi pazar ortamının unsurlarını kapsamadığı görülmektedir. Hedef kitlesini sadece ihtiyaç sahiplerinin oluşturduğu bu nedenle varlık nedeni sadece sosyal sorumluluk olan bu alanın gönüllüleri de faaliyetlerin içinde tutması onu işletme lojistiğinden ayıran temel noktalar. Pektaş (2012) ve Tanyaş (2012) afet lojistiğini üç aşamada ele almışlardır. Bu aşamalar Tablo 2’ de sunulmuştur.

Tablo 2: Afet Lojistiği Aşamaları

AFET LOJİSTİĞİ AŞAMALARI		
Afet Öncesi Hazırlık	Afet Müdahale Süreci	Müdahale Sonrası Lojistik Faaliyetler
Planlama	Ön değerlendirme ve ihtiyaçların tespiti	Planlama
Satın alma	Lojistik eylem planı yapılması ve uygulanması	Malzeme toplama ve bakım faaliyetleri
Nakliye yönetimi	Afetle müdahale sürecinin izlenmesi, değerlendirilmesi ve raporlanması	İzleme, değerlendirme ve raporlama
Depo yönetimi		

Kaynak: Pektaş (2012) ve Tanyaş (2012)’dan alıntılanarak yazarlardan tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde afet lojistiğinin sadece afet sürecini değil, afet öncesi ve sonrasını da ilgilendiren çok geniş kapsamlı bir alan olduğu, planlamadan raporlamaya kadar yönetim fonksiyonlarının tamamının devrede olmasını gerektiren bir proses olduğu görülmektedir.

AFETLE MÜCADELEDE BAŞARI İÇİN LOJİSTİK

Afetten kurtulanlara yardımın sağlanması ve diğer afet yönetimi operasyonlarının yürütülmesinde lojistik süreç önemlidir. Lojistik, sistemlerin tasarımını ve bir lojistik operasyonun yürütülmesinde yer alan çeşitli kurum ve aktörlerin ihtiyaç duyduğu koordinasyonu incelemektedir (Salam, 2006: 3-4).

Doğal afetler sonrasında yollar, köprüler ve havaalanları gibi fiziksel altyapı unsurları tahrip olmakta, bölgenin uzaklığı ve sınırlı ulaşım kapasitesi gibi birçok lojistik zorluk ortaya çıkmaktadır (Thomas ve Kopczak, 2005). Afetle mücadelede etkili bir müdahale, lojistikçilerin malzemeleri tedarik etme ve bunları sahaya taşıma becerisini gerekli kılmaktadır. Paydaş kurumların, hangi malzemelerin gerekli olduğu, bunların nerede bulunduğu ve ulaşım sistemi hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir (Long ve Wood, 1995). Ne yazık ki, lojistikçiler ilk acil durum döneminde önemli bir rol oynamalarına rağmen, genellikle kararlarını uygulama konusunda sınırlı yetkiye sahiptirler (Thomas, 2003). Sıklıkla, etkilenen nüfusun ihtiyaçlarını belirlemek için insani yardım kuruluşları tarafından gönderilen değerlendirme ekiplerine

lojistikçiler dâhil değildir. Lojistikçiler planlama ve karar verme sürecine dâhil edilmediğinde, yardım dağıtımında gecikmelerin yaşanması kaçınılmazdır (Thomas ve Kopczak, 2005). Bu nedenle koordinasyonun tüm unsurları içerecek şekilde, uluslararası, ulusal, bölgesel, örgütsel olmak üzere farklı düzeylerde düşünülmesi gerektiği söylenebilir (Moe ve Pathranarakul, 2006).

Lojistik ve erişim zorluklarının yardım akışlarında darboğazlara neden olduğu bilinmektedir. Afet lojistiği insanları, uzmanlığı ve teknolojiyi kapsamaktadır. İnsani lojistiğin alanı nispeten yenidir ve çeşitli özellikleri nedeniyle iş lojistiğinden farklıdır. İş lojistiğinin temel ilkeleri insani lojistiğe uygulanabilse de afet sürecinin öngörülemezliği nedeniyle ihtiyaç duyulan mallara olan talep de tahmin edilemez (Kovacs ve Spens, 2007). Yardım lojistiği, çoğunlukla mal ve teçhizat hareketiyle ilgilenmesine rağmen, felaketten etkilenen kişilerin yer değiştirmesini ve yardım çalışanlarının hareketini de kapsamaktadır. İnsani yardım bağlamında, ihtiyaç duyulan yerde ve zamanda verimli ve etkili bir şekilde ihtiyaç duyulan malzemelerin dağıtımı çok önemlidir (Arminas, 2005).

Yardım sırasında kuruluşlar arasında etkili lojistik yönetimi için coğrafi bilgi sistemleri ve uzaktan algılama araçlarının kullanılması önerilmektedir (Moe ve Pathranarakul, 2006). Başarılı bir yeniden yapılanma için paydaşlar arasındaki iletişim hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle kilit paydaşlar arasında etkili bir iletişim mekanizması kurulmalıdır (Moe ve Pathranarakul, 2006). İhtiyaç değerlendirmesinin bir parçası olarak ve yardım malzemesinin tedariki, taşınması ve dağıtımı için mevcut lojistik personel kadrosu afet müdahalesinin çok önemli bir parçasıdır. Lojistikçiler planlama ve karar alma sürecine önemli katkılarda bulunurlar. Yardım kuruluşları lojistik kapasite geliştirilmesinin artırılmasına önem vermelidirler. İdeal olarak, afet planlama ve yardım operasyonlarına katılan tüm tarafların iş birliği içinde çalışması gerekmektedir (Perry, 2007: 429).

Afet yönetiminin, yardım çabalarını verimli bir şekilde yürütebilmesi için titizlikle planlanması gerekmektedir. Yardım çalışmalarının nihai amacı, operasyonda katılan toplam maliyeti düşürürken maksimum sayıda insanı kurtarmaktır. Bir yardım aracının kapasitesi, rotalarını planlarken dikkate alınması gereken önemli bir kısıtlamadır. Ayrıca her yardım kuruluşu, çevredeki bölgelerin taleplerini karşılamak için gerekli sayıda araca sahip olmayabilir. Dolayısıyla, rotaların, yapılan toplam maliyet ile karşılanan net talep arasında bir denge sağlayacak şekilde planlanması gerekecektir (Prasanth, Gupta ve Roy: 2019: 1).

Ulaşım kapasitesi genellikle bir afetten sonraki erken dönemde çok sınırlıdır. Mevcut filoyu herhangi bir zamanda mümkün olan en iyi kullanıma yönlendirmek çok önemlidir. Koordinasyon ve iş birliği, müdahale operasyonlarını yönetmek ve yardım alıcılarına kesintisiz bir yardım malzemesi akışı sağlamak için oldukça önemlidir (Afshar ve Haghani, 2009: 41). Bir felaket senaryosunun sonuçları, çeşitli yardım kuruluşlarının iş birliğiyle ele alınmaktadır. Yiyecek dağıtımı, ambulanslar, tahliyeler vb. gibi gerekli olabilecek birçok farklı afet sonrası yardım çabası türü bulunmaktadır (Prasanth, Gupta ve Roy, 2019). Afetlerde lojistik koordinasyonu, etkilenen alanların maksimum kapsamına ve tedarik teslimat operasyonları için minimum gecikmelere neden olan sahaların seçimini içermektedir. Genellikle bu geçici tesislerin sayısı, ekipman ve personel kısıtlamaları nedeniyle sınırlıdır (Afshar ve Haghani, 2009: 40).

Afet bölgesi dinamik bir ortamdır ve acil durum lojistiği zamana çok duyarlı operasyonlardır. Müdahale operasyonları başladığında felaket hala gelişiyor olabilir. Ayrıca, felaketten sonraki ilk dönemlerde mevcut altyapı, tedarik ve talepler hakkında hayati bilgilerin bulunmaması, bu dinamik ortamı daha da karmaşık hale getirebilir. Afet mağdurları için ölüm kalım oranının yüksek olması, daha yüksek doğruluk ve izlenebilirlik düzeylerine ihtiyaç duyulmasını teşvik etmektedir. Stratejik düzeyde gerekli tüm hazırlık ve planlamalara rağmen, sorunun operasyonel düzeyde ele alınması çok önemlidir. Diğer önemli konu ise yardım alanlar arasında eşitlik ve adaleti göz önünde bulundurmadır. Mağdurların coğrafi dağılımına ve kaynakların zaman ve mekân içindeki mevcudiyetine bağlı olarak, bir grup mağduru taleplerini diğerine tercih etmek kolaydır. Bazı farklılıklar kaçınılmaz olsa da ideal model, yardım öğelerini afetten etkilenenler arasında eşit ve adil bir şekilde dağıtmaktır. Genel nesnel işlemlere sahip modeller ve prosedürler, daha iyi bir sayısal çözüm elde

etmek için hizmet gereksinimlerinin eşitliğini ve düzeyini göz ardı etmeye eğilimlidir. Daha fazla kaynağın mevcut olması beklendiğinden, yardım operasyonları zaman içinde devam edecektir. Emtialar üzerindeki eşitlik de önemlidir. Sınırlı ulaşım kapasitesi ve afet yardımı malları kaynaklarını adil bir şekilde paylaşılması yapılmalıdır. Mağdurlar arasında her türlü ayrımcılığı mümkün olduğunca önleyen prosedürlere ve kısıtlamalara duyulan ihtiyacın farkına varmak çok önemlidir (Afshar ve Haghani, 2009: 42).

Afet lojistiği operasyonları, sivil toplum kuruluşlarının ve hükümetlerin dâhil olmasını, multimodal taşıma yöntemlerini zorunlu kılmaktadır. Çünkü afet lojistiği operasyonlarında afet bölgesinde ortaya çıkan altyapı sorunları nedeniyle lojistik darboğazlar oluşabilmekte ve yönetsel nedenlerle aksamalar sıklıkla görülmektedir. (Oloruntoba ve Gray, 2006: 116).

Acil durumlar gerektiren durumlarda planlamaya; sağlık malzemelerinin, personelin, özel ekipmanların, kurtarma faaliyetlerini yürütecek ve düzeni sağlayacak birliklerin, kurtarma faaliyetlerinde kullanılan gıda vb. malların nakledilmesi dahil olmalıdır. Koordinasyon merkezi taşınacak yardım malzemelerinin nitel özelliklerine, aktarılacak noktalara ve bu malların nakliyesinde tercih edilecek araçlara karar vermelidir (Özdamar vd., 2004).

Afet sonrası lojistikte iki önemli husus bulunmaktadır; birincisi yardım malzemelerinin aktarılması ve yaralıların tahliye edilmesidir. Yaralıların tahliye edilmesi, afet sonrası ilk yapılacak faaliyettir. Yardım malzemelerinin aktarılması sonraki aşamalarda da daha uzun süre devam edebilmektedir (Özdamar ve Demir, 2012).

Afet lojistiği için, afetten etkilenen bölgelerde acil yardım ihtiyacına hızlı yanıt verilmesi kritik öneme sahiptir. Afet lojistiği, dağıtım açısından ortaya çıkan kurtarma lojistiği problemlerini çözmek için dört farklı açıdan incelenebilir: (Sheu, 2007)

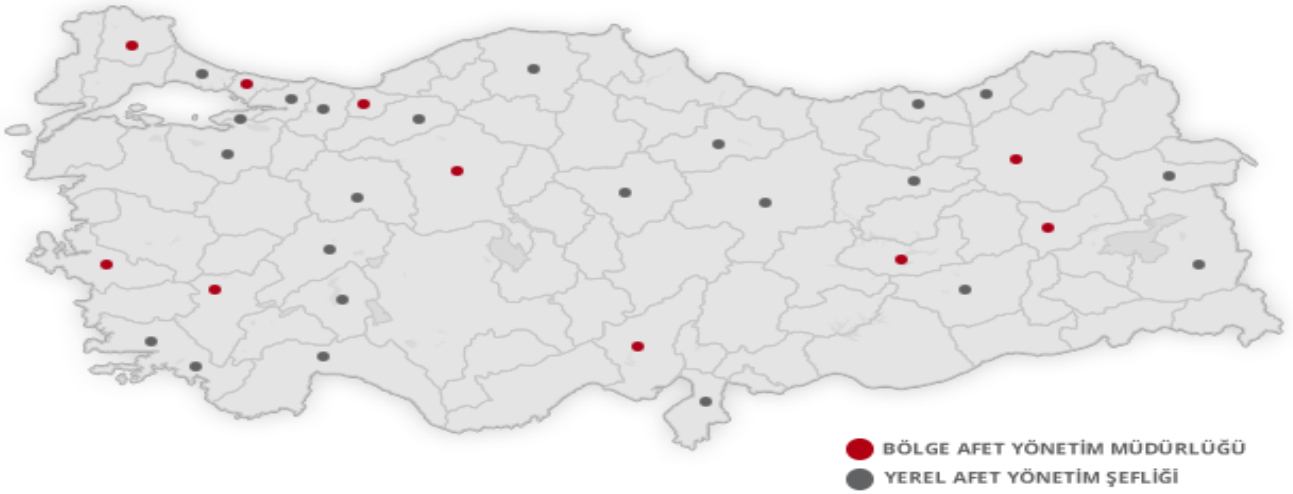
- İlk olarak, taleple ilgili bilgiler önemlidir. Zararın ne kadar ciddi olduğu bilgisi ilk arama kurtarma periyodunda oldukça zor cevaplanır ve geçmiş verileri kullanarak tahmin edilememektedir.
- İkincisi, acil durum lojistik kaynaklarının kontrolü ile ilgili sorunlardır. Karar vericilerin kaynakları tam olarak kontrol edememeleri hızlı yanıt vermesi gereken acil durum lojistik dağıtım sistemini zorlayan bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.
- Üçüncüsü, felaketten etkilenen ve hasar gören altyapının yardım araçları için oluşturabileceği riskin göz önünde bulundurulması gerekir.
- Son olarak, uluslararası yardım ve lojistik kaynak yönetimi sorunlarının acil lojistik dağıtım sürecinde dengesizlik problemleri ortaya çıkarma riski söz konusudur.

Acil yardım ulaştırılması gereken bölgelerde çeviklik ve hız en kritik konudur. Afet sonrasında insanların kurtarılması ve afet alanından güvenli bir yere aktarılması, afet alanına temel gıda, sağlık ve barınma malzemelerinin gönderiminin hızla yapılması önemlidir. Afet sonrası bölgenin sınırlı kaynaklarının verimli kullanılarak öncekinden daha iyi duruma getirilmesinde lojistik ve tedarik zinciri yönetiminin etkin olduğu söylenebilir (Tanyaş, 2012).

TÜRKİYE AFET MÜDAHALE PLANI (TAMP) KAPSAMINDA LOJİSTİK ORGANİZASYONLARI

Ülkemizde kurulan 27 afet bölgesel lojistik deposu ve 54 lojistik destek deposu (www.iha.com.tr) ve Kızılay'a bağlı 10 adet bölgesel ve 24 adet yerel olmak üzere 34 adet lojistik afet yönetim merkezi bulunmaktadır (afetyonetimi.kizilay.org.tr).

Harita 1: Kızılay Afet Lojistik Yönetim Merkezleri

Kaynak: afetyonetimi.kizilay.org.tr

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığına (AFAD) göre, afet lojistik deposu “ihtiyaç duyulan malzemelerin afet ve acil durumlarda etkilenen bölgelere gönderilmek üzere tutulduğu depo” olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2023). Türkiye Afet Müdahale Planında yer alan bilgilere göre AFAD Lojistik Bölge Haritası aşağıda Harita 2’de gösterilmektedir (TAMP, 2013: 28).

Harita 2: AFAD Lojistik Bölge Haritası

Kaynak: TAMP, 2013: 28.

Önsüz ve Atalay’a (2015) göre; sağlıklı bir depolama hizmetinin yapılabilmesi için depolarda bulunması gereken temel şartlar aşağıdaki belirtilmektedir: (Önsüz ve Atalay, 2015).

- “Depolama için ulaşımı kolay ve uygun çalışma alanlarının sağlandığı yerler seçilmelidir,
- Dağıtılacak malzemelerin hangi tip depolarda ve nasıl saklanması gerektiği tespit edilmeli, bu çerçevede en uygun depo yerleri en az ulaşım süresi koşulunu sağlayacak şekilde belirlenmelidir,
- Depolar zemin etüdü yapılmış ve afetten zarar görme ihtimali en düşük alanlarda kurulmalıdır,
- Depolar havayolları, karayolları, demiryolları ve limanlara yakın ve güvenli yerlerde kurulmalıdır.”

Tablo 3: TAMP Müdahale Seviyeleri ve Etki Derece Tablosu

SEVİYE	ETKİ	OLAY TÜRÜ VE ÖLÇEĞİNE GÖRE DESTEK DURUMU
S1	Yerel imkânlar yeterlidir.	İl AFAD Merkezi
S2	Destek illerin takviyesine ihtiyaç vardır.	İl AFAD Merkezi 1. Grup destek iller
S3	Ulusal desteğe ihtiyaç vardır.	1. ve 2. Grup destek iller + Ulusal kapasite
S4	Uluslararası desteğe ihtiyaç vardır.	1. ve 2. Grup destek iller + Ulusal kapasite + Uluslararası destek

Kaynak: TAMP, 2022: 19

Türkiye Afet Müdahale Planında (TAMP) (2022: 23) “müdahale seviyeleri etki derecesi açısından dört gruba ayrılmıştır. Etki derecesine göre müdahale seviyelerindeki destek durumu Tablo 3’te ifade edilmiştir. Ulusal düzeyde müdahale yönetimi asgari hiyerarşi, azami etkinlik, olay türü ve boyutuna göre modüler yapıya sahip müdahale organizasyonunda, operasyon servisi, bilgi ve planlama servisi, lojistik ve bakım servisi, finans ve idari işler servisi olmak üzere dört servis Ulusal Afet Müdahale Organizasyon Şemasında belirtilmiştir. Müdahale seviyesi 3 veya 4 olarak ilan edildiğinde Başkanlık AFAD Merkezinde faaliyet gösterecek servisleri yönetmek üzere AFAD Daire Başkanları görevlendirilmektedir. TAMP kapsamında aralarında “Lojistik ve Bakım Servisi”nin de yer aldığı Ulusal Afet Müdahale Organizasyonu dört servisten oluşmaktadır. Bu servisler ile ilgili açıklamalar aşağıda ifade edilmektedir (2022: 25-27).

- **Operasyon Servisi:** Afet müdahale organizasyonun başlıca servisi olarak planı uygulamaktan sorumludur.
- **Lojistik ve Bakım Servisi:** Bu servis, “Afet Aynı Bağış Depo Yönetimi ve Dağıtım”, “Afet Teknik Destek” ve “İkmal ve Afet Uluslararası Destek ve İşbirliği” olmak üzere üç çalışma grubundan meydana gelmektedir. “Müdahalede görev alan çalışma gruplarına destek olacak tesisler kurmak, ihtiyaç duyulabilecek malzeme, ekipman vb. temin etmekten sorumludur. Afet/acil durum olayı sonrası AFAD tarafından ilan edilen seviyenin 2, 3 veya 4 olması halinde görevlendirilen ekipler minimum 72 saat personel, araç gereç konusunda kendi kendine yetecek ve barınma, beslenme, hijyen malzemesi gibi ihtiyaçlarını ve ofis ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Belirtilen süreden sonra veya çalışma süresi içinde ortaya çıkabilecek ilave ihtiyaçlar, ilgili çalışma grubu tarafından sağlanır. Dolayısıyla her çalışma grubu afetlere hazırlık sürecinde kendi lojistik planlamasını önceden yapar, gerekiyorsa kapasite oluşturur.”
- **Bilgi ve Planlama Servisi:** Bu servis ise, “Afet Bilgi Yönetimi, İzleme ve Değerlendirme Grubu” ve “Afet İletişim Grubu” olmak üzere iki çalışma grubundan meydana gelmektedir.
- **Finans ve İdari İşler Servisi Finans ve İdari İşler Servisi:** “Afet Finans ve Kaynak Yönetimi,” “Afet Ulusal ve Uluslararası Nakdi Bağış” ve “Afet Zarar Tespit” olmak üzere üç çalışma grubundan meydana gelmektedir.

Tablo 4: Lojistik ve Bakım Servisinin Çalışma Grupları

ÇALIŞMA GRUBU	ANA ÇÖZÜM ORTAĞI	DESTEK ÇÖZÜM ORTAĞI	ÇALIŞMA GRUBUNUN GÖREV VE SORUMLULUKLARI
AFET AYNI BAĞIŞ, DEPO YÖNETİMİ VE DAĞITIM GRUBU	AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI Afetzedelere yapılan aynı bağışların toplanması, depo hizmetleri ve dağıtımına yönelik koordinasyondan sorumludur.	İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI, TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI, TİCARET BAKANLIĞI, ÇEVRE, ŞEHİRCİLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAKANLIĞI, MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, SAĞLIK BAKANLIĞI, DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, JANDARMA GENEL KOMUTANLIĞI, TÜRK KIZILAY, YEREL YÖNETİMLER, STK, ÖZEL SEKTÖR	<ul style="list-style-type: none"> Dağıtım kriterlerini belirlemek. Gıda güvenliği için denetim yaptırmak ve soğuk hava depoları kurdurmak. Talep edilen ihtiyaçları ilan etmek ve tedarik zinciri kurmak. Afetzedelere gönderilen aynı bağışların önceden belirlenmiş depolarda toplanmasını ve tasnifini sağlamak. İleri dağıtım noktaları kurmak, yönetmek. Aynı bağışların kayıtlarını tutmak. Gelen talep doğrultusunda yardımların dağıtım merkezlerine iletilmesini sağlamak. Yardım dağıtım merkezlerini belirlemek ve çalıştırmak. Yardım dağıtım çalışmalarını yürütmek.
AFET TEKNİK DESTEK VE İKMAL GRUBU	ULAŞTIRMA VE ALTYAPI BAKANLIĞI Afet ve acil durumlarda kullanılan her tür makine ve araçların bakım onarım, yakıt ikmali ve iş makineleri desteğine yönelik koordinasyondan sorumludur.	İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI, TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI, STK, ÖZEL SEKTÖR,	<ul style="list-style-type: none"> Operasyonda arama, kurtarma ve enkaz kaldırma faaliyetlerinde kullanılacak iş makinesi desteği sağlamak. Operasyonda kullanılacak araç ve ekipmanlara yakıt ikmali desteği sağlamak. Operasyonda kullanılan makine, araç ve ekipman anızalarının giderilmesini sağlamak. Afet bölgesindeki anızaların onarımı için teknik personel ve ekipman sevkiyatını yönlendirmek.
AFET ULUSLARARASI DESTEK VE İŞBİRLİĞİ GRUBU	AFAD Yapılacak uluslararası desteklerin koordinasyonundan sorumludur.	DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, TİCARET BAKANLIĞI, TÜRK KIZILAY	<ul style="list-style-type: none"> Uluslararası anlaşmalara göre destek ve işbirliğimiz bulunan organizasyon ve ülkelerden gönderilen personel, malzeme ve araç yardımı durumunda gümrük, ulaşım, konuşlanma, rehberlik, tercümanlık hizmetlerini yerine getirmek ve ekipleri ilgili çalışma grubuna yönlendirmek. Uluslararası kuruluşlara bağlı yurt dışı organizasyonlarla irtibatı ve koordinasyonu sağlamak. Uluslararası yardım konularını belirlemek. Çalışma Gruplarından gelen bilgiler doğrultusunda belirlenen uluslararası yardım taleplerini ilgili uluslararası kuruluşlara bildirmek. Afetten etkilenen yabancı ülke vatandaşları ile ilgili olarak Çalışma Gruplarından gelen bilgilerin akışını sağlamak.

Kaynak: TAMP, 2022: 49-50.

Tablo 4’te Lojistik ve Bakım Servisinin çalışma grupları, ana çözüm ortağı, destek çözüm ortağı ve çalışma grubunun ödev ve sorumlulukları belirtilmektedir. Tablo 4’te ifade edilen çalışma grubu, ana çözüm ortağı ve destek çözüm ortağı kavramlarına aşağıda değinilmektedir (TAMP, 2022: 57-58).

- **Çalışma Grubu:** Afet ve acil durumlarda TAMP kapsamında ana çözüm ortağı ve destek çözüm ortaklarının yürüttükleri hizmetlerin niteliğine göre oluşturulan grupları ifade etmektedir.
- **Ana Çözüm Ortağı:** Çalışma grubunun yürüteceği hizmetlere ilişkin koordinasyondan sorumlu olan bakanlık/kurum ve kuruluşları ifade etmektedir
- **Destek Çözüm Ortağı:** Çalışma gruplarında ana çözüm ortağı olarak görev alan bakanlık, kurum ve kuruluşların koordinasyonunda çalışmalarda görev alan paydaşları ifade etmektedir.

AFET YÖNETİMİNDE LOJİSTİK SORUNLAR

Doğal afetlerin önceden öngörülemezliği lojistik operasyonları için ciddi bir sorundur. Afet lojistiği operasyonunda başarı, ilgili taraflar arasındaki iş birliğinin derecesine ve kapsamına bağlı olacaktır. Bu tür bir iş birliği ancak kesintisiz bir iletişim altyapısı ile kolaylaştırılabilir (Liberatore vd., 2013: 45). Bir felaket meydana geldiğinde, yardım çalışmaları koordine edilirken bunun mümkün olduğunca tercümanlar yardımıyla bölgedeki yerel halk tarafından yapılması önemlidir. Bunun nedeni, karar alma süreçlerinin,

yardım çabalarının ve lojistik sistemlerinin kendileri tarafından daha iyi bilinmesidir. Ayrıca paydaşlar, uluslararası yardım çabalarının yanı sıra bir felaket durumundan sonra yeniden yapılanma çabalarının sahipliğini üstleneceklerdir (Oloruntoba, 2005).

Afet lojistiğinde yaşanan sorunlara genel bir çerçeveden bakış açısı sunan Köseoğlu ve Yıldırım (2015: 384-386) afet lojistiğinde yaşanan sorunlar ekonomik, altyapı ve ulaşım sorunları, yönetsel sorunlar, iletişimsel sorunlar ve diğer sorunlar olmak üzere dört başlık altında Tablo 5'teki gibi sınıflandırılmıştır.

Tablo 5: Afet Lojistiğinde Genel Sorunlar

AFET LOJİSTİĞİNDE GENEL SORUNLAR			
Ekonomik, Altyapı ve Ulaşım Sorunları	Yönetsel Sorunlar	İletişimsel Sorunlar	Diğer Sorunlar
Ekonomi ve altyapı Yetersizlikleri	Afet operasyonlarında etkin olmayan planlama	Zayıf bilgi akışı	Aşırı medya ilgisi
Güvensiz depolama alanları		Haberleşme sistemlerindeki kesintiler	
Havaalanları ve limanların yetersiz kapasiteleri	Yetersiz stoklar	İletişim aksaklıkları	Bol miktarda insani yardım
Yükleme ekipmanlarının eksikliği	Organizasyonlar arası koordinasyon eksikliği	Bilgi teknolojileri yatırımlarında yetersizlikler	
Demiryollarının ve karayollarının kötü koşulları		Afet etkisinden kaynaklı sorunlar	Şeffaflık sorunu
Tünel ve köprülerin yük ve yükseklik sınırlamaları	Bürokratik zorluklar	Deprem, sel ve heyelan gibi afetlerin neden olduğu tahribat ve molozlar	Hesap verilebilirlik sorunu
Yolların yetersiz sinyal sistemleri	Eğitilmiş personel eksiklikleri	Felaketin karayollarında meydana getirdiği hasarlar	

Kaynak: (Köseoğlu ve Yıldırım, 2015: 384-386)'tan alıntı yapılarak yazarlar tarafından tablo haline getirilmiştir.

Afet acil yardım durumunda gönüllü bolluğuna sahip olmak her zaman bir avantaj değildir (Holland, 1989). Bir afet durumunda gönüllülerin planlamasının, yardım operasyonlarının verimliliğini artırmak için iyi düşünülmüş olması esastır. Bu, uzmanlıklarının neler olduğunu, nereye gönderileceklerini, ne yapmaları gerektiğini ve çabaların planlandığı gibi gitmesini sağlamak için bu grupları kimin denetleyeceğini içeren her yönüyle planlamayı gerektiren geniş bir perspektiften bakmayı gerektirmektedir (Oloruntoba, 2005).

İhtiyaç ve kayıp tahlili ile ilgili kararların verilmesi aşamasında, halkın geçim kaynaklarının mümkün olan en kısa sürede yeniden normal yaşam koşullarına dönmelerini sağlamak öncelenmelidir. Yararlanıcı seçimi ve stratejik yeniden yapılanma kararlarında “ihtiyaç” faktörü göz önünde bulundurulmalıdır. Operasyonlardan sorumlu olanların şeffaflığını ve hesap verebilirliğini sağlamak için sosyal adalet ve eşitlik içinde ve sağlam insani ilkelerle yapılmaları gerekmektedir. Ekonomik odaklı olmamalı, etkilenen toplulukların ihtiyacına odaklanmalıdır.

Afet bölgesine beslenme ve gıda yardımı yapılması esnasında taşıma ve depolama süreçlerinde gıda ürünlerinin kalitesi ve güvenliği ile ilgili riskler taşımaktadır (Vanderroost vd., 2017). Ayrıca gıda temininde yaşanacak gecikmeli müdahaleler sağlık sorunlarına, can kayıplarına yol açabilir. Özellikle özel beslenme müdahalelerini gerektiren gebe kadınların, küçük çocukların ve kronik hastaların beslenme ve yardım süreçleri farklı bir planlamayı ve dikkati gerektirmektedir (Lentz vd., 2013).

Büyük çaplı afet durumunda barınma ihtiyacı talebi çok ise bu ihtiyaç çadırlarla karşılanmaktadır. Doğa koşullarına çok sağlam olmayan bu barınakların kullanılabilmesi zaman aralığı kısıtlıdır. Salgın hastalık riskinin önüne geçilebilmesi amacıyla barınma ihtiyacının kısa zamanda çözülmesi gerekir (Erel, 2016). Afete maruz kalan birçok bölgede afetten etkilenen topluluklar için kalıcı barınma çözümlerinin bulunması çoğu insani yardım operasyonunda en yetersiz ve ihmal edilmiş evredir (Goldschmidt ve Kumar, 2016).

Bir diğer önemli husus ise enerji erişiminin sağlanmasıdır. Temel ihtiyaçlar için gerekli olan enerji eksikliği, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde, kırsal alanda yaşayan insanlar için sıkıntılara sebep olmaktadır (Caniato vd., 2017).

SONUÇ

Afetler sonuçları itibariyle mücadele edilmesi uzmanlık, planlama, koordinasyon, hız gibi unsurlara bağlı, toplumsal ve ekonomik etkileri olan, dolayısıyla birtakım yönetsel krizlere de yol açabilen doğa olaylarıdır. Afetle mücadelede en etkili yol afetlere hazırlıklı olmaktır. Afetleri tecrübe etmek toplumlara, sivil toplum kuruluşlarına ve hükümetlere çıktı olarak afetle mücadelede sürdürülebilirlik kazandırması açısından önemlidir. Bu çalışmada afetle mücadelede, insani yardımın kapısını açan, adeta bir anahtar görevi gören lojistik faaliyetlerin önemine değinilmiştir. Afetle mücadelede hazırlık nasıl önemli ise, insani yardım lojistiğinde de malzeme stoku, rota planı, zamanlama ve koordinasyon önemlidir. Afet lojistiği planlama dahilinde tedarik ile dağıtım ağı işlevini yürütmekte ve afet koordinasyon merkeziyle afetzedeler arasında bir geçit görevi görmektedir. Sonuç olarak, afet bölgesinde yaşamsal faaliyetlerin sürdürülebilir olması için, mal ve hizmetlerin afet bölgelerine zamanında aktarılması gerekmektedir. Lojistik planlama ve uygulama eksikliğinden kaynaklanan gecikmeler, insan yaşamlarını tehlikeye atmaktadır. Bir afetin başarıyla yönetilmesinde lojistik planlama ve uygulama faaliyetleri kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- AFAD (2014). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*, <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> Erişim tarihi: 25.06.2023.
- Afet Yönetim Sistemi, (2023). *Afet Yönetim Sistemi*, <https://www.medak.org.tr/faydali-bilgiler/faydali-bilgiler/> ErişimTarihi: 10.11.2023
- Afshar, A. and Haghani, A. (2009). Supply chain management in disaster response. *Mid-Atlantic Universities Transportation Center*.
- Altay, N. and Green, W. G. (2006). OR/MS research in disaster operations management. *European Journal of Operational Research*, 175(1),475-493.
- Arminas, D. (2005). Supply lessons of tsunami aid. *Supply Management*, 10(2), 14.
- Barbarosoğlu, G., Özdamar, L. ve Cevik, A. (2002). An interactive approach for hierarchical analysis of helicopter logistics in disaster relief operations. *European Journal of Operational Research*, 140(1), 118-133.
- Caniato, M., Carliez, D., and Thulstrup, A. (2017). Challenges and opportunities of new energy schemes for food security in humanitarian contexts: A selective review. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 22, 208-219.
- Erdal, M., Görçün, Ö. F., Görçün, Ö., ve Saygılı, M. S. (2008). *Entegre lojistik yönetimi*. Beta yayınları, 578-595.
- Erel, M. (2016). Afet Yönetiminde Kurumsal Yetenek, Afet Odaklılık ve Afet Yönetim Performansı Arasındaki İlişkinin Araştırılması ve Bir Uygulama. *Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Gebze*.

- Gögen, S. (2004). Afetler ve Afete Müdahalede Asgari Sağlık Standartları. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 3(12), 296-306.
- Goldschmidt, K. H., and Kumar, S. (2016). Humanitarian operations and crisis/disaster management: A retrospective review of the literature and framework for development. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 20, 1-13.
- Kızılay (2023). *Türk Kızılay Bölge ve Yerel Afet Yönetim Merkezleri Haritası*, <https://afetyonetimi.kizilay.org.tr/tr/afet-yonetim-merkezleri.html#tokat> Erişim Tarihi: 02.11.2023.
- İHA (2023). *Türkiye çapında kurulan 27 afet bölgesel lojistik depo ve 54 lojistik destek deposu*, <https://www.ihacom.tr/haber-bakan-soylu-turkiye-capinda-kurulan-27-afet-bolgesel-lojistik-depo-ve-54-lojistik-destek-depomuz-var-1109755/> Erişim Tarihi: 10.09.2023
- Koseoglu, A. M., ve Yıldırım, H. (2015). The role of logistics in disaster management and disaster logistics issues. *Age*, 3(12), 297.
- Kovacs, G. and Spens K. M. (2007). Humanitarian Logistics in Disaster Relief Operations, *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, Vol 37, No: 2, pp. 99-114.
- Küçük, O. (2012). *Lojistik İlkeleri ve Yönetimi*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Lentz, E. C., and Barrett, C. B. (2013). The economics and nutritional impacts of food assistance policies and programs. *Food Policy*, 42, 151-163.
- Liberatore, F., Pizarro, C., de Blas, C. S., Ortuño, M. T., and Vitoriano, B., (2013). *Uncertainty in humanitarian logistics for disaster management: A review*, *Decision Aid Models for Disaster Management and Emergencies*'in içinde, (B. Vitoriano, J. Montero, & D. Ruan, Ed.), Atlantis Computational Intelligence Systems, Atlantis Press, 7, 45-74).
- Long, D. C., and Wood, D. F. (1995). The logistics of famine relief. *Journal of Business Logistics*, 16(1), 213.
- Moe, T. L., and Pathranarakul, P. (2006). An integrated approach to natural disaster management: Public project management and its critical success factors. *Disaster Prevention and Management*, 15(3), 396-413.
- Moe, T. L., Gehbauer, F., Senitz, S., and Mueller, M. (2007). Balanced scorecard for natural disaster management projects. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 16(5), 785-806.
- New, S. J., and Payne, P. (1995). Research frameworks in logistics: three models, seven dinners and a survey. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 25(10), 60-77.
- Oloruntoba, R. (2005). A wave of destruction and the waves of relief: issues, challenges and strategies, *Disaster Prevention and Management*, 14(4).
- Oloruntoba, R. and Gray, R. (2006). Humanitarian Aid: An Agile Supply Chain. *Supply Chain Management: An International Journal*, 11(2), 115-120.
- Önsüz M.ve Atalay B. (2015). Afet Lojistiği. *Osmangazi Tıp Dergisi*. 37(3): 1-6.
- Othman, S. H., and Beydoun, G. (2013). Model-driven disaster management. *Information & Management*, 50(5), 218-228.
- Oy, L. P. (1996). *Business Logistics, Definitions of Logistics*.
- Özdamar, L., and Demir, O. (2012). A hierarchical clustering and routing procedure for large scale disaster relief logistics planning. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 48(3), 591-602.
- Özdamar, L., Ekinci, E. ve Küçükyaşar, B. (2004). Emergency logistics planning in natural disasters. *Annals of Operations Research*, 129(1-4), 217-245.
- Pektaş, P. (2012). İlçe Bazında Afet Lojistiği: Başakşehir Uygulaması, *Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul*.

- Perry, M. (2007). Natural disaster management planning: A study of logistics managers responding to the tsunami. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 37(5), 409-433.
- Prasanth, P. S., Gupta, T., and Roy, S. (2019). Constrained vehicle route planning and optimization for disaster logistics management. In *2019 IEEE 16th India Council International Conference (INDICON)* pp. 1-4. IEEE
- Salam, M. A. (2006). *Disaster logistics management*, <https://www.pomsmeetings.org/confpapers/005/005-0009.doc> Erişim Tarihi: 12.06.2023.
- Seneviratne, K., Baldry, D., and Pathirage, C. (2010). Disaster knowledge factors in managing disasters successfully. *International Journal of Strategic Property Management*, 14(4), 376-390.
- Sheu, J. B. (2007). An emergency logistics distribution approach for quick response to urgent relief demand in disasters. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 43(6), 687-709.
- Simsion, G., Milton, S. K., and Shanks, G. (2012). Data modeling: Description or design?. *Information & Management*, 49(3-4), 151-163.
- Tanyaş, M. (2012). *Lojistik Yönetimi Ders Notları*, İstanbul.
- Thomas, A. (2003). Humanitarian logistics: enabling disaster response. *Fritz Institute*, 15.
- Thomas, A. S., and Kopczak, L. R. (2005). From logistics to supply chain management: the path forward in the humanitarian sector. *Fritz Institute*, 15(1), 1-15.
- Yaprak, Ü. (2015). Afet Lojistiğinde Stok Kontrolüne Yönelik Veri Analizi, Gümüşhane Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane*.

1950-1960 Yılları Arasındaki Demokrat Parti Döneminin Sosyo-Politik Atmosferini Anlamaya Yönelik Bir Çalışma

Aykut SİĞİN

Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

aykutsigin@aksaray.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1197-552X>

Makale Başvuru Tarihi : 11.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 14.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Derleme Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10441943

Özet

Anahtar Kelimeler:

Demokrat Parti,
Çok Partili Hayat,
Sosyo-politik Analiz.

Türk siyasi tarihinin başat aktörlerinden biri olan ve Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde diyalektik bir görünümü andıracak biçimde doğan Demokrat Parti ve partinin iktidarda kaldığı 10 yıllık süreçte (1950-1960) deneyimlenen genel sosyo-politik atmosfer ve ekonomik gelişmeler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Alanyazın derlemesi yapılan çalışmada, Demokrat Parti'nin kendinden önceki dönemin anti-demokratik uygulamalarını eleştirerek, adıyla uyumlu bir şekilde, demokrat bir siyasi başlangıç yaptığı ancak sürecin yavaş yavaş yerini anti-demokratik uygulamalara bıraktığı sonucuna varılmış; ekonomi alanında atılan liberal adımların ise küreselleşmekte olan dünya ile entegrasyonun sağlanması konusunda anlamlı olduğu not düşülmüştür. Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinden kopup kendi siyasal parti kimliğini edinmeye başladığı süreçten başlayarak iktidara geldiği 1950 yılından itibaren gözlemlenen gelişmeler, demokrasi kavramı ve ekonomik uygulamalar ekseninde değerlendirilmiştir. Demokrat Parti'nin ilk olarak anti-demokratik uygulamaları eleştiren ve bu uygulamaların karşısında duran bir siyasal oluşum olarak ortaya çıkarken daha sonra, eleştirmiş olduğu anti-demokratik uygulamalara benzer yaklaşımları kendisinin sergilemeye başladığı anlaşılmıştır. Kendisinden önceki Cumhuriyet Halk Partisi idaresinde görülen devletçi yönetim anlayışının aksine Demokrat Parti'nin daha liberal bir ekonomik sistemi benimseyip ekonomi içerisinde devletçi anlayışı en az düzeyde kullandığı ve bunun küreselleşen dünya içerisinde önemli bir hamle olduğu anlaşılmıştır.

An Attempt at Understanding the Socio-Political Atmosphere of the Democrat Party Period between the Years 1950-1960

Abstract

Keywords:

The Democrat
Party, The Multi-
party System, Socio-
political Analysis.

This study focuses on the Democrat Party, which was a main actor in Turkish political history and was born out of the Republican People's Party, pointing to a dialectic occurrence, and the general socio-political atmosphere and economic developments that took place in the 10-year period (1950-1960) in which it was in power. In the study, a literature review was carried out and it was concluded that the Democrat Party, which had a democratic political start-up, in harmony with its name, by means of criticizing the anti-democratic practices of the period before it, gradually started exercising anti-democratic practices itself. However, the liberal steps taken in the economic field at the time were regarded as being meaningful in the integration process with a globalizing world. Starting from the period when the Democrat Party separated from the Republican People's Party and began forming its own political party identity, the developments following the Democrat Party's emergence as the ruling party in 1950 were evaluated around the notion of democracy and economic implementations. It is argued that whereas the Democrat Party emerged as a party that was against anti-democratic practices, it started executing similar anti-democratic practices itself after a while. It is also claimed that, unlike the statist Republican People's Party before it, the Democrat Party assumed a more liberal approach to the economy, used a statist understanding only minimally and this was an important move in a globalizing world.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti demokrasi tarihi itibarıyla huzursuz deneyimler yaşamıştır. Bu huzursuzluklardan bir tanesi de çok partili hayata geçiş süreci olmuştur. Öyle ki, çok partili hayata geçme çabaları sürecinde 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Sait Ayaklanması'ndaki isyancılarla iş birliği yaptığı gerekçesiyle 5 Haziran 1925 tarihinde kapatılmış, 12 Ağustos 1930 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat muhalif bir parti oluşturma çabalarıyla kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da 18 Aralık 1930 tarihinde kendi kendini feshetmek durumunda kalmıştır (Aldan, 2012: 13-14, 16, 18). Türkiye'de çok partili hayat aslında Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi ile başlamış ancak parti içerisinde deneyimli siyasetçi olmaması ve partinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsilcisinin bulunmaması nedeniyle partiye olan destek az olmuştur (Zürcher, 2013: 310). Bu bağlamda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bünyesinden ayrılan ekibin kurduğu Demokrat Parti (DP), tek partili hayatı sonlandırıp demokrasilerin olmazsa olmazı durumdaki çok partili hayata geçişin baş aktörü olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, demokratikleşme süreci içerisindeki Türkiye Cumhuriyeti'nde yadsınamaz bir öneme sahip olan DP'nin iktidarda kaldığı 1950-1960 yılları arasındaki gelişmeleri incelemek ve dönemin toplumsal görünümünü sosyolojik bir bakış açısıyla anlamaya çalışmaktır. Bu bağlamda, çalışmada alanyazın derlemesi yapılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi yol haritasında muhafazakâr siyasetin temel şekillendirici kadrolarından DP'nin sosyo-politik yaklaşımı anlaşılmasına çalışılmıştır.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ İÇİNDEN YENİ BİR PARTİ DOĞUYOR

CHP iktidarı dönemindeki ilk yedi aylık Bütçe Kanunu Tasarısı görüşmeleri esnasında parti içinden bazı muhalif görüşler yükselmiştir. Fuad Köprülü, Recep Peker, Hikmet Bayur, Refik Koraltan, Emin Sazak, Celal Bayar ve Adnan Menderes tasarının oylamasında ret oyu kullanmışlardır. Aynı isimler 14 Mayıs 1945 tarihindeki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerine katılmamış¹ ve CHP içerisindeki ayrılmanın ilk sinyallerini vermeye başlamışlardır. Celal Bayar, Fuad Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu oylamaya sunulmadan önce "Dörtlü Takrir" adındaki belgeyi partiye sunmuşlardır (Aldan, 2012: 31).

Önergede CHP ve 1924 Anayasası'nın en önemli özelliğinin demokrasi olduğundan ve bunun sadece lafta kalmaması, uygulamaya geçirilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Önergeye yönelik önemli noktalardan biri İsmet İnönü'nün şu şekildeki ifadeleridir:

Partimizin ilkelerini, temel politikamızı kabul etmeyen insanların yapmaları gereken şey, başka bir parti kurarak karşımıza geçip bizimle açıktan mücadele etmeleridir. Yaptıklarımızı beğenmeyecekler, doğru bulmayacaklar, ama içimizde kalıp kendi aralarında bir hizip oluşturacaklar, içerden bizim çalışmalarımızı etkisiz bırakmaya çalışacaklar. İşte bu olmaz. Buna izin veremem (İnönü, 1998: 168).

21 Eylül 1945 tarihinde CHP Başkanlık Divanı toplanarak Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'yü partiden ihraç kararı almıştır. Celal Bayar ise Menderes ve Köprülü'ye destek olmak için istifasını vermiştir. Refik Koraltan da bu ihraç kararlarının parti tüzüğüne aykırı olduğunu o zamanlar yazdığı Vatan gazetesinde belirtmiş ve sonuç olarak kendisi de partiden ihraç edilmiştir. Bu gelişmeleri takiben 7 Ocak 1946 tarihinde DP Menderes, Köprülü, Koraltan ve Bayar tarafından kurulmuştur (Aldan, 2012: 35).

Daha sonra adeta diyalektik bir görünüme işaret edecek şekilde, CHP içinden doğan DP'nin ilk seçim başarısı gerçekleşmiştir². DP, 1950 genel seçimlerinde Meclis'te 69 sandalye sağlayabilen CHP'ye karşı

¹ Bu muhalif hareketin başında kendisi de büyük bir toprak sahibi olan Adnan Menderes bulunmaktadır.

² 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimler açık oy, gizli sayım sistemi esasına dayalı olarak yapıldığı gerekçesiyle genel anlamda "şaiBELİ seçim" olarak anılmaktadır. DP bu seçimlerden ikinci parti olarak çıkmıştır.

ezici bir üstünlük göstererek 408 sandalyeyi garantilemiş ve seçimin galibi olarak tek parti dönemine son vermiştir (Zürcher, 2013: 323). Bu başarıda bir kısmı II. Dünya Savaşı eksenli olarak biriken ekonomik sorunları, CHP'nin (katı laiklik anlayışı gibi) otoriteriyenizme kaçan uygulamaları, DP'nin "Yeter! Söz Milletindir!" sloganıyla söz konusu otoriterliği sonlandıracağını belirtip özgürlükçü bir alternatif olduğunu göstermesi gibi iç dinamikler dışında II. Dünya Savaşı'ndan demokrasiyi savunan ülkelerin galip gelmesi ve ABD'nin, DP'nin de savunucusu olduğu liberal ekonomiyi Türkiye için desteklemesi gibi dış dinamiklerin rolü olduğu söylenebilir.

Grafik 1. Demokrat Parti'nin sık sık vurgu yaptığı "milli irade" söyleminin bir bütünleyicisi olan "Yeter! Söz Milletindir!" sloganı, 1950 seçim propagandalarında hem radyolarda duyulmuş hem de afiş olarak basılmıştır.

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDAKİ GELİŞMELER

DP'nin seçim başarısı, alınan oylar itibarıyla köylüler, küçük tüccar ve esnaflar, serbest meslek sahipleri ve kısmen eğitimlilerden kaynaklanmaktadır (Karpas, 2014: 169). DP, CHP'den ayrılmış bir parti olmasına rağmen milletvekili profili bağlamında partiler arası farklılıklar gözlenmektedir. Bu bağlamda, DP'li vekillerin yaş ortalaması daha düşüktür, seçim bölgeleriyle daha köklü ilişkiler içerisindedirler, üniversite tahsili olan daha azdır, ticaret ya da hukuk formasyonu olan daha fazladır ve CHP'deki gibi bürokratik ve askeri formasyona sahip neredeyse hiç vekil bulunmamaktadır (Zürcher, 2013: 323).

Demokrat Parti ve Demokrasi

DP, kuruluş itibarıyla söylemini demokrasi ekseninde oluşturmaya çalışmıştır. Bu, partinin 1949 tarihli parti tüzük ve programının 1. maddesinde de açıkça belirtilmiştir. Buna göre,

Siyasî hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumî siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadile kurulmuştur.

DP, doğal olarak muhalefet döneminde CHP'nin anti-demokratik olarak nitelendirdiği uygulamalarına saldırmış ve demokrasi söylemini bir anlamda bunun üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda partinin, devletle halk arasındaki mesafeyi kaldırma hedefi de parti programının 19. Maddesinde görülebilir:

İç işlerimizde, hükûmeti ve teşkilâtını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece, halk tarafından âme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir. İyi bir idarenin gayesi, devletle bütün muamele ve münasebetlerinde, yurddaşa tam bir emniyet verebilmektir.

DP'nin muhalefet döneminde, CHP'ye milli iradeyi yok saymakla ve halkın beklentilerinin karşılanmadığıyla ilgili eleştiriler yönlendirdiği bilinmektedir. Dolayısıyla, DP'nin muhalefet döneminde muğlak olarak tanımlanan ve pragmatik bir biçimde uygulanan demokrasi anlayışı, siyasal iktidar olma süreci içerisinde CHP'yi alt edip tek parti rejimine bir son vermek şeklinde görülmüştür (Özçelik, 2010: 171). Diğer yandan, DP'li milletvekillerinin esas hedefleri olduğunu söyledikleri şey, iktidara gelmelerinden sonra genel itibariyle gerçekleşmemiş, çok partili sistem ve demokrasi güçlendirilmemiştir (Karpat, 2013: 497).

Anlayış noktasında DP'nin CHP'den farklılaştığı en önemli noktalardan biri, din ve laiklik konularıdır. Tekrar parti programına bakılırsa, 14. Maddenin bu durumu özetlediği görülebilir:

Partimiz lâikliği devletin siyasette, dinle hiç bir ilgisi bulunmaması ve hiç bir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması mânasında anlar ve lâikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır. Gerek dinî tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda, mütehasıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler Millî Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdırlar.

Buradan da anlaşılacağı üzere, DP'li milletvekilleri laikliği, dini baskılayan bir ilke olmaktan ziyade (ki CHP'nin böyle yaptığını iddia ediyorlardı), din ve devlet arasında belirli bir mesafenin bulunması gerektiği şeklinde yorumlamışlardır. Bu doğrultuda, DP iktidarı boyunca dini özgürlüklerin genel anlamda arttığı gözlemlenmektedir. Öyle ki, Türkçülük hareketinin bir parçası olarak Türkçe okunmaya başlanan ezanın eskiye dönüş yapılarak yeniden Arapça olarak okunması sağlanmış, Osmanlı'daki devlet adamlarının türbeleri halka açılmış, devlet radyolarında Kur'an okutulmuş, çok sayıda cami ve İmam Hatip okulu yaptırılmış ve mevcut okullarda da din eğitimi verilmeye başlanmıştır³ (Karpat, 2014: 171; Sığın, 2014: 478). DP'nin tarikatların varlığını kabul ettiği ve Nurcuların desteğini aldığı da bilinmektedir.

DP'nin dini politikalarını daha iyi anlayabilmek için o dönem dünyadaki gelişmelere de bakmak gerekmektedir. 1950-1960 seneleri, Soğuk Savaş döneminin etkilerinin en yoğun şekilde görüldüğü dönemlerden birine işaret etmektedir. Komünizme karşı olan DP hükümetleri, iktidarları boyunca bu "tehditle" mücadele etmiş, dini de bu mücadelede en iyi silah olarak görmüş ve özellikle din eğitiminde sağlanacak özgürlüklerle birlikte bu konuda kökten bir çözüm sağlanabileceğini düşünmüşlerdir (Taşdöven, 2013: 65). Aynı doğrultuda, Marksizm'e göz kırpan siyasaları ve uygulamaları nedeniyle CHP de DP tarafından sık sık "dinsiz" olarak nitelendirilmiştir (Sığın, 2014: 478). Buna karşılık olarak CHP de DP'yi laikliğe ve Atatürk inkılaplarına karşı bir duruş sergilemekle suçlamıştır.

Diğer yandan, DP'nin 1950'deki seçimleri kazanmasının ardından Tıcani Tarikatı'na mensup kimseler Atatürk büstlerine saldırmış ve sonrasında tarikat lideri Kemal Pilavoğlu tutuklanmış ve en nihayetinde de 1951 yılında Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Genel anlamda dini özgürlükler kimi köktendinci grupları harekete geçirmiştir. 1952 yılında Vatan gazetesi yazarı Ahmet Emin

³ Önceki uygulamada çocuklarının din dersi almasını istediklerini belirtmeleri gereken velilere, bu kez de din dersi almak istemediklerini belirtmeleri kaydıyla derslerden muafiyet sağlanabiliyordu.

Yalman'ın silahlı saldırıya uğradığı ve tarihe "Malatya Suikastı" olarak geçen olay, irticanın örgütlü ve saldırgan boyutlara ulaştığını göstermiştir (Eroğul, 2014: 122). Bu olaydan sonra konuyla ilgili birtakım tedbirler alınmaya başlanmıştır. Örneğin, dönemin gazetelerinden birinde "Milletin Atatürk İnkılabına Medyun (Verecekli, Borçlu) Bulunduğu İddiası Asla Doğru Değildir" başlıklı bir makalesi yayınlanan ve dini kimliğiyle öne çıkan DP Samsun milletvekili Fehmi Ustaoglu partiden ihraç edilmiş, Said Nursi aleyhine dava açılmış, Milliyetçiler Derneği irticai olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır (Eroğul, 2014: 121-122).

1954 seçimlerinde oyların %58,4'ünü alan DP, bu kez CHP'nin 31 milletvekiline karşın 503 milletvekili çıkarmıştır (Zürcher, 2013: 326). Ayrıca artık Meclis'te bir sandalyeyle yeni bir parti de bulunmaktadır: Millet Partisi. 1954 seçimlerinde gösterilen başarı yarardan çok zarar getirmiş, DP hükümetinin, kuruluş amacına tezat oluşturacak bir şekilde, anti-demokratik yollara başvurmasına neden olmuştur (Eroğul, 2014: 149).

İkinci DP hükümeti baskı politikalarının bir parçası olarak seçimlerde kendilerine oy vermeyen illeri cezalandırmakla kalmıyor⁴, seçimi takip eden aylarda çıkarılmış yasalarla bu durumu iyice gün yüzüne çıkarıyordu. 30 Haziran 1954 tarihli kanunla örneğin, bir siyasal partiye başvurup adaylığı reddedilen bir kimse, aynı seçim döneminde tekrar adaylık başvurusu yapamayacaktı. Bunun anlamı şuydu: DP'ye aday olarak başvuran ve adaylığı kabul edilmeyen kimseler kendilerine karşı seçim mücadelesi veremeyeceklerdi. Diğer taraftan, radyolar siyasal partilerce kullanılmayacaktı. Bu durum iktidar partisi tarafından "hükümet adına konuşmak" gerekçesiyle sık sık suiistimal edilecekti (Eroğul, 2014: 154-155).

Zümreler bağlamında bakıldığında DP'nin baskılarını en çok hissedenlerin memurlar olduğu söylenebilir. Bu durum 1954 seçimlerinden sonra baş göstermemiştir. DP'nin daha demokratik olarak değerlendirilen ilk iktidar döneminde de memurları kısıtlayan bazı uygulamalar olmuştur. İkinci DP iktidarında bu alanda gözlenen en çarpıcı örneğe hükümete tüm memurlar için genel azil yetkisinin verilmiş olmasıdır. Bu yetkiyle birlikte hükümet istediği memuru, altı aylık bir bekletme sürecinin ardından işten çıkarabilmekteydi ve bunun karşılığında yargı yolu kapalıydı (Özçelik, 2010: 179).

Aynı dönemlerde DP hükümetinin otoriterliğini tecrübe eden diğer bir kesim de gazeteciler olmuştur. 1954 senesinde Cemal Sağlam, Fuat Arna, Nihat Erim gibi birçok gazeteci ağır cezalara çarptırılmıştır. Özçelik'e göre,

Bu süreçteki çarpıcı bir örnek, 1950 seçimleriyle iktidara geldiklerinde kendilerine methiyeler sunan Necip Fazıl Kısakürek'in gittikçe Demokrat Parti'yi eleştiren yazılar yazması neticesinde, Necip Fazıl'ın mahkûm olması ve başyazarı olduğu Büyük Doğu gazetesinin kapatılmasıdır (2010: 178).

1955 senesi DP iktidarının en kritik senesi olmuştur denilebilir. Bu dönemde kökleri Lozan Barış Anlaşması'na uzanan Kıbrıs Bunalımı alevlenmiştir. Fatin Rüştü Zorlu'nun tezine göre ada, Türkiye'ye verilmeliyken Yunanlılar Enosis'te, yani adanın Yunanistan'a katılmasında, ısrarcı davranıyorlardı (Eroğul, 2014: 165). 6 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'teki evinin Yunanlılar tarafından bombalandığı haberleri çıkmış, bu noktada kamuoyu iyice gerilmiştir. Aynı gün içinde birçok yerde olaylar çıkmış, Rumların bulunduğu ortamlara saldırılar düzenlenmiş, İzmir'deki Yunan Konsolosluğu ateşe verilmiştir. Olaylar ancak ordunun müdahalesiyle birlikte bastırılabilmiştir. Tüm bu olaylar neticesinde 6-7 Eylül gecesi İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Aynı süreçte DP'de iç sıkıntılar da baş göstermeye başlamıştır. 1954 seçimleriyle birlikte sayısı artan DP'li milletvekilleri arasında ister istemez hizipçilik artmış, artan ekonomik sıkıntılarla birlikte DP yalnızca

⁴ Seçimlerde MP lideri Osman Bölükbaşı'nı seçen Kırşehir ilken ilçe haline getirilmiş; CHP'yi destekleyen Malatya bölünerek Adıyaman ili kurulmuştur.

dışarıdan muhalefet tarafından değil, aynı zamanda kendi içerisinde de eleştirilere maruz kalmıştır. Bunun sonucunda da partiden birçok ihraç ve istifa gerçekleşmiştir. 29 Kasım 1955'te yapılan grup toplantısıyla birlikte milletvekilleri bakanlara karşı oldukça sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Netice itibariyle, bütün bakanlar birer birer görevden ayrılmak zorunda bırakılmışlardır. Menderes'in de istifası gündeme gelmiş ancak Meclis'e verilen bir önergeyle hükümet düşmüş olmasına rağmen kendisi güvenoyu almıştır (Eroğul, 2014: 175).

Devam eden süreçte DP, CHP'den olduğu kadar, belli basın yayın organları ve üniversitelerden de eleştiri oklarına maruz kalmıştır. Bu sefer DP tarafından uygulanan otoriterliğin dozunun biraz daha arttığı söylenebilir. Örneğin, 1956 senesinde Adalet Bakanlığı on altı yargıcı emekliye zorlamış, bunun üzerine olağanüstü toplanma kararı alan Ankara Barosu'nun bu toplantısı yine Adalet Bakanlığı tarafından yasaklanmıştır. Benzer şekilde basın özgürlüğüne bir kez daha ket vurulmuş, çıkarılan yasalarla örneğin, altı ay mahkûm edilen gazetecilerin (ki o dönemde gazeteciler basit bir şekilde mahkûm edilebiliyorlardı) bir daha bu mesleği icra etmesinin önü kapatılmış, imzasız gazete yazılarının istendiği takdirde bir gün içinde savcıya bildirilmesi gerekli kılınmıştır. Daha sonra işçi birliklerinin kanuna aykırı işlediği gerekçesiyle önce İşçi Sendikaları Konfederasyonu, ardından da İstanbul, Sakarya, Ankara vs. işçi sendikaları kapatılmıştır. Yine 1956'da çıkarılan bir kanunla muhalefetin önü kesilmiş, birçok gösteri ve gezi nispeten basit gerekçelerle engellenmiştir.

Takip eden dönemde DP, siyasi gelişmelerin kendi aleyhine işlediği düşüncesiyle 1958'de yapılması öngörülen genel seçimleri 1957'ye çekerek tekrar iktidar olmak istemiştir (Altan, 2008: 145). Diğer yandan, yaklaşan 1957 seçimleri için muhalefet birleşme kararı almıştır ancak çıkarılan kanunla muhalefetin tek listeye seçime girmesi engellenmiştir. Sonuç olarak muhalefetin bütün çabalarına rağmen seçimlerden galip çıkan yine DP olmuştur. Yine de DP bu kez önceki seçimlerde görülen yüzdelerle karşılaşmamış, %47,3'lük bir oy oranına gerilemiştir. Bu oranla Meclis'te 424 sandalyeye sahip olan DP'nin karşısında %40,6'lık oy oranıyla 178 sandalyeyi garantileyen CHP, %3,8'lik oy oranıyla 4 sandalyeyi garantileyen Hürriyet Partisi (HP) ve %7'lik oy oranıyla 4 sandalyeyi garantileyen Cumhuriyetçi Millet Partisi⁵ bulunmuştur (Zürcher, 2013: 338).

1957 seçimlerinden 1960 Darbesi'ne kadar devam eden sürece bakmadan önce, DP hükümetlerinin iktisadi alandaki uygulamalarına da bir anlamda siyasi başarısızlıklara öncül olmaları itibariyle göz atmak yerinde olacaktır.

Ekonomik Gelişmeler

Milletvekili profilindeki tüm farklılıklara rağmen CHP ve DP'nin politikaları açısından büyük farklar bulunmamaktadır. Ancak yine de kimi alanlarda DP daha farklı yollar izlemiştir. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi, (yabancı sermaye de dâhil olmak üzere) özel teşebbüslere yapılan destektir ki DP, bunun sayesinde ekonomi alanında büyük başarı sağlayabilmiştir. Bu durum, DP'nin devletçilik anlayışından tamamıyla koptuğu anlamına gelmemektedir. Aksine, DP iktidarında devlet işletmelerinin sayısı artmış ve böylelikle sanayileşmeye hız kazandırılmıştır⁶. DP iktidarı devletçiliği, ekonomiyi kalkındırarak ve özel girişimlere yardımcı olacak bir biçimde uygulamıştır (Karpaz, 2014: 170). Dolayısıyla, piyasa faaliyetlerinde liberal sistem ön plana çıkmış, zorunlu haller dışında devletin piyasaya müdahale etmemesi gerektiği düşünülmüştür.

⁵ Cumhuriyetçi Millet Partisi, daha sonra Köylü Partisi'yle birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını almıştır.

⁶ Türkiye'nin büyük sanayi şirketlerinin birçoğunun temelini 1950'de atıldığı söylenebilir (Zürcher, 2013: 334).

DP'nin özellikle iktidarının ilk yıllarında gösterdiği ekonomik başarıların altında yatan faktörlerden birisi dış yardımlardır. Adnan Menderes her fırsatta dış yardımı meşrulaştıracak yönde konuşmalar yapmış, kendi kaynakları olmayan bir ülkenin başka türlü kalkınamayacağını belirtip İngiltere ve Almanya gibi ülkelerin de ekonomilerini dış destekle düzelttiklerini belirtmiştir (Dikilitaş, 2007: 156). Hükümet bu doğrultuda 1951 senesinde yabancı yatırımı teşvik etmek adına bir yasa çıkarmıştır. Yabancı yatırımlar ışığında, 1950 senesinin başından 1958 senesinin sonuna kadar DP'nin 54.035.000.000 Lira gibi bir dış destekten faydalandığı söylenebilir (Dikilitaş, 2007: 158).

Türkiye'ye yapılan dış yardımlardan en öne çıkan, ülkenin 1947'de kabul edildiği Truman Doktrini'ni takip eden Marshall Yardımı'dır. II. Dünya Savaşı'ndan çıkıp tam anlamıyla toparlanamamış Avrupa ülkelerine yardım etme gerekçesiyle başlatılan bu uygulamanın Amerika Birleşik Devletleri'ne uzun vadeli ekonomik katkısının dışındaki etkisi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin "komünist rejim tehlikesi" altında olan ülkeleri koruma altına alarak Soğuk Savaş döneminde "taraf" toplamaktı. Alınan destek, başlarda askeri nitelikteki yardımları içermekle birlikte zaman içinde ekonomik bir şekle bürünmüştür. Netice itibarıyla, Marshall Yardımı'yla birlikte devlet bütçesinin hemen hemen yarısına tekabül eden miktarlarda para elde edilmiş, bu parayla tarımda makineleşmenin önü açılmış, yollar yapılmış, çiftçiye tohumluk sağlanmış, Ziraat Bankası aracılığıyla kredi imkânları artırılmıştır (Aldan, 2012: 59)⁷.

DP'nin iktisadi başarılarının büyük bir bölümü tarım alanındaki politikaları sayesinde gerçekleşmiştir denilebilir. Tarım alanında yukarıda bahsedilen gelişmelerin yanı sıra, DP devlete bağlı toprakların bir kısmını köylüye dağıtmış, kısa bir zaman diliminde ülkedeki traktör sayısını on kat artırmış, ürünün nakil ve muhafazası için yeni fırsatlar sağlamış, tarımsal fiyatları artırarak köye daha fazla para girişi sağlanmasının önünü açmıştır (Eroğul, 2014: 132). Partinin ilk iktidar döneminde gerçekleşen tarım alanındaki kalkınmaya nicel olarak bakmak gerekirse:

Tablo 1. 1950-1954 Yılları Arasındaki Tarımsal Veriler

	1950	1951	1952	1953	1954
Ekilen alan (Bin hektar)	9.862	10.600	11.775	13.021	13.208
Traktör sayısı (Bin adet)	16.585	24.000	31.415	35.600	37.743
Traktörle işlenen arazi (Bin hektar)	1.244	1.800	2.356	2.670	2.831
Çift hayvanları sayısı (Bin adet)	2.495	2.506	2.349	2.390	2.592
Hayvanla işlenen arazi (Bin hektar)	13.298	13.478	15.005	16.142	16.785
Hububat ekim alanı (Bin hektar)	8.244	8.805	9.868	11.077	11.271
Hububat üretimi (Bin ton)	7.764	10.679	12.242	14.344	9.624

Kaynak: Aldan, 2012: 60.

Tablodan da görülebileceği üzere, DP'nin ilk iktidar döneminde hızlı bir tarımsal kalkınma gerçekleşmiştir ve bu da tarımla uğraşan vatandaşların DP'ye duydukları güveni sağlamıştır. Öyle ki, tarımla uğraşanlar büyük ölçüde DP'nin temel destekçilerinden olmuşlardır.

DP iktidarında gerçekleşen önemli gelişmelerden bir diğeri de hızlı nüfus artışıdır. Bunun yanı sıra, yapılan yollar tüm ülkeyi birbirine bağlamış, bununla ilişkili olarak da köyden kente göç artmış ve bunların sonucunda çarpık kentleşme olgusuyla karşı karşıya kalınmıştır. Ayrıca bu dönemde, tek parti döneminin aksine demir yolu yapımı neredeyse tamamen durmuştur ve karayolu taşımacılığına geçiş, kamu

⁷ Marshall Yardımı'nın Türkiye üzerindeki etkilerinin kısa vadede olumlu, uzun vadede olumsuz olduğu söylenebilir. Örneğin, Amerikalı uzmanların görüşleriyle birlikte yardımların %60'ı tarım alanında değerlendirilmiş, Türkiye 1950'li yıllarda dünyanın en önde gelen buğday üreticilerinden biri olmuştur ancak tarım aletlerinin de dışarıdan getirilmesi, bu aletlerin bakım ve onarım gibi konulardaki maliyetlerine yansımış, dış yardım olarak gelen paranın büyük bölümünün tekrar Amerika'ya gitmesi anlamına gelmiştir (Ertem, 2009: 395-394).

taşımacılığında özel mülkiyet taşımacılığına doğru kayılmış olduğu anlamını taşımaktadır, çünkü o dönemki kamyon ve otobüslerin büyük bölümü özel mülkiyete aitken demiryolları devlete aittir (Zürcher, 2013: 329). Bu örnek üzerinden DP'nin devletçi bir anlayıştan çok liberal bir anlayışı benimsediği açıkça okunabilir.

Sanayileşmeyle bağlantılı olarak kentlerde iş gücüne ihtiyaç 1950'den itibaren artmış, tarım işçileri ve az topraklı köylüler şehirlere göç etmeye başlamışlardır (Karpat, 2014: 172). Bunun neticesindeyse Türkiye'nin demografik görünümü değişmiş, kentli nüfus yükselişe geçmiştir. Ayrıca sanayiler, hızla artan işgücüne cevap verememiş, çalışanların büyük bir kısmı geçici işçi veya sokak satıcısı olarak çalışmaya başlamıştır (Zürcher, 2013: 330). Sayıları oldukça fazla olan ve her yıl sürekli artmaya devam eden göçmenler gecekondulaşmaya da neden olmuştur. Bunlar neticesinde, temel olarak köylüler ve tarımla uğraşanların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen DP programı, baş gösteren yeni sosyo-ekonomik problemlerle etkili bir biçimde baş edememiştir. Göç ve kentleşme konusunu Gökçen (2013: 224) şu şekilde ifade etmiştir:

Hızlı göç şehirlerin tam bir şehir niteliğine kavuşmasını önlemiş, önemli sosyal ve ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şehirlere yerleşen kırsal kesim insanının ekonomik, sosyal ve kültürel sorunları parti ve hükümet politikalarına, Büyük Millet Meclisine ve yerel idarelerin politikalarına etki etmiş, bunların yerleşim, altyapı, eğitim, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması merkezi hükümetin ve yerel idarelerin önemli ekonomik sorunları arasına girmiştir.

Tüm bu sorunlarla birlikte canlanma dönemi 1954'te sona ermiştir. 1953 yılının milli gelir seviyesine kıyasla 1954'teki düşüş, %8,8 civarında olmuştur ve bu seviye ancak 1956 yılında aşılabilmektedir (Eroğul, 2014: 194-195). DP iktidarının ilk yıllarındaki tarımsal kalkınmanın ana sebepleri, etkili alanların genişletilmesi ve iyi giden hava koşulları olmuştur ancak hava muhalefetiyle birlikte tarım alanında gerileme görülmüş, hükümet %13 civarından %4 civarına düşen ekonomik kalkınma seviyesine rağmen ithalat yapmaya ve ödemeleri ertelemek itibarıyla dışarıdan borç almaya devam etmiştir (Zürcher, 2013: 33). Yüksek seyreden enflasyon oranları Ağustos 1958 tedbirleri ile birlikte düzeltilmeye başlanmışsa da bu, DP'nin çöküşünü engellemede yeterli olmamıştır.

Denilebilir ki DP daha 1954'te iktisadi bir başarısızlık sürecinin içine girmiştir ve bu da takip eden siyasal başarısızlıklarla birlikte partinin git gide artan anti-demokratik uygulamalarının ve otoriter politikalarının temel kaynağı olmuştur.

27 MAYIS 1960 DARBESİNE DOĞRU: BİR DÖNEMİN SONU

Partinin 1945-1950 yılları arasındaki muhalefet dönemine, 1950-1954 yılları arasındaki ilk iktidar dönemine ve 1954-1960 yılları arasındaki ikinci iktidar döneminden partinin kapatılış sürecine çizgisel bir şekilde bakıldığında özgürlükçü ve demokratik bir anlayıştan yavaş yavaş otoriter ve anti-demokratik bir anlayışa geçildiği anlaşılmaktadır (Özçelik, 2010: 163).

Buradan, silahlı kuvvetler bünyesinde iktidar karşıtlığını darbe gibi radikal seviyelere taşıyacak kadrolara zemin hazırlayan unsurların ekonomik başarısızlıklarla harmanlanan otoriter politikalar olduğu çıkarılabilir. Askeri darbe aslında bir grup subayın hükümete komplo hazırladığı iddiasıyla yargılandığı ve "Dokuz Subay Olayı" olarak bilinen meseleyle birlikte "gelmekte olduğunu" hissettirmiştir.

Takvimler 27 Mayıs 1960 tarihini gösterdiğinde Albay Alparslan Türkeş radyodan bir bildiri okumuştur. Bildiriye göre, "kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır". Bildiri, "hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir" diyerek darbenin yansızlığını

vurgularken⁸ “Bu harekâta Silahlı Kuvvetlerimiz; partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi, hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır“ ve “Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun, her vatandaş; kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir” ifadeleriyle bunu pekiştirip demokrasi ihtiyacına işaret etmiştir. Bu bildiriden sonra iktidar demokrasiyi, Atatürk inkılaplarını ve laikliği savunmak üzere harekete geçtiğini belirten ve Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığındaki Milli Birlik Komitesi’ne (MBK) geçmiştir (Karpaz, 2014: 173).

Grafik 2. 30 Eylül 1960 tarihli Yeni Asır gazetesinin haberine göre Demokrat Parti, mahkeme kararıyla 29 Eylül 1960'da kapatılmıştır.

Bu dönemde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve TBMM Başkanı Refik Koraltan başta olmak üzere birçok DP'li tutuklanmış, anayasa ve parlamento feshedilmiş, DP mahkeme kararıyla kapatılmış, siyasi faaliyet yasağı uygulanmıştır. Tutuklanan DP'liler daha sonra yargılanmak üzere Yassıada'ya sevk edilmiştir. Eylül 1961'de Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatın Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam cezasına çarptırılmış, birçok milletvekili de farklı cezalar almıştır (Karpaz, 2014: 175). Verilen cezalar, İnönü dâhil olmak üzere birçok farklı çevre tarafından eleştirilmiştir. Celal Bayar'ın cezası, ilerlemiş yaşı ve sağlık durumu nedeniyle ömür boyu hapis cezasına çevrilmiştir.

Diğer yandan, MBK içindeki farklı görüşler nedeniyle yönetimi tekrar sivil iradeye devretmek zaman almıştır. Bu süreçteki müzakerelerin bir sonucu olarak Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası'na DP'li milletvekillerinin seçilmesinin engellenmesi nedeniyle bu anayasanın temelinde CHP ideolojisinin yattığı söylenebilir (Karpaz, 2014: 174). 1961 Anayasası, bir askeri darbe anayasası olması bağlamında değerlendirildiğinde hak ve özgürlükler bakımından liberal olması açısından dikkat çekicidir. Örneğin, bu anayasayla birlikte, çoğunlukçu demokrasi anlayışından çoğulcu demokrasi anlayışına geçilmiş ve böylece azınlıkların hakları genişletilmiş, kanunların anayasaya (ve dolaylı olarak demokrasiye)

⁸ Diğer yandan, CHP'deki asker kökenli milletvekillerinin çokluğu ve partinin genel olarak orduya yakınlığı nedeniyle darbenin belirtildiği gibi tarafsız olmadığı iddiaları gündeme gelmiştir.

uygunluğunu denetleyen bir Anayasa Mahkemesi kurulmuş, tam anlamıyla parlamenter sistem kabul edilmiş ve yargı bağımsızlığı net bir şekilde benimsenmiştir. 1961 seçimlerinde CHP %36,7, (kimilerince DP'nin devamı olarak nitelenen) Adalet Partisi %34,7, (DP'den ayrılan HP'nin bir devamı olarak görülen) Yeni Türkiye Partisi %13,9, CKMP ise %13,4 oranında oy almıştır (Zürcher, 2013: 358). Bu durumdan memnun olmayan ordunun bazı kesimleri tekrar darbe gerekliliğine vurgu yapmış ancak bunun yerine koalisyon yolu denenmiş ve cunta bu şekilde son bulmuştur.

SONUÇ

Sonuç olarak DP sosyal hayat ve ekonomik anlamda kendinden önceki döneme göre daha liberal adımların atıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin demokratikleşme sürecine bu sosyal özgürlük alanının olumlu bir katkı sağladığı yadsınamaz. Öte yandan, küreselleşen dünyada atılan liberal adımların da olumlu DP siyasalarından olduğu söylenebilir. Söz konusu adımlar özellikle DP'nin iktidara geldiği ilk dönemlerde daha açık ve net bir şekilde görülebilir. Ancak sürecin devamında DP özellikle muhalif siyasi görüş ve tutumlara karşı otoriter bir tutum sergilemekten geri durmamıştır. Bu tutumlar DP'nin sosyal hayata yönelik yaklaşımlarında ve ekonomi politikalarında da yer yer gözlemlenmiştir. Sonuç itibarıyla DP, on yıllık iktidar döneminden sonra Türkiye'nin siyasi hayatındaki başat aktörler arasında çekilmiş ancak Türkiye siyasetinde her zaman için bir köşe taşı olarak var olmaya devam etmiştir.

DP, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin muhafazakâr siyaset açısından ilk büyük temsilcilerinden olmuştur. Partinin CHP içinden çıkıp Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında deneyimlenecek olan siyasal gelişmeler için bir başlangıç noktası sunmuş olması DP'nin iktidarda kaldığı on yıllık dönemi önemli bir hâle getirmektedir. DP bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nde bir düalizmin başlangıcı olmuş ve seküler/geleneksel dikotomisine ilişkin siyasi tartışmaların temas etmek durumunda kaldığı bir referans noktası olmuştur. Mevcut çalışmayla Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili hayatı başlatan DP iktidarına ilişkin alanyazına derleyici bir katkı sağlandığı düşünülmektedir. Bu katkının Türkiye'de çok partili hayata yönelik alanyazın için yapıldığı da ileri sürülebilir. Öyle ki, Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili hayatın doğru anlaşılabilmesi için ilk olarak DP'nin doğru anlaşılması gerekli gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Aldan, E. (2012). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Yıllarının Demokrasi Kavramı Ekseninde Sosyolojik İncelemesi: Demokrat Parti Uygulamaları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Muğla.*
- Altan, C. (2008). Türkiye'de Erken Genel Seçimleri Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16, 143-158.
- Demokrat Parti Tüzük ve Program.* (1949).
- Dikilitaş, O. S. (2007). Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-ekonomik Alandaki İcraatları (1950-1960). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Konya.*
- Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- Gökçen, A. (2013). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme. Zencirkıran, M. (Ed.). *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. 4. Baskı. Bursa: Dora Yayıncılık.
- İnönü, E. (1998). *Anılar ve Düşünceler* (7. Baskı). İstanbul: Yorum Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2013). *Türk Demokrasi Tarihi* (4. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2014). *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012* (4. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

- Özçelik, P. K. (2010). Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 163-187.
- Sığın, A. (2014). Laiklik Çerçevesinde Türkiye'de Din ve Toplum: Dünü, Bugünü ve Yarını. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(35), 474-485.
- Taşdöven, Z. (2013). Demokrat Parti Dönemi Eğitim Anlayışı. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Aydın*.
- Zürcher, E. J. (2013). *Modernleşen Türkiye Tarihi* (28. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeşil Siyaset: Yeşil Partilerin Avrupa Siyasetinde Gelişimi ve Türkiye'ye Yansıması

Hakan CANDAN

Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Yönetim Bilimleri ABD.
hakancandan@kmu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9496-9784>

Oğuzhan ARI

Öğr. Gör., İskenderun Teknik Üniversitesi, Rektörlük
oguzhan.ari@iste.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6560-7370>

Makale Başvuru Tarihi : 12.11.2023
Makale Kabul Tarih : 14.12.2023
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023
Makale Türü: Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.10442690

Özet

Anahtar Kelimeler:

Ekoloji, Yeşil Parti,
Ekolojik Siyaset,
Yeşil Politika,
Türkiye.

Sanayi devriminin ardından artan çevre sorunlarının canlı ve cansız tüm yaşam alanlarını tehdit etmesi, ekolojiye verilen zararın sorgulanması ve çevreci anlayışın gündeme gelmesine olanak sağlamıştır. Gelişmiş ülkelerde çevreci hareketler doğrultusunda çevreci anlayış siyasallaşmaya başlamıştır. Çevreci anlayışın siyasete girmesiyle yeşil siyaset ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda yeşil partiler kurulmaya başlamıştır. Dünya siyasetinde yer alan yeşil partiler Türkiye'de de yer almaktadır. Bu çalışmada, çevrecilik konusuna, çevreci anlayışın ortaya çıkmasına ve siyasallaşma sürecine bakılarak ve Türkiye'de bu sürecin nasıl geliştiğine yer verilmiştir. Bu bağlamda Yeşil hareketin Türkiye'deki toplumsal sorunların ön planda olması nedeniyle dünyada yeşil hareketin gelişim sürecine oranla daha yavaş ilerlediği tespit edilmiştir.

Green Politics: Development of Green Parties in European Politics and Its Reflection on Turkey

Abstract

Keywords:

Ecology, Green
Party, Green
politics, Ecological
politics, Turkey.

The environmental problems that increased after the industrial revolution have threatened all living spaces, query the damage to ecology, and enabled the environmentalist understanding to come to the agenda. In developed countries, environmentalist understanding has started to become politicized in the direction of environmental movements. Green politics has emerged with the introduction of environmentalist understanding into Politics. As a result, green parties started to be established. Located in world politics, green parties, is located in Turkey. In this study, the subject of environmentalism, environmental understanding and the emergence of a politicized process and in Turkey has been given on how this process develops. In this context, it has been determined that the green movement is progressing slower than the development process of the green movement in the world due to the fact that social problems in Turkey are at the forefront.

GİRİŞ

Yeşil hareket, 1960-1970 yılları arasında ortaya çıkan ve sonraki süreçte “68 kuşağı/dönemi” olarak adlandırılacak olan toplumsal hareketlerle yakından ilişkili olup, bir “meydan hareketi” olarak kendini göstermiştir. 1980’li yıllarda ise Avrupa siyasetinde “yeşil” hareket siyasallaşarak partileşme sürecine girmiştir. Bunun sonucundaysa mevcut parti aksiyonlarında ve partilerin örgütlenme modellerine yeni bir siyasi hareket biçimi oluşmaya başlamıştır. Bu çerçevede yeşillerin, ekolojik yönelimli eğilimleri, parti örgütlenmesinde yatay bürokrasiyi tercih etmeleri, ademi merkezîyetçi tutumları, küreselleşme karşıtılarıyla diğer klasik/geleneksel parti tiplerinden ayrılmaktadır. Bu yönleriyle geleneksel parti tiplerinden ayrılan yeşiller, yapısal ve kurumsal süreçlerini “özgün parti gelişimi” anlayışı çerçevesinde tamamlamışlardır. Bu perspektifte “yeni” bir siyasi oluşum olarak ortaya çıkan bu partiler siyaset bilimi literatürüne de “yeni” bir çalışma alanı olarak yansımıştır. 1980’lerin sonundaysa Yeşiller; Almanya, Belçika ve İsveç gibi ülkelerde seçim barajlarını aşmış parlamentoda temsil sayısı elde etmeye başlamışlardır. Seçimlerde alınan bu sonuçlar “yeşil” hareketin başarılı bir siyasi örgütlenme olduğunu göstermektedir.

1980’li yıllar “Yeşiller” için bir çıkış/trend dönemini temsil ederken, 1990’lı yıllar ise küreselleşmenin etkisiyle bir düşüş dönemini ifade etmektedir. Bu çerçevede 1990’lı yıllarda “Yeşiller”, sert muhalefet, sağ popülizm ve geleneksel siyasi partilerin programlarına yeşil meseleleri dahil etmesi gibi etkenler karşısında temsil sayılarını koruma konusunda zorluklar yaşamıştır. Bu bağlamda, 1980’lerin sonundaki seçim başarıları yerini başarısızlıklara bırakmıştır.

Bu çalışmanın amacı, yeşil hareketin ortaya çıkış sürecini inceleyerek bu sürecin Avrupa’daki ve Türkiye’deki yansımalarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Bu perspektifte, yeşil hareketin Avrupa’daki yansımalarını tespit etmek için örneklem olarak Avrupa Birliği (AB) Parlamentosu yeşiller grubunda en çok temsilci üyesine sahip iki ülke (Almanya ve Fransa) seçilmiştir. Bu iki ülkede faaliyet gösteren yeşil partilerin arka planları, oy oranları ve gelişim süreçleri “Alman Yeşiller Partisi: Bündnis 90 / Die Grünen” ve “Fransız Yeşiller Partisi: Europe Écologie - Les Verts” başlıkları altında sunulmaktadır.

Yeşil hareketin Türkiye siyasetine yansımaları ve örgütlenme biçimleri 3. Yeşil Siyasetin Türkiye’ye Yansıması ve Yeşiller Partileri başlığı altında sunulmaktadır. Bu başlık altında Türkiye’de yeşil siyasetin benimsemiş olduğu stratejiler tespit edilmiştir. Türkiye’de var olan kurumsal örgütlenmeleri sunulmaktadır.

Bu çalışma sürecinde, metot olarak nitel çalışma verilerinden yararlanılmıştır. Literatür taraması sonucunda alanda büyük bir eksiklik tespit edilmiştir. Bu bağlamda yabancı literatürde daha önce yapılmış çalışmalara göz atılacak olursa, Jonathan Porritt’in 1988’de yayınlamış olduğu “Yeşil Politika” isimli kitap 68 kuşağı ile belirginleşen çevre bilinci ve küreselleşme karşıtlığının nasıl ve hangi şekilde politize olup siyasal partileşme yoluna girildiğini anlatan eleştirel bir eserdir. Elizabeth Bomberg’in 1998’de yayınlamış olduğu, ‘Avrupa Birliği’nde Yeşil Partiler ve Politika’ kitabı ise sadece Avrupa Birliği özelinde Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde siyaset yapan yeşil partilerin incelemesini ortaya koyan bir eserdir. Emilie Van Haute’nin editörlüğünü yaptığı 15 makaleden oluşan 2016 yılında yayınlanan, ‘Avrupa’da Yeşil Partiler’ eseri ise Avrupa’nın çeşitli coğrafyalarındaki yeşil partilerin ideolojilerinin karşılaştırmasının yapıldığı karşılaştırmalı bir eserdir. Jon Burchell’in 2002 yılında yayınladığı, ‘Yeşil Politikanın Evrimi’ isimli eser ise Avrupa’daki yeşil partilerin, programatik, örgütsel ve stratejik evrimini inceleyen bir eserdir. Dick Richardson’un 1995’te yayınlamış olduğu ‘Yeşil Meydan Okuma’ isimli eser ise yeşil partilerin yükselişi ve gelişmesindeki ana faktörleri ve seçim başarılarını analiz eden bir eserdir.

Türkçe olarak ortaya konulmuş literatüre bakıldığında ise genellikle yalnızca bir ülke bazında yapılmış çalışmalar göze çarpmaktadır. Cansu Arısoy’un ‘Ekolojik Siyaset: Almanya Yeşiller Partisi’ isimli makalesi buna iyi bir örnektir. Emine Akçadağ’ın “Avrupa Parlamentosu ve Parlamentodaki Siyasal Gruplar” isimli makalesinde de yeşil parti ve yeşil harekete bir ayrı parantez açılmıştır. Mehmet Akif Özer ve Reha Bayansar’ın beraber ortaya koyduğu “Ekolojik Hareketten Siyasi Popülizme: Alman Yeşil Parti Örneği” isimli makale tek

ülke bazlı başka bir çalışmaya örnektir. Oğuzhan Göktolga'nın ortaya koyduğu "Postmodern Siyasetin Bir Yansıması: İsviçre Yeşil Liberal Partisi" isimli makalesi ülke bazlı çalışmalara başka bir örnektir. Ümit Şahin'in ortaya koymuş olduğu "Yeşil Politika" isimli makale ise yeşil politika başlığı altında radikal reformizm, pasifizm ve ekolojik muhalefet kavramlarının ayrıntılı bir incelemesini bize sunmaktadır. Rabia Bahar Üste'nin ortaya koymuş olduğu "Doğanın Siyaset Paradigması: Yeşil Siyaset" isimli makale ise 68 hareketi ile başlayan bir toplumsal hareketin nasıl parlamentoya taşındığını bilimsel bir şekilde ortaya koyan bir çalışmadır.

Literatür taramasında da görüldüğü üzere Yeşil siyasetin partiler özeline indirgenerek Türkiye'ye yansımalarını karşılaştırmalı olarak ortaya koyan betimleyici bir çalışmanın eksikliği göze çarpmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkarılmasında karşılaşılan en büyük zorluk ise alandaki literatürün yetersiz olmasıdır. Makale türünün literatürdeki yetersizliğinden dolayı bu çalışmada nitel veriler için alanda yayınlanmış olan kitaplardan yararlanılmıştır. Literatürdeki bu kısırlık yeşil hareketin dünya siyaseti için geç sayılabilecek bir tarihte kurumsallaşması ile doğru orantılıdır.

YEŞİL İDEOLOJİDEN YEŞİL SİYASETE

İnsanoğlu tarih öncesi çağlardan itibaren doğayı kontrol etme çabası içerisinde olmuş, tarihin her döneminde de doğa üzerinde olumsuz etkiler bırakır hale gelmiştir. Sanayi devrimleri ve sonrasında yaşanmış olan dünya savaşları ile insanoğlu doğaya daha önce hiç vermediği kadar zarar vermiştir. Bu doğrultuda zaman içerisinde doğaya verilen zarar ve çevre kirliliği ile mücadele gündeme gelmiştir. 1960'lı yıllar ile dünyada çevreye dair endişelerin giderek daha fazla konuşulmaya başlanması, ekolojik düşüncenin yayılması, çevreyi idrak etmek ve çevre sorunlarını çözmek amacıyla yeni kavramlar ve düşünceler doğmuştur (Sipahi ve Dinçer, 2019: 19).

Yeşil teori, küresel politikaların gelişirken çevresel sorunların da dikkate alması gerektiğini belirtmektedir. Bu sebeple özellikle küreselleşme ile beraber uluslararası siyasetin önemli konusundan birisi çevre olmuştur (Mutlu ve Zenginoğlu, 2019: 461). Çevre konusunun uluslararasılaştırılması, ilk olarak "ekoloji" teriminin literatüre girmesi ile uluslararası alanda gündemin üst sıralarına yükselmiştir.

Ekoloji sözcüğü ilk olarak 1870'te bir Alman biyoloğu olan Ernest Haeckel tarafından kullanıldı; fakat, profesyonel bir statü kazanması gereken en son bilim dalı olan "ekoloji" 1930'lara kadar bu statüyü kazanamadı. Profesyonel ekolojistler farklı yaşam biçimleri arasındaki karşılıklı ilişkiler ve bunların birbirine bağımlılığı üzerinde önemle durarak, çevreleriyle ilişkileri içinde hayvan ve bitki sistemlerini incelerler (Porritt; 1989: 10).

Almanya, sanayi sektöründe dünyanın diğer ülkelerine göre daha ileri bir seviyede olması sebebiyle, çevrenin korunması yönündeki düşüncelerin öne çıkarılması ve çevrenin insanoğlu için en önemli kaynak olduğu ve onun korunması yönündeki düşünceler etrafında şekillenmiştir (Heywood, 2003: 213).

"Batı Avrupa'da 20. yüzyılın son çeyreğinde gelişen ve değişimlere neden olan toplumsal hareketler, siyasette yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur." (Üste, 2015: 39). II. Dünya Savaşı'nın ardından "refah devleti" olarak şekillenen yeni politik düzen, toplumsal hareketlerin de etkinlikleri aracılığıyla "meydan okuma" olarak nitelendirilen bir döneme geçmiştir.

Gezegene verilen zarar konusunda endişeli çevreciler, nükleer karşıtı aktivistler, çatışmaların çözümüne alternatif yollar öneren şiddet karşıtı barış eylemcileri, feministler, diktatoryal ve otoriter rejimlere karşı savaştan özgürlük ve insan hakları savunucuları, anarşistler, sömürgeciliğin sonlandırılmasını savunan ve gezegenin kuzeyi ile güneyi arasında ekonomik yönden daha dengeli ilişkiler öneren "üçüncü dünya" dayanışma hareketleri, hayvan hakları hareketi, fakirliği sonlandırmak ve sosyal adalet için uğraşan aktivistler, eşcinseller gibi birçok toplumsal hareket yeşil siyasetin tabanını oluşturdu (Gülgeç, 2017: 36).

Yeşil siyaset, bu toplumsal hareketlerin varlığında ve bunların zaman içerisindeki birikimlerinden faydalanarak büyüyüp gelişmiştir.

Siyasi olarak yeşil düşünce, yeşil siyaset olarak isimlendirilen akım, çevresel sorunların küreselleştiği 1960'lı ve 1970'li yıllara denk gelmektedir. Bu dönemde meydana gelen çevresel sorunlar ilk zamanlarda düşüncenin sivil toplum kuruluşları olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1969 yılında Yeryüzünün Dostları'nın (Friends of the Earth) ve 1971'de Yeşil Barış'ın (Green Peace) kurulması gibi Sivil Toplum Kuruluşları'nın ortaya çıkmasıyla (Arslan, 2011: 250) küresel alanda yayılmaya başlamışlardır. Bu siyasi düşünce zamanla, ülkelerin içinde kendisine siyasi partiler olarak yer bulmuştur ve ideoloji tarafı daha az görülmeye başlanmıştır.

Yeşil siyaset, “ekolojik ve çevresel konulara önem veren, şiddet karşıtlığı ve toplumsal adaleti savunan, katılımcı demokrasi üzerinde şekillenmiş bir ideoloji olarak tanımlanmaktadır.” Politikada yeşil ideoloji en yaygın anlamıyla çıkış noktasını ve argümanlarını çevrecilikten, sosyal adalet ve ileri demokrasiden aldığı ifade etmektedir (Arısoy, 2016: 88). Demokrasi ve çevre konularına ek olarak yeşiller, sivil haklar, pasif direniş, sosyal adalet ve sosyal ilerleme gibi konular hakkında da çalışmalar yapmaktadır. Yeşil ideoloji eko-sosyalizm, eko-anarşizm ve eko-feminizm gibi kendine yakın bulduğu ideolojilerle de etkileşim halindedir (Arısoy, 2016: 89).

Yeşil siyasetin hedeflediği politikaları, toplumsal hareketlerin iddialarının haricinde bireyci bir anlayış ile tüketim alışkanlığının terk edilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının gündeme alınması ve diğer taraftan dışa bağımlı olmayan bir iktisadi düzenin çerçevesinin belirlenmesi şeklinde ifade edilmiştir (Porritt, 1989: 134).

Söz konusu bu politik düşünceler yeşil partilerin ortaya çıkması hususunda kilometre taşı olmuştur. Kendilerinin klasik çevreci düşünce ve hareketlerden farklı olduklarını belirtmek için “yeşiller” tanımlaması yapmışlardır. Özellikle Alman ekolojik hareketinin yakalamış olduğu başarı ile gündeme girmiştir. Bu dönemden sonra ortaya çıkmış olan ekolojik partiler ise kendilerini tanımlamak için “Yeşiller” kavramını kullanmışlardır (Sipahi ve Dinçer, 2019: 27).

YEŞİL PARTİLER

Yeşil Partiler' in ilki 1972 yılında Yeni Zelanda'da görülmüş ve 1980 yılında sonra yeşil siyasi partiye sahip ülke sayısı giderek artış göstermiştir. “Yeni Zelanda, İngiltere, Almanya, Fransa, İsviçre, Avusturalya, Belçika, Kanada, Avusturya, Danimarka, Hollanda, İtalya, Japonya, İspanya, İsveç, Portekiz, Finlandiya gibi” (Bozkır, 2018: 62) çevreci siyasal partiler kuran ülkelerin ardından 1990'lara doğru Arjantin, Şili, Türkiye ve Brezilya gibi ülkeler de çevreci siyasal partilerini kurmuşlardır.

Yeşil partilerin ön plana çıkmasında ve siyasette bulunmasında çevre sorunları, büyüme problemleri, nükleer güç konularının gündemden düşmemesi ve yaşanan çevre felaketlerinin sürekliliği önemli etkenler olmuştur. Yeşil partiler, çevresel konulara önem vermekte, toplumsal adaleti, katılımcı demokrasiyi, şiddet karşıtlığını desteklemekte ve genel olarak politikalarını üç temel konu çevresinde şekillendirdiklerini ifade etmektedirler. Bunlar; çevrecilik, sosyal adalet ve demokrasidir. Bunun yanı sıra demokrasi ve çevre konusundaki çalışmalarına ek olarak toplumsal eşitlik, sivil haklar, sosyal ilerleme, pasif direniş ve adem-i merkezîyetçi yönetim anlayışı konularında da çalışmalar yapmaktadırlar (Bozkır, 2018: 62). Yeşil partiler, siyasi arenada kuruluşunu tamamlamış ve kurumsallaşmış bir politik aktör olarak demokratik siyasi mücadeleyi baz almakla birlikte demokratik siyaset dışı hareketlerle ilişkisini koparmayarak yönetilenler arasında çevre bilincini yükseltmeye ve gündemde tutmaya çalışmaktadırlar.

Çalışmanın bu bölümünde Avrupa Birliği Parlamentosu içerisindeki Yeşiller Partisi üye sıralamasına göre en çok üyenin bulunduğu ülkeler olan Almanya ve Fransa göz önüne alınarak Yeşillerin Avrupa'ya yansımaları değerlendirilecektir.

Alman Yeşiller Partisi: Bündnis 90 / Die Grünen

1970'li yılların sonunda Almanya'da oluşan Yeşiller'in temelini yurttaş inisiyatifleri, ekolojistler, nükleer karşıtları ve barış aktivistlerinin içinde bulunduğu birçok toplumsal hareket oluşturmuştur. 1980 yılında partinin kurulmasının ardından yerel ve bölgesel seçimlerde elde ettikleri başarılar 1983 yılında federal seçimlerde % 5,6 oy oranına sahip olarak 27 milletvekilini parlamentoya göndermiştir. 1987 yılında ise 42 koltukla yükselişine devam etmiştir. 1984 yılında yapılan Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde Alman oylarının % 8.2'sini ve daha sonra 1989 yılında ise oyların %8.4'ünü alarak başarı ivmesini devam ettirmiştir (Gülgeç, 2017: 61-62).

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi yeşillerin yükselişini durdurmuştur. Doğu ve Batı Almanya yeşilleri bu süreçte birleşme fikrine olumlu bakmıyordu. 1990 yılındaki seçimde oy kaybetmelerinin üzerine 1993 yılında Batı Almanya (Die Grünen) ve Doğu Almanya (Bündnis 90) Yeşil Partileri birleşerek Bündnis 90 / Die Grünen ittifakını kurmuştur. 1998 yılında gerçekleşen seçimlerde parti iktidar olma şansını yakalamıştır (Bukow, 2016: 118).

Partinin genel olarak politikalarına bakıldığında; çevre kirliliği ile mücadele, nükleer güç kullanımının durdurulması, kadınların toplumsal hayatın her alanında özgür ve eşit konuma gelebilmesi için mücadele etme, mültecilerin haklarının korunması, sürdürülebilir tarım politikalarının geliştirilmesi, sosyal devlet politikalarının yaygınlaşması, küresel barışın sağlanması, yenilenebilir enerji kullanımının artırılması gibi konu başlıkları yer almaktadır (Bündnis 90/Die Grünen Parti Programı, 2022).

Alman Yeşillerinin başarılı olmasının nedenlerine bakıldığı zaman ilk dikkat çeken devlet desteğidir. Alman devletinin seçimde %0.5 oy ve üzeri almış olan partilere sağlamış olduğu hazine yardımı yeşil partilere partileşme sürecinde motive eden bir kaynak olmuştur. Hazine yardımı aracılığıyla daha fazla kampanya yapma imkânını bulmuşlardır. Bir diğer neden ise Almanya 'da uygulanan seçim sistemidir. Seçim sistemindeki %5'lik baraj yeşillerin bir arada durmasına bir engel olmak yerine seçmenleri motive eden bir unsur olmuştur. Bir diğer unsur da insan kaynağıdır. Diğer partilere oranla daha genç, eğitilmiş aktivistlerden oluşan Alman Yeşilleri bu insan topluluğunu yönlendirme konusunda başarılı olmuştur (Gülgeç, 2017: 69-70).

Fransız Yeşiller Partisi: Europe Écologie - Les Verts

Les Verts 1984 yılında kurulmuştur. 1980'li yılların sonunda Avrupa'da yaşanan çevresel endişelerin artması Fransa'ya da yansımış, bu durum seçmenlere de yansımıştır. Fransız Yeşilleri, 1989 yılındaki AP seçimlerinde %11 oy alarak parlamentoya 9 milletvekili göndermiştir (Carter, 1994: 500). 1990 yılında Génération Écologie adında ikinci bir yeşil parti kurulmuştur. 1992 yılındaki bölgesel seçimlerde iki farklı yeşil parti bulunmasına rağmen yeşiller toplamda %15 oya ulaşmıştır. Bu durumun sebebi yalnızca insanların ekolojik duyarlılığı değildir. Bu bağlamda, nispi temsil sisteminin küçük partilerin desteklenmesinde etkili olmuştur (Villalba, 2016: 118).

2009 yılındaki AP seçimlerine Les Verts ve içerisinde birçok ekolojistin bulunduğu Europe Écologie ile oluşturulan ittifakla girmişlerdir. İttifakın aldığı başarı sonrası devamlılığına ve bir sonraki seçime de aynı şekilde katılmaya karar vermişler, 2010 yılında ise Europe Écologie – Les Verts (EELV) adında bir siyasi partiye dönüşmüşlerdir (Gülgeç, 2017: 81-83). Fransız Yeşilleri Almanlar kadar güçlü bir siyasi parti düzeni oluşturamadılar. Fransa'daki seçim sistemleri yeşillerin büyümesinin önündeki engel olmuştur. Bu engele rağmen siyasette hala varlığını devam ettirmektedirler.

YEŞİL SİYASET'İN TÜRKİYE'YE YANSIMASI VE YEŞİLLER PARTİSİ

Türkiye'de yeşil siyaset konusundaki hareketlenme, ilk olarak 1975 yılı ile kamunun faaliyetleri sonucu ortaya çıkmış olan yerel çevresel sorunların çözülmesi için başlamıştır. 1975 yılında Murgul'da Etibank Bakır

İşletmeleri'nin bitki örtüsüne zarar vermesi sebebiyle halkın dava açması bunun ilk örneğidir. 1977 yılında Silifke Akkuyu'ya bir nükleer santral yapılması fikri üzerine yapılan eylemler yapılması, 1984 yılında Gökova'da yapılacak Termik Santral'in tepkiler alması, 1986 yılında Çernobil'in yarattığı etkinin Türkiye'ye yansması ve gösterilen tepkiler ilk çevre hareketleri olarak sayılabilmektedir (Duru, 1995: 63).

1980 yılında gerçekleşen darbenin yarattığı antidemokratik ortam sebebiyle²² Türkiye'de 1980'li yılların sonları çevre hareketlerinin siyasallaşmaya başladığı yıllardır (Ökmen ve Görmez, 2009: 112-113). Çevreci anlayışın siyasallaşmasını sağlayan ise Yeşil Parti'nin kurulmasıdır.

Yeşiller Partisi (1988)

6 Haziran 1988 tarihinde Yeşiller Partisi kurulmuştur, partinin başına Celal Ertuğ getirilmiştir. Yeşiller Partisi, demokratik bir toplum yaratmayı amaçlayan siyasal kuruluş olmanın yanında insanlar arası ilişkilerin insan-doğa ilişkisinden bağımsız olamayacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra dünya barışını ve doğal dengenin korunmasını sağlamayı hedeflediklerini ifade etmişlerdir (Bozkır, 2018: 64-65).

Yeşiller Partisi, yalnızca çevre sorunlarıyla sınırlandırılan bir parti değil, aynı zamanda toplumsal sorunları da ele alan bir yapıdadır. Yeşiller Partisi'ni dönemin siyasi partilerinden ve çevreci örgütlerden ayıran noktalar çevre sorunlarının siyasal ve toplumsal boyutuna vurgu yapması, yurttaş girişimlerine vurgu yapması, insan haklarını savunmaları ve ölüm cezalarına karşı çıkmalarıdır (Sulak, 2018: 62).

1988 yılında kurulan Yeşiller Partisi'nin parti ömrü çok uzun sürmemiş 1994 yılında kapatılmıştır. Anayasa Mahkemesinin Yeşiller Partisi hakkında verdiği kapatma kararı "2820 Sayılı Siyasi Partiler Yasası'nın 73. ve 74. maddelerinin gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirmemesi" (Anayasa Mahkemesi Kararı, 2020) sonucunda gerçekleşmiştir.

Yeşiller Partisi (2008)

İkinci Yeşiller Partisi 2008 yılında kurulmuştur. Yeşiller Partisi, parti genel başkanlığı yerine parti eş sözcülüğünü tercih etmiştir ve Bilge Contepe ve Ümit Şahin partinin eş sözcüleri olmuştur (Bozkır, 2018: 10). Yeşiller Partisi, ülkenin tıkanan politikalarını yeşil yaşam politikalarıyla düzeltmeyi amaç edinmiştir. Hükümet ve koalisyon ortaklığına ihtiyaç olmadan, devleti ve kurumlarını eleştirmeyi hedefleyen bir muhalefet partisi olmayı amaçlamıştır (Üste, 2015: 50). Parti 25 Kasım 2012 tarihinde Eşitlik ve Demokrasi Partisi ile birleşerek Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi ismini almıştır.

İkinci Yeşiller Partisi'nin başarısız olmasının nedenlerinden birisi Halkların Demokratik Partisi (HDP)'nin kurulmasıdır. HDP, siyasi metinlerinde çevre sorunlarının önemli bir sorun olduğunu vurgulamıştır. Yeşil siyaset destekçilerinin HDP'nin politikalarını destekleyen bir görünüm çizmesi sebebiyle HDP bünyesinde bir görünüm arz etmiştir. Nisan 2016'da Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi bünyesinde kendilerini "yeşil siyaset platformu" olarak niteleyen grup partiden ayrılmıştır (Çetin, 2020: 148-149).

Yeşiller Partisi (2020)

"Evimiz yanıyor! Bu yangını söndüreceğiz!" sloganıyla harekete geçen yeşiller 21 Eylül 2020 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na belgelerini teslim ederek Yeşiller Partisini kurmuşlardır. 110 kurucu üyeden oluşan Yeşiller Partisi'nin, eş sözcüleri Emine Özkan ve Koray Doğan Urbarlı'dır (Yeşiller Partisi Basın Açıklaması, 2020). Parti Tüzüğüne bakıldığında parti amacını "dünyanın ve insanlığın bugünü ve geleceğini tehlikeye atan iklim krizi, nükleer tehdit, savaşlar, doğanın ve insanın sömürsü, eşitsizlikler ve her türlü ayrımcılığa karşı siyasi mücadele vermek" şeklinde tanımlamıştır (Yeşiller Partisi Tüzüğü, 2020: 1).

Yeşiller Partisi Eş Sözcüsü Koray Doğan Urbarlı, Yeşiller'in sorun ve çözüm öncelikleri hakkında "*Ekonomi, özgürlük, demokrasi ve adalet sorunlarının Türkiye'nin en yakıcı sorunları olduğunun farkındayız. Şimdiye*

kadar tanık olduğumuz düşünce kalıplarını tüm bu sorunların bizzat kaynağı olarak görüyoruz ve çözüm için hayata yeni ve yeşil bir noktadan bakıyoruz.” (Yeşiller Partisi Basın Açıklaması, 2020) şeklinde ifade etmiştir.

SONUÇ

20. yüzyılın sonlarına doğru gelişen yeşil düşüncenin çabalarına rağmen ekolojik sorunların arttığı görülmektedir. Dünyanın ve insanoğlunun artan bu çevresel sorunlar ile yaşam endişesi artmakta ve sağlıklı yaşama imkânları azalmaktadır. Bu sebeple yeşil düşüncenin ve ekolojiye olan önemin artması gerekmektedir.

Yeşil düşüncüyü kaynak olarak alan yeşil hareketin siyasallaşma sürecine girmesi dünyada yeşil partilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yeşil hareketin temel argümanı temiz ve sağlıklı bir çevre, sosyal adalet, demokrasi ve eşitliktir. Yeşil düşüncenin partileşmesinin ve yaygınlaşmasının öncüsü sayılan Almanya’da ve parlamentodaki artışı devam eden Fransa’daki gibi dünyadaki diğer ülkelerin yeşil partilerinin yanı sıra Türkiye’deki çevresel hareketlerin partileşme süreci yavaş ilerlemiştir. Türkiye’de kurulmuş olan yeşil partiler sadece çevresel sorunların konuşulduğu ve protestoların eşliğinde eleştirilerin yapılmakta olduğu bir siyasi dernek olmanın ötesine geçememiştir. Siyasi partilerin ana amacı olan ülke yönetimi içerisinde kendi gayelerini uygulayabilme konusunda parlamentoda temsil edilmede eksik kalmışlardır.

Bu çalışmada ana odak nokta olan siyasallaşan çevre hareketi deneyimlerinin Avrupa ve Türkiye’de nasıl farklı gelişimler izlemiş olduğu, Avrupa’da başarı ivmesi artan Yeşil Partilerin olmasına karşın Türkiye’de çevre duyarlılığına bağlı bir siyasal oluşumun sürekliliğinin sağlanması sorunu incelenmiştir. Türkiye gelecekte yaşanabilecek çevresel sorunlara çözüm üretmek için etkili yeşil politikalar izlemelidir. Artan çevre sorunları göz önüne alındığında çevrenin korunması konusu göz ardı edilebilecek bir durum değildir.

Siyasi partilerin ideolojilerine bakılmaksızın ülke ve dünya mirasları olan çevreyi koruyacak önlemler almaları beklenmelidir. Sonuç olarak Türkiye’de böyle bir akımın gelişmemiş olmasının sebepleri başlıca; Çevre duyarlılığının ve farkındalığının az gelişmiş olması, çevre duyarlılığı konusunda sivil toplum hareketlerinin cılız kalması, sanayileşmenin etkilerinin geç görülmeğe başlaması, ekonomik ve toplumsal sorunların gündelik hayatı çok fazla meşgul etmesinden dolayı çevre sorunlarına ilginin geri planda kalması olarak tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Anayasa Mahkemesi Kararı. <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1994/1/1> Erişim Tarihi: 18.11.2022.

Arısoy, C. (2016). Ekolojik Siyaset: Almanya Yeşiller Partisi. *EURO Politika*, (1), 88-91.

Arslan, H. (2011). Bir “Doğrudan Eylem Hareketi” Olarak Greenpeace (YeşilBarış). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 247-258.

Bozkır, Ö. (2018). Çevreci Anlayışın Siyasallaşması: Yeşil Siyaset ve Türkiye. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 56-69.

Bukow, S. (2016). *The Green Party in Germany*. In Van Haute E. (Ed.), *Green Parties in Europe*, 112-139. London, New York: Routledge.

Carter, N. (1994). The greens in the 1994 European parliamentary elections. *Environmental Politics*, 3(3), 495-502.

Çetin, S. (2020). *Türkiye’de Yeşil Düşünce, Yeşil Siyaset ve Çevre İletişimi: Greenpeace ve Yeşil Parti Örnekleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Duru, B. (1995). *Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye’de Gönüllü Çevre Kuruluşları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gülgeç, B.G. (2017). *Avrupa’da Yeşil Hareketlerin Gelişimi ve Avrupa Birliği Bütünleşmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Heywood, A. (2003). *Political Ideologies an Introduction (Third Edition)* (3). New York: Palgrave Macmillan.
- Mutlu, M. ve Zenginoğlu, S. (2019). Yeşil Teori Perspektifinden Avrupa Çevre Politikası. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(88), 459-469.
- Ökmen, M. & Görmez, K. (2009). *Türkiye’de Yerel Gündem 21 ve Yerel Yönetişim Uygulamaları*. K. Görmez ve M. Ökten (Ed.), *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları* içinde (ss. 109-127), İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Porritt, J. (1989). *Yeşil Politika*. A. Türker (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sipahi, E.B. ve Dinçer, S. (2019). Yeşil İdeolojiler Bağlamında Yeşil Siyasetin Türkiye’deki Siyasi Partilere Yansımaları. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 17-57.
- Sulak, H. (2018). *Çevreci Hareketin Siyasallaşma Deneyimi: Avrupa ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Üste, R.B. (2015). Doğanın Siyaset Paradigması: Yeşil Siyaset. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 7(2), 38-54.
- Villalba, B. (2016). *From the Greens to Europe Ecology*, Emilie van Haute (Ed.), *Green Parties in Europe*, 92-111. New York: Routledge.
- Bündnis 90/Die Grünen Parti Programı, <https://www.gruene.de/programm> Erişim Tarihi: 12.12.2022.
- Yeşiller Partisi Basın Açıklaması. <https://yesiller.org.tr/2020/09/21/yesiller-partisi-kuruldu/> Erişim Tarihi: 16.12.2022
- Yeşiller Partisi Tüzüğü. (2020). <https://yesiller.org.tr/yesiller-partisi-tuzuk/> Erişim Tarihi: 15.02.2023.

Sağlık İnancının Sağlıkta Giyilebilir Teknolojileri Benimseme Niyeti Üzerine Etkisi*

Şükran KARACA

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi
Turizm İşletmeciliği Bölümü
sukrankaraca@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-0268-1810

Makale Başvuru Tarihi : 12.12.2023

Makale Kabul Tarihi : 14.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10443033

Yusuf ÖCEL

Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
yusufocel@duzce.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-4555-7035

Özet

Anahtar Kelimeler:

Sağlık İnancı,
Giyilebilir
Teknolojiler,
Benimseme Niyeti

Giyilebilir teknolojiler, kullanıcıların vücuduna takılabilen aksesuarlara dahil edilen bir elektronik teknolojidir. Teknolojik özellikleri sağlık özellikleriyle birleştiren sağlık hizmetleri giyilebilir teknoloji ürünleri, kullanıcıların sağlığına ilişkin bilgilerin gerçek zamanlı olarak izlenmesinde önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, sağlık inancı ile sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, sağlık inancı ve sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyetinin katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. Bu doğrultuda daha önce giyilebilir teknolojik ürünleri kullanmamış 247 kişiden çevrimiçi anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Veriler SPSS programı aracılığıyla analizlere tabi tutulmuştur. Yapılan analizler sonucunda; sağlık inancının giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti üzerinde pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda sağlık inancının cinsiyet, yaş, eğitim ve mesleklere; sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyetinin ise katılımcıların yaş ve eğitimlerine göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda sağlıkta giyilebilir teknolojileri kullanım niyetini arttırmaya yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur.

The Effect of Health Beliefs on Intention to Adopt Wearable Technologies in Health

Abstract

Keywords:

Health Belief,
Wearable
Technologies,
Intention to Adopt

Wearable technologies are electronic technologies included in accessories that can be worn on users' bodies. Healthcare wearable technology products, which combine technological features with health features, are important in real-time monitoring of users' health information. In this context, the aim of the study is to examine the relationship between health belief and the intention to adopt wearable technologies in health. Another aim of the study is to determine whether the health belief and the intention to adopt wearable technologies in health differ according to the demographic characteristics of the participants. In this direction, data were collected from 247 people who had not used wearable technological products before, using the online survey technique. The data were analyzed using the SPSS program. As a result of the analyses made; It has been determined that health belief has a positive effect on the intention to adopt wearable technologies. At the same time, health belief depends on gender, age, education and occupation; It was concluded that the intention to adopt wearable technologies differs according to the age and education of the participants. In line with the results obtained, various suggestions have been presented to increase the intention to use wearable technologies in health.

*Bu Çalışma "Akdeniz 10th International Conference on Social Sciences – November 2-5, 2023 –Kyrenia"da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Bilgi teknolojisinin gelişmesi ve insanların sağlık hizmetlerine yönelik kaygılarının artmasıyla birlikte sağlıkta giyilebilir teknolojiler son yıllarda giderek daha fazla ilgi görmektedir (Zhang vd., 2017). Akıllı telefonların icadından sonra giyilebilir cihazlar, teknoloji dünyasındaki bir sonraki büyük yeniliktir (Karaca, 2022). Giyilebilir teknoloji, birçok cihazda uygulanabilen ve insanların yaşam kalitesini daha iyi hale getirmek için yenilikçi ve çeşitli hizmetler veya ürünler oluşturmak için bazı işlevler ekleyen popüler trendlerden biridir (Chen ve Shih, 2014). Giyilebilir cihazların en büyük uygulama alanlarından birinin sağlık olduğu belirtilmektedir (Chan vd., 2012).

Sağlık sektöründe giyilebilir teknoloji, sağlık özelliklerini ve teknoloji özelliklerini bir araya getirmektedir (Chan vd., 2012; Zhang vd., 2017). Örneğin, kullanıcılar günün 24 saati bileklik veya kolye tipi giyilebilir cihazlar takarak uyku, yakılan kalori, kalp atış hızı ve kat edilen mesafe gibi sağlık durumlarını gerçek zamanlı olarak izleyebilirler (Li vd., 2016). Kullanıcılar bu verileri analiz ederek sağlık seviyelerini iyileştirecek şekilde fiziksel durumlarını doğru şekilde yönetebilirler (Zhang vd., 2017). Giyilebilir bir sağlık cihazı kullanılarak sağlık durumunun sürekli izlenmesi, kullanıcıya veya hastaya önemli faydalar sağlamaktadır. Öncelikle bir hastalık ya da rahatsızlıkla ilgili değişiklikler meydana geldiği anda tespit edilerek hastayı ya da hastayla ilgilenen hekimi uyarmaktadır. Bu tür sürekli izleme özellikle diyabet, kalp rahatsızlıkları ve astım gibi kronik hastalıkları olan hastalar için faydalıdır (Roman vd., 2015).

Sağlık sektöründe tüketicilerin giyilebilir teknolojileri benimsemek isteyip istememeleri, tüketicilerin niteliklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle, tüketicilerin giyilebilir teknolojiyi benimseme niyetini neyin etkilediğini araştırmak için sağlık özelliklerini ve tüketici özelliklerini teknik özelliklerle entegre etmek önemlidir. Sağlık özellikleri açısından sağlık inancı en çok tartışılan özelliklerden biridir ve dikkate alınmalıdır (Zhang vd., 2017). Sağlık inancı, sağlıkta giyilebilir teknolojiyi benimseme niyetinin bir yordayıcısı olarak kabul edilmektedir (Chau vd., 2019). Tüketici özellikleri açısından ise, demografik değişkenlerden özellikle cinsiyetin sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyetini etkilediği öne sürülmektedir (Zhang vd., 2017). Bu bağlamda çalışmada, hem sağlık özelliklerinden sağlık inancı hem de tüketici özelliklerinden sadece cinsiyet değil diğer demografik değişkenlerde dikkate alınarak bu değişkenlerin sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulguların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Giyilebilir cihazlar, kullanıcıların sağlık bilgilerini gerçek zamanlı olarak izleme ve dönüştürme konusundaki benzersiz avantajına bağlı olarak sağlık sektöründe yaygın olarak benimsenmiştir (Chan vd., 2012). Sağlık sektöründe giyilebilir teknoloji, tüketicilerin sağlık davranışlarını değiştirmeyi ve tüketicilerin sağlık durumlarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır (Zhang vd., 2017). Giyilebilir sağlık cihazı gelişen teknoloji ile birlikte, sağlık tüketicilerin fizyolojik hareketlerini izleyebilen cihazlardır. Bu nedenle, giyilebilir bir sağlık cihazı benimseme niyetini araştırırken sağlıkla ilgili faktörler dikkate alınmalıdır. Bir kişinin sağlığa olan ilgisinin, onun bir sağlık cihazını benimseme niyetini etkilemesi muhtemeldir (Lu vd., 2005; Park ve Chen, 2007). Zhang vd. (2017); tüketicinin sağlık inancı ne kadar güçlüyse, giyilebilir teknolojinin sağlığını iyileştirmeye yönelik faydasına ilişkin algısının da o kadar güçlü olacağını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda, insanların algılanan duyarlılığının, ciddiyetinin, yararlarının ve engellerinin sağlıkla ilgili davranışlarının belirleyicileri olduğunu öne sürmüştür. Lee ve Lee (2018) ise, giyilebilir sağlık cihazları sağlığı korumak veya iyileştirmek için kullanılabileceğinden, sağlıkla daha fazla ilgilenen tüketicilerin, diğer faktörler eşit

olduğunda giyilebilir sağlık cihazını benimseme niyetinin daha yüksek olması beklendiğini belirtmişlerdir. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₁: *Sağlık inancının sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti üzerinde pozitif bir etkisi vardır.*

Sağlık inançlarının sağlık davranışlarının güçlü belirleyicileri olduğu düşünülmekte ve bu durum sağlık davranışlarını açıklamak için çeşitli teorilerin geliştirilmesine yol açmaktadır (Wilson vd., 2019). Sağlık inanç modeli, bireyin sağlık davranışlarını, tıbbi davranışlarını ve semptomlarını etkileyen faktörleri anlamak için kullanılan en eski ve belki de en yaygın kullanılan modeldir (Daniati vd., 2021). Galasso vd. (2021), sağlık inancının demografik faktörlerden etkilendiğini belirtmişlerdir. Champion ve Skinner (2008) sağlık inanç modelinde; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu gibi sosyodemografik özellikleri sağlık davranışlarının gerçekleştirilmesinde rolü olan sağlık inançları için değiştirici faktörler olarak açıklamışlardır. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₂: *Sağlık inancı katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.*

H_{2a,b,c,d,e,f}: *Sağlık inancı katılımcıların a)cinsiyet, b)medeni durum, c)yaş, d)gelir, e)eğitim, f)meslek gruplarına göre farklılık göstermektedir.*

Benimseme niyeti, bireylerin sağlık giyilebilir cihazlarını benimseme konusundaki algılanan olasılığını ifade eder (Li vd., 2016). Sağlık hizmetlerinde giyilebilir cihazlar bağlamında, bireyler sağlık koşulları konusunda daha duyarlıdır (Dinev vd., 2013) ve aynı zamanda sağlık koşullarını iyileştirmek için yeni ortaya çıkan teknolojileri benimseme konusunda daha isteklidirler (Angst ve Agarval, 2009). Bireylerin sağlık hizmetini benimsemesi, sağlık bakış açısının dışında aynı zamanda bilgi teknolojilerini benimseme özelliklerini de göstermektedir (Li vd., 2016). Ramírez vd. (2020) çalışmalarında, gelir düzeyinin tüketici tutumunda ve akıllı giyilebilir ürünleri benimseme niyetinde de etkili bir faktör olduğunu bulmuşlardır. GlobalWebIndex tarafından hazırlanan bir rapora göre; erkeklerin %42'lik bir kısmı akıllı giyilebilir cihaza sahip olma olasılığı daha yüksekken, kadınların bu oranı %37'dir (Yousaf vd., 2021). Srivastava ve Tandon (2023), akıllı cihazların benimsenmesinde demografik faktörlerin (yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir) önemli bir rolü olduğunu vurgulamışlardır. Genç yetişkinlerin, erkeklerin, eğitim düzeyi ve geliri yüksek olanların akıllı giyilebilir ürünleri benimseme olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, daha yüksek gelir düzeyleri, cihazları satın almak için artan finansal kaynaklar nedeniyle akıllı giyilebilir cihazlara yönelik daha olumlu tutumlarla ilişkilendirilmektedir (Qasem vd., 2021). Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₃: *Sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyetinin katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.*

H_{3a,b,c,d,e,f}: *Sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti katılımcıların a)cinsiyet, b)medeni durum, c)yaş, d)gelir, e)eğitim, f)meslek gruplarına göre farklılık göstermektedir.*

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın amaçları doğrultusunda nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel (korelasyonel) araştırma yöntemi kullanılmıştır. İlişkisel araştırma yöntemi iki yada daha fazla değişken arasındaki ilişkileri belirlemek ve neden-sonuç ile ilgili ipuçları elde etmek amacıyla yapılan araştırmalardır (Büyüköztürk vd., 2018). Araştırmanın evrenini Türkiye'de yaşayan 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, daha önce giyilebilir ürünleri kullanmamış ve kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş toplam 247 kişi oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler Haziran-Temmuz 2023 tarihleri arasında toplanmıştır. Verilerin toplanmasında çevrimiçi anket tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışmada beşli Likert tipinde (1-Kesinlikle Katılmıyorum...3-Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum...5-Kesinlikle Katılıyorum) bir ölçüm aracı kullanılmıştır. Ankette yer alan Sağlık inancı ve giyilebilir sağlık teknolojilerini benimseme

niyeti ifadeler. Chau vd. (2019) tarafından yapılan çalışmadan alınmıştır. Ölçekte toplamda 13 ifade yer almaktadır. Sağlık inancı 4 ifadeden, benimseme niyeti 3 ifadeden, demografik sorular ise 6 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan ifadelerde herhangi bir değişiklik ve ekleme yapılmamıştır. Ayrıca ankette katılımcıların demografik özelliklerini ölçen ifadeler (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, meslek, gelir durumu) yer almaktadır. Çalışmada SPSS programı aracılığıyla güvenilirlik, normallik, korelasyon, regresyon, bağımsız örneklem T testi ve tek yönlü Anova analizleri yapılmıştır.

ANALİZ VE BULGULAR

Katılımcıların demografik bilgilerine ait analiz sonuçları Tablo 1'deki gibidir:

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Sonuçlar

Cinsiyet	n	%	Eğitim Durumu	n	%
Kadın	147	59,5	İlkokul/Ortaokul	21	8,5
Erkek	100	40,5	Lise	36	14,6
Medeni Durum	n	%	Önlisans-Lisans	130	52,6
Evli	108	43,7	Lisansüstü	60	24,3
Bekâr	139	56,3	Meslek/Meşguliyet	n	%
Yaş	n	%	Kamu Sektörü	82	33,2
18-30	66	26,7	Serbest Meslek	17	6,9
31-43	119	48,2	Özel Sektör	31	12,6
44 yaş ve üzeri	62	25,1	Öğrenci	68	27,5
Gelir	n	%	Ev Hanımı	13	5,3
15000 TL ve altı	129	52,2	İşçi	19	7,7
15001-30000 TL	94	38,1	Diğer	17	6,9
30001 TL ve üzeri	24	9,7			
Toplam	247	100	Toplam	247	100

Araştırmaya katılan kişilerin %59,5'i kadın, %40,5'i erkektir. Katılımcıların %43,7'si evli, %56,3'ü bekar. Katılımcıların büyük kısmı(%48,2) 31-40 yaş aralığında ve yarısından fazlası (%52,2) 15000 TL ve altı bir gelire sahiptir. Katılımcıların 552,6'sı önlisans-lisans eğitim düzeyine sahiptir. Son olarak meslek/meşguliyet dağılımına bakıldığında katılımcıların %33,2'si kamu çalışanı ve %27,5'i öğrencidir.

NORMALLIK TESTİ

Araştırmada toplanan verilerin normal dağılıp dağılmadığını test etmek için normallik testi yapılmış ve Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Bu değerler aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Normallik Testi Sonuçları

Faktörler(Boyutlar)	N	Ortalama	ss	Çarpıklık	Basıklık	Min.	Max.
Sağlık İnancı	247	4,074	,656	-,958	1,972	1,50	5,00
Benimseme Niyeti	247	3,515	,701	-,330	,328	1,33	5,00

Normallik testi sonucunda faktörlerin çarpıklık ve basıklık katsayıları -3 ile +3 arasında olduğu için verilerin normal dağılım göstermektedir (Eroğlu, 2014: 209). Bu nedenle verilerin analizinde parametrik analizler kullanılmıştır

AÇIKLAYICI FAKTÖR ANALİZİ SONUÇLARI

Veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla öncelikle Kaiser-Meyer Olkin (KMO) testi ve Bartlett Küresellik Testi yapılmıştır. Araştırma verilerinin faktör analizine uygun kabul edilmesi için analiz sonucunda KMO değerinin en az 0,60 olması ve Bartlett Küresellik Testinde “p” değerinin ise anlamlı çıkması beklenmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2007).

Tablo 3. Sağlık İnancı Ölçeğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	İfadeler	Faktör Yükleri	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach Alfa
Sağlık İnancı	SGI2	,887	2,672	66,795	,831
	SGI1	,853			
	SGI3	,797			
	SGI4	,723			
KMO=,653 Bartlett Küresellik Testi:581,531 p=0,000					

Tablo 3’e göre; KMO değerinin 0,60’nin üzerinde olduğu görüldüğünden katılımcı sayısının yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Bartlett testi sonucunun ise anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen tek boyutun açıklanan varyans oranı 66,795’tir. Ayrıca Cronbach Alfa değeri ,831 çıkmıştır. Bu oran ölçeğin güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Ölçekten herhangi bir ifade çıkarılmamıştır.

Tablo 4. Sağlıkta Giyilebilir Teknolojileri Benimseme Niyetine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	İfadeler	Faktör Yükleri	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach Alfa
Giyilebilir Teknolojileri Benimseme Niyeti	BMN3	,876	2,048	68,282	,758
	BMN2	,854			
	BMN1	,743			
KMO=,655 Bartlett Küresellik Testi:210,418 p=0,000					

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen tek boyutun açıklanan varyans oranı 68,282’tir. Ayrıca Cronbach Alfa değeri ,758 çıkmıştır. Bu oran ölçeğin güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Ölçekten herhangi bir ifade çıkarılmamıştır.

KORELASYON VE REGRESYON ANALİZ SONUÇLARI

Sağlık inancı ile sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü tespit etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonucunda korelasyon katsayısının büyüklük bakımından yorumlanmasında en yaygın kabul gören aralıklar şu şekilde belirtilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 262): Korelasyon katsayısının mutlak değeri 0,70- 1,00 arasında ise yüksek ilişkiyi, 0,30-0,70 arasında ise orta düzey ilişkiyi, 0,00- 0,30 arasında ise düşük ilişkiyi göstermektedir.

Tablo 5. Korelasyon Analizi Sonucu

Faktörler	1	2
Sağlık İnancı (1)	1	
Benimseme Niyeti (2)	,434**	1

Yapılan korelasyon analizi sonucunda; sağlık inancı ile giyilebilir teknolojiler benimseme niyeti arasında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki vardır.

Sağlık inancının sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır:

Tablo 6. Regresyon Analiz Sonucu

Bağımsız Değişken	Standardize Edilmemiş Beta	t	p	F	Model (p)
Sabit	1,629	6,419	,000	56,705	,000
Sağlık İnancı	,463	7,530	,000		
Bağımlı değişken: Giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti					
R²: ,434 Düzeltilmiş R²: ,188 Durbin-Watson: 2,067					

Tablo 6'ya bakıldığında regresyon modelinin anlamlı olduğu ($p < 0,005$), değişkenler arasındaki ilişkinin orta düzeyde pozitif olduğu anlaşılmaktadır. T-testi sonucuna göre sağlık inancının sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,005$). Regresyon analizi sonucunda; sağlık inancının sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

BAĞIMSIZ ÖRNEKLEM T TESTİ VE TEK YÖNLÜ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI

Sağlık inancı ve sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyetinin katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için bağımsız örneklem T Testi ve tek yönlü varyans (Anova) analizi yapılmıştır.

Tablo 7. Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Değişkenler	Boyutlar	Gruplar	N	Ort	ss.	F	p	Farklılık
Cinsiyet	Sağlık İnancı	Kadın(1)	100	3,950	,749	1,689	,013	2>1
		Erkek(2)	147	4,159	,572			
	Benimseme Niyeti	Kadın(1)	121	3,948	,767	6,358	,101	-
		Erkek(2)	223	4,140	,648			
Medeni Durum	Sağlık İnancı	Evli(1)	108	3,995	,707	,345	,094	-
		Bekar(2)	139	4,136	,609			
	Benimseme Niyeti	Evli(1)	108	3,463	,690	,311	,300	-
		Bekar(2)	139	3,556	,709			

Bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; sağlık inancı katılımcıların cinsiyetine göre farklılık gösterirken, sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. Sağlık inancı değişkeni bağlamında cinsiyet bakımından farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığına bakıldığında ise; erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre sağlık inancı daha yüksektir. Sağlık inancı ve sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti medeni duruma göre farklılık göstermemiştir. Bu bulgular ışığında H_{2a} hipotezi kabul edilmiştir.

Sağlık inancı ve sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyetinin yaş, eğitim düzeyi, gelir durumu, ve meslek/meşguliyetlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için yapılan tek yönlü Anova analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 8. Anova Analizi Sonuçları

Değişkenler	Boyutlar	Gruplar	N	F	p	Farklılık
Yaş	Sağlık İnancı	18-30(1)	66	11,225	,000	2>1,3
		31-43(2)	119			
		44 yaş ve üzeri(3)	62			
	Benimseme Niyeti	18-30(1)	66	4,972	,008	2>1
		31-43(2)	119			
		44 yaş ve üzeri(3)	62			
Eğitim	Sağlık İnancı	İlköğretim(1)	21	8,265	,000	3>1 4>1,2
		Lise(2)	36			
		Önlisans-Lisans(3)	130			
		Lisansüstü(4)	60			
	Benimseme Niyeti	İlköğretim(1)	21	6,609	,000	2>1 3>1 4>1
		Lise(2)	36			
		Önlisans-Lisans(3)	130			
		Lisansüstü(4)	60			
Gelir	Sağlık İnancı	15000 TL ve altı	24	,920	,400	-
		15001-30000 TL	94			
		30001 TL ve üzeri	129			
	Benimseme Niyeti	15000 TL ve altı	24	1,084	,340	-
		15001-30000 TL	94			
		30001 TL ve üzeri	129			
Meslek/ Meşguliyet	Sağlık İnancı	Kamu Sektörü(1)	82	2,911	,009	1>6 4>6
		Serbest Meslek(2)	17			
		Özel Sektör(3)	31			
		Öğrenci(4)	68			
		Ev Hanımı(5)	13			
		İşçi(6)	19			
		Diğer(7)	17			
	Benimseme Niyeti	Kamu Sektörü(1)	82	2,072	,057	-
		Serbest Meslek(2)	17			
		Özel Sektör(3)	31			
		Öğrenci(4)	68			
		Ev Hanımı(5)	13			
		İşçi(6)	19			
		Diğer(7)	17			

Tek yönlü Anova analizi sonucuna göre; sağlık inancı katılımcıların yaş, eğitim ve mesleklerine göre farklılık gösterirken, sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti ise katılımcıların yaş ve eğitimlerine göre farklılık göstermektedir. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Tukey analizi sonucuna göre; 31-43 yaş aralığındakilerin 18-30 ile 44 yaş ve üzeri katılımcılara göre sağlık inancı daha yüksektir. Sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti ise 31-43 yaş aralığındakilerin 18-30 yaş aralığındakilere göre daha yüksektir. Önlisans-lisans mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre, lisansüstü mezunların ilköğretim ve lise mezunlarına göre sağlık inançları daha yüksektir. Lise, önlisans-lisans ve lisansüstü mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti daha

yüksektir. Son olarak kamu çalışanları ile öğrencilerin işçilere göre sağlık inancı daha yüksektir. $H_{2c,e,f}$ ve $H_{3c,e}$ hipotezleri kabul edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelişen teknoloji, kullanıcıların kişisel sağlığının sürekli değerlendirilmesini ve izlenmesini desteklemektedir. Küresel sağlık senaryosu, kronik hastalıklardan kaçınmak ve COVID-19'un bulaşmasını önlemek için bireylerin kişisel kondisyon ve sağlık izleme konularını ciddi şekilde dikkate almasını gerektirmektedir (Wang vd., 2020). Bu bağlamda çalışmanın amacı sağlık inancı ile sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu kapsamda Türkiye'de yaşayan 18 yaş ve üzeri, daha önce giyilebilir teknolojik ürünleri kullanmamış 247 kişiden çevrimiçi anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS aracılığıyla analizlere tabi tutulmuştur.

Yapılan analizler sonucunda; sağlık inancının sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulguyu literatürde destekleyen çalışmalar mevcuttur. Zhang vd. (2017) ve Chau vd. (2019) tarafından yapılan çalışmalarda, sağlık inancının sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyetini etkilediği sonucuna varmışlardır.

Çalışmanın bir diğer amacı ise, sağlık inancı ve sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyetinin katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. Yapılan analizler sonucunda; erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre sağlık inancının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgunun aksine Tokuç ve Berberoğlu (2007) çalışmalarında, kadın öğretmenlerin sağlık inancının erkeklerden daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti, cinsiyete ve medeni duruma göre farklılık göstermemiştir. Literatüre bakıldığında, giyilebilir teknolojilerin cinsiyete göre farklılaştığına dair çalışmalar mevcuttur (Zhang ve Rau, 2015; Yousaf vd., 2021; Srivastava ve Tandon, 2023). Mevcut çalışmadan elde edilen bu bulgu literatürdeki çalışmalarla zıtlık göstermektedir.

Çalışmada, 31-43 yaş aralığındakilerin 18-30 ile 44 yaş ve üzeri katılımcılara göre sağlık inancının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu literatürdeki çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Champion ve Skinner (2008) ile Galasso vd. (2021) sağlık inancının demografik faktörlerden etkilendiğini belirtmişlerdir. Sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti ise, 31-43 yaş aralığındakilerin 18-30 yaş aralığındakilere göre daha yüksektir. Elde edilen bu bulgular literatürdeki çalışmalarla hem paralellik hem de zıtlık göstermektedir. Xinyan vd. (2022) çalışmalarında, sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyetinin yaşlı yetişkinler arasında olumlu olduğunu belirtmişlerdir. Lee vd. (2015) ve Fox ve Connolly (2018) çalışmalarında, gençlerle karşılaştırıldığında yaşlı yetişkinlerin günlük yaşamda yeni teknolojileri benimsemesinin daha yavaş olduğunu ifade etmişlerdir. Srivastava ve Tandon (2023) tarafından yapılan çalışmada, genç tüketicilerin özellikle de 18-34 yaş arasındakilerin teknolojiye daha fazla ilgi duymaları nedeniyle yaşlı tüketicilere göre akıllı giyilebilir ürünleri benimseme olasılıklarının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır.

Çalışmada önlisans/lisans mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre, lisansüstü mezunların ilköğretim ve lise mezunlarına göre sağlık inançları daha yüksektir. Champion ve Skinner (2008) çalışmalarında, eğitim durumunun sağlık inançlarını etkilediğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda çalışmada lise, önlisans-lisans ve lisansüstü mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre sağlıkta giyilebilir teknolojileri benimseme niyeti daha yüksektir. Srivastava ve Tandon (2023), daha yüksek eğitim seviyesine sahip kişilerin teknolojiye olan aşinalıklarından dolayı akıllı giyilebilir cihazlara yönelik daha olumlu tutumlarının olduğunu ve benimseme niyetlerinin daha yüksek olduğunu ifade etmişlerdir.

Son olarak çalışmada, kamu çalışanları ile öğrencilerin işçilere göre sağlık inancı daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, sağlıkla ilgili bilinci ve farkındalığı artırmak için çalışılan ya da eğitim görülen kurum tarafından zorunlu/gönüllü eğitimlere katılım sağladıkları için kamu çalışanları ve öğrencilerin sağlık inançlarının daha yüksek olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda giyilebilir sağlık ürünlerine yönelik benimseme niyetini arttırmak için şu önerilerde bulunulabilir:

- Giyilebilir sağlık cihazının yararları ve özellikleri hakkında potansiyel kullanıcılar arasında yeterince bilgi sahibi değildir. Bu nedenle bu konuda gerekli bilgilendirmelere yapılarak insanların farkındalıkları artırılmalıdır.
- Giyilebilir ürünler pahalı cihazlardır. Her ne kadar mevcut çalışma bulgularında benimseme niyetinde gelirin bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmış olsa da, bu ürünlerin fiyatları kişilerin giyilebilir ürünleri benimseme niyetini etkileyebilir. Bu nedenle maliyeti artırıcı çeşitli önlemler alınması gerekmektedir.
- Sağlık hizmetlerinde inovasyon, yaşlı yetişkinlerin sağlık durumlarının izlenmesini ve sağlık kurumlarının üzerindeki yükün azaltılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle yaşlı yetişkinlerde daha iyi bakım sağlamak ve bağımsız yaşamayı kolaylaştırmak için teknoloji aracılı ürünlerin tasarlanması önemlidir (Smith, 2014). Bu teknolojilerin yaşlılar için kapsayıcı ve erişilebilir olması esastır. Ancak bu hedeflere ancak yaşlıların tasarım ve geliştirme sürecine dahil edilmesiyle ulaşılabilir.

Çalışmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışmanın Türkiye’de ve az sayıda katılımcı ile yapılmış olması sonuçların genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Gelecekteki araştırmalarda, farklı kültürlere ve farklı ekonomik düzeylere sahip daha fazla ülke arasında karşılaştırmalar yapılmalıdır. Aynı zamanda giyilebilir sağlık cihazlarının önemine rağmen, giyilebilir sağlık cihazının bireysel olarak benimsenmesini neyin etkilediği hakkında çok az şey bilinmektedir. Bu nedenle giyilebilir cihazları etkileyen faktörler daha geniş şekilde ele alınarak çeşitli çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Angst, C. M. ve Agarwal, R. (2009). Adoption of Electronic Health Records in the Presence of Privacy Concerns: The Elaboration Likelihood Model and Individual Persuasion, *MIS Quarterly*, 33 (2), 339-370.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). Bilimsel araştırma yöntemleri (24. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Champion, L.V. ve Skinner, C.S. (2008). The health belief model, *Health Behavior and Health Education Theory, Research and Practice* 4th ed., Jones and Bartlett LLC, San Francisco, 31- 44.
- Chan, M., Estève, D., Fourniols, J.Y., Escriba, C. ve Campo, E. (2012). Smart wearable systems: current status and future challenges, *Artificial Intelligence in Medicine*, 56 (3), 137-156
- Chau, K. Y., Lam, M. H. S., Cheung, M. L., Tso, E. K. H., Flint, S. W., Broom, D. R., ... ve Lee, K. Y. (2019). Smart technology for healthcare: Exploring the antecedents of adoption intention of healthcare wearable technology. *Health psychology research*, 7(1), 33-39.
- Chen, C. C. ve Shih, H. S. (2014). A study of the acceptance of wearable technology for consumers-an analytical network process perspective, *The International Symposium On The Analytic Hierarchy Process*, Washington, D. C.

- Daniati, N., Widjaja, G., Olalla, Gracia, M., Chaudhary, P., Nader Shalaby, M., Chupradit, S., ve Fakri Mustafa Y. (2021). The Health Belief Model's Application in the Development of HealthBehaviors. *Health Edu-cation andHealth Promotion*, 9, 521-527.
- Dinev, R., Xu, H., Smith, J. H. ve Hart, P. (2017). Information privacy and correlates: an empirical attempt to bridge and distinguish privacy-related concepts, *European Journal of Information Systems*, 22(3), 295-316.
- Eroğlu, A. (2014). Çok değişkenli istatistik tekniklerinin varsayımları içinde Şeref Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (6. Baskı, ss. 207-231). Ankara: Asil Yayın Dağıtım
- Fox, G., ve Connolly, R. (2018). Mobile Health Technology Adoption across Generations: Narrowing the Digital Divide. *Info Systems J.*, 28, 995–1019.
- Galasso, V., Pons, V., Profeta, P., Becher, M., Brouard, S. ve Foucault, M. (2021). Gender differences in COVID-19 attitudes and behavior: Panel evidence from eight countries, *PNAS*, 117 (44), 27285-27291.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 271.
- Karaca, Ş. (2022). Teknoloji Kabul Modeli Bağlamında Giyilebilir Teknolojilere Yönelik Tutumun Satın Alma Niyetine Etkisi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9,1, 81-101, 2022.
- Lee, C., Mehler, B., Reimer, B., ve Coughlin, J.F. (2015). User Perceptions Toward In-Vehicle Technologies: Relationships to Age, Health, Preconceptions, and Hands-On Experience. *Int. J. Hum. Comput. Interact*, 31, 667–681.
- Lee, S.Y., ve Lee, K. (2018). Factors that influence an individual's intention to adopt a wearable healthcare device: The case of a wearable fitness tracker, *Technological Forecasting and Social Change*, 129, 154-163.
- Li, H., Wu, J., Gao, Y., ve Shi, Y. (2016). Examining individuals' adoption of healthcare wearable devices: An empirical study from privacy calculus perspective, *International Journal of Medical Informatics*, 88, 8-17.
- Lu, Y. C., Xiao, Y., Sears, A., & Jacko, J. A. (2005). A review and a framework of handheld computer adoption in healthcare. *International journal of medical informatics*, 74(5), 409-422.
- Park, Y., & Chen, J. V. (2007). Acceptance and adoption of the innovative use of smartphone. *Industrial Management & Data Systems*, 107(9), 1349-1365. Hyperlink. <https://doi.org/10.1108/02635570710834009>
- Qasem, Z. (2021). The effect of positive TRI traits on centennials adoption of try-on technology in the context of E-fashion retailing. *International Journal of Information Management*, 56, 102254.
- Ramírez-Correa, P., Grandón, E. E., & Rondán-Cataluña, F. J. (2020). Users segmentation based on the Technological Readiness Adoption Index in emerging countries: The case of Chile. *Technological Forecasting and Social Change*, 155, 120035.
- Roman, D. H., Conlee, K. D., Abbott, I., Jones, R. P., Noble, A., Rich, N., ... & Costa, D. (2015). The digital revolution comes to US healthcare. *Internet of things*, 5, 1-54.
- Smith, A. (2014). *Older Adults and Technology Use*; Pew Research Center: Washington, DC, USA.
- Srivastava, G., ve Tandon, J.K. (2023). Consumer's Attitude And Intention To Adopt Smart Wearables In A Developing Country: Examining The Differences For Demographic And Psychographic Variables, *Business, Management and Economics Engineering*, 21(01), 212-223.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). Allyn and Bacon.
- Tokuç, B., ve Berberoğlu, U. (2007). Edirne Merkez İlçe İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerde Sağlığı Geliştirici Davranışlar, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(6), 10-16.
- Wang, H., Tao, D., Yu, N., ve Qu, X. (2020). Understanding consumer acceptance of healthcare wearable devices: An integrated model of UTAUT and TTF. *Int J Med Inform*, 139, 104156.
- Wilson, J., Freeman, T. P., & Mackie, C. J. (2019). Effects of increasing cannabis potency on adolescent health. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 3(2), 121-128.

Xinyan, Z., Mamun, A.A., Ali, M.H., Siyu, L., Yang, Q., ve Hayat, N. (2022). Modeling the adoption of medical wearable devices among the senior adults: Using hybrid SEM-neural network approach. *Front. Public Health* 10:1016065. doi: 10.3389/fpubh.2022.1016065

Yousaf, A., Mishra, A., ve Gupta, A. (2021). From technology adoption to consumption:Effect of pre-adoption expectations from fitness applications on usage satisfaction, continual usage, and health satisfaction. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 102655.

Zhang, M., Luo, M., Nie, R., ve Zhang, Y. (2017). Technical attributes, health attribute, consumer attributes and their roles in adoption intention of healthcare wearable technology, *International Journal of Medical Informatics*, 108, 97-109.

Zhang, Y., ve Rau, P.P. (2015). Playing with multiple wearable devices: Exploring the influence of display, motion and gender, *Computers in Human Behavior*, 50, 148-158.

Klasik Türk Yönetim Geleneğinde Güvenlik Ve İstihbaratın Öneminin Siyasetnameler Üzerinden Okunması: Nizamülmülk' ün Siyasetnamesi Örneği*

Muhammed Fatih Bilal ALODALI

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, U.B.F.

Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, fatihalodali@erbakan.edu

<https://orcid.org/0000-0003-1830-9279>

Makale Başvuru Tarihi : 12.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 14.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Derleme Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10443182

Ali YILDIRIM

Öğr. Gör., KMÜ, Uysal ve Hasan Kalan Sağlık Hizmetleri MYO,

Acil Durum ve Afet Yönetimi

ayildirim@kmu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1995-128X>

Özet

Devletler, varlıklarını sürdürebilmek ve halkın güvenliğini sağlayabilmek için çeşitli kurumlara ihtiyaç duyarlar. Bu kurumlardan en önemlileri güvenlik kurumları ve askeri teşkilattir. Güvenlik kurumları, iç ve dış tehditlere karşı halkı ve devleti korumakla görevlidir. Askeri teşkilat ise ülkeyi savunmakla görevlidir. Güvenlik ve istihbarat kavramları, devletlerin varlıkları ve güvenliği açısından ayrılmaz bir bütündür. İstihbarat, güvenlik kurumlarının karar alma süreçlerini desteklemek ve olası tehditleri önceden tespit etmek için gerekli olan bilgileri sağlayan bir faaliyettir. Geçmişte istihbarat faaliyetleri, daha çok askeri alanda yoğunlaşmıştı. Ancak günümüzde istihbarat, devletlerin dış politikalarından ekonomik çıkarlarına kadar her alanda önemli bir rol oynamaktadır. Modern devlet sistemlerinde istihbarat, ayrı bir kurumsal yapıya kavuşmuştur. Bu yapı, devletin ihtiyaç duyduğu bilgileri toplamak, analiz etmek ve ilgili kurumlara sunmak için çalışır. Türk devlet geleneğinde de güvenlik ve istihbarat konusu önemli bir yere sahiptir. Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri Nizamülmülk, yazdığı Siyasetname adlı eserinde bu konuya geniş yer ayırmıştır. Nizamülmülk, eserinde istihbaratın önemini, casusların görevlerini ve devlet başkanlarının istihbarata neden önem vermeleri gerektiğini açıklamıştır. Bu çalışmanın temel amacı, Türk devlet geleneğinde güvenlik ve istihbarat konusunu inceleyerek, devletin devamlılığı ve kamu güvenliği açısından istihbaratın önemini ortaya koymaktır. Çalışmada, konu ile ilgili birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak, betimleyici analiz yöntemi ve eser incelemesi yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Siyasetnameler,
Türk Devlet Geleneği,
Siyasetname,
Güvenlik,
İstihbarat

*Bu makale, 18-20 Nisan 2019 tarihleri arasında düzenlenen 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumunda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş, genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

Security and Security in the Classical Turkish Management Tradition

Reading the Importance of Intelligence through Siyasetnames: The Example of Nizamülmülk's Siyasetname

Abstract

States need various institutions to maintain their existence and ensure the security of their people. The most important of these institutions are security institutions and military organizations. Security institutions are responsible for protecting the public and the state against internal and external threats. The military organization is responsible for defending the country. The concepts of security and intelligence are an integral whole for the existence and security of states. Intelligence is an activity that provides the information necessary to support the decision-making processes of security institutions and to detect potential threats in advance. In the past, intelligence activities were mostly concentrated in the military field. However, today, intelligence plays an important role in every field, from the foreign policies of states to their economic interests. In modern state systems, intelligence has gained a separate institutional structure. This structure works to collect, analyze and present the information needed by the state to the relevant institutions. Security and intelligence issues have an important place in the Turkish state tradition. Nizamülmülk, the vizier of the Great Seljuk State, devoted extensive space to this subject in his work titled Siyasetname. In his work, Nizamulmulk explained the importance of intelligence, the duties of spies and why heads of state should attach importance to intelligence. The main purpose of this study is to examine the issue of security and intelligence in the Turkish state tradition and to reveal the importance of intelligence in terms of the continuity of the state and public security. In the study, descriptive analysis method and work review method will be used, making use of primary and secondary sources related to the subject.

Keywords:

*Siyasetnames,
Turkish State Tradition,
Siyasetname,
Security,
Intelligence*

GİRİŞ

İstihbarat, tarihin her döneminde devletler ve devleti yönetenler açısından çok önemli bir yere sahip olmuştur. İstihbarati faaliyetlerin amacı bazen hayatta kalmak bazen de üstün olmak içindir. Burada istihbaratın sadece bireyler ya da devletlerarasında yapılan sosyolojik bir faaliyet olmaktan ziyade öncelikle biyolojik bir özelliğe sahiptir. Zira doğadaki canlılar hayatta kalabilmek ve hayatlarını sürdürebilmek için diğer canlılar hakkında bazı bilgileri öğrenmek durumundadırlar. Buradaki amaç öncelikle hayatta kalmak ve sonra diğer canlılar üzerinde üstünlük kurmaktır. Bu durum istihbaratın tüm canlı yaşamında etkili olduğunu göstermektedir. Canlılar da olduğu gibi, kişiler ve devletler için de bu türden bir ilişki söz konusudur. Kişiler ve devletler de istihbaratı öncelikle mevcudiyetlerine gelebilecek zararları önlemek, daha sonra da rakiplerine karşı üstünlük sağlamak amacıyla kullanılmaktadırlar. Özellikle de yaşanan çağın “bilgi çağı” olarak nitelendirilmesi istihbaratın önemini bir kat daha artırmaktadır (Kahn, 2002:6).

İstihbarat ve güvenlik, devlet yönetiminin en önemli unsurlarından biridir. Devletlerin iç ve dış güvenliğini sağlamak, dış tehditlere karşı hazırlıklı olmak ve iç düzeni korumak için istihbarata ihtiyaç vardır. Siyasetnameler ise, devlet yönetimine ilişkin temel ilkeleri ve uygulamaları içeren eserlerdir. Bu eserlerde, istihbarat ve güvenlik konularına da önemli yer verilmiştir. Siyasetnamelerde istihbarat ve güvenlik, genellikle birbirinden ayrı kavramlar olarak ele alınmıştır. İstihbarat, devletlerin dış ve iç düşmanlarını tanımak, onların faaliyetlerini izlemek ve bunlara karşı önlem almak amacıyla elde edilen bilgi olarak tanımlanmıştır. Güvenlik ise, devletlerin iç ve dış tehditlere karşı korunması olarak tanımlanmıştır.

Siyasetnamelerde istihbarat ve güvenlik, genellikle birbirinden ayrı kavramlar olarak ele alınmış olsa da, bu kavramlar arasında bir ilişki olduğu da açıktır. İstihbarat, güvenlik için gerekli bilginin elde edilmesini sağlar. Bu bilgi, devletlerin iç ve dış tehditlere karşı hazırlıklı olmalarına ve bunlara karşı etkili önlemler almasına yardımcı olur. Siyasetnamelerde istihbarat ve güvenlik konularına ilişkin çeşitli görüşler ve öneriler bulunmaktadır. Bu görüşler ve öneriler, dönemin siyasi ve sosyal koşullarına göre farklılık göstermiştir. Ancak genel olarak siyasetname yazarları, istihbarat ve güvenliğin devlet yönetimi için gerekli ve önemli unsurlar olduğunu vurgulamışlardır.

Devlet yönetimi üzerine yazılan metinler olarak tanımlanan siyasetname türündeki eser veren müellifler devlet ve kamu güvenliği açısından istihbaratın önemini vurgulamışlar ve devlet görevlilerini istihbarati faaliyetlerden gafil kalmamaları noktasında uyarılarda bulunmuşlardır. Bu eserler dünya siyasi tarihi açısından dünyanın her döneminde farklı coğrafya ve medeniyetlerde yazılmışlardır. Örneğin, Batı dünyasının Machiavelli' nin eseri olan Prens, Doğu Medeniyetinde Sun Tzu' nun Savaş Sanatı, Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden önceki dönemde Orhun Abideleri ve sonrasında Yusuf Has Hacıp' in Kutadgu Bilig, Nizamül Mülk' ün Siyasetname adlı eserler bu konu ve alanda yazılan en önemli metinlerdir.

Çalışmanın temel sorunsalı, Türk devlet geleneğinde güvenlik ve istihbaratın önemi ve işlevidir. Bu sorunsal, devletlerin devamlılığı ve kamu güvenliği açısından oldukça önemlidir. Güvenlik ve istihbarat, bir devletin temel dayanaklarından biridir ve tarih boyunca bu konularda yapılan çalışmalar, modern devlet sistemlerinin oluşumunu etkilemiştir.

Günümüzdeki bilgi çağının, bilginin giderek daha da kıymetli hale geldiğine işaret ederek başlanmıştır. Günümüzde sadece askeri alanda değil, aynı zamanda ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik alanlarda da istihbarat faaliyetleri önemli bir rol oynamaktadır. İstihbaratın genişlemesi, modern devlet sistemlerinde bu konunun ayrı bir kurumsal yapıya kavuşturulmasına yol açmıştır.

Giriş bölümünde ayrıca, geçmiş dönemlerde askeri teşkilat içinde önemli bir yer işgal eden istihbaratın, günümüzde stratejik öneme sahip kurumlar içinde kendi alanlarıyla ilgili istihbarat faaliyetlerini yürüten kurullara sahip olduğunu belirtmiştir. Bu, istihbaratın geniş bir perspektife yayıldığını ve birçok sektörde etkili olduğunu göstermektedir.

Çalışmamızın temel amacını belirlerken, Nizamülmülk 'ün Siyasetname 'si üzerinden Türk devlet geleneğinde güvenlik ve istihbarat konularını incelemek olduğunu ifade edilmektedir. Bu, hem tarihsel bir perspektif sunacak hem de günümüzdeki istihbarat faaliyetlerinin kökenlerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Son olarak, çalışmanın yöntemini tanımlayarak, betimleyici analiz ve içerik analizi yöntemlerini kullanmayı planlanmaktadır. Bu yöntemler, Siyasetname üzerinden çıkarılacak önemli bilgileri ve Nizamülmülk' ün dönemindeki güvenlik ve istihbarat uygulamalarını daha derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Modern anlamda kurumsal bakımdan istihbarat teşkilat yapısının izleri müellifi olan Nizamülmülk' ün Siyasetname adlı eserinde aramayı amaçlayan bu çalışmanın temel iddiası Siyasetname eserinin yalnızca devleti yöneten kişilere rehberlik eden bir metin olmayıp bunun yanı sıra devletlerin istikrarı ve güvenliğinin sağlanması açısından istihbarat konusunun önemini vurgulayan bir eser olduğudur. Tanımlayıcı bilgilere yer verilen bu çalışmada konu ile ilgili birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılarak; betimleyici analiz yönteminden ve eser eser incelemesi gerçekleştirilecek içerik analizi yönteminden yararlanılması planlanmaktadır.

Çalışmamızın genel yapısı ve yöntemi oldukça önemli görülmektedir. Çalışmada Türk devlet geleneği, güvenlik ve istihbarat konularını ele alarak, bu alandaki tarihsel gelişmeleri ve günümüzdeki etkilerini anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

İSTİHBARAT: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN

İstihbarat genel olarak “haber alma” anlamına gelen Arapça kökenli bir terimdir. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde (1998: 1107) “haber alma” anlamının yanında “yeni öğrenilen bilgiler, haberler ve bilgi toplama” olarak tanımlanmaktadır. İhsan Bal (2006: 67) istihbaratın sadece haber alma faaliyeti olmadığını, toplanan bilginin başarılı bir şekilde işlenmesi ve bu bilginin güce çevrilmesi manasında, “eldeki verilerin en iyi şekilde kullanılması ve bilginin gücü” olarak istihbaratı tanımlamaktadır. İstihbarat üzerine bir diğer

tanımı Serhat Tezsever (1999: 106) “işleme tabi kılınan değerlendirilmiş bilgi” olarak açıklarken, toplanan verilerin kıymetlendirilip istihbarat haline getirilmesi için bir takım işlemlere tabi tutulması gerektiğinin altını çizmektedir.

İstihbarat terimi en genel ifadesi ile “bilginin en geniş manadaki hali” olarak tanımlanmaktadır. İstihbaratın dar anlamdaki tanımı ise; toplanan verilerin sistematik olarak sıralanması, bilimsel ve istatistiki araçlardan faydalanılarak analize tabi tutmak ve toplanan bilgilerin kıymetlendirilerek istihbarat haline dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır (Bayraktar, 2014: 125). İstihbaratın faaliyet alanı, devletin ve kamuoyunun güvenliğinin tehlikeye girdiği her yerdir. Bu bağlamda istihbarat faaliyeti yürüten görevliler özellikle de devlet ve kamuoyu güvenliği açısından politika yapıcılarının üzerinde etki etmektedirler.

Her ülkenin güvenliğini muhafaza edip koruyabilmek için istihbarat faaliyetlerine büyük önem vermektedir. Tarihin ilk dönemlerinden bugüne kadar var olan her devlet kendi çıkarları doğrultusunda istihbaratı faaliyetlerde bulunmuş ve geniş bir istihbarat ağı oluşturmaya önem vermişlerdir. İstihbarat faaliyetleri yalnızca devletlerarasında karşılıklı yapılmakla kalmayıp, ülke içerisinde de kamu güvenliğinin sağlanması ve ülkedeki devlet adına görev yapan kişilerin de denetlenmesi açısından da kullanılmıştır. Bu sistem çerçevesinde istihbarat faaliyetleri iki tür olarak uygulanmıştır (Uyar, 2005: 284). Bu türlerden dış istihbarat, yabancı devletlerde casusluk faaliyeti ile gizli bilgilere sahip olmak ve bu bilgiler ışığında oluşabilecek tehditleri önlemeye yönelik yapılan istihbarat faaliyetidir. İç istihbarat ise, ülke içerisinde meydana gelen kamu güvenliğini tehdit eden her türlü düzeni bozma amaçlı faaliyet ve eylemlerin öğrenilmesi ve bu asayişsizliğe karşı tedbirler almaya yönelik istihbarat faaliyetleridir (Eroğlu, 2003: 13).

TÜRK- TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE İSTİHBARAT

Dünya siyasi tarihinde iz bırakmış olan büyük devletler istihbarata büyük önem vermişlerdir. Örneğin; M.Ö. 7. yüzyılda Perslerin çok iyi bir istihbarat ağı bulunmaktaydı. Perslerin istihbarat alanında görevli kişiler geleneksel dillere, inanç sistemlerine ve kurumlarına ait bilgileri çok iyi bilmekteydiler. Çin’de yaşamış olan Sun Tzu’ da M.Ö. 6. asırda neşrettiği “Savaş sanatı” eserinde bir ülkenin başarısının sahip olduğu istihbarat teşkilatının önemli bir üstlendiğini vurgulamaktadır. İstihbaratın önemli olduğunu gösteren önemli bir örnek ise Atinalılar ile Persler arasında yapılan Maraton Savaşıdır. Bu savaş ta Atinalılar istihbaratı başarılı bir şekilde uygulayarak Perslerden sayıca az olmalarına rağmen savaşta Persleri mağlup etmişlerdir. Başka bir örnek olarak da 13. asırda birçok coğrafyayı hâkimiyeti altına alan Cengiz Han’ın komutanlarından Subutay çok iyi ve organizeli bir istihbarat teşkilatını kullanmıştır (Gül, 2015: 113). Bu sebeple dünya siyasi tarihinde önemli yere sahip, geniş coğrafyalara hâkim olmuş devletlerin çok iyi teşkilatlanmış ve organize olmuş bir istihbarat ağına sahip olmaları başarılılarındaki en önemli unsur olmuştur.

Türk tarihinin ilk dönemlerinde Türklerin hâkim oldukları coğrafyalarda diğer devletlerin yürütmüş oldukları istihbarat faaliyetleri; yapılan istihbarat faaliyetlerin bir dini diğeri ise siyasi ya da politik nitelikte olması açısından iki özellik taşımaktaydı. Dini istihbarat faaliyetini ağırlıklı olarak Çinliler uygulamışlardır. Amaçları, Türklerin inançları olan Gök Tanrı inancına zarar vermek ve kendi inançlarını Türkler arasında yaygınlaştırmaktı. Bu sayede Türk toplum yapısında dini ve kültürel yapıyı erozyona uğratmak ve bu şekilde Türk devletlerini kolayca parçalamayı amaçlamaktaydılar. Bunu gerçekleştirebilmek için ise hedef kitle olarak öncelikle yönetici sınıfındaki kişileri seçmişlerdi. Bir diğer faaliyet türü olan politik istihbarat, dini istihbaratın önemini yitirmesi ile daha önemli hale gelmiştir. Bu faaliyet türü yalnızca Çinliler değil İran, Hint gibi devletlerde de kullanılmıştır (Eroğlu, 2013: 15).

Türk devletlerinde elçilere casusluk faaliyetlerinde bulunmadıkları müddet dokunulmazdı. Şüpheli hareketleri tespit edilen yabancı devletlerin temsilcileri tutuklanıp ya hapse atılır ya da ülkenin uzak bir yerine belirli bir zaman için sürgün edilirdi. Bu gibi durumlar yabancı elçilerin Türk devletleri içerisinde casusluk faaliyetleri yaptıklarını göstergesidir. Özellikle de Çinliler Göktürk ve Hun Devletlerine; Bizanslılar

ise Batı Hun Devletine keşif amaçlı casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Türk devlet adamlarından olan İmparator Rua bu casusluk faaliyetlerini önlemek için tacir, seyyah, oyuncu kimliği altında toplumu isyana kıskırtan Bizanslıları ülkeye girmelerini yasaklamış ve bu durumu yapılan anlaşmada madde olarak belirtmiştir. Çinliler, Türk devletlerini yıkmak için özellikle de Türk hükümdar ailesi ve üst düzey devlet adamlarının aralarını açmak suretiyle birbirlerine düşürmeye önem vermişlerdir. Bunun bir sonucu olarak Göktürk Devleti önce ikiye bölünmüş ve daha sonra 582 yılında tamamen yıkılmıştır. Türklerin coğrafi olarak genişlemesi ya da farklı coğrafyalara göç edip devlet kurmalarının neticesi olarak Çinlilerden başka Moğol, Kırgız, İranlı casuslar ve dini misyonerlik faaliyeti altında Papa'ya bağlı casuslar da Türk devletleri içerisinde istihbarat faaliyetinde bulunmuşlardır (Pehlivanlı, 2002: 279-280).

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren her devlet haberleşme, devletteki işlerin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesi, ülke içerisinde ve diğer devletler hakkında bilgi edinmek amacıyla istihbarat faaliyetlerinde bulunmayı ağırlık olarak posta teşkilatı üzerinde yapmışlardır. Bu dönemlerde posta teşkilatı ve istihbarat işleri aynı kurum üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu kurum Türk ve İslam medeniyetlerindeki devletlerde de var olmuştur.

Bahsi geçen posta teşkilatına genel olarak berid ismi verilmektedir. Berid teriminin kökeni hakkında birçok görüş vardır. Bu kelimenin Latince “posta hayvanı” anlamına gelen “veredus” kelimesinden geldiği iddia edilmekle birlikte, kelimenin Arapça olduğu ya da Farsça “kesik kuyruklu” manasında olan “bürde-düm” kelimesinden geldiği de iddia edilmektedir. Bu iddiaya örnek olarak ise İranlıların diğer hayvanlardan kolay fark edebilmek adına posta işlerinde kullanılan hayvanların kuyruklarının kestiklerini belirtmektedir. Berid terimi “süvari, posta, elçi, ulak, iki posta arasındaki mesafe, postaya verilen yazılar ve dosyalar, resmi işlerle ilgili posta” gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır. Berid teşkilatını Sasaniler ve Bizans'ta olduğu gibi Araplarda da kullanılmıştır (Harekat, 2004: 498-499).

Büyük Selçuklu Devleti'nde özellikle de Sultan Alparslan hükümlerinde posta teşkilatında görevli olan kişilere ek olarak istihbarat teşkilatında görev verilmemiştir. Sultanın böyle bir uygulama gitmesinin altında yatan en önemli sebep posta teşkilatında görevli kişilerin kötü niyetli olarak dostu düşman, düşmanı dost gibi gösterebileceği veyahut devletle ilgili önemli bilgileri maddi kaygılar karşılığında yabancı devletlere aktarabilecekleri düşüncesi yatmaktadır. Bu sebeple de Sultan Alparslan istihbarata dair önemli bilgi ve belgelere kendisine yakın olan kişi ve arkadaşları aracılığıyla ulaşmaya çalışmıştır. Sultanın bu tutumu saray ve divan arasında anlaşmazlığın yaşanmasına neden olmuştur (Altungök, 2012: 193).

Bütün Türk devletlerinde olduğu gibi Büyük Selçuklu Devleti içerisinde de istihbarat teşkilatı bulunmaktaydı. Bu teşkilatın devlet bünyesinde olması mecburiyetinin en önemli sebebi devletin ve milletin menfaatini ve güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu sebepten dolayı Büyük Selçuklu Devletinde görevli üst düzey devlet adamları istihbarat teşkilatının devlet teşkilat ve hiyerarşisi içerisinde olmasının zorunlu görmüşlerdir. Bu devlet adamları içerisinde Nizamül Mülk'de bulunmaktaydı. Nizamül Mülk Büyük Selçuklu Devletinde sultanın vezirliği görevini ifa ederken kaleme almış olduğu “*Siyasetname*” isimli eserinde bu durumun altını çizmektedir. Eserinde vezire göre istihbarat milletin ve devletin güvenliğinin sağlanması ve devlet istikrarının sağlanıp sürdürülmesi açısından çok önemli olduğu ifade etmektedir (Pehlivanlı, 2000: 31).

Nizamül Mülk eseri olan “*Siyasetname*” de Büyük Selçuklu Devletinin Sultan Melikşah döneminde devlet içerisinde çok iyi bir yapıya sahip olan, verimli bir şekilde faaliyetlerini yürüten iyi bir şekilde teşkilatlanmış bir istihbarat kurumunun varlığından bahsedilmektedir. Bu dönemde faaliyetlerde bulunan istihbaratına bağlı kişiler yalnızca Büyük Selçuklu mülkünde değil diğer yabancı devlet topraklarında da istihbarat faaliyetleri yürütmektedirler. Sultan Melikşah bu casusları sayesinde çevresindeki olup bitenlerden her daim haberdar durumdaydı. Vezir yazmış olduğu eserinde durumu açık bir şekilde ifade etmektedir (Eroğlu, 2003: 17).

Nizamül Mülk'e göre devlet başkanının en önemli görevi coğrafi anlamda devletin uzak ve yakın bütün bölgelerine göndereceği istihbarat elemanları ile tebaanın ve devletin ne durumda olduğunu sorgulamak ve bu konuda bilgi edinmek olarak ifade etmektedir. Devleti yöneten kişilerin, halkın ve devletin vaziyeti hakkında bilgi sahibi olmaları ve elde etmiş oldukları bu bilgilere göre gerekli ise tedbir almaları mecburiyeti vardır. Fakat devlet adamlarının bu bilgilere ulaşabilmeleri için haberdar (sahib-i haber) ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır. Yine devletin merkezinden uzakta kalan taşra bölgelerinde devlete karşı olası isyan ve ayaklanmaların önlenmesi için istihbarat teşkilatında görevli kişilerin bu bölgelere yerleştirmesi devletin bekası açısından mecburiyet arz etmektedir (Pehlivanlı, 2002: 280).

Vezir Nizamül Mülk devletin siyasi sınırları içerisinde ve dışarısında karşılaşılabileceği tehlike ve tehditlere karşı tedbir almanın yanı sıra hasmani tutum içerisinde olan kişi ve kurumlara karşı da gözdağı verilmesi açısından istihbarat teşkilatının önemini altını çizmiştir. Kaleme almış olduğu eserinde de bu konuyu daha önceki dönemlerde görev yapmış eski devlet yöneticilerinden verdiği örneklerle de desteklemektedir (Şimşir, 2015: 73).

SIYASETNAME KÜLTÜRÜ VE İSTİHBARAT

Siyasetname terimsel olarak incelendiğinde köken bilimi açısından “*Fars ve Arap*” dillerinden olan iki kelimenin birleşimi olduğu görülmektedir. Bu kelimeler Arapçadan “siyaset” ve Farsçadan “name” kelimeleridir. Siyasetname kavramsal olarak anlamına bakıldığında İslami kültür ve medeniyetinde devlet yönetmekle görevli olan kişilere yönetsel açıdan öğüt vermek amacıyla kaleme alınan metinler olarak ifade edilmektedir. Bu tarz eserlerde devletin en etkin ve verimli bir şekilde nasıl yönetilmesi gerektiği, devlet başkanı ve devleti yöneten kişilerin sahip olmaları gereken özellikleri ve devlet yönetimi noktasında dikkat etmeleri gereken unsurlar gibi konuları üzerinde durmaktadır (Levent, 1962: 168-171).

Siyasetname olarak isimlendirilen çalışmalara bakıldığında genel olarak adalet ve ahlak ilkeleri üzerinde durduğu görülmektedir. Bu tür metinler etiksel ve yönetsel açıdan tavsiyeler içeren, devlet başkanı ve halkı arasındaki karşılıklı etkileşimi düzenleyen ve devletin yönetiminde etkin bir şekilde görev almakta olan kişilere kılavuzluk etmek amacıyla kaleme alınışlardır (Yücel, 1998: 69).

Siyasetnamelerde ana tema devlet yönetimi olduğundan dolayı eserde öğüt verilen kişi genel olarak devlet başkanıdır. Bu eserler genel olarak devlet başkanın taşıması gereken özellikler, devletin yönetsel açıdan niteliği, devlette görev alan kişilerin yükümlülükleri ve vatandaşlara karşı tutumları gibi konuların üzerine inşa edilmektedir. Bu tarz metinlerde özellikle de devlet başkanı ve yardımcılarının adil olmaları, adil bir yönetim sergilemeleri gerektiğini tavsiye etmektedir. Zira bu kişiler devlet içerisindeki bütün insanlardan farklı olarak seçilmiş kimselerdir. Zira reyanın huzurlu ve mutlu olabilmesi için Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve halifesi olarak kabul edilen devlet başkanın adaletli bir yönetim sergilemesi gerekmekte hatta adil bir yönetim ile halkın refahını ve huzurunu sağlaması devlet başkanın en elzem görevi olarak ifade edilmektedir. Bu sebepten dolayı da hükümdarların bu görevlerini layıkıyla yapabilmesi için taşımaları gereken özellikleri ifade etmek ve yönetiminden sorumlu olduğu devletin nasıl idare edilmesi gerektiği hususunda metinlerin kaleme alınması Doğu medeniyetlerinde bir geleneği ifade etmektedir. Bu tarz eserler Doğu medeniyetlerinde “*nasihatname, siyasetname ve siyerü'l-mülk*” gibi isimlerle nitelendirilmektedir. Bu tür eserlere tarihsel geçmişi eski Hint, İslamiyet öncesi İran ve Uygur Türk devletlerine kadar dayanmaktadır. Siyasetname türünde eser verme geleneği Osmanlı Devletinin son dönemine kadar devam etmiştir (Bilgin, 2006: 41).

Siyasetnameler muhtevaşı itibariyle ahlaki bir yapıya metinlerdir. Bu tür eserler genel hatları itibariyle özel olarak ithaf edilen hükümdara yazılmış olsalar da devlet yönetiminde görev alan tüm kişilere öğütler içermektedir. Bu metinler içerik açısından ayet, hadis ve ahlaki özellik taşıyan hikâyeler içermektedir. Siyasetname türü eserlerde adalet, dürüstlük, cömertlik gibi ahlaki konular işlenmektedir (Uğur, 1987: 21).

Siyasetnameler taşımış oldukları önem ve özellikleri açısından konu olarak bir alanla ve tarihsel olarak bir dönemle sınırlandırılmaları mümkün değildir. Bu tür metinlere dünya genelinde her coğrafyada rastlamak mümkündür. Siyasetnameler şekil ve içerik açısından dönemlerinde kaleme alınmış önemli fikirsel ürünlerin başında gelmektedir. Farklı zaman dilimlerinde ve farklı coğrafyalarda yazılmış olsalar da yazılış gayeleri bakımından bir düşünce zincirini oluşturan değer silsilesinin parçasını oluşturmaktadırlar (Özkırımlı, 1997: 29-30).

Klasikleşmiş metinler arasında yer alan siyasetnamelerin önemi günümüzde de canlılığını korumaktadır. Siyasetnamelerin bu denli önemli olmalarını şu şekilde özetlemek mümkündür (Canatan, 2014: 11):

- Zaman bakımından yalnızca kaleme alınmış oldukları dönemin siyasi ve kültürel hayatın hakkında bilgi vermekle kalmazlar zaman içerisinde nasıl bir siyasal yapılanmaya yol açtıkları konusunda da ipuçları verirler.
- Siyaset fikrinin hem yapılandırıcısı hem de yansıtıcısıdır.
- Ana amaçları olmasalar da zamansal bakımdan yazdıkları dönemin sosyo-kültürel özelliklerini yansıtan tarihsel ve sosyolojik değeri olan metinlerdir. Bu özelliği bakımından bu metinler zihniyet okumasının yanında tarihsel ve sosyolojik olarak da okumalar yapılabilir.
- Siyasetnamelerin zamansal anlamda belirli sıra ile okunduklarında bazı hususlarda nasıl bir süreklilik oluşturarak zihniyetteki yapılanmayı nasıl sabitledikleri görülecektir.
- Günümüze kadar ulaşmalarında süreklilik arz eden düşünce ve fikirleri bünyesinde barındırmasından kaynaklıdır. Geniş perspektifli bir bakış açısıyla tarzıyla siyaset fikri incelendiğinde klasikleşmiş siyaset fikriyatının yalnızca bir işlev görmediği günümüzü de etkilediği görülecektir. Özellikle de bu bakımdan siyasetnameler günümüzün siyasi ve sosyal hayatını da etkilemektedir.

NİZAMÜLMÜLK

Nizamülmülk, Büyük Selçuklu Devleti'nin en önemli devlet adamlarından biriydi ve devlet yönetiminde üstün bir kabiliyete sahipti. Bu kabiliyeti, ilk olarak Sultan Alparslan'ın taht mücadelesinde kendini gösterdi. Alparslan, tahta geçmek için kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'la mücadele ediyordu. Nizamülmülk, bu mücadelede Alparslan'ı destekledi ve onun tahta geçmesini sağlayarak devlet yönetiminde önemli bir rol oynadı. Nizamülmülk, aynı şekilde Sultan Melikşah'ın tahta geçtiği ilk yıllarda da önemli başarılar elde etti. Melikşah'ın tahta geçmesi, Türkmen beyleri arasında huzursuzluk yaratmıştı. Nizamülmülk, bu huzursuzluğu gidermek için çeşitli tedbirler aldı ve Türkmen beylerini Melikşah'a itaat ettirmeyi başararak devlet yönetiminde önemli bir katkı sağladı. Bu iki olay, hükümdarların başarılarının vezirlerin başarılarına bağlı olduğunu gösteren birer örnektir. Nizamülmülk, Sultan Alparslan'ın tahta geçmesinde ve Sultan Melikşah'ın tahta geçtiği ilk yıllardaki huzursuzluğun giderilmesinde önemli rol oynayarak devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir (Ocak, 2018: 44).

Nizamülmülk, Büyük Selçuklu Devleti'nin en önemli devlet adamlarından biriydi ve devlet yönetiminde üstün bir kabiliyete sahipti. Bu kabiliyetini, 29 yıl boyunca kesintisiz vezirlik yaparak gösterdi. Bu süre içerisinde, hükümdardan sonra devlet yönetiminde en fazla inisiyatif alan kişi oldu ve kararlı bir şekilde vezirlik görevini yürüttü. Savaş meydanlarında gösterdiği cesaret ve doğru kararlar sayesinde birçok zafer elde etti. Büyük Selçuklu Devleti'nin sağlam temeller üzerine inşa edilmesinde ve büyümesinde önemli bir

rol oynadı. Özellikle de mali, askeri ve idari alanlarda yaptığı çalışmalar ve uyguladığı yeniliklerle devlet teşkilatının temellerini sağlamlaştırdı (Kafesoğlu, 2014: 308).

Nizamülmülk, Horasan'ın Tus şehrinde bağlı olan Radkan köyünde, 10 Nisan 1018'de dünyaya gözlerini açtı. Babası Alib İhsak, Gazneli Devleti'nin Tus valisi ve Nukkan kasabasının dihkani olarak görev yapmaktaydı. Nizamülmülk, annesini henüz bebekken kaybetti. Eğitimiyle babası ilgilendi. Kuran-ı Kerim'i ezberledikten sonra Halep ve Bağdat gibi şehirlerde hadis, inşa ve hitabet alanlarında dersler aldı. Nizamülmülk, babasıyla birlikte Gazneli Devleti'nin Horasan valisinin yanında görev almaya başladı. Dandanakan Savaşı'ndan sonra Horasan'ın Selçukluların eline geçmesi üzerine babasıyla birlikte Selçuklu Devleti'ne hizmet vermeye başladı. Nizamülmülk, Merv şehrinde bulunan Çağrı Bey'in yanına gitti ve ondan büyük ilgi gördü. Bazı kaynaklara göre, Çağrı Bey Nizamülmülk'ü oğlu Alparslan'la tanıştırdı ve onu yanına verirken, onu bir baba gibi görmesini istedi. (Özaydın, 2007: 194).

NİZAMÜLMÜLK'ÜN SİYASETNAME

Devlet yönetimini konu edinen siyasetnameler, Doğu medeniyetlerinde daha çok ilgi görmüştür. Bu düşünürler, eserlerinde devlet başkanının sahip olması gereken nitelikleri ve nasıl olması gerektiğini incelemişlerdir. Ayrıca, devletin en iyi şekilde yönetilmesi için yapılması gerekenleri de vurgulamışlardır (Keskin, 2012: 69-70).

Nizamülmülk, eserini okurken okuyucuların sıkılmasını önlemek için, fasıllar halinde düzenledi. Bu fasıllarda Kuran-ı Kerim'den ayetler, Hz. Muhammed'in hadisleri ve sünnetleri, geçmişte yaşanmış önemli hikâyeler ve önemli kişilerin sözleri yer aldı. Eser ilk olarak 40 fasıl olarak yayımlandı, ancak daha sonra Nizamülmülk 12 fasıl daha ekleyerek eserini tamamladı (Ertuğrul, 2002: 272). Nizamülmülk, bu fasıllarda genel olarak adalet, hakkaniyet, hazine, asker/güvenlik, reaya ve vezir ve diğer kişiler arasındaki ilişkiler gibi konuları ele aldı. Bu konular hakkında devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğine dair açıklamalarda bulundu.

Siyasetname, diğer siyasetnamelerden farklı olarak, müellifi Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri olmasından dolayı, uygulamaya geçirilmiş politikaları içermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu durum, eserin teorik bir çalışmadan ziyade, pratik bir deneyime dayalı bir bilgi kaynağı olmasını sağlamıştır. Siyasetname, yazıldığı dönemin özelliklerini de yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Büyük Selçuklu Devleti'nin teşkilatı, işleyişi, askeri, siyasi, mali yapısı ve toplum durumu hakkında bilgiler vermektedir. (Yılmaz, 1993: 101).

Siyasetname' de üzerinde en çok durulan konuların başında devlet ve kamu güvenliğinin sağlanması gelmektedir. Bunun yapılabilmesi için de neden istihbarata büyük önem verilmesi gerekliliğini yukarıda açıklanmaya çalışılmıştır. Bu minvalden hareketle, eserin müellifi olan Büyük Selçuklu Devleti' nin en önemli devlet adamlarının başında gelen Nizamül Mülk' de; devlet ve kamu güvenliği açısından iç ve dış istihbarata konuları ile ilgili bazı durumları neşrettiği Siyasetname'sinde açıklık getirmeye çalışmıştır.

Nizamül Mülk, eseri toplam 52 fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllar içerisinde de istihbarat ile ilgili fasıllar 3-4-7-10-13-14 ve 51. fasıllardır. Bu fasıllarda iç istihbarat, dış istihbaratı ele almaktadır. Bu fasıllarda ağırlıklı olarak iç istihbarat konusu üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. 3-4-7-10-51. fasıllarında iç istihbarat, 10-13-14. fasıllarında ise dış istihbarat üzerinde durulmaktadır (Nizamül Mülk, 2015: 5-9).

“Padişahın Divan-ı Mezalime Oturuş, Adalet, Güzel Ahlak ve İyiliği İcrası” başlıklı 3. fasılda direkt olarak iç istihbarattan bahsedilmemektedir. Fakat devlet başkanının belirli günlerde aracısız olarak halkın şikayet ve arzularının dinlenmesinin gerekliliğinin altını çizilmektedir. Bu uygulama ile vatandaşların direkt olarak devlet başkanı ile görüşebilecek olmasından dolayı, halk üzerinde zulüm yapan ya da eziyet eden kişilerin

devlet başkanının verebileceği cezalardan dolayı bu eylemlerde bulunamayacağı ifade edilmektedir. Devlet başkanının vatandaşları ile aracısız olarak görüşerek devlet idaresinde görevli olan kişiler hakkında da bilgi sahibi olması adına gerekliliği müellif tarafından zikredilmektedir (Nizamül Mülk, 2017: 17).

4. fasıl “ Vezirlerin ve Mutemetlerin Hallerine Dair” başlığı ile neşredilmiştir. Müellif bu fasılda devlet başkanının devletin ve kamunun güvenliği ve huzuru açısından en önemli yardımcıları olan vezirlerinin hallerini ve davranışlarını gizli bir şekilde her zaman denetlemesi gerektiğini ifade etmektedir. Zira devletin ve kamunun güvenliğinin sağlanmasında devlet başkalarının en önemli yardımcıları olan vezirlerinin davranışları ve uygulamalarıyla yakından ilişkili olduğu Nizamül Mülk tarafından eserinde iddia edilmektedir (Nizamül Mülk, 2017: 29).

7. fasıl “Âmil, Kadı, Reis ve Mutesibin Vaziyetlerini Teftiş ve Şartlarına Dair” başlığı ile yazılmıştır. Bu faslı devlet güvenliği açısından önemli kılan nokta, devlet başkanın görevlendirdiği kişilere; “*Bu şehri ya da bölgeyi sana emanet ediyoruz, ahirette Hakk Teâlâ'nın bizi sorumlu tuttuğu şeyden bizde seni sorumlu tutarız*” şeklindeki sözdür. Bu söz ile devlet başkanın bu kişilerin görevlerinin kendisi gibi öncelikle kamu güvenliği ve huzurunun sağlanması ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu kişilerin devletin o şehir ya da bölgede devletin temsilcisi olacağı için müellif bu kişiler hakkında çok iyi ve güvenilir malumatların elde edildikten sonra atamalarının yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Yine bu kişilerin görevleri başında iken de gizli ya da açık bir şekilde denetlenmelerinin ve haklarında istihbarat toplanmasının özelde o şehrin huzuru genelde ise devletin bekası, huzur ve güvenliği açısından elzem olduğunun altını çizmektedir (Nizamül Mülk, 2017: 61).

“Mazlumların Şikâyetlerinin Dinleyip Cevap Vermek ve Haklarını Teslim Etmeye Dair” başlıklı 51. fasılda 3. fasılda ele alınan konuya benzer bir konu ele alınmıştır. Fakat burada fark 3. fasılda şikâyetlerin Divanı Mezalimde devlet başkanı tarafından bizzat dinlenirken, bu fasılda ise vatandaşlar içerisinden şikâyetlerini, sıkıntı-dertlerini ve arzuhallerinin yazmaları istenmektedir. Bu yazılan arzuhaller görevli olan kişi/lerce toplanıp dergâhta okunur ve gereken yapıldı. Yazılan bu arzuhaller ile devlet başkanı ülkesi ve vatandaşları hakkında gafil kalmamaktadır. Bu arzuhaller ile devlet ve kamu güvenliği açısından iç istihbarat faaliyeti bizzat vatandaşlar eliyle yapılmaktadır (Nizamül Mülk, 2017: 339).

“Casusların Sevk ve İdare, Mülkün Selameti ve Raiyyetin İşlerine Dair” başlığı ile yazılan 13. fasılda müellifin üzerinde durduğu en önemli konu casusların gerekliliğidir. Devletin ve kamunun güvenliğinin sağlanmasında casusların ne kadar hayati bir rol oynadığı vezir tarafından ifade edilmeye çalışılmaktadır. Vezir, özellikle de devlete saldırı planlayan diğer devletlerin püskürtülüp, barışın tesis edilmesinde o devlet içerisinde faaliyetlerde bulunan casusların çok önemli bir yer işgal ettiğinin altını çizmektedir. Bu fasılda ulusal güvenliğin sağlanmasında istihbarat teşkilatı ile doğru orantılı olduğu müellif tarafından anlatılmaktadır. Ayrıca vezir, dönemin devletindeki görevleri göz önünde bulundurulduğunda, devlete bağlı topluluk ve kavimlerde de casusların etkin bir şekilde faaliyetlerde bulunmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Zira bu sayede devlet başkanı bu yerlerde olası bir ayaklanma ya da isyan hareketi başlamadan önce alacağı önemlerle engelleyebileceğini eserin yazarı tarafından dile getirilmiştir (Nizamül Mülk, 2017: 101).

“Barışın Sürekli Olması İçin Elçilerle Haberciler Yollamak” başlıklı 14. fasılda vezir, devletin diğer devletlerle yaptığı barışın devamlı olması adına özellikle de ülkesinin uç bölgelerinde belirli aralıklarla her zaman habercileri göndermesinin ve posta teşkilatının bulundurulmasının altını çizmektedir. Bu sayede devlet başkanı, diğer devletlerin olası sınır ihtilali ve ya saldırılarına karşı her zaman uyanık olacağını ifade etmektedir. Bu durumun neticesi olarak ise, ulusal ve uluslararası güvenliğin ve huzurun daha sağlıklı ve uzun ömürlü olabileceği müellif tarafından fasılda işlenmiştir (Nizamül Mülk, 2015: 107).

“Muhabirler, Postacılar ve Memleket İşlerinde Alınacak Tedbirler” başlıklı 10. fasılda Nizamül Mülk, iç ve dış istihbarat konusunu aynı anda ele almıştır. Bir başka ifade ile müellif bu fasılda istihbarat kurumunun devlet ve kamu güvenliği açısından neden bu kadar önemli olduğunun açıklamasını yapmaktadır. Vezire göre istihbarat kurumu sağlıklı bir şekilde faaliyet göstermesi ile devlet başkanının ülkesi içinde ya da dışında meydana gelen her şeyden anında haberdar olabileceğini ve meydana gelebilecek olan olası savaş, isyan ya da huzursuzluklar vuku bulmadan tedbirini alıp, ülkesinde güvenlik ve huzuru tesis edebileceğini ifade etmektedir. Bu fasıl vezirin devlet içerisindeki görevi esnasında istihbarat kurumu ve casusluk faaliyetlerine ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından önemlilik arz etmektedir (Nizamül Mülk, 2015: 80-81).

SONUÇ

İstihbarat, sadece sosyal bir varlık olan insanlar tarafından yapılan bir faaliyet olmayıp, kendisini savunma ve gerektiğinde de saldırı yapmak adına her canlı tarafından yapılmaktadır. İstihbarat, tarihin her döneminde her toplum ve devlet tarafından kullanılmıştır. Geçmiş dönemlerde istihbarat daha çok iç istihbarat ve dış istihbarat olarak ikiye ayrılmış olsa da günümüzde her alanda istihbarat faaliyetleri yürütülmekte ve operasyonel faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu da istihbaratın günümüzde vazgeçilmez bir hale geldiğini göstermektedir. Günümüzde siyasi, askeri, ekonomik, siber, sağlık, biyoloji, strateji, ekoloji gibi alanlarda istihbarat faaliyetleri yürütülmektedir. Devletlerin ya da uluslararası kurum yada kuruluşların siyasi olarak varlıklarını sürdürebilmeleri ve insanların güvenini ve huzurunu sağlamak adına istihbarat birimlerine büyük önem vermektedirler. Geçmiş çağlarda hüküm sürmüş ve geniş sınırlara hükmetmiş bütün devletler istihbarat ve casusluk gibi konular üzerinde titizlikle durmuştur.

Modern öncesi devletlerde, devlet adamlarına devlet yönetimi ile ilgili konularda yardımcı olmak adına metinler yazılmak bir gelenektir. Bu gelenek siyasetname geleneğidir. Her kültürde bu türden metinlere rastlamak mümkündür. Örneğin Batı kültüründe Prens, Ütopya, Leviathan v.b. Doğu kültüründe Kelli ve Dimne, Savaş Sanatı v.b. İslam kültüründe Yöneticiliğin Esasları, Erdemli Şehir, Mukaddime v.b. ve İslamiyet’in kabulünden önce ve İslamiyet’in kabulünden sonra Türk kültüründe ise Orhun Yazıtları, Kutadgu Bilig, Siyasetname, Koçibey Risalesi v.b. gibi eserler yazılmıştır. Bu eserler dönemlerinin siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal olayları hakkında bilgiler vermektedir.

Bu çalışmada incelenmiş olan Siyasetname eserinin ele alınmasının nedeni müellifinin dönemin devleti olan Büyük Selçuklu Devleti’nin en önemli devlet adamlarının başında gelmesi ve eseri yazdığı sırada da vezirlik makamında olmasıdır. Nitekim eserde dönemin devlet başkanı Sultan Melikşah’a ithafen veziri Nizamül Mülk tarafından kaleme alınmıştır. Eserde vezir tarafından üzerinde durulan ana konu devletin bekası ve reayanın huzuru ve güvenliğidir. Bu konularda devlet başkanına yapması ya da yapmaması gerekenler eski dönemlerde yaşamış devlet veya toplumlardan örnek hikâyelerle destekleyerek açıklamaya çalışmıştır. Vezirin devlet başkanı tarafından en fazla önemsenmesi gereken kurum, devletin ve kamunun da güvenlik ve huzuru açısından istihbarat teşkilatıdır. Müellif eserinde konuları 52 fasılda açıklamış ve bu fasıllardan 8 tanesinde istihbarat konusuyla ilgilidir. Bu fasıllarda da diğer fasıllarda olduğu gibi çeşitli hikâyelere yer vererek diğer devletlerdeki örnekleri neşretmiştir. Vezir bu yöntemle devlet başkanına tavsiyelerini yapması ya da yapmaması halinde ne ile karşılaşacağını göstermeye çalışmaktadır. Vezire göre istihbarat devletin bekası için üzerinde durulması gereken elzem bir konudur. Vezire göre devlet başkanının ülkesinden ve diğer devletlerden gafil olmaması için iyi bir casusluk teşkilatı kurması gerekmektedir. Bu sayede devlet başkanı hem devlette görev alan kişilerin yaptıklarından hem ülkesinde oluşabilecek huzursuzluklardan ve de diğer devletlerin olası sınır ihlali ya da saldırı planlarını önceden haberdar olup tedbirini alabilecektir. Bu durumu göz ardı eden devlet başkanı ise iktidarını muhafaza edemeyeceğinin altını çizmektedir.

Sonuç olarak Türk kültüründe kaleme alınan en önemli siyasetname eserlerinin başında gelen Siyasetname' de vezir Nizamül Mülk istihbarat teşkilatının devletin bekasının temini ve ülkede yaşayan insanların huzur ve güvenliği açısından mecburiyet arz ettiğinin altını kalın harflerle çizmektedir. Eser bu yönüyle günümüzde de devlet başkanları ve devlette görev alan kişilere rehberlik yapma ve yol gösterme misyonunu sürdürmektedir. Eserin günümüz yönetim akademisi içerisinde canlılığını hala muhafaza ediyor olmasının en büyük nedenleri; eserin müellifi olan Nizamülmülk' ün aralıksız olarak 29 yıl boyunca Büyük Selçuklu Devleti veziri görevinde bulunması ve eserde ele alınan konulardan kaynaklanmaktadır. Siyasetname, dün olduğu gibi bugün ve yarın da devlet ve kamu güvenliği açısından başvurulabilecek kaynakların başından gelmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Altungök, A. (2012). Ortaçağ Türk Dünyasında Haberleşme Kurumları: Casusluk ve Postacılık Faaliyetleri, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 1, ss: 173-221.
- Arslan, M. (1989). Eski İnan Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, D. 3, S. 1, ss. 232-262.
- Bal, İ. (2006), *Alaca Karanlıkta Terör ile Mücadele ve Komplolar Teorileri*, Ankara: USAK Yayınları.
- Bayraktar, G. (2014). 'Harbin Beşinci Boyutunun Yeni Gereksinimi: Siber İstihbarat', *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 20, 119-147.
- Bilgin, A. (2006). XV. Yüzyıla Kadar Yazılan Siyasetnamelerin Türk Kültüründeki Yeri Ve Enîsü'l-Celis, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 44, ss. 37-47.
- Canatan, K. (2014). *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetname Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- Eroğlu, H. (2003), "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXII, Sayı: 34, Ankara, s. 11-33.
- Ertuğrul, A. (2002). Bir Kaynak Olarak Nizamülmülk' ün Siyasetnamesi. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler içinde* (C. 5, ss. 271-278). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gül, Z. (2015). Stratejik İstihbarat Ve Genel Yanılgılar. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 4(1), 111-132.
- Harekat, İ. (2004)., Berid, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi içinde* (C.5, ss. 498-501), Ankara: TDV Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kahn, D. (2002), "İstihbaratın Tarihsel Teorisi", *Avrasya Dosyası*, Cilt:8, Sayı:2, 5-20.
- Keskin, U. (2012). *Yönetim Felsefesi*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Levent, A. (1962). *Siyasetnâmeler*. T.D.A.Yıllığı, Belleten, ss. 168-171.
- Mülk, N. (2015). *Siyasetnâme*, (Çev. A. Erol). İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Mülk, N. (2017). *Siyasetname*. (Çev. Mehmet Taha Ayar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ocak, A. (2018). Nizâmülmülk'ün Dinî ve Fikrî Hayatı. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, ss. 32-52.
- Özaydın, A. (2018). Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, ss.1-31.
- Özkırımlı, A. (1997). *Kabusname (Kabusname Osmanlıca trc. İlyasoğlu Mercimek Ahmet), Önsöz ve Sadeleştirme*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Pehlivanlı, H. (2000)., Büyük Selçuklularda İstihbaratçılık, *Bilge*, Sy.27, s.31-35.
- Pehlivanlı, H. (2002). Eski Türkler ve Selçuklularda İstihbarat. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler içinde* (C. 5, ss. 279-285). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Şimşir, M. (2015), Nizamülmülk' ün siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 17, Sayı 27, ss. 68-79.
- Tezsever, S. (1999). *Millî Güvenliğimiz İçerisinde İstihbarat-Türkiye Cumhuriyeti ve İstihbarat Olgusu*, İstanbul: İ.U.Basımevi.
- Türkçe Sözlük- Türk Dil Kurumu (1998), Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uğur, A. (1987). *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri*. Ankara: Kültür ve Sanat Yayınları.
- Uyar, M. (2005). “Hinduşah Nahçıvani’ye Ait Düstur el-Kâtip fi-Tayin el-Meratib Adlı Eserde Casusluk Anlayışı”, *AÜ DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXIV, Ankara, s. 281-289.
- Yılmaz, Ç. (1993). Nizamülmülk' ün Siyasetnamesine Göre Büyük Selçuklu Devletinin Yönetim İlkeleri. *İlim ve Sanat*, S. 35-36, ss. 99-107, İstanbul: Vefa Yayınları.
- Yücel, Y. (1998). *Osmanlı Devlet Teşkilatlanmasına Dair Kaynaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Osmanlı Aile Hukuku'nda Şer'i ve Örfi Hukukun Gelişim Süreci Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Çağrı SEVİNÇLİ

Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF

csevincli@beu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5868-3498>

Makale Başvuru Tarihi : 12.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 15.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10443280

Özet

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı Aile
Hukuku,
Şer'i Hukuk,
Örfi Hukuk,

Osmanlı hukukunu ilgilendiren her konuda şer'i ve örfi hukukun üzerinde durulması oldukça önem arz etmektedir. Zira Osmanlı Dönemi'ne ait bir hukuki kuralın eleştirisi yapılırken, o kuralın İslam hukuku açısından meşruluğunun ve devlet adamlarının o konu hakkındaki örfi uygulamalarının tespitinin yapılması gerekmektedir. Çalışmada ele alınacağı üzere şer'i hukuk, kaynağını Kur'an, sünnet, icma ve kıyastan alarak oluşan hukuk sistemi iken örfi hukuk ise padişah fermanları ile meydana gelmiştir. Çalışma, amacına uygun olarak Osmanlı Aile Hukuku'nda şer'i ve örfi hukukun yeri ve dönemsel uygulamalara etkilerini barındırmaktadır. Ayrıca şer'i ve örfi hukukun Osmanlı Aile Hukuku uygulamalarına etki eden faktörler ile Osmanlı'nın ilk sistematik aile hukuku düzenlemesi olarak kabul edilen Hukuk-ı Aile Kararnamesi de çalışmanın kapsamına alınmıştır. Çalışmada örfi hukukun sınırını şer'i hukukun çizdiği ve yine örfi hukukun, şer'i hukuktan keskin olarak ayrılmadığı, Osmanlı Dönemi aile hukukunda ve mahkemelerde kadılar tarafından uygulanan hukuk kurallarında şer'i hukukun öncelikle dikkate alındığı, örfi hukuka ancak şer'i hukukun yetersiz kaldığı durumlarda başvurulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

A General Evaluation on the Development Process of Sharia and Customary Law in Ottoman Family Law

Abstract

Keywords:

Ottoman Family
Law,
Sharia Law,
Customary Law.

It is very important to emphasize sharia and customary law in all matters concerning Ottoman law. When criticizing a legal rule of the Ottoman period, it is necessary to determine the legitimacy of that rule in terms of Islamic law and the customary practices of the statesmen on that subject. As will be discussed in the study, Sharia law is a legal system that takes its source from the Qur'an, sunnah, ijma and qiyas, while customary law was formed by sultan's edicts. In accordance with its purpose, the study includes the place of sharia and customary law in Ottoman Family Law and their effects on periodical practices. In addition, the factors affecting the application of sharia and customary law in Ottoman Family Law and the Decree on Family Law, which is accepted as the first systematic family law regulation of the Ottoman Empire, are also included in the scope of the study. The study concludes that the boundaries of customary law were drawn by Sharia law and that customary law was not sharply differentiated from Sharia law, that Sharia law was primarily taken into consideration in the family law of the Ottoman period and in the legal rules applied by the kadıs in the courts, and that customary law was resorted to only in cases where Sharia law was insufficient.

GİRİŞ

Osmanlı Aile Hukuku'nun tarihsel gelişimi İslam dininin erken dönemlerinde, devletin hukuk sistemine etkisi ile başlamış olup, İslam hukuku Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısının şekillenmesinde önemli bir yer edinmiştir.

Osmanlı Dönemi hukuk sistemi, kendine özgü bir hukuk sistemi değildir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile birlikte, daha önce kurulmuş Türk-İslam devletlerinden ve o zamana kadar yürürlükte bulunan hukuki yapıdan etkilenilmiştir. Ancak alınan bu miras, altı asırlık dönemde ilk haliyle aynı kalmamış, ihtiyaç halinde gerekli değişiklikler yapılarak gelişmeye devam etmiştir (Aydın, 2005: 69). Ancak bu değişim süresince yine İslam dini esas alınmıştır.

Osmanlı hukuk sisteminin işleyişinde temelde şer'i hukuk, örfi hukuk ve cemaatler hukuku gibi hukuk sistemleri etkili olmuştur. Şer'i ve örfi hukuk kuralları kesin bir biçimde birbirlerinden ayrı olmamakla beraber, şer'i hukukun yetersiz kaldığı durumlarda örfi hukuka başvurulduğu görülmüştür. Genel manada dönemin tahlilinde şer'i hükümlerin eşya, aile, miras ve ticaret hukuku gibi özel hukuk alanlarında yoğunlaştığı görülmekte iken, idare, anayasa, ceza hukuku gibi devlet yapısı ve işleyişini doğrudan ilgilendiren kamu hukuku alanlarında ise örfi hukukun etkili olduğu göze çarpmaktadır (Şen, 1999).

Genel görüş bu olmakla beraber, Ortaylı, Osmanlı kadısı veya onun naibi, gelenek ile şeriat arasında net bir zıtlığın bulunmadığı durumlarda şeri hükümlerin geleneğe sessizce itaat ettiğini dile getirmektedir (2020: 89). Nitekim İslam Aile Hukuku'nun herhangi bir hükmünü değiştiren yahut yürürlükten kaldıran bir maddenin kanunnamelerde yer alması mümkün değildir. Esasen örfi hukuk alanında yetkiler ile donatılmış olan padişahların, şer'i hukuk alanında kanun koyma yetkileri bulunmamaktaydı (Mumcu, 1976: 83). Padişahların her ne kadar aile hukuku alanında kanun koyma yetkileri bulunmuyor idiyse de, İslam hukukunun çizdiği sınırlar dahilinde hukuki hayatın daha düzenli ve ihtiyaçlara uygun bir biçimde yürütülmesi amacıyla gerekli tedbirleri alabilmişlerdir (Aydın, 1981: 67).

İslam hukukunun en büyük özelliği, kaynağı Allah ve Peygamberleri olan belli bir kaynaktan çıkmış olmasıdır. Bu bakımdan birinci kaynak *Kur'an* iken ikinci kaynak ise *Sünnet*'tir. Örf-i kanunların en büyük özelliği ise padişahların iradesi sonucu ortaya çıkan kurallar olmasıdır. Gerek şer'i hukukun, gerekse de örfi hukukun daha net anlaşılabilmesi açısından, bu hukuk sistemlerinin içeriğini daha derinlemesine incelemek yerinde olacaktır.

Çalışmada ilk olarak Osmanlı dönemi hukuk sistemi ve bu sistemi oluşturan örfi hukuk, şer'i hukuk ve şer'i hukukun asli kaynakları daha sonra, şer'i ve örfi hukukun Osmanlı Aile Hukuku'nun gelişimine etki eden faktörlere yer verilecektir. Son olarak ise Osmanlı'nın ilk modern aile hukuku düzenlemesi olarak kabul edilen Hukuk-ı Âile Kararnamesi ele alınacaktır.

ÖRFİ HUKUK

İslam hukukunda asli kanun koyucu Allah'tır. İslam hukuku, Allah'ın iradesi dışındaki kaynaklara gerçek anlamda kanun koyucu nazarıyla bakılmamaktadır. Dolayısıyla O'nun iradesi dışındaki kaynaklar, ilahi iradeye uygun hukukî hükümleri tespit etme kaynağı olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında İslam hukukunda yegâne kanun koyucu Allah ve onun hükümlerini tebliğ eden ve uygulanmasını gösteren Hz. Peygamber olmaktadır. Hukukçulara düşen görev ise, ilahi ahkâmın bulunduğu kaynaklardan yola çıkarak yine ilahi iradeye uygun olarak yeni meseleleri çözümlyerek uygun hükümler ortaya koymaktır (Koşum, 2004: 146). Dolayısıyla Osmanlı hukukunun temeli olan, örfi hukuk ve şer'i hukuk, ilahi iradeye uygun olarak, yaşanan gelişmeler sonucu ortaya çıkan meseleleri çözümlenecek hükümler koyma çabasından ibarettir.

Örfi hukuk kuralları, geçmişten bugüne “*örf, örf-i müñif-i sultânî, siyâset-i sultânî ve kanun*” biçiminde farklı adlarla telaffuz edilmiştir (Aydın, 2020: 24). Kelime anlamı itibariyle ilk olarak örf ve adet hukukunu akla getirmekte ise de salt olarak bu anlamının ötesinde, İslam hukukunun devlet başkanına tanıdığı geniş takdir ve düzenleme yetkisi sonucu ortaya çıkan normlar, örfi hukukun asıl anlamını karşılamaktadır (Koşum, 2004: 145). Örfi hukuka yaptırım gücünü veren, bu kuralların hükümdar tarafından kanun olarak bildirilmiş olmasıdır (Aydın, 2007: 515). Buradaki önemli nokta, hukuk sisteminin oluşum sürecindeki devletin müdahalesinin mevcut olup olmadığı hususudur.

İnalçık’a göre örfi hukukun uygulanabilmesi ve hükümdarın devlet içerisinde tam anlamıyla bir mevki kazanabilmesinin yolu, devletin menfaatinin söz konusu olduğu durumlarda mevcudiyet kazanabilecektir (1958: 102). Devlet menfaatinin gerekliliğinin yanı sıra, uygulanacak örfi hukukun da şeriat hükümlerine aykırı olmaması gerekmektedir. Bu bakımdan İslam hukukuna aykırı biçimdeki örfi hukuk kurallarının meşrutiyeti kabul edilmemekteydi (Akgündüz, 1999: 117).

“Yani bu tedbir ol mertebe olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem-i zâhir için mesela tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izafe ederler “siyaset-i sultânî” ve yasağ-ı pâdişâhî” derler ki örfümüzce ona örf derler” (Tursun Bey, 1977’den akt. Aydın, 2020: 24).

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere, örfi hukukun kökeninin Osmanlı döneminden başladığını düşünmek yanlış olacaktır. Zira, Cengiz Han yasalarında da bu sistemi görmek mümkündür. Tursun Bey’in tanımında “*tavr-ı Cengiz Han gibi*” ifadesi örfi hukuk kavramının yalnızca Osmanlılara has olmadığını açıkça göstermektedir.

Tursun Bey’in ifadesindeki “*örf*” kavramı, İslam hukuku yanında toplumsal düzenin korunması maksadıyla, devlet başkanı tarafından konulan ve akla dayanan kanunlar olarak anlaşılmaktadır (Tursun Bey, 1977’den akt. Osmanağaoğlu, 2007: 89). Ancak örfi kuralların Şeriat’dan bağımsız olduğunu düşünen tarihçiler de mevcuttur. İnalçık; örfü, hakkında şeri hüküm bulunmayan alanlarda, devlet başkanının akıl ve iradesi doğrultusunda konulan devlet kanunu olarak tanımlamıştır (2019: 28). Bu çalışma kapsamında görüş, şer’i hükümle örfi hükümlerin birbirine bağılılığı yönündedir. Zira Osmanlı Devleti’nin bir İslam Devleti olduğu düşünüldüğünde, devlet başkanının getireceği düzenlemelerin İslami hükümlere aykırılığı düşünülemez.

Örfi hukuk denildiğinde, salt bir örf ve âdet hukuku anlaşılmamalıdır. Ancak yine de örfi hukuk normları belli alanlarda uygulanmış örf ve âdetlerden, hukukî teamüllerden etkilenmiştir. Osmanlılar fethettikleri yerlerde mevcut hukuki yapıyı tepeden tırnağa değiştirmek yerine, oradaki toplumun zaman içerisinde örf ve adetlerin gelişimi ile Osmanlı hukukuna uyum sağlamalarını daha uygun görmüşlerdir (İnalçık, 1958: 103). Yalnızca yasayı koyan padişahın kendi döneminde geçerli olan örfi hukuk uygulamaları, daha sonradan gelen padişahlar tarafından devam ettirilebileceği gibi değiştirilebiliyordu (Yetkin, 2013: 388). Zira Osmanlı padişahları kendi dönemlerindeki düzeni ve adaleti sağlayabilmek adına bu tip dönemin padişahına özgü düzenlemeleri yapmak zorunda kalmışlardır.

Osmanlı Dönemi örfi hukuk uygulamalarından bazılarını bakılacak olursa; nikâhların mahkemede kadı önünde yahut mahkemeden alınacak izinle din adamları tarafında kıyılması, boşanma ve ölüm iddet süresi¹ bitmeden evlenen kişilere kanunnamelerde belirtilen cezaların verilmesi veya kardeş katlinin meşru sayılması örfi hukuka örnek olarak gösterilebilir.

ŞER’İ HUKUK

Şer’i kelimesi Osmanlıca, “*şeriatla ilgili, Allah tarafından bildirilen kanun ve hükümlerle ilgili, İslamiyet’e göre makbul olan*” (Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük, 2023) gibi anlamlarla karşımıza çıkmaktadır. Buna göre şer’i hukuku, İslamiyet’e göre düzenlenmiş kanunlar olarak düşünebiliriz. Şer’i hukuk kavramı Osmanlı

¹ Evliliğin bitmesi üzerine, kadının tekrardan biriyle evlenebilmesi için aradan geçmesi gereken süre (300 gün).

Kanunnamelerinde “şer” veya “şer’i şerif” şeklinde isimlendirilmiş olup, bu hukuk kurallarının yürürlüğe girmesi hiçbir şahıs veya zümrenin onayına bağlı bulunmamaktadır (Akgündüz, 1999: 117).

Bu hukukun asıl kaynaklarını “Kur’an, sünnet, icma ve kıyas” oluşturmaktadır. Bu kaynakların yanı sıra bir de “masalih-i mursala, istihsan, örf ve adet, önceki semavi dinlerin hukuk kuralları, sahabinin görüşleri ve istishab” gibi tartışmalı bazı kaynaklar da bulunmaktadır (Tanrıverdi, 2007: 21). Şer’i hukukun asıl kaynaklarına alt başlıkta ayrıca değinilecektir. Tanımlara ve dönemsel uygulamalara bakılarak söylenebilir ki şer’i hukuk, örfi hukuk ile kıyaslandığında üst düzey bir konumdadır. Zira örfi hukukun uygulama alanındaki sınırları şer’i hukuk çizmektedir. Bu bakımdan örfi hukuk hükümlerinin şer’i hukuka aykırı olması düşünülememektedir. Hatemi, “nasın çirkin gördüğü bir durum istihsan yoluyla güzelleştirilemez” diyerek, İslam (şer’i) hukukunun gücünü ifade etmeye çalışmıştır (2012: 82). Bu da Osmanlı Dönemi’nde bir normlar hiyerarşisinin varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Şer’i hukukun uygulama alanı bulduğu bir örnek olarak İslam’da yeri olan mehir kavramı gösterilebilir. Mehir tanımsal olarak nikah akdinin sonucu olarak kocanın, karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal şeklinde ifade edilmiştir (Aydın, 2003: 389). Bilindiği üzere İslam hukuku açısından mehrin verilmesi şart olup, Nisa Suresi’nde bu durum emredilmiştir. Kaynağı Kur’an olduğu için mehir, şer’i hukukun alanına girmektedir. Ancak her ne kadar mehir üzerinde şer’i hukukun uygulandığı bilinse de, Osmanlı Dönemi’nde yeniçerilerin ödeyecekleri mehir ile ilgili örfi düzenlemeler ile getirilmiş bir takım sınırlamaların olduğu da bilinmektedir (Aydın, 2020: 26).

Şer’i Hukukun Asli Kaynakları

Şer’i hukukun asli kaynaklarını biraz önce de değinildiği üzere başlıca dört kaynak oluşturmaktadır. Bunlar: Kur’an, sünnet, icma ve kıyastır. Bu kaynaklar haricinde tartışmalı kaynaklar bulunsu da yukarıda bahsi geçen asli kaynaklar, herkes tarafından kabul görmüş kaynaklardır. Bunlara kısaca değinmek gerekirse;

- *Kur’an*, İslam hukukunun ilk ve asıl kaynağı konumundadır. İslam hukuku, İslam dinine dayanan hukuk sistemidir ve temel ilkeler ve kurallar da vahyin eseri olan Kur’an-i Kerim tarafından ortaya konulmuştur (Umur, 1987: 151). Mevcut bir hukuki mesele de başvurulacak ilk kaynak Kur’an’dır. Burada herhangi bir çözüm bulunamaması durumunda İslam hukukunun diğer kaynaklarına sırasıyla müracaat edilmektedir. Kur’an, hukuki bir kitap konumunda olmaması hasebiyle yalnızca hukuk kurallarından oluşmamıştır (Tanrıverdi, 2007: 19). Bu yüzden Kur’an’da her hukuki meselenin çözümüne yönelik bir yol bulunması da düşünülemez. Bu yüzden ki diğer kaynaklara ihtiyaç doğmuştur.

- *Sünnet*, İslam hukukunun ikinci asli kaynağı konumundadır. Anlam itibariyle Hz. Peygamberin söylemleri, davranışları ve göstermiş olduğu yoldur (TDK, 2023). Hukukçular tarafından, bir hukuki meseleye ilişkin Kur’an’da bir çözüm bulunamaması durumunda Sünnet’e başvurulmaktadır.

- *İcma*, sözlük anlamı itibariyle birleştirme, toplama (TDK,2023) anlamlarına gelirken, İslam hukukunda ise müçtehitlerin şer’i bir hüküm üzerine ittifak etmeleri, fikir birliğine varmaları anlamlarına gelmektedir (Hakkı ve Duman, 2008: 150).

- *Kıyas*, anlam itibariyle, kitap, sünnet veya icma da hakkında hüküm bulunmayan bir meseleye bunlar arasındaki sebep-sonuç bağlamından hareketle, bu kaynaklardan birinde yer alan bir meseleye uygulanacak hükmün uygulanmasıdır (Zeydan, 1996 akt Tanrıverdi, 2007: 22). Ancak kıyasın güvenilirliği noktasında bazı tartışmalar söz konusudur. Nitekim bazı hukukçular kıyası bağımsız bir asli kaynak olarak değil, diğer kaynaklardaki hükmü ortaya çıkaran bir metot olarak düşünmektedir. (Aydın, 2000: 40). Köprülü, icma ve kıyasın zaman ve mekâna göre değişkenlik gösterebileceğini ifade ederek, Kur’an ve Sünnetin esas alınması gerektiğini vurgulamış ve Kur’an ve Sünnetin de tüm ihtiyaçları karşılamasının mümkün olmadığını düşünerek farklı mezheplerin ortaya çıkışını da bu durumun bir tezahürü olduğunu öne sürmüştür (Köprülü, akt Osmanağaoğlu, 2007: 85).

ŞER'İ VE ÖRFİ HUKUK UYGULAMALARININ İŞLEYİŞİ VE OSMANLI AİLE HUKUKU UYGULAMALARINDA ŞER'İ VE ÖRFİ HUKUK

İlk çağlardan itibaren toplumların, aile topluluklarının bir araya gelmesinden oluşmuş olması, aile hukukunun eski dönemlerden bu yana var olması ve önemini koruması sonucunu doğurmuştur. İslam hukukunun oluştuğu dönemde, dönemin şartları ve gereksinimleri göz önüne alındığında, oluşan hukuk sistemi daha çok, medeni, borçlar, ticaret, ceza ve kısmen mali hukuku da içine alan ağırlıklı olarak özel hukuk alanında şekillenmiştir. İslam hukukunun bu alan üzerinde yoğunlaşmış olması, İslam coğrafyasında da genel olarak bu ve bunun gibi uygulamaların görülmesi sonucunu doğurmuştur. İslam hukuk geleneğinde devletin siyasi, idari ve mali yapısı ile ilgili kamu düzenlemelerinin gerekli olması sebebiyle yöneticilere, düzenleme yetkisi tanıyan esnek bir hareket alanı bırakılmıştır. Hulasaten, Osmanlı Dönemi'nde kişiler arasındaki husumetlerde genellikle İslam hukuku uygulanmışken, devletin idaresini ilgilendiren konular örfi hukuk ile düzenlenmiştir.

Aile hukukunu ilgilendiren evlenme, boşanma, evlenme ehliyeti, evlenilmesi yasak olan kişiler gibi temel esaslar, İslam hukukunun iki temel kaynağı olan Kur'an ve sünnete göre belirlendiğinden ve İslam hukukçularının içtihatları doğrultusunda detaylı bir aile hukuku ortaya çıktığından dolayı, Osmanlı aile hukukunun tartışmasız bir biçimde şer'i hukuk sistemine tabi olduğu söylenebilmektedir (Aydın, 2020: 26-27). Yine de günlük hayatta şer'i hukukun uygulanması salt bir biçimde olmamış, sınırlı da olsa uygulamada ortaya çıkan sorunların çözümü noktasında örfi hukuka da ihtiyaç duyulmuştur.

Osmanlı'da padişahlar kendi dönemlerinde şer'i hükümleri değiştiremeseler bile bazı uygulamalar ile yargı alanına müdahalelerde bulunmuşlardır. Osmanlı padişahlarının şer'i hukuk üzerindeki etkisi de dönemin hukuki uygulamalarına ışık tutması açısından oldukça önemlidir. Osmanlı padişahları, kadınlara vermiş oldukları yargılama yetkisini sınırlandırma hakkını kendilerinde tutarak, yargıya dolaylı da olsa müdahalede bulunmuşlardır. Uygulamada karşılaşılan müdahale yöntemlerinden en önemlisi, mezhebe göre kadı seçme biçimiyle kendini göstermiştir. Bilindiği üzere Osmanlı Dönemi'nde kadıların tayini padişah beratıyla gerçekleşmekte ve padişahın verdiği yetki dışına çıkılarak yargılama yapılamamaktadır (Erdoğan, 2014: 52). Padişahlar, mezhepler arasında yapmış oldukları seçim yöntemi ile mevcut kurallar üzerinde oynamalar yaparak bir tür yasama yetkisi kullanmışlardır.

Mezhepsel seçimlerin yanı sıra şer'ie mahkemeleri de hukuk sisteminin işleyişinde oldukça önemli bir yer edinmiştir. Bu mahkemeler, Osmanlı Dönemi'nde hukuki uyuşmazlıkların çözüm mercii olarak görev yapmıştır. Şer'i ve örfi hukuka ilişkin uyuşmazlıklarda yetkili halde bulunan şer'ie mahkemeleri, ayrıca her hukuki meseleye ilişkin karar verir konumda yer almıştır (Bayındır, 2000: 676). Mahkemeler, önlerine gelen aile hukuku temelli problemleri tek hâkimli şer'ie mahkemesi kadısı tarafından çözmekte ve kadının bilgisinin yetersiz olduğu durumlarda başka bir mezhep hukukçusunu naib olarak atmasına izin vermiştir. Zira şer'ie mahkemesi kadısı yalnızca Hanefi fihına göre karar vermekle yetkiliydi. Mahkemenin, problemlerin çözümü noktasında etkisiz kaldığı durumlarda Dîvân-ı Hümâyün devreye girmektedir. Dîvân-ı Hümâyün, bir üst karar merci olmasının yanında aynı zamanda en yetkili karar organıydı. Genel olarak aile hukukuna ilişkin problemlerin çözümü noktasında şer'ie mahkemelerinin rolü yeterli olmasına karşın, bazı problemlerin çözümü noktasında bu üst karar merciiinden yararlanılmaktaydı. Mahalli mahkemeler tarafından problemlerini çözemeyen taraflar, son çare olarak Dîvân-ı Hümâyün'a başvuruyordu (Aydın, 2020: 30).

Şer'ie sicilleri de söz konusu dönem içerisindeki problemlerin çözümü noktasında bir diğer önemli başvuru adresi olarak bilinmektedir. Bu siciller, şer'i mahkemeler tarafından verilen kararları içermesi ve problemlere ışık tutması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir (Özbilgen, 1985: 43). Siciller aynı zamanda devletin hukuki, sosyal, kültürel ve siyasi yapıları hakkında da önemli bilgiler barındırmaktadır. Örneğin, nişanlılık ile ilgili dönemin hukuki işleyişine dair önemli bilgiler verecek olan bir sicil kaydına aşağıda yer verilmiştir:

İstanbul'da Yanaki adlı bir şahıs Yamanni kızı Samayyi ile nişanlandığını ve nişanlandığında ona hediye olarak üç altın verdiğini ifade etmiştir. Samayyi'nin babasının nişandan vazgeçerek kızını başkası ile evlendirmek istemesi ve nişandan cayması üzerine nişan bozulmuştur. Nişanın bozulması üzerine 1749 yılında mahkemeye başvuran Yanaki'nin nişan hediyesi olarak verdiği üç altını geri istediği anlaşılmaktadır (İŞS, 197, s. 93-a1'den akt. Alaca, 2021: 16).

Sicil kaydından anlaşıldığı üzere dönemin hukuk sisteminin nişanlılığın bozulması halinde nişan hediyelerinin akıbetinin ne olacağı hususunda bir düzenleme getirmektedir. Burada aynı zamanda gayrimüslim tebaanın da hukuki düzenlemelere riayet ettiği anlaşılmaktadır.

Hukuk sisteminin işleyişi açısından önemli etkileri bulunan fetvâlar ve aile hukukunun yardımcı kaynakları olan fetvâ mecmuaları ve kanunnameler de dönemin hukuk sisteminin işleyişinde önemli bir yere sahiptir. Fetvâ kavramı, anlam itibarıyla İslam hukuku ile ilgili bir sorunun çözümüne ilişkin görüşler olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). İslam hukukunda fetvâ kurumu, kaynakların değerlendirilmesi, yorumlanması ve hukuki kuralların anlaşılır bir hale getirilmesi noktasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Dönem içerisindeki hukuki konularda gerek halkın gerekse kadının fetvâyâ başvurdukları bilinmektedir. Uygulamada ise fetvâların niteliği hem yargılama öncesi hem de yargılama esnasında etki göstermiştir. Kadıların, önlerine gelen davalarda kendilerine yardımcı olmak maksadıyla müftülere ihtiyaç duydukları bilinmektedir (Örsten, 2007: 35). Müftüler tarafından verilen fetvâlar, yargılama esnasında taraflara yardımcı olacağı gibi aynı zamanda yargılama öncesinde ihtilafların ortadan kaldırılması noktasında da çözüme katkı sağlamıştır. Bazı durumlarda kadıların da bizzat müftülerden hukuki görüş almak üzere talepte buldukları bilinmektedir.

Burada şu ayrımı bilmek gerekir ki müftüler şer'i ve örfi hukuka göre fetvâ veren ve bu fetvâların ne gibi bir hüküm içerdiğini belirleyen kişi iken; kadı, yargılama ve hüküm vermekle yetkili olan kişi idi (Sütcü, 2017: 461). Ancak buradaki önemli husus, fetvânın niteliği gereği kadıların bağlayıcılık özelliğinin bulunmayışı noktasındadır. Yine bir başka önemli nokta ise fetvâların dikkate alınması üzerinedir. Kadıların bir konu hakkında hüküm verirken, fetvâları rastgele bir biçimde reddedememekteydi. Aksi halde taraflar davayı Dîvân-ı Hümâyün'a götürerek bozabilmekte ve kadının sorumluluğu doğabilmekteydi. Anlaşılacağı üzere fetvâların bir yandan bağlayıcılığı bulunmazken, öte yandan padişahın onayı suretiyle kadıların bağlayıcı hale getirilmesi de mümkün kılınmıştır (Aydın, 2020: 33-34). Anlaşılacağı üzere Osmanlı'da aile hukukunun sağlıklı bir biçimde uygulanabilmesi için müftülük kurumunun ve vermiş oldukları fetvâların önemi büyüktür.

Mezhepler çerçevesinde daha önce verilmiş fetvâların bir araya getirildiği fetvâ mecmuaları da dönemin hukuk sistemi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira bu kaynaklar, kadıların önemli bilgi kaynaklarından olup, en çok karşılaşılan problemlerin çözümüne yer vermesi ve Hanefî mezhebindeki hâkim görüşü bildirmesi sebebiyle kadıların hüküm tesis ederken işlerini oldukça kolaylaştırmaktaydı (Cin ve Akgündüz, 1995: 109). Osmanlı hukuk tarihine bakıldığında fetvâ mecmuaları birinci derece kaynaklar arasında gösterilmektedir. Bunun sebebi ise, fetvâyı veren müftünün önüne gelen bir uyuşmazlıkta sorunu doğrudan inceleyerek, ilgili soruna hangi içtihadın uygulanacağı konusunda bir sonuca varmış olmasıdır (Üçok ve Mumcu, 1976: 172).

Görüleceği üzere şer'i ve örfi hukuk; mahkemeler, siciller, mecmualar, kanunnameler gibi birçok biçimde kendine uygulama alanı bulmuştur. Dönem içerisindeki aile hukuku uygulamalarında da bunların örneklerini görmek mümkündür. Bundan sonraki aşamada İslam Aile Hukuku'ndaki bazı uygulamalara değinmek, konunun daha açık anlaşılması bakımından uygun olacaktır. Çalışmanın bu bölümünde İslam Aile Hukuku'nda evlilik ve evliliği sona erdirme halleri, şer'i ve örfi hukuk uygulamaları bağlamında incelenecektir.

İnsanoğlu yaradılış gereği medeni bir varlık olması hasebiyle topluluklar halinde yaşamaya ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu toplulukların temeli ise aile müessesesidir. Bu bakımdan gerek ilahi kökenli gerekse de beşerî kökenli tüm hukuk sistemleri aile kavramına gerekli önemi vererek, aile kurumunun kuruluşunun tek meşru yolu olarak nikâh akdini görmüşlerdir (Çevik ve Yurtseven, 2015: 144). İslam hukukunda evlilik akdi, nikâh kavramı ile aynı anlamda kullanılmıştır (Cin ve Akgündüz, 1990: 70; Çakıcı, 2022: 131). İslam hukukunda nikâh müessesesi, taraflar ve şahitlerin huzurunda gerçekleşen medeni bir akit olup, bu işlemin geçerliliği için resmi bir memur yahut bir din adamına ihtiyaç duyulmamıştır (Üçok vd., 2006: 115). Ancak evlilik kurumunun önemine binaen, bu işlem gelişigüzel bir biçimde değil, belirli kişilerin önünde gerçekleştirilmesi gerekir (Aydın, 1981: 77). Osmanlı’da bu görevi kadıların üstlendikleri görülmektedir (Ortaylı, 1976: 97). Fatih Kanunnamesi’nde kadıların nikah sebebiyle alacakları harç miktarlarına yer verildiği görülmektedir (Kama, 2013: 695). Buradan da dönem içerisinde nikâh kıyma işlemlerinin kadılar aracılığıyla gerçekleştirildiği anlaşılabilmektedir.

Evlilik akdinin kadı tarafından kıyılmadığı durumlarda bu görev bir din adamı, çoğunlukla mahallelerin imamı tarafından yerine getirilmiştir. Ancak imamlara tanınmış olan bu yetki sürekli mahiyette kullanılabilecek bir yetki değildi. Bunun için evliliğin tarafları buldukları yer mahkemesinden o din adamına hitaben bir izin kâğıdı(izinname) getirmeleri şartı aranırdı. Kadı izninin aranmasındaki amaç, evliliğin kurulmasına yönelik şartlarda bir eksiklik olmadığının hâkim tarafından tespiti noktasındadır (Aydın, 1981: 81). Nikâh akdinin sağlıklı bir biçimde kurulabilmesi için aralarında evlilik engeli bulunmayan bir erkek bir kadın veya temsilcisinin karşılıklı irade beyanları (icap ve kabul) gerekmektedir. Nikâh akdinin geciktirici, bozucu yahut zorlayıcı bir şart içermemesi gerekirdi. Nitekim biraz sonra aşağıda incelenecek olan 1917 tarihli Hukuk-i Âile Kararnamesi, toplumun görüşünü baz alarak, zorlanan kişinin nikahını fasid olarak nitelemiştir (Atar, 2007). Yine evlenme ehliyeti ile ilgili bir fetvâ örneğinde akıl sağlığı yerinde ve yetişkin olan bir kadının veli izni olmadan evlenebileceği ancak arada denklik olmaması durumunda velilerin nikahı feshettirme haklarının bulunduğu mecmuada şu şekilde yer almıştır:

“Bikr olan Hind-i bâliga velîsi izni yok iken istediği kimseye nikâh ile varmağa kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur. Amma küfvü olmayana varıcak velî itiraz idüb fesh etmeye kâdirdir. Mademki ol zevcden veladet etmeye. Bir kavilde asla münakid değildir. Bu kavil dahi müftâ bihdır. Hususan fi zemâninâ ki itiraz böyle işkâl üzere ola (Okur, 2020: 622).²”

İslam Aile Hukuku’nda evlilik akdi, temelde “*talâk ve fesih*” olmak üzere temelde iki şekilde sonlandırılmaktadır. Talâk anlam itibariyle evliliğin genelde erkek, bazı durumlarda ise kadın tarafından tek taraflı olarak irade ile sona erdirilmesidir (Acar, 2010: 497). Fesih ise, nikâh akdi sırasındaki eksikliklerden yahut evlilik akdinden sonra oluşan bir kusur nedeniyle evliliğin imkânsız hale gelmesi durumudur (Erol ve Gökalp, 2022: 14). Şahitsiz evlenme veya Müslüman bir kadının Gayrimüslim bir erkekle evlenmesi fesihle örnek olarak gösterilebilir. Bunların dışında kocaları savaş meydanında kaybolan yahut başka bir sebeple gaip duruma düşen kadınların boşanma talebi sorunları vardır. Gaiplik ve nişanlılık ile ilgili şer’iyye sicillerinde bu konular özelinde bazı örnekler yer almaktadır. Kocaları kayıp olan ve geçimlerini sağlayamayan kadınlar ile ilgili yer alan bir sicil kaydında şu ifadelerle yer verilmiştir:

Bursa şer’iye sicillerinde kayıtlı bulunan 28 Muharrem 898 tarihli davada davacı Abdullah kızı Gülsüm(?), davalı kocası Veli b. Ivaz’ın dört buçuk senedir gaib’olduğunu ve nafaka olarak bir şey bırakmadığını söyleyerek tefriki talep etmektedir. Durumun şahitlerle sabit olması üzerine şafii hâkim tefrike hükmetmektedir (Aydın, 1981: 69).³

² Pîr Mehmed Üskübî, Fetâvâ-yı Üskübî, (Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, 1694), 28a.

³ bkz. BŞS Defter No: 11a Varak: 16a.

Anlaşılacağı üzere olayda kocasının gaip olduğu gerekçesiyle boşanamayan kadının Şafii kadısına başvurarak boşandığı görülmektedir. Çalışmanın buraya kadar olan kısmında anlatılan hususlarda Müslüman tebaanın durumu izah edilmiştir.

Gayrimüslim Tebaanın Durumu

Osmanlı Aile Hukuku bağlamında gayrimüslim tebaanın hukuk sistemi içerisindeki konumunun ayrıca incelenesinde yarar vardır. İslam hukuku açısından fertlerin tabi olduğu hukuki kurallar bağlamında mülkiyet prensibi mevcuttur (Aydın, 2020: 35). Yani bir kimse ister Müslüman ister gayrimüslim olsun, o kişiye uygulanacak kural o yerin hukukudur. Bunun doğal bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nde de bu prensip doğrultusunda hareket edilmekteydi. Ancak aile hukuku alanında bu prensibe bir istisna getirilmiştir. Dönemin hukuk kurallarının aksine gayrimüslim bir vatandaş, eğer isterse aile hukuku ile ilgili bir hukuki meselede yargılamanın kendi dininin tabi olduğu mahkemelerde yapılmasını seçme hakkına sahipti. Böyle bir talebin olmaması durumunda gayrimüslimlere de uygulanacak hukuk normu Osmanlı hukuku yani İslam hukuku olmaktadır. Tanzimat öncesi dönem Osmanlı hukukunda gayrimüslimlere ilişkin evlenme, boşanma, arbulma ve nafaka gibi aile hukuku ile ilişkili konular dini mesele olarak görüldüğünden, bu konulara ilişkin yetki, ilgili cemaatin ruhani liderine bırakılmıştı (Erdem, 2016: 650-651). Görüş odur ki bu tip bir uygulamanın varlığı, halk arasında olası bir dinler arası norm uyuşmazlığının engellenmeye çalışılması şeklinde düşünülebilir.

Dönem içerisindeki uygulamalarına bakıldığında, gayrimüslimlerin şer'îye mahkemelerine olan talebinin oldukça fazla olduğu bilinmektedir. Özellikle İslam hukukunda boşanmış ve dul kalmış kadınlara sağlanan mehir uygulamasının, gayrimüslim kadınların Osmanlı mahkemelerini tercihinde oldukça önemli bir yerinin olduğu söylenebilir.

HUKUK-İ ÂİLE KARARNAMESİ

Tanzimat sonrası kanunlaştırma hareketlerinin son örneklerinden biri 25 Ekim 1917 tarihli Hukuk-ı Âile Kararnamesi'dir. Söz konusu kararname, İslam Aile Hukuku'nun kendi alanındaki ilk kanunlaştırma hareketi özelliğini taşımaktadır. Daha önceki dönemde Mısır'da Kadri Paşa tarafından bir tasarı hazırlanmışsa da bu kanunlaşmamıştır (Yazıcı, 2015: 571). Kararname, bir buçuk yıl gibi kısa bir süre yürürlükte kalmasına rağmen Suriye, Mısır, Lübnan gibi İslam ülkelerinde uygulama alanı bulmuştur (Yurtseven, 2003: 208-209). Anlaşılan odur ki, kararnamenin İslam hukuk tarihi üzerinde yaratmış olduğu etki, Osmanlı hukuk tarihine nazaran daha ağırdır.

Kararnamenin en önemli özelliklerinden biri yargı birliğinin sağlanması noktasındadır. Aile hukuku alanında cemaat mahkemelerinin yargı yetkisi kaldırılmış, gayrimüslimler de şer'îye mahkemelerinin çatısı altında toplanarak yargı alanına sokulmuştur (Aydın, 1998: 316). Kararname, İslam hukuku çerçevesinde düzenlenmiş olmasına rağmen, birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. Gerek erkek gerekse kadınlar için evlenme yaşının belirlenmiş olması, nişan müessesesinin hukuki bir kurum olarak kabulü, akli rahatsızlığı bulunan kişilere evlilik ehliyeti tanınmaması gibi düzenlemeler, önemli sayılabilecek yeniliklerdendir (Bozkurt, 1996: 173). Aile kararnamesinin çıkarılmasında kadının toplumsal yaşamda bir birey olarak yer alması bir yana; dönem içerisindeki uzun süren savaşlarda geri dönemeyen eşlerin geride bıraktığı kadının boşanması, geçimi gibi sorunlarının çözülmesi gerekliliği etkili olmuştur (Akça ve Hülür, 2006: 316).

Osmanlı'nın ilk modern aile kanunu olan Hukuk-ı Âile Kararnamesi 19 Haziran 1919 tarihinde Hukuk-ı Aile Kararnamesinin Lağvı Hakkında Kararname ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kararnamenin kaldırılmasında Müslümanların olduğu kadar gayrimüslimlerin de etkisi olmuştur. Kararnamenin getirmiş olduğu yenilikler müslüman tebaa tarafında tepki ile karşılanırken, kararnamenin gayrimüslimler hakkında hükümler içermesi ve özellikle 156. maddede⁴ yer alan ruhani liderlerin aile hukuku alanındaki yargı yetkilerinin kaldırılmış

⁴ “Ruesâ i ruhaniyenin akd ve fesh i nikah ile müstetbeatından olan nafaka-i zevcât, dirahuma ve cihaz hakkındaki hakk i

olması da gayrimüslim kesimin tepkisine yol açmıştı (Yurtseven, 2003: 221). Bilindiği üzere aile hukuku davaları cemaat mahkemeleri tarafından kendi dinlerine göre çözümlenmekteydi ve kararname, bu duruma son vermişti. İslam dininin aile ile ilgili ayrıntılı kuralları bünyesinde barındırması, evlilik ve miras gibi konularda kesin kuralların varlığı, bu alanda modern hukuksal düzenlemelerin tesis edilmesini güçleştirmiştir (Akça ve Hülür, 2006: 316). Aslında bu durum aile hukuku alanındaki gelişmelerin yakalanmasındaki gecikmenin temel nedeni olarak gösterilebilir. Kanaatimizce o dönemde toplum, henüz özel yaşam alanındaki yenileşmelere açık değildi.

SONUÇ

Osmanlı hukuk sisteminde şer'i ve örfi hukuk adı altında iki hukuk sistemi uygulanagelmıştır. Şer'i hukuk, temelde Kur'an ve sünnet başta olmak üzere icma ve kıyas kaynakları üzerinde inşa edilmişken, örfi hukuk yöneticilerin iradesi doğrultusundaki kanunnameler ve fermanlar üzerinden oluşturulmuştur.

Çalışmanın içeriğinde ifade edildiği üzere aksi görüşler olsa da örfi hukuk kuralları, şer'i hukuk kurallarını yok sayamamakta ve ona karşı hüküm tesis edememektedir. Bu bakımdan örfi hukukun sınırını şer'i hukukun çizdiği ve yine örfi hukukun, şer'i hukuktan keskin olarak ayrılmadığı ve şer'i hukukun kapsamı dâhilinde olduğu söylenebilir.

Aile hukukunun Osmanlı Dönemi'ne yansımaları çoğunlukla İslam hukukunun uygulandığı şer'i hukuk üzerine yoğunlaşmışken, örfi hukuk uygulamalarına da şer'i hukukun yetersiz kaldığı durumlarda başvurulduğu görülmektedir. Mahkemelerde kadılar tarafından uygulanan hukuk kurallarının esas olarak şer'i hukuk temelli olmasına karşın, padişahlar tarafından mezhepsel kadı seçme yoluyla örfi hukuku şer'i hukuka üstün tutma çabaları dikkat çekicidir. Bu durum, İslam hukuku kaynaklarına aykırı bazı sonuçların doğabilmesinin önünü açmıştır.

Dönem içerisindeki yargı alanındaki durumlara baktığımızda, günümüzdeki temyiz merciine benzer bir düzenlemenin olduğu görülmektedir. Yukarıda değinilen fetvâların, haklı gerekçe olmadan dikkate alınmadığı durumlarda halka, bir üst mahkeme konumundaki Divan-ı Hümayun'a başvurma hakkının tanınması, yargısal güvenceyi kurmaktaydı. Bunun haricinde gayrimüslimlere kendi dininin tabi olduğu mahkemelerinde yargılanma hakkının tanınması da yargısal anlamda oldukça önemli bir adımdır. Bu adım bir yandan adalet anlayışına daha uygun düşmekte, öte yandan Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaanın güveninin kazanılması noktasında önem arz etmektedir.

Anlaşılabacağı üzere, Osmanlı Aile Hukuku'nun oluşmasında İslam hukukunun ileri seviyede tesiri bulunmaktadır. Hukuk-i Aile Kararnamesi ise İslam hukuk tarihinde aile hukuku alanında hazırlanmış ilk kanun olması dolayısıyla Osmanlı hukuku ve İslam hukuku arasındaki etkileşimi göstermesi yönüyle önemlidir. Bu çalışmada Osmanlı Aile Hukuku'nda şer'i ve örfi hukukun yeri üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır. Dolayısıyla aile hukukunda yer alan evlenme, boşanma, evlenme ehliyeti, evlenilmesi yasak olan kişiler gibi temel esaslara yönelik şer'i ve örfi hukukun yerini izah etmeye yönelik örnekler verilmiştir. Farklı çalışmalarda bu konuların şer'i ve örfi hukuk bağlamında ayrı ayrı detaylı olarak ele alınması mevcut literatürü zenginleştirecektir.

KAYNAKÇA

Acar, H. İ. (2010). Talâk. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 496-500.

Akça, G. ve Hülür, H. (2006). Osmanlı hukukunun temelleri ve Tanzimat dönemindeki hukuksal yeniliklerin sosyo-politik dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (19), 295-321.

Akgündüz, A. (1999). Osmanlı hukukunda şer'i hukuk-örfi hukuk ikilemi ve yasama organının yetkileri. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 117-121.

- Alaca, H. (2021). 18. yüzyıl İstanbul şer'iyye sicilleri'ne yansıyan konular üzerinden aile mefhumu hakkında bazı değerlendirmeler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13-24.
- Atar, F. (2007). Nikâh. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 112-117.
- Aydın, M. A. (1981). Osmanlılarda aile hukuku alanındaki gelişmeler ve hukuk-i aile kararnemesi. *Yayınlanmış Doktora Tezi*.
- Aydın, M. A. (1998). Hukuk-i âile kararnâmesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18, 314-318.
- Aydın, M. Â. (2000). *Türk hukuk tarihi*. Beta Yayıncılık.
- Aydın, M. A. (2005). *Türk hukuk tarihi*. Hars Yayıncılık.
- Aydın, M. A. (2007). Osmanlılar-hukuki adli yapı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 515-521.
- Aydın, M. Â. (2020). *Osmanlı aile hukuku*. Klasik Yayınları.
- Bayındır, A. (2000). Osmanlı adli teşkilatı. *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı I. No:31*.
- Bozkurt, G. (1996). *Batı hukukunun Türkiye'de benimsenmesi*. Türk Tarih Kurumu.
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (1990). *Türk-İslam hukuk tarihi* (Cilt 2). Timaş Yayınları.
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (1995). *Türk-İslâm hukuk tarihi*. OSAV Yayınları.
- Çakıcı, M. (2022). Osmanlı Devleti'nde nikâh muameleleri. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 129-151.
- Çevik, N. ve Yurtseven, Y. (2015). İslam- Osmanlı aile hukukunda nikâh akdi ve imam nikâhı meselesi. *Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 143-171.
- Erdem, H. (2016). İslam-Osmanlı aile hukukunda gayrimüslimler. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 639-661.
- Erdoğan, İ. (2014). 17. Yüzyılın ikinci yarısında taşrada yargı uygulamaları: Harput örneğinde "Hâkimü's Şer". *Firat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 49-86.
- Erol, A. ve Gökalp, F. (2022). İslâm aile hukukunda kadının evliliğini sona erdirmeye hakkı. *Kalemname*, 11-32.
- Hakkı, İ. ve Duman, A. (2008). İcma, kıyas ve istihsasın esasları. *Sebilü'r Reşâd Gazetesi*, 149-160.
- Hatemi, H. (2012). *İslam hukuku dersleri*. Sümer Kitabevi.
- İnalcık, H. (1958). Osmanlı hukukuna giriş: örfi sultani hukuk ve fatihin kanunları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 102-126.
- İnalcık, H. (2019). *Osmanlı'da devlet, hukuk ve adalet*. Kronik Kitap.
- Kama, S. (2013). Osmanlı hukukunda evlilik akdi ve söz konusu akdin 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniyye Kanunnamesine göre Osmanlı tabiiyetine etkisi. *İÜHFM*, 71(1), 673-708.
- Koşum, A. (2004). Osmanlı örfi hukukunun İslam hukukundaki temelleri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 145-160.
- Mumcu, A. (1976). *Hukuksal ve siyasal karar organı olarak Divan-ı Hümayun*. Birey ve Toplum Yayınları.
- Okur, K. H. (2020). Fetva mecmualarına göre Tanzimat öncesi dönem aile yapısı hakkında bazı tespitler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 607-646.
- Ortaylı, İ. (1976). Osmanlı kadısının taşra yönetimindeki rolü üzerine. *Amme İdare Dergisi*, 9(1), 95-107.
- Ortaylı, İ. (2020). *Osmanlı toplumunda aile*. Kronik Kitap.
- Osmanağaoğlu, C. (2007). Klasik dönemi bağlamında Osmanlı Devleti'nin örfi hukukuna ilişkin genel bir değerlendirme. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 75-130.
- Örsten, S. (2007). Osmanlı hukuk tarihi kaynağı olarak fetvâ mecmuaları (Fatwa Collections As a Source of Ottoman Legal History). *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* (4), 29-40.
- Özbilgen, E. (1985). *Osmanlı hukukunun yapısı*. Güray Matbaacılık.

- Sütçü, M. S. (2017). Osmanlı Devleti'nde müftülük kurumu: Anadolu müftüleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 459-536.
- Şen, M. (1999). Osmanlı hukukunun yapısı. *Yeni Türkiye Yayınları*, 327-339.
- Tanrıverdi, H. (2007). *Mukayeseli olarak İslâm hukuk usulünde kurallar çatışması*. Gündönümü Yayınları.
- Umur, Z. (1987). *Türk hukuk tarihi dersleri*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Üçok, C. ve Mumcu, A. (1976). *Türk hukuk tarihi ders kitabı*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Üçok, Ç., Mumcu, A. ve Bozkurt, G. (2006). *Türk hukuk tarihi*. Turhan Kitabevi.
- Yazıcı, A. (2015). Osmanlı Hukûk-ı Aile Kararnâmesi (1917) ve Sadreddin Efendi'nin eleştirileri. *EKEV Akademi Dergisi* (19), 567-584.
- Yetkin, A. (2013). Osmanlı Devleti'nde hukuk devletinin gelişim süreci. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 380-413.
- Yurtseven, Y. (2003). 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Osmanlı aile hukukuna getirdiği yenilikler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 199-250.

Kentsel Dönüşüm: Belediyelerin Sorumlulukları ve Türkiye'de Mevzuat Değerlendirmesi

Hatike KOÇAR UZAN

Dr.Öğr.Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Eğirdir MYO
hatikekoccar@isparta.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-1012-240X

Makale Başvuru Tarihi : 12.11.2023

Makale Kabul Tarihi :15.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10443320

Özet

Anahtar Kelimeler:

Kentsel Dönüşüm,
Belediyeler,
6306 Sayılı Kanun,

Günümüzde dünya genelinde yaşanan hızlı kentleşme süreci, kentsel alanlarda karşılaşılan çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunların başında, sürdürülebilirlik, altyapı ihtiyaçları ve çevresel faktörler gelirken, özellikle deprem riski gibi doğal afetlere karşı duyarlılık, kentsel dönüşümü gündemin ilk sıralarına taşımıştır. Türkiye, coğrafi konumu ve jeolojik yapısı nedeniyle deprem riski yüksek bir ülke olması sebebiyle, kentsel dönüşüm konusunda özel bir öneme sahiptir. Kentsel dönüşüm mekana ve yaşanan çağa göre değişim göstermektedir. Kentsel dönüşüm mevzuat boyutu ile incelendiğinde ise ilk olarak karşımıza imar kanunları çıkmaktadır. Çıkarılan imar kanunları ve yasal düzenlemeler ile birlikte hem gecekondulaşmaya çözüm aranmış hem de yapılan düzenlemeler kentsel dönüşümün yasal dayanağı haline gelmiştir. 6306 sayılı kanun ile birlikte de hangi yapıların yıkılacağı, hangilerinde kentsel dönüşüm uygulanacağı ve bu uygulamaya yetkili idarelerin neler olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmanın amacı; kentsel dönüşüm kavramını tanımlamak ve kentsel dönüşümü belediye yönetimleri özelinde ele almaktır.

Responsibilities of Municipalities in Urban Regeneration and Legislative Evaluation in Turkey

Abstract

Keywords:

Urban
Transformation,
Municipalities,
Law No. 6306.,

The rapid process of urbanisation experienced worldwide has led to various issues in urban areas. Although sustainability, infrastructure requirements and environmental factors are amongst those issues, earthquake risk has brought urban transformation to the forefront of the agenda. Due to its geographical location and geological structure, Turkey holds a significant role in urban regeneration as it is a high-risk earthquake country. Urban regeneration differs depending on the location and time period. When looking at urban regeneration from a legislative perspective, zoning laws are the initial aspect to consider. Zoning laws and legal regulations have been implemented in order to find a solution to squatting. Subsequently, these regulations have become the legal foundation of the urban transformation process. Law No. 6306 specifies the buildings that require demolition and those that fall under urban transformation, and designates the relevant authorities responsible for said actions. The objective of this research is to establish the notion of urban regeneration and scrutinize its implementation by municipal governing bodies.

GİRİŞ

Zaman içinde, sanayileşme, göç, savaş ve doğal afetler gibi çeşitli etkenler nedeniyle kentler önemli değişimlere uğramaktadır. Tarihi kent merkezlerinin zarar görmesi, kentsel dokunun bozulması, ulaşım ve mekân sorunlarının ortaya çıkması, doğal afetlerin etkisiyle kentlerin işlevsiz hale gelmesi gibi durumlar, birçok kentin terk edilme riski ile karşılaşmasına yol açmaktadır. Bu değişimler sonucunda kentlerin bazı bölgeleri çekiciliklerini yitirmekte ve yaşanan olumsuzluklar, kentsel dönüşüm projeleri aracılığıyla giderilmeye çalışılmaktadır.

Cazibe kaybı ve doğal afetlerin neden olduğu tahribatın giderilmesi amacıyla oluşturulan kentsel dönüşüm projeleri, genellikle üç farklı kategoride uygulanmaktadır: küçük, orta ve büyük ölçekli. Küçük ölçekli projeler genellikle şehir bölgelerindeki özgün yapıların restore edilmesini içermekte, tarihi dokunun korunması ve kentsel kimliğin sürdürülmesi hedeflenmektedir. Orta ölçekli projeler, mevcut altyapının güçlendirilmesine odaklanarak, şehir bölgelerinin dayanıklılığını artırmayı amaçlamaktadır. Büyük ölçekli projeler ise genellikle şehrin genel çevresinde uygulanan, şehrin bütünü yeniden şekillendirmeyi hedefleyen, kapsamlı dönüşüm ve iyileştirme süreçlerini içermektedir. Bu projeler, şehirlerin sürdürülebilirliğini sağlamak, afet riskini azaltmak ve yaşanabilir alanlar oluşturmak adına çeşitli ölçeklerdeki ihtiyaçlara yönelik stratejik çözümler sunmayı amaçlar.

Bu bağlamda, kentsel dönüşüm projelerinin oluşturulması ve uygulanması, kentlerin karşılaştığı sorunlara özel çözümler sunma amacını taşımaktadır. Kentsel dönüşüm kavramı, tarihi gelişimi, amaçları, hedefleri ve yöntemleri bağlamında geniş bir perspektif sunmaktadır. Aynı zamanda, kentlerdeki fiziksel ve sosyolojik değişimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır, içeriği ise zamanın şartlarına bağlı olarak evrim geçirmektedir.

Türkiye, tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış, bu dağınık ve zengin kültür mozaiki ile birçok kenti barındırmıştır. Ancak, hızlı nüfus artışı, plansız kentleşme, deprem riski ve altyapı eksiklikleri gibi faktörler, kentlerde sürdürülebilir yaşam şartlarını tehdit etmeye başlamıştır. Bu tehditlerle başa çıkabilmek ve kentsel alanlarda yaşanan sorunlara çözüm üretebilmek adına Türkiye, kentsel dönüşümü bir strateji olarak benimsemiştir.

Türkiye'de yerel yönetimler, kentsel dönüşüm projelerinin tasarımından uygulanmasına kadar bir dizi sorumluluk üstlenirler. Bu sorumluluklar, yerel yönetimlerin idari yetkileri ve mali kaynakları çerçevesinde şekillenir. Özellikle büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyeleri arasındaki iş birliği, kentsel dönüşüm sürecinin etkin ve hızlı bir şekilde yürütülmesini sağlamada kritik öneme sahiptir.

Kentsel dönüşüm mevzuatının değerlendirilmesi çalışmasının ilk bölümünde kentsel dönüşüm kavramı üzerinde durulmuş ve bu kavramın temel amaç ve hedefleri, kentsel dönüşümün temel unsurları ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise kentsel dönüşüm modelleri ve kentsel dönüşüm uygulama şekilleri ile Türkiye'de kentsel dönüşüm tarihsel bakış açısı hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Ülkemizde kentsel dönüşüm mevzuat boyutu ile ele alınmış ve 6306 sayılı kanun irdelenmiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise konu hakkında verilen bilgiler toparlanmış olup genel değerlendirmeye gidilmiştir.

KENTSEL DÖNÜŞÜM KAVRAMI ÜZERİNE

Çalışmanın bu bölümünde kentsel dönüşüm kavramı, kentsel dönüşümün temel ilkeleri ve kentsel dönüşüm uygulamalarına yer verilmektedir.

Kentsel Dönüşüm

Kentler hem dünyada hem de Türkiye de çeşitli faktörler dolayısıyla değişime uğramaktadır. Bu değişimler sonucunda bazı alanlar kentsel değişime konu haline gelmiştir. Kentsel dönüşümüne konu olan bu alanlar; cazibesini yitirmiş iş merkezi alanları, gecekondu alanları, kentsel sit alanları, kent içindeki sağlıksız yapılar, ve deprem, yangın gibi doğal afetler sebebiyle ortaya çıkabilmektedir (Genç, 2008:115). Kentlerin bu nedenlerle ortaya çıkan dönüşüm kentsel yenileme olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kentsel yenileme, farklı sebepler dolayısıyla eskimiş, terkedilmiş, değer kaybına uğramış kent alanlarının çağın sosyo ekonomik ve fiziksel koşullarına uygun olarak yeniden canlandırılarak kente kazandırılması olarak ifade edilebilir (Özden, 2001: 257; Yiğitcanlar, 2001: 55). Kentsel dönüşüm ve kentsel yenilemenin ilişkili kavramlar olduğu görülmektedir.

Kentsel dönüşüm: bütünleşik bir vizyon ve eylemle ortaya çıkan kentsel sorunlarda kalıcı bir iyileşme sağlamayı amaçlayan bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel durumu değişikliğine tabi olma süreci olarak ifade edilebilir (Robert,2000:17).

Kırsaldan kente göçün artmasıyla kent nüfusunun hızla artması, plansız yani çarpık kentleşme sonucu ortaya çıkan sorunların giderilmesi amacıyla kentsel dönüşüm adıyla kentlerin yenilenme süreci başlamıştır. Kentsel dönüşüm aynı zamanda sanayileşmenin hızla gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Yeniden yapılanan kentler, modern altyapı ve iş imkanlarıyla birlikte endüstriyel büyüme ve ekonomik kalkınma için uygun bir zemin oluşturmuştur (Yılmaz, 2019: 122).

Kentsel dönüşüm, kent dokusunun zaman içindeki aşınma, değer kaybı ve yaygın yoksunluk gibi sorunlarına yönelik olarak, sosyal ve ekonomik stratejilerle planlanan bir stratejik yaklaşımı ifade eder. Bu kapsamda, mevcut kent yapısının günün sosyo-ekonomik ve fiziksel şartlarına uygun biçimde yenilenmesi, değiştirilmesi, geliştirilmesi ve canlandırılması, bazen de tamamen yeniden oluşturulması hedeflenir (Özden, 2006: 125).

Başka bir tanıma göre, kentsel dönüşüm, kentin genel gelişim vizyonu çerçevesinde öngörülen projelerin ve stratejik planlamanın girişimci ve kaynak yaratıcı bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, bir kentin tamamının veya belirli bir bölümünün nitelik değiştirmesi, evrimsel bir oluşuma veya yapısal bir dönüşüme tabi tutulması anlamına gelir. Kentsel dönüşüm süreci, yalnızca fiziksel çevrenin değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel unsurların bütüncül bir dönüşümüne odaklanarak, kentsel mekandaki geniş bir sosyal ve kültürel değişimi hedefler. Bu bağlamda, kentsel dönüşüm sadece yapısal değişimleri değil, aynı zamanda toplumsal dinamikleri ve kentsel yaşam kalitesini iyileştirmeyi amaçlar (Köktürk ve Köktürk, 2007: 1).

Son olarak, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na göre kentsel dönüşüm kavramı, kentteki sorunlar ve ihtiyaçlar gözetilerek bir bölgenin ekonomik, toplumsal ve mekansal özelliklerinin detaylı bir şekilde incelenmesi sonucunda uygulanabilir bir yol haritasının oluşturulması anlamına gelir. Kentsel dönüşüm, temelde insan odaklı bir uygulama olup, bu uygulamaların ekonomik, sosyal ve toplumsal temellere dayandırılması gerekliliğini vurgular (<http://www.csb.gov.tr/>).

Kentsel Dönüşümün İlkeleri

Kentsel dönüşümün ilkeleri genel olarak şu şekilde ifade edilebilir (Roberts, 2000: 18-19):

- Bir kentsel alanın ayrıntılı durum analizine dayanmalı, Fiziksel, sosyal ve kültürel yapı eş zamanlı olarak adapte olmalı,

- Kentsel dönüşüm aracılığıyla eş zamanlı adaptasyon görevi gerçekleştirilmeli, Sorunların dengeli, düzenli ve olumlu şekilde çözümünü sağlayacak strateji geliştirilmeli,
- Geliştirilen strateji sonucunda ortaya çıkan uygulama programları sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uyumlu olmalı,
- Net hedefler belirlenmeli ve bu hedefler her yerden ölçülebilmeli,
- Doğal, ekonomik, insani ve diğer kaynakların mümkün olan en iyi şekilde kullanılması,
- Bir kentsel alanın yenilenmesinde meşru çıkarı olan tüm paydaşlarla iş birliği ortaklık yoluyla sağlanabilir,
- Kentsel dönüşüme yönelik stratejinin ilerlemesinin ölçülmesi önemlidir, kentsel alanlarda belirlenen hedeflere ulaşılması için etkili olan iç ve dış güçlerin doğası izlenmelidir,
- Kentsel dönüşüm planının kapsadığı amaçlar ve tüm stratejik hedeflere ulaşılmasını sağlamak için geniş bir denge yenilenmesi gereklidir.

Yukarıda incelenen çeşitli tanımlara rağmen, kentsel dönüşümün temelde birçok ortak noktaya sahip olduğu görülmektedir. Kentsel dönüşümün tanımları, benimsedikleri vizyon, amaç, strateji ve yöntemlere bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Ancak, kentsel dönüşüm, bozulma ve çökme yaşayan kentsel alanların ekonomik, toplumsal, fiziksel ve çevresel koşullarının kapsamlı ve bütünlük bir yaklaşımla iyileştirilmesini hedefleyen bir strateji ve uygulama bütünü olarak tanımlanabilir (Şişman ve Kibaroglu, 2009:2).

Türkiye'nin kent yenileme ihtiyacını etkileyen nedenler, Türkiye'ye has kentleşme özellikleri ve sorunlarıyla yakından ilişkilidir. Demografik yoğunluk, afet tehlikeleri ve riskleri, hatalı yerleşim kararları vs. gibi faktörler, Türkiye'deki kentleri çeşitli sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu sorunlar, ülkemizde kentsel dönüşüm ve yenileme ihtiyacını doğuran temel etkenlerdir. Özellikle depremler gibi afetler ve bunların yarattığı riskler, olağandışı kent yenileme ihtiyaçlarını belirleyen önemli etmenler arasında yer almaktadır.

Kentsel dönüşüm, çeşitli amaçları ve kapsamı bünyesinde barındırır ve bu amaçlar zaman içinde değişebilir. Polat ve Dostoğlu'nun (2007: 62) belirttiği bazı amaçlar şunlardır;

- Fiziksel çöküşü durdurarak tarihi dokunun sürdürülebilirliğini sağlamak,
- Ekonomik yaşamı canlandırmak,
- Mimarlık ve kentsel yaşam kalitesini arttırmak ve kültüre dayalı dinamikleri harekete geçirmek,
- Proje sürecine her ölçekte ilgili aktörlerin katılımını sağlamak.

Kentsel dönüşüm, yalnızca fiziksel mekanın düzenlenmesi değil, aynı zamanda kentli bireyin, kent kültürü, kent mekanı ve kentin sosyal dokusuyla birlikte yeniden yapılandırılmasını ve kent ekonomisinin çevre ile birlikte canlandırılmasını hedefler. Bu süreçte, yerel halkın etkin katılımıyla kentin yeniden canlandırılması ve küreselleşen dünyada kentlere yeni bir konum kazandırılması amaçlanmaktadır (Köktürk ve Köktürk, 2007:3). 21. yüzyılda küreselleşen dünyada politik, sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler hızla artmaktadır. Bu evrim sürecinde, küresel yeniden yapılanmanın merkezi noktasını şehirler oluşturmaktadır.

Kentsel Dönüşüm Uygulamaları

Kentsel dönüşüm uygulamaları, belirlenen alanların özelliklerine ve mevcut eksikliklere bağlı olarak çeşitlenen konuları içermektedir. Bu bağlamda kentsel dönüşüm uygulamaları;

- **Kentsel yenileme (Urban renewal):** Mevcut bir yapılaşmış alanda kent ihtiyaçlarına karşılık veremeyecek nitelikteki yapıların tamamen ortadan kaldırılması ve kente yeniden kazandırılması sürecini ifade eder. Bu yaklaşım, doktrinde en radikal kentsel dönüşüm biçimi olarak değerlendirilmektedir, çünkü bu yöntemle kent dokusu tamamen yenilenmektedir. Bu süreçte, eski ve genellikle bakımsız binalar yerine, modern ve fonksiyonel yapılar inşa edilerek, kent yaşam kalitesi artırılmayı ve çevresel sürdürülebilirlik sağlanmayı hedefler. Kentsel yenileme, genellikle altyapı iyileştirmeleri, yeşil alanlar ve toplu taşıma sistemleri gibi çağdaş kentsel gereksinimleri karşılamak amacıyla gerçekleştirilir (Tekeli, 2011: 275).
- **Yeniden geliştirme (Redevelopment):** Mevcut yapıların yıkılması ve ortaya çıkan yeni alanların farklı amaçlar için kullanılması anlamına gelmektedir (Baydoğan, 2013: 103). Bu yaklaşım, ciddi olarak bozulmuş ve korunacak değeri olmayan yapıların bulunduğu bölgelerde uygulanan bir yöntemdir. Yeniden geliştirme sürecinde, genellikle eski ve kullanılamaz hale gelmiş yapılar yerine, çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan daha sürdürülebilir ve çağdaş ihtiyaçlara uygun yeni yapılar inşa edilir. Bu yöntem, var olan alanların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak ve kentsel doku içinde işlevsel değişimlere olanak tanımak amacıyla uygulanır (Öngören ve Çolak, 2013: 26- 27).
- **Sağlıklılaştırma (Rehabilitation):** Eskimiş, kullanışsız ve sağlık açısından tehlikeli durumda olan kentsel alanlar ile çökmüş kent dokusunun ve bozulmuş bölgelerin, imar ve rehabilite edilmesi amacıyla gerçekleştirilen kentsel dönüşüm uygulamalarıdır (Ayhan,2013: 129).
- **Soylulaştırma (Gentrification):** Kent merkezindeki fiziksel ve sosyal açıdan eskiyen konut alanlarının rehabilite edilmesi sonucunda, genel yerleşim alanında sosyal sınıf ve mülkiyet değişimi meydana gelmektedir. Bu süreçte, konutların tek tek el değiştirmesiyle birlikte, düşük gelirli bireylerin yerini genellikle yüksek gelirli bireyler almaktadır. Soylulaştırma, bir bölgedeki gayrimenkul değerlerinin artması ve çevrenin genel ekonomik durumunun iyileşmesi sonucunda ortaya çıkan bir dönüşüm sürecidir (Ergün, 2006: 15).
- **Temizleme (Cleaning):** Peyzaj çalışmaları, tarihi bölgelerin canlandırılması için kullanılan bir yöntemi ifade etmektedir (Görün ve Kara, 2010: 146).
- **Koruma (Preservation-Conservation):** Kültürel varlıkların topluma faydalı, ekonomik ve işlevsel koşullarla sağlıklılaştırılması amacıyla, toplumun geçmişteki sosyal ve ekonomik koşullarını yansıtan fiziksel yapısının, yaşanan değişim ve gelişimlere karşı korunması ve kentsel dokunun çağdaş yaşamla bütünleştirilmesi olarak tanımlanan bir süreçtir. Bu yaklaşım, tarihi binaların, anıtların ve diğer kültürel miras unsurlarının orijinal özelliklerini muhafaza ederek, toplumun kültürel hafızasını korumayı hedefler. Koruma, sadece fiziksel yapıların restore edilmesini değil, aynı zamanda bu yapıların kullanımının devam etmesini sağlamayı ve kentsel alanlarda geçmişle gelecek arasında bir denge kurmayı amaçlar (Görün ve Kara, 2010: 146).
- **İmar-ıslah (improvement):** Bu yöntem, hukuka aykırı olarak başkasının arazisi üzerine inşa edilmiş gecekonduların yapıların bulunduğu bölgelerin kentsel dönüşümle yeniden yapılandırılmasını amaçlamaktadır. Kaotik durumda olan, alt yapısı eksik ve imar açısından uygun olmayan yapıların toplu halde kentsel dönüşümle meşru bir duruma getirilerek, yaşam kalitesinin artırılması hedeflenmektedir (Tekeli, 2011:276).

Türkiye'de, kentsel dönüşüm projeleri, 1999 Marmara depremi sonrasında özellikle gündeme gelmiş ve bu süreçte hükümet programlarında kentsel yaşam kalitesini artırmaya yönelik düzenli kentleşme, konut ve kentsel dönüşüm konularına önem verilmiştir. 2003 yılından itibaren yapılan yasal düzenlemelerle birlikte, TOKİ kentsel dönüşüm projelerinde yetkilendirilmiş ve ülke genelinde kentsel dönüşüm ve yenileme ihtiyacı

bulunan bölgelerde, yerel yönetimlerle iş birliği yapılarak gecekondü dönüşümü ve kentsel yenileme projeleri hayata geçirilmektedir. 16.05.2012 tarihli ve 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, idareye riskli alanlarda veya risk taşıyan yapıların, kamu gücü kullanılarak zorunlu bir dönüşüm sürecine tabi tutulma imkanını sağlamaktadır. Kanun'un amacı 1. maddesinde, afet riski altındaki alanlar ve riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde, uygun norm ve standartlara göre sağlıklı ve güvenli yaşam çevrelerini oluşturmak amacıyla iyileştirme, tasfiye ve yenileme süreçlerine dair usul ve esasları belirlemektir. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye'deki kentsel dönüşüm faaliyetleri hız kazanmıştır.

Kentsel dönüşüm uygulamalarının önünü açan ve "kentsel dönüşüm" kavramının kullanıldığı ilk yasal düzenleme olan 5104 sayılı "Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Yasası", 2004 yılında çıkarılmıştır. Bu yasa, projenin yürütülmesi konusunda Ankara Büyükşehir Belediyesi ve TOKİ'yi yetkilendirmiş ve bölgenin yalnızca fiziksel açıdan yenilenmesi amaçlanmıştır. Bu yasa, Kuzey Ankara Girişi bölgesindeki kentsel dönüşüm sürecini başlatarak, mevcut yapı stoğunun modernleştirilmesi, altyapının güçlendirilmesi ve kentsel yaşam kalitesinin artırılması hedeflerini taşımıştır. Ankara Büyükşehir Belediyesi ve TOKİ'nin bu alandaki yetkilendirilmesi, projenin etkili bir şekilde yönetilmesini sağlamıştır. Ancak, bu yasa sadece fiziksel yenileme odaklı olup, sosyal ve kültürel boyutları göz ardı etmiştir. Daha sonraki yıllarda çıkarılan yasal düzenlemelerde ise kentsel dönüşüm projelerinin sadece fiziksel değil, aynı zamanda sosyal dengeleri koruyan ve yerinden edilme riskini minimize eden bir perspektifle ele alınması önem kazanmıştır.

6306 sayılı Kanun öncesinde çıkarılan çeşitli düzenlemelere rağmen kentsel dönüşümde beklenen düzeyde bir iyileşme görülmeyince, kanun koyucu, kentin dönüştürülmesi konusunda muhatapları zorlamayı ve hedeflere ulaşmayı esas alan bir yaklaşımla düzenleme yapma yoluna gitmiştir.

Türkiye'de 6306 sayılı kanundan önce çeşitli yasal düzenlemeler de kentsel dönüşüm uygulamalarına yer verilmektedir. Bahsi geçen yasal düzenlemeler; 2895 Sayılı Toplu Konut Kanunu, 3194 Sayılı İmar Kanunu, 775 sayılı Gecekondü Kanunu, farklı dönemlerde çıkarılan imar affi kanunlarıdır.

KENTSEL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE BELEDİYELER

Kentsel dönüşüm Türkiye özelinde düşünüldüğünde ortaya çıkaran faktörler ülkemizin kendine özgü kentleşme özelliklerinde saklıdır. Ülkemizde kentler özellikle 1950'lü yıllarla birlikte tarımda iş gücüne ihtiyacın azalması ile birlikte köyden kentte göç olgusu artmış ve kentlerde yeni yaşam alanlarına ihtiyaç doğmaya başlamıştır. Bu sebeple de şehirlerde yaşayan nüfus sayısı artmaya başlamıştır. Zaman içerisinde, kentler bir dizi sorunla karşı karşıya kalmıştır; bunlar arasında aşırı nüfus yoğunlukları, afetlere karşı artan tehlike ve riskler, yanlış yer seçimi kararları gibi çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu sorunların her biri, ülkede kentsel dönüşüm ihtiyacını ortaya çıkaran etmenlerdir. Özellikle, olağandışı kent yenileme ihtiyacını doğuran nedenler arasında başta depremler olmak üzere afetler ve afet riskleri bulunmaktadır. Depremler, kentsel alanlarda ciddi hasarlara ve güvenlik sorunlarına yol açabilir. Bu durum, yerleşim yerlerinin sıklıkla deprem bölgelerinde kurulmasıyla birleştiğinde, kentlerin risk altında olmasına neden olur. Afetlerin etkisiyle meydana gelen yapı hasarları, sadece mevcut konutları değil, aynı zamanda altyapıyı da olumsuz yönde etkileyebilir. Osmanlı döneminde ilk kentsel dönüşüm örnekleri yangın yerlerinin yeniden inşası ile görülmüş ve kent içerisindeki kültür ve tabiat varlıklarının korunması ile devam etmiştir. Günümüzde ise yasa dışı alanların yasallaştırılması, yaşam kalitesine uygun olmayan alanların sağlıklaştırma projeleri ile yaşama uygun hale getirilmesi ile devam etmiştir (Genç, 2008: 117).

Türkiye'de yaşanan hızlı kentleşme süreci, beraberinde gecekondulaşma olarak adlandırılan kaçak yapılaşma sorununu da getirmiştir. Bu soruna çözüm bulabilmek ve kentleşmeyi daha planlı bir şekilde yönetmek amacıyla, ülkede imar yasaları çıkarılmıştır. Bu yasalar, gecekondulaşmanın önüne geçmek, yapılaşmayı

düzenlemek ve kentsel planlama süreçlerini yönlendirmek adına önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. 1933 tarihli ve 2290 sayılı Yapı ve Yollar Yasası, 1956 tarihli ve 6785 sayılı İmar Yasası, 1985 tarihli ve 3194 sayılı İmar Yasaları gecekondulaşmanın kontrol altına alınması, kentsel planlama süreçlerinin iyileştirilmesi ve yapılaşmanın daha sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi amacıyla Türkiye'nin kentleşme politikalarının temelini oluşturmuştur (Köktürk- Köktürk,2007:5).

Türkiye'de, özellikle bazı gecekondulu bölgelerinde (Portakal Çiçeği Vadisi, Ankara Dikmen Vadisi, Esenboğa Havalimanı Protokol Yolu gibi alanlar) ve kent merkezlerinde, gelişmiş ülkelerdeki kentsel dönüşüm uygulamalarına benzer girişimlere rastlanmaktadır. Özellikle son yıllarda, kent merkezindeki sanayinin taşınması sonucu boşalan alanlarda, atıl ve boş bekletilen bölgelerde, çöküntü bölgelerinde, iş merkezleri, spor kompleksleri, oteller, kongre-fuar-kültür merkezleri gibi bütünlük projelerde belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu tür kentsel dönüşüm uygulamalarının sayısındaki artış, Haziran 1996'da İstanbul'da düzenlenen HABİTAT II Konferansı'nın ardından daha da belirgin hale gelmiştir. Yürütülen kentsel dönüşüm çalışmaları, kentlerin turizm, ticaret, tarih, kongre ve fuar merkezi işlevlerini artırmayı amaçlamaktadır. Prestijli projelerin hayata geçirilmesiyle kentin çekiciliği artırılmakta ve uluslararası düzeyde diğer şehirlerle rekabet edebilir bir konuma gelmesi öngörülmektedir. Bu uygulamaların amacı, kentlerin sürdürülebilirliklerini artırmak, ekonomik ve sosyal açıdan gelişmelerini teşvik etmek ve genel yaşam kalitesini yükseltmektir (Köktürk ve Köktürk ,2007: 6).

Türkiye'de, kentsel dönüşüm kavramı, özellikle 1999 Marmara depremi sonrasında ortaya çıkan büyük hasar ve acil ihtiyaçlar üzerine odaklanarak önem kazanmıştır. Bu dönemde, ülkede mevcut mevzuat ve yasal çerçeve doğrultusunda, kentsel dönüşüm ile ilgili düzenlemeler ve uygulamalar başlatılmıştır. 2002 yılından sonra kurulan hükümetlerin gündeminde daha sık yer bulan kentsel dönüşüm, acil ihtiyaçların yanı sıra kentleşme süreçlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi amacını taşımıştır. Bu süreçte çeşitli yasal düzenlemeler ve yönetsel adımlar atılarak, kentsel dönüşümün sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için kurumsal örgütlenmeler gerçekleştirilmiştir.

Deprem tehdidi, çarpık ve düzensiz yapılaşma problemleriyle mücadele amacıyla yapılan açıklamalar doğrultusunda, özellikle belediyeler ve Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından kentsel dönüşüm projeleri hayata geçirilmiştir. Bu projeler, öncelikle risk altındaki bölgelerdeki yapıları güçlendirmeyi, çevreye uygun ve sürdürülebilir bir kentsel doku oluşturmayı hedeflemektedir. Bu süreç, mevcut yapı stokunun modernize edilmesini, afet risklerinin azaltılmasını ve kentsel yaşam kalitesinin artırılmasını amaçlamaktadır.

2003 yılı ve sonrasında, Türkiye'de kentsel dönüşüm sürecinde önemli bir dönemeç yaşanmıştır. Bu dönemde, yerel yönetim ve özel sektör iş birliğine odaklanarak, kentsel dönüşüm ilk defa bir strateji olarak belirlenmiş ve uygulanmıştır. Bu stratejiyle, kentsel yenilemeyi kapsayarak, farklı kent parçalarının çeşitli kullanımlara dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Aynı zamanda, tarihi konut alanlarının korunarak restore edilmesi ve apartman bölgelerinin iyileştirilmesi gibi çalışmalar da bu dönemde önemli bir yer tutmuştur. Bu süreçte, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) önemli bir rol üstlenmiş ve kentsel yenileme konusunda temel bir aktör haline gelmiştir. Aynı zamanda, yasal düzenlemelerle TOKİ, özel sektör ve yerel yönetimler arasındaki iş birliğini teşvik eden bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçeve, büyük ve kapsamlı kentsel dönüşüm projelerinin hayata geçirilmesine olanak tanımıştır. TOKİ'nin liderliğindeki projeler, genellikle sadece fiziksel yeniden yapılanma değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik faktörlere de odaklanmıştır. Bu projeler, çeşitli kent bölgelerindeki yapı stokunu güçlendirmeyi, çevreye duyarlı bir şekilde planlamayı ve yaşanabilir alanlar oluşturmayı amaçlamıştır. Özellikle tarihi dokuların korunarak modern bir şehirleşme vizyonuyla buluşturulması, kent kimliğinin sürdürülmesi adına önemli adımlardan biri olarak öne çıkmıştır. Bu dönemdeki kentsel dönüşüm süreci, Türkiye'nin kentleşme politikalarında önemli bir evrimi temsil etmiş

ve büyük ölçekli projeler aracılığıyla şehirlerin sürdürülebilirlik, dayanıklılık ve yaşanabilirlik açısından önemli bir dönüşüm geçirmesine katkı sağlamıştır (Görün ve Kara, 2010: 152).

Yerel yönetimlerin kentsel dönüşümle ilgili görevleri, son yıllara kadar genellikle şube müdürlükleri gibi uygulayıcı birimler aracılığıyla yerine getirilmiştir. Ancak, 2004 yılından itibaren Avrupa Birliği yasalarına uyum amacıyla yapılan düzenlemelerle birlikte kentsel dönüşüm konusu daha yoğun bir şekilde gündeme gelmeye başlamıştır. AB adaylık sürecinin etkisiyle, 2000'li yıllardan itibaren gerçekleştirilen kamu yönetimi reformları kapsamında kentsel dönüşümle ilgili yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde, yerel yönetimlerin kentsel dönüşümle ilgili görev ve sorumlulukları daha spesifik bir şekilde düzenlenmiş ve uygulanabilir hale getirilmiştir. Yerel yönetimler, bu düzenlemelere uygun olarak kentsel dönüşüm projelerini hayata geçirme, yönetme ve denetleme yetkilerini elde etmişlerdir. Bu, yerel yönetimlerin daha etkin bir rol üstlenerek kentsel dönüşüm süreçlerini daha etkili bir şekilde yönetmelerine olanak tanımıştır. Yasal düzenlemelerin yanı sıra, bu süreçte yerel yönetimlere kentsel dönüşümle ilgili stratejiler belirleme ve bu stratejilere uygun eylem planlarını hazırlama yetkisi de verilmiştir. Bu, yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm projelerini sadece mevzuat gereği değil, aynı zamanda uzun vadeli planlamalar doğrultusunda hayata geçirmelerini sağlamıştır. Bu süreç, kentsel dönüşümün sadece bir mevzuat konusu olmaktan çıkarak, etkin bir şekilde uygulandığı, yerel yönetimlerin daha proaktif bir rol oynadığı bir döneme işaret etmektedir. Bu, kentsel dönüşümün sadece fiziksel değişim değil, aynı zamanda yönetim ve planlama süreçlerinde de önemli bir dönüşüm yaşandığını göstermektedir (Genç, 2008: 118).

5393 Sayılı Belediye Kanunu:

03/07/2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu, Türkiye'deki belediyelere kentsel dönüşüm konusunda belirli görevler ve yetkiler veren önemli bir düzenlemeyi içermektedir. Bu kanun, kentsel dönüşüm projelerinin planlama, uygulama ve denetleme süreçlerini düzenlemiş ve belediyelere bu alanda daha etkin bir rol vermiştir.

“Arsa ve Konut Üretimi” başlığıyla 69. maddeyle belediyelere düzenli kentleşmeyi teşvik etmek, beldelerde sanayi, ticaret ve konut alanları ihtiyacını karşılamak amacıyla belediyelere ve mücavir alan sınırları içindeki özel korunması gereken alanlara özel yetkiler tanınmaktadır.

Öncelikle, belediyelerin ve mücavir alan sınırları içindeki özel korunması gereken yerlerin belirlenmesinin, düzenli kentleşme amacını göz önünde bulundurarak yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu yerler arasında tarım arazileri hariç olmak üzere imarlı ve alt yapı arsalar bulunmaktadır. Belediyelere, bu arsaları üretme, konut inşa etme, satma, kiraya verme, arazi satın alma, kamulaştırma, trampa yapma ve gerektiğinde diğer kamu kurumları, kuruluşları ve bankalarla iş birliği yapma yetkisi verilmektedir.

Bu yetkiler, belediyelere geniş bir otorite tanımaktadır. Belediyeler, kentlerin planlı ve düzenli bir şekilde büyümesi, konut ihtiyacının karşılanması ve altyapı çalışmalarının yürütülmesi gibi kentsel gelişimi yönlendirmek adına çeşitli adımlar atabilir. Bu çerçevede, özellikle belediyelerin diğer kamu kurumları ve bankalarla iş birliği yapma ve ortak projeler gerçekleştirme yetkisi, kentsel dönüşüm projelerinde daha geniş bir kapsamda faaliyet göstermelerine imkan tanımaktadır. 69. madde de Kentsel dönüşüm kavramı kullanılmamakla birlikte dönüşüm sürecinde belediyelerin başvurabilecekleri yöntemler ifade edilmiştir.

73.maddeye göre belediyelere; “Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Alanı” başlığı altında eskiyen kent kısımlarını uygun bir şekilde yeniden inşa ve restore etme, sanayi, ticaret, konut, alanları, sosyal donatılar ve teknoloji parkları oluşturma, deprem riskine karşı tedbirler alma veya kentin kültürel ve tarihi dokusunu koruma amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulama yetkisi tanımaktadır. Kentsel dönüşüm ve gelişim projelerine konu olacak alanların ilan edilmesi için belediye meclisinin kararı gerekmektedir. Bu karar,

meclis üye tam sayısının salt çoğunluğu ile alınmalıdır. Bu projeler kapsamında yıkılacak ve yeniden yapılacak münferit yapılar için ilgili resim ve harçların dörtte biri alınmaktadır.

Bir yerin kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı olarak ilan edilebilmesi için belirlenmiş önemli kriterleri içermektedir. Bu kriterlerin yerine getirilmesi, kentsel dönüşüm projelerinin daha düzenli, planlı ve etkili bir şekilde ilerlemesini sağlamayı amaçlamaktadır. Kentsel dönüşüm sürecinin ana unsurları; belediye veya mücavir alan sınırları içinde bulunma, minimum 50.000 metrekare büyüklük şartı, boşaltma, yıkım ve kamulaştırma için anlaşma yolu, davalara öncelik tanınması ve hızlı karar sürecidir. Bu ana unsurlar, kentsel dönüşüm süreçlerinde hukuki belirsizlikleri azaltmayı, taraflar arasında uzlaşmayı artırmayı ve projelerin daha etkin bir şekilde yürütülmesini hedeflemektedir.

Büyükşehir belediyeleri ve mücavir alan sınırları içinde kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri alanlarını ilan etme yetkisi büyükşehir belediyelerine aittir. Eğer büyükşehir belediye meclisi uygun görürse, ilçe belediyeleri de kendi sınırları içinde kentsel dönüşüm ve gelişim projelerini uygulama yetkisine sahiptir. Büyükşehir belediyeleri tarafından yürütülecek kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri için her ölçekteki imar planı, parselasyon planı, bina inşaat ruhsatı, yapı kullanma izni gibi tüm imar işlemleri ve 3/5/1985 tarihli ve 3194 sayılı İmar Kanunu'nda belediyelere verilen yetkileri kullanma yetkisi de yine büyükşehir belediyelerine aittir. (5393 Sayılı Belediye Kanunu, www.mevzuat.gov.tr)

73.Madde kentsel dönüşüm projelerini gerçekleştirme yetkisini düzenlemektedir. Kentsel dönüşüm ve gelişim projelerine konu olacak alanların ilanı için gerekli karar, belediye meclisi üye tam sayısının salt çoğunluğu ile alınacaktır. Bir yerin kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı olarak ilan edilebilmesi için iki koşulun yerine getirilmesi gerekmektedir. İlk olarak, bu yerin belediye veya mücavir alan sınırları içerisinde bulunması gerekmektedir. İkinci koşul ise bu yerin en az elli bin metrekare büyüklüğünde olmasıdır. Bu şartlar sağlandığında, meclis üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ile bir yer kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı olarak ilan edilebilir.

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu:

2004 yılında kabul edilen yeni kanunla birlikte büyükşehir belediyelerinin görev ve sorumlulukları gözden geçirilmiş ve kentsel dönüşümle ilgili yetkilendirilmişlerdir. Ancak, bu yetkilendirmenin 5393 sayılı Belediye Kanunu'nu tekrar etmesi nedeniyle işleyiş problemleri ortaya çıkmıştır. 2004 yılında kabul edilen kanun, büyükşehir belediyelerine kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri yapma yetkisi vermiştir. Ancak, aynı yetkilerin 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda da belirtilmiş olması, bu konuda bir belirsizlik yaratmış ve işleyiş problemlerine sebep olmuştur. Ayrıca, 2004 yılında kabul edilen kanunun 7. maddesi, büyükşehir belediyelerine stratejik plan, yıllık hedefler, yatırım programları ve bütçe hazırlama görevini vermiştir. Ancak, aynı maddenin e bendi, Belediye Kanunu'nun 69 ve 73. maddelerinde belirtilen yetkileri büyükşehir belediyelerine tanımıştır. Bu çerçevede, kültür ve tabiat varlıklarının korunması, bakım ve onarımı ile tarihi dokunun yeniden inşası gibi yetkiler de bu kapsamda verilmiştir (5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu. www.mevzuat.gov.tr).

Kentsel dönüşüm konusunda yerel yönetimlere yetki veren bir diğer yasal düzenleme, 2005 yılında yürürlüğe giren "5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Yasası"dır. Bu yasa, ada bazında da yenileme yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Düzenleme, yenileme alanlarının belirlenmesi konusunda ilçe belediyelerini, büyükşehir belediyelerini, büyükşehir ilçe belediyelerini ve belediye mücavir alanları dışında da il özel idarelerini yetkilendirirken, büyükşehir ilçe belediyelerinin kararları büyükşehir belediye meclisinin onayı sonrasında gerçekleşmektedir.

Yenileme bölgeleri, il özel idarelerinde il genel meclisinin ve belediyelerde belediye meclisinin üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ile belirlenir. İl özel idaresinde il genel meclisi ve büyükşehirler dışındaki

belediyelerin meclis kararları, Cumhurbaşkanına sunulur. Büyükşehirlerde ise ilçe belediye meclislerinin aldığı kararlar, büyükşehir belediye meclisi tarafından onaylandıktan sonra Cumhurbaşkanına sunulur. Cumhurbaşkanı, projenin uygulanıp uygulanmamasına üç ay içinde karar verir (5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun www.mevzuat.gov.tr).

Kentsel dönüşümle ilgili olarak çıkarılmış en kapsamlı yasa, 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Yasası"dır. Bu yasa, idareye riskli alanlarda veya risk taşıyan yapılarda kamu gücü kullanma yetkisi vererek bir dönüşümün zorlanmasına olanak tanımaktadır. Kanunun amacı, afet riski altındaki alanlarda ve bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde, fen ve sanat normlarına uygun, sağlıklı ve güvenli yaşam çevrelerini oluşturmak üzere iyileştirme, tasfiye ve yenilemelere dair usul ve esasları belirlemektir. Bu yasa kapsamında, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Bakanlık), belediyeler, il özel idareleri, büyükşehir belediyeleri ve Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) gibi kurumlar belirli görev ve sorumluluklarla yetkilendirilmiştir. 6306 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye'deki kentsel dönüşüm faaliyetleri daha da hız kazanmıştır.

6306 sayılı Kentsel Dönüşüm Kanunu'nda, "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi" adı altında 2023 yılında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler, 09.11.2023 tarihli resmi gazetede yayımlanmıştır. Yapılan değişikliklerin detayları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: 6306 Sayılı Kanun'da Yapılan Değişiklikler

Kentsel Dönüşüm Karar Yeter Sayısı Kentsel Dönüşüm için hak sahiplerinin salt çoğunluğunun kararı yeterli olacaktır. Önceki düzenlemeye göre, kentsel dönüşüm kararı alınabilmesi için hak sahiplerinin en az üçte iki çoğunluğunun onayı gerekiyordu. Ancak, en son yapılan düzenleme sonrasında bu şartlarda bir değişiklik olup olmadığına dair elimdeki bilgiler yetersiz. Güncel ve spesifik bilgilere ulaşmak için resmi kaynakları kontrol etmenizi öneririm.
Kentsel Dönüşüm Yıkım Süreci Riskli yapıların tespitine ilişkin görevlerde Bakanlıkça geliştirilen elektronik yazılım programı kullanılır. Riskli yapıların yıkılması konusundaki görev ve yetkiler, bundan böyle Kentsel Dönüşüm Başkanlığı tarafından kullanılacaktır. Riskli yapıların yıkılması için hak sahiplerine 90 günü aşmayan süre verilecektir. Riskli yapıların tahliye ve yıkım için ayrı süre hesaplanmayacak olup tek seferde 90 günlük süre geçerlidir. Yönetmeliğin 16. maddesinin ikinci fıkrasında yapılan değişiklikle, "Riskli Yapıyı" ifadesi "6306 Sayılı Kanun Kapsamındaki Yapıları" olarak değiştirilmiştir. Aynı fıkranın (a) bendinde bulunan "riskli alanlarda" ifadesi ise "riskli ve rezerv yapı alanlarında" olarak değiştirilmiştir. Benzer şekilde, (b) bendinin ikinci numaralı alt bendinde yer alan "Riskli alanlarda" ifadesi de "Riskli ve rezerv yapı alanlarında" olarak değiştirilmiştir.
Kentsel Dönüşüme Yapılacak İtiraz Kabul edilen planlar, onaylandıktan sonra on beş gün içinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğünde ilan edilir. Bu planlara karşı itirazlar da Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğüne yapılır ve Bakanlık tarafından beş gün içinde değerlendirilir.
Kentsel Dönüşümde Resen Riskli Yapı Tespiti Kentsel Dönüşüm Başkanlığı veya İdare tarafından resen riskli yapı tespiti yapılabilecektir.
Kentsel Dönüşümde Tebligat Süreci Riskli binaların tespitine ilişkin ayrı ayrı tebligat yapılmayacak, maliklere e- Devlet sisteminden bildirilecektir. Tahliyesi istenilen yapılar ayrıca Başkanlığın sitesinden duyurulacaktır.
Kentsel Dönüşümde Ekonomik Yardımlar Kentsel dönüşümde yapılan kira yardımına ek olarak "ev yapımı için yardım" ifadesi eklenmiştir.

Kentsel Dönüşüm Masrafları

Yapının riskli yapı olarak tespiti halinde tahliye, yıktırma ve yapım gibi ortaya çıkabilecek masraflar maliklerden hisseleri oranında tahsil edilecektir.

Bakanlıkla İlgili İfadeler

Söz konusu yönetmeliğin 3. maddesinin birinci fıkrasının (a) ve (d) bentlerinde geçen "Çevre ve Şehircilik" ifadesi, "Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği" olarak değiştirilmiştir.

Kaynak: 6306 Sayılı kanundan yola çıkarak tarafımızca oluşturulmuştur (6306 Sayılı Kanun, www.mevzuat.gov.tr/).

Tablo 1’de 6306 yasada 09.11.2023 tarihinde gerçekleştirilen bazı temel değişikliklere yer verilmiştir. Tabloda ‘da görüldüğü gibi söz konusu düzenleme ile kentsel dönüşüm sürecinin başlatılması, uygulanması gibi hususlarda pek çok yenilik gerçekleştirilmiştir. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı bünyesinde 16 Ekim tarihli Resmi Gazete kararıyla “Kentsel Dönüşüm Başkanlığı” kurulmuştur. Görüldüğü üzere Türkiye’de kentsel dönüşümün kendine has özellikleri olup bu özellikler neticesinde şekil almıştır.

SONUÇ

İnsanların barınma gereksinimleri ve birlikte yaşama ihtiyaçları sonucunda kentler ortaya çıkmış ve bu yapılardan beklenen fonksiyonların karşılanabilmesi için bir kent düzeninin kurulması gerekli hale gelmiştir. Bunun sonucunda da kent planlaması ortaya çıkmıştır. Kentler hem Türkiye’de hem de dünya da çeşitli iç ve dış faktörler sebebiyle değişime uğramıştır. Bu değişimler sonucunda kentlerdeki bazı alanlar ve araziler kentsel değişime konu haline gelmiştir. Kentsel dönüşüm kentlerin yapısında meydana gelen fiziksel ve sosyolojik gelişmelerin ürünüdür.

Türkiye’de kentsel dönüşümün önemli bir itici gücü, 1999 yılında meydana gelen Marmara Depremi olmuştur. Bu deprem, özellikle büyükşehirlerdeki yapı stoğunun kalitesizliğini ve dayanıksızlığını ön plana çıkarmıştır. Deprem öncesinde, özellikle sağlıksız ve güvensiz olan yapıların, öncelikli olarak ele alınarak etaplar halinde sağlıklı ve güvenli yapılarla değiştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ülkemizin 1. derece deprem kuşağında bulunması nedeniyle, deprem sonrası yapılaşma şartlarının farklı bir perspektifle ele alınması zorunlu hale gelmiştir. Bu bağlamda, kentsel dönüşüm uygulamaları, deprem riski taşıyan alanların yeniden tasarlanması ve inşa edilmesi üzerine odaklanmıştır. Kentsel dönüşüm projeleri, özellikle kaçak yapılaşmanın yoğun olduğu alanlarda, terk edilmiş bölgelerin canlandırılması ve yaşam kalitesinin artırılması amacıyla hayata geçirilmiştir. Marmara Depremi sonrasında kentsel dönüşüm, sadece binaların fiziksel yapısını değil, aynı zamanda çevresel, sosyal ve ekonomik faktörleri de dikkate alan bütüncül bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu süreç, deprem riskine karşı daha dirençli ve sürdürülebilir kentlerin oluşturulmasını hedeflemektedir (Köktürk, 2007:6)

Ülkemizde kentlerin gelişmesinde kendine özgü özellikleri mevcuttur. 1950’li yıllarla birlikte tarım arazilerinde kullanılan makine sayısının artmasına paralel olarak tarımda insan gücüne ihtiyaç azalmış ve beraberinde köyden kente göç olayı meydana gelmiştir. Yaşanan bu göç olgusu ile birlikte kentlerde yeni görünüm almaya başlamıştır. Özellikle büyükşehirlerde doğru yaşanan göç olgusu ile birlikte şehir merkezlerinin dışında hukuk dışı ve sağlıksız yeni yerleşim birimleri olan gecekondu ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde bu yapıların sayısı hızlı artış göstermiş öyle ki Ankara, İzmir, İstanbul gibi metropol şehirler de şehirlerin yarısını oluşturur hale gelmiştir.

Ülkemizde kentsel dönüşüm gecekondu yapılarının sağlıklı yaşam alanı haline getirilmesi, yeniden yapılması, yapılandırılması söz konusu olmuştur. Ülkemizde kentsel dönüşümün Osmanlı İmparatorluğu döneminde yangın yerlerinin yeniden yapılandırılması ile başladığı görülmektedir.

Gecekondulaşmanın önüne geçilememiş ve bu duruma çözüm bulmak amacıyla durumu hukukileştirme yoluna gidilmiştir. Çıkarılan İmar kanunu, İmara affı kanunu, Belediye kanunu, Kamu ihale kanunu gibi

kanunlarla kentsel dönüşüm sorunları çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. 2012 yılında yasalaşan 6306 sayılı Afet riski altındaki alanların dönüştürülmesi kanunu daha önceden yürürlükte olan başka kanunları yürürlükten kaldırmış ve kentsel dönüşüm konusu tek bir yasa ile toparlanmıştır.

KAYNAKÇA

Ayhan, F. (2013) “Kentsel Dönüşüm Kavramı ve Tarihsel Gelişim”, Edtörler; Yasin, Melikşah, Şahin, Cenk Kentsel Dönüşüm Hukuku, İstanbul Üniversitesi, S.S.ONAR İdare Hukuku ve İlimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, No: 2013/1.

Baydoğan, M. Ç.. (2013). Talas’taki Kentsel Dönüşüme Eleştirel Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35): 95-130

Erol Köktürk, E., ve Köktürk, E.(2007). “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm ve Almanya Deneyimi”, 11. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası.

Genç, F. N. (2008). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm: Mevzuat ve Uygulamaların Genel Görünümü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1), 115-130.

Görün, M. ve Kara, M. (2010). Kentsel Dönüşüm ve Sosyal Girişimcilik Bağlamında Türkiye’de Kentsel Yaşam Kalitesinin Artırılması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8 (2), 137-164

Nilgün, E., (2006), *Gentrification Kuramlarının İstanbul’da Uygulanabilirliği, içinde İstanbul’da Soylulaştırma Eski Kentin Yeni Sahipleri*, D. BEHAR ve T. İSLAM (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 122, İstanbul.15(1): 115-130.

Öngören, G. ve Çolak, N. İ. (2013). *Kentsel Dönüşüm Hukuku Kentsel Dönüşüm Rehberi*. İstanbul: Öngören Hukuk Yayınları.

Özden, P. (2006). Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (35), 215-233.

Özden, P. (2001). Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (23-24), 255-270.

Polat, S., ve Dostoğlu, N.(2007). Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa’da Kükürtlü ve Mudanya Örnekleri, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 12 (1).

Roberts, P. (2000). *The Evolution, Definition and Purpose of Urban Regeneration. Urban Regeneration, A Handbook*, Edite by. Roberts and Sykes, London: Sage Publications: 9-36.

Seydioğulları, H. S. (2016). “Yeni Yasal Düzenlemelerle Kentsel Dönüşüm” *Planlama Dergisi*. 26(1), 51-64

Şişman, A., ve Kibaroğlu, D.(2009). Dünyada ve Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı.

Tekeli, İ. (2011). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yılmaz, V. (2019). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Sürecinin Yansımaları ve Kentleşme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(7), 119-134.

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu. (2004). RG. 25531. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi: 15.11. 2023.

5393 Sayılı Belediye Kanunu. (2005). RG. 25874. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>. Erişim Tarihi: 15.11. 2023.

5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun. (2005). RG. 25866. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5366.pdf>. Erişim Tarihi: 15.11. 2023.

6306 Sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2019). RG.30808. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/01/20230106-3.htm>. Erişim Tarihi: 15.11. 2023.

Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun (2012). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6306.pdf>. Erişim Tarihi: 15.11. 2023

<http://www.csb.gov.tr/> Hazırlayan Hüseyin Karadağ, Kentsel Dönüşüm, s. 1.

Tükenmişlik Sendromunun Kariyer Uyum Yeteneği ile İlişkisi

Ali SÖYLEYİCİ

Gümrük ve Lojistik Uzmanı, Johnson Controls (Aegean Free Zone)
alissoyleyici@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4551-4745>

Makale Başvuru Tarihi : 11.11.2023
Makale Kabul Tarihi : 15.12.2023
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.10443336

Kemalettin ERYEŞİL

Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
kemalettineryesil@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4678-8249>

Gülin Tuğçe SÖYLEYİCİ

Öğr. Gör. Dr., Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO
Gulintugce.sovleyici@siirt.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3382-4837>

Özet

Anahtar Kelimeler:

Tükenmişlik
Sendromu, Kariyer
Uyum Yeteneği,
Duygusal Yıpranma,
Adaptasyon ve
Teknoloji

Bireylerin yer aldıkları meslek gruplarında iş gücünü yerine getirirken doğrudan veya dolaylı olarak karşılaştıkları olumsuz durum ve eylemler sonucunda karakterlerine bağlı olarak etkilenmeleri, duygusal yıpranmaları ve ruhsal çöküntü gibi durumların ortaya çıkması tükenmişlik sendromu olarak adlandırılmaktadır. Gelişen teknolojiler ile sürekli değişimin yaşandığı iş dünyasında, kişilerin değişime ayak uydurabilme, kendini geliştirebilme, pozisyon ve iş değişimlerine çabuk uyum sağlayabilme, yeni meslek gruplarına adapte olabilme gibi yetenekleri kariyer uyum yeteneği olarak adlandırılmaktadır. Kariyer uyum yeteneği kişinin bulunduğu ortama bağlı olarak güçlenmekte ya da karşılaşmış olduğu durumlar neticesinde negatif etkilenmektedir. Tükenmişlik sendromu bireylerin duygusal ve ruhsal birçok yönünü etkilemektedir. Bu çalışmanın temel amacı; tükenmişlik sendromunun kariyer uyum yeteneği ile ilişkisini inceleyerek, etki ve sonuçlarını ortaya koymaktır. Çalışmanın temel sonucu; tükenmişlik sendromu ile kariyer uyum yeteneği arasında çok zayıf, pozitif yönlü anlamlı bir ilişkiye işaret etmektedir.

The Relationship between Burnout Syndrome and Career Adaptability

Abstract

Keywords:

Burnout Syndrome,
Career Adaptability,
Emotional Wear,
Adaption and
Technology

The emergence of situations such as emotional wear and mental collapse, depending on the character of individuals, as a result of the negative situations and actions they encounter directly or indirectly while performing the workforce in the professional groups they are in, is called burnout syndrome. In the business world where there is constant change with developing technologies, people's abilities such as keeping up with change, improving themselves, quickly adapting to position and job changes, and adapting to new professional groups are called career adaptability. Career adaptability may be strengthened depending on the environment a person is in, or may be negatively affected by the situations he or she encounters. Burnout syndrome affects many emotional and spiritual aspects of individuals. The main purpose of this study is; To reveal the effects and results of burnout syndrome by examining its relationship with career adaptability. The main result of the study; It indicates a very weak, positive significant relationship between burnout syndrome and career adaptability.

GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında gelişme ve büyüme ile beraber sektör çalışanları, çalışma koşulları, sektör zorlukları, çevresel faktör, sosyal yaşantı vb. birçok nedene bağlı olarak psikolojik ve duygusal sorunlar ile karşı karşıya kalabilmektedir. Tükenmişlik sendromu bu sorunların en başında gelenlerden bir tanesidir. Kişilerin, karşılaştıkları zorluklar zamanla duygusal yıpranmanın ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Onarılmayan bozukluklar, giderilmeyen eksiklikler ya da yoğun çalışma temposu tükenmişliğe sürükleyen nedenlerden birkaçıdır. Bağlı oldukları kuruma karşı zamanla güvenini kaybeden çalışanlar, görevini tam yerine getirememeye, psikolojik çöküntü içerisine girme ve kendisini yoğun şekilde stres altında hissetme gibi durumlar yaşayabilmektedir. Tükenmişlik sendromu kişinin ruhsal sağlığını olumsuz etkilemek ile kalmayıp, kurumlara da ciddi zararlar verebilmektedir. Tükenmişlik sendromuna yakalanan birey, birçok açıdan kendini yoksun hissetmekte ve zamanla sahip olduğu bazı özelliklerini kaybedebilmektedir. Tükenmişlik sendromu yaratmış olduğu negatif etki ile kişilerin iş akış, sosyal iş çevresi ve uyum gibi dengelerinin bozulmasına neden olmaktadır. Yeteneklerin ön plana çıktığı rekabet ortamında benzer sorunlar ile karşılaşan kişiler içerisinden sıyrılabilme için kariyer uyum yeteneği gibi sahip olunan farklı özellikler ön plana çıkmaktadır. Son yıllarda sürekli gelişen teknoloji sektörlerin güncellenmesini tetiklemekte ve çalışanların bu duruma ayak uydurabilmek için kendilerini geliştirmesi kaçınılmaz duruma gelmektedir. Kendi içerisinde bölünen, farklı iş kollarına ayrılan firmalar bulunmakta ve çalışanların bu duruma adapte olabilme yetenekleri önem kazanmaktadır. Kariyer uyum yeteneği ya da kariyer uyumluluğu, kişilerin çalıştıkları kurumda ya da var oldukları sektörde devamlılık sağlayabilmeleri için en önemli özelliklerden bir tanesidir. Stres yönetebilme, iş değişimine ayak uydurabilme ve kendini geleceğe hazırlama kişinin kariyer uyum yeteneğini güçlendirmektedir. İçinde bulunduğumuz zaman, durağanlığı reddetmekte gelişim ve güncellenmenin geleceği çizmek olduğunu bize göstermektedir. Kişiler, karakteristik özellikleri, gösterdikleri gelişim ve sahip oldukları mevcut koşullarına bağlı olarak kariyer uyum yeteneklerini ortaya koyabilmektedir. Kariyer uyum yeteneği kişileri yarış içerisinde tutabilirken, eksikliği zaman içerisinde çizginin dışında kalmalarına neden olabilmektedir. Bu kapsamda, çalışmamızda tükenmişlik sendromu ile kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Tükenmişlik Sendromunun Tanımı

İş dünyası ile ilgili gerçekler her geçen gün değişmektedir (Barros, 2017: 1013). Son yıllarda en çok duymuş olduğumuz kelimeler arasında olan tükenmişlik, ilk defa Graham Greene'nin 1961 yılında yazmış olduğu romanda görülmüştür. İşsiz kaldıktan sonra Afrika ormanlarına kaçan ve psikolojik olarak bitmiş olan bir mimarın hayatını konu alan roman, tükenmişliği üst düzey duygusal tükenme, idealizmin yitirilmesi ve çalışanın yaptığı işe karşı düşmanca tavır sergilemesi olarak ifade etmektedir. Akademik yazında ise tükenmişlik sendromu ilk olarak Freudenberg (1974) tarafından tanımlanmış ve Maslach (1982) tarafından derinlemesine ele alınmıştır (Estrada-Araoz vd., 2023: 2). Freudenberger (1974) tükenmeyi, kişinin çalışma ortamında yetersiz kalması, yıpranması, güç kaybetmesi ve isteklerinin karşılanmaması gibi sorunların ortaya çıkması sonucunda kişinin psikolojisinin negatif etkilenmesi olarak tanımlamıştır. Çalışanlar uzun süre boyunca çeşitli olumsuz dürtülere maruz kalmaları durumunda tükenmişlik sendromuna yakalanma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Morovicsová ve Valuš, 2022: 201). Kişiler çalışma ortamında edindikleri stres yükünden kendilerini arındıramadıklarında tükenmişlik sendromunun birçok farklı duygusal etkileri ile karşılaşmaktadır. Tükenmişlik sendromu ile karşı karşıya kalan birey duygu yoğunlukları yaşamakta, hayatın gerekliliklerini yerine getirmekte kendini çaresiz görmekte ve çalışma performansı bu durumdan olumsuz etkilenmektedir (Koç, 2019:15). En genel tanımı ile tükenmişlik sendromu tükenme, duyarsızlaşma ve performansta azalan memnuniyet ile karakterizedir. Günümüzde ağırlıklı olarak başarılı bir şekilde ele alınamayan kronik stresin bir sonucu olarak görülmektedir (Weber and Jaekel-Reinhard, 2000: 512).

Tükenmişlik sendromu en sık olarak duygusal açıdan zorlayıcı durumlara ve kronik kişilerarası stres etkenlerine uzun süreli maruz kalmanın sonucu olarak ortaya çıkan fiziksel, duygusal ve zihinsel tükenme deneyimi olarak tanımlanmaktadır (Morovicsová ve Valuš, 2022: 201). Tükenmişlik, yoğun stresin doğurmuş olduğu büyük bir sorundur ve gerekli önlemlerin alınmaması durumunda daha büyük sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Günümüz iş dünyasında kişilerden maksimum fayda sağlamayı amaçlayan kurumlar, ihtiyaç duyulan yapıcı önlemleri almadığında tükenmişlik sendromu ve etkilerinin ortaya çıkarmış olduğu işten ayrılma eylemine engel olamamaktadır (Koyuncu, 2015:47). Tükenmişliğin depresyon, anksiyete, somatik belirtiler ve hatta organik bozukluklar gibi psikopatolojik belirtilerin ortaya çıkmasıyla doğrudan bağlantılı olduğu ifade edilmektedir (Craiovan, 2014: 530). Kişilerin sahip oldukları değer kavramının, itibar ve maneviyat algılarının yıpranması tükenmişliğin bir başka ifade edilmiş biçimidir. Daha da sade olarak tükenmişlik ruhsal çöküntüdür. Tükenmişlik, zamanın en yavaş akımında seyrederek, sürekli güncellenip gelişerek kişiyi içinden çıkılması zor psikolojik bir buhranın ortasına terk etmektedir (Toğa, 2016:24). İş memnuniyetinin azalmasının olumsuz sonuçları öncelikle tükenmişlik sendromunun son aşamasından kaynaklandığından, yönetimin tükenmişliği erken aşamalarında tespit etmesi ve düzeltmeye çalışması önem arz etmektedir (Shepherd vd., 2011: 407). Hızla gelişmekte olan teknoloji insan yaşamını birçok noktadan kolaylaştırmakta ve basit hale getirmektedir. Fakat bunun ile birlikte insanı zor durumda bırakan iç ve dış etmenlerin sayısı giderek artmaktadır. Bu etmenler hayatın devamı için gerekli olan enerjiyi ortaya çıkarırken, aynı zamanda enerji kaybına neden olabilmekte, kişiyi zayıf ve korumasız duruma düşürebilmektedir. Kişileri etkisi altına alan fizyolojik ve psikolojik tüm bu olaylar stres olarak tanımlanmakta ve strese uyum gösterme, üstesinden gelme çabası doğrultusunda ortaya çıkan sorunlardan biri de tükenmişlik sendromu olarak tanımlanmaktadır (Beğiş, 2019:3). Tükenmişlik sendromunun giderek artması ve sağlık sistemi üzerinde yarattığı olumsuz sonuçlar nedeniyle bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir (Nastasa ve Farcaş, 2015: 78). Tükenmişlik sendromu, ekonomik belirsizlik ortamında saatlerce çalışan, birçok sorumluluk üstlenen, sağlıklarını riske atan çalışanlarda hissedilmektedir (Enache, 2013: 174). Bu nedenle çeşitli tanımlamalara rağmen tükenmişlik sendromunun, insanın diğer insanlarla temas halinde olduğu, onların takdirine bağlı olduğu ve kronik strese maruz kalabildiği her yerde olduğunu ifade etmek mümkündür (Ulrichová, 2012: 503). Kişilerin hayatlarının her evresinde edindikleri kişisel tecrübe ve bilgi birikimleri, çalışma hayatlarında karşılaşılabilecekleri tüm sorunlarda en etkili silahları olmaktadır. Bunun ile birlikte sorumluluk ve hedefleri doğrultusunda kendilerine yön vermeleri kolay olup, maruz kalabilecekleri tüm problemlerde sağlıklı adımlar atabilmeleri güçlenmektedir. Tükenmişlik, stres yükünün kaldırılamayıp daha yıkıcı bir duygusal çöküntüye dönüşmesi olarak da ifade edilmektedir. Stres yönetimine sahip, kendilerini doğru tanımlayabilen kişilerin tükenmişliğe yakalanma oranı düşüktür. Fakat gerek bireysel gerekse örgütsel birçok etmenin kişiler üzerinde yaratmış olduğu etki ve sonucunda ortaya çıkan psikolojik buhran zaman ile büyüyerek tükenmişlik sendromuna neden olmaktadır.

Tükenmişlik Sendromunun Nedenleri

Hüsran veya başarısızlık duygusu olarak karşımıza çıkan tükenmişlik kişinin kendine yeteri kadar zaman ayırmaması ve sosyal zamanlarının kısıtlı olması neticesinde ortaya çıkmaktadır (Whippen and Canellos, 1991:1916). Tükenmişlik sendromunun ortaya çıkma nedenleri bireysel ve örgütsel olarak iki başlık altında toplamıştır. Yaş, kişilik, cinsiyet ve medeni durum gibi demografik etkenler bireysel, aşırı ya da düşük iş yükü, rol çatışması, rol belirsizliği, kontrol eksikliği, ödül eksikliği, aidiyet düşüklüğü, adaletsizlik ve değer uyumsuzluğu örgütsel etmenler olarak ifade edilmektedir (Alga, 2016:132).

Bireysel Nedenler

Her bireyin kendi karakteristik ve psikolojik özelliklerinden, bulunduğu ortamı algılama biçiminden kaynaklı olarak ortaya çıkan tükenmişlik kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Başka bir ifade ile örgüt içerisinde yer alan negatif olaylardan her çalışanın etkileniş biçimi birbirinden farklıdır. Bu sebepler göz önünde

bulundurulduğunda tükenmişliğe neden olan etmenin başında kişilik özellikleri gösterilebilir. Kişilerin sahip oldukları şahsi özellikleri iş hayatındaki başarı ve hedeflerini doğrudan etkilemektedir (Karakoyun, 2017:40). Empati yeteneğinin yüksek olması tükenmişliğe neden olan bir diğer etmendir. Kişinin sahip olduğu empati yeteneği iletişim becerilerini geliştirmekte ve ikili ilişkilerindeki kaliteye katkı sağlamaktadır. Bunun yanında empati yeteneği gelişmiş olan kişiler aşırı duygusal olmak ile beraber, çalışma ortamındaki ilişkilerinin neticesinde kendilerini yorgun hissetmeleri sık görülen etkilerdendir. Bu durum tükenmişlik sendromunun ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Kişilerin beklenti ve ihtiyaçlarının farklılık göstermesi aynı ortamda çalışan insanların farklı nedenler ile tükenmişlik sendromuna yakalanmasına neden olabilmektedir. Her kişi kendi sosyal yaşantısı ve hedefleri doğrultusunda beklenti içerisine girmektedir. Kurumlar tarafından bu beklenti ve ihtiyaçların karşılanmaması psikolojik sorunlara neden olabilmekte ve iş verimliliğini azaltmaktadır (Koç, 2019:25). Kişinin normal çalışma zamanları dışında aşırı çalışma isteği yani işkolik olması tükenmişliğe neden olan bir başka etmendir. Sürekli olarak iş ile meşgul olan, kendi sosyal yaşantısına önem vermeyen kişi belirli bir süre sonra kendi değerlerini yitirmekte ve bunun sonucunda psikolojik sorunlar ile karşı karşıya kalabilmektedir (Gülay, 2019: 12). Tükenmişliğe neden olan en önemli etmenlerden bir tanesi de yaş faktörüdür. Mesleki yaşam süresi uzun olan kişilerin problemler karşısında çözüm üretme becerileri yüksektir. Fakat iş tecrübesi az olan, yeni işe başlamış genç çalışanların beklentileri yüksek olduğundan dolayı kısa sürede hayal kırıklığına uğrayabilmekte ve bunun sonucunda tükenmişlik sendromu ortaya çıkabilmektedir (Saçkın, 2020:9). Eğitim seviyesi yükseldikçe tükenmişlik sendromunun ortaya çıkma ihtimalinin düştüğü araştırmalar ile ortaya konulmuştur. Eğitim seviyesi yüksek kişiler daha duyarlı ve çözüm odaklı olabilirken, eğitim seviyesi düşük kişiler olaylara daha duygusal yaklaşarak tükenmişliğe daha çabuk yakalanabilmektedir (Gündoğan, 2018:30).

Örgütsel Nedenler

Kişilerin çalışma ortamında karşılarına çıkan aşırı iş yükü, kapasitelerinin üzerinde bir efor sarf etmelerine sebep olarak zaman içerisinde psikolojik sorunlar doğurmakta ve tükenmişlik sendromunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nitelik ve nicelik olarak psikologlar aşırı iş yükünü iki başlık altında incelemektedir. Belirlenen bir zaman diliminde gerçekleştirilebilecek olan işten daha fazlasının istenmesi ve bu durumun süreklilik arz etmesi niceliksel, bir zaman diliminde üstesinden gelinmesi zor olan bir işin verilmesi niteliksel olarak adlandırılmaktadır (Alga, 2016:138). Örgüt içerisinde tüm çalışanlara eşit ve adaletli davranılmaması kişiyi yaptığı işten soğutmakta ve tükenmişlik sendromuna neden olmaktadır. Çalışma ortamında kontrol kendisinde olan çalışanların tükenmişlik seviyesi düşük iken, kararların sürekli başkası tarafından alınması ve kontrolün çalışandan uzak olması durumunda tükenmişlik sendromu ortaya çıkmaktadır (Toğa, 2016:33). Örgüt içerisinde yer alan ödül sistemi tükenmişlik ile doğrudan ilgilidir. Kişi göstermiş olduğu çaba ve işletmeye sağlamış olduğu katkılarından dolayı ödüllendirme ile bir değer ve öneme sahip olduğunu hissetmek istemektedir. Başarıların fark edilmesi ve ödül ile takdir edilmesi pozitif etki sağlayacağı gibi, çalışanın hiçbir ödül ile karşılaşmaması maddi ve manevi takdir edilmemesi tükenmişlik sendromuna neden olmaktadır (Karakoyun, 2017:43-44). Aidiyet, Maslow tarafından geliştirilmiş ihtiyaçlar hiyerarşisinin en üst sırasında yer almak ile beraber kişinin bulunduğu ortama kendini ne kadar bağlı hissetmesi olarak tanımlanmaktadır. Aidiyet duygusunun geliştirilmesi işletme açısından en zorunlu ilkelerin başında gelmektedir. Aidiyet duygusu tatmin edilmeyen ve düşük olan çalışanlar güvenlik hissini kaybederek bulunduğu ortama karşı negatif duygular beslemeye başlamakta ve tükenmişlik sendromuna yakalanmaktadır (Gündoğan, 2018:31). Kişilerin buldukları ortamda sahip oldukları yetki ve görevlendirme ile kendilerini görmüş oldukları yer arasında uyumsuzluk olması rol çatışmasını doğurmaktadır. Kişi kendinden beklenen davranışları sergileyememekte, memnuniyet oranı azalmakta ve performans düşüklüğü yaşamaktadır. Bu etkilerin sonucu olarak da tükenmişlik sendromu ortaya çıkmaktadır (Koç, 2019:30).

Tükenmişlik Sendromunun Boyutları

Günümüzde tükenmişlik sendromunun boyutları incelendiğinde en önemli çalışma olarak değerlendirilen Maslach tarafından 1977 yılında geliştirilmiş olan üç boyut üzerinde durulmaktadır. Tükenmişliği duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi olmak üzere üç boyut üzerinden ele almaktadır (Aydın, 2019:7).

Duygusal Tükenme

Tükenmişlik sendromunun ilk basamağı olarak adlandırılan duygusal tükenme, kişinin stres boyutunu ve ağır iş yükü altında sürekli çalışması durumunda duygusal ve fiziksel değerlerinin azalmasını ifade etmektedir. Kişi duygusal tükenme ile birlikte yaptığı iş ile ilgili kendini tamamen bitmiş durumda hissetmektedir. Duygusal tükenme ağır iş yükü ve kişisel çatışmanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Koyuncu, 2015:51). Zor, gergin ve çatışmalı bir çalışma ortamında uzun süreli çalışmak bireyi tükenmişliğe sürüklemektedir (Silvia and Gutierrez, 2005:12). Tükenmişliğin başlangıcı ve en net görünen resmi olan duygusal tükenme, aşırı yorgun ve yıpranmış hissini ortaya çıkarmaktadır. Kişi verilen ağır iş yükünü gerçekleştirebilmek için sınırlarını zorlamakta ve başka kişilerin yoğun istekleri karşısında ezilmektedir. Çalışanlar bu zor şartların sonucunda tepki olarak duygusal tükenme yaşamaktadır (Polatçı, 2007:38-39).

Duyarsızlaşma

Kişi karşılaştığı olumsuzluklar karşısında, diğer kişilere ya da kuruma karşı negatif ve katı bir tutum sergilemektedir. Duygusal tükenme sonrası meydana gelen bu durum duyarsızlaşma olarak tanımlanmaktadır. Tükenmişliğin kişiler arası boyutu olarak ifade edilen duyarsızlaşma, kişinin önce kendini korumak için uzaklaşmasını ve zamanla davranış bozuklukları sergilemesini ifade etmektedir. Duygusal tükenme yaşayan bireyler duyarsızlaşmayı bir çıkış yolu olarak görmektedir. Sorun ve problemin en çok olduğu boyut olan duyarsızlaşma, katı, soğuk, ilgisiz ve olumsuz davranışlar olarak görülmektedir (Toğa, 2016:51). Duyarsızlaşma yaşayan kişiler, soğuk ve katı tavırlar sergileyerek diğer kişiler ile arasına gözle görülür şekilde mesafe koymaktadır. Yaptığı işe karşı kayıtsız kalan, müşterilerden uzaklaşan, örgütüne karşı şüpheci tavır sergileyen duyarsızlaşmış olan kişi, müşteri ihtiyaçlarına uyum sağlamak yerine katı bir şekilde düzen ve kurallara uymayı tercih etmektedir (Satır, 2019:5). İş çatışmaları, iletişim eksikliği ve çok resmi bir çalışma ortamı da duyarsızlaşmayı tetiklemektedir (Silvia and Gutierrez, 2005:12).

Düşük Kişisel Başarı Hissi

Kişinin kendi kendini değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan düşük başarı hissi, yaptığı işten tatmin olmama ve sonucunda kişinin kendini başarısız hissetmesi olarak ifade edilmektedir. Özgüveni kaybolan kişi, kendi başarılarını görmezden gelip, sürekli olarak başarısız olduğu hissine kapılmaktadır. Kişi bu durum neticesinde işini kaybedebilmekte ve daha sonra hiçbir işte başarı sağlayama noktasında yetersiz kalabilmektedir (Aydın, 2019:8). Duyarsızlaşma veya duygusal tükenmeden biri veya ikisi bu boyutta görülebilmektedir. Kişinin kendine ait sürekli negatif tutumlar sergilemesi ve kendini yetersiz görerek başarısız olduğunu düşünmesi motivasyonu ve iş performansını etkilemektedir. Gerçekleştirilen tüm çabaların karşılıksız kalması ve kişinin etkilenecek kendini kötü hissetmesi psikolojik ve fiziksel tüm faktörleri etkilemekte ve düşük kişisel başarı hissini ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Beğiş, 2019:22). Sık sık karşılaşılan hayal kırıklıkları, kurum içindeki iş terfi için güvenilmez mekanizmaların varlığı ve düşük gelir politikası kişinin tükenmişliğine etki eden diğer faktörler arasında yer almaktadır (Silvia and Gutierrez, 2005:12).

Tükenmişlik Sendromunun Sonuçları

Tükenmişlik sendromu çok disiplinli çalışanları dahi etkilemektedir (Ulrichová, 2012: 503). Tükenmişlik, öğretmenlik de dahil olmak üzere tüm meslek mensuplarının uzun süredir maruz kaldığı bir sorun haline gelmiştir (Saiari vd., 2011: 1786). Tükenmişliğin ortaya çıkmasına neden olan birçok faktör, tükenmişliğin sonucu olarak da ifade edilmektedir. Tükenmişlik doğrudan veya dolaylı olarak birçok sosyoekonomik ve duygusal etkilere neden olabilmektedir. Çalışanlar karşılaşmış oldukları tükenmişlik neticesinde işlerinden ayrılma veya emekli olabilmek için çabalarına girebilmektedir. Tükenmişlik performans düşüklüğü ile üretimde azalma ve iş gücü kayıplarını ortaya çıkarmaktadır. Tükenmişlik kişilerin kendi aralarında ve aile ilişkilerinde zarar ortaya çıkarmakta, aynı zamanda da yaşamına karşı olumsuz tutum ve davranışlar sergilemesine neden olmaktadır. Tükenmişliğin sonuçları bireysel ve örgütsel sonuçlar olarak iki başlık altında toplanmıştır (Saçkın, 2020:16).

Bireysel Sonuçlar

Tükenmişlik kişide çaresizlik, bitmişlik ve kapana kısılmış hislerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kişilerin davranışları incelendiğinde tükenmişliğin stres duygusundan daha derin ve negatif bir duygu olduğu sonucu ortaya koyulmuştur. Kişiler yaşadıkları tüm bu olumsuzluklar neticesinde tükenme noktasına gelmektedir. Çalışma ortamındaki sürekli gerginlik, kişinin yorgun hissetmesinin en önemli kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun ve sürekli olan gerginlik, kişide uyku problemi, huzursuzluk ve halsizlik ortaya çıkarmaktadır. Tükenmişlik baş ağrısı, çabuk agresifleşme, özgüven kaybı gibi semptomlar ile baş göstermekte ve devam etmesi halinde yıkıcı etkilere sebep olabilmektedir (Beğiş, 2019:21). Tükenmişlik kişinin sadece iş hayatını olumsuz etkilememekte, aynı zamanda aile hayatını da negatif olarak etkisi altında almaktadır. Duygusal olarak tükenmişliğe sürüklenen kişi çevresindekilere karşı da duyarsızlaşmaktadır. Tükenmişlik ile yorgun düşen kişi, evine gergin, rahatsız ve fiziksel olarak bitkin olarak dönecek olup, evinde geçireceği süre boyunca yaptığı iş ile ilgili rahatsızlıklarını dile getirerek, ailesi tarafından kendisinden beklenen ilgi ve alakayı göstermekte zorluklar yaşayacaktır (Satır, 2019:16).

Örgütsel Sonuçlar

Tükenmişliğin örgütsel olarak en önemli sonucu kişinin iş performansının azalmasına doğrudan etki etmesidir. Kişi alınan kararlara dikkat etmemekte ve sonuçlarını önemsememektedir. Verimlilik azalışı ve devamsızlık ile beraber kişi yaptığı işe karşı ilgisini kaybetmekte ve iş değiştirme isteği ortaya çıkmaktadır. Kişinin yaptığı işten hoşnut olmaması ve doyum kazanamaması neticesinde isteksiz, bıkmın ve kaçmaya yönelik davranışları ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmalara göre tükenmişliği arttıran en önemli etkenlerden biri de iş doyumsuzluğu ve duyarsızlığı olarak ifade edilmektedir. Tükenmişlik, işten ayrılma, işe gelmeme, izinsiz işe gelmeme, izin sonucunda rapor alma, hizmet kalitesini bozma, mesleki başarı azalması, idealizm yitirilmesi gibi birçok örgütsel sonucun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Gündoğan, 2018:40-41). Tükenmişliğin yaratmış olduğu yıkım örgütlerde yüksek maliyet ve olumsuzluklar doğurmaktadır. Tükenmişliğin sonucu olarak ortaya çıkan performans düşüklüğü, örgütsel bağlılık azalması, iş tatmini düşüşü, yaratıcılığın yok olması, problem çözememe sorunun gözükmemesi, yüksek devir hızı ve yüksek sağlık giderlerinin oluşması problemleri negatif etkiler ortaya çıkarmaktadır (Gülhan, 2019:55-56).

Kariyer Kavramı Kapsam ve Önemi

Tarihte ilk olarak 1956 yılında Anne Roe'nin 'Meslekler Psikolojisi' kitabında tanımlanan kariyer kavramı 16. yüzyıldan bu yana araştırılmakta ve incelenmektedir. Birçok farklı yazar tarafından kaleme alınan kariyer kavramı zamanla tartışılmaya başlanılmış ve gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde sürekli değişime uğramıştır (Taş, 2017:64). Kökeni latince ve Fransızca 'ya dayanan kariyer kavramı *carriere* (yarış yolu), *carrus* (at arabası) ve *carrera* (yol) kelimelerinden türetilerek ortaya çıkmıştır. Geçmiş yüzyıllarda at

arabasının giderken bırakmış olduğu izi ifade eden kariyer kavramı, bugün bireylerin yapmış oldukları iş üzerinde devamlı olarak ilerlemeleri olarak ifade edilmektedir. Bugün dünyanın en çok üzerinde durduğu konulardan olan kariyer, farklı bakış açılarının farklı yorumlaması ile güncellenme ve gelişimini sürdürmüştür (Kalaycıoğlu, 2018:6). Genel bir ifade ile bir kişinin iş dünyasında yer aldığı süre boyunca aynı zamanda sosyal hayatında yaşamış olduğu tüm gelişimlerin bütünü olarak ifade edilmektedir. Kişinin kariyer yolculuğu için fikir, istek ve değerlerini doğru tanımlaması, geliştirmesi ve hedefe ulaşmak için yoğun çaba sarf etmesi önem arz etmektedir. Her birey tüm bu serüvende devamlı ve aktif olarak kendi kişisel gelişimi ve başarıları için sorumluluk sahibidir. Kariyer duygusal doygunluğun ve başarı hazzının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kariyer kavramı sadece iş dünyası üzerinde değerlendirmek oldukça yanlış olmak ile beraber içerisinde birçok alan ve anlam taşımaktadır. Özetle sahip olunan başarı ve bu başarının ulaşılmış olduğu noktayı ifade etmektedir (Mert, 2020:23). Kariyer literatüründeki en önemli konulardan biri, kariyer başarısı için önemli bir faktör olduğu öne sürülen kariyer uyumudur. Ortaya çıkışından bu yana, kariyer uyumu; kişilik, motivasyon, hazırlık, güçlü yönler, davranışlar ve tutumlardan oluşan çeşitli ve çok boyutlu bir yapı olarak kavramsallaştırılmıştır (Bouckenooghe vd., 2022: 3).

Kariyer Uyum Yeteneği

Super (1955) tarafından ilk ortaya konulmuş olan mesleki olgunluk kavramı, bireylerin kariyer seçme ve eğitim alanında kendilerini hazır hissetme durumunu tanımlamaktadır. Fakat bu tanım kişilerin oluşabilecek değişimler karşısında mücadele edebilme gücünü kapsamamaktadır. Bu bakış açısı dikkate alınarak Super (1955) ve Knasel (1981) ergen bireyler için ‘değişen meslekler ve çalışma koşulları ile mücadele etme gücü’ olarak ifade ettikleri ‘kariyer olgunluğu’ kavramını yetişkin bireyler için ‘kariyer uyumluluğu’ olarak ifade edilmesi gerektiğini ortaya koymuşlardır. 1997 yılına gelindiğinde Savickas bu iki kavramı birleştirerek ‘kariyer uyumluluğu’ yapısını ortaya çıkarmış ve üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bugün Savickas ve diğerleri (2009) sürekli güncellenen ve değişen sistemler ile hızlı yaşanan gelişmelerin meslek değişimlerin daha çok yaşanmasına neden olduğunu ortaya koymuşlardır (Taş, 2017:77). Çalkantılı ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimler, insanların mevcut zorluklar ile gelecekteki zorluklarla başa çıkabilmeleri için kariyerlerinde uyum sağlamalarını gerektirmektedir. Bu bağlamda kariyer inşası teorisinde ve mesleki davranış (bireyin bir mesleği seçme ve ona uyum sağlama sürecindeki düşünceleri, duyguları ve eylemleri) alanında öne çıkan yapılardan biri de kariyer uyumluluğudur (Bouckenooghe vd., 2022: 1). Kariyer alanındaki araştırmacılar son yıllarda yayınlanan makalelerin sayısındaki hızlı artışla ifade edilen kariyer uyumluluğu kavramını benimsemişlerdir. Kariyer uyumu mesleki görevlerle mesleki geçişlerle ve beklenmedik zorluklarla başarılı bir şekilde yüzleşmek için hem hazırlığı hem de kaynakları içeren psikososyal bir yapı olarak ifade edilmektedir (Johnston, 2018:3). Kişilerin sahip olduğu uyumluluk ya da uyum seviyesi mevcut iş dünyasında ve kişinin sosyal hayatında en önemli yetenekler arasında gösterilmektedir. Kariyer uyum yeteneği kariyer basamaklarının başarı ile çıkılmasındaki en önemli güçler arasında yer almaktadır (Kalaycıoğlu, 2018:52). Uyum sağlama tepkilerini tahmin etmede kariyer uyum yeteneğinin önemli rolü bulunmaktadır (Bouckenooghe vd., 2022: 3). Kariyer uyumu yüksek olan çalışanlar olası kariyer seçeneklerini değerlendirme amacı ile çevrelerini taramak için enerji harcama olasılıkları daha yüksektir (Zacher vd., 2015: 166). Günümüzün küresel ekonomisinde kariyer belirsizliği ve devam eden değişikliklerin öngörülemesiz olması ile ilişkili stresle başa çıkmak sık duygusal ve bilişsel ayarlamalar gerektirmektedir. Kariyer geçişlerine etkin bir şekilde yanıt verebilmek için bireylerin her ikisini de sergilemesi önem arz etmektedir (Coetsee and Harry, 2013:1). Yüksek düzeyde kariyer uyumuna sahip bireyler, kariyer uyum yeteneklerini geliştirmeye motive olmaktadır. Bu durum bireylerin uyum sağlayıcı sonuçlar elde etmelerine yardımcı olmaktadır (Guan vd., 2016: 117). Bugün ve yakın gelecekte iş görevleri, iş değişimleri, kişisel stresin aşılabilmesi ve kişilerin yeni yetenekler kazanarak, her durumda hazır olmalarını kapsayan psikolojik bir yapı olarak kariyer uyum yeteneği her geçen gün daha da çok güç kazanmaktadır. Yapılan araştırma ve tanımlamalar dikkate alındığında kariyer uyumluluğu kavramının

mesleki olgunluk kavramından daha geniş bir alanı kapsadığı görülmektedir (Kalaycıoğlu, 2018:53). Kariyer uyumluluğu, bir çalışanın alışılmadık, belirsiz, dinamik ve karmaşık sorunları etkili bir şekilde çözme konusundaki öz düzenleme (kendini düzenleme) ve şekillendirilebilir yeteneği ile ilgilidir. Yüksek kariyer uyumu sergileyen çalışanlar bu nedenle gelecekteki kariyer görevlerine hazırlanma, kariyer gelişimlerini belirleme, potansiyel kariyer fırsatlarını değerlendirme ve kariyerle ilgili sorunları başarılı bir şekilde çözebileceklerine inanma konusunda daha yeteneklidir (Gong vd., 2023: 415). Kişinin kariyer yolculuğunda verilen tüm görevleri başarı ile yerine getirebilmesi, karşılaştığı değişimlere karşı toleranslı olabilmesi ve tüm yaşamı boyunca kariyer sürecini başarı ile yönetmesi kariyer uyum yeteneğinin tam olarak doğru tanımlanmasıdır. Kişilerin eğitimlerde gönüllü olması, tahammül sınırının yüksek olması ve organize olabilmeye becerisi kariyer uyum yeteneğini desteklemektedir (Ateş, 2018:5). Günümüzde teknolojinin her alanda yer alması ve mevcut ekonomik düzende yaratmış olduğu değişimler kariyer uyumu düşük olan bireyleri sistemin dışına sürüklemektedir. Gelecek öngörüsü yüksel olan kişiler problem çözme algılarını yükselterek, olaylar ile farklı başa çıkma metotları geliştirerek ve geleceğe bugünden hazırlanarak kariyer uyum yeteneklerini sürekli güncellemekte ve geliştirmektedir (Sartık, 2020:15). Kariyer uyum kaynakları, kariyer geçişlerini ve stresli durumları etkili bir şekilde yönetmek için koruyucu bir faktör olarak hizmet edebilir. Araştırmalar, yüksek kariyer uyumluluğunun kişinin kontrol duygusunu artırdığını, refahını artırdığını ve mesleki geçişler ile zorlu durumlarla başa çıkmada yardımcı olabileceğini göstermiştir (Ojala vd., 2023: 2).

Kariyer Uyum Yeteneğinin Boyutları

Kariyer uyum yeteneği kavramı gelişimini sürdürmekte ve literatüre katkı oranını farklı çalışmalar ile arttırmaktadır. Mevcut kaynaklar üzerinden kariyer uyum yeteneği tanımıyla çok fazla boyutlarını ele alan çalışmalara rastlanılmamaktadır. En net ve geniş boyut çalışması Savickas ve Porfeli (2012) tarafından ortaya koyulmuştur. Çok boyutlu ve hiyerarşik bir düzene sahip olan kariyer uyumunu Savickas ve Porfeli (2012), kariyer endişesi, kariyer merakı, kariyer kontrolü ve kariyer güveni olmak üzere 4 boyut üzerinde açıklamaktadır.

Endişe

Bireylerin iş dünyasındaki mevcut ve gelecek hedeflerini ortaya koyar ve gelecek bilincini içine alarak kariyer basamaklarının düzenlenmesine katkı sağlamaktadır (Mert, 2020:33). Endişe, kişinin mesleki geçmişini anımsamasına, mevcut mesleği üzerinde düşünmesine ve gelecek mesleğini ön görmesine katkı sağlamaktadır. Kariyer sürecinde endişe sahibi olmayan kişi plansız ve olumsuz durumlar ile karşı karşıya kalabilmektedir (Sartık, 2020:15-16).

Merak

Kişinin etrafında gelişen olaylara karşı kayıtsız kalmayarak araştırması ve incelemesi sonucu en uygun seçenekleri keşfetmesidir. Yapmış olduğu iş içerisinde merak sahibi çalışan fırsat odaklı bakış açısı ile kişileri alternatiflere yönelme konusunda motive etmekte ve kişilerin harekete geçmesi için destek olmaktadır (Ateş, 2018:7-8). Merak, risk alma ve sorgulayıcı davranış kültürünü geliştirmektedir. Kariyer merakı düşük olan kişi, kendini sınırlandırmakta ve geleceğe yönelik gerçekçi olmayan arzu ve beklenti içerisinde olmaktadır (Taş, 2017:81-82).

Kontrol

Sorumluluk sahibi kişi yapmış olduğu işin gerekliliklerinin bilincindedir. Kariyer yapılandırma sürecini doğru yönetmekte, kendine güvenmekte, düzenleme ve disiplinli olmakta ve etkin davranışlar sergilemektedir. Kariyer kontrolü çok önemli olmak ile beraber tersi kararsızlığı getirmektedir (Sartık,

2020:16). Öz disiplin sahibi kişi, sorumluluk bilinci ile karar alma gücünü arttırarak kariyer kontrol noktasını güçlendirmektedir (Mert, 2020:34).

Güven

Kişinin zorlukların üstünden gelme yeteneği, sorunları çözebilme becerisi ve kendinden emin olma hissi kariyer güvenini ifade etmektedir. Diğer bir bakış açısı ile kişinin sorunlar karşısında çözüm yeteneklerine güvenmesini ifade etmektedir. Güven çok önemli bir olgu olmak ile beraber kişinin tercih edeceği geleceği inşa etmesinde ve engelleri aşabilmesinde etkili duygudur (Taş, 2017:82). Özgüven duygusunu da ifade eden güven boyutu kişinin kendine olan inancı ve kariyer hedeflerine ulaşabilme yeteneğinin yansımasıdır. Kişinin yeni beceriler öğrenme ve yeteneklerini gösterme arzusu güven ile doğrudan bağlantılıdır. Problem çözme ve engelleri aşabilme yeteneği kişinin kendine olan güveninin karakteristik özelliğidir (Ateş, 2018:8).

Literatür Taraması

Tükenmişlik sendromu ile kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkiyi ya da etkiyi doğrudan inceleyen çalışma bulunmamak ile birlikte benzer yan kavramlarla gerçekleştirilen çeşitli ampirik çalışmalara rastlanılmıştır. Tükenmişlik sendromu uzun zamandır farklı kavramlar ile eşleştirilerek birçok araştırmaya konu olmuştur. Fakat kariyer uyum yeteneği çok yeni bir kavram olmak ile beraber incelenme sayısı oldukça azdır. Bu noktada literatürde ilgili değişkenleri doğrudan veya dolaylı olarak ele alan çalışmalar incelenmiş ve sonuçları ortaya koyulmuştur.

Naktiyok ve Karabey (2005), Atatürk Üniversitesi'nde görev yapan öğretim üyeleri üzerine gerçekleştirmiş oldukları çalışma neticesinde, işkoliklik düzeyindeki artışın zihinsel, fiziksel ve duygusal tükenmişliği arttırdığı gözlenmiştir. Ayrıca yöneticilik görevi bulunan, yaşlı ve yardımcı doçent unvanına sahip kişilerin işkoliklik ve tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Azizoğlu ve Özyer (2009), Ankara'da göre yapan 312 polis memuru üzerine gerçekleştirmiş oldukları çalışma neticesinde, yaşça büyük çalışanların gençlere göre, bekar çalışanların evlilere göre ve kariyerinde ilerlemiş kişilerin kariyerinin başında olanlara göre daha fazla tükenmişlik yaşadığını ortaya koymuşlardır.

Ateş (2018), Antalya ilinde aktif olan beş yıldızlı otel işletmesi çalışanlarının üzerine gerçekleştirmiş olduğu çalışma neticesinde kariyer uyum yetenekleri, birey iş uyumuna, birey iş uyumu, yaşam tatminine ve işe bağlanmaya, işe bağlanma ise yaşam tatminine etki ettiğini tespit etmiştir.

Taş ve Alparslan (2020), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde eğitimine devam eden 1086 öğrenci üzerinde gerçekleştirmiş oldukları çalışma neticesinde, değerlerin bireyin hem psikolojik sermayesi hem de kariyer uyum yetenekleri üzerinde anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Psikolojik sözleşmenin kariyer uyum yeteneğine doğrudan etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Cinel ve Oğan (2020), Artvin ili kıyı kesiminde yer alan Arhavi, Hopa ve Kemalpaşa ilçelerinde yer alan Orman İşletme Müdürlüğü çalışanları üzerine yapmış olduğu çalışma neticesinde, çalışanların duygusal zekâ becerileri ve kariyer uyum yetenekleri arasında anlamlı ilişkilerin var olduğunu ortaya koymuşlardır.

Doğanülkü ve Kırdök (2021), Doğu Akdeniz bölgesinde yer alan bir ilin ilk ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan 269 öğretmen üzerine gerçekleştirmiş oldukları çalışma neticesinde, kariyer uyum yeteneği ve kariyer kararı pişmanlığının tükenmişliğin önemli ölçüde öngörülmesine katkı sağladığını ortaya koymuştur. Ayrıca öğretmenlerin kariyer uyum yetenekleri ile tükenmişlik arasındaki ilişkide kariyer kararı pişmanlığının düzenleyici rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yalçın (2022), Sakarya ilinde yer alan dört ve beş yıldızlı 263 otel çalışanı üzerine gerçekleştirmiş olduğu çalışma neticesinde iş stresi, tükenmişlik ve çalışan performansı arasında anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Özcan (2023), Konya’da özel eğitim sektöründe faaliyet gösteren 30 eğitim kurumunda görev yapan 509 öğretmen üzerinde gerçekleştirmiş olduğu çalışma neticesinde öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri ve iş tatminleri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu saptamıştır.

Akyol (2023), Selçuk Üniversitesi’nde görev yapan 540 akademisyen üzerine gerçekleştirmiş olduğu çalışma neticesinde ruhsal zekâ ile kariyer uyum yeteneği arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Araştırmanın Metodolojisi

Gerçekleştirilmiş olan çalışmaya ait amaç, hipotezler, yöntem ve bulgular hakkında bu bölümde bilgi aktarılacaktır. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına bakılarak, hipotezlerin kabul edilip edilmediği ortaya konulacaktır.

Araştırmanın Yöntemi ve Örneklemi

Gümrük sektörlerinde yaşanan sürekli değişim ve güncellemeler çalışanların adaptasyon, gelişim, başarı ve devamlılıklarını hem pozitif hem de negatif olarak etkilemektedir. Bu noktada araştırma örneklemin değişkenler ile uyumu göz önünde bulundurularak, Ünsped Gümrük Müşavirliği ve Lojistik Hizmetleri A.Ş. İzmir şube çalışanları üzerine gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu Google Documents Web sitesi üzerinden oluşturulmuştur. Anket formunun linki mail, cep telefonu ve sosyal medya aracılığı ile çalışanlara ulaştırılmıştır. Güncel veriler ışığında araştırmanın incelenbilmesi için sürecin en kısa sürede tamamlanmasına dikkat edilmiştir. Şube çalışanlarının büyük çoğunluğuna anketler ulaştırılmış, 141 çalışandan geri dönüş alınmış ve değerlendirilmiştir.

Araştırmada çalışanların tükenmişlik sendromu algılarını ölçmek için Maslach (1996) tarafından geliştirilen 3 boyut 22 maddeden oluşan Tükenmişlik Ölçeği ve çalışanların kariyer uyum yeteneği algılarını ölçmek için 4 boyut 24 maddeden oluşan Savickas ve Profelli (2012) tarafından geliştirilen Kariyer Uyum Yeteneği Ölçeği kullanılmıştır.

Elde edilen veriler SPSS 20.0 programı ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Hipotezi

Gerçekleştirilmiş olan bu çalışmada temel amaç; İzmir ilinde gümrük sektöründe faaliyet gösteren firma çalışanlarının tükenmişlik sendromunun kariyer uyum yeteneği ile ilişkisini ölçmektir. Tükenmişlik sendromunun kariyer uyum yeteneği ile ilişkisini belirlemeye yönelik literatür taraması sonucunda geliştirilen hipotez aşağıdaki gibidir;

H₁: Tükenmişlik sendromunun kariyer uyum yeteneği üzerinde pozitif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi vardır.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine ait ortaya çıkan veriler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Örneklemen Demografik Özellikleri

Özellikler	F	%	Özellikler	F	%
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	70	49,6	Evli	65	46,1
Erkek	71	50,4	Bekar	70	49,6
Yaş	141		Boşanmış	6	4,3
21-30	54	38,3	Diğer	0	0
31-40	70	49,6	Sektörde Çalışma Süresi		
41 yaş ve üzeri	17	12,1	0-5	42	29,8
Eğitim Durumu			6-10	67	47,5
Lise ve altı	4	2,8	11 ve Üzeri	32	22,7
Ön lisans	45	31,9			
Lisans	90	63,8			
Yüksek Lisans	2	1,4			
Toplam	141	100	Toplam	141	100

Tablo 1’de araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyet oranları (Erkek %49,6, Kadın %50,4) birbirine çok yakın çıkmıştır. Çalışanların çoğunluğunun 21-30 yaş (%38,3) ve 31-40 yaş (%49,6) aralığında olduğu gözlenmiştir. Büyük çoğunluğu Lisans (63,8) mezunu olan çalışanların, Evli (%46,1) ve Bekar (%49,6) oranının birbirine yakın olduğu gözlenmiştir. Çalışanlar bu sektörde çalışma süreleri incelendiğinde daha çok 6-10 (%47,5) yıl arası çalışanın bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma ölçeklerinin güvenilirliğini ölçmek için Cronbach’s Alpha (α) katsayısından yararlanılmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda bir ölçeğin güvenilir olduğunu ifade edebilmek için Cronbach’s Alpha (α) katsayısının değerinin en az 0,60’dan yüksek çıkması beklenmektedir (Yılmaz, 2015:84). Araştırmada kullanılan anketlere ait ölçeklerin güvenilirlik analizi sonucunda ortaya çıkan Cronbach’s Alpha (α) katsayıları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Boyutlar	İfade Sayısı	Cronbach’s Alpha (α)
Tükenmişlik Sendromu	Duygusal Tükenme	9	0,832
	Duyarsızlaşma	5	0,680
	Düşük Kişisel Başarı Hissi	8	0,769
Kariyer Uyum Yeteneği	İlgi	6	0,542
	Kontrol	6	0,627
	Merak	6	0,558
	Güven	6	0,896

Tablo 2’de gösterildiği gibi Tükenmişlik Sendromu için güvenilirlik katsayısı (0,832) ve boyutları olan Duygusal Tükenme için (0,832), Duyarsızlaşma için (0,680), Düşük Kişisel Başarı Hissi için (0,769) sonucu bulunmuştur. Kariyer Uyum Yeteneği için güvenilirlik katsayısı (0,805) ve boyutları olan İlgi için (0,542), Kontrol için (0,627), Merak için (0,558), Güven için (0,896) sonucu bulunmuştur. Ölçeklere ait Cronbach’s Alpha (α) güvenilirlik katsayısının uluslararası literatür de genel kabul edilen (0,70) değerinin üzerinde olduğu saptanmıştır.

Tükenmişlik Sendromu ve Kariyer Uyum Yeteneği ölçeklerinin tanımlayıcı istatistikleri kapsamında araştırmaya katılan 141 katılımcının ifadelerine ilişkin görüşleri belirlemek için ifadelerin aritmetik ortalamaları incelenmiş, ortalama ve standart sapma değerleri tablolar ile aşağıda verilmiştir. Gümrük çalışanlarının Tükenmişlik Sendromu algılarına ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Tükenmişlik Sendromu Ölçeğinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Tükenmişlik Sendromu Ölçeği	Ort.	Std. Sapma
İşimden soğuduğumu hissediyorum.	3,04	1,09
İş dönüşü kendimi ruhen tükenmiş hissediyorum.	3,09	1,31
Sabah kalktığımda bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı hissediyorum.	2,25	1,06
İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini hemen anlarım.	3,87	1,08
İşim gereği karşılaştığım bazı insanlara sanki insan değillermiş gibi davrandığımı fark ediyorum.	1,81	0,86
Bütün gün insanlarla uğraşmak benim için gerçekten yıpratıcı.	3,12	1,16
İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.	4,15	0,95
Yaptığım işten yıldığımı hissediyorum.	2,61	1,11
Yaptığım iş sayesinde insanların yaşamına katkıda bulunduğuma inanıyorum.	3,26	1,24
Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim.	2,43	1,27
Bu işin beni giderek katılaştırmasından korkuyorum.	2,50	1,32
Kendimi işimde çok şeyler yapabilecek güçte hissediyorum.	4,07	0,85
İşimin beni kısıtladığımı hissediyorum.	3,06	1,32
İşimde çok fazla çalıştığımı hissediyorum.	3,57	1,28
İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil.	1,85	0,99
Doğrudan doğruya insanlarla çalışmak bende stres yaratıyor.	2,48	1,14
İşimin gereği karşılaştığım insanlarla aramda rahat bir hava yaratırım.	3,90	0,96
İnsanlarla yakın bir çalışmadan sonra kendimi canlanmış hissederim.	3,40	1,09
Bu işte birçok kayda değer başarı elde ettim.	3,52	1,27
Yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.	2,23	1,26
İşimdeki duygusal sorunlara serinkanlılıkla yaklaşırım.	3,83	1,24
İşimde karşılaştığım insanların bazı problemlerinin nedeni sanki benmişim gibi davrandıklarını düşünüyorum.	2,26	1,14
Tükenmişlik Sendromu	3,01	0,47

Tablo 3 incelendiğinde tükenmişlik sendromu ölçeğine ait 22 ifadeden duygusal tükenme boyutunda yer alan ifadelerden en yüksek ortalamayı alanın (ort. 3,5745) ‘İşimde çok fazla çalıştığımı hissediyorum.’ ifadesi olduğu ve ‘Çoğu Zaman’ düzeyinde cevap verdiği, duyarsızlaşma boyutunda yer alan ifadelerden en yüksek ortalamayı alanın (ort. 2,4965) ‘Bu işin giderek beni katılaştırmasından korkuyorum.’ ifadesi olduğu ve ‘Çok Nadir’ düzeyinde cevap verdikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Son olarak düşük kişisel başarı hissi boyutunda yer alan ifadelerden en yüksek ortalamayı alanın (ort. 4,1489) ‘İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.’ ifadesi olduğu ve ‘Her Zaman’ düzeyinde cevap verdiklerini sonucuna ulaşılmaktadır. Gümrük çalışanlarının kariyer uyum yeteneği algılarına ilişkin tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Kariyer Uyum Yeteneği Ölçeğinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Kariyer Uyum Yeteneği Ölçeği	Ort.	Std. Sapma
Geleceğimin nasıl olacağını sıklıkla düşünüyorum.	4,11	1,08
Hayatımın bu evresinde verdiğim kararların, geleceğini belirlediğimin farkındayım.	4,26	0,90
Geleceğim için hazırlık yapıyorum.	3,98	1,06
Kariyerim ile ilgili seçim yapmak zorunda olduğumun farkındayım.	3,95	1,20
Amaçlarımı nasıl başarabileceğimi planlıyorum.	3,93	1,05
Kariyerime katkı sağlayacak faaliyetler ile ilgileniyorum.	3,56	1,16
Geleceğim hakkında iyimserim.	3,48	1,16
Kararlarımı kendim veririm.	4,21	0,88
Verdiğim kararların sorumluluğu bana aittir.	4,47	0,57
İnanmışım değerleri savunurum.	4,51	0,52
Kendime güvenirim.	4,38	0,63
Kendim için doğru olan şeyi yaparım.	4,31	0,84
Kariyerim ile ilgili her şeyi (sektör, işletmeler, işler, gereken beceriler vb.) araştırıyorum.	3,87	1,16
Kişisel gelişimime katkı sağlayacak fırsatları (staj, kurs, kongre, eğitim vb.) araştırıyorum.	3,50	1,28
Bir karar vermeden önce seçenekleri araştırıyorum.	4,35	0,72
Bir şeyi yapmanın farklı yollarını da inceliyorum.	4,40	0,64
Zihnimdeki soruları derinlemesine araştırıyorum.	4,25	0,83
Gelecekte karşıma çıkacak fırsatları merak ediyorum.	4,42	0,67
Bana verilen görevleri layıkıyla yerine getiririm.	4,51	0,53
En iyisini yapmak için dikkat ederim.	4,52	0,54
Yeni beceriler öğrenebilirim.	4,48	1,24
Yeteneklerimi geliştirebilirim.	4,53	1,14
Engellerin üstesinden gelebilirim.	4,52	0,52
Problemlerimi çözebilirim.	4,48	0,58
Kariyer Uyum Yeteneği	4,21	0,37

Tablo 4 incelendiğinde kariyer uyum yeteneği ölçeğine ait 24 ifadeden ilgi boyutunda yer alan ifadelerden en yüksek ortalamayı alanın (ort. 4,2624) ‘Hayatımın bu evresinde verdiğim kararların, geleceğini belirlediğimin farkındayım.’ ifadesi olduğu ve ‘Kesinlikle Katılıyorum’ düzeyinde cevap verdiği, kontrol boyutunda yer alan ifadelerden en yüksek ortalamayı alanın (ort. 4,5106) ‘İnanmışım değerleri savunurum.’ ifadesi olduğu ve ‘Kesinlikle Katılıyorum’ düzeyinde cevap verdiği, merak boyutunda yer alan ifadelerden en yüksek ortalamayı alanın (ort. 4,4184) ‘Gelecekte karşıma çıkacak fırsatları merak ediyorum.’ ifadesi olduğu ve ‘Kesinlikle Katılıyorum’ düzeyinde cevap verdikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Son olarak güven boyutunda yer alan ifadelerden en yüksek ortalamayı alanın (ort. 4,5319) ‘Yeteneklerimi geliştirebilirim.’ ifadesi olduğu ve ‘Kesinlikle Katılıyorum’ düzeyinde cevap verdikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırmada Tükenmişlik Sendromu ve Kariyer Uyum Yeteneği arasındaki ilişkinin yönünü ve düzeyini belirlemek üzere Korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizinde değişkenler arasındaki ilişki belirlenirken, korelasyon katsayısı 0,00-0,25 ise çok zayıf, 0,26-0,49 ise zayıf, 0,50-0,69 ise orta, 0,70-0,89 ise yüksek ve 0,90-1,00 ise çok yüksek olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Karakoyun, 2017:128).

Tablo 5. Tükenmişlik Sendromu ile Kariyer Uyum Yeteneği Korelasyon Analizi, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Değişkenler	Ort.	Std.Sp.	1	2
1	Tükenmişlik Sendromu	3,0129	4,7063	1	,191*
2	Kariyer Uyum Yeteneği	4,2069	3,6560	,191*	1

Tablo 5 incelendiğinde ortaya çıkan sonuçlar neticesinde tükenmişlik sendromu ile kariyer uyum yeteneği ($r=,191^*$; $p=0,000<0,05$) arasındaki ilişkiye bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı, çok zayıf ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Korelasyon analiz sonuçlarına dayanarak bağımlı ve bağımsız değişken arasında pozitif yönde anlamlı ilişki var olduğu saptanmıştır. Ortaya çıkan değer ve sonuç doğrultusunda regresyon analizi yapılmış ve sonuçları ortaya koyulmuştur.

Tablo 6. Tükenmişlik Sendromu ile Kariyer Uyum Yeteneği Arasındaki Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Kariyer Uyum Yeteneği		
	β	t	p
Bağımsız Değişken (Tükenmişlik Sendromu)			
Tükenmişlik Sendromu	,191	19,062	,000
Anova	Sig.=0,023 F=5,281**		
R ² (%)	3		
*p<0,05; **p<0,01			

Tablo 3.6’de ifade edildiği gibi tükenmişlik sendromu ve kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkiye dair hipotezi test edebilmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Basit doğrusal regresyon analiz sonuçları istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır (F:5,281, $p<0,01$). Analiz sonuçları incelendiğinde düzeltilmiş R² değeri 0,030’dur. Çıkan değer dikkate alındığında kariyer uyum yeteneği algısındaki %3’lük varyansın tükenmişlik sendromu algısına bağlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Araştırma bulgularına göre regresyon modelinde açıklayıcı değişken olarak kullanılan tükenmişlik sendromu ($\beta=0,191$; $p<0,01$) bağımlı değişken olan kariyer uyum yeteneği üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Sonuç;

H₁: Tükenmişlik sendromunun kariyer uyum yeteneği üzerinde pozitif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi vardır, hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ

Araştırmada, gümrük sektöründe faaliyet gösteren firma çalışanlarının tükenmişlik sendromu algılarının kariyer uyum yeteneklerine negatif etkisinin var olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmış ve aralarındaki ilişki incelenmiştir. Artan iş yoğunluğu ve rekabet ortamının giderek farklılaşması çalışanların tükenmişlik sendromu gibi birçok ruhsal sorunlar ile karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Maksimum verim ile

yüksek ya da düşük başarı ve minimum verim ile düşük ya da yüksek başarı arasında sıkışan iki uç noktada kişinin efor süresi ve karşılaşmış olduğu sorunlar neticesinde zamana yayılarak güçlenerek ortaya çıkan tükenmişlik sendromu bilgi, tecrübe ve becerileri doğrudan etkilemektedir. Kariyer uyum yeteneği ya da kariyer uyumluluğu kavramı pozitif ortamda şekillenebilecek ve varlığını güçlendirebilecek bir olgudur. Dünyanın gittiği yöne bakıldığında kritik kavramlar arasında yer alan kariyer uyum yeteneğini etkileyebilecek negatif durumların tespit edilmesi ve önlenmesi için çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu nedenle çalışanların tükenmişlik sendromu algıları işletmeler açısından büyük önem arz etmektedir.

Literatürde yer alan araştırmalar incelendiğinde tükenmişlik sendromu ve kariyer uyum yeteneği kavramlarının birlikte doğrudan çalışıldığı herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Değişkenler ayrı ayrı olarak farklı değişkenler ile ele alınmış ve literatürde yer almıştır. Aynı zamanda benzer yan anlamlar içeren değişkenler ile ele alınan çalışmalarda bulunmaktadır. Bu noktada çalışmanın katkı ve önemi ön plana çıkmaktadır. Tükenmişlik sendromu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, tükenmişlik sendromu ile iş tatmini arasında negatif yönlü anlamlı bir etki olduğu (Üstündağ ve Büber, 2023), tükenmişlik sendromu ile örgütsel vatandaşlık arasında negatif yönlü bir ilişki ve etki olduğu (Vapur, Yavuz ve Demirel, 2023), tükenmişlik sendromu ile ruhsal liderlik arasında anlamlı bir ilişki olduğu (Yıldız, Doğan ve Dayan, 2022), tükenmişlik sendromu ile iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ilişkiler olduğu (Yalçın ve Yılmaz, 2022), Covid-19'a maruz kalan sağlık çalışanlarında yüksek oranda tükenmişlik sendromu olduğu (Torrente, Sousa and Sanchez-Ramos, 2021) tükenmişlik sendromu ile bilişsel işlevlerde bozulma arasında anlamlı ilişki olduğu (Sandström vd., 2005) sonuçlarına ulaşılmaktadır. Kariyer uyum yeteneği ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, kariyer uyum yeteneği ile kariyer kararı verme öz yeterlilik ve kariyer endişeleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu (Yıldız ve Kabasakal, 2023), kariyer uyumunun kariyer pişmanlığı ve akademik daire arasındaki ilişkide aracı rol sahibi olduğu (Doğanülkü ve Şeker, 2023), kariyer uyum yeteneği ile ruhsal zeka arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu (Akyol ve Yılmaz, 2023), kariyer uyum yeteneği ile işgören performansı ve örgütsel desteğin pozitif yönde ilişkili olduğu (Mucuk ve Darıcan, 2022), kariyer uyumluluğu ile kariyer sağlanması arasında zayıf olumsuz yönde ilişki olduğu (Zacher, Ambiel and Noronha, (2015), kariyer uyumluluğu ile çalışma koşullarının genel ve mesleki refahı arasında olumlu bir ilişki olduğu (Maggiori, vd., 2013) sonuçlarına ulaşılmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre gümrük firması çalışanlarının tükenmişliğin alt boyutu olan düşük kişisel başarı hissi ve ifadelerinin ortalama değerlerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Tükenmişlik sendromunun duyarsızlaşma boyutu ve ifadelerinin ortalama değerlerinin ise düşük olduğu tespit edilmiştir. Kariyer uyum yeteneğinin genel olarak ve alt boyutu olan güven ve ifadelerinin ortalama değerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kariyer uyum yeteneğinin bir diğer alt boyutu olan ilgi ve ifadelerinin ortalama değerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında değerlendirildiğinde çalışanların tükenmişlik sendromuna yakalanmaları durumunda en çok kaygı duydukları durum kendilerini başarısız hissetmeleri olarak gözükmektedir. Tükenmişliğin çalışmalarda yaratmış olduğu en düşük etki ise duyarsızlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. Kariyer uyum yeteneği algısı açık çalışanların en çok kendilerine olan güvenlerinin güçlü olduğu ve sadece kariyer hedefleri ve fırsatları için olay, durum ve geleceğe yatırım konusunda ilgilerinin ortalamaya yakın olmak ile beraber düşük olduğu saptanmıştır. Araştırmanın genel sonucu olarak ise çalışanların tükenmişlik sendromu ile kariyer uyum yeteneklerinin aralarında çok zayıf yönlü olmak ile beraber pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu sonucu tespit edilmiştir.

Araştırma esnasında bazı sınırlıklar ile karşılaşmıştır. Öncelikli olarak ilgili kavramların daha önceki araştırma çalışmalarının eksikliği ön plana çıkmıştır. Bu durum çalışmanın teorik temelini ve araştırma modelinin oluşturulmasını güçleştirmektedir. Bu doğrultuda gerçekleştirmiş olduğumuz çalışmada literatür taraması baz alınarak iki ana değişken üzerinden tek hipotez oluşturulmuştur. Diğer bir sınırlılık olarak da istatistiksel ölçüm esnasında karşımıza çıkan yetersiz örneklem büyüklüğüdür. Bu durum bazı sonuçların tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu doğrultuda değişkenlerin alt boyutlarında ilişki ve etki analizlerinin

zayıf çıkması nedeni ile sonuçları çalışmaya dahil edilmemiştir. Araştırmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurulduğunda tükenmişlik sendromu ve kariyer uyum yeteneği arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürde kısıtlı çalışma olmasından dolayı gelecek çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda ilgili değişkenler farklı sektörler ve daha büyük örneklemeler ile incelenebilir. Araştırma, İzmir ilinde belirli bir zaman diliminde belirli bir sektörde belirli bir firma çalışanları üzerinde yapıldığı için ortaya çıkan sonuçların genel olarak yorumlanması mümkün değildir. Tükenmişlik sendromuna ait literatürde çalışma sayısı, kariyer uyum yeteneğine göre daha fazladır. Bu bilgi doğrultusunda farklı değişkenler üzerinden kariyer uyum yeteneğinin incelenmesi literatüre katkı açısından fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyol, K. (2023). *Ruhsal Zekânın Kariyer Uyum Yeteneği Üzerindeki Etkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Akyol, K. ve Yılmaz, A. (2023). Ruhsal Zekânın Kariyer Uyum Yeteneği Üzerindeki Etkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 570-603.
- Alga, E. (2016). *Örgütlerde Yöneticilerin Liderlik Tarzlarının Algılanması ve Tükenmişlik Sendromu İlişkisi*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. Denizli.
- Ardıç, Kadir ve Sema Polatçı, “Tükenmişlik Sendromu ve Madalyonun Öbür Yüzü: İşle Bütünleşme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 27, Ocak-Haziran 2009, s.21-46.
- Ateş, M. (2018). *Çalışanların Kariyer Uyum Yeteneği, Birey İş Uyumunu, İşe Bağlanma ve Yaşam Tatmini İlişkisinin İncelenmesi: Antalya'daki Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Antalya.
- Aydın, Ö. A. (2019). *Sağlık Çalışanlarında Tükenmişlik Sendromu ve İş Doyumu İlişkisine Yönelik Bir Araştırma*. Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Azizoğlu, Öznur ve Kubilay Özyer, “Polislerde Tükenmişlik Sendromu Üzerine Bir Ampirik Çalışma”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Temmuz 2009, s.137-147.
- Barros, A.S.S. (2017), “Subjective Well-Being (Sb) and Burnout Syndrome (BnS): correlational analysis teleworkers Education Sector”, *Social and Behavioral Sciences* 237, 1012 – 1018.
- Beğiş, G. B. (2019). *Tükenmişlik Sendromu ve İş Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki: Akademisyenler Üzerine Bir Uygulama*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir.
- Bouckenooghe, D., Kanar, A., and Klehe, U.-C. (2022), “A latent transition analysis examining the nature of and movement between career adaptability profiles”, *Journal of Vocational Behavior* 136 (2022) 103728.
- Cinel, Mehmet Ozan ve Ela Oğan, “İş Hayatında Duygusal Zekâ ve Kariyer Uyum Yeteneği Arasındaki İlişki”, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 1, Aralık 2020, s.369-391.
- Coetzee, M. and Nisha Harry, “Emotional intelligence as a predictor of employees' career adaptability”, *Journal of Vocational Behavior*; Vol. 8, Issue 4C, 2013, p.1-8.
- Craiovan, P.M. (2014), “Correlations between perfectionism, stress, psychopathological symptoms and burnout in the medical field”, *Social and Behavioral Sciences* 127, 529 – 533.
- Doğanülkü, HA & Şeker, G. (2023). Kariyer Karar Pişmanlığı ve Akademik Erteleme Arasındaki İlişkide Kariyer Uyumunun Aracı Rolü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13 (1), 205-219.
- Doğanülkü, Hacı A. and Oğuzhan Kırdök,: “The Moderating Role Of Career Decision Regret In The Effect Of Career Adaptability On Burnout”, *International Journal of Progressive Education*, Vol. 17, Issue 1, 2021, p.319-330.
- Enache, R. G. (2013), “Burnout Syndrome and Work Accidents”, *Social and Behavioral Sciences* 78, 170 – 174.

- Gong, Z., Gilal, F.G., Gilal, N.G., Swol, L.M.V., and Gilal, R.G. (2023), “A person-centered perspective in assessing career adaptability: Potential profiles, outcomes, and antecedents”, *European Management Journal* 41 (2023) 415–424.
- Guan, Y., Yang, W., Zhou, X., Tian, Z., and Eves, A. (2016), “Predicting Chinese human resource managers' strategic competence: Roles of identity, career variety, organizational support and career adaptability”, *Journal of Vocational Behavior* 92 (2016) 116–124.
- Gülay, E. (2019). *Tükenmişlik Sendromu ve Tükenmişlik Sendromunun Örgüt İklim ile İlişkisi: 27. Dönem Milletvekillerinde Bir Uygulama*. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman.
- Gülhan, S. E. (2019). *İş Hayatında Stres ve Tükenmişlik Sendromu*. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ.
- Gündoğan, K. (2018). *Lojistik Sektöründe Tükenmişlik Sendromu: Depo Çalışanları Üzerinde Bir Saha Çalışması*. İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Johnston, Claire S. “A Systematic Review of the Career Adaptability Literature and Future Outlook”, *Journal of Career Assessment*, Vol. 26, 2018, p.3-30.
- Kabataş, A. K. (2020). *Ofis Çalışmalarında Tükenmişlik Sendromu ve Ergonomik Risk Değerlendirmesi: Bir Kamu Dairesi Örneği*. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Kalaycıoğlu, E. (2018). *Kariyer Uyum Yeteneğinin Çalışanların İş Performansına Etkisi*. Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Bartın.
- Karakoyun, Z. (2017). *Örgütsel Güven İle Tükenmişlik Sendromu Arasındaki İlişki Ve Bir Araştırma*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Koç, M. (2019). *Acil Yardım, Kurtarma Ve Müdahale Personellerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi: Trabzon İli Örneği*. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane.
- Koyuncu, N. (2015). *İşyerinde Psikolojik Şiddetin (Mobbing) Tükenmişlik Sendromu ile İlişkisi – Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Kars.
- Maggiori, C., Johnston C. S., Krings, F., Mesudi, K. and J. Rossier. (2013). “The Role of Career Adaptability and Work Conditions on General and Professional Well-Being”. *Journal of Vocational Behavior*, 83(3), 437-449.
- Mert, E. (2020). *U19 Kategorisindeki Futbolcularda Bireysel Rekabetçiliğin Kariyer Uyum Yeteneği Üzerindeki Etkisi*. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Morovicsová, E., and Valuš, L. (2022), “Burnout Syndrome in Psychiatrists in Slovakia: A National Survey”, *Archives of Psychiatry Research*; Vol 58:201-212.
- Mucuk, G. ve Ş. Darıcan. (2022). Kariyer Uyum Yeteneği, İşgören Performansı ve Algılanan Örgütsel Desteğin Demografik Faktörler Açısından Değerlendirilmesi: İmalat Sektörü Örneği. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 7(1), 105-127.
- Naktiyok, Atılhan ve Canan Nur Karabey, “İşkoliklik ve Tükenmişlik Sendromu”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 2, Eylül 2005, s.180-198.
- Nastasa, L.E. and Farcaş, A.D. (2015), “The Effect of Emotional Intelligence on Burnout in Healthcare Professionals”, *Social and Behavioral Sciences* 187 (2015) 78 – 82.
- Ojala, J., Nikander, A., Aunola, K., De Palo, J., and Ryba, T.V. (2023), “The role of career adaptability resources in dual career pathways: A person-oriented longitudinal study across elite sports upper secondary school”, *Psychology of Sport & Exercise* 67 (2023) 102438.
- Özcan, K. (2023). *Tükenmişlik Sendromunun Özel Eğitim Kurumu Çalışanları Üzerindeki Etkisinin İş Tatmini Bağlamında Değerlendirilmesi*. KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Konya.

- Polatçı, S. (2017). *Tükenmişlik Sendromu Ve Tükenmişlik Sendromuna Etki Eden Faktörler (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Akademik Personeli Üzerinde Bir Analiz)*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Tokat.
- Saçkın, M. (2020). *Dicle Üniversitesinde Çalışan Asistan Hekimlerde Tükenmişlik Sendromu ve İş Doyumu*. Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı. Tıpta Uzmanlık Tezi. Diyarbakır.
- Saiari, A., Moslehi, M., and Valizadeh, R. (2011), “Relationship between emotional intelligence and burnout syndrome in sport teachers of secondary schools”, *Social and Behavioral Sciences* 15 (2011) 1786–1791.
- Sandström, A., Rhodin, I. N., Lundberg, M., Olsson, T. and Lars N. (2005), “Impaired Cognitive Performance in Patients With Chronic Burnout Syndrome”, *Biological Psychology*, 69(3), 271-279.
- Sartık, H. (2020). *Kişilik Özelliklerinin Kariyer Uyum Yeteneğine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Mersin.
- Satır, S. (2019). *Tükenmişlik Sendromu Ve İşe Adanmışlık ve Bir Uygulama*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Shepherd, C.D., Tashchian, A., and Ridnour, R.E. (2011), “An Investigation of the Job Burnout Syndrome In Personal Selling”, *The Journal of Personal Selling and Sales Management*, Fall 2011, Vol. 31, No. 4, pp. 397-409.
- Silvia L. and Cabrera Gutierrez, “Burnout syndrome among Mexican hospital nursery staff”, *Revista Medica del IMSS*, Vol. 43, Issue 1, 2005, p.11-15.
- Taş, M. A. (2017). *Kültürel Değerler, Psikolojik Sermaye ve Kariyer Uyum Yeteneği İlişkisine Dair Bir Saha Araştırması*. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Burdur.
- Taş, Mehmet Ali ve Ali Murat Alparslan, “Kültürel Değerler, Psikolojik Sermaye ve Kariyer Uyum Yeteneği İlişkisine Dair Bir Saha Araştırması”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, Nisan 2020, s.417-440.
- Toğa, N. (2016). *Örgütsel Adalet Algısının Tükenmişlik Sendromuna Etkisi ve Bir Uygulama*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Malatya.
- Torrente, M., Sousa, PAC. And Sanchez-Ramos, A. (2021), “To burn-out or not to burn-out: a crosssectional study in healthcare professionals in Spain during COVID-19 pandemic”, *BMJ Open*, 1-12.
- Ulrichová, M. (2012), “Logo therapy and Existential Analysis in Counselling Psychology as Prevention and Treatment of Burnout Syndrome”, *Social and Behavioral Sciences* 69, 502 – 508.
- Üstündağ, S., & Büber, H. (2023). Aile İşletmelerinde Tükenmişlik Sendromunun İş Tatminine Etkisi: Kütahya Çini-Seramik Sanayinde Bir Uygulama. *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(9), 1104–1122.
- Vapur, M., Yavuz, E. & Demirel, M. A., (2023). İşgörenlerde Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Tükenmişlik İlişkisinde Etkileşimci Liderliğin Aracı Rolü, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(1), 545-558.
- Weber A. and A. Jaekel-Reinhard, “Burnout Syndrome: A Disease Of Modern Societies?”, *Occupational Medicine*, Vol. 50, Issue 7, 2000, p.512-517.
- Whippen DA. and GP. Canellos, “Burnout Syndrome in the Practice of Oncology: Results of a Random Survey of 1000 Oncologists.”, *Journal of Clinical Oncology*, Vol. 9, Issue 10, 1991, p.1916-1920.
- Yalçın, B. (2022). *İş Stresi ve Tükenmişlik Sendromunun Çalışan Performansı Üzerine Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya.
- Yalçın, B., & Yılmaz, A. (2022). İş Stresi ve Tükenmişlik Sendromunun Çalışan Performansı Üzerine Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Çalışma. *20. GELENEKSEL*, 73.
- Yıldız MS, Börklü Doğan Ö, Dayan A. (2022). Tıp Uzmanlık Öğrencilerinde Ruhsal liderlik ve Tükenmişlik Sendromu İlişkisi. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*. 2022;26(2):29-36.

Yıldız, F. ve H. Z. Kabasakal. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Uyumluluk Düzeylerinin Kariyer Endişeleri ve Kariyer Kararı Verme Öz-Yeterliği Açısından İncelenmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 15(28), 91-103.

Yılmaz, B. (2015). *Farklı Kuşaklarda Tükenmişlik Sendromu ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Bolu.

Zacher H., Ambiel, R.A.M., and Noronha, A.P.P. (2015), "Career adaptability and career entrenchment", *Journal of Vocational Behavior* 88 (2015) 164–173.

Dış Ticaret Sektöründe Psikolojik Dayanıklılığın Presenteizm Etkisinin İncelenmesi

Yaşar Ayşegül OĞUZ

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO.

ayatabey@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6311-8490>

Makale Başvuru Tarihi : 21.09.2023

Makale Kabul Tarihi : 16.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10443447

Özet

Anahtar Kelimeler:

Psikolojik

Dayanıklılık,

Presenteizm,

Dış Ticaret Sektörü

Dış ticaretin temel taşlarından olan taşımacılık sektöründe yer alan uluslararası ağır vasıta şoförlerinin yoğun çalışma koşulları fiziki olduğu kadar psikolojik açıdan da dayanıklılık gerektirebilmektedir. Ayrıca belirlenen rotanın zamanında tamamlanabilmesi açısından da hasta olunan dönemlerde bile yolculuk faaliyetleri devam edebilmektedir. Bu nedenle uluslararası nakliyat faaliyetine katılan kamyon şoförlerinin psikolojik dayanıklılıklarının presenteizme etkisinin test edilebilmesi için bu araştırma yürütülmüştür. Bu testin sağlanabilmesi için katılımcılara anket yöntemi ile ulaşılmıştır. Analizler sonrasında psikolojik dayanıklılık ile presenteizm arasında yüksek düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda işgörenlerin psikolojik dayanıklılık algıları yükseldikçe presenteizm algılarının da yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca psikolojik dayanıklılığın presenteizm üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde yüksek düzeyde bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile psikolojik dayanıklılığın presenteizm üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Investigation of the Effect of Psychological Resilience on Presenteeism in Foreign Trade Sector

Abstract

Keywords:

Psychological

Resilience,

Presenteeism,

Foreign Trade

Sector

The intensive working conditions of international heavy vehicle drivers in the transport sector, which is one of the cornerstones of foreign trade, may require psychological endurance as well as physical. In addition, in order to complete the determined route on time, travelling activities can continue even during periods of illness. For this reason, this study was conducted to test the effect of psychological resilience of truck drivers participating in international transport activities on presenteeism. In order to provide this test, the participants were reached by questionnaire method. After the analyses, it was determined that there is a high level and positive significant relationship between psychological resilience and presenteeism. In this case, it was concluded that the higher the psychological resilience perception of the employees, the higher their perception of presenteeism. In addition, it has been determined that psychological resilience has a statistically significant and positive effect on presenteeism at a high level. In other words, it was concluded that psychological resilience has a positive effect on presenteeism.

GİRİŞ

Çoğu kişi yaşamının çeşitli dönemlerinde kendini zorlayıcı bazı durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Hayatın bir gereği olarak koşullar çoğu zaman zor olmakta ve kişilerin baş edebilme gücü sınanabilmektedir. Zorlayıcı şartlar altındaki kişiler ise kendilerinde bu koşullarla baş edebilme gücü aramakta ve zor koşullar altında yaşanan süreçle baş edebilmek ise kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir (Çetin ve Anuk, 2020:174). Özellikle, çalışma hayatının fiziksel ve zihinsel şartlarının ağır olduğu sektörlerde pozitif psikolojik sermayenin alt boyutları arasında bulunan psikolojik bakımdan dayanıklı olma, işgörenlere ayrı bir toparlanma ve dinamizm kazanma olanağı sunabilmektedir (Karacaoğlu ve Köktaş, 2016:125). Bu durum ise psikolojik dayanıklılık ile ilişkilendirilmektedir.

İşletmelerde son zamanlarda “hastayım bugün işe gitmeyeceğim” yerine “hastayım ancak işteyim” olgusu gün geçtikçe daha çok tartışılmaya başlanan konular arasında yer almaktadır (Karadağ, 2022:394). Bu durum ise günümüzde presenteeizm olarak açıklanmaya çalışılmaktadır. İşgörenlerin presenteeizm davranışının açıklanmasında birçok unsur bulunmakla birlikte en önemlileri arasında işini kaybetme korkusu ve işe olan bağlılığın güçlü olması gibi nedenler yer alabilir (Soyalın ve Kerse, 2020). Presenteeizm, işgörenlerin hasta olmalarına, ruhsal ve fiziksel açıdan olumsuz durumlarda olmalarına rağmen işyerlerinde bulunmaları ve düşük düzeyde verimlilik göstermeleri şeklinde tanımlanmakta ve işletmelerin dikkatle üzerinde durması gereken problemler arasında yer almaktadır (Çiçeklioğlu ve Taşlıyan, 2019:24).

Bu araştırma günümüz iş dünyasında sık olarak karşılaşılmaya başlanan psikolojik dayanıklılığın presenteeizme etkisini ölçümlemek amacıyla yürütülmüştür. Özellikle dış ticaret sektöründe uzun yol şoförlüğü yapan ağır vasıta (kamyon, tır, treyler, vb. gibi dörtten fazla tekere sahip araçlar) sürücülerinin psikolojik dayanıklılık ve presenteeizm algıları henüz araştırma konusu olmamıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak kavramsal çerçeve ele alınmış daha sonra araştırmanın yöntemi tasarlanarak yürütülen analizler sonucunda elde edilen bulgular ile sonuç ve önerilerde bulunulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Psikolojik Dayanıklılık

Dayanıklılık kavramı, kişilerin değişimler, zorluklar ve risk gibi durumlarının üstesinden başarıyla gelebilmelerini sağlayan pozitif psikolojik kapasitedir (Stewart, vd., 1997:22). Psikolojik dayanıklılık ise güçlülere karşı koyma, değişimlere karşı olumlu bir uyum sağlama ve güçlüklerin üstesinden gelme şeklinde tanımlanabilen Latince “re-salire” yani “sıçrama” kelimesinden türetilmiştir (Fletcher ve Sarkar, 2013:13; Buz ve Genç, 2019:626). Rutter (2012:335), Norm Garmezy’nin 1970’lerden beri, dayanıklılığın kavramlaştırılması konusunda dünyanın önde gelen öncülerinden bir tanesi olduğunu ifade etmektedir. Khobasa (1979) psikolojik dayanıklılığı, yalnızca hayatta kalmak için değil, kişinin gelişimi boyunca hayatın zenginleştirilmesi için gerekli bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutların bir birleşimi olarak ele alarak kavramı, varoluşçu yaklaşımla açıklamaktadır (akt. Bozgeyikli ve Şat, 2014:175).

Psikolojik dayanıklılığın iki temel unsuru vardır. Bunlardan ilki kişinin güçlülere maruz kalması ve bu güçlülere uyum sağlayıp baş edebilmesi, ikincisi ise güçlüklerle baş etme kapasitesini, karşılaşılabilecek durumlara uyarlayabilmesidir (Buz ve Genç, 2019:628). Güçlüklerin kaçınılmaz olduğu durumlardan güçlenmiş olarak çıkabilmek ise büyük önem arz etmektedir (Parmaksız, 2019:287). Bir özellik veya bir sonuç olarak ele alındığında, güçlüklerin çözümünde temel anahtar, kişinin dayanıklı olup olmadığı veya bir sorunla karşılaşana kadar esnek bir şekilde tepki verip vermediğini bilmek için bazı zorlukların veya sıkıntıların mevcut olması gerektiğidir (Çetin ve Anuk, 2020:175).

Presenteeism (Presenteeizm)

Presenteeizm işgörenin fiziken var olması durumunu ifade etmektedir. Hem fonetik hem de kavramsal açıdan birbirlerine yakınlık göstermekte olan “absenteeism” (devamsızlık) olgusundan yola çıkmak suretiyle presenteeizm daha kolay tanımlanabilir. “Absenteeism” kavramı “absence” kelimesinden türetilmiş olup devamsızlık, yokluk ve bulunamama anlamlarına gelmektedir. Presenteeizm ise “presence” kelimesinden türetilmiş olup “işte var olamama” ve “hastayken işe gelme” şeklinde Türkçede karşılık bulmuştur (Dalkılıç ve Seren, 2018:124; Çiçeklioğlu ve Taşlıyan, 2019:25-26; Soyalın ve Kerse, 2020:192). Amerikalı örgütsel psikolog Cary Cooper tarafından 1996 yılında ortaya atılan presenteeizm, işgörenin hasta olması veya kendisini çalışmayacak durumda hissetmesine rağmen uzun saatler çalışmasıdır (Cooper, 1996:15).

İşletmelerin temel amaçları arasında karlılıklarını artırmak yer almaktadır. Ek olarak sürekliliklerini devam ettirme veya sosyal yarar gibi amaçlara da sahiptirler. Bu amaçların gerçekleştirilmesinde en önemli unsur ise insan kaynağıdır. Ancak iş dünyasında geçirilen zamanın verimliliği ve kalitesi, her zaman eşit düzeyde olamamaktadır. Bu sorunun ortaya çıkmasına sebep olan etkenlerden bir tanesi de hastalıktır (Kasap, 2020:224). İşgörenler ruhsal veya bedensel sağlık durumları iyi olmadığı halde çalışmaya devam edebilmektedirler. Bu durum ise çalışma hayatında yeterince var olamamaya ve presenteeizme bağlı olarak sağlık problemlerinin oluşmasına neden olabilmektedir (Karagöz ve Bektaş, 2020:386). İşgörenler hasta olduklarında işletmedeki görevlerini tamamlamakta güçlük çekerler ve görevlerini yerine

getirmeye tam olarak odaklanamamaktadır (Demirbulat ve Bozok, 2015:12). Dolayısıyla presenteizmin en sık rastlanan sonucu, verim düşüklüğü olmaktadır (Demirgil ve Mücevher, 2017:242).

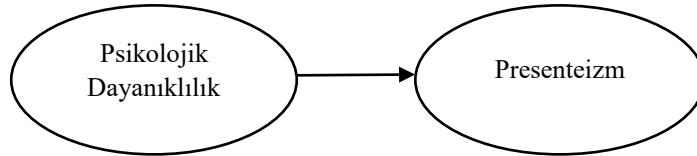
Psikolojik Dayanıklılık ve Presenteizm İlişkileri

Araştırmacılar tarafından psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu (Tümlü ve Receptoğlu, 2013), işgörenlerin psikolojik dayanıklılığının, psikolojik iyi olma düzeylerini pozitif yönde etkilediği ve bu ilişkide iyimserliğin kısmi aracı değişken rolü oynadığı (Karacaoğlu ve Köktaş, 2016) ve psikolojik dayanıklılık ile örgütsel vatandaşlık arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu (Bozgeyikli ve Şat, 2014) tespit edilmiştir. Çetin vd. (2015) ise psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında beş faktör kişilik özelliklerinin rolünü belirlemeye çalışmıştır. Ayrıca psikolojik dayanıklılığı yordayan önemli faktörlerden bir tanesinin iyimserlik olduğu ve psikolojik dayanıklılık ile iyimserlik arasında güçlü bir ilişkinin olduğu ileri sürülmektedir (Kumpfer, 1999; Luthar, 1999). Cevizci ve Müezzini (2019) de psikolojik belirtilerin artması ile psikolojik dayanıklılığın azaldığını tespit etmiştir.

Diğer yandan presenteizmin tükenmişliğe etki ettiği (Karagöz ve Bektaş, 2020), presenteizm ile işgören performansı arasında olumsuz yönde bir ilişkinin olduğu (Çiçeklioğlu ve Taşlıyan, 2019), etkileşimsel adaletin presenteizm davranışında bir belirleyici olduğu (Soyalın ve Kerse, 2020) ve algılanan örgütsel desteğin işgörenlerin presenteizm sorununun çözümüne katkıda bulunabileceği (Kasap, 2020) yürütülen araştırma sonuçları arasındadır. Ayrıca Kaplanseren ve Nart (2020) presenteizm ile örgütsel iletişim ve psikolojik güçlendirme arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu bulgulamıştır. Araştırma sonucunda ise psikolojik güçlendirme ve presenteizm arasındaki ilişkide örgütsel iletişimin aracılık rolü üstlendiğini tespit etmişlerdir. Bierla vd. (2013) ile Kim vd. (2016)'nin araştırma sonuçları artan yaş ile birlikte presenteizmde artış olduğunu ortaya koymaktadır. Aronson ve Gustafsson (2005), Panari ve Simbula (2016) ve Chambers vd. (2017) ise kadınların erkeklere göre daha fazla presenteizm yaşadıklarını tespit etmişlerdir.

Benzer olumsuzluklar doğrultusunda Işık (2016:168), psikolojik dayanıklılık düzeyi yüksek kişilerin stresle başa çıkma stratejileri kullanarak kendilerini ruhsal ve fiziksel olarak korudukları da ifade ederken Şahin (2019) ise presenteizme bağlı olarak oluşan verimsizliğin, sağlığı geliştirme programları ile azaltılabileceğini iddia etmektedir. Bu nedenle psikolojik olarak dayanıklı olan kişilerin presenteizm düzeylerinin de yüksek olabileceği, diğer bir deyişle psikolojik dayanıklılığın presenteizme etki edebileceği şüphesi oluşmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle araştırmanın hipotezi H_1 : *Psikolojik dayanıklılık presenteizme pozitif yönde etki eder* şeklinde belirlenmiş olup geliştirilen araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

YÖNTEM VE BULGULAR

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma tasarımı nicel türdedir. Bu nedenle anket yönteminden yararlanılmıştır. Anket formunda demografik bilgilerin tespiti için 5 soru yöneltilmiştir. Katılımcıların psikolojik dayanıklılık algısının tespiti için Işık (2016)'ın Türkçe olarak geliştirdiği ölçekten ve presenteizm algısının tespiti için Koopman vd. (2002)'nin "Standford Presenteizm Ölçeği (SPS 6)" ismiyle geliştirdiği ve Özmen (2011)'in Türkçe'ye uyarladığı ölçekten yararlanılmıştır. Her iki ölçek de 5'li Likert tip versiyonu ile kullanılmıştır. Bu çalışmada psikolojik dayanıklılık ölçeği Cronbach's Alpha değeri 0,951 iken, presenteizm ölçeği Cronbach's Alpha değeri 0,846 şeklinde tespit edilmiştir. Araştırmanın evrenini Türkiye'den yurtdışına ürün taşıyan tır şoförleri oluşturmaktadır. TÜİK (2022) verilerine göre Türkiye'de toplam 900 bin ağır vasıta bulunmakta olup uluslararası seyahat eden ağır vasıta sayısı UN (2021) verilerine göre 65 bindir. Buna rağmen Türkiye'deki uluslararası taşımacılık yapan şoför sayısının ise 21 bin civarında olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca araştırmaların zaman ve maliyet kısıtından ötürü yalnızca Ankara ili evren olarak baz alınmıştır. Ankara'da toplam 86.674 adet ağır vasıta bulunmakta olup bu oranlama ile 2.020 ağır vasıta şoförünün Ankara iline kayıtlı olarak uluslararası nakliye yaptığı varsayımında bulunulabilir. Örneklem büyüklüğü hesabı için Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004)'in önerdiği örneklem hacmi tablosundan yararlanılmıştır. Buna göre yüzde beş hata payı ile 2.020 birimlik evren adına örneklem büyüklüğünün en az 325 olabileceği hesaplanmıştır. Bu doğrultuda anketör hizmeti ile Ankara ilinde 350 uluslararası ağır vasıta şoförüne ulaşılmış ve eksik/hatalı formlar iptal edilerek 331 adet geçerli anket formu elde edilmiştir.

Bulgular

Tablo 1’de gerçekleştirilen bazı frekans analizi bulguları yer almaktadır. Buna göre katılımcıların tamamının erkek, çoğunluğunun evli (% 54), yaşlarının 31-40 aralığında, lise eğitim düzeyinde ve 7-10 yıl arasında iş deneyimine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Demografik Bulgular (N=331)

Yaş	Frekans	%	Eğitim Düzeyi	Frekans	%	İş Deneyimi	Frekans	%
19 ve altı	19	5.7	İlköğretim	139	42.0	0-2 yıl	41	12.4
20-30	69	20.8	Lise	156	47.1	3-6 yıl	80	24.2
31-40	84	25.4	Ön Lisans	27	8.2	7-10 yıl	92	27.8
41-50	78	23.6	Lisans	5	1.5	11-20 yıl	65	19.6
51 ve üzeri	81	24.5	Lisans Üstü	4	1.2	20 yıldan fazla	53	16.0

Tablo 2’de ise ölçekler arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi açısından gerçekleştirilen Pearson korelasyon analizi bulguları ile ölçeklere ait ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 2: Pearson Korelasyon Tablosu

Ölçekler	Ortalama	Standart Sapma	Presenteizm
Psikolojik Dayanıklılık	3,08	,732	,837**
Presenteizm	3,09	,783	

** . Pearson Korelasyon 0.01 seviyesinde anlamlı (iki kuyruk)

Tablo 2’de sunulduğu üzere her iki ölçeğin de orta seviyede bir ortalamaya sahip olduğu diğer bir ifade ile katılımcıların psikolojik dayanıklılık ve presenteizm algılarının orta seviyede olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon analizi bulgusu ise psikolojik dayanıklılık ile presenteizm arasında yüksek düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin varlığına işaret eder. Bu durumda işgörenlerin psikolojik dayanıklılık algıları yükseldikçe presenteizm algılarının da yükseldiği sonucuna ulaşılabılır. Bu aşamadan sonra araştırma hipotezinin test edilebilmesi için regresyon analizine geçilmiştir. SPSS yazılımında gerçekleştirilen basit regresyon analizi sonuçları Tablo 3’deki gibidir.

Tablo 3: Basit Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	R ²	F	t
Presenteizm	Sabit	.327	.701	770.226	27.753
	Psikolojik Dayanıklılık	.895			

Buna göre psikolojik dayanıklılığın presenteizm üzerinde istatistiki olarak anlamlı ($p = .000$) ve pozitif yönde yüksek düzeyde ($R^2 = .701$) bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile psikolojik dayanıklılığın presenteizm üzerinde pozitif yönde etkisi bulunmaktadır. Bu bulgu doğrultusunda araştırmanın H_1 hipotezinin desteklendiği tespit edilmiştir.

SONUÇ

Nicel araştırma deseninde 331 katılımcı ile yürütülen araştırma bulgularına göre katılımcıların tamamının erkek, çoğunluğunun evli, yaşlarının 31-40 aralığında, lise eğitim düzeyinde ve 7-10 yıl arasında iş deneyimine sahip olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon analizine göre ise psikolojik dayanıklılık ile presenteizm arasında yüksek düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki söz konusudur. Bu durumda işgörenlerin psikolojik dayanıklılık algıları yükseldikçe presenteizm algılarının da yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. Basit regresyon analiz sonuçlarına göre de psikolojik dayanıklılığın presenteizm üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde yüksek düzeyde bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu doğrultusunda araştırmanın hipotezi olan H_1 : *Psikolojik dayanıklılık presenteizme pozitif yönde etki eder* desteklenmiştir. Diğer bir ifade ile psikolojik dayanıklılığın presenteizm üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde araştırma değişkenlerini birlikte ele alan bir araştırma ile karşılaşılınmıştır. Ancak Tümlü ve Recepoğlu (2013), psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu, Karacaoğlu ve

Köktaş (2016), psikolojik dayanıklılık ve psikolojik iyi olma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ve Bozgeyikli ve Şat (2014) psikolojik dayanıklılık ile örgütsel vatandaşlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir. Psikolojik dayanıklılık pozitif bir değişken olarak ele alındığında yaşam doyumu, psikolojik iyi olma ve örgütsel vatandaşlık da pozitif bir değişken olarak ele alınabilmektedir. Ancak presenteeizm negatif yönlü bir değişkendir. Dolayısı ile psikolojik dayanıklılığın sadece pozitif değişkenler yerine negatif yönlü bir değişkeni de pozitif yönde etkileyebileceğinin araştırma örneklemleri ile bulguları söylenebilir.

Araştırma sonucunda karayolları taşımacılığında önemli bir yere sahip uluslararası ağır vasıta şoförlerinin psikolojik dayanıklılıklarının aynı zamanda presenteeizm algılarına pozitif yönde etki ettiği görülmüştür. Bu sonuca göre ağır vasıta şoförlerinin psikolojik dayanıklılıkları arttıkça presenteeizm eğilimlerinin de artması beklenmektedir. Araştırmada orta düzeyde bir psikolojik dayanıklılık ve presenteeizm algısı da tespit edilmiştir. Hastayken ya da iş akdinin sona erdirilmesi korkusu ile görevlerin sürdürülmeye devam edilmesi olası kazaların önünü açabilecek bir durumdur. İşletme yöneticilerinin bu hususu göz önünde bulundurarak daha dikkatli davranmaları ve gerekli tedbirlerin alınması gerektiği önerilebilir.

KAYNAKÇA

Aronsson G. ve Gustafsson K. (2005). Sickness presenteeism: Prevalence, attendance-pressure factors, and an outline of a model for research, *JOEM*, 47(9), 958-966.

Bierla, I., Huver, B. ve Richard, S. (2013). New evidence on absenteeism and presenteeism. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(7), 1536-1550.

Bozgeyikli, H. ve Şat, A. (2014). Öğretmenlerde psikolojik dayanıklılık ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi: Özel okul örneği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(5), 172-191.

Buz, S. ve Genç, B. (2019). Sosyal hizmet uzmanları için psikolojik dayanıklılığın önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 623-642. <https://doi.org/10.33417/tsh.572227>

Çetin, C. ve Anuk, Ö. (2020). Covid-19 Pandemi sürecinde yalnızlık ve psikolojik dayanıklılık: Bir kamu üniversitesi öğrencileri örneklemleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(Covid-19 Özel Sayısı 2), 170-189.

Çetin, F., Yeloğlu, H. O. ve Basım, H. N. (2015). Psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: Bir kanonik ilişki analizi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(75), 81-92.

Cevizci, O. ve Müezzini, E. E. (2019). Sağlık çalışanlarında psikolojik belirtilerin ve psikolojik dayanıklılığın incelenmesi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 166-172. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.19.1.21>

Chambers, C., Frampton, C. ve Barclay, M. (2017). Presenteeism in the New Zealand Senior Medical Workforce - a mixedmethods analysis. *The New Zealand Medical Journal*, 130(1449), 10-21.

Çiçeklioğlu, H. ve Taşlıyan, M. (2019). Eğitim kurumu çalışanlarının presenteeism (işte var olamama) algılarının performanslarına olan etkisi ve sosyo-demografik özellikler açısından incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 22-53. <https://doi.org/10.26466/opus.595134>

Cooper, C. (1996). Hot under the collar. *Times Higher Education Supplement*, (21 June).

Dalkılıç E. ve Seren, A. K. H. (2018). İşte var olamama: Nedenleri ve sonuçları. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 5(2), 123-131.

Demirbulat, Ö. G. ve Bozok, D. (2015). Presenteeism (işte varolamama) ile yaşam doyumu, fiziksel ve ruhsal iyilik halinin etkileşimine yönelik seyahat acentası işgörenleri üzerinde bir araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(27), 7-13.

Demirgil, Z. ve Mücevher, M. H. (2017). Meslek yükseköğretimlerinde presenteeism: İdari ve akademik personel üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21), 237-253. <https://doi.org/10.20875/makusobed.307519>

Fletcher, D. ve Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: a review and critique of definitions, concepts, and theory. *European Psychologist*, 18(1), 12-23.

Işık, Ş. (2016). Psikolojik dayanıklılık ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(2), 165-182.

Kaplınsiren, S. ve Nart, S. (2020). Psikolojik güçlendirme ve presenteeism ilişkisinde örgütsel iletişimin aracılık etkisi: Y kuşağı çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(38), 913-941.

- Karacaoğlu, K. ve Köktaş, G. (2016). Psikolojik dayanıklılık ve psikolojik iyi olma ilişkisinde iyimserliğin aracı rolü: Hastane çalışanları üzerine bir araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(2), 119-127. <https://doi.org/10.18394/iid.20391>
- Karadağ, T. (2022). İşte var olmama (Presenteeism) ve iş tatmini ilişkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü ve yaş faktörü. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 34(3), 393-402.
- Karagöz Ş. ve Bektaş, M. (2020). Presenteeism'in tükenmişliğe etkisi: Bir alan araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(4), 385-401.
- Kasap, M. (2020). Örgütsel desteğin işte var olamama (Presenteeism) üzerindeki etkileri: Bursa örnekleminde bir araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 223-232.
- Khobasa, S. C. (1979). Personality and resistance to illness. *American Journal of Community Psychology*, 7(4), 413-423.
- Kim J., Suh E. E., Ju S., Choo H., Bae H. ve Choi H. (2016). Sickness experiences of Korean registered nurses at work: A qualitative study on presenteeism. *Asian Nursing Research*, 10, 32-38.
- Koopman C., Pelletier K. R., Murray J. F., Sharda C. E., Berger M. L., Turpin R. S., Hackleman P., Gibson P., Holmes D. M. ve Bendel T. (2002). Stanford presenteeism scale: Health status and employee productivity", *Journal of Occupational Environmental Medicine*, 44, 14-20.
- Kumpfer, K. L. (1999). Factors and processes contributing to resilience: The resilience framework. In M. D. Glantz, & J. L. Johnson, (Eds), *Resilience and development: Positive life adaptations* (pp. 179-224). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Luthar, S. S. (1999). Measurement issues in the empirical study of resilience: An overview. In M. Glantz, & J. L. Johnson (Eds.), *Resilience and development: Positive life adaptations* (pp. 129-160). New York: Plenum.
- Özmen, G. (2011). Presenteeizm ile örgütsel bağlılık ilişkisi: Tekstil çalışanları üzerinde bir araştırma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Panari, C. ve Simbula P. (2016). Presenteeism "on the desk": the relationships with work responsibilities, work-to-family conflict and emotional exhaustion among Italian school teachers. *International Journal of Workplace Health Management*, 9(1), 84-95.
- Parmaksız, İ. (2020). İyimserlik, özgecilik ve medeni durumun psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 285-302. <https://doi.org/10.9779/pauefd.576186>
- Rutter, M. (2012). Resilience as a dynamic concept. *Development and Psychopathology*, 24, 335-344. <https://doi.org/10.1017/S0954579412000028>
- Şahin, D. (2019). Sağlığı geliştirme programlarının işte var olamama (Presenteeism) üzerindeki etkisine yönelik alanyazın incelemesi. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6(2), 427-436.
- Soyalın, M. ve Kerse, G. (2020). Örgütsel adaletin hastayken işe gelme (Presenteeism) davranışına etkisi: "Hangi adalet türü presenteeizmin belirleyicisidir?". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 190-198.
- Stewart, M., Reid, G. ve Mangham, C. (1997). Fostering children's resilience. *Journal of Pediatric Nursing*, 12, 21-31.
- TUİK. (2022). Türkiye İstatistik Kurumu İllere göre motorlu kara taşıtları sayısı ve motorlu kara taşıt sayısı verileri, <https://www.tuik.gov.tr/>
- Tümlü, G. Ü. ve Receptoğlu, E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3, 205-213.
- UND. (2021). Uluslararası Nakliyeciler Derneği verileri, <https://www.und.org.tr/>
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri, Detay Yayıncılık, Ankara.

Evaluation of Sustainability Practices in the Turkish Banking Sector*

Nadira SEYIDOVA

Dr. Öğr. Gör., Bakü Mühendislik Üniversitesi
nseyidova@beu.edu.az
ORCID: 0000-0002-2375-8426

Makale Başvuru Tarihi : 08.11.2023
Makale Kabul Tarihi : 16.12.2023
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.10443454

Özet

Keywords:

Sustainability,
Green Finance,
Turkish Banking
Sector, Environment

The study aims to make a situation assessment of the environment-friendly structuring and sustainability practices of the banking sector in Turkey. In the first part, the theoretical framework of environmentally sensitive structuring is introduced, afterwards, the relationship between the environment and the financial sector was examined in more detail and sustainability in the banking sector was investigated. The definition of the concept of sustainable banking, the transition stages of banks to green banking practices and the current situation of the Turkish banking sector based on sustainability practices are evaluated in this section. In the conclusion part of the study, sustainability reports and the position of the banking sector in an environmentally friendly structure were evaluated.

Redefining Implementation of Economic Regulation: Independent Regulatory Authorities and Governance

Abstract

Anahtar Kelimeler:

sürdürülebilirlik,
yeşil finans, Türkiye
bankacılık sektörü,
çevre

Çalışma, Türkiye'de bankacılık sektörünün çevre dostu yapılanması ve sürdürülebilirlik uygulamalarına ilişkin bir durum değerlendirmesi yapmayı amaçlamıştır. İlk bölümde çevreye duyarlı yapılanmanın teorik çerçevesi ortaya konmuş, ardından çevre ve finans sektörü ilişkisi daha detaylı incelenmiştir. Daha sonra bankacılık sektöründe sürdürülebilirlik uygulamaları incelenmiştir. Bu bölümde sürdürülebilir bankacılık kavramının tanımı, bankaların yeşil bankacılık uygulamalarına geçiş aşamaları ve Türk bankacılık sektörünün sürdürülebilirlik uygulamalarına dayalı mevcut durumu araştırılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise sürdürülebilirlik raporlarının ve bankacılık sektörünün çevre dostu bir yapı içindeki konumu değerlendirilmiştir.

* Bu makale Prof. Dr. Ayten Çetin danışmanlığında hazırlanan "Türkiye Bankacılık Sektöründe Çevreye Duyarlı Yapılanma ve Karşılaştırmalı Sürdürülebilirlik Uygulamaları" isimli doktora tezi temelinde hazırlanmıştır.

INTRODUCTION

Environment and Finance

Financial institutions interact with the environment in different ways as investors, innovators, evaluators, stakeholders, pollutants, and victims of environmental change. It is important for all economic units that banks increase environmental awareness and include sustainability practices in all their processes. Banks, as commercial institutions, can reduce their emissions and minimize the damage they may cause to the environment with policies such as waste management, energy efficiency, and efficient resource use. At the same time, as an institution that provides financing to other companies, they can support environmentally friendly projects and contribute to the increase in investments in this field. The main environmental initiatives in the financial sector can be summarized as follows:

United Nations Environment Program Finance Initiative (UNEP FI) - is a 1992 partnership between UNEP and the global financial industry to mobilize private sector finance for sustainable development. UNEP FI supports global financial industry principles to accelerate the integration of sustainability into financial market practice (UNEP FIa, 2023). These principles are grouped under three headings as Responsible Banking Principles (PRB), Sustainable Insurance Principles (PSI) and Responsible Investment Principles (PRI).

According to the August 2022 report, UNEP FI member financial institutions from Turkey: Akbank T.A.Ş., Türkiye Halk Bankası A.Ş., Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A. Ş., Şekerbank T.A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş. and Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. from the banking sector and Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş. from the insurance sector (UNEP Fib, 2023).

The Equator Principles (EP) - is a risk management framework adopted by financial institutions to identify, assess and manage environmental and social risks in projects. EP aims to provide a minimum standard for due diligence and monitoring by supporting responsible risk decision-making (EP, 2023).

The Coalition of Environmentally Responsible Economies (CERES) - is a non-profit organization that works with the most influential investors and companies to drive sustainable solutions across the economy. Founded in the USA in 1989, CERES seeks solutions to the world's biggest sustainability problems such as climate change, water scarcity and pollution, and unfair workplaces. The purpose of the organization is to transform the economy to build a sustainable future for people and the planet (CERES, 2023).

BankTrack and Collevocchio Declaration - BankTrack is a non-governmental organization established as a network in 2003, focusing on private sector banks and working in the field of sustainability. BankTrack uses tools such as direct action, lobbying and research to achieve its goals. As a result of these activities, the Collevocchio Declaration, which focuses on the role of the financial sector in sustainability and is the first civil society statement in the mentioned field, was published. The declaration was signed by more than 100 non-governmental organizations (BankTrack, 2023).

Financial System Greening Network (NGFS)- At the "One Planet Summit" held in Paris in 2017, eight central banks and supervisory institutions established the Network for Greening the Financial System (NGFS). Objectives of NGFS required to meet the objectives of the Paris Agreement (NGFS, 2023).

Reporting Initiatives and Standards

Common standards and scoring systems are needed for both investors and credit financing institutions to measure and compare the environmental performance of companies. For this purpose, reporting standards have been established for the reports published by companies operating in both the real sector and the financial field, considering the environment and sustainability criteria. Global Reporting Initiative, Progress Reporting, Integrated Reporting, Extended External Reporting, Carbon Disclosure Project Reports, International Organization for Standardization (ISO) ISO 5001 Energy Management System, ISO 9001 Quality Management System and ISO 14001 Environmental Management System are the main initiatives in this field.

The Global Reporting Initiative (GRI) - is an independent international standards body that enables businesses, governments, and other organizations to understand and communicate their impact on issues such as climate change, human rights, and corruption. GRI's sustainability reporting framework helps companies to transparently publish, identify, collect, and report information on their environmental, economic, and social impacts clearly and comparably (GRI, 2023).

The Communication on Progress Report (COP) - is used to measure and evaluate how companies are making progress in their annual operations based on the 10 Principles of the UN Global Compact (UNGC, 2023).

The International Integrated Reporting Council (IIRC) - is a global coalition of regulators, investors, companies, standard setters, accountants, academics, and non-governmental organizations. IIRC's purpose is to promote well-being for all and protect the planet. The integrated report provides a brief overview of how an organization's strategy, management, performance, and prospects, in the context of its external environment, lead to value creation in the short, medium, and long term (IIRC, 2023).

Extended External Reporting (EER) - is the reporting initiative recommended by the International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) to eliminate differences in reporting standards and to evaluate companies' performance more comprehensively (IAASB, 2023).

The Carbon Disclosure Project (CDP) - is a non-profit charity that operates a global disclosure system for investors, companies, cities, states, and territories to manage environmental impacts. Founded in 2000, CDP's focus areas are climate, water, and forests. It aims to build a sustainable economy by measuring and understanding the environmental impact of investors, companies, and cities (CDP, 2023).

International Organization for Standardization (ISO) - is an independent, international non-governmental organization headquartered in Geneva, Switzerland. Through its members, it brings together experts to develop voluntary, consensus-based, market-relevant international standards and share knowledge, supporting innovation and providing solutions to global challenges. ISO's 5001 Energy Management System, ISO 9001 Quality Management System and ISO 14001 Environmental Management System standards are the standards applied by organizations that support sustainable development (ISO, 2023).

LITERATURE REVIEW

Sustainable banking is also mentioned in the literature as ethical banking or green banking. In this banking approach, banks adopt an approach based on sustainability principles, both as commercial enterprise and as

an institution that provides financing for the projects of other companies. In other words, banks support projects that use resources efficiently and provide low carbon emissions, considering social and environmental responsibility.

Jeucken and Bouma (1999: 25-32) showed the transition of banks from traditional understanding to sustainable banking in four stages:

(Defensive banking) At this stage, environmental management is seen as an avoidable cost, and cost-saving opportunities through initiatives such as energy efficiency are not utilized.

(Preventative banking) Preventive banking is inevitable in some ways because the government and NGOs can directly or indirectly impose restrictions on the activities of banks through legislation and social pressure. Banks at this stage integrate potential revenues, costs, and risks into their daily business, but only consider their internal processes such as environmental management and credit risk assessment.

(Offensive banking) In the third stage, banks evaluate their external activities in the context of the environment and develop environmentally friendly products. Negative environmental costs are not fully integrated into the price system, as these banks build their strategies on continuous winning.

(Sustainable banking) In the fourth stage, win-win solutions are adopted, while the corporate philosophy also encourages projects with higher risk, lower rate of return and longer payback periods. Banks at this stage do not prefer the highest financial return rate but prefer the highest sustainable rate of return while being profitable in the long run. Each stage essentially contains the previous stage.

In the literature, there are various works which evaluate sustainability practices in the Turkish banking sector. Öner and Kaya (2010:75) analysed the reasons that prevent the development of sustainability practices in the financial sector in developing countries. They can be listed as the lack of knowledge of institutions in this area, the insufficient awareness of the society on sustainability, inadequacies arising from legal regulations and instability in government policies. According to the findings sustainability process in the banking sector in Turkey in 2010 was at the "preventive banking" stage.

Özçelik and Öztürk (2014: 190), in their study on sustainable banking practices in the Turkish banking sector, evaluated the performances of banks that published sustainability reports using the gray relational analysis method. For this purpose, the 2011 sustainability reports of five banks operating in the Turkish banking sector were examined. The performance of banks is analysed according to 3 economic ratios such as capital adequacy ratio, return on assets, and return on equity, 2 social ratios such as employee turnover rate and training hours per worker, and 4 environmental ratios such as electricity consumption, water consumption, total paper consumption and CO2 emissions. Akbank, Türkiye Garanti Bankası, TSKB, Türkiye İş Bankası and Yapı kredi Bank included in the analysis were ranked according to their sustainability performance because of the analysis. According to the findings, TSKB ranked first in terms of sustainability performance. Garanti Bank and Akbank followed TSKB.

In their study on accountability and sustainability practices in the Turkish banking sector, Araci, Yuksel and Ispirli (2016: 232) analyzed the 2013 sustainability reports of 7 banks and created a data set. Scores were calculated based on the information in the sustainability reports created within the framework of GRI standards. According to the findings, it was said that the banks whose sustainability reports were examined carried out aggressive and sustainable banking activities. On the other hand, it was stated in the study that the need for banks to give more weight to sustainability and to integrate sustainability into their business strategy continues.

Ömürbek, Aksoy and Akçakanat (2017: 28-30) evaluated the sustainability performances of seven large-scale banks operating in the Turkish banking sector according to their asset sizes, in comparison with multi-criteria decision-making methods. According to the results of the study, Ziraat Bank, İşbank, Halkbank, Akbank ranked 1st, 2nd, 3rd, 4th and Vakıfbank ranked 7th according to all three methods used for evaluation, while Garanti Bank and Yapı Kredi Bank were ranked 5th and 6th rows according to different methods.

In another study conducted for the Turkish banking sector, the effects of banks' publishing sustainability reports on their financial performance were examined. For this purpose, seven banks that were included in the BIST Sustainability Index at least once during the period covering the years 2010-2017 were examined. In the analysis made using the panel data method, the data of seven banks, two of which are public (Vakıfbank and Halkbank), and five of which are private sector (İşbank, Garanti Bank, Akbank, Yapı Kredi Bank and TSKB), were examined between 2010-2017. As a result, it has been revealed that the sustainability report disclosures have a significant effect only on the return on assets and not on the return on equity and net interest margin. In addition, when the relationship between sustainability criteria and the return of assets is examined, it has been observed that statements about the environment and human resources have negative effects on the return of assets (Dinçer ve Altınay, 2020: 12-14).

The literature review shows that the banking sector affects environmental variables both as individual banks and as a total sector. If the publications on sustainability studies in the banking sectors are summarized, the guiding role of the public sector and legal regulations for the environmentally sensitive structuring policies of the banks draws attention. National environmental policies can contribute to the dissemination of sustainability practices by developing corporate climate strategies. At the same time, the demands of bank customers and investors for green banking products also can help banks to develop their policies in this area.

TURKISH BANKING SECTOR

When the Turkish banking sector is examined in general terms, deposit banks and development and investment banks emerge as the main groups. These banks are also divided into groups such as public capital, private capital, and foreign capital banks (TBB, 2023). There are also six participating banks operating in the Turkish banking sector. These banks have a total of 1350 branches for August 2022.

General information about banks is given in Table 1.

Table 1: Turkish Banking Sector General Information (January 2023)

Bank/Group Name	Number of banks	Domestic Branch	Overseas Branch
Turkish Banking System	51	9592	72
<i>Deposit Banks</i>	35	9521	72
Public Deposit Banks	3	3711	35
Private Equity Deposit Banks	8	3470	27
Banks Transferred to the Savings Deposit Insurance Fund	3	3	0
Foreign Capital Banks	21	2337	10

Foreign Capital Banks Established in Turkey	16	2330	10
Foreign Capital Banks Opening Branches in Turkey	5	7	0
<i>Development and Investment Banks</i>	16	71	0
Public Capital Development and Investment Banks	3	43	0
Private Capital Development and Investment Banks	9	24	0
Foreign Capital Development and Investment Banks	4	4	0

Source: Prepared by the author, compiled from the Banks Association of Turkey Data, https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_sube_bilgileri.asp, (08/01/2023)

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., Türkiye Halk Bankası A.Ş. and Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O are public deposit banks in Turkey. Akbank T.A.Ş., Anadolubank A.Ş., Fibabanka A.Ş., Şekerbank T.A.Ş., Turkish Bank A.Ş., Türk Ekonomi Bankası A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş. (2022) and Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. are the private equity deposit banks. Adabank A.Ş., Birleşik Fon Bankası A.Ş. and Türk Ticaret Bankası A.Ş. are banks which transferred to the savings deposit insurance fund. Alternatifbank A.Ş., Arap Türk Bankası A.Ş., Bank of China Turkey A.Ş., Burgan Bank A.Ş., Citibank A.Ş., Denizbank A.Ş., Deutsche Bank A.Ş., HSBC Bank A.Ş., ICBC Turkey Bank A.Ş., ING Bank A.Ş., MUFG Bank Turkey A.Ş., Odea Bank A.Ş., QNB Finansbank A.Ş., Rabobank A.Ş., Turkland Bank A.Ş. and Türkiye Garanti Bank A.Ş. are the foreign capital deposit banks which established in Turkey. Bank Mellat, Habib Bank Limited, Intesa Sanpaolo S.p.A., JPMorgan Chase Bank N.A. and Société Générale (SA) are foreign capital deposit banks which opened branches in Turkey.

İller Bankası A.Ş., Türk Eximbank and Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş. are the public capital development and investment banks. Aktif Yatırım Bankası A.Ş., D Yatırım Bankası A.Ş., Destek Yatırım Bankası A.Ş., Diler Yatırım Bankası A.Ş., Golden Global Yatırım Bankası A.Ş., GSD Investment Bank A.Ş., İstanbul Takas ve Saklama Bankası A.Ş., Nurol Yatırım Bankası A.Ş. and Türkiye Sınayi ve Kalkınma Bankası A.Ş. are the private capital development and investment banks. Bank of America Yatırım Bank A.Ş., BankPozitif Kredi ve Kalkınma Bankası A.Ş., Pasha Investment Bank A.Ş. and Standard Chartered Yatırım Bankası Türk A.Ş. are the foreign capital development and investment banks in Turkey.

SUSTAINABILITY PRACTICES IN THE TURKISH BANKING SECTOR

Generally, banks that publish sustainability reports prepare these reports within the framework of GRI standards. The sustainability practices of banks operating in the Turkish banking sector as of August 2022 are summarized below.

Deposit Banks

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş. (2023) founded in the 19th century. It is also the largest bank in the sector in terms of asset size. The bank, which has published a sustainability report since 2013, has published regular annual reports in the following years and has started to publish an integrated report since 2019. When the sustainability reports of the bank were examined, it was observed that the headings of waste management, energy efficiency and education come to the fore. Ziraat Bank focuses on sustainability topics

such as measuring and reducing greenhouse gas emissions from its activities, using natural resources and energy efficiently, working by environmental regulations following both local and international agreements and standards, and raising environmental awareness of both suppliers and customers.

According to the Türkiye Halk Bankası A.Ş. (2023) sustainability policy reports, the priority topics in the field of environment can be listed as reducing emissions, protecting the environment, reducing energy consumption by increasing energy efficiency and minimizing waste from bank activities. The bank, which has started to publish sustainability reports since 2013, also calculates its carbon footprint and creates strategies to reduce its footprint. With some initiatives that it started to implement in 2015, the Bank reduced its emissions and saved energy. The replacement of lighting fixtures with LEDs, the online provision of services and operational processes, the electronification of communication tools, the dissemination of paperless banking applications, and carbon-neutral meetings can be cited as examples of these practices. At the end of 2016, the Bank continued its studies on environmental sensitivity and integrated the Integrated Management System, consisting of the ISO 14001:2015 Environmental Management System and ISO 50001:2011 Energy Management System, into the bank's structure and working processes. Halkbank is also the first Turkish bank to set up the ISO 50001 Energy Management System and integrate it with the ISO 14001 Environmental Management System. During the lending process, environmental risks were included in the scoring system, and both customers and investors were provided with free training and consultancy in the field of sustainability. As one of the companies included in both the BIST Corporate Governance Index and the BIST Sustainability Index, Halkbank works to increase the financing of environmentally friendly investments in its loan portfolio.

Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. is a state bank established in 1954. The bank offers contemporary products and services in both retail and commercial banking. Vakıfbank also develops its practices in the fields of corporate governance and sustainability, complying with international standards. The bank's sustainability practices have followed an active course since 2014. Stocks of the bank, which began to be traded in the BIST Sustainability Index in 2014, started to report its risks and performance to the CDP (carbon transparency project) in 2015 and started to be included in the FTSE4Good Emerging Markets Index in 2017. Vakıfbank published its first sustainability report in 2016 and published its regular reports in the following years following the GRI content index. In 2020, the bank's first Integrated Annual Report was published in line with the International Integrated Reporting Framework (IIRC). Vakıfbank (2022) also established the ISO 9001 Quality Management System in 2017 and continues to establish the ISO 14001 Environmental Management System. In 2017, Environmental and Social Impact Assessment and Sustainability titles were added to the Credit Policy, and in 2018, it became the first bank from Turkey which receive the Occupational Health and Safety Management System Certificate. In 2020, the Bank took a pioneering step and became a Carbon Negative institution.

Akbank T.A.Ş. (2023) is the first bank in the Turkish banking sector which published a sustainability report. The Bank published annual sustainability reports regularly in the 2009-2019 period and annual CDP reports in the 2012-2021 period. The bank's website contains detailed information on the sustainability vision, environmental and social policies, environmental and social credit policies, the list of non-creditable activities, and the bank's contributions to society. The Bank signed the UN Global Compact in 2007. Akbank became the first Turkish deposit bank which published its sustainability report in 2010 under GRI standards. Being one of the first companies worldwide to sign the "Carbon Price Statement" in 2012, Akbank signed the COP21 statement in 2015. Projects and services such as "Energy Friendly Loans", "Good State of the City", "Sisterhood of Craftsmen", "Good Entrepreneurship Cities" and "Branch Transformation Project" are prime examples of Akbank's efforts in the field of sustainability.

Şekerbank T.A.Ş. (2023) has published a biennial sustainability report in 2013, 2015, 2017 and 2019, and regularly published CDP Water and CDP Climate Change reports every year between 2016-2022. In 2021, the bank published an integrated report. The bank's sustainability policies support sustainable agriculture, energy efficiency, domestic production and employment, inclusiveness and women's banking, contribution to culture, arts, and education and the fight against climate change. The bank, which is a member and supports many national and international organizations, tries to improve its compliance with corporate governance principles in line with its sustainability goals.

Türk Ekonomi Bankası A.Ş. (2023) has published CSR reports for the years 2012-2013 and sustainability reports for the years 2014-2015, 2016-2017 and 2018-2019. On the bank's website (2022), brief information on environmental impacts is presented under the corporate social responsibility heading. In the sustainability report, the bank's management and strategy are good banking solutions in the field of economic responsibility, supply chain management, high standards of ethics, good workplace in the field of social responsibility, diversity and equal rights, dynamic career management, social participation studies in the field of social responsibility, human rights, products, and services. responsibility, and in the field of environmental responsibility. There are targets to increase environmental awareness and reduce the environmental impact caused by bank operations and customers.

Türkiye İş Bankası A.Ş. (2023) is one of the signatories of the UN Principles of Responsible Banking and has regularly published a sustainability report annually in the 2012-2017 period, and an integrated report in the 2018-2021 period. Under the heading of sustainability, the bank's approach, structuring, policies, processes, environmental and social impacts, and the sustainability reports they have published are included. The basic principles of the bank's sustainability approach are to consider the environmental and social impacts arising from its activities, to reduce carbon emissions, to protect human and labour rights, to reject discrimination, to respect the right to unionize and collective bargaining, fair sharing, equal opportunity and evaluation of qualified workforce, customer-oriented work, fight against bribery and corruption, organization of training to raise awareness of employees and supply chain management.

Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. (2023) is one of the founding signatories of the UN Principles of Responsible Banking. The bank published regular annual sustainability reports in the 2010-2018 period and followed them with publishing regular integrated reports in the 2019-2021 period. The Bank's goals in the field of sustainability are the provision of environmentally friendly products and services, effective use of energy resources and emission management, supporting innovation and academic cooperation, contribution to social welfare, protecting the health of employees and respecting differences and transparent management.

Fibabanka A.Ş. (2023) does not publish a sustainability report, but there is a sustainability heading on its website, and under this heading, information on the bank's sustainability policy and activities is included. The Bank has taken care to develop both its corporate structure and human resources in line with its sustainability goals, has published the "Ethical Principles" document for this purpose, and measures have been taken to prevent climate change by protecting natural resources. Examples of these measures are digitalization, waste management and recycling efforts in bank operations, prioritizing the purchase of recyclable packaging in consumer products, using plant-based pet bottles, using daylight during working hours to reduce electricity consumption, and using LED lighting products for lighting.

Alternatifbank A.Ş., Denizbank A.Ş., Rabobank A.Ş., HSBC Bank A.Ş., and ING Bank A.Ş. do not publish sustainability reports, but their websites include topics such as corporate governance, sustainability, or environmental policies.

When the annual reports and website of the Alternatifbank A.Ş. (2023), were examined, it has seen that some breakthroughs have been made in 2020. These are the barrier-free banking hackathon and the headquarters

building which received the LEED Gold Certificate (the green building certification of the Green Buildings Council of America). Denizbank A.Ş. (2023), stands out with breakthroughs in culture and barrier-free banking are remarkable. The bank has been awarded several times for its success in managing the digitalization process. Rabobank A.Ş. (2023), was founded in 2013 and it is seen that there is a sustainability title on the website. This topic includes social and environmental policies. The Bank has stated in these policies that it aims to create new income opportunities and economic development by valuing people, the environment, and the climate. HSBC Bank A.Ş. (2023), contains information on its policies in this area under the heading of sustainability on its website. In the policy headings grouped as education, environment and entrepreneurship, information about the projects carried out in these areas is included. Education of children within the scope of education projects, giving scholarships to successful and needy students for equal opportunities, fine arts scholarship fund, helping schools in need, rainwater harvesting within the scope of environmental projects, plastic cover collection campaign, rainwater collection, planting trees within the scope of HSBC forest. The entrepreneurship program includes a sustainable growth program. ING Bank A.Ş. (2023), has published a regular Corporate Governance Principles Compliance Report annually for the 2013-2019 period. The bank, which did not publish a sustainability report, gave detailed coverage of this topic on its website. The ING Group Environmental Declaration covers topics such as carbon emissions and reducing energy and paper consumption. For example, reducing carbon emissions by making business trips only when online meetings are not possible is one of the bank policies implemented to protect the environment.

QNB Finansbank A.Ş. (2023) has published a sustainability report for 2018, 2019 and 2020, and a CDP report for 2021. It also published the UN Global Compact Progress Report for 2020. QNB Finansbank A.Ş. support and develops talents while implementing the sustainability policy, responsible customer communication and marketing activities, responsible purchasing and supply chain, SMEs and entrepreneurship, sustainable investment and lending, digital transformation and innovation, and increased social and community investments. Financial inclusion in the field of sustainability gives priority to the issues of minimizing the environmental impacts of bank operations as well as products and services.

Türkiye Garanti Bank A.Ş. (2023), is one of the leading institutions in the Turkish finance sector in terms of environment and sustainability. The Bank has been publishing CDP Water and CDP Climate Change Reports, Climate Change Action Plan Statement, and sustainability reports since 2010. The Bank manages environmental impacts with waste management, water management, climate change management and supply chain management as part of its environmental policy. The bank, which gave a gender equality loan for the first time in Turkey and in the world, carried out projects such as supporting the clean production project in the textile sector, directed investments in renewable energy fields, decided to supply all electricity from renewable energy sources and activated the LEED-certified Pendik technology campus. Bank is the only founding member bank from Turkey in the (UNEP FI) Responsible Banking Principles Core Group, the first and only company in Turkey to be included in the Bloomberg Financial Services Gender-Equality Index for 4 consecutive years. Bank received numerous awards in international platforms and included in the FTSE4Good Emerging Markets Index, BIST Sustainability and BIST Corporate Governance Indices. Garanti BBVA was also included in the Dow Jones Sustainability Index (DJSI) Emerging Markets index in 2020, as well as being included in this index five times in a row and became the only company and bank from Turkey.

Adabank A.Ş. (2023), Anadolubank A.Ş. (2023), Turkish Bank A.Ş. (2023), Birleşik Fon Bankası A.Ş. (2023), Arap Türk Bankası A.Ş. (2023), Bank of China Turkey A.Ş. (2023), Burgan Bank A.Ş. (2023), Citibank A.Ş. (2023), Deutsche Bank A.Ş. (2023), ICBC Turkey Bank A.Ş. (2023), MUFG Bank Turkey A.Ş. (2023), Turkland Bank A.Ş. (2023), Odea Bank A.Ş. (2023), Bank Mellat (2023), Habib Bank Limited (2023), Intesa Sanpaolo S.p.A. (2023), JPMorgan Chase Bank N.A. (2023) and Société Générale (SA) (2023) banks have the same position in terms of reports. There are only annual reports and audit reports of these banks, and there is no information on the environment and sustainability on their websites. Intesa

Sanpaolo S.p.A. is an exception, however, the bank directs searches for environmental and sustainability policies to the main bank page.

Development and Investment Banks

İller Bank Inc. (2023) does not publish a sustainability or environmental report, but when the website is examined, it has been seen that the loans extended also cover areas such as drinking water, sewage, solid waste, sea discharge, treatment, and landscaping.

Türk Eximbank (2023), on the other hand, does not publish a sustainability report but offers extensive information on its policies, principles, and practices in this field under the title of sustainability on its website. Developing the Türk Eximbank Sustainability Management System, the bank implements its Environmental and Social Impact Policy and Climate Change Combat and Adaptation Policies through this system.

Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş. (2023) does not publish a sustainability report. The primary goal of the bank is to provide financing to entrepreneurs within the scope of sustainable development. For this reason, the bank adopts the principles of sustainable and responsible development as a whole and works for an “environmentally friendly” economy. For this purpose, it invests in environmentally friendly projects for education, health, tourism, industry and all sectors, especially renewable energy, and energy efficiency investments.

Türkiye Sınayi ve Kalkınma Bankası A.Ş. (2023) is one of the leading and most active banks in the Turkish banking sector in the field of sustainability. The bank, which has many sustainability awards both in Turkey and around the world, became the first bank in the world the issuance of “Sustainable Tier-Capital Bonds” in international markets. At the same time, it is the first financial institution which issues green bonds and publishes an integrated report, the first carbon-neutral bank, and the first institution to publish a sustainability report in the finance sector. Providing detailed information on energy efficiency, resource efficiency and CSR, the bank also provides consultancy services in the field of sustainability.

Aktif Yatırım Bankası A.Ş. (2023), Diler Yatırım Bankası A.Ş. (2023), Nurol Yatırım Bankası A.Ş. (2023), GSD Investment Bank A.Ş. (2023), Bank of America Yatırım Bank A.Ş. (2023) and Bank Pozitif Kredi ve Kalkınma Bankası A.Ş. (2023) banks do not publish a sustainability report and there is no statement on the topics of environment and sustainability on their websites. İstanbul Takas ve Saklama Bankası A.Ş. (2023) does not publish a sustainability report, but when the website is examined, there is a document regarding the donation policy of the institution. Pasha Investment Bank A.Ş. (2023) although includes the title of sustainability, environment, and social responsibility policy on its website, there is no content related to the title. Standard Chartered Yatırım Bankası Türk A.Ş. (2023) does not publish a sustainability report, but there is a sustainability title on its website. The bank, which aims to integrate sustainability into corporate decision-making processes, provides brief information on the subject. For detailed information in this area, you are directed to the main establishment site of the bank.

CONCLUSION

When the environmentally sensitive studies for both Turkey and other developed and developing countries are examined, it is observed that the initiatives in this field are insufficient. Environmental policy tools and their use remain limited, and the short-term negative effects of the costs of environmentally friendly structuring on indicators such as economic growth and financial profitability are highlighted. This

structuring, which will make a positive contribution in the long run, can be achieved through binding legal regulations and financial investments.

The reasons that prevent the development of sustainability practices in the financial sector in developing countries can be listed as the lack of knowledge of institutions in this area, the insufficient awareness of the society on sustainability, inadequacies arising from legal regulations and instability in public policies.

Sustainability practices in the Turkish banking sector can be summarized under two headings based on the practices of banks as a business and the projects they prioritize as financing institutions. As a business, banks have adopted sustainability practices such as energy efficiency, waste management, effective use of natural resources, environmental awareness of personnel and the use of smart buildings in their internal processes. Banks, which are financing institutions, have given priority to reducing carbon emissions and renewable energy investments both in their socially responsible investments and in the projects, they provide loans.

In summary, when the Turkish banking sector is examined as a whole, it has been observed that banks are at different stages in terms of sustainability practices. The evaluation based on the stages classified by Jeucken and Bouma, it can be said that many banks are in the more defensive and preventive banking stage, while some banks are in the aggressive banking stage. However, many banks have shown a rapid acceleration in recent years and have made progress in achieving a sustainable banking stage. As a result of the analyses made on the annual reports and websites of all banks operating in the Turkish banking sector, it can be said that especially investment and development banks are closer to the sustainable banking stage.

As mentioned in the previous paragraphs, banks publish their sustainability reports voluntarily and there are no binding regulations in this area by public authorities. The lack of green products and service demands of other customers from banks also causes banks to adopt sustainable practices to their policies. It is thought that the implementation of encouraging public policies and the making of binding legal regulations for the environmentally friendly structuring of businesses operating in both the real sector and the financial sector will be beneficial in terms of environmentally friendly structuring. For this purpose, it is recommended that sector representatives, public authorities and non-governmental organizations come together more often and conduct infrastructure studies for environmental awareness.

KAYNAKÇA

Adabank A.Ş., <https://www.adabank.com.tr/hakkimizda.html>, (Access Date: 25/02/2023).

Akbank T.A.Ş., <https://www.akbankinvestorrelations.com/tr/surdurulebilirlik/detay/Surdurulebilirlik-yolculugu/322/559/0>, (Access Date: 18/02/2023).

Aktif Yatırım Bankası A.Ş., <https://www.aktifbank.com.tr/tr/hakkimizda/finansal-bilgiler/faaliyet-raporlari>, (Access Date: 03/03/2023).

Alternatifbank A.Ş., <https://www.alternatifbank.com.tr/arama?lang=tr&query=surdurulebilirlik>. (Access Date: 22/02/2023).

Anadolubank A.Ş., <https://www.anadolubank.com.tr/hakkimizda/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporlari>, (Access Date: 05/04/2023).

Arap Türk Bankası A.Ş., <https://www.atbank.com.tr/neden-a-t-bank>, (Access Date: 27/02/2023).

Bank Mellat, https://www.mellatbank.com.tr/finansal_raporlar.php, (Access Date: 04/04/2023).

Bank of America Yatırım Bank A.Ş., <https://www.ml.com.tr/index.html>, (Access Date: 06/03/2023).

Bank of China Turkey A.Ş., <https://www.bankofchina.com.tr/>, (Access Date: 27/02/2023).

BankPozitif Kredi ve Kalkınma Bankası A.Ş., <https://www.bankpozitif.com.tr/>, (Access Date: 06/03/2023).

Banks Association of Turkey, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/banka-bilgileri/bank-ve-sube-sayilari/70>, (Access Date: 05/02/2023).

Birleşik Fon Bankası A.Ş., <https://www.fonbank.com.tr/Fonbank/Web/trk/index.asp?AltSayfa=R&userid=webadmin>, (Access Date: 05/04/2023).

Burgan Bank A.Ş., <https://www.burgan.com.tr/tr/Pages/index.aspx>, (Access Date: 27/02/2023).

Carbon Disclosure Project (CDP), <https://www.cdp.net/en/info/about-us>, (Access Date: 22/01/2023).

Citibank A.Ş., <https://www.citibank.com.tr/anasayfa>, (Access Date: 27/02/2023).

Coalition for Environmentally Responsible Economies (CERES), <https://www.ceres.org/about-us>, (Access Date: 10/01/2023).

Collecchio Declaration: The Role and Responsibility of Financial Institutions, https://www.banktrack.org/download/collecchio_declaration_with_signatories/030401_collecchio_declaration_with_signatories.pdf, (Access Date: 15/01/2023).

Denizbank A.Ş., <https://www.denizbank.com/hakkimizda/odullerimiz.aspx>, (Access Date: 22/02/2023).

Deutsche Bank A.Ş., <https://www.db.com/turkey/index.html>, (Access Date: 27/02/2023).

Diler Yatırım Bankası A.Ş., <https://www.dilerbank.com.tr/>, (Access Date: 06/03/2023).

E. Öner Kaya. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Bankaların Rolü ve Türkiye’de Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 75-94.

Equator Principles (EP), <https://equator-principles.com/about/352/>, (Access Date: 12/01/2023).

F. Özçelik ve B. Avcı Öztürk. (2014). Evaluation of Banks’ Sustainability Performance in Turkey with Grey Relational Analysis, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Temmuz, 189-210.

Fibabanka A.Ş., https://www.fibabanka.com.tr/docs/default-source/surdurulebilirlik/sosyal-ve-cevresel-sorumluluk-politikasi.pdf?sfvrsn=9183f8c3_14, (Access Date: 20/02/2023).

Fibabanka A.Ş., <https://www.fibabanka.com.tr/hakkimizda/surdurulebilirlik>, (Access Date: 20/02/2023).

Global Reporting Initiative (GRI), <https://www.globalreporting.org/>, (Access Date: 17/01/2023).

GSD Yatırım Bankası A.Ş., <https://www.gsdbank.com.tr/>, (Access Date: 06/03/2023).

H. Araci, F. Yüksel ve D. İspirli, (2016). Sustainability and Accountability in Turkish Banking Sector, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2(3), 232-254.

Habib Bank Limited, <https://www.hbl.com.tr/yatirimci-iliskileri>, (Access Date: 04/04/2023).

HSBC Bank A.Ş., <https://www.hsbc.com.tr/hsbc-hakkinda/surdurulebilirlik/gelecege-gonulluyuz/egitim>, (Access Date: 22/02/2023).

ICBC Turkey Bank A.Ş., <https://www.icbc.com.tr/tr/>, (Access Date: 27/02/2023).

İller Bankası A.Ş., <https://www.ilbank.gov.tr/sayfa/krediler/39/20>, (Access Date: 03/03/2023).

ING Bank A.Ş., https://www.ing.com.tr/F/Documents/pdf/Hakkimizda/Cevresel_ve_Sosyal_Politikalar/ING_Cevre_Bildirimi.pdf, (Access Date: 22/02/2023).

International Organization for Standardization (ISO), <https://www.iso.org/about-us.html>, (Access Date: 22/01/2023).

Intesa Sanpaolo S.p.A., <https://imi.intesasanpaolo.com/it/chi-siamo/presenza-globale/mondo/istanbul-turco/#>, (Access Date: 06/04/2023).

İstanbul Takas ve Saklama Bankası A.Ş., https://www.takasbank.com.tr/documents/Document/takasbank_bagispolitikasi_2018.pdf, (Access Date: 11/03/2023).

JPMorgan Chase Bank N.A, <https://www.jpmorgan.com/TR/en/disclosures>, (Access Date: 06/04/2023).

- M. Jeucken ve J. J. Bouma. (1999). The Changing Environment of Banks, *GMI Theme Issue: Sustainable banking: The Greening of Finance*, GMI 27, 20-35.
- MUFG Bank Turkey A.Ş., <https://www.tu.bk.mufg.jp/index.html>, (Access Date: 27/02/2023).
- Network for Greening the Financial System (NGFS), <https://www.ngfs.net/en/about-us/governance/origin-and-purpose>, (Access Date: 15/01/2023).
- Nurol Yatırım Bankası A.Ş., <https://www.nurolbank.com.tr/index.php>, (Access Date: 06/03/2023).
- Ö. Dinçer ve A. Altınay. (2020). The Effect of Declarations of Sustainability Reports on Financial Performances of Banks in Turkey”, *Preprints*, 1-15.
- Odea Bank A.Ş., <https://www.odeabank.com.tr/>, (Access Date: 27/02/2023).
- Pasha Yatırım Bankası A.Ş., <https://www.pashabank.com.tr/tr/hakimizda/detail/Surdurulebilirlik-Cevre-ve-Sosyal-Sorumluluk-Politikasi/73/88/88>, (Access Date: 11/03/2023).
- QNB Finansbank A.Ş., <https://www.qnbfinansbank.com/qnb-finansbanki-taniyin/surdurulebilirlik/surdurulebilirlik-cercevesi-ve-ocelikli-konular>, (Access Date: 25/02/2023).
- Rabobank A.Ş., <https://www.rabobank.com.tr/tr/social/social-policy.aspx>, (Access Date: 22/02/2023).
- Şekerbank T.A.Ş., <https://www.sekerbank.com.tr/surdurulebilirbankacilik>, (accessed on 18 February 2023).
- Société Générale (SA), <https://www.societegenerale.com.tr/tr/finansal-raporlar/>, (Access Date: 06/04/2023).
- Standard Chartered Yatırım Bankası Türk A.Ş., <https://www.sc.com/tr/sustainability/>, (Access Date: 11/03/2023).
- The International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB), <https://www.iaasb.org>, (Access Date: 18/01/2023).
- The International Integrated Reporting Council (IIRC), <https://integratedreporting.org/the-iirc-2/>, (Access Date: 17/01/2023).
- Türk Ekonomi Bankası A.Ş., <https://www.teb.com.tr/UPLOAD/PDF/CSR-report/TEB-2016-2017-Surdurulebilirlik-Raporu.pdf>, (Access Date: 18/02/2023).
- Türk Eximbank, <https://www.eximbank.gov.tr/content/files/abe9a4ab-085f-4ffc-a7b7-d2c65729c952/turk-eximbank-surdurulebilirlik-ilkeleri>, (Access Date: 03/03/2023).
- Turkish Bank A.Ş., <https://www.turkishbank.com/en/reports-en/>, (Access Date: 05/04/2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/surdurulebilirlik/surdurulebilir-bir-gelecek>, (Access Date: 05/02/2023).
- Türkiye Garanti Bankası A.Ş., <https://surdurulebilirlik.garantibbva.com.tr/surdurulebilirlik-yaklasimimiz/garanti-bbva-ve-surdurulebilirlik/cevresel-etkilerimizin-yonetimi/cevre-politikasi/>, (Access Date: 25/02/2023).
- Türkiye Halk Bankası A.Ş., <http://mediaservice.halkbank.com.tr/media/document/Halkbank/Biz/Surdurulebilirlik/ilkelervepolitikalar/surdurulebilirlikpolitikasi300615.pdf>, (Access Date: 05/02/2023).
- Türkiye Halk Bankası A.Ş., https://www.halkbank.com.tr/5800-cevre_ve_enerji, (Access Date: 05/02/2023).
- Türkiye İş Bankası A.Ş., <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/surdurulebilirlik>, (Access Date: 20/02/2023).
- Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş., <https://kalkinma.com.tr/bizi-taniyin/vizyonumuz-misyonumuz>, (Access Date: 03/03/2023).
- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş., <http://www.tskb.com.tr/tr/surdurulebilir-bankacilik>, (Access Date: 03/03/2023).
- Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O., <https://www.vakifbank.com.tr/kilometre-taslari.aspx?pageID=2771>, (Access Date: 05/02/2023).

Turkland Bank A.Ş., <https://www.tbank.com.tr/default.aspx>, (Access Date: 27/02/2023).

United Nations Environment Programme Finance Initiative (UNEP FIA), <https://www.unepfi.org/about/>, (Access Date: 05/01/2023).

United Nations Environment Programme Finance Initiative (UNEP Fib), <https://www.unepfi.org/members/>, ((Access Date: 05/01/2023).

United Nations Global Compact (UNGC), <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles>, (Access Date: 17/01/2023).

V. Ömürbek, E. Aksoy ve Ö. Akçakanat. (2017). Bankaların Sürdürülebilirlik Performanslarının ARAS, MOOSRA ve COPRAS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(19), 14-32.

Yapı ve Kredi Bankası A.Ş, <https://www.yapikredi.com.tr/yapi-kredi-hakkinda/surdurulebilirlik/>, (Access Date: 20/02/2023).

OECD Ülkelerinde Vergi Kaçırma ve Yönetim Kalitesi

Candan YILMAZ UĞUR

Dr. Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

candanyilmaz@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7915-8040>

Makale Başvuru Tarihi : 11.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 16.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10443466

Özet

Anahtar Kelimeler:

Vergi Kaçırma,
Yönetim Kalitesi,
OECD Ülkeleri

Bu çalışma vergi kaçırma ve yönetim kalitesi (demokratik kalite ve teknik kalite) arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda 2003 – 2022 dönemi 31 OECD ülkesi verileri regresyon yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Bulgular demokratik kalite ve teknik kalite ile vergi kaçırma arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişkinin olduğu, yönetim kalitesi arttıkça vergi kaçırmanın azaldığı yönündedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar OECD üyesi ülkelerin hükümetlerinin yönetim kalitesini artırmaya yönelik uygulamalarının bireylerin vergi kaçırma konusundaki motivasyonunu azalttığı yönündedir. Bu bağlamda çalışma politika yapıcılara yönetim kalitesi göstergelerini iyileştirmek için uygun kuralların formüle edilmesinin vergi kaçırma önemli ölçüde azaltacağını göstermektedir.

Tax Evasion and Quality of Governance in OECD Countries

Abstract

Keywords:

Tax Evasion,
Good Governance,
OECD countries

This study aims to identify the relationship between tax evasion and governance quality (democratic quality and technical quality). In this context, data from 31 OECD countries for the period 2003 - 2022 are estimated using regression method. The findings indicate that there is a statistically significant and negative relationship between democratic quality and technical quality and tax evasion, and that tax evasion decreases as the quality of governance increases. The results obtained from the study indicate that the practices of the governments of OECD member countries to improve the quality of governance reduce the motivation of individuals to evade taxes. In this context, the study suggests that formulating appropriate rules for policy makers to improve management quality indicators will significantly reduce tax evasion..

GİRİŞ

Vergiler, kamu gelirlerinin temel dayanağını oluşturmaktadır (Mu vd., 2023: 1). Bu bağlamda vergiler; güvenliği sağlamak, temel ihtiyaçları karşılamak, ekonomik büyüme ve kalkınmayı teşvik etmek için kapasite yaratmakta ve uzlaşmaya dayalı, hesap verilebilir ve temsili bir ortam yaratılmasına yardımcı olarak meşruiyeti inşa etmektedir (Onyeka ve Nwankwo, 2016: 158). Öte yandan vergilerin; bireylerin kullanılabilir gelirlerinde, harcamalarında ve servetlerinde daralmalara neden olduğu, bireyler tarafından bir yük olarak algılandığı ve katlandığı vergi yükünü minimize etmek isteyen bireylerin vergi kaçırma davranışları sergilediği görülmektedir.

Bireylerin vergi kaçırma davranışlarının artması; vergi tabanlarını aşındırmakta, gelire ihtiyacı olan hükümetlerin kamu hizmetlerinin sunumunun ya da finansmanının sağlıklı şekilde sürdürülememesine neden olmaktadır. Bu durum ekonomik performansı olumsuz etkilemektedir. Vergi kaçırma vergi yükünün adaletsiz dağılımına, devlet ile vergi mükellefleri arasındaki sosyal sözleşmenin (yatay eşitlik) zayıflamasına neden olmaktadır (Barrios vd., 2017: 5). Vergi yükünün adaletsiz dağılımı toplumsal düzene karşı bir sorun haline gelebilmektedir (Koç, 2019: 1018). Bu nedenle vergi kaçırma davranışlarının altında yatan dinamikleri belirlemek mali, ekonomik ve toplumsal refahı artırmak için önemli bir rol oynamaktadır.

Bu bağlamda çalışmada vergi kaçırma ile yönetim kalitesini oluşturan demokratik kalite ve teknik kalite arasındaki ilişkinin ele alındığı bu çalışmanın birkaç açıdan literatüre katkı sağlayıcı nitelikte olacağı düşünülmektedir. İlk olarak çalışmada yönetim kalitesini oluşturan demokratik kalite ve teknik kalitedeki gelişmelere ilişkin algılarının vergi kaçırma davranışı üzerindeki etkisini araştıran ilk çalışmadır. Ayrıca OECD herkes için refahı, eşitliği ve fırsatı teşvik eden politikaları şekillendirmektedir. Dolayısıyla OECD üyesi ülkelerin yönetim niteliklerinin daha yüksek olması, vergi kaçırma ve yönetim kalitesi arasındaki ilişkinin daha net ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Son olarak ise çalışmadan elde edilen bulgular, hükümete ve politika yapıcılara vergi kaçırma ve yönetim kalitesi arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlama konusunda rehberlik edecek ve bu da vergi kaçırmanın azaltılmasına yönelik politika çerçevelerinin geliştirilmesi için gerekli adımların atılmasına yardımcı olacaktır. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü kuramsal çerçeve ve literatür taramasından oluşmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde araştırma metodolojisi yer almaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü ise çalışma sonuçlarına ilişkin bulgular ve bu bulgulara ilişkin yorumlar ile sonlandırılmaktadır.

TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

Kamu hizmetleri için gerekli olan finansman kaynağının en büyük payını oluşturan vergiler bireylere atanan temel hak ve yükümlülüklerden biridir. Bu bağlamda bireylerden yasalara uyum göstererek vergi ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmeleri beklenmektedir (Kirchler vd., 2008: 210-211).

Öte yandan vergilerin; bireylerin kullanılabilir gelirlerinde, harcamalarında ve servetlerinde daralmalara neden olduğu, bireyler tarafından bir yük olarak algılandığı ve katlandığı vergi yükünü minimize etmek isteyen bireylerin vergi kaçırma davranışları sergilediği görülmektedir. Vergi kaçırmanın artması devlet bütçesindeki kamu gelirlerinin azalması nedeniyle hükümetin kamu hizmetlerini etkin şekilde sunmasını ve bu hizmetlerin sunumunun sürdürülebilir olmasını engelleyen unsurların başında yer almaktadır (Androniceanu vd., 2019). Ayrıca vergi kaçırma davranışının artması toplumsal dengeleri de olumsuz etkilemektedir (Barone ve Mocetti, 2011: 725-727). Vergi yükünün yarattığı baskı hissini daha fazla hisseden bireyler, vergiye karşı tepki göstermekte ve bu durum toplumsal düzene ve toplumsal barışa karşı bir sorun haline gelebilmektedir (Koç, 2019: 1018). Bu nedenle mükelleflerin vergi kaçırma davranışlarının altında yatan dinamikleri belirlemek mali, ekonomik ve toplumsal refahı artırmak için önemli bir rol oynamaktadır.

Vergi kaçırma davranışlarını belirleyen yaklaşımlardan ilki 1972 yılında Allingham - Sandmo tarafından geliştirilen “Rasyonel Beklentiler Teorisi” olarak bilinen klasik yaklaşımdır. Bu yaklaşımda vergi ödemede gelir düzeyi, yakalanma riski ve ceza oranı gibi faktörler ön plandadır. Mükellefin gelirini eksik beyan etmesi sonucunda elde edeceği gelir onun faydasını, yakalanma olasılığına göre yakalandığında alacağı ceza ise maliyetini oluşturacaktır. Burada mükellefler beyan etmedikleri gelirden elde ettikleri fayda ile yakalanmaları halinde katlanacakları denetim riski ve ceza arasında bir fayda-maliyet ilişkisi kurmakta ve elde edecekleri fayda katlanacakları maliyetten fazla ise vergi kaçırmaktadırlar (Kitapçı, 2015: 43). Diğer bir deyişle, klasik modelde mükelleflerin vergi yükümlülüklerini sadece denetim ve ceza korkusu nedeniyle yerine getirdiklerini söylemek mümkündür (Saruç, 2013: 45). Vergi kaçırma davranışını ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal ve psikolojik faktörlerin de etkilediğini savunan davranışsal yaklaşımda ise vergi kaçırma eylemini mükelleflerin içsel motivasyonları oluşturmaktadır. Bu noktada devlete güven, vergi sisteminin eşitlikçi olması, vergi adaletinin sağlanması gibi içsel motivasyonların vergi kaçırma davranışlarını azalttığını söylemek mümkündür (Kitapçı, 2015: 31).

Vergi kaçırmanın belirleyicileri üzerine çalışmalar yapan Kirchler'e (2007) göre ise vergi kaçırmanın belirleyicileri dört başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bunlar vergi oranları, vergi denetimleri ve hükümet harcamalarına ilişkin algılardan oluşan ekonomik faktörler; güven, vergi makamının rolü, vergi mevzuatının karmaşıklığı, hükümetin etkinliği gibi algılardan oluşan kurumsal faktörler; etik, tutum, eşitlik – adalet algısı, siyasi eğilim ve mevcut hükümet politikalarındaki değişikliklere ilişkin algıyı oluşturan sosyal faktörler; kişisel mali kısıtlamalar, suçlar ve cezalar konusunda farkındalık algısına ilişkin bireysel faktörler olarak sıralanmaktadır (Palil vd., 2016: 189).

Görüldüğü üzere vergi kaçırma eğilimini belirleyen çok sayıda değişken bulunmakla birlikte ele alınan bu çalışmada kurumsal faktörlerin vergi kaçırma üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bu kapsamda basit, iyi ve adil bir vergi sistemi, yolsuzluğun düşük olması ve yüksek yönetim kalitesi algısı mükelleflerin vergi ödeme konusunda istekliliğini artırmaktadır (Epaphra, ve Massawe, 2017: 443). Nitekim literatürde yer alan çalışmalarda da yönetim kalitesi arttıkça vergi kaçırmanın azaldığı görülmektedir.

Yönetim kalitesi demokratik kalite ve teknik kalite olarak ikiye ayrılmıştır. Demokratik kalite hesap verilebilirlik ve siyasi istikrar; teknik kalite ise hükümet etkinliği, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolüdür.

Demokratik Kalite ve Vergi Kaçırma

Hesap Verilebilirlik ve Vergi Kaçırma

Hesap verilebilirlik demokrasinin bir ölçüsüdür ve ifade özgürlüğü, örgütsel özgürlük ve basın özgürlüğü olarak tanımlanmaktadır. Hesap verilebilirliğin yüksek olduğu ülkelerde vergi mükellefleri, hükümet kararlarını sorgulamakta ve/veya bu kararlara katkıda bulunmaktadırlar. Bu durumda daha yüksek vergi uyumu sergilemektedirler. Hesap verilebilirliğin kısıtlandığı durumlarda ise mükellefler “hoşnutsuzluklarını iletme”, “çıkış yolu seçme” veya “tepkilerini ortaya koymak” için vergi kanunlarına daha az uyum göstermekte dolayısıyla vergi kaçırmaya yönelmektedir (Rashid vd., 2021: 93).

Nitekim; Bird vd. (2008) çalışmalarında yolsuzluk ile hesap verilebilirliğin vergi gayreti üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada 1990 – 1999 dönemine ait gelişmiş ve gelişmekte olan ülke verileri kullanılmıştır. En küçük kareler ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilen çalışmada yolsuzluk ve hesap verilebilirlik gibi faktörlerin vergi gayreti üzerinde önemli bir etkisi olduğu yönündedir. Yamen vd. (2018) çalışmalarında kurumsal çevre kalitesinin vergi kaçakçılığına etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. 27 Avrupa Birliği ülkesine ait 2004 – 2014 dönemi verilerinin yer aldığı çalışma Lineer Karma Model yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar eski AB üye ülkelerinde

düzenleme kalitesi, hesap verebilirlik, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve hükümetin etkinliğinin vergi kaçakçılığı düzeylerinin önemli belirleyicileri olduğu yönündedir. Awotomilusi vd. (2019) Nijerya üzerine yapmış oldukları çalışmalarında hesap verilebilirlik ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. 1984 – 2017 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışma regresyon analiz yöntemi ile tahmin edilmiştir. Bulgular hesap verilebilirlik ile vergi gelirleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu yönündedir. Sobhkhiz vd. (2019) çalışmalarında vergi sisteminin hesap verebilirliğinin vergi mükelleflerinin gönüllü vergi uyumunu iyileştirme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Mazandaran / İran'da 334 vergi mükellefinin yer aldığı çalışma Smart PLS programı kullanılarak kısmi en küçük kareler yol modellemesi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; vergi sisteminin hesap verebilirliğinin vergi mükelleflerinin vergi sisteminin meşruluğu algısını etkileyerek vergiye gönüllü uyumu artırdığını göstermiştir. Chukwunwike vd. (2021) Nijerya üzerine yapmış oldukları çalışmalarında hesap verebilirlik ile vergi geliri arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi ve aralarındaki nedensel ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. 1995 – 2020 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışma en küçük kareler metodu ve Granger nedensellik analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada hesap verebilirlik ile vergi gelirleri arasında her iki yönde de anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çetin (2021) çalışmasında gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kalitenin vergi gelirleri üzerindeki etkisi araştırmıştır. 25 gelişmekte olan ülkenin 2008-2018 yılları arasındaki verileri kullanılarak dinamik panel veri analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; demokrasi ve hesap verilebilirlik düzeyinin artmasının vergi gelirlerini artırdığı yönündedir. Günay ve Topal (2021) çalışmalarında Sahra Altı Afrika (SAA) ülkelerinde yönetim kalitesinin vergi gayreti üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemiştir. 37 SAA ülkesinin 2002 - 2015 dönemini kapsayan verileri geleneksel panel veri modelleri ve Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu (Sys-GMM) ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar hesap verilebilirlik ile vergi gayreti arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu yönündedir.

Siyasi İstikrar ve Vergi Kaçırma

Siyasi istikrarsızlık dönemlerinde vergi mükellefleri vergi ödemenin maliyet ve faydaları konusunda belirsizlikle karşı karşıya kalmaktadır. Mükelleflerin geleceğe dair belirsizlikleri olduğunda nakit tutma ve vergiye ilişkin sorumluluklarını erteleme ya da bu sorumluluklarını yerine getirmeme olasılıkları daha yüksektir (Khalter, 2023: 5). Ayrıca siyasi istikrarsızlık dönemlerinde mükelleflerin vergi affi ile ilgili beklentilerinin de yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğunda siyasi istikrarsızlık ile vergi kaçırma arasındaki ilişki de güçlenmektedir (Nimer vd., 2022: 7).

Nitekim Aizenman ve Jinjark (2005) çalışmalarında Katma Değer Vergisi'nin (KDV) tahsilat verimliliğini açıklayan ekonomi politikası ve yapısal faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada 1970 - 99 dönemi 44 ülkeden elde edilen veriler regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, siyasi istikrarın korunması ve siyasi katılımın kolaylığı halinde KDV'nin verimliliğinin arttığını göstermiştir. Mutascu vd. (2011) çalışmalarında vergi düzeyi ile siyasi istikrar arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. 59 ülkeye ait 2002 – 2008 dönemi verilerinin yer aldığı çalışma VAR modeli ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar vergi düzeyinin artmasında siyasi istikrarın belirleyici olduğu yönündedir. Samimi vd. (2012) çalışmalarında Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yer alan seçilmiş gelişmekte olan ülkelerde siyasi istikrarın enflasyon vergisi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 2003 - 2008 dönemi 17 ülke verilerinin yer aldığı çalışma regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; siyasi istikrar ile enflasyon vergisi arasında negatif bir ilişki olduğunu, siyasi istikrar ne kadar yüksekse enflasyon vergisinin de o kadar düşük olduğu yönündedir. Elbahnasawy (2020) çalışmasında hidrokarbon üreten ülkelerdeki siyasi istikrar ile vergi gayreti arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamıştır. 1992 - 2005 dönemi için hidrokarbon üreten 30 ülke verilerinin yer aldığı çalışma GMM ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar siyasi istikrarın vergi gayretini artırdığını ayrıca hidrokarbon dışı kaynaklardan elde edilen gelirlerle ilişkili olduğunu göstermiştir. Mohammed ve Sanusi (2020)

çalışmalarında yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve hesap verebilirlik gibi yönetim göstergelerinin vergi gelirleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 2009 - 2018 dönemi 15 Batı Afrika ülkesi değişkenlerinin yer aldığı çalışma regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada yolsuzluğun kontrolü ve siyasi istikrar ile vergi geliri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nimer vd. (2022) çalışmalarında iyi yönetim algısının vergi kaçakçılığı üzerindeki etkisini gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için incelemişlerdir. 2005 – 2015 dönemi verilerinin yer aldığı çalışma en küçük kareler yöntemi ve Lineer Karma Model yöntemi ile tahmin edilmiştir. Sonuçlar, insanların kamu yönetimi algılarının ve devlet kurumlarının kalitesinin vergi kaçırma davranışını etkileyen temel unsurlar olduğunu ayrıca hukukun üstünlüğü ve siyasi istikrar değişkenlerinin gelişmekte olan ülkelerde vergi kaçırma davranışını önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Mebratu (2023) çalışmasında Sahra Altı Afrika ülkelerinde vergi geliri verimsizliğinin nedenlerini araştırmıştır. Çalışma 2000 - 2021 yıllarına ait ikincil bir veri seti kullanılarak yarı normal, üstel-normal ve kesik-normal tahmin teknikleri ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen en önemli sonuç politik risk değişkenlerinin vergi gelirlerinin verimsizliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğudur. Bu bağlamda çalışmaya ilişkin ilk hipotez şu şekilde oluşturulmuştur.

H₁: Demokratik kalite ile vergi kaçırma arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Teknik Kalite ve Vergi Kaçırma

Hükümet Etkinliği ve Vergi Kaçırma

Hükümet etkinliği, hükümet politikalarının verimliliğini ve hükümetlerin bu politikaların uygulanmasından ne kadar sorumlu olduğunu ifade etmektedir (Rashid vd., 2021: 93). Bu bağlamda vergi mükellefleri hükümetin etkin ve verimli çalıştığını gözlemliyorsa vergi kaçırmaya ilişkin eğilimleri daha az olacaktır. Öte yandan vergi mükellefleri hükümetin verimsiz olduğunu ve kaynaklarını optimum şekilde kullanmadığını düşünüyorsa, vergileri yüksek maliyetli olarak algılamakta ve vergi ödememeyi seçmektedir (Nimer vd., 2022: 7). Ampirik olarak, birçok çalışmada da hükümet etkinliği ile vergi kaçırma arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişkinin olduğu görülmüştür. Savic vd. (2015) çalışmalarında 13 Avrupa ülkesinde veri zarflama analizi ve regresyon analizini kullanarak etkin ve verimli vergi idaresinin vergi kaçırma üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Her iki analizden elde edilen sonuçlar etkin bir vergi idaresine sahip ülkelerin vergi kaçakçılığı düzeyinin önemli ölçüde daha düşük olduğunu göstermiştir. Yamen vd. (2018) çalışmalarında kurumsal çevre kalitesinin vergi kaçakçılığına etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. 27 Avrupa Birliği ülkesine ait 2004 – 2014 dönemi verilerinin yer aldığı çalışma Lineer Karma Model yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar eski AB üye ülkelerinde düzenleme kalitesi, hesap verebilirlik, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve hükümetin etkinliğinin vergi kaçakçılığı düzeylerinin önemli belirleyicileri olduğu yönündedir. Yeni AB üye ülkelerinde ise vergi kaçakçılığını belirleyen tek faktör hükümetin etkinliğidir. Çetin (2021) çalışmasında gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kalitenin vergi gelirleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma 25 gelişmekte olan ülkenin 2008 - 2018 yılları arasındaki verilerini kullanarak dinamik panel veri analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre yolsuzluğun kontrolünün, hukukun üstünlüğünün sağlanmasının, hükümetin etkinliğinin, düzenleyici sistemin kalitesinin, demokrasi ve hesap verebilirlik düzeyinin artmasının vergi gelirlerini pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Khan ve Siddiqui (2021) çalışmalarında Güney Asya üye ülkelerinde kurumsal ve politik çevre kalitesinin (IEQ) vergi kaçakçılığı üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamışlardır. 7 Güney Asya ülkesinin 2006-2015 dönemine ait verilerini içeren çalışma, regresyon analizi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada hesap verebilirliğin, hükümet etkinliğinin, hukukun üstünlüğünün, düzenleyici kalitenin ve otokrasinin vergi kaçakçılığı ile mücadelede önemli olduğu görülmüştür. Mallick (2021) 1990-1991'den 2017-2018'e kadar olan serbestleşme sonrası dönemde Hindistan'ın Merkez, Eyaletler ve Birlik Bölgeleri birleşik hükümetleri için doğrudan ve dolaylı vergi gelirlerinin harekete geçirilmesinde Bilgi ve İletişim Teknolojisi altyapısının ve yönetim kalitesinin rolünü ampirik olarak incelemeyi amaçlamıştır.

Çalışma zaman serisi analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; BİT altyapılarının ve yönetim kalitesinin genel vergi geliri tahsilatları üzerinde önemli bir olumlu etkisinin olmadığını göstermiştir. Rashid vd. (2021) çalışmalarında yönetim kalitesi ve dindarlığın vergi kaçırma üzerindeki etkilerini incelemiştir. 2002 – 2015 dönemi 36 OECD ülkesi verileri En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada hükümet etkinliği, hukukun üstünlüğü ve düzenleme kalitesi ile vergi kaçırma arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bani-Mustafa vd. (2022) çalışmalarında hükümet verimliliğinin vergi kaçakçılığı üzerindeki etkisini etik ve yolsuzluk aracı değişkeni ile belirlemeyi amaçlamışlardır. 2010 – 2015 dönemi 138 ülke verisinin yer aldığı çalışma Lineer Karma Model metodu kullanılarak tahmin edilmiştir. Sonuçlar, hükümet etkinliğinin vergi kaçırmanın azaltılmasında etkili olduğunu ayrıca hükümet etkinliği ile vergi kaçırma arasındaki ilişkide yolsuzluğun kontrolünün tam aracılık etkisinin olduğunu göstermiştir. Khaltar (2023) çalışmasında 112 gelişmekte olan ülkede yönetim kalitesinin ve hükümet açıklığının vergi kaçakçılığı üzerindeki etkisini incelemiştir. 2009 – 2018 dönemini kapsayan çalışma regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; hükümet etkinliğinin, düzenleme kalitesinin, yolsuzluğun kontrolünün hükümet açıklığının benimsenmesi aracılığıyla vergi kaçakçılığıyla mücadelede katkıda bulunduğu yönündedir.

Düzenleme Kalitesi ve Vergi Kaçırma

Düzenleme kalitesi, hükümetlerin etkin politikalar ve düzenlemeler uygulayarak özel sektörün gelişimini teşvik etme becerisine ilişkin algıyı ölçmektedir (Rashid, 2021: 94). Özellikle vergi düzenlemelerinin kalitesinde bir artış olması dolayısıyla vergi karmaşıklığından kaynaklanan sorunların azalmasıyla özel sektörün hükümetle daha olumlu etkileşime gireceği görülmektedir. Özel sektör ile hükümet arasında basit ve adil düzenlemelerle kurulan iyi bir ilişki, vergi uyumunun daha yüksek olmasını sağlamaktadır (Khalter, 2023: 5).

Syadullah ve Wibowo (2015) çalışmalarında ASEAN ülkelerinde iyi yönetişimin vergi gelirleri üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. 2003 – 2012 dönemi verileri regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonuçları yolsuzluğun kontrolü, söz hakkı ve hesap verebilirlik ile siyasi istikrar değişkenlerinin vergi oranları üzerinde negatif yönlü ve güçlü etkilere sahip olduğunu, hukukun üstünlüğü ve düzenleme kalitesinin ise vergi oranları üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Yamen vd. (2018) çalışmalarında kurumsal çevre kalitesinin vergi kaçakçılığına etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. 27 Avrupa Birliği ülkesine ait 2004 – 2014 dönemi verilerinin yer aldığı çalışma Lineer Karma Model yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar eski AB üye ülkelerinde düzenleme kalitesi, hesap verebilirlik, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve hükümet etkinliğinin vergi kaçakçılığını azalttığını göstermiştir. Khan ve Siddiqui (2021) çalışmalarında Güney Asya üye ülkelerinde kurumsal ve politik çevre kalitesinin (IEQ) vergi kaçakçılığı üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamışlardır. 7 Güney Asya ülkesinin 2006 – 2015 dönemi verilerinin yer aldığı çalışma regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada hesap verebilirliğin, hükümet etkinliğinin, hukukun üstünlüğünün, düzenleme kalitesinin ve otokrasinin vergi kaçakçılığı ile mücadelede önemli olduğu görülmüştür. Rashid vd. (2021) çalışmalarında yönetim kalitesi ve dindarlığın vergi kaçırma üzerindeki etkilerini incelemiştir. 2002 – 2015 dönemi 36 OECD ülkesi verileri En Küçük Kareler Yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; hükümet etkinliği, hukukun üstünlüğü ve düzenleme kalitesi ile vergi kaçırma arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Literatürde yer alan ampirik çalışmalar düzenleyici kaliteye ilişkin olumlu algının vergi uyumluluğunun artmasında önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir.

Hukukun Üstünlüğü ve Vergi Kaçırma

Hukukun üstünlüğü; hükümetin toplum için kanunları uygulama becerisine ilişkin algıyı ve özellikle bu kanunların, sözleşmenin, mülkiyet haklarının, polis ve mahkemelerin kalitesiyle suç ve şiddet ne kadar iyi

ele aldığına ilişkin algıyı ölçmektedir. Mükelleflerin vergi kanunlarının zayıf olduğuna, vergi kaçakçılığının tespit edilemeyeceğine ve ceza verilmeyeceğine ilişkin algıları yüksekse vergi ödemekten kaçınacaklardır (Nimer vd., 2022: 7). Nitekim Epaphra ve Massawe (2017) çalışmalarında kurumsal ve yapısal değişkenlerin vergi gelirleri üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. 1996 - 2016 dönemi 30 Afrika ülkesi verilerinin kullanıldığı çalışma sabit etkiler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada hukukun üstünlüğüne ilişkin olumlu algının vergi gelirlerini özellikle de dolaylı vergileri artırma eğiliminde olduğu bulgulanmıştır. Djayasinga ve Prasetyo (2019) çalışmalarında 30 ülkenin 2002 - 2014 yılları arasındaki verilerini kullanarak iyi yönetim ve vergi itaati arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. Sabit etkiler modeli ile tahmin edilen sonuçlar hukukun üstünlüğü ile vergi itaati arasındaki ilişkinin pozitif ve güçlü olduğu yönündedir. Rashid vd. (2021) 2002 – 2015 dönemi verilerini kullanarak 36 OECD ülkesinde yönetim kalitesi ve dindarlığın vergi kaçakçılığı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışma en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar hukukun üstünlüğü ile vergi kaçırma arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu yönündedir. Nimer vd. (2022) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapmış oldukları çalışmalarında bireylerin kamu yönetimi algıları ve devlet kurumlarının kalitesi ile vergi kaçırma davranışı arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışma en küçük kareler (OLS) modeli ve doğrusal karma modelleme ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar hukukun üstünlüğünün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde vergi kaçırma davranışını önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Yolsuzluğun Kontrolü ve Vergi Kaçırma

Yolsuzluk, kişisel çıkar elde etmek için kamu gücünün kötüye kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Picur ve Riahi-Belkaoui, 2006). Yolsuzluğun kontrolü ise hükümetin kişisel kazanç için güç kullanımını önleme becerisine ilişkin algıyı ölçmektedir (Rashid, 2021: 94). Yolsuzluk arttığında hükümet yetkililerine olan güven azalmaktadır. Bu doğrultuda vergi mükelleflerinin vergilemeye ilişkin hile yapma, vergi raporlarını manipüle etme fırsatları artmakta ve vergi kaçırma eğilimleri artmaktadır (Khalter, 2023: 5).

Literatürde yer alan çalışmalarda da yolsuzluk ile vergi kaçırma arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Alon ve Hageman (2013) 2005 yılı İş Ortamı ve Kurumsal Performans Araştırması verilerini kullanarak yolsuzluk ile vergi uyumu arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. 22 Eski Sovyet ülkesinde faaliyet gösteren 5.000 firma üzerinde yapılan araştırmadan elde edilen veriler çoklu regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada yüksek düzeyde yolsuzluğun vergi uyumunu azalttığı görülmüştür. Ajaz ve Ahmad (2010) çalışmalarında kurumsal değişkenlerin (yolsuzluk ve yönetim) ve yapısal değişkenlerin (kişi başına gelir, sanayi üretiminin GSYH içindeki payı, tarımın GSYİH içindeki payı, enflasyon ve ticari açıklık) toplam vergi gelirleri üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. 1990-2005 dönemi için 25 gelişmekte olan ülkeye ait panel verilerin yer aldığı çalışma GMM metodu ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar yolsuzluk ile vergi gelirleri arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu, yolsuzluğun vergi gelirlerinde önemli azalmalara neden olduğu yönündedir. Alm vd. (2016) çalışmalarında vergi memurlarına rüşvet verilmesinin firmanın vergi kaçakçılığı kararlarını nasıl etkilediğini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmalarında İş Ortamı ve İşletme Performansı Anketi'nde yer alan 32 farklı ülkeden 16.000'den fazla firmaya ait veriler kullanılmıştır. Karma model kullanılarak tahmin edilen çalışmadan elde edilen sonuçlar vergi kaçakçılığının büyük ölçüde artmasının yolsuzluktan kaynaklandığını, vergi müfettişlerinin rüşvet talep etmelerinin vergiler için rapor edilen satışlarda yüzde 4 ile 10 arasında bir azalmaya neden olduğu yönündedir. Gupta (2007) çalışmasında 105 ülkede vergi geliri performansının temel belirleyicilerini belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışma 1980-2004 dönemi verileri kullanılarak dinamik panel metodu ile tahmin edilmiştir. Sonuçlar yolsuzluk ile vergi gelirleri arasında negatif yönlü ve güçlü bir ilişkinin olduğu yönündedir. Hunady ve Orviska (2015) çalışmalarında yolsuzluğun vergi gelirleri üzerindeki etkilerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada OECD ülkeleri ve Latin Amerika ülkelerine ait 1998 - 2013 dönemi verileri kullanılmıştır. Sabit etkiler ve rassal etkiler yöntemi ile tahmin edilen çalışmadan elde

edilen sonuçlar yolsuzluğun toplam vergi gelirini azalttığı yönündedir. Çalışmada ayrıca yolsuzluğun vergi gelirleri üzerindeki olumsuz etkisinin gelir vergilerinden ziyade tüketim vergileri için daha belirgin olduğu görülmüştür. Syadullah ve Wibowo (2015) çalışmalarında iyi yönetişimin vergi gelirleri üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. 25 ASEAN ülkesinin 2003 - 2012 dönemine ait verileri çalışmaya dahil edilmiş ve çoklu regresyon analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak yolsuzluğun kontrolünün vergi gelirlerini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Arif ve Rawat (2018) çalışmalarında EAGLE ülkelerinde yolsuzluk ve yönetişimin vergi geliri tahsilatı üzerindeki etkisini ele almışlardır. Çalışmada 10 EAGLE ülkesine ait 2001 - 2015 dönemi verileri kullanılmıştır. Havuzlanmış ortalama grup metodu ile tahmin edilen çalışmadan elde edilen bulgular, yolsuzluk ve yönetişimin gelişmekte olan ekonomilerin vergi geliri tahsilatı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Hussain vd. (2022) çalışmalarında yolsuzluk yönetim ve kamu gelirleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışma 96 ülkenin 2005 – 2020 dönemi panel verileri kullanılmış ve sabit etkiler metodu ile tahmin edilmiştir. Bulgular, yolsuzluğun kamu gelirlerini önemli ölçüde azalttığı yönündedir. Yaru ve Raji (2022) çalışmalarında 29 Sahra Altı Afrika ülkesinde yolsuzluğun yönetim göstergelerinin vergi geliri performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada 2002 – 2016 dönemi verileri kullanılmış ve çalışma dinamik panel veri modelleme metodu ile tahmin edilmiştir. Bulgular yolsuzluğun vergi geliri performansı üzerinde negatif yönlü ve önemli bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Bu doğrultuda çalışmaya ilişkin ikinci hipotez şu şekilde oluşturulmuştur.

H₂: Teknik kalite ile vergi kaçırma arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

METODOLOJİ

Veri Seti

Çalışmada, hükümet kalitesinin vergi kaçırma üzerindeki etkisinin belirlenebilmesi için 2003 – 2022 dönemi 31 OECD üyesi ülkeye ait yıllık veriler kullanılmıştır.

Çalışmada bağımlı değişken vergi kaçırma değildir. Vergi kaçırma değişkeni Schneider (2022) tarafından MIMIC yaklaşımı ile hesaplanan bir değişkendir. MIMIC yaklaşımı, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün doğrudan gözlemlenebilir bir olgu olmadığı, ancak kayıt dışı ekonomide çalışmanın niceliksel olarak ölçülebilir nedenlerini (vergi yükü ve düzenleme miktarı gibi) ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yansıtıldığı göstergeleri (nakit ve kurumsal işgücüne katılım oranı gibi) kullanarak yaklaşık olarak tahmin etmenin mümkün olduğu fikrine dayanmaktadır (Yamen vd., 2018; Nimer vd., 2022; Schneider, 2022).

Yönetim kalitesi demokratik kalite ve teknik kalite olarak kategorize edilmiştir. Demokratik kalite, siyasi durumla ilgili hesap verebilirlik ve siyasi istikrar göstergelerinin ortalaması alınarak hesaplanırken; teknik kalite, kurumsal kalite ve verimlilikle ilgili hükümet etkinliği, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü göstergelerinin ortalaması alınarak belirlenmiştir (Ott, 2011; Keyifli ve Dağ, 2022).

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlanması

Kategori	Değişken Adı	Tanımı	Kaynağı	
Bağımlı Değişken	Vergi Kaçırma	Kayıt Dışı Ekonomi / GSYH	Schneider (2022)	
Bağımsız Değişkenler	Demokratik Kalite	Hesap Verilebilirlik	“İfade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve medya özgürlüğüne ilişkin algıların yanı sıra bir ülkenin vatandaşlarının hükümetlerini seçme sürecine ne ölçüde katılabildiklerini yansıtmaktadır. Endeks -2.5 ile 2.5 arasında değişmektedir. Endeks değerinin -2.5'e yaklaşması bir ülkenin katılım ve hesap verebilirlik açısından iyi durumda olmadığını göstermektedir.”	World Bank
		Siyasi İstikrar	“Siyasi nedenli şiddet olasılığına ilişkin algıları ölçmektedir. Endeks, -2,5 ile 2,5 arasında değişen değerler almakta, endeks değerinin -2,5'e yaklaşması, o ülkenin siyasi istikrar konusunda iyi düzeyde olmadığını göstermektedir.”	World Bank
	Teknik Kalite	Hükümet Etkinliği	“Kamu hizmetlerinin kalitesi, siyasi baskılardan bağımsızlık derecesi, politika oluşturma ve uygulama kalitesi ve hükümetin bu politikalara bağlılığının güvenilirliğine ilişkin algıları yansıtmaktadır. -2,5 ile 2,5 arasında değişen endeks değerinin -2,5'e yaklaşması hükümet etkinliğinin iyi düzeyde olmadığını göstermektedir.”	World Bank
		Düzenleyici Kalite	“Vergilemenin yatırım teşvikleri üzerindeki etkisi, yatırım özgürlüğü, fiyat kontrolleri, vergi adaleti, haksız rekabet uygulamaları vb. alt göstergelerden oluşmaktadır. Endeks, -2,5 ile 2,5 arasında değişmekte, endeks değerinin -2,5'e yaklaşması, devletin düzenleyici hizmetlerinde kalite bakımından iyi düzeyde olmadığını göstermektedir.”	World Bank
		Hukukun Üstünlüğü	“Yargı bağımsızlığı, yargı sürecinin adilliği, yargı sürecinin hızlığı, özel mülkiyet ve fikri mülkiyet haklarının korunması, mahkeme kararlarının icra derecesi vb. alt göstergelerden oluşmaktadır. -2,5 ile 2,5 arasında değişen endeks değerinin -2,5'e yaklaşması, ülkede hukukun üstünlüğünün iyi düzeyde olmadığını göstermektedir.”	World Bank
		Yolsuzluğun Kontrolü	“Yerel yönetimlerde, parlamentoda, vergi tahsilatında güvenlik güçleri vb., kurumlarda yolsuzluk düzeyi, kamu görevlileri arasında yolsuzluk derecesi, halkın politikacılar güveni, düzensiz ödemeler ve rüşvet, kamu fonlarının amacına uygun kullanılmaması, kamu sektöründe şeffaflık ve hesap verebilirlik vb. alt göstergelerden oluşmaktadır. Endeks, -2,5 ile 2,5 arasında değerler almakta olup, değerin -2,5'e yaklaşması, ülkenin yolsuzluğun kontrolü bakımından iyi düzeyde olmadığını göstermektedir.”	World Bank
Kontrol Değişkenleri	Kişi Başına Düşen Milli Gelir		World Bank	
	Enflasyon Oranı		World Bank	
	İşsizlik Oranı		International Labour Organization	
	Tarım / GSYH		World Bank	
	Nüfus		World Bank	

Modelde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2'de sunulmuştur. Ele alınan ülkelerde 2003 - 2022 döneminde vergi kaçırmanın ortalaması 18,94; en yüksek olduğu ülke Hırvatistan (27,10), en düşük olduğu ülke ise Avusturya (6,10)'dur. Demokratik kalitenin ortalaması 1,800; en yüksek olduğu ülke Finlandiya (3,40) en düşük olduğu ülke Türkiye (-2,61) dir. Teknik kalitenin ortalaması 4,427; en yüksek olduğu ülke Danimarka (8,70), en düşük olduğu ülke ise Türkiye (-1,370) dir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Vergi Kaçırma	18,94	7,560	5,5	35,9
Demokratik Kalite	1,800	0,893	-2,614	3,403
Teknik Kalite	4,427	2,502	-1,370	8,703
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	35109.78	24851.52	2679.406	133590.1
Enflasyon Oranı	3,173	4,847	- 4,478	72,308
İşsizlik Oranı	8,044	4,120	2,01	27,47
Tarım / GSYH	2,364	1,698	0,195	12,705
Nüfus	6,923	0,600	5,600	7,931

Metodoloji

Araştırma kapsamında yönetim kalitesi ve vergi kaçırma arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla çok değişkenli regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla IBM AMOS 27 Programı kullanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak veri setinin normal dağılıma sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerleri incelenmiştir. Çalışmada Skewness değerlerinin 0,120;2,005, Kurtosis değerlerinin ise -0,481; 6,178 arasında olduğu görülmüş dolayısıyla veri setinin normal dağılıma sahip olmadığı tespit edilmiştir. Normal dağılımda Skewness ve Kurtosis değerlerinin - 1.5 ile + 1.5 arasında bir değer alması beklenmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). VIF değerlerinin 1,298 – 4,763 arasında olduğu ve değerlerin $10 > u$ geçmemesi nedeniyle çalışmada çoklu doğrusallık sorunu olmadığı tespit edilmiştir. Uç değerlerin tespiti amacıyla hesaplanan en yüksek Cook değeri 0,056 en yüksek Leverage değeri ise 0,364'dır. Veri setinde uç değerin olmadığı görülmüştür. Otokorelasyon olup olmadığını belirlemek amacıyla Durbin – Watson değeri hesaplanmış bu değer 0,227 olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda veriler arasında pozitif otokorelasyon sorunu olduğu ve veri setinin normal dağılıma sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışma değişen varyans testi kullanılarak tahmin edilmiştir.

Çalışmada değişkenler arası korelasyon katsayıları da analiz edilmiş ve korelasyon katsayılarına ilişkin bilgiler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Değişkenler Arası Korelasyon

Değişkenler	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]
Vergi Kaçırma [1]	1	-0,64**	-0,80**	-0,77**	0,346**	0,333**	0,727**	-0,14**
Demokratik Kalite[2]	-0,64**	1	0,81**	0,628**	-0,43**	-0,39**	-0,75**	-0,38**
Teknik Kalite [3]	-0,80**	0,807**	1	0,766**	-0,37**	-0,40**	-0,73**	-0,13**
Kişi Başına Düşen Milli Gelir [4]	-0,77**	0,628**	0,77**	1	-0,23**	-0,38**	-0,64**	-0,15**
Enflasyon Oranı [5]	0,35**	-0,43**	-0,37**	-0,24**	1	-0,014	0,409**	0,068
İşsizlik Oranı[6]	0,333**	-0,39**	-0,40**	-0,39**	-0,014	1	0,302**	0,137**
Tarım / GSYH[7]	0,727**	-0,75**	-0,73**	-0,64**	0,409**	0,302**	1	0,169**
Nüfus [8]	-0,14**	-0,38**	-0,13**	-0,15**	0,068	0,137**	0,169**	1

Not: ** p < 0,001; * p < 0,05 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkileri veren Pearson korelasyon katsayısı incelendiğinde, değişkenler arasındaki en güçlü pozitif ilişkinin demokratik kalite ile teknik kalite arasında ($r=0,807$), en güçlü negatif ilişkinin ise vergi kaçırma ile teknik kalite arasında ($r=-0,803$) olduğu görülmektedir.

Bulgular

2003 - 2022 dönemi 31 OECD ülkesini kapsayan çalışmada çoklu regresyon analizi kullanılarak yönetim kalitesinin vergi kaçırma üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Regresyon analiz sonuçları Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 4: Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: Vergi Kaçırma					
Bağımsız Değişkenler	b	S. Hata ₁	S. Hata ₂	t –ist	Prob.
Sabit Terim	51,5142	2,123	1,9998	25,7602	0,000
Demokratik Kalite	-0,5086	0,3189	0,3036	-1,6755	0,094
Teknik Kalite	-0,9279	0,1147	0,1202	-7,7186	0,000
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	-0,0001	0,0001	0,0001	-14,7466	0,000
Enflasyon Oranı	0,0567	0,0314	0,0263	2,1567	0,031
İşsizlik Oranı	0,0157	0,0364	0,0348	0,4518	0,651
Tarım / GSYH	1,1416	0,1279	0,1400	8,1559	0,000
Nüfus	-3,8430	0,2533	0,2322	-16,5501	0,000
Tanımlayıcı İstatistikler					
R ²	0,815		Düzeltilmiş R ² 0,813		
F-Test	F(7-612) = 384,689 **		Koanker – LM Test LM = 38,587**		

Not: ** p < 0,001; * p < 0,05 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. S. Hata₂ değişen varyans sorunu robust edilmiş standart hatalardır.

Demokratik kalite (hesap verilebilirlik ve siyasi istikrar) ile vergi kaçırma arasında negatif yönlü bir ilişki beklenmekte demokratik kalite arttıkça vergi kaçırmanın azalacağı varsayılmaktadır. Nitekim bu çalışmada da de demokratik kalite ile vergi kaçırma arasında % 10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişkinin olduğu, H₁ hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Elde edilen bu bulgu Yamen vd., 2018; Awotomilusi vd. 2019; Sobhkhiz vd. 2019; Chukwunwike vd. 2021; Çetin 2021; Günay ve Topal 2021; Aizenman ve Jinjark 2005; Mutascu vd. 2011; Elbahnasawy 2020; Nimer vd. 2022 ve Mebratu 2023 çalışmalarından elde edilen sonuçlar ile uyumludur.

Teknik kalite ile vergi kaçırma arasında beklendiği gibi negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu dolayısıyla H₂ hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Nitekim teknik kalite (hükümet etkinliği, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü) arttıkça vergi kaçırma eğiliminin azalması beklenmektedir. Elde edilen bu sonuçlar Gupta 2007; Ajaz ve Ahmad 2010; Alon ve Hageman 2013; Hunady ve Orviska 2015; Savic vd. 2015; Epaphra ve Massawe 2017; Djayasinga ve Prasetyo 2019; Günay ve Topal 2021; Khan ve Siddiqui 2021; Rashid vd. 2021; Bani-Mustafa vd. 2022; Nimer vd. 2022; Hussain vd. 2022 ve Yaru ve Raji 2022 tarafından yapılan çalışma sonuçları ile uyumludur.

Kontrol değişkenlerine bakıldığında kişi başına düşen milli gelir katsayısı -0,0001 olup % 1 düzeyinde anlamlıdır. Kişi başına düşen milli gelir arttıkça vergi kaçırma azalmaktadır ancak bu etkinin oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgu Patwary ve Rashid 2018; Mallick 2020; Rashid vd., 2021; Rashid vd., 2022 ve Khaltar, 2023 çalışmalardan elde edilen bulgular ile uyumludur. Enflasyon katsayısı 0,057 olup % 5 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Nitekim Rashid vd., 2022 tarafından yapılan çalışmalarda da enflasyon oranı arttıkça vergi kaçırmanın arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer bir kontrol değişkeni olan Tarım / GSYH değişkeni katsayısı 1,14 olup % 1 düzeyinde anlamlıdır. Tarımın milli gelir içerisindeki payı arttıkça vergi kaçırmanın da artacağı görülmektedir. Rashid vd., 2021; Rashid vd., 2022 ve

Nimer vd. 2022 tarafından yapılan çalışmalarda da tarımın milli gelirdeki payı arttıkça vergi kaçırmanın artacağı bulgulanmıştır. Nüfus ile vergi kaçırma arasında da negatif yönlü ve % 1 düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Elde edilen bu bulgu Khaltar, 2023 tarafından yapılan çalışma sonuçları ile uyumludur.

İşsizlik ile vergi kaçırma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, 2003 – 2022 dönemine ilişkin 31 OECD ülkesinde regresyon analizinden yararlanılarak vergi kaçırma ile yönetim kalitesi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada yönetim kalitesi demokratik kalite ve teknik kalite olarak kategorize edilmiştir. Demokratik kalite; hesap verilebilirlik ve siyasi istikrar göstergelerinin teknik kalite ise; hükümet etkinliği, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü göstergelerinin ortalamaları alınarak oluşturulmuştur.

Çalışmadan elde edilen bulgular OECD ülkeleri bağlamında yönetim kalitesini oluşturan demokratik kalite ve teknik kalite arttıkça vergi kaçırmanın azaldığını göstermektedir. OECD ülkelerinde demokratik katılım düzeyindeki artış, siyasi istikrar, kamu hizmetlerinin kalitesi, hükümetin politika oluşturma ve uygulama kalitesi, hükümetin bu politikalara bağlılığının güvenilirliği, yatırım özgürlüğü, fiyat kontrolleri, vergi adaletinin sağlanmış olması, yargı bağımsızlığı, yargı sürecinin adil ve hızlı olması, kamu sektöründe şeffaflık ve hesap verebilirliğin yüksek olduğu algısı iyi yönetim ile bağdaşmaktadır. İyi yönetim algısının yüksek olduğu ülkelerde vergi kaçırma motivasyonu azalmaktadır. Elde edilen bu sonuç vergi kaçırma düzeyini azaltmak için yönetim kalitesinin artırılması ve bu kapsamda yapılacak düzenlemelerin bir politika müdahalesi olarak vurgulanması gerektiğini göstermektedir. Bu ülkelerde hükümet ve vergi otoritesi, vergi gelirlerini güvence altına almak için yönetim kalitesini ve etkinliğini arttırmaya yönelik politikalara ağırlık vermelidir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışmada vergi kaçırma değişkeni kayıt dışı ekonominin milli gelir içerisindeki payı olarak alınmıştır, vergi kaçırmanın gerçek rakamını yansıtmayabilir. Kayıt dışı ekonomilerin kullanımı vergi kaçakçılığının boyutunu ölçmek için önemli bir göstergedir ancak vergi kaçakçılığını tahmin etmeye yönelik her yaklaşımın kendi sınırlamaları da söz konusudur. Çalışmada MIMIC modeli kullanılarak bu sınırlamanın etkisi en aza indirilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak, çalışmada OECD ülkeleri verileri kullanılmıştır. Bu bağlamda ilerleyen çalışmalarda daha farklı ülke grupları daha fazla sayıda ülke verilerine yer verilebilir, ülkeler arası karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca araştırma modeline eğitim düzeyi, kalkınma endeksleri gibi farklı değişkenlerin eklenmesi daha kapsamlı sonuçlara ulaşmak açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Aizenman, J. and Jinjark Y. (2005). The collection efficiency of the value added tax: theory and international evidence. NBER Working Paper No: 11539, <http://www.nber.org/papers/w11539>.

Ajaz, T. and Ahmad, E. (2010). The effect of corruption and governance on tax revenues. *The Pakistan Development Review*, 49(4), 405 – 417.

Alm, J., Martinez-Vazquez, J. and McClellan, C. (2016). Corruption and firm tax evasion, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 124, 146 – 163.

- Alon, A. and Hageman, A. M. (2013). The impact of corruption on firm tax compliance in transition economies: whom do you trust?. *Journal of Business Ethics*, 116(3), 479 - 494.
- Androniceanu, A., Gherghina, R. and Ciobanaşu, M. (2019). The interdependence between fiscal public policies and tax evasion. *Administratie si Management Public*, (32), 32 – 41.
- Arif, I. And Rawat, A. S. (2018). Corruption, governance, and tax revenue: evidence from EAGLE countries. *Journal of Transnational Management*, 23(2-3), 119 – 133.
- Awotomilusi, N. S., Akintoye, I. R. and Adegbe, F. F. (2019). Influence of voice and accountability on tax revenue in Nigeria. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*, 3(4), 81 – 89.
- Bani-Mustafa, A., Nimer, K., Uyar, A. and Schneider, F. (2022), Effect of government efficiency on tax evasion: the mediating role of ethics and control of corruption. *International Journal of Public Administration*, <https://doi.org/10.1080/01900692.2022.2086262>.
- Barone, G. and Mocetti, S. (2011). Tax morale and public spending inefficiency. *International Tax and Public Finance*, 18(6), 724 – 749.
- Barrios, S., Greve B., Hussain, M. A., Paulus, A., Picos, F. and Riscado, S. (2017). Measuring the fiscal and equity impact of tax evasion: evidence from Denmark and Estonia. JRC Working Papers on Taxation and Structural Reforms No 05/2017, <https://joint-research-centre.ec.europa.eu/system/files/2017-12/jrc109629.pdf>, Erişim Tarihi: 22.11.2023.
- Bird, R. M., Martinez-Vazquez, J. and Torgler, B. (2008). Tax effort in developing countries and high income countries: the impact of corruption, voice and accountability. *Economic Analysis & Policy*, 38(1), 55 – 71.
- Chukwunwike, O. D., Ofoegbu, G. N., Amara, Felix, M. and Okafor, R. G. (2021). Government accountability and tax revenue: evidence from Nigeria. *African Journal of Business and Economic Research (AJBER)*, 16(4), 159 – 179.
- Çetin, İ. (2021). Kurumsal Kalite Ve Vergi Gelirleri İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Analiz. *Vergi Raporu*, 260, 188 – 200.
- Djayasinga, M. and Prasetyo, T. J. (2019). The effect of government effectiveness, rule of law and control of corruption toward tax obedience. *Religacion Revista de Ciencias Sociales y Humanidades*, 4(16), 136 – 143.
- Elbahnasawy, N. G. (2020). Democracy, political instability, and government tax effort in hydrocarbon-dependent countries. *Resources Policy*, 65, 1 – 16.
- Epaphra, M. and Massawe, J. (2017). Corruption, governance and tax revenues in Africa. *Business and Economic Horizons*, 13(4), 439 – 467.
- Gupta, A. S. (2007). Determinants of Tax Revenue Efforts in Developing Countries. IMF Working Paper. WP 07/84, <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Determinants-of-Tax-Revenue-Efforts-in-Developing-Countries-21040>, Erişim Tarihi: 02.11.2023.
- Günay, H.F., ve Topal, M.H. (2021). Does Quality of Governance Affect Tax Effort in Sub-Saharan Africa?. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2) 414 – 434.
- Hunady, J. and Orviska, M. (2015), The effect of corruption on tax revenue in OECD and Latin America countries. Theoretical and Practical Aspects of Public Finance Conference, Prag.
- Hussain, T., Maitlo, S., Raza-ul-Mustafa, A. and Mujahid, H. (2022). Corruption, governance, and government revenue. *Journal of History and Social Sciences*, DOI: 10.46422/jhss.v13i2.228.
- Keyifli, N. ve Dağ, M. (2022). Bütçe açığı ve yönetim kalitesi ilişkisi: BRICS-T ülkeleri için bootstrap panel nedensellik analizi. *Journal of Yaşar University*, 17(66), 538 – 557.
- Khaltar, O. (2023). Tax evasion and governance quality: the moderating role of adopting open government. *International Review of Administrative Sciences* 1 – 19.

- Khan, K. and Siddiqui, D. A. (2021). The effect of institutional and political environment quality on tax evasion: evidence from south asian countries. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3941983>, Erişim Tarihi: 15.11.2023.
- Kirchler, E. (2007). *The economic psychology of tax behaviour*. Cambridge University Press
- Kirchler, E. Hoelzl, E. and Wahl, I. (2008). Enforced versus voluntary tax compliance: the “slippery slope” framework. *Journal of Economic Psychology*, 29, 210 – 225.
- Kitapçı, İ. (2015). *Vergi etiği vergi psikolojisi: Verginin sosyo psikolojik teorisi*. (3. Bs.), Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Koç, Ö. E. (2019). Vergilemenin mükellefler üzerindeki psikolojik etkileri: vergiden kaçınma ve vergi kaçırma üzerine bir alan araştırması. *Business and Economics Research Journal*, 10(4), 1015 – 1027.
- Mallick, H. (2021). Do governance quality and ICT infrastructure influence the tax revenue mobilisation? an empirical analysis for India. *Economic Change and Restructuring*, 54, 371 – 415.
- Mebratu, A. A. (2023). Tax revenue inefficiency and political risk factors: the hen or the egg?. *Cogent Business & Management*, 10(1), 1 – 18.
- Mohammed, F. and Sanusi, S. (2020). Quality of governance and tax revenue generation in west africa: a political process theory perspective. *Management & Accounting Review*, 19(1), 213 - 231.
- Mu, R., Fentaw, N. M. and Zhang L. (2023). Tax evasion, psychological egoism, and revenue collection performance: evidence from Amhara region, Ethiopia. *Frontiers in Psychology*, doi: 10.3389/fpsyg.2023.1045537.
- Mutascu, M., Tiwari, A. K. and Estrada, F. (2011). Taxation and political stability. <https://ssrn.com/abstract=1888328>, Erişim Tarihi: 05.11.2023.
- Nimer, K., Bani-Mustafa, A., AlQudah, A., Alameen, M. and Hassanein, A. (2022). Public perceptions of governance and tax evasion: insights from developed and developing economies. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, DOI: 10.1108/JFRA-06-2022-0234.
- Onyeka, V. N. and Nwankwo, C. (2016). The effect of tax evasion and avoidance on Nigeria’s economic growth. *European Journal of Business and Management*, 8(24), 158 – 166.
- Ott, J. C. (2011). Government and happiness in 130 nations: good governance fosters higher level and more equality of happiness. *Social Indicators Research*, 102, 3 – 22.
- Palil, M. R., Malek, M. M. and Jaguli, A. R. (2016). Issues, challenges and problems with tax evasion: the institutional factors approach. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 18(2), 187 – 206.
- Picur, R. D. and Riahi-Belkaou, A. (2006). The impact of bureaucracy, corruption and tax compliance. *Review of Accounting and Finance*, <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/14757700610668985/full/html>, Erişim Tarihi: 11.11.2023.
- Rashid, H. U., Buhayan, S. A., Masud, A. K. and ve Sawyer, A. (2021). Impact of governance quality and religiosity on tax evasion: evidence from OECD countries. *Advances in Taxation*, 29, 89 – 110.
- Samimi, A. J., Abedini, M. and Laharemi, S. H. (2012). Political stability and inflation tax: evidence from MENA region. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 11(1), 85 – 89.
- Saruç, N. T. (2013). *Vergi uyumu: Türkiye ve dünyada güncel gelişmeler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Savic, G., Dragojlovic, A., Vujosevic, M., Arsic, M. and Martic, M. (2015). Impact of the efficiency of the tax administration on tax evasion. *Economic Research*, 28(1), 1138 – 1148.
- Sobhkhiz, M. R., Ashrafi, A. M., Mojibi, T. and Otadi, M. M. (2019). Accountability, legitimacy, and voluntary tax compliance: a case study in tax offices in mazandaran province of Iran. *International Journal of Organizational Leadership*, 8, 38 – 55.

Syadullah, M. and Wibowo, T. (2015). Governance and tax revenue in asean countries. *Journal of Social and Development Sciences*, 6(2), 76 – 88.

Yamen, A., Allam, A., Bani-Mustafa, A. and Uyar, A. (2018). Impact of institutional environment quality on tax evasion: a comparative investigation of old versus new EU members. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 32 (C), 17 – 29.

Yaru, M. A. and Raji, A. S. (2022). Corruption, governance and tax revenue performance in Sub-Saharan Africa. *African Journal of Economic Review*, 10(1), 234 – 25.

Uluslararası Akademik Birikim Dergisi
Yıl: 2023, Cilt: 6, Sayı: 5, ss. 1053-1062

Pazarlamada Sosyal Medya Platformları Ve Metriklerin Rolü

Şevin ABBASOĞLU

Öğr.Gör.Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
Zara Veysel Dursun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
sabbasoglu@cumhuriyet.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9269-8298>

Makale Başvuru Tarihi : 12.11.2023
Makale Kabul Tarihi : 16.12.2023
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023
Makale Türü: Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.10443477

Özet

Anahtar Kelimeler:

Pazarlama, sosyal medya pazarlaması, sosyal medya platformları, sosyal medya metrikleri

Küreselleşen dünya ve gelişen teknolojik olanaklar, işletmeleri ve iş insanlarını dijital dünyada daha çok var olmaya yöneltmiştir. İşletmeler, yapılan faaliyetleri tanıtmak ve kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla, son zamanlarda sosyal medyayı daha aktif kullanmaktadır. Bu platformlardaki beğeni, paylaşım ve yorum metrikleri aracılığı ile, insanların hangi ürün ve hizmetlere ne kadar yakınlık gösterdikleri belirlenmektedir. Bu çalışma ile, sosyal medya metriklerinin işletmelere sunduğu katkılar anlatılmış ve bu alanda faydalı olabilecek öneriler sunulmuştur.

The Role of Social Media Platforms And Metrics in Marketing

Abstract

Key Words:

Marketing, social media marketing, social media platforms, social media metrics

The globalizing world and developing technological opportunities have led companies and business people to be more present in the digital world. Companies have recently been using social media more actively to promote their activities and inform the public. Through the metrics of likes, shares and comments on these platforms, it is determined how close people are to which products and services. In this study, the contributions of social media metrics to companies are explained and suggestions that may be useful in this field are presented.

GİRİŞ

Dünyanın bakış açısı giderek değişmiş ve insanların büyük çoğunluğunun alışveriş yönelimleri fiziksel ortamlardan çevrim içi ortamlara kaymış durumdadır. Yoğun çalışma temposu, insanların kendilerine ayıracakları zamandan çalmakla birlikte çevrim içi platformların sunduğu imkânlar, alışverişin ve dolayısıyla pazarlama faaliyetlerinin bu alanda daha fazla yer almasını sağlamıştır. Dolayısıyla iş insanları günümüzde, işletmelerinin sosyal medya hesapları üzerinden sunulan ürün ve hizmetlerinin gördüğü talebi değerlendirmek amacıyla, metriklerden yararlanmaktadır. Bu ürün ve hizmetlerin beğeni (like) sayısı, yapılan yorum ve değerlendirmeler, tekrar paylaşılma sayısı gibi faktörler, işletmelere gelecek hedeflerine ilişkin öngörü sağlamaktadır. Platformların kullanıcı sayısı ve bu kullanıcıların hangi platformları hangi saat aralığında daha fazla tercih ettiği vb bilgilerin, yapay zekâ programları aracılığı ile tespit edilmesi ve değerlendirmeye tabi tutulması gibi tespitler ile işletmeler, kendi geleceklerine yön verebilmektedir.

SOSYAL MEDYA

Dijital dünyanın getirdiği yenilikler, hayatımıza renk katmakla birlikte, pek çok ortam ve insanla iletişim imkânı sağlamakta ve sonsuz bir dünyanın kapılarını aralamaktadır. Sosyal medyanın, insanlığa kattığı sınırsız imkânlar ve süper hızlı bilgi akışı sayesinde, dünyanın pek çok yerinde aynı anda tüm verilere ulaşmak mümkündür. Her bir insanın ulaşabildiği insan sayısı ve o insanların da ilişki kurduğu insanlar düşünüldüğünde, dünya üzerinde milyonlarca anlık bağlantı kurulabilmektedir.

Gelişen teknoloji ile birlikte bir ağ haline dönüşen platformların sayısız faydasının yanında, olumsuz bazı gelişmelere de sebep olduğu görülmektedir. Bilginin yayılma hızı bilgi; şeffaf ve doğruyken faydalı olmakla birlikte, yanlış bir bilginin de aynı hızla yayılması, dijital platformlarda bilgi kirliliğine sebep olmaktadır. Günlük yaşamda, sosyal medya platformları; Facebook, Instagram ve Twitter gibi yaygın kullanılan ortamların, pek çok bilgiye sahip olduğunu görmekteyiz. Bu anlamda, karşılaşılan her bilgi veya görselin, gerçeği yansıtmama ihtimali olduğu bilinmektedir.

SOSYAL MEDYA PLATFORMLARI

Sosyal medyanın gücü, küreselleşen dünya ve gelişen teknoloji ile birlikte giderek artmış ve günümüzde, her platformda var olmayı başarmıştır. Bu platformların sayısı her geçen gün hızla çoğalmaktadır. Konseptleri birbirinden farklı olsa da, temel hepsinin ortak paylaşım alanı olduğu görülmektedir. İletişimin yoğun yaşandığı iş dünyasında, sosyal yaşamın da var olduğu gerçeği göz ardı edilemeyecek bir boyuttadır. Bu gerçeklik ile bakıldığında, geçmişten günümüze her türlü paylaşımın arttığı söylenebilir. İnsanların sosyal yaşamda aktif olarak yer aldığı platformlar, aşağıdaki tabloda kullanım sıklığı ve aktif kullanıcı sayısı ile birlikte verilmiştir;

Tablo 1: Sosyal Medya Platformları ve Kullanım Oranları

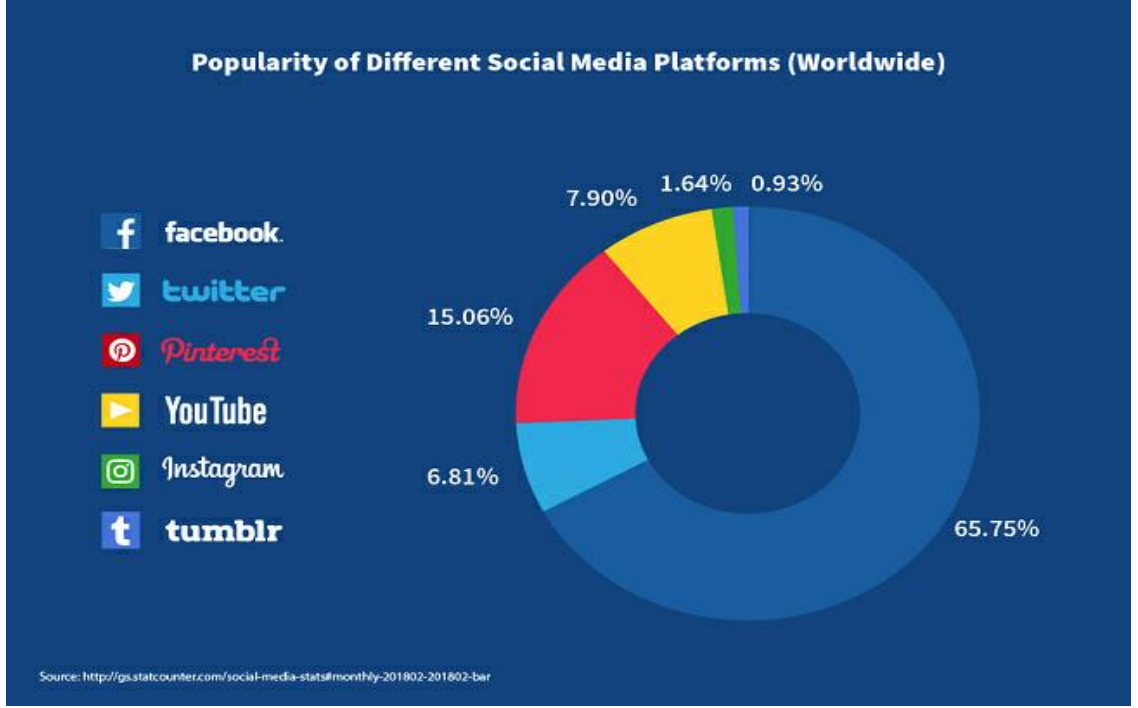
<i>En Sık Kullanılan Sosyal Medya Platformları</i>	<i>Aktif Kullanıcı Sayısı</i>
Facebook	2.9 milyar
YouTube	2.5 milyar
WhatsApp	2 milyar
Instagram	2 milyar
WeChat	1.3 milyar
TikTok	1.05 milyar
Facebook Messenger	931 milyon
Douyin	715 milyon
Telegram	700 milyon
Snapchat	635 milyon
Kuaishou	626 milyon
Sina Weibo	584 milyon
QQ	574 milyon
Twitter	556 milyon
Pinterest	445 milyon

Facebook, 1 Milyardan fazla aktif kullanıcısı sayesinde, günümüzde hala en popüler platform olma özelliğini sürdürmektedir (<https://tr.wizcase.com/blog/internet-ve-sosyal-medya-konularinda-yilinin-inanilmaz-istatistigi/>);

Şekil 2: Sosyal Medya Platformları ve Kullanım Oranları

Kaynak:<https://tr.wizcase.com/blog/internet-ve-sosyal-medya-konularinda-yilinin-inanilmaz-istatistigi/>

Markaların, ürün ve hizmetlerini sergilemek, markayı vurgulamak ve ön plana çıkarmak ve çok daha fazla kişiye ulaşmak amacıyla, Facebook'ta kurumsal olarak varlık göstermeleri gerekmektedir. Sosyal medya platformlarında geçirilen günlük süre düşünüldüğünde, işletmelerin tüketiciye ulaşması ve varlığını göstermesi için kaçınılmaz bir fırsat sunmaktadır. Diğer tüm sosyal platformlar gibi Facebook'ta, işletmelerin kurumsal marka yüzünü en iyi şekilde temsil edeceği bir ortamdır. Dolayısıyla, işletmenin Facebook profilinin, kapak sayfasının ve sayfa içeriğindeki pek çok faktörün, etkin kullanılması gerekmektedir. Ayrıca Facebook uygulaması, sayfa içerisine eklediği linkler aracılığıyla diğer sayfalara da yönlendirme yapabilen bir uygulamadır. Bu sayede kullanıcılar, rezervasyon işlemini kolaylıkla yapabilmektedir (Yüksel, 2020:71).

Youtube; Youtube, Google arama motoruna ait, bir Amerikan çevrim içi video paylaşım sitesi aynı zamanda bir sosyal medya platformudur. 2005 yılında kurulan bu platform içerisinde çeşitli videolar, klipler ve bloglar bulunmaktadır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/YouTube>).

İnsanlar Youtube üzerinden çeşitli videolara erişim sağlayabildikleri gibi, kendileri de video paylaşımında bulunabilmektedir. Pek çok müşterinin Youtube kanalı bulunmaktadır. Bu kanal aracılığıyla, kendi videoları veya beğendikleri başka videoları yayınlatabilmektedir. Bu videoların büyük çoğunluğunu reklam videoları oluşturmaktadır. Televizyon veya dijital reklamları içeren bu videolar sayesinde işletmeler, video izlenme sayısı, beğeniler ve yapılan yorumları görmekte ve tüketiciyle iletişimi sürdürmektedir. İkinci yönelim ise kişilerin ürünler hakkındaki fikirlerini paylaştıkları videolardır. Müşteriler, markalara ilişkin fikirlerini ve deneyimlerini, bir video yardımıyla anlatıp Youtube'de yayınlamaktadır. Bu da yine markaların, ürünler ve müşteriler hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, işler yolunda gittiğinde veya gitmediğinde, işletmelerin stratejiler belirlenmesini sağlamaktadır (Clow & Baack, 2016:256).

Tiktok; Günümüzde 1 milyardan fazla insanın kullandığı bu uygulama, 15 saniyelik kısa videolar içeren bir sosyal medya uygulamasıdır. 2012 yılında Zhang Yiming tarafından kurulan bu uygulama, ByteDance tarafından 2016 yılının Eylül ayında piyasaya sürülmüştür. Önce Asya’da sonrasında ise tüm dünyada popüler hale gelen bir uygulamadır. 13 yaşından küçüklerin kullanımının yasak olduğu, 18 yaşından küçük kullanıcılar için ise ebeveyn izninin gerektiği Tiktok’ta, dans, müzik ve çeşitli görüntüler eşliğinde videolar çekilip paylaşılmaktadır (<https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/tiktok-nedir/>).

Tiktok uygulaması, 2022 yılı verilerine göre 3,5 milyarı aşan indirilme ile tüm zamanların en yüksek oranına ulaşmıştır. Aynı yıl Ocak ayından Mart ayına kadarki üç aylık süreçte 175 milyon indirme kaydedilmiştir. 2020 ve 2021 yılları üst üste en çok indirilen uygulama olmuştur (<https://earthweb.com/how-many-downloads-does-tiktok-have/>).

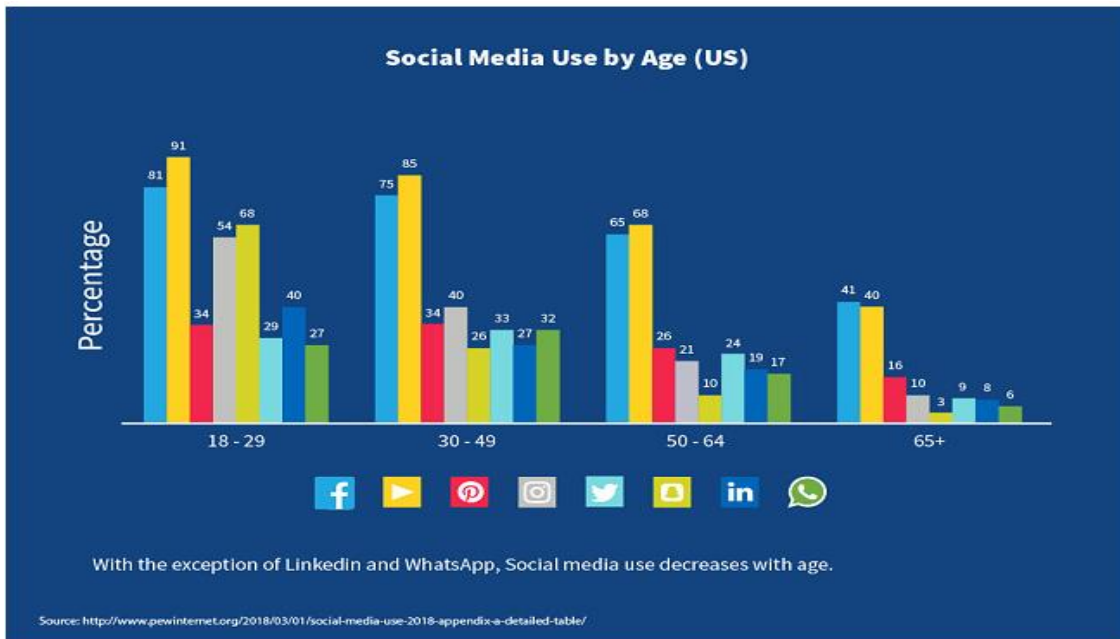
Bu oranlara bakıldığında, Tiktok uygulamasının yaygın kullanıldığını söylemek mümkündür. Pazarlama departmanlarının ve reklamcılarında gözden kaçırmayacağı bu talep doğrultusunda, uygulamadaki kullanımı işletmeler ve markaların çıkarları doğrultusunda yönlendirmek mümkündür. Pek çok işletme Tiktok aracılığı ile reklam veya kişisel deneyimler paylaşmaktadır. Örneğin kadınların kullandıkları maskara veya ruj gibi kozmetik ürünleri, markaları belirtecek şekilde uygulamaları ve bilgi paylaşımında bulunmalar çekilen kısa videolarda görülmektedir. Takipçi sayısı fazla olan kişilerin buldukları bir ortamdan paylaşım yapmaları veya kullandıkları ürünleri videoda arka plana yerleştirmeleri de yine bu uygulamanın işletmeler açısından reklam niteliği taşıdığını söylemek mümkündür.

LinkedIn; 2003 yılında dünyadaki iş insanlarını ve profesyonellerini bir araya getirmek amacıyla kurulan sosyal paylaşım sitesidir. İnsan iletişimini yola çıkarak “ilişkiler önemlidir” sloganıyla yola çıkan bu platform, günümüzde milyonlarca profesyonel kişinin bilgi alışverişi yaptığı önemli bir sosyal ağıdır (<https://blog.linkedin.com/2013/05/05/linkedin-turns-10>).

LinkedIn, esas itibarıyla iş dünyası iletişimini sağlamak amacıyla kurulmuştur. İşletmelerin çoğu, işe alım süreçlerinde bu platform üzerinden paylaşılan özgeçmişleri değerlendirip karar almaktadır. İş arayan kişiler içinse, işletmelerle iletişim kurmanın ve paylaşım yapmanın sunduğu avantajlar bu platformda yer almaktadır.

Sosyal medya platformlarının yaş ilerledikçe azaldığı bilinmekle birlikte LinkedIn ve WhatsApp kullanımı 30-49 yaş aralığında artış gösterdiği görülmektedir (https://tr.wizcase.com/blog/internet-ve-sosyal-medya-konularinda-yilinin-inanilmaz-istatistigi/?abt_global=1&expid=675&vid=1);

Şekil 3: Yaş Gruplarına Göre Sosyal Medya Kullanımı

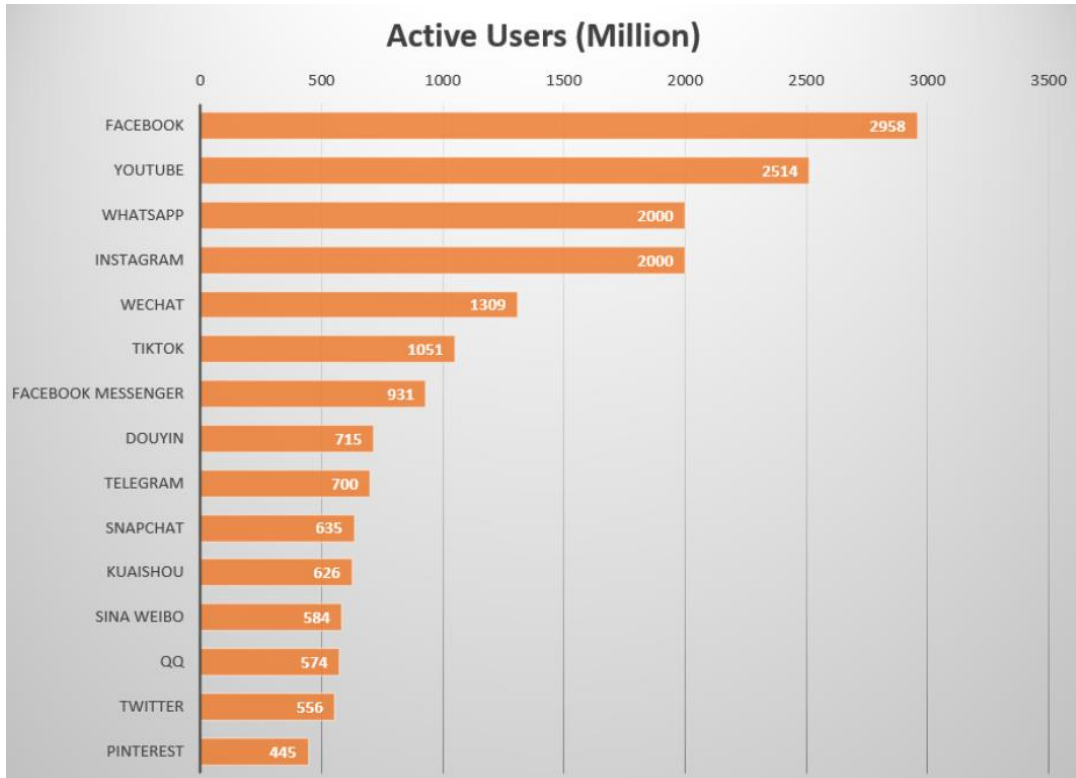

Kaynak: https://tr.wizcase.com/blog/internet-ve-sosyal-medya-konularinda-yilinin-inanilmaz-istatistigi/?abt_global=1&expid=675&vid=1

Bu yaş aralığı, verimliliğin ve üretkenliğin en yüksek olduğu gruptur. Çalışma yaşamının, bu yaş grupları arasında aktif olması, bu artışı açıklamaktadır.

Pinterest; Pinterest, ilham alıp verme amacıyla var olan bir platformdur. İnsanların ilgi alanları ile fikir alış verişinde buldukları veya faydalı bilgilere ulaştıkları Pinterest'te, pek çok fikir, görsel olarak yer almaktadır. İşletmeler, uygulamanın bu özelliğini fırsata çevirmiş, marka aksesuarlarına yönelik tanıtım faaliyetlerini Pinterest aracılığıyla sunmuştur (<https://business.pinterest.com/tr/how-pinterest-works/>).

Şekil 4: Dijital Pazarlama İstatistikleri

Kaynak: <https://akademi.icerikbulutu.com/blog/dijital-pazarlama-istatistikleri/>

Pazarlamada Sosyal Medya

Çok yönlü bir bilim dalı olan pazarlama, bir ürünün veya hizmetin, fiyatlandırılması, dağıtılması ve piyasaya sunulması olarak tutundurulmasına ve satışına yönelik pek çok faaliyeti kapsamaktadır. Bu unsurların hepsi birbiriyle bağlantılı olmakla birlikte her unsurun temelinde ürün veya hizmetin varlığının ortaya konması esastır.

İşletmeler, markalarını halka arz ederken çeşitli tanıtım faaliyetlerinden yararlanmaktadır. Bunlar içerisinde, tek seferde çok sayıda insana hitap etmesi ve hedef kitleye ulaşmanın en kolay yollarından birisi olması gibi nedenlerle reklâmlar, en fazla tercih edilen tanıtım faaliyetidir. Reklâmlar aracılığı ile pek çok marka, imajını güçlendirerek marka sadakati yaratmayı başarmıştır. Bu aşamada işletmelerin, etkin reklam stratejileri belirleyerek hedef pazarını doğru yönlendirmesi gerekmektedir.

Sosyal medya, işletmelerin reklam stratejilerinin belirlenmesinde önemli rol oynar. Bunun dört temel sebebi bulunmaktadır (Todi,2008:6-7);

✓**Yüksek ulaşılabilirlik:** 2007 yılı Aralık ayı verilerine göre, Facebook, Myspace ve Youtube platformlarının 161 milyon ziyaretçisi bulunmaktadır. Bu ziyaretçi sayısı ülke nüfusunun üçte ikisini, çevrimiçi nüfusun ise yarısını oluşturmaktadır. Amerikalı işletmeler, bu veriler ışığında, sosyal ağları ülke geneline kolayca ulaşabilmek için reklam stratejilerine dâhil etmişlerdir.

✓**Maliyet verimliliği:** Sosyal platformlar, geleneksel medya platformlarına göre daha düşük maliyetlidir. Buna ek olarak geniş bir erişim alanına sahip olmaları ve yaratıcı reklamcılığın en güzel örneklerinin uygulanabildiği platformlara sahip olması nedeniyle tercih edilmektedir.

✓**Hedefli reklâmcılık:** İşletmeler, müşterileri ve onların ilgi alanları hakkında, sosyal medya profilleri üzerinden yapılan değerlendirmelerle çok sayıda bilgi sahibi olmaktadır. Bu bilgilerin doğru yerde ve zamanda kullanılmasıyla, müşterilere özelleştirilmiş reklâmlar sunmak mümkündür.

✓**Çevrimiçi geçirilen zaman:** İşletmeler, televizyon ve gazete gibi geleneksel medya araçlarının yerini Digg ve Youtube gibi çevrimiçi platformlara bırakması ve tüketicilerin bu platformlarda uzun süre geçirmelerini göz önünde bulundurarak, daha fazla tüketiciye ulaşmak için bu alanda yatırım yapmayı tercih etmektedirler.

Bu faktörler göz önüne alınarak yapılan stratejik ve taktiksel planlarla, pazarlama olgusunu, satış ve satış tutundurma faaliyetlerini de içerecek şekilde sosyal medya platformlarında aktifleştirmek, işletmelerin temel hedefleri arasında yerini almıştır.

Sosyal Medya Metrikleri ve Etkileri

Dijital dünyanın hâkim olduğu günümüzde, sosyal platformların önemi yadsınamaz bir boyut kazanmıştır. İşletmelerin büyük bir çoğunluğu, reklâmdan satışa, satış sonrası destek hizmetlerinden gelecekte oluşabilecek ihtiyaçlara kadar, müşteri iletişimin ortaya koyduğu her türlü talebi karşılayacak çözümleri, sosyal platformlar aracılığıyla sunmak için çeşitli yatırımlar yapmaktadır. Bu yatırımların başarıya ulaşıp ulaşmaması, sosyal medya paylaşımları üzerinde yapılan değerlendirmeler sonucunda ortaya konmaktadır. Değerlendirme araçları olarak, metrikler temel alınmaktadır. Takipçi sayısı, beğeni, paylaşım, yorum vs gibi metrikler, işletme yatırımlarının kantitatif sonuçlarını vermektedir. Hangi paylaşımın kaç kişi tarafından beğenildiği, kaç kez yeniden paylaşıldığı, iyi veya kötü yorumlandığı gibi birçok verinin ortaya çıktığı bu platformlar, işletmelerin çok uzak mesafelerdeki hedef kitesine bile ulaşmadaki başarısını göstermektedir. Tablo 3'te, metrikler ve işlevleri anlatılmıştır;

Tablo 2: Sosyal Medya Metrikleri

Metrikler	Tanımlar
Takipçi Sayısı (followers)	Artan takipçi sayısı, hesabın büyüme oranını göstermektedir.
Beğeni (like)	Paylaşımların, hedef kitlenin ne kadar ilgisini çektiğini göstermektedir. Artan beğeni sayısı, paylaşımı değerli kılmaktadır.
Paylaşım (share)	Paylaşım içeriklerinin, başka sosyal medya hesapları tarafından kaç kez yeniden paylaşıldığını göstermektedir.
Yorum (comment)	Paylaşımlara yapılan yorumları göstermektedir.
Erişim (reach)	Paylaşımların kaç kişiye ulaştığını göstermektedir.
Etkileşim Oranı (engagement rate)	Performans ölçüm metriğidir. Toplam beğeni, yorum ve paylaşım sayısının takipçi sayısına bölünmesiyle bulunmaktadır.
Tıklama Başına Maliyet (cost per click-cpc)	Kampanya performans ölçütüdür. Reklamı yapılan içeriğin toplam tıklanma oranının reklama harcanan tutara bölünmesiyle bulunmaktadır.
Dönüşüm Oranı (conversion rate)	Kitle hareketlerinin ölçüldüğü ve kitleden elde

	edilen dönüşü veren metriktir. Satın alma, reklama tıklama, kaydolma ve form doldurma gibi eylemlerin değerlendirilmesini sağlamaktadır.
Hemen Çıkma Oranı (bounce rate)	Site ziyaretçilerinin sitede ne kadar zaman geçirdiğini gösteren metriktir.
İzlenme Süresi	Videoların izlenme süresini gösteren metriktir.
Takipçi Demografisi	Takipçilerin yaş, cinsiyet, coğrafi konum ve eğitim durumu gibi bilgileri gösteren metriktir.
Profil Ziyareti	Sosyal medya platformunu kaç kişinin ziyaret ettiğini gösteren metriktir. Her ziyaretçi, takipçi değildir.

Kaynak: <https://mochatouch.com.tr/blog/sosyal-medya-metrikleri-nelerdir/>

Bu alanda yapılan akademik çalışmalar ve elde edilen sonuçlar, sosyal medya metriklerinin, işletmelerin ürün ve hizmet pazarlamasında etkin olarak kullanıldığı yönünde sonuçlar doğurmuştur;

Tablo 3: Sosyal Medya Metrikleri ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Kaynak	Method	Araştırma	Sonuç
Thelwall, M., Kousha, K. (2015)	Literatür taraması ve akademik sitelerde yapılan araştırmalar	“Web indicators for research evaluation. Part 2: Social media metrics” isimli çalışmada, altmetrik, inlumetrik, sosyal medya metrikleri veya bir tür webometrik olarak adlandırılan pek çok işletme tarafından ticarileştirilen göstergeler değerlendirilmiştir.	Twitter, facebook, google, F1000, Mendeley, ResearchGate ve Academia.edu ‘dan elde edilen sosyal medya ölçüm araçları aracılığı ile sosyal medya göstergeleri yorumlanmıştır.
Gedik, H., Etlioğlu, M., Baş, D. (2017)	Online ve yüz yüze anket	“Sosyal medya pazarlama ve sürdürülebilirlik için etkinlik metrikleri” isimli çalışmada, 206 KOBİ ile online ve yüz yüze anket gerçekleştirilmiştir.	KOBİ’lerin büyük bir çoğunluğunun sosyal medya faaliyetinde bulduklarını ve sosyal medya tutumlarının olumlu olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.
Poetze, F., Ebster, C., Strauss, C. (2018)	ANOVA ve duygu analizi yöntemi aracılığı ile veri toplanmıştır.	Social media metrics and sentiment analysis to evaluate the effectiveness of social media posts” isimli çalışma, sosyal medyadaki başarılı öz-pazarlama tekniklerinin temel nedenlerinin analiz sonuçlarını sunmaktadır.	Çalışma sonucu, tüketici geri bildirimlerinin doğru anlaşılması ve marka iletişimini optimize etmek için, işleme tekniklerinin ve görüşlerin dikkate alınması gerektiğinin önemi vurgulanmıştır.
Michopoulou, E., Moisa, D. G. (2019)	Nitel yaklaşım benimsenmiş, veriler yarı yapılandırılmış ve	“Social media metrics — A framework and guidelines for managing	Bu çalışma ile kullanılan sosyal medya performans

	açık uçlu görüşmeler yoluyla toplanmıştır.	social media” isimli çalışma, finansal getirilere odaklanarak otel işletmecilerinin sosyal medya performans metriklerine ilişkin bir bakış açısı sunmaktadır.	ölçümünün hangi yönlerinin ihmal edildiğini ve sosyal medya stratejilerinin bütünsel değerlendirmede bu ihmalin yarattığı boşluk ortaya konmaktadır.
Öztek, Y., Yerden, K. N., Çolak, E., Sarı, E. (2021)	Ölçüt örnekleme yöntemi	“Fenomen pazarlamasında sosyal medyanın rolü ve moda sektörü üzerine bir içerik analizi” isimli çalışmada, moda sektöründe faaliyet gösteren iki Türk ve iki yabancı fenomenin Ekim- Aralık 2019 tarihleri arasında paylaşım yaptıkları 601 gönderi, belirlenen 10 kritere göre değerlendirilmiştir.	Fenomenlerin yaptıkları tanıtımlarda çoğunlukla uzak çekimleri tercih ettikleri, ürünleri sadelik temasında konumlandıkları gözlenmiştir.

SONUÇ

Sosyal medya platformlarını ve etkilerini, bu alandaki talebin günümüze yaklaştıkça artması ve tüketici yöneliminin çevrim içi ortamlara kaymasıyla açıklamak mümkündür. Ancak, iş yaşamında rakamlara yansımaya değerler, işletmeler için hedef belirlemede yeterli olmamaktadır. Bu anlamda işletmeler, hedef belirlerken nicel verilere öncelikli olarak ihtiyaç duymaktadır. Geçmiş dönem kârları, yıllara göre satış miktarları, ürün ve hizmetlere olan talep, işletmelerin gelecek dönem plânlarını hazırlamada temel teşkil eden veriler sınıfında yer almaktadır.

Bu kapsamda, sosyal medya metrikleri de yüzesel sonuçlar içermektedir. Metrikler sayesinde elde edilen verilerle aylık, dönemlik ve yıllık raporlar sunulmakta, işletmelerin ürün ve hizmetlerinin sosyal medyada nasıl var olduklarını ve buradan alınan verimliliğin, rakamlara nasıl yansıdığının ölçümü yapılmaktadır.

Sonuç olarak günümüzde pazarda yer alan tüm işletmelerin, sadece fiziksel bir iş yeri olarak varlığını sürdürmeleri yeterli değildir. Tüketici alışveriş alışkanlıklarının çevrim içi ortamlarda yoğunlaşması, günün 24 saati erişim ve alışveriş imkânının bulunması gibi pek çok faydası bulunan bu platformların, işletmelerin ürün ve hizmetlerini tanıtmada, sunmada ve kamuoyunun nabzını ölçmede etkin birer pazarlama silahı olduğu görülmektedir. Ulusal veya uluslar arası tüm işletmelerin, çevrim içi platformlarda yer alması, ürün ve hizmetlerini bu platformlarda satışa sunması ve sosyal medya platformlarında var olmaları önerilmektedir. Rekabetin yoğun yaşandığı günümüzde, süreklilik ve istikrar sağlamak, işletmeler için oldukça zor ama aynı zamanda bir o kadar da önemli ve gereklidir.

Yapılan literatür araştırması, sosyal medya tutumlarının olumlu olduğunu, bu platformlardaki faaliyetlerin marka iletişimini kuvvetlendirdiği ve önemli bir performans ölçüm aracı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kâr getirici faaliyetlerde bulunan tüm işletmelerin, bu yarışta ayakta kalabilmek için, yoğun çaba göstermeleri ve sosyal medya platformlarını etkin kullanmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Gedik, H., Etlioğlu, M., Baş, D. Sosyal medya pazarlama ve sürdürülebilirlik için etkinlik metrikleri. (2017) *Social Sciences Studies Journal*. 3(6), 966-980.
- Leonardi PM, Mayer SR (2015) Social media as social lubricant: how ambient awareness eases knowledge transfer. *American Behavioral Scientist* . 59(1): 10–34. [Crossref](#). [ISI](#).
- Michopoulou, E., Moisa, D. G. (2019) Hotel social media metrics: the ROI dilemma. *International Journal of Hospitality Management*. 76:308-315.
- Oksa, R., Kaakinen, M., Savela, N., Ellonen, N., Oksanen, A. (2020) Professional social media usage: Work engagement perspective. *New Media Society*. 23(8): 2303-2326. <https://doi.org/10.1177/1461444820921938>
- ztek, M. Y., Karabıyık, Y. N., olak, E., Sarı, E. (2021) Fenomen pazarlamasında sosyal medyanın rolü ve moda sektörü üzerine bir içerik analizi. *Journal of Yaşar University*. 16(62):16/62.
- Pekkala, K., Zoonen, W. V. (2021) Work-related social media use: The mediating role of social media communication self-efficacy . *European Management Journal*. 40: 67-76.
- Poeceze, F., Ebster, C., Strauss, C. Social media metrics and sentiment analysis to evaluate the effectiveness of social media posts. *Procedia Computer Science*. 130: 660-666.
- Saravanakumar, M., SuganthalLakshmi, T. (2012) Social Media Marketing. *Life Science Journal*. 9(4): 4444-4451.
- Thelwall, M. Kousha,K. (2015) Web indicators for research evaluation. Part 2: Social media metrics. *El profesional de la información*. 24(5): 1699-2407.
- Todi, M. (2008) Advertising On Social Networking Websites, *Wharton Research Scholars Journal*, University of Pennsylvania.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://mochatouch.com.tr/blog/sosyal-medya-metrikleri-nelerdir/>
- <https://tr.wizcase.com/blog/internet-ve-sosyal-medya-konularinda-yilinin-inanilmaz-istatistigi/>
- https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/mayfield_strat_for_soc_media.pdf
- <https://www.seokursu.com.tr/turkiyede-sosyal-aglarin-yeri.pdf>
- <https://recrodigital.com/we-are-social-2022-turkiye-sosyal-medya-kullanimi-verileri/#:~:text=Sosyal%20medya%20kullan%C4%B1c%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1n%20%58.7'si,g%C3%BCn%C3%BCk%20%20saat%2059%20dk.>

Pazarlamada İki Kavram: Memnuniyet ve Tatmin

Kazım KILINÇ

Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü
kazim.kilinc@batman.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4154-5245>

Makale Başvuru Tarihi : 03.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 13.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10445509

Özet

Anahtar Kelimeler:

Memnuniyet,
Tatmin,
Müşteri
Memnuniyeti,
Müşteri
Tatmini,

Bu çalışma özellikle pazarlama literatüründe sıkça işlenen ve genelde aynı anlamda kullanılan "memnuniyet" ve "tatmin" kavramlarının farklılığı iddiasına dayanmaktadır. Memnuniyet ve tatmin kavramlarının birbirleriyle ilişkili ancak hem kavramsal hem de anlamsal bazda farklı kavramlar olduğunun ortaya konması amaçlanmıştır. Farklılığın ortaya konması amacıyla alan yazın taranmış ve bu konuda yayınlanmış birçok çalışma incelenmiştir. İnceleme sonucunda birçok yerli ve yabancı çalışmada memnuniyet ve tatmin kavramlarının aynı anlamda kullanıldığı görülmüştür. İşletmelerin rekabetçi kalabilmek, kârlılıklarını devam ettirebilmek için memnuniyet ve tatmin kavramlarının farklılığına dikkat ederek, bu doğrultuda müşterileri ile iletişime geçmeleri, müşteri memnuniyetinden ziyade müşteri tatmini doğrultusunda plan, proje ve strateji geliştirmeleri ve uygulamaları önemli görülmektedir. Bilim insanları tarafından da her iki kavramın farklılığı doğrultusunda araştırma yapılarak literatüre daha fazla katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Araştırmanın literatür taramasına dayalı bir araştırma olması ve değerlendirmelerin ulaşılabilen çalışmalar üzerinden yapılması araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. İşletmeler her ne kadar müşteri memnuniyetine önem verseler de, başarı açısından müşteri tatmininin daha da önemli bir faktör olduğunun bilincine varmaları gerekir. Dolayısıyla işletmelerin her türlü faaliyetinin odağında müşteri tatmininin yer alması önemli görülmektedir.

Two Concepts in Marketing: Satisfaction and Saturation

Abstract

Keywords:

Satisfaction,
Saturation,
Customer
Satisfaction,
Customer
Saturation,

This study is based on the claim that the concepts of "satisfaction" and "saturation", which are frequently used in the marketing literature and are often used with the same meaning, are different. It is aimed to reveal that the concepts of satisfaction and saturation are related to each other, but different concepts on both a conceptual and semantic basis. In order to reveal the difference, the literature was scanned and many studies published on this subject were examined. As a result of the examination, it has been seen that the concepts of satisfaction and saturation are used in the same sense in many domestic and foreign studies.

In order to remain competitive and maintain their profitability, it is important for businesses to pay attention to the difference between the concepts of satisfaction and saturation, to communicate with their customers in this direction, to develop and implement plans, projects and strategies in line with customer saturation rather than customer satisfaction. It is thought that scientists will contribute more to the literature by conducting research in line with the differences of both concepts.

The limitations of the research are that the research is based on a literature review and the evaluations are made on the available studies. Although businesses give importance to customer satisfaction, they need to be aware that customer saturation is an even more important factor in terms of success. Therefore, it is considered important that customer saturation is at the center of all activities of the enterprises.

GİRİŞ

İşletmelerin varlıklarının devamı, kârlılıklarının devamı ve rekabet avantajı açısından müşterilerini memnun veya tatmin etmeleri odaklanılması gereken önemli bir konudur. Konunun öneminden dolayı işletmeler tüketicilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda, müşteri memnuniyeti ve müşteri tatmini sağlamak için daha kaliteli mal ve hizmet üretmeye ve pazara sunmaya çalışmaktadırlar. Birçok çalışma, memnuniyet ve tatmini aynı kapsamda ele almış ve çalışmalar bu doğrultuda kurgulanmıştır. Çalışmalarda genel olarak tüketici ve müşteri memnuniyeti, çalışan memnuniyeti, müşteri sadakati üzerinde durulmuş, tatmin de bu kapsamda ele alınmıştır. Dahası çalışmalar incelendiğinde memnuniyet ve tatmin kavramlarının iç içe kullanıldığını görmek mümkündür (Tornow, & Wiley, 1991; Harter, Schmidt & Hayes, 2002; Wangenheim, Evanschitzky & Wunderlich, 2007; Chi & Gursoy, 2009; Leninkumar, 2017; Bilgin, 2017; Zouari & Abdelhedi, 2021; Lesmana, Sutarman & Sunardi, 2021; Kumar, Mokha & Pattnaik, 2022; Kazan & Güneş, 2022). Örneğin Ali ve arkadaşlarının (2021) yaptığı çalışmada, hizmet sektöründe müşteri memnuniyetinden bahsedilmiş, ancak güven duygusuna vurgu yapılarak tatmin konusu da işlenmiştir. Zeithaml, Bitner ve Gremler (2017: 80), hizmet pazarlamasına ilişkin yazmış oldukları kitapta, memnuniyetin diğer duyu türleri ile ilişkilendirilebileceğini vurgulamışlardır. Memnuniyetin müşteriyi iyi hissettiren hizmetlerden duyulan haz duygusuyla veya mutluluk duygusuyla ilişkilendirilebileceğini, müşteriyi olumlu yönde gerçekten şaşırtan hizmetler için zevk anlamına gelebileceğini belirtmişlerdir. Yapılan açıklamalar incelendiğinde kullanılan kavramların memnuniyetten ziyade tüketici tatmini ile alakalı olduğu söylenebilir. Bu çalışmada, memnuniyet ve tatmin kavramlarının birbirleriyle ilişkili ancak farklı kavramlar olduğu savunulmaktadır. Bu bağlamda her iki kavramın müşteriler (hem dış hem de iç müşteriler) üzerinde farklı etkilerinin olduğunu belirtmek mümkündür.

Tüketici istek ve beklentilerinin başta ekonomik ve teknolojik gelişmeler olmak üzere birçok faktöre (yaşam tarzı, aile yapısı, kültürel değişimler vb.) bağlı olarak değişiklik gösterdiği bilinmektedir. Bu gelişim ve değişimlere bağlı olarak tüketiciler artık günümüzde mal ve hizmetlerden daha fazla fayda elde etmeyi amaçlamaktadırlar. Diğer bir ifade ile tüketiciler satın alma süreci ile satın alma sonrası verilen hizmetler dâhil olmak üzere mal ve hizmetlerden en üst seviyede fayda sağlamayı amaç olarak görmektedirler. Bu durum tüketicilerin memnuniyetten ziyade tatmin olmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Tüketiciler bir mal veya hizmete ulaştıkları için sevinmekten ziyade zevk almaya veya doyuma ulaşmayı tercih etmektedirler. Dahası tercih edilen mal ve hizmetten elde edilecek olan faydadan emin olmayı istemektedirler. Bu durum, tüketici ihtiyaç ve isteklerinin tam anlamıyla karşılanması konusunda tatminin memnuniyetten daha önemli olduğu olgusunu ortaya çıkarmaktadır.

Başta dijitalleşme olmak üzere, küreselleşme ve elektronik ticaretteki gelişmeler, rekabeti her geçen gün arttırmakta ve daha agresif hale getirmektedir. Dolayısıyla günümüz pazarlama arenasında rekabetçi kalabilmek ve artış gösteren rekabet ortamında başarılı olabilmek müşteri memnuniyeti oluşturmaktan ziyade müşteri tatmini ile mümkündür. Dahası müşteri istek ve ihtiyaçlarına hızlı ve etkili bir şekilde cevap verme ve müşteri karşılama yeteneği müşterilerde tatmin duygusunun ön plana çıkmasına neden olacaktır. Bu bağlamda memnuniyeti el sıkışma olarak değerlendirecek olursak, tatmini kucaklaşma olarak değerlendirebiliriz. Yapılan açıklamalar doğrultusunda tatminin memnuniyetten daha önemli bir kavram olduğu ifade edilebilir.

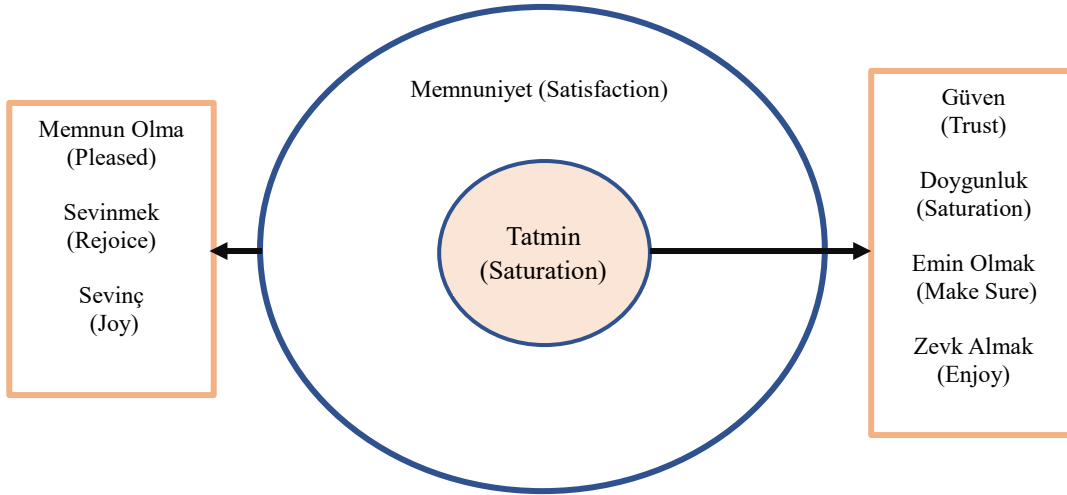
MEMNUNİYET VE TATMİN

Türkçe’de farklı anlamlara sahip ve farklı kullanım alanı bulan “memnuniyet” ve “tatmin” kavramlarının İngilizce, Almanca ve Fransızca’da tek bir karşılığı bulunmaktadır. İngilizce ve Fransızca karşılığı “satisfaction”, Almanca’da ise karşılığı “Zufriedenheit” kavramıdır. Belirtilen her üç dilde kavramların

anlamları arasında da farklılık bulunmamaktadır. Ancak Türkçe ve Arapça’da hem kavramlar hem de kavramların anlamları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde, memnuniyet, “memnun olma, sevinç duyma ve sevinme” olarak tanımlanırken, tatmin ise “istenen bir şeyin gerçekleşmesini sağlama, gönül doygunluğuna erme, doyum ve doygunluk” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023).

Söz konusu kavramlar Arapça’da da farklı anlamlara sahiptir. Mutçalı (2012) tarafından yazılmış olan Arapça-Türkçe sözlüğünde memnuniyet, “hoşnutluk, katılma, kabul, muvafakat vb.,” tatmin ise “gönül rahatlığı, emin olmak, şüphesi olmamak, güvenmek, itimat etmek, zevk almak vb.” olarak tanımlanmıştır. Her iki dilde verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere farklı anlamlara sahip olan her iki kavram arasında ihmal edilemeyecek farkların olduğunu belirtmek mümkündür. Bu farkların yapılacak olan bilimsel çalışmalarda da dikkate alınması gerektiği açıktır. Ayrıca İngilizce’de memnuniyetin karşılığı olarak “Satisfaction” düşünülebilir. Fakat tatminin karşılığının “Satisfaction” olarak alınmasının eksik bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir. Burada tatminin karşılığının “satiare (doymak) veya saturation (doygunluk)” olarak değerlendirilmesinin daha doğru bir yaklaşım olacağı söylenebilir. Memnuniyet ile tatmin arasındaki fark Şekil 1’de açıklanmaktadır;

Şekil 1. Memnuniyet (Satisfaction) ve Tatmin (Saturation)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1 incelendiğinde tatmin olan her müşterinin aynı zamanda memnun olduğu, buna karşılık memnun olan her müşterinin tatmin olmayacağını söylemek mümkündür. Örneğin bir tüketici tatil sezonunda tatilini geçirmek amacıyla bir tatil beldesinde faaliyet gösteren üç yıldızlı bir otelde kendisine yer bulabilir. Bu gelişme tüketiciyi yer bulabildiği için memnun edeceğinden burada tüketici memnuniyeti söz konusudur. Ancak tüketici otelde kaldığı süre içerisinde verilen hizmetlerden yeteri kadar fayda elde edemeyebilir. Çalışanların tutum ve davranışlarından hoşlanmayabilir. Oda hizmetleri ve kalitesinden hoşlanmayabilir. Ödemiş olduğu paranın tam karşılığını alamayabilir. Bunun yanında otel üç yıldızlı olsa bile verilen hizmetlerin kalitesi 5 yıldızlı bir oteli aratmıyorsa burada ise tatmin yani doygunluk söz konusudur. Memnuniyet müşteriye işletmeye daha zayıf bağlar ile bağlarken tatmin müşteriye daha güçlü bağlar ile işletmeye bağlayacaktır. Bu ise gerçek manada tüketici sadakati oluşturmanın yolu olarak değerlendirilebilir.

Tüketici memnuniyeti literatürde çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Ancak en büyük desteği almış gibi görünen kavramsallaştırma, genel olarak bir müşterinin bir mal veya hizmeti kullandıktan sonra hissettiği, tutumu, değerlendirmesi, görüşü veya eğilimi olarak değerlendirmektedir (Westbrook & Oliver, 1991: 8; Yi,

Yeo, Amenuvor & Boateng, 2021: 4). Bu doğrultuda memnuniyeti bir bireyin elde etmiş olduğu herhangi bir değer karşısında sergilemiş olduğu olumlu tavır ve olumlu duygusal tepki olarak değerlendirmek mümkündür. Buna karşılık tatmin veya doyunluk ise bir bireyin elde etmiş olduğu herhangi bir değer karşısında değeri sunana karşı geliştirmiş olduğu güven duygusu, uzun vadeli duygusal bağ ve ulaşılmış olduğu doyunluk olarak ifade edilebilir. Memnuniyet ve tatmin arasındaki farkı başka bir örnek ile açıklamak mümkündür. Bir işletme üretmiş olduğu ve piyasaya sunmuş olduğu herhangi bir mal veya hizmet ile tüketiciye bir mesaj iletmekte ve mesaj ile birlikte bir vaatte bulunmaktadır. Verilen vaat ile işletme tüketiciye kendisine ait üründen bir birim satın alınması durumunda kendisine bir birim fayda sağlayacağı mesajını iletmektedir. Tüketici ürünü satın aldığı anda gerçekten bir birim fayda elde ettiğinde işletme vaadini yerine getirmiş olur ve tüketicide de memnuniyet söz konusu olacaktır. Buna karşılık işletme ürün ile bir birimlik fayda vadediyorsa ve tüketici satın almış olduğu üründen bir birimden fazla fayda elde ediyorsa burada ise tatmin yani doyunluk söz konusu olacaktır.

İç müşteri (çalışanlar) açısından bir örnek vermek gerekirse, işsiz bir bireyin herhangi bir işletmede iş bulması onu memnun edecektir. Ancak çalışmış olduğu işletmede elde etmiş olduğu değerler (çalışma ortamı, saati, gelir miktarı vb.) beklentilerinin altında ise sadece işe girmiş olmanın memnuniyetini yaşayacaktır. Bunun yanında işe girmekle birlikte işletme diğer beklentilerini de tam olarak karşılıyorsa burada tatmin söz konusu olacaktır.

MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ VE MÜŞTERİ TATMİNİ

Genel anlamda müşteri memnuniyeti ve müşteri tatmini satın alma ve tüketim sonrası yapılan duygusal değerlendirmedir. Ancak müşteri memnuniyetinin oluşabilmesi için müşteri beklentilerinin tam olarak karşılanması gerekirken müşteri tatmininin oluşabilmesi için müşteri beklentilerinin aşılması gerekir. Bu bağlamda işletmeler veya marka ile müşteriler arasında oluşturulmak istenen müşteri sadakatının temel belirleyicisinin müşteri memnuniyetinden ziyade müşteri tatmini olduğu söylenebilir. Müşteri memnuniyeti sadece sadakat ile tatmin arasında köprü görevi üstlenmekte ve tatminin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Memnuniyetin yanında müşterinin mal ve hizmet kullanımından gerçek manada keyif alması, beklentilerine tam manası ile cevap bulması, diğer bir ifade ile tatmin olması gerekir. Ayrıca tatminin oluşması müşterinin algılamış olduğu mutluluğun sürekli ve ulaşılabilir olacağı konusunda emin olması ve işletme tarafından güvence verilmesi önemli görülmektedir.

Müşteri memnuniyeti ve aynı anlamda kullanılan müşteri tatmini, başta pazarlama ve tüketici araştırmaları olmak üzere (Woodside, Frey & Daly, 1989; Özer, 1999; Bowen & Chen, 2001; Akçi & Kılınç, 2016; Dam & Dam, 2021; Hult, Morgeson III, Sharma & Fornell, 2022; Sarıgül & Ayyıldız, 2022; vb.) birçok alanda (psikoloji, sosyoloji, ekonomi vb.) iyi bilinen ve kullanım alanı olan kavramlardır (Akbar & Parvez, 2009). Çeşitli bilim insanları tarafından yapılan araştırmalarda genel olarak memnuniyet ve tatmin, satın alma kararı, istek ve ihtiyaçların karşılanması ve elde edilen değerlerin değerlendirme sürecini yansıtan bir duygu olduğu fikri verilmeye çalışılmıştır (Kotler & Armstrong, 2011). Ulaşılabilen ve incelenen araştırmalarda ise müşteri memnuniyeti ve tatminine ilişkin yapılan tanımlar da bu bağlamda yapılmıştır. Oliver (2010: 1) memnuniyeti tüketicinin mal ve hizmetlere yönelik verdiği tepki olarak değerlendirmiştir. Memnuniyeti, bir mal veya hizmetin özelliğinin, mal veya hizmetin kendisinin, tüketicinin istek ve ihtiyaçlarını eksik veya fazla yerine getirme seviyeleri de dâhil olmak üzere, tüketimle ilgili yeterli düzeyde memnuniyet sağladığı veya sağlamadığı yargısı olarak tanımlamıştır. Fornell (1992) müşteri memnuniyetini, bir mal veya hizmet için ödeme yaptıktan ve kullandıktan sonra deneyim temelinde şekillenen bir tutum olarak ifade etmiştir. Ningsih ve Segoro da (2014) benzer şekilde memnuniyeti, tüketicinin bir mal veya hizmeti satın alma sürecinden sonra gösterdiği tutum, değerlendirme ve duygusal tepki olarak tanımlamışlardır.

Türkiye’de yapılan bazı çalışmalarda müşteri memnuniyeti kavramının (İlter, 2009; Oktay, Kılıç & Pelit, 2010; Büber & Başer, 2012; Şahin & Şen, 2017; Uyar, 2019; Dendeş, Armağan & Dendeş, 2021), bazı çalışmalarda ise müşteri tatmini kavramının kullanıldığını (Bayuk & Küçük, 2007; Çatı, & Koçoğlu, 2008; Onaran, Bulut & Özmen, 2013; Çetintürk, 2017; Çavuşoğlu & Demirağ, 2021; Yıldız & Kuyucu, 2021) görmek mümkündür. Karakahraman ve Özsaatçı (2021) tarafından yapılan çalışmada ise müşteri memnuniyeti ve müşteri tatmini kavramlarının iddia edildiği gibi farklı olduğunu ortaya koyan bir çalışma yapılmıştır. Her ne kadar yapılan çalışmalarda müşteri memnuniyeti ve müşteri tatmini kavramları farklı kavramlar olarak kullanılmış olsalar da alıntı yapılan yabancı makalelerde (McDougall & Levesque 2000; Eggert & Ulaga, 2002; Wang, Hing, Chi & Yang, 2004; Angelova & Zekiri, 2011) söz konusu kavramların tek bir kavram (satisfaction) ile ifade edildiğini görmek mümkündür.

Literatür incelendiğinde birçok çalışmada müşteri memnuniyetinin işletmelerin ekonomik performansları üzerinde önemli etkileri olduğu, müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatine katkıda bulunduğu, müşteri sadakatinin kullanım davranışı üzerinde olumlu etkilerinin olduğu, memnuniyetin ürün kalitesine olan inancı arttırmaya yardımcı olduğu ortaya konulmuştur (Oliver, 1980; Fornell 1992; Bolton 1998; Bolton, Lemon ve Verhoef 2004; Chitty, Ward & Chua, 2007; Kim, Zhang & Li, 2008; Ali, Kan & Sarstedt, 2016). Bunun yanında etkili müşteri ilişkileri yönetimi uygulamaları ile müşteri memnuniyeti arasında bağlantıların olduğu (Feinberg ve Kadam, 2002), müşteri memnuniyetinin yeniden satın almayı teşvik edeceği ve müşteride güven duygusu oluşturacağı ifade edilmiştir (Yip, Chan, Kwan & Law, 2011). Buna karşılık bazı araştırmacılar ise müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasındaki ilişkinin güçlü olmadığını öne sürmüşlerdir (Khan, Salamzadeh, Iqbal & Yang, 2022). Bu bağlamda, müşteri sadakati açısından sadece müşteri beklentilerinin yerine getirilmesinin, diğer bir ifadeyle memnun edilmesinin yeterli olmayacağı açıktır. Gerçek anlamda sadakatin sağlanabilmesi için müşterinin tam anlamı ile mutlu edilmesi, yani tatmin edilmesi gerekir. Leninkumar (2017) ile Oliver ve Linda (1981) yaptıkları çalışmalarda, müşteri memnuniyetinin performans ve beklentilerin karşılanmasına dayalı bir değerlendirme olarak ifade edilebileceğini, beklentilerin tam olarak karşılanması (doyum) veya aşılması durumunda tatminin söz konusu olabileceğini belirtmişlerdir.

Kumar, Olshavsky ve King yapmış oldukları çalışmada, pazarlama akademisyenleri ve uygulayıcıları arasında müşteri sadakatini artırmanın yollarını bulmaya büyük ilginin olduğunu, müşterileri memnun etmenin, müşteri sadakatini artırmanın uygun bir yolu olarak düşünülürken, son araştırmaların birçok endüstride memnun müşterilerin sadık müşteriler olmadığına dair kanıtlar sunduklarını ifade etmişlerdir. Söz konusu çalışmalarda, tamamen memnun olan, diğer bir ifade ile tatmin olan müşterilerin, sadece memnun olduklarını söyleyen müşterilere göre sadık olma olasılıklarının daha yüksek olduğu bulgularına ulaşıldığını belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışmalar bir işletmeden veya bir markadan tatmin olan müşterilerin aynı zamanda memnun müşteriler olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle son yıllarda müşteriyi tatmin etmenin bir firmaya olan müşteri bağlılığını artırmanın bir yolu olarak önerildiğinin görüldüğünü ifade etmişlerdir (2001: 14).

Kotler, Kartajaya ve Setiawan (2016), yazmış oldukları eserde, büyüyen dijital ekonomi kapsamında, müşterilerle basitçe etkileşim kurmanın yetersiz olduğunu, bunun yerine işletmelerin esnek ve hızlı teknolojik değişikliklere uyum sağlayabilmeleri için “stil ile maddeyi” daha esnek bir şekilde harmanlamaları gerektiğini açıklamışlardır (Dash, Kiefer & Paul, 2021: 608). Yapılan açıklama doğrultusunda büyüyen dijital ekonomide müşterileri sadece memnun etmenin yetersiz bir faaliyet olacağını, bunun yerine stil (görünüş, ambalaj, sunum şekli, vb.) ile maddeyi (kalite, sağlamlık, kullanılabilirlik vb.) daha esnek bir şekilde harmanlaması, diğer bir ifade ile müşterinin her şekilde tatmin edilmesi gerektiğini vurguladıkları söylenebilir. Diğer bir ifade ile müşterilerin istek ve ihtiyaçlarının kısmen karşılandığı durumda memnuniyet, tam olarak karşılandığı durumda ise tatminin söz konusu olacaktır. Örneğin bilgisayar bozulmuş olan bir tüketicinin yeni bir bilgisayar alması onu memnun edecektir. Bilgisayarın

kullanımının kolay olması, kaliteli olması, klavyesinin ergonomik olması vb. özellikler ise onu tatmin edecektir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Memnuniyet ve tatmin pazarlama araştırmalarının odağında yer alan iki önemli kavramdır. Yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde her iki kavramın aynı anlamda ve birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu çalışmada aynı anlamda kullanılan her iki kavram arasında farklılığın olduğu ve bu farklılığın da pazarlama faaliyetlerinde dikkate alınması gerektiği savunulmaktadır.

Genel olarak sosyal pazarlama anlayışını benimseyen bir işletmede tüm pazarlama faaliyetlerinin odağında müşteri memnuniyetinin yer aldığı, müşteri sadakati oluşturmada işletmenin kaldıraç gücünün memnuniyet olduğu kabul edilmektedir. Literatür incelendiğinde genelde yapılan çalışmaların da bu bağlamda yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda, müşteri bağlılığının sağlanabilmesi, işletmelerin karlılığının devamı ile rekabet başarısı için müşteri memnuniyetine önem vermeleri ve pazarlama faaliyetlerinde müşteri memnuniyetine odaklanmaları gerektiği belirtilmektedir. Ancak memnuniyet sadece ihtiyacın giderilmesi olarak düşünüldüğünde asıl odaklanılması gereken konunun müşteri tatmini olduğu açıktır. Diğer bir ifade ile işletmelerin genel anlamda başarı açısından, tüm pazarlama faaliyetlerinde memnuniyetten çok tatmini hedef almaları gerektiği önemli görülmektedir. Çünkü müşteri tatmini ile müşteri herhangi bir mal veya hizmeti almış olmanın zevkine varacak, doyuma ulaşacaktır. Ayrıca tatmin sonucunda müşteri işletmeye daha fazla güven duygusu geliştirecektir. Bu durum ise gerçek manada müşteri bağlılığını ortaya çıkaracaktır.

Müşteri memnuniyeti, işletmelerin varlıklarının devamı açısından üzerinde odaklanılan önemli bir değişken olarak görülmektedir. Çünkü memnun bir müşterinin aynı ürünü ve markayı tekrar tercih edeceği düşünülmektedir. Ancak memnuniyet ve tatmin kavramları arasındaki fark ve memnuniyet kavramının müşteri üzerindeki etkisi dikkate alındığında, müşterinin en küçük bir olumsuzlukta aynı ürünü veya markayı tercih etme olasılığının düşük seviyede olduğu söylenebilir. Buna karşılık, tatmin duygusu yaşayan bir müşterinin aynı ürün veya markayı tercih etme olasılığının daha yüksek olduğu açıktır. Çünkü müşteri ürüne, markaya karşı güven duygusu oluşturduğundan, doyuma ulaştığından ve işletmeye, işletmenin ürün ve markasından emin olduğundan yapılan küçük hataların güven duygusunu, doyunluk duygusunu sarsmayacağı söylenebilir.

Yapılan çalışmalarda, özellikle pazarlama araştırmaları çalışmalarında her iki kavram için aynı ölçek kullanılmaktadır. Ancak kavramlar arasındaki farklılık dikkate alındığında müşteri tatmini için yeni ölçek veya ölçeklerin geliştirilmesi ve kullanılması yapılacak olan araştırmaların geçerlik ve güvenilirliğini daha da arttıracaktır. Hem tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının tam olarak karşılanması hem de işletmelerin başarısı için daha doğru bilgi ve sonuçlara ulaşılacağı söylenebilir. Ayrıca markalarının imajını korumak isteyen işletmelerin, özellikle de hizmet işletmelerinin müşteri sadakati sağlamak bağlamında tatmin konusuna daha fazla önem vermeleri doğru bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

Akbar, M. M., & Parvez, N. (2009). Impact of service quality, trust, and customer satisfaction on customers loyalty. *ABAC Journal*, 29(1), 24-38.

Akçi, Y., & Kılınc, K. (2016). Tüketicilerin alış veriş sonrası pişmanlıklarının ve gösterdikleri tepkilerinin incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 108-131.

Ali, M., Kan, K. A. S., & Sarstedt, M. (2016). Direct and configurational paths of absorptive capacity and organizational innovation to successful organizational performance. *Journal of Business Research*, 69(11), 5317-5323.

- Ali, B. J., Saleh, P. F., Akoi, S., Abdulrahman, A. A., Muhamed, A. S., Noori, H. N., & Anwar, G. (2021, May). Impact of service quality on the customer satisfaction: Case study at online meeting platforms. In *Ali, BJ, Saleh, Akoi, S., Abdulrahman, AA, Muhamed, AS, Noori, HN, Anwar, G.(2021). Impact of Service Quality on the Customer Satisfaction: Case study at Online Meeting Platforms. International Journal of Engineering, Business and Management, 5(2), 65-77.*
- Angelova, B., & Zekiri, J. (2011). Measuring customer satisfaction with service quality using American Customer Satisfaction Model (ACSI Model). *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 1(3), 232-258.*
- Bayuk, M., & Küçük, F. (2007). Müşteri tatmini ve müşteri sadakati ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22(1), 285-292.*
- Bilgin, Y. (2017). Restoran işletmelerinde hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatının ağızdan ağıza pazarlamaya etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 9(4), 33-62.*
- Bolton, R. N. (1998). A dynamic model of the duration of the customer's relationship with a continuous service provider: The role of satisfaction. *Marketing Science, 17(1), 45-65.*
- Bolton, R. N., Lemon, K. N., & Verhoef, P. C. (2004). The theoretical underpinnings of customer asset management: A framework and propositions for future research. *Journal of the Academy of Marketing Science, 32(3), 271-292.*
- Bowen, J. T., & Chen, S. L. (2001). The relationship between customer loyalty and customer satisfaction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 13(5), 213-217.*
- Büber, R., & Başer, H. (2012). Sağlık İşletmelerinde Müşteri Memnuniyeti: Vakıf Üniversitesi Hastanesinde Bir Uygulama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4(1), 265-274.*
- Chitty, B., Ward, S., & Chua, C. (2007). An application of the ECSI model as a predictor of satisfaction and loyalty for backpacker hostels. *Marketing Intelligence & Planning, 25(6), 563-580.*
- Chi, C. G., & Gursoy, D. (2009). Employee satisfaction, customer satisfaction, and financial performance: An empirical examination. *International Journal of Hospitality Management, 28(2), 245-253.*
- Çatı, K., & Koçoğlu, C. M. (2008). Müşteri sadakati ile müşteri tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.*
- Çavuşoğlu, S., & Demirağ, B. (2021). Müşteri Deneyimi, Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hazır Giyim Sektöründe Bir Araştırma. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 316-336.*
- Çetintürk, İ. (2017). Müşteri değeri, müşteri tatmini ve marka sadakati: Üniversite sosyal tesisleri üzerine bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14(2), 93-109.*
- Dam, S. M., & Dam, T. C. (2021). Relationships between service quality, brand image, customer satisfaction, and customer loyalty. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business, 8(3), 585-593.*
- Dash, G., Kiefer, K., & Paul, J. (2021). Marketing-to-Millennials: Marketing 4.0, customer satisfaction and purchase intention. *Journal of Business Research, 122, 608-620.*
- Dendeş, E., Armağan, E., & Dendeş, A. E. (2021). Muhasebe Meslek Mensuplarının Hizmet Kalitesi ile Müşteri Memnuniyeti ve Ağızdan Ağıza İletişim İlişkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), 1-24.*
- Eggert, A., & Ulaga, W. (2002). Customer perceived value; A substitute for satisfaction in business markets. *Journal of Business & Industrial Marketing, 17(2/3), 107-118.*
- Feinberg, R., & Kadam, R. (2002). E-CRM Web service attributes as determinants of customer satisfaction with retail Web sites. *International Journal of Service Industry Management, 13(5), 432-451.*
- Fornell, C. (1992). A national customer satisfaction barometer: The Swedish experience. *Journal of Marketing, 56(1), 6-21.*

- Harter, J. K., Schmidt, F. L., & Hayes, T. L. (2002). Business-unit-level relationship between employee satisfaction, employee engagement, and business outcomes: a meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 87(2), 268.
- Hult, G. T. M., Morgeson III, F. V., Sharma, U., & Fornell, C. (2022). Customer satisfaction and international business: A multidisciplinary review and avenues for research. *Journal of International Business Studies*, 53(8), 1695-1733.
- İlter, B. (2009). E-Perakendecilikte E-Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati İlişkisi: İşletme Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(1), 97-117.
- Karakahraman, Y., & Özsaatçı, F. G. B. (2021). Algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti, müşteri tatmini ve müşteri sadakatine etkileri: Katılım bankası örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 432-452.
- Kazan, A., & Güneş, E. (2022). Otel İşletmelerinde Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti ve Davranış Niyeti Üzerine Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 465-482.
- Khan, R. U., Salamzadeh, Y., Iqbal, Q., & Yang, S. (2022). The impact of customer relationship management and company reputation on customer loyalty: The mediating role of customer satisfaction. *Journal of Relationship Marketing*, 21(1), 1-26.
- Kim, K., Zhang, M., & Li, X. (2008). Effects of temporal and social distance on consumer evaluations. *Journal of Consumer Research*, 35(4), 706-713.
- Kotler, P. & Armstrong, G. (2011). *Principles of Marketing (14th ed.)*. USA: Pearson Prentice Hall.
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2016). *Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital*. Hoboken. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Kumar, P., Mokha, A. K., & Pattnaik, S. C. (2022). Electronic customer relationship management (E-CRM), customer experience and customer satisfaction: evidence from the banking industry. *Benchmarking: An International Journal*, 29(2), 551-572.
- Kumar, A., Olshavsky, R. W., & King, M. F. (2001). Exploring alternative antecedents of customer delight. *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 14, 14-26.
- Leninkumar, V. (2017). The relationship between customer satisfaction and customer trust on customer loyalty. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(4), 450-465.
- Lesmana, R., Sutarman, A., & Sunardi, N. (2021). Building a customer loyalty through service quality mediated by customer satisfaction. *American Journal of Humanities and Social Sciences Research (AJHSSR)*, 5(3), 38-45.
- McDougall, G. H., & Levesque, T. (2000). Customer satisfaction with services: putting perceived value into the equation. *Journal of Services Marketing*, 14(5), 392-410.
- Minarti, S. N., & Segoro, W. (2014). The influence of customer satisfaction, switching cost and trusts in a brand on customer loyalty—The survey on student as IM3 users in Depok, Indonesia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 143, 1015-1019.
- Mutçalı, S. (2012). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayın Eğt. Rek. Ltd.Şti.
- Oktay, E. M. İ. R., Kılıç, G., & Pelit, E. (2010). Üç Yıldızlı Otel İşletmelerinde Müşteri Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 291-310.
- Oliver, R. L. (1980). A cognitive model of the antecedents and consequences of satisfaction decisions. *Journal of Marketing Research*, 17(4), 460-469.
- Oliver, R. L., & Linda, G. (1981). Effect of satisfaction and its antecedents on consumer preference and intention. *ACR North American Advances*, 8, 88-93.
- Oliver, R. L. (2010). *Customer satisfaction*. *Wiley international encyclopedia of marketing*. USA: John Wiley & Sons Ltd.

- Onaran, B., Bulut, Z. A., & Özmen, A. (2013). Müşteri değerinin, müşteri tatmini, marka sadakati ve müşteri ilişkileri yönetimi performansı üzerindeki etkilerinin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 4(2), 37-53.
- Özer, L. Ş. (1999). Müşteri Tatminine Yönelik Literatürdeki Kurumsal Tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 159-180.
- Sarıgül, S., & Ayyıldız, T. (2022). Restoranlarda Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Tatmini ve Tekrar Ziyaret Etme Niyeti Üzerine Etkisi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 628-644.
- Şahin, A., & Şen, S. (2017). Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi. *Journal of International Social Research*, 10(52).
- Tornow, W. W., & Wiley, J. W. (1991). Service quality and management practices: A look at employee attitudes, customer satisfaction, and bottom-line consequences. *People and Strategy*, 14(2), 105.
- TDK (Türk Dil Kurumu), <https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/> (Erişim Tarihi: 03.04.2023).
- Uyar, A. (2019). Müşteri Memnuniyeti ile Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi: Otomobil Kullanıcıları Üzerine Bir Uygulama. *Electronic Journal of Social Sciences*, 18(69).
- Wang, Y., Po Lo, H., Chi, R., & Yang, Y. (2004). An integrated framework for customer value and customer-relationship-management performance: a customer-based perspective from China. *Managing Service Quality: An International Journal*, 14(2/3), 169-182.
- Wangenheim, F. V., Evanschitzky, H., & Wunderlich, M. (2007). Does the employee–customer satisfaction link hold for all employee groups? *Journal of Business research*, 60(7), 690-697.
- Westbrook, R. A., & Oliver, R. L. (1991). The dimensionality of consumption emotion patterns and consumer satisfaction. *Journal of consumer research*, 18(1), 84-91.
- Woodside, A. G., Frey, L. L., & Daly, R. T. (1989). Linking service quality, customer satisfaction, and behavior. *Marketing Health Services*, 9(4), 5.
- Yıldız, A., & Kuyucu, Ş. (2021). İnternet Alışverişlerinde Algılanan E-Hizmet Kalitesi, Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati İlişkisinin İncelenmesi: Adıyaman Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 2308-2343.
- Yi, H. T., Yeo, C., Amenuvor, F. E., & Boateng, H. (2021). Examining the relationship between customer bonding, customer participation, and customer satisfaction. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 102598.
- Yip, J., Chan, H. H., Kwan, B., & Law, D. (2011). Influence of appearance orientation, BI and purchase intention on customer expectations of service quality in Hong Kong intimate apparel retailing. *Total Quality Management & Business Excellence*, 22(10), 1105-1118.
- Zeithaml, V. A., Bitner, M. J., Gremler, D. D., (2017). *Services Marketing, Integrating Customer Focus Across the Firm*. New York: McGraw-Hill Education.
- Zouari, G., & Abdelhedi, M. (2021). Customer satisfaction in the digital era: evidence from Islamic banking. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 10(1), 1-18.

Yönetimde Liderlik Kavramı ve Davranışsal-Dönüştürücü Liderlik Paradigmalarının Karşılaştırılması*

Abdulsemet YAMAN

Doç. Dr. Munzur Üniversitesi, İİBF
abdulsemetyaman@munzur.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-4290-8063

Makale Başvuru Tarihi : 08.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 13.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10445531

Havva ÜNAL TOSUN

Ardahan Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Yüksek Lisans Mezunu
havvaunaltosun@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-3591-3080

Özet

Anahtar Kelimeler:

Davranışsal
Liderlik,
Dönüştürücü
Liderlik, Liderlik
Paradigmaları,
Liderlik Teorileri.

Bu çalışma, davranışsal liderlik ve dönüştürücü liderlik paradigmlarını karşılaştırarak liderlik teorilerindeki önemli yaklaşımları analiz etmektedir. Davranışsal liderlik, liderin davranışlarının etkisi üzerinde odaklanırken, dönüştürücü liderlik, liderin takipçileri üzerindeki dönüştürücü etkisine odaklanır. Davranışsal liderlik paradigmları, liderin görev odaklı davranışları ve ilişki odaklı davranışları arasındaki dengeyi vurgular. Görev odaklı davranışlar, takımın hedeflere ulaşmasına yönelik yönergeler ve planlamalar sağlarken, ilişki odaklı davranışlar ise takım üyelerinin duygusal ihtiyaçlarını karşılamaya ve ilişkileri güçlendirmeye odaklanır. Bu paradigma, liderin liderlik tarzını takımın gereksinimlerine göre ayarlamasını önerir. Dönüştürücü liderlik paradigması, liderin takipçilerini dönüştürmeye ve motive etmeye odaklanır. Bu liderlik yaklaşımı, liderin vizyon, ilham, motive etme ve takımın potansiyelini ortaya çıkarma yeteneklerine vurgu yapar. Dönüştürücü liderler, takipçilerin liderlik becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur, onları kişisel ve profesyonel olarak büyütmek için destekler. Bu makalede, her iki liderlik paradigması da kavramsal ve uygulama açısından karşılaştırılmıştır. Davranışsal liderlik, liderlik etkinliklerini ve davranışlarını tanımlamak için belirli bir çerçeveye sunarken, dönüştürücü liderlik daha geniş bir perspektif sunar ve liderin takipçiler üzerindeki etkisine odaklanır. Sonuç olarak, davranışsal liderlik ve dönüştürücü liderlik paradigmları arasında farklılıklar ve benzerlikler vardır. Davranışsal liderlik, liderin belirli davranışlarını vurgularken, dönüştürücü liderlik liderin dönüştürücü etkisine odaklanır. Her iki paradigma da liderlik alanında önemli teorik yaklaşımları sunar ve liderlerin etkili şekilde takımlarını yönetmelerine yardımcı olabilir.

Comparison of the Concept of Leadership in Management and Behavioral Transformational Leadership Paradigms

Abstract

Keywords:

Behavioral
Leadership,
Transformational
Leadership,
Leadership
Paradigms,
Leadership

This academic article aims to compare the paradigms of behavioral leadership and transformative leadership, analyzing important approaches in leadership theories. While behavioral leadership focuses on the impact of the leader's behaviors, transformative leadership emphasizes the transformative effect of the leader on followers. Behavioral leadership paradigms highlight the balance between task-oriented behaviors and relationship-oriented behaviors. Task-oriented behaviors provide guidance and planning for the team to achieve goals, while relationship-oriented behaviors focus on meeting the emotional needs of team members and strengthening relationships. This paradigm suggests that leaders adjust their leadership style according to the team's needs. On the other hand, transformative leadership paradigm

* Bu çalışma 26-28 Ekim 2023 tarihinde 23. Uluslararası Kamu Yönetimi Formunda sunulan bildiri özetinin genişletilmiş tam metnidir.

focuses on transforming and motivating followers. This leadership approach emphasizes the leader's abilities in vision, inspiration, motivation, and bringing out the potential of the team. Transformative leaders help followers develop their leadership skills and support their personal and professional growth. This article compares both leadership paradigms conceptually and in terms of application. While behavioral leadership provides a framework to define leadership activities and behaviors, transformative leadership offers a broader perspective and focuses on the leader's influence on followers. In conclusion, there are differences and similarities between the paradigms of behavioral leadership and transformative leadership. Behavioral leadership highlights specific behaviors of leaders, whereas transformative leadership focuses on the transformative effect of the leader. Both paradigms present significant theoretical approaches in the field of leadership and can assist leaders in effectively managing their teams.

GİRİŞ

Yönetim ve liderlik, işletmelerin başarılı olmaları için kritik öneme sahip iki kavramdır. Yönetim, dar anlamda işletme ve kurumlar açısından kaynakların etkin bir şekilde kullanılması için organizasyonun planlanması, yönlendirilmesi ve kontrol edilmesi süreci olarak tanımlayabiliriz. Tüm disiplinleri kapsaması açısından çok yönlü ve değişken olan yönetim kavramının farklı disiplinlerce muhtelif tanımları yapılmıştır. Ortaya konulmak istenen özelliklerine, amaçlarına, fonksiyonlarına vd. unsurlarına göre bu tanımlarda değişiklikler olabilmektedir. Bu bağlamda kavramın genel bir tanımını yapmak oldukça zordur. Bununla birlikte yönetim kavramının genel bir tanımını ortaya koymak konunun daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Buradan hareketle daha genel bir ifade ile yönetim (Mecek ve Kocakula Yıldırım, 2020 : 1419);

"Tarihsel koşullar içerisinde kurucu ilkesi ekonomi olan, bu nedenle de yapısal (örgütsel) ve işlevsel (fonksiyonel) türü ayırt etmemeksizin belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelmiş insanların mevcut kaynaklar (emek, girişimci, hammadde, demirbaş, sermaye, bilgi, yer, zaman vd.) ile elde edilecek çıktılar (mal, hizmet, olgu, karar, politika vd.) üzerinde en düşük maliyet ile en uygun fayda dengesini kurmaya ve sürdürmeye çalışan, çoklu güç dengelerinin etkide bulunduğu dinamik bir süreç ve bu süreç içerisindeki eylemler (faaliyetler) ile bunların işbirliği içerisinde, etkin, verimli, uyumlu ve koordineli bir şekilde gerçekleştirildiği organik yapı ve sistemdir"

Yönetim, insanlık tarihine kadar geri götürülebilecek bir geçmişe sahiptir. Bu geniş zaman diliminde yönetimle ilgili birçok eser, yaklaşım ve uygulamalar da hayat bulmuştur. Ancak yönetimin modern anlamda bir bilim dalı hâline gelmesi yani sistem, kaynak, örgüt, süreç, fonksiyon, araç ve uygulama açısından bir bütünsellik içerisinde incelenmesi ve gelişmesi sanayi devrimi sonrasında söz konusu olmuştur (Mecek ve Yılmaz, 2021: 232-233). Bu gelişmeler yönetimin sistemsal, örgütsel ve fonksiyonel anlamda gelişmesine katkılar sağlamıştır.

Yönetim, tüm disiplinleri, sektörleri, faaliyetleri, süreçleri vd. unsurları doğrudan etkilemektedir. Bu durum yönetimin araştırma alanının oldukça genişlemesine ve çok yönlü olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda yönetimin birçok yönü muhtelif çalışmalara konu edilmiştir. Araştırmamız kapsamı açısından da yönetme eylemini gerçekleştiren kişi olması açısından liderlik kavramı ayrı bir öneme sahiptir.

Liderlik, kişilerin çalışma ortamlarındaki tutum ile davranışlarını yönlendiren ve yöneten adımlar, prosedürler veya süreç olarak tanımlanabilir (Gedik, 2020: 20). Yönetim ve liderlik birbirinden farklı kavramlar olsa da başarılı bir işletme için her ikisi de bir arada düşünülmelidir. Yöneticilerin liderlik becerilerine sahip olmaları, çalışanları motive etmek, performanslarını artırmak ve işletme hedeflerine ulaşmak için stratejik kararlar almak açısından son derece önemlidir.

Bu bağlamda, "Yönetimde Liderlik" konusu, işletmelerin liderlik becerilerini nasıl geliştirebilecekleri ve işletme performansını artırmak için liderlik becerilerinin nasıl kullanılacağı konularında oldukça önemlidir. Bu konuda yapılan araştırmalar, işletmelerin liderlik becerilerinin geliştirilmesi ile çalışan motivasyonunun, işletme performansının ve karlılığının arttığını göstermektedir. Bu nedenle, bu konuda yapılacak çalışmalar, işletmelerin başarılı olmaları için kritik bir rol oynayacak ve işletmelerin liderlik becerilerini geliştirerek daha verimli, karlı ve sürdürülebilir hale gelmelerine yardımcı olacaktır.

Liderlik Kavramı ve Yönetimde Liderlik

Lider; örgütteki amaçları gerçekleştirebilmek için insanları etkileyip, yönlendiren, örgütte eşgüdümlü çalışma sağlamakta olan kişidir. Örgütte bulunan etkenler şu şekildedir (Mc Gregor, 1970: 130);

- Örgütün amacı, yapısı, görevi
- Liderin kişisel nitelikleri
- Personel gereksinimi, kişisel nitelikleri ve eylemleri

• Toplum, ekonomi ve siyasal çevrenin etkenlerinin örgütü oluşturduğu görülmektedir. Liderin örgütteki önemi yönetim faaliyetlerini de etkileyebilmektedir.

Literatürde birçok liderlik tanımı bulunmaktadır. Kouzes ve Posner (2002) liderliği, liderlik etmeyi arzulayanlar ile takip etmeyi seçenler arasındaki ilişki olarak tanımlamaktadır. Schein (2010) liderliği kültürün dışına çıkma, daha uyumlu evrimsel değişim süreçlerini başlatma yeteneği olarak anlıyor. Richards ve Engle (1986) liderliğin değerleri somutlaştırmak ve içinde işlerin başarılabileceği ortamı yaratmak olduğuna inanırlar. Northouse (2010) liderliğin, bireylerin ortak amaca ulaşmaları için bir grup bireyin etkilendiği bir sürecin olduğunu söylemektedir. Roach ve Behling (1984) liderliği benzer şekilde organize bir grubun aktivitelerini hedeflere ulaşma yönünde etkileme süreci olarak görürler. Veber (2000) liderliği, vizyonun yaratılması ve buna ulaşmak için insanların harekete geçirilmesi olarak tanımlamaktadır.

Yönetim ve liderlik arasındaki ilişkinin anlaşılması, yazarın tercihlerine göre de farklılık gösterir. Bazı yazarlar her iki disiplini de ayrı disiplinler olarak anlar; bazıları liderliği yönetimin bir parçası olarak anlar. Örneğin, Ricketts (2009) yönetimi, bir grup veya organizasyonun yürütme, idare ve denetleme yönünü uygulayan bir faaliyet olarak görür; liderlik, bir bireyin, kendi görüşüne göre ortak bir hedefe ulaşmak için bir grup bireyi etkilediği bir süreçtir. Kouzes ve Posner (2002) ayrıca her iki disiplini de farklı anlar; Yönetim, hedeflere odaklanan daha analitik bir faaliyettir, liderlik, vizyonlara odaklanan daha yaratıcı bir faaliyettir.

Bartošová (1998) liderliği, yönetim stillerini ve motivasyonu kapsayan yönetsel işlevlerden biri olarak görürken, Veber (2000) liderliği yönetsel işlevi uygulama yöntemi olarak görür. Bu makalenin yazarı, yönetim ve liderliğin farklı disiplinler olduğuna inanmaktadır. Ayrıca, günlük yönetimde kullanılan liderlik yöntemlerinin, özellikle bilgi işçileri ile kullanıldığında harika sonuçlar getirdiğine inanıyor. Araştırmamız için liderlik kavramını düşünürken, Lee Iacocca'nın (2010) liderlik puan kartı seçildi. Bu pratik konsept, yönetim ortamına mükemmel bir şekilde uyar. Örgütlerin yöneticileri genellikle yeteneklerinden ve kişiliklerinden farklı nedenlerle görevlerine atanırlar (kritik durumlarda ortaya çıkan doğal liderler ve politikacıların aksine); örneğin kişisel ilişkiler ve güç oyunları önemlidir. Örneğin, yönetici olmak için lider olmaları gerekmez. Dolayısıyla, Iacocca'nın puan kartı, yöneticilerin astlarını nasıl yönetip yönettiklerini ve aynı zamanda doğru insanlar olup olmadıklarını da analiz etmemizi sağlar; örneğin. Kuruluşları, yönetim rolleri için doğru kişileri seçerse. Buckingham ve Coffman'ın (2005) yazdığı gibi, kurumsal politika ve kurallar ne olursa olsun, bilgi çalışanlarının davranışları ve performansları çoğunlukla üstlerindeki kişiyi, doğrudan yöneticilerini etkiler.

Liderin davranışı ile liderlik davranışı arasında farklar bulunmaktadır. Liderlik davranışı, liderin davranışlarını ve liderliği kapsar. Bu davranışlar, ortak bir sorunu çözmek için iletişim kurmayı, yönetim anlayışını gerçekleştirmeyi ve örgüt içinde güven, saygı, arkadaşlık oluşturmayı gerektirir. Liderin rolünün belirtilerek kabul edilebilmesi, grup karar ve hareket yollarının isabetli seçilmesi, gruptaki bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması ve üyelerin liderin katkılarına inanması, liderliğin etkin ve faydalı olabilmesi için gerekli unsurlardır. Örgütteki planda ki eksiklikler, değişmekte olan çevreye ait koşullar, örgüt kültürü, iletişim de ki sistem, karara katılım, toplumsal denetleme, statünün ve rollerin gibi örgüt iç dinamiklerinin, örgütteki üyelerin beklentileri ile güdülerindeki uyumsuzluk, liderin gereksinimine duyulan ihtiyaçlar gibi nedenler liderliğin önündeki engellerdir (Genç, 1998: 181-187). Max Weber, lider tiplerini şöyle belirtmiştir;

- *Geleneksel lider*: Geleneklerine bağlı lider modelidir.
- *Karizmatik lider*: Belirli bir topluma ait tarihsel, geleneksel, ekonomik, toplumsal ve kültürel şartların hazırlandığı bir ortam şeklindedir. Lider, devrimci niteliğine sahip olmalıdır. Doğuştan ya da doğal lider de denilebilmektedir.
- *Yasal lider*: Yönetmenin ve emretmenin gücünün yasalardan alınması.

- *Teknokratik lider*: Bir konudaki uzmanlık bilgisi ile kendisini kabul ettirir. Başka türlere göre lider tipleri aşağıdaki gibi ayrılmaktadır:
- *Ürkek tip lider*: İnsana ve üretime ilgisinin yetersiz, vaktinin başarısızlık korkusu ve endişesiyle geçirmekte olan liderlerdir.
- *Arkadaş tipi lider*: İnsanlara değer vererek, insanlarla samimiyet kurmak isteyen, astların onu sevmesini ve çalışma ortamında mutlu olmalarını isteyen liderdir.
- *Kurnaz tip lider*: Üretime ve insana olan alakayı belli seviyede ve dengede tutmaya çalışarak yapıcı bir tavır yaratmaya çalışan liderdir.
- *Başaran tip lider*: Hem insanın hem de üretimin fazlaca değer verildiği, bir işi bitirdikten sonra yeni uğraşlar arandığı, örgüt içerisinde ikili güvenin ve saygının yürütüldüğü lider modelidir.

Her zaman en uygun bir liderlik modelinden bahsedilemeyebilir. Nitekim bir ortamda değişiklik olabilir. Liderlik tipini etkilemekte olan bazı unsurlar şu şekildedir; örgütün içinde yer aldığı şartlar, astlar da ki nitelikler ve yeterlilik, amirlerin tutumu, üst yönetimdekilerin tavırları, toplumsal ve kültürel değerler ve bunların liderlikte durumsal olarak belirtilebilir. Aşağıda liderlik yaklaşımına yönelik bir tablo verilmiştir (Özsalmanlı, 2005).

Yaklaşımlar Uygulamalar	Tam otokratik liderlik	İlmli otokratik liderlik	Danışmacı liderlik	Katılımcı liderlik
Amaç belirleme	Üst yönetimce gerçekleştirildi.	Zaman zaman astlara başvurulur.	Astların görüşü alınır.	İlgili herkesin katılımı sağlanır.
Karar alma	Astların katılımı yok.	Astların katılımı az ve danışma biçiminde.	Astlara danışılır ve görüşleri değerlendirilir.	Tüm basamaklara yayılmıştır.
İletişim	Yukarıdan aşağıya tek yönlü	Çoklukla yukarıdan aşağıya	Yukarıdan aşağıya Aşağıdan yukarıya	Çok yönlü-Dikey iki yönlü ve yatay
Motivasyon türü	Negatif-cezalandırma	Çoklukla cezalandırıcı	Çoklukla ödüllendirici	Pozitif-ödüllendirici
Yetki devri	Yok	Çok az	kısmen	fazla

Davranışsal Liderlik Teorileri

Liderlik kavramı üç yaklaşımdan ibarettir. Bunlar: Özellikler Yaklaşımı, Davranışsal Yaklaşımı ve Durumsallık Yaklaşımı. Bu üç liderlik yaklaşımını açıklayacak olursak:

Özellikler Yaklaşımı: Başka kişilerde olmayan niteliklerin kendinde olması ve karşısındaki kişilere güven verme sonucunda kişinin lider olması. Fiziki özelliklerin, yeteneğin, bilginin, deneyimin ve kararlılığın gibi özelliklerin liderleri diğerlerinden ayırması gereken başlıca özellikler olarak sayılabilir.

Durumsallık Yaklaşımı: Liderin kendisini kabullendirdiği ortamın önemini vurgulandığı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım şekline göre; ortam şartları, kişideki liderlik özelliklerinin kazanılmasına katkı sağlar. Bu yaklaşım, gerçekleştirilecek hedeflerin niteliklerini, gruptaki bireylerin yeteneğini, lider olmuş kişinin yapısını, özelliklerini ve deneyimlerini gibi faktörleri içermektedir.

Davranışsal Yaklaşım: Bireyin hareketinin bir başka birey üzerinde etkili olması sonucunda meydana gelen liderlik tipidir. Karşıda ki kişilere değer verilmesi, kişilerle olumlu ilişkiler ve iletişim kurulabilmesi, kişilerin üzerinde etki ve saygı oluşturabilme, kişilere güven verebilmesi, bu yaklaşımda liderin etkileme tekniğini oluşturmaktadır (Serinkan, 2008).

Liderlerin sunmuş oldukları davranışların merkeze alınarak araştırmalarının yapıldığı teorilerdir. Liderlerin aynı ve görülür olarak ne tür davranışların sergilendiğini ortaya koymaya çalışarak davranışları ile ilgili liderliğini açıklamaya çalışmıştır. Bu yaklaşım teorileri ile ilgili Ohio State Üniversitesi Çalışması, University of Michigan Çalışmaları, Mc Gregor 'un X ve Y Kuramı vb. çalışmaları yapılmıştır.

Ohio State Üniversitesi Çalışması: Ohio State Üniversitesi ve iş birlikçileri ile yapılan araştırmalara göre liderlik rolleri ile ilgili 1.800 boyut geliştirilmiştir. Bu boyutlarla ilgili olarak gerekli analizleri yapılmış ve liderlik davranışının iki bağımsız boyutta toplanmasını başarmışlardır. İki bağımsız boyuttan birini insan ilişkilerine yönelik anlayış oluştururken diğer boyuta göreve yönelik anlayış şeklini oluşturmuştur. İnsan ilişkilerine yönelik anlayışın belirleyici unsurları çalışanların ve liderin arasındaki arkadaşlık, karşılıklı saygı

ve anlayış oluşturmıştır. Göreve yönelik anlayışın belirleyici unsurları ise örgütün harekete geçirilmesi, işin ve görevin planlanması, uygun görev dağıtımının oluşturulmasıdır.

University of Michigan Çalışmaları: Üniversitenin yapmış olduğu araştırmanın amacı, çalışanın işte tatmin olmasına ve çalışanın verimliliğinin olumlu etkilenmesine yönelik faktörleri bulmayı amaçlamıştır. Üniversitenin bu çalışmasında iş tatminine, verimliliğe, yakınmalara, devamsızlığa, motivasyona ve maliyete gibi değişkenlere yer verilmiştir. Yapılan araştırmalara nezdinde lider olmuş kişilerin bireylere yönelik tutumları ve işe dönük tutumları olmak üzere iki farklı tutum ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak lider olan kişilerin bireylere dönük tutumlar uygulandığı grupta daha yüksek verim elde edildiği ortaya çıkmıştır.

Mc Gregor'un X ve Y Kuramı: Bu kuramın liderlerin davranışlarının, çalışan kişilerin üzerindeki ihtimalleri içermektedir. Klasik yönetim anlayışında ki özelliklerin X kuramı üzerinde, insan ilişkilerine değer veren yaklaşım ise Y kuramı üzerinde toplanmıştır. X kuramın da kişiler çalışmayı sevmeyen, doğuştan tembellik, sorumsuz, işten kaçış davranışlarına sahiptir. Böyle kişileri çalıştırabilmek için zorla çalıştırmak ya da ceza yönteminin kullanılması gerekmektedir. Y kuramında ise bu özelliklerin tam tersi özelliklerine sahip olmaktadır. Çalışmak, yemek yenmesi ve dinlenilmesi kadar doğal bir olaydır. Tembellik ise doğuştan gelen bir özellik olarak görülmemektedir. İnsan unsurunun önemsendiği bir kuramdır.

Bu kurama göre lider kişi, astlarına danışabilmekte, o kişilerle fikir alışverişinde bulunabilmekte ve o kişileri planlara dahil edebilmektedir. Bu yaklaşım kişileri davranışa yöneltebilmek için zor kullanılmasını gerektirmemektedir. Lider kişilerin demokratik yönetim felsefesine uyumlu davranışları gerektiğini vurgulamaktadır. İnsana insanca muamele yapılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bilim insanına ait kuram o denli büyük bir etki yaratmıştır ki bu kuramdan sonra ortaya çıkacak olan her görüşün Y kuramından esinlenilmeden geliştirilememiştir (www.iienstitu.com, 2023).

Dönüşümcü Liderlik

Liderlik, sosyal hayatın ortaya çıkışından ortaya çıkar. Bazı insanlar bir araya getirilir ve sosyal yaşamlarına başlarlar ve birbirlerini etkilerler. Dönüşümcü liderlik, liderler ve takipçilerin daha yüksek motivasyonu ve ahlakı için birbirlerini motive ettiklerinde ortaya çıkar. Bu liderler, üstleriyle daha iyi ilişkilere sahiptir. İş odaklı davranan lider kişilerden daha fazla örgüte etkileri olur ve örgüt için daha fazla etki yaratırlar. Dönüşümcü liderlerin, çalışan kişilerin iş sözleşmesinde belirtilmiş olandan daha fazlasının yapılmasını teşvik eder ve çalışan kişilerin üst düzey ihtiyaçlarına odaklanmaktadır. Dönüşümcü liderler mentor ve danışman olarak hareket ederek bireysel gelişime, öğrenmeye ve çalışanların ihtiyaçlarını karşılamaya önem verirler. Çalışan kişilere dönük meydan okuma, misyon duygusu, daha geniş bakış açısı, saygı ve güven sağlayarak aynı zamanda çalışanlara rol model olmaktadır. Güven ortamı yaratarak ve çalışanların kendi çıkarları ötesinde bir kurum olduğu için çalışmayı teşvik etmektedirler (Khorshid & Pashazadeh, 2014, s. 7).

Dönüşümcü liderlik, örgütte yeni bir atılım ve huzur yaratmak için fikirlerin ve yeni bakış açılarının yaratılmasını sağlayan liderleri ifade etmektedir. Yönetici ve çalışan arasında bağlı olma, tutku ve sadakat geliştirerek, yeni yönle doğru ilerlemek ve daha yüksek ideal performans zirvelerine ulaşmak için gerekli yetenekleri kazanmak ve hazırlıklı olmak amacıyla örgütün temellerinde ve temelinde köklü değişiklikler yapmak üzere örgüt üyelerini harekete geçirirler (Mirkamali vd, 2014).

Dönüşümcü liderlik, çalışanlarda sürekli olarak potansiyelin güdülenmesini arar ve çalışanların dikkatini üstün ihtiyaçlara çekmeyi ve bireysel çıkarları kolektif çıkarlara dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bass ve Avolio'ya göre dönüşümcü liderlik, güvenilir bir eşit güç liderliği aracılığıyla organizasyon için gelişim kalıpları sağlayan bilinçli, ahlaki ve manevi bir süreçtir. Dönüşümcü liderler, örgütün gelecekteki beklentilerini açıklar ve beklentilerle tutarlı bir model sunar, grup hedeflerinin kabulünü geliştirir, kuruluştaki bireyler için geniş bir yelpazede destek sağlar ve onları örgütün hedeflerini takip etmeye teşvik eder (Mortazavi ve Nikkar, 2014, s105).

Dönüşümcü Liderlerinin Özellikleri

1. Bu tür bir liderlikte insanlar, meslektaşlarını ve üstlerini astları gibi etkileyebilir.
2. Dönüştürücü liderlik süreci, liderin değerlerine ve kişisel inançlarına dayanır. Ancak bu süreçte üstler ve astlar arasında mal alışverişi yapılmaz.

3. Bu tür liderler, en derin kişisel değerlerinden (adalet, adalet, dürüstlük ve onur gibi) ilham alırlar. Burns, bu değerleri nihai değerler olarak hatırladı. Nihai değerler öyledir ki, kimse onlar üzerinde pazarlık yapamaz veya değiş tokuş edemez.

4. Nihai değerleri kişisel standartlar olarak sunarak, dönüşümcü liderler, takipçileri arasında uyum ve birlik yaratır ve daha da önemlisi, takipçilerinin amaçlarında ve kişisel inançlarında örgütsel hedefler doğrultusunda değişiklikler düzenlerler (Eskandari, 2014, s. 126).

5. Dönüşümcü liderlik yürekte ve akıldan ilham alır ve onları gösterir.

6. Dönüşümcü liderliğin bir perspektifi vardır ve bu perspektifi tutku ve amaçla ilişkilendirir. Dönüşümcü lider, kendi varlığının derinliklerinden duygularının zihnin ötesinde başkalarıyla konuşmasına izin verir.

7. Dönüşümcü liderlik, personeli kullanmak ve güven ve bağlılık yaratmak için kişisel ilgilerine dikkat eder. İlgili personel, ne istedikleri ve onlara nasıl yardımcı olabileceğini ile ilgilidir.

8. Dönüştürücü liderlik, akıl yoluyla büyük bir güç elde etmeyi ifade eder. Zihin merak eder, yeni fikirlere açık hale gelir ve sürekli öğrenir (Steven Corey, 2007, s.10; Korejan & Shahbazi, 2016).

Tüm bunların yanı sıra; Etkileşimci ve dönüşümcü liderlerin özelliklerini de ayrı bir şekilde inceleyecek olursak bazı farklılıkların olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Etkileşimci ve dönüşümcü liderlerin özellikleri

Etkileşimci (Transaksyonel)	Dönüşümcü (Transformasyonel)
Lider kişi karşılaşılan sıkıntıları çözmeye çalışarak, Örgüt kültürüne uyumlu olarak çalışır.	Lider problemleri meydana gelmeden sezmektedir. Proaktifdir.
Lider kişi ödül ya da ceza ile çalışanlarının hedeflere ulaşmasını sağlamaktadır	Yeni düşünceleri oluşturabilmek için örgüt kültürünü değiştirmeye çalışmaktadır.
Çalışanların kendilerine olan isteklerini ve onlara umut vererek motivasyonu artırmaktadır.	Lider motivasyon ve vizyoner nitelikleri ile çalışanları hedeflerine ulaştırmaktadır.
Statükoyu korumaya önem verir, performansın artırılması için kararlar da aşırı stres yaşamaktadır.	Çalışanların bireysel ihtiyaçları ile değil bütün ekibin faydasına olacak ihtiyaçlarını karşılar. Her bir davranışın bireyin kendisini ifade etmesini ve yardıma ihtiyaç duyabilecek bir durum olarak ele almaktadır
	Çalışan kişilerin eleştirel düşünmesini ve problem çözümlerini geliştirerek üretkenliği artırır.

Kaynak: Odumeru JA, Ifeanyi GO. Transformational vs. transactional leadership theories: evidence in literature. International Review of Management and Business Research 2013; 2:355–61.

Özetle; dönüşümcü liderlik çalışanları için moral kaynağını meydana getirerek örgütün hedeflerine ulaşması için çalışanlarının ortak amaç duygusunu yaratmalarını destekler ve onlara ilham verecek davranışları sergilemektedir. Dönüşümcü liderler vizyon sahibi kişilerdir. Lider kişi gruptaki bireyleri, örgütün amaçlarına yönelik ilgilerini artırarak insanlardaki enerjinin harekete geçirilmesini sağlamaktadır. Kişiler grubun çıkarını kendi çıkarının önünde tutmaktadırlar (Çağlı, 2019:25).

Sonuç

Davranışsal liderlik ve dönüştürücü liderlik, liderlik yaklaşımları açısından farklıdır. İkisi arasındaki temel fark, davranışsal liderliğin liderin davranışlarına odaklanması, dönüştürücü liderliğin ise liderin etkisi yoluyla takımın kendisini dönüştürmesine odaklanmasıdır.

Davranışsal liderlik, liderliğin öğrenilebilir bir beceri olduğunu savunan bir liderlik yaklaşımıdır. Bu yaklaşım liderlerin, belirli davranışları sergilemeleri durumunda etkili liderler olabileceklerini varsayar. Davranışsal liderlik, liderlerin etkili liderlik becerilerini öğrenmesine yardımcı olan çeşitli modeller sunar ve liderlerin etkili bir şekilde yönetim yapmalarına olanak tanır.

Dönüştürücü liderlik ise, liderliğin takım üyelerinin kendilerini geliştirmesini teşvik ederek bir dönüşüme yol açabileceğine inanan bir liderlik yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, liderlerin takım üyelerinin potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olmalarını ve takımın motivasyonunu artırmalarını amaçlar. Dönüştürücü liderler, takım üyelerinin amaçlarını belirlemelerine ve bu amaçları gerçekleştirmelerine yardımcı olan bir ortam yaratırlar.

Davranışsal liderlik, liderin davranışlarına odaklanırken, dönüştürücü liderlik, takımın kendisini dönüştürmesine odaklanır. Davranışsal liderlik, liderlerin belirli davranışları sergilemesini öğrenmesine yardımcı olurken, dönüştürücü liderlik liderlerin takım üyelerinin potansiyelini gerçekleştirmelerine yardımcı olmalarını amaçlar. Her iki liderlik yaklaşımı da farklı yöntemler kullanarak liderlerin etkili bir şekilde yönetim yapmalarına olanak tanır.

KAYNAKÇA

- Bartošová, H. (1998) Management: teorie a praxe policejní činnosti. PAČR v Praze, ISBN 80-85981-96-3
- Buckingham, M., Coffman, C. (2005): First, Break All the Rules, London: Simon&Schuster UK. ISBN 1-4165-0266-1
- Eskandari, M. (2014). Analysis and criticism on transformational leadership. pp. 124-126.
- Gedik, Y. (2020), Dönüşümsel ve işlemsel liderlik. Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 3(2), 19-34.
- Genç, Turan (1998), Kamu Yönetimi, age, s. 181-187.
- Khorshid, S., & Pashazadeh, A. (2014). The effect of transformational leadership on organizational learning capabilities with respect to the mediating role of organizational intelligence, Journal of Change Management, 6(11), p.7.
- Korejan, M. M., & Shahbazi, H. (2016). An analysis of the transformational leadership theory. Journal of fundamental and applied sciences, 8(3), 452-461.
- Kouzes, J., Posner, B. (2002), The Leadership Challenge, (3rd Ed), Jossey Bass, San Francisco, ISBN 0-7879-5678-3.
- Lee, (2010).] <http://www.leeiacocca.net/scorecard/Default.aspx>, (2010).
- Mecek, M. ve Kocakula Yıldırım, Ö. (2020), Yönetim – idare kavramlarının yapısal – işlevsel analizi ve kavramsal açıdan tanımlanması. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(54), 1411-1425.
- Mecek, M. ve Yılmaz, V. (2021), Postmodern kamu yönetimi ekseninde yerel yönetim ve katılım, Postmodern Kamu Yönetimi (Ed. B. Parlak, K. C. Doğan), Nobel Yayınları, Ankara, 231-273.
- Mirkamali, M., Shateri, K., & Uzbashi, A. (2013). Explaining the role of transformational leadership in the field of organizational creativity, Journal of Innovation and Value Creation, 2, p. 23.
- Northouse, P.G. (2010), Leadership: Theory and Practice (5th Ed), Sage Publications, ISBN 978-1-4129-7488-2
- Odumeru JA, Ifeanyi GO. Transformational vs. transactional leadership theories: evidence in literature. International Review of Management and Business Research 2013; 2:355–61.
- Özsalmanlı, A. Y. (2005). Türkiye’de Kamu Yönetiminde Liderlik ve Lider Yöneticilik. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13), 137-146.
- Richards, D., Engle, S. (1986), After the vision: Suggestions to corporate visionaries and vision champions, In Gray, J.H., Densten I.L., Sarros, J.C. (2003), Profiling Australian small business leadership, Working Paper Series, ISBN 1327-5216, www.buseco.monash.edu/mgt/research/working-papers, 13.9.2011,
- Ricketts K. G. (2009) Leadership vs. Management, AGRICULTURE, LEXINGTON, KY, 40546. In
- Roach, C.F., Behling, O. (1984), Leaders and managers: International perspectives on managerial behavior and leadership, In James G Hunt J.G.; et al (1984), Pergamon Press, NY, ISBN 103-377-107

Schein, E. H. (2010), *Organizational Culture and Leadership*, Jossey-Bass, S. Francisco, ISBN 978-0-470-19060-9.

Serinkan, C. (2008). *Liderlik ve Motivasyon*. Nobel Yayıncılık, 2008. Ankara.

Veber, J et al. (2000), *Management, základy, prosperita, globalizace*, Management Press, Praha, ISBN 80-7261-029-5.

Nişâbûr'da X-XII. Yüzyıllarda Ticaret

Alparslan KILINÇ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi,
Doktora öğrencisi

alparslankilinc@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2317-2249>

Makale Başvuru Tarihi : 09.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 13.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10445564

Cihan AYAZ

MEB Okul Müdür Yardımcısı

Ayaz2334cihan@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-6433-8539>

Özet

Anahtar Kelimeler:

Horasan
Nişâbûr;
Sâmânîler
İpek Yolu
Ticaret

Ortaçağ'da ekonominin saç ayağını; tarım, hayvancılık ve ticaret faaliyetleri oluşturuyordu. Nişâbûr'un siyasi açıdan bir cazibe merkezi olmaya başlaması Tahirîlerin Horasan'da idareyi ele geçirmesiyle başlamıştır. Tahirîler'e başkentlik yapan Nişâbûr; Saffarîler, Sâmânîler, Gazneliler ve Selçuklular dönemlerinde de önemli bir merkez olmuştur. Nişâbûr'un, Horasan'ın önemli bir merkezi olması ise Sâmânîler dönemiyle birlikte olmuştur. Nişâbûr, ticaret yollarının kesiştiği (en ünlüsü olan İpek Yolu) bir güzergâhta bulunması önemli bir ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Nişâbûr'da ticaret hacminin artmasını sağlayan unsur ise yabancı tüccarların şehirde gelip kalması için mekânların oluşturulmuş olmasıdır. Kervansaraylar ve hanlar bu yapıların başında gelen mekânlardır. Kervansaraylarda kalan tüccarlar hem kendilerinin hem de hayvanlarının ihtiyaçlarını gidererek dinlenme imkânı buluyorlardı. Nişâbûr'da ticaretin canlı olduğu diğer mekânlar ise çarşı ve pazarlardı. Bu çalışmamızda Nişâbûr'un cazibe merkezi olmasını sağlayan nedenlerin başında gelen ticari faaliyetlerini bütün yönleri ile incelemeyi hedeflemekteyiz. Bu nedenle bu çalışmamızda Nişâbûr'un; coğrafî sınırlarını, iklimini, yerleşim yerlerini, ticari faaliyetlerini, kullanılan ve darp edilen paralarını, ticaretin yapıldığı hanları, çarşıları, pazarları ve ihraç edilen ürünleri hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktayız. Bu bilgilerde dönemin coğrafyacalarının, seyyahlarının ve tarihçilerin kaynaklarına dayanarak verilecektir.

Trade In The X.-XII.th century In The Nişâbûr

Abstract

Keywords:

Khurasan
Nishapur
Samanids
Silk Road
Trade

The trivet of the economy in the Middle Ages; agriculture, animal husbandry and trade activities. Nishapur began to become a political center of attraction when the Tahirids took over the administration in Khorasan. Nişâbûr, which was the capital of the Tahirids; It was also an important center during the Saffarids, Samanids, Ghaznavids and Seljuks periods. It was during the Samanid period that Nishapur became an important center of Khorasan. Nişâbûr's location on a route where trade routes intersected (the most famous being the Silk Road) made it an important trade center. The factor that increased the trade volume in Nishapur was the creation of places for foreign merchants to come and stay in the city. Caravanserais and inns are the main places of these structures. Merchants staying in caravanserais had the opportunity to rest and meet the needs of themselves and their animals. Other places where trade was lively in Nishapur were bazaars and markets. In this study, we aim to examine all aspects of Nishapur's commercial activities, which are one of the reasons that make it a center of attraction. For this reason, in this study, Nişâbûr; We aim to provide information about its geographical borders, climate, settlements, commercial activities, used and minted currencies, inns, bazaars, markets and exported products. This information will be given based on the sources of geographers, travelers and historians of the period.

GİRİŞ

Nişâbûr bölgesi iklimi, coğrafi konumu ve jeopolitik konumundan dolayı tarihin her döneminde istilalara ve yeni yerleşimcilere açık bir durumda olmuştur. Siyasi bir merkez olarak önem kazanması, Tahirîlerin Horasan'da yönetimi ele geçirdikleri dönemde olmuştur. Eskiden Horasan'da emirin sarayı Tahirîler zamanına kadar Merv ve Belh'teydi. Tahirîler Horasan'ın merkezini Nişâbûr'a taşıyarak şehri kendilerine başkent yapmışlardır. Bunun üzerine şehir büyüyerek zenginleşmiştir. Tahirîlere başkentlik yaptıktan sonra Saffarîler zamanında da önemini devam ettirmiştir. Sâmânîlerin Miladi 900 senesinde Saffarîleri mağlup ederek Horasan bölgesini ele geçirmesiyle, Horasan'ın merkezi konumuna gelen Nişâbûr, siyasi, ticari ve sosyal açıdan büyük bir öneme sahip olmuştur (İbn Havkal, 1967: 434; Pırlanta, 2013: 38; Usta, 2013: 394-395).

Arapça şekli “Şâpûr'un güzeli” anlamındaki eski Farsça Nîv Şahpuhr'dan gelen Neysâbûr olan adı, modern Farsça'da Nişâbûr olarak telaffuz edilir ve Neysâbûr kuruluşunu Erdeşîr Bâbgân'ın oğlu I. Şâpûr'a borçlu olup, şehir X. yüzyılda onu onartan Sâsânî kralı II. Şâpûr'dan beri böyle anılmıştır.

İslâm'ın ilk zamanlarında Fars dilinde “Bulutlu Şehir” anlamında Ebrşehr ve İranşehr adıyla da anılan Nişâbûr¹ Horasan bölgesinin dört önemli şehrinden (diğerleri Merv, Herat ve Belh) en önemlisiydi (Özgüdenli, 2007: 149; Piyadeoğlu, 2012: 16; Strange, 2015: 467).

Mukaddesî Nişâbûr şehrinin adı konusunda ihtilaflar olduğunu belirterek, *Ahsenü't -Takâsîm* adlı eserinde bu durumu şu şekilde izah etmektedir: “Kimiler buraya İranşehr der. Kimileri ise Cabulistan'ı da kapsayan bölgenin tamamının isminin Nişâbûr olduğunu der. Bu düşüncede onlar ayrıca Sicistan ve çevresini de bu bölgeye dahil ederler. Kimileri de Nişâbûr ismini bu bölgenin hepsinin, ancak bazıları başkent ismi olduğunu belirtir.” Mukaddesî, sonuncu görüşü kabul etmiş olup, başkent İranşehr'dir diye belirtmektedir (Mukaddesî, 2015: 309).

İbn Havkal'a göre de Nişâbûr, Ebreşehr diye tanınmıştır. Bu şehir hakkında Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî² şöyle diyor:

Ey benim Ebreşehr gecesinde uyanık seherim!

Başkasında uykuyu bana zemm ettin.

Nişâbûr'a yukarıda belirttiğimiz isimler dışında da kaynaklarda birçok isim verilmiştir. Bu kaynaklar incelendiğinde aktarılan bilgilerin bazı kaynaklarda birbiriyle karıştırıldığı, bazı kaynaklarda aktarılan bilgilerin tekrarlandığı, bazı yerlerde de bilgiler bir bütün olarak değil de birbiriyle bağlantısı olmayan ayrı parçalar gibi görünmektedir. Nişâbûr'a verilen diğer isimleri dönemin coğrafyacılarının eserlerini inceleyip, bu isimlere doktora tezinde ve yazmış olduğu Ortaçağ'ın İncisi Nişâbûr adlı eserinde yer veren İsmail Pırlanta'ya istinaden şu şekilde sıralayabiliriz: Nishabur – Nishapur, Nehşâpûr, Nevşâhpûr, Nîkehfûr (Neykehfûr), Şâpûr Hâst (Hôst) ve Dendî Şâpûr, Nîvşâhpûher, Binâşâhpûr, Nîsâfûr (Neysâfûr) – Nîsâver (Neysâver), Nebsâbûr, Nişâbûr – Bîşâbûr, Nîvehşâhpûr (Karnîk-i Şâhpûr), Nîsâyâ (Neysâyâ) – Nesâyâ, , Niu-Şâpûh, (Pırlanta, 2010: 40-48; Pırlanta, 2013: 51-57).

Belâzuri'nin verdiği bilgilere göre, Nişâbûr etrafı surlarla çevrili bir şehirdir ve içinde bir de kühendiz'i bulunmaktadır (Belâzuri, 2002: 586). Ayrıca Belâzuri, Türklerin Müslüman Arap orduları ile olan VII. yüzyıldaki mücadeleleri sırasında Nişâbûr şehrine kadar akın bulduklarını da ifade etmektedir (Frye-Saylı, 1946: 106; Belâzuri, 2002: 603; Özçamca 2007: 60). Şehrin fiziksel görünümü için X. yüzyıl coğrafyacıları, 1x1 fersahlık³ alanı kapsadığını, kuhendiz, rabad ve şehristan'dan oluştuğunu kaydederler (İbn Havkal, 1967: 431; Hudûdü'l Âlem, 2020: 57).

I. NİŞÂBÛR'UN COĞRAFİ YAPISI

1. Nişâbûr'un Coğrafi sınırları ve İklimi

¹ İbn Battûta, Nişâbûr ve Herat'tan mamur olarak bahsederken; Belh ve Merv'den harap olarak bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Battûta, 2020: 367.

² Arap şairi ve antoloji müellifidir. Et- Tâî diye tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.. Yörükân, 2004: 140.

³ Fersah yaklaşık 6 km'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hınz, 1989: 76.

Nişâbûr'un coğrafi konumu ve yer aldığı iklim bölgesi hakkında hem Müslüman coğrafyacılar, hem de diğer inançlara sahip coğrafyacılar çeşitli bilgiler vermişlerdir. Bu kaynaklar incelediğinde verilen bilgiler arasında küçük farklılıklar bulunmaktadır. Kalkaşandî, bölgenin koordinatlarını 80° boylam ve 36° 20' enlem olarak belirtmekte, bölgeyi dördüncü iklim bölgesinde saymaktadır. Hamdullah Mustavfi ise bölgenin enlemi konusunda Kalkaşandî ile aynı şeyleri söylerken, boylam ölçüsünde ise 12° 32' bir sapma yapmıştır. Böylece Hamdullah Mustavfi, Nişâbûr'un koordinatlarını 92° 32' boylam, 36° 21' enlem olarak belirtmiştir. İklim bölgesi konusunda ise her iki coğrafyacı da Nişâbûr'un dördüncü iklim bölgesinde olduğunu belirtmişlerdir (Pırlanta, 2010: 49; Pırlanta, 2013: 59). İbn Rüsteh de Nişâbûr'un dördüncü iklim bölgesinde yer aldığını belirtmektedir (İbn Rüsteh, 2017: 97). Batlamyus ise Nişâbûr'un koordinatlarının 58° boylam, 39° enlemde olduğunu ve dördüncü iklimin sonu yani beşinci iklimin başında yer aldığını söylemektedir (Grayeli, 1415 hş: 211).

Yukarıda kaynakların verdiği bilgilere göre; 36° 12' ya da 13' Kuzey enlemi 58° 40' ya da 49' Doğu boylamı içerisinde yer alan günümüz Nişâbûr'un koordinatları karşılaştırıldığında, enlem ve boylamında önemli bir fark bulunmamaktadır (Honigmann, 302; Honigmann-Bosworth; 63). Böyle bir farklılığın çıkmasının sebebi ise geçmişteki hesaplama yöntemleri ile günümüz yöntemlerinde oluşan farklılık ve Nişâbûr'un mevcut konumundaki değişikliklerdir.

Nişâbûr'un denizden yüksekliği 1210 metre olup, Nişâbûr Binâlûd dağının güneybatısında ve Tahran ile Meşhed'i birbirine bağlayan bağlantı yolu konumundadır. Aynı zamanda Nişâbûr, doğu-batı ile güney-kuzey ticaret yollarının (Orta Asya ve Hindistan'ı İran üzerinden batıya ve İran körfezini Hârizm üzerinden Volga boylarına bağlayan) kavşağında yer almaktadır (Özgüdenli, 2007: 149; Merçil, 2008: 130; Sarıgül, 2018: 19).

Nişâbûr iklim olarak insan yaşamı için uygun bir yerleşim merkeziydi. Havası insanı bunaltacak kadar çok sıcak ve rutubetli değildi. Dönemin coğrafyacılarından Makdisî'ye göre; Nişâbûr'un havasının insanı hasta edecek derecede bir sertliği de yoktu (Makdisî, 1877: 300). Karasal iklime sahip olan Nişâbûr'un iklimi bölgedeki diğer yerleşim merkezlerinden farklılık göstermektedir. Nişâbûr'un, Horasan bölgesindeki iklimi ve havası en güzel şehir olduğu Ortaçağ coğrafyacıları tarafından belirtilmiştir (İstahrî, 1927: 205; İbn Havkal, 1967: 433; Pırlanta, 2013: 62).

Nişâbûr sınırları Horasan'da en geniş olan yerleşim merkezidir. Birçok beldeye sahiptir (İstahrî, 1927: 205; İbn Havkal, 1967: 453; Hudûdü'l Âlem, 2020: 56-57; Makdisî, 1877: 314-316; Pırlanta, 2013: 60). Nişâbûr'un sınırlarının bir kısmı Kûmis ve Ceyhun'a, diğer bir kısmı ise Sîstân'a yedi günlük bir mesafede yer alan Herat'ın da ilk yerleşim merkezlerinden biri olan Dizk (Dezk)'e, diğer taraftan da Kûhistân'a kadar uzanmaktaydı (İstahrî, 1927: 205; İbn Havkal, 1967: 453; Pırlanta, 2013: 61).

Tâhirîler'in başkentlerini Merv'den Nişâbûr'a taşımalarından sonra Nişâbûr sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yönden Horasan'ın önemli bir şehri olmuştur (İstahrî, 1927: 255; Makdisî, 1877: 332; Sarıgül, 2018: 20). Sonraki dönemlerde gerek Sâmânîler ve gerekse Selçuklular döneminde de Nişâbûr'a önem verilmiş ve bu sayede önemli bir ilim merkezi haline gelmişti (İbn Havkal, 1967: Merçil, 2008: 130).

Bugün Nişâbûr'un batısında Sebzevâr, doğusunda Meşhed, güneyinde Kedken ve Kûh-i Surh-i Kaşmer, kuzeyinde ise Binâlûd dağı olup, yüzölçümü 2425 hektardır (Grayeli, 1415 hş: 212; Piyadeoğlu, 2012: 18; Pırlanta, 2010: 54-55, Pırlanta, 2013: 63; Sarıgül, 2018: 20).

2. Nişâbûr'a Bağlı Olan Yerleşim Merkezleri

Nişâbûr geniş sınırlara sahip bir yerleşim merkezidir. Bu büyük yerleşim merkezlerinden en önemlileri şu dört tanesidir: Bâharz, Zâm, Cüveyn ve Beyhak. Bunlara bağlı da rustak⁴ ve köyler bulunmaktaydı (Makdisî, 1877: 300-302; İstahrî, 1927: 203; Uslu, 1997: 30; Sarıgül, 2018: 22).

Zâm: Nişâbûr'un önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Zâm beldesine bağlı birçok köy vardı. Zâm bazı kaynaklarda Câm olarak da geçmektedir (İstahrî, 1927: 252; Makdisî, 1877: 300; Strange; 2015: 356-357; Uslu, 1997: 31).

⁴ Rustak: Birden fazla köyün bir araya geldiği yerleşim merkezi olarak ifade eden araştırmacılar vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zahoder, 1955: 496. Ancak bu terim için araştırmacılar tarafından kabul gören anlayış ise, köy anlamında da kullanıldığıdır. Bkz. Şeşen, s. VIII; Kurt, 1998: 70. Ayrıca bkz. Pırlanta, 2011/2(1): 157-159.

Bâharz: Nişâbûr – Herat arasındaki bir yerleşim merkezi olup, merkezinin Mâlin kasabası olduğu belirtilir (Uslu, 1997: 30). Bâharz'a bağlı 168 adet köy bulunmaktadır (Yâkut el-Hamevî, I: 376).

Cüveyn: Buranın merkezi Azâdvâr'dır (Makdisî, 1877: 318; Yâkut el-Hamevî, II: 223; Strange; 2015: 391; Uslu, 1997: 30; Hartmann, III: 248; Sarıgül, 2018: 22). Burası kuzey ve güney diye ikiye ayrılır. Yerleşimin yoğun olduğu kuzey kesiminde 189 adet köy bulunmaktadır (Yâkut el-Hamevî, II: 223). Cüveyn; Beyhak-Câcerm arasında bir bölgedir. Bistam'dan gelen kervan yolu buradan geçirdi (Hartmann, III: 246; Uslu, 1997: 31).

Beyhak: Nişâbûr'un dört önemli yerleşim merkezlerinden biridir. Tâhirîler zamanında 390 köye sahipti. Bunların arasında iki önemli şehri vardı: Sâbzevâr (İstahrî, 1927: 257, 284; İbn Havkal, 1967: 433, 456; Makdisî, 1877: 50, 318), Hüsrevcird (Hudûdü'l Âlem, 2020: 102).

Nişâbûr'da bulunan diğer yerleşim birimleri şunlardır:

Büştefrûş (Uslu, 1997: 31), Büzdğûr, Binvede, Bişekend (Yâkut el-Hamevî, I: 227), Behmenâbâz, Buzcan (Buzkan, Buçkan, Fez), (Yâkut el-Hamevî, I: 213), Bust (Yâkut el-Hamevî, I: 227).

Câcerm (Makdisî, 1877: 318), Cünâbiz (Yâkut el-Hamevî, I: 227), Câymen (Hâymen), Cermekân, Cezînân.

Destecîrd, Dîvareh (Yâkut el-Hamevî, I: 228-229).

eş-Şâmât (Tek-Âb), Esferâyîn (İsferâyîn), Ergiyân, Esedâbâz (Yâkut el-Hamevî, I: 227), Eşbâh, en-Nûk, el-Mellâha, er-Ramâde (Yâkut el-Hamevî, I: 227), Ezazvar.

Feğîsen, Ferhâkird (Ferhâzcird) (Uslu, 1997: 32).

Kündür (Makdisî, 1877: 318), Kasr, Kasrû'r-Rîh, Karâkûr, Kûsrâ, Kündür, Kuyan (Yâkut el-Hamevî, I: 227), Kalmeyhen (Uslu, 1997: 31-32).

Îranşehr, İsbnekân.

Hârrenc (Hârzenc), Hüseyinâbâz, Haşkrûzân, Harkird, Humrân, Harkân, Hanrevan (Hâri Revan), Hüsrevcîrd, Hakisârân (Yâkut el-Hamevî, I: 228-129), Hâf (Makdisî, 1877: 300), Hucân (Uslu, 1997: 31-32).

Mâzül, Mezdûrân (İbn Hurdâzbih, 2008: 24; Makdisî, 1877: 106, 351). Mezinân (Hudûdü'l Âlem, 2020: 102), Mâlâykird (Sembûscird) (Makdisî, 1877: 351), Mihrecân (Yâkut el-Hamevî, I: 211), Mâlin (Kevahez), Mehene Hucân (Uslu, 1997: 31-32).

Nûkdeh.

Ravend, Râvinî, Rîvez, Rih, Râdkân, Revân, Rezile.

Üstivâ, Ükîneh.

Özkend (Üzkend).

Senkân, Senkerder, Sâheh, Selûmek, Sincebest (Yâkut el-Hamevî, III: 299), Sûrîn, Sebzevar (Beyhak ile Nişâbûr arasında yer alır), Senâbâd, Serahs (İbn Hurdâzbih, 2008: 62).

Şâzemih.

Tûs (Tâberân ve Nûkan adında iki mahallesi vardı), Turuşîz (Turusîs), Turûğûd (Turûğbed olarak da bilinir; Tûs tarafında yer alır).

Zûzen, Zâveh, Zâh.

Nişâbûr'un köyleri genel olarak kuzey bölgesinde Binâlüd dağının eteklerinde yer alır. Köylerde meyve bahçeleri geniş yer tutmaktaydı (Sarigül, 2018: 24).

III. NİŞÂBÛR'UN EKONOMİSİ

1. Nişâbûr'da Ticaret

Eski çağlardan itibaren ticaret özellikle devletler ve milletler arasındaki iletişimi sağlayan önemli bir araçtı. Çünkü bu dönemlerde tüccarlar başka bölgelerle yaptıkları ticaretle yeni buluşları ve yeni bilgileri gittikleri bölgelere de götürmüş ve buradaki bölge halkına aktarmış oluyordular. Ortaçağ'da yapılan ekonomik faaliyetlerin en önemlisini tarım ve hayvancılık oluşturmaktaydı. Bu dönemde de devletler ve milletler ihtiyaçlarından fazla ürünlerini başka bölgelere götürmüşlerdir. Ayrıca Ortaçağ'da daha çok ticaret ürünleri olarak meyve ve sebze, pamuk, yağ, tahıl, hayvancılık ve zirai ürünler görülmektedir. Bu ürünlerin dışında ayrıca taş ve çömlekçilik eşyaları, demir, bakır, bronz, altın ve işlenmiş gümüşün de ihracatı yapılmıştır. Yine Ortaçağ'da ticarete önemli bir ekonomik faaliyet olarak mücevheratçılık da gelmektedir. Çünkü mücevheratçılık, ağırlığı hafif fakat satışta kazancı fazla olduğu için bunun ticareti daha çok tercih edilmiştir (Zeydan, 1972: 80; Bakır, 2005: 174; Şahin- Arifoğlu, 2013: 372; Kılınç, 2022: 63).

Ortaçağ İslâm dünyasında ekonomik hayatının en önemli dalı ticarettir. Çünkü İslâm ülkelerinin coğrafi konumlarından dolayı o dönemin iki önemli yolu Müslümanların topraklarından geçmekteydi. İpek yolu bu ticaret yollarından biri olup, Çin'den başlayıp doğuyu batıya bağlayan bir güzergâhtı. Geçtiği yerler ise öncelikle Çin'i Batı Türkistan'a bağlıyor, Kâşgar, Semerkand, Buhârâ, Nişâbûr, Rey, Hemedan ve Bağdat'tan geçerek İstanbul'a, Akdeniz'e ve Avrupa'ya ulaşırdı (Mazaherî, 1972: 342; Kılınç, 2020: 92; Kılınç, 2021: 19).

Fetihlerle birlikte İslâm uygarlığının sınırları genişleyince, Müslümanların ele geçirmiş olduğu coğrafyalarda; Arabistan, Kuzey Afrika, Mısır, İspanya, İran, Irak, Suriye, Mâverâünnehir ve Horasan gibi farklı medeniyetlere, kültürlere, milletlere ve ayrıca farklı ekonomik güce sahip bölgeler önce tek devletin hâkimiyetine, daha sonraları ise tek devletin yıkılmasıyla İslâm medeniyetinin çatısı altında bir araya geldiler. Böyle olunca da önce kendi aralarında ticaret yapmaya başladılar, daha sonra ise diğer bölgelerle ticari bağlantılar kurdular. İslâmiyet öncesi dönemden itibaren var olan yerel dinamikleri de kullanarak ticari faaliyetlerini geliştirdiler. Buna bağlı olarak gelişmiş bir ticaret ağı oluştu (Özdal, 2016: 206; Kılınç, 2021: 19).

Coğrafi konumundan dolayı Horasan önemli bir ticaret merkeziydi ve bu özelliğiyle diğer ticaret merkezleri için de önemli bir yerdii. Özellikle Hârizm ve Mâverâünnehir için Horasan önemli bir ticaret merkeziydi. Gerek Hârizm ve gerekse Mâverâünnehir Batı dünyası ile olan ticaretini ve kültürel faaliyetlerini Horasan üzerinden yapmaktaydı. Bununla birlikte Hârizm ile bağlantı da Horasan şehirlerinin yolları vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Bunların başında Belh'i Tirmiz'e bağlayan yol gelmektedir. Yine aynı şekilde önemli birer ticaret merkezi olan Horasan'ın şehirleri arasında da önemli ticaret yolları mevcuttu. Ceyhun havzasıyla bağlantıyı sağlayan Horasan'ın Belh şehri kilit konumundadır (Barthold, 1990: 80; Piyadeoğlu, 2012: 166).

Horasan'ın önemli şehirlerinden olan Herat, Merv ve özellikle Nişâbûr ticaret hacmi bakımından XI. yüzyılda da Bağdat ile yarışır duruma gelmişti. Horasan ticarete en parlak çağını X. yüzyılda Sâ mânîler döneminde yaşamıştır. Özellikle Soğd'lu tüccarların yeni ticaret kolonileri oluşturmasıyla fikir, bilgi-teknik, mal ve insan alışverişi arttığı görülmektedir (Frye, 1965: 30; Şahin- Arifoğlu, 2013: 372; Kılınç, 2022: 64).

Horasan'ın Batı dünyası ile ticaretini özellikle Mısır üzerinden gerçekleştirmiştir. Horasan'ın ürünleri Mısır limanlarına ulaştırılmakta ve bu limanlardan da gemilere yüklenerek birçok ülkeye ihraç edilmektedir. Mısır'da İran ipeği (1100-1130 yılları arasında üretilen) önemli gelir getiren ürünler arasında yer almıştır. İranlı ve Horasanlı tüccarlar Mısır'a ipek götürür, Mısır'dan ise başta keten olmak üzere diğer kumaşları satın alarak geri dönmüşlerdir. Horasan; Doğu Avrupa, Batı Asya, Uzakdoğu ve Hindistan ile de yoğun bir ticari faaliyeti içinde bulunmaktaydı. Horasan'ın meşhur pamuklu ve yünlü kumaşları her bölgede büyük bir rağbet görmüştür. Bu ürünler Batı Avrupa pazarlarına da ulaşabilmiştir (Agacanov, 2002: 237; Piyadeoğlu, 2012: 167).

Horasan bölgesinin ekonomik alandaki en zengin şehri Nişâbûr'dur. Sâ mânîler döneminde Merv'in yerine Nişâbûr'un askeri ve idari merkez haline getirilmesiyle, Nişâbûr Horasan'ın en büyük ilim, sanat ve ticaret merkezi oldu (İstahri, 1927: 204; Hudûdü'l Âlem, 2020: 57; Özgüdenli, 2007: 149).

Nişâbûr, Hindistan ve Orta Asya'dan batıya, İran körfezinden kuzeye Volga boylarına giden önemli ticaret yollarının kavşağında bulunuyordu. Şehrin birçok pazar yerleri, kervansarayları, hanları vardı ve bunlar ticaretin önemli merkezleriydi (Zahoder, 1955: 499; Merçil, 2008: 130). Şehir; İpek Yolunun kesişme noktasında bulunmasının dışında, Hazar'ın güneyinden Merv'e oradan da güneye Horasan'ın içlerine doğru yayılan genelde Bulgar Türkleri ve Harizm'li tüccarlar tarafından kullanılan ticaret yolunun da önemli kavşak noktalarından biri idi (Heyd, 1975: 53-54; Barthold, 1990: 255; Şeşen, 2001: 48). Ayrıca Tibet'li ve Hint'li tüccarlar, Orta Asya ve Horasan içlerine mallarını pazarlamak için İran'ın güneyindeki Sistan'a geçip Kâbil ve Gazne'ye gelmekte buradan Belh, Herat, Nişabur üzerinden Horasan'a geçmekte veya kuzeye Buhâra'ya doğru gitmekteydiler (Uslu, 1997: 156; Usta, 2013: 442-443).

Ticaret yollarının kesiştiği kavşakta bulunan Nişâbûr, Tahirîler döneminden itibaren başlayan Horasan bölgesinin merkezi olma özelliğini Sâffâriler, Sâmânîler ve Gazneliler döneminde ticari yönden gelişmesiyle sürdürmüştür. Nişâbûr, Büyük Selçukluların Horasan'a gelmeleri sonrasında da kazandığı ticari merkez olma özelliğini korumuştur. Şehrin pek çok yerinde çarşı ve caddelerinde önemli pazarların bulunması ve ayrıca ticaret hayatının da canlılığından dolayı kervansaraylar ve tâcirler için birçok han vardı. Ayakkabı tamircileri, elbise imalâtçıları, çizmeciler ve her türlü ticaretle uğraşan tâcirlerin bol olduğu, bu çarşı ve pazarlarda her çeşit eşya rahatlıkla bulunmaktaydı (Strange, 2015: 468). Nişâbûr bu sayede tüccarların uğradığı önemli ticaret şehirlerinden biri olmuştur. Şehirdeki bu ticari hareketlilik Nişâbûr'da değişik sanatlarla uğraşan birçok sanat ve ticaret erbabının faaliyet göstermesini sağlamıştır (Merçil, 2008: 131; Piyadeoğlu, 2012: 168).

Ticari faaliyetlerden köle ticaretinin de Horasan'da önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Horasan'da köle ticareti yoğun bir şekilde yapılmaktaydı. Bunun sebebi ise bu dönem sanayisinin ve iş yükünün tamamen insan gücüne dayanmasındandır. Kölelik, ucuz iş gücü arayışı neticesinde ortaya çıkmıştır. Horasan Emiri olan Tahir b. Hüsey'nin halife Me'mûn'a 2000 kişilik bir köle grubunu hediye etmesi, bu dönemde köle ticaretinin ne kadar önemli ve yoğun olduğunu gösterir. Köle ticareti Horasan'da özellikle; Herat, Merv ve Nişâbûr'da yapılmaktaydı (İbn Hurdâzbih, 1967: 131; Lombart, 2002: 72; Arifoğlu, 2018: 194).

Kaynaklarda farklı milletlerden oluşan köleler şu şekilde tasvir edilmektedir: Hindistanlı kadınlar endamlarının güzel olması, esmer ve çok güzel olarak biliniyordu. Medineli kadınlar esmer tenli ve orta endamlıydılar, tatlı dil, espri, güzel yüz ve güzel ten bir arada toplanmıştır. Sındililer, memleketleri memleketlerine yakın olması nedeniyle Hindistanlılara benzerler, ince belli ve uzun saçlarıyla ün salmışlardır. Berberî kadınlar; renkleri genellikle siyahtır, aralarında sarışınlar da vardır. Hamarattırlar, doğurgandırlar, çocuklara karşı merhametli ve sefkatlidirler (İbn Butlan, 2008: 577-578).

Nişâbûr'un ticaretinde köle ticareti de önemli bir yere sahipti. İslâm dünyasına yapılan köle sevkiyatı ağırlıklı olarak Sudan (Zenci köleler), Orta ve Kuzey Avrupa (Sakalibe), gayri müslim Türk toprakları ve Hindistan'dan gerçekleşiyordu. Sudan dışındaki bütün köle sevkiyatları Sâmânî toprakları üzerinden gerçekleşmekteydi.

Kuzeyden yapılan köle ticareti Hazar toprakları, Volga (İtil) ve Kama nehirlerinin mecralarını izleyerek Bulgar ülkesine uğruyor ve Harizm'den Sâmânî topraklarına girerek böylece iki ayrı güzergâh takip ediyordu. Türk ve Hintli köleler de Sâmânî toprakları üzerinden batıya gönderiliyordu (Usta, 2013: 445-446).

İbn Havkal, *Suretü'l Arz* adlı eserinde Horasan'daki köle ticaretinden şu şekilde bahsetmiştir: "En makbul köleler Türk ülkelerinden getirilir. Yeryüzünde hiçbir yerin kölesi Türk kölelerine benzemez, kıymetleri, güzellikleri onlara yaklaşamaz. Birçok Türk gulamının Horasan'da 3000 dinara satıldığını gördüm. Yeryüzünde hiçbir Rum, melez gulamın, cariyenin bu fiyata satıldığını görmedim, duymadım. Ancak, güzel musîki aleti çalan, şarkı söyleyenler bunun dışında kalır. Sâmânîlerin saraylarında, Horasan kumandanlarının, büyüklerinin yanında böyle cariyeler çoktur." (İbn Havkal, 1967: 452).

2. Kullanılan ve Darpedilen Paralar

İnsanlar yaşamak ve yaşamlarını devam ettirebilmek için başka insanlar ile yardımlaşmaya muhtaçtır, çünkü bütün ihtiyaçlarını bizzat kendisi yerine getiremez bu nedenle, ihtiyaç duyduğunda ayakkabıcı, kapı yapan, buğday sahibi olan, zeytinyağı, çeşitli ticari malları olan insanları ihtiyacı halinde bulabilmelidir. Bunlara kendisinin sahip olması mümkün olmazsa diğer mesleklerle uğraşanları yanında kolayca bulmalı. Yani dokumacı, marangoz, buğday, zeytinyağı vb. diğer ihtiyaçları üreten meslek sahiplerine ulaşmalı. Satılan bütün

şeylere insanlar muhtaçtır. Bunların bir kişi tarafından üretilmesi güçtür. Bu sebeple Allah insanlara çeşitli meslekler verdi. İnsanlar ihtiyaç duydukları şeyleri devamlı yanlarında bulunduranlardan parayla almak için altın paralar edindiler. Paranın karışık olmaması, ihtiyaç anında her şeyin alınabilmesi, uzun zaman kalabilmesi, bozulmaması için onu damgaladılar, üzerine alametler koydular. Bunun yanında gümüşten ve daha az kıymette daha az dayanıklı para da edindiler. Bakır, gümüşe göre daha fazla dayanıklı olmadığından ona üçüncü derece para dediler. Bu parayı da insanlar kendi derecesine yerleştirdiler. Bu üç çeşit paranın en değerlisi birincisidir. Zira altın az ve zor bulunur (Kudâme b. Cafer, 2018: 109 vd; Kılınç, 2021: 26-27).

X. yüzyıldan önce İslâm ülkelerinde zenginlik dirhem adlı gümüş para ile ölçülmekteydi. Ancak M.S. 900 yılından başlayarak özellikle batı illerinde olmak üzere dinâr denilen altın para ile ölçülmeye başlandı.

Fırat'ın doğusundaki ülkelerde yalnız dirhem kullanılmaktaydı; Part, Sâsânî ve Türk fatihlerin anayurtları Orta Asya'da ise ancak bakır paralar vardı. Buna karşılık Fırat'ın batısında ve özellikle Ortadoğu kapitalizminin merkezi Nil vadisinde başka para olmadığı için altın dinâr X. yüzyıldan başlayarak orada yığılmıştı (Mazaherî, 1972: 367; Kılınç, 2020: 97).

Altının bu kadar değerli olmasının sebebi değişiminin az olması, zarafetinin ve parlaklığının ise eskidikçe artmasıdır. Çünkü altın asla eksilmez ve fire vermez. Altın dışında kullanılan ve gömülen değerli her şey fire verir ve eksilir. Kaynaklarda iyi bir dinârın, eskidikçe kırmızıdan yeşile doğru renk değiştirdiği ifade edilir. İlk dönem ekonomistleri; saf dinârın saç ve sakala yapışma süresi ile test edildiğini, sahte dirhem in ise, ağırlığı ve hafifliği ile denendiğini söylemişlerdir (Câhız, 2001: 308-309).

Üretim ve ticaret hacminin artmasıyla birlikte Abbasîler döneminde paraya duyulan ihtiyaç da artmıştı. Abbasîler dönemiyle birlikte kurulan darphaneler merkeze bağlı değildi. Abbasîler, Emevîler dönemindeki sikke basma hususundaki aşırı merkeziyetçi politikadan vazgeçmişlerdi. Bununla birlikte paraların ayarlarını kontrol etme işini de Abbasîler halifeden alarak bir görevli atamışlardı. Ortaçağ'da zaman zaman altın veya çifte metal standardı (altın-gümüş) uygulanmış olsa da bu dönemde genel olarak üç ayaklı bir para sistemi vardı. Dinâr bu sistemde, mevcut iktidarın gücünü temsil etmekteydi, bu nedenle en ileri teknikler kullanılarak saflaştırılmış altından darp ediliyordu ve yine mevcut iktidarın gücünü göstermesi için siyasi sınırları aşarak geniş alanlara yayılıyordu. Gümüş para olan dirhemde, saflığını koruduğu müddetçe ve kendisini tedavüle süren iktidarın ekonomik gücünü koruyabildiği oranda, ticaret aracılığıyla ülke hudutlarını aşabilmekteydi, çünkü saf gümüşün değeri kendi içindeydi. Ancak işler iyi gitmediğinde iktidarın hazinayı rahatlatmak için ilk başvurdukları yöntem parayı devalüasyona sokmaktı. Bu durumlarda ise dirhem, yabancı tüccarların gözünde değerini yitirmekte ve sadece iktidarın hükmettiği bölgede geçerliliğini sürdürebilmekteydi (Özdal, 2016: 146; Kılınç, 2021: 28-29).

Devletler X. yüzyıldan itibaren yeni para politikaları uygulamak zorunda kalmıştır. Çünkü X. yüzyılın ortalarından itibaren gümüş para eksikliği ortaya çıkmış ve bu durumun etkisi yaklaşık 200 yıl boyunca devam etmiştir. Böyle bir sorunun ortaya çıkmasının başlıca nedeni ise gerek Avrupa ve gerekse kuzey ülkeleri ile yapılan ticaret neticesinde önemli bir miktardaki gümüş paranın Avrupa'ya götürülmüş olmasıdır. Bunun üzerine gümüş madenleri tam kapasiteyle çalıştırılmaya başlanmış, ancak gümüş madenlerinin bir süre sonra tükenmesiyle birlikte gümüş sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Gümüş para eksikliğinin bir diğer nedeni ise şehirlerin hızla büyümesidir. Şehirlerin büyümesiyle ticaret artmış ve bunun üzerine daha fazla basmak zorunda kalınmıştır. Bu dönemde bazı şehirlerde sahte para kullanılmaya başlanmış ve bu durum öyle bir hal almış ki ekonomiyi tehdit eder hale gelebilmiştir. Büyük Selçuklular zamanında Nişâbûr'da ülkenin en büyük darphanelerinden biri bulunmakta ve burada çok miktarda dinâr basılmaktaydı. Nişâbûr dinârları yüksek ayarlı paralardı ve Nişâbûriye altını olarak adlandırılmıştı. Ayrıca yüksek ayarlı dinârlar, ülkenin diğer darphanelerinde de basılmaktaydı. Ancak bazen ekonominin kötüye gittiği dönemlerde ayarı düşük paralar da piyasaya sürülmüştür. Dirhem ise ilk zamanlarda bakır ve gümüş karışımından basılmış, ancak sonraki dönemlerde gümüşün yetersiz ve gümüşe ihtiyacın fazla olmasından dolayı tamamen bakırdan basılmaya başlanmıştır (Piyadeoğlu, 2012: 172-173; Kılınç, 2022: 68).

Bir yerde darphanenin bulunabilmesi için önemli şartlardan biri para basılacak şehirde paranın ham maddesini sağlayacak madenlerin bulunmasıdır. Bu nedenle madeni paralar ham maddenin de çıkartılabildiği şehirlerde basılmaktadır. Nişâbûr, Belh, Herat ve Merv şehirlerinde para basıldığına göre, buralarda paraların basıldığı madenler olan altın, gümüş ve bakır bulunmaktadır (Hudûdü'l Âlem, 2020: 61-64, İbn Havkal, 1967: 434-445).

Öyle ki Ebu Dülef'in *İran Seyahatnamesinde* Nişâbü'r'da yeryüzündeki tüm bakır madenlerinden daha kaliteli bakır madeninin olduğu belirtilmektedir (Ebu Dülef, 2020: 116).

Nişâbü'r'da basılmış olan paraların üzerinde diğer merkezlerde basılmış olanlarda olduğu gibi dini ibare, basım yeri, basım tarihi, parayı bastıran hükümdarın adı, dini bakımdan bağlı bulunduğu halifenin adı, eğer parayı devletin valisi bastırmışsa onun adı da yazılırdı (Artuk, 1970: 321; Pırlanta, 2013: 331).

Mevcut bilgilere göre, Rusya'da ve İsviçre'de bulunan IX. ve X. yüzyıllara ait gümüş paraların büyük bölümünün Sâmânîler döneminde Buhârâ, Semerkant, Belh, Taşkent ve Nişâbü'r gibi merkezlerde basılan paralar olduğu anlaşılmaktadır. Paraların üzerinde bu şehirlerde basıldığına dair yazılar vardır. Bütün bunlar o dönemde uluslararası ticaretin geliştiğini de göstermektedir (Heyd, 1975: 66-87; Atan, 1990: 82).

3. Nişâbü'r'da Hanlar, Çarşılar ve Pazarlar

İslâm şehirlerinde az veya çok sayıda toptan ticaretin yapıldığı yerler için ayrılmış fenduk veya han denilen geniş mağazalar bulunurdu. Gerçekte birer kervansaray olan bu hanlarda üstü örtülü geçitlerle birleşen çok büyük kare biçimli avlular vardı; genelde bu yerler iki veya üç katlı olur ve buralar belli bir sayıda antrepo, mağaza ve bürolara ayrılırdı. Büyük ticari işler buralarda görülürdü ve bu hanlardan her biri başka bölgeleri temsil eden toptancıların ham maddeleri alıp sattıkları bir nevi bugünkü ticaret borsalarıydı. Böylece Halep işi cam eşya, Şam'lı tüccarlar tarafından Suriye'de üretilmiş olan başka eşya ile birlikte satılırdı. Hindistan'dan veya Zengibar'dan gelmiş değerli tahtalar, baharatlar, tahıllar ve anberler, Huzistan'lı veya Hint'li tacirlerin hanlarında yanyana sergilenirdi. Mısır'da dokunmuş kumaşlar, yapılmış kristaller ise Mısır'lı Yahudiler'in hanlarında satılırdı, Sibiryâ kürkleri Azerbaycan'lı tüccarların antrepolarında yığılır; Horasan'lı ve Mâverâünnehir'li tüccarların hanlarında yer alırdı (Mazaherî, 1972: 240-241; Kılınc, 2021: 21-22).

Hanlar belli bir saatte açılır ve yine belli bir saatte kapanırdı. Hanlar kapılarını sabahleyin dokuza doğru açarlar ve o andan itibaren gerek mağazalarda ve gerekse avlularda bir hareketlik başlardı. Kervanlar gelir gelmez birçok hamal ve koruyucu malları kaldırır, tartar ve damgalar. Bu hanlarda bütün gün her türlü görevli, tellâl ve tüccar durmadan gider gelirdi. Hanlarda sakinlik akşamın altısından önce olmazdı, bu saatten itibaren de, handaki personel işini bitirmiş olur ve tüccarlar da lüks mahallelerdeki evlerine geri dönerlerdi. Hanların kapanma saatinin gelmesi ile birlikte yanlarında büyük Gürcistan köpekleri bulunan birçok gece bekçisi sabah dokuza kadar handa kalmak üzere hanlara yerleşirlerdi; hanların açılış saati geldiğinde ise gece bekçileri köpeklerini hanların bodrumunda zincire bağlarlar, önce küçük kapıları, sonra büyük kapıları açarlar, böylece handa ticari canlılık başlardı (Mazaherî, 1972: 241).

Nişâbü'r'da; ticaret mallarının depolandığı ambarlardan, tüccarların kaldığı otelere ve hanlara kadar birçok ticaret mekânı bulunmaktaydı. İnsanlar her fenduka belli bir şey almak için giderler, bu fendukaların çoğu aynı cins mal satan çarşılarla yarıştırdı. Bu fendukalarda, İpek yolunda ticaret yapan varlıklı ve çok malı olan tüccarlar kalırdı (İbn Havkal, 1967: 432)

Belli mesafelerde inşa edilmiş olan ribatlar (kervansaraylar), askeri amaçlar için kullanılmalarının yanı sıra ticari yönden de çok büyük bir öneme sahiptiler. Buralarda konaklayan kervancılar, hayvanlarının ve kendilerinin ihtiyaçlarını karşılayıp, dinlenme imkânı bulurlardı. Kervansaraylar aynı zamanda birer alışveriş merkezi konumundaydı. İpek Yolu'nun tamamını geçerek Çin'e giden kervanlara çok nadir rastlanırdı. Kervancılar daha çok bu kervansaraylarda alış-veriş yapmayı tercih ederlerdi (Hitti, I, 1995: 528; Usta, 2013: 443).

İbn Havkal, Nişâbü'r'da devamlı bir ticaretin olduğunu ve yolcularının çok olduğundan bahseder. Bu nedenle Nişâbü'r'dan başka Horasan'ın diğer şehirlerinin büyük ticaret kervanlarının olmadığını da belirtir (İbn Havkal, 1967: 432).

İslâm şehirlerinde ticaretin cazibe merkezlerinden bir diğeri ise pazarlardır. Belli meydanlarda her gün açık havada çevre köylerin ürünlerini getirip sattıkları pazarlar kurulurdu. Çok uzun bir yol üzerinde kurulan pazarların genişliği 15 metreydi. Hava ve ışığın girmesi için yaklaşık bir metre çapında üst kısmının ortasında boşluklar bırakılarak birçok kubbe ile örtülürdü. Pazarları örten bu kubbeler yüzlerce ve binlerce tuğladan oluşmaktaydı. Geceleri ise en önemli olan iki ucundan demir kafesten oluşan kapılar ile kapatılırdı. Kafkasya, Türkistan, Afganistan, Ermenistan, İran ve Mezopotamya'daki pazarların üstü kapalıydı. Mısır ve Suriye'deki

pazarların üstü ise hasırların serildiği tahtalarla örtülürdü. Çünkü Mısır ve Suriye’de yağmur az yağardı. Bu şekilde güneşin etkisinden de korunurlardı. Buna karşılık her gün yağmur yağan Karadeniz ve Hazar denizi kıyılarındaki pazarların üstü açıktı; ama çarşılarda olan geniş saçaklar pazarlarda da dükkânları ve gelip geçenleri yağmurdan korurdu (Mazaherî, 1972: 243-253).

Horasan’da yerli ve yabancı tüccarların ticaret yapabildiği birçok pazar bulunmaktaydı. Şehirdeki en büyük pazar olan ve merkez pazar olarak isimlendirilen pazarlar, şehirdeki ticaretin cazibe merkezini oluşturmaktaydı. Bu yerler, şehrin merkezi olan şehristanda kurulmayıp, şehristanın dışında kurulurdu. Bu sayede ticaret yapmak için gelmiş olan yabancılar ve göçebeler şehre girmemiş oluyorlardı. Böylece yöneticiler, özellikle hayvansal ürünler ve hayvan satmak üzere şehre gelen göçebelerden kaynaklanabilecek güvenlik sorunlarının ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. Şehirde yaşayanlar ve göçebeler ekonomik ihtiyaçlarını kurulan pazarlarla sorunsuz bir şekilde karşılayabilmiştir. Göçebe halk pazarlara mal satmak amacıyla gelirdi. Aslında bu ticaret sayesinde göçebe halk aynı zamanda şehri ve şehirdeki yaşamı tanıma fırsatı da bularak sosyalleşmişlerdir. Pazarlar, halkın ekonomik yaşantısına katkı sağlamakla birlikte, aynı zamanda siyasi mekânlardı. Nîşâbûr’da Büyük Selçuklular döneminde Attârlar ve Demirciler çarşısı ile Saraçlar pazarının olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Merve’de de yine Büyük Selçuklular döneminde meyve, sebze, ekmek ve tohumun satıldığı pazarlarla birlikte zanaat erbabının sanatlarını icra ettikleri pazarlar da mevcuttu. Merv’de sadece buğday alışverişinin yapıldığı bir çarşı da faaliyet göstermekteydi. Ayrıca Belh’te iplikçiler çarşısı ile köle tacirlerinin faaliyet gösterdiği bir çarşı ve Herat’ta ise itriyat çarşısı mevcuttu (Agacanov, 2002: 241; Piyadeoğlu, 2012: 169; Kılınç, 2022: 70).

Ticaret yollarının ana güzergâhında bulunan Semerkant, Merv, Nîşâbûr gibi merkezlerde şehrin bir ucundan diğerine kadar ulaşan büyük çarşılar bulunurdu. Mesela Nîşâbûr’da Murabba’a’tü’l-kebire ve Murabba’a’tü’l-sağire adlı iki büyük pazar yeri vardı. Dükkânların ve tüccarların konakladığı otellerin bulunduğu 50 kadar sokak şehri düz bir çizgi halinde geçerken, birbirlerini de dik olarak kesiyorlardı. Buradaki dükkânlarda her çeşit mal satılırdı (İstahrî, 1927: 255; İbn Havkal, 1967: 432; Honigman, 303; Şeşen, 1998: 232; Usta, 2013: 443). Nîşâbûr’daki konaklama yerlerinin bir diğer özelliği de çeşitli sanat erbabının kalabileceği ve ürünlerini saklayabileceği şekilde özel tip konaklama yerlerinin bulunmasıydı (İbn Havkal, 1967: 432; Pırlanta, 2013: 313). Bu özellik çeşitli meslek dallarında faaliyet gösteren tüccarların Nîşâbûr’u tercih etmelerindeki en önemli sebebi. Tüccar kafilelerinin kaldıkları hanlar sadece şehrin merkezinde yoktu. Nîşâbûr’a bağlı olan birçok belde de hanlar vardı. Bu beldelerden biri Azâdvâr’dır. Bu belde tüccarların eserlerini sergiledikleri Pazar yerlerinin yanı sıra hanlarıyla da meşhurdu (Strange, 2015: 392; Pırlanta, 2013: 313).

İslâm dünyasının farklı bölgelerindeki şehirler gibi Horasan’daki şehirlerde de meslek türlerine göre ayrı ayrı çarşılar kurulmuştur. Bu çarşıların şehirde dizilişi belli bir düzen içerisindeydi. Aynı tür ticari faaliyetin yapıldığı çarşının şehirden şehre değişmeyen sabit, standart bir yeri vardı. Temiz addedilen meslekle için çarşı, camiye yakın kurulurken kirli olarak nitelendirilen meslekler daha uzak yerlerde kurulmaktaydı. Merkezde bulunan caminin en yakın yerinden başlamak üzere; kuyumcular, kitapçılar ve kâğıtçılar şeklinde kurulmaktaydı. Bunlardan sonra da günlük ihtiyaçlara hitap eden sabuncular ve itriyat türü ürünlerin satıldığı çarşılar ile yiyecek-içecek ürünlerinin satıldığı çarşılar, önem sıralarına göre yerleştirilmekteydi. Kumaşçılar, bakırcılar, ayakkabıcılar, çilingirciler ve mutfak eşyası satıcıları bunlardan sonra yer almaktaydı. Gürültücü, etrafı kirleten ve pis kokulu, başka bir ifadeyle şehir merkezinde bulunması mahzurlu olan ticaret ve zanaat faaliyetlerinin ise şehir kapıları civarında veya dış bölgelerde kurulduğu görülmektedir. Ayrıca bu çarşılar dışında sebze hali gibi hayvansal gıdaların satıldığı çarşılar da rabazda (dış mahalle) bulunmaktaydı (İstahrî, 1927: 255-275; İbn Havkal, 1967: 440-448; Makdisî, 1877: 293-340; Can, 1995: 123-133; Arifoğlu, 2018: 179).

Horasan’da her meslek grubuna ait olarak inşa edilmiş bu çarşılar iç içeydi. Bunların giriş kapıları ana caddeye açılmaktaydı. Kare şeklinde olan bu çarşılar, meslek gruplarına göre dizilmişlerdi. Daha sonraki dönemlerde buralar bedesten, kapalı çarşı ve arasta halini almışlardır (İstahrî, 1927: 255-257; İbn Havkal, 1967: 431-450; Can, 1995: 123-133; Cezar, 1977: 94; Piyadeoğlu, 2012: 170; Arifoğlu, 2018: 179).

Horasan’da farklı meslek gruplarına ait çarşılar dışında farklı mezheplere ait çarşılar da bulunmaktaydı. Nîşâbûr’da Kerrâmîler’in kendilerine ait çarşısı bulunmaktaydı. Kerrâmîler bu çarşını günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurmuşlardı. Farklı dini grupların, ikamet ettiği mahalleler farklı yerlerde olduğundan dolayı kendilerine özgü ekonomilerini oluşturmuşlar. Ayrıca her mahallede yaşayan nüfusa uygun olarak da halkın

ihtiyaçlarını karşılayacak meslek erbabı da faaliyet göstermiştir. Bu sayede büyüklüğüne bakılmaksızın hemen hemen her mahallede bir çarşı olmuştur (Hartmann, II: 485; Piyadeoğlu, 2012: 169-170).

Ticaretin gelişmesini sağlayan diğer bir unsur olarak da şehirlerde yılın belli bir döneminde kurulan panayırları görmekteyiz. Fuar ve panayırlar, ticaretin gelişmesine katkıda bulunmak için her yıl için aynı dönemde, kısa bir süreliğine kurulan ve çok büyük olan bu mekânlar birçok satıcı ve alıcıyı bir araya getiriyordu, ürünlerin sergilenmesine, tanıtılmasına olanak sağlıyordu, satış sözleşmelerine sahne oluyordu ve büyük bir alışveriş potansiyeline sahipti. Horasan tüccarlarının da yer aldığı Mâverâünnehir'in Dizek kasabasının yakınında bir yerde yılda bir günlüğüne kurulan gayet mütevazı olan Mersemen Panayırı'nın bu bir günde elde ettiği ciro 100 bin dinarı aşılıyordu (Hudûdü'l Âlem, 2020: 71; Özdal, 2016: 307; Kılınç, 2021: 23).

4. Nişâbûr'dan İhraç Edilen Ürünler

Horasan ekonomik canlılığın bir hayli fazla olduğu bölgeydi. Elbette ki coğrafi konumu nedeniyle ticaret yollarının geçtiği bir yerde bulunmasının önemi büyüktür. Bununla birlikte birçok ekonomik faaliyetin burada yapılması önemini daha da artırmıştı. Horasan tarım, hayvancılık, madencilik, dokumacılık, itriyat, taş-toprak gibi her türlü ekonomik faaliyetin yapıldığı bir bölgedir. Pazar ve çarşılarında birçok ürünü bulmak mümkündür. Üretilen ürünlerin ihtiyaçtan fazlası başta yakın yerler olmak üzere başka bölgelere ihraç edilmekteydi. Bu ürünler arasında zirai ürünlerin payı büyüktür. Türkistan ve Irak'a pamuk ihraç edilmekteydi (Şeşen, 1998: 243; Mez, 2000: 524; Şahin-Arifoğlu, 2013: 371).

Ortaçağ'da İran'da pamuklu dokuma şehirleri şunlardı; Merv, Nişâbûr, Bemm, Belh, Kirman, beyaz giysileri ile Vizâr, Şehcan sarıkları "Rahtec", "Tahtec" başörtüleri, "Musammit", "Attabî", "Sa'idî", "Zarâîfî", ve "Muştî" denilen kumaşlar, Hulleler (takım elbiseler) ve keçi kılından dokunmuş elbiseler Nişabur'da üretilmekteydi (Mukaddesî, 2015: 333-334; Bakır, 2005: 165).

Nişâbûr'da envâ-i çeşit pamuklu, ipekli çok değerli kumaşlar, elbiseler imal edilir. Üretilen pamuk ve ipek giysiler çokluğu ve dayanıklılığı nedeniyle başta İslâm ülkeleri ve Türk ülkeleri olmak üzere başka ülkelere gönderilirdi (İbn Havkal, 1967: 432; İstahrî, 1927: 255; Hudûdü'l Âlem, 2020: 56-57; Strange, 2015: 469). Nişâbûr'da dokunan "nah" ve "kenha" cinsi ipekler Hindistan'a ihraç ediliyordu (İbn Battûta, 2013: 373). Örme ve tafta ile dokunmuş kumaşlardan üretilmiş giysiler, sarıklar, başörtüleri, kuşaklar ve yelekler ihraç edilirdi. Kuhistan'da da Nişabur'un dokumalarına benzer yünlü dokumalar, halılar ve ayrıca kaliteli hurma üretilirdi (Mukaddesî, 2015: 334).

Nişâbûr'daki iş kollarının başında pamuk ile ipek üretimi, dokumacılık ve ticaret geliyordu. Ayrıca burada seramik, demir işçiliği ve çinicilik çok gelişmişti. Nişâbûr, Horasan ticaretinin merkezi olmasının yanında canlı bir sanat faaliyetinin de merkezi durumundaydı. Öyle ki şehir çinicilik ve demirciliğiyle meşhurdu. Burada üretilen mallar ise işlek ticaret yolları sayesinde çeşitli yerlere ihraç edilmekteydi (Zahoder, 1995: 499; Özgüdenli, 2007: 149).

Nişâbûr yöresinde üretilen tahıl ürünlerinin ihracatı şehrin doğu ve batı tarafındaki bölgelerine yapılmaktaydı. Şehrin kırsal bölgelerinden olan; Câcerm, İsferyân ve Beyhak'ta da tahıl ambarı olmaları nedeniyle etraftaki yerleşim yerlerine tahıl ihraç edilmekteydi (Makdisî, 1877: 315-318; Arifoğlu, 2018: 188).

Nişâbûr'a bağlı olan Tus şehrinin Nukan kasabasının Nukan dağlarında kap yapımında kullanılan toprak madeni vardır. Bram adı verilen tencerelerin üretildiği bir madendir. Bu maden Horasan'ın diğer şehirlerine de gönderilir. Ayrıca burada bakır, demir, gümüş, firuze, hamâhım (oksitli demir) ve dehnec (bakır taş) gibi başka maden ocakları da vardır. Kaynaklarda altın madeninin de olduğunu, fakat üretim için yeterli olmadığı belirtilmektedir (İbn Havkal, 1967: 434; İstahrî, 1927: 258; Hudûdü'l Âlem, 2020: 57; Strange, 2015: 474; Yörükân, 2004: 142).

Nişâbûr'un çeşitli bölgesinde frenk üzümleri (Bektaşî) meşhurdu. Ayrıca Nişâbûr'un köylerinin bahçelerinde çok büyük miktarda kayısı ihraç edilirdi (Strange, 2015: 472). Nişâbûr tarım ürünlerinin tabii olması yönüyle meşhur olmuştur (Mukaddesî, 2015: 263).

İranşehr gıda deposudur. Burada üretilen mallar birçok yere ihraç edilirdi. Burada dikilen elbiseler kaliteli ve oldukça meşhurdur. Öyle ki bu elbiseler ile Mısır ve Iraklılar hava atarlardı (Mukaddesî, 2015: 325).

Horasan'da topraktan üretilen mamullerin başında cam üretim merkezleri gelmekteydi. Nişâbûr'daki sanatkârlar cam ürünlerini mine ile kaplama işini büyük bir beceri ile yapıyorlardı. Ayrıca Horasan bölgesinin Herat, Tus ve Nişâbûr gibi şehirlerinde toprak mamullerinden olan çömlekçilik de yapılmaktaydı. Nişâbûr ve Semerkant'ta beyaz zemin üzerinde açık kırmızı, yeşil (zeytin renginde), kerpiç kırmızısı renginde Arapça yazılar ve çeşitli bitkisel şekiller bulunan çömlekler de Miladi 901 yılında Horasan bölgesinin Sâ mânîler'in eline geçtikten sonra imal edilmeye başlandı (Frye, 1965: 80; Bakır, 2001: 165; Şahin-Arifoğlu, 2013: 371). Şaş'ın çanak çömleklerinin benzeri yoktu (Mukaddesî, 2015: 336).

Nûkân'da yılan taşından (Berrâm) yapılmış taş kavanozlar ihraç edilirdi. Turkuazlar (firuzeler) ve "santalum" (humâhen) olarak bilinen taş ve ayrıca bakır taşı (dehneç) tamamen Tus civarında bulunurdu ve satılmak üzere Nûkân çarşılarına götürülürdü (Strange, 2015: 474).

SONUÇ

İslâm'ın ilk zamanlarında Fars dilinde "Bulutlu Şehir" anlamında Ebrşehr ve İranşehr adıyla da anılan Nişâbûr Horasan bölgesinin Merv, Herat ve Belh'in de bulunduğu en önemli şehirlerindendi.

Siyasi bir merkez olarak önem kazanması, Tahirîlerin Horasan'da yönetimi ele geçirdikleri dönemde olmuştur. Tahirîler'in Horasan'ın merkezini Nişâbûr'a taşıyarak bu şehri kendilerine başkent yapmışlardır. Bunun üzerine şehir büyüyerek zenginleşmiştir. Tahirîlere başkentlik yaptıktan sonra Saffarîler zamanında da önemini devam ettirmiştir. Sâ mânîlerin Saffarîleri mağlup ederek Horasan bölgesini ele geçirmesiyle, Horasan'ın merkezi konumuna gelen Nişâbûr, sosyal, siyasi, ticari açıdan büyük bir öneme sahip olmuştur.

Coğrafi konumundan dolayı Horasan önemli bir ticaret merkeziydi. Horasan'da ticaret hacmi en yüksek olan yerleşim merkezi de Nişâbûr'du. Doğudan Batıya uzanan ticaret yollarının kavşağında olan Nişâbûr, Tahirîler döneminden itibaren başlayan Horasan bölgesinin merkezi olma özelliğini Sâffâriler, Sâ mânîler ve Gazneliler döneminde ticari yönden gelişmesiyle sürdürmüştür. Nişâbûr, Büyük Selçukluların Horasan'a gelmeleri sonrasında da kazandığı ticari merkez olma özelliğini korumuştur.

Büyük Selçuklular zamanında ülkenin en büyük darphanelerinden biri Nişâbûr'da bulunmaktaydı ve burada çok miktarda dinâr basılmaktaydı. Nişâbûr dinârları Nişâbûriye altını olarak adlandırılan yüksek ayarlı paralardı.

Nişâbûr'daki, kervansaraylar, hanlar, çarşı ve pazarlar şehirde ticaretin canlı olmasını sağlamıştır. Bu mekânlar yabancı tüccarların şehre gelerek burada ticaret yapmalarını kolaylaştırmıştır. Örneğin kervansaraylarda konaklayan kervancılar, kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyaçlarını buralarda karşılayıp ayrıca dinlenme imkânı da bulurlardı. Kervansaraylar aynı zamanda da birer alışveriş merkezi konumundaydı.

Nişâbûr'da her türlü pamuklu, ipekli çok değerli kumaşlar, elbiseler imal edilir. Üretilen pamuk ve ipek giysiler çokluğu ve dayanıklılığı nedeniyle başta İslâm ülkeleri ve Türk ülkeleri olmak üzere başka ülkelere gönderilirdi. Dokuma ürünleri dışında ayrıca burada seramik, demir işçiliği ve çinicilik çok gelişmişti. Nişâbûr, Horasan ticaretinin merkezi olmasının yanında canlı bir sanat faaliyetinin de merkezi durumundaydı. Öyle ki şehir çinicilik ve demirciliğiyle meşhurdur. Burada üretilen mallar ise işlek ticaret yolları sayesinde çeşitli yerlere ihraç edilmekteydi.

Nişâbûr tarım ürünlerinin doğal olması yönüyle meşhur olmuştu. Nişâbûr'un çeşitli bölgesinde frenk üzümüleri (Bektaşî) meşhurdur. Ayrıca Nişâbûr'un köylerinin bahçelerinde çok büyük miktarda kayısı ihraç edilirdi.

Nişâbûr'un ticaretinde köle ticareti de önemli bir rol oynamaktaydı.

KAYNAKÇA

Agacanov, S. G. (2002), *Selçuklular*, İstanbul.

Arifoğlu, Y. (2018), "Horasanda Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri (8-10. Y.Y.)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4(3), Aralık, s. 139-161.

Atan, T. (1990), *Türk Gümrük Tarihi*, Ankara., C. 1, TTK Basımevi.

- Bakır, A. (2005), *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Ankara., Bizim Büro Basımevi.
- Barthold, V.V. (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, TTK Basımevi.
- el-Belâzuri (2002), *Fütuhu'l-Büldan*, (Çev. Mustafa Fayda), 2. Baskı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Câhız, E. (2001), *et-Tebessurbi'Ticare*, (Çev: M. Mahfuz Söylemez), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara.
- Can, Y. (1995), *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara, TDV Yayınları.
- Cezar, M. (1977), *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul.
- Ebu D. (2020), *İran Seyahatnamesi, 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezine Yolculuk*, (Tercüme ve Notlar Serdar Gündoğdu), İstanbul, Kronik Kitap.
- Frye, N. R. (1965), *Bukhara The Medieval Achievement*, Norman.
- Frye, N. R. –Sayılı, A. (1946), “Selçuklulardan Evvel Orta Şark'ta Türkler”, *Belleten*, C. X, , Ankara, s. 97–133.
- Grayeli, F. (1415 hş.), *Nişâbûr, Şehr-i Firûze*, Havran.
- Hartmann, R., “Belh”, *İA, MEB, C. II*, s. 485-487.
- Hartmann, R., “Cüveyn” *İA, MEB, C. III*, s. 248.
- Heyd, W. (1975), *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev: Enver Ziya Karal), Ankara, TTK Basımevi.
- Hinz, W. (1989), *İslâmda Ölçü Sistemleri*, (Çev: Acar Sevim), *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırma Dergisi*, (5), s. 1-82.
- Hıttî, P. K. (1995), *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, (Ter: Salih Tuğ), I, İstanbul.
- Honigmann, E.- Bosworth, “Nishapur”, *Encyclopaedia of Islam*, VIII, s. 62-63.
- Honigmann, E., “Nişapur”, *İA, MEB, IX*, s. 303.
- Hudûdü'l Âlem, (2020), *Mine'l-Meşrik ,le'l-Magrib*, (Çev: Abdullah D.-Murat A., İstanbul, Ayışığıkitapları.
- İbn Battûta, (2020), *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev: A. Sait Aykut), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Butlan, (2008), *el-Hasan el-Muhtar b. El-Hasan, Risâle Câmi'a Fünûn Nâfi'a Şirâ er-Rakîk ve Taklîbi'l-Abîd*, (thk: Abdusselâm Hârû), (Çev: Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, Bizim Büro Basımevi.
- İbn Havkal, (1967), *Suretü'l -Arz*, Leiden.
- İbn Hurdâzbih, (1967), *el-Mesalik ve'l- Memalik*, ed. M. J. de Goeje, Leiden, Brill Press.İbn Rüsteh, (2017), *El- A'lâku'n-Nefîse*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- İstahrî, (1927), *el-Mesâlik ve'l Memâlik*, Leiden.
- Kılınç, A. (2020), *Sâmânîler Döneminde Buhârâ Şehri*, İstanbul, Hiperyayın.
- Kılınç, A. (2021), *Mâverâünnehir'de İktisadi ve Sosyal Hayat (IX.-XI. Yüzyıllar)*, İstanbul, Hiperyayın.
- Kılınç, A. (2022), “Horasan Bölgesinde X.-XII. yüzyıllarda Ticaret”, *KAREFAD/ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:10, S.1, s. 58-82.
- Kudâme b. C. (2018), *Kitabü'l Harac*, (Çev: Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- Kurt, H. (1998), *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhara Örneği)*, Ankara, Fecir Yayınevi.
- Lombart, M. (2002), *İslam'ın Altın Çağı*, (Çev: Nezih Uzel), 4. Baskı, İstanbul, Pınar Yayınları.
- el-Makdîsî (1877), *Ahsenü't -Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, (Nşr. De Goeje), Leiden.

- Mazaherî, A. (1972), Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, (Çev: Bahriye Üçok), İstanbul, Varlık Yayınevi.
- Merçil, E. (2008), “Büyük Selçuklular Devrinde İpek Yolu Üzerinde Bir Şehir: Nişabur, Dünden Bugüne İpek Yolu Beklentiler ve Gerçekler Sempozyumu Bildireleri, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Mez, Â. (2000), Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti, (Çev: Salih Şaban), 1. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Mukaddesî (2015), Ahsenü't-Takâsım, (Çev. ve Notlar Ahsen Batur), İstanbul, Selenge Yayınları.
- Özçamca, S. (2007), Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım-Ticaretteki Yerleri, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.*
- Özdal, N. A. (2016), Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Özgüdenli, O. (2007), “Nişâbü”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 33, İstanbul, s. 149-151.
- Pırlanta, İ. (2010), Fethinden Sâmânîler Döneminin Sonuna Kadar Nişabur, *Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.*
- Pırlanta, İ. (2011), “İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Yerleşim Birimlerinin İsimlendirilmesi”, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bahar 2011/2(1), s.155-165.
- Pırlanta, İ. (2013), Orta Çağ'ın İncisi Nişabur, İstanbul, Hikmet Yayınevi.
- Piyadeoğlu, C. (2012), Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayın.
- Sarıgül, N. (2018), Selçuklu Başkenti Nişâbü: Kuruluşundan Büyük Selçuklu Hakimiyetinin Sonuna Kadar, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.*
- Strange, G. L. (2015), Doğu Hilafetinin Memleketleri, (Ter: Adnan E.-Cengiz T., İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- Şahin, H., Arifoğlu, Y. (2013), “Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), s. 361-387.
- Şeşen, R. (1998), İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Şen, R. (1998), Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul.
- Şeşen, R. (2001), İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, TTK. Yayınları, Ankara.
- Uslu, R. (1997), Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa.
- Usta, A. (2013), Türklerin İslamlaşma Serüveni, Yeditepe yay. İstanbul.
- Yakut el-Hamevî, Şihâbüddîn EbûAbdullah b. Abdullah, Mu'cemu'l-Buldan, I-VI, Beyrut.
- Yıldız, H. D. (1988), “Abdullah b. Tâhir”, DİA, C. I, İstanbul, TDV Yayınları, s. 137-138.
- Yörükân, Y. (2004), Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler, (Notlarla Yayına Haz. Mehmet Ş., Ali E., Süleyman Ö., Tahsin K.), İstanbul, Gelenek Yayıncılık.
- Zahoder, B. (1955), “Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan”, Belleten, (Çev: İsmail Kaynak), 18, Ankara, s. 491-527.
- Zeydan, C. (1972), İslam Medeniyeti Tarihi, (Çev: Zeki M.), C. I, İstanbul, İletişim Yayınları.

Çevre ve Teknoloji

Ahsen SAÇLI

Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF
ahsen.saccli@hbv.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-5665-2855>

Makale Başvuru Tarihi : 08.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 14.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10445583

Özet

Anahtar Kelimeler:

Çevre, Teknoloji Çevre
Etiği, Teknolojinin
Gelişimi
Çevre Sorunları

Çevre kavramı içerik olarak yaşamın her alanını kapsamaktadır. Önceleri doğadan ibaret olarak kabul edilen çevre kavramının içeriği zamanla hem genişlemiş hem de derinleşmiştir. Bu çerçevede yenilenebilir ve yenilemez doğal kaynakların ya da bitki ve hayvan türlerinin içinde olduğu, insan ve tüm türlerin yaşam şekilleri ve koşullarının da dahil olduğu çok geniş bir kavramdan bahsedilmektedir. Bütün bunları çevre sorunların konusu haline getiren de ağırlıklı olarak teknolojidir. Teknoloji kavramı da en az çevre kavramı kadar geniş olup hayatın her alanını kapsamaktadır. Teknoloji aslında, insanın kendisinin yaşayabileceği şartları oluşturabilmek için doğayı dönüştürmekte kullandığı bir araçtır. Endüstri Devrimi ile birlikte hızı artan bir şekilde gelişmeyi sürdürerek, 21. yüzyılda dijital bir çerçeveye evrilen teknolojinin, çevre problemlerinin yaratılmasının önemli sorumlularından biri olarak görüldüğü bilinmektedir. Ancak burada vurgulamak gerekir ki teknoloji tek başına bu problemlerden sorumlu değildir. Elbette teknolojiyi geliştiren insandır ve ne için kullanılacağına karar veren de insandır. Dolayısıyla çevre ve teknoloji kavramları her açıdan birbirlerine çok yakın bağlı ve bağımlıdır. Bu çerçevede çalışmada çevre ve teknoloji kavramlarına değinilerek, birbirleri ile ilişkileri ele alınmıştır. Literatürde çevre ve teknoloji kavramları ayrı ayrı bulunmaktadır. Birlikte değerlendirmeleri hususuna pek değinilmemiştir. Sonuç olarak bu kavramların birbirlerine etkileri ile birbirlerini etkilemeleri konusuna katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Environment And Technology

Abstract

Anahtar Kelimeler:

Environment,
Technology,
Environmental Ethics
Technological Development
Environmental Problems

The concept of the environment encompasses various aspects of life. The content of the environment concept, initially considered solely nature, has expanded and deepened over time. Within this framework, a broad concept is discussed that includes both renewable and non-renewable natural resources, as well as plant, animal species, and the lifestyles and conditions of humans and all species. Technology plays a predominant role in making all these elements subjects of environmental issues. The concept of technology, as vast as the concept of the environment, covers every aspect of life. Essentially, technology is a tool used by humans to transform nature to create conditions suitable for their own survival. With the acceleration of development, especially with the Industrial Revolution, technology, evolving into a digital framework in the 21st century, is recognized as a significant contributor to the creation of environmental problems. However, it is essential to emphasize that technology alone is not responsible for these problems. Humans are the ones developing technology, and it is humans who decide how it will be used. Therefore, the concepts of the environment and technology are closely interconnected and interdependent in many respects. In this study, the concepts of the environment and technology are discussed, and their relationships are examined. Although the concepts of the environment and technology exist separately in the literature, there has been limited discussion of their combined evaluation. Ultimately, the aim is to contribute to the understanding of how these concepts influence each other and contribute to each other.

GİRİŞ

Dünyada varlık olarak yalnızca insan, yaşadığı çevreyi değiştirmek ve kendi yaşayabileceği şekilde düzenlemek zorundadır. Söz konusu olan çevre insanın yaşaması için kendisine uyarlaması gereken ortamı, teknoloji ise bu değişimi gerçekleştirirken insanın kullandığı yardımcı aracı anlatmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde iç içe geçmiş iki kavramın öznesi insandır. Kendi ihtiyacı çerçevesinde geliştirdiği teknolojinin 21. yüzyılda geldiği nokta ihtiyaç kavramının çok ötesine geçmiştir. Bu ihtiyaç kavramının çok ötesine geçen teknolojilerle nükleer teknolojiler, kimyasallar, giderek artan üretim-tüketim faaliyetleri, biyolojik, nükleer, kimyasal silahlar, fosil yakıtların yani petrol ve yan ürünlerinin maksimum düzeyde kullanımı, enerji üretim ve tüketim prosesleri gibi teknolojiler geliştirilmiştir. Buna paralel olarak sürekli artan nüfus, hava, toprak ve su kirliliği, ormanların yok olması, kaynakların ve türlerin tükenme riski, nükleer, kimyasal, biyolojik riskler, kuraklık, çölleşme, işsizlik, açlık, kıtlık ve yoksulluk gibi daha birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır.

İnsanın doğa ile ilişkisinin şeklinin ve içeriğinin Endüstri Devrimi ile değiştiği ileri sürülmektedir. Çünkü insanlık köklü değişimleri bu dönemde gerçekleştirmiştir. Burada kullanılan teknolojiler aslında altında basit aletlerden, karmaşık makine sistemlerine, fabrikalara, santrallere kadar değişen bir sistemi barındırmaktadır. Ve bu sistemin her şeyi insan aklının ürünüdür. Teknolojinin ilerlemesi ise, ilkçağlarda insanın yiyecek bulması için verdiği mücadeleye destek olan ok, yay, mızrak gibi ilkel silahlarla başlamıştır. Bundan sonra da teknolojik ilerleme ağırlıklı olarak gelişimini askeri teknolojilerle sürdürmüştür. Genellikle önce askeri olarak geliştirilen teknoloji sonra sivil teknolojilere uyarlanmıştır. İnsanın doğası gereği hayatta kalmak için kendi çevresini düzenlemek adına doğa ile savaş vermek, mülkiyet kavramı çerçevesinde kendi yaşamını korumak için diğer canlılar ve diğer insanlarla mücadele etmek, sonra kurduğu medeniyeti korumak adına yine diğerleriyle mücadele etmek zorundadır. Bu durum da doğal olarak ilk zamanlar savaş teknolojilerini kendiliğinden öncelemiş, sonra çok çeşitli faktörler nedeniyle kasıtlı olarak önce savaş teknolojileri gelmiştir.

21. yüzyılda çevre sorunu olarak ele alınacak çok çeşitli problemler bulunmaktadır. Özellikle hava, su ve toprak kirliliği, ormanların yok olması, fosil yakıtların aşırı kullanımı, sera gazları etkisiyle küresel ısınma ve dolayısıyla meydana gelen iklim değişikliği, önemli sonuçları olan ve gelecekte de olmaya devam edecek olan çevre sorunlarıdır. Ortaya çıkan bu çevre sorunlarından bazıları;

-Birinci sınıf tarım arazilerinin kentleşme ya da sanayileşmeye açılması, yanlış gübre kullanımı, genetiği değiştirilmiş tohum kullanımı, bitki ve böcek öldürücü kimyasalların kullanılması, ayrıca hava kirliliği nedeniyle yağın asit yağmurları ile radyoaktif madde kalıntılarının yağmurlarla toprağı kirletmesi gibi teknoloji ürünü eylemler topraklara geri döndürülemez zararlar vermektedir.

-Ormanların yakılması ya da iklim değişikliği nedeniyle küresel sıcaklıkların artmasıyla yanan ormanlar, dünyanın oksijen kaynağı, birçok canlının yaşam alanı, iklimin normalleşmesinin en önemli anahtarıdır. Ormanların kasıtlı olarak madenler ya da yerleşim alanları açılması için yok edilmesi yine insan aklının ürünü ve teknolojiyi kullanan insanın kendine bilerek zarar vermesidir.

-Hava ise başta petrol ve yan ürünleri kullanımı, sanayileşme, ormanların yok olması gibi nedenlerle kirlenmektedir. Ayrıca fabrikalar nedeniyle salınan atık gazlar içeriklerinden dolayı havada geri döndürülemez zararlara yol açmakta, insanlarda türlü hastalıklar yaratmaktadır. Fosil yakıtlar, fabrikalar, tarım, ormansızlaşma ve daha pek çok nedenle oluşan sera gazları olan karbondioksit, metan, nitroksit, kükürt bileşenleri, flor bileşenleri, su buharı gibi birçok kimyasal bir araya gelerek atmosferde ısı tutumunu artırmaktadır. Bu da dünyanın ısınımsını artırdığından okyanusları ısıtmakta, denizleri ısıtmakta, göllerin, derelerin kurumasına neden olmakta, kutupların erimesine yol açmakta yani iklim değişikliği yaratmaktadır. Bu durum da dünyanın tatlı su kapasitesini zorlamakta, yeryüzünün ısınması ile de kuraklık, susuzluk, çölleşme, bilinmeyen hastalıklar gibi birçok şeye neden olmaktadır.

-Su konusunda ise iklim değişikliği dolayısıyla su kaynaklarının yok edilmesi dışında enerji üretimi için kullanılan hidroelektrik santraller dolayısıyla o bölgenin habitatu önemli zararlar görmekte, erozyon, sel gibi olaylara neden olunmaktadır. Ayrıca buharlaşmayı artırdığı için etrafındaki toprağın tuzlanması yani çölleşmesini artırmaktadır. Tuzlanan toprak geri döndürülemez toprak olduğundan özellikle bu konu çok önemlidir. Ayrıca barajın bulunduğu bölgede buharlaşmanın artması oranın ikliminin değişmesine, bakteriden insana kadar o bölgede yaşayan her canlıda önemli değişimlere ve yok olmalara neden olduğu görülmektedir. Ek olarak insan, bitki, hayvan kısacası tüm canlılarda bilinmeyen çeşitli hastalıklara yol açmaktadır.

Dolayısıyla tüm bu çevre sorunları ve daha fazlasına neden olan insanın, aslında dünyada sadece varlığını devam ettirmek için başladığı bu sürecin artık çok farklı noktalara evrildiği görülmektedir. Bu bölümde insanın kendisinin yarattığı bu evrilme süreci incelenecektir. Öncelikle çevre ve teknoloji kavramlarına değinilecektir. Sonra çevre ve teknoloji kavramlarının ilişkisi ve bu ilişkinin yarattığı sorunların kısa tarihçesi ele alınacaktır. Ardından çevre ve teknoloji kavramlarının, ilişkilerinin etik boyutu tartışılacaktır. Sonuç olarak bu bölümün amacı çerçevesinde, çevre ve teknolojinin insan yaşamı için vazgeçilmez bir zorunluluk olduğundan hareketle, insanın varlığı için insan-çevre-teknoloji ilişkisinin makul yaşam alanını sağlamak zorunda olduğu görülecektir.

ÇEVRE VE TEKNOLOJİ KAVRAMLARI

İnsanlık tarihi boyunca var olan teknolojinin çevre ile ilişkisi her zaman sorunlu olmuştur. Aynı zamanda teknoloji, en başından bu yana insanlık tarihinin itici gücüdür. Teknolojinin ilerlemesinin bireylerin, toplumların, devletlerin hayatında devrim niteliğinde değişim ve dönüşümlere neden olduğu bilinmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, çevrenin her zaman teknoloji ile sorunlu olduğu kadar aynı zamanda doğrudan ilişkisi vardır ve bundan sonra da olacaktır. Bu ilişki ağırlıklı olarak sorun düzeyinde gerçekleşmektedir. Çevre kavramının ilk tanımlandığı 1960'lı yıllardan 2023 yılına kadar içeriği oldukça genişlemiştir. Fakat bilinen anlamda çevre düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olması açısından geliştirilen her teknoloji, kullanım şekline göre çevre ile ilişkisinin boyutları çerçevesinde çevre tanımının kapsamı içinde olmaya devam edecektir.

Bu kısımda çevre ve teknoloji kavramları tanımlanarak, kapsamına ve önemine değinilecektir.

Çevre Kavramı

Çevre kavramının dünyanın gündemine gelmesi 1960'lı yıllarda olmuştur. Bu kavram içeriği bakımından zamanla genişlemiş oldukça kapsamlı bir hale gelmiştir. Şöyle ki çevre kavramı doğa başta olmak üzere teknoloji, politika, ekonomi gibi pek çok bileşeni içermektedir. Çevre kavramı, "...insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da belli bir süre içinde dolaylı veya dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır...". Dolayısıyla çevre kavramı; insan dahil tüm canlılar, cansız varlıklar ile canlı varlıkları etkileyen veya etkileyecek olan fiziksel, kimyasal, biyolojik, toplumsal olan tüm faktörleri kapsamaktadır (Keleş ve Hamamcı, 1998:25-26). Kentbilim Terimleri Sözlüğünde çevre, "kişiyi etkileyen maddi ve maddi olmayan, gelişmesini, şekillenmesini ve yaşamını belirleyen, biyolojik, iklimle ilgili ve toplumsal etkenlerin tümü" olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1998:33). Türkiye Cumhuriyeti 2872 Sayılı Çevre Kanununun 2. maddesinde çevre, "canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam" şeklinde ifade edilmektedir (Çevre Kanunu, 1983). Böylece Çevre Kanunu'nda çevrenin, canlı hayatını etkileyen bütün unsurları içine alan en geniş anlamında açıklanmakta olduğu görülmektedir. Hem canlı çevre hem de cansız varlıklar bu tanımın içinde yer almaktadır (Keleş, 2013:23).

Çevre genel anlamda doğal ve yapay çevre olarak incelenmektedir. Doğal çevre, insanın müdahalesiyle değişime uğramamış çevredir. Yapay çevre ise, insanın müdahalesiyle kendi yarattığı çevredir (Görmez, 2018:3). Özetle çevre kavramının içeriği yalnızca doğa ya da doğanın kirlenmesi anlamında kullanılan çevre sorunları değil konut, eğitim, çalışma hayatı, sağlık gibi

hayatın her alanını kapsayan “yaşanabilirlik” kavramına en geniş anlamını veren çevre tanımı tercih edilmektedir (Keleş ve Hamamcı, 1998:141).

Teknoloji Kavramı

İnsan yeryüzünde var olduğu andan itibaren teknoloji vardır. Taş aletlerle başlayan bu süreç Endüstri Devrimi ile birlikte atölyelerden, orta ölçekli fabrikalara ve ağır sanayi fabrikalarına evrilmiştir. Ardından dijital teknolojilerin ağırlık kazandığı 21. yüzyılda, yapay zekanın dijital dünyasına geçilmiştir.

Teknoloji kavramı Türk Dil Kurumu Sözlüğünde, “*bir sanayi dalı ile ilgili yapım yöntemleri, kullanılan araç, gereç ve aletleri kapsayan bilgi*” şeklinde tanımlanmaktadır. Başka bir teknoloji tanımında da insanın ihtiyaçlarına destek olan alet veya ihtiyaçların üretilmesi için gerekli bilgi olarak ifade edilmektedir. Teknolojiye bilimsel bilginin eşlik etmesi, bilginin üretim sürecine aktarılması ve bilgi, organizasyon ve uygulamanın birlikteliğinden söz etmek için 19. yüzyılda modern anlamda bilimin ortaya çıkmasını beklemek gerekmiştir (Smith, 1994:6). İlkçağlardan Endüstri Devrimine kadar insanın yaşamı için bir tür kolaylaştırıcı olarak geliştirilen teknoloji, bilimden ayrı bir noktadadır. Endüstri Devrimi ile bu durum biraz değişmiş, teknoloji geliştirilmiş ardından bilimsel temelleri ortaya konulmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde modern anlamda bilimsel gelişmeler ortaya çıktıkça bilim ve teknoloji birlikte gelişmeye başlamıştır. Bu da insanın ilerlemesinin hızını çok fazla artırmıştır. Dolayısıyla bu gelişmelere paralel olarak artan nüfus, kaynakların hızla tükenmesi, türlerin yok olması gibi birçok sorunun artmasına, küresel anlamda birlikte mücadele edilmesi gereken yaşamsal problemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Teknolojinin geliştirilmesi önceleri ihtiyaç kavramı çerçevesinde gerçekleşmekteyken, süreç içerisinde geliştikçe ihtiyaç kavramının kapsamından çıkmıştır. Artık teknolojik ilerlemenin politik, toplumsal, ekonomik, kültürel gibi birçok dinamiği bulunmaktadır. Teknoloji insanın doğaya üstünlüğünü ifade etmektedir. İnsanın yaşamını sürdürülebilmesi için geliştirilen teknoloji, güncel yaşamın en önemli dinamiği haline almıştır. Böylece insan-teknoloji ilişkisi bir tür bağımlılığa dönüşmüştür. Tüm bu gelişmeler sonucunda insan ihtiyacından doğan teknoloji, yaşamın her alanında çok hızlı ilerleyerek insanı kontrol eder hale gelmiştir.

ÇEVRE VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİNİN KISA TARİHÇESİ:

Avcı-toplayıcı insan topluluklarından bu yana çevresel bozulmalar her düzeyde doğal olarak bulunmaktadır. Bu bozulmalar doğanın kendini yenileme prosesiyle birlikte onarılabildiği kadar kendiliğinden düzelmekteydi. Aydınlanma yüzyılı olan 18. yüzyılın öncesinde 15. yüzyılın ortalarında başlayan Rönesans Hareketi ve 16. yüzyılda Reformasyon Çağı'nın bilim insanlarından Francis Bacon'a göre, insanın doğa karşısındaki çaresizliği, yine insanın doğa hakkındaki bilgisizliğinden kaynaklanmaktadır ve tüm sorunların üstesinden gelmek ancak bilim ve teknolojiyi geliştirmekle mümkündür. Descartes da Bacon gibi “bilgi güçtür” düşüncesiyle “ne olursa olsun ilerleme, sonsuz ilerleme” iddiasını ileri sürmektedir. Ayrıca ek olarak bu iddia, doğayı insanın işleme için, insana verilmiş bir makine olarak nitelemektedir (Ünder, 1996: 38). 16. yüzyılda Reformasyon dönemi ile birlikte Galileo, Descartes, Newton gibi birçok bilim insanının çalışmalarıyla bilimin gelişmesine katkıda bulunacak teknolojik ilerlemeler sağlanmıştır. 17. yüzyılda da o güne kadar gerçekleştirilen ilerlemeler ışığında modern bilimin temelleri niteliğinde çalışmalar yapılmıştır.

18. yüzyılın ortaları ile 19. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemde İngiltere ve Batı Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisinde önemli oranda etkili olan iki önemli teknolojik ilerleme gerçekleşmiştir. Birincisi 1830'lara kadar devam eden dokuma üretimindeki mekanikleşme, demir üretiminin artması ve buharlı makinenin geliştirilmesidir. Ancak bir ülke ekonomisini tek bir ilerleme elbette sıçratabilirdi. Fakat bu haliyle bile örneğin Thomas Newcomen tarafından geliştirilen buharlı tulumba, piston vb., James Watt tarafından geliştirilen kondansatör, makinelerde dişli sistemi vb., Henry Bessemer tarafından geliştirilen çeliğin erimiş maden

üflenerek saflaştırılması yöntemi vb., demir-çelik üretimini geliştiren açık potalı Siemens-Martin prosesi gibi birçok gelişme bu ülkelerin ekonomik olarak ilerlemesinde önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Ayrıca bu gelişmeler bilimsel bir ilerlemeden çok teknolojik ilerlemeyi ifade etmekteydi. Avrupa’da ilk bilime dayanan gelişme elektrik ve manyetizma alanında olmuştur. Teknoloji konusunda ikinci önemli ilerleme Michael Faraday’ın 1821 yılında ilk elektrik motorunu ve bundan on yıl sonra da dinamoyu geliştirmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece elektrikle aydınlanma, ısıtma ve güç üreteçlerinin yanında birçok gelişmenin önü açıldı. 19. yüzyılda telgrafın geliştirilmesi ve daha sonra 1851’de İngiltere ile Fransa arasında deniz altından döşenen ilk kabloyla iletişimde önemli ilerlemeler sağlandı. Paris’te ilk büyük çaplı aydınlatmanın yapılması, 1884 yılından sonra Glasgow ile Frankfurt arasında elektrikli tramvayların çalışmaya başlaması da önemli gelişmelerdendi (Ponting, 2013:609-611).

18. yüzyıla gelindiğinde artık “doğaya egemen olma” fikrinin giderek daha fazla ağırlık kazanmasıyla insan – doğa ilişkisindeki dengeler doğa aleyhine değişmeye başlamıştır. Bu çerçevede Aydınlanma akıl, bilgi, bilim, insan düşüncesi üzerinden şekillenmiştir. İnsan doğanın bir parçasıyken Aydınlanma ile birlikte insan ve doğa olarak ayrılmışlardır. Artık “sonsuz ilerleme” fikri ışığında doğayı sınırsız kabul ederek ondan yararlanmaya başlayan insanlık, doğanın kendini yenileme hızını aşarak çevre sorunlarının dikkat çekici boyutlara ulaşmasını sağlamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşen Endüstri Devrimi sırasında öne çıkan teknoloji önce dokuma tezgâhları olsa da asıl Devrim buhar gücünün keşfedilmesiydi. Buhar gücüyle birlikte demiryolu ve gemilerin kullanımı kolaylaşmış ve daha uzun mesafelere ulaşılabilmiştir. Bu dönemde çeliğin bileşiminin geliştirilmesi, kullanımın yaygınlaşması askeri teknolojilerin gelişimini de etkileyerek savaşların daha yıkıcı olmasına yol açmıştır. Telsiz telefondaki gelişmeler yine savaşlardaki hızlı haberleşmeyi sağlamıştır (Sander, 2005:240). Ayrıca tüm bu gelişmeler 18. – 19. yüzyılda İngiltere, Avrupa ve ABD’de önemli toplumsal gelişmeler yarattı. O zamana kadar olan insanlık tarihinde ilk defa insanlar artık çoğunlukla tarımda istihdam edilmiyordu. 20. yüzyılın başlarında Fransa’nın üçte biri ile Almanya’nın dörtte biri sadece çiftçilikle geçimini sağlıyordu. İtalya nüfusunun %60’ı tarımla uğraştığı için az gelişmiş sayılıyordu. Bununla birlikte yalnızca İngiltere’de 500 bin kişi dokuma tezgahlarıyla geçimini sağlarken mekanikleşme nedeniyle işlerini kaybettiler ve insanlar yeni sanayi kentlerinde çok düşük yaşam koşulları ile çok ağır şartlarda çalışmak zorunda kaldılar (Ponting, 2013:626).

İlkçağlardan Endüstri Devrimine kadar gelinen süreçte çevresel bozulmalar yerel düzeyde kalmaktaydı. Fakat teknoloji atölyeler düzeyinde de olsa ilerledikçe kirlilik ve bozulmalar dikkat çekici düzeylere ulaşmaya başlamıştı. İnsanın doğaya bağımlılığı düşük seviyelerde de olsa ormanların kullanılması sadece besin, barınma ya da ısınma ihtiyacı değil, özellikle demiryolları için ağaç kullanımı gerektiği için, maksimum düzeylere varmıştı. Toprağın verimliliği azaldığında daha verimli ve yeşil ortamlara göç ederek oranın kullanılması gibi eylemler genelde yaşanan durumlardı. Ancak Endüstri Devrimi ile birlikte fabrikaların etrafında şekillenen sanayi kentlerinin oluşmaya başlaması, bu bölgelerde nüfusun aşırı artması, olumsuz çalışma koşulları, hava, su ve toprak kirliliğinin dikkat çekici boyutlara gelmesinin örnekleri, Endüstri Devriminin ilk yaşandığı ülke olan İngiltere’de fazlasıyla görülmüştür. 18. ve 19. yüzyıllarda devam eden sanayileşme sürecinde enerji kaynağı olarak kömürün, hammadde olarak da demirin kullanıldığı “makineleşme çağı” olarak adlandırılan (Sander, 2005:209) bu dönem çevre sorunları açısından da olumsuzlukların oldukça arttığı hatta çevre sorunlarının gerçek anlamında temellerinin atıldığı dönemdir. Özetle teknoloji, sermaye ve bilginin birlikteliği sonucunda ortaya çıkan endüstrileşme artık dünyayı geri döndürülemez bir şekilde değiştirmiştir. Hammadde kullanımının artması, doğal kaynakların aşırı kullanımı, işgücü uzmanlaşması, verim artışının sağlanması, üretimdeki atık miktarı ve kullanımdan sonraki atık miktarındaki aşırı artış Endüstri Devrimi öncesiyle kıyaslanamayacak düzeyde çevre sorunları yaratmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 1998:45). Ayrıca belki de bu çevre sorunlarının en önemlisi olarak, 1832 yılında susuzluk ve yetersiz hijyen nedeniyle kolera hastalığından 100 bin kişinin yaşamını kaybettiği bilinmektedir (Keleş, 2013:24).

20. yüzyıla gelindiğinde elektrik geliştirilmiş, kimya endüstrisinde önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Yine bu yüzyılda otomobil endüstrisi ortaya çıkmış, yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında petrokimya endüstrisinde sentetikler, böcek ve bitki öldürücü ilaçlar ile haberleşme, uçak ve bilgisayar teknolojilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır (Foster, 2002:20). Birinci Dünya Savaşı'nda zehirli gazlar, tanklar, denizaltılar, savaş uçakları kullanılmasına rağmen bilimin ve eşlik ettiği teknolojinin asıl kullanıldığı savaş İkinci Dünya Savaşı olmuştur. Savaş teknolojilerindeki gelişmeler sivil endüstriyel gelişmeleri de desteklemiştir. Elektronun ve radyoaktivitenin bulunması, atomun bölünebileceğinin bulunması ve bunun sonucunda Manhattan Projesiyle atom bombasının yapılması, kuantum kuramındaki ilerlemeler ve tüm bunlarla birlikte nükleer enerjinin bulunması (McClellan III, Dorn: 2006:406) ile insanın doğaya egemen olma mücadelesinde yeni bir aşamaya geçildiği görülmektedir. Sonuç olarak 20. yüzyılda bilimde büyük oranda bir artış olmuş, bilim ve teknolojideki çok önemli ilerlemelerle birlikte aklın ve bilginin önemi küresel anlamda geniş oranda kabul görmüştür.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, 20. yüzyılın ortalarından itibaren dünya tarihinde ilk defa yeryüzündeki herkese yetecek kadar yiyecek olmasına rağmen paylaşım düzeni son derece adaletsiz olduğundan dolayı açlık ya da beslenme yetersizliği her zaman yüksek boyutlarda olmuştur. Örneğin endüstrileşmiş ülkeler Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya dünya nüfusunun sadece dörtte birini oluştursa da dünyadaki besin miktarının yarısını tüketmekteydiler. Önemli çevre sorunlarından olan çölleşme konusunda örneğin 1960'lardan sonra yılda 4.4 milyon dönüm arazi kaybediliyordu. Yine 20. yüzyıla gelindiğinde dünya enerji tüketiminin %90'ından fazlası fosil yakıtlardan sağlanıyordu (Ponting, 2013:750-760). 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde insanlık, nükleer enerji, fosil yakıtlar, ağır sanayi tesisleri, savaşlar, göçler, açlık, kıtlık, çölleşme, küresel ısınma, iklim değişikliği, ormansızlaşma, hızla artan nüfus ve tüketim toplumu gibi önemli çevre sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde yaşanan birkaç büyük çevre sorunu kaynaklı olaydan örnek vermek gerekirse (Keleş, 2013:24-25);

- Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda 1945 yılında Japonya'da Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarının etkileri sadece o dönemde yaşayanları değil çocuklarını, torunlarını etkilemiş, rüzgâr gibi doğa olaylarıyla taşınan radyoaktivitenin hangi coğrafyaları etkilediği de belirsiz kalmıştır.
- 1950'lerde İngiltere'de hava kirliliği nedeniyle 4000 kişi yaşamını yitirmiştir.
- 1978 yılında Liberya bandıralı bir tankerin İngiltere kıyılarında 240 bin ton petrolü denize boşaltması sonucu 200 bin hektar deniz yüzeyi kirlenmiş, 300 kilometrelik kıyı şeridi bozulmuş, 30 bin kuş ile 35 değişik canlı türü bu kazadan etkilenmiştir.
- 1980'li yıllarda bir Amerikan Şirketinin Hindistan Bhopal'de bulunan fabrikasından sızan zehirli gazlar nedeniyle 16 bin kişi hayatını kaybetmiş, 100 binlerce kişi yaralanmıştır. Bu kimyasalların toprağa ve suya karışması nedeniyle bölgede sonradan doğan çocukların da ya ölmesine ya da engelli olmalarına sebep olmuştur.
- 1986 yılında Ukrayna'nın Çernobil kentinde meydana gelen nükleer santral kazası büyük çapta radyoaktif elementlerin serbest kalması hem bölge halkı için hem de rüzgarlarla taşınarak başta Türkiye'de Karadeniz Bölgesinde çok çeşitli zararlara yol açmış, insan ölümü, yaralanması, ölü doğumlar, engelli çocuklar gibi etkileri görülmüştür. Ayrıca radyoaktif elementlerin değişen yarılanma ömrü nedeniyle etkilerinin örneğin 6 saatten binlerce yıla kadar uzanan bir süreçte görülebileceği bilinmektedir (Keleş, 2013:24-25)..
- 2011 yılında Japonya'da Fukushima Daiichi Nükleer Santralinde meydana gelen kaza sonrası yaşananlar ile sonrasında meydana gelen 9.0 büyüklüğünde deprem ve ardından gelen tsunami ile kazanın verdiği zararlı etkiler katlanarak büyümüştür (AFAD, 2011).

Sonuçta yukarıda anlatılanlar sadece çok bilinenler arasından seçerek burada belirtilenlerdir. Bunlar gibi her gün küresel olarak tüm dünyada oldukça fazla çevre sorunu kaynaklı olaylar meydana gelmekte, ayrıca gerçekleşen doğa olaylarını afete çeviren insan tarafından gerçekleştirilen pek çok sorunla baş edilmeye çalışılmaktadır.

Özetle çevre sorunlarının ortaya çıkışı yerel düzeyde başlamışken zamanla bilim ve teknolojiye gerçekleşen ilerlemelerle birlikte bölgesel, ulusal, uluslararası ve küresel boyutlara ulaşan sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bu konunun dünyada geniş çapta dikkat çekmesi 1962 yılında yayımlanan Rachel Carson'ın yazdığı "Sessiz Bahar" adlı kitabı ile olmuştur. Çevre ve teknoloji ilişkisi aslında ilk olarak bu kitapla gündeme gelmiştir. Kitapta DDT adlı böcek öldürücü başta olmak üzere kimyasal maddelerin zararlarından bahsedilmektedir (Carson, 2004). Özellikle kimyasallar bitki ve böcek öldürücülerle, yapay gübre, sentetik ürünlerin yarattığı çevre kirliliği ile geniş anlamdaki çevre sorunları 1960'lı yıllarda bilim insanları düzeyinde tartışılırken, 1970'li yıllara gelindiğinde artık uluslararası alanda tartışılmaya başlanmıştır.

Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak 1972 yılında Stockholm Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı toplanmıştır. Stockholm Deklarasyonunda teknoloji konusunda; doğal afetler ve az gelişmişlik gibi sorunlarla karşılaşıldığında devletler talep ederlerse finansman ve teknoloji desteği yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Yine ülkelerin kalkınma planlarında çevreyi koruma adına yapılacak olan yatırımların maliyetine, devletler talep ederlerse finansman ve teknoloji desteği verilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Sosyal ve ekonomik gelişmeye olan katkıları çerçevesinde çevresel riskler nedeniyle gerekli bilimsel ve teknolojik yardımların öneminin altı çizilmiştir. Çevre sorunlarının sebepleri ve sonuçları konusunda yapılacak ulusal ve uluslararası bilimsel araştırmaların desteklenmesi ve araştırma sonuçlarının paylaşılması için bilimsel ve teknolojik bilginin serbest kullanımının sağlanması, gerekli teknolojik yardımların yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca çevreci teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılması amacıyla özellikle az gelişmiş devletlere mali yük getirmeyecek şekilde teknoloji transferinin kolaylaştırılmasının gerekliliğinin altı çizilmiştir (UNEP, 1972). Diğer konularda anlatıldığı gibi bu Konferans'tan sonra birçok çevre ile ilgili Konferans düzenlenmiş konu ile ilgili Sözleşmeler imzalanmıştır. 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı, Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 1997 Rio+5 Birleşmiş Milletler Zirvesi, 2000 Milenyum (Binyıl) Zirvesi, 2002 Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gibi birçok örnek verilebilir. Bütün Konferansların Sonuç Bildirgelerinde özellikle çevre konusunda teknoloji yardımı, mali yardım, bilim ve teknoloji araştırmalarına destek olunması ve teknoloji transferinin kolaylaştırılması konusu vurgulanmıştır.

Dijital teknolojilerin doğmasını sağlayan elbette yüzlerce yılın bilgi birikimidir. Bu çerçevede 21. yüzyıla gelene kadar yüzyıllar süren bilginin katlanma hızı, 1400'lü yıllardan 1900'lere kadar 500 yıldır. 1900-1950 arasında bu süre 50 yıla, 1950-2000 yılı arasında hızla azalan süre 8 yıla kadar düşmüştür. 2017'deki katlanma hızı 13 aydan, 2020 yılında bu süre 12 saate kadar inmiştir (Fuller (1982)'den alıntı yapan Bozkurt vd.,2021:37). Bilginin birikerek büyümesi teknolojik değişimleri de aynı oranda hızlandırmış, 2023 yılında geline noktada bu süre daha da kısalmıştır. Özetle bilginin katlanma hızının bu kadar kısaldığı bir dünyada bilgi teknolojilerindeki gelişmeler bilgisayar teknolojilerinin de hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Bunların ardı sıra geliştirilen internet teknolojisi, bilişim, robot, uzay teknolojileri ve nanoteknolojiler gibi birçok teknoloji dalını içeren dijital teknolojiler, dünyadaki insan dahil her şeyin birincil derecede yöneticisi halini almıştır. Dünya nüfusunun durumu ile dijital teknolojilerin kullanımını inceleyen We Are Social Haziran 2023 raporuna göre;

- 15 Kasım 2022'de 8 milyarı geçen dünya nüfusu, 2023 yılı başında 8,01 milyara ulaşmıştır. Dünya nüfusunun yaklaşık olarak %57'sinden fazlası kentsel alanlarda yaşamaktadır.

- 2023 yılının başlarında toplam 5,44 milyar insan cep telefonu kullanmaktadır. Bu da toplam küresel nüfusun %68'ine denk gelmektedir. Cep telefonu kullanıcıları 2022 yılında yaklaşık olarak %3 artmıştır. Son 12 ayda ise 168 milyon yeni kullanıcı sisteme dahil olmuştur.

- Bugün dünyada 5,16 milyar internet kullanıcısı vardır. Bu da toplam dünya nüfusunun yaklaşık olarak %64,4'ünün artık çevrimiçi olduğu anlamına gelmektedir. Veriler, toplam küresel internet kullanıcılarının son 12 ayda %1,9 arttığını göstermektedir. Ancak veri raporlamadaki gecikmeler,

gerçek büyümenin muhtemelen bu rakamlardan daha yüksek olacağına işaret etmektedir (We Are Social, Haziran 2023).

Ayrıca 2023 yılında dünya çapında yaklaşık olarak 4,76 milyar sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Bu sayı toplam küresel nüfusun yaklaşık olarak %60'ına denk gelmektedir. Fakat sosyal medya kullanıcılarının sayısındaki artış son aylarda yavaşlamıştır. Bu da 2023 yılında net 137 milyon yeni kullanıcı eklenmesi anlamına gelmektedir. Bu sayı yıllık sadece %3'lük bir büyümeye işaret etmektedir (We Are Social, Haziran 2023).

Sonuç olarak 2023 yılı sonrası yaklaşık olarak 10 yıllık geliştirilecek teknoloji öngörülerinde yapay zeka, 5G ve gelişmiş bağlantı, Edge bilişim (yüksek hızlı veri işleme), davranışların interneti (IoB – Internet of Behaviors), kuantum hesaplar (ve kuantum bilişim), Blockchain, siber güvenlik, insan geliştirme (ve giyilebilir teknoloji), dağıtılmış bulut, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik olarak sıralanabilir.

21. yüzyılda dijital teknolojilerin gelişmesi ile üretim ve tüketimin ve dolayısıyla çevre sorunlarını yaratan teknolojilerin ortadan kalktığı söylenemez. Aksine 21. yüzyılda insanlığın yüzlerce yıldır doğayı sınırsızmış gibi kullanmasının sonuçlarını yaşamaya başladığı bir döneme girildiği görülmektedir.

ÇEVRE ETİĞİ AÇISINDAN TEKNOLOJİ

Çevre etiği genel olarak alt dalları olsa da iki ana konu üzerinden incelenmektedir. Bunlar insanmerkezli ve çevremerkezli çevre etiği olarak adlandırılmaktadır. Genel anlamda insanmerkezli görüş insanı merkeze alan insan aklıyla her sorunun çözülebileceğini savunan görüştür. Diğerinin görüş skalası da doğayı koruyarak insanın var olmasından, insanın doğaya zarar vermesi dolayısıyla yok olması gerektiğine kadar uzanan geniş bir perspektiften konuya yaklaşmaktadır. Murray Bookchin'e göre de çevrebilim alanı savaş arenasına haline gelmiş, ilerici ve insani düşüncelerden, insan sevmeye (misanthropy), eko-faşizme kadar çok geniş bir yelpazede tartışılmaktadır (Bookchin, 1991). Ancak burada asıl bahsetmemiz gereken insanmerkezli bakış açısına göre teknolojiyi ifade eden teknomerkezli bakış açısından çevre etiği konusudur.

İnsanmerkezli Çevre Etiğine Göre Teknoloji

İnsanın yeryüzündeki yaşam sürecinin başlangıcından itibaren görülen, fakat 1970'li yıllarda zamanla artan bir şekilde yerel, bölgesel, ulusal, uluslararası düzeylerde daha da görünür olan çevre sorunları giderek daha fazla gündemde yer almaya devam etmektedir. Çevre sorunları insanın doğaya müdahalesinin giderek artması, insanın doğayı ele geçirecek, baş edilmesi gereken bir şey olarak algılanması ve doğal kaynakların sadece insana faydalı olduğu ölçüde değerli olduğu düşüncesinin sonuçlarının bir ürünüdür. Bu düşünce sisteminin artık olağan davranış biçimine döndüğü küreselleşen dünyada, çevre sorunları zamanla artan bir şekilde daha sık görülmektedir.

Dolayısıyla çevre sorunlarının başlamasının birincil sebebi insanın, Aydınlanma Yüzyılı öncesinde doğanın bir parçasıyken Aydınlanma ve sonrasında kendisini doğadan üstün görerek, doğayı fethedilmesi gereken bir şey olarak yaşadığı bilinç değişimidir. Aydınlanma öncesinde inanca dayalı bilgi önemliken Aydınlanma dönemi ile birlikte akla dayalı bilgi ön plana çıkmıştır. Akıl öncelenince de doğa bütün mistik anlamlarından çıkmıştır. İnsan bilmediğinden korkar ve bu korkuyu aşmanın en iyi yolu akıl ve bilgiyi kullanarak doğanın gizemlerini çözmektir. Doğayı yenmek, onu ele geçirmek için insan elinden geleni yapmalıdır. Doğanın insana “faydalı” olmasının gerekliliği, insanda doğayı istediği kadar istediği şekilde kullanabileceği algısını yaratmıştır. Bundan sonra artık doğa sınırsız bir hammadde kaynağı olarak bir ticari mal konumuna doğru evrilmiştir (Ünder, 1996:46). Bu düşünce tarzı insanmerkezli bakış açısıyla doğaya yaklaşmaktadır. Ve burada doğayı fethetmek için insana gerekli araç akıl, bilim ve teknolojidir.

Teknomerkezli Bakış Açısından Çevre Etiği:

Bu bakış açısına göre aklını inançtan ayırmayı öğrenen insanın yapacağı şey, yine aklını kullanarak geliştirdiği teknolojidən yararlanmaktır. Bunun için önce doğayı makineleştirerek insandan uzaklaştırmak gerekmektedir. Doğayı makineleştiren mekanist görüş doğal olarak teknomerkezci bir bakış açısına sahiptir. Bu görüşe göre insanın karşılaştığı her problemin çözümü teknolojidedir. Mekanist görüş temelde doğayı fethetmek düşüncesinden bahsetmemekle birlikte dolaylı olarak bu düşüncenin egemen olması için gerekli ortamın yaratılmasını sağlamıştır. İlerleme ve doğaya egemen olma fikrinin önemli savunucularından Bacon ve Descartes ile onların takipçilerine göre bu fikir insanın en önemli amacıdır (Ünder, 1996:51-55).

İnsan acımasız doğa karşısında ya doğaya boyun eğecektir ve çaresiz yaşamaya devam edecektir ya da kendini doğa karşısında özgür kılabilecek olan akıl ile teknolojiyi kullanarak doğaya egemen olacaktır (Bookchin, 1996:89). Bilim ve teknoloji, çevre sorunlarının temel problemlerinden ikincisi olarak görülmektedir. Ancak teknomerkezci ortaya çıkan bu sorunların karmaşık teknolojilerden kaynaklandığını kabul etmekle birlikte sorunların yine teknoloji ile çözülebileceğini ileri sürmektedirler (Des Jardins, 2006:34). Özetle teknomerkezci ilerleme düşüncesine içten bir şekilde bağlıdır ve ortaya çıkan çevre sorunlarının üstesinden salt insan aklıyla ve geliştirdiği teknolojiyle gelinebileceğini savunurlar. Kısacası her sorunun çözümünü teknolojide görmektedirler (Ünder, 1996:24). Jürgen Habermas'a göre, teknoloji sayesinde insanın elde ettiği ekonomik, kültürel, sosyal, bilimsel pek çok konudaki kazanımları inkâr edilemez ancak çıkan sorunların bilim ve teknoloji ile çözülebileceği şüphelidir (Habermas, 2004:78). Bookchin'e göre ise geleceğin akılcı toplumu, teknolojik ilerlemenin, gelişmenin, yeniliğin, insanın kurduğu medeniyetin mecbur olduğu doğal dünya ile ahenkli ekolojik bir toplum olmak zorundadır (Bookchin, 1996:106). Ancak bu ekolojik toplumu kurmanın mümkün olmadığı hatta neredeyse imkânsız olduğu insanlık tarafından defalarca ispat edilmiş durumdadır. Bunun yerine çevremerkezci bakış açısına sahip olanların bir tür kandırmaca olarak gördüğü "sürdürülebilir kalkınma" kavramı ortaya atılmıştır. Birleşmiş Milletlerin de konuya ilişkin Konferanslar düzenlediği, her şeyin sürdürülebilirliği ile ilgili birçok çıktı üretilmesine rağmen, halen uygulamada henüz sonuç alınamayan bu kavram bile çevre sorunlarına çare olamamıştır. Sonuç olarak, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde gelinen noktada ilerleyen teknolojinin çözüm bulamadığı birçok sorunla insanlık karşı karşıya kalmıştır.

Çevremerkezli Çevre Etiğine Göre Teknoloji

İlkçağlardan itibaren insanın doğayı algılama şekli pek değişmemekle birlikte, yaşamını sürdürmek için genelde bireysel mücadelesi ile doğayla baş etmeye çalışmıştır. Aydınlanma Yüzyılı ile bu durum daha da kuvvetlenmiş ve "insanın ilerlemesi için doğaya egemen olması gerektiği" gibi bir düşünce sistemi haline gelmiştir. Des Jardins'e göre insanın yaşamını sürdürebilmesi için doğaya egemen olması gerektiğinden doğa, insanın ele geçirmesi gereken düşmanı haline almıştır (Des Jardins, 2006:110). Ancak çevremerkezli bakış açısına göre insan doğanın bir parçasıdır. Yeryüzündeki canlı topluluğunun bir üyesi olan insanın yaşamını buna göre düzenlemesi gerekir. Çünkü insan çevresiyle vardır ve bir bütündür. Jean-Jacques Rousseau, insanın ilerlemesine rağmen dünyayı kirlettiğini ve mutsuz olduğunu, bilim ve teknolojiye gerçekleştirilen ilerlemelerin insan için iyi olacağını şüpheli olduğunu ileri sürmüştür (Timuçin, 1999). Martin Heidegger de teknolojiyi reddetmemekle birlikte, insanın hayatını yok ettiğini ifade etmektedir (Heidegger, 1986:100). Çevremerkezli düşünce çevre sorunlarının bütün suçunu bilim ve teknolojiye görenlerden, tüm suçu onda görmemek gerektiğini savunanlara kadar çeşitlilik göstermektedir. Aslında bütün sorumluluk insandadır o nedenle insan yok olursa diğer canlılar rahat bir yaşama kavuşur diyerek konuyu insandan nefrete ya da insanın yok olmasına (misanthropy) bağlayanlar da bulunmaktadır.

Sonuç olarak çevremerkezli düşünceyi savunanların yaşadığı çevre sorunlarının sorumlusu olarak sonsuz ilerleme fikrini görmekte haksız olmadıkları görülmektedir. 2019 – 2022 yılları arasında yaşanan COVID – 19 Pandemisi nedeniyle üretimin düşmesi, insanların doğadan uzaklaşarak evlerine kapanmasının sonucunda kısa zamanda dahi doğada gerçekleşen iyileşmeler son derece dikkat çekici olmuştur. Gerçekten insanlığın karşılaştığı sorunların nükleer teknoloji, kimyasallar,

endüstriyel üretim ve aşırı tüketim gibi birçok nedenle olduğu ancak bütün bunlara insanlığın kendisinin sebep olduğunun görülmesi gerekmektedir. Bunu görmek, elbette çevremerkezli bakış açısının en uç noktasında olduğu gibi insanın dünyadan yok olması değil, çok güvenilen akıl ile bir yolunun bulunması anlamına gelmektedir.

SONUÇ

21. yüzyılda insanın kendi aklıyla yarattığı teknolojiyle doğayı dönüştürerek egemen olma isteği dünyadaki kendi varlığını tehdit eder hale gelmiştir. Aydınlanma Çağı ile birlikte insanın düşünce sisteminde meydana gelen devrim niteliğinde değişimlerin sonuçları da yavaş başlayıp zamanla hızlanan ama sürekli bir şekilde devam eden bir çizgide ilerlemektedir. Düşünce sisteminde yaratılan bu değişim ve dönüşümle Endüstri Devrimini gerçekleştiren insan önceleri ihtiyacı olduğu için teknolojiyi kullanmıştır. İhtiyaç kavramı ilkçağlarda barınma ihtiyacı, giyinme ihtiyacı, beslenme ihtiyacı etrafında şekillenmiştir. Sonra sahip olmak, sahip olduklarını koruma ve biriktirme, saklama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçlar çerçevesinde insanın gerçekleştirdiği, insan aklını önceleyen düşünce dönüşümü sonucunda dünya artık başka bir noktaya evrilmiştir.

Aklın öncelenmesine bilim ve teknolojinin geliştirilmesi eşlik etmiştir. Önceleri aletler düzeyinde başlayan teknoloji, zamanla bilimin ortaya çıkması ve teknolojiye eşlik etmesiyle de insanın doğaya egemen olma süreci çok hızlanmıştır. Bütün bunların sonucunda da çevre sorunları önce yerel düzeyde başlayarak zaman içerisinde ulusal, uluslararası, küresel düzeyde giderek daha da büyüyerek, çözülemez noktaya hızla ilerlemektedir. Bu çerçevede çevre sorunları genel olarak hava, toprak, su kirliliği, aşırı nüfus ve sanayileşme gibi örneklerle ifade edilmektedir. Artık bu sorunlardan türeyen çok daha büyük sorunları olan insan, her ne kadar çevre dostu teknoloji üretse de yine insanın kendi yarattığı ekonomik sistem dolayısıyla bu tip teknolojilerin kullanımının yaygınlaşması çok da mümkün görünmemektedir. Çevreye en çok zararın verildiği sektör olan enerji teknolojilerinde fosil yakıtların kullanımının azaltılması amacıyla geliştirilen güneş enerjisi, rüzgar enerjisi santralleri yerine hala kömür kullanılan termik santraller, su kaynaklarına, toprağa ve canlı türlerine zarar veren hidroelektrik santraller ve çok büyük tehlike barındıran nükleer santrallerin tercih edilmesi oldukça dikkat çekicidir. Ya da en basit anlatımla insanın barınma ihtiyacına 40 katlı rezidanslar hizmet etmemektedir. Dünya nüfusunun neredeyse dörtte üçünün açlık sınırında yaşaması, buna karşın toplam nüfusun dörtte birinin de dünyada var olan her şeyin dörtte üçünü tüketmesi, insanın kendi aklı ile yarattığı sistemin bir ürünüdür. Düzenlenen onlarca Konferans, imzalanan Sözleşmeler, alınan çok fazla karar, bu konuyu çözmekle ilgili yapılan çok fazla sayıda bilimsel araştırma, sonuç olarak üretilen çözümler gerçek anlamda bu konuya bir çare üretmemektedir. Öncelikle insanın kendi yarattığı bu problemi yaratırken harcadığı enerjiden çok daha fazlasını bu konuyu çözerken harcaması gerektiğinin altı çizilmelidir.

Sonuç olarak dijital teknolojilerin ve yapay zekanın söz konusu olduğu bir dünyada tüketim büyük bir hızla sürmekteyken çevre sorunları için çözüm üretmekten çok uzak noktada olan insanlık, kendi düzeltereği problemleri görmekten çok daha fazla uzaktadır. Albert Einstein'ın "karşılaştığınız sorunları onları yarattığınız düşünce düzleminde kalarak çözemezsiniz" sözü yol gösterici niteliğinde bu konuya en uygun uyarıdır. Dolayısıyla ilk çağların aletlerinden günümüzün dijital teknolojilerine kadar çevre açısından teknolojinin varlığından çok, insanın var olan teknolojiyi ne yönde ve nasıl kullandığı önemlidir.

KAYNAKÇA

Bookchin, M. (1991). *Will Ecology Become 'the Dismal Science'?*, <https://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-will-ecology-become-the-dismal-science>, (Erişim Tarihi:20.09.2023).

Bookchin, M. (1996). *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, (Çev. Rahmi G. Ögdül), İstanbul, Kabalcı Yayınevi,

- Bozkurt, Aras, Hamutoğlu, Nazire, Burçin, Liman, Kaban, Taşçı, Gülşah, Aykul, Mona (2021). “Dijital Bilgi Çağı: Dijital Toplum, Dijital Dönüşüm, Dijital Eğitim ve Dijital Yeterlilikler”, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(2):35-63, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1691971> (Erişim Tarihi:27.08.2023).
- Carson, R. (2004). *Sessiz Bahar*, (Çev. Çağatay Güler), Ankara, Palme Yayıncılık.
- Des Jardins, J., R. (2006), *Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş*, (Çev. Ruşen Keleş), Ankara, İmge Kitabevi.
- Foster, J. B. (2002). *Savunmasız Gezegen – Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi -*, (Çev. Hasan Ünder), Ankara, Epos Yayınları.
- Fukushima Daiichi Nükleer Santral Kazası, (2011). <https://www.afad.gov.tr/kbrn/fukushima-daiichi-nukleer-santral-kazasi>, (Erişim Tarihi: 20.09.2023).
- Görmez, K. (2018). *Çevre Sorunları*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Habermas, J. (2004). *'İdeoloji' Olarak Teknik ve Bilim*, (Çev. Mustafa Tüzel), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Heidegger, M. (1996). *The Question Concerning Technology and Other Essays*, Harper Torchbooks, New York, Harper&Row Publishers.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1998). *Çevrebilim*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2013). *100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası*, İzmir, Yakın Kitabevi.
- McClellan III, J. ve E., Dorn, H. (2006). *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji*, (Çev. Haydar Yalçın), Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- Ünder, H. (1996). *Çevre Felsefesi*, Ankara, Doruk Yayıncılık.
- Ponting, C. (2013). *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, 1. Cilt, Ankara, İmge Kitabevi.
- Smith, K. (1994). *New Direction in Research and Technology Policy: Identifying Key Issues*, Norway, STEP Report Series.
- Timuçin, A. (1999). Kirlenmiş Bir Dünyada, *Felsefelogos Dergisi*, İstanbul, Bulut Yayınevi, Mart 1999/1, ss.25-34.
- Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 20.09.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre Kanunu, (1983). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2872.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.09.2023).
- UNEP, The Stockholm Declaration on the Human Environment https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/28247/Stkhm_DcltnHE.pdf, (Erişim Tarihi: 21.09.2023).
- We Are Social, <https://wearesocial.com/us/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/>, (Erişim Tarihi: 25.09.2023).

Evanjelicler, Küreselleşmeciler, Siyonistler Bağlamında Gazze Üzerine Bir Deneme

Abdullah EROL

Doç. Dr. Van YYÜ İİBF

aerolh30@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8882-5853>

Makale Başvuru Tarihi : 15.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 14.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10445600

Özet

Anahtar Kelimeler:

Evanjelizm,
Küreselleşme,
Siyonizm,
Gazze

Filistin coğrafyası İsrail'in kuruluş sürecinde sürekli bir toprak kaybına uğrayarak küçüldü. Akdeniz kıyısında sadece Gazze kalırken Filistin'in doğu tarafından Batı Şeria diye isimlendirilen otoarşik olmayan Filistin yönetimi teşekkül etti. 7 Ekim Hamas operasyonundan sonra Gazze dünya gündeminde baş sıralara oturdu. İsrail Devletinin kimyasal silahlar başta olmak üzere birçok silah kullanması ve sivil halkın ölümüne yol açması uluslararası toplumun farklı politikalara itti. Uluslararası toplumun bir kısmı Hamas'ı terör örgütü olarak ilan ederken bir kısmı İsrail'in savaş suçu işlediğini ve bir terör devleti olduğunu deklere etti. Bu iki görüşü mezcedip analiz yapan çeşitli yaklaşımlar da oldu. Bütün dünyanın takip ettiği bu savaş farklı faktörlerin ve aktörlerin yer aldığı komplike bir görünüm kazandı. Evanjelic, Küreselleşmeci ve Siyonist beklentiler, fiilen ya da vekalet yoluyla bu güçlerin Gazze'nin işgalinde rol almasına yol açtı. Enerji kaynak arayışları, dini ve seküler eskatolojilerin varlığı Gazze'deki savaşı çok boyutlu ve iç içe dolanmış menfaatler ve beklentiler yumağına dönüştürdü. Bu çalışmada Gazze Savaşında birçok faktör içinden en mühim olduğu düşünülen Evanjelicler, Küreselleşmeciler ve Siyonistlerin savaştaki rolü ve beklentileri anlaşılmasına çalışıldı. Çalışmanın amacı bu üç faktörün, Gazze Savaşından beklentileri ve rollerinin anlaşılmasına çalışıldı.

In the Context of Evangelicals, Globalizers, Zionists An Essay on Gaza

Abstract

Keywords:

Evangelism,
Globalization,
Zionism,
Gaza,

The Palestinian geography shrank and suffered a constant loss of land during the establishment of Israel. While only Gaza remained on the Mediterranean coast, a non-autarchical Palestinian administration, called the West Bank, was formed in the eastern part of Palestine. After the October 7 Hamas operation, Gaza came to the top of the world agenda. The State of Israel's use of many weapons, especially chemical weapons, causing the death of civilians pushed the international community to different policies. While some of the international community declared Hamas as a terrorist organization, others declared that Israel committed war crimes and was a terrorist state. There were also various approaches that combined these two views and analyzed them. This war, followed by the whole world, has gained a complicated appearance with different factors and actors. Evangelical, Globalizationist and Zionist expectations led these forces to take part in the occupation of Gaza, either de facto or by proxy. The search for energy resources and the existence of religious and secular eschatologies have turned the war in Gaza into a multidimensional and intertwined tangle of interests and expectations. In this study, we tried to understand the role and expectations of Evangelicals, Globalists and Zionists, who were thought to be the most important factors among many factors in the Gaza War. The aim of the study was to understand the expectations and roles of these three factors from the Gaza War.

GİRİŞ

Ortadoğu özellikle son birkaç yüzyılda politik, ekonomik, kültürel olmak üzere birçok açıdan buhran içindedir (İşler, 2021:147). Filistin bu konuda uzun soluklu en büyük sıkıntıları yaşayan bir ülke olarak görülüyor. Birçok farklı plan ve proje için ortak mekân olarak seçilen Filistin; tarihi, dini, ekonomik birçok sebepten dolayı dikkat çeken cazibeler içeriyor. Filistin'in bir parçası olan Gazze de farklı nedenlerden dolayı elit güçlerin cazibe alanında yer alıyor. Hamas'ın, 07 Kasım 2023 Aksa Tufanı operasyonu sonrasında daha da hızlanan Gazze Savaşı birçok aktörün yer aldığı karmaşık ilişkilerin ve beklentilerin yoğunlaştığı bir mekân haline döndü. Gazze Savaş'ında, İsrail'e hem fiili hem de lojistik destek sağlayan birçok aktörün farklı nedenlerle bölgede bulunması oldukça dikkat çekicidir.

Bu aktörlerden en etkin ve görünürde olanlardan Evanjelicler, Küreselleşmeciler ve Siyonistlerdir. Evanjelicler ve Küreselleşmeciler aynı zamanda ABD'nin politikalarının belirlenmesinde oldukça etkili bir konuma sahiptir. Gazze Savaşında bu üç aktörün hedefler açısından olmasa bile ortak eylemde birleştikleri söylenebilir. Tek bir hedefe dayanmayan bu kesişme aynı zamanda farklı politika geliştirmelerine de imkân sağlamıştır.

İsrail'in kuruluş gerekçesi olarak tasarlanan Siyonizm hem Evanjeliclerin hem de bir kısım Yahudi toplulukların eskatolojik gereksinimleri ile bir ortaklık oluşturdu. Bu durum Küreselleşmeciler için kapitalist refleksi kullanma ve emperyalist talepleri yerine getirme, küresel anlamda modernleşme, liberalleşme ve uyumlulaştırma politikaları ile belli bir payda oluşturdu.

İsrail'in kuruluşu belli bir süreçte geliştirilen eskatolojiler ve politikalar vasıtasıyla gerçekleşti. ABD'nin kuruluşunda da İngiltere'den göç eden otuz püriten aile etkili olmuştu. Bu aileler Evanjelic Kilisesi'ni de kurarak siyasette önemli bir aktör olarak belirdi. Evanjelic William Black Stone'nun "Jesus is coming" kitabı Hıristiyanlara sistematik anlamda bir eskatoloji ortaya koymakla kalmadı aynı zamanda bazı Yahudiler için de Siyonist düşüncenin kapısını açtı. Dinin, modern devletin teşekkülü ve epistemisi içinde tezahür etmeye çalışması yeni bir modül olan fundamentalist devleti oluşturdu.

İsrail'in kuruluşu ve kuruluşuna kadar geçen hazırlıklar Kudüs'ü ortak dinler için kutsal bir yer olmaktan çıkarıp modern iktidar savaşlarına açan ve araçsallaştıran bir mekâna çevirdi. Modern devletlerin ortaya çıkması ile toplumlar için yeni model arayışları önemli çatışmalar doğurdu. Dünyanın çeşitli yerlerine ticaret etmek amacıyla dağılan Yahudi topluluğu özellikle Avrupa'da etnik-ırk/ulus nasyonalizmin popülerleşmesi ile daha fazla sıkıntı yaşamaya başladı. Ekseriyetle Avrupa ve Amerika olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde çoğunlukla ticaret mesleğini icra eden Yahudiler, Hannah Arendt'in ifadesi ile ulus devletlerin inkişafı ile birlikte "yurtsuzlaşma" sürecine maruz kaldı. Böyle bir süreç Yahudilerin, Fransa gibi etnik-ırk nasyonalizmin olduğu ülkeler yerine daha koruyucu olan coğrafik açıdan nasyonalist Amerika'ya göç etmesine yol açtı. Amerika'ya göç edemeyen Yahudiler ise çoğunlukla Avrupa'da İngiltere gibi Protestan, kültürel-tarihsel nasyonalizmin bulunduğu anayasal monarşilerde konuşlandı. Katolik ve etnik-ırk nasyonalizmin bulunduğu modellerde Yahudi toplumu önemli sıkıntılar çekti. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşlarında daha fazla yoksunluğa maruz kalan Yahudiler en büyük antisemittik politikayı Hitler Dönemi Almanya'sında jenosit ile yaşadı.

Evanjelic eskatolojik beklentiler, Siyonist düşüncenin varlığı Ortadoğu'da paratoner ve dizayn edici bir yönetimin ortaya çıkmasına yol açtı. Kapitalist pratiğin emperyalist beklentileri için Ortadoğu'da teolojik gerekçelerle teşekkül etmiş İsrail, Biden'ın ifadesi ile muhakkak kurulması gerekli olan bir modeldi. Kapitalist taleplerin, Evanjelic ve Siyonist eskatolojilerle örtüşmemesi zaman zaman "de facto" olmayan bir uyumsuzluk oluşturmakla birlikte bu üç aktörün kullandığı saha aynı oldu.

Daha sistematik olarak 1948'den beri süregelen bir biçimde Filistin topraklarını alarak kendi devletine katan İsrail, Akdeniz'e açılan Filistinlilere ait son mahali, Gazze'yi de almayı bütün dünyaya deklere etti. Uluslararası toplumda ünsiyet oluşturan İsrail tutumu, uluslararası toplumun büyük oranda göz yumması ile devam etmektedir. Filistin topraklarının yetmiş küsur yılda aşamalı olarak İsrail Devletine geçmesi sürecinde yaşanan hadiselerin birden fazla müsebbibi ve planlayıcısı oldu. Planlama ve beklentiler açısından üç aktörün faaliyetleri ön plana çıkmakta.

Bu çalışmada bu üç aktörün hangi gerekçelerle nasıl Gazze Savaşı'nda yer aldığı anlaşılmaya çalışıldı. Bu gerekçelerin çatışma ve paydaş oluşturduğu hususların neler olduğu anlaşılmaya çalışıldı.

İlk İki Faktör: Evanjelikler & Küreselleşmeciler

İngiltere'den ABD'ye göç eden Kalvinist püritenler, Evanjelik Kilisesini kurdu. Kilise, sonraki süreçlerde ABD'nin hem iç hem de küresel siyaseti üzerinde tesirini gittikçe artırdı. ABD'nin iç ve dış siyasetinde etkili olmaya çalışanlar sadece Evanjelikler olmamakla beraber Evanjeliklerin desteklediği lobiler önemli ölçüde siyaset yapıcı bir pozisyon kazandı. ABD'nin iç dinamikleri açısından Protestanlar, Katolikler, Liberaller ya da Küreselleşmeciler gibi dinamikler de ABD'nin siyaset geliştirmesinde etkili olan unsurlardır. Bununla beraber ABD'nin siyasetinin şekillenmesinde en etkili üst unsur Amerikancılık denilen coğrafik nasyonalizmdir. Aydınlanma sonrası teorik zeminde geliştirilen devlet anlayışı üç ana temel model ortaya çıkardı. Bunlar, coğrafik nasyonalizmin şekillendirdiği ABD federal devleti, kültürel nasyonalizmin etkili olduğu anayasal monarşiyi esas alan İngiltere devleti ve etnik-ırk gibi referanslarla teşkilatlanan Fransa'nın ulus devlet modelidir. Bu açıdan ABD'nin iç dinamikleri, Amerikancılık olarak ifade edilen coğrafik nasyonalizmin üstünde bir değer teşkil etmez. Bununla beraber bu unsurlar aralarında ABD'nin politikalarına yön verme hususunda rekabet eder.

Modern devlet modellerinden biri olan Amerikancılık nasyonalizmi, federal şekilde teşekkül etti. Bu bağlamda ABD'nin söz konusu farklı dinamikleri bir üst şemsiyede yani Amerikancılık altında birleştirmeyi başardı. Coğrafik nasyonalizm farklı parametreleri uzlaştırıcı bir misyon yüklendi. Amerikancılık farklı dinamiklerin önceliklerini nasyonalist çizgi içinde benzeştirmektedir. Bu önemli dinamikler sadece iç siyasette değil aynı zamanda küresel siyasette de önemli birer aktör olarak ortaya çıkmaktadır. İşte bu aktörlerden en önemlileri Evanjelizm ve Küreselleşme'dir.

Bu bağlamda Evanjelizm küresel siyasetin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. İsrail'in kurulmasında, İsrail-Filistin siyasetinin şekillenmesinde önemli bir rol edindi. Bununla beraber Amerikancılık nasyonalizmi altında iki dinamiğin politikada ön plana çıktığı söylenebilir. Bu iki dinamik, Cumhuriyetçiler ve Demokratların ABD politikalarını belirlemede etkili ve rekabet ettirici kabiliyet kazandı. Evanjeliklerin, Cumhuriyetçi partiye destek verdiği bilinmektedir (Mathew, 2018:410). Demokratların ise Küreselleşmeci politikalara yakın durduğu söylenebilir. Bununla beraber "Biden yönetimi, ticaretin iç siyasi amaçlara hizmet etmesi için selefının milliyetçi politikalarını sürdürmekte ve bu yeni politikalar da küreselleşmeden ve ticarete açıklıktan geri mi dönüldüğü" (Schoenbaum, 2023:102) sorusunu akla getirmektedir. Aslında bu durum coğrafik nasyonalizmin kısa vadeli politikalarda hem Demokratlara hem de Cumhuriyetçilere pragmatik politikalar oluşturmada imkân sağladığını da göstermektedir. Her ne kadar her iki parti özelinde İsrail'e ve Gazze olaylarına bakışları birbirinden farklı öğeler içerse de coğrafik nasyonalizm üst bir sistem olarak varlığını devam ettirmektedir. 7 Ekim 2023 tarihli Hamas'ın Aksa Tufanı operasyonu sonrasında Demokrat, Katolik mezhebine bağlı Başkan Biden, Amerikancılık nasyonalist düşüncesi içinde kalarak sınırlı şekilde küreselleşmeci politikaları takip etti. Biden, Siyonist İsrail politikalarına tam destek vermekle beraber bu politikaları sınırlandırmaktan da geri kalmadı. Nitekim Biden bir demecinde İsrail'in Gazze'yi işgal etmemesi konusunda uyardı (Zanotti- Sharp- Christopher, 2023:6). Biden, küreselleşmeci politikalar ışığında Gazze'de ya da Batı Şeria'da kendisi ile uyumlu çalışabilecek

kontrollü bir alan oluşturmaya çalıştı. Bu nedenle Cumhuriyetçilere yakın olan Evanjelicler (Schwadel & Johnson: 2017:5) ile liberalizm ve modernleşmeyi esas alan Biden Amerikancılık hususunda kesişmekle beraber İsrail ile ilgili politikalarda farklı hedeflere yöneldi. Eskatolojik gerekçeler üzerinden siyaset yapan Cumhuriyetçi kanat ileriye yönelik mitolojik beklentileri gerçekleştirmeye çaba sarfederken Demokratlar küreselleşme bağlamında emperyalist çıkarlarını esas aldı.

Genel olarak İsrail politikalarını desteklemede ABD'nin coğrafik nasyonalist kimliği ön plana çıktı. Hem Evanjelicler hem de Küreselleşmeciler bu çerçevede içinde kalarak İsrail Devletine destek vermeye devam etti. Reagan, G. Bush dönemlerinde Hıristiyan Siyonist lobiler üzerinden İsrail Devletine verilen destek Trump döneminde daha da artarak Kudüs'ün İsrail başkenti görülmesine kadar gitti.

Evanjelicler

"Evanjelic" kavramı Yunanca "iyi haber" veya "müjde" anlamına gelen "euangelion" kelimesinden türetilmiştir. Bununla beraber evanjelistler genellikle kavramın Greek kültürü ile ilişkilendirmesine karşı önemli bir rahatsızlık hisseder. Evanjelic terimi aslında Hz. İsa'nın günahkarların yükünü üstlenen ve bunu müjdeleyen manasına gelir. Dolayısıyla kavram daha çok Yeni Ahit'e ve Havari deneyimleri içeren inancı esas alır (Noll, 2014:-). Evanjelicler, Protestan-Kalvinist mezhebinin püritence inancına göre teşkilatlandı. Önce Britanya'da sonra Amerika'da tesis edilen Evanjelic organizasyonlar Amerika'daki toplumsal hareketlerin önemli bir tetikleyicisi oldu. Yasamadan tutun eğitime, ahlaka ve sağlığa yönelik birçok alanda entelektüel, politik ve mali açıdan aktiviteler düzenleyen Evanjeliclerin, süreçte güçlenmesiyle beraber, toplumun farklı konulardaki görüş ve inançlarını yapılandırmada da etkili olduğu söylenebilir (Soper, 1994:36). 1970'lerden sonra bir dizi Evanjelic hareketi, Amerika ve Avrupa'da önemsendi. "Birinci Büyük Uyanış" olarak nitelendirilen bu ruhsal yenilenme genişleyerek Hıristiyan toplumların yüksek oranda misyoner hareketini artırdı (Dei,2018:18-19). Kendi içinde homojen olmamakla beraber Evanjelicler İncil'i Hıristiyanlıktaki tek otorite aracı olarak gördü. Böylece inananlar ve inanmayanları Tanrı'nın krallığına kazandırmak için yoğun sosyal yardım programları düzenledi (Dei, 2018:20). Reform hareketi ile beraber ilk olarak belirlemeye başlayan Evanjelic düşünce İngiltere'de John Wycliff'in etkisi ile Roma Katolik Kilisesi tarafından aforoz edildi. Wycliffe, İncil'in mesajını İngiltere'nin her yerinde duyurmak için gezgin evanjelist rahipleri teşvik etti (Calhoun, 2012:3). Bu bağlamda Evanjelic düşüncenin kökleri Reform Dönemine kadar uzanır. Evanjelic düşüncenin yayılmasında John Huss gibi önemli Alman reformcuları da yer aldı (Yılmaz, 2020:33). Evanjelic düşüncesinin Yahudilere yaklaşımı, Katolik Kilisesinin antagonistik performansından oldukça farklı oldu. Hz. İsa'ya ilk inananların Yahudi toplumundan çıktığı ve Hıristiyanlaşan Yahudiler ile Hz. İsa'ya inanmayan Yahudilerin Roma yönetimi altında aynı bölgede yaşadıkları Evanjelicler tarafından sıkça vurgulandı. Böylece Evanjelicler, Yahudilere karşı geliştirilen antisemitizm faaliyetlerinin kaynağını Antik Yunan diyalektğine kadar götürdü. Onlar bu sebeple de Yahudilik dinine ait kutsal metinlerin, eski ahidin önemini vurguladı (Ross, 2003:56).

Evanjelizm, Kalvinist Protestan mezhebin püriten ekolü üzerinden gelişti. Kökleri Reform hareketlerine kadar gider. Martin Luther, Yahudilerin Reform Hareketlerine vereceğine inanıyordu. Luther, Yahudileri "Hıristiyan inancına getirmeliyiz ki, onların etinden ve kanından olan gerçek Mesih'i kabul etsinler" düşüncesini dillendiriyordu. Böylece, Yahudilerin, Hz. İsa'ya döneceklerini düşündü, Yahudilerden destek alamayınca sert söylemler geliştirdi. John Calvin ise Yahudilerin, Hz. İsa'ya döneceklerini düşünerek daha yumuşak davrandı. Reform sürecinin ikinci dalgasında ise Yahudilikten Hıristiyanlığa dönen John Immanuel Tremellius gibi düşünürleri de vardı. Ayrıca Calvin'i takip eden Voetius ve İngiliz Püritenleri de İncil'deki kehanetler üzerinde durdu. Temel olarak Kalvinist Püritenler gelecekte ruhsal bir restorasyon olacağına inanmaktaydı. Bu nedenle de Püriten Yahudi felsefesine yakın bir diyalektik üzerinde konuşlandı. The Jerusalem Report'a yazan bir Haham şöyle yakınıyordu: "Hızla bir 'Yahudi Hıristiyan' gerçeği haline gelen şeyi durdurma konusunda çok az umudumuz var." diyerek yeni eskatolojinin "Yahudi Hıristiyan" diye bir

yapının teşekkülüne neden olabileceğine dikkat çekti (Ross, 2003:62-63). Bununla beraber Evanjeliclerin geliştirdiği eskatolojiden rahatsızlık duyan bazı Siyonistlerin de varlığından bahsetmek mümkündür. Kimi Siyonist bu eskatolojinin sonunun Yahudilerin lehine sonuçlanmayacağı fikrindeydi. Onlara göre Hz. İsa indiğinde Yahudilerin Hıristiyan olması gerekiyordu. Zaten Yahudiler Hz. İsa'ya inanmıyordu. Bu durum Yahudiler için sadece bir felaket olarak görülüyordu. Bununla beraber Evanjelic eskatolojisinde İsrail devletinin kurulması gerekli şartlardan biri olarak kabul ediliyordu. Bu açıdan “*Armagedon savaşında öngörülen kan gölü için İsrail devletine ihtiyaç*” duyulmaktaydı. Bu durum aynı zamanda İsrail devletinin araçsallaşması anlamına geliyordu. Bu nedenle böyle bir sonuç Yahudilerin lehine olan bir durum olmaktan uzak görülüyordu. Ayrıca çeşitli anketlerde politikada etkin olarak yer alan Evanjeliclerin İsrail devletine desteği tam olarak sürmekle beraber politikada etkin olmayan Evanjeliclerin Hıristiyan Ahlak öğretisi çerçevesinde İsrail devletine karşı desteğini azaltması dikkat çekiyordu (Nicholson, 2013).

Aydınlanma sonrası ideoloji çağı olarak tasvir edilen gelişmeler, yaygınlaşan eğitimin, bilimsel keşiflerin ve hızlı kentleşmenin bir sonucu olarak dinlerin artık siyasi-sosyal ve ekonomik yaşamın dışında kalarak zamanla ortadan kalkacağı kanaatini oluşturmuştu. Bununla beraber son birkaç on yıldır Evanjeliclerin politik aktivistlerin önemli bir parçasını oluşturduğu söylenebilir (Soper,1994:36). Evanjeliclerin modern kültürel koşullara, post-modern Hıristiyanlığın vizyonu ile etkileşim içinde olmakla beraber (Wollschleger, 2014:225) insanlığın kaderi ve tarihin sonuna ilişkin beklentileri aynı kalmıştır. Özellikle 1970’lerden sonra evanjeliclerin ABD’nde politikaya yoğun olarak Cumhuriyetçi Parti üzerinden katıldıkları ve hatta parti ve evanjeliclerin özdeşleştiği ifade edildi. Bu aynı zamanda İsrail’e verilen desteğin ve öncelliğin temel gerekçesi olarak görüldü. (Inbari- Bumin-Byrd, 2021:2).

Avrupa tarihi Yahudiler için acılarla dolu bir geçmişe sahiptir. Katolik Öğretinin Yahudilere karşı tutumu oldukça sert olmuştur. Katolik inancına göre Hz.İsa’nın çarmıha gerilmesinden Yahudiler sorumluydu. Bu nedenle Papalık, Yahudilere karşı katı politikalar geliştirmişti. İtalyancadan "ghèto" kelimesinden üretilen “getto” olarak bilinen yerlerde Yahudiler yerleşmek zorunda kalmıştı. Katolik Kilisesinin güçlenmesi ile beraber Papalığın ülke politikaları üzerinde etkisi artırmıştı. Nitekim ilk bilinen gettolardan biri 1516’daki Venedik gettosudur. Bunun dışında Frankfurt, Roma, Prag gibi birçok yerde gettolar oluşturuldu. Özellikle II. Dünya Savaşı sürecinde Hitler yönetimi gettoları Holokost için kolaylaştırıcı birer araç olarak kullandı. Katolik Kilisesi Yahudiler ile ilgili politikaların şekillenmesinde etkili olmuş, bu durum Aydınlanma sonrası modern devletlerin (Hitler yönetiminde olduğu gibi) politikalarında da kendini göstermişti. Bu durum, Avrupa tarihi deneyimlerinin antisemitizm politikaları açısından oldukça kusurlu kılmaktadır. Bu antisemitist tutumlar bu bakımdan da Evanjeliclerin İsrail’e karşı tutumunu anlamlandırmada hem Katolik, Lutherci Protestan topluluklar açısından oldukça zor görünmektedir. (Nicholson, 2013). Evanjelic teşkilatlanması Siyonizm düşüncesini besleyen önemli bir adres oldu. Hem William E. Blackstone hem de William Hechler Siyonizmin düşünsel ve pratiğinde önemli katkılar sağlayan iki önemli Evanjelic din adamıdır. Siyonizmin fikir babası olarak Blackstone bilinir. Blackstone, radikal Evanjelic düşüncesinin kurucusu olarak bilinen John Nelson Darby’den önce dispensasyonalizmin milliyetçi bir formülünü geliştirerek özellikle Amerika’da Yahudi merkezli teo politik bir çizgi geliştirdi (Smith, 2013). Yahudilerin Filistin topraklarına göçü ve Siyonizm siyasi meşruiyet kazanması Herzl’in arkadaşı olan Rahip Hechler desteği ile oldu. 1891 yılı Siyonist Hareket için özellikle Avrupa ve Rusya’da önemli bir tarih oldu. Bu dönemde New York’ta “Shave Zion/Colonizers of Zion” aktifleşti. Söz konusu bu topluluk Filistin’de toprak alma ve kolonileşme hususunda çalışmalar yaptı. Hem Amerikalı Yahudilerden hem de çeşitli mesleklerden öncüler “Blackstone Anıtı”nı açtı. Oluşturulan metafizik durum bu süreçte önemli ölçüde Yahudi göçünün artmasına yol açtı (Brodeur, 1974:44).

İsrail Devleti’nin kurulmasında katkı sağlayan Blackstone ve Hechler’in “tanıştığına dair hiçbir kanıt” olmamakla beraber “İsrail’in Filistin’e dönüşünü savunmak konusundaki kariyerlerindeki benzerlikler” bulunmaktadır. Her ikisi de Evanjelic din adamı ve düşünürdür. Bunun dışına “Yahudilerin Nihai Dönüşü ile

ilgili İncil'deki kehanetlerden ve özellikle de İsrail Devleti'nin yeniden kurulmasında önemli referanslar olarak 1897-98 ve 1917 yıllarına işaret eden Daniel, derinden etkilenmiş” ve İsrail devletinin kurulması için çaba sarfetmiştir (Brodeur, 1974:66). Blackstone eski ahidi de kapsayan Evanjelik eskatolojisi ile İsrail devletinin kurulması için uğraşırken Heckler Siyonizm babası değil fiili öncüsü olan Theodor Herzl'in kişisel asistanlığını yaparak İsrail Devleti'nin kuruluşuna katkı sağladı (Inbari- Bumin-Byrd, 2021:2). İngiltere'nin Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de devlet kurması çabalarından önce birçok bilim adamı da destek verdi. Bu destek İsrail'in 1948'de kurulmasından sonra daha da arttı (Inbari- Bumin-Byrd, 2021:2). Böylece hem Evanjelik hem de Siyonist İnanırlarda bu eskatoloji önemli bir heyecan oluşturdu.

Evanjelikler homojen düşünmemekle beraber iç ve dış politika da etkin olan Evanjelikler eskatolojiye tam olarak inanmaktadır. Cumhuriyetçilere destek veren Evanjelikler aynı zamanda parti siyasetini önemli ölçüde etkilemektedir. Trump bu saikle Kudüs'ü İsrail'in başkenti olduğunu ilan etti. Demokratlar ise daha çok küreselleşmeci politikalara önem verdikleri için İsrail'i sadece “dizayn edici ve paratoner özellikte” açısından yani fayda verici olarak görmüştür. Bu nedenle Biden, Cumhuriyetçilerin İsrail'e yüklediği misyonu yüklememektedir.

Küreselleşmeciler

Küreselleşme kavramı farklı anlamlarda kullanılmakla beraber yaygın olarak ekonomik faaliyetlerin uluslararasılaşması hususunda ortak bir kanaat mevcut. Karşıt ve farklı düşüncelerde küreselleşme tartışma konusu olmakta ve totolojik münakaşalara yol açmaktadır (Perspective - Subaşat: 2015:2). Bununla beraber, genel olarak küreselleşme kavramı ile ilgili tartışmalar beş açıdan öne çıkıyor. “ (1) Kapitalizmin mevcut aşaması haklı olarak “küreselleşme” diyebileceğimiz yeni bir dönemi temsil ediyor mu? (2) “Küreselleşme”, kapitalizmin dünyanın hemen her coğrafi bölgesine yayıldığı, yerel ve bölgesel ekonomileri etkisi altına aldığı gerçeğini yeterince ifade ediyor mu? (3) Küreselleşme daha iyi bir topluma doğru giden doğrusal ve kaçınılmaz bir sürecin sonucu mudur? (4) Küreselleşme bugün dünyada yeni bir uyum ve barış çağını mı ima ediyor? (5) Küreselleşme yeni bir post-kapitalizm çağına mı işaret ediyor?” (Chilcote, 2002:81).

Simon Reich yaptığı çalışmada Küreselleşmeyi dört faktör üzerinden açıklıyor. O'na göre “Küreselleşme, günümüzde yoğun olarak kullanılan bir terimdir, ancak anlamı çoğu zaman onu kullananlar arasında bile belirsizliğini korumaktadır” (Reich, 1998). O, küreselleşmeyi tarihsel bir fenomen, ekonomik olayların bir sonucu, Amerikan değerlerinin hegemonyası ve teknolojik- sosyal devrim olarak sınıflandırmaktadır (Reich, 1998).

Küreselleşme bütün dünyanın sıkıştırılması ve modernleşmeyi kolaylaştıran bir durum olarak gören sosyal bilimcilerden bahsetmek de mümkündür (Malone, 2002:144). Bu düşünürlerden biri Antony Giddens'tır. Giddens bu meyanda küreselleşmeyi bütün dünyada modernleşme olarak algılıyor (Reich,1998). Modernleşme, liberalizmin önemli kuramlarından biridir. Liberalizm, Kapitalizmin teorisi olarak ortaya çıktı (Erol, 2020:131). Küreselleşme, dünyanın bir nevi homojenleşmesine/tekelleşmesine karşılık gelir. Nitekim, kapitalizmin pratize edilmesinde hâkim olan kapitalist ekonominin çekirdeğinin tekeli sistem olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (Yaş, 2021:214). Bu tekellilik sadece ekonomide değil aynı zamanda siyasette de belirdi.

Bu bağlamda Küreselleşme (globalism) kavramı, Anglo-Amerikan kapitalist modelin ve ona ait bütün değerlerin dünyaya yayılması anlamına gelen güçlü politik bir kavram olarak ortaya çıktı. Klasik liberaller tarafından formüle edilen bu değerler siyaset dünyasında Margaret Thatcher, Ronald Reagan gibi politikacılar tarafından deneyimlendi (Steger-Coştu:267-268).

Küreselleşmenin Batı üzerinden öğrenilmesi ve benzeri nedenlerden dolayı küreselleşme Batılılaşma olarak vücut buldu. Daha önce modernleşme anlamında kullanılan Batılılaşma (Öztürk, 2021:299), küreselleşme olarak kullanıldı. Kimi fikir küreselleşmeye muhalif kalırken kimi düşünürde dünyaya “muhteşem bir katkı” olarak tasvir etti. Diğer taraftan da kimi düşünür küreselleşmeyi Batı emperyalizmin maşası olarak gördü (Sen,2002:1-14). Küreselleşmeyi önemli ölçüde kapitalizm süreçleri ile ilişkilendirip kapitalizmin post hali olarak tasvir edenlerde oldu. Onlara göre “küreselleşme fikri, kapitalizm ve onun evrimi bağlamında dikkatli bir şekilde

tanımlanırsa belki faydalı olabilir. Küreselleşme ancak emperyalizmin ve yıkıcı kapitalist düzenin bir tezahürü olarak anlaşılabilir” (Chilcote, 2002:83). Küreselleşme kapitalizm ilişkisi küreselleşmeci yaklaşımların politikalarına da yansımakta. Nitekim küreselleşmeci yaklaşım inanç, nüfus, ekonomi, zihin gibi konuları kontrol etmeyi amaçlamakta. Bu çerçevede küreselleşmeci yaklaşımlar ekonomik, politik ve küresel anlamda bir küreselleşme öngörmektedir (Malone, 2002:145). Küreselleşmeciler ana unsur ekonomi olmak üzere diğer bağlantılar üzerinde de durdu. Küreselleşmeci yaklaşım “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” ile 2030 yılında ulusal çözümlerin yetersizliğine dikkat çekti. Bu bağlamda “Binyıl Kalkınma Hedefleri çerçevesinde öngörülenden önemli ölçüde daha fazla miktarda kaynağı harekete geçirmeyi amaçladı”. Bunun içinde ulusların, toplumların uyumu ve sürdürülebilirliğin politika kararlarına entegrasyonu önemli bir sorun olarak görüldü. Bu da "işlerin olağan seyri"nin ötesine geçmeyi gerektiriyordu. Bu açıdan bir zihniyet değişikliği” yani zihin kontrolü gerek görüldü (Correia- Erfurth-Bryhn, 2018:33). Zihin kontrolü, küreselleşmecilerin denetlemek istediği tek alan değildi. Küreselleşmecilerin üzerinde durduğu önemli bir başka mevzu da “iklim değişiklikleri” ve kontrolü sorunudur. Her ne kadar küreselleşmecilerin iklim değişikliği argümanını ortaya koymuşsa da kimi iklim değişikliği analisti bizatihi iklim değişikliği ve çevre sorunlarını küreselleşmenin bir sonucu olarak göstermiştir (Malone, 2002:143-144). Wallerstein, Giddens, Harvey gibi birçok düşünür küreselleşmenin kapitalist üretimi, sanayileşme ile küresel riskleri artırdığına dikkat çekerek bunun “kötülük” yaydığını ileri sürdü (Malone, 2002:160-161).

Küreselleşmeci yaklaşım ekonomik bağlamda kültür ve inançları kontrol altına alma ve tek modern bir inanç etrafında insanları birleştirmeye yönelik politikalar geliştirdi. Bu politikalar en baskını Neo- Paganizmdir. Son yıllarda çoğunlukla İngiltere ve Kuzey Amerika’da yaygınlaşan pagan düşüncesi daha çok seküler eğilimleri ile ön plana çıktı. Modernize edilmiş olan pagan düşüncesi doğa ve ekoloji, feminizm, ritüel, modern büyücülük gibi argümanlar üzerinden yürüdü. Neo-Paganizm olarak ifade edilen bu modern din çeşitli aktiveleri Malta gibi çeşitli ülkelerde yapmaktaydı (Rountree, 2011:847). Neo-Paganizm laikliğin süzgecinden geçmiş Postmodern topluma uygun hale getirildi (Crişan-Iulia, 2017:9). Küreselleşmeciler dini kurumları özellikle güçlü olanları düşman olarak tasvir etti. Bununla refah, liberalizm, bireycilik kutsallar Küreselleşmeciler için önemliydi (Crişan-Iulia, 2017:14). Postmodernist perspektif radikal olmayan Budizm, Hinduizm gibi Doğu dinleri ile entegrasyon sağlayarak Amerikalılaştırılmış versiyonu olan Neo- paganizmi keşfetti ve geliştirildi (Kurth, 2009:17).

Siyonistler

Siyonizm’in ortaya çıkması, Avrupa’daki Yahudilerin moderniteye göz kırpmasıyla başladı. Nasyonalizmle ilgili modern kavramların doğuşu ve özgülleşme Yahudiler üzerinde doğrudan etki yapmıştı (Fuchs,2010).

Siyonizm terimi Yahudilerin Kudüs’e ve Cennetin Krallığına atıfta bulunan ve Zion kelimesinden türetildi. Zion kelimesi siyasi bakımdan modern devlet ile entegrasyon yaşayarak Siyonist siyasal-ulusal hareketi oluşturdu. (Avineri,2017).

Yahudi kutsalları iki kere yerle bir edildi. Birincisi Babiller tarafından ikincisi ise Roma İmparatorluğu tarafından yıkıldı. Yahudi kutsalların yıkılması ile Yahudiler Almanya, Fransa’ya ve dünyanın diğer bölgelerine göç etti. Orta Çağ’da da gettolaşmalardan dolayı Polonya ve Rusya’ya doğru göç arttı (Halperin, 2015). Bu göçler daha sonra modern devletin teşekkülü ile beraber İsrail’in de devlet olarak ortaya çıkmasında belirleyici oldu. Bu bağlamda toplumlardaki değişim siyasal erkin teşekkülünde çeşitli faktörler rol oynar. İsrail’in ortaya çıkmasında en önemli faktörlerden biri Evanjelik Kilisesi için oluşturulmuş olan eskatolojisidir. Siyonizm düşüncesinin ortaya çıkmasında en etkili olan ve bu nedenle Siyonizm’in babası olarak bilinen düşünür Evanjelik William E.Blackstone’dur (Moorhead, 2010:795). Blackstone’nun kaleme aldığı “İsa Geliyor” adlı eserinde Evanjeliklerin eskatolojisini Yahudi beklentilerine bağlayarak Yahudi-Hiristiyan eskatolojisi geliştirdi. Ona göre Yahudi devletinin kuruluşu Hz. İsa’nın gelişinin bir göstergesi olacaktı (Blackstone, 1908:165). Bu bağlamda, Blackstone birçok kongre tertip etti. Bununla beraber yapılan kongrelerin ilklerine sadece Evanjelik Hiristiyanlar katıldı. Bu çalışmalar Yahudi-Hiristiyan ilişkileri için önemli ölçüde yakınlaştırıcı oldu (Moorhead, 2010:795). Aslında din olarak yayılmacı bir anlayışa sahip olmayan Yahudiler; İsrail devletinde yayılmacı ve karşıt güçleri parçalayıcı bir fonksiyonla bürünerek

fundamentalist bir sürece girmiştir. Bu süreçte, İsrail devleti, Yahudi dini gelenekleri ile sekülerizmi uzlaştırarak modern bir anlayışla Siyonizm'i inşa etti (Zeidan, 2006:225).

William E. Blackstone'nun "İsa Geliyor" adlı kitabı bazı Yahudiler için sistematik düzeyde bir eskatoloji ortaya koydu. Eski Ahid, Tevrat'ta Tanrı'nın Yahudilere vaat ettiği topraklar Evanjelik Kilisesinin kendileri için geliştirdikleri gelecek beklentileri ile oldukça uyumlu hale getirildi. Bu çerçevede kurulan İsrail, modern devletlerin ulus modeli üzerinden geliştirdi. Devletin "anasırı", kutsal bir kelime olan "zion"dan türetilerek bir din nasyonalizmi şeklinde tasarlandı. Etnik-İrk Nasyonalizmin önemli bir türevi olan Fundamentalist özellikteki bu devlet Teokratik devletlerden farklı modern reflekslerden ve epistemolojiden faydalandı (Erol, 2023:271).

Siyonizm, Yahudilerin bir millet olduğunu ve Yahudilerin bu kimlik temelinde ulusal haklara sahip olmaları gerektiğini öne süren bir Yahudi milliyetçiliği biçimidir. Siyonizm'i diğer Yahudi milliyetçilik biçimlerinden ayıran şey, Siyonistlerin, kısa bir belirsizlik dönemi ve alternatif önerilerden sonra, bu hakların veya egemenliğin yerinin, dindar Yahudi geleneğinin, Yahudilerin kadim ve nihai yeri olarak kabul ettiği İsrail Toprağı olması gerektiğine inanmalarındır (Halperin, 2015).

Aydınlanma sonrası modern devlet türevlerinden biri olan etnik-ırk nasyonalizmi önce Avrupa'da olmak üzere bütün dünyada yaygınlaştı. Bu dönemi değerlendiren Yahudi kökenli Hannah Arendt antisemitizmin bu durumun Yahudi topluluklar için "yurtsuzlaşma" anlamına geldiğine dikkat çekti (Kılıç, 2009:149). Siyonizm düşüncesinin yaygınlaşması ile Yahudilerin sadece bir din değil aynı zamanda bir millet olduğu kanaati önemsendi. Aslında Yahudiler için Kudüs sadece kutsal bir yerd. Tarih boyunca ticaret ile uğraşan Yahudiler, İslam devletlerinin bulunduğu dönemlerde ticaret yapmak için başka yerlere göç etmişti. Modern zamanlarda ortaya çıkan Siyonist düşünce bu dönem Yahudilerde belirmemiştir. Siyonizm'in ortaya çıkmasına karşın Mesih gelmeden Tanrı Krallığının kurulamayacağı konusunda din adamları tarafından uyarılar yapılmıştı. Mesih geldiğinde dünyanın dört bir yanına dağılmış Yahudileri bir araya toplayacağına dikkat çekti. Yahudileri Filistin'e göç etmeye teşvik eden ve yahut ikna etmeye çalışan Mesih hareketlere karşı Yahudi cemaatler Rabbani din adamları tarafından uyarıldı (Arslantaş, 2011:664). Aslında sürgünden sonra Yahudi kutsal metinlerinde yer almaya başlayan İsrailoğullarına mülk ve miras verdiği ancak bunun olabilmesi için tevhit inancına bağlı, adaletli, kan dökmeyen ve mazlumlara eziyet etmemeleri gerektiği aksi takdirde belalara duçar olacaklarına ve topraklarından kovulacaklarına yönelik inanç Tevrat'ta yer almaktadır (Arslantaş, 2011:675). Özellikle Avrupa'daki Yahudiler başlangıçta Siyonizm'e muhalif kaldı. Yahudi Liberaller Siyonizm'in antisemitizmi artıracağını, Ortodoks Yahudiler ise daha önceki günahlardan dolayı sürgünde olduklarını bu nedenle Mesih gelmeden Tanrı'nın iradesi istemeden Filistin'e dönmenin sapkınlık olduğunu düşündüler. Bazı Yahudiler de ulusal temelde örgütlenmemiş sosyalist hareketler içinde yer aldı (Halperin, 2015).

Filistin'e Siyonist yerleşimcilerin ilk göç dalgası 1882'den sonra başladı. Özellikle küçük Yahudi gruplar çoğunluğu Yafa bölgesi ve Celile'de toprak satın aldı. Bununla beraber 1897'de Theodor Herzl'in katıldığı kongre sonrasında Baron Edmond de Rothschild gibi Yahudi zenginlerin katkısı ile Filistin'de tamamı Yahudilerden oluşan tarım kooperatifleri kuruldu (Halperin, 2015).

Siyonizm modern zamanlarda ortaya çıkan ulus devlet modelinin fundamentalist bir modülü olarak doğdu. Temel referansları modern devletin üç önemli modelinden ulus devletin, Evanjelik-Yahudi eskatolojisi ile diyalektiği ile teşekkül etti. Böylece Siyonist devlet modeli fundamentalist yapısı ile modern ulus devletin bir türevi olarak ortaya çıktı.

SONUÇ

Filistin topraklarının tarihsel, teolojik, kültürel ve ekonomik çekiciliği hedefleri farklı ama çalışma alanları aynı olan aktörleri buraya doğru itti. Bu nedenlerle hem Batı Şeria hem de Gazze bölgeleri çeşitli zamanlarda toprak güvenliklerini kaybetti. En son Hamas'ın 7 Ekim 2023 Aksa Tufanı operasyonuna karşı Evanjelicler, Küreselleşmeciler ve Siyonistler çeşitli politikalar geliştirdi.

Küreselleşmeci ve Evanjeliclerin siyaset geliştirirken özellikle Coğrafik Nasyonalist bir perspektif geliştiren Amerikancılık aidiyetinin yönetimlere göre beklentisi aynı olmadı. ABD'nin iki büyük partisinden biri olan Demokratlar, küreselleşme politikaları geliştirirken diğer parti Cumhuriyetçiler Evanjelic Kilisesinin politikalarını önemsemi. Bu politikalar, Gazze Savaşı için farklı beklentiler doğurdu. Siyonizm düşüncesinin babası olarak bilinen Blackstone önemli bir Evanjelic. Blackstone'nun hem Yahudi hem de Hıristiyanları ilgilendiren ortak bir eskatoloji üretmesi ortak beklenti ve hareketlerin geliştirilmesine yol açtı. Evanjelic düşüncesine yakın Cumhuriyetçiler bu bağlamda İsrail'in vaat edilen topraklara sahip olması için birçok proje devreye koydu. Bu bağlamda İsrail Devleti için sürekli şekilde önce güvenli alanlar, sonrada bu alanların yerleşime açılması suretiyle topraklar büyütüldü. ABD'nin eski başkanlarından Cumhuriyetçi Trump, Kudüs'ü dünya kamuoyunu karşı ve birçok anlaşmayı da çiğneyerek İsrail'in başkenti olarak ilan etti. Demokratlar, küreselleşme politikaları çerçevesinde İsrail'i sadece "dizayn edici ve paratoner" bir devlet olarak önemsemi. Bu bağlamda küreselleşme politikalarını benimseyen Biden, İsrail'e Gazze Savaşında her türlü desteği vereceğini söylemesine karşın Gazze'nin işgal edilmemesi konusunda İsrail'i uyardı. Demokratlar, Gazze Savaşını ekonomik ve stratejik açıdan değerlendirirken Cumhuriyetçiler ise daha çok teolojik bağlamda geliştirilen eskatolojilerin gerçekleşmesi için bir imkân olarak görüyordu.

ABD'nin İsrail'e desteği, iki farklı yönetim anlayışı açısından da çok önemlidir. İsrail'in devlet ideoloji olan Siyonist politikalar, dünyadaki çoğu Yahudi tarafından benimsenmediği gibi İsrail'in kendi içinde de birçok Ortodoks Yahudi tarafından ret edilmektedir. Dolayısıyla hem ABD hem de İsrail'in kendi içi dinamikleri açısından homojen, yeknesak bir hedefin veya politikanın varlığından bahsetmek zordur. Amerikancılık nasyonalist şemsiyesi altında yer alan iki farklı dinamik; Cumhuriyetçiler ve Demokratlar hedefleri farklı olmakla beraber tutumları benzeşmektedir.

Gazze'ye yönelik Siyonist politikaların beklentisi kısmen küreselleşmecilerin hedefleri ile çelişmektedir. Bununla beraber İsrail Devletinin "dizayn edici ve paratoner" olması Demokratlar için ehemmiyet arz etmektedir. Bu bağlamda orantısız güç, işgal ve savaş suçu içeren Gazze Savaşı, Küreselleşmecilerin, Evanjeliclerin ve Siyonistlerin çelişkilerini ve beklentilerini de maskeleyemedikleri bir alan olmuştur.

Kısacası, 1948'de kurulmuş olan İsrail, birçok açıdan hem Evanjelicler hem de Küreselleşmeciler açısından önemlidir. Evanjelicler açısından beklenen Mesih'in gelişi için bir emareydi. Küreselleşmeciler için ise emperyalist tutumlarının, bu coğrafyada karşılık bulacağı tepkilere paratoner hem de dizayn aracı bir gereklilik olarak keşfedildi. Nitekim bu gereklilik Biden yaptığı bir konuşmada "İsrail olmasaydı, çıkarlarımızın korunduğundan emin olmak için bir tane icat etmek zorunda kalırdık" izahatı ile tescil edildi¹. İsrail, bu bağlamda iki farklı metafizik beklentinin paratoner ve dizayn aracı olarak bir misyon kazandı. Bununla beraber toplumların değişim ve dönüşüme uğradıkları sosyolojik bir vakadır. İsrail vatandaşı genç kuşakların Siyonist düşüncüyü ret etmeye yönelik tutumu ve Ortodoks Yahudilerin devleti ret etmesi İsrail Devletini ontolojik bir güvensizliğe itmişti. Bu durum Siyonistler, Evanjelicler ve Küreselleşmeciler için beklentilerin buruşturulması, ertelenmesi anlamına gelmektedir.

Nitekim İsrail devletine karşı hem İsrail vatandaşı hem de dünyanın diğer yerlerinde yaşayan Yahudiler önemli eleştiriler geliştirdi. Ortodoks Yahudilerden oluşan bir grup İsrail devletini kabul etmemekle beraber

¹ <https://www.politico.com/story/2013/09/joe-biden-israel-097586> 15.11.2023

İsrail'in farklı yerlerinde yaşamaya devam ediyor (Davidovich, 2015:6). Yine Ultra Ortodoks ve Ortodoks olarak bilinen Haredim Yahudileri 19.yüzyıldan beri Siyonistler ile çatışma halindedir. Geçtiğimiz yüzyılda Siyonist fikirleri Mesih'ten önce kurulacak bir Yahudi devletine karşı olmalarından dolayı reddetmişlerdir ve siyasi bağımsızlığın ancak kutsal bir müdahale ile ortaya konulabileceğini iddia etmişlerdir. Nitekim çeşitli zamanlarda İsrail'in kendi vatandaşı İsrail'in kuruluşunu protesto etmek amacıyla Filistin bayrağını açarken İsrail bayrağını da yakmıştır. Bu protestolarda yer alan Yahudiler "Siyonizm Yahudileri temsil etmez" sloganları atılmıştır.

Bu çerçevede aslında, 7 Ekim 2023 Aksa Tufanı operasyonu öncesi İsrail Devlet Başkanı Binyamin Netanyahu hükümeti önemli bir tehlikeyle karşı karşıya kaldı. Bu tehlike Siyonizm düşüncesinin "ulviliğine" olan inancın özellikle genç jenerasyon tarafından ret edilmesine olan ortak kanaatin yoğunluğu ile ilgiliydi. Aksa Tufanı operasyonu öncesinde yoğun bir biçimde Netanyahu hükümetine karşı yapılan protestolar bu bağlamda İsrail'in hem dizayn edici -paratoner olma hem de bir eskatolojinin parçası olma misyonunu önemli şekilde tehlikeye atmaktaydı. Aksa Tufanı operasyonu, Netanyahu yönetimi ve müttefikleri için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak ortaya çıktı. İsrail'in Gazze topraklarını işgal etme girişimi birçok açıdan önemli çıktılara sahipti. Netanyahu yönetimi, bu durumu hem Siyonist düşüncesinin yeni jenerasyon tarafından yeniden keşfedilmesi hem de Siyonist topluluk için vaat edilmiş topraklara varış için bir aşama olarak gördü

Siyonist düşünce ve aynı zamanda İsrail için ontolojik bir tehlike olan İsrail içindeki yürüyüş ve gösteriler aynı zamanda Evanjelikler ve Küreselleşmeciler için de istenmedik bir durumdu. İsrail'in kuruluşunda ontolojik bir gerçeklik olarak ihdas edilen Siyonizm, İsrail toplumu tarafından protesto konusu olması ontolojik bir çöküşün ilk emareleri olarak ortaya çıktı. Eğitim üzerinden gerçekleştirilen toplumsal mühendislik toplumda yeterince kabul görmedi. Bu coğrafyada uzun soluklu çatışma ve gerginlikler ekseriyetle Yahudi toplumunu da güvensiz ve huzursuz kıldı. Antagonist bir diyalektik üzerinden şekillenen Siyonist aidiyet kendi içinde muhalifler geliştirdi. Siyonist düşünce üzerine inşa edilen İsrail, toplum için tasarladığı aidiyet septik yaklaşımlarla varlıksal bir kriz yaşamaya başladı. Uzun ve yorucu olan ve sürekli düşmansıl senaryolarla desteklenen politikalar yeni kuşağı tereddütlere sevk etti. Bu bağlamda ontolojik bir kriz olabilecek bu durum İsrail Devletinin kurulmasında etkili olan aktörler için de tehlikeli bir süreçti. Planlı veya plansız faaliyetleri fırsat bilerek genç kuşağın Siyonist düşüncüyü yeniden sahiplenmesi gerektiği en azından Siyonist İsrail kimliğinin devamı için şarttı. İç politikalarda olduğu gibi uluslararası hususlarda da antagonistik diyalektiğin varlığı önemliydi. Hem Küreselleşmeciler hem de Evanjelikler antagonistik diyalektiğin tesisini bir müdahale aracı olarak önemsendi. Eskatolojik söylemlerle desteklenen düşmansıl alanlar aynı zamanda Siyonist düşüncenin beslendiği önemli bir platform oldu.

KAYNAKÇA

Arslantaş, N. (2011). İslâmî Dönemde (638-1099) Filistin'e Yahudi Göçü ('Aliya: עלייה). Belleten, 75(274), 641-690.

Avineri, S. (2017). The making of modern Zionism: The intellectual origins of the Jewish state. Hachette UK.

Blackstone, W. E. (1908). Jesus is coming. FH Revell.

Brodeur, D. D. (1974). Christians in the Zionist Camp: Blackstone and Hechler. Faith and Thought, 44

Calhoun, D. B. John Wycliffe (2012) : " The Morning Star of the Reformation". CS Lewis institute,

Chilcote, R. H. (2002). Globalization or imperialism? Latin American Perspectives, 29(6), 80-84

Correia, F., Erfurth, P., & Bryhn, J. (2018). The 2030 Agenda: The Roadmap to Globalization.

Crışan, A. O., & Iulia, A. (2017) The Phenomenology Of Religion In The Age Of Globalization

- Davidovich, T. (2015). Enemy of Israel. *Rocznik Orientalistyczny*, LXVIII, Z. 1, 2015, (5–19)
- Dei, D. (2018). Trends in evangelical conception of Christian eschatology. *Ilorin Journal of Religious Studies*, 8(2), 17-34
- Erol, A. (2020). Bir Deifikasyon Öyküsü, *Modern Devlet. Endülüs Yayınları*, İstanbul.
- Erol, A. (2023). Nasyonalizm Üzerine Bir Analiz (Ana Unsur ve Diyalektik Bağlamında). *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 8(1), 259-278.
- Fuchs, I. (2010). Religion in Israel. *Israel studies: an anthology*. Retrieved from <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/isdf/text/fuchs.html>.
- Giddens, A, *Modernliğin Sonuçları* (Çeviri: Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı. Giddens, *The Consequences of Modernity*, 1998
- Halperin, L. (2015). *Origins and Evolution of Zionism*. Philadelphia: Foreign Policy Research Institute
- Halsell, G. (2021). *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*. Serbest Kitaplar.
- Inbari, M., Bumin, K. M., & Byrd, M. G. (2021). Why do evangelicals support Israel?. *Politics and Religion*, 14(1), 1-36
- İşler, A. (2021). Ortadoğu Üzerinde Kurulan Hegemonya ve Emperyalist Stratejiler. *Modernleşme Kıskaçında Ortadoğu*, 147-187
- Kurth, J. (2009). Religion and globalization. *The Review of Faith & International Affairs*, 7(2), 15-21
- Malone, E. L. (2002). Hot topics: Globalization and climate change. *Social thought & research*, 143-173
- Mathew, N. A. (2018). Evangelizing Congress: the emergence of evangelical republicans and party polarization in Congress. *Legislative Studies Quarterly*, 43(3), 409-455.
- Moorhead, J. (2010). The Father of Zionism: William E. Blackstone? *Journal of the Evangelical Theological Society*, 53(4), 787. Kılıç, Y. (2009). Hannah Arendt'te "yurtsuzluk" fenomeni, *Kaygı Dergisi*, 12, 2009
- Nicholson, R. W. (2013). *Evangelicals and Israel—What American Jews Don't Want to Know (but Need to)*. Mosaic.
- Noll, M. A. (2014). Defining evangelicalism. *Global evangelicalism: Theology, history and culture in regional perspective*, 17-37.
- Öztürk, Ş. (2021) Ortadoğu'da Modernleşme Çabaları: Mısır Örneği, *Modernleşme Kıskaçında Ortadoğu*
- Perspective, A. H., & Subaşat, T. (2015). What is Globalisation and What Is Not?. *Florya Chronicles of Political Economy*, 1(1), 1-38
- Reich, S. (1998). What is globalization?: Four possible answers (No. 261). *Helen Kellogg Institute for International Studies*.
- Ross, J. S. (2003). *An Introduction to Two Thousand Years of Jewish Evangelism*. Haddington House Journal, 5, 53-65
- Rountree, K. (2011). Localizing Neo-Paganism: integrating global and indigenous traditions in a Mediterranean Catholic society. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 17(4), 846-872.
- Schoenbaum, T. J. (2023). The Biden Administration's Trade Policy: Promise and Reality. *German Law Journal*, 24(1), 102-124.
- Schwadel, P., & Johnson, E. (2017). The religious and political origins of evangelical Protestants' opposition to environmental spending. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 56(1), 179-198
- Sen, A. (2002). How to judge globalism. *The American Prospect*, 13(1), 1-14.
- Smith, R. O. (2013). *More desired than our own salvation: the roots of Christian Zionism*. OUP USA.
- Soper, J. (1994). *Evangelical Christianity in the United States and Great Britain: Religious Beliefs, Political Choices*. Springer

Steger, M. B., & oştu, Y. (2010). Kreselcilik. Dinbilimleri Journal, 10(3)

Wollschleger, J. (2014). James S. Bielo: Emerging Evangelicals: Faith, Modernity, and the Desire for Authenticity: New York University Press, New York and London, 2011, 225 pp.

Yaş, E. (2021). The Linking Between the Emerging Market Economy and Human Character in Volpone of Ben Jonson. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(zel Sayı), 213-230.

Yılmaz, H. (2020). Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Din Talepleri zerine Bir İnceleme. Oksident, 2(1), 27-58

Zanotti, Sharp, Christopher (2023) "Israel and Hamas October 2023 Conflict: Frequently Asked Questions (FAQs)" Updated October 20, 2023 Congressional Research Service <https://crsreports.congress.gov> R47754

Zeidan, D. (2006). Jerusalem in Jewish fundamentalism. Evangelical Quarterly: An International Review of Bible and Theology, 78(3), 225-236.

Ekonomik Suç Kavramı, Benzer Kavramlarla İlişkisi ve Ekonomik Suçluluk

Bilge Burhanettin GÜLCÜ
YL Öğrencisi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
<https://orcid.org/0000-0001-9654-443X>
bilgeburhanettingulcu@gmail.com

Makale Başvuru Tarihi : 16.11.2023
Makale Kabul Tarihi : 18.12.2023
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.10445617

Özet

Anahtar Kelimeler:

Suç
Ekonomik Suçluluk
Beyaz Yaka Suçluluğu
Suç Eğilimi
Ekonomik suçun
Özellikleri

Geçmişten günümüze kadar gelen suç olgusu, tüm insan topluluklarında var olmuş ve gelecekte de varlığını sürdürecektir. İnsan topluluklarıyla yaşayan bu olgu; son dönemlerde iktisat biliminin de ilgi alanına girerek, ekonomik boyutuyla incelenmeye başlanmıştır. Bu çalışmada öncelikle suç kavramı incelenmiştir. Daha sonrasında ekonomik suç kavramına değinilmiş olup ekonomik suçun nedenleri ve özellikleri açıklanmıştır. Bu bağlamda çalışma dâhilinde suç davranışı ekonomik açıdan ele alınmış, suç kavramına ekonomik perspektiften değinilmiş ve sonuca ulaşılmıştır.

The Concept Of Economic Crime, Its Relationship With Similar Conceptions And Economic Guilt

Abstract

Keywords:

Crime
Economic Guilt
White Collar Crime,
Crime Tendency
Characteristics of
Economic Crime

The phenomenon of crime from the past to the present has existed in all human communities and will continue to exist in the future. This phenomenon, which lives with human communities, has recently entered the field of economics and has begun to be examined with its economic dimension. In this study, firstly the concept of crime was examined. Later, the concept of economic crime has been mentioned and the causes and characteristics of economic crime have been explained. In this context, criminal behaviour has been dealt with from an economic point of view, the concept of crime has been addressed from an economic perspective and the result has been reached.

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomileri, sosyal ve ahlâkî yapıları ile kamu düzenleri üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle özellikle gelişmiş ülkelerin mücadelede öncelik verdiği ekonomik suçlar da kötü ekonomiyle ilişkilendirilebilir. Yapılan çalışmada görülmektedir ki sosyo-ekonomik ve kültürel nedenler, politik nedenler, coğrafi nedenler, yasal birtakım boşluklar ve insanların güç ve paraya sahip olma hırsı ekonomik suçların işleniş nedenlerindedir.

Literatürde tanımı konusunda fikir birliği bulunmayan ekonomik suçlar bazı ortak özellikler taşır. Ağırlıklı olarak soyut tehlike suçu olarak kabul edilen ekonomik suçlarda mağdur sayısının fazla olması, çok sık kovuşturulmamasına karşılık büyük zararlara sebep olması, organize şekilde işlenmesi, ülkenin ekonomik yapısı ile yakından bağlantılı olması, failerin diğer suçlara göre farklı özelliklere sahip olması bu suç türlerinin bazı özellikleridir (İnceoğlu, 2020: 119).

Günümüz Türk Hukuk sisteminde ekonomik suçlar teriminin mali suçlar ve ticari suçlar ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bu terimlerin farklı hususlar olduğu ileri sürülmüş olsa dahi bu farkların belirgin şekilde olduğunu ifade etmek güçtür (Özbek, 2020: 30-31).

Ekonomik suçlar, ulusların menfaatlerine zarar veren veya bunları tehlikeye sokan ve bundan ötürü yasaklanarak suç sayılmış eylem ve davranışlardır (Dönmezer, 1985: 19).

Çalışma dâhilinde ekonomik suçluluk kavramı ele alınmış, suç davranışı arasındaki ilişkiye ekonomik açıdan yaklaşılmış, ekonomik suçun benzer kavramlarla ilişkisi konusuna değinilerek ekonomik suçun nedenleri ve özelliklerine yer verilmiştir.

EKONOMİK SUÇLULUK KAVRAMI

Suç kavramı, çok yönlü ve karmaşık bir kavramdır. Suç kavramı sadece sosyoloji değil; psikoloji, ekonomi gibi diğer sosyal bilimlerin de ilgi alanına girmektedir. Suç olgusunun ortaya çıkmasında bireyde yer alan çevresel, kültürel ve ekonomik değişkenlerin yanı sıra bireyin psikolojik altyapısı da suç işleme sürecinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle suç kavramını doğru bir şekilde analiz edebilmek için birçok faktörü ve bu faktörlerin birbirini nasıl etkilediğini göz önünde bulundurmanız gerekir. Suç, uluslararası nitelikte, tüm ülkelerde ve kültürlerde görülen sapkın bir eylemdir. Suçun nedenleri ve türleri ülkeden ülkeye değişir. The World Youth Report (2003) genç suçluluğu bölümünde, özellikle gelişmiş ülkelerde 1970'lerden itibaren neoliberal anlayışların ulusal hükümetlere hâkim olmasıyla birlikte yoksulluk sorununun bir sosyal suç sorunu haline geldiğini kaydetti. İşsizlik yardımı, ücretsiz hizmetler gibi sosyal harcamaların kısılması veya tamamen kaldırılması sonucu yoksulluk sorununun suç oranlarını arttırdığı görülüyor (Bağış, 2022: 1181-1186).

Ekonomik faktörler, özellikle gelir eşitsizliği, suç eğilimlerini etkileyen en çok çalışılan değişkenler arasındadır. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin (UNODC) 15 üye devletini kapsayan ve ekonomik faktörler ile suç arasındaki ilişkiyi analiz eden bir araştırması, 11 ülkenin bir ekonomik değişken ile en az bir suç türü arasında bir ilişki olduğunu ortaya çıkardı. Ekonomik krizler ile suç oranları arasındaki ilişkiyi inceleyen söz konusu çalışmada, ekonomik göstergelerden en çok etkilenen 11 ülkeden 8'inde suç oranlarında önemli artışlar yaşandığı ve hırsızlık türü suçlarda artış olduğu ortaya çıktı (Memişoğlu, 2019:239-241).

Suç Davranışı Arasındaki İlişkiye Ekonomik Açından Bakış

Suç oranlarındaki artış eğilimi, suça olan akademik ilgiyi artırmıştır. Suç ve ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren çalışmaları içeren suç ekonomisi 1970'lerde geliştirildi. Suç ve ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi modelleyen çalışmalarda Becker (1968) ve Ehrlich (1973) öne çıkmaktadır.

Becker-Ehrlich modeline göre bu, suçluların maliyet-fayda analizine dayalı olarak suç işlemeye karar verdiği anlamına gelir (eğer faydalar maliyetlerden ağır basarsa). Becker, suç ile yasal ve yasa dışı gelir arasındaki farkı göstermek için gelir eşitsizliği değişkenini, temsili değişken olarak kullandı. Bu da bireyin suç işleme motivasyonunu artırır. Bir kişinin suç işlemekten elde ettiği yasa dışı gelir, kişinin suçtan elde ettiği kazancı temsil eder. Bu itibarla bir suç işlendiğinde, kanuni geliri düşük olan bir kişinin kaçak geliri yüksek ise o kişinin suç işleme motivasyonu yüksektir. Dolayısıyla, bir kişinin suç işlemeye yatkınlığı, yakalanma olasılığı, cezasının ağırlığı, kanuni gelir miktarı ile ters; elde ettiği yasadışı gelir ile doğru orantılıdır. Suçun ekonomik teorisinde suçun zaman içinde ödüllendirilen bir eylem olarak tanımlanması, bu yaklaşımların “*rasyonel seçim teorisine*” (ekonomik rasyonalite teorisi) dayandığını göstermektedir (Akdeniz ve Üzümcü, 2013: 115-137). Suç ekonomisi yaklaşımına göre, işsizlik ve yoksulluk gibi durumlarla karşı karşıya kalan bireyler, mevcut kaynak kıtlığının üstesinden gelebilmek için hırsızlık ve dolandırıcılık gibi maddi getiri sağlayan suçların tuzağına düşme olasılıkları daha yüksektir. Aslında, ekonomik değişkenler ve suç arasındaki ilişkinin analizlerinde mala yönelik suç oranları tartışılmaktadır. Ehrlich (1973) ABD’de ortalama gelir düzeyinin yarısının altında geliri olanların oranı ile suç oranları arasında anlamlı bir ilişki bulmuş ve gelir eşitsizliği ile suç oranları arasında bir ilişkisi olduğunu kanıtlamıştır (Francois ve Christian, 1990: 1113-1132).

Suç Eğilimi Üzerinde Etkili Olan Ekonomik Değişkenler

İşsizlik

Suçun ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden biri olan işsizlik, kriminolojik literatürde suç olgusu ile ilişkisi en çok çalışılan değişkenlerden biridir. Nitekim sadece işsizlik değil, bu çalışmada daha sonra göreceğimiz gibi, literatürde en çok kullanılan değişken olarak işsizlik değişkeni çalışma boyunca vurgulansa da başta reel ücretler olmak üzere diğer değişkenler de analize dâhil edilmektedir. İşsizlik ve suç birçok ülkede önemli bir sorundur ve bu iki kavram arasındaki ilişki kriminologların araştırma konusudur. İşsizlik, özellikle mala karşı suçların önemli bir unsuru ve belirleyicisi olarak kabul edilmekte ve ekonomik sorunların en belirgin unsurudur. İşsizlik, insanların çalışmaya istekli olduğu ve ücret ödemeye istekli olduğu; ancak iş bulamadığı bir durumu tanımlar. İşsizlik, çalışma çağına gelip iş aramasına rağmen iş gücü piyasasına girememeye veya mevcut işinizi kaybetme şeklinde olabilir. İşsizlik, öncelik olarak kişinin psikolojisini kötü etkileyerek kişinin kötülüğe dayanma yeteneğini zayıflatır. İşsizlik ayrıca hastalığa, depresyona, yoksulluğa ve sıkıntıya neden olur. Araştırmalar, işsizlikten kaynaklanan suçların genellikle hırsızlık gibi mala yönelik suçlar olduğunu göstermektedir. Çünkü işsiz, kendini bir kurban olarak görmekte ve kendisine yapılanların intikamını toplumdan almak istemektedir. İşsizlik ve suç arasındaki ilişki, tüm işsizlerin suç işlemesi şeklinde anlaşılmalıdır (Akar, 1997: 17). Aslında, işsizlik, bu çalışmada gösterilen diğer tüm faktörler gibi, suç eğilimlerini artırabilecek bir “*risk faktörü*” olduğunu yinelemektedir. Literatürde işsizlik ve suç arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü konusunda net bir görüş birliği yoktur. Bazı araştırmalar, işsizlik ile suç davranışı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varırken, bazı araştırmalar belirli suç türleri ile işsizlik arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Belirli suç türleri ile işsizlik arasında hiçbir ilişki gözlemlenmiyor. İşsizlik ve suç -özellikle mala karşı suç- arasındaki pozitif ilişki, ekonomik suç teorisi açısından ifade etmek, rasyonel olarak işsiz olan kişilerin gelir eksikliğinden dolayı suç işleme olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Böylece işsizler, suçu işlemeleri halinde elde edecekleri gelir ile yapacakları masrafları karşılaştırarak suç işlemeye karar verirler. Mali zorluklarla karşılaşan işsizlerin suç oranları, hâlihazırda çalışan ancak benzer zorluklarla karşılaşanlara göre

daha yüksektir. İşsizlerin şu anda hiçbir geliri, yasal geliri veya fırsat maliyeti olmadığı için, bir suç durumunda kaybedecekleri sıfırdır. Bu bağlamda, işsizler, hırsızlık ve gasp gibi gelir getirebilecek mallara karşı işlenen suçlara daha yatkındır. Chapman ve diğerleri (2008) literatürün işsizlik ve suç arasındaki ilişki konusunda farklı görüşlere sahip olduğunu göstermektedir. Suç kavramı, tamamı işsizlikle ilgili olmayan birden çok suçu içeren geniş bir kavram olduğu gibi, işsizlik de sadece işsiz sayısı ile ilgili bir kavram değildir. İşsizlik ve suç davranışı arasındaki ilişki incelenirken yaş, cinsiyet, işsizlik süresi, eğitim düzeyi ve beceriler göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu değişkenler kişinin suç işlemeye hazır olma durumunu tarif etmektedir. İşsizlik ve suç arasındaki negatif ilişki, işsizliğin yüksek olduğu dönemlerde ekonomik koşulların kötüleşmesinin, işsizlerin çalabileceği mal sayısını sınırlaması ve işsizlik arttıkça mal suç oranlarının düşmesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de ekonomik kriz dönemi olan 1994-1997 ve 2000-2001 döneminde suç sayılarındaki artışa dikkat çekmek gerekir. Artan iktisadi sorunların bireylerde ruh sağlığı sorunlarına neden olduğu ve ekonomik kriz dönemlerinde şiddet suçlarının arttığı, özellikle gelir eşitsizliğinin şiddet suçlarındaki artışa katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Ekonomik yokluğun toplumsal gerilimlere ve aksamalara yol açtığı dikkate alındığında, işsizlik ile suç arasında bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Birincisi; motivasyonsal (motivational) teori işsizliğin, suçluluk motivasyonunu ve kabiliyetini, sosyal gerilim ve çözülme nedeni olarak artırdığını ileri sürmektedir. İkincisi; fırsat (opportunity) teorisi ise, düşük ekonomik koşullar altında suç oranlarının da düşeceğini varsaymaktadır. Genel olarak istikrarlı bir işi olan kişilerin suçla karşılaşma ihtimalinin daha düşük olduğu yönünde bir görüş vardır. Bu çalışmanın bireyler için sadece sabit bir gelir elde etmesi açısından değil, aynı zamanda grup üyeliği ve sosyal kontrol mekanizmalarının tek bir yere bağlı olma şeklinde işlemesi açısından da suç olduğu, çekiciliği azalttığıdır. Araştırmalar, suç faaliyetini önlemek için işin kendisinin değil, işin istikrarının ve kalitesinin önemli olduğunu gösteriyor (Gökulu, 2010: 209-222). İşin kalitesi ile ifade edilmek istenen; beklenen beceri düzeyi, iş tatmini, maaşın yeterli olması, çalışma koşulları ve çalışma süresi gibi unsurlardır. Türkiye açısından incelendiğinde ise; kentleşme, endüstrileşmeye ve ekonomik kalkınmaya dayanmadığı için belli yerlerde nüfus artışı şeklinde belirmiş ve işsizlik ile ona bağlı çeşitli sıkıntıları ardında getirmiştir. İşsizlik, yeterli gelir olanaklarının kentlerde bulunmayışı, suç işlenmesine bir etkendir. Yaşama imkânlarının yeterli düzeyde olmaması özellikle mala karşı işlenen suçlarda artışa yol açmıştır. Mala karşı işlenen suçlar kırsal alanlarda az işlendiği halde, büyük kentte sosyal denetim mekanizmasının zayıflaması ve ekonomik olanaksızlıklar insanları köyde olsalar işleyemeyecekleri suçları işlemeye yöneltmiştir (Centel vd., 2008:57).

İşsizlik ve Suç Eğilimi Arasındaki Aktarım Mekanizması

İşsizlik ve suç davranışı arasındaki ilişkiye bakacak olursak öncelikle; meşru kazanç fırsatlarından mahrum kalmanın bir parçası olarak, insanların ekonomik nedenlerle suç işleme olasılığının daha yüksek olduğu görülür. Bu nedenle, kendisinin veya ailesinin hayati ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan maddi imkânları yasal olarak elde edemeyenler, yasa dışı yollardan gelir elde etmeye çalışabilirler. Pek çok insan kendini işleri aracılığıyla tanımlar. Bu nedenle, özellikle uzun süreli işsizlikte öz farkındalık ve aidiyet büyük ölçüde zedelenebilir. İşsiz olan kişilerin, özellikle uzun süredir iş gücü piyasasının dışında olan ve bu şekilde istihdam edilebilecek durumda olan kişilerin, suç işleme olasılığı daha yüksektir. Farrington ve diğerleri (1986) tarafından yapılan bir çalışmada, aile ve sosyal statüleri nedeniyle suç işlemeye daha yatkın olan ve okuldan sonra hep daha düşük statüde çalışan kişilerin suç işleme oranlarının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir (İçli ve Özcan, 1992:27-52).

Ahmet Yılmaz ATA (2011), Avrupa Birliği ülkelerinde iş gücü piyasası göstergeleri ile suç oranları arasındaki ilişki üzerine yapılan bir araştırmasında, işsizlik oranlarının suç oranlarıyla anlamlı ve pozitif bir şekilde ilişkili olduğunu ve beklendiği gibi ücretlerin suç oranlarıyla negatif bir şekilde ilişkili olduğunu bulmuştur. Suç oranı, bu ilişkiler için önemli değildir. Chapman ve diğerleri (2002) tarafından yapılan bir çalışmada, 15-24 yaş grubundaki erkeklerin ne kadar uzun süre işsiz kaldıklarını, hırsızlık suçlarını işleme olasılıklarının o kadar

yüksek olduklarını gözlemlenmiştir. İş gücü piyasası politikaları ve eğitim önlemlerinin mala yönelik suçların işlenmesinde etkili olduğu bulunmuştur. Çalışma, daha uzun işsizlik sürelerinin daha fazla suç işleme eğilimi ile ilişkili olduğunu açıkça gösteriyor (Gökulu, 2010: 209-222).

Maddah (2013), İran'ın 1997 ve 2006 yılları arasında kapsayan bir araştırmasında, işsizlik ve hırsızlık arasında güçlü bir pozitif ilişkisi olduğunu buldu. İşsizlik oranı ile gelir eşitsizliği ve suç oranı arasındaki uzun vadeli ilişkiyi inceleyen bu çalışma, İran'da işsizlik oranının suç oranı üzerindeki etkisinin gelir eşitsizliğinden daha güçlü olduğunu göstermiştir. Görülmektedir ki işsizlik ve ekonomik suçluluk arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. İş gücü piyasası belirtileri ile suç oranları arasındaki münasebeti inceleyen araştırmalar, işsizlik verilerinin yanı sıra iş gücüne katılım oranları, reel ücretler ve eksik istihdam oranları gibi diğer verilerin de kullanıldığını göstermiştir.

Toplumsal Yapı

Toplumsal yapı, toplumun temel kurum ve gruplarından oluşmaktadır. Bunların birbirleriyle ve toplumun bütünüyle olan ilişkilerini, işleyişleri ve değişimelerindeki düzenlilikleri içermektedir. Toplumsal yapıyı meydana getiren bu unsurlar; aile, okul, örgütlü kamuoyu (görüş, inanç örgütleri gibi), ekonomik örgütler ve yönetsel örgütlerdir. Toplumsal yapı içerisindeki en önemli kurumlardan biri ailedir. Çünkü aile ve suç arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda, aile kurumu içerisindeki bağların kuvvetli olması kişilerin suç işlemelerini azaltıcı bir etken olarak bulunmuştur. Örneğin parçalanmış ailelerde çocukların suç işlemeye daha eğilimli oldukları saptanmıştır (İçli ve Özcan, 1992: 32-33). Ayrıca ailede suçlu bireylerin bulunması, çocukların suçu ailede öğrenmelerine sebep olmaktadır. Türkiye'de 1991 yılında yapılan araştırmada, hırsızlık suçunu işleyenlerin ailelerinde başka suçluların olmaması, bu suçu işleyenlerin daha önce hiç suç işlememelerinde etkili olduğu bulunmuştur (İçli ve Özcan, 1992: 34-50).

Fagon ve Wexler (1987), aile kurumlarının yanı sıra okullar, akran grupları ve toplum yapısı gibi sosyal faktörlerin de suç işlemede oldukça etkili olduğunu savunmuştur. Aile unsuru kadar okul unsurunun da etkili ve önemli olduğu savunulmuştur. Okula problemlerle gelenlerin sapkın tutumlarını ortaya çıkarmak için okulun uygun koşulları sağladığı ileri sürülmüştür. Çocukların okul başarısızlıkları, okul yönetiminin olumsuz yönetimi ve sapkın karakterli arkadaş çevrelerinin varlığı kaçınılmaz olarak bireyleri suç işlemeye yönlendirmektedir. Gasp ve hırsızlık suçları işleyenlerin yarısından fazlası, okulla ilgili ciddi sorunlar nedeniyle okulu bırakan kişiler olduğu görülmektedir (İçli vd. 2007: 52).

Gelir Eşitsizliği

Gelir eşitsizliği de ekonomik açıdan suç işlenmesine ve doğrudan ekonomik suçluluğa sebep olan etkenlerden bir tanesidir. Araştırmalar, gelir eşitsizliğinin toplumsal sorunlara yol açtığını, toplumsal barışı tehdit ettiğini ve ülkeler içinde ve küresel olarak çatışmaların etkisini artırdığını gösteriyor. Gelir eşitsizliğinin en önemli toplumsal etkilerinden biri, toplumdaki suç düzeyinin artmasıdır. Gelir eşitsizliği ile suç oranları arasındaki ilişkiyi vurgulayan tüm çalışmaların çıkış noktası, düşük gelirli veya yoksul insanların suça karşı diğer insanlardan daha savunmasız olduğu varsayımdır. Ekonomik yoksunluk olarak gelir eşitsizliği ve yoksulluk, toplumsal değerlerin aşınmasına ve toplumsal kurumlara olan bağlılığın azalmasına, adaletsizlik duygularına, kaynakların adaletsiz dağılımına karşı öfkeye, özgüvenin ve suç oranlarının yükselmesine sebep olabilir. Yoksul ve geliri az insanların neden suça karşı daha savunmasız hale geldikleri ve gelir eşitsizliğinin suç oranlarını artırma mekanizmaları, hangi paradigmanın benimsendiğine bağlıdır. Bu bağlamda literatürde gelir eşitsizliği ve yoksulluk değişkenleri ile suçlu davranışı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar bu ilişkiyi “*görel*” ve “*mutlak*” yoksunluk/yoksulluk kavramları çerçevesinde irdelemişlerdir. Göreceli yoksunluk, genel ekonomik terimler içinde bulunur ve göreceli yoksunluğun bir göstergesi olarak analize dâhil edilir. Göreceli dezavantaj

teorisi çerçevesinde, gelir eşitsizliğinin suç davranışı üzerindeki etkisi, gelir eşitsizliğinin daha fazla olduğu toplumların/bölgelerin suç oranlarının daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

Gelir eşitsizlikleri ile suç oranları arasındaki ilişkiye yönelik araştırmaların, ülke ülke karşılaştırmalar ve aynı ülke içinde bölgesel çalışmalar şeklinde yapıldığı görülmektedir. Göreceli yoksunluk teorisine paralel olarak, Ruffancos ve diğerleri (2013) tarafından yapılan bir literatür taraması, 17 çalışmayı incelemek için zaman serisi yöntemlerini kullandı ve gelir eşitsizliğinin genellikle mülkiyet suçlarıyla ilişkilendirildiğini buldu. Yukarıdaki çalışmada literatür, cinayet ve hırsızlık ile gelir eşitsizliği arasında bir ilişkiye işaret ederken, saldırı ve tecavüz suçları ile gelir eşitsizliği arasında bir ilişkiye işaret etmemektedir. Soares (2004) tarafından yapılan bir literatür taraması da bu konuda 16 çalışmayı gözden geçirmiş ve gelir eşitsizliği ile suç oranları arasındaki ilişki negatif ve pozitif arasında değişmektedir.

Doyle ve diğerleri (1999) tarafından yapılan bir araştırma, gelir eşitsizliğinin suç eğilimleri üzerinde bağımsız (bireysel) bir etkisinin olmadığını, ancak olumlu iş gücü piyasası koşullarının hem mülk hem de şiddet içeren suç oranları üzerinde güçlü bir olumsuz etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Ayrıca, bireylere çalışmaları karşılığında ödenen ücretlerdeki artışlar ile mala karşı suç oranları arasında anlamlı bir negatif ilişki olduğunu buldu. Ancak, bu çalışma gelir eşitsizliği ile suç oranları arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Artan gelir düzeyiyle şiddet suçlarının azaldığını bulan araştırma, ortalama gelir düzeyi, ortalama yetişkin eğitim süresi ve kentleşme düzeyinin suç oranlarından bağımsız olduğunu ortaya koydu. Gelir eşitsizliğinin suç oranlarıyla ilişkili olduğunu ancak kişi başına düşen gelir düzeyinin suç davranışının belirleyicisi olmadığını buldu. Bu sonuç, yukarıda açıklanan göreceli yoksunluk teorisini desteklemektedir (Horbecke ve Charumund, 2002: 1477-1495).

Brush (2007) tarafından 1994'ten 2000'e kadar yapılan ulusal bir araştırma, Gini katsayısı ile suç oranı arasındaki ilişkinin yonteme göre farklılık gösterdiğini göstermiş ve bu araştırma analitik yöntemin önemine işaret etmiştir. Literatür genel olarak incelendiğinde, makro verileri analiz eden çalışmalarda kullanılan istatistiksel yöntemlerin sonuçları önemli ölçüde değiştirdiği görülmektedir.

Fleisher (1996) tarafından yapılan bir araştırma, ortalama gelir ile ikinci en düşük ve en yüksek gelir gruplarının geliri arasındaki fark arttıkça şiddet içeren suçun arttığını gözlemledi.

Izadi ve Pirae (2012) tarafından yapılan bir araştırma, İran'da gelir eşitsizliğinin mülke karşı suç oranlarını artırdığını ortaya koydu. Benzer şekilde, Maddah (2013) tarafından işsizlik oranı ile gelir eşitsizliği ve suç oranı arasındaki uzun vadeli ilişkiyi inceleyen bir araştırma, gelir eşitsizliğinin İran'daki suç oranını etkilediğini buldu.

Bourguignon ve diğerleri (2003) yaptıkları çalışmada, Kolombiya'daki yedi şehir için suç oranı ve gelir dağılımı verilerini analiz etmek için yapısal bir model kullanmış ve gelir dağılımının suç üzerindeki etkisinin belirli bir zamanda başladığı hipotezini doğrulamıştır. Gelir eşitsizliği ve suç oranları arasındaki ilişki, literatürde karışık sonuçlar göstermektedir. Kişi başına düşen gelir ortalamasının %80 altında olan hanelerde yaşayan insanlar arasında suç yaygındır (İçli vd., 2007:25).

1950'lerdeki Amerikan suç analizi, devletin baskın ideolojisi, ceza sisteminin içeriği ve kültürel koşullar gibi birçok alanda iki dönem arasındaki farklılıklarla 1980'lerdeki kadar umut verici değildi. Benzer şekilde, incelenen bölgeler farklı sosyoekonomik koşullara sahip olabileceğinden, analitik sonuçlar ülkenin iki farklı bölgesi arasında farklılık gösterebilir. Bu nedenle, suç ve diğer değişkenler arasındaki analizler, diğer koşulları da dikkate alacak şekilde dikkatle değerlendirilmelidir. Ekonometrik analiz elbette çok önemlidir, ancak diğer sosyolojik faktörleri göz ardı ederek varılan sonuçlar yanıltıcı olabilir (Kızmaz, 2003: 279-304).

EKONOMİK SUÇ KAVRAMI

Ekonomik suç kavramının çıkış zamanı 1. Dünya Savaşı sonrası gelişen iş yaşantısıyla gelişen dönemlere rastlamaktadır. Ekonomik suç konusuna ilişkin ilk tanımlama 1940 yılında, Amerikan suç bilimcisi Edvin H. Sutherland tarafından yapılmıştır (Özcan ve Şirin, 2021: 79-84).

Sutherland, "*Beyaz Yaka Suçları*" başlıklı bir makalede, "*Beyaz Yaka Suçlarını*" "*mesleklerinde saygı duyulan, yüksek sosyal statüye sahip kişiler tarafından işlenen suçlar beyaz yaka suçlarını*" olarak tanımladı. Sutherland'ın "*Beyaz Yakalı Suçlular*" adını verdiği kişiler; toplum hayatında saygınlık kazanmalarına, dürüst, kanunlara son derece saygılı insanlar olarak tanınmalarına rağmen, firmalarının menfaati söz konusu olduğu zaman suç işlemekte bir kusur görmediğini belirtmektedir (Sutherland, 1983:7). Ekonomik suçun kaynağı Birinci Dünya Savaşı ile sınırlı değildir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar, ekonomik düzen özel kanunlarla korunmaya çalışılmıştır. Fakat bu tarihten sonra ekonomik düzenin sadece kanunlarla korunamayacağı fikri hâkim olmuş ve cezaî müeyyide yoluna gidilmiştir. Genel bir beyaz yakalı suç sistemi ve bu alanı düzenleyen yasal normlar geliştirilmemiştir. Bu durumda, korunacak yasal bir menfaat sözleşmesi yoktur. Bu nedenle, bu ekonomik faaliyetlerden hangilerinin beyaz yakalı suç sayıldığı ve hangi yaptırımların uygulandığı konusunda bir fikir birliği yoktur. Açıkçası farklı alanlara işaret eden kavramlar zaman zaman karıştırılmakta veya aynı anlamda kullanılmaktadır. Ticari suç; endüstriyel suç ve beyaz yakalı suç terimlerini içerir. Beyaz yaka suçları; ticari işletme, iş hayatı ve iş özgürlüğü kurallarının ihlallerini içerir ve esas olarak beyaz yaka suçlarını içeren daha geniş bir kavramı temsil eder. Bunlar, örneğin; ticaret ve sanayide ve açık artırmalarda dolandırıcılık, belge dolandırıcılığı, bankacılık suçları, kambiyo suçları ve ithalat ve ihracat rejimlerinin ihlalden kaynaklanan suçları içerir. Sınai suç ise; sınai işletmelerin, hammadde ve ara mamullerin ticari işlemlerinde hile ile ürünlere ilişkin mevcut mevzuata aykırılık olarak tanımlanabilir. Bu suçlar içerisinde, kanuna aykırı olarak hammadde ve ara mamul temini ile imalat ruhsatı olmaksızın mamul imali de kanuna aykırı imalat veya sahtecilik olarak anılabilecektir. Ürün sahteciliği ve tahrifatı, sanayi şirketlerinin çevreye zarar vermesi, şirketler arası teknoloji casusluğu da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Ekonomik suç denilince akla ilk gelen ekonomik alanda devlet düzenlemelerine aykırılıktır. Uygulama alanları, örneğin; devlet para sistemlerini, gelir ve giderleri veya devlet destekli kredi ilişkilerini içerir. Bunlara vergi suçları, kaçakçılık suçları, para ve menkul kıymet suçları, damga ve mühürler dâhildir.

Suçlar Açısından Ekonomik Suçlar

Suç bilimi uzmanları ekonomik suç kavramı konusunda iki gruba ayrılmaktadırlar. Birinci grupta Anglo-Amerikan ve Alman bilim adamları ikinci grupta ise Fransız yazarlar bulunmaktadır. Anglo-Amerikan ve Alman bilim adamları, bir mesleğin icrası dolayısıyla işlenen suçları bu gruba sokarlar. Bu yazarlara göre her meslek, mesleği icra edenlerce bir meslekî bozukluk yaratır.

Clinard, beyaz yaka suçunu cezai yaptırımlar da dâhil olmak üzere yalnızca kanunun değil, mesleki faaliyetin icrasıyla ilgili tüm kanunların ihlali olarak değerlendirdi ve suçluların özellikle iş adamları ve politikacılar olduğunu söyledi. Beyaz yakalı suçun, failin sosyal statüsüne bakılmaksızın mesleki faaliyet alanındaki tüm suçları içermesi gerektiği ve hatta bu durumda bile "*mesleki suç*" terimini aramak daha doğru olacaktır.

Fransız yazarlar ise olay ile meslekleri arasında herhangi bir bağlantı belirtmemekte, ticari ve çıkar amaçlı işlenen tüm suçları beyaz yakalı suç kavramına dâhil etmektedirler. Onlara göre ticaretin temeli güven ve emniyettir. Bir ülkenin ekonomik sistemi ne olursa olsun, tüm ekonomik ve ticari ilişkiler karşılıklı güvene dayalıdır. Bu güven, ticari ilişkinin tarafları arasında ve taraflar ile bu ilişkinin devamını talep eden devletler arasında oluşturduğu kurallar çerçevesinde oluşturulmalı ve asla taviz verilmemelidir.

Hukuki Açıdan Ekonomik Suçlar

Hukukî açıdan yapılan ekonomik suç tanımlarında sadece korunan hukuksal yarar veya aykırı davranılan hukuk kuralları temel alındığı gibi; her iki ölçüde de bir arada yer verildiği görülebilmektedir (Mahmutoğlu, 2003:17).

Dolayısıyla beyaz yakalı suç, mevcut ekonomik düzenin kurumlarını toplu veya bireysel olarak yıkan, böylece ekonomik düzenin bütünlüğünü ve işleyişini baltalayan ve toplumsal ilişkilere olan güveni tehlikeye atan her türlü davranıştır.

Ekonomik Suçun Benzer Kavramlarla İlişkisi

Ekonomik suçlar; sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi ve kriminoloji gibi bilimlerle yakından ilişkilidir. Kriminolojik açıdan ekonomik suçların incelenmesi çok boyutlu ve karışık bir durumdur. Kriminolojide 1960'lardan sonra egemen olan "İhtilaf Kriminolojisi" adı verilen bu yeni akımda işlenen suçun sebep ve sonuçları araştırılmaktan vazgeçilmiştir. Suçun işleyişinde sosyolojik bünyeleri ile suç arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Ekonomik suçlar; mesleki suç davranışı, örgütsel suç davranışı ve mala karşı bireysel suç davranışı şeklinde görülebilmektedir.

Mesleki suç eylemi söz konusu olduğunda suç, profesyonel bir bireyin kişisel çıkarlarına karşı yasal hükümlerin ihlalidir. Organize, yani örgütsel suç faaliyeti; bir şirket veya şirket çalışanın o kuruluş adına kar ve ekonomik kazanç elde etmek amacıyla kanunları çiğneyerek suç işlemesidir. Organize suç, liberal bir ekonomide kurumsal suç olarak adlandırılır. Vandalizm suçunda suçun koruduğu hukuki değer mülkiyet haklarıdır. Suçun maddi nesnelere, başkalarının taşınır ve taşınmaz mallarıdır. Hırsızlık, karşıdakinin güvenini kötüye kullanma, yağma, dolandırıcılık ve haksız menfaat sağlama; kişisel mala zarar verme suçlarıdır ve suç faillerinin tespit edilmesi diğer faktörlere göre daha kolaydır. Suç sayılan her fiilin, işlenen suçun türüne göre farklı sınıflandırmaları vardır. Yolsuzlukla ilgili suçlar meslekte gerekli bir konuma sahip olunarak işlenen suçlar iken; ekonomik suçlar arasında dolandırıcılık, kaçakçılık, kara para aklama, fikri mülkiyet hırsızlığı, kimlik hırsızlığı, siber suçlar, borsa gibi ticari bir olgu içerisinde yer almaktadır. Ekonomik suçta çok az mağdur vardır veya mağdurların kendileri zararın farkında değildir. Kurbanlar genellikle bireyler değildir. Ülkeler, sigorta şirketleri, bankalar, tüketiciler ve diğer gruplar ekonomik suçlardan zarar görmektedir. Bu suçun delilleri somut değildir. Ekonomik suç söz konusu olduğunda kurbanlardan çok az bilgi akışı vardır veya hiç yoktur. Bu, kurbanların aralığını ve rollerini belirlemeyi çok zorlaştırır. Ekonomik suçta, failin mesleki rolü kendine özgü rolünden ayıramaz. Suçlar profesyonel rollerden de doğabilir. Yolsuzluk suçları, zimmete para geçirme, rüşvet suçları uzman gözetiminde yürütülmektedir (Güvel, 2005: 28-34).

Aynı zamanda ekonomik suç, tek bir faktörle açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. Bu katkıda bulunan birçok bağımsız değişken vardır. Suçun türüne, suçun işlendiği koşullara ve failin sosyoekonomik özelliklerine bağlı olarak bu değişkenlerden bazılarının suçun kaynağı üzerindeki etkisi diğerlerinden daha fazla olabilir. Suçu etkileyen başlıca sosyoekonomik faktörler arasında yaş, medeni durum, eğitim ve ekonomik durum göz ardı edilmemelidir. Ekonomik suçun bu özelliklerin belirli bir statü veya mesleği vurgulaması, klasik suçlardan daha çok belirli bir suç olarak öne çıktığı anlamına gelir. Ekonomik suçta karışmaya ilişkin hükümler uygulanırken bu özellikler dikkate alınmalıdır. Ayrıca beyaz yakalı (ekonomik) suçların kurumsal yapı içinde ve hizmet ettiği organizasyonlar aracılığıyla da işlenebileceği düşünülürse; baskınlık teorisi, kurum yetkililerinin, yani ajansların veya yardımcıların katılımının belirlenmesinde en işlevsel teoridir. Ekonomik suç, hileli faaliyetler yoluyla işlendiğinden ve ücretlerden mali fayda sağladığından, dolandırıcılık bir başkası için doğrudan bir mali kayıptır. Bu nedenle, dolandırıcılık ve beyaz yakalı suç arasında önemli bir birincil alt normatif ilişki vardır. Yine, beyaz yakalı suç ile mülkiyet suçu arasında bir ayırım yapılmaktadır ve ekonomik suçların bir başka yapısal özelliği de suçların işlendiği normların genellikle referans normlarla düzenlenmesidir.

Türk Ticaret Kanunu'nun “*Ticari İşletmeler*” başlıklı Birinci Kitabı, ticaret unvanlarının kanuna aykırı olarak eklenmesini ve ticaret unvanlarının kanuna aykırı olarak devrini yargılamaktadır. Cilt I'de bu fillerin cezalandırılmasının amacının, çalışmanın devamında tartışıldığı gibi iş güvenini koruyarak bireysel finansal özgürlüğü korumak olduğu söylenebilir. Kanunun bu bölümü kapsamında ceza gerektiren diğer hükümler haksız rekabet suçları ile ilgili ve teşkil etmektedir. Haksız rekabet ihlallerinin tespitinin amacı piyasada adil ve bozulmamış rekabetin sağlanmasıdır. Ekonomik suçlarda ticari davranış kuralları suç sayılmaktadır. Yasama organı tarafından referans kodu ile açık bir şekilde şirketler hukukunun iki ilkesi ile ilgilidir. Bu ilkelerden biri bilgilendirme ve şeffaflık ilkesi, diğeri ise varlık ve sermayenin korunması ilkesidir. Aydınlatma ve şeffaflık amaçlı suçlarda failler genellikle şirket içinden olmakla birlikte, sermaye ve varlıkları korumaya yönelik suçlarda, amaçlanan suçun failleri şirket dışı kişiler de olabilir. Her iki grupta da failler beyaz yakalı çalışanlardır.

Ekonomik suçlarla ilgili tartışmalarda en önemli konulardan biri nasıl ve hangi düzeyde cezalandırıldığıdır. Aslında, TCK tarafından düzenlenen suçların sınır ötesi niteliği nedeniyle, önerilen cezalar, özellikle kurumsal suçlar için çok düşüktür. Bu bakış açısıyla getirilen akademik bakış açılarının kriminal politikaya yön vereceği umulmaktadır. Bu bağlamda iki sorun ortaya çıkıyor. Birincisi, ekonomik suçlara karşı nasıl bir ceza sisteminin etkili olduğu sorusudur. İkinci konu, ekonomik suçlar için para cezalarının belirlenmesidir. Harcırah sistemine ek olarak, ödenmeyen para cezaları için hapis cezası öngören, ekonomik suçlar için Türk Ceza Kanununa özel bir nispi para cezası sistemi getirilmelidir. Ekonomik suçluların soruşturulması ve kovuşturulması çok zordur ve uzmanlık, dikkat gerektirir. Bu zorluk aynı zamanda suç tespiti için de geçerlidir. Bilirkişi görüşü, arama ve el koymalar, bilgisayar aramaları, çoğaltma ve el koymalar, şirket kayyumlarının atanması özellikle ekonomik suçların ispatı için önemlidir. Genelde dünyada, özelde Türk yargısında savcılık, hatta adli soruşturma yapan adli savcılık bile ekonomik suçlar konusunda yeterli uzmanlığa sahip değil, bu nedenle bilirkişi organları delillerin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Ekonomik suç işlemek genellikle teknik bilgi gerektirir. Buna paralel olarak, beyaz yakalı suçlara ayrılmış bir mahkeme kurulması bu sürecin aydınlanmasını daha rahat şekilde sağlayacaktır (Kızmaz, 2004: 291-319).

Ekonomik Suçun Nedenleri

Sosyo-ekonomik ve kültürel nedenler, politik nedenler, coğrafi nedenler, yasal bir takım boşluklar ve insanların güç ve paraya sahip olma hırsı ekonomik suçların işleniş nedenlerindedir.

Ekonomik suçlar; ülkelerin toplumsal yapısına, mali ve ekonomik sistemlerinin özelliklerine, gelişmişlik düzeylerine ve uygulanan hukuk kurallarına göre değişik şekillerde işlenebilir. Ekonomik suçların nedenleri üç ana kategoride toplanabilir. Bunlar sosyolojik nedenler, idari nedenler ve ulusal mali ekonomik sistem nedenleri olarak sıralanabilir. Sosyolojik nedenlerin başında, yukarıda da değinildiği gibi, bireyin birey olarak sahip olduğu eğitim düzeyi gelmektedir. Buradaki eğitim, çeşitli derecelere ve mesleklere sahip bireyler değil, kendine saygı duyan, saygın, ülkesini ve ülkesini seven, ulusal çıkarları doğrultusunda ülkesine hizmet eden vatandaşlar yetiştirmektir. Diğer bir sosyolojik sebep ise sosyal yozlaşmadır. Yozlaşmış sosyal özelliklere sahip bir devlet suça eğilimlidir. Toplumun yozlaşması, ülkenin ekonomik durumuna ve refah düzeyine bağlıdır. Sosyolojik nedenlerden bir diğeri, toplumsal yozlaşmadır. Toplumsal nitelikleri yozlaşmış milletler suça daha yatkın olmaktadır. Toplumun yozlaşması ise yine ülkedeki ekonomik duruma ve refah seviyesine bağlıdır. Tüm bunlara ek olarak kişilerde vergi verme kültürü konusunda eksiklikler bulunması o kişilerin vergi kaçırma suçunu topluma karşı işlenmiş bir suç olarak görmemelerine neden olmaktadır. Hatta kişiler vergi oranlarının gereğinden yüksek olduğunu düşünerek gelirlerini saklama konusunda bir sakınca görmemektedirler (Tezcan, 1995: 255-257).

Ekonomik suçların yeterli olarak önlenememesi ve bu suçların müeyyidelerinin eksik kalması da bu suçları daha cazip hale getirmektedir. Müdahale edilen suçların soruşturulması ve yargılanmasında yaşanan aksaklıklar buna neden olabilmektedir. Kolluk kuvvetlerinin delillerin toplanmasında ve değerlendirilmesinde zaman zaman yetersiz kalması, soruşturma dosyasının sağlam bir yapıda gelişmesini engellemektedir. Savcılık makamının ise konu hakkında yeterli bilgi sahibi olmaması nedeniyle, kolluk kuvvetleri tarafından hazırlanan dosyaların içeriğini yeterince kontrol edememesi yargı makamlarına eksik bilgi sunulmasına neden olmaktadır. Yargılama aşamalarında ise hâkimlerin de konu hakkında yeterli bilgi sahibi olmamaları, soruşturmanın hangi noktalarda derinleştirilmesi konusunda bir karara varamamaları sonucunu doğurmuştur. Bunun sonucu olarak da sanıklar delil yetersizliği nedeniyle salıverilmektedirler (Mahmutoğlu, 2003:72).

Ekonomik Suçun Özellikleri ve Ekonomik Suçun Türleri

Ekonomik suçlar bir ülkedeki ekonomik kalkınma ile ters orantılıdır. Çünkü kalkınmış bir ekonomide büyük taşlar yerine oturmuştur. Piyasadaki oyuncuların rolleri büyük ölçüde belirlidir. Ekonomik suçlar sonuçları itibarıyla toplumda siyasî, ekonomik ve ahlaki açılardan sıkıntılara neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak ekonomik suçlarda korunan yarar, kamu yararı olarak kabul edilmektedir. Ekonomik suçlar bir tehlike suçudur; yani suçun meydana gelmesi için hazırlıkların tespit edilmesi yeterlidir. Ayrıca bu suç kasıtlı işlenebilen bir suç çeşididir, bu açıdan ekonomik suçların taksirle işlenmesi mümkün değildir. Ekonomik suçlar tespiti zor bir suç çeşididir. Genellikle bu suçun mağdurları uğradıkları zarardan haberdar olmamaktadırlar. Bunun başlıca sebebi ise meydana gelen zararın kişileri dolaylı olarak etkilemesi ve etkilenen kitlenin yani mağdurların sayısının çok fazla olmasıdır. Hatta mağdur bütün bir toplum da olabilmektedir. Beyaz yakalı suç, ulusal sınırlarla sınırlı değildir; uluslararası bir yapıya sahiptir. Ağırlıklı olarak yurt dışı kuruluşlarla işbirliği yapılmaktadır. Böyle bir durum, sınır içindeki ülkelerin yetersiz faaliyet göstermesine yol açmaktadır. Bu nedenle beyaz yakalı suçlarla mücadelede uluslararası iş birliğine ihtiyacımız vardır. Konu dâhilinde ekonomik suçluluğun geleneksel tanımı 1940'lara kadar uzanmaktadır. Bu tanım altında, ekonomik suç, beyaz yakalı suçla eşittir. Bu nedenle suçlular, örgüt içindeki konumları nedeniyle şanslı olan konumlardaki kişilerdir. Bu anlamda ekonomik suç, yolsuzlukla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır ve işletmeleri dolaylı veya doğrudan etkilemektedir. Ancak bu tanım bugün için yeterli değildir. Bugün tanımlandığı şekliyle ekonomik suç, genellikle kişisel veya kurumsal kazanç sağlamak veya geliştirmekte olan başka bir kişi veya kuruluşa karşı haksız bir avantaj elde etmek için aldatma veya sahtekârlık olarak tanımlanır. Suçlar sadece bireyler değil, aynı zamanda özel mesleki veya teknik becerilere sahip olanları da içerir ve eylemler kümesi halindedir. Amaç, kişisel veya kurumsal avantaj elde etmek veya başka bir kişi veya kuruluşa karşı haksız bir avantaj elde etmektir. En tipik yöntem kandırmak veya yanlış bilgi vermektir. Ekonomik suçların bir diğer özelliği de herhangi bir şiddet içermemesidir. Ekonomik suç ile konvansiyonel suç arasındaki büyük farka bakarsanız, konvansiyonel suçta mağdur bilgi akışı çok yüksekken, ekonomik yakalı suçta mağdur bilgi akışı çok düşük veya hiç değildir. Bu nedenle, geleneksel suçlar için daha kolayken, ekonomik suçlar için bir bireyin ne ölçüde mağdur olduğunu ve içindeki rolünü belirlemek daha zordur. Ekonomik suç, Şirketler Kanunu, İç İktisat Kanunu, Mali Araçlar ve Kambiyo Kanunu, Kirlilik Kanunu ve Kuruluş Yasağı Kanunu kapsamında incelenen bir suç türüdür. Pek çok geleneksel suçta suçlu kolluk kuvvetleri tarafından tutuklanır, ceza mahkemelerinde yargılanır ve hüküm giyenler hapse atılır. Beyaz yakalı suç, geleneksel suçtan farklı şekilde araştırılır, yorumlanır ve raporlanır. Ekonomik suçların çoğu, esas olarak birimin idari makamları tarafından soruşturulur ve hüküm giyenler ağır şekilde cezalandırılır. Beyaz yakalı suçları hakkında daha anlamlı bilgi sahibi olmak için beyaz yakalı suç türlerini ve onu tanımlama çabalarını açıklamamız gerekir. Bu tür suçlar yolsuzluk, dolandırıcılık, kara para aklama, fikri mülkiyet hırsızlığı, kimlik hırsızlığı, kaçakçılık ve siber suçları içerir. Ekonomik suçların toplumda en yaygın biçimi yolsuzluktur. Yolsuzluk suçları üç gruba ayrılabilir. Birincisi zimmete para geçirme, ikincisi rüşvet ve üçüncüsü de mal varlığı zimmete geçirmedir. Özellikle, bu üç suç grubu, dünya çapındaki tüm beyaz yakalı suçların yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Ekonomik suç türleri arasında önemi giderek artan bir diğer suç türü de istatistiksel tahminlere göre taklittir. Bu suç, yasal yetkisi olmayan bir kişinin kasıtlı olarak yasa dışı bir eyleme teşebbüs etmesi,

yardım etmesi veya yataklık etmesi durumunda ortaya çıkar. Günümüzde ekonomik suçlar da organize ve ulus ötesi bir nitelik kazanmıştır. Ekonomik suç zaten doğası gereği küreseldir ve teknolojik gelişmeler suçun küreselleşmesini hızlandırmaktadır. Bu yönüyle ekonomik suçlar, organize suçlar için en uygun suç faaliyetlerinden biridir. Ekonomik suçu ölçmek için net bir tanım ve yöntem yoktur. Ekonomik suçlarının küresel ölçekte gerçekleşmesi, farkındalığı ve beklenen oranlarına ilişkin bazı istatistikler mevcuttur. Bu anlamda en yaygın suç türleri; varlıkların kötüye kullanılması, ürün korsanlığı ve kalpazanlığı ve siber suçlardır. Ayrıca, zimmete para geçirme, rüşvet, mali dolandırıcılık, endüstriyel casusluk ve kara para aklama, işletmeler tarafından en sık bildirilen suç türleridir. Sonuç olarak örgütler, tanımlanamayan suç türleri, tam olarak sınıflandırılmayan ve ölçülemeyen suç türleri ve kriterleri belirlenemeyen suç türleri ile karşı karşıya kalmaktadır (Güvel: 2005: 27-35).

Ekonomik suçlar genellikle birden çok kişi tarafından işlenmektedir. Çünkü suçun yapısı itibarıyla kurulacak organizasyon ve yapılması gereken bağlantılar söz konusu olunca birçok kişiye ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonomik suçlar bir meslek suçu olarak da kabul edilmektedir. Çünkü bu suçların işlenebilmesi için kişinin ilgili alanda bir görevinin olması gerekmektedir. Bu görüş genelde kabul edilmekle beraber sadece meslek sahiplerinin bu suçu işleyebilecekleri şeklinde yorum yapmakta da doğru olmayacaktır.

Devletler, ekonomik suçları özel veya kamu hukuku alanlarında düzenlemektedir. Bu müdahaleler devletin özel hukuk düzenlemesiyle kişiler arasındaki hukuki ilişkilerin düzenlenmesi, idare hukuku düzenlemesiyle bazı normların devlet tarafından düzenlenmesi ve/veya idari yaptırımlara aykırı fiillerin bağlayıcı gücü ve son olarak ceza hukuku bağlayıcı gücü olarak kullanılabilir. Suç teşkil eden fiiller, şahıslar hakkında adli yaptırımlara tabi tutulabilir.

Ekonomik suçlarda hem bireysel hem de bireyüstü kişisel çıkarlar korunur. Bu, suçtan kişisel olarak zarar gören mağdurların varlıklarının korunması ve ekonomik ilişkilerde bir kredi ve güven unsuru ile ülke ekonomisinin korunması anlamına gelir.

Ekonomik suçlar büyük zararlara neden olan suçlardır. Ekonomik suçlarda mağdur sayısı diğer suç türlerine göre fazladır. Günümüzdeki ekonomik suçları incelediğimizde bunların organize şeklinde işlendiğini görürüz.

Ekonomik Suçların Faili

Günümüzde ekonomik suçların birçoğu sadece kanunda öngörülen kişi veya kişiler tarafından işlendiği için özgü suç olarak kabul edilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki özgü suç kavramı bütün ekonomik suçlar için geçerli değildir. Kanunda bazen bu suçların kimin tarafından işleneceği konusu açıkça ifade edilmişken bazı durumlarda bu suçta failin kim olacağı ancak yorum yaparak çıkartılabilmektedir. Fail bir kişi olabileceği gibi birden fazla da olabilir. Beyaz yakalı suça tekabül eden bir suçun işleme amacı iki veya daha fazla kişi için aynı ise ve eylemlerinde süreklilik varsa beyaz yakalı suçun "*kurum*" şeklini aldığı söylenebilir (Kızmaz, 2004: 291- 319).

Ekonomik suçlar, şiddet içeren suçlardan failleri tarafından ayırt edilir. Beyaz yakalı suçların failleri; ekonomik faaliyette bulunan, bu alanda tecrübe sahibi, özgüven sahibi ve toplumda saygı duyulan kişilerdir. Beyaz yakalı suçluların çoğu bu suçları sıfırdan para kazanmak için değil, mevcut servetlerini çok daha yüksek bir seviyeye çıkarmak için işlemektedirler.

SONUÇ

Günümüzde ekonomik suçun genel kabul görmüş evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Bunun en önemli sebebi ekonomik suçun dinamik bir olgu olmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik suç; profesyonel özellikleri olan kişiler tarafından, kişisel veya örgütsel çıkar sağlama amacıyla, şiddet içermeyen aldatici fiiller ile özel kasıtlı işlenen suçtur. Bu bağlamda ekonomik suçlar kapsamına giren suçlar şunlardır: Yozlaşmaya bağlı suçlar, dolandırıcılık, para aklama, fikri mülkiyet hırsızlığı, kimlik hırsızlığı, kaçakçılık, internet suçları olarak belirtilebilir. Ancak, ekonomik suç türleri sadece bunlardan ibaret değildir (Güvel, 2005: 29).

Ekonomik suçluluk kavramı 1929-1930 tarihlerinde dünya genelinde yaşanan ekonomik kriz ile ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu tarihten önce de bu suçlar işlense de ekonomik kriz ile birlikte ekonomik suç kavramı üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Amerikalı araştırmacı Sutherland 1940 yılında kaleme aldığı "*Beyaz Yaka Suçluluğu*" adlı çalışmasıyla beyaz yaka suçluluğunu tanımlamıştır. Sutherland beyaz yaka suçlarını "*mesleklerinde saygı duyulan, yüksek sosyal statüye sahip kişiler tarafından işlenen suçlar*" olarak tanımladı.

Ekonomik suç olarak kabul edilen fiiller sonucu elde edilen gelir ile ortaya çıkan mal ve parasal etmenlere suç ekonomisi denir. Ekonomik suçlar ise kamu otoritesinin kontrolü dışında olan ve kamu düzenini korumak için çıkarılmış olan kanunlara karşı olduğu için cezalandırılan fiillerdir. Suç eğilimlerini üzerinde etkili olan en önemli ekonomik değişkenler; işsizlik, toplumsal yapı ve gelir eşitsizliğidir.

Ekonomik suçlar genelde soyut bir tehlike suçu olarak ortaya çıkarlar. Bu suçlar ekonomik düzeni zarara uğratmakta yahut zarar tehlikesi oluşturmaktadır. Ekonomik suçların geneli özgü suç olma niteliği taşır. Ekonomik suçlarda mağdur sayısı çoktur. Ekonomik suç sonucu ekonomik düzen bozulacağı için herkesin dolaylı da olsa suçtan zarar görme ihtimali bulunmaktadır. Ekonomik suçlar çok nadir kovuşturmaya konu olabilen suçlardır. Bunun en önemli sebebi bu suç türünün diğer suç türlerine oranla daha az işlenmesidir. Ekonomik suçların tespiti teknik bilgiyi gerektirmektedir. Ekonomik suçlar karşısında önlem alınmaması ekonomik gelişmeyi bozabileceği gibi siyasi istikrarı da tehdit edebilmektedir. Ekonomik suçların failleri diğer suçlara göre farklı özellikler taşır. Bu suçun failleri saygın ve yüksek statü sahibi kimseler olabilmektedir. Günümüzde ekonomik suçlar organize bir şekilde işlenebilmektedir. Bu suçlar örgütlü suçlar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik suç tipleri ülkenin ekonomik yapısı ile doğrudan ilişkilidir. Ekonomik yapılarıdaki farklılıklar, ekonomik suçların yer ve zaman olarak değişikliğe uğramasına ve yeni türlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Ekonomik suçlarda suç politikasının nasıl olması gerektiği günümüzde tartışılması gereken bir konudur. Ekonomik suçların sayısı ve çeşitleri zaman içinde değişikliğe uğramaktadır. Ülkemizde hangi fiillerin suç oluşturacağı çoğu zaman bir suç politikasının sonucu olarak belirlenmekten ziyade yaşanan gelişmelere tepki olarak oluşmaktadır. Ülkemizde ekonomik suçlar hakkında hapis cezası ve para cezası birlikte uygulama alanı bulmaktadır. Günümüzde ekonomik suçlarla mücadelede uluslararası işbirliği de önem kazanmaktadır. Çünkü bu suçlar zaman zaman uluslararası örgütler tarafından işlenmektedir.

Ekonomik suçların temel özelliklerinden biri; bireylerin çıkarlarını doğrudan ihlal etmeyen ve bu nedenle yasama organları tarafından yasaklanan, toplum düzenini ve kamu düzenini korumak için oluşturulmuş ahlaki standartlar oluşturan "*mal yasağı*" dır. Yasak oldukları için yasa dışı kabul edilirler. Ekonomik suç, özünde sadece yasama niteliğindedir ve düzenleyici bir karaktere sahiptir. Bu aynı zamanda söz konusu suçların genel nitelikte olduğu anlamına gelir. Kanunla düzenlenen cezai sorumluluk davaları, genellikle baskı araçlarından ziyade araçlar olarak soyut tehlikeli suçlardan oluşur. Bunun bir diğer nedeni de ekonomik suçların, önemli ölçüde dolandırıcılık unsurları içermesi nedeniyle geniş anlamda dolandırıcılık suçu sayılmasıdır. Beyaz yaka (ekonomik) suçlarının, genellikle mülkiyet yasağı suçlarının, çoğunlukla maddi tehlike içeren suçlar olması, değer çatışmalarında üst çıkarları koruma işlevi görmesini açıkça engellemektedir.

Ekonomik suçluluk söz konusu olduğunda, beyaz yakalı suçlar genellikle en güçlü şekilde özel niyetlerle işlenmeleriyle karakterize edilir. Birçok ekonomik suç dolandırıcılık suçları içerisinde yer aldığı için özel kastların varlığı suçların kategorize edilmesine yol açabilmektedir. Ekonomik suç, ekonomik yaşamda sözleşme özgürlüğünün sınırlarını temsil ettiğinden, suçlular da ticari veya ticari faaliyet haklarının kötüye kullanılması durumlarının ortaya çıkmasında rol oynamaktadır. Acele haller dışında, ekonomik suçlar için ihmal gerekçeleri geçerlidir. Ekonomik hayatın acil durumlarına gelince, hileli ve etkisiz nitelikteki beyaz yakalı suçların doğası gereği bunları önlemeye uygun olmadığı belirtilmelidir. Ekonomik hayat söz konusu olduğunda olağanüstü hal ilanı kabul edilemez. Tüccarların ihtiyatlı olma ve finansal risklerle yüzleşme görevi vardır. Yapılan çalışmaya göre uzun zamandır işsiz olan, eğitim seviyesi düşük olan, toplumdan dışlanmış bireylerin diğer bireylere göre ekonomik suç işlemeye yatkınlığı açıkça görülmüştür.

Sonuç olarak günümüzde dünya çapında yaşanan ekonomik sarsıntılar ve küreselleşen dünya sebebiyle, ekonomi suçların artmasına neden olmuş, kripto paraların doğması gibi çağın doğurduğu yeni ekonomik suçlar oluşmuş ve devletler bu yönde önlem alma yoluna gitmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akar, Y. (1997). *Karaparanın Aklanması*. Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 17.
- Akdeniz, S. ve Üzümcü, A. (2013). Suç ve Ekonomik Değişkenler Arasındaki Bağımlılık İlişkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(6), 115,137.
- Aytekin, İ. A. (2020). Ekonomik Suçlar. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 95 (1), 119, 163.
- Bağış, R. C. (2022). Mekânın Suça Yansıması: Kentsel Mekân ve Çocuk Suçluluğu İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (3), 1181, 1186.
- Centel, N. , Zafer, H. ve Çakmut, Ö. (2008). *Türk Ceza Hukukuna Giriş*. Beta Yayıncılık, 57.
- Dönmezer, S. (1985). Ekonomik Suçlar. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (7) 19,30.
- Francois, B. ve Christian, M. (1990). Income Distribution, Development and Foreign Trade: A Cross-Sectional Analysis. *European Economic Review*, 34(6), 1113,1132.
- Gökulu, G. (2010). Kent Güvenliği, Kentleşme ve Suç İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 209.
- Güvel, E. A. (2005). *Ekonomik Suç Kavramı ve Ekonomik Suçlar; Adalet Bakanlığı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Ekonomik Suç ve Ceza Sempozyumu*. TOBB Yayınları, 28,34.
- Horbecke, E. ve Charumund, C. (2002). Economic Inequality and Its Socioeconomic Impact. *World Development*, 30 (9), 1477,1495.
- İçli, T., Arslan, Z., Başpınar, T., Bahtiyar, M., Dinler, V., ve Altay, A., (2007). *Türkiye'nin Suçlu Profili: Cezaevlerinde Bulunan Hükümlülerin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Özellikleri*. Polis Akademisi Yayınları, 52.
- İçli, T. ve Özcan, N. (1992). Türkiye'de Ekoloji Suç İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1-2) , 27,52.
- İçli, T. ve Burcu, E. (1993). İnfomal Sosyal Kontrolün Sağlanması Ailelerin Gelir ve Eğitim Düzeylerinin Önemi: Ankara'da Uygulamaları Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1) , 43,56.
- İçli, T. ve Özcan, N. (1992). Türkiye'de Ekoloji Suç İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1-2), 27,52.
- Kızmaz, Z. (2003). Ekonomik Yapı ve Suç: Bazı Araştırma Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2) , 279,304.

- Kızmaz, Z. (2004). Öğrenim Düzeyi ve Suç: Suç-Okul İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 291,319.
- Mahmutoğlu, F. M. (2003). *Kredi Hukukundan Kaynaklanan Suç ve İdarî Suçlar*. Seçkin Yayınları, 17.
- Mavral, Ü. (2001). *Karapara Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye'ye Yansımaları*. Şafak Matbaacılık, 295.
- Memişoğlu, F. (2019). Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Göç Bağlamında İnsan Ticareti. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15 (30), 239,241.
- Özbek, V. Ö. (2020). *Ekonomi Ceza Hukuku Birinci Kitap-Genel Hükümler*. Seçkin, 30, 31.
- Özbek, V. Ö. (2010). Tefecilik Suçu. *Ceza Hukuku Dergisi*, 5 (14) ,31.
- Özcan, S. E. ve Şirin, F. Ö. (2021). Ekonomik Suçlar, Gelir ve İşsizliğin Mekânsal İlişkisi: 2014 Türkiye İncelemesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (4), 79,84.
- Özsemerci, K. (2002). *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*. Sayıştay Yayın İşleri, 81,83.
- Sutherland, E. H. (1983). *White Collar Crime*. Yale University Press, New Haven and London, 7.
- Tezcan, M., (1995). *Sosyolojiye Giriş-Temel Kavramlar*. Feryal Matbaası, 255,257.
- Parlar, A. (2011). *Türk Ceza Hukukunda Tefecilik ve İhale Sürecinde İşlenen Suçlar*. Bilge Yayınevi, 115.
- Tiryaki, T. ve Gürsoy, T. (2004). Ekonomik Suç Kavramı ve sigortacılık Suçlarının Bu Açıdan Değerlendirilmesi. *Sayıştay Dergisi*, 53,69.
- Tümer, T.. Suç Ekonomisi Teorileri ve Türkiye İçin Suçun Ekonomik Belirleyicileri. (<http://acikerisim.ktu.edu.tr/2019>)<<http://acikerisim.ktu.edu.tr/jspui/bitstream/123456789/2534/1/570966.pdf>>
20 Mayıs 2023

Examining The Relationship Between Cops' Stress Situations And Their Activities

Erdal KESGİN

TOKİ Şehit Levent Çetinkaya İlkokulu, MEB,
erdalkesgin@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9309-2183

Makale Başvuru Tarihi : 11.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 19.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: zenodo.10446003

Mohammad Ali TAWAKOLİ

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
mohammadtawakoli55@gmail.com
https://orcid.org/0009-0001-4017-1846

Semiha Aybala BULUT

80. Yıl Cumhuriyet İlkokulu, MEB,
aybala-bulut@hotmail.com
https://orcid.org/0009-0001-9400-7929

Adem ŞEKER

İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Muğla,
ademseker73@gmail.com
https://orcid.org/0009-0004-9865-3065

Abstract

Keywords:

Police organization,
Individual Performance,
Self-efficacy,
Stress, Organizational
behavior

The relationship between the stress experienced by police officers working in different police units in the line of duty and their performance was analyzed in terms of a number of variables. Using the descriptive survey method, the target population of the study was the Istanbul Police Headquarters. A total of 378 randomly selected police officers, supervisors and managers participated in the study. Of them, 119 were police managers of different ranks and 259 were police officers. In addition to the personal information questionnaire, the study data were obtained using two measurement instruments: Perceived Stress Scale and Multidimensional Behavioral Personality Scale. SPSS 27.0 program was used to analyze the obtained data. T-tests, Pearson's product-moment correlations, one-way analysis of variance (ANOVA), Tukey's multiple comparisons test, frequency and arithmetic mean data were used to analyze the obtained data. A survey of 139 female police officers and 239 male police officers concluded that female police officers have lower levels of stress perception and coping than male police officers. It was also confirmed that stress perception of police officers working more than 12 hours was higher than that of police officers working 8 hours. The analysis of the relationship between stress level and activity of police officers also showed that the higher the level of stress perception of the police officers who participated in the study, the lower their activity.

Polislerin Stres Durumları İle Eylemlilikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Özet

Anahtar Kelimeler:

Emniyet örgütü,
Bireysel eylemlilik,
Öz yeterlilik,
Stres,
Örgütsel davranış

Emniyet teşkilatında farklı birimlerde çalışan polislerin görevlerinden dolayı maruz kaldıkları stresin eylemlilikleri ile ilişkisi bazı değişkenler açısından incelenmiştir. Betimsel tarama yönteminin kullanıldığı araştırmanın evrenini İstanbul emniyet müdürlüğü oluşturmaktadır. Bu araştırmaya rastgele yöntemle seçilmiş olan memur, amir ve yönetici konumunda olan toplam 378 polis katılmıştır. Katılımcılardan 119 kişi çeşitli rütbelerde polis yöneticisi, 259 kişi ise polis memurudur. Araştırmanın verileri; kişisel bilgi formu dışında, algılanan stres ölçeği ve çok yönlü eylemli kişilik ölçeği olmak üzere iki ölçme aracı kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Elde

edilen verilerin çözümlenmesinde T-Testi, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu, Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi, Tukey Çoklu Karşılaştırma Testi, frekans ve aritmetik ortalaması verileri kullanılmıştır. Araştırmaya katılan 139 kadın ve 239 erkek polis üzerinde yapılan incelemede, kadın polislerin stres alguları ve stresle baş etme düzeyleri erkek polislerden daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışma saatleri 12 saat ve üzerinde olan polislerin stres algı düzeylerinin çalışma saatleri 8 saat olan polislere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca polislerin stres düzeyleri ile eylemlilikleri arasındaki ilişki durumu incelendiğinde, araştırmaya katılan polislerin stres algı düzeyinin yükselmesi polislerin düşük eylemlilik göstermesine neden olduğu belirlenmiştir

INTRODUCTION

It is well known that police officers, who are mandated by law to deal with criminals, are subjected to much more stress, both at work and at home, than employees in other occupational groups. It is not enough for police organizations to simply carry out the duties assigned to officers. In addition to fulfilling their assigned duties, leaders of police organizations today are looking for employees who are able to research, learn and apply what they have learned.

The development of the modern era and the differentiation of organizational and social requirements have initiated a process of rapid change in a competitive environment. These changes force organizations to have flexible structures that can respond quickly to them (Çerezci, 2019). While police organizations strive to respond to these changes, they also continue to struggle to deter and apprehend the ever-changing criminal behavior. In the current stage, the demands of society in addition to the expectations placed on officers by the organization create a stressful workload for police that is difficult to cope with. This pressure that a person feels on his or her emotions is defined as stress (Yamuç and Türker, 2015). Stress is a factor that negatively affects both individual and organizational success. Stress is defined as a psychological state that creates a negative pressure on an individual's communication with the environment and his or her own behavior, as well as threatens his or her physical and mental health (Aytaç et al., 2016). It is known that the concept of stress, defined by scientists as the cause of many diseases, is based on emotional states such as anxiety, tension, worry, anger and depression. As these definitions suggest, stress is a non-specific physical and mental reaction to events that a person perceives as signs of danger that threaten his or her health and peace of mind (Aytaç, 2017; Bilgen et al., 2018; Urhan, 2019; Guluzade, 2019).

Societal expectations, external political interference in the organization and police organization, as well as exhausting and disproportionate working conditions for police officers working in the organization, hinder the normalization of daily working hours and pave the way for negative effects on personnel. These conditions also negatively affect the subjectivity of police officers. Individual agency can be generally defined as a sense of responsibility. The concept of agency can also be described as an individual's ability to take responsibility for his or her life, to have control over making decisions that may affect his or her life, to have the belief that he or she is responsible for those decisions, to cope with life's challenges, and to have the confidence to continue moving in the direction of his or her chosen life path. Personal agency is a psychological concept that emerges from the integration of four psychological elements. These four psychological elements are self-efficacy, self-efficacy, life purpose, and locus of internal control (Cote, 1997; Cote and Levine, 2002; Schwartz, Cote and Arnett, 2005). According to Weber, understanding the reasons for something is very important and must be understood before action can be taken (Demirel, 2013). Therefore, striving for action consists of processes in which logical aspects such as understanding and thinking come to the fore (Yalçın, Alparlan and Şeker, 2021).

The stressors to which police officers are exposed at different stages of their career can be debilitating over time and can lead to reduced performance. When stress reaches unmanageable levels, the individual mentally and physically withdraws from society and the environment (Acar et al, 2012; Mpanya et al, 2022). Today, in order for police officers to be able to work peacefully, it is necessary to look for preventive measures to

minimize the stress they experience and relieve emotional tension. Being the most serious obstacle in their performance, stress is a problem that needs to be identified and addressed early. The purpose of this study was to investigate the relationship between stress experienced by police officers in their social life and their performance. As a result of the findings, the aim is to reduce the factors that negatively affect the stress of police officers. According to the aim and objective, it is intended to find answers to the following questions.

- a) Do stress and agency levels of police officers differ by gender and length of working day?
- b) What is the relationship between stress and levels of agency among police officers?

METHODOLOGY

The object of this study, which was conducted using a descriptive research model, is police officers working in the Istanbul Police. The sample of this study consisted of 378 people of different ranks, including 119 supervisors and 259 randomly selected police officers.

DATA COLLECTION TOOL

The "questionnaire survey" method was used to collect the data of the study. The data was collected using two measurement tools, except the "personal information form" which was created by the researcher and contains the personal data of the participant.

Perceived Stress Scale: Developed by Cohen, Kamarck & Mermelste in 1983, this scale was adapted into Turkish by Bilge, Ögce, Genç and Oran (2007). The Cronbach Alpha value for this scale was 0.81. The Cronbach Alpha value for this scale, which was again analyzed for reliability in the present study, was found to be 0.788.

The Multidimensional Scale of Activity Personality: MCAS, developed by Cote (1997) and adapted into Turkish by Atak (2010), consists of 15 items: three items measuring self-esteem, four measuring life goals, four measuring locus of internal control and four measuring self-efficacy. consists of four sub-factors. The coefficient (χ^2/sd) calculated by the second level confirmatory factor analysis was 3.87, indicating that the model fit the actual data (Atak, 2010).

FINDINGS

Tablo 1. Stress Perception Level according to demographic characteristics t-Test Analyses;

	Cinsiyet	N	X	SD	t	p
Perceived Stress	<u>Female</u>	<u>139</u>	<u>2,29</u>	<u>,684</u>	,207	,005*
	Male	239	2,08	,687		
Coping with Stress	<u>Female</u>	<u>139</u>	<u>3,49</u>	<u>,781</u>	4,261	,011*
	Male	239	3,53	,525		

*p<.05.

Analyzing the above table, it can be concluded that the obtained t-test value for gender variable in mean scores of stress perception was .207 (p>.05.) and t=4.2 (p<.05.) in levels of coping with stress. Significant

differences were found in the levels of stress perception and stress coping among the police officers in the study according to their gender status. Female police officers had lower levels of stress perception and stress coping than male police officers.

Tablo 2. Stress levels according to Daily Working Hours F (Anova) test results

		Sum of Squares	sd	Within Groups	F	p
Perceived Stress	Between Groups	3,265	3	1,088	2,302	,047*
	Within Groups	176,834	374	,473		
	Total	180,099	377			
Coping with Stress	Between Groups	5,525	3	1,842	4,728	,003*
	Within Groups	145,662	374	,389		
	Total	151,187	377			

*p<.05.

The anova value for measuring perceived stress as a function of participants' workday length was calculated as F=2.302, p<.05. The level of perceived stress of police officers who participated in the study as a function of workday length showed significant differences.

Tablo 3. Perceived Stress Score Averages according to Daily Working Hours

Descriptives	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean	
					Lower Bound	Upper Bound
8 hours	22	2,1873	,68326	,14567	2,2243	2,8302
10 hours	47	2,1957	,68460	,09986	1,9947	2,3968
12 hours	209	2,5222	,73223	,05065	2,0523	2,2520
No Time Limit	100	2,1100	,58560	,05856	1,9938	2,2262
Total	378	2,1683	,69117	,03555	2,0984	2,2382

After analyzing the post hoc data for group differences, it was concluded that the level of perceived stress of police officers working more than 12 hours is higher than other groups. The F (anova) value for cognitive level of coping stress was calculated as $F=2.302$, $p<.05$. The results indicate that there are significant differences in the level of coping stress among police officers depending on their length of service.

Tablo 4. Average Stress Coping Scores according to Daily Working Hours

Descriptives		95% Confidence Interval				
Working Hours	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	for Mean	
					Lower Bound	Upper Bound
8 hours	22	3,8636	,77432	,16508	3,5203	4,2069
10 hours	47	3,7305	,50427	,07356	3,5824	3,8786
12 hours	209	3,4545	,66681	,04612	3,3636	3,5455
No Time Limit	100	3,5333	,54019	,05402	3,4261	3,6405
Total	378	3,5335	,63327	,03257	3,4695	3,5976

Subsequent analysis of the data revealed differences between the groups, and it appeared that police officers who were on duty for eight hours had higher levels of stress coping.

Tablo 5. Activity Level t-Test Analysis according to demographic characteristics;

	Gender	N	X	SD	t	p
Activity (General)	Female	139	3,38	,440	1,226	,143
	Male	239	3,44	,393		
Self-Respect	Female	139	3,45	,490	1,977	,236
	Male	239	3,51	,450		
Purpose of Life	Female	139	2,28	,507	1,077	,026*
	Male	239	2,40	,487		
Internal Audit Focus	Female	139	3,38	,584	,250	,684
	Male	239	3,35	,594		
Self-Efficacy	Female	139	3,46	,673	,870	,018*
	Male	239	3,62	,614		

*p<.05.

Analyzing the above table, it can be concluded that the t-test value for the mean score of the level of agency on gender variable was 1.226, $p>.05$. This result indicates that there is no significant difference in the levels of agency according to gender. When examining the sub-dimensions of agency, the t-test value for self-esteem was $t=1.977$, $p>.05$, and the t-test value for the internal control field was 1.250, $p>.05$, indicating that there were no significant differences by gender for both dimensions. Due to the gender of the participants, the t-test value for life purpose was 1.077, $p [0].05$, and it was determined that the differences by gender were not significant. The t-test value for perceived level of self-efficacy was 1.870, $p<.05$, and was determined to be significantly different. Thus, it was concluded that male police officers have higher level of self-efficacy than female police officers.

Tablo 6. Activity and its sub-dimensions according to Daily Working Hours F (ANOVA) test

		Sum of Squares	SD	Within Groups	F	p
Activity (General)	Between Groups	6,927	3	2,309	15,162	,001*
	Within Groups	56,959	374	,152		
	Total	63,886	377			
Self-Respect	Between Groups	1,965	3	,655	3,068	,028*
	Within Groups	79,850	374	,214		
	Total	81,815	377			
Purpose of Life	Between Groups	4,480	3	1,493	6,443	,001*
	Within Groups	86,689	374	,232		
	Total	91,169	377			
Internal Audit Focus	Between Groups	9,350	3	3,117	9,564	,001*
	Within Groups	121,878	374	,326		
	Total	131,228	377			
Self-Efficacy	Between Groups	22,334	3	7,445	21,025	,001*
	Within Groups	132,433	374	,354		
	Total	154,767	377			

*p<.05.

Analyzing the above table, the F value for the proactivity level of the participants calculated as a function of working hours was ($F=15.162$ $p<.05$). The level of proactivity of police officers as a function of working hours showed a significant difference. Analyzing the data of Table 7, we can conclude that the level of proactivity of police officers whose working time is not limited is higher than that of other groups of police officers.

F-value of self-esteem ($F=3.068$ $p<.05$), F-value of purpose in life ($F=6.443$ $p<.05$), F-value of locus of internal control ($F=6.443$ $p<.05$) and F-value of self-efficacy ($F=21.025$ $p<.05$) were calculated for daily working hours of police officers participating in the study. Analysis of the mean data in Table 7 shows that the perceived levels of self-esteem, purpose in life, locus of internal control and self-efficacy are higher in police officers who work 8 hours per day. It was also found that the levels of self-esteem, life purpose, locus of internal control and self-efficacy are lower in police officers who work more than 12 hours a day.

Tablo 7. Average Scores of Activity and sub-dimensions according to Daily Working Hours

95% Confidence Interval for Mean						
Activity	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	Lower Bound	Upper Bound
8 hours	22	3,1364	,19132	,04079	3,0515	3,2212
10 hours	47	3,1418	,56254	,08205	2,9767	3,3070
12 hours	209	3,4772	,34511	,02387	3,4301	3,5243
No Time Limit						
	100	3,5120	,41269	,04127	3,4301	3,5939
Self-Respect						
8 hours	22	3,5550	,39397	,02725	3,5013	3,6087
10 hours	47	3,4091	,45926	,09791	3,2055	3,6127
12 hours	209	3,3688	,72975	,10644	3,1545	3,5831
No Time Limit	100	3,4400	,43392	,04339	3,3539	3,5261
Purpose of Life						
8 hours	22	2,4067	,48564	,03359	2,3405	2,4729
10 hours	47	2,2979	,49902	,07279	2,1514	2,4444
12 hours	209	1,9432	,26650	,05682	1,8250	2,0613
No Time Limit	100	2,3750	,49937	,04994	2,2759	2,4741

Internal Audit Focus						
8 hours	22	3,5925	,46690	,04669	3,4999	3,6851
10 hours	47	3,1596	,67047	,09780	2,9627	3,3564
12 hours	209	3,0682	,51859	,11056	2,8383	3,2981
No Time Limit	100	3,3301	,59634	,04125	3,2488	3,4115
Self-Efficacy						
8 hours	22	3,7850	,63764	,06376	3,6585	3,9115
10 hours	47	3,1364	,29608	,06312	3,0051	3,2676
12 hours	209	3,0479	,83347	,12157	2,8032	3,2926
No Time Limit	100	3,6304	,52981	,03665	3,5581	3,7026

Tablo 8. The relationship between the perception levels of Stress (Perceived Stress, Coping with Stress), Burnout (Emotional exhaustion, Decensitization, Lack of Personal Achievement), correlation results

		1	2	3	4	5	6
1	Pearson						
Perceived Stress	<u>Correlation</u>						
	Sig. (2-tailed)						
2	Pearson	-					
Coping with Stress	Correlation	,190**					
	Sig. (2-tailed)	,000					
3	Pearson	-	,009				
Self-Respect	Correlation	,138**					
	Sig. (2-tailed)	,007	,857				
4	Pearson	-,036	,411**	,143**			
Purpose of Life	<u>Correlation</u>						
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,005			
5	Pearson	-	,126*	,022	,091		
Internal Audit	Correlation						

Focus		,315**				
	Sig. (2-tailed)	,000	,014	,673	,077	
6	Pearson	-	-	,282**	,226**	,336**
Self-Efficacy	Correlation	,381**	,180**			
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Analyzing the above table and looking at the results of the correlations between perceived stress and sub-dimensions of agency for the police officers who participated in the study, no relationship was found between coping stress and self-efficacy ($r = .009$ $p < .857$) or between self-efficacy and internal place of control ($r = .022$ $p < .673$).

Table 8 shows that the results of correlation analysis are negatively significant;

In the dimension of perceived stress, perceived stress and coping stress ($r = -.190$ $p < .000$), perceived stress and (agency) self-esteem ($r = -.138$ $p < .007$), perceived stress and (agency) life purpose ($r = -.036$ $p < .491$), perceived stress and (agency) internal position of control ($r = -.315$ $p < .000$), as the level of perceived stress decreased in the negative and significant direction, the level of perceived (agency) internal position of control increased. Internal control position ($r = -.315$ $p < .000$), as participants' perceived stress level decreased in a negative and meaningful direction, the level of perceived internal control (agency) position increased. Perceived stress (agency) and self-efficacy ($r = -.381$ $p < .000$) Perceived self-efficacy levels (agency) increased as perceived stress levels decreased in the negative significant direction.

Table 8 shows that the results of correlation analysis are positive and significant;

Coping with stress (activity) with the purpose of life ($r = .411$ $p < .000$), internal control focus with coping with stress ($r = .126$ $p < .014$), coping with stress (activity) and self-efficacy ($r = .180$ $p < .000$), the purpose of life with self-respect ($r = .143$ $p > .005$), self-esteem and self-efficacy ($r = .282$ $p > .005$), the focus of internal control with the purpose of life ($r = .091$ $p > .077$), the focus of internal control with the purpose of life ($r = .226$ $p > .000$), self-efficacy with an internal audit focus ($R = .336$ $p > .000$) there is a positive correlation between Dec. 000 and dec.000.000).

In the stress sub-dimension, when the perceived level of coping with stress increases, the perceived level of life purpose, locus of internal control, and self-efficacy increase positively in the direction of the subjectivity sub-dimension. In the behavioral sub-dimension, as the perceived level of self-efficacy increases, the perceived level of life purpose and self-efficacy increase in the positive and significant direction to the same extent. In addition, as the perceived level of locus of internal control in the subjectivity dimension increases, the perceived level of self-efficacy also increases.

As a result, the perceived level of stress decreased in a negative and meaningful direction and the perceived level of agency increased in the police officers who participated in the study. In other words, an increase in perceived stress level leads to a decrease in the level of agency in police officers.

DISCUSSION AND CONCLUSION

Studies have concluded that female police officers have higher stress perception than male police officers (Martin 2005; Sökmen 2005; Özkan and Özdevecioğlu, 2013), emphasize that stress perception among police officers varies by gender. The reasons for these differences in favor of women are gender roles and the fact that most female police officers are assigned to administrative services. The heavy working conditions inherent in the police profession are also seen as another reason. These findings are consistent with the survey results.

There are significant differences in the dimension of coping with stress. When the arithmetic mean of the data was examined, it was concluded that the perception of coping with stress of female police officers was lower than that of male police officers. Eraslan (2015) examined the personality traits and stress coping styles of university students studying in sports faculties according to various variables. It was determined that students' coping styles with stress differed significantly according to gender and the findings showed that male students exhibited more submissive behaviors in coping with stress than female students. This result is consistent with the research findings.

Regarding working hours, it was concluded that the perceived stress level of police officers working more than 12 hours was higher than other groups. It was evaluated that police officers who work eight hours a day are advantageous in coping with stress. Ilgen (2017), in his study titled "The Effect of Police Motivation on Police-Public Relations: Malatya-Doğanyol Case", the most common complaint of police officers is that their working hours are irregular, additional duties are usually permanent and the 12 hours/12 hours working regime sometimes lasts for several months. All these irregularities have been shown to increase the stress levels of police officers and reduce their motivation and willingness to work Buker and Wiecko, 2007; Sever and Cinoğlu, 2010; Gül, 2011; Kula, 2011 concluded that people who work about 12 hours a day have worse health conditions and their perceptions of stress and depression increase dangerously.

No significant difference was found in the perceived autonomy, self-esteem and internal locus of control levels among the police officers participating in the study according to gender. It was concluded that the perceived life purpose levels of female police officers were higher than male police officers. In the self-efficacy dimension, male police officers were found to be higher than female police officers. Similarly, the ego resilience findings of Mpanya et al. (2022) revealed that men's resilience skills were higher than women's; Pişkin (2005) examined 'self-esteem' in his study and concluded that there was no gender difference in students' home and family self-esteem and academic self-esteem levels. These findings are in line with our study.

When the working hours of police officers were evaluated in terms of their perceived levels of independence, it was observed that those who worked eight hours a day had higher levels of self-esteem, life purpose, internal locus of control and self-efficacy. Police officers who worked more than 12 hours a day had lower levels of self-esteem, life purpose, internal locus of control and self-efficacy. In addition, it was concluded that police officers working outside of working hours had higher perceptions of the organization.

When the data obtained were analyzed in terms of stress and perceived level of agency, it was concluded that the level of stress perceived by the police officers participating in the study showed a negative and significant decrease, while the level of agency showed a positive increase. This negative and significant relationship between stress level and agency perception level increases the agency perception level positively. In other words, an increase in the level of stress perception results in a lower level of agency among police officers.

Considering the findings that the working environment of the police, especially the working hours, deteriorates the psychological health of the personnel, it is necessary to improve the working conditions and working hours. First of all, the peace of mind of individual police officers is a prerequisite for ensuring the peace and security of the public. It is a fact that more serious organizational measures to provide psychological support for police officers to overcome the problems they face and overcome in their profession would have a positive impact.

KAYNAKÇA

Acar, N., Şeker, M., Bayram, A., Acar, T. (2012). *The effect of internal marketing on the performance of employee and the mediating role of organizational commitment Athens Institute for Education and Research, Athens, ATINER's Conference Paper Series; BUS2012-0215*

Atak, H. (2010). Yetişkinliğe Geçişte Kimlik Biçimlenmesi ve Eylemlilik: Bireyleşme Sürecinde İki Gelişimsel Kaynak. *Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.*

Aytaç, S. (2017). Stres Kaynakları ve Stresin Psikolojik Semptomlarının Öfke Kontrolü ile ilişkisi, Polis Memurları Üzerine Bir Araştırma, Uludağ Üniversitesi İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Aytaç, S., Akalp, G., Gökçe, A. (2016). İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlarının İşe Bağlı Stres ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(5), 1207-1225.

Bilgen, I., Yasar, H., Seker, M. & Buyuksivaslioglu, N.M. (2018). Examination of the effects of some variables in internal control and organizational stress management via multiple regression on perception of risk and uncertainty. *Journal of Human Sciences*, 15(1), 155-162.

Buker, H. and Wiecko, F. (2007). Are causes of police stress global: Testing the effects of common police stressors on the Turkish National Police, *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*, 30(2), 291-309.

Çerezci, Ç. (2019). Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları İle Değişime Direnç Düzeyleri Arasındaki İlişki, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.*

Cote, J. E. (1997). An empirical test of the identity capital model. *Journal of Adolescence*, 20,421437

Côté, J. E., & Levine, C. G. (2002). Identity formation, agency, and culture: *A social psychological synthesis. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.*

Demirel, D. (2013). Max Weber'in Sosyoloji Kuramı. *International Periodical for The Languages*, 8 (12)361-369.

Eraslan, M. (2015). Spor Bölümlerinde Öğrenim Gören Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri ve Stresle Başa Çıkma Stillerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *MAEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 65-82.

Genç R. E., Oran N.T., Bilge A., F Ögçe. (2009). Algılanan Stres Ölçeği (ASÖ)'nin Türkçe Versiyonunun Psikometrik Uygunluğu, *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2(25), 61-72.

Gül Z, Delice M. (2011). Police Job Stress and Stress Reduction/Coping Programs: The Effects on The Relationship with Spouses. *Polis Bilimleri Dergisi*, 13(3), 19-38.

Gül, H. (2007). İş Stresi, Örgütsel Sağlık ve Performans Arasındaki İlişkiler: Bir Alan Araştırması, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2, 318-332.

- Guluzade, A. (2019). Sağlık Çalışanlarında İş Stresi ile Tükenmişlik İlişkisinin İncelenmesi: Ankara'da Bir Üniversite Hastanesi Örneği, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.*
- İlgen, N. (2017). Polisin Motivasyonunun Polis Halk İlişkilerine Etkisi: Malatya Doğan Yol Örneği, *Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş.*
- Kula, S. (2011). Occupational Stress and Work-Related Wellbeing of Turkish National Police(Tnp) Members, PhD thesis, *at the University of Central Florida Orlando, Florida,*
- Martin, R. C., Dahlen, E. R. (2005). Cognitive Emotion Regulation in the Prediction of Depression, Anxiety, Stress, and Anger. *Personality and Individual Differences, 39(7),1249-1260.*
- Mpanya, J. M., Mukendi, A. K., Seker, M. & Turhan, T. (2022). Examination of ego resilience. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 123-130.*
- Özkan A.·Ozdevecioglu M. (2013). The effects of occupational stress on burnout and life satisfaction: a study in accountants, *Quality and Quantity Journal, 47, 2785–2798*
- Pişkin, M. (2005). Okulda Akran Zorbalığı. Ankara Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Özel Eğitim Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Bölümü “Okullarda Şiddet” Paneli, Ankara.
- Schwartz S.J., Cote J.E. & Arnett J.J. (2005). Identity and agency in emerging adulthood: Twodevelopmental routes in the individualization process. *Youth ve Society; 37(2), 201- 229.*
- Sever, M. ve Cinoglu H. (2010). Amerikan Polisinde İş Stresinden Kaynaklanan Aile içi Şiddet Olaylarının Sosyolojik ve İstatistiksel Analizi, *Polis Bilimleri Dergisi, 12(1), 125-146.*
- Sökmen, A. (2005). Konaklama İşletmelerinin Yöneticilerinin Stres Nedenlerinin Belirlenmesinde Cinsiyet Faktörü: Adana'da Ampirik Bir Araştırma, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Güz, 1, 1- 27*
- Urhan, S. (2019). Adliyede Çalışan Personelin İş Stresi, Tükenmişlik ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.*
- Wallece, R.A. ve Wolf, A. 2012). Çağdaş Sosyoloji Kuramları. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yalçın, İ, Alparslan, A. & Şeker, M. (2021). *Investigation of The Effect of The Organizational Culture Perception and Job Satisfaction Levels of Healthcare Personnel Working in Covid-19 Intensive Care on Job Stress During the Pandemic Proces.* Ed. Hamza Şimşek, Marcel Mečiar. The Social and Economic Impact of Covid–19: Rapid Transformation of the 21st Century Society, IJOPEC Publication Limited, London.
- Yamuç, V.A., Türker, D. (2015). Örgütsel Stres Kaynaklarının Analizi: Bir Üretim İşletmesinde Kadın ve Erkek Çalışanlar Üzerine İnceleme, *Yönetim Bilimleri Dergisi, 13(25), 389-423.*

The Effect of Dimensions of Emotional Intelligence on Social Skills and Child Depression

Aslan ÖZSOY

Dr. Uzm. Öğretmen, Bursa MEB,
aslanozsoy92@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5546-8976

Makale Başvuru Tarihi : 13.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 19.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10446045

Ela MELENDİ

Öğrenci, Eğitim Fakültesi, Erciyes Üniversitesi,
basma.malandi1988@gmail.com
https://orcid.org/0009-0000-1389-7847

Necmettin ŞEKER

Bilim Uzmanı, Öğretmen, Kırşehir MEB,
sekerneccmettin@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-2940-1118

Abstract

Keywords:

Emotional intelligence,
Social skills,
Child depression,
Psychology,
School management,

Children, who are our future, face with some problems both at school environment and in their social lives. These problems can cause children to experience stress to some extent. Social skill problems were observed in the presence of stress. Emotional intelligence is the best indicator of how children communicate with their environment and people in their surroundings. Examination of the interaction between the sub-dimensions of emotional intelligence, social skills, and child depression using multiple regression provides sufficient information about the basic features of the problem. In the research conducted for this purpose, "Matson Social Skills Assessment Inventory for Children" (1983) was used to measure the level of social skills, "Emotional Intelligence Scale for Children" developed by Küçükkaragöz and Kocabaş (2012) to determine the emotional intelligence levels of primary school students, and "Emotional Intelligence Scale for Children" to measure the depression levels of children. "Beck Depression Scale for Children" adapted by Öymen (1990) was used children depression. The analysis suggests that empathy, managing emotions, emotional awareness, and motivation subdimensions of emotional intelligence affect both the level of social skills and child depression. It has also been shown that if a child's behavior in the course of development is evaluated as positive and supported by some indirect or direct reinforcements, this will become its personality; thus, educational and administrative arrangements should be made at schools to support this process.

Duygusal Zekâ Boyutlarının Sosyal Beceriler ve Çocukluk Depresyonu Üzerindeki Etkisi

Özet

Anahtar Kelimeler:

Duygusal zekâ,
Sosyal beceriler,
Çocuk depresyonu,
Psikoloji,
Okul yönetimi,

Geleceğimiz olan çocuklar okulda ve sosyal hayatta birçok sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar çocuklarda strese neden olmaktadır. Stres olduğunda ise sosyal becerilerde sorunlar yaşanmaktadır. Duygusal zekâ, çocukların çevreleriyle ve insanlarla nasıl iletişim kurduklarının en iyi göstergesidir. Duygusal zekanın alt boyutları, sosyal beceriler ve çocukluk depresyonu arasındaki etkileşimi incelemek için çoklu regresyonun kullanılması, sorunun altında yatan özellikler hakkında yeterli bilgi sağlar. Bu amaçla sosyal beceri düzeyini ölçmek için Matson Çocuklar İçin Sosyal Beceri Değerlendirme Envanteri (1983), çocuklarda depresyon düzeyini ölçmek için Küçükkaragöz anketi ve Kocabaş (2012) tarafından geliştirilen Çocuklar İçin Duygusal Zekâ Ölçeği gibi çalışmalar yapılmıştır. Öymen (1990) tarafından uyarlanan "Çocuklar için Beck Depresyon Ölçeği" de çocuklarda depresyon düzeyini belirlemek için kullanılmıştır. Analiz, duygusal zekanın alt boyutlarının- empati, duygu yönetimi, duyguları tanıma ve

motivasyon- çocuklarda hem sosyal becerileri hem de depresyon düzeylerini etkilediğini göstermiştir. Ayrıca, bir çocuğun gelişimsel davranışı olumlu olarak değerlendirilir ve dolaylı ya da doğrudan pekiştirme ile güçlendirilirse, bu davranışın çocuğun kimliği haline geldiği gösterilmiştir.

INTRODUCTION

It is necessary to focus on education system development studies that will improve the level of social intelligence, as well as education programs based on abstract intelligence and mechanical intelligence to improve primary school students' social skills. Thus, the aim of education, which is to raise people who have completed their personal development stages on time and will benefit themselves, the society in which they live, and the development of humanity, will be achieved.

An education system and a social system that cannot offer a balanced development opportunity between abstract intelligence, mechanical intelligence, and social intelligence will constitute a part of the problems in other scientific fields, especially in the fields of educational sciences, psychology, and sociology.

Emotional intelligence has emerged as a concept that attempts to address human psychological and social aspects. The concept of emotional intelligence touches on important issues in understanding and recognizing one's self. It is necessary for people to be able to define their emotional state on their own in terms of self-management. A person who can correctly define and manage himself or herself will contribute to himself or her environment at a high level. A person must encounter different problem processes throughout their life and be able to produce new and different solutions to the problems they encounter. Each individual should have a goal. When setting goals, people should be able to set realistic goals that are beneficial to themselves, the environment, and to humanity. The emotional intelligence of people who cannot set correct and successful goals for themselves, the environment, and the future of humanity has not been sufficiently developed. A person should not forget that he is not alone and always interacts with other people. The social environment includes family, neighborhood, friendships, work environment, school environment, city, country, and all the people living in the world. In such a wide social context, people should be able to express themselves and correctly understand universal values. In interpersonal relationships, people need to be able to express themselves correctly to other people and reach the capacity to understand other people and different environments correctly by placing themselves in other people's shoes. Humans require many skills for survival. While some skills are innate to humans, others can be developed later. In terms of the Educational Sciences, planned studies should be conducted to improve people's skills.

Social skills should aim to bring the social characteristics of a person to a higher level by supporting them through educational processes. By identifying social deficiencies in students, practices aimed at gaining more advanced social skills should be emphasized through education. It will be meaningful to develop social skills that consider the individual differences of students.

Primary school children may experience difficulties in describing and expressing the problems they face. The main reason for the difficulty in defining and expressing problems is that they have not encountered a problem similar to the problem that children have until that day. Therefore, children find it difficult to define and express their problems. During this period, the support of families and teachers is important in the process of defining and expressing the problems children face. Correct diagnosis and expression are the most important processes that can be performed in a process leading to a solution. Depression in childhood may manifest itself with symptoms such as introversion, pain of unknown origin, internet and game addiction, substance abuse, aggression, and decreased academic success. Long-term observations of families and teachers are important to diagnose depression in children. Parents and teachers should approach children's repetitive and persistent expressions carefully.

Emotional Intelligence

Although the concept of emotional intelligence is referred to as the abbreviation (EI) of the words emotional intelligence in English, the most commonly used area in the literature is Emotional Quotient (EQ), which is widely accepted as the equivalent of IQ in emotional intelligence (Akmal Rohaizad et al., 2021). Emotional intelligence is the spiritual aspect of a human being that must be explained. This is a way to reveal the characteristics of spirituality. Emotional intelligence is the awareness of what it offers to itself and its environment in a way that can be observed by other people (Seker et al., 2013).

In the definition of emotional intelligence, it is possible to discuss a level that is revealed in an emotional sense. When we consider this aspect, emotional intelligence has some features that make an individual different from other individuals and create a level difference between them. A person who sets goals for himself first dreams and takes care of his/her personal characteristics. Finally, he took steps to achieve his goal. People who act by knowing their own emotional characteristics and the emotional characteristics of those they encounter have high social skill levels. It is important for people who interact with the environment to be able to take action against the unfair and negative attitudes they see around them and to act together in the right manner. In this way, people with high social skills do not compromise on their own personality or what they know right, while they have characteristics that take the positive values they see in the environment and contribute positively to their own development and the development of their environment (Yalcin et al., 2014).

According to Goleman (2001), emotional intelligence means making good decisions by being aware of emotions, being able to overcome distressing events, and keeping impulses under control. In other words, it means being able to cope with a sad mood and to control impulses. In the simplest terms, emotional intelligence is the rational use of emotions. Emotional intelligence is related to an individual's understanding of themselves and others, in terms of establishing healthier relationships with other people and being in harmony with his environment. Therefore, it shapes an individual's relationship with the world, based on common sense. First, an individual who recognizes and understands his/her own emotions will be more competent in understanding the emotions of the people around him and develop empathy with them; thus, his/her interaction with his/her environment will develop in a positive way. In other words, emotional intelligence is closely related to happiness and compatibility with the world (Goleman, 2005). Primary school-aged children also have the opportunity to develop emotional intelligence. Parents, teachers, friends, and the environment affect the development of emotional intelligence in childhood. The period in which emotional intelligence develops the most through interaction with the external environment is childhood. People who effectively manage their emotions by combining their emotions with cognitive intelligence and other environmental factors, rather than being governed by their emotions, also have high social skill levels. People who have a common sense, know themselves and their environment, can be empathetic, have universal values, and have a sense of "we" have more social skills (Oranes, 2015).

Social Skill

These are behaviors that allow communication through positive reactions by preventing negative feedback from the people they interact with, have a specific goal, and can be accepted and learned by society. These behaviors include cognitive and affective elements (Salavera and Usán 2021).

Since Thorndike (1920), researchers have continued to specify social skills within various intelligence domains. Goleman (2001) discussed emotional intelligence and Gardner (1993) discussed social skills within the concept of multiple intelligences.

It is an important process that enables individuals to distance themselves from the family environment at the first and systematic level and develop their social skills opportunities, which constitutes the main beginning of their own socialization processes. Children in the age of primary education begin the process of systematically developing their social skills as soon as they have formal education opportunities. The new and high-level social skills that a child gains at school make the child more successful in the family and social environment. Social skills gained at school during the primary education period should be activated to move away from the family environment and to define and make sense of the environment and the world (Vila et al., 2021).

Schools, classrooms, teachers, and students had a significant effect on children's acquisition of social skills in primary education. The social circle of children growing up in the family circle began to increase from the moment they started school. The social skills that primary school children acquire contribute to the development of their ability to cope with many educational, psychological, and social situations in the future. This process is extremely important for gaining children's social skills.

In the preschool period, the family plays a leading role in the child's personal development and processes of learning to control and react to their own feelings, thoughts, and behaviors in the family environment. In the developmental process of a child entering the primary education period, the acquisition of social skills in social environments and their expressions in social environments are acquired by children. Primary school-aged children learn to control themselves in every sense during this period (Wolter et al., 2015).

Social skills also encompass a child's behavior towards other children. Such behaviors, such as being able to build good relationships, respecting the rights and feelings of others, and considering group norms for appropriate social behavior, also help children obtain what they want (Beelmann and Lösel, 2021).

The development of empathy in the social sense, communication with friends, learning new games, obeying group rules, setting new goals created by the group, experiencing the feeling of winning or losing in the game process, getting rid of the personal sense of self and reaching the sense of "we" that includes others are the benefits of social skill processes for the child.

During the social development process, children are exposed to school rules. School rules have different characteristics from the first social development period, in which family is the main factor covering the preschool period. School-age socialization has more regular features. Elementary school children must comply with the rules or semi-rule structures that exist in schools. This will help children achieve academic success. Otherwise, children with adverse family conditions who have not developed personal rules will either have no academic success or a low level of academic success if they do not adopt the rules of the school environment or show low compliance. The academic success gained during the school process also led to social success. In this respect, education gained in the primary education period becomes much more valuable for primary school children to gain and develop their basic academic and social life skills and achieve higher success.

Parents and teachers were the most important contributors to children's upbringing. Parents and teachers should focus on their children's relationships with their friends. It should not be forgotten that there may be students who exhibit negative behaviors, and students who are known to exhibit positive behaviors may also occasionally exhibit negative behaviors towards each other. Therefore, children's physical, emotional, and cognitive development should be evaluated as a whole. Friend attitudes and behaviors that may harm a child's developmental integrity should be prevented. Students who show negative behavior should be informed that this is wrong, and new opportunities should be created to reveal the truth. Behavioral training should be provided to students who are exposed to incorrect friendship attitudes and behaviors, including how they should protect themselves. It is necessary to focus on studies that will improve communication and

cooperation between friends and children who have reached the primary school age. In this way, children with developed social skills will be on the way to be successful in their future lives (Wolter et al., 2015).

Depression in Children

The word depression, which derives from the Latin root 'depressus,' has meanings such as "to make sluggish, dull, sad, exhausted, pressing down." The Turkish equivalent of depression is psychological depression or breakdown. According to Köknel (2005), depression is a symptom of many mental and physical disorders. As a psychological state, depression can occur as a part of life, sometimes for no apparent reason and sometimes due to ordinary obstacles. In sum, depression includes all social, mental, and physical complaints and symptoms that are rooted in increased emotional states due to grief. As a psychological disorder, depression can be expressed as a syndrome with certain duration, limits, and criteria. In every sense in which the word depression is used, the main finding is the emotional state caused by increased affect due to grief. An individual feels the aforementioned emotional state and associates it with their personal life. Thus, he was thrown into a new life.

Children who grow up in healthy and suitable environmental conditions can easily overcome problems that may arise in other developmental stages. People who are successful in old age also come from a healthy social environment during their past childhood. Individuals who do not have a suitable physical environment during childhood, have an unhealthy diet, have problems with accommodation, and whose families are unrelated experience great problems in the course of their development. When we consider factors such as unsuitable school conditions, incorrect teacher behaviors, failures in peer relations, and inadequacies of the education system in primary school, the disruptions experienced in these elements leave deep traces in the course of the child's development. Problems that exceed the child's social skill level can affect the child's emotional state and lead to depression. Children with high social skills can recover from depression more easily. Symptoms of depression affect the psychological state of children. This lowers children's cognitive and physical levels. This reduces the social success of human relationships. In such cases, the emotional resistance is reduced. Children who have developed social skills can easily overcome problems that may cause depression in the future by overcoming problems that may occur in childhood. Children who cannot cope with situations that affect their personal lives are caught in depression if they cannot overcome feelings such as sadness, distress, and demoralization. To prevent depression, health, nutrition, and physical and environmental conditions must be improved. Parents, teachers, and close friends around the child should be involved in ways that support the social skill level in social environmental conditions (Berneraz et al., 2019).

When family structures play a role in a child's depression and are emphasized, two types of family relationship situations emerge. In the first family structure, a child with depressive symptoms is viewed as an individual who engages in undesirable behaviors by everyone in the family. When we examine the second family structure, the child showing depressive symptoms is drawn into a pathological relationship with the parent, who exhibits problematic behaviors, thus preventing them from becoming independent from their parents (Strauß et al., 2021).

Primary school children require family attention. Family structure is an important aspect of a child's development. In some cases, children are predisposed to depression at birth. The family's failure to understand the child's mental state, resulting in pressure, violence, deprivation, and punishment, makes the child vulnerable to depression. In some cases, conditions that cause depression in children develop outside of the child. Factors such as inadequacy of the mother and father, separation of the mother and father, physical conditions, indifference arising from teachers, and peer pressure can be considered examples of sources of depression that exist outside the child. Support from family, teachers, and friends is important to prevent

child-induced depression. If there are family problems other than those of the child, support from friends, teachers, relatives, neighbors, and institutions working in the field of social services can be provided.

Childhood depression has been examined in different ways, such as in play- and school-age depression. The reason for this difference is that the causes, symptoms, and treatments of depression observed in these two periods were different. (Kaplan and Sadock, 1988). At play-age, the child's personal and social development passes within the family. During this period, it is important to work with the children, siblings, and parents. Problems in the family or those arising from the child are easier to overcome through family unity and solidarity. Along with family, teachers and friends join the children's environment at school. In this case, it is easier to overcome problems with the support of families, teachers, and students.

While the cause of depression experienced in the play-age period is based on maternal deprivation and indifferent parental attitudes, it is thought that the reasons for depression experienced in the school-age period are negative parental attitudes, failure in social relations, and feelings of helplessness (Ryder, 1995). The family is the foundation of society. The family is the foundation of a child's development. Children who grow up in values with a solid family structure are strong, moral, virtuous, and successful. Many factors, such as character development, moral value judgments, understanding of virtue, and achievement levels of children coming from an environment with weak family values, are adversely affected by this situation. Children with adverse family backgrounds are more susceptible to depression in adulthood and childhood.

When transitioning from play age to school age, the child may have difficulty coping with the problems he encounters for the first time and may not see the necessary help from his environment. A depressed school-age child is observed by his relatives and teachers as a child who has constant behavioral problems and is considered unsuccessful at school. During this period, the child attempted to explain his mental distress and physical complaints. Therefore, considering mental retardation, learning difficulties, anxiety, and conduct disorders in the differential diagnosis, attention should be paid to the diagnosis of depression after the symptoms are specific to each disorder (Şenol et al., 1996).

When a child reaches primary school age, they may encounter different problems. Having different problems also requires differentiation of problem-solving skills. At the point of producing solutions, especially in the first period of primary education, behaviors such as school phobia, adaptation to teachers and friends, reluctance to attend school, teachers, friends, and sometimes aggression can be observed. At primary school age, children may show symptoms of emotional state disorders and depression based on abdominal, heart, eye, ear, headache, and cramps in the body, which are not based on physiological reasons. Most of these problems can easily be overcome with the attention of parents and teachers. Most symptoms included minor social and emotional difficulties. Apart from long-term and large-scale social and emotional events, such problems can be easily prevented by reassuring behaviors based on love and respect. In addition, separation anxiety disorder, neglect and abuse of the child, adjustment disorders, divorce of parents, loss of a close family member, infections caused by organic causes, neurological and endocrine disorders, and psychiatric symptoms due to drugs should be considered (Özatalay, 1995). In light of this information, it is clear that separate criteria are not used to detect childhood depressive symptoms, even if the situations that may cause depression in children are based on different reasons. For this reason, the depressive symptoms seen in adults are also accepted as valid for children (APA, 1994). It would be appropriate for families, teachers, guidance counselors, and child psychiatrists to conduct cooperative studies on depression that may occur in childhood.

When child and adult depression are examined together, it is observed that the depressive phase experienced in childhood is single or few in number, and the depressive phase experienced in childhood may increase in parallel with age (Özatalay 1995). Considering this information, it should not be overlooked that the diagnosis of depression in a child with depressive symptoms can be misleading in the short term (Kashani

and Sherman, 1988). The symptoms of depression can occur at any age. This situation arises in the presence of problems that exceed social-cognitive levels. The social cognitive level in childhood is lower than in adulthood. Children should be supported in solving problems they encounter. Therefore, the children should not be left alone. In particular, parents and teachers should continue to pay attention during childhood. Children who grow up in a healthy and supportive family and educational environment can easily overcome childhood depression, as well as depressive states that may occur in adolescence, youth, adulthood, and later periods (Nique et al., 2014).

Depression, which is considered a clinical disorder, can also be defined as a reactive affective state that occurs at the end of the withdrawal process, particularly during childhood (Erdoğan, 2002). In this case, the diagnostic criteria specified in the DSM-IV and ICD 10 help diagnose depression in the clinical field, so that a child can understand that he or she has recovered from depression (APA, 1994).

Some affective disorders include psychological disorders, such as depression, mania, and bipolar disorder. Children become vulnerable to affective disturbances in situations that remain above the level of social skills that they can emotionally handle. Children's depression can be easily overcome through activities that increase their emotional intelligence, ability, and social skills. Primary school-aged children should be supported and educated with formal education opportunities to prevent them from overcoming mental disorders, especially affective disorders (Shapero et al., 2013).

The child experiencing depression is in a state of distress that he cannot describe in the process he is in. Children with depressive symptoms may show hypersensitivity, touch, and exaggerated reactions such as shouting or crying (Aysev and Taner, 2007). In addition to these basic symptoms of childhood depression, other important symptoms of childhood depression are also seen in functionality. Disruptions in functionality, reduced school success, deterioration in relationships with family and peers, tendency toward alcohol use and drug abuse, difficulty concentrating for a long time, anhedonia, and psychomotor retardation are frequently encountered problems in this regard (Racine et al., 2021).

Symptoms that are seen continuously for at least two weeks in children who experience depressive states can manifest as disorders of thought, emotion, behavior, and physiology (Miller, 2002; Shapero et al., 2013).

RESEARCH

The Target Population of the Research

It consists of primary school students with different demographic characteristics in Konaklı Gazi primary school and secondary school and Konaklı Menderes primary school and secondary schools located in the Alanya district of Antalya province.

The Purpose and Method of Research

This study aimed to examine how social skills, emotional intelligence, and depression levels are affected by primary school students living in the Republic of Turkey, which is on the way of modernization, depending on variables such as environment, age, and gender. In this study, we examined how social skills, emotional intelligence, and depression affect each other.

The Matson's Children's Social Skills Assessment Inventory was developed by Matson et al. (1983). The inventory, also called MESSY, is a 5-point Likert-type and 47-item scale (Cronbach's alpha was calculated as,789 in this study). The "Emotional Intelligence Scale for Children" developed by Küçükkaragöz and Kocabaş (2012) to determine the emotional intelligence levels of primary school students is in the form of a 4-point likert and consists of 18 items. (Cronbach's alpha was calculated as,843 in this study). The Beck Depression Scale for Children, adapted by Öymen (1990), was used to measure children's depression levels.

The scale consists of 27 items. The scale has five factors (Cronbach's alpha was calculated as,864 in this study). These factors are related to inappropriate skills, assertiveness, impulsiveness, self-confidence, jealousy, and introverted behaviors.

Frequency, variance and regression analyzes were used in the research by using the SPSS 26.0 program.

FINDINGS

Of the 272 students in the research sample, 147 (54%) were female and 125 (46%) were male. Of the students, 13 (4.8%) were 8 years old, 80 (29.4%) were 9 years old, 41 (15.1%) were 10 years old, 17 (6.3%) were 12 years old, 68 (25.0%) were 13 years old, and 53 (19.5%) were 14 years old. 24 students (8.8%) did not have siblings. Ninety (33.1 %) children had one sibling, 89 (32.7%) had two siblings, 38 (14.0%) had three siblings, and 31 (11.4%) had four or more siblings.

A multiple regression analysis was conducted to measure the emotional intelligence level of the children in our sample and the effects of our four factors (empathy, managing emotions, emotional awareness, s, and motivation) on students' social skill levels (Table 1).

Table 1. Multiple Regression Analysis Findings on the Effect of Emotional Intelligence Dimensions on Social Skills

Variables	N	Arithmetic mean	Standard deviation	Beta	Significance level of t value
Empathy	272	2.18	0.73	-0.305	0.000
Managing Emotions	272	2.81	0.89	0.299	0.000
Emotional Awareness	272	1.76	0.60	-0.232	0.000
Motivation	272	1.96	0.73	-0.138	0.012
R²			F		Significance level of F value
0.40			44.868		0.000

According to the findings of the multiple regression analysis in the table above, the effect of the four emotional intelligence dimensions, which are our independent variables, on the social skill levels of child students is quite high and very significant at the 95% statistical significance level ($R^2= 0.40$; $F= 44.868$; $p= 0.000<0.05$). The R^2 score means that emotional intelligence dimensions, which are our four independent variables, explain 40% of the change in social skills, which is our dependent variable, and it is a very high score. As can be seen from the table, the variable that most affects the social skill levels of child students is empathy ($Beta_1= -0.305$; significance level of t-value = 0.000). Empathy is followed by managing emotions variable and has the second highest beta value ($Beta_2= 0.299$; Significance level of t value = 0.000). The third most influential variable was emotional awareness ($Beta_1= -0.232$; significance level of t = 0.000). Motivation variable ranks fourth ($Beta_1= -0.138$; significance level of t value= 0.012) According to the analysis findings, the two variables with the highest explanatory power on students' social skill levels are the factors of empathy and managing emotions.

A multiple regression analysis was conducted to measure the emotional intelligence level of the children in our sample and the effect of our four factors, namely empathy, managing emotions, emotional awareness and motivation, on students' depression (see Table 2).

Table 2. Multiple Regression Analysis Findings on the Effect of Emotional Intelligence Dimensions on Child Depression

Variables	N	Arithmetic mean	Standard deviation	Beta	Significance level of t value
Emotional Awareness	272	1.76	0.60	-0.215	0.000
Managing Emotions	272	2.81	0.89	0.101	0.093
Empathy	272	2.18	0.73	0.014	0.828
Motivation	272	1.96	0.73	-0.011	0.866
R²		F		Significance level of F value	
0.046		13.058		0.000	

According to the findings of the multiple regression analysis in the table above, the effect of four emotional intelligence dimensions, which are our independent variables, on the depression levels of children is significant according to the 95% statistical significance level ($R^2= 0.046$; $F= 13.058$; $p= 0.000 < 0.05$). The R^2 score indicated that only the emotional awareness variable ($Beta_1= -0.215$; significance level of t value= 0.000) among the four independent variables, emotional intelligence, explained the change in our dependent variable, child depression, by approximately 5%. As it can be understood from the table, it is seen that the variables of managing emotions ($Beta_2= 0.101$; significance level of t value= 0.093), empathy ($Beta_3= 0.014$; significance level of t value= 0.828), and motivation ($Beta_4= -0.011$; significance level of t value= 0.866) from three emotional intelligence dimensions, which are our other independent variables, are not effective in explaining the change in child depression.

DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The distribution of the child students constituting the sample of the research as male and female, and the distribution according to the classes they study, are equal to each other. In general, the mothers of the children in the sample were working, and it was observed that the families included in the middle-income group were children. The education level of parents is generally primary or high school.

Studies examining the link between emotional intelligence and gender have revealed that girls have higher emotional intelligence (EQ) scores than boys. These studies have shown that women are more successful than men are, especially in terms of empathy, perception, and adaptation. (Mumcuoğlu, 2002; Chernobrovkin et al, 2021). Goleman (2001) revealed differences in the use of using emotional intelligence between women and men. According to Goleman (2001), women use their emotional intelligence more effectively while empathizing with the emotions of others and communicating with their environment, whereas men use their emotional intelligence more effectively to manage their emotions and motivate themselves. Kierstead (1997) used the concept of emotional intelligence as a hypernym. According to Kierstead, the concept of emotional intelligence encompasses a broad set of individual skills and judgments. Emotional intelligence includes recognizing emotions, how they affect cognitive intelligence, and how EQ and IQ affect each other (Kierstead, 1999). According to Cherniss and Golemann (2001) and Cooper and Saway (1997), success and happiness in one's life are based on emotional intelligence rather than mental intelligence. According to them, while the role of mental intelligence in success and happiness was 20%, that of emotional intelligence was 80%. Within the scope of emotional intelligence dimensions, social skills, and child depression variables, which we have compared according to gender and age and which are demographic information of the child students in the sample, it has been observed that only social skill level can be used to differentiate between male and female students. It has found out that female students have had higher social skills. These results are consistent with those of Salavera and Usán (2021).

Another important finding of this study was the effect of emotional intelligence and social skills on depression in children. Although the findings of the multiple regression analysis are statistically significant, they reveal that the social skills variable does not have a high impact on explaining depression in children and that other variables that may have the power to affect depression in children should be added to the new models.

When people who have raised themselves well in all respects and achieved certain successes in life are analyzed, the source of this success is that they come from a good family. Individuals coming from a good family background have the opportunity to develop themselves. Family is the first place where innate traits interact with personality development. Family is also a place where personal traits persist for the longest, even for a lifetime. It is a place where all people who experience different success and failure stories in their external environments renew themselves more easily, find strength, and have the opportunity to recharge their batteries. Raising individuals with high social skills begins and continues within the family (Martin-Requejow and Santiago-Ramajo 2021; Seker and Bayram, 2021).

The children were considered good observers. They reflect on the behaviors they see in their surroundings, without evaluating them. If the behavior revealed by the child in the course of development is evaluated positively and supported by indirect or direct reinforcement, it becomes the personality of the child. If a behavior is evaluated negatively, it is not repeated by the child and disappears over time. Most importantly, parents should provide examples of their interactions with their children. Parents who manage to become positive role models for their children affect their children's personalities through positive behaviors. Children who grow up seeing negative parental behaviors also reflect negative examples of their environment. Children are good at analyzing verbal communication, temporary behaviors, and permanent behaviors. In this regard, it is necessary for parents to demonstrate positive behaviors so that the child can learn positive behaviors in the family (Perry et al., 2021; Mpanya et al., 2022).

When parents are asked what they think about their children, they often describe their children's mistakes critically. When the attitudes and behaviors of families criticizing their children and seeing their mistakes are observed, they also have similar shortcomings and mistakes. The underlying factors in the success or failure of children are the attitudes and behaviors of parents, which are described as successful or unsuccessful. When children who grow up in safe, peaceful, successful, and democratic family environments are analyzed, their social skills are developed. It can be easily observed that they were successful in terms of academic, social, and cultural aspects. Children who grow up in adverse and indifferent family environments tend to experience more emotional change. These children had low academic achievement, were quite inadequate in terms of talent and skills, and were impatient. Parents who encourage their children to interact with teachers, friends, and the environment at primary school age, and encourage their children to be in a positive environment, raise individuals with high social skills.

Knowing the effects of emotional intelligence sub-dimensions on children's social skills and depression levels is also important for school management. Emotional awareness in children will make it easier to adapt to the school environment by improving their emotion regulation skills, as it helps most of them realize their feelings and those of their friends at school. A child compatible with the environment will not pose a problem in terms of classroom or school management. Children who have the ability to manage emotions are also individuals who send positive signals to their environment through empathic behaviors. Motivating these positive signals according to educational goals will bring success to the school. School administrators should construct motivational elements that activate and develop children's emotional intelligence while constructing success mechanisms. Combining these arrangements with teachers and parents ensures that success is inclusive and sustainable.

REFERENCES

- Akmal Rohaizad, N. A., Zaibon, S. B., Hussin, K.C. (2021). An analysis of preschool children emotional intelligence using RASCH model. *Journal of Language & Linguistics Studies*, 17(2), 1120–1128.
- Beelmann, A., & Lösel, F. (2021). A Comprehensive Meta-Analysis of Randomized Evaluations of the Effect of Child Social Skills Training on Antisocial Development. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 7(1), 41.
- Bernaras, E., Jaureguizar, J., and Garaigordobil, M. (2019). Child and Adolescent Depression: A Review of Theories, Evaluation Instruments, Prevention Programs, and Treatments. *Front. Psychol.* 10:543.
- Cherniss, C. and Goleman, D. (2001). *The Emotionally Intelligent Workplace: How to Select for, Measure, and Improve Emotional Intelligence in Individuals, Groups, and Organizations*, Jossey-Bass, San Francisco.
- Chernobrovkin, V. A., Tupikina, D. V., Pavlyuchenko, E. A., Karlova, Yu. V., & Yakovleva, E. V. (2021). Use of works of art in the development of emotional intelligence preschool children. *Perspektivy nauki i obrazovania – Perspectives of Science and Education*, 52 (4), 327-342.
- Cooper, R. K. and Sawaf, A. (1997). *Executive EQ: Emotional Intelligence in Leadership and Organizations*, New York, Grosset/Putnam.
- Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. Basicbooks, New York, USA.
- Goleman, D. (2001). Emotional intelligence: perspectives on the theory of performance. In C. Cherniss & D. Goleman (eds.): *The emotionally intelligent workplace*. San Francisco: Jossey-bass.
- Goleman, D. (2005). *Why Emotional Intelligence Is More Important Than IQ?* (Translated by B.S. Yüksel). İstanbul: Varlık Publications.
- Kaplan, H., & Sadock, B (1988). *Synopsis of psychiatry*. USA: William and Wilkins.
- Kierstead, J. (1999) *Human resource management trends and issues: Emotional intelligence (EI) in the workplace*. Research Directorate, Policy Research and Communications Branch, Public Service Commission Branch, Public Service Commission of Canada. Available at: http://www.psc-cfp.gc.ca/research/personnel/ei_e.htm [Date of access:09.09.2020].
- Küçükkaragöz, H. and Kocabaş, A. (2012). *The validity and reliability of the emotional intelligence scale for Primary 5th Grade Students*. 11th National Primary Teacher Education Symposium. 24-26 May 2012. Recep Tayyip Erdogan University, Rize.
- Martin-Requejow, K., & Santiago-Ramajo, S. (2021). *Reduced Emotional Intelligence in Children Aged 9-10 caused by the COVID-19 lockdown*. Mind's Brain and Education.
- Mpanya, J. M., Mukendi, A. K., Seker, M., Turhan, T. (2022). Examination of Ego Resilience. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 123-130.
- Mumcuoğlu, Ö. (2002). *Turkish Linguistic Equivalence, Reliability and Validity Study of the Bar-On Emotional Intelligence Test*. Unpublished Master's Thesis, Marmara University, Institute of Social Sciences, Istanbul.
- Nique, S., Fournis, G., ElHage, W., Nabhan-Abou, N., Garr, J. B. and Gohier (2014). Transporteur de la sérotonine, troubles anxieux et dépression: revue de la littérature. *Eur. Psychiatry* 29, 544–545.
- Orenes, A. M. (2015). Evaluación de la Ansiedad por Separación y Prevención Escolar de las Dificultades Emocionales [Evaluation of Separation Anxiety and School Prevention of Emotional Difficulties]. *Doctoral dissertation*, University of Murcia, Murcia.
- Perry, M. A., Creavey, K., Arthur, E., Chance Humer, J., Lundgren, P. J., & Rivera, I. (2020). Cultivating emotional intelligence in child welfare professionals: a systematic scoping review. *Child Abuse & Neglect* 110(Part 3).
- Racine N, McArthur BA, Cooke JE, Eirich R, Zhu J, Madigan S. (2021). Global Prevalence of Depressive and Anxiety Symptoms in Children and Adolescents During COVID-19: A Meta-analysis. *JAMA Pediatr.* Nov 1;175(11): 1142-1150.

- Salavera, C.; Usán, P. (2021). Relationship Between Social Skills and Happiness: Gender Differences *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 7929.
- Seker, M., Bayram, A. (2021). *Kültürden İklim Okullar*. Ed. Mustafa Çelikten, Ahmet Yıldırım, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, Eğitim Yayınevi, 45-65.
- Seker, M., Rustamov, P., and Yalcin, F. (2013). The interaction between personality traits, emotional intelligence, and environmentally sensitive management: A study on central Anatolian companies. *European Journal of Research on Education*, 1-12.
- Shapero, B. G., Black, S. K., Liu, R. Klugman J., Bender, et al. E., Abramson, L. Y., et al. (2013). Stressful life events and depression symptoms: The effect of childhood emotional abuse on stress reactivity. *J. Clin. Psychol.* 70, 209–223.
- Strauß, S., Bondü, R., & Roth, F. (2021). Justice sensitivity in middle childhood: Measurement and location in the temperament and social skills space. *Journal of Personality Assessment*, 103(4), 476–488.
- Vila, S., Gilar-Corbí, R., & Pozo-Rico, T. (2021). Effects of student training on social skills and emotional intelligence on the behavior and coexistence of adolescents in the 21st century. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(10).
- Wolter, I., Braun, E. and Hannover, B. (2015). Readingisforgirls!? The negative impact of preschool teachers' traditional role attitudes on boys' reading-related motivation and skills. *Front. Psychol.*, 6:1267.
- Yalcin, I., Seker, M. Bayram. A. (2014). Research: The interaction between managers' personality traits, emotional intelligence, and their use of management information systems. *Int. J. Econ. Adm. Stud.*, 75–92.

Kahn Mimarlığında Doğa-Mekan-İnsan İlişkilerinin Yorumlanması Üzerine Bir Değerlendirme

Gamze KIRAN

Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi,
Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık A.D.
gamzekiran@windowslive.com
<https://orcid.org/0000-0002-5354-5405>

Makale Başvuru Tarihi : 14.11.2023
Makale Kabul Tarihi : 19.12.2023
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.10446061

Kemal Reha KAVAS

Prof.Dr., Akdeniz Üniversitesi,
Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü.
kemalkavas@akdeniz.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2577-1034>

Özet

Anahtar Kelimeler:

Tasarım ve Felsefe;
Louis I. Kahn;
Doğa; Mekan;
İnsan,

Mimarlıkta sonuç ürünün fiziksel gerçekliği mimariyi uygulamaya-eyleme dayalı bir pratik olarak görme yanılısına neden olur. Fakat mimari ürün ilk olarak mimarın düşüncesinde oluşmakta ve süreç boyunca şekillenerek eyleme dönüşmektedir. Mimarın felsefe ile ilişkisi ise olağan bir şekilde bu noktada gerçekleşmektedir. Doğa-mekân-insan gibi mimarlığın ve felsefenin keşişim noktasında yer alan ortak kavramlar tasarımın birincil etmenlerini oluşturur. Tasarımda soyut ve somut olanın bütünlüğü ve mimarının özgünlüğü ise derin bir düşünme etkinliği ile mümkündür. Modern mimarlığın önemli isimlerinden olan Louis I. Kahn (1901-1974), hem eserleri hem de düşünme sistemi bakımından dönemin diğer mimarlarından ayrılır. Sadece kendisinin ne yapmak istediğini değil, yapının ne olmak istediğini de sorgulayan Kahn, şeylerin doğasını anlamaya çalışarak onların birlikteliğindeki düzeni aramıştır. Bu doğrultuda ortaya çıkan ürün felsefeyle yakın bir ilişki içinde biçimlenmektedir. Onun tasarım anlayışındaki eleştirel yaklaşımının ve anlamaya yönelik sorduğu soruların mimarlığa olan yansımaları incelenmiştir. İlk olarak Kahn'ın doğa, mekân ve insan kavramları çerçevesinde mimarlığa dair söylemleri ortaya konmuş, seçilen örnekler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Kahn'ın eserlerinde görülmektedir ki mimarlık sadece ölçülebilir fiziksel varlıktan öte ölçülemeyenin de ifadesinden oluşmaktadır ve Kahn'ın özgünlüğü bu ifadenin gücüyle var olur.

An Assessment of The Interpretation of The Relations Between Nature-Space-Human In The Architecture of Kahn

Abstract

Keywords:

Philosophy and design;
Louis I. Kahn;
Nature; Space;
Human

The physical reality of the final product in architecture leads to the mistake of seeing architecture as an action-based practice. But architectural product firstly comes about in the architect's thought, transforms into action by being shaped during the process. The relationship between architect and philosophy actualize at this point naturally. The common concepts such as nature, space, human which at the intersection of architecture and philosophy are the main factors of the design. The integrity of the abstract and the concrete in design and the originality of the architecture are possible with deep thinking. Louis I. Kahn (1901-1974), differs from other architects of the period in terms of both his works and his thinking system. Kahn, who interrogates not only what he wants to do but also what the structure wants to be, tried the create a layout with trying to understand the nature of things. The product he created is shaped in close relationship with philosophy. The reflections of his critical approach to design on architecture were examined. Kahn's discourses on architecture in terms of nature, space and human concepts were revealed, and evaluated over selected examples and Kahn's originality exists with the power of this expression.

GİRİŞ

Mimarlık ve felsefe kimi zaman iç içe geçmiş kimi zaman da birbirinin sınırlarında dolaşan yaşama dair iki kavramdır. Kendi alanlarında ürettikleri bilgiler farklı biçimlerde (dil ve inşa) ortaya koyulsa da temelinde düşünmeyi ve sorgulamayı esas almaktadır. Kavramlardan ve sorulardan yola çıkarak yaşama ait varoluşsal problemlere aranılan çözümler yaşamı anlamlandırma çabasının bir sonucudur. Varlığa ilişkin bilgiye ulaşma, felsefenin temel uğraş alanı olduğu gibi mimarlığın da düşünce ve etkinlik alanında yer bulmaktadır. Bir bütünlük içinde varlığı inceleyen felsefe, varlık hakkında tümel bir açıklamaya ulaşmak için farklı felsefe sistemleri oluşturmaktadır (Tunalı, 2012). Benzer biçimde mimarlık da insan-varlık ilişkisi çerçevesinde mekânın varoluşsal problemlerini açıklamak ve bütünlüğü sağlamak için düşünme sistemleri geliştirmektedir. Günümüzde varlığı düşünen düşünme sisteminin yerini, hesaplama, salt akılcılığa ve teknolojiye dayalı bir kafa yorma eylemine bırakması, insan ile varlık arasındaki bağı da zayıflatmıştır (Örnek, 2015). Mekânın kendine dönük varoluşsal özünü ele alarak onu insan edimine dönüştürmeyi amaçlayan bir anlayışla oluşturulan mimarlık ise felsefe ile ilişki içinde olmayı gerektirmektedir (Aydınlı, 2002).

Geçmişten günümüze mimarlığın değişmeyen özelliklerinde birisi de insana ve nesneye ilişkin olarak ruhu ve maddeyi, canlıyı ve cansız birliktedir. (Uluoğlu, 2002). Bu yüzden mimarlığın doğası üzerinde düşünmek, doğa, mekân ve insan kavramları üzerine düşünmeyi ve aralarında ilişkiyi ortaya koymayı gerektirmektedir. Mimarın ürettiği bir yapı doğanın içinde var olan doğayı değiştiren-dönüştüren mekânsal bir bütünlüğü ifade etmektedir. Yapının yaşama dâhil olması insanın mekân ile gerçekleştirdiği ilişkiyle şekillenmektedir. Burada mimar doğayı, mekânı ve insanı aralarındaki ilişkiye göre düzen içerisinde bir araya getiren kişidir. Tasarımındaki bu bütüncül yaklaşım, mimarın bütünü anlamaya yönelik benimsediği duyarlılıkla gerçekleşmektedir. Bu duyarlılık bir farkındalık kaygısı ile gerçekleştirildiğinde ise kavramsal bir sorun haline getirilerek mimarın özgünlüğünü ortaya koymaktadır (İnan, 2002).

Bu özgünlüğün ortaya koyulması mimarın felsefe ile ilişkisinde, felsefenin mimarlık bilgisi üretiminde durduğu yere göre değişmektedir. Felsefenin yüzeyinde kalmış bir mimarın felsefeyi bilgi üretiminde bir araç olarak görüp bilinçsizce kullanması, mimarlık ve felsefe ilişkisini eleştiriye açık hale getirmektedir. Mimarlığın kendi kuramsal altyapısının oluşmasında felsefe ile basitleştirilmiş bir ilişkiden fazlasına ihtiyacı vardır. Felsefenin derinine inerek onu bir araç olarak kullanmaktan öte, felsefenin özünde yer alan sorgulama bilincinin ve eleştirel yaklaşımın kavranması mimarlık bilgisinin temellendirilmesinde önemli bir noktadır. Yücel'e göre mimarın felsefeye başvurusu yaygın olarak dört biçimde gerçekleşmektedir. Birinci başvuru biçimi, tez çalışmaları ve bildiri metinleri gibi çalışmalar için kullanılan popüler felsefe bilgisinin aktarımıdır. İkinci başvuru biçimi doktora tezleri ve kuramsal mimarlık metinleri gibi çalışmalar dahilinde genel olarak "mimariye bulaşmış" Derrida, Heidegger gibi felsefecilerden yapılan aktarımlardır. Üçüncüsü ise mimarın kendi mimarisini meşrulaştırmak için ikinci biçime benzer şekilde felsefeyi kullanmasıdır. Son olarak, dördüncü başvuru biçimi daha kapsamlı bir yapıya sahiptir. Mimarın kuramsal altyapısını oluşturmada, mimarlığı anlamlandırmada eleştiri aracı geliştirmek ve sorgulamak için felsefeye başvurusudur (Yücel, 2002).

Mimarlığını üretmek için yaşamdan,kültürden beslenen ve bunları içselleştirerek mimarlığında anlamı oluşturan mimarlar arasında Tadao Ando, Peter Zumthor, Le Courbusier, Carlo Scarpa, Steven Holl gibi isimler yer almaktadır. Tadao Ando, Japonyadaki zen felsefesinden referansla mimarlığında hiçlik ve boşluk kavramlarını yüceltir (Söğüt ve Balki, 2019). Peter Zumthor ise yapılarındaki duyuşsal deneyime önem vermiştir ve malzeme kullanımı ön plana çıkmaktadır. Mekanın atmosferi ve onu hissetme üzerine yoğunlaşmıştır (Murray, 2007)(Bilgin,2016). Scarpa sahip olduğu zanaatkar kimliği, mimarlığında formu ve detayı birlikte ele almasını detayların bütünlüğü ile sanatsal boyutta yapıtlar ortaya koymasını sağlamıştır (Öztürk ve Gürel, 2009). Tüm bu mimarlar sadece göze hitap eden bir mimarlık yerine, deneyime duyu ve

duygulara da hitap ederek mimarının içerisindeki anlamı ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Bu mimarlardan birisi de Louis. I. Kahn'dır. Kahn'ın felsefeyle olan ilişkisi onun mimarlığının da temelini oluşturmuştur. Mimarlık ve felsefenin arakesitinde çalışmalarını gerçekleştirmiş olan Kahn'ın söylemleri sadece mimarlığa hitap etmemiştir. Bu yüzden Kahn yapıtlarıyla olduğu kadar felsefi söylemleriyle de yirminci yüzyıl mimarlığını etkilemeyi başarmıştır. Mimarlığın kuramsal yönünün zenginleşmesinde ortaya koyduğu kavramlar ve bunları mekanlarında-yapılarında yansıma biçimi ile yirminci yüzyılın gelenekle olan zayıf ilişkisinde farklı bir yaklaşım biçimi yakalamıştır. Kahn'ın mimarlığında anlam geleneklerden gelmektedir. Yapının doğası (form) zaten mevcuttur ve mimar bunu ortaya koyacak düzeni üretmelidir. Kahn ise bu düzenin varoluşsal yönlerini irdeleyerek mimarlığını şekillendirmiştir.

KAHN'IN MİMARİ YAKLAŞIMINDA DÜŞÜNSEL ALTYAPI

Kahn'ın mimari söylemlerini anlayabilmek ilk önce içinde bulunduğu dünyaya dair fikir sahibi olmamızı gerektirir. 20. yüzyılın sosyal, kültürel ve mimarlık ortamındaki fikir ve tartışmaların izinde ilerlemek Kahn'ın düşünce ortamına ilişkin ipuçları yakalamamıza olanak sağlayacaktır. Kahn'ın mimarlıktaki söylem ve uygulamada ürettiği dönemde dünyada ülkelerin sosyal, kültürel ekonomik yapılarını da etkileyen önemli bir savaş ortamının olması mimarlık ortamını da dolayısıyla etkilemiştir. Scully'e göre İkinci Dünya Savaşı (1939 - 1945) sırasında bir şeyler olmuştur. Buhrandan sonra gelen savaş ve modernist fikrin zaferi ile mimarının ne olduğu birdenbire unutulmuştur. Mimarının birbiriyle uyum içinde olması gereken binalardan oluştuğu unutulmuş ve bunun yerine modern mimarlar daha önce hiç yapılmamış şeyler yapmaya başlamışlardır (Scully, 1993). Modern mimarlıkla birlikte yeni kavramı güçlenmiş eski ise reddedilen bir konuma sürüklenmiştir. 20. yüzyılın ana akım mimarlığında oldukça popüler olan yeni kavramı teknoloji ile birlikte giderek güçlenmiştir. Yeni mimarının üretiminde teknoloji ve akıl ön planda tutulmuş tasarımda rasyonellik ve işlevsellik baskınlık kazanmıştır. Mimarlık bir makineye benzetilmiş ve makine estetiğine dayalı yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu doğrultuda ana akım mimarlıkta biçim süsten uzaklaştırılmış sadelik ve yalın geometriler vurgulanmıştır. Modern mimarlığın savunulduğu ve tanıldığı Uluslararası CIAM kongrelerinde mimarlık yüzünü yeniye dönmüştür.

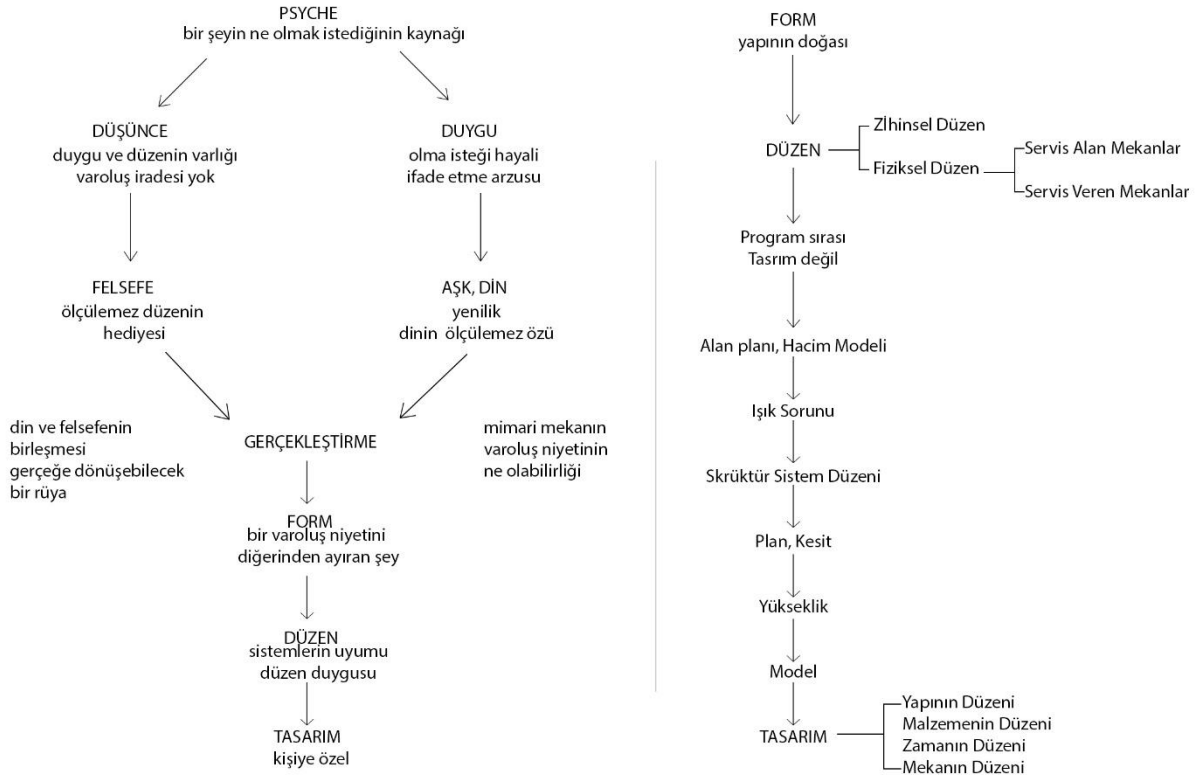
Le Corbusier'in de içinde bulunduğu 1920'lerin modern mimarları geleneğe karşı çıkan bir tavır sergilemiştir. Corbusier de bu konuda duruyor gibi görünse de Colquhoun'a göre Corbusier geçmişle keskin bir kopuş gerçekleştirmemiştir (Colquhoun, 2005). Modern mimarlığın en bilinen 5 ilkesini ortaya koyduğunda bile (serbest plan- serbest cephe- teras çatı-yatay pencereler- pilotiler) geçmişten faydalanmıştır. Bu ilkeler geleneğin birer tersine çevrilmesidir. (Pilotis kullanımı klasik podyumun tersinmesidir). Aynı şekilde Corbusier tıpkı Beaux-Arts'ın plan örgütleme ilkelerini, ana mekan ve servis mekanının geleneksel farklılığını da kullanmıştır (Colquhoun, 2005). Saf geometriyi arayan ve geçmişi unutmayan Le Corbusier'e büyük hayranlık duyan Kahn "Corbusier nasılım" başlıklı bir röportajda, Corbusier'in onun için bir öğretmen olduğundan bahsetmektedir. Çoğu mimarlık pratiğinde gelenekselden vazgeçilen bir zamanda hem Kahn hem de Le Corbusier geleneği kucaklamış ve sonsuzluk için inşa etmeye çalışmıştır (Gargus, 1995).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Amerikan mimarlık ortamında mimarlık kültüründeki modern etki belirsizliğe doğru kaymıştır. Bu belirsizlikte Rönesans'ın modern bir anlayışla ele alınması, anıtsallık, hümanizm ve bölgeselcilik gibi kavramların her biri çeşitlilik ortamının bir parçası haline gelmişlerdir. Scully'e göre bu gelişmeler üç aşama üzerinden açıklanabilir. İlki parçalanma aşaması, ikincisi süreklilik aşaması ve üçüncü olarak da hümanizm aşamasıdır. Bu aşamalar birbiri ardına değil kimi zaman paralel gelişim göstermektedir (Scully, 1957). Amerika'daki bu çoğulculuk, çeşitlilik ve diyalektik ortamla birlikte mimarlıkta eşitlik, özgürlük gibi kavramlara başvurarak demokratik bir yaklaşım benimsenmiştir. Wright'ın kullanımı ile Demokrasinin Mimarisi gelişmiştir. Demokrasinin mimarideki geometrik yansımalarından biri mekanları merkeziyetçilikten uzaklaştırmasıdır. Örneğin Le Corbusier'in kullandığı gridal planlama sistemi

de modern hareketin demokratik yansımalarından biridir. Her yerin eşit öneme sahip olduğu merkez oluşturmayan bir mekânsal organizasyondur. Kahn ise modern zaman mimarı olmasına rağmen mekanlarında demokrasiyi ele alış biçimi daha derin olmuştur. Kahn, hiyerarşinin mutlaka demokratik fikirlerle bağdaşmaz olmadığını fark etmiştir. Frank L. Wright'a göre demokrasinin mimarisi yapının inşa edildiği coğrafya ve kültürü de yansıtmalıdır (Koç ve Gür, 2019). Kahn demokrasi kavramını ele alışında bu yaklaşıma paralel ilerlemiştir. Duyusal bir yaklaşımla insanın eşitliğini değil duyusal anlamdaki eşitsizliğini, farklılığını insan karmaşıklığını veya hiyerarşisini binalarına yansıtarak, modern harekette büyük ölçüde eksik olduğu düşünülen bir zenginliği mimariye geri kazandırmıştır (Lobell,1979).

Özü hümanist olan bir başka ihtiyaç da seri üretim toplumunda bireyin gelişimine saygı duyma sorunudur. Bu nedenle, yeni mimaride bireyin müdahale etmesine, katılmasına, kendini ifade etmesine izin verecek araçlara ihtiyaç duyulmuştur (Nelson, 1959). 20. yüzyılın ortalarındaki bazı mimari yaklaşımlar, doğal ve temel insan ihtiyaç ve isteklerine odaklanmıştır. Bu kavramlar Louis Kahn, Aldo van Eyck, Christopher Alexander ve ayrıca Balkrishna Doshi'nin teorilerinde kendilerine yer bulmuşlardır. Bu mimarların her biri, insanların doğal ihtiyaçları ve arzularıyla özel bir şekilde yüzleşmiştir (Noormohammadi, 2012). Kahn'a göre insanın öğrenme arzusunun bir örneği toplumlar ve topluluklar tarafından tanımlandığı şekliyle insan ilişkilerinde ortaya çıkan geleneklerdir. Kahn, insan arzularına hizmet etmenin tek yolunun mevcut veya çağdaş gelenek biçimleri olduğuna inanmıştır. Ona göre bu arzulara hizmet edebiliyorsa mimarlık yapılmıştır. (Rabifard, 2011). İnşaat sadece soyut formlar değildir; onlar her zaman gelenekler içindir, ev oturmak içindir, okul binası öğrenmek içindir, laboratuvar bilim içindir, vb. bir bina ancak hayati bir "kuruma" (institution) hizmet etmesiyle anlamlı olabilir (Lobell, 1979). Mimar, yeni kurumları insanın doğasında derinden kökleşmiş şeylerin yansıtıcıları olarak düşünmeli ve kendisine yeni anlamlar çağrıştıran kurumlar için mekân üretmelidir. (Latour, 1991). Kahn'ın mimarlığında gelenekler (institutions) binanın ne olmasını söyler ve ona göre mimarlık insanın gelenekselleşen davranış kalıplarını ilgilendiren bir sanatı ifade etmektedir (Lobell, J., 1979).

Kurumlara ilişkin düşüncelerini şekillendiren etmenlerden biri de Kahn'ın mezun olduktan yaptığı Avrupa ziyaretidir. Louis Kahn'ın mimari yaklaşımını da şekillendiren bu ziyarette, Kahn hem geçmişin hem de zamanının mimarlık kültürü üzerine önemli kaynaklara ulaşabilmiştir. Avrupa'da masif, simetrik ve orantılı kütleler ile karşılaşmıştır. Kahn geçmişin süslü eklerine değil onun saf geometrisine ve özünde yatan gerçekliklere odaklanmıştır. Mimarlığında basit geometrilerin güçlü etkilerini ortaya koymuştur. Tüm zaman ve ölçek elemanlarının ortadan kaldırıldığı zamansız bir mimarlığın izlerini yakalamıştır. Scully'e göre Kahn'ın binaları, inşa edilmiş olmanın temel mimari kalitesine sahiptir. Kahn başlangıçlarla, fiziksel bir kütle olarak mimarinin ilkel gerçekliğiyle uğraşmak istemiştir (Scully, 1993). Bu fikre dayanarak Kahn, çok önemli bir şeyi anlatmak için başlangıç terimine atıfta bulunur. Esas olan kendi âlemine ait olmayıp, bir ve biricik dünyanın temel yapılarıdır. İnanç benzer şekilde kurum (institution) terimini açıklarken sunulur. Kahn, kurumların köken ve başlangıçlardaki köklerine vurgu yapmıştır ve ona göre kurumlar sözde tüm insanlar için ortaktır (Norberg-Schulz'dan aktaran Noormohammadi, 2012).

Şekil 1. Kahn'ın mimarlığa yaklaşım şeklini ifade etmek için oluşturduğu şematik gösterimler. Tasarım sürecine dahil olan kavramların ifadesi (solda), düzenin temel ve varoluşsal yönlerini "ruhsal düzen" ve "fiziksel düzen" olarak gösterimi (yazar tarafından Burton, 1998 kaynaktan çevrilmiştir).

Louis I. Kahn'ın insanı ve mekânı kavrayışında düzen, ruh ve biçime göre hiyerarşik olarak ifade edilmektedir. Kahn tarafından çizilen iki diyagramda da görülmektedir ki tasarım düşünceler hisler ve felsefenin birlikteliğinden oluşan bilincin devamıdır ve insan ruhunun, yaygın dünya psychesindeki evrensel paylaşımı aracılığıyla biçim alır (Şekil.1.). Bireysel insan kişiliği aracılığıyla biçim, bilinçli şekilde sanat olarak gerçekleştirilir. Psyche'nin zamansal olmayan biçimden zaman ve mekâna inışı, ruhu maddeyle birleştiren tam bir dünya görüşüdür. Kahn, dünya görüşünü düzen olarak adlandırmıştır ve düzeni her şeyi apaçık içeren olarak tanımlamaktadır. Yunan kozmos kavramını anımsatan düzen, varoluşa önem ve anlam verendir. Bunun nedeni, düzenin köklerinin biçimin keyfi olmayan doğasında olmasıdır (Burton,1998). Kahn'ın mimarlığı bu felsefi düşünme şekli ve döneminin mimarlığına yaklaşımıyla birlikte şekillenmiştir. Kahn gelenekselin taklidinden kaçınan ve geçmişin öğelerini modern biçimlerde yorumlayarak geçmişin kültürüyle günün formunu üreterek geleceğe seslenebilmiştir. Kahn'ın mimarlık üretimi boyunca varlığın özüne ilişkin arayış içinde olması onu modernizmin salt akılcı, işlevsel ve teknolojiye dayalı üretiminden sıyrılmasını sağlamıştır. Kahn mimarlığını varlık ve insan ilişkisi üzerine biçimlendirmiştir. Mimarlığında tinselliğe de önem veren bir yaklaşımla insanın anlam ihtiyacına cevap aramıştır. Teknoloji ise gerektiğinde kullanılarak yapı karakterinin bütünlüğünü bozmadan varlığını sürdürmüştür. Modern mimarının beton, çelik ve cama dayalı üretiminden ayrılarak ahşap ve tuğla gibi duyuşsal malzeme arayışında olmuş, üretimlerinde beton ve tuğlayı bütünlük içinde kullanmayı başarmıştır. Tüm bunların sentezinden ürettiği mimarlık bir düzen oluşturur.

Kahn'ın mimarlık üretiminde dünya görüşünün ve düşünme yaklaşımının yanında eğitiminde yer alan Beaux-arts yaklaşımı ve hocası Paul Cret'in yeri de oldukça önemlidir. Kahn'ın hocası Cret, mimari tasarım için tek uygun tarzın Klasisizm olduğuna güçlü bir şekilde inansa da çağdaş mimarinin kabul görmüş bir tarzdan ziyade belirli koşullar için uygun bir rasyonel eleman bileşimi kullanarak daha alakalı hale gelebileceğini de düşünmüştür (Rabifard, 2011). Kahn'ın ortağı George Howe ise Charless H. Moore'un felsefesinden etkilenmiştir. Moore'un teorisi ise bizi yapısal bütünlük kaygısıyla, hayal gücü ve zekanın bir sentezi olan 'sanatsal yetenekler ve yapıcı olanaklar' ın bir sonucu olarak bir bina sanatı anlayışına götürmektedir. Form ve kişinin formu oluşturma şekli tamamen entegre olmalıdır. Ona göre mimarlık öncelikle bir inşa etme sanatıdır. Howe, Moore ve Cret'te bulunan bu ve diğer fikirlerin mantıksal bir uzantısı, Kahn'ın çalışmalarında da görülebilir. Kahn mimarisi ve söylemleri, Beaux-Arts'ınkilere benzeyen ideallerin ifadeleriyle de ilgili görünmektedir. (Stern, 1962). Beaux-art anlayışındaki anıtsallık, simetri ve görkem gibi tasarım yaklaşımları modern mimariyle uyuşmasa da yorumundaki özgünlük ve farklılık kendine yer bulmuştur.

KAHN MİMARLIĞINDA DOĞA- MEKAN-İNSAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNE YORUMLARIN ÖRNEKLER İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kahn'ın doğa ve mimarlığı ele alışındaki önemli nokta, mimarlığı doğanın tamamlayıcısı olarak görmesidir. Aslında doğa, insanlığın ifadesinde temel ya da gerekli bir işbirlikçi haline gelir (Ashraf, 2007). Biçim, mekanın içinde doğanın potansiyellerini ortaya koymaktadır. İnsan ise bu potansiyeller içinde kendi deneyimlerini yaşayan kişidir. Işık ve gölgelerin varlığı, gün ışığının kullanımı, geometrik biçimlerin konumlanması, boşluklardaki rüzgarın hissedilmesi ve benzeri tüm bunların hepsi mekanın içinde doğadan kopmadan gerçekleşen bir deneyimin mümkün olmasına yardımcı olmaktadır. Bir mekanın üretiminde bir yanda evren ya da doğa, öte yanda insan ruhu vardır, birincisi malzeme ve araçları ve belirli bir yasayı sağlarken, ikincisi ise bir yapımın, yani sanatın öyküsünü, verili malzeme ve yasa içinde ifade etme dürtüsüdür (Ashraf, 2007).

Metindeki doğa kavramı daha çok doğal ışık özelinde ele alınmış olup mekân ve insan üzerindeki duyuşsal etkisi ve düşüncenin biçime dönüşüm sürecindeki varoluşsal etkisine odaklanılmıştır. Mekân yaklaşımı ise biçimin soyut ve somut varlığı üzerinden değerlendirilmiştir. İnsan, mekânı deneyimleyen kişi olarak mimarlığın fiziksel boyutunun ötesindeki anlamla ilişkili olarak ele alınmıştır. Kahn'ın mimari özgünlüğünün kaynağını ışık, mekân ve insan üzerinde kurduğu bu üçlü ilişki oluşturmaktadır. Hümanizm felsefesiyle hareket ederek merkezinde insanı konumlandığı mekân üretimlerinde, doğadan gelen ışık önemli faktörlerden biri olmuştur. Onun mekanları ışıkla varlık kazanır ve şiirsel bir anlatımla oluşturduğu bu mekanlar insanların duygularına ve duyularına hitap eder.

Doğa: Işık ile Karakterin İfadesi

Doğadaki tüm maddelerin, dağların, nehirlerin, havanın ve bizim, harcanan Işıktan yapıldığını ve malzeme denen bu buruşuk kütlenin bir gölge oluşturduğunu ve gölgenin de Işığa ait olduğunu söyledim. Yani Işık gerçekten varlığın kaynağıdır'.

(Kahn, aktaran Lobell, 1985)

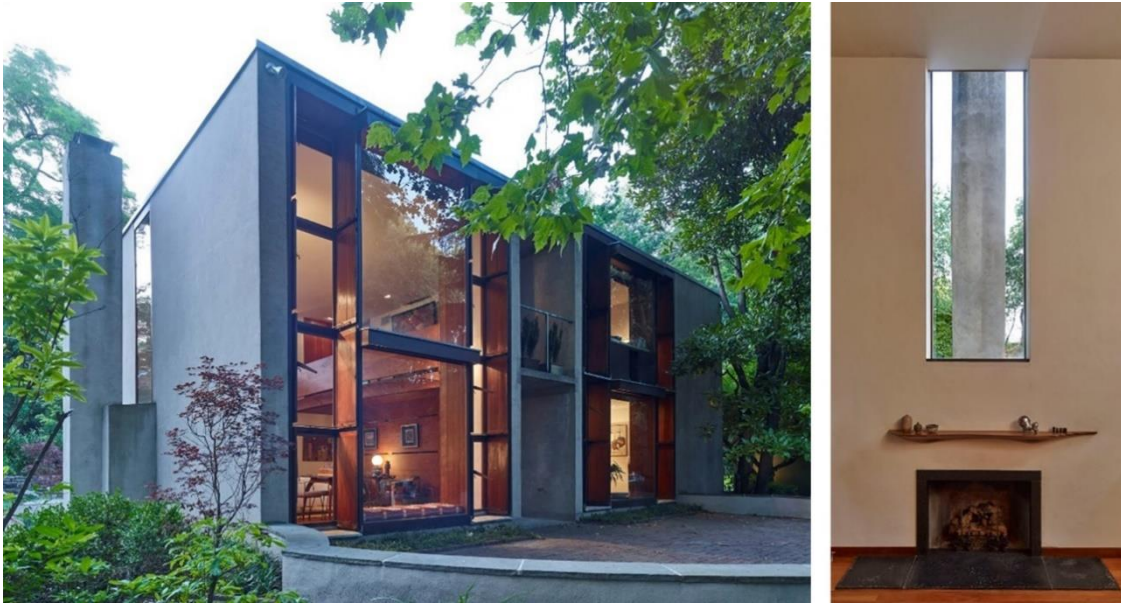
Kahn'ın doğal ışığa olan bu yaklaşımı, onun ışığı yalnızca görmeyi gerçekleştiren fiziksel bir etmen olarak ele almadığını göstermektedir. Mekânın tinselliğini duyumsayarak oluşturduğu tasarımlarında doğal ışığın ele alınması onun için hem biçimi hem de anlamı ortaya çıkaran önemli bir kriterdir. Bu yüzden doğanın ve ona ait yasalarının bilinmesi mimari bir eser üretebilmek için oldukça gereklidir (Yıldız, 1995). Işık, Kahn'ın mimarlığında anlamın okunması için gerekli bir araçtır. Işık maddenin metafiziksel varlığı ve fiziksel varlığı

arasındaki geçişi sağlamaktadır. Işık doğaya aittir ve fiziki doğa ölçüye-gelebilir olandır, duygu ve anlam ise ölçülemez olandır. Işık ölçülemez olanın açığa çıkarılmasında ve aktarılmasında gerekli ve vazgeçilemezdir.

Kahn'ın mimari eser üretiminde ışık ile sessizlik arasında kurduğu ilişki de onun tasarım yaklaşımını açıklayıcı niteliğe sahiptir. Sessizlik ve ışık, yaratıcı düşünceyle ilişkili olarak tasarımın başlangıcını ve ana kısmını oluşturan iki kavramdır. Sessizlik ölçülemez olanın ifadesidir. Ölçüye-gelmez ve ölçüye-gelir olanın bulunduğu eşikte ışık sessizliğin içindeki var olma arzusunu varlığa dönüştürmektedir (Güvenç, 2002). Işık ve mimari birbirini var etmektedirler. Böyle bir anlayış içinde tasarımın temelinde ışık yer almaktadır. Mimar ise düşüncede biçimsiz durumdaki maddenin var olma enerjisinin ışıkla birlikte bir biçime sokarak varlıksal gerçekliğine kavuşmasını sağlamaktadır. Kahn mekânı yapı ve ışık ile bir bütün olarak tanımlamaktadır ve bir mekânın mekân olabilmesi doğal ışıkla kurduğu ilişkiyle bağlantılıdır. Doğal ışık ve mimari mekânın ilişkisi duysal ve duygusal aktarımların insandaki olumlu edinimlerine odaklandığı insan merkezli anlayışla oluşturulmuştur.

Gün ışığı sürekli olarak değişmektedir. Fakat diğer mimari elemanların belirlenmesi kesinleştirebilir. Mimar kütlelerin ve boşlukların boyutlarını net bir şekilde ölçülendirebilir, binanın yönelimine karar verebilir, malzemeleri ve kullanım biçimlerini belirleyebilir. Diğer bir deyişle yapım henüz başlamadan bir binanın niteliklerinin ve niceliklerinin kesin tanımını yapabilir. Kontrol dışında olan şeylerden biri ise gün ışığıdır. Gün ışığı aydan aya, gündün güne, saatten saate hem yoğunluk hem renk bakımından farklılıklara sahiptir. Dolayısıyla ışık ile çalışmak farklı bir duyarlılık ve yetenek gerektirmektedir (Rasmussen, 1959, s. 188). Işığın bu değişkenliği ve kontrolsüzlüğü karşısında mimarlığı koymak mümkündür. Mimar kimi zaman doğaya karşı kimi zaman da doğayla birlikte hareket ederek mimarlık üretir ve bu mimarlık ışığı yönlendirme gücüne de sahiptir. Üretilen mekânın- yapının karakteri ışığın değişken yapısına bağlı olduğu kadar mimarın da ışığı kullanma şekline göre belirlenmektedir. Kahn'a göre mekânın varlığı ve yokluğu ışıkla gerçekleşir. Doğal ışığın olmadığı bir mekan ise mimarlığa ait değildir (Kahn, 1959). Dolayısı ile Kahn'ın her tasarımında ışık sadece bir çevresel faktör olmaktan ziyade tasarımının birincil ve başlangıç etmenlerinden biri olarak yer almaktadır. Mimarlık gün ışığının potansiyellerini açığa çıkarır. Işığın değişken yapısı hacmin-mekânın içindeki ışık ve gölgenin de çeşitliliğini de arttırmaktadır. Biçim kontrol edilemez bu kaynağın üzerinde sınırlı bir kontrol sağlanmasına imkan tanımaktadır.

Şekil 2. Esherick evi, 1961, Pennsylvania, dıştan görünümü (solda), yaşama mekanından detay (sağda) (Url-2).

Kahn'ın doğal ışık ile ilgili duyarlılıklarını örneklendiren tasarımlarından biri olan Esherick Evi (1961) bir yaşama alanı, yemek alanı ve yatma alanından oluşan ana mekanlar ve diğer servis mekanlarından oluşmaktadır (Şekil 2). Evdeki pencereler ise bu mekanların ihtiyaçlarına göre cepheye yansımışlardır. Yapıdaki açıklıklar standart ve sabit pencerelerin ötesinde mekanın atmosferi için gerekli ışık girişleridir. Yapının yalın geometrisi de içeriye yeterli miktarda ışık girmesine imkan tanır. Yaşam alanındaki geniş açıklıklar bol miktarda ve kaliteli ışığın mekana girmesine izin vermektedir. Işığın kalitesi evin karakterini oluşturan önemli bir etmendir (Şenbabaoğlu, 2004). Evin karakteri evin kalbi olan yaşam alanı etrafında şekillenir. Bu evin en önemli özelliklerinden biri de yaşam alanındaki şöminenin üzerinde yer alan ve tavana kadar devam eden dikdörtgen penceresidir. Pencere adeta canlı bir resim gibidir, şömine bacasının yüzeyinde gece ve gündüz değişen ışık oyunları ile duvarda soyut bir sanat eseri gibi çerçevelenmektedir. Unwin'e göre (2014), Esherick House'da soyutlanmış bir görüşü çerçeveleyen bu pencere kutsal bir hava önerir. Tıpkı bir kilisedeki şapel kemerinin başka bir dünyaya bakış açısı sağlaması gibi, bu pencere de öteye veya belki de diğer ülkeye -geçmişten gelen hayaletlerin yaşadığı yere- bir bakış sunar, şömine, pencere ve bacanın kompozisyonu canlılık verir. (Unwin, 2014).

Kimbell Sanat Müzesi, Kahn'ın 1972 yılında Texas eyaletinde inşa edilmiş önemli yapılarından biridir ve yapının doğasında ışık yer almaktadır (Şekil 3). Müze mekânının ne olmak istediğinin cevabı ışıkla birlikte verilmiştir. Mekânın karakteri ve mekânsal organizasyonlar ve müzenin dış kabuğu ışığa göre belirlenmektedir. Tonozların art arda sıralanarak bir bütün oluşturan kütlede ışık gökyüzüne bakan tonozların tepesinde açılan yarıklar sayesinde homojen biçimde mekâna yayılmaktadır. Tüm galeriler çatıyı oluşturan tonozlarla aydınlatılmıştır. Işığın doğrudan sanat eserlerine gelmesini engelleyen kavisli kalkanlar ışığı tonozların yüzeyine yansıtarak iç mekânın mimari ifadesini de güçlendirmiştir.

Şekil 3. Kimbell Sanat Müzesi- iç mekân ve ışık, 1972, Louis I. Kahn, Texas, ABD, (Kaynak Url-3)

Tonozlarında bulunan yarıklardan ortama yayılan doğal ışık sayesinde doğanın ve hava koşullarının değişmesiyle oluşan farklı yoğunluklara sahip ışık içeride de hissedilebilir hale gelmiştir. Bu durum mekânın anlamsal boyutunu ortaya koymaktadır. Müzenin içinde barındırdığı sanat eserlerinin algılanması karanlıkta mümkün değildir ve gelen ışığın açısı, günün saati, mevsim gibi değişkenlere göre de farklı görünüşler sunmaktadır. Müzede sergilenen nesnelerin ve tabloların kendi doğalarının ortaya çıkmasına sadece tonozlardaki çatı pencereleri değil gün ışığını içeri almayı sağlayan iç avlular da hissiyatın oluşmasına olanak vermektedir (Akkaya, 2017). Yapay ışığın durağanlığına karşıt doğal ışığın değişkenliğiyle sanat yapıtı gerçekliğine kavuşmaktadır. Yerel ışığın sanat eserleri üzerinde izin verilmeyişi, statik ışığın

uygulanması, Walter Benjamin'in sanat eserlerinin mekanik üretim sürecine atfettiği aura kaybının yaşanmasına da neden olmaktadır (Framton, 1983). Kahn'ın mekânsal kurgusunda ışık, ölçülemez ve ait olan değerleri mekânla bütünleşmiş ve bu değerlerin gerçekliğe kavuşmasını sağlamıştır.

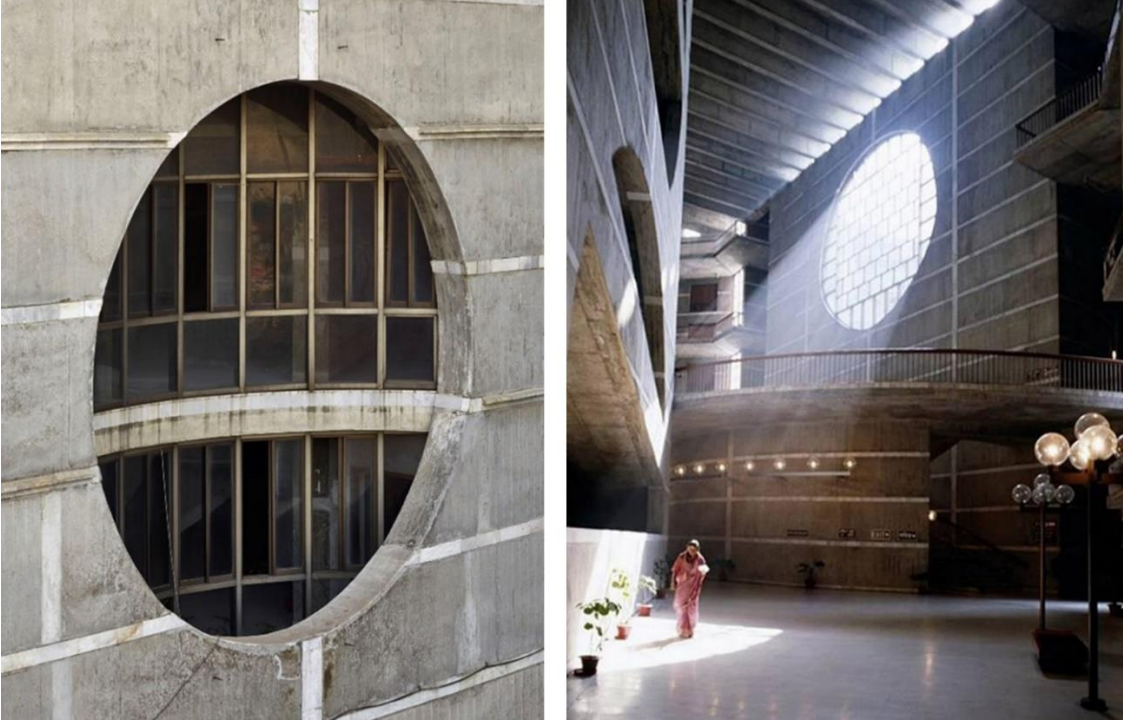
Dhaka Meclis Binası dışarıdan bakıldığında geniş bir arazi üzerindeki yansıma havuzunun ardında-ortasında sessizliğin içinde yükselmektedir (Şekil 4). Işık onun görkemini arttırmak için su ile anlaşma yapmış gibidir. Yansıma ile birlikte yapı daha da büyümüştür. Çevresi ile bu ilişki Dhaka'nın anıtsallığını egemenliğini daha da vurgulanmıştır. Yapının geometrisindeki büyük açıklıklar hem ışık hem de havanın mekanlarla ilişkisini etkiler. Çift duvarla tasarlanan bu bölümlerde iç duvarlardaki pencereler serin havanın elde edilebilmesi için geri çekilmiştir. "...Binanın dışı güneşe içi ise gölgelere aittir. Bu insanların yaşadığı yerdir..."(Kahn, 1973 'den aktaran Ashraf, 2007). Dhaka iklimi düşünüldüğünde bu ikinci duvar-yarı geçirgen kabuk- ışığın içeri alınmasına izin verdiği kadar içerinin ışıktan korunmasını da sağlamaktadır. Yağışlardan da koruyan bu kabuk havanın da içeride daha serbest dolaşabilmesinde imkan tanımaktadır. Kahn için strüktür ışık verendir ve bir yapının planı mekanların ışık içindeki harmonisi şeklinde okunmalıdır. Her mekan strüktür ve ışığın karakteri ile tanımlanmalıdır (Wurman, 1986). Meclis binasının strüktürel organizasyonu ve geometrisi mekanların ışık ve atmosferle ilişkisini sürekli kılmaktadır.

Şekil 4. Dhaka Meclis Binası genel görünüm (Kaynak: Url-2).

Bangleş halkı için tasarlanan meclis binası (1962-1982) ışık ve kütlenin kontrollü bir geometrik form sisteminden oluşan etkileşimi söz konusu olduğunda, hiç şüphesiz, Kahn mimarisinin en karmaşık eserlerinden birisidir (Ching vd., 2017). Kahn tarafından yaratılan muazzam görsel efektleri göz ardı etmek mümkün değildir. Birçok katın yukarıda yer alan tavan hattındaki ince cam açıklıklar ve ayrıca büyük, yuvarlak cam bölmeli bir pencere, üzerinize dökülen ışığı mekanın ve deneyimin en önemli etmenlerinden biri haline getirmektedir (Şekil 5). Işık ile gölge arasındaki geçişler, ışığın artık sizin deneyiminizin merkezi ve devam eden bir parçası olmaktadır. Işık Kahn için birincil yapı malzemelerinden biridir (Lesser, 2017). Yapının cephelerinden kesilip çıkarılmış gibi görünen geometrik boşluklar ise ışığın karakterini belirlemede ve mekanın ışıkla kurduğu ilişkiyi güçlendirmektedir.

Şekil 5. Dhaka Meclis Binası cephe detayı (solda) (Kaynak: Url-2), iç mekan görseli (sağda) (Url-3)

Mekan: Biçim ile Formun İfadesi

‘Biçim içsel görüntüdür. Şekli yoktur. Bir boyutu yoktur. Bir şekilde kendisine ait olanı yansıtır. Bir şeye ait sistemlerin uyumudur. Şeylerin düzeni duygusudur. Tasarım onu var eden şeydir...’

(Kahn,1991)

Kahn’ın tasarım yaklaşımında mekâna ilişkin olan form ve tasarım kavramları arasındaki ayrım da oldukça önemlidir. Form ölçüye-gelmez olana aittir, yani sessizlikte yer alır. Tasarım ise ölçüye-gelebilirliğin dünyasındadır, formun sayısız olanaklarının fiziksel gerçekliklerle (koşullarla) buluşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kısaca tasarım formun uzantısı, form tasarımın başlangıcıdır. Tasarım düzene bağlıdır, tasarımcının elinden çıkar. Form ise kişiye bağlı olmadan mekânın ne olmak istediği ile ilgilidir. Kahn bunu kaşık örneği ile açıklamıştır. Bir kaşık sap ve haznesinden oluşan iki bölünmez parçanın birleşiminden oluşmaktadır. Çay kaşığı ya da yemek kaşığı olsun, tahta ya da çelik olsun hep aynıdır. Form neyi yaptığımız, tasarım ise neyle yaptığımızla ilgilidir. Bu yüzden tasarım tasarımcıya ait iken form aidiyetsizdir (Gülgören, 2002).

Farklı ışık alma özelliklerine sahip farklı mekânların bir araya getirilmesi strüktürel ilişki içerisinde olmasını gerektirmektedir. Kahn’ın mimarlığı düşünülerek yapılan mekânlar olarak tanımlamasındaki yapmaktan bahsettiği şey ise mekânlar arasındaki bu strüktürel ilişkileri kurmaktır (Gülgören, 2002). Strüktürel ilişkideki yapısal bütünlük iki ana kavram etrafında biçimlenir; Ana mekân ve tali mekân (served space and servant space). Tasarım bu iki ayrıma dayanmaktadır. Ana mekânlar esnek işlevlere hizmet edebilen bir yapıya sahip iken, yapının mekanik, elektrik ve dolaşım gibi ihtiyaçlarını karşılayan bölüm olan tali mekânın işlevi sabittir (Kahn, 2011). Yapı mekânsal parçalar arasındaki hiyerarşinin homojen birleşiminden meydana gelmektedir.

Bunları yansıtan önemli örneklerden biri de 1955 yılında Yahudi Toplulukları Merkezi (Jewish Community Center) için yaptığı Trenton Bath House yapısıdır (Şekil 6). İkonik bir plana sahip olan bu yapı

merkezindeki atriumun etrafında simetrik biçimde Yunan haçı şeklinde düzenlenmiş dört bağımsız kare köşkten (pavillion) oluşmaktadır. Yapının mekan organizasyonunda güçlü bir geometrik düzen mevcuttur. Trenton Hamamı, Kahn'ın "hizmet alan " ve "hizmet veren" alanlar arasındaki ayrımı ilk kez yaptığı bina olarak geniş çapta kabul görmüştür. (Solomon,2000). Hizmet alan ve hizmet veren mekanlar açıkça görülmektedir. Yapıdaki mimari hiyerarşi ve denge bu şekilde kurulmuştur. Yeni bir mekansal anlayışı açık plana uygulamaya çalışan Kahn bunu notlarında Palladian Plan olarak bahseder.

“Muhtemelen herkesin bulduğu şeyi keşfettim, bölme sistemi bir oda sistemidir.Bir oda, yapılış biçimiyle tanımlanmış bir alandır...Bana göre bu iyi bir keşif.Birisi bana evin karmaşık problemlerinde oda fikrinin nasıl uygulanabileceğini sordu.Ruhu tamamen Palladian olan, günümüzün alan-mekan ihtiyaçları için son derece düzenli olan Devore evini işaret ettim..Oda olarak tasarlanmamış bölmeler sisteminde, onu tanımlayacak duvarları olmasa da, odalar yine de mevcuttur.’(Kahn, aktaran Solomon, 2000)(Kahn, aktaran, Browlee vd., 1991).

Şekil 6. Trentan Hamamı genel görünüm (üstte), iç mekan görünümü (altta) (Kaynak: Url-2)

Böylece Kahn, daha eski bir duyarlılığın ışığında açık planlama geleneğini sorgulamıştır. (Browlee vd., 1991). Klasisimin özünden gelişen tasarım, modernizmin serbest planını Platonik geometrilerle birleştirmiştir. Bu birleşim düzeni ile Kahn bir anıtsallık üretmiştir. Bu anıtsallık ölçekle ilgisi olmayan sadece varlığının gücüne dayanan bir ifadedir. Saf ve birincil geometrilerin manipülasyonu ile içlerindeki zenginliği ve çeşitliliği ortaya koymaya çalışmıştır (Gargus, 1995.). Kahn tasarımlarına ne olursa olsun hep

bir kare ile başladığını söylemiştir. Kahn, geometrinin kare, daire ve üçgenin sonsuz manevi niteliklere sahip ve hem rasyonel hem de gizemli olduğuna inanmıştır (McCarter, 2016). Trenton Hamamı sahip olduğu bu niteliklerle o zamanlar herhangi bir ortam için nadir görülen bir zamansızlığa sahiptir (Solomon,2000).

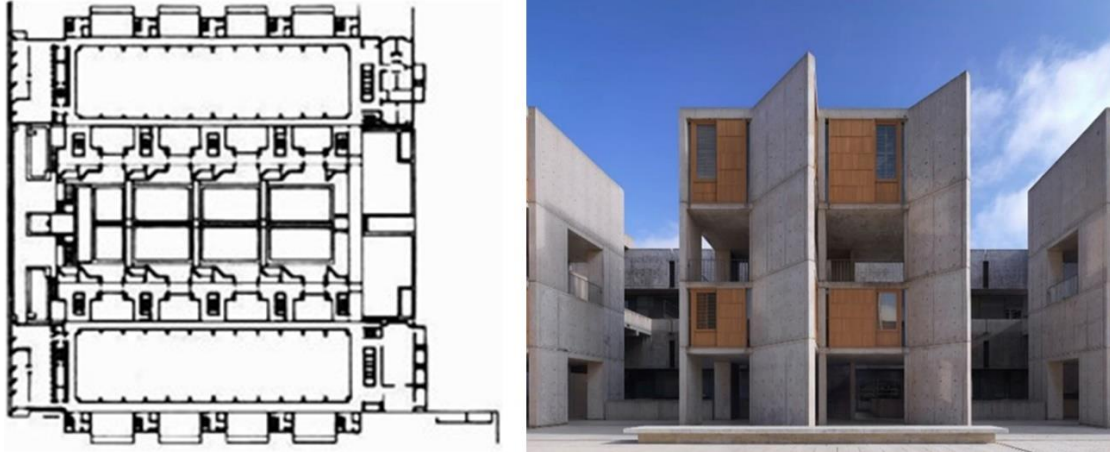
Kahn'ın aradığı cevaplardan birisi de şeylerin (yapının, malzemenin, mekânın) doğasını ve ne olmak istedikleridir. Soru sorarak düşünmeye ve diyaloga dayalı yaklaşımında Kahn "...Tuğla'ya: " Bir tuğla ne olmak ister?" diye sorduğunuzda tuğla size: " Bir kemer olmak istiyorum" der. Eğer siz tuğlaya " Kemerler pahalı ve ben bir açıklığı geçmek için beton bir lento kullanabilirim" dersiniz " Tuğlanın düşüncesi sizce ne olur?". Tuğla der ki: "Bir kemer olmak istiyorum." (Lesser, 2017). Burada tasarımın sonuçlandırılmasında tasarımcının ne istediğinin yanında mekânın ve malzemenin de ne olmak istediği önemli bir noktadır (Akkaya, 2017). Malzemenin ne olmak istediğine dair sorulan sorular mekânın olmak istediği ile de ilişkilidir. Mekânın varoluşsal niteliğinin bilincinde olarak onun anlamını içeren formu ve işlevsel gerçekliği ile oluşan biçimi arasındaki bütünlük, mekânın duyumsanabilir olmasını sağlamaktadır. Kahn'ın zihninde oluşmaya başlayan mekân düşüncesi, mekâna, kullanıcı tarafından sezgilerle ve duygularla aktarılan "mekân ruhunu" (genius loci) oluşturan tüm özelliklerin ve olguların çıktığı aşamadır (Köseoğlu, 2017).

Mekân bir yeri oluşturan öğelerin üç boyutlu organizasyonunu ifade ederken o yerin daha kapsamlı niteliği ise karakterini ifade eder. Genel olarak tüm yerlerin bir karaktere sahip olduğunu ve bu karakterin dünyanın verili olduğu temel durumu olduğunu vurgulamalıyız. Bir yerin karakteri zamanın bir fonksiyonudur; mevsimlere, günün akışına ve hava durumuna göre değişir; her şeyden önce farklı ışık koşullarını belirleyen faktörlere göre değişir. Ancak karakter, şeylerin nasıl yapıldığına bağlıdır ve bu nedenle teknik uygulama yani inşa etme tarafından belirlenir. (Schulz, C.N.,1979).

Şekil 7. Salk Biyoloji Araştırma Enstitüsü genel görünüm,1965, Louis I. Kahn, California, ABD (Kaynak: Url-2).

Şekil 8. Salk Biyoloji Araştırma Enstitüsü, Plan (solda) (Kaynak: Url-4), cephe detayı (sağda) (Kaynak: Url-2).

Salk Biyoloji Araştırmalar Enstitüsü, tasarımındaki mekânsal organizasyonu, biçimin yalınlığı ve netliği ile düzenin uygulamadaki halidir (Şekil 7). Basit bir tasarıma sahip olan bu yapıdaki mekânların strüktürel ilişkileri arasındaki düzen, hizmet alan ve hizmet veren mekânların birbirinden net bir şekilde ayrılmasıyla oluşmaktadır. Mekânları oluşturan bu strüktür ihtiyaçtan doğmuştur. İdeal olarak mimarlık, organizasyonu ve organizasyon şemasını hem sembolik hem pragmatik olarak hayata geçirmektedir (Leslie, 1939). Yapın planı simetrik bir şekilde konumlanmış avluya bakan iki ana binadan oluşmaktadır. Simetrik plan ve büro mekânlarının kule biçiminde doğrusal olarak uzanmasıyla oluşan monolitik tekrarı klasik sütun görüntülerini çağrıştırmaktadır (Şekil 8).

Yapıya hâkim olan anıtsallık, ritm ve simetri öğelerinin Kahn'ın aldığı Beaux-Art eğitiminin yansıması olarak görmek mümkündür. Onun yapılarında anıtsallık sağlamlığın ve bütünlüğün bir ifadesi olduğu gibi duyguyu da içinde barındırmaktadır. Kahn'ın bu yaklaşımı oldukça benzersizdir. Çünkü mimarlıkta anıtsallığı sadece boyut ya da maddi masraf ürünü olarak değil, sonsuzluğa giden manevi değeriyle ele almıştır. Kahn çağdaş toplumsal kurumların anıtsallığı ve büyük tarihsel anıtlarda bulunanlarla benzer mekânlara ulaşmak için, tarihsel formların doğrudan kopyalamaksızın yeni yapı biçimleri ve yapı malzemelerinin devreye girmesi gerektiğini söylemiştir (McCarter, 2005). Bu düşüncesi Salk Enstitüsünde yansımasını bulmuştur. Brüt beton duvarların oluşturduğu anıtsal etki simetrik plan ile güçlendirilmiştir.

Mekan: Biçim ile Formun İfadesi

“Her biri tekil olan birçok insanı olan dünya, insan doğasını çeşitli yönleriyle ortaya koyan farklı deneyimlerin her bir grubu, yeni mimarının geleceği daha zengin bir şekilde hissedilen insan anlaşması olasılığıyla doludur.”

(Kahn, 1959)

Kahn'ın için insanın doğası ve onun değerleri tasarımın zenginliğini sağlamak için tasarlanmıştır. Yapının içinde barındırdığı anlamı eksiksiz biçimde iletebilmesi yapının ve insanın aynı kültürel boyutta bir araya gelebilmesiyle mümkündür. İnsan kültürel değerleri ve inançlarına göre çevrelerini anlamlandırmaktadır. Bu yüzden mimari anlamın çevresinden bağımsız biçimde oluşması mümkün değildir. Kahn yapıya anlamsal olarak yaklaşırken, kültürün yansımalarını kurgulamaktan ziyade insan merkezli bir tasarım anlayışı ile hem yapının fonksiyonel düzenini hem de anlamsal ifadesini oluşturmuştur (Yıldız, 1995). Kahn'ın tasarımın başlangıcındaki şeylerin doğasına ilişkin arayışları, aslında ışıkla maddileşen formun duyuşsal anlamına ilişkin bir arayışı da ifade etmektedir. Onun tasarım anlayışında yapı tasarım sürecine ölçüye-gelmez ile

başlayıp, ışıkla birlikte maddileşerek ölçüye-gelirliğin dünyasına girer fakat sonuç ölçüye-gelmez olanla bitmektedir. Ölçülebilir olanın fiziksel gerçekliği içerisinde ölçülemez olanın anlamsal ifadesini barındırmaktadır.

Binaların formları, boşlukları, renkleri vb. anlam içermez. Mimarlar tasarladıkları şey için anlam ararlar; meslekten olmayanlar yaşadıklarına anlam yüklerler. Her iki durumda da belirli formların ve boşlukların anlamı, yorumcunun bunlarla veya benzer biçimler ve boşluklarla ilgili önceki deneyimlerine bağlıdır. Mimarlığın iletişim işlevi, insanları binaları amaçlanan şekilde kullanmaya yönlendirmek ve bunu yapma deneyimini zenginleştirmek için gereklidir. Bu nedenle anlam, bir yapıyı mimari yapan şeyin gerekli bir parçasıdır, ancak yeterli değildir. (Hershberger, 1970) Mimarının varoluşsal amacı verilen çevrenin potansiyelini açığa çıkarmaktır. İlhamı lokal karakterlerde aramak yerle bağ kurmak günlük hayatın içine dahil olmayı sağlar (Schulz, C.N.,1979). Bu dahil olma süreci yapının anlamının inşa edilme ve yapıyla iletişime geçme biçimlerinden biridir.

Sadece yapının işlevleri düşünülerek inşa edilen bir bina anlamdan yoksundur ve kalıcı bir etkiye sahip olmadığı gibi yaşama dâhil olmayı da başaramamaktadır (Namazian ve Mehdipour, 2012). Tasarımda ruhani olanı ifade eden formun aidiyetsizliği onu tüm insanların ortak paylaşımında olan evrensel bir niteliğe büründürmüştür. Formun düzeni sanatla ortaya çıkmaktadır ve Kahn sanatını form ve onun varlığına dayanan evrensel doğası üzerine kurmuştur. Bu zamansız, kişisel olmayan özün aracılığıyla sanat, her insan ruhuna yerleştirilmiş form hafızasını uyandırır ve yoğunlaştırır, görünmez, görünür kılar (Burton, 1983). Form maddi dünyanın gerçekliklerinde malzeme ve geometriyle bir araya gelerek ışıkla biçim bulmuştur. Kahn (1955)'e göre bir biçim doğasındaki yapısal öğelerden ortaya çıkar. Kendinize nasıl inşa edileceğini sormaya başladığınızda tasarladığınız kubbe kubbe olmaktan çıkar (Kahn, 1955).

Şekil 9. Exeter College Kütüphanesi cephe fotoğrafı (solda), iç mekan fotoğrafı (sağda) (Kaynak: Url-2).

Exeter College Kütüphanesi 1972 yılında inşa edilmiş Kahn'ın başarılı tasarımlarından biridir. Kahn yapıyı tasarlarken kütüphaneye gelen okuyucuların ihtiyaçlarından yola çıkmıştır. Kütüphaneyi sadece bir kitap ve dergi deposu olmaktan çıkartarak öğrenciler için okuma, çalışma alanı topluluğun entelektüel merkezi yapmıştır. Yapının mekânsal organizasyonunda merkezde yer alan boşluğun dört bir yanında yer alan kitaplar beton duvarlardan açılan dairelerin içinden çağrıda bulunur (Şekil 9). Okuma alanları ise

okuyucunun kitabını alıp ışığa gidebileceği şekilde cam kenarlarında kişiye özel ayrılmış alanlardan meydana gelmektedir. Daireler bir bilgi ortamına pencereler olarak hizmet eder ve somut formlar kendilerini bu bilgi birikiminin, kütüphanenin ve akademinin geleneğinin düzenini ve istikrarını temsil eder (Mattern, 2010).

Louis Kahn kütüphane mekanının doğasını düşündüğünde, kütüphanenin sadece işlevsel olmakla kalmayıp, aynı zamanda insanlığın kitaplara azami saygı gösterebileceği kutsal bir mekân olarak tahayyül eder ve bir tapınağa veya bir kiliseye benzemesine karar verir. Kütüphane'nin inşası sırasında Kahn, kütüphaneyi ziyaret edenler ile kitapları arasında var olan mekanların farklı doğalarını farklı malzeme ve yapısal formlar kullanarak yorumlar. Belirtildiği gibi Kahn, her yapısal elemanda bireysel varoluş ruhuna saygı gösterilmesinin ve her bir öğenin var olan iradesini maddi yapısal formuyla sergilemesinin önemine inanır (Shih vd., 2010).

Kütüphanenin mekânsal organizasyonundaki merkezi planlama mekânın doğasına göre şekillenmiştir. Mekânın ağırlığı-yüceliği strüktürdeki boşluklarla hafifletilse de mekânın hacmi hissettirir. Yoğun bir mimarlık deneyimi tüm dış gürültüyü bastırır; dikkatimizi varoluşumuzun kendisine yöneltir ve tüm sanatın yaptığı gibi bize temel yalnızlığımızı hatırlatır (Pallasmaa, 2011). Kütüphane bizim kendimizle iletişim kurmamıza olanak sağlayan mekanları içermektedir. Bu iletişim malzeme ışık ve geometriyle gerçekleşir. Malzemenin brüt halde kullanılması onun özünü açığa vurmaktadır. Kullandığı geometrilerde ise değişmeyen bir sürekliliğin izleri okunabilir. Bu değişmezlik geçmişe de atıfta bulunmaktadır. Geometriler değişmez form değişmez mekanlar değişim ve dönüşüme uğramıştır.

Kahn, Roma mimarisini öğrenmeye devam ederken, Dhaka Ulusal Meclis Binasının giriş noktasında da dev sütunlar kullanarak benzer bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu, yapıyı birlik için toplanılan yer olma, bir insanlık kurumu haline getirme ideolojisini de yansıtmıştır (Lutoli ve Jashanica, 2022). Merkezîyetçi bir plan anlayışı ile meclis ortada yer alırken yapının kalbini ise cami oluşturur (Şekil 10). Yapının güçlü geometrisi de onun kurum olma idealine katkı sağlamıştır. Bir daire bir birlik duygusu verir ve sosyal düzenin başlangıcını ima eder. Kullanılabilir alanı birbirine bağlayan bir bağlantı mimarisini (the architecture of connection) ifade eder. Bu, binada yürüyen adama kurumun tüm duygusu hissini veren mimarın - bağlantı alanlarının organizasyonunun - ölçüsüdür (Kahn, as cited in "Law and Rule" 1961 Brownlee ve Long, 1991). Bu yapıyı geçmiş, şimdi ve geleceğin kesiştiği noktada yer almaktadır. Dhaka sadece modern mimarinin bir ürünü-tezahürü (manifestation) olarak var olmaz. Bangladeş ulusu için de ayrı bir anlam içerir ve demokratik bir ulusun sembolik anıtsallığını da temsil etmektedir. Kahn için, Dhaka Meclis Binası kitle kültürüne karşı formüle edilmiş bir sosyal felsefeyi, bir liberal hümanizm felsefesini ve demokratik idealizmi keşfedebileceği bir araçtır (Ksiazek, 1993).

Şekil 10. Dhaka Meclis Binası plan (solda) (Kaynak Url-5), iç mekan detayı (sağda) (Kaynak: Url-2).

Kahn'ın yapıları farklı kişiler için farklı deneyim ve anlamları barındırır da onun temel amaçlarından biri de yapılarının herkesle iletişime geçebilmesini sağlamaktır. Yapının formu evrenseldir. Bu yüzden bir yapının sadece bir kişiye ya da bir topluma ait olduğunu söylemek mümkün değildir. Kişi, dinine ya da herhangi bir dine ait olmadan bile binanın kuramsal-düşünceli(contemplative) doğasını paylaşabilir. Her kim olursan ol, o seninle konuşacaktır. Kamuya ait olduğu açıkça görülen bu binanın geri kalanından farklı olarak, bir birey-bir ruh ya da bir zihin- sizin sınırlarınız dahilinde sizinle konuşur. Onu terk ettiğinizde, tekrar içeri girme arzusu kalıcı olarak sizinle kalacaktır (Lesser, 2017).

SONUÇ

Kahn'ın felsefe ile olan yakın ilişkisi modernizmin dogmatik öğretilerini aşarak tasarımın yeni olanaklarını keşfedebilmesini sağlamıştır. Modernizmin öğretilerinde gelenek ve süs tamamen reddedilerek yalınlığın ve basitliğin ön planda olması esas alınmıştır. Buna karşılık Kahn yalın mimarisini geçmişin formlarıyla birleştirmiştir. Bu doğrultuda geçmişin kültürel izlerini simetrik mekân organizasyonlarıyla ve anıtsal kütlelerle yansıtmıştır. Yapıları işlevsel olarak biçimlense de modernizmin ön planda tuttuğu salt işlevsellik ve rasyonalitenin yerine yapının formunu anlamıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Çağın güncel malzemelerini mimarlık pratiğinin odağına yerleştirmemiştir. Brüt betonun fütüristik soğukluğunu, geçmişten gelen ahşap ve tuğlanın sıcaklığıyla birleştirmiştir. Kahn'ın mimarisinde ortaya koyduğu estetik, modernin yeni olan güzeldir anlayışından ziyade gelenekselin güzel yanlarının yeni biçimlerde yeniden üretilmesine dayanır. Modernin sınırları içerisinde fakat çağın koşullarından da kısmen bağımsız biçimde ortaya koyduğu bu yeni yaklaşımlarla Kahn modernizmin getirdiklerini gelenekle uzlaştırmıştır. Litolli ve Jashanica (2022) 'nın da dediği gibi Louis I. Kahn binalarında, modernizmdeki anonimliği reddederken kökleri geçmişe dayanan postmodern bir kimlik oluşturur (Lutolli, & Jashanica, 2022).

Kahn'ın mimarlık üretiminde önemli noktalardan yapının fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü sağlama biçimidir. Tasarımın soyut ve somut bileşenlerinden oluşan bütüne yönelik farkındalığı ile söylemlerinde ve mimari üretimindeki özgünlüğünü ortaya koymuştur. Doğa, mekân ve insana ilişkin derin düşünceleri ve onların doğasını anlamlandırma çabası ile mekânlarında anlam ve biçimin bütünlüğünü sağlamıştır. Duyusal ihtiyaçlar ve yapıyı yaşama dâhil eden tinsellik de onun üretiminin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Mimarlığında gösterdiği bu yaklaşımla Louis I. Kahn, insanların sadece fiziksel ihtiyaçlarına değil, dünya ile ilişkilerinde aradıkları anlam ihtiyacına da cevap verebilmiştir. Kahn tek bir insan için ya da bir toplum için bir tasarım yaptığında ölçeği ne olursa olsun aynı sorulara cevap aramıştır. Soru sormak felsefi bir gelenektir

ve varoluşun anlamlandırılması için gereklidir. Kahn'ın insana doğaya ve mekana ilişkin soruları ve mimarlığında bu etmenleri ele alış biçimi onun mimarlığında anlamı üretmiştir. Mekanın karakteri ve deneyim zenginliği ışıkla birlik ortaya çıkarılır. Kahn mimarlığında yapının doğasında zaten mevcut olan ve insanlara hitap eden anlamın ortaya koyulmasında düzen kavramı üzerine yoğunlaşır. Bu düzen ise yapının doğasından geldiği için geçmişle zaruri bağlantı içindedir ve insanların yıllardır sahip olduğu değerleri de içinde barındırmaktadır. Kahn düzenin varoluşsal yönlerini irdeleyerek, tüm bu değerleri malzeme, ışık ve insanla bir araya getirip mimarlığını üretmiştir. Eserlerinde duylara ve duygulara hitap eden bir iletişim ile yapının doğasını ortaya koymaya çalışmıştır. Eserlerinin kalıcılığı, etkileyciliği ve Kahn'ın düşüncelerinin özgünlüğü de insan ve mimarlık etkileşiminde varlığın doğasına yönelik bu yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

Akkaya, N.N. (2017). Turgut Cansever ve Louis I. Kahn Mimarileri Üzerine Soruşturmalar: Bodrum Sualti Arkeoloji Enstitüsü, Kimbell Sanat Müzesi. *Mardin Artuklu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: Mardin.*

Akkaya, N. N. (2017). Louis I. Kahn, Light is the Theme: Louis I. Kahn and the Kimbell Art Museum: Comments on Architecture. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), 213-218. doi:10.17131/milel.377667.

Ashraf, K. K. (2007). Taking place: Landscape in the architecture of Louis Kahn. *Journal of Architectural Education*, 61(2), 48-58. doi:10.1111/j.1531-314x.2007.00149.x

Aydınlı, S. (2002). Epistemolojik Açından Mekan Yorumu. *Mimarlık ve Felsefe*. (Editör: A. Şentürer, Ş. Ural, A. Atasoy). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 40-51.

Burton, J. (1983). Notes from Volume Zero: Louis Kahn and the Language of God. *The MIT Press on behalf of Perspecta*, 20, 69-90. doi: 10.2307/1567067

Burton, J. 1998. Philosophical Differences in the Thoughts of Louis I. Kahn and Martin Heidegger. *Cloud-Cuckoo-Land: International Journal of Architectural Theory*, 2. Retrieved from https://www.cloud-cuckoo.net/openarchive/wolke/eng/Subjects/982/Burton/burton_t.html. [Son Erişim Tarihi: 26.04.2023].

Brownlee, D. B., De Long, D. G., Scully, V. J., Mudford, G., & Kahn, L. I. (1991). *Louis I. Kahn: in the realm of architecture*. New York : Rizzoli International Publications.

Ching, F., Jarzombek, M., Prakash, V. (2017). *A Global History of Architecture*. New Jersey: Wiley & Sons.

Coloqhoun, A. (2005). *Mimari Eleştiri Yazıları*. (2. Baskı). (Çevirmen: A. Cengizkan). Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı. (Orjinal eserin basım tarihi 1981).

Frampton, K. (1983). Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance. *The Anti-Aesthetic, Essays on Post-Modern Culture*. (Editör: H. Foster). Washington: Bay Press, 16-30.

Hartoonian, G. (2008). Louis I Kahn @ 40s: Architecture in the 1950s. *Architectural Theory Review*, 13(1), 3-28. doi: 10.1080/13264820801915096

Hershberger, R. G. (1970). Architecture and meaning. *Journal of Aesthetic Education*, 4(4), 37-55. doi: 10.2307/3331285

Gargus, J. (1995). Mathesis Bound: Kahn's Geometry and Its Context. *In 83rd ACSA Annual Meeting*, 106-114. Retrieved from ACSA.AM.83.28.pdf (acsa-arch.org)

Gülgönen, A. (2002). Louis Kahn'la İlgili Notlar. *Louis Kahn ve Tarih. Modern Mimarlığın Öncüleri*. (Editör: Kolektif). İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 17-24.

Güvenç, A. (2002). Kahn ‘‘ Kahn is... ‘‘dır. *Louis Kahn ve Tarih. Modern Mimarlığın Öncüleri*. (Editör: Kolektif). İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 9-15.

İnam, A. 2002. Mimarın Felsefeden Devşirebilecekleri Üzerine. *Mimarlık ve Felsefe*. (Editör: A. Şentürer, Ş. Ural, A. Atasoy), İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 126-131.

- Kahn, I., L. (1955). Order and Form. *Perspecta*, 3, 47-63. doi:10.2307/1566835
- Kahn, L., I., (1959) New frontiers in architecture. Louis I. Kahn: Writings, Lectures. (Editör: A. Latour). Interviews. New York: Rizzoli.
- Kahn, I., L. (2011). *Light is the theme: Louis I. Kahn and the Kimbell Art Museum: Comments on Architecture*, New Haven – London: Yale University Press.
- Koç, Y. M. F. ve Gür, Ş. Ö. (2019). Anarşizmin Mimarisi Olabilir mi?. *Yakın Mimarlık Dergisi*, 2(2), 40-62. Retrieved from [yakin-mimarlik-dergisi-sayi-4.pdf](http://www.yakin-mimarlik-dergisi-sayi-4.pdf) (neu.edu.tr)
- Köseoğlu, E. (2017). Louis I. Kahn Yapılarının Biçim Dili. *Mimarlık*, 394. Retrieved from <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=408&RecID=4151> [Son Erişim Tarihi: 12.01.2019].
- Ksiazek, S. (1993). Architectural culture in the fifties: Louis Kahn and the national assembly complex in Dhaka. *The Journal of the Society of Architectural Historians*, 52(4), 416-435. doi: 10.2307/990866.
- Leslie, S. W., (1939). A Different Kind of Beauty?: Scientific and Architectural Style in I. M. Pei's Mesa Laboratory and Louis Kahn's Salk Institute. *Historical Studies in the Natural Sciences*, 38 (2), 173–221. doi: 10.1525/hsns.2008.38.2.173
- Lesser, W. (2017). *You say to brick: The life of Louis Kahn*. New York: Straus and Giroux.
- Lutolli, B., & Jashanica, K. (2022). Kahn's light: The measurable and the unmeasurable of the Bangladesh National Assembly Building. *Frontiers of Architectural Research*, 11(1), 89-102. doi:10.1016/j.foar.2021.09.005
- Lobell, J., (1979). *Between Silence and Light, Spirit in the Architecture of Louis I. Kahn*. Boston: Shambhala Publication
- Mattern, S., (2010). Geometries of Reading, Light of Learning: Louis I. Kahn's Library at Phillips Exeter, *Nexus Network Journal*, 12 (3), 389-420. doi:10.1007/s00004-010-0042-4
- McCarter, R., (2005). *Louis I. Kahn*. New York: Phaidon Press Inc.
- McCarter, R. (2016). Starting with the square: parallels in practice in the works of Josef Albers and Louis Kahn. *Journal of Visual Culture*, 15(3), 357-366. doi: 10.1177/1470412916665147
- Murray, S. (2007). Material Experience: Peter Zumthor's Thermal Bath at Vals. *The Senses and Society*, 2(3), 363-368.
- Namazian, A. and Mehdipour, A., (2012). Louis Kahn, *Identity Architecture*, 51(14), 60-64. https://www.researchgate.net/publication/309855504_Identity_Architecture_Louise_Kahn [Son Erişim Tarihi: 13.01.2019].
- Nelson, P. (1959). Design for Tomorrow. *Perspecta*, 5, 58-65. doi: 10.2307/1566881
- Noormohammadi, S. (2012). Essential human qualities in strengthening place identity as expressed in Louis Kahn's architectural theory. *The Role of Place Identity in the Perception, Understanding, and Design of Built Environments*. (Editör:H. Casakin, F. Bernardo). Bentham Science Publishers, pp. 22-34.
- Örnek, Y. (2015). Mimarlık ve felsefe: çağdaş filozofların mimarlığı yeniden düşünmesi. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 8(2), 125-139. Retrieved from: <http://hdl.handle.net/20.500.12566/285>
- Öztürk, A. Ç. ve Gürel, Y. (2009). Poetik yapı tektonikleriyle 'architetto poeta' Carlo Scarpa. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22(1), 1-11.
- Pallasmaa, J., (2011). *Tenin gözleri: Mimarlık ve duyular*. (4. Baskı). (Çevirmen: A. U. Kılıç). Yem Yayınları. (Orjinal eserin basım tarihi 2005).
- Rabifard, M. (2011). The Integration of Form and Structure in The Work of Louis Kahn. *Eastern Mediterranean University, Institute of Graduate Studies and Research, Phd. Thesis: Ankara*.

- Ramussen, S., E., (2018). *Yaşanan mimari*. (18. Baskı). (Çevirmen: Ö. Erduran). Remzi Kitabevi. (Orjinal eserin basım tarihi 1959).
- Schulz, C., N. (1979). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizolli.
- Scully, V.1962. *Louis I. Kahn*. New York: George Braziller. Retrieved from <https://vdocuments.mx/vincent-scully-louis-kahn.html?page=19>. [Son Erişim Tarihi: 26.04.2023].
- Scully, V. (1957). Modern architecture: Toward a redefinition of style. *Perspecta*, 4, 4-11. doi:10.2307/1566851
- Scully, V. (1993). Louis I. Kahn and the ruins of Rome. *Engineering and Science*, 56(2), 2-13. Retrieved from Scully.pdf (caltech.edu)
- Shih, C. M., Liou, F. J., & Johanson, R. E. (2010). The Tectonic Integration of Louis I. Kahn' s Exeter Library. *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 9(1), 31-37. doi:10.3130/jaabe.9.31
- Solomon, S. G. (2000). *Louis I. Kahn's trenton jewish community center* (No. 6). New York, Princeton Architectural Press.
- Söğüt, A. ve Balki, M. (2019). Mekânda şiirsel arayışlar üzerine: şiirsel olarak tanımlanan mekânlar üzerinden şiirsellik sorgusu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 237-252.
- Stern, R. A. (1962). PSFS: Beaux-arts theory and rational expressionism. *The Journal of the Society of Architectural Historians*, 21(2), 84-102. doi: 10.2307/988144
- Şenbabaoglu, B. (2004). Understanding lighting in architecture of Louis I. Kahn. *University of Missouri, Faculty of the Graduate School Master of Science:Columbia*.
- Şentürer, A. (2002). Mimarlıkta felsefe nerede duruyor?. *Mimarlık ve Felsefe*. (Editör: A. Şentürer, Ş. Ural, A. Atasoy). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 132-145.
- Tunalı, İ. (2012). *Tasarım Felsefesi*. İstanbul, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Uluoğlu, B. (2002). Mimarlık bilgisinin çifte kimliği ve kavramsallaştırılış biçimi üzerine. *Mimarlık ve Felsefe*. (Editör: A. Şentürer, Ş. Ural, A. Atasoy). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 52-67.
- Unwin, S. (2014). *Twenty-Five Buildings Every Architect Should Understand: a revised and expanded edition of Twenty Buildings Every Architect Should Understand*. London- New York, Routledge.
- Yıldız, G. (1995). Doğal Işığın Mimari Mekânı Biçimlendirmesi ve Anlam Boyutu Üzerine. *İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul*.
- Yücel, A. (2002). Mimarlık nedir, mimar kimdir, (felsefeye nasıl başvurur?. *Mimarlık ve Felsefe*. (Editör: A. Şentürer, Ş. Ural, A. Atasoy). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 12-17.
- Wurman, R., S. (1986). *What Will Be Has Always Been: The Words of Louis I. Kahn*. New York, Rizzoli.
- Şekiller
- Url-1. https://www.cloudcuckoo.net/openarchive/wolke/eng/Subjects/982/Burton/burton_t.html. [Son Erişim Tarihi: 26.04.2023].
- Url-2. Louis I. Kahn - ARKITOK [Son Erişim Tarihi: 18.07.2023].
- Url-3. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Sangshad_inside.jpg, [Son Erişim Tarihi: 18.07.2023].
- Url4: <https://images.adsttc.com/media/images/5037/df75/28ba/0d59/9b00/011f/slideshow/stringio.jpg?1414230622> [Son Erişim Tarihi: 18.07.2023].
- Url-5: <https://www.arkitektuel.com/banglades-ulusal-meclis-binasi/stringio-3-38/>, [Son Erişim Tarihi: 18.07.2023].

Müze İle Eğitim Yoluyla Ortaokul Öğrencilerinde Kültürel Miras Bilinci Oluşturma

İsmail PERÇİN

Milli Eğitim Bakanlığı

percin_zile@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-4872-6649>

Volkan ÇOBAN

Milli Eğitim Bakanlığı

volkan48coban@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-2505-0246>

Ertuğrul DEMİRTAŞ

Milli Eğitim Bakanlığı

turkmen55700@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-7932-2503>

Canan PERÇİN

Milli Eğitim Bakanlığı

canan6086@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-6323-6034>

Makale Başvuru Tarihi : 14.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 20.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10446101

Özet

Anahtar Kelimeler:

Müze,
Kültür,
Kültürel Miras,

Bu çalışmada müze ile eğitim yoluyla ortaokul öğrencilerinde kültürel miras bilinci oluşturma yolunda bir inceleme yapılmıştır. Çalışmanın kapsamı 'Ortaokul öğrencileri, Müze ve Kültürel miras' kavramlarından oluşmaktadır. Çalışma yapılırken nitel yöntem kullanılmıştır. Müze gezileri yapılarak öğrencilerde müze ile eğitim yoluyla kültürel miras bilinci oluşturmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin ait oldukları çevreden yola çıkarak değerlendirmeler ve örnekler vererek kültürü ifade etmeye çalıştıkları görülmüştür. Öğrencilerin bazı kültürel varlıkların yok olmasına yaklaşımları ve bu doğrultuda yaptıkları yorumlar sayesinde kültürel zenginliğin korunması ve devam ettirilmesi gerektiği konusunda fikir sahibi oldukları tespit edilmiştir. Çalışma sırasında öğrencilerin kültürel miras kavramının içeriğini oluşturan bazı olgular ile diğer konular arasında bağlantı kurmaya çalışarak araştırmaya daldıkları görülmüştür. Verilen örneklerden, canlı ya da ölü, hayata tanıklık etme konusunda uzun bir geçmişe sahip olanların öğrenciler üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğu ve bu etkiye neden olan tarihi unsurları merkeze aldığı sonucuna varılmaktadır. Öğrencilerin birçok farklı boyutu ele alarak ve analogilere yer açarak konuyu kavramaya çalıştıkları ortaya çıkmıştır.

Creating Cultural Heritage Awareness in Secondary School Students through Museum Education

Abstract

Keywords:

Museum,
Culture,
Cultural Heritage,

In this study, an examination was made to create cultural heritage awareness in secondary school students through museum education. The scope of the study consists of the concepts of 'Middle School Students, Museum and Cultural Heritage'. Qualitative method was used while conducting the study. Efforts were made to raise cultural heritage awareness among students through museum visits and museum education. It was observed that students tried to express the culture by giving evaluations and examples based on the environment they belong to. It has been determined that students have an idea that cultural richness should be protected and maintained, thanks to their approach to the destruction of some cultural assets and their comments in this direction. During the study, it was observed that the students

were immersed in research, trying to establish a connection between some of the facts that constitute the content of the concept of cultural heritage and other issues. From the examples given, it is concluded that those who have a long history of witnessing life, living or dead, have a stronger impact on students and focus on the historical elements that cause this impact. Students try to understand the subject by considering many different dimensions and making room for analogies. has emerged.

GİRİŞ

“Kültür” kavramını tanımlamak neden imkansızdır? Neden yerel uzmanlar şu ya da bu açıklama üzerinde ortak bir karara varamıyor? Bilinmeyen olmanın zorluğu nereden geliyor? Belirsizliğin temelinde çok anlamlı bir kavram oluşumu gerçekleşir. Kültür, antropolojinin dilinde, yazılarında ve bu temel kavramlara karşılık olarak kullanılan soyut bir sözcüktür. Bunlar; 1-Bir toplumun toplam uygarlığına ya da toplumun tamamına kültür denir. 2-Kültür belli bir toplumun aynasıdır. 3- Kültür, toplumsal sosyolojik süreçlerin bir yansımasıdır. 4-Kültür, insanların ve toplumun yazılı olmayan teorisidir. Kültürü tanımlamak neden bu kadar zor? Uzmanlar neden şu ya da bu tanım üzerinde ortak bir karara varamıyor? Zorluk nerede? “Kültür” kelimesinin zorluğun altında yatan birkaç anlamı olabilir mi? Dil ve kültür eserlerinde antropoloji, aynı zamanda; “Bir toplumun veya tüm toplumların toplam medeniyeti, toplumun özü, bir dizi sosyal ve sosyolojik sürecin oluşumu ve insan ve toplum teorisidir.” bu temel kavramların karşılığı olarak kullanılan soyut bir sözcüktür (Güvenç, 2016). Bir kelime veya kavram bu kadar farklı anlamlarla yüklendiğinde tanımlanamaz hale gelmesi doğal ve normaldir.

Bir söz vardır: “Taşlık tarladaki tahıl verimli olur.” Açıklamaya göre, kayalık alan ekilebilir arazinin yağmur sularıyla taşmasını ve esen rüzgarın savrulmasını engelledi. Aslında taş ve tarla ilişkisi çok daha eskilere dayanmaktadır. Milyonlarca yıl süren bir avcılık-toplayıcılık döneminin sonunda insanlar çiftçilik yapmayı öğrenmiş, toprağa yerleşmiş, beslenme ve yaşam gibi temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamaya başlamış ve en büyük kültür devrimi yaşanmıştır (Güvenç, 2009). 2019). Kültür kelimesinin ilk olarak buradan geldiğine göre tanımlayacak olursak; Kelimenin “kültür”den geldiği söylenebilir. Kavram Latince colera, sürmek, ekip biçmek, biçmek anlamlarına karşılık gelse de Türkçe’de “hasat, ürün” olarak karşılığını bulmuştur (Güvenç, 2016). 12. yüzyıla kadar Fransızca’da aynı anlamda kullanılan “kültür” terimi ilk kez ünlü Voltaire tarafından insan aklının oluşumu, gelişmesi, gelişmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanılmıştır. Buradan Almancaya çevrilen kelime, 1793 Alman Dili Sözlüğünde “kültür” olarak yer almıştır. Etnolog G. Klemm, on ciltlik İnsanlığın Genel Kültürel Tarihi adlı çalışmasında kültürel evrimi ve uygarlığı belirtmek için “kültür” kelimesini kullandı. Oradan kavram ve kelime İspanyolca, İngilizce ve Slav dillerine geçti. Halen ağırlıklı olarak antropolojik bilimler ailesinde kullanılan kültürün ilk bilimsel tanımını yapan İngiliz antropolog Tylor (Güvenç, 2016).

Olgu, genel kabul gören Tylor’ın tanımına tam olarak yansıtılamaz. Ancak bütünleyici kavramlar örneğinde gösterilen bu tanım, kültür teorisinin ana tezini ifade eder. Kültür incelenir, gizlenir ve öğretilir; Eğitim yoluyla yeni nesillere empoze edilen içerik budur. Onun için bir sistem veya bir bütün olarak kabul edilir. Ancak sistemi tanımlamak kolay değil. Çünkü kültür salt maddi ve gözlemlenebilir bir şey ya da olgu değildir. Bu aynı zamanda soyut bir kavramdır. Kültür kavramı gerçekten gündeme geldiğinde soyutlamayı yapanların zihinlerinde bir kavram olarak yer almaktadır. Kavramın soyutluğu bilim insanlarını endişelendiriyor. Çünkü soyut bir kavramı besleyen, destekleyen, geliştiren olaylar, konular, kurumlar ve değişkenler gözlemlenebilir. Kültür kavramı bir harita gibidir denilebilir. Nasıl ki belli bir coğrafi harita bölgenin topoğrafyasını, dağları, tepeleri, akarsuları, gölleri ve ormanları, şehir ve köy gibi yerleşimleri, yolları, bunların konumlarını, birbirlerine uzaklıklarını ve yüksekliklerini gösteriyorsa; Kültür kavramı ayrıca belirli bir toplumdaki kültürel unsurları, teoriyi ve zamansal süreçleri, bunların karşılıklı diyalogunu temsil eder. Ama nasıl ki harita bir bölgenin kavramsal, soyut, minyatür bir modeliyse, kendisi değil; Kültür kavramı kendi içinde değil, toplumsal yapı ve kurumların kavramsal, düşünsel ve soyut bir modelidir (Güvenç, 2016).

Kavram daha spesifik bir örneğe indirgenecek olursa; İnsan bedeni nasıl bütün parçalarının toplamından daha önemli ve yüce ise, kültür de onun sanatlarının, örf ve adetlerinin, geleneklerinin ve dini inançlarının toplamından daha büyük ve farklı bir şeydir. Kültürü oluşturan tüm bu unsurlar etkileşim halindedir; Bu nedenle

herhangi bir unsuru anlamak için hepsini tek tek anlamak gerekir (Eliot, 1987). Yüzyıllar boyunca insanoğlunun belirlediği somut ve somut olmayan her türlü değer, özelde kültür, genel olarak kültürel miras olarak adlandırılır. Diyelim ki Valery, Amerikalı bir yazarın rüyasında kontrol edilemeyen bir böceğin kağıt üzerinde belirlediğini anlatıyor; ve inanılmaz bir hızla çoğalıp çoğalarak yeryüzündeki her türlü kağıt malzemeyi yok ediyor. O zaman ne olacak? Kitaplar, paralar, faturalar, belgeler... yok olacak ve çok sağlam temeller üzerine kurulduğu düşünülen medeniyetler, eşsiz bilgilerini unutarak kısa sürede çökecekler. Tıpkı istilalar, yangınlar, depremler, unutulma gibi birçok medeniyet eserinin kaybolmasına neden olur. Bugün var olan mevcut medeniyet, insanlığın yarattığı eksiksiz bir medeniyetler dizisi değildir. Tarihte arkeolojik kazılarla keşfedilen birçok uygarlık olmuştur ve arkeoloji ve tarih bilimi bu tür birçok kayıp uygarlığı ortaya çıkarmıştır (Kaplan, 2019). Bu sebeplerden dolayı kaybolan ya da kimliğini günümüze aktaramamış ya da yok olma eşğine gelmiş kültürel değerler de bulunmaktadır.

Problem Durumu

Günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı olarak hızla küreselleşen bir dünyada yaşıyoruz. Bu hızın mevcut kültürel kimliği yok etmemesi çok önemlidir. Toplumlar ancak onları oluşturan kültürel değerlerle ayakta kalabilirler. Değişen dünya ile birlikte insanlar da değişmekte ve kültürel varlıkları ve kültürel miras alanlarını tahrip etmektedir. Sonuç olarak, gelecek nesiller, yeniden yaratılamayan ve tekrarlanamayan ne tür bir kültürel çeşitliliğe sahip olduklarını bilmiyorlar. Kültürel mirasın yok olmasına yol açan koşullar ne olursa olsun, kökten çözümlenmelidir. Bu da ancak eğitimle mümkündür. Özellikle sanat öğrencilerinin alanında iyi bir eğitim almaları ve kültürel mirasın korunması ya da kültürel miras bilinci oluşturma çalışmaları yapılmalı ve onlara yönelik programlar düzenlenmelidir. Bu bilinci aşlamak için yapılacak ilk şey müzeleri ve kültür varlıklarını gezmek. Müzeleri ve taşınmaz kültür varlıklarını ziyaret etmek, toplumun gelişim ve değişimini ya da diğer toplumlarla ne derece temas noktalarına sahip olduğunu ortaya koyması ve gelecek nesillere bu doğrultuda yol göstermesi ve ışık tutması açısından son derece önemlidir.

Son yıllarda müze sayısındaki artışa rağmen, halkın kültürel mirasa ilişkin bilinç düzeyi gelişmemiştir. Ayrıca müze yönetimleri, müzeleri ve kültür varlıklarını daha cazip hale getirmek, daha kolay ulaşılabilir kılmak ve halkı müze ve kültür varlıklarını ziyaret etmeye teşvik etmek için çeşitli uygulama ve stratejiler üzerinde çalışmaktadır. Ayrıca eğitim kurumları da müzeyi müfredatla ilişkilendirerek disiplinler arası bir öğretim yöntemiyle kültürel miras bilincinin oluşmasına katkıda bulunur ve verilecek bilgilerin daha etkin ve sürekli olarak çalışılmasını sağlar. Bu nedenle kültürel miras kavramına günümüzde birçok alanda rastlanmaktadır. Peki sanat eğitimi alan resim bölümü öğrencilerinin bu alandaki bilgileri nelerdir? Türkiye'deki 57 resim fakültesinin içeriğinin incelenmesi sonucunda 4 tanesinde müze eğitimi dersi olduğunu söyleyebiliriz ki bu da bu alanda teorik bir boşluk olduğu anlamına gelmektedir. Öte yandan programlarda yer alan bu derslerin içerik olarak kültürel mirasın korunması ya da kültürel miras konusunda farkındalık yaratma gibi yararlarının olmadığı da görülmektedir. Bu bağlamda müze eğitiminde ders alan resim fakültesi öğrencilerinin kültürel mirasa yönelik farkındalık düzeylerinin belirlenmesinde sorun olduğu görülmektedir. Bunun belirlenmesi sürecinde konu anlatımı, sunum, müze eğitimi dersi kapsamında müze ve kültür varlıklarının ziyareti, müze gezisi başvurusu ve tamamlanacak eser, eğitimde büyük önem arz eden noktalardır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı müze ile eğitim yoluyla ortaokul öğrencilerinde kültürel miras bilinci oluşturma yolunda bir inceleme yapmaktır.

Araştırmanın Önemi

Tarihin başlangıcından günümüze kadar binlerce yıllık uygarlık tarihi boyunca insanın doğrudan veya doğa ile birlikte ortaya koyduğu tüm değerler bugün "Kültürel Miras" olarak adlandırılmaktadır. Bu değerlerin

korunması ancak değerlerinin bilincinin oluşmasıyla mümkündür. Bu, çağımızda insanlığın ortak sorumluluğu olduğu için bireylerin dikkatine sunulması gereken bir konudur. Bugüne kadar Avrupa’da yüzyıllardır bu konuda çalışmalar yapılmaktadır (Tunçer, 2014a). Bu bağlamda bu tez, bu dersi alan öğrenciler arasında kültürel mirasın oluşumuna yönelik ölçütlerin belirlenmesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Resim Bölümü lisans programlarının Türkiye’de okutulması sonucunda müfredatta yer alan müze eğitimi derslerinin içeriği genellikle müzecilik tarihi, müze türleri, amaçları, işlevleri, müzeler ve sanat, müzeler ve müzeler gibi konulardan oluşmaktadır. kültür, , müze ve toplum. Bu programlarda kültürel miras bilincine yönelik bir dersin yer almadığı görülmektedir. MED okuyan öğrencilerin kültürel miras bilincinin gelişmesine ne ölçüde katkı sağladığının belirlenmesinin yanı sıra ders içeriklerinin geliştirilmesine yönelik yeni fikirler de elde edilecektir. Ayrıca bu durumun MED öğretmenlerini ders içeriklerini bu yönde yeniden gözden geçirmeye zorlayacağı düşünülmektedir. MED çerçevesinde gerçekleştirilecek sanatsal araştırma ve müze rehberi çalışması, öğrencilerin kültürel miras bilincini belirlemede yardımcı olacaktır. Aynı zamanda öğrencilerin ders kapsamında müzeleri ziyaret etmeleri de öğrencilerin kültürel değerleri doğrudan görmeleri nedeniyle kültürel miras bilincinin tanımlanmasına katkı sağlayan bir diğer unsurdur. Çalışmanın bir diğer katkısı da MED’in kazanımları dışında bir gelişmeye neden olup olmadığının tespit edilmesidir. Araştırmanın amaçlarından biri, MED’in öğrenciler üzerindeki etkisini ve öğrencilerin bilişsel ve duygusal öğrenmelerine katkısını belirlemektir. Günümüzde kültürel miras kavramı mimarlıktan hukuka, arkeolojiden eğitime kadar pek çok alanda incelenmektedir. Ancak bu çalışmaların çoğu yapı özellikleri, yasal düzenlemeler, konum, tarihçe ve maliyet konularını ele almıştır. Ancak sanat eğitimi alan resim bölümü öğrencilerinde müze eğitimi sürecinde kültürel miras fikrinin oluşmasına yönelik çalışmalara rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın bu boşluğu doldurması beklenmektedir.

Problem Cümlesi

Bu araştırmanın problem cümlesini “Ortaokul öğrencilerinde müze ile eğitim yoluyla kültürel miras bilinci oluşturulur mu?” sorusu oluşturmaktadır.

Sınırlılıklar

Bu araştırmanın sınırlılıklarını;

- Ortaokul Öğrencileri
- Müze
- Kültürel Miras

Oluşturmaktadır.

Tanımlar

Kültür: Latince’de önemsemek, yetiştirmek, dikmek, biçmek, bakımını yapmak anlamına gelen kültür, hem toplumsal hem de zihinsel, kişisel duyarlılık ve estetik bakış açısından bir olgunlaşmadır. Zihinsel, duygusal ve düşünsel yeteneklerin gelişmesi olarak da algılanan ve nesnel olarak ortak düşünme biçimlerini geliştiren kültür, gelenek ve göreneklerle birlikte farklı zamanlarda da olsa farklı alanlarda kendini gösteren eserler bütünüdür (Bolay, 1996).

Kültür varlığı: Din, bilim, kültür ve güzel sanatlarla ilgili tarih öncesi ve tarihi dönemlere ait kültürel varlıklar varlıktır (KVTC Madde 3).

Kültürel miras: Geniş bir alanı ifade ettiği için kültürel değerleri içinde barındıran kültürel miras, medeniyetlerin düşüncelerini, yaşam tarzlarını, fikri ve manevi kazanımlarını temsil eden nesne ve gelenekleri ifade eder (Göğebakan, 2015).

Kültürel miras bilinci: Bir neslin bir sonraki nesle bıraktığı maddi ve manevi üstün ve ayrıcalıklı unsurlar hakkında farkındalık ve bilme yeteneği (Göğebakan, 2015).

Müze: ICOM'un yaptığı ve geniş kitleler tarafından kabul gören tanımında, bugüne kadar yapılan pek çok müze tanımına kıyasla; Müze, topluma ve toplumsal gelişime hizmet eden, halka açık ve yaşadığı çevreye tanıklık eden, nesnelere araştıran, toplayan, koruyan, elde edilen bilgileri paylaşan ve bu verileri sergileyen, eğitime hizmet etmek, estetik bir beğeni kazandırmak amacıyla müzedir. toplumdan bağımsız, kâr ve süreklilik düşüncesinden bağımsız bir kurum olarak iddia edilmiştir. Müze aynı zamanda geçmişten günümüze tüm insan toplumlarını kültür, güç ve statü açısından tanımlayan, inceleyen, sergileyen ve ideolojik olarak etkin olan bir kurumdur (Karadeniz, 2018).

Müze eğitimi: Zaman ve mekân ötesi toplumları anlama, kültürel değerleri ve kadim eserleri anlama, koruma ve muhafaza etme, farklı toplum ve kültürlerle çok yönlü bir bakış açısıyla yaklaşma, geçmiş ile bugünü anlamlı bir şekilde ilişkilendirme ve böylece sürekliliğini sağlama girişimidir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kültürel Miras Bilinci

Kültür

İnsanlar ve toplumlar arasındaki benzerlikler, nasıl ve neden değiştikleri vs. gibi sorular tarihin ve sosyal beşeri bilimlerin insana dair en zor sorularındandır. Filozoflar ve düşünürler geçen yüzyılın ortalarına kadar bu sorunlarla uğraşmışlar; “Tanrı onları bu şekilde yarattı - teolojik açıklama; Irkları veya renkleri farklıdır - ırkın tanımı; Akılları veya ruhları farklıdır - psikolojik açıklama; Tarihleri ve gelenekleri farklıdır - tarihsel veya etnolojik açıklama; Yaşadıkları doğal çevre farklıdır - coğrafi açıklama; Ekonomileri farklıdır - ekonomik açıklama; Aile, din ve eğitim sistemleri farklıdır - sosyolojik açıklama; Yönetim ve hukuk sistemleri farklı - siyasi bir açıklama” bu şekilde cevaplar arıyorduk. İnsanlar ve toplumlar veya onlar gibi başkaları hakkındaki sorulara verilen yukarıdaki cevaplar, soruna nedensel veya evrensel bir açıklama getirmede, ancak yeni ve başka sorular ortaya çıkardı.

Aynı “Adem ve Havva”dan geliyorlarsa, insanlar ve toplumlar neden ve nasıl farklılaştı? Eğer farklı bir türden iseler, Allah onları neden farklı yarattı? Konum, bölge, iklim gibi coğrafi değişkenlere göre farklılaşacak olursa aynı iklim kuşağında yaşayan komşu topluluklar birbirinden farklılık gösterir mi? Farklılığın nedeni genetik ise, aynı ırktan toplumlar arasındaki farklılıklar nasıl açıklanabilir? Antropoloji bilimi, bu zor soruları “kültür” kavramı yardımıyla yanıtlamaya çalışmıştır. Antropoloji bilimine göre; “İnsanlar benzer çünkü kültürleri benzer; İnsanlar kültürleri farklı olduğu için birbirine benzemez; İnsanlar değişir çünkü kültürleri değişir” (Güvenç, 2016).

Kültür kavramı Latince ekmek, bakım, özen göstermek anlamlarına karşılık gelmektedir (Güvenç, 2016). Bu, insanın maddi ve manevi tüm yaşam unsurlarında sosyal ve entelektüel durumunun olgunluğudur. Bu tanımında insanı merkeze alan bir kültür, açmak ve sıralamak demektir. Kültür, beden, ruh, akıl ve zeka yeteneklerinin yanı sıra nesnel olarak paylaşılan düşünme ve duyma biçimlerini geliştirmeye yönelik çabalar; Bütün örf ve adetler, çeşitli alanlarda bulunan kurumlar ve eserler bütünüdür (Bolay, 1996). Kültür aynı zamanda bir varoluş halidir. Bu, toplumun, örgün veya yaygın bir eğitim almış, eğitimle değerlendirme ve eleştirme yeteneğini geliştirmiş bir kişi edinme durumu olarak, toplumun kendi iç kanunlarına göre oluşması ve gelişmesidir (Akarsu, 2016).

İnsanları motive eden ve kullanan düşünceye göre en sıradan kelimelerin bile temelde ve zorunlu olarak değiştirilmesi beşeri bilimlerde çok yaygındır (Braudel, 1996). A kişinin B kişisine özel olarak verdiği bin dolarlık banknot, sosyal ve kültürel olarak farklı tanımlanır. Bu durumda; “borç ödeme”, “hayır bağışı”, “rüşvet”, “yatırım”, kinaye, tahrik vb. olarak algılanabilir. , fiziksel ve biyolojik. Bu açıdan bakıldığında, krallar, papalar, generaller, bilim adamları, işçiler, köylüler, tüccarlar, mahkumlar, suçlular, kahramanlar, azizler ve sanatçılar vb. gibi insanları dünyevi dünyaya yerleştiren hiçbir insan organizması yoktur. sosyal ve kültürel açıdan değerli olan tüm bu sıfat ve tanımlar, sosyal ve kültürel dünya tarafından biyolojik organizma üzerinden ya da sadece somut nesnelere ve biyolojik organizmalar olarak değil, daha çok “düşünen insan ilişkileri”, “maddi olmayanın aktarıcıları, yaratıcıları ve failleri” olarak tanımlanmaktadır. “ anlamlar, değerler ve kurallar. Dolayısıyla, zihinde ortaya konan anlamların ve fiziksel veya biyolojik özelliklerinin “somutlaşması” veya “nesnelleşmesi” olan herhangi bir olgu, tanımı gereği, kişinin konumunu belirleyen sosyokültürel bir olgudur. toplumdaki birey. İnsanların maddi yapıya yüklediği anlam, sosyal ve kültürel yapının bir yansıması olup, özellikle tarihsel süreç içerisinde şekillenmekte ve kendi normlarına göre şekillenmektedir (Göğebakan, 2015).

Kültür, bir milletin mensubu olarak insanların edindiği sanat, gelenek ve görenekler açısından değerlendirilecek her türlü beceri, yetenek ve alışkanlıkların toplamı olarak tanımlanabilir (Güvenç, 2016). Bu açıdan bakıldığında insan nasıl iştir, düşünür, yapar, hareket eder, ister; ya da insan kendine nasıl bakar, özünü nasıl görür; Değerlerini, ideallerini, inançlarını ve arzularını nasıl organize ettiği ve şekillendirdiği, içinde yaşadığı kültürün bir göstergesidir. Bir insanın kültürü, nasıl bir yaşam tarzı, nasıl bir davranış ya da nasıl bir varoluş planı yaptığıdır (Uygur, 2003). İnsanoğlunun yarattığı teknoloji, hukuk, iktisat, estetik, devlet, bilim ve yöntem gibi alanlar da kültür alanına girer. Bu durum kültürü manevi ve manevi varoluştan ayrı bir disiplin olarak oluşturmaktadır. Bireycilik disiplininin manevi varlıktaki hakimiyetine rağmen, bu ilke manevi varlıkta ortadan kalkar. Daha geniş anlamda açıklandığında, sıradan bir tinsel varlık, ruhsal bir varlıktan öncelikle bireyüstü doğasıyla ayrılır (Tunalı, 1984).

Bakım ve onarım terimleriyle birleştirilen kültür kavramı, hem maddi hem de maddi olmayana özen göstermenin, örneğin doğadaki tarlaya, insandaki ruha özen göstermenin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Daha geniş anlamda imalat, farklılaşmanın yanı sıra bütünleşme, biçimlendirme, geliştirme, biçimlendirme, delme, şekillendirme ve süsleme, mükemmelleştirme, geliştirme, derinleştirme anlamına gelmektedir (Kaplan, 2019). İnsanın var olan şeyler hakkında edindiği bilgiler ve bu bilgilere dayanarak oluşturduğu eylem ve davranışlar bu değişimlerin belirleyicisidir.

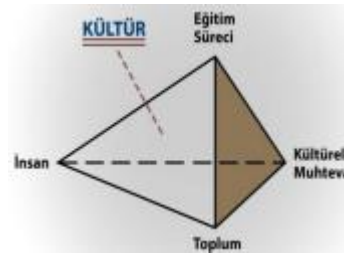
Kural olarak, kültür ve yansıttığı nesnelere birbirinden farklı olması durumunda karışıklık meydana gelir ve bu karışıklık, kültür ve yansıttığı nesnelere birbirinin yerine algılanmasına yol açar. İnsanlar kültürel değeri, kültürel değer olarak tanımlanan nesnenin eserlerinden ve davranışlarından anlarlar. Bu doğrultuda eserler ve davranışlar kültür unsurlarının taşıyıcıları olarak kabul edilir ve kültür olarak adlandırılmaz. Çünkü bu eserleri meydana getiren kişiler, yapıldıkları dönemdeki toplumun kültürünü yansıtmakla birlikte, o toplumun kültürel yapısından izler taşımasıyla diğer kültürlerden ayrılan kendi özgün kültürlerini de yaratmaktadırlar. Bir milletin milli ruhla bütünleşerek gelişmesi ve toplumu diğer toplumlardan ayırıştırması ancak bu eşsiz kültürel değerlerde saklıdır (Öner, 1995). Aynı fenomen, farklı topluluklarda farklı şekillerde kendini gösterir. Bu fenomenleri topluluklar arasında ayıran şey, onların özel kültürüdür. Uluslar özünde aynı dili, dini ve teknolojiyi paylaşmakla birlikte birbirlerinden tamamen farklıdırlar (Güvenç, 2005). Örneğin, birçok insan bu dini benimsemesine rağmen, her insanın yaşam tarzı birbirinden farklıdır (Güngör, 1997).

Kültürler, nesnelere yorumlanması ve anlaşılması, var olan toplumlar tarafından nasıl algılandıkları ile ilgilidir. Birbirinden tamamen uzak değerlere sahip olan ve söz konusu toplumu yansıtan ve izlerini taşıyan değerlere sahip olan toplumlar, diğer toplumlar için son derece sıradan ve basit olarak algılanabilmektedir. Bir toplum tarafından beğenilen, benimsenen ve o toplumun çehresine ya da kimliğine dönüşen bazı özellikler diğer toplumlar için bir anlam ifade edemeyebilir. Bu özellikler bir müzik aleti, bir beste, dini bir tören veya bazı kültürel davranış ve ritüeller olabilir. Örneğin, herhangi bir doğu kültürüyle temas etmemiş bir kişiye, insanların günlük hayatta birbirleriyle olan yakın ilişkileri son derece gereksiz ve anlaşılmaz gelebilir. Aksine, Batı

kültürünü tanımayan biri, davranışlarını bir bakışta anlayamayabilir (Tunalı, 1989). Bu açıdan bakıldığında kültürel etkileşimler farklı nedenlerle ortaya çıksa ve bir kültür diğer toplumların kültürlerinden izler taşısa da toplumlar arasında derin kültürel farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklardan yola çıkarak siyasi, ekonomik ve teknolojik unsurlar devreye girmektedir. Bu unsurlar her toplumda vardır ve farklı bileşenlerle birleşerek farklı kültürleri oluştururlar (Erkan ve Erkan, 1998).

Kültür kavramını din açısından tanımlamaya çalışan Eliot, kültürü herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş hali olarak tanımlar. Eliot, bir toplum geliştikçe, o toplum tarafından kabul edilen dini işlevlerin-yetilerin yanı sıra çeşitli kültürel kurumlarda da kendini göstereceğini belirtmiştir. Kültür ve din kavramları ayrıntılı olarak açıklanması gereken çok önemli bir konudur. Aynı şeyin farklı yönleri olarak kültür ve dinin çok yanlış bir tanımı fark edilmiştir. Kavramların birlikte kullanılmasından doğan anlamın, ayrı ayrı temsil ettiği anlamdan çok daha güçlü olduğuna inanılır. Dini kültür üzerinde, kültürü de din üzerinde etkileyerek toplumsal yapının oluşmasını sağlarlar (Eliot, 1987). Örneğin Türkler sadece Araplardan değil, Hıristiyan kavimlerin kültürlerinden de faydalanmışlardır. Mimari inşaatta klasik Türk mimarisinin kaynağı olan Ayasofya'nın maketi olmasaydı Süleymaniye ve Sultan Ahmet olmazdı (Kaplan, 2005). Türk kültürü denilince mimari eserler, müzik eserleri, halk oyunları, gelenek ve görenekler, fikir ve edebî eserler akla gelmektedir. Aslında bunlar Türk kültürünü gösteren ve tanıtan unsurlardır. Ancak burada onları oluşturan unsurların nereden geldiği sorusunu da ele almak gerekir (Öner, 1995).

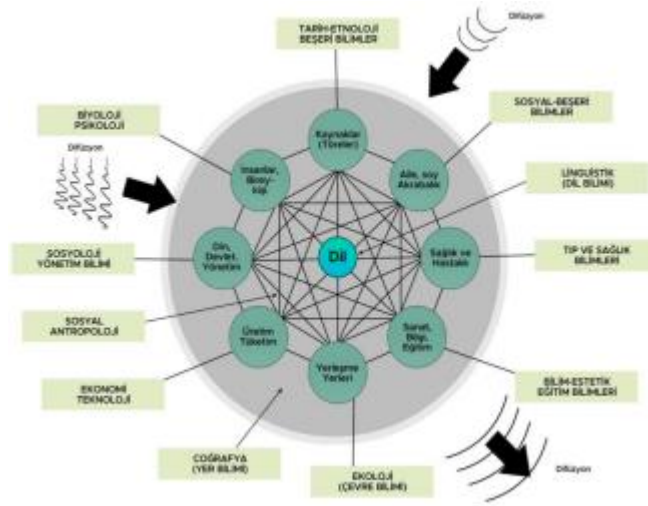
Kültür, belirli bir toplumun mensubu olan insanların süreçte yaşadıkları ve geçmişten getirdikleri bilgi, gelenek-görenek, bilgi ve benzeri beceri ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür. İşlevsel bir bakış açısıyla kültür kavramı, toplum, eğitim süreci, insan, kültürel içerik ve kültürel olgu gibi temel değişkenler ile bunlar arasındaki karmaşıklık ve ilişkilerden oluşmaktadır (Güvenç, 2016).

Şekil 1. Kültür Piramidi (Güvenç, 2016)

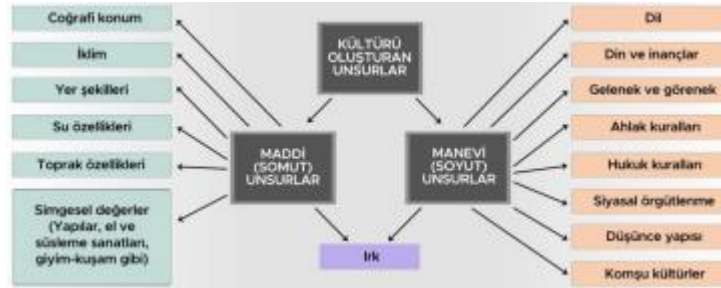
Toplumun bir üyesi olarak insanlar, toplumun sağladığı çeşitli “eğitim” olanakları aracılığıyla kültürel değerlerini öğrenirler. Kültür ile kültürel içerik arasında önemli bir ilişki ve aynı zamanda farklılık vardır. İnsanlar içinde yetiştikleri toplumun kültüründen beslenirler ve kültürleşme yoluyla farklılaşırlar (Güvenç, 2016).

Bir kültür sisteminin gerçek anlamda devamlılığının en önemli unsurlarından biri “dil”dir. Kişilerarası ilişkiler gibi, sosyal ve kurumlar arası ilişkiler de dil aracılığıyla sürdürülür. Toplumda kavram ve madde olarak var olan her şey dilde de mevcuttur. Kültürel ve tarihi miras gelecek nesillere ancak dil aracılığıyla aktarılabilir. Dil bir sözlük, bir ansiklopedi ya da kültürel içeriğin hazinesidir. Kültürel sistem, en ilkelinden en gelişmişine kadar pek çok öğeden oluşur. Kültür, çevresiyle sıkı ve yoğun bir ilişki içindedir. Böylece kültür kavramının, kültürü oluşturan değişkenlerin ve kurumların her birinin başı başına bir disiplin olan meslek ve bilimlerin konusunu oluşturduğu görülmektedir (Güvenç, 2016).

Şekil 2. Kültür Kavramı: Ana Ögeler ve Kültür Haritası (Güvenç, 2016)

Kültürü oluşturan unsurlar maddi ve manevi olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Bu iki ana unsurun kendilerine bağlı alt unsurları vardır.

Şekil 3. Kültürü Oluşturan Unsurlar

Kültürel Miras

Bir neslin kendisinden sonra gelenlere bıraktığı değerli ve manevi değere miras denir (OIE, 1996). Miras, mal, mülk, bina, servet gibi maddi boyutta olabileceği gibi, saf ahlak, dürüstlük, güven ve sadakat gibi manevi boyutta da olabilir. Bir nesilden diğerine kalan binalar, anıtlar ve şehirler, bir sonraki neslin malzemesidir; Dürüstlük, çalışkanlık ve adalet gibi değerler manevi zenginlik olarak adlandırılacaktır.

Tarihin başlangıcından günümüze kadar binlerce yıllık uygarlık tarihi boyunca insanoğlunun doğrudan veya doğa ile ortaklaşa oluşturduğu değerlere kültürel miras denir (Tuncer, 2014a). Anlam olarak kültür varlığından daha geniş bir alanı kapsayan kültürel miras, eserlerin "korunması" ve "muhafaza edilmesi" söz konusu olduğunda ortaya çıkar. Kültürel miras, hem somut hem de somut olmayan alanları kapsar. Böylece kültürel miras, toplumun düşüncelerini, yaşam tarzını, entelektüel ve manevi kazanımlarını açıklayan maddi nesnelere ve manevi geleneklerden oluşur. Bu bağlamda doğal objeler, doğal alanlar, özellikle yaşam izleri taşıyan mağaralar, özel nitelikler taşıyan ağaçlar, göller, dağlar ile dini ve kültürel ritüellerin gerçekleştirildiği yerler, antik kent kalıntıları ve bazı tarihi özellikler taşıyan yerler, kültürel miras olarak kabul edilmektedir. (Enlil, 2007. 2013). Ayrıca, taşınan nesnelere kültürel miras nesnelere olarak kabul edilir. Bunlar güzel sanatlar alanına ait heykel, resim, seramik, rölyef, gravür vb. eserlerdir. günlük yaşamda sıklıkla kullanılan aletler, giysiler, kesme ve bıçaklama araçlarının yanı sıra veya önemli kişilere ait eşyalar ve arkeolojik kazılar sırasında keşfedilen kalıntılar.

Aynı zamanda insanlığın ortaya koyduğu beceri ve teknik bilgiler de kültürel mirasın bir başka boyutunu oluşturmakta ve somut olmayan boyuta aittir. İnsan topluluklarının yaşamında önemli bir yer tutan belirli bir konuyu kapsayan bilgi ve davranış modelleri, ritüeller, dini törenler gibi maddi olmayan unsurlar da kültürel miras çerçevesinde değerlendirilmektedir. Mitolojik hikayeler, efsaneler, destanlar, şiirler, şarkılar olabilir; Bu Orta Oyun Karagöz Hasivat, Oyuncak Bebek, Medda, Mızrak, Dövüş, Evlenme, Ölüm Töreni gibi tiyatro ritüellerinde olabilir. Bunun yanı sıra Ramazan ve Kurban Bayramı Törenleri, Nevruz Bayramı, Hıdırellez, Koç Atma, Yağmur Duası, İsim Koyma, Diş Hekimliği gibi geleneksel etkinlikler de kültürel mirasın birer parçası olarak değerlendirilmektedir.

Binlerce yıllık kültürel birikime dayanan insanlık tarihi, toplumların zihnine yerleşmiş sözlü kültür unsurlarıyla birlikte varlığını sürdürmektedir. Atasözleri, fıkralar, bilmeceler, ilahiler, ağıtlar, şiirler, tekerlemeler gibi sözlü kültür unsurları toplumu şekillendiren önemli unsurlardır (Baş, 2015). Mitolojik hikâyeler, destanlar, halk hikâyeleri, halk inanışları, masallar, fıkralar, tekerlemeler, bilmeceler, atasözleri, ilahiler, maniler, ağıtlar halk edebiyatında önemli yer tutan unsurlardır. Ağıt, ölüm, savaş veya benzeri bir felaketi konu alan bir türkü olarak bilinir; ağırlıklı olarak bir yas mekânının sözlü ifadesi olarak, somut olmayan bir miras olarak geleneksel yapı içinde varlığını sürdürmektedir. Kültürümüzde bazı düğün türküleri, “gelinin ağlaması” denen bir tür felaketle ilişkilendirilmese de ağıt olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra toplumların insanlık tarihindeki büyük hastalık, afet ve benzeri olaylara karşı çare arayışları sonucunda elde ettikleri tecrübe, tecrübe ve bilgiler de kültürel miras çerçevesinde değerlendirilmektedir. Örneğin geleneksel tedavilerimizden olan ve halk arasında kullanılmaya devam eden konserveleme, şişe çekme, tuz çevirme, kurşun dökme vb. gibi uygulamalar verilebilir (Sever, 2004). Bu bağlamda bitkiler, geleneksel tıbbın taşıyıcısı ve ilaçlar için tek ham madde kaynağı konumundaydı. Kimyanın gelişmesiyle birlikte halk hekimliğinde veya geleneksel tıpta ilaç olarak kullanılan bitkiler üzerinde bazı çalışmalar yapılmış ve elde edilen bazı maddeler doğrudan tıbbi amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır (Sezik, 2003).

Kültür varlıklarını da kapsayan miras kavramı, ilk olarak 1972 yılında UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Kültür ve Bilim Kurumu) Dünya Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Sözleşmesi'ne dahil edilmiştir. Bu içerikte; objeler, anıtlar ve mimari yapılar kültürel mirasın bir parçası olarak değerlendirilmiştir. tarihi, sanatsal veya bilimsel önemleri nedeniyle evrensel değere sahip mimari eserler, anıtsal heykeller, tablolar ile arkeolojik objeler veya eserler, yaşam izleri taşıyan mağaralar; tarihi durumları, mimari, sanatsal veya bilimsel nitelikleri veya buldukları konumla bağlantılı olarak önem kazanan mimari yapılar; Son olarak, insandan veya insan ve doğanın birleşiminden oluşan yapılar kültürel miras olarak kabul edilmiştir. 1978 ve 1983 sözleşmelerinde, 76 ülkenin dünya mirası “sitelerinin” topraklarının belirlenmesine, korunmasına ve muhafaza edilmesine karar verildi. Bu anlaşmada, topraklarındaki kültürel miras alanlarını korumakta zorluk yaşayan yoksul ülkelere yardımcı olmak için ek bir fon oluşturulmuştur. Zamanla sözleşmenin kapsamı da genişlemiş, sözleşmeye dahil edilen eser sayısı artmıştır (Private, 1998).

Somut Olmayan Kültürel Miras

Somut kültürel miras unsurlarına göre önemi geç anlaşılan somut olmayan kültürel miras, UNESCO Genel Kurulu'nda yapılan toplantı sonucunda “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”nin imzalanmasıyla resmi statü kazandı. 155 devlet tarafından imzalanan sözleşme, somut olmayan kültürel mirasın korunması için uluslararası platformda gerekli olan ilk yasal, idari ve mali çerçeve oldu. Bu sözleşmenin amacı; Tüm dünyada korunan folklor, bilgi ve sanatsal ifade oluşturmak için kullanılacak uluslararası bir çerçevenin oluşturulmasıdır (Ekici, 2004). UNESCO, somut olmayan kültürel miras, somut kültürel miras ve doğal miras arasındaki ilişkiyi, özellikle somut olmayan kültürel miras, doğal miras ve somut miras arasındaki ilişkiyi dikkate alarak, özellikle somut olmayan kültürel mirasa zarar verme fırsatları olduğunu kabul ederek dikkate almıştır. Aynı zamanda Somut Olmayan Kültürel Mirasın UNESCO Sözleşmesine uygun olarak korunması konusunda dünya çapında yaygın olan kaygı göz önüne alındığında, somut olmayan kültürel mirası oluşturan küçük gruplar, yerel halklar veya kişiler, sahip oldukları bu mirasın korunması ve geliştirilmesi için önemli

sorumluluklar üstlenmektedirler. üretilen ve böyle bir sözleşmenin insan yaratıcılığını besleyen, UNESCO sözleşmesi metninde “somut olmayan kültürel miras” kavramının ifadesini imzalamak için mantıklı bir temel oluşturduğunu; “Geleneksel, halk ya da halk kültürünün her türlü biçimini, diğer bir ifadeyle belli bir toplumda gelenek yoluyla ortaya çıkmış kolektif eserleri kapsayan bir terimdir. Bu bir mirastır; Sözlü gelenekleri, adetleri, dilleri, müziği, dansları, ritüelleri, törenleri ve festivalleri içerir. Bu gelenekler ya kültürel ifadeler yoluyla ya da çeşitli kültürel etkinlikleri bir araya getiren kültürel mekanlar aracılığıyla kendini gösterir. Somut olmayan kültürel mirasa dikkat, geleneksel ve popüler kültürün bir yaşam tarzı olduğunu vurgulayarak, iç içe geçmiş ilişkileri ve paylaşılan bilgi sistemlerini vurgulayarak sosyal bağlama odaklanmalıdır.” (Ekiçi, 2004).

Bu antlaşma çerçevesinde somut olmayan miras kavramı beş başlık altında toplanmıştır.

- Dilin somut olmayan kültürel mirası aktarma aracı olarak kullanıldığı sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler. Konu Türkçe anlatım türleri ile sınırlandırılıp örnek olarak verilirse; mitler, efsaneler, destanlar, masallar, hikâyeler, türküler, ninniler, ağıtlar vb. sayılabilir.
- Sahne sanatları, fasıllar, karagez-hacivat, meddah, oyun ortası, köy tiyatrosu temsilleri vb. ile ilgili yazıda örneğin tiyatro örnekleri, halk müziği ve halk oyunları temsilleri vb. sayılabilir.
- Ritüel, bayram gibi sosyal uygulamalar toplum tarafından uzun süredir kabul görmektedir. Doğum, sünnet, askerlik, evlilik, ölüm vb. düğünler, bayramlar, bayramlar, yıldönümleri ve her türlü geleneksel toplantılar gibi geçiş dönemi örf ve adetleri ile bunlardan doğan gelenek ve görenekler. sayılabilir.
- Halkın geleneksel kültürel yapısı içerisinde şekillenen ve evren, tabiat ve folklor ile ilişkilendirilen uygulamalardan halk hekimliği, halk veteriner hekimliği, halk metrolojisi vb. bu tür unsurlar.
- Kalaycılık, bakırcılık, demircilik, semercilik, kapitonecilik, sepetçilik vb. usta-çırak ilişkisi ile öğretilen zanaat geleneklerine dayanmaktadır. örnekler verilebilir (Oğuz, 2004).

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin amaçları, antlaşmanın 1. maddesinde açıkça belirtilmiştir. Bu maddede belirtilen amaçlar şunlardır: “somut olmayan kültürel mirasın korunması; ilgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı duymak; Somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde farkındalığı ve karşılıklı tanımayı artırmak; uluslararası işbirliği ve işbirliği” (Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi, 2003).

Somut olmayan kültürel miras, söz konusu sözleşmenin 2. maddesinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre somut olmayan kültürel miras, “toplulukların, grupların ve bazı durumlarda bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları araçlar ve gerçekler, uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgi, beceriler ve benzeri şeyler için kültürel alanlar” olarak tanımlanmaktadır. “Ayrıca aynı maddede “Nesilden nesile aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, insan toplulukları ve gruplarının çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak sürekli olarak yeniden üretilmekte ve bu onlara bir anlam kazandırmaktadır. kimlik ve süreklilik; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına saygıyı teşvik eder” ve somut olmayan kültürel mirasın işlevi açıklanmaya çalışılmıştır.

Somut olmayan kültürel miras anlaşmasıyla somut kültürel ürünlerin bir benzeri olarak kullanılan Fransızca'daki “maddi” veya “maddi” kavramlarının eleştirisi olarak, İngilizce'de “intangible” ve Fransızca'da “intangible” kavramları ele alınmıştır. kullanılmış. malzeme olmadan kültür varlıklarını korumaktır (Oğuz, 2013). Somut olmayan kültürel mirası ifade etmek için karşılık gelen kelimeler bulunmuş ve bunun için “folklor” kelimesi kullanılmıştır. Bununla birlikte, yaşayan insan hazineleri gibi kişisel yaratıcılığı ifade

etmediği için bu terim geçerliliğini yitirmiştir. Daha sonra “geleneksel kültür” kavramı olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Rusalich, 2009).

Somut olmayan kültürel miras, UNESCO’nun çalışma dilleri olan İngilizce ve Fransızca’da eşanlamli olan “somut olmayan kültürel miras” veya “Patrimoine kültürel soyut” kavramlarına karşılık gelir. Ancak kavram Türkçeye çevrilirken “somut olmayan kültürel miras, somut olmayan kültürel miras, somut olmayan kültürel miras ve somut olmayan kültürel miras” kavramlarından “somut olmayan kültürel miras” kavramı uygun görülmüş ve kabul edilmiştir (Oğuz, 2013).

Kültür Varlıkları

Bir kavram ve kapsam olarak “kültür varlığı”nı açıklamadan önce, kültür ve varlık kavramlarını tanımlamanın kültürel değerlerin anlaşılması açısından faydalı olacağı düşünülebilir. Bu doğrultuda kültür, en yaygın tanımıyla, doğanın yarattıklarına karşılık, insanlar tarafından yaratılan her şeydir (Güvenç, 2016). Bunlar üretim ve tüketim, aile ve hukuk sistemlerinin nasıl çalıştığı gibi konulardır. Bu açıdan bakıldığında kültür tanımı, tabiatın yanı sıra toplum hayatını şekillendiren ve yönlendiren maddi ve maddi olmayan her türlü şeyi kapsamaktadır. Felsefe tarihinin önemli ve gerekli kavramlarından biri olan varlık; Kelimenin kökünden, özüne inerseniz “var olma” durumu olarak tanımlanır. Başka bir deyişle, yeryüzünde yaratılan her şey varlık kavramına karşılık gelmektedir (Güçlü ve Uzun, 2008).

Güvenç’in tanımına göre, insanoğlunun yarattığı her şey kültür olarak tanımlandığına göre, insanlık tarihi boyunca meydana gelmiş her türlü ürün de kültürel değer olarak tanımlanabilir. Bunlar insanlık tarihinde önemli dönüm noktalarına neden olan ürünler olabildiği gibi günlük hayatta sıklıkla kullanılan en yaygın eşyalar da olabilir. Aynı zamanda, özellikleri ve meydana geldikleri veya geçtiği varsayılan yerler bakımından diğerlerinden izole edilmiş önemli olaylar veya dini ve mitolojik-efsane olaylar da herhangi bir iz bulunmasa bile kültür varlığının bileşimine dahil edilir. onlara. o an (Eczacıbaşı-3., 1997).

Geçmiş uygarlıkların arkeolojik kazılarında ortaya çıkarılan, mimari, coğrafi görünüşleri ve taşıdıkları niteliklerle öne çıkan, gündelik hayatın olmazsa olmazı olan objeler bu alanda değerlendirilmektedir. Bu unsurların değeri, ait oldukları toplumların dini, kültürü, yaşam tarzı hakkında bilgi veren önemli unsurlar olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu unsurlar, bir milleti millet yapan en temel temaları, örneğin toplumun eğlence tarzları, inanç ve inanç tarzları, ahlaki ölçütlerini açıklayabilmektedir (Özgüç, 2003).

Bir milletin veya toplumun ortaya çıkmasından önce yaşamış toplulukların bulduğu ve nesilden nesile aktarılmaya devam eden ve mevcut topluma miras kalan maddi değerler, kültür varlığı olarak tanımlanmaktadır. Bu boyutta kültürel değerler geçmişin habercisidir. İnsanlık tarihi açısından bu kadar önemli olan kültürel değerlerin tespiti ve tanımlanması ciddiye alınması gereken son derece önemli bir konudur (Merryman, 1986). Bu nedenle niteliği hem nesne hem de süre açısından tanımlanmaya çalışılan nesnelere, tür ve zamansal boyutlarıyla tanımlanır. Bu tanımlar ülkeler kendi çıkarlarını gözettileri için evrensel bir kriter tanımlama sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumda ülkelerin varoluş durumlarını koruma yöntemi olarak evrensel bir tanımlama ve gruplandırma yapılmıştır.

Kültürel değerler aşağıdaki gibi gruplandırılarak tanımlanabilir:

- Binalar veya yapı kalıntıları: büyük konaklar, sanatçı lojmanları, saraylar, konaklar, kiliseler, kışlalar, camiler, kaleler, atölyeler, fabrikalar vb. yapılar. Bu yapılar bireysel olabileceği gibi grup halinde de olabilir.
- Tarihi olayların geçtiği yerler: Savaşların, dini, siyasi veya mitolojik olayların geçtiği yerler, geriye hiçbir şey kalmasa bile (örneğin savaş alanları) tarihsel olarak önemlidir.

- Arkeolojik Sit Alanları: Bina biçimini almayan, insanlar tarafından yaratılan anıtlar veya diğer yapılar (örneğin gömüler, eski tarla sistemleri, sütunlar, tahkimatlar, demiryolları, madenler, vb.).
- Farklı yerlerden toplanan ve başka bir yerde - yani bir tür müzede - toplanan öğeler. Açık hava müzeleri de bu gruba girer. Örneğin, geçmişin teknolojisini yansıtan eski araç ve gereçler başka yerlerde toplanarak taşıt veya endüstri müzeleri oluşturulmaktadır (Özgüç, 2003).

Kültürel Miras Bilinci

Müzeler, buldukları toplumlarda kitlelere kültürel bilinç kazandıran önemli kurumlardır. Toplumların kültürel ve doğal mirasının korunmasında faydalı birimler olan müzeler, kültürel değerlerin yaşatıldığı toplum ve kurumlar için de “hafıza” yerleridir (Karadeniz ve Çıldır, 2014). Psikoloji ile başlayan hafıza araştırması, şimdi sosyoloji, antropoloji, tarih, edebiyat, coğrafya ve kültürel çalışmalara genişliyor. Fransız sosyolog Maurice Halbwachs’ın araştırmasına dayanarak, coğrafyacılar da dahil olmak üzere birçok bilim insanı, hafızayı grup kimliğinin, sosyal etkinliğin ve bir topluluğun birleştirici gücünün bir ifadesi olarak görüyor. İster “toplumsal hafıza, halk hafızası, tarihsel hafıza, kamusal hafıza veya kültürel hafıza” olarak kullanılsın, pek çok kişi bu moda kavramı tutarlı bir kimlik, ulusal anlatı, dünyadaki yer ile ilişkilendirir (Ö4, 2014). Hafıza, hafıza, bilinç, tarih kavramları öncelikle geçmişle ilişkilendirilir. Yaşam deneyimi, geçmiş ve tarih gibi yaklaşımlarla ilişkilendirilen psikolojik olmayan bir diğer kavram da müzedir. Kültürel mirasa yönelik tarihsel bilinç ya da anlayış ve duyarlılığın oluşmasında da müze önemli bir belirleyici yapıya sahiptir. Bir bireyin ya da toplumun geçmiş deneyimlerinin toplandığı bir yer olarak hafıza, geçmişte yaşanmış gerçek somut varlıkların imgeleri, imgeler, fikirler ve imgeler aracılığıyla çağrılarak düşünmenizi sağlayan zihinsel bir işlev olarak tanımlanmaktadır. Sunmak. Bellek veya bellek, yeniden üretim için duyuları, deneyimleri, algıları, izlenimleri ve içgörülerini saklama yeteneği; geçmişi bugüne getirme yeteneği; Burası geçmişte tanık olunanların saklanması gereken zihinsel yerdir. Bu, hem bilgi hem de kişisel özelliklerin oluşum sürecinin öznel bir bileşenidir. Her şeyden önce geçmişe ait deneyimlerin yer aldığı çevrenin yapısında yer alan, öznenin hatırladığı nesnelere, algıladığı nesnelere ve deneyimlediği şeyler hakkında bilgi sahibi olma durumudur. . Öte yandan, geçmiş bilinçli durumları şimdiki bilinçli durumlara getiren farkındalıktır. Toplumların hafızası işlevi gören müzeler, zihinsel ve bilişsel bir durumun oluşmasına katkı sağlayan maddi-kültürel değerleri barındırdıkları için tüm bölge ve zamanlarda popülerliğini kaybetmemiştir. Müzeler, geçmiş olayların dondurulup kayıt altına alındığı ambarlar gibi, geçmişin bilincinin şimdiki bilinç durumuna aktarılmasına neden olan yerler haline gelmiştir (Göğebakan, 2019).

Yaratıcılığın kaynağı olarak görülen kültürel miras, hafızası yansıtılan bir değer olarak kültürel geleneğin köklerini devam ettirir; ama aynı zamanda diğer kültürlerle de temas halinde gelişmeye devam ediyor. Bu nedenle mirasın özünü kaybetmeden hemen hemen tüm biçimleriyle korunması, insan deneyimlerinin ve özlemlerinin bir kaydı olarak geliştirilerek gelecek nesillere aktarılması, yaratıcılığın tüm çeşitleriyle teşvik edilmesi ve insanlar arasındaki gerçek iletişimin teşvik edilmesi gerekmektedir. insanlar. bitkileri (Karadeniz, 2018).

Kültürel miras bilincinin gelişmesine katkı sağlayacak unsurlar arasında, kültürel çeşitliliğin toplumlar tarafından tanınması ve saygı gösterilmesi de oldukça önemlidir. Geliştirmeye çalıştıkları kültürlerarası diyalog, sadece dinlere ve kültürlere odaklandığı için başarısız oluyor. Günümüzün çeşitliliğine ve çeşitliliğine hakim olan mevcut kriz, diyalog gerektirmektedir. Farklı kültürlerde din veya inançlar hakkında bilgi eksikliği vardır. Bu nedenle örgün ve yaygın eğitim kurumlarında dini çoğulculuk için müfredatlar hazırlanmalıdır. Çeşitli dinler ve inançlar hakkında detaylı bilgi edinebileceğiniz bu eğitimlerde “aşağılayıcı” ve “kutsal” gibi karmaşık kavramlar mutlaka örneklerle anlatılmalıdır. Kültürlerarası diyaloglarda ulusal, dini ve etnik kimlikler toplumsal ve bireysel kimliklerden daha yoğun olarak ön plana çıkmaktadır. Kültürel farklılıkların karşılıklı anlayış ve

algısının gelişmesinde sadece basmakalıp kültürel kimlikleri değil, çoklu ve dinamik kültürel kimlikleri de içerir. Kültürlerarası diyalog süreçlerinde insan hakları boyutunun vurgulanması son derece önemlidir. Tüm din ve kültürlerde ortak olan değerleri aramak yerine İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin temel ilkelerine odaklanmak önemlidir. Çeşitliliği basitçe kabul etmek yerine hoşgörü ve karşılıklı saygı önce kabul edilmelidir (Karadeniz, 2018). İnsanlığın ortak mirası olan kültür varlıklarının korunması, günümüzde üzerinde titizlikle durulması gereken evrensel bir sorundur. Bu alanda uzun süredir aktif rol oynayan UNESCO, evrensel kültürel mirasın korunması ile ilgili olarak tehdit altındaki anıt ve sit alanlarına finansal desteğin yanı sıra uzman desteği de sağlamaktadır (Ahunbay, 2019).

Kültürel çeşitliliği kucaklamak ve kültürler arası iletişimi kolaylaştırmak için insani değerlere zarar vermeyen ortak bir dil geliştirmek gerekiyor. Bu dilin unsurları; kültürel çeşitliliğin biyolojik çeşitlilik kadar önemli olduğunu anlamak, kültürleri daha iyi anlamak için "farklı olma hakkının" varlığını kabul etmek, düşünce özgürlüğünü sadece temel bir insan hakkı olarak görmek, ama aynı zamanda insanın doğasında olan bir unsur olarak da (Karadeniz, 2018). Kültürel çeşitlilik için sanat eğitimi, her şeyden önce, estetik kültürlenme eğitimi değil, farklı kültürlere saygı eğitimidir. Bu öğrenmenin ilk aşaması kültürler arasındaki benzerlikleri vurgular. Benzerlik ve farklılıkların bir çatı altında ele alınması, konunun bahsi geçen kültürler içerisinde farklı değer ve öneme sahip olduğunu göstermekte, farklı kültürlerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Çeşitlilik eğitimi hayat boyu devam eden bir süreç olarak okullarla sınırlı kalmamalı, sanat galerileri, arşivler ve müzeler gibi ders dışı öğrenme ve etkileşim ortamlarına da yayılmalıdır (Karadeniz, 2018).

Kültürel miras aslında bilinç durumunu ortaya koyar. Esasen bir bilinç hali; Bu, kişinin algılarına, duygularına, bilgi ve içgörülerine bağlı olarak kendini anlama, tanıma ve tanıma yeteneğidir. Her ikisi de dahil olmak üzere, bir bilgi durumu ile daha yüksek düzeyde bilinen içerik arasında ilişkiler kurma yeteneğidir. Tarih ve kültürel miras bilinci, geçmişten gelen yaşanmış bir geçmişin olduğu bilgisidir ve bir yandan bu, dünyanın geçmişi olarak tarihin nesnel bir bilgisidir. Her insan ve her toplum, ister uzun vadeli ister kısa vadeli olsun, bir tarih bilincine sahiptir. Çünkü insanlar sadece deneyimleri nedeniyle var olurlar. Bu beşeri ya da toplumsal deneyimler ne kadar yoğun ve izler ne kadar zenginse toplum o kadar uygardır. Aslında toplumun tecrübesi onu olgunlaştırır (Gögebakan, 2019).

Toplumda kültürel miras bilincinin oluşması için tarihsel verilere, maddi kültürel ürünlere ya da nesne ve sözcüklerde izleri olan kayıtlara ihtiyaç vardır. Kültürün yarattığı nesnelere olarak, aslında insan elinden çıkan tüm nesnelere "maddi kültür" denir. Kültürü oluşturan inanç; Normlardan ve değerlerden kaynaklandıklarından, bu nesnelere insanların yaşamlarındaki düşünce ve olayları temsil eder. Bir toplumun yaşamını, amaçlarını ve değerlerini anlamak için o toplumun tarihindeki nesnelere görmek gerekir. Ancak bu görme eyleminin mümkün olduğu kadar çok farklı açıdan gerçekleşmesi çok önemlidir. Çünkü bu zengin bakış açıları, sıra dışı değerler tanımlamanıza imkan veriyor. Geçmişten gelen nesnelere bakarak ve onlara dokunarak orada olmanın ve o dönemde yaşamının nasıl bir şey olduğunu hissedebilirsiniz. Müzelerde halkı geçmişten haberdar eden kültürel değerler olan nesnelere dokunulabilen, işitilebilen, koklanabilen, ölçülebilene, tadılabilene, somut veri olarak sayılabilecek gerçek şeylerdir ve aynı zamanda zihinde oluşan görüntü ve düşünceleri temsil eder (Gögebakan, 2019).

Müze ve Eğitim

Müze

Müze kavramının net bir tanımına geçmeden önce, müzelerin mitolojilerin etkisinde ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Bu durum mitoloji açısından biraz açıklama gerektirmektedir. Mitolojilerin ilk ne zaman ve nerede başladığını kesin olarak belirlemek neredeyse imkansızdır. Ancak mitolojilerin insanlık tarihi açısından çok önemli bilgiler içerdiği ve içeriklerinin asla kaybolmaması gerektiği bilinmektedir. Yunanlılar, mitolojik hikayelerin ardındaki bilgilerin birbiriyle nasıl bağlantılı olduğunu açıklamak için örnekler kullandılar. Örneğin, "Ülkenizde, Helios'un oğlu Phaeton'un, babasının keyif arabasını süremediği ve onu aynı yolda süremediği

halde yeryüzündeki her şeyi yakan Phaeton'un hikayesi bir peri masalı gibi anlatılır. Ancak bu hikayede asıl olan, dünyanın etrafında dönen gök cisimlerinin bazen yörüngelerinden saparak uzun aralıklarla meydana gelen ateşle yeryüzündeki her şeyi yok etmeleridir. Burada anlatmaya çalıştıkları asıl sorun, çalışan bir makine değil, uzay nesnelere (Ateş, 2014). Mitolojik hikayelerin yüzeysel olmayan mesajlar verdiği bir gerçektir. Bu durum da mitolojik karakterlerin hikâyelerde niteliklerine uygun alanlarla ilişkilendirilmesine neden olmuştur.

Mitolojilerin müzelerle ilişkisi Antik Yunan'a kadar uzanır. Aslında Musa, Zeus'un Uranüs'ün kızı Mnemosyne ile birleşmesinden doğmuştur. İlham Perilerinin ne sayıları ne de isimleri kesin olarak bilinmemekle birlikte en güvenilir ve genel kabul gören bilgi dokuz güzel kızın olabileceğidir. Bu Musalar, tanrıların sofralarını eğlendiren melodilerin tanrıçaları olarak kabul edilirler. Şiirin perileri olarak da adlandırılan oybirliğiyle Musaların tek işi şarkı söylemektir. Dünyadaki tüm müzisyenler ve şairler Musa ve Apollon'dan ilham alıyor. Mitolojiye göre Musa'nın sevdiği insanların ağzından bal şerbeti akar. Bu dokuz peri, müzik, şiir, sanat ve edebiyat alemleriyle ilişkilendirilir ve bunlarla ilişkilidir. Görsel sanatlarla ilişkilendirilen ilham perileri, günümüzde "müze" kelimesinin merkezinde yer almaktadır (Cömert, 2015).

İngilizce'deki "müze" kelimesi, ilham perilerinin, ilham perilerinin bir yansıma yeri veya bir yansıma tapınağı anlamına gelen Yunanca "museion" kelimesinden gelir. "Romalılar" kelimesi felsefi tartışmaların yapıldığı yerleri belirtmek için kullanılmış olsa da, 15. yüzyılda Floransa'da Medici ailesinin bir üyesi olan Lorenzo'nun koleksiyonunu tanımlamak için yeniden kullanılmıştır. 17. yüzyılda "müze" kelimesi antik objeleri tanımlamak için kullanılırken, 18. yüzyılda koleksiyonları koruyan, sergileyen ve halka sunan bir kurum olarak anılmaya ve tanımlanmaya başlandı. 18. yüzyılın sonlarında müze, koleksiyonun kendisinden ziyade kültürel mirasla ilgili nesnelere toplanması ve sergilenmesi için kullanılan bir yapı olarak nitelendirilmeye başlandı.

Müze, felsefe, edebiyat ve sanat gibi alanların yanı sıra hayvan ve bitki türlerinin incelenmesiyle de uğraştığı için bahçelerle çevrili bir alan ve bir gözlemevi olarak nitelendiriliyor. Müzenin astronomi, coğrafya ve matematik alanındaki çalışmaları, İskenderiye'nin deniz ticaretine dayalı ekonomisi için hayati önem taşıyor. Aristarchus, Kopernik'ten 1600 yıl önce Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü burada keşfetti. Cashedon'dan gelen Herofiller burada bir tıp okulu geliştirdiler ve anatomist Erasistratus ile orada yaptıkları araştırmalar sonucunda beynin insan sinir sisteminin ve zekasının merkezi olduğunu anladılar. Filologlar, Homer'ın metinlerini analiz eder ve onları gerçek olmayan eklerden arındırır. Müze, kütüphanesi ve sanat ve doğa koleksiyonları sayesinde kendi binasında seçkin bir akademik kadro oluşturmuş ve Öklid, Ptolemy ve Arşimet gibi diğer seçkin akademisyenleri kendine çekmiştir. Bu akademi her dönem yüze yakın bilim insanı fikirlerini ve sanatını sunar ve buna uygun olarak yarışmalar, festivaller, tiyatro gösterileri ve konserler düzenlerler (Artun, 2006a).

Müze Eğitimi

Eğitim, toplumun yeniliklere ayak uydurmasını sağlayan en önemli araçlardan biridir. Bireyin yaratıcı yetenek ve yeteneklerini ortaya çıkaran eğitim, insana yapılan uzun vadeli bir yatırımdır. Bu doğrultuda eğitimin birçok tanımı yapılabilir. Bunlardan bazıları şunlardır: Gelecek neslin toplumdaki yerini almaya hazırlanırken gerekli bilgi, beceri ve anlayışı kazanmasına ve kişiliğini geliştirmesine yardımcı olmak. Önceden belirlenmiş amaçlara uygun olarak insanların davranışlarında belirli iyileştirmeler sağlamak için kullanılan bir dizi planlı eylemdir. Aynı zamanda eğitim, belirli bir konuda, bilgide veya bilimde öğrenme ve gelişme durumudur. Geçmiş bilgi ve deneyimlerin programatik olarak her nesle aktarılması olarak da tanımlanabilir. Eğitimin yaygın bir tanımı, hedeflenen programlarla sağlanan düzenli eğitimidir (Memduhoğlu, 2010). Eğitim tanımındaki bu zenginlik, eğitimin amaçlarında da kendini göstermektedir. Eğitimin en yaygın olarak kabul edilen birincil amacı, insanları arzu edilen davranışlara dönüştürmektir. J. Ethem Başaran ise eğitimin genel amacını, bireylerin çevrelerindeki değişikliklere cevap verebilecek yeni davranışlar kazanma görevi olarak ifade etmektedir (Özsoy, 2003).

Eğitimin gençleri yetiştirme süreci olarak tanımlandığı Oxford Sözlüğünde eğitimin amacı; İnsanları hayatta üstlenecekleri görev ve sorumluluklara hazırlamak için gençlerin ve hatta yetişkinlerin sistemli eğitim ve öğretiminde ifadesini bulur. Aynı zamanda gizil yeteneklerin gelişmesinde ve kişiliğin oluşmasında eğitim

önemli bir yer tutmaktadır (Eliot, 1987). Eğitimin amacı nedir? sorusuna verilen yanıtlar farklılık göstermektedir. Bu soruya kültür aktarımı, mükemmel demokrasi, liberal demokrasi, çağın ihtiyaçlarına göre nitelikli insan yetiştirme ve mutluluk şeklinde yanıt verilmiştir (Eliot, 1987).

Aynı zamanda eğitim, öğrenciye istenilen davranışı, alması için gerekli teşvikleri, uygun koşulları hazırlayarak hazırlama durumu olarak tanımlanmaktadır. Eğitim, kazanılmak istenen davranışa göre şekillenir. Her bir hedef davranış için, söz konusu amaca uygun öğrenme-öğrenme, yöntem ve teknik gibi stratejiler oluşturulur (Sönmez, 2006).

Müzelerin temel görevlerinden biri; Dünyanın dört bir yanında insanlık tarihini bizler için canlandırmak, insanın yaşadığı çevreyi tanımak ve onun nasıl geliştiğini, aile hayatını nasıl kurduğunu, sanatın, teknolojinin, kültürün ve medeniyetin nasıl geliştiğini insanlara göstermek. paralel olarak değişti. 19. yüzyılın başlarında müzelerin görevlerinden biri olan toplumu eğitmek ve bilgilendirmek, daha sonra toplumu birleştirme görevini üstlenmiştir. Müzeler her kesimden insanın bir araya gelebildiği kurumların başında gelmektedir. Bu durum müzeleri eğitim-öğretim ve toplumsal eşitlik için ideal kurumlar haline getirmiştir. 1920'lerde müzelerin eğitici rolü pek desteklenmiyordu. 1960'ların sonlarına kadar müzelerdeki sergileme yöntemleri araştırma ve geliştirme konusu haline gelmedi. Önceleri pek çok müze, ziyaretçiler tarafından nesnelere nasıl anlaşılacağına bakılmaksızın nesnelere sergilerken, müzelerin eğitici rolüne yapılan vurgu ile bu durum değişmeye başlamıştır (Buyurgan ve Buyurgan, 2007). Böylece müze eğitimi kavramı doğmuş, müze eğitiminin öğrenciler üzerindeki etkisi ve önemi üzerine çalışmalar ve uygulamalar yapılmıştır. Zamanla müzelerin eğitici rolünün doğrudan insanlarla ilgili olduğu kabul edilmiş ve bu durum okul öncesi dönemden yaşlılığa kadar olan bir süreci içermektedir. Böylece modern eğitim sisteminde öğretim yöntemleri genişlemiş, eğitimin sadece kitaplar ve okullarla sınırlı olmadığı netlik kazanmıştır. Bilişsel, duyuşsal ve psikomotor açıdan insanları eğitmek için doğru yerin müzeler olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Örneğin Amerikan müzelerinin en temel amaçları arasında yer alan müzeler, çocukları eğitmek için tasarlanmış programlar içerisinde eğitim kurumlarıdır. Müzeler, eğitim kurumlarıyla ortaklaşa çok çeşitli eğitim fırsatları sunar. Bu eğitim faaliyetleri şu şekilde yürütülür: mobil araçlarla okullarda ve sanatoryumlarda; kamu kurumlarında konferans ve seminerler düzenleyerek; Bu, kiralama yönteminin kullanıldığı okullarda ve diğer uygulamaların kullanıldığı müzelerde farklı şekilde yapılabilmektedir (Mercin, 2011).

Müzenin eğitim serüveni 16. yüzyıla, Avrupa müzelerinin ve sanat galerilerinin oluşumuna kadar uzanmaktadır. Bu yüzyılda Rönesans Avrupa'sında ortaya çıkan "nadir dolaplar" kavramı, koleksiyonların toplandığı oda anlamına gelmektedir. Söz konusu salonlardaki teşhirler, özellikle yabancı misafirlere imparatorluğun gücünü ve büyüklüğünü göstermek için kullanılmıştır. Müzelerin öncülleri sayılan bu salonlarda jeoloji, arkeoloji, doğa tarihi, etnografya, dini eserler, tarihi eserler, sanat eserleri ve hediyelik eşyalar bulunuyordu. 17. yüzyılda koleksiyonculuk modası İngiltere'ye ulaştı ve bu anlayış hem zengin soylular hem de eğitilmiş orta sınıf arasında yayıldı. Örneğin, John Evelyn'in antika gardırobu bugün Shoreditch'teki Geoffrey Müzesi'nde görülebilir. Koleksiyonlar büyüdükçe daha geniş alanlara ihtiyaç duyuldu. 18. yüzyıla kadar "müze" terimi henüz modern anlamıyla kullanılmamıştır. Londra'daki ilk halk müzesi, John Tradescant'ın dünyayı dolaşırken topladığı "nadir nesnelere" ile kuruldu. 1628 yılında açılan müze, Tradescant's Ark adını almıştır. Tradescant öldüğünde koleksiyon, onu Oxford'a veren Elias Ashmole'a geçti. Bugün "Bilim Tarihi Müzesi" olarak anılan müze, 1679 yılında kampüste müze amaçlı yapılan ilk yapıdır. Bu tür koleksiyonların İngiltere'deki okul yönetimi tarafından iyi bir eğitim kaynağı olarak görülmesi, Ark'ın kuruluşundan hemen sonra başladı. London School'un müdürü Charles Hoole, 1660 yılında yazdığı kitabında, çocukların nesnelere eğitiminden yani günümüz "müze eğitimi"nden bahsetmiştir. Bu durum, 1979'un UNESCO tarafından Ulusal Çocuk Yılı ilan edilmesi ve ardından Çocuk ve Müze kitabının yayınlanmasıyla daha da kötüleşti. 14 ülkenin (Cezayir, Bostanwa, Belçika, Kanada, İran, Doğu Almanya, Mali, Meksika, Portekiz, Nijerya, İngiltere, Tayland, ABD) müzelerindeki çocukların eğitim ve mesleklerini anlatan söz konusu kitap da yazarlar tarafından seçilmiştir. ülkenin rahatlığı açısından da değerlendirilmiştir. Kitabın giriş bölümünde müzeler, içinde yaşadıkları toplumun kültür merkezleri olarak anlatılmaktadır. Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM), 1971'de Paris'te düzenlediği 9.

Genel Konferansı'nda müzenin güçlü bir eğitim aracı olduğunu vurguladı. Bu bağlamda 70'li yıllar müze eğitiminde önemli bir çıkış noktası olmuştur (Ö4, 2012). Amerikalı bir filozof ve eğitimci olan John Dewey, hayatı boyunca müzelere uğrayan ve müzelerin eğitici değerini anlayan bir entelektüeldi. Dewey, müzeyi eğitim teorisinde ek bir deneyim unsuru olarak görmüş ve 1896 yılında Chicago Üniversitesi'nde kurduğu "Laboratuvar Okulu"nun öğrencileri için yoğun bir müze ziyareti programı düzenlemiştir. Hine'a göre, 20. yüzyılın başlarında müze eğitimcileri ve yöneticileri Dewey'in fikirlerini uyguladılar ve ilerici eğitim hareketine dayalı bir müze eğitimi felsefesini desteklediler. Dewey'in 1899'da üniversitede verdiği bir ders olan "Okul ve Toplum", müzelerin eğitimdeki rolüne ilişkin görüşlerinin ilk sistematik sunumudur. Dewey'e göre müzeler, eğitim faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olmalı ve eğitim amaçlı kullanılmalıdır. Yine Dewey'e göre düzenli müze ziyaretleri eğitim programlarının ön koşullarından biridir. Aslında müzeler, Dewey Laboratuvar Okulu'na yoğun bir şekilde dahil olmuştur (Monk, 2013).

Bir "müze" ve "müze pedagojisi" ihtiyacının ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle ABD ve Almanya'da müzelerin eğitim programları nüfusa yaygın eğitim, gençlerin ve çocukların eğitim ve öğretimi şeklinde şekillenmeye başlamıştır. . Böyle bir durumda müzelerin toplumdaki her insana ulaşamadığı gözlemlenmiş, kurumlarla iş birliği yapılarak tüm insanlara daha sağlıklı bir şekilde ulaşılması için çaba gösterilmiştir. Bu çalışmalar, çocukların henüz çok küçük yaşlarda yani okul öncesi çağlarda başlayarak müzelerin bir eğitim kurumu olduğu fikrini aşılama çabası ve böylece bu küçük çocukların ileriki dönemlerde müzeleri ziyaret ederek müzelerden yararlanabilecekleri konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. eğitimsel amaçlar. Müze eğitimine gelince, bazı müzeler bilgisayar müzesi eğitimi vermektedir. Bu tür eğitimin ilk örnekleri Washington'daki Metropolitan Çocuk Müzesi'nde, Seattle'daki Pacific Science Center'da ve California'daki Exploratorium gibi müzelerde görülmüştür. Bu müzeler bilgisayar sınıflarına ayrılmış ve bilgisayar, fizik, matematik, müzik, sanat ve el emeğine dayalı birçok alanda özel eğitim uygulamaları sağlamıştır. Müzeler eğitim açısından değerlendirildiğinde gerekliliği ve yararlılığı farklı şekillerde ifade edilmektedir. Bu bağlamda: "Müze eğitimi; Bir yaşam boyu öğrenme süreci olarak müzelerin etkin kullanımını ve temel eğitim, çok boyutlu öğrenme ve deneysel yaşam alanlarını kapsar. Pek çok Batılı ülke çocuklar ve yetişkinler için bilim, kültür ve sanat derslerini düzenli müfredatın bir parçası olarak düzenlemektedir (Buyurgan ve Mercin, 2005).

Müze eğitimi, üniversiteler de dahil olmak üzere eğitim kurumlarında derslerin pratik amaçlarla kullanılması için bir araç veya yer olarak kullanılmaktadır. Örneğin, müzelerde güzel sanatlar, sanat tarihi, estetik, felsefe, mühendislik, antropoloji, tarih vb. dersler, müzelere uygun çeşitli ve çeşitli öğretim yöntemleri ve materyalleri kullanılarak verilmektedir. Freeman, nesnelerin kolayca elde edilebildiği müzelerde ve galerilerde insanları bir öğrenme kaynağı olarak eğitmek için eserler kullanır. Ancak müzelerin de bu eğitim programlarına hazırlanması gerektiğini unutmamalıyız. Bu nedenle hem öğretmenlerin hem de müze yöneticilerinin bu konuda bilgilendirilmesi zorunludur. Nitekim ICOM tarafından daha önce yapılan toplantılarda önemli müzelerin kendi eğitim hizmetlerini oluşturabilmeleri, eğitim kurumlarıyla yakın işbirliği içinde çalışmalarını ve pedagojik prosedürlerin takip edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Buyurgan ve Mersin, 2005).

İlgili Araştırmalar

Taylan Çetin'in 2006 yılında yaptığı "Sanat eğitimi bölümlerinde müze eğitiminin sanat tarihi, sanat eleştirisi ve yaygın sanat atölyelerinde uygulama üzerine etkisi" adlı yüksek lisans çalışması, eğitim bölümlerinde yetişen sanat öğrencilerinin orta öğretim, sanat tarihi, sanat gibi alanlarda etkili ve sanatsal olmalarına yardımcı olmuştur. Müze eğitiminin ana akım sanat atölyelerinin pratiğine katkısının incelenmesi Edebiyat Olarak Edebiyat'tadır. Bu çalışmada sanat eğitimcilerinin uygun donanıma sahip olarak yetiştirilmesi açısından eğitim fakültelerinde yürütülen "Müze Eğitimi" dersi; Sanat tarihi, sanat eleştirisi ve sanat uygulamalarının etkisi ve rolü araştırılmıştır. Literatür taranarak, kuruluşların sonuçları değerlendirilerek ve öğrenci görüşleri alınarak hazırlanan bu çalışmada nitel araştırma yöntemiyle elde edilen sonuçlar betimsel ve içerik analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak müze eğitiminin sanat tarihi, sanat eleştirisi ve sanat pratiği ile iç içe geçtiği ve böylece gelişen kişiliklerin toplumda bilinçli ve kültürel hale geldiği ortaya çıkmıştır (Çetin, 2006).

Çiğdem Utku'nun "Müze eğitiminin ilköğretim 5. sınıf sanat eğitimi öğrencilerinin tutumlarına etkisi" konulu yüksek lisans tezi ile ilköğretim 5. sınıf görsel sanatlar dersi öğrencilerinin müze eğitiminin tutumları üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. . Bu çalışmada nicel veri toplama yöntemi kullanılmış ve deneysel tasarım yöntemlerinden biri olan tekrarlı ölçüm planı uygulanmıştır. Araştırmada veriler, araştırmacının kendisi tarafından derlenen bir oran ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Hasan Ali Yücel İlköğretim Okulu ve Özel Tevfik Fikret Okulları 5. sınıf öğrencilerine sanat eğitimi içerisinde müze eğitime yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla hazırlanan Tutum Ölçeği müze eğitimi öncesi ve sonrasında uygulanmıştır (ön test). müze eğitimi (son test). Bu çalışma sonucunda Özel Tevfik Fikret Okulları tarafından hazırlanan Milli Eğitim Bakanlığı Güzel Sanatlar Programı ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan program kapsamındaki kazanımlar ve etkinlikler açısından daha etkili sonuçlar verdiği tespit edilmiştir. müze eğitiminin kapsamı ve içeriği daha olumlu bir tutuma neden olmuştur (Utku, 2008).

Nurulla Atalay'ın "İlköğretimde Müze Eğitiminin Güzel Sanatlar Kültürüne Etkisi" başlıklı doktora tezi, ilköğretim güzel sanatlar dersinin 4. ve 5. sınıflarında müze eğitiminin güzel sanatlar kültürü oluşturmadaki etkinliğini araştırmayı amaçlamıştır. Bu çalışmada ön test ve son test kontrol gruplu desene göre yapılmıştır. araştırma grupları; İstanbul Şişli Nilüfer Hatun İlköğretim Okulu, 4'er kademedeki oluşan deney (34) ve kontrol (35) grubu ile 5'er dereceden oluşan deney (32) ve kontrol (30) gruplarından oluşmaktadır. Deney gruplarına müze eğitimi programının, kontrol gruplarına ise sınıf etkinliklerine dayalı içeriğin sunulduğu bir çalışmada, çoktan seçmeli performans testi (4. ve 5. sınıflar için ayrı ayrı) ve tutum ölçeği kullanılarak veriler toplanmıştır. derse Çalışma süresince müze eğitimi kapsamında gerçekleştirilen etkinlikler hem 4. hem de 5. sınıf öğrencilerinin performanslarını artırmıştır. Müze eğitimi alan öğrenci gruplarının başarılarındaki artış, almayanlara göre anlamlı farklılık göstermiştir. Son olarak, hem deney hem de kontrol gruplarının derse yönelik tutumlarında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Atalay, 2011).

Timuçin Akyürek'in "İlköğretimde Tarih ve Kültür Bilinci Oluşturmada Müze Eğitiminin Önemi" konulu yüksek lisans tezi. Görsel Sanatlar Dersi I Düzeyi", ilköğretim 1. ve 5. sınıf öğrencilerinin tarih ve kültür bilincine yönelik yönlerinin, öğrencilerin kavramlara ne kadar yakın olduklarını ve kavramlardan ne anladıklarını belirlemek için tarihi eser ve müze gibi konuların belirlendiğini göstermiştir. Bu kavramların tarihsel perspektif ve derinliklerini belirlemek, disiplinler arası sanat eğitiminin yürütülmesi yoluyla tarihsel ve kültürel bilinç oluşturmaktır. Elde edilecek verilerle çalışma. Bu çalışmada öğrencilerin tarih ve kültür konusundaki farkındalık eksikliklerinin tespit edilmesinin yanı sıra bu etkinliklerin neler olduğu ve resim dersinde nasıl gerçekleştiği belirlenmeye çalışılmıştır. Nicel veriler, Rubik'in Performans Değerlendirme Formu kullanılarak nitel verilere dönüştürülmüştür. Araştırmanın evrenini, Adana ili Seyhan ilçesinde bulunan Cemil Nardalı İlköğretim Okulundan rastgele seçilen 15+15=30 kişilik 5/B sınıfındaki öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma sırasında ön test ve son test kullanılmıştır. Çalışmada öğrencilerin tarihi eser ve müzeleri çok sınırlı miktarda bulduklarını, müze faaliyetlerinde pasif rol aldıkları ve uygulama kısmında özgün olmadıkları tespit edilmiştir. Sonuç olarak, öğrenciler müzeler ve tarihi eserler hakkındaki bilgi ve anlayışlarını genişletmiş, tarih ve müze kültürü hakkında bilgi oluşturmak için dikkate alınması gereken konuları belirlemiştir (Akyürek, 2011).

Eda Karakuş'un "Güzel Sanatlar Fakültesi öğrencilerinin bilgi ve becerilerini müze eğitimi yoluyla geliştirmek" adlı doktora araştırmasının amacı; Bu çalışmanın amacı, multidisipliner sanat eğitimi yöntemine göre yürütülen müze eğitiminin Güzel Sanatlar Fakültesi öğrencilerinin bilgi ve becerilerinin gelişimine etkisini belirlemektir. "Müze eğitimi" dersinin öğrencilerin sanat tarihi bilgilerine, estetik algılarının gelişimine, sanat tarihi becerilerine ve sanat pratiğine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim, Heykel, Seramik ve Cam Tasarımı Bölümleri 3. sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda müze eğitiminin öğrencilerin bilgi ve beceri kazanmalarına katkı sağladığı, sanat tarihi bilgisine olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir (Karakuş, 2016).

Ufuk Atilla'nın "Sanat Dersinde Müze Eğitiminin 8. Sınıf Öğrencilerinin Sanat Değerlendirmesi Yapabilme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezi, resim dersinde müze eğitiminin öğrencilerin sanat değerlendirmesi yapma becerilerine etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. İmam Hatip Bayrampaşa Gezici Ortaokulunda öğrenim gören deney grubundaki 30, kontrol grubundaki 30 öğrenci üzerinde müze eğitimi ve uygulamasının etkisi araştırılmaktadır. Araştırmada deneysel desen yöntemlerinden biri olan ön test-son test kontrol deseni kullanılmıştır. Çalışma sonucunda istatistiksel verilere bakıldığında deney grubundaki başarı artışının kontrol grubuna göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Uygulamalı müze eğitiminin her iki grupta da olumlu sonuçlar verdiği, deney grubundaki artışın kontrol grubuna göre daha anlamlı olduğu görülmüştür (Atilla, 2017).

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırma yöntemi nitel bir yöntemdir. Creswell'e (2018b) göre nitel araştırmaya yönelik yaklaşım seçimi, araştırmanın tasarımına ve yöntemlerine, ayrıca araştırmacının kişisel deneyimine ve araştırmanın hitap edeceği kitleye bağlıdır. Nasıl ve neden sorularına cevap aranması nedeniyle çalışmanın nitel araştırma yaklaşımından yana olduğu düşünülebilir. Nitel bir araştırma yaklaşımı, gerçekliğin sosyal araçlarla yaratıldığı, dolayısıyla gözlemlenebilir basit bir gerçeğin olmadığı ve zaman, mekan ve insan olguları içinde değişebilen birden fazla gerçeklik olabileceği varsayımına dayanır. Nitel araştırma için ön koşul, araştırmaya katılımcıların bakış açısından bakabilme becerisidir. Bu bağlamda, nitel araştırma yaklaşımının, araştırmanın gerektirdiği koşullar ve deneyimler doğrultusunda, öğrencilerin TBB kültürel mirasına yönelik farkındalıklarını öğrencilerin bakış açısından keşfetmeye yönelik uygun bir araştırma yaklaşımı olduğuna karar verilmiştir. Bu çalışmada model olarak durum çalışması araştırma türlerinden biri olan nitel araştırma yöntemlerinden tek durum çalışması kullanılmıştır.

Şekil 4. Tek Durum Çalışması (Tip 1) (Akar, 2017)

Vaka çalışması, sosyoloji ve antropoloji disiplinlerinden ortaya çıkmıştır. Durum çalışmasının ilk bilimsel temelleri Bronisław Malinowski, Frederic Le Play ve Chicago Okulu üyeleri tarafından atılmıştır (Akar, 2017). Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması, özellikle eğitim araştırmalarında en sık kullanılan araştırma desenlerinden biridir. Durum çalışması, araştırma sürecinde "nasıl" ve "neden" sorularına cevap verir (Yin, 2017).

Araştırma Ortamı

Bu çalışmada ortamlar, DER'in fiziksel olarak işlendiği ve alan notlarının uzun süre saklandığı ve DER'in videoya çekildiği MED sınıfı, MED kapsamında ziyaret edilen müzeler ve sanatsal çalışmaların uygulandığı atölyelerdir. Nitel araştırmalarda; Araştırılan konu, olay ve olguların asıl mekânlarının geniş ve ayrıntılı bir betimlemesi yapılır. Buradaki amaç, bulguların benzer ortamlarda nasıl, hangi ortamda, hangi koşullarda ve nasıl faydalı olmasının beklendiğini betimlemektir (Ekiz, 2004).

Araştırmanın Katılımcıları

MED'deki Odak Katılımcılar

Araştırmanın katılımcılarını, 2022-2023 eğitim-öğretim yılı 2. döneminde Samsun ilinde yer alan Canik Demirci Ortaokulundaki 9 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın katılımcıları amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Bunlar, derse katılımı daha yüksek ve derste daha etkin olan 3 erkek, 6 kız öğrenci olmak üzere toplam 9 öğrencidir. Bu öğrenciler yapılan gözlem sürecinde belirlenmiş ve öğrencilerden yazılı izin alınmıştır.

Katılımcı Olarak Araştırmacı

Araştırmacı Demirci Ortaokulu Müdür Yardımcısı, Sosyal Bilgiler Öğretmeni İsmail PERÇİN'dir.

Veri Toplama Süreci

Bu başlık altında ilk olarak veri toplama süreçleri, ikinci olarak da veri dökümü aşaması ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Veri toplama süreci ile ilgili olarak öncelikle veri toplama sürecinde özellikle temel veri toplama araçlarından biri olan görüşmelerde alan notlarına yer verilmiştir. Nitel araştırma planlarından biri olan durum çalışmasında veri toplama araçları sayısal verilerden çok sözel verilerden oluşur. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları da araştırma verilerinin çözümlenmesi sürecinde yardımcı olacak bir veri seti oluşturmaktadır. Bu çalışmanın veri seti; çalışma çerçevesinde alan notları, kişisel bilgi formları, yarı yapılandırılmış görüşmeler, yapılandırılmamış gözlem, müze rehber çalışması, sanat eseri, araştırmacı günlüğü, katılımcı günlüğü ve son olarak yazışmalar yer almaktadır.

Durum Çalışması Planı

Durum çalışmasında araştırmacı, araştırma modeline karar vermeden önce durum çalışmasına hazırlıklı olmalıdır (Akar, 2017). Tüm ampirik araştırmaların açık ve kapalı bir araştırma modeli vardır. araştırma modeli; Araştırma sorularını, verileri ve bulguları mantıksal bir düzende birleştiren kurgu olarak tanımlanır. Başka bir deyişle model, araştırmacının çalışmanın başlangıç aşamasından son aşamasına geçmesine yardımcı olan bir eylem planıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bir durum çalışması tasarlariken, Yin modelinden uyarlanan sekiz maddelik sistematik bir müfredat diğer tüm ampirik araştırmalarda kullanılmaya uygundur (McMillan, 2004).

MED Kapsamında Gerçekleştirilen Müze Ziyaretleri

Samsun Panorama Müzesi

Resim 1. Panorama 1

“Panorama 1919” Müzesi iki ana bölümden oluşur: dijital ve diatomik. Diatomik bölümü Türkiye’nin en büyük yağlı boya tablosunu içermektedir. Bu tablo Mustafa Kemal Atatürk’ün Seymenler tarafından Dikmen Sırtı’nda karşılanışını simgeliyor. Bu resmin önündeki nesnelere de tamamlandı. Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Samsun Belediyesi iş birliği ile Yaşar Doğu’nun eski spor salonunda gerekli hazırlıklar yapılmış olup burası Karadeniz bölgesindeki tek kapalı panoramik müzedir. Müzenin önünde bir de hediyelik eşya dükkanı var. (<https://samsun.ktb.gov.tr/TR-216761/panorama-muzesi.html>).

Resim 2. Panorama 2

(<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/samsun/gezilecekyer/-samsun-panorama-muzesi>).

Resim 3. Panorama 3

Samsun Bandırma Müzesi

Resim 4. Bandırma 1

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli rol oynayan Bandırma gemisi, 1878 yılında Glasgow'da Trocadero adıyla inşa edilmiş ve uzun yıllar Kimi adıyla yük taşımıştır. 12 Aralık 1891'de batan gemi, aynı yıl kaldırılarak onarıldı ve yeniden yüzdürüldü. O dönemde Deniz Yolları İdaresi anlamına gelen İdare-i Mahsus'a devredilen gemi, o tarihten itibaren "Panderma" adıyla Osmanlı denizlerinde yük ve yolcu taşımaya başlamıştır. 28 Ekim 1910'de İdare-i Mahsus'un adı "Osmanlı Denizcilik İdaresi" (Osmanlı Denizcilik İdaresi) iken geminin adı "Bandırma" olarak değiştirilerek posta vapuruna dönüştürülmüştür. Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve yoldaşlarını 19 Mayıs 1919'da Samsun'a teslim ettikten sonra postacılık faaliyetlerine devam etti ve 1924'te "Türk Seyir Otoritesi" hizmetinden ihraç edildi. 1925 yılında İlhami Söke'ye satılan gemi, 4 ay içinde Haliç'te aynı kişi tarafından söküldü. 7 Şubat 2005 tarihinde Bandırma vapuru kullanma ve işletme hakkını alan Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından geminin orijinal çizimleri kullanılarak yeniden inşa edilerek müze haline getirilmiş ve 19 Mayıs 2006 tarihinde ziyarete açılmıştır. (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/samsun/gezilecekyer/bandirma-gemi-muzesi>).

Resim 5. Bandırma 2

Bandırma gemisi, Mustafa Kemal Paşa ve yoldaşlarını 19 Mayıs 1919'da 9'uncu Ordu Kıta Müfettişliği görevlerini yapmak üzere Samsun'a getiren ve 1919'un başında en önemli görevini tamamlayan araç olarak tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Türk milli mücadelesi Anadolu üzerinde. Bandırma gemisi, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, milli mücadeleyi Anadolu'ya yaymak ve tüm ülkeye yaymak gibi büyük görevler üstlenen önemli subayları, üç günlük bir deniz yolculuğunun ardından İstanbul'dan Samsun'a getirmiş ve adeta bu sefere araç olmuştur.

Resim 6. Bandırma 3

Veri Analizi

Veri toplama sürecinden sonra gerçekleşen veri analizinde ilk adım, çalışma boyunca her bir veri toplama aracı tarafından toplanan verilerin doğru bir şekilde bölümlenmesidir. Veri dökümünün başında araştırmacı çalışma boyunca elle yazdığı alan notlarını herhangi bir değişiklik yapmadan dersin tarih ve saatini içeren bir metin dosyasına aktarmıştır. Saha notlarında ise çalışma boyunca kamera ile kaydedilen tüm MED görüntüleri kayıt altına alınmıştır. Son olarak katılımcılarla müze gezisi ile ilgili görüşme yapılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Kültür Algısı

İnsanlık tarih sahnesine çıkmaya başladığından beri topluluklar halinde yaşama ihtiyacı hissetmiş ve bu ihtiyacın bir sonucu olarak toplum olma ve sorunları ortak akılla çözme arayışına girmiştir. Sağduyu yoluyla eylem, sosyalleşme göstergesinin merkezinde yer alır. Peki insanlık neden sağduyuya göre hareket etme ihtiyacı hissetti? Bunun belki de en önemli nedeni doğada karşılaştıkları beklenmedik durumlardır. Hatta herhangi bir doğal afet veya olay karşısında nasıl hareket etmesi veya nasıl tepki vermesi gerektiği konusunda yoldaşlarıyla akıl yürütme ve istişare etme ihtiyacı hissetmiş ve tek başına çözemediği olayları sayısız akıl yürütmeyle gerekçelendirmeye çalışmıştır. . Öte yandan, bu istişareler ve akıl yürütme, insanları araçlar bulmaya, kullanmaya ve icat etmeye yöneltti. Bu yaklaşım her şeyden önce insanı alet üreten ayrıcalıklı bir varlık haline getirdi. Burada belki de ilk insan kültürel etkileşimi, genel söylemle birlikte aletlerin yapılmasıyla başladı. İnsan kültürel bir varlıktır; çünkü diğer canlılar gibi o da doğada karşılaştıklarıyla yetinmemiş, doğaya müdahale etmiştir. Toplum olabilmek için yaşamını tanımlayan, biçimlendiren ve yönlendiren kurallar oluşturmuş, yaşam biçimine uygun değer yargıları oluşturmuştur. Alet yapımından yaşamı sürdürmek için yaratılan tüm değer yargılarına kadar ortaya konulan her şey insan kültürü olarak görülüyor.

İnsanın hayatında olup biten ve ona değer katan her şey eski çağlardan günümüze kadar onun kültürü olmuştur ve bu kültürü oluşturan tüm unsurlar süreklilik göstermiştir. Aslında ilkel insanların avlanmadan önce gerçekleştirdiği herhangi bir ritüel ile modern çağda insanların medya ile yaptıkları aktivite-aktivite, aynı mana ile aynı rasyonel sonuçlardan doğmuştur. İnsanların yaşamsal temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik temel yaklaşımlar, kültürün belirleyici unsurlarındandır. Yani her insan hayatta kalmak için yemek yer; ancak bireyin yemek yeme ihtiyacı ve açlık kültürel bir nitelik kazanarak toplumsal bir yapı kazanmaktadır. Çünkü her toplum kendi kültürel yaşam tarzına uygun olarak farklı bir yemek kültürü oluşturmaktadır. Her toplumun kendine göre ortaya koyduğu kültürel yapının unsurları da yeni nesillere aktarılır. Yeni nesil, içine doğduğu toplumun kültürel dinamiklerini sahiplenmekte ve bu dinamiğe uyum sağlayarak bu dinamiğin şekillenmesine katkıda bulunmaktadır. İnsanların yaşam biçimini şekillendiren gelenek ve görenekler aynı zamanda kültürün en önemli yansıması olarak kabul edilir. Bir toplumu diğerlerinden ayıran ve özgün kılan kültürel değerlerin başında gelenek ve görenekler gelmektedir.

Gelenek ve Görenek

Bu tema; Öğrencilerin hem kendi yaşamlarından hem de çevrelerinden görüp duydukları, kültürel ve kültürel miras olarak adlandırdıkları gelenek ve uygulamaları kapsar. Gelenek ve göreneklerden öğrencilerin verdiği örneklerde cinsiyetin etkili olduğu görülmektedir. Öğrenciler yaşadıkları deneyimlerle ya da yakın çevrelerindeki yaşamlarla daha yoğun bağlar kurmuşlardır. Aynı zamanda kendi aileleri veya kendi bölgelerindeki kültürler ile birbirinden daha uzak kültürler arasındaki farklılıkların bile aynı temele dayandığını fark ettiler.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğin kültür olduğunu söyleyebiliriz. Her şeyden önce insan kendine bir kültür oluşturur ve oluşturduğu kültürün unsurlarına bağlı kalarak yaşamını sürdürür. Bir anlamda kendine bazı sınırlar koyar ve bu sınırlara bağlı kalarak yaşamaya devam eder. Ancak zamanı geldiğinde bu

sınırları kendi sosyal yaşam tarzına göre genişletmeye-değiştirmeye-düzenlemeye çalışır. Değişime açık olan bu kültür, yaşamın toplumsal devamlılığını sağlayan en görünür araçlardan biridir.

Daha sonra çeyiz hakkında söyledikleri, kültürün değişebileceğini, değişebileceğini ve yenilenebileceğini göstermektedir. Günümüzle kıyaslandığında aynı ritüellerin aynı sıklıkta yapılmadığı ve bu nedenle rahatsız olduğu söylenebilir. Burada T1'in olayların kültürel değerlere ya da gelenek ve göreneklere verdiği tahribata üzüldüğü düşünülebilir. Hatta MED'de hoca müzeyi şöyle tanımlıyor: “Çeyiz nedir?” sorusu tüm öğrencilerin derse katılımını sağladı ve öğrenciler çeyiz hakkında bildiklerini ve gördüklerini yorumlayarak derse katıldılar. Bu durumu öğrencilerin günlüklerinde “Geleneksel kültürde çeyiz mantığına değindik. Çeyizin gerçekten çeyiz olmadığını anlamak, hiç bu şekilde düşünmemiştim. Değerli sanat eserlerinin bir nevi korunmasıydı.” şeklinde yansıtılır. Kültürel mirası tanımlamaya devam eden Ö1 şu ifadeleri kullanmıştır.

Kültürel miras denilince akla bu gelir. Geçmişten günümüze her şeyin kültürel mirasın bir parçası olduğunu düşünüyorum. Ama bugün bu kıyafeti veya bu eşyayı aldığımda, bugünün kültürünün bir kültürel miras olup olmadığına karar vermek imkansız. Kültürel miras karar verilmesi gereken bir şey değil, miras kalan bir şeydir. O anla ilgili şeyler kültürel miras kapsamında yer almıyor.

Bu sözlerden hareketle kültürel miras alanında her türlü eşyanın olabileceği ileri sürülmektedir; ama bu tür şeylerin zamanı, maneviyatı veya bazı özel koşulları olması gerektiğini vurgulamaya çalışıyordu.

Örneğin geçmişten gelmeli, kültürel miras olabilmesi için bir geçmişi olmalı, bu dönemi ve bu bölgeyi anlatmalıdır. Sanırım o döneme ait olmalı.

Devam eden Ö1'in “tarih” derken kastettiği belki de tarihi bir olaya tanıklık etmek ya da mitolojik bir efsaneyle anılmaktır. Kuşaktan kuşağa dilden dile aktarılması gerektiği düşüncesinden yola çıkarak bunu söylediği düşünülebilir.

Başka bir şey de nereden geldiğimiz. Bunu takdir edersek, o zaman bu bizim kültürel mirasımızdır. Kendimize verdiğimiz değer bu, yani kültürel mirasa kattığımız değer kendimize olan saygımızdır nasıl söyleyebilirim. Geçmişimize duyduğumuz saygıdan kaynaklı olduğunu düşünüyorum. Bu gerçekten bir değer, çünkü geçmiş anlatıyor... Değerlendirmemizin en önemli özelliklerinden biri aslında neden o zaman geçmişten gelen, saygı duyduğunuz, sevdiğiniz, takdir ettiğimiz bir şey. .

Öğrencinin ifadesinden kültürel miras niteliğine sahip bir ürünün kültürel miras bağlamında ne kadar değerli olduğu tam olarak bilinmese de ürünün yıllar içinde korunmuş olmasının dahi değerli olduğu sonucuna varılabilir. değeri ve korunması için yeterli olabilecek bir durum olarak değerlendirilebilir.

Mesela benim dediğim geçmişte olan bir şeydi, şimdi yetmiyor. Daha önce kızlar ücra yerlere giderek çeyizlerini orada sergilerdi.

Ö2'ye kültür denilince akla ne geliyor diye sorulduğunda Ö1'e benzer şekilde “... geleneklerimiz. O zaman ben zenginliğimizi bilmem...” diyor ve ekliyor: “...geleneklerimiz, yaşam tarzımız...” Devamında verdiği cevap, kültürün yörelere göre de değişkenlik gösterebileceğidir. “...kabilelerimiz. Örneğin, farklı bir yaşam tarzımız var. Bilmiyorum geçmişten örnek vereyim, pantolon giyiyordum. Buna bir örnek verebilirim, mesela dedem, biz aşiretiz, bu doğru değil...”.

T2'nin pantolon giymeyi kültürle ilişkilendirmesi, onun kültüre yüklediği maddi boyutla ilgili olup, bu durum aynı bölge içinde bile farklılıklar olabileceğini göstermektedir. Aslında farklılıklarını yaşam tarzlarında ifade ederler ve kültürü gelenek ve göreneklerle ilişkilendirirler.

Nasıl yaşadığımız artık tamamen kafamın içinde. Efendim buna gerçekten mimari yapıları da ekleyebiliriz. Çünkü yakın zamanda doğuya falan seyahat ettim. Binalarımız mimari olarak bizimkinden çok farklı. Bunun kültürle de ilgili olduğunu düşünüyorum. Bence yaşam tarzı, koşullar vs. onları etkiliyor.

Öğrencinin geçmiş yaşantılarında dikkatini çeken çeşitliliğin kültürel farklılıklardan kaynaklanabileceğinin farkında olduğu, kültürün aslında her alana nüfuz ettiğini ve insanların yaşam koşullarının bunda büyük rol oynadığını ifade etmeye çalıştığı varsayılabilir. bu durumun kaynağı.

Ö3, kültür denilince akla ne geliyor diye sorulduğunda: “Belirli bir birikim. Geçmişten günümüze bir koleksiyon olduğunu düşünüyorum. Aslında geleneksel şeyler, sahip olduğumuz halılar. Kültür deyince aklıma bunlar geliyor.” Cevap verdi ve ardından kültürü gelenek ve göreneklerle ilişkilendirerek şunları ekledi:

Örneğin, gelenekler. Geçmişten gelen şeyler. Şu anda uyduğumuz kurallar. Bir de bilgiler, bilmemiz gerekenler... El öpme kültürü gibi... Elimizdekileri çöpe atıyorum...

Ö4 “Kültür deyince... Geleneklerimiz... Mesela geçmişten günümüze gelenler var... Mesela yöresel yemekler, oyunlar böyledir hocam.” Kültürü tanımlamak için yiyecek ve oyunları yanıtladı ve kullandı. Oyundan tam olarak ne kastedildiği sorulduğunda, “...oyna, halay dediğimde. Her bölge için benzersizdir.” diye cevap verdi ve kültürün maddi olmayan yönüne dikkat çekti. Ö4 de diğer bazı öğrenciler gibi yöresel yemekleri önemli kültürel taşıyıcılardan biri olarak görmüş ve maddi kültürle ilişkilendirmiştir. Bu durum yöresel yemeklerin geçmişten gelen ve kültürel durumu temsil eden bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Yöresel yemeklerin ritüelin bir uzantısı olduğunu bilen ve yaşadığı bölgenin dinamikleri gereği evlerinde geleneksel yemeklerle sıklıkla karşılaşan bir öğrenci, kültür kavramı ile geleneksel yemekler arasında bağ kurmuştur.

Bizden önceki insanların bize bıraktığı manevi değerleri hatırlıyorum. Kültür deyince hemen aklıma geliyor. Evde yaşama şeklimiz, yemeğimiz, yaşam tarzımız, örneğin hepsi kültürle ilgili.” Diyor ve ekliyor: “Örneğin... Bayramlarda büyüklerimizin elini öperiz... Bu kadim atalarımızdan gelen bir kültürdür. Peki, öyleyse

Temel Yaşam Faktörlerinden Çıkarım Yapma

Bu tema; Öğrencilerin yaşamlarının en temel unsurları hakkında yaptıkları kültürel değerlendirmeleri kapsar. Öğrenciler, insanın en temel ihtiyaçlarından olan yemek, konuşma, inanç gibi konulara ağırlık verdiler. Ayrıca toplumsal hayatın gerekli bir gereği olan insan ilişkilerini de aynı yoğunlukta araştırmışlardır. Bu yoğun ve derinlemesine araştırmalar, Doğu-Batı ve dini faktörlerin birbirinden farklılık göstermezken, öğrencilerin yaşam algılarının sosyo-kültürel davranışlarla şekillendiğini göstermiştir. “...ya da ne bileyim. Bize de bir şeyler oluyor. Erkekler ve kadınlar ayrı yemek yerler. Bu aynı zamanda bir gelenektir. Mesela başka ne olabilir ki şu anda başka bir şey düşünmüyoruz. Görgü, saygı, gelenekler.

Her toplumun ya da her bölgenin yaşam tarzına göre bir yemek kültürü vardır. Bunun en önemli belirleyicilerinden biri, belki de en baskın olanı, inanç sistemlerinin hayattaki davranışlarımıza müdahalesidir. Dini değerler kültürel yapıyı etkilediği için Ö2 kadın ve erkeklerin sofraya kültürünü değerlendirmiştir. Ö2 burada sadece yemek yapımına değil sofraya adabına da işaret etmiş ve bunun da kültürel değişkenliği olduğunu belirtmiştir.

Efendim, ben gidiyorum. Örneğin İtalyan yemek kültürü makarnadır. Türklerin yemek kültüründe farklı şeyler var: anne kız vb. Malatya kültürüne kendimizi kaptırırsak böyle olur. Yaşam kültürü elbette farklı, elbette din ile bağlantılı bir şey. İnsan ilişkileri, kadın erkek ilişkileri, bu bize göre farklı, onlar da farklı. Bütün bunlar kültüre karşılık gelir. davranış kültürü. Bilmiyorum, konuşma, oturma, kalkma.

Ö3, farklı ülkelerin ve farklı bölgelerin kendilerine özgü yemek kültürlerinin olduğunu gösterirken, Ö2'nin “Dinle de ilgili” sözüne benzer şekilde, bu durumun şekillenmesinde inanç sistemlerinin etkili olduğunu belirtmiştir.

Dil bile kültürel mirastır, öğretmen: konuşma dili. Özünde, geçmişten aktarıldığı için bir mirastır. Değer vermek için bir miras. Çünkü toplumları birbirinden ayıran özellikler vardır. Bunların da kültürel unsurlar olduğunu düşünüyorum. Dil kültürün bir parçasıdır. Bu yüzden ilgilenilmesi gerekiyor. Öyle olmalı, çünkü bizi biz yapan oydu.

Kültürle ilgili açıklamalarını dile getiren Ö4, "...hocam kültür iyiyi de kötüyü de anlatır. Bir din varsa, inandığı şey öğretilir. Bence onlara neyi doğru ve yanlış yapacaklarını, neleri yapmamaları gerektiğini, nasıl bir insan olmaları gerektiğini öğretiyor..." ardından kültür ve din arasında bir bağ kurmuş ve toplumsal yaşamdaki davranışların bir sentez temelinde ortaya çıktığını belirtmiştir. din ve kültür. Bunu şu örnekle doğrulamaya çalıştı:

Doğuda yaşayıp büyüdüğüm için kızlarla pek samimi değiliz. O kadar sosyal değiliz. Dışarı çıkıp bir kafede oturalım, asla çok olmazlar. Mesela batı tarafından bunlar anormal görünmüyor, orada bizim için görünüyorlar. Bunun üzerine Ö4, "Hoca biz orada öğle yemeği yedik, adını tam olarak bilmiyorum. Kuzu dolması falan yapılır, fırına konulur, tandırda olur mesela. Kültürel miras diyebilirim mesela. Kuzu, muhtemelen tandır, tabi benim henüz bilmediğim bir şey var, o da benim düşüncem.

Kültürel Mirasa Yönelik Bakış Açısı

Her toplum kendi kültürünü yarattığı gibi, o kültürün değer yargılarının bir ürünü ya da yansıması olarak kültürel mirası da oluşturur. Yaratılan bu mirasın toplum hayatında kültürel ve sanatsal bir değeri vardır. Eşsiz bir niteliğe sahip olan bu miras, gelecek nesillere aktarılacak önemli bir miras olarak kabul edilmektedir. Burada elbette şu ayrımı yapmak gerekir. Bir toplumun ortaya koyduğu her faaliyet ve faaliyete dayalı somut veya somut olmayan değer yargıları-malzemeleri kültürel miras olarak değerlendirilebilir mi? Bu sorunun cevabı öncelikle açıklığa kavuşturulmalıdır. Hem somut hem de somut olmayan kültürel değerleri içinde barındıran kültürel miras, aslında hukuki ve idari bir yapıya sahiptir ve kapsamı kanun veya kanunlarla belirlenir. Bir başka deyişle, kültürel mirası oluşturanlar mevzuat çerçevesinde değerlendirilmekte; Ancak burada belirtmek gerekir ki, mevzuat açısından kültürel miras olarak tanınan unsurların arkasında, onun oluşum kaynağı olan ve miras çerçevesinde değerlendirilmeyen başka küçük ölçekli kültürel değerler de bulunmaktadır. Dolayısıyla insanın yarattığı her kültürel çabanın sadece bu toplum için değil tüm insanlık için özel bir anlamı vardır. Bu açıdan bakıldığında insanın hayatında olup biten her şey onun yarattığı bir kültür varlığı ya da kültürel miras olarak değerlendirilebilir. Ancak yaratılan bu kültürel değerler içerisinde en ayrıcalıklı olanları o toplumun kültürel göstergeleri olarak kalıcı, korunan ve gelecek nesillere aktarılanlardır. Dolayısıyla her toplumun kendine has bir kültürü olduğu gibi aynı zamanda bu kültürün somut veya somut olmayan miras ürünleri de bulunmaktadır. Bu mirasın, bu toplumun tarihteki varlığında ve kalıcılığında ayrıcalıklı ve eşit derecede önemli bir yeri vardır. Bu nedenle toplumlar, sahip oldukları kültürel mirasa ait değerleri koruma ihtiyacı hissederler. Aslında bu kültürel mirası en iyi koruyanlar, dünyada en şerefli yeri işgal eden ve hakkında çok konuşulan ulus-toplumlardır. Bu yüzden bu mirasın korunması toplum için büyük önem taşımaktadır. Özellikle Batı'nın gelişmiş ülkelerinde bu mirasın korunmasına yönelik ciddi çabaların 18. yüzyıldan itibaren başlaması, kültürel mirasın farkındalığının modernliğin bir göstergesi olarak görülmesine yol açmıştır. Bu nedenle çağdaş ve medeni insan, kültürel miras bilincine sahip insan olarak kabul edilmektedir. Modern gelişmiş Batı ülkelerinde sadece yüzlerce, binlerce yıl öncesine ait eserlerin değil, en yakın döneme ait eserlerin de kültürel miras açısından önemsendiği ve müzelerde sergilendiği görülmektedir. Gerçekten de modern gelişmiş ülkelerde en çok ziyaret edilen müzelerin şehir tarihi müzeleri veya toplumsal tarih müzeleri olması tesadüf değildir.

Anlamlandırma

Bu tema; Hem resmi hem de gayri resmi ortamlarda sergilenen davranışların öğrenciler tarafından belirli bir anlamı olan kültürel bir miras olarak nitelendirilmesini içerir. Öğrenciler kültürel miras açısından daha yerel ve duygusal bir bakış açısıyla değerlendirmelerde bulundular. Bu değerlendirmeleri tartıştıkları ürünün insan eliyle yapılmış olması, maddi değeri ve topluma faydası açısından yapmışlardır. Öğrenciler aynı zamanda kültürel yapıları sorgulayarak insan davranışlarını ve bu davranışların kültürel yapılara nasıl yansıdığını bu sorular üzerinden tartışmışlardır.

Bu bölgeye ait olan ve günümüze kadar gelenlere kültürel miras diyorum. Kültürün miras olduğunu nasıl söyleyebilirim? Daha önce olan şimdi. Mesela bugün bir obje aldım, kültürel miras diyemem. Çünkü o ana ve

an'a aittir. Bir taş olabilir, bir kutu olabilir, antika bir kutu gibi bir şey olabilir. Ama eskirse ya da başkaları tarafından beğenilirse nasıl desek kültürel miras haline gelebilir. Oldukça fazla zamana ihtiyacı var.

T1, kültürel mirası, tanım veya yorum açısından yerel değerın geçmiştın günümüze aktarımı olarak görmüş ve zaman ile ilişkilendirmiştir. Anlık ve çağdaş olanı kültürel miras tanımından çıkararak, bir ürüne verilen değerin fiziksel durumuyla değil, zamansal boyutuyla ilgili olduğunu "... antika kutu" ibaresinin geçtiğı bir cümleyle ifade etmiştir. .." ifadesi kullanılıyor. Ardından bu tanımı destekleyen açıklamalarına şöyle devam etti: "...değerlerimiz geçmiştın bugüne, geçmiştın günümüze gelen şeyler işte böyle. Efendim her şey olabilir. Defter bile olabilir efendim çömlük bile olabilir kitap da olabilir toplumun bilmediğı ama sizin bildiğiniz bir şey olabilir.

Ö3, Ö1 gibi kültürel mirasın da bir geçmişi olmalı. Bir hikayesi olmalı. Bu herkes tarafından kabul edilmelidir ... Bence öyle. Ünlü bir şey olmalı." Eserin zamansal boyutuna ve tanınırlığına vurgu yaparak esere anlam vermeye çalışmıştır.

Ö5 "Hocam kültürel miras bu kadar dedim. Geçmişte yaşamış toplumların bize bıraktığı değerleri biliyorsunuz. Mesela bir yerde okumuştum. Atasözlerimiz bile kültürel miras sayılıyor." Yaptığı açıklamada atasözlerine kültürel miras tanımına yer vermiştir. Bu durum atasözlerinin didaktik içeriğinin ata-dede olgusu ile birleştirilmesinden kaynaklanmış olabilir. "Ve hayatı kolaylaştıran şeylerin hiçbiri kültürel miras değildir. Kültürel miras gibi biraz daha gösterişli, biraz daha dikkat çekebilecek şeyler düşünüyordum." Kültürel mirası Ö5 ifadesiyle kavramaya çalışırken, gündelik hayatta sıklıkla rastlanan şeylerin kültürel miras olarak kabul edilemeyeceğini savunarak bu kavrama müstesna bir anlam vermektedir. Gündelik eşyaların sıradanlığına rağmen kültürel miras niteliğı taşıyan ürünlerin form olarak daha etkileyici olması gerektiğini vurguladı.

İşte benim açımdan böyle. Öncesini, geçmişi, tarihi pek düşünmezdim. Bu öğreticiyi izledikten sonra biraz daha fazla ilgi göstermeye başladım. Tarihi sevmeye başladım, ilgi alanlarım biraz değişmeye başladı. Mesela geçenlerde oturmuş bir belgesel izliyordum, Mısır tarihiyle ilgili bir belgesel. Örneğın, burada bir şey gösterildi, 2010. Mısır piramitleri böyle inşa edildi. Bu büyük kayaları su basıncı teknolojisi ile kaldırdılar. Bu belgeseli izledikten sonra çok şaşırđım. Yani insanlar bu kayaların uzaydan geldiğini düşündüler; ama biraz düşünürsen mantıklı bir nedeni var.

Benzeşim Kurma

Bu tema; Öğrencilerin doğdukları ve yaşadıkları doğal ve sosyal çevredeki maddi ve manevi davranışlarını değerlendirmelerini içerir. Öğrenciler, büyük-küçük, basit-karmaşık ya da her gün hemen hemen her şeyin kalbinde, şimdiye kadar fark etmedikleri derin bir düşüncenin ya da uzun ve duygusal bir unsurun olduğunu gördüler. Elde ettikleri sonuçlar sonucunda kendilerinin tanımladıkları kriterleri karşılaştırmışlar ve kültürel miras ile deneyimledikleri ya da sadece bildikleri hem somut olmayan hem de maddi unsurlar arasında benzerlikler kurmuşlardır.

Aslında iki şey duydum. Mustafa ustamızda o sihirli bacalar çalıştı. Bir tez savunması vardı... Horde'u, sihirli bacaları anlatmaya çalıştı. Onun kültürel mirası, doğal mirası, kusura bakmayın, doğal miras kapsamına alındı. O yüzden Yüksel Hoca'dan duydum. İşın gerçeğı hatırlayamadım; ama yine de, sana anlattıklarımın bir parçası olup olmadığını bilmiyorum. Bu tür davranışların bize kültürel bir miras bıraktığını düşünüyorum. Bu yemek kültüründe bize kalmış, geçmişten günümüze devam etmektedir. Mirasın anlamı... Zaten anlatmaya çalıştığım da bu. Atalarımızdan bize kalan şeyler, davranış kalıpları, yeme-içme ve benzeri bilgiler. Deyimler veya buna benzer bir şey olabilir, değil mi? Kültürel miras kapsamına alınabilir. Hayattan bahsettiğim şey bu. Belki atasözleri falan, bir iki kelime meselenin özünü açıklıyordu. Şimdiki yaşamımıza ışık tutuyor. Kültürel miras olduğunu düşünüyorum.

Ö3 ifadesinden yola çıkarak bir şeyin kültürel miras olarak adlandırılabilmesi için insanlığa yararlı bazı özellikleri taşıması gerektiğini düşünmüş ve bunu atasözleri ve deyimlerle örneklemiştir. Aynı zamanda "...bir

kelime, iki kelime...” ifadesini kullanmasının nedeni, bir şeyin kültürel miras sayılabilmesi için iyi düşünülmesi gerektiği yaklaşımıdır, tıpkı Ö3 gibi. T5'ten “Yorum” başlığında belirtilmiştir.

...3 sözlerine şöyle devam etti: “Öğretmenim mesela birisi dikmiş. Bilmiyorum... Ya da Çınar, çok şey ifade ediyor. Biz onun tecrübesine sahibiz. Belki o bile... Kültürel bir miras olduğunu açıklayabilirim.” Çınar ağacını örnek göstererek, ağaç unsurunun hem Türk kültüründe hem de İslamiyet'te önemli bir yere sahip olduğunu belirtti. T3 çınarının kültürel miras olarak değerlendirilmesindeki başlıca etkenler, uzun ömürlü bir ağaç olması, tarihe tanıklık etmiş olması ve dolayısıyla itibar sahibi olmasıdır. Çınar ağacının Türk kültüründeki yerinin bir sonucu olarak, Kafkasya, Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlar'da hakkında birçok efsane ve gelenek vardır.

Doğanın, yani kendi kendine oluşturduğu şeyler olabilir... İşte atasözleri ve sözler. Kültürel miras olabilir. Artık işlevini yitirmiş olsa da eski güzelliğini koruyan her şey kültürel miras olabilir. Bölgemizde halayalar olabilir. Bütün bunlar kültürel miras olarak kabul edilir. Okuduğum şeylerde de onlarla karşılaştım.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kültür Algısına Yönelik Sonuçlar

Gelenek ve Göreneği Ele Alma

Çalışmada öğrencilerin ait oldukları çevreden yola çıkarak değerlendirmeler ve örnekler vererek kültürü ifade etmeye çalıştıkları görülmüştür. Örneğin öğrencilerin özellikle ifade ettikleri, hâlihazırda yaşadıkları yemek kültürü gibi geleneklerin bölgeye özgü bir değer olduğu ve bu tür geleneksel değerleri kültürün önemli bir unsuru olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. . . Aynı zamanda öğrencilerin davranış kalıpları, yaşam biçimleri, dil özellikleri ve giyim kuşamları başta olmak üzere sosyal yaşamlarının bu unsurlarını birer kültür unsuru olarak gördükleri gözlemlenmiştir. Öğrencilerin kültürel tanımlarında bölge, aile, ırk, dil ve din gibi kavramları karşılaştırdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin bazı kültürel varlıkların yok olmasına yaklaşımları ve bu doğrultuda yaptıkları yorumlar sayesinde kültürel zenginliğin korunması ve devam ettirilmesi gerektiği konusunda fikir sahibi oldukları tespit edilmiştir.

Temel Yaşam Faktörlerinden Çıkarım Yapma

Çalışma, yemek kültürünün bir devamı olan sofrada adabı ile ögenin temel özelliğinin yanı sıra pek çok örtük mesaj içeren ritüelleştirilmiş davranışın bölgesel ölçekte değerlendirildiğinde öznel olduğu sonucuna varmıştır. Öğrencilerin bu yorumu yaparken kendi yaşamlarından örnekler vermeleri, durumu içselleştirerek anlamaya çalıştıklarını göstermektedir. Verilen örneklerde sıklıkla karşılaştırmalar yapıldığı, öğrencilerin bu karşılaştırmalarda özellikle din ve dil kavramları üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Böyle bir yönelimin din ve dilin yaşayan, aktif, güçlü ve sürekli iki unsur olmasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Anadolu'luların ata ibadetine gösterdikleri saygı ve kültürel değerlere sıkı sıkıya bağlı kalmalarının atalarına karşı sorgusuz sualsiz sadakat ve güven duygularıyla bağlantılı olduğu gözlemlenmiştir. Dini değerlerin aynı güven duygusunu verdiğine dikkat çeken öğrencilerin din ile atalara tapınmayı eş tutmaya çalıştıkları gözlemlendi.

Kültürel Mirasa Yönelik Bakış Açısına Yönelik Sonuçlar

Anlamlandırma

Çalışma, sıradan gündelik nesnelere örnekleyerek değer ölçüsünün zaman kavramı üzerinden tanımlanabileceğini vurguladı. Ancak bu durumun tanınma ile desteklenmesi gerektiğine inandıkları belirlenmiştir. Tanıma fiili olarak tanınan otorite - yasa olarak anlaşılmaktadır. Bu geleneksel aklın istenmesinin

nedeni, saf akılla, güvenilir olmayan araştırmalar yapılmadan ele alınan tarihi kalıntıların güvenilirliğini ve güvenilirliğini artırmak ve korumak arzusundan kaynaklanmıştır. Öğrencilerin anlam arayışlarında çoğulcu bir bakış açısının hakim olduğu görülmüştür. Nitekim mevcut tarihi eserlerin dikilme amacını sorgulamaları ve dünyadan örneklerle açıklamaları da bunu doğrulamaktadır. Sorgulamalarda ayrıca nesne-yapının zaman ve tanıma gibi özelliklere sahip olması ve yoğun düşünme sonucunda ortaya çıkmış olması gerektiği belirtilmiştir. Öğrencilerin bu görüşe “nadir bulunan şey değerlidir” düşüncesinden hareketle geldikleri sonucuna ulaşmıştır. “Kültürel Miras” kavramı ile ilgili yapılan anket sonucunda öğrencilere ilk kez, estetik vb. kavramlarla ilgili sorular sorulmuştur. Bu niteliklere ek olarak, onun örtülü sosyal görevlerini vurguladıkları açıktı.

Benzeşim Kurma

Çalışma sırasında öğrencilerin kültürel miras kavramının içeriğini oluşturan bazı olgular ile diğer konular arasında bağlantı kurmaya çalışarak araştırmaya daldıkları görülmüştür. Öğrencilerin birçok farklı boyutu ele alarak ve analogilere yer açarak konuyu kavramaya çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Verilen örneklerden, canlı ya da ölü, hayata tanıklık etme konusunda uzun bir geçmişe sahip olanların öğrenciler üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğu ve bu etkiye neden olan tarihi unsurları merkeze aldığı sonucuna varılmaktadır. Ayrıca öğrenciler kültürel miras kavramı üzerinde yoğunlaşmalarının bir sonucu olarak “an”ı tartışmışlardır. Ve her “an”ın değerli olduğu düşüncesinden yola çıkarak, bazı “anların” insanlık tarihi açısından birer mihenk taşı olduğu ve bu kıymetli “anlara” tanıklık eden yapı ürünlerinin de tarihsel bir değeri olduğu sonucuna vardılar. Kavramın öğrenciler tarafından meraklı bir şekilde anlaşılması ve detayların tek tek sentezlenmesi sonucunda sosyal hayatta dikkat çekmeyen çeşitli nesne ve davranışlar gibi maddi olan veya olmayan pek çok unsurun özel olduğu sonucuna varılmıştır.

Ekler

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları

1. “Kültür” deyince aklınıza neler geliyor?
2. Daha önce “Kültürel Miras” diye bir şey duydunuz mu?
3. Sizce “Kültürel Miras” nedir? Ne değildir? □ Sizce nelere “Kültürel Miras” denilebilir?
4. “Müze Eğitimi “ dersinde nelerden bahsedildi?
5. “Müze Eğitimi” dersinde neler dikkatini çekti?
6. “Müze Eğitimi” dersinde “Kültürel Miras” tan bahsedildi mi?
7. Sence bir şeye “Kültürel Miras” denilebilmesi için hangi özelliklere sahip olması gerekir?

KAYNAKÇA

Akar, H. (2017). Durum çalışması. (2. baskı). A. Saban ve A. Ersoy. (Ed.), *Eğitimde nitel araştırma desenleri* içinde (s. 139-176). Ankara: Anı Yayıncılık.

Akarsu, B. (Tarihsiz). *Felsefi terimler sözlüğü*. (6. baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Aksoy, A. ve Enlil, Z. (2013). Kültürel miras yönetiminde çağdaş yaklaşımlar. (2. baskı). A. Aksoy ve D. Ünsal (Ed.), *Kültürel miras yönetimi* içinde (s. 2-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.

Akyürek, T. (2011). *İlköğretim I. kademe görsel sanatlar dersinde müze eğitiminin tarih ve kültür bilinci oluşturulmasındaki önemi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Artun, A. (2017). *Tarih sahneleri sanat müzeleri 2 müze ve eleştirel düşünce*. (3. baskı). İstanbul: İletişim.

- Artut, K. (2010). Sanat öğretimi yöntemlerine giriş. K. Artut ve H. Pekmezci (Ed.), *Güzel sanatlar eğitiminde özel öğretim yöntemleri* içinde (s. 1-29). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Baş, A. (2015). Türkiye’de kutsal inançlar ve kutsal yerler. (2. baskı). C. Parla (Ed.), *Türkiye’nin Kültürel Mirası-II* içinde (s. 2-33). Ankara: Saray Matbaacılık.
- Başaran, İ. E. (2006). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ankara: Siyasal Basın Yayın Dağıtım.
- Baykara, T. (2001). *Türk kültür tarihine bakışlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Bedir Erişti, S. D. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak görsel araştırma yöntemleri. S.D. Bedir Erişti (Ed.), *Görsel araştırma yöntemleri teori, uygulama ve örnek* içinde (s. 156-166). Ankara: Pegem A Akademi.
- Berg, B. L. and Lune, H. (2015a). Etik konular. (8. baskı). H. Aydın (Ed), (Çev: F.N. Kırallı ve H. Leblebici). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* içinde (s. 81-122). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Buyurgan, S. ve Mercin, L. (2005). *Görsel sanatlar eğitiminde müze eğitimi ve uygulamaları*. V. Özsoy (Ed.), (1. baskı). Ankara: Varan Matbaacılık.
- Buyurgan, S. ve Buyurgan, U. (2007). *Sanat eğitimi ve öğretimi*. (2. baskı). Ankara: Varan Matbaacılık.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. (3th ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Creswell, J.W. (2018a). Beş nitel araştırma yaklaşımı. (4. baskı). M. Bütün ve S. B. Demir (Ed.), (Çev: M. Aydın). *Nitel araştırma yöntemleri* içinde (s. 69-110). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ekinci, M. (2004). Somut olmayan kültürel miras neden ve nasıl korunmalı ve nasıl müzelenmeli: sorunlar, çözümler ve ülkelerden örnekler. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, s. 57.
- Ekiz, D. (2004). Eğitim dünyasının nitel araştırma paradigmasıyla incelenmesi: doğal ya da yapay. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 415-439.
- Eliot, T.S. (1987). *Kültür üzerine düşünceler*. (1. baskı). (Çev: S. Kantarcıoğlu). Ankara: Mas Matbaacılık.
- Erder, C. (2007). *Tarihi çevre bilinci*. (1. baskı). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.
- Erder, C. (2020). *Tarihi çevre algısı*. (2. baskı). İstanbul: YEM Yayın.
- Ergun, P. (2004). *Türk kültüründe ağaç kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Erinç, S. M. (2013). *Sanat sosyolojisine giriş*. (2. baskı). Ankara: Ütopya Yayınevi. Ersoy, A. (2016). *Sanat kavramlarına giriş*. (1. baskı). İstanbul: Hayalperest.
- Ersoy, A. ve Bozkurt, M. (2016). Anlatı araştırması. (2. baskı). A. Saban ve A. Ersoy (Ed.), *Eğitimde nitel araştırma desenleri* içinde (s. 237-273). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fineberg, J. (2014). *1940’tan günümüze sanat varlık stratejileri*. (1. baskı). (Çev: S. Atay Eskier ve G.E. Yılmaz). İzmir: Kara Kalem.
- Göğebakan, Y. (2019). Müze ve tarih. (1. baskı). S. Buyurgan (Ed.), *Müzedede eğitim öğrenme ortamı olarak müzeler* içinde (s. 121-140). Ankara: Pegem Akademi.
- Gökberk, M. (2018). *Değişen dünya değişen dil*. (8. baskı). İstanbul: YKY. Greenhill-Hooper, E. (1999a). *Museum and their visitors*. London: Roudledge.

- Greenhill-Hooper, E. (1999b). *Müze ve galeri eğitimi*. (Çev: M.Ö. Evren ve E.G. Kapçı). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Güngör, E. (1997). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. (12. baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güvenç, B. (2005). *İnsan ve kültür*. (11. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kırıçoğlu, O.T. (2005). *Sanatta eğitim görmek öğrenmek yaratmak*. (3. baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kırıçoğlu, O.T. (2009). *Sanat kültür yaratıcılık görsel sanatlar ve kültür eğitimi- öğretimi* (1. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Kirk, J. and Miller, M. L. (1999). *Reliability and validity in qualitative research*. Newbury Park CA: Sage.
- Knowless, L. (2001). Müze gündeminde toplumsal tarih kavramını geliştirmek. B. Madran (Ed.), *Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 14-19.
- Kuban, D. (1995). *Türk ve islam sanatı üzerine denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları.
- Liamputtong, P. (2009). Qualitative data analysis. *Health Promotion Journal of Australia*, 20 (2),
- Lincoln, Y. S. and Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. CA: Sage.
- Lowenthal, D. (2005). Natural and culture heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 11 (1), 81-92.
- Memduhoğlu, H.B. (2010). Türk eğitim sisteminin genel yapısı. H.B. Memduhoğlu ve K. Yılmaz (Ed.), *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* içinde (s. 1-29). Ankara: Pegem Akademi.
- Mercin, L. (2011). Öğrenme ortamı olarak müzeler. (A.O. Alakuş ve L. Mercin (Ed.), *Sanat eğitimi ve görsel sanatlar öğretimi* içinde (s. 215-228). Ankara: Pegem Akademi.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative research and case study applications in education*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research a guide to design and implementation revised and expanded from qualitative research hand case study applications in education*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Oğuz, M. Ö. (2013). Terim olarak somut olmayan kültürel miras. *Milli Folklor*, 100 (25), 5-13.
- Ö4, B. (2012). *Çağdaş müze eğitim ve gelişim müze psikolojisine giriş*. (1. baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ö4, B. (2013). *Müze ve oyun kültürü*. (1. baskı). Ankara: İmge Kitabevi. Ö4, B. (2014). *Yeni müzebilim*. (1. baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Öner, N. (1995). *Felsefe yolunda düşünceler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özel, S. (1997). *Uluslararası alanda kültür varlıklarının korunması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- San, İ. (2010). *Sanat eğitimi kuramları*. (3. baskı). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Sardoğan, M.E. (2007). Kişilik gelişimi. A. Kaya (Ed.), *Eğitim psikolojisi* içinde (s.135-168). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Sever, M. (2004). Müzeler açısından halk ilaçları ve halk hekimliği uygulamalarında animasyon. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi-Sempozyumu*, Ankara: Gazi Üniversitesi, s. 70.

- Sezik, E. (2003). Halkbilim müzeciliği ve türk halk ilaçları. *Türkiye'de Halkbilimi Müzeciliği ve Sorunları Sempozyumu*, Ankara: Gazi Üniversitesi, s. 85.
- Tunalı, İ. (2014). *Sanat ontolojisi*. İstanbul: İnkılap.
- Tunçer, M. (2014a). Koruma kavramının tarihsel gelişmesi. (3. baskı). M. S. Akpolat (Ed.), Kültürel miras mevzuatı içinde (s. 2-27). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset
- Tunçer, M. (2014b). *Tarihi çevre yok olurken*. (1. baskı). Ankara: Alter Yayıncılık. Tunçer, M. (2019). *Doğal çevre yok olurken*. (1. baskı). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Turhan, M. (2002). *Kültür değişmeleri-sosyal psikoloji bakımından bir tetkik*. (5. baskı). İstanbul: Altınordu.
- Utku, Ç. (2008). *İlköğretim 5. sınıf düzeyi sanat eğitiminde, müze eğitiminin öğrencilerin tutumlarına etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Uygur, N. (2003). *Kültür kuramı*. (3. baskı). İstanbul: YKY. Uygur, N. (2018). *Kültür kuramı*. (5. baskı). İstanbul: YKY.
- Woll, H. (2013). Process diary as methodological approach in longitudinal phenomenological research. *Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, 13 (2), 1-11.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. baskı). Ankara: Seçkin.

Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Öğretmen İstihdam Politikalarının Tarihsel Seyri

Hilal ERKOL

Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, Kocaeli
hilal-erkol@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6837-9887>

Makale Başvuru Tarihi : 15.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 20.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10446129

Özgür Şafak KAYA

Millî Eğitim Bakanlığı, Kocaeli
safak_kaya@hotmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-6902-384X>

Özet

Anahtar Kelimeler:

Öğretmen istihdam politikalarının tarihsel seyri
Osmanlı Devleti döneminde uygulanan istihdam politikaları
Cumhuriyet döneminde uygulanan istihdam politikaları

Öğretmenlik mesleği devletin öğretmen yetiştirme politikaları sonucunda, öğretmen istihdamı ise devletin öğretmen arzı politikaları neticesinde şekillenmektedir. Devletin öğretmen arzını belirleyen temel unsurlardan birini uygulanan eğitim politikaları oluşturmaktadır. Bu kapsamda eğitimin ve öğretimin temel yapı taşı olan öğretmenlerin istihdamıyla ilgili politikalar ülkemizin en önemli ve güncel eğitim politikası sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacını Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayarak öğretmen istihdamı sürecine ilişkin uygulanan eğitim politikalarının tarihsel bir perspektiften incelemesi oluşturmaktadır. Çalışma betimsel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak doküman analizi kullanılmış, toplanan veriler betimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Araştırmanın bulguları Osmanlı Devleti döneminde uygulanan istihdam politikaları ve Cumhuriyet döneminde uygulanan istihdam politikaları olarak iki başlık altında ele alınmıştır. Araştırma sonuçları öğretmen yetiştirme konusunun alanyazında tarihsel süreç içerisinde sıklıkla incelenen bir konu olduğunu fakat yetiştirilen öğretmenlerin istihdam durumlarının geri planda kaldığını göstermektedir. Ayrıca araştırma sonucunda dönem özelliklerinin, sosyal yaşamın ve kültürün uygulanan istihdam politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

From the Ottoman Empire to the Republic of Turkey: A Historic Sequence of Teacher Employment Policies

Abstract

Keywords:

The employment policies of teachers throughout history
Employment policies in the Ottoman Empire era
Employment policies in the Republican era

The teaching profession is shaped as a result of the state's teachers' training policies, while the employment of teachers is a consequence of the state's teacher supply policies. One of the key factors determining the supply of teachers in the state is the implementation of educational policies. In this context, teachers' employment policies, which form the cornerstone of education and teaching, are regarded as one of the most important and current issues of our country's education policy. In this regard, the aim of this study is to examine the educational policies applied in relation to the teacher employment process from the period of the Ottoman Empire to a historical perspective. The work was carried out in descriptive review model. Document analysis was used as a data collection tool, and the data collected were studied using the descriptive analysis method. The findings of the study are discussed under two headings: employment policies in the Ottoman Empire era and employment policy in the Republican era. The findings show that teachers' training is a subject that has been frequently studied throughout history, but the employment situation of educated teachers is backward. The research also concluded that periodic characteristics play an important role in defining the social life and culture of employment policies.

GİRİŞ

Türk Dil Kurumu (2022) tarafından “mesleği bilgi öğretmek olan kimse, hoca, muallim, muallime” olarak tanımlanan öğretmen kavramının etimolojik kökeni Arapça muallim (talim eden, öğretene), Farsça üstad (bilgi ve zanaat sahibi), Fransızca doktor (üniversitede hocalık beratına sahip kimse, doktora sahibi), İngilizce guru (manevi danışman) ve Latince sekoya (Cherokee yazısını geliştiren kıızılderili öğretmen ve düşünür) kelimelerine dayanmaktadır (Etimoloji, 2023). Kavramın tanımı ve etimolojik kökenleri incelendiğinde genel olarak bireyin sahip olduğu bilgi ve zanaatı başkalarına aktarmasının öğretmenlik olarak tanımlandığı görülmektedir. Nitekim tarihsel süreç içerisinde farklı isimlerle adlandırılan öğretmenlerin iş tanımlarının benzer özellikler sergilediği görülmektedir.

Öğretmenler son yıllarda eğitim mühendisi, sanatçı, uzman gibi farklı sıfatlarla anılmaktadır (Güneş, 2016). Öğretmenlerin sergiledikleri mesleki ve kişisel nitelikler toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik gelişimi üzerinde etkili olmaktadır (Yetim ve Göktaş, 2004). Bu etki onları okul denilen sistemin en stratejik parçalarından biri konumuna getirmektedir (Bursalıoğlu, 2002). Bu kapsamda öğretmenlik mesleğinin niteliği, öğretmen yetiştirme ve istihdam politikaları önem arz etmektedir. Nitekim bir ülkede öğretmenliğin meslek statüsü, devletin öğretmen yetiştirme politikaları ve öğretmenlere sağladığı haklar doğrultusunda şekillenmektedir (Bursalıoğlu, 2002).

Türkiye’de öğretmen yetiştirmenin tarihçesi incelendiğinde yaklaşık 150 yıldır süregelen bir süreç (Akyüz, 2014) ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bununla birlikte, öğretmen yetiştirme politikalarının sıklıkla değişmesi ve ortaya konulan çözüm önerilerinin var olan sorunların çözümünde yetersiz kalması gibi etmenler öğretmenlik mesleğinin niteliğini, öğretmen yetiştirme ve istihdam politikalarını olumsuz etkilemektedir. Tarihsel süreç içerisinde nitelikli eğitimin gerçekleştirilmesi amacıyla çoğunlukla kamusal ve daimî bir arz unsuru olarak istihdam edilen öğretmenlerin, 1980 sonrası neo-liberal politikaların bir sonucu olarak esnek istihdam politikası ile istihdam edilmeye başlanması (Polat, 2014) bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu kapsamda araştırmanın amacını Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayarak öğretmen istihdamı sürecine ilişkin uygulanan eğitim politikalarının tarihsel bir perspektiften incelemesi oluşturmaktadır

YÖNTEM

Bu çalışmada geçmişte gerçekleşmiş ya da devam eden bir olayı ele alırken, olayın mevcut durumu ile ilgili ayrıntılı bir tanım yapmayı amaçlayan betimsel tarama (Karasar, 2009) modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modelinde sonuçların genellenebilirliğini sağlamak amacıyla araştırma konusu ile ilgili yayınlar sistematik bir şekilde incelenmekte ve bulguların araştırma konusunun gerçekliğini ve durumunu temsil ettiği kabul edilmektedir (King ve He, 2005). Bu kapsamda araştırmanın amacı ile ilgili ulaşılabilen tüm kaynaklar sistematik bir şekilde incelenmiş, temalar kapsamında gruplandırılarak analiz edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak nitel doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Doküman analizi konuya ilişkin bir anlayış oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır (Corbin ve Strauss, 2008). Doküman analizinde araştırmanın veri setini; farklı dokümanların elde edilmesi, gözden geçirilmesi, incelenmesi ve yorumlanması sürecini içeren birincil ve ikincil kaynaklar oluşturmaktadır (Balcı, 2006). Bu kapsamda söz konusu araştırmanın veri setini konuya ilişkin alanyazında yer alan ulusal kitaplar, tezler ve makaleler oluşturmaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırmanın veri toplama aracına uygun olarak verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz; (1) betimsel analiz için çerçeve oluşturma, (2) oluşturulan tematik çerçeve kapsamında verileri

işleme, (3) geçerlilik ve güvenilirliği sağlama, (4) bulguların yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2011) aşamalarından oluşmaktadır.

Betimsel analiz için çerçeve oluşturma. Bu aşamada araştırmanın amacı kapsamında verilerin hangi temalar ve boyutlar altında düzenleneceğine ve sunulacağına karar verilmektedir. Bu çalışmada konunun amacı ile uyumlu olarak veriler Osmanlı Devleti döneminde uygulanan istihdam politikaları ve Cumhuriyet döneminde uygulanan istihdam politikaları başlıkları altında toplanmıştır.

Oluşturulan tematik çerçeve kapsamında verileri işleme. Bu aşamada veri toplama sürecinde elde edilen kaynaklar dönemlerine göre gruplandırılarak analiz edilmiştir. Analizlerin raporlaştırılması sürecinde gerekli yerlerde doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Verilerin işlenmesinde iki aşamalı bir süreç izlenmiştir. Bu kapsamda birinci aşamada konuya ilişkin birincil kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış, çeşitli devlet belgeleri, raporlar, konuya ilişkin tezler, makaleler ve kitaplar incelenmiştir. İkinci aşamada ise elde edilen yazılı veriler araştırmacılar tarafından belirlenen dönemler içerisinde gruplandırılmıştır.

Geçerlilik ve güvenilirliği sağlama. Araştırmanın geçerliliğinin sağlanması amacıyla çoğunlukla birincil kaynaklara ulaşılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğinin sağlanması amacıyla ise veriler kaynakça ile desteklenmiş, gerekli görülen yerlerde anayasa maddesi gibi birincil kaynaklara yer verilmiştir.

Bulguların yorumlanması. Bu aşamada belirlenen dönem başlıkları altında gruplandırılan veriler tarihsel akış süreci içerisinde sıralanmıştır.

BULGULAR

Betimsel tarama modelinde gerçekleştirilen bu çalışmada bulgular; Osmanlı döneminde uygulanan istihdam politikaları ve Cumhuriyet döneminde uygulanan istihdam politikaları olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir.

Osmanlı Devleti Döneminde Uygulanan İstihdam Politikaları

Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında Selçuklu eğitim geleneğinin kısmen devam ettiği görülmektedir (Taşkın, 2008). Bu kapsamda imam, muallim ve müderris yetiştirmek amacıyla kurulan Fatih medreselerinde öğretmen istihdamının yapılan hizmete göre şekillendirilmesi (Ergün, 1987) ve öğretmenlerin istihdam edilmeden önce okulda staj yaparak bekleme dönemi geçirmeleri (Şahin, 1999) Osmanlı devletinin ilk yıllarının istihdam politikalarını oluşturmaktadır. Fatih'ten sonra değişen bu durum medreselerde biraz eğitim görmüş ya da kendi imkânlarıyla okumayı ve yazmayı öğrenmiş ağırbaşlı kişilerin, genellikle mektebe bitişik caminin imamlarının sıbyan mekteplerinde muallim olarak istihdam edilmesi ile devam etmiştir (Akyüz, 2014).

Tanzimat Fermanının yayınlanması ile başlayan Batılılaşma hareketinin bir sonucu olarak istihdam politikaları da değişmiş, açılan askeri ve teknik okullar öğretmen istihdamı politikasında önemli rol oynamıştır. Nitekim açılan askeri okullarda; yabancı öğretmenler, azınlıklardan atanan teknik adamlar, medrese mezunları ve kendi çabaları ile teknik beceriler kazanmış, Batı dillerini bilen Müslüman öğretmenlerin ve ustaların istihdam edildiği görülmektedir (Akyüz, 2006). Bununla birlikte bu öğretmenlerin hangi şartlar altında istihdam edildiklerine ilişkin bilgilere ulaşılamamaktadır. Osmanlı dönemi istihdam politikalarında Ahmet Cevdet Efendi tarafından 1851 yılında yayınlanan Nizamname önemli bir yere sahiptir. Zira bu nizamnamede mezunların göreve atanmalarında mezuniyet başarı dereceleri ve sıralamalarının dikkate alınacağı belirtilmektedir (Akyüz, 2014).

1860 yılında ilk Eğitim Bakanı Abdurrahman Sami Paşa tarafından gerçekleştirilen istihdam politikası, Yenileşme hareketleriyle birlikte devlet kontrolüne geçen eğitim alanında önemli bir adımdır. Bu politika, İstanbul dışındaki yeni açılan 8 Rüşdiye okuluna, Darülmüallimin mezunlarının yeterli olmadığı gerekçesiyle

dışarıdan sınavla öğretmen atanmasını öngörmektedir (Kansu, 2016). Benzer şekilde, Saffet Paşa'nın Nazırlığı döneminde hazırlanan ve yayımlanan "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" adlı düzenleme de önemli bir istihdam politikası olarak görülmektedir. Bu nizamname, öğretmenlerin düzenlemeye uygun olarak atanmasını (Akyüz, 2014) ve Darümuallimat mezunlarına öncelik verilmesini (Kaya, 2013) öngörmektedir. Bu açıdan, bu nizamnamenin öğretmen istihdamına ilişkin ilk somut adım olduğu söylenebilir.

Dönemin yenilikçi istihdam politikalarına rağmen özellikle muallime sıkıntısının devam ettiği görülmektedir (Altın, 2008). Bu sıkıntının giderilmesi amacıyla nizamnamede kadın muallime açığının olduğu yerlerde yaşlı ve bilgili hocalardan yararlanılabileceği ifadesine yer verilmiş (Görür, 2015), fakat bu da soruna çözüm getirememiştir. 1872 yılında Darümuallimat'dan mezun olan 17 kişinin tamamının İstanbul içine atanması, Sultani düzeyinde İstanbul'da öğretime başlayan Darüşşafaka'da eğitimin Türk subay öğretmenler tarafından yürütülmesi, 1873'lerden sonra açılan idadilere mülkiye mezunlarının atanması, 1881 yılından itibaren sıbyan mekteplerindeki ihtiyacın giderilmesi amacıyla Darulameliyat adında uygulama okullarının açılması, 1882-1890 yılları arasında taşradaki öğretmen okulları ihtiyacı karşılamadığından kursların açılması (Akyüz, 2014, Koçer, 1973; Şimşek, 2014) gibi uygulama örnekleri de istihdam sorununa çözüm getirememiştir. Bu kapsamda Osmanlı devleti döneminde uygulanan tüm yenileşme politikalarına rağmen öğretmen istihdamı politikalarının başarısızlıkla sonuçlandığı söylenebilir.

1891 yılında "ihtiyaç kalmayınca kadar geçici olarak Darümuallimin dışından öğretmen atanabileceği" hükmü Darümuallimin nizamnamesine eklenmiş, böylece haksız atama yolu resmileştirilmiştir. 1892 tarihli yayınlanan talimatnamede ise iptidai mekteplerinde istihdam edilecek öğretmenlerin Darümuallimin-i İptidai'den şهادatname almış olmaları ya da sınav sonucunda yeterliliklerini kanıtlamış olmaları ve iyi ahlak sahibi olmaları şartı yer almaktadır (Akyüz, 2014). 1900'lü yıllarda Darülfünun mezunları ülkenin çeşitli yerlerinde istihdam edilmiş (Cüçük, Bay ve Doğan, 2017), fakat bu da ihtiyacı karşılamamıştır. Nitekim rüştiyelerde ders veren öğretmenlerin bir kısmının Darümuallimin mezunu olması fakat çoğunluğunun medreseli olması (Görür, 2015) öğretmen istihdam ihtiyacının devam ettiğini göstermektedir. 1903 yılında İstanbul'daki 11 rüşdiyede yalnızca 70 öğretmenin görev yapıyor olması da bu duruma örnek teşkil etmektedir (Kurt, 2012).

Öğretmen istihdam açığının giderilmesine yönelik girişimler II. Meşrutiyet döneminde devam etmiş olsa da istenilen düzeyde başarı elde edilememiştir. Nitekim Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından 1910 yılında gazetelerde yayımlatılan "yalnızca okuma yazma bilenlere bile muallimlik ehliyeti verileceği ve bunların muallim olarak atanacakları" ilanı (Akyüz, 2014) öğretmen açığının giderilemediği göstermektedir. Bununla birlikte Maarif Nazırı Şükrü Bey zamanında açılan ana mekteplerine öğretmen yetiştirmek için Darümuallimat'da özel bir sınıf açılması, Darümuallimin mezunlarına bir yıl süre ile staj zorunluluğu getirilmesi, stajını bitirenlerin tez hazırlaması ve başarılı olanlara "ehliyet-i fenniye ve pedagoji şهادatnamesi" verilmesi (Akyüz, 2014) dönemin önemli istihdam politikaları arasında kabul edilebilir. Bununla birlikte bu muallimlerin kaçının istihdam edildiğine ilişkin bir kaynağa ulaşılamamıştır.

Cumhuriyet Döneminde Uygulanan İstihdam Politikaları

Cumhuriyetin döneminin ilk yıllarında Osmanlı devletinden beri süre gelen istihdam sorunlarının devam ettiği görülmektedir. Nitekim 1923-1924 eğitim öğretim yılında ilkokullara öğretmen arzını sağlayacak yalnızca 20 Darümuallimin (7'si kız, 13'ü erkek) bulunmaktadır (MEB 1992; akt. Doğan, 2005). İstihdam edilen öğretmen sayısının yetersizliği nedeniyle Ankara, Antalya, Balıkesir, Kastamonu ve Konya gibi merkezlerde tatil aylarında "ehliyatname imtihanları" açılarak, sınavı geçenlerin üç yılın sonunda darümuallimin derslerinden sınava girmesine "şهادatname" yani diploma alarak istihdam edilmesine karar verilmiştir (Öztürk, 1998). Öğretmen isteminin halen büyük bir sorun olması ve istihdam edilen öğretmen sayısının yeterli olmaması nedeniyle uygulanan bu politika amacına ulaşamamıştır.

Cumhuriyet dönemindeki en önemli istihdam politikalarından biri olan “Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu”, 13 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla birlikte öğretmenlik mesleği resmi olarak kabul edilmiştir. Kanun gereği, öğretmen okulu mezunlarının bir yıl staj yapmasının ardından, öğretmen okulu dışından öğretmen olmak isteyenlerin ise "bakanlığın göstereceği bir okulda en az bir yıl staj yapmaları, bir yılın sonunda okul öğretmenler kurulunun onayını alarak Türkçe, pedagoji ve felsefe derslerinden yapılacak sınavda başarılı olmaları" şartıyla istihdam edilmeleri kararlaştırılmıştır (Ciciolu, 1984). Aynı yıl öğretmen istemini karşılamak amacıyla üniversite sınavını kazanan lise mezunları, devlet tarafından tüm ihtiyaçlarının karşılandığı yatılı “Yüksek Öğretmen Okulu”na kabul edilmiştir. Öğrenciler, öğrenimleri sürecince devletin yaptığı harcamaların karşılığı olarak, ileriki yıllarda başlangıçta sekiz yıl, daha sonraki tarihlerde on yıl süreyle ülkeye hizmet verme taahhüdünde bulunarak bir kefalet senedi imzalamışlardır (Becerikli ve Demirel, 2019). Bu uygulama, öğretmen istihdamı hususunda ileriki yıllar açısından önem arz etmektedir.

Atılan istihdam politikası adımlarına rağmen köylerde eğitim ve öğretmen sorunu devam etmektedir. Bu nedenle 1936 yılında askerliğini onbaşı, çavuş olarak yapmış kişiler altı aylık bir kurs sonucunda köylerde öğretmen olarak istihdam edilmiş (Gazalcı, 2015), bu tecrübenin eğitim ve öğretim bakımından iyi neticeler vermesi üzerine kanunlaştırılarak devamı ve yayılması sağlanmıştır (Erdem, 2008; Koçer, 1974). 1940’lı yıllarda kurulan köy enstitülerinde ise farklı bir istihdam politikası izlenmiş ve fakülteler, yüksek okullar, sanat okulları, Gazi Eğitim Enstitüsü gibi farklı kaynaklardan öğretmen istihdamı sağlanmıştır (Akyüz, 2014).

1960’lı yıllar farklı istihdam politikalarının izlendiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim öncelikle 1960 yılında lise ve dengi okullardan mezun olanlarla herhangi bir yüksek okul ya da üniversiteden mezun olamayan, askerlik hizmeti gelen ve yedek subaylığa alınmış olanlar istihdam edilmiştir (Öztürk, 1996). 1961 yılında ise ortaokul ve dengi okul mezunlarından 18 yaşını doldurmuş olanlar, kursa tabi tutularak geçici (vekil) öğretmen olarak istihdam edilmiştir (Aycan, 2015). Ayrıca 1962 yılından itibaren ABD’den gelen 1200’den fazla uzman, çoğunlukla İngilizce öğretmeni olarak 1970’li yıllara kadar “barış gönüllüleri” adıyla Türkiye’de istihdam edilmiştir (Akyüz, 2014).

1963 yılından itibaren eğitim arzının kalkınma planlarında yer almaya başlaması, kalkınma çabasını gerçekleştirecek nitelik ve nicelikte insan gücünün yetiştirilmesinde (Hesapçioğlu, 2001) temel kaynak olarak eğitim örgütlerinin tanımlanması (Karakütük, 2012) istihdam politikalarını etkilemiştir. Nitekim birinci beş yıllık kalkınma planında (1963-1967), öğretmen-öğrenci oranını düşürmek amacıyla öğretmen vekili uygulamasının araştırılması kararı alınmış ve ilk iki yıl lise ve lise derecesindeki okulları bitirenlerin öğretmen olarak istihdam edilmesi uygun görülmüştür (<https://www.sbb.gov.tr/>). 1974 yılında istihdam politikasında yeniden değişikliğe gidilmiş, var olan öğretmen istemini karşılamak, işsiz gençleri sokaktan uzak tutmak ve gençlere verilen sınavsız üniversite vaadinin gerçekleştirilmesi amacıyla mektupla öğretmen yetiştirme uygulamasına başlanmıştır (Becerikli, 2021). 1983 yılında ise istihdam politikasında yeniden değişikliğe gidilmiş ve öğretmen yetiştirilmesi sorumluluğu Yükseköğretim Kurumu’na (YÖK) devredilerek, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) yalnızca istihdamdan sorumlu hale getirilmiştir.

1983 sonrası MEB tarafından istidam politikasında uygulanan en önemli değişiklik sınav uygulamasıdır. “Öğretmenlik Yeterlik Sınavı (ÖYS)” olarak adlandırılan bu sınav devam eden öğretmen istemi nedeniyle uygulanamamış ve hemen hemen mezun olan tüm adaylar istihdam edilmiştir (Soydan, 2015). 1987 yılında ise özellikle köy okullarında öğretmen açığını kapatmak amacıyla yedek subaylığa hak kazanıp mesleği öğretmen olanlar ve uygun nitelik taşıyanlar öğretmen olarak istihdam edilmiştir (Akyüz, 2014). Etkileri göz önüne alındığında MEB tarafından uygulanan bir diğer önemli istihdam politikası değişikliği 1989- 1990 öğretim yılında eğitim yüksek okullarının ve enstitülerinin öğretim sürelerinin dört yıla çıkartılması (Genç, 2005; Yıldırım ve Arhan, 2017), 1992 yılında ise eğitim fakültelerinin sınıf öğretmenliği bölümüne bağlanmasıdır (Dağlı, 2006). Zira yapılan bu değişiklik nedeniyle eğitim yüksek okulları ve enstitülerinin eğitim fakülteleri bünyesinde varlık gösteren sınıf öğretmenliği programlarında 1992 yılından itibaren birkaç yıl mezun

verilememiştir (Akdemir, 2013). Oluşan öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla üniversitelerde kısa süreli (en az 26 hafta) pedagojik formasyon kursları açılmış ve bu kursları tamamlayan farklı fakülte mezunları sınıf öğretmeni olarak atanmıştır (Özoğlu, Gür ve Çelik, 2010). Alınan bu karar altıncı beş yıllık kalkınma planında (1990-1994) yer alan yetenekli kişilerin öğretmenlik mesleğine cezbedilmesi için farklı düzenlemelere gidilmesi kararının devamı niteliğindedir. Bu uygulamanın istenilen sonucu vermemesi üzerine 1996 yılında öğretmenlik mesleği için başvuru yapan tüm fakülte ve yüksekokul mezunları istihdam edilmiştir (Akyüz, 2014).

İstihdam iyileştirme çalışmaları, kalkınma planlarında yer alan hedefler doğrultusunda devam etmiş ve on birinci beş yıllık kalkınma planına (2019-2023) kadar sürmüştür. Ancak, bazı politikaların yanlış uygulanması öğretmen arz ve talep dengesinin bozulmasına yol açmıştır, bu da açık olan alanlardaki istihdam ihtiyacının karşılanmasını etkilemiştir. Örneğin, 1998-2010 yılları arasında fen edebiyat fakültesi öğrencilerinin formasyon derslerine yönelik düzenlemeler ve sekizinci beş yıllık kalkınma planında yer alan "Eğitimin her kademesinde öğretmen ve öğretim elemanı ihtiyacının karşılanması amacıyla sözleşmeli statüde eğitim personeli istihdamı konusunda çalışmalar başlatılacaktır." ifadesi, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Millî Eğitim Bakanlığı 2002 yılından itibaren Devlet Memurluğu Sınavı (DMS) ve Kurumlar İçin Merkezi Eleme Sınavı (KMS) yerine Kamu Personel Seçme Sınavı (KPSS) ile öğretmen istihdamına başlamıştır. Ayrıca, 2005 yılında çıkarılan "Kısmi Zamanlı Geçici Öğreticilik" konulu genelge ile öğretmenler sözleşmeli statüsünde istihdam edilmeye başlanmıştır (MEB, 2005; Özkal Sayan ve Berk, 2020).

2006 yılında istihdam uygulamalarının çeşitlendirilmesine karar verilmiş ve "Kariyer Basamaklarında Yükselme Sınavı" uygulanmıştır (Gündoğdu ve Kızıldaş, 2008). Aynı yıl sözleşmeli öğretmenler 4/C istihdam kapsamından çıkarılarak 4/B istihdam kapsamına alınmıştır (Eroğlu, 2022). Ancak 2011 yılında sözleşmeli personel istihdamıyla istenilen hedeflerin gerçekleştirilemediği, bu istihdam türünün kamu hizmetlerinin etkili ve verimli yürütülmesinde bir yarar sağlamadığı, farklı istihdam türleri nedeniyle personeller arasında oluşan mali ve sosyal haklar bakımından eşitsizliğin ve adaletsizliğin giderilmesi gerekçeleriyle (Özkal Sayan ve Berk, 2020) sözleşmeli öğretmenlerin tamamı kadrolu olarak istihdam edilmeye başlanmıştır (MEB, 2011). Sözleşmeli olarak çalışan öğretmenler açısından mağduriyetlere sebep olan bu uygulama "öğretmenliğin bir kariyer mesleği olduğu ve öğretmenlik mesleğine başlama koşullarının yasalarla belirli olduğu gerekçesi" ile durdurulmuş, fakat kadrolu öğretmenliğe geçiş şartını taşımayan öğretmenlerin sözleşmeli öğretmen statüsünde istihdamına devam edilmiştir (Gürcüoğlu, 2019). 2006-2010 yılları arasında 70.000 sözleşmeli öğretmen istihdamı yapılmış, ancak 2011 yılında sözleşmeli öğretmen istihdam türü ile istenilen hedeflere ulaşılamadığı ve oluşan farklı istihdam türlerinin neden olduğu mali ve sosyal hak eşitsizlikleri nedeniyle uygulamadan vazgeçilmiş ve öğretmenlerin tamamı kadroya alınmıştır (Özkal, Sayan ve Berk, 2020). Kadrolu öğretmen isteminin karşılanması hususu dokuzuncu (2007-2013) ve onuncu (2014-2018) beş yıllık kalkınma planlarında ve 18. Millî Eğitim Şurasında da ele alınmış, fakat yapılan çalışmalar eğitimde öğretmen arz talep dengesinin daha fazla bozulmasına, bazı alanlarda istem fazlası öğretmenlerin yetiştirilmesine, bazı alanlarda ise yeni istemlerin oluşmasına neden olmuştur.

2013 yılında öğretmen istihdamında kullanılan Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) "Öğretmenlik Alan Bilgisi (ÖABT)" eklenmiştir (Demirkaya ve Ünal, 2017). 2016 yılında ise KPSS sınavına ek olarak öğretmen adaylarının istihdamında kişilik özellikleri de dikkate alınmasına ve bu kapsamda mülakat (sözlü sınav) yöntemi uygulanmasına başlanmıştır (MEB, 2016). 2016 yılı itibarıyla sınavda başarılı olan öğretmenler sözleşmeli olarak istihdam edilmeye başlanmıştır (MEB, 2016). Kalkınmada birinci derecede öncelikli olan yörelerde yeterli sayıda öğretmen istihdam edilememesi, ataması yapılan öğretmenlerin de bu bölgelerde istenilenden daha kısa süre çalışıp, evlilik, sağlık, eğitim vb. mazeretlerle başka yörelere tayin istemeleri gibi nedenlerle 2019 yılında sözleşmeli öğretmenlik yeniden düzenlenerek sözleşmeli istihdam süresi 4 yıldan 3 yıla, bu süreyi tamamlayıp bulunduğu kurumda kadroya alınanların aynı yerdeki görev süresi ise 2 yıldan 1 yıla yani toplam (3+1) 4 yıla indirilmiştir. 2022 yılı verilerine göre istihdam edilen öğretmen sayılarına ve istihdam türlerine Çizelge 1'de yer verilmektedir.

Çizelge 1. Yıllara göre istihdam edilen öğretmen sayıları ve istihdam türleri

Yıllar	İstihdam Edilen Öğretmenler	
	Kadrolu	Sözleşmeli
2011	37.446	
2012	54.507	
2013	39.676	
2014	49.002	
2015	51.326	
2016	29.669	18.506
2017		22.026
2018		25.001
2019		40.222
2020		39.973
2021		19.958

Kaynak: MEB Resmî İstatistikleri, 2022.

Çizelge-1’de yer verilen istihdam edilen öğretmen sayıları ve istihdam türleri incelendiğinde 2016 yılından 2022 yılına kadar toplamda 165.686 sözleşmeli öğretmenin istihdam edildiği, sözleşmeli öğretmen istihdamının başladığı 2016 yılına kadar istihdam edilen öğretmen sayısının değişiklik gösterdiği, 2016 yılı itibariyle sözleşmeli olarak atanan öğretmen sayılarının ise düzenli olarak artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu kapsamda Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde istihdam edilen öğretmenlerin büyük çoğunluğunun kadrolu ve sözleşmeli statüsünde istihdam edildiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte 1961 yılında uygulanmaya başlanılan vekil öğretmenlik ve öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla yürütülen ücretli öğretmenlik ve asker öğretmenlik uygulamaları da devam etmektedir. Bu bağlamda farklı istihdam türleri olarak tanımlanan kavramların (kadrolu, sözleşmeli, ücretli ve vekil öğretmenlik) özelliklerinin net olarak ifade edilmesi önem arz etmektedir.

Kadrolu Öğretmenlik. İstihdamı 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 4. maddesinin (A) fıkrası gereği yapılan, eğitim fakültelerinin öğretmen yetiştiren bölümlerinden mezun olan ya da pedagojik formasyon sertifikasına sahip olan ve Kamu Personeli Seçme Sınavı’nda (KPSS) belirli bir puan alarak istihdam hakkı kazanan kişidir (Polat, 2014). 2021-2022 eğitim öğretim yılı istatistiklerine göre Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde resmî örgün eğitim kurumlarında 1.043.900 kadrolu öğretmen istihdam edilmektedir. Ayrıca 2022 yılında çıkarılan 7354 sayılı Öğretmenlik Meslek Kanunu ile kadrolu öğretmenlerin yeniden “Kariyer Basamaklarında Yükselme Sınavı” ile istihdam edilmesine karar verilmiştir.

Sözleşmeli Öğretmenlik. İstihdamı 2015 yılında çıkarılan 53985 sayılı “Kısmi Zamanlı Geçici Öğreticilik” konulu genelge ile (MEB, 2005), 2006 yılında ise 5473 sayılı Kanun ve Devlet Memurları Kanunu’nun 4. Maddesinin (B) fıkrasında yapılan değişiklik ile sağlanan kişidir. 2006-2010 yılları arasında sözleşmeli olarak istihdam edilen öğretmen sayısı 70.000’dir. Ancak 2011 yılında çıkarılan 632 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile sözleşmeli personel istihdamıyla istenilen hedeflerin gerçekleştirilemediği, bu istihdam türünün kamu hizmetlerinin etkili ve verimli yürütülmesinde bir yarar sağlamadığı, personel arasında oluşan mali ve sosyal haklar bakımından eşitsizliğe ve adaletsizliğe neden olduğu gerekçesiyle kaldırılmış, sözleşmeli öğretmenler kadrolu olarak istihdam edilmeye başlanmıştır (Özkal Sayan ve Berk, 2020).

Ücretli Öğretmenlik. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 4. maddesinin (C) fıkrası gereğince istihdam edilen öğretmenlerdir. Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı okullarda, girdiği ders saatine göre hesaplanan bir ücret karşılığında istihdam edilen öğretmenler olarak da tanımlanmaktadır (DMK, 1965). Öğretmen yer değişiklikleri tamamlandıktan sonra okul müdürlükleri tarafından eğitim-öğretim yılı başında ihtiyaç duyulan branşlardaki öğretmen sayıları İlçe Millî Eğitim Müdürlükleri’ne bildirilmekte ve gerekli şartları taşıyan ücretli öğretmenler eğitim-öğretim yılı içerisinde ilgili okullarda istihdam edilmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde istihdam

edilen ücretli öğretmen sayılarına ilişkin tek kaynak bir eğitim sendikası tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçlarıdır. Bu araştırma sonuçlarına göre 2021-2022 eğitim öğretim yılında 79 (Hakkâri ve Bolu hariç) ilden elde edilen verilere göre istihdam edilen ücretli öğretmen sayısı 85.513'dir. İstihdam edilen öğretmenlerin eğitim düzeylerine bakıldığında; 34.445'nin eğitim fakültesi mezunu, 42.075'nin lisans mezunu ve 8.993'nün de ön lisans mezunu olduğu görülmektedir. Yine aynı araştırmada illerden norm kadro ihtiyaçlarına dair bilgi de talep edilmiş, 77 ilden (Hakkâri, Bolu, Bayburt ve Giresun hariç) gelen veriler ülke genelinde norm kadro açığının 115.093 olduğunu göstermektedir (Türk-Eğitim Sen, 2022). Bakanlığın özür grubu atamalar için %10'luk norm kadro boşluğu bulundurma stratejisi dikkate alındığında dahi (bu belirtilen rakamın yaklaşık 11.510'na karşılık gelir), yaklaşık 103.583 kişilik öğretmen arzının gerektiği görülmektedir. Kadrolu, sözleşmeli ve ücretli öğretmenlik istihdamı uygulamaları hakediş açısından farklılıklar göstermektedir. Söz konusu farklılıklara Çizelge 2'de yer verilmektedir.

Vekil Öğretmenlik. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 86. Maddesi gereğince istihdam edilen öğretmenlerdir. Bu statüde istihdam edilen öğretmenler; kanuni izin, rapor, disiplin cezası, görevlendirme veya idari yaptırım gibi sebeplerle görevlerinden ayrılan öğretmenlerin yerine aynı kurumdan, başka kurumlardan veya açıktan öğretmen olarak istihdam edilen öğretmenlerden oluşmaktadır. Öğretmenlerin vekil öğretmen olarak istihdam edilebilmeleri için valilik ve kaymakamlık onayı ile Maliye Bakanlığının onayı gerekmektedir. Vekil öğretmen olarak istihdam edilen öğretmenler vekalet ettiği kadro derecesinin birinci kademesinin 3/1'ine kadar, açıktan atananlar ise 3/2'sine kadar vekalet aylığı almaktadır (Özkal Sayan ve Berk, 2020). Vekil öğretmenlik uygulaması kapsamında istihdam edilen bireyler daha çok kırsal alanda özellikle ulaşım ve yaşam standartlarının sınırlı olduğu bölgelerde, öğrencilerin öğretmensiz kalmaması için sınıf öğretmeni olarak görevlendirilen öğreticilerden oluşmaktadır (Uygun, 2005). Bununla birlikte Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde kaç vekil öğretmen bulunduğu ilişkin bir veriye ulaşılamamıştır. Vekil aylığı ile ücretlendirilen bu bireyler 657 sayılı devlet memurları kanunu ile memurlara tanınan sosyal haklardan yararlanabilmektedir.

Asker Öğretmenlik. 1927 tarihli 1111 sayılı askerlik kanunu ve 1927 tarihli ve 1076 sayılı kanun tarafından düzenlenmiş istihdam türüdür. Farklı yıllarda çıkarılan yönetmeliklerle uygulamaya konulmuştur. Özellikle 1960 darbesi sonrasında, lise ve dengi okullardan mezun olanlara, öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla ilkokul öğretmeni veya yedek subay öğretmen olarak askerliklerini tamamlama imkânı verilmiştir. Daha sonra bu kişilere asil öğretmenlik yapma fırsatı tanınmıştır (Bilir, 2011). 2019 tarihli 7179 sayılı "*Asker Alma Kanunu*" ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nde askerlik görevine devam eden ve öğretmenlik mesleğini fiilen devam ettiren yedek subaylar, Millî Eğitim Bakanlığı'nın talebi ve Millî Savunma Bakanlığı'nın onayı doğrultusunda asker öğretmen olarak istihdam edilebilmektedir. Bu durumda, asteğmen statüsünde olan kişilere belirlenen aylık, ödenek, yardım ve tazminatlar Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ödenmektedir. Asker öğretmenler görevlerini tamamladıktan sonra asteğmen olarak terhis edilmekte ve kalan hizmetlerini askeri birliklerde er olarak tamamlamaktadır. Bu süreçte, Millî Eğitim Bakanlığı ile olan ilişkileri sona ermektedir (Özkal-Sayan ve Berk, 2020).

	Kadrolu Öğretmenlik	Sözleşmeli Öğretmenlik	Ücretli Öğretmenlik
Atama ve Yer Değiştirme	657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4/A maddesine göre istihdam edilirler.	657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4/B maddesine göre istihdam edilirler.	657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 89. maddesine göre istihdam edilirler.
	ÖSYM tarafından yapılan merkezi sistem sınavı ile istihdam edilir.	ÖSYM tarafından yapılan merkezi sistem sınavı ile istihdam edilir.	Sözleşme ile istihdam edilir.
	Eş durumu ve sağlık durumu yer değiştirme hakkı vardır.	Eş durumu ve sağlık durumu yer değiştirme hakkı yoktur.	Eş durumu ve sağlık durumu yer değiştirme hakkı yoktur.
	İl içi ve iller arası isteğe bağlı yer değiştirme hakkı vardır.	İl içi ve iller arası isteğe bağlı yer değiştirme hakkı yoktur.	İl içi ve iller arası isteğe bağlı yer değiştirme hakkı yoktur.
Mali Haklar	İsteğe ve mazerete dayalı tayin isteme hakları vardır.	Eşi sözleşmeli öğretmen olan bir yıllık öğretmenler eş durumu tayini isteyebilir yoksa tayin isteyebilmeleri için 3 yılı doldurmaları gerekir. Sağlık mazeretine dayalı tayin hakları da mevcuttur.	Tayin hakları yoktur.
	Yurt dışında öğretmen olarak görevlendirilebilirler.	Yurt dışında öğretmen olarak görevlendirilemezler.	Yurt dışında öğretmen olarak görevlendirilemezler.
	Aylık sabit maaş ve ek ders ücreti alırlar.	Aylık sabit maaş ve ek ders ücreti alabilirler. Ek ders ücreti kadrolu öğretmenden azdır.	Fiilen girdikleri ders saati ücretini alırlar. Ders işlenmediği zamanlarda ücret alamazlar.
	Dil tazminatı alabilir.	Dil tazminatı alamaz.	Dil tazminatı alamaz.
	Ücretsiz izin hakları vardır.	Ücretsiz izin hakları yoktur.	Ücretsiz izin hakları yoktur.
	Eğitime hazırlık ödeneğini kesintisiz alırlar.	Eğitime hazırlık ödeneğini kesinti yapılarak alırlar.	Eğitime hazırlık ödeneği almazlar.
	Maaşın bazı kalemleri üzerinden gelir kesintisi yapılır.	Sözleşme ücretinin tamamı üzerinden gelir kesintisi yapılır.	
	Raporlu olduğunda maaştan az miktarda kesinti yapılır.	Raporlu olduğunda kadrolulardan daha fazla maaştan kesinti yapılır.	Raporlu olduğunda alacağı ücretten kesinti yapılır.
	Doğum izni sürecinde maaşta kesinti olmaz.	Doğum izni sürecinde maaşta kesinti olur.	Doğum izni sürecinde ücrette kesinti olur.
	Derece/kademe ilerlemesi ile maaşında artış yapılır.	Derece/kademe ilerlemesi uygulanmaz.	Derece/kademe ilerlemesi uygulanmaz.
Özlük Hakları	Aylıklı izin kullanabilirler.	Aylıklı izin kullanabilirler.	Aylıklı izin kullanamazlar.
	Yolluk hakları vardır.	Yolluk hakları yoktur.	Yolluk hakları yoktur.
	Emeklilik sigortası ve sağlık sigortası ödenir.	Emeklilik sigortası ve sağlık sigortası ödenir.	SGK primleri 16 gün üzerinden hesaplanır.
	Görevde yükselme sınavlarına girebilirler.	Görevde yükselme sınavlarına giremezler.	Görevde yükselme sınavlarına giremezler.
	Yasalarla garanti altına alınmış, gelişmiş bir memur güvencesi vardır.	Sözleşme süresince güvenceleri sınırlıdır. 4 yıllık başarılı bir süreçten sonra memurluk hakkı kazanırlar.	İş güvenceleri yoktur.
	Sözleşme imzalamazlar.	Her yıl sözleşme imzalama zorunlulukları vardır.	Çalıştıkları eğitim öğretim yılı için sözleşme yaparlar.
	Sendikalara üye olabilirler.	Sendikalara üye olabilirler.	Sendikalara üye olamazlar.

Çizelge 2 incelendiğinde öğretmenlerin istihdam ediliş türlerinin (kadrolu, sözleşmeli ve ücretli öğretmenler) hak edişleri üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Özellikle atama ve yer değiştirme, mali haklar ve özlük hakları açısından incelendiğinde istihdam türüne göre hak edişlerin farklılaştığı görülmektedir. Kadrolu öğretmen statüsünde istihdam edilen öğretmenler, atama ve yer değiştirme, mali haklar ve özlük hakları açısından en fazla hakka sahip olan öğretmen grubunu oluştururken, ücretli öğretmenler en az hakka sahip olan grubu oluşturmaktadırlar.

SONUÇ

Osmanlı devleti döneminde farklı istihdam politikalarının uygulandığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı devletinin ilk yıllarında Selçuklu geleneğinin sürdüğü, farklı eğitim kurumlarının ve eğitim idarelerinin mevcudiyet gösterdiği bilinmektedir. Dönemin en önemli eğitim kurumlarından biri günümüz ilköğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü sıbyan mektepleridir. Özellikle 1800'lü yıllara kadar, sıbyan mektepleri eğitimin yürütüldüğü kurumlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mekteplerde eğitim; hafızlar, imamlar ve müezzinler tarafından verilmektedir (Özkal-Sayan ve Berk, 2020). Söz konusu hafızlar, imamlar ve müezzinlerin istihdamında medrese diploması yeterli görülmüş, hatta cami imamları, müezzinler veya okuyup yazabilen ağırbaşlı kişiler sıbyan mekteplerinde öğretmen olarak istihdam edilmiştir (Akyüz, 2014). Ünlü Fatih medreseleri ile izlenen istihdam politikalarında değişikliğe gidilmiş, öğretmenler istihdam edilmeden önce bir nevi hizmet içi eğitimden geçmeye başlamıştır. Maalesef izlenen bu istihdam politika çok uzun sürmemiş, Fatih sonrası okuma yazma bilen kişiler öğretmen olarak istihdam edilmeye başlanmıştır (Akyüz, 2014).

Tanzimat fermanı ile Batılılaşma hareketlerinin başladığı Osmanlı devletinde istihdam politikaları da mevcut duruma uygun olarak değişikliğe uğramış, istihdam politikalarında batılılaşma etkisi görülmeye başlanmıştır (Soydan, 2015). Bu dönemde açılan askeri okullarda farklı niteliklere sahip bireyler öğretmen olarak istihdam edilmiştir, ancak bu öğretmenlerin hangi şartlar altında istihdam edildiklerine ilişkin bilgiler bulunmamaktadır (Akyüz, 2006). Tanzimat fermanı ile başlayan Batılılaşma hareketinin en önemli yansıması eğitim istihdamı politikalarının kısmen de olsa devlet kontrolüne geçmesidir. 1851 yılında Ahmet Cevdet Efendi tarafından yayınlanan nizamname ile mezunların göreve atanmalarında mezuniyet başarı derecelerinin ve sıralarının göz önünde bulundurulması (Akyüz, 2014) ve 1860 yılında Abdurrahman Sami Paşa tarafından yayınlanan nizamname ile Darülmualimin mezunlarının sayıca ve bilgece yetersiz oldukları savıyla İstanbul dışındaki yeni açılan 8 Rüşdiye'ye (ortaokul) bu okulun dışından sınavla öğretmen ataması yapılması (Kansu, 2016) bu duruma örnek teşkil etmektedir. Tanzimat dönemi sonrası öğretmen istihdamı politikalarında iyileştirme çalışmaları hız kesmeden devam etmiş, yine de çıkarılan geçici kanunlar ve açılan öğretmen okulları öğretmen istemini giderememiştir. Özellikle yaşanan muallime sıkıntısının devam etmesi nedeniyle yaşlı ve bilge olarak tanımlanan hocaların istihdamı gerçekleştirilmiş, bu da yeterli olmayınca okuma yazma bilen bireyler öğretmen olarak istihdam edilmiştir. Tüm bu çabalara rağmen karşılanamayan öğretmen istihdamı Cumhuriyet dönemine miras bırakılmıştır.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte öğretmen eğitimi ve istihdamı yeniden düzenlenmiştir. Bu amaçla çıkarılan çeşitli kanunlar ve uygulamalar arasında en önemli olan 1924 yılında çıkarılan "Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu" dur. Bu kanun ile öğretmenlik ilk kez meslek olarak kabul edilmiştir. Bu kararla birlikte, öğretmen okullarında eğitimlerini tamamlayanların Bakanlık tarafından belirlenen yerlere stajyer öğretmen olarak atanması ve bir yıl sonra stajyerliklerinin kaldırılarak öğretmen unvanını almaları kararlaştırılmıştır (Kavcar, 2002). Öğretmen okulu dışındaki okullardan mezun olanların ise öğretmen olabilmek için bir yıl staj yapmaları ve ardından okul öğretmenler kurulunun onayını almaları ve Türkçe, pedagoji ve felsefe derslerinden yapılacak sınavda başarılı olmaları şartı getirilmiştir (Cicioğlu, 1984). Bu istihdam politikaları, öğretmensiz ve okulsuz hiçbir yer kalmasın politikasının bir sonucudur. Buna rağmen 1934 yılında bile Türkiye'de; 1.143'ü şehirlerde, 5.401'i köylerde olmak üzere toplamda 6.544 ilkokul, 13.262 öğretmen bulunmaktadır ve ilköğretim çağındaki nüfusunun ancak üçte biri okullaşmıştır. Okul terk oranının çok yüksek olması, Milli Eğitim Bütçesinin

yetersiz olması gibi sorunlar ise devam etmektedir (Soydan, 2015). Bu kapsamda özellikle nüfusun yoğun olarak yaşadığı kırsal bölgelerde devam eden öğretmen istemini karşılamak amacıyla farklı uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Köy enstitülerine farklı kaynaklardan öğretmen arzı sağlama (Akyüz, 2014), asker öğretmen uygulaması (Öztürk, 1996) ve 1961 yılında uygulanmaya başlanan ilk vekil öğretmenlik uygulaması (Aycan, 2015) bu uygulamalardan bazılarıdır.

1963 yılı itibariyle eğitim istihdamı sorunu kalkınma planlarında da yer almaya başlamıştır. Nitelikli insan gücünün temel hedef olarak kabul edildiği kalkınma planları eğitim planlamalarının en önemli parçasını oluşturmaktadır. Eğitim planlaması, öğretmen istihdamıyla ilgili eğitim politikalarını değerlendirirken öncelikli olarak üzerinde durulması gereken önemli bir kavramdır. Eğitim planlamasının temel hedeflerinden birini eğitimdeki işgücü istihdamının planlanması oluşturmaktadır. Bununla birlikte Soydan (2015) etkili bir işgücü planlamasının yapılmamış olmasının Türkiye’de öğretmen istihdamı alanında yaşanan temel sorunlardan birini oluşturduğunu ifade etmektedir. Nitekim birinci beş yıllık kalkınma planında öğretmen vekili uygulamasının araştırılması kararının alınması, ilk iki yıl lise ve lise derecesindeki okulları bitirenlerin öğretmen olarak istihdam edilmesi, 1974 yılında öğretmen istemini karşılamak, işsiz gençlerin sokaktan uzak tutmak ve gençlere verilen sınavsız üniversite vaadinin gerçekleştirilmesi amacıyla mektupla öğretmen yetiştirme uygulamasına başlanması (Becerikli, 2021), 1983 yılında öğretmen yetiştirilmesi sorumluluğunun Yükseköğretim Kurumu’na (YÖK) devredilmesi, Millî Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) yalnızca istihdamdan sorumlu hale getirilmesi ve istihdamda sınav uygulamasının getirilmesi, 1987 yılında özellikle köy okullarındaki öğretmen açığını kapatmak amacıyla, yedek subaylık hizmeti yapan öğretmenlerden uygun nitelik taşıyanların öğretmen olarak istihdam edilmesi (Akyüz, 2014) gibi farklı uygulamalar bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Öğretmen istihdamı her alanda olduğu gibi arz ve talep dengesi göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gereken bir husustur. Ancak günümüzde, öğretmen yetiştirme sorumluluğunu üstlenen eğitim fakültelerinde arz ve talep dengesi yeterince kurulamadığı için bazı alanlarda ülkenin ihtiyacından fazla öğretmen adayı mezun edilirken bazı alanlarda da öğretmen ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu durum eğitim politikalarını belirleyen kurumlar arasında yani YÖK (Yüksek Öğretim Kurumu) ile MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) arasında iş birliği ve eşgüdüm eksikliği olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Aydın, Sarier, Uysal, Aydoğdu-Özoğlu, Özer, 2014). 1989- 1990 öğretim yılında uygulanan eğitim yüksek okullarının öğretim sürelerinin dört yıla çıkartılması (Genç, 2005; Yıldırım ve Arhan, 2017), 1992 yılında ise eğitim fakültelerinin sınıf öğretmenliği bölümüne bağlanması (Dağlı, 2006) nedeniyle sınıf öğretmenliği programlarında 1992 yılından itibaren birkaç yıl mezun verilememesi (Akdemir, 2013) ve ortaya çıkan öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla üniversitelerde kısa süreli pedagojik formasyon kursları açılması (Özoğlu, Gür ve Çelik, 2010) gibi uygulamalar bu görüşü destekler niteliktedir.

2000’li yıllardan itibaren Türkiye’de öğretmen istihdamında farklı sınav uygulamalarının yürürlüğe konulduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2006 yılında uygulanmaya başlanan ve günümüzde halen devam eden sözleşmeli öğretmenlik uygulaması yürürlüğe giren istihdam politikalarında birini oluşturmaktadır. On sekizinci Milli Eğitim Şurasında öğretmen istihdamıyla ilgili farklı uygulamaların kaldırılması ve tüm öğretmenlerin kadrolu olarak istihdamının sağlanması, mevcut sözleşmeli öğretmenlerin ise kadroya geçirilmesi kararı alınmıştır (MEB, 2010). Ancak Türkiye’de öğretmen istihdamında halen devam eden dört farklı istihdam türü mevcuttur: (1) kadrolu öğretmenlik, (2) sözleşmeli öğretmenlik, (3) vekil öğretmenlik ve (4) asker öğretmenlik. Söz konusu farklı uygulamaların temel nedeni 1980’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan esnek istihdam politikaları olarak kabul edilmektedir (Soydan, 2015). Bununla birlikte, MEB’in öğretmen istihdamı türlerini uygularken yalnızca esneklik kaygısıyla hareket etmediği ve Türkiye’nin bölgeler arası sosyo- ekonomik farklılıklarının da etkili olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca, vekil öğretmenlik ve asker öğretmenlik uygulamalarının sadece esnek istihdam olarak değerlendirilmemesi gerektiği, her iki uygulamanın da Türkiye’deki öğretmen açığını kapatma amacıyla yapıldığı göz önünde bulundurulmalıdır (Özkal-Sayan ve Berk, 2020).

Sonuç olarak Türkiye'deki öğretmen istihdamı sürecine ilişkin uygulanan eğitim politikaları incelendiğinde süreç içerisinde farklı politikaların uygulamaya koyulduğu görülmektedir. Bu durum öğretmen yetiştirme politikalarındaki farklılıklar, dünyada ve Türkiye'de yaşanan sosyal, kültürel ve ekonomik olayların etkisi gibi farklı durumlardan kaynaklanmaktadır. İstihdam politikalarındaki bu değişen durum arz talep dengesizliği, tabakalaşma, toplumsal ayrışma gibi farklı olgulara sebep olabilmektedir. Öğretmen yetiştirme konusu alanyazında tarihsel süreç içerisinde sıklıkla incelenen bir konu olmasına rağmen yetiştirilen öğretmenlerin kimler tarafından eğitildiği ve eğitilen öğretmenlerin istihdam durumları alanyazında hak ettiği yeri bulamayan konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa öğretmen istihdamı eğitim arzı kapsamında değerlendirilmesi gereken bir husustur. Eğitim arzı ise bir ülkenin kalkınmasında önemli rol oynayan ve nitelikli insan yetiştirmek temel amacıyla hazırlanan eğitim planlamasının bir parçasıdır. Bu kapsamda öğretmen istihdamı halen farklı yönlerden çalışılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, A. S. (2013). Türkiye'de öğretmen yetiştirme programlarının tarihçesi ve sorunları. *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (12), 15-28. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5706>
- Akyüz, Y. (2006). Türkiye'de öğretmen yetiştirme sürecinin 160. yılında Darülmüallimîn'in ilk yıllarına toplu ve yeni bir bakış. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20, 17-58. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000532
- Akyüz, Y. (2014). *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000 – M. S. 2014)* (26. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Altın, H. (2008). 1869 Maarif-i Umumiye nizamnamesi ve öğretmen yetiştirme tarihimizdeki yeri. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 271-283.
- Aycan, Ş. (2015). Liselere öğretmen yetiştirmede geri adım: Yüksek öğretmen okullarından pedagojik formasyon kurslarına. *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 61-72. <https://doi.org/10.21666/mkuefd.98757>
- Aydın, A., Sarıer, Y., Uysal, Ş., Aydoğdu-Özoğlu, E. ve Özer, F. (2014). Türkiye'de öğretmen istihdamı politikalarının değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 20 (4), 397-420. <https://doi.org/10.14527/kuey.2014.016>
- Balcı, A. (2006). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler (11.baskı)*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Becerikli, S. ve Demirel, M. (2019). İstanbul yüksek öğretmen okulunun kısa tarihçesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8 (1), 603-631.
- Becerikli, S. (2021). Mektupla öğretmen yetiştirme. *Belgi*, 21 (1), 279-299.
- Bilir, A. (2011). The historical evaluation of teacher training and employment policies in Turkey. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 44 (2), 223-246. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001231
- Bursalıoğlu, Z. (2002). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış* (14. basım). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cicioğlu, H. (1984). Cumhuriyet döneminde öğretmenliğin yasal temelleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(17), 1301-3718. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001025

Corbin, J. and Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage Publications.

Cüçük, E., Bay, E. ve Doğan, A. (2017). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci giriş şartları ile usullerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi (Nizamnâme ve Talimatnâmelere göre). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 136 – 161. <https://doi.org/10.21547/jss.281640>

Dağlı, A. (2006). 2547 sayılı “Yüksek Öğretim Kanunu” ve öğretmen yetiştiren kurumların üniversitelere devredilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (18), 44-53.

Demirkaya, H. ve Ünal, O. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sözleşmeli öğretmenlik uygulamasına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Social Science Research*, 6 (1), 24-36.

Devlet Memurları Kanunu (1965). *Resmî Gazete* (23 Temmuz 1965, Sayı:12056).

Doğan, C. (2005). Türkiye’de sınıf öğretmeni yetiştirme politikaları ve sorunları, *Bilig*, 35, 133-149.

Erdem, Ç. (2008). Cumhuriyet yönetiminin 1930’lu yıllarda köyde ve köylülükte “Dönüşüm”ü gerçekleştirme isteğinin bir aracı olarak “Köy eğitim kursları”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (3), 187-200.

Ergün, M. (1987). Türkiye’de öğretmen yetiştirme çalışmalarının gelişimi. *Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 10-18.

Eroğlu, A. (2022). *Türkiye’de öğretmen istihdam politikaları* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara, Ankara Üniversitesi.

Etimoloji. (2022). *Öğretmen* içinde Etimoloji-Etimoloji Türkçe Sözlüğü. 22.11.2022 tarihinde <https://www.etimolojiturkce.com/> adresinden alındı.

Gazalcı, M. (2015). *Köy enstitüleri sistemi. Mezunları üzerine bir araştırma*. Bilgi Yayınevi.

Genç, S. Z. (2005). Sınıf öğretmeni yetiştirme meselemiz. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 86-99.

Görür, E. D. (2015). İnas rüşdiye mektepleri: Yanya Hamidiye inas rüştiye mektebi örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (36), 311-322. <https://doi.org/10.17719/jisr.2015369509>

Gündoğdu, K. ve Kızıltaş, E. (2008). Kariyer basamaklarında yükselme sistemi ve sınavına ilişkin uzman öğretmen görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55 (55), 363-388.

Güneş, F. (2016). Öğretmen yetiştirme yaklaşım ve modelleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17 (3), 413-435.

Gürcüoğlu, S. (2019). Millî Eğitim Bakanlığı sözleşmeli öğretmenlik uygulamasının kamu politikası açısından değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, 19 (37), 26-48. <https://doi.org/10.30976/susead.523407>

Hesapçıoğlu, M. (2001). *Türkiye’de makro düzeyde insan kaynakları planlaması*. Anı Yayıncılık.

Kavcar, C. (2002). Cumhuriyet döneminde dal öğretmeni yetiştirmek. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1-2), 1-14. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000058

- Kalkınma Planları (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden edinilmiştir.
- Kalkınma Planları (1990). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden edinilmiştir.
- Kalkınma Planları (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden edinilmiştir.
- Kalkınma Planları (2007). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)*. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden edinilmiştir.
- Kalkınma Planları (2014). *Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)*. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden edinilmiştir.
- Kalkınma Planları (2019). *On birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023)*. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden edinilmiştir.
- Kansu, N. A. (2016). *Türkiye eğitim tarihi* (Haz. Eraslan, L. ve Karadoğan, U.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karakütük, K. (2012). *Eğitim planlaması*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (19. baskı). Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, U. (2013). Darülmualimin ile ilgili bir nizamname layihası ve Darülmualimin'e giriş sürecinde bir imtihan. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (5), 35-54.
- King, W. R. ve He, J. (2005). Understanding the role and methods of meta-analysis in IS research. *Communications of the Association for Information Systems*, 16 (32), 665-686.
- Koçer, H. A. (1974). Türkiye'de köy eğitim ve öğretimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 90-129. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000414
- Kurt, S. K. (2012). II. Abdülhamid dönemi'nde kız rüşdiyeleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 29, 1-19.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2005). *Kısmi zamanlı geçici öğreticilik konulu genelge*. http://personel.meb.gov.tr/upload/2005-78_sozlesmeli_genelge.pdf adresinden edinilmiştir.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2009). *Millî Eğitim Bakanlığı 2010-2014 stratejik planı*. http://sgb.meb.gov.tr/str_yon_planlama_v2/mebstratejikplan.pdf adresinden edinilmiştir.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2010). *On sekizinci milli eğitim şurası kararları (01-05 Kasım 2010)*. <https://ttkb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-suralari/dosya/12> adresinden edinilmiştir.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2011). *Devlet Memurları Kanunu'nun 4. maddesinin B fıkrası ile 4924 sayılı kanun uyarınca sözleşmeli personel pozisyonlarında çalışanların memur kadrolarına atanması amacıyla devlet memurları kanununda değişiklik yapılmasına dair kanun hükmünde kararname*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110604M1-1.htm> adresinden edinilmiştir.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2016). *Sözleşmeli öğretmen istihdamına ilişkin yönetmelik*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160803-22.htm> adresinden edinilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı (2022). *Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim (2021-2022)*. https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=460 adresinden edinilmiştir.

On sekizinci Millî Eğitim Şûrası (2010). <https://ttkb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-suralari/dosya/12> adresinden edinilmiştir.

Öğretmenlik Meslek Kanunu (2022). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.7354.pdf> adresinden edinilmiştir.

Özkal-Sayan İ ve Berk P. (2020). Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı’nda öğretmen istihdamı. *Journal of International Social Research*, 13 (70), 780-793. <http://doi.org/10.17719/jisr.2020.4065>

Özoğlu, M., Gür, B. S. ve Çelik, Z. (2010, 15-16 Mayıs). Türkiye’de öğretmen yetiştirme ve istihdam politikaları. *Bilgi Çağında Eğitim ve Malatya içinde* (ss. 583-595). Malatya Belediyesi, BİLSAM ve Malatya İl Millî Eğitim Müdürlüğü.

Öztürk C. (1996). *Atatürk devri öğretmen yetiştirme politikası*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı; 77. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Öztürk, C. (1998). *Türkiye’de dünden bugüne öğretmen yetiştiren kurumlar*. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları.

Polat, S. (2014). Ücretli öğretmenlik istihdamının yarattığı sorular üzerine nitel bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28 (0), 67-88.

Sağdıç, M. (2020). Darülfünun’dan günümüze fen-edebiyat fakültelerinin öğretmen yetiştirmedeki rolü. *Ulakbilge, Sosyal Bilimler Dergisi*, 46, 350–363. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-08-46-11> 361.

Soydan, T. (2015). Osmanlı son dönemi’nden günümüze Türkiye’de öğretmen istihdamı ve sorunlarına bakış. *Prof. Dr. Mahmut Adem’e Armağan* (Ed. Kasım Karakütük) içinde (ss. 581-597). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları*, Yayın No: 214.

Şahin, H. (1999). Osmanlı Devleti’nde eğitim ve bilgi üretim sisteminin işlevlerini yitirmesinin sebepleri üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12, 253-264.

Şimşek, H. (2014). Osmanlı döneminde kısa süreli öğretmen yetiştirme uygulamaları (Darulameliyat ve taşrada öğretmen yetiştirme). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 177-195.

Taşkın, Ü. (2008). Klasik dönem Osmanlı eğitim kurumları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 343-366.

Türk Dil Kurumu. (2022). Öğretmen içinde *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. 17.11.2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Uygun, S. (2005, 28-30 Eylül). *Türkiye’de geçici öğretmen istihdam sorunu* [Sözlü Bildiri]. XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Denizli.

Yetim, A. A. ve Göktaş, Z. (2004). Öğretmenin mesleki ve kişisel nitelikleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 12 (2), 541-55.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, O. ve Arhan, S. (2017). Öğretmen yetiştirme programlarındaki ders ağırlıklarının karşılaştırılması, *Milli Eğitim*, 213, 197-218.

Travmayı Paylaşmak: Acımasız Dünya Sendromu ve Duyarlı Örgütler Geliştirmeye Yönelik Bir Perspektif Önerisi

Özge KOCAKULA

Doç.Dr., Aydın Menderes Üniversitesi,
Sultanhisar MYO, Yönetim ve Organizasyon
ozgekocakula@outlook.com
https://orcid.org/0000-0001-9710-492X

Makale Başvuru Tarihi : 14.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 19.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10446218

Özet

Anahtar Kelimeler:

Deprem,
Doğal Afet,
Duyarlı Örgütler
Dolaylı Travma
Ekran Travması

Dolaylı travma, özdeşim kurma ve empati süreçleri gibi psikolojik mekanizmalar yoluyla bireylerin, ötekinin başına gelen travmatik deneyimden yaralanarak acı çekmesi ve travmaya maruz kalanlarda görülen semptomların benzerini göstermesidir. Özellikle toplulukçu kültürlerde duygudaşlığa yönelik yaygın eğilim, ulusal ve bölgesel çaplı afetlerde ortaya çıkan travmatik yaşantıların küresel medya organları aracılığıyla ekranları başındaki izleyiciyle buluşturulması, ekran travması da denilen dolaylı travmanın zeminini oluşturmaktadır. Deprem gibi büyük afetler karşısında hissedilen çaresizlik, korku, endişe, yas gibi yoğun duygulanımlar yalnızca afetlerin geliştiği bölgede değil, ekran vasıtasıyla bu görüntülere maruz kalan kitlenin bütününde farklı yoğunluklarda hissedilmektedir. Bu görüntülere maruz kalan bireylerin kişilik özellikleri, travma geçmişleri, empati ve özdeşim düzeyleri gibi faktörler uyarınca, ekran başından bu afetlerdeki acılara ortak olan kişilerde travma sonrası stres bozukluğu, hafıza gerilemeleri, öğrenme ve karar verme güçlükleri gibi bilişsel işlev bozuklukları, psikosomatik rahatsızlıklar ortaya çıkabilmektedir. Bir örgütün parçası olma, kurumsal bir rolü sürdürmek durumunda olan ancak görünürde travmatik yaşantıya doğrudan maruz kalmadığı için bu semptomları sergilemekte 'haklı bir gerekçe'si olmayan bireyler, örgütsel rollerini devam ettirenken aynı zamanda bu duygularıyla baş etmek durumunda oldukları için süreç içerisinde izolasyon, depresyon, anksiyete bozukluğu gibi farklı tablolar ortaya çıkabilmektedir. Afetler karşısında dikkatini afetin gerçekleştiği bölgelere yönelen örgütler, kurumsal sosyal sorumluluk felsefeleri uyarınca aktif yardım girişimlerinde bulunmaktadır. Bu çalışma, örgütsel duyarlılığın kurumsal sosyal sorumluluk felsefesi ile sınırlı kalmasının, örgütleri çalışanlarının duygularına karşı körleştirebileceğine dikkat çekmektedir. Bu gibi durumlar karşısında dikkatin örgütün dışına yönelirken çalışanların duygusal yaşantılarının ihmal edilmesi, aynı zamanda örgütsel rollerini sürdürmek durumunda olan çalışanlar açısından örgütsel güven ve adalet duygusunun zedelenmesi, örgütsel bağlılığın ortadan kalkması, iş motivasyonunun kaybı ve iş tükenmişliği, işten ayrılma niyetinin artması ya da sessiz istifa gibi pek çok örgütsel sonucu beraberinde getirmektedir. Örgütlerin en kıymetli değeri olan beşerî kaynağına karşı körleşmesi, örgütlerde kültür erozyonu, performans kaybı, örgütsel imajın zedelenmesi gibi yıkıcı sonuçları ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle örgütlerin perspektifini kurumsal sosyal sorumluluk anlayışından duyarlı örgütler anlayışına doğru genişletmesi gerekmektedir. Duyarlı örgütler, afetler gibi ulusal ölçekte kolektif travmaya yol açabilecek büyüklükte travmatik olaylar karşısında dikkatini çalışanlarından ve onların bu olaylar karşısındaki duygularından ayırmadan aynı zamanda olayın gerçekleştiği bölgede destek oluşturarak bu süreçlerin atlatılmasını herkes için kolaylaştırma hedefini benimseyebilen örgütlerdir. Bunun için örgütün iç paydaşlarına destek sistemleri oluşturarak güvenli bir sığınak sunduğu bir örgüt yapısı ve kültürü oluşturabilmesi gerekmektedir. Çalışma kapsamında duyarlı örgütler geliştirebilmek için kullanılabilir olası stratejiler tartışmaya açılarak, örgütlere kurumsal sosyal sorumluluk anlayışından örgütsel duyarlılık anlayışına doğru genişleyen yeni bir perspektif önerilmektedir.

Sharing Trauma: A Perspective on the Cruel World Syndrome and Developing Responsive Organizations

Abstract

Keywords:

Earthquake,
Natural Disaster,
Responsive
Organizations
Indirect Trauma
Screen Trauma

Vicarious trauma is when individuals, through psychological mechanisms such as identification and empathy processes, suffer from the traumatic experience of the other and show symptoms similar to those seen in trauma survivors. The widespread tendency towards empathy, especially in collectivist cultures, and the fact that traumatic experiences that occur in national and regional disasters are brought together with the viewers on the screens through mass media organs constitute the basis of indirect trauma, also known as screen trauma. Intense emotions such as helplessness, fear, anxiety, and mourning felt in the face of major disasters such as earthquakes are felt at different intensities not only in the region where the disasters occur, but also in the entire audience exposed to these images through the screen. In line with factors such as personality traits, trauma histories, empathy and identification levels of individuals exposed to these images, people who share the pain of these disasters through the screen may develop post-traumatic stress disorder, memory regressions, cognitive dysfunctions such as learning and decision-making difficulties, and psychosomatic disorders. Individuals who have to be a part of an organization and maintain an institutional role, but who do not have a 'justification' for exhibiting these symptoms because they are not directly exposed to the traumatic experience, may develop different pictures such as isolation, depression, anxiety disorder in the process because they have to cope with these feelings while continuing their organizational roles. In the face of disasters, organizations that direct their attention to the regions where the disaster occurs make active aid initiatives in accordance with their corporate social responsibility philosophies. This study draws attention to the fact that limiting organizational sensitivity to the philosophy of corporate social responsibility may blind organizations to the emotions of their employees. In the face of such situations, neglecting the emotional experiences of employees while focusing attention outside the organization brings many organizational consequences such as damage to organizational trust and sense of justice, loss of organizational commitment, loss of job motivation and job burnout, increased intention to quit or silent resignation for employees who have to maintain their organizational roles. When organizations become blind to their human resources, which is their most valuable asset, it will lead to destructive consequences such as culture erosion, loss of performance, and damage to the organizational image. For this reason, organizations need to broaden their perspective from corporate social responsibility to responsive organizations. Responsive organizations are organizations that can adopt the goal of making it easier for everyone to overcome these processes by creating support in the region where the event takes place, without separating their attention from their employees and their feelings in the face of traumatic events that can cause collective trauma on a national scale such as disasters. For this, the organization should be able to create an organizational structure and culture in which it offers a safe haven to its internal stakeholders by creating support systems. Within the scope of the study, possible strategies that can be used to develop responsive organizations are discussed and a new perspective that expands from corporate social responsibility to organizational responsiveness is proposed.

GİRİŞ

Latince kökenli travma sözcüğü; “bir darbe sonucu oluşan bedensel veya ruhsal yara” (etimolojiktürkçe, 2013) anlamına gelmektedir. Literatürde ilk defa McCann ve Pearlman (1990) tarafından kullanılmış olan üstlenilmiş travma (vicarious trauma) terimi; ikincil travmatik stres (secondar traumatic stress), merhamet yorgunluğu (compassion fatigue), tükenmişlik (burnout), karşı-aktarım (countertransference), travmatik karşı-aktarım (traumatic countertransference), travma sonrası stres bozukluğu (post-traumatic stress disorder), duygusal bulaşma (emotional contagion) ve paylaşılan travma (shared trauma) olmak üzere, ilişkili pek çok terimle bugüne dek alanyazında kendisine yer edinmiştir (Branson, 2019). Terimin ortaya çıkışı itibariyle, daha çok doğrudan travmaya maruz kalmış hastalarla çalışan ruh sağlığı uzmanlarının içinde bulunduğu duygu, düşünce ve davranışların travma yaşayan hastalardakine benzer semptomları sergilemesini ifade edecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ancak izleyen yıllarda yapılan araştırmalar, üstlenilmiş ya da ikincil travmanın yalnızca ruh sağlığı çalışanlarında değil aynı zamanda birincil derece yakınlarından travmaya uğramış olan insanların; kitlesel medya aracılığıyla travmatik görüntülere maruz kalan insanların da Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı V'te (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) DSMV-5'te tanımlandığı şekilde travma sonrası stres bozukluğu (TTSB) semptomları gösterdiği anlaşılmıştır. Türkiye Psikiyatri Derneği (TPD) (2023) ruhsal travmayı “kişiyi aşırı korkutan, dehşet içinde bırakan, çaresizlik yaratan, çoğu kez olağandışı ve beklenmedik olayların yol açtığı etkiler” olarak tanımlamaktadır. Buna göre

savaşlar, patlamalar, deprem, sel, yangın gibi afetler de ruhsal travmaya sebep olan olaylar arasında sıralanmaktadır. Amerikan Psikiyatri Birliği (APA)'nın DSMV-IV (1994)'ü yayınlamasına kadar geçen süreçte, ancak bireyin başına gelen travmatik deneyimlerin travmaya yol açabileceği kabul edilirken DSMV-IV itibarıyla, bir olayı öğrenmiş olmak, haberini almak, görmek gibi dolaylı yollarla da kişi travmaya uğramış kabul edilebilmektedir (Çolak vd., 2018). Bu noktada, bireylerin yaşadığı coğrafyada, ulusal ve yerel düzeyde meydana gelen travmatik olaylar, bizzat bireyin kendisi tarafından deneyimlenmediği durumda dahi bireyin anlam çerçevesini ve sağlıklı zihinsel şemalarını yıkabilecek etkiyi kitlesel medya aracılığıyla gösterebilmektedir. Gerbner (1993), medyada şiddet haberlerine ve görüntülerine uzun süreli maruz kalanların dünyanın tehlikeli ve kötü bir yer olduğuna inanarak güvensizleştiklerini öne sürmektedir. “Acımasız Dünya Sendromu” ismini verdiği bu sendrom, kitlesel medyada şiddet içerikli mesajlara maruz kalma sıklığının, bireylerin dünyayı kavrama ve anlamlandırma çerçevelerini köklü bir biçimde etkileyerek dönüştürdüğünü ifade etmektedir. 2009 yılında 37 yaşında bir hukukçu olarak ‘Dünyada çok fazla acı var, dayanamıyorum!’ diyen Dicle Koğacıoğlu'nun yaşamına son vermesi, acımasız dünya sendromuna acılı bir örnektir. Yalnızca şiddet içerikli haberlerde değil; dizi ve filmlerde karşılaşılan şiddet unsurlarına sıklıkla maruz kalan insanların da televizyon izlemeyen insanlara göre daha güvensiz bir dünyada yaşadıklarını bulgulayan çalışmalar (Çevik, 2023) mevcuttur. Yeşil Yol filminin bir sekansında baş karakter olan John'un monoloğu, acımasız dünya sendromunu farklı bir yoldan gözler önüne sermektedir:

“Her gün dünyada hissettiğimi duyduğum acılardan
Bıktım,
Çok fazla var
Sanki her an kafama cam parçaları batıyor
Anlıyor musun?”
(Yeşil Yol, 1999, Frank Darabont)

Gündelik yaşam, bireylerin üstlenmiş olduğu toplumsal rollere fazlaca ‘dikişlenmiş’ halde bulunmasıyla karşımıza çıkan rutinler ve olumsuzluk olarak ortaya çıkan sorumlulukların yerine getirildiği bir döngüyü takip etmektedir. Ancak travma, tanımından da anlaşılacağı üzere gündelik yaşamın bu döngüsel işleyişini sekteye uğratan ve alışıldık rollerin bir müddet askıya alınmasını gerektiren, adeta zamanı donduran bir etkiyle ortaya çıkmaktadır. Duygusal, zihinsel ve davranışsal boyutlarından her birinde ya da bazılarında, kısmi yahut bütüncül ketlenmeler meydana getirebilen travma ile gündelik rutinlerden geçici ancak belirsiz süreliğine bir kopuş gerçekleşmektedir. Mitchell ve Hodson (2017), bireylerin mevcut inanç ve değerlerinde çelişkilere neden olduğunu bulguladıkları travma-içerikli bilgilerin, bilişsel uyumsuzluk kuramı üzerinden açıklanabileceğini savunmaktadır. Çocukluk döneminde cinsel istismara uğramış erkeklerle çalışan Gartner (2014), bu çocuklarla gerçekleştirdiği seanslar sonrasında eve döndüğünde, kendisini sarsılmış ve dengesini kaybetmiş hissettiğini ifade etmektedir. Gartner'ın bu ifadesi, gündelik rutinlerimizin temsil mekânı olarak değerlendirebileceğimiz evlerin, travmaya ait yalnızca işitsel içeriklere maruz kalma durumunda dahi dengemizi korumaya yeterli olmadığını ifade etmektedir. Öte yandan Gartner, söz konusu travmatik içeriklerle yalnızca birey üzerinden değil; savaş gazileri gibi belirli bir grup ya da topluluk üzerinden de özdeşim kurmak yolu ile sarsıcı etkiler üretebildiğini ifade etmektedir (Boulanger, 2018). Bu anlamda yalnızca ruh sağlığı çalışanlarının değil, aynı zamanda söz konusu travmatik içeriklere görsel ve işitsel yollarla maruz kalanların da gündelik yaşamlarını aksatabilecek türden duygusal ve davranışsal sonuçlarla karşı karşıya kalabileceklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda kişilerin gündelik hayat ritmini paranteze alarak hayatta kalma ile ilgili kaygılarını ön plana çıkaran Covid-19 gibi küresel salgınlar, 2023 yılında Hatay merkezli 7,5 şiddetinde gerçekleşen deprem örneğinde olduğu gibi ulusal çapta önemli yıkımları ortaya çıkaran doğal afetler, kolektif hafızada travmatik etkiler üretebilmektedir. Kentsel mekanların ve kolektif hafızanın önemli ölçüde zedelendiği bu gibi durumlar, sadece fiziksel açıdan yıkıcı etkileri değil, kamusal açıdan psikolojik ve sosyal etkileri de beraberinde getirmektedir. Afetlere maruz kalanların bireysel kayıplarının ortaya çıkardığı travmaların yanında, empatik özdeşim yoluyla bu travmalara maruz kalan kitle ile duygudaşlık kuran bütün bireyler, ötekine ait bu travmayı paylaşmakta ve üstlenmektedir. Bu yolla çıkan ikincil travmanın, örgütsel yaşamın içinde ekonomik faaliyetlerini sürdürmek durumunda olan bireyler açısından oluşturduğu psikolojik yük ve bunun örgütsel yaşama olası sonuçları bakımından değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu gibi büyük ölçekli krizlerin yarattığı çevresel belirsizlik ve güvensizlik hissi, örgütsel rollerini sürdürmek durumunda olan çalışanlar ve örgütün bütünü açısından pek çok sonucun tartışmaya açılmasının gerekliliğini

ortaya koymaktadır. Çalışanların işyerlerindeki binaların dayanıklılığı, acil durum planları ve tahliye prosedürleri konusunda yaşadıkları endişeler, iş güvenliği ve genel çalışma ortamına yönelik kaygılar, iş yerindeki rutinlerin bozulması ve olası iş kayıpları gibi faktörler çalışanların stres düzeylerini bu krizler karşısında artırabilir ve ekonomik belirsizlikle birleştiğinde çalışanların genel refahında önemli etkilere yol açabilmektedir. Kaybedilen çalışma arkadaşları veya işyerindeki diğer kişilerle olan ilişkilerin kaybı, çalışanlarda yas ve stres oluştururken aynı zamanda, hayatta kalan çalışanlar için artan iş yükü de başka bir stres faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesi zamanlarda, aile üyelerinin güvenliği ve ihtiyaçlarıyla ilgili endişeler de çalışanların zihinsel sağlığını etkileyici bir faktör olacaktır. Travmatik olay sırasında yaşanan korku ve panik, sonrasında da devam eden bir travma reaksiyonuna neden olabilmektedir. Bu reaksiyonların kalıcı hale gelmesi, çalışanların iş performansını, konsantrasyonunu ve genel zihinsel sağlığını olumsuz yönde etkileyecek; yaşanan krizin sönümlenmesi sonrasında işyerinde karşı karşıya kalınan olumsuz etkiler, çalışanların işten uzaklaşması ile sonuçlanabilecek ya da sessiz istifalar yaşanabilecektir. Bu gibi durumlar karşısında çalışanlar arasındaki dayanışma kültürünün varlığı, işyerindeki liderlerin duyarlılık göstermesi ve psikososyal destek programları ve danışmanlık hizmetleri ile örgütsel destek mekanizmalarının oluşturulmasının dolaylı travma karşısında çalışanların psikolojik refahını güçlendiren bariyerler olarak işlevsel olabileceği ve doğrudan ya da dolaylı olarak travmaya maruz kalmış çalışanların normal hayatlarına dönerek örgütsel rollerine adapte olmalarını kolaylaştırabileceği düşünülmektedir.

Özellikle belirsizlik düzeyi çok yüksek olan Türkiye gibi ülkelerde ortaya sıklıkla çıkabilen bu tür travmatik yaşantılara yol açabilecek türden geniş ölçekli krizler karşısında kişilerin yazılı ve görsel kitle iletişim araçları yoluyla maruz kaldıkları dolaylı ya da ikincil travmanın örgütler alanında ne tür etkiler üretebileceği ve bunun karşısında örgütsel yapıları nasıl dayanıklı hale getirebileceğimiz sorusu kendisine ulusal yazında hemen hiç yer bulamamıştır. Bu çalışma, dolaylı travmayı örgütler bağlamına yerleştirerek; örgütsel yapıları nasıl daha insan-merkezli ve duyarlı yapılar haline dönüştürebileceğimiz, örgütler açısından en önemli kaynak olan insan kaynağını dolaylı travmanın yıkıcı etkilerine karşı korumak ve güçlendirmek adına hangi örgütsel bariyerleri kullanabileceğimiz gibi temel sorunları merkezine yerleştirmektedir. Bu sorular etrafında araştırmanın yapısı dolaylı travmaya neden olan mekanizmaları kuramsal ve gerçek yaşam deneyimleri üzerinden anlamak, dolaylı travmanın bireyler açısından etkilerini ortaya koymak, örgütler açısından dolaylı travmanın olası etkilerini tartışmaya açmak ve buna karşılık örgütler alanında alınacak tedbirler ve yapısal değişiklikler ile örgütsel duyarlılığı arttırmak üzerine çözüm yolları aramak şeklinde inşa edilmiştir. Kurumsal sosyal sorumluluk perspektifi kapsamında, örgütler bu gibi travmatik deneyimlere yol açan kriz ortamlarında dikkatlerini içeriden dışarıya doğru kaydırmaktadır. Bunun doğrudan bir sonucu olarak bu süreçte örgütler çalışanlarına ve örgütün iç dinamiklerine karşı körleşebilmektedir. Bu çalışmada örgütlerin perspektifini kurumsal sosyal sorumluluktan örgütsel duyarlılığa doğru kaydırmanın, içeriye karşı körleşmeden örgütlerin duyarlılığını koruyabilmelerinin muhtemel yollarını aramanın kolektif travmanın üstesinden gelebilmek için makul bir zemin oluşturacağı önerilmektedir.

Dolaylı Travmanın Öncülleri ve Ardılları

Dolaylı travmanın ardındaki bilimsel dinamikler oldukça karmaşık ve çok yönlüdür. Bu alanda yapılan çalışmaların, sosyal bilişsel teori, bilişsel uyumsuzluk teorisi, bağlanma teorisi, travma teorisi ve merhamet yorgunluğu teorisi dahil olmak üzere çeşitli teorik çerçeveleri içerisinden dolaylı travmayı kavrama çabasında olsukları görülmektedir. Söz gelimi Adams, Boscarino ve Figley (2006), bağlanma teorisine dayanarak, dolaylı travmada bağlanma güvensizliğinin afet çalışanları arasında daha yüksek düzeyde dolaylı travma belirtileriyle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Sosyal bilişsel teorisinin temellerine dayanarak yaptıkları çalışmada Motta, Kuligowski ve Marino (2010), travmatik olaylara ilişkin bilişsel değerlendirmelerin, travmaya maruz kalma ile dolaylı travma belirtileri arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini bulmuşlardır. Figley (2002), dolaylı travmayı anlamak için teorik bir çerçeve olarak "merhamet yorgunluğu" kavramını önermiş ve travmatik olaylara maruz kalmanın duygusal tükenmeye, duyarsızlaşmaya ve tükenmişlik belirtilerine benzer şekilde kişisel başarının azalmasına yol açabileceğini savunmuştur. Bilişsel uyumsuzluk teorisinden yola çıkarak tasarladıkları çalışmada Elias ve Haj-Yahia (2017), bireylerin mevcut inanç ve değerleriyle çelişen travmayla ilgili bilgilere maruz kalmanın, daha yüksek düzeyde dolaylı travma belirtileriyle ilişkili olduğunu sonucuna varmıştır. Travma teorisinin dolaylı travmadaki rolünü araştırdıkları çalışmada Perron ve Hiltz (2006), travmanın beyin aktivitesindeki ve fizyolojik tepkilerdeki değişikliklerle ilişkili olduğunu ve bunun da dolaylı travmanın gelişimine katkıda bulunabileceğini bulmuşlardır. Genel olarak bu çalışmalar, birden fazla teorik çerçevenin

dolaylı travma çalışmalarına uygulanabileceğini ve farklı faktörlerin çalışılan özel bağlam ve nüfusa bağlı olarak daha fazla veya daha az ilgili olabileceğini göstermektedir.

Araştırmalar, travma mağdurlarıyla çalışan profesyonellerin, klinik çalışmalarının bir sonucu olarak bilişsel bir değişim ve içsel değişiklikler yaşayabileceğini göstermektedir. Bu bilişsel değişim, profesyonelin öz kimliğinde, hafıza sisteminde ve inanç sisteminde bozulmaları içerebilir. Ayrıca, profesyoneller travma sonrası stres bozukluğu semptomları ve kendileri ve başkaları hakkındaki inançlarında bozulmalar yaşayabilir. Bu değişiklikler, travmatik içeriğe tekrar tekrar maruz kalınması ve travma mağdurlarıyla kurdukları derin duygusal bağ nedeniyle meydana gelebilir. Bu duygusal bağlar o kadar güçlü olabilir ki, kişiler depremzede vb. gibi travmaya doğrudan maruz kalmış bireylerle benzer semptomlar yaşamaya başlayabilir. Dolaylı travmanın ortaya çıkışı kişilik özellikleri, kişinin şemaları ve referans çerçeveleri gibi sayısız faktör uyarınca değişkenlik gösterebilir ve kişisel travma geçmişi, vaka yükü bileşimi ve deneyim düzeyi gibi faktörlerden etkilenir. Araştırmacılar, profesyoneller tarafından bildirilen dolaylı travmanın yaygınlığı ve şiddeti konusunda tutarsızlıklar bulmuşlardır; bazı çalışmalar önemli düzeyde sıkıntıya işaret ederken, diğerleri minimal semptomlar göstermektedir. Bu alandaki araştırmaların küçük örneklem büyüklükleri ve öz bildirim ölçümleri gibi metodolojik kısıtlamaları bu farklılıklara katkıda bulunmuştur. Ayrıca, dolaylı travmayı ölçmek için temel verilerin ve standartlaştırılmış değerlendirme araçlarının eksikliği, yaygınlığı ve etkisi hakkında kesin sonuçlara varmayı zorlaştırmaktadır. Bu zorluklara rağmen araştırmalar, profesyonellerde dolaylı travmanın tanınması ve ele alınmasının önemini sürekli olarak vurgulamaktadır.

Travmatik olaylara maruz kalmanın bilişsel, duygusal ve fizyolojik değişikliklere yol açabileceğini ve bunun da dolaylı travma gibi olumsuz psikolojik sonuçlara neden olabileceğini öne süren Burke ve arkadaşları (2013) yürüttükleri meta-sentez çalışmasında, bilişsel uyumsuzluk teorisi, bağlanma teorisi ve stres tepki teorisi de dahil olmak üzere çeşitli teorik çerçevelerin merhamet yorgunluğu ve dolaylı travmanın gelişimini anlamak için uygulanabileceğini bulmuşlardır. Travmatik maruziyet, benlik saygısı ve bağlanma arasındaki ilişkiyi incelemiştir Hirschfeld ve Mathews (2012), bağlanma kaygısı ve kaçınmanın dolaylı travma semptomlarıyla ilişkili olduğunu bulmuş ve bağlanma teorisinin dolaylı travmanın gelişimini anlamak için uygulanabileceğini öne sürmüştür. Travmaya maruz kalma, Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) ve dolaylı travmanın yaygınlığını incelemiş ve ayrıca travma bilinçli bakım eğitiminin bu sonuçlar üzerindeki etkisini araştıran Ullman ve Siegel (2018), travma teorisi ve stres tepki teorisi de dahil olmak üzere çeşitli teorik çerçevelerin dolaylı travmanın gelişimini anlamak için uygulanabileceğini bulmuşlardır. Araştırmalar, travmatik materyallere maruz kalmanın ve travma mağdurlarıyla birlikte çalışmanın duygusal bedelinin profesyonellerde bir dizi olumsuz ruh sağlığı etkisine yol açabileceğini göstermiştir. Başlıca etkiler arasında TSSB semptomları, depresyon, anksiyete, tükenmişlik ve iş memnuniyetinde azalma sıralanmaktadır. Bu etkiler, profesyonellerin hayatta kalanlarla etkili bir şekilde etkileşim kurma becerilerini bozabilir, işlerinde zorluklara ve potansiyel tükenmeye yol açabilir. Profesyonellerde dolaylı travmanın şiddetini etkileyen faktörler çalışanların kişisel travma geçmişi, iş yükü, birlikte çalıştığı travma mağdurlarının yüzdesi ve deneyim düzeyi olarak sıralanmaktadır (Williamson ve ark., 2021). Buna ek olarak, kurum kültürü ve iş yerindeki destek de dolaylı travmanın gelişimini etkileyebilir.

Nöro-görüntüleme teknikleri ile üstlenilmiş travma üzerine yapılan araştırmalar, beyin özellikle duygu işleme ve karar alma görevlerinden sorumlu olan bölgelerinde birtakım değişikliklerin olduğunu ortaya koymaktadır. Kilpatrick vd. (2003), travmayla ilgili görüntülere maruz kalan kadınlarda duygusal işleme ile ilişkili beyin bölgeleri olan amigdala, hipokampus ve insula'da aktivite artışı tespit etmişlerdir. Cozzolino vd. (2018), travmatik olaylara maruz kalan polis memurlarından, daha yüksek düzeyde dolaylı travma bildiren polis memurlarının, bilişsel kontrol ve duygu düzenleme ile ilişkili bir beyin bölgesi olan frontal kortekste, alfa dalgalarının gücünde azalma gerçekleştiğini bulgulamışlardır. Stahlman vd. (2022), savaş gazilerinde yaptığı araştırmada, travma ile ilgili görüntülere maruz kalmanın, duygusal işleme ve ağrı işleme ile ilişkili beyin bölgeleri olan amigdala, insula ve dorsal anterior singulat kortekste artan aktivasyonla sonuçlandığını ortaya koymuştur. İstismar, saldırı, taciz gibi özellikle bireysel travmaya yol açan ve bireysel travmaya maruz kalmış kişilerle etkileşimde olan ruh sağlığı çalışanları, sağlık çalışanları, kolluk kuvvetleri, sosyal hizmet çalışanları gibi meslek gruplarının yanısıra savaş, doğal afetler gibi kitlesel boyutta etkiler üreten ve bu anlamda yalnızca belirli meslek gruplarını değil toplumun tamamını ilgilendiren durumlarda da benzer sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Birçok çalışma, deprem yaşamış kişilerde, korku ve duygu işlemeden sorumlu beyin bölgesi olan amigdalada artan aktivite bulmuştur. Örneğin, Wang vd. (2017), TSSB'li depremden kurtulan örneklem

grubunda, kontrol grubundakilere kıyasla amigdala aktivitesinde artış olduğunu göstermiştir. Bu, amigdalanın depremeleri takiben TSSB semptomlarının gelişmesinde kilit bir rol oynayabileceğini düşündürmektedir. Diğer çalışmalar, beyinde duygu düzenleme ve karar vermeden sorumlu prefrontal kortekste anormal aktivasyon tespit etmiştir. Örneğin, Shi ve diğerleri tarafından yapılan bir çalışmada (2017), TSSB'si olan depremzedelerin, bilişsel bir görev sırasında prefrontal kortekste aktivasyonun azaldığını bulmuştur. Çalışmalar, deprem yaşamış kişilerde farklı beyin bölgeleri arasındaki işlevsel bağlantıda da değişiklikler bulmuştur. Örneğin, Chu ve arkadaşları (2016) tarafından yapılan bir çalışma, depremden kurtulanların, işleyen bir bellek görevi sırasında prefrontal korteks ile diğer beyin bölgeleri arasındaki işlevsel bağlantının değiştiğini göstermektedir.

Önerme 1: Üstlenilmiş travmaya sahip bireyler duygularını düzenlemekte ve karar vermekte zorluk çekmektedir.

Nöro-görüntüleme tekniklerinden fMRI kullanan bu araştırmalar, depreme maruz kalan bireylerin beyin aktivitesinde duygusal düzenleme, hafıza işleme ve diğer bilişsel işlevlerle ilgili değişiklikler gösterdiğini bulmuştur. Örneğin, bir çalışma, TSSB semptomları olan depremden kurtulanlarda beyin ödül işleme ile ilişkili bir bölgesi olan ventral striatumda artmış aktivite bulmuştur (Zhang vd., 2018). Başka bir çalışma, depreme maruz kalan ve olumsuz tepki yanlılığı olan hayatta kalanların, duygusal işlemeye dahil olan bölgelerde değişen beyin aktivitesi gösterdiğini bulmuştur (Zhao vd., 2017). EEG çalışmaları, depremzedelerin depreme maruz kalmayan kişilere göre daha fazla duygusal uyarılma ve daha az duygusal düzenleme sergilediğini göstermiştir. Örneğin, bir çalışma, depremden kurtulanların, beyin duygusal işleme ve bilişsel kontrol ile ilişkili olan frontal ve parietal bölgelerinde artan teta ve alfa aktivitesi gösterdiğini bulmuştur (Liu vd., 2014). Bilişsel görevler gibi deneyimsel yöntemler, depremelerin hayatta kalanlarda bilişsel işlemeyi nasıl etkilediğini incelemek için kullanılmıştır. Yapılan bir araştırmada depremden kurtulanların, anlamsal ve anlamsal olmayan görevlerin işlenmesi sırasında anormal beyin aktiviteleri sergilediği gösterilmiş ve bunun TSSB'de bozulmuş bilişsel işlemeyi yansıtabileceği ifade edilmiştir (Shi vd., 2015). Araştırmalar, nöro-görüntüleme teknikleri kullanılarak depremelerin toplumsal dayanıklılık üzerindeki etkisini de incelemiştir. Bir araştırma, 2010 Şili depreminden etkilenen topluluklardan bireylerin, etkilenmeyen topluluklardan bireylere kıyasla sosyal biliş, empati ve duygu düzenleme ile ilişkili bölgelerde artan aktivite gösterdiğini bulmuştur (Leiva-Bianchi vd., 2018).

Önerme 2: Genel olarak, bu çalışmalar, depremelerin hayatta kalanlarda beyin işlevi, duygusal düzenleme ve bilişsel işlemenin yanı sıra toplum dayanıklılığı üzerinde önemli etkileri olabileceğini düşündürmektedir.

EEG çalışmaları, depremden doğrudan etkilenmeyen ancak depremin medyada yer almasına maruz kalan bireylerin, medyada yer almayanlara kıyasla daha fazla duygusal uyarılma ve azalmış duygusal düzenleme gösterdiğini bulmuştur (Liu vd., 2012). Bu, depremelerin medyada yer almasına maruz kalmanın, etkilenmeyen bireylerde dolaylı travmaya yol açabileceğini düşündürmektedir. fMRI çalışmaları, depremden doğrudan etkilenmeyen ancak depremin medyada yer almasına maruz kalan bireylerin, duygusal işleme ve empati ile ilişkili beyin bölgelerinde artan aktivite sergilediğini bulmuştur (Li vd., 2020). Bu bulgular, etkilenmeyen bireylerin, depremzedelerin duygusal deneyimlerinin empatik olarak işlenmesi yoluyla dolaylı travma yaşayabileceğini düşündürmektedir. Çalışmalar, depremelerin etkilenmemiş topluluklardaki toplum dayanıklılığı üzerindeki etkisini de araştırmıştır. Bu, depremlerle ilgili travmaya maruz kalmanın artan empati ve sosyal uyum yoluyla toplum dayanıklılığını artırabileceğini düşündürmektedir. Genel olarak, bu çalışmalar, depremlerle ilişkili travmaya maruz kalmanın, etkilenmemiş bireylerde ve topluluklarda artan duygusal uyarılma, değişen beyin aktivitesi ve toplum direncindeki değişiklikler yoluyla dolaylı travmaya yol açabileceğini göstermektedir. Şiddetli depremler sonucu meydana gelen yıkımlar ve can kayıpları, yalnızca bunları kendi bedensel gerçekliği üzerinden deneyimleyen bireyler üzerinden değil; buna medya aracılığıyla tanıklık etmiş toplumun diğer fertleri ve bu fertlerden oluşan örgütlerde de 'yara' benzeri oluşumlar meydana getirmektedir. Bu deneyimin, depreme maruz kalan bireyler ile medya dolayımı ile gelişmeleri takip eden bireyler ve örgütler açısından farklı zihinsel, duygusal ve davranışsal tepkilere yol açacağı aşıkardır.

Deprem gibi travmatik bir olayı, deprem bölgesinde deneyimleyen bireyler duruma daha 'içeriden' müdahil olurken; bunu ekran dolayımı ile paylaşan bireylerin, 'dışarıda' kalmanın getirdiği farklı spektrumdaki duygulanımları yaşaması kaçınılmazdır. Her iki taraf açısından da yaşama dair geliştirilmiş olan geçerli anlam semalarının sarsılması ve söz konusu travmatik deneyim sonrasında geçersiz hale gelerek işlevini yitirmesi söz konusudur. Bu noktadan itibaren iki örneklem grubu açısından duygudurum yelpazesinde farklılıklar ortaya

çıkması beklenmektedir. Depremi bizzat deneyimleyerek sağ kurtulan bireyler, yaşanılmaz hale gelen deprem bölgesinde yeniden var olma mücadelesinin içine girerek aktif bir çaba içerisinde bulunacaktır. Eylemin düşünceye olan üstünlüğü, aktif çaba halindeki sağ kurtulanların yaşamsal koşulların yeniden sağlanması yönünde girişeceği eylemler dizgesi ve hayatta kalmış olmanın vereceği öfori ile daha az kaygı duyacaktır. Diğer taraftan bunu ekran dolayımı ile deneyimleyen bireyler, 'dışarıda' olmanın getirdiği suçluluk ve utanç, kendisini veya başkalarını zarar görmekten koruyamadığını hissettiği durumda korku, kaygı, çaresizlik ve acı gibi pek çok farklı duyguyu hissedebilmektedir. Bu duyguların yoğun bir biçimde deneyimlenmesi durumunda bireyler tükenme, depresyon gibi farklı sonuçlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Zhang vd. (2020), Çin'de meydana gelen 2013 Lushan depreminin, depremden doğrudan etkilenmeyen ancak çalışmaları nedeniyle deprem travmasına maruz kalan sağlık çalışanlarının iş tükenmişliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma bulguları, depremle ilgili travmaya maruz kalmanın sağlık çalışanları arasında iş tükenmişliğinin temel bileşenleri olan duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Shi vd. (2016), Çin'deki 2008 Wenchuan depreminin, devlete ait kamu kuruluşlarındaki depremden etkilenmemiş çalışanların iş performansı üzerindeki etkisini araştırmış; depreme bağlı travmaya maruz kalmanın iş performansı ile negatif ilişkili olduğunu ve bu ilişkiye travma sonrası stres semptomlarının aracılık ettiğini bulmuşlardır. Liu vd. (2018), Çin'de turizm işletmelerinde çalışan depremden etkilenmemiş çalışan örnekleminde, depremle ilişkili travmaya maruz kalma ile iş stresi arasındaki ilişkiyi incelemiş ve depreme bağlı travmaya maruz kalmanın iş stresi ile pozitif ilişkili olduğunu, bu ilişkiye psikolojik stresin aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Genel olarak, bu çalışmalar, depremle ilgili travmaya maruz kalmanın, etkilenmemiş bireyler ve topluluklar arasında iş tükenmişliği, iş performansı ve iş stresi gibi örgütsel sonuçlar üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini göstermektedir. Depremlerin örgütsel sonuçlar üzerindeki etkisine ilişkin çoğu çalışma, etkilenen bireyler ve topluluklar üzerindeki doğrudan etkiye odaklanırken, bazı çalışmalar dolaylı travmanın etkilenmemiş bireyler ve topluluklardaki örgütsel sonuçlar üzerindeki potansiyel etkisini de incelemiştir. Li vd. (2018), 2011 Japonya depremi ve tsunamisinden sonra dolaylı travma ve sosyal desteğin mağdur olmayan işçilerin psikolojik iyi oluşları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Sonuçlar, dolaylı travmanın psikolojik iyi oluşla negatif ilişkili olduğunu ve sosyal desteğin psikolojik iyi oluş üzerinde koruyucu bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Başka bir araştırma, 2010 Haiti depremine medya yoluyla maruz kalmanın, daha düşük düzeyde örgütsel adalet ve etkilenmemiş bireylerde güven ile ilişkili olduğunu bulmuştur (Chen vd., 2014).

Yine 2011 Japonya depremi ve tsunamisinden etkilenen bölgelerde bulunan kuruluşlardaki çalışanlarla ilgili bir araştırma, afetten dolaylı olarak medyaya maruz kalma yoluyla etkilenen bireylerin, doğrudan etkilenenlere göre daha düşük düzeyde örgütsel bağlılık sergilediğini buldu (Hino vd., 2018). Aynı depremden etkilenen bölgelerde bulunan kuruluşlardaki çalışanlarla ilgili başka bir araştırma, afetten medyaya maruz kalma yoluyla dolaylı olarak etkilenenlerin, doğrudan etkilenenlere göre daha yüksek düzeyde iş tükenmişliği sergilediğini bulmuştur (Fujitani vd., 2016). 1999 Tayvan depreminin, depreme doğrudan maruz kalmayan çalışanlar üzerindeki etkilerini araştıran Trudel-Fitzgerald ve arkadaşları (2016), depremin medyada daha fazla yer almasına maruz kalan çalışanların, medyada daha az yer almasına maruz kalanlara kıyasla daha düşük iş performansı ve daha yüksek devamsızlık sergilediğini göstermiştir. Söz konusu bulgular, depremden doğrudan etkilenmeyen bireylerde, depremle ilişkili travmaya maruz kalmanın iş tükenmişliğini artırabileceğini düşündürmektedir. Genel olarak, bu çalışmalar, medya kapsamı gibi dolaylı yollarla bile depremle ilgili travmaya maruz kalmanın, örgütsel sonuçlar üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini ve etkilenmeyen bireylerde dolaylı travmaya yol açabileceğini göstermektedir.

Önerme 3: Bu bulgular, depremle ilgili travmaya dolaylı olarak maruz kalmanın, doğrudan etkilenmemiş bireylerde bile örgütsel adalet ve güven algılarını olumsuz etkileyebileceğini düşündürmektedir.

Dolaylı Travmayı Örgütsel Bağlamın İçinde Kavramak

Kurumsal bağlamda dolaylı travmanın ele alınmasına yönelik kapsamlı bir yaklaşım, travmanın profesyonellerin iş performansı üzerindeki etkisinin tanınmasını ve buna yanıt verilmesini içerir. Travma mağdurlarıyla çalışmanın duygusal bedeli, personelin refahını ve yaşam kalitesini doğrudan etkilemekte ve nihayetinde mağdurların anlatılarıyla ilgilenme ve desteklerini sürdürme kapasitelerini etkilemektedir. Bu nedenle, yöneticilerin travma mağdurlarıyla çalışan terapistlere danışarak bu kişilerin yönetimden nasıl bir desteğe ihtiyaç duyduklarını anlamaları büyük önem taşımaktadır. Kurumların dolaylı travmanın etkisini

azaltmak için göz önünde bulundurması gereken alanlar arasında kurum kültürü, iş yükü, çalışma ortamı, travmaya özgü eğitim ve öğretim, grup desteği, süpervizyon, öz bakım kaynakları ve işyeri bağlamı yer almaktadır. Örneğin, çalışmalar daha düşük dolaylı travma seviyelerinin daha çeşitli bir iş yükü ile ilişkili olduğunu bulmuş ve iş görevlerinin doğasında çeşitlilik ve dengenin önemini vurgulamıştır. Dahası, kuruluşların ikincil travmanın çalışanlar üzerindeki etkisini kabul etmek ve buna yanıt vermek için hizmetlere duyulan ihtiyacı fark etmeleri çok önemlidir. Bu, çalışanların işlerinin duygusal bedelini etkili bir şekilde yönetmesine yardımcı olmak üzere ruh sağlığı desteği, psikolojik müdahaleler ve sosyal kaynaklar sağlamayı içerebilir. Bu yolla örgütler çalışanlarının refahını garanti altına alacak güvenli bir liman görevi görebilirler. Bu ise dolaylı travmanın profesyonellerin iş performansı üzerindeki etkisinin tanınması ve ele alınması, kurumsal desteğin, öz bakım kaynaklarının, şefkatli ve travmaya duyarlı bir çalışma ortamının yaratılmasının önemini vurgulayan proaktif ve çok yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir.

Bireylerin zamanlarının büyük bir bölümünü geçirdiği örgütler, çalışanların yaşamlarını sürdürmeleri ve normallik şemasının içini doldurmaları konusunda en önemli dayanak noktasını oluşturmaktadır. Bu yönü ile sosyal yaşamlarında meydana gelen ve normalin dışına taşan travmatik deneyimlerin varlığında örgütler, dolaylı travmanın etkilerinin azaltılmasında ve psikolojik dayanıklılığının güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda örgütlerin, liderlik ve kaynak sağlama yoluyla psikolojik esenliği teşvik eden ve iş stresini azaltan bir ortam yaratması, öz bakım ve aile bakımı, görev çeşitliliği ve denetim gibi kanıta dayalı stratejileri uygulamaya alması, çalışanları örgütsel/profesyonel rollerinde desteklemenin anahtarıdır (Bell vd., 2003). Ayrıca, kuruluşların işyerinde travma mağdurlarının özel ihtiyaçlarını tanınması gerekir. Bu, dolaylı travma mağdurlarına yönelik uzman personel desteği sağlamayı ve bu desteğin etkinliğini değerlendirmeyi içerir. Genel olarak, kuruluşlar destekleyici politikalar uygulayarak, sürekli eğitim ve öğretim sağlayarak, sağlıklı yaşam programları sunarak ve bu önlemlerin etkinliğini değerlendirerek travma mağdurlarının refahına öncelik vermelidir (Sabin-Farrell ve Turpin, 2003). Kuruluşlar bu stratejileri uygulayarak travma mağdurlarının dolaylı travma riskini en aza indirirken kurumsal rollerini etkili bir şekilde yerine getirmelerine yardımcı olabilir.

Dolaylı travma kavramı, özellikle travma mağdurlarıyla çalışan sosyal hizmet yetkilileri bağlamında son yıllarda giderek artan bir ilgi görmektedir. Bu durum, dolaylı travmanın örgütsel bileşenlerini araştıran ve çalışanlar arasında ortaya çıkmasını önlemek için stratejiler öneren literatürün giderek artmasına yol açmıştır. Araştırmacılar ve uygulayıcılar, dolaylı travmanın hem kişisel hem de örgütsel bağintılarını tespit etmişlerdir. Örneğin, destekleyici olmayan yönetim, mesleki meydan okuma eksikliği, düşük maaşlar ve destek hizmetleri sağlamadaki zorluklar, sosyal hizmet uzmanları arasında daha yüksek tükenmişlik ve dolaylı travma oranlarıyla ilişkilendirilmiştir. Sonuç olarak, bu sorunlar nedeniyle deneyimli insan kaynağının kaybedilmesi, örgütlerin itibarını, örgüt kültürünü ve yapısını önemli ölçüde zedeleyerek uzun vadeli yıkıcı örgütsel etkiler üretebilir. Bu bulgular ışığında uzmanlar, çalışanlarda dolaylı travmayı önlemek için potansiyel stratejiler olarak kurum kültüründe, iş yükünde, grup desteğinde, denetimde, öz bakımda, eğitimde ve çalışma ortamında değişiklikler yapılmasını önermiştir. Bu müdahaleler, tükenmişliği önlemeyi, güvenli bir bariyer oluşturmayı veya çalışanların kendi psikolojik bariyerlerini güçlendirmesine aracılık etmeyi ve dolaylı travmanın gelişimine katkıda bulunabilecek örgüt niteliklerini ele almayı amaçlamaktadır.

Ayrıca, travma mağdurlarına destek sağlamanın duygusal etkisi, merhamet yorgunluğu, ikincil travmatik stres ve dolaylı travma gibi çeşitli yapılar altında incelenmiştir. Terapistler arasında dolaylı travma deneyimini değerlendirmeye ve anlamaya yönelik girişimler olsa da bu alandaki araştırmalar, travmatize olmuş danışanlarla çalışan ruh sağlığı profesyonellerinin klinik çalışmalarından önemli ölçüde ve olumsuz etkilendikleri fikrini kanıtlamakta zorluklarla karşılaşmıştır. Dolaylı travmayı ele almanın içerdiği karmaşıklıklar göz önüne alındığında, travmaya maruz kalmanın psikolojik etkilerini azaltmak, bireyleri sıkıntıyı etkili bir şekilde yönetmeleri için güçlendirmek ve travmatize kişilerin kendilerini daha az yalnız hissetmelerini sağlamak için psikoeğitim ve destek içeren bütünleştirici bir psikolojik yaklaşım önerilmiştir. Bu yaklaşım, travma mağdurlarının dirençli ve büyüme kapasitesine sahip olduğunu kabul etmekte ve iyileşme ve büyümeyi kolaylaştırmak için hem dış paydaşlar hem de çalışanlar için güvenli ve destekleyici bir ortam yaratmanın önemini vurgulamaktadır. Buna ek olarak, kuruluşların travma mağdurlarına yönelik çok sayıda ve uzun vadeli

hizmetin yanı sıra kendi kendine yardım grupları ve çalışanlar için ruh sağlığı desteğine erişim gibi yardımcı hizmetler sunması çok önemlidir. Travma mağdurlarını kurumsal rollerini yerine getirirken desteklemek için, kuruluşların çalışan güvenliğine öncelik vermesi ve dolaylı travmayı önleme ve müdahale stratejileri uygulaması önemlidir. Genel olarak, dolaylı travmanın kurumsal bağlamda tanınması ve ele alınması, sosyal destek, denetim, eğitim, öz bakım stratejileri ve travmaya duyarlı bir çalışma ortamı yaratmayı içeren çok yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir (Sodeke-Gregson ve ark., 2013).

Özellikle ulusal afetler gibi travmatik olaylardan doğrudan etkilenmeyen ancak medyada yer alan haberlere veya diğer dolaylı etkilenme biçimlerine maruz kalarak dolaylı travma yaşayabilecek bireyler ve topluluklar üzerindeki etkisinin örgütsel açıdan sonuçlarına ilişkin sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bununla birlikte, literatürde afetlere verilen kurumsal tepkilerin dolaylı travma yaşayabilecek çalışanlar ve toplum üyeleri üzerindeki etkisini araştıran bazı çalışmalar bulunmaktadır. Katrina Kasırgası'na verilen kurumsal tepkilerin, kasırgadan doğrudan etkilenmeyen ancak afet müdahale çalışmalarına katılan çalışanların duygusal refahı üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmada, felaketin medyada yer alması gibi felakete ilgili stres faktörlerine daha yüksek düzeyde maruz kaldığını bildiren çalışanların, daha düşük düzeyde maruz kalanlara kıyasla daha kötü duygusal esenliğe sahip olduğunu ortaya koyulmuştur (Pennington ve ark., 2010). Diğer çalışmalar, afetlere verilen kurumsal tepkilerin toplumsal dayanıklılık üzerindeki etkisini araştırmıştır. Örneğin, bir çalışmada Missouri'deki bir kasırganın ardından çalışanlara sağlanan kurumsal desteğin, etkilenen bölgede toplumsal dayanıklılığın artmasıyla ilişkili olduğu bulunmuştur (Luthans vd., 2004). İşleri nedeniyle afetle ilgili travmaya dolaylı olarak maruz kalabilen sağlık çalışanlarının incelendiği başka bir çalışmada, Toronto'daki SARS salgınına müdahale ekibinde yer alan ancak virüsü kendileri kapmayan sağlık çalışanlarının, rahatsız edici düşünceler ve kaçınma davranışları da dahil olmak üzere dolaylı travma belirtileri yaşadığı bulunmuştur (Maunder ve ark., 2010). Genel olarak bu çalışmalar, afetlere verilen kurumsal tepkilerin, medyada yer alan haberlere maruz kalarak veya olaylara dahil olarak dolaylı travma yaşayabilecek çalışanların ve toplum üyelerinin duygusal refahı üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. Ulusal afetlerin ve kurumsal sonuçların doğrudan etkilenmeyen bireyler ve topluluklar üzerindeki etkisine ilişkin araştırmalar, öncelikle travmatik bir olayın bir grup veya topluluk üzerindeki duygusal ve psikolojik etkisini ifade eden kolektif travma kavramına odaklanmıştır. Literatürde ulusal afetler ve örgütsel sonuçlar arasındaki ilişkiyi, medyada yer alma veya diğer dolaylı maruz kalma biçimleri yoluyla dolaylı travma yaşayabilecek bireyler ve topluluklar üzerinde yapılan bazı araştırmalar yer almaktadır. Garg ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan bir çalışma, 2008 Mumbai terör saldırıları sonrasında kolektif travma ile örgütsel sonuçlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma, kolektif travmayı doğrudan ya da medya haberlerine maruz kalma yoluyla dolaylı olarak yaşayan çalışanların iş memnuniyetinin azaldığını ve işten ayrılma niyetlerinin arttığını ortaya koymuştur. Silver ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan bir çalışmada, Boston Maratonu bombalamasının ardından medyaya maruz kalmanın kolektif travma üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma, bombalama olayına medya aracılığıyla dolaylı olarak maruz kalan bireylerin daha yüksek düzeyde travma sonrası stres belirtileri gösterdiğini ve gelecekteki terör saldırılarından daha fazla korktuğunu ortaya koymuştur. Beutler ve arkadaşları (2019), 2016 yılında Orlando, Florida'da Pulse gece kulübünde yaşanan silahlı saldırının ardından dolaylı travma ve toplumsal dayanıklılık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma, silahlı saldırıdan doğrudan etkilenmeyen ancak olayın medyada yer almasına maruz kalan bireylerin dolaylı travma semptomlarında artış olduğunu ve bunun da toplumsal dayanıklılığın azalmasıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Genel olarak bu çalışmalar, medyada yer alan haberlere ve ulusal felakete ve örgütsel sonuçlara dolaylı olarak maruz kalmanın dolaylı travmaya yol açabileceğini ve örgütsel sonuçlar ve toplum dayanıklılığı üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini göstermektedir.

Çalışanların Örgütsel Rolüne Entegrasyonu

Dolaylı travmanın kuruluşlardaki profesyonellerin rol performansı üzerindeki etkisini anlamak, çalışanların refahını ve travma mağdurlarına sağlanan hizmetlerin kalitesini korumak için çok önemlidir. Kuruluşlar, travma mağdurlarıyla çalışmanın duygusal bedelinin farkına vararak çalışanlarını destekleyecek stratejiler geliştirebilir ve dayanıklılığı ve öz bakımı teşvik eden bir ortam yaratabilirler. Kuruluşların dolaylı travmanın rol performansı üzerindeki etkisini ele alabilmelerinin bir yolu, personele sosyal destek, gözetim ve eğitim sağlamaktır

(Pearlman ve Mac Ian, 1995). Kuruluşlar, dolaylı travmayı tanımaya ve öz bakım ve dengeleyici stratejileri öğrenmeye odaklanan kaynaklar sunarak çalışanlarının daha fazla güven geliştirmelerini, izolasyonu azaltmalarını ve dolaylı travmanın kişisel ve mesleki yaşamlarındaki tezahürünü etkili bir şekilde yönetmelerini sağlar. Bu da rol performanslarını ve travma mağdurlarıyla empati kurma becerilerini olumlu yönde etkiler (Tabor, 2011). Ayrıca, sorumlu denetim, çalışanların korkularını, endişelerini ve yetersizliklerini ifade edebilmeleri için güvenli bir alan yaratılmasında kritik bir rol oynar. Çalışanlar rollerinde desteklendiklerini hissettiklerinde, işleriyle ilgili duygusal zorlukları daha iyi yönetebilir ve travma mağdurlarına daha etkili destek sağlayabilirler (Bell vd., 2003).

Kuruluşların travma mağdurlarıyla çalışmanın genellikle çoklu ve uzun vadeli hizmetleri içerdiğini kabul etmeleri önemlidir. Bu nedenle, müşterilerini kendi kendine yardım grupları, deneyimli tıp uzmanları ve bu hizmetler için ödeme kaynakları gibi ek hizmetlerle geliştirmek veya ilişkilendirmek için proaktif bir yaklaşım benimseyen kuruluşlar, yalnızca müşterilerini desteklemekle kalmaz, aynı zamanda personelleri üzerindeki iş yükünü ve duygusal yükü de azaltır (Dunkley ve Whelan, 2006). Güvenli, rahat ve özel bir çalışma ortamı yaratmak, kendilerini şiddete maruz bırakabilecek ortamlarda çalışan profesyoneller için çok önemlidir. Kuruluşların çalışanlarının güvenliğine öncelik vermeleri ve onları olası zararlardan korumak için gerekli güvenlik sistemlerini veya önlemlerini sağlamaları çok önemlidir.

Özetle, dolaylı travmanın kuruluşlardaki rol performansı üzerindeki etkisini ele almak, çalışanlar için güvenli ve destekleyici bir çalışma ortamı yaratma taahhüdünün yanı sıra sosyal destek, denetim ve öz bakım kaynaklarını kapsayan bütünsel bir yaklaşım gerektirir. Ayrıca, dayanıklılık eğitiminin kurumsal uygulamalara dahil edilmesi, dolaylı travma ve ikincil travmatik stresin etkilerinin azaltılmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilir (Graves ve ark., 2023). Dayanıklılık eğitimi, bireylerin iş arkadaşlığı kurmalarına, merhamet yorgunluğu gibi etkili stres yönetimi tekniklerini öğrenmelerine ve iş stresörlerini ele almak için stratejiler geliştirmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, kuruluşlar travma mağdurlarına destek sağlarken ortaya çıkabilecek potansiyel tuzaklara ve zorluklara karşı dikkatli olmalıdır. Bu zorluklar arasında yeniden travmatize olma potansiyeli, sürekli mesleki gelişim ve eğitim ihtiyacı ve çalışanlar için sağlıklı bir iş-yaşam dengesinin korunmasının önemi sayılabilir. Kuruluşların dolaylı travma deneyiminin profesyoneller arasında farklılık gösterebileceğini ve herkesin aynı derecede veya aynı şekilde etkilenmeyebileceğini kabul etmeleri de önemlidir. Bu nedenle kuruluşlar, çalışanlarına düzenli gözetim ve zor vakaların sorgulanması ve işlenmesi için fırsatlar da dahil olmak üzere sürekli destek ve kaynak sağlama konusunda dikkatli olmalıdır. Kurumsal bağlamda dolaylı travma ve ikincil travmatik stresin etkilerini azaltmaya yönelik potansiyel stratejilerden biri de dayanıklılık eğitimi vermektir (Sabin-Farrell ve Turpin, 2003). Kuruluşlar, dayanıklılık eğitimi vererek travma mağdurlarını rollerinin duygusal zorluklarıyla başa çıkabilmeleri için gerekli araç ve stratejilerle donatabilir. Bu, dolaylı travmanın potansiyel olumsuz etkilerini önlemek veya yönetmek için stres yönetimi, öz bakım teknikleri ve dayanıklılık geliştirme eğitimlerini içerebilir. Buna ek olarak, kuruluşların, çalışanların deneyimlerini tartışmak ve gerektiğinde yardım almak için kendilerini güvende hissettikleri bir açık iletişim ve destek kültürü oluşturmaları çok önemlidir.

Liderliğin Rolü

Liderlerin travma konusundaki farkındalıklarını artırmak, liderlik becerilerini geliştirmek ve duygusal zekalarını kullanmak, örgüt içinde travma duyarlılığını desteklemenin kritik unsurlarıdır. Liderlere, travma ve dolaylı travma konusunda spesifik eğitimler sunmak, liderlerin bu konuda bilinç ve farkındalık kazanması yolunda ilk adım olarak düşünülebilir. Bu eğitimler, travma belirtilerini tanımak, çalışanlar arasında potansiyel travma belirtilerini gözlemlemek ve bu konuda duyarlı bir liderlik anlayışını geliştirmek üzerine odaklanmalıdır. Liderlere, empatik iletişim ve dinleme becerilerini geliştirmeleri için pratikler sunmak, liderlerin travma mağdurlarıyla empati kurarak çalışanları daha iyi anlamalarına ve desteklemelerine yardımcı olabilir. Humphrey (2008), liderin takipçiler üzerinde uyandırdığı duyguların ve bunun yanı sıra örgüt ile ilişkisi olmayan diğer duygularının aktif bir yöneticisi olarak kritik bir işlevi olduğunu ifade etmektedir. Liderin takipçilerin duyguları üzerindeki bu etkisini ifade etmek için "duygusal emekle liderlik" terimini önermiştir (Humphrey, 2008). Duygusal emekle liderlik, liderin duygusal ifade, empati ve etkileşim konularında yetenekli olmasını

içermektedir. Lider, duygusal emekle liderlik becerilerini kullanarak, takipçilerin dolaylı travmaya maruz kalmaktan dolayı yaşadığı olumsuz duygulanımları iyileştirici yönde etkide bulunabilecektir.

Bunun yanında örgütsel yapı tarafından liderlere, iş dengesizlikleri veya olağandışı durumlar karşısında duyarlı ve esnek bir liderlik anlayışı geliştirmeleri konusunda rehberlik edilmesi liderlerin değişen durumlara hızlı ve etkili bir şekilde tepki vermelerini sağlayabilir. Liderlere kriz durumlarını etkili bir şekilde yönetme becerileri kazandırmak kriz anlarında liderlerin sakin kalmaları, doğru kararları alabilmeleri ve ekip üyelerini güvenli bir şekilde yönlendirebilmeleri açısından önemlidir. Bir lider, kendi hedeflerine ulaşırken takipçilerinin zorluklarla başa çıkmakta yaşadıkları sıkıntıları düzenleyip destekleyerek hem bakım arayan hem de bakım veren rollerini yerine getirmektedir (Hudson, 2013). Daha güçlü ve bilge bakım verenler rolünü benimseyebilen; takipçileri için güvenli bir sığınak ve güvenli bir üs sağlarken, kendilerine olan güven ile başkalarına olan güveni dengeleyebilen (Popper ve Maysseless, 2007) liderler etkili lider olarak ele alınmakta ve bu liderlerin gösterdiği liderlik stili ile işyeri uyumu, işten ayrılma niyeti, iş tatmini ve düşük tükenmişlik seviyeleri gibi olumlu etkiler arasında yüksek düzeyde bir ilişki bulunmaktadır (Harms, 2011; Popper ve Maysseless, 2003; Richards ve Hackett, 2012).

Örgütler, liderlerin etkili iletişim becerilerini geliştirmelerine odaklanmak açık ve net iletişim zeminini tesis etmek yoluyla, dolaylı travma tepkileri gösteren çalışanların durumunu daha derin bir düzeyden anlamalarını ve aynı zamanda liderin kendi beklentilerini uygun bir dille ifade etme olanağını sağlayabilir. Liderlerin empati yeteneklerinin kurumsal perspektif alma/rolplay davranışları yoluyla artırılması ve ilişki yönetimi becerilerinin güçlendirilmesi liderlerin çalışanlar arasında güçlü bağlar kurmalarını ve travma sonrası süreçte destekleyici bir ortam oluşturmalarını sağlar. Bunun yanında liderlere duygusal farkındalık geliştirme tekniklerinin öğretilmesi, kendi duygusal durumlarını ve çalışanların duygusal ihtiyaçlarını anlamak yoluyla liderlerin daha etkili bir destek sağlamalarına yardımcı olabilir. Liderlerin takipçilerine bağlamsal olarak doğru duyguları gösterebildiklerinde yetenekli olarak algılandığı bunun ise duygu düzenlemeyi etkili bir şekilde kullanmayı gerektirdiği (Cook vd., 2003) bilinmektedir. Bunun yanı sıra umut, iyimserlik, duygusal zekâ, sevgi ya da mizah gibi olumlu duygulara sahip olan ve bunları harekete geçiren liderler, bulaşıcılık etkisi yoluyla takipçilerinin duygusal durumlarını etkileyebilmektedirler (Hannah vd., 2009). Travma sonrası büyüme genellikle duygusal iyileşme süreçleri ile ilişkilidir (Lerias ve Byrne, 2003). İşe geri dönüş sürecinde, çalışanlara uygun destek ve esneklik sağlanmalıdır. İşe adaptasyonu kolaylaştırmak için kişisel gelişim seminerleri ve koçluk hizmetleri, çalışanların güçlü yanlarını keşfetmelerine ve bu süreçte büyümelerine yardımcı olabilir (Kadambi ve Ennis, 2004). Çalışanlara psikologlar, danışmanlar veya destek grupları aracılığıyla psikososyal destek sağlanması, liderlerin mentorluk programları düzenlemesi ya da mentorluk etmesi çalışanların duygusal dayanıklılıklarını artırabilir. Liderin bilgi paylaşımını teşvik etmesi çalışanların örgüt hakkında güvende hissetmelerini sağlayacaktır. Çalışanları ortak hedeflere, işbirliği ve dayanışmaya yönlendirerek destekleyici bir iş iklimi oluşturma örgüt içindeki dayanıklılığı artıracaktır. Esnek çalışma düzenleri gibi politikalar, çalışanların iş-yaşam dengesini sağlamalarına yardımcı olarak iş motivasyonunu ve örgütsel bağlılığı artıracaktır.

Travma-Yönelimli Örgütsel Bariyerler

Dolaylı travmanın sosyal ve kültürel boyutlarını anlamak, travma mağdurlarına etkili bakım sağlamak ve ruh sağlığı profesyonellerinin refahını korumak için çok önemlidir. Kültürel yeterlilik, farklı geçmişlerden gelen danışanların çeşitli ihtiyaçlarını tanıma ve bu faktörlerin profesyonellerde dolaylı travmanın gelişimini nasıl etkileyebileceğini anlamada önemli bir rol oynar. Irk, cinsiyet ve cinsel yönelim gibi sosyal kategorizasyonların birbirine bağlı doğasını kabul eden kesişimsellik, travmadan kurtulanların ve ruh sağlığı profesyonellerinin çok yönlü deneyimlerini anlamak için çok önemlidir (Dunkley & Whelan, 2006). Kuruluşların, bir bireyin kimliğinin çeşitli yönlerinin travmatik deneyimlere maruz kalmalarını ve ardından ruhsal sağlıkları üzerindeki etkilerini nasıl etkileyebileceğini göz önünde bulundurarak, dolaylı travmanın kesişimsel boyutlarını ele alan eğitim ve kaynakları uygulamaları zorunludur (Palm vd., 2004). Bireysel öz bakım ve kurumsal uygulamalara ek olarak, toplum ve sosyal destek mekanizmaları da dolaylı travmanın etkilerinin azaltılmasında önemli bir rol oynar (Maltzman, 2011). Toplum kuruluşları ve kültürel gruplarla ortaklıklar kurmak, ruh sağlığı profesyonelleri için kültürel açıdan duyarlı kaynakların ve destek ağlarının mevcudiyetini artırabilir. Ayrıca, farklı geçmişlere sahip profesyonellerin deneyimlerini paylaşabilecekleri ve rehberlik alabilecekleri kültürel açıdan duyarlı alanlar yaratmak, daha kapsayıcı ve destekleyici bir çalışma ortamına katkıda bulunabilir (Bell vd., 2003).

İşyerinde dolaylı travmanın yönetimi proaktif ve çok yönlü bir yaklaşım gerektirir. Kuruluşlar, personelinin psikolojik refahına öncelik vermeli ve iş stresini azaltmak ve genel dayanıklılığı artırmak için kanıta dayalı işyeri stratejileri uygulamalıdır. Liderlik ve kaynak sağlama, personelin kendine ve ailesine özen göstermesini, görev çeşitliliği getirmesini, araştırma yapmasını ve dolaylı travmanın etkilerine karşı destekleyici ve duyarlı bir denetime katılmasını sağlamak için gereklidir. Denetim, kurumsal bağlamda travma mağdurları üzerindeki dolaylı travmanın etkisini azaltmada çok önemli bir rol oynar (Bell ve ark., 2003). Amirler, çalışanların deneyimlerini paylaşmaları, endişelerini dile getirmeleri ve rehberlik ve geri bildirim almaları için güvenli ve destekleyici bir ortam sağlamalıdır. Ayrıca, kuruluşlar aşağıdaki stratejileri de göz önünde bulundurmalıdır:

1. Travma mağdurlarının deneyimlerini ve duygularını kendilerini anlayan iş arkadaşlarıyla tartışabilecekleri düzenli bilgilendirme oturumları veya destek grupları uygulamak.
2. Travma mağdurlarının deneyimlerini ele almaları ve işlemeleri için profesyonel danışmanlık veya terapi hizmetlerine erişim sağlamak.
3. Travma mağdurlarının iş yüklerini yönetebilmeleri ve gerekli molaları veya izinleri alabilmeleri için esnek çalışma programları ve kolaylıklar sunmak.
4. Travma mağdurları için aidiyet ve psikolojik güvenlik duygusunu teşvik etmek amacıyla kurum içinde açık iletişim, empati ve destek kültürü oluşturmak.
5. Tüm personel arasında farkındalığı ve anlayışı artırmak için travmaya duyarlı bakım ve dolaylı travmanın etkileri konusunda sürekli eğitim ve öğretim sağlanması.
6. Travma mağdurları için kurumsal politikalar geliştirilmesi ve uygulanması. Kişisel bakım, sınırlar ve gerektiğinde destek aramaya ilişkin açık kılavuz ilkeler de dâhil olmak üzere, dolaylı travmayı yönetmeye yönelik kurumsal politikalar ve protokoller geliştirmek ve uygulamak.
7. Kurumdaki tüm çalışanlar için öz bakım, stres yönetimi ve dayanıklılık geliştirme tekniklerine odaklanan düzenli sağlıklı yaşam programları veya girişimleri uygulamak.

Bu stratejiler, travma mağdurlarının dolaylı travma riskini en aza indirirken kurumsal rollerini etkili bir şekilde yerine getirmelerine yardımcı olabilir. Kuruluşlar bu proaktif adımları atarak, travma mağdurlarının müşterilerine etkili bir şekilde hizmet etmelerini sağlarken aynı zamanda kendi refah ve dayanıklılıklarına da öncelik veren destekleyici ve güçlendirici bir çalışma ortamı yaratabilirler. Buna ek olarak, kuruluşların sağlık hizmetleri işyerlerinde aile içi ve aile içi şiddetten kurtulan personelin yaygınlığını fark etmeleri ve onlara özel destek sağlamaları çok önemlidir. Bu desteğin alımını, etkinliğini ve maliyetini değerlendirmek, bu çalışanların refahını sağlamak için zorunludur.

Travma mağdurları, öz bakım uygulayarak, uygun destek ve gözetim arayışına girerek ve dolaylı travmanın etkilerini azaltmaya yönelik stratejiler uygulayarak kurumsal rollerini yerine getirebilirler. Stratejilerden biri, kurum içinde travma mağdurlarının deneyimlerinde desteklendiklerini ve onaylandıklarını hissettikleri bir empati ve anlayış kültürü yaratmaktır. Bir diğer strateji de dolaylı travma ve ikincil travmatik stres hakkında sürekli eğitim ve öğretimin yanı sıra çalışanların iş ve özel hayatlarına dahil edebilecekleri başa çıkma stratejileri sağlamaktır. Travma mağdurları egzersiz, farkındalık ve gerektiğinde terapi veya danışmanlık almak gibi öz bakımı teşvik eden faaliyetlerde bulunarak kendi refahlarına öncelik vermelidir. Travma mağdurları, tükenmişliği önlemek ve başkalarına etkili destek sağlama kapasitesine sahip olduklarından emin olmak için işlerinde sağlıklı sınırlar belirlemelidir. Benzer deneyimleri veya endişeleri olan meslektaşlarıyla bağlantı kurmaktan fayda sağlayabilir; zor görevleri yürütmek, rehberlik aramak ve süpervizörlerinden destek almak için düzenli süpervizyon oturumlarına aktif olarak katılmalıdır.

Dayanıklılık eğitimi: Kuruluşlar, travma mağdurlarına rollerinin duygusal zorluklarıyla başa çıkabilmeleri için gerekli araç ve stratejilerle donatmak üzere dayanıklılık eğitimi verebilir.

Açık iletişim ve destek kültürü: Kuruluşlar, travma mağdurlarının deneyimlerini tartışırken, yardım ararken ve ihtiyaç duydukları desteği alırken kendilerini rahat hissedebilecekleri bir ortam yaratmalıdır.

Diğer kurumlarla işbirliği: Kuruluşlar, maddi destek sağlamak, sosyal izolasyonu önlemek ve en iyi uygulamaları ve kaynakları paylaşmak için travma geçirmiş insan kaynağıyla çalışan diğer örgütlerle işbirlikleri geliştirebilir.

Travmaya özgü eğitim ve öğretimi: Kuruluşlar dolaylı travma, etkileri ve travmayı yönetme stratejileri hakkında eğitim ve öğretim sağlamalıdır.

Travmaya duyarlı politikalar ve prosedürler: Kuruluşlar, travma mağdurlarının ihtiyaçlarına duyarlı politikalar ve prosedürler geliştirmelidir; örneğin, öz bakım uygulamalarını barındıran esnek çalışma programları ve işyerinde travmayla ilgili tetikleyiciler veya semptomlar için destek sunmalıdır. Bu stratejilere ek olarak, kuruluşlar güvenlik önlemleri alarak, özel alanlar sağlayarak ve düzenli molalar ve dinlenme sürelerine izin vererek travma mağdurları için güvenli ve rahat bir çalışma ortamı yaratabilirler.

Öz-düşünüm ve öz-farkındalığı teşvik: Kuruluşlar, travma mağdurları arasında öz yansıtma ve öz farkındalığı teşvik edebilir, dolaylı travmayla ilgili kendi tetikleyici noktalarını ve duygularını belirlemelerine yardımcı olabilir ve onları öz bakım uygulamalarına katılmaya teşvik edebilir.

Terapötik desteğe erişim: Kuruluşlar, travma mağdurlarına yaşadıkları kişisel travmaları ele alabilmeleri için terapi veya danışmanlık hizmetlerine erişim imkânı sunmalıdır.

Topluluk ve bağlantı duygusunu teşvik edin: Kuruluşlar, travma mağdurlarının travma destek grupları veya akran mentorluk programları gibi benzer deneyimleri veya endişeleri olan diğer çalışanlarla bağlantı kurmaları için fırsatlar yaratabilir.

Çalışanların refahının düzenli olarak değerlendirilmesi ve ölçülmesi: Kuruluşlar, dolaylı travma belirtilerini tespit etmek ve uygun desteği sağlamak için anketler veya kontroller yoluyla travma mağdurlarının refahını düzenli olarak değerlendirmelidir.

Sürekli süpervizyon ve bilgilendirme: Kuruluşlar, travmadan kurtulanlara düzenli süpervizyon ve bilgilendirme fırsatları sunarak travmadan kurtulanlarla yaptıkları çalışmalarla ilgili deneyimlerini ve duygularını işlemelerine ve süpervizörlerden rehberlik ve destek almalarına olanak sağlamalıdır.

Öz bakım için kaynak aktarımı: Kuruluşlar, travma mağdurlarının öz bakım uygulamalarını desteklemek için farkındalık egzersizleri, rahatlama teknikleri ve sağlıklı yaşam programlarına veya faaliyetlerine erişim gibi kaynaklar ve araçlar sağlamalıdır.

Eğitim ve öğretime öncelik: Kuruluşlar, sadece travma mağdurları için değil, tüm personel için dolaylı travma konusunda eğitim ve öğretime yatırım yapmalıdır. Bu, travmanın çalışanlar üzerindeki etkisi hakkında farkındalığı ve bilgiyi artıracak ve onları uygun desteği sağlamak için araçlarla donatacaktır.

Esnek çalışma düzenlemeleri: Kuruluşlar, travma mağdurlarına, kişisel ihtiyaçlarını karşılamak ve öz bakım uygulamalarına izin vermek için esnek saatler veya uzaktan çalışma seçenekleri gibi esnek çalışma düzenlemeleri sağlayabilir.

Destekleyici bir kurum kültürü: Kuruluşlar, travma mağdurlarının refahına değer veren kapsayıcı ve destekleyici bir kültürü teşvik etmelidir. Bu, açık iletişimi, empatiyi ve anlayışı teşvik etmenin yanı sıra çalışanların refahına öncelik veren politika ve prosedürlerin uygulanmasını da içerir.

Net politikalar ve prosedürler: Kuruluşlar, dolaylı travmayı ele almak ve travma mağdurlarını desteklemek için kılavuz ilkeler sağlamak üzere açık politika ve prosedürlere sahip olmalıdır. Bu politikalar, dolaylı travmanın raporlanması ve ele alınmasına yönelik prosedürlerin yanı sıra gerektiğinde harici destek veya kaynak arayışına yönelik yönergeleri de içermelidir.

İşbirlikleri ve ortaklıklar: Kuruluşlar, ek destek ve kaynak sağlamak için travma mağdurlarıyla çalışan diğer kurum veya kuruluşlarla işbirliği yapabilir.

Çalışan Yardım Programları veya danışmanlık hizmetleri: Kuruluşlar, travma mağdurlarının ihtiyaç duyduklarında profesyonel yardım ve destek alabilmeleri için profesyonel danışmanlık hizmetlerine erişim sağlayabilir. Bu stratejiler, travma mağdurlarının dolaylı travmanın potansiyel etkilerini yönetirken kurumsal rollerini yerine getirmelerine yardımcı olabilir.

Sonuç

Farklı kültürel bağlamlarda yapılan araştırmalar ışığında, kendisi doğrudan travmatik yaşantıya maruz kalmamakla birlikte, bu yaşantılara medya, anlatı vb. dolaylı yollardan maruz kalmış bireylerin 'başkalarının yaraları'ndan yara aldıklarını, ortak yarayı paylaştıklarını ve doğrudan yaralanmış olanlarda ortaya çıkan semptomların aynısını ve bazı durumlarda daha şiddetlisini sergilediklerini görmekteyiz. Özellikle Türkiye gibi kolektif toplumların yapısında var olan 'ortaklaşıcılık' kültürü, müstakil duygulanımlardan çok öteki/ler/in duygusuna ortak olma eğilimini güçlendirmektedir. Bu eğilimlerin güçlü olduğu kültürel bağlamlarda, ikincil travmanın görülme sıklığının daha yaygın olması beklenmektedir. Ne var ki Türkiye özelinde sağlık/ sosyal hizmet/ ruh sağlığı çalışanlarının haricinde farklı sektör çalışanları üzerinde ikincil travmaya yönelik herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Dünya geninde de benzer şekilde yaygın eğilimin sağlık çalışanları örneklemi temel almak olduğu görülmektedir. Bu durum bizi diğer sektör çalışanlarının travmatik yaşantılara yönelik içeriklere hiç maruz kalmadığı gibi hatalı bir varsayıma götürmektedir. Oysa hangi sektörde hangi örgütsel rolü ve hangi kültürel/toplumsal bağlamda üstlendiği fark etmeksizin bütün çalışanlar, insan olmanın bir gereği ve sonucu olarak başkalarını önemseme kapasitesi ile dünyaya gelmektedir. Bu kapasite dolayısıyla ve yapılan araştırmalar ışığında, 'öteki'nin acısını/travmasını üstlenmiş bireylerde duygu düzenlemede ve karar vermede zorluklar, beyinsel fonksiyonlar ve özelinde hafızada gerileme, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma, iş tükenmişliği, örgütsel adalet ve güven algılarının zedelenmesi, duygusal esenliğin, psikolojik sağlamlığın, örgütsel bağlılığın ve iş tatmininin azalması ve sonucunda işten ayrılma niyetinin artması gibi sonuçlar, merhamet yorgunluğu olarak da adlandırılan dolaylı travmanın doğrudan sonuçlarıdır. Bu sonuçlar arasında en çarpıcı olanı, dolaylı travmaya maruz kalanların travmayı dorudan deneyimleyenlere göre daha yüksek iş tükenmişliği ve daha düşük örgütsel bağlılık duymalarıdır. Travmaya maruz kalanları bir ekran dolayımı ile deneyimleyen bireyler, 'dışarıda' olmanın getirdiği suçluluk ve utanç, kendisini veya başkalarını zarar görmekten koruyamadığı hissettiği durumda korku, kaygı, çaresizlik ve acı gibi pek çok farklı duyguyu hissedebilmektedir. Öteki'nin acısını öteki'nden daha çok üstlenmek olarak görebileceğimiz bu durum, dolaylı travmaya yönelik önleyici ya da onarıcı tedbirleri bugüne dek hiç gündeme getirmemiş ve dolaylı travma mağdurlarını ve onların üstlenilmiş acılarını bu yolla yok saymış olan örgütlerin karşı karşıya olduğu bir tehlide işaret etmektedir.

İkincil travmanın farkında olan bazı örgütler açısından ise ikincil travma mağdurlarının acılarını marjinalleştirilmesi/ ötekileştirilmesi ve değersizleştirilmesi gibi daha yıkıcı bir eğilimden bahsetmek mümkündür. Örgütler bağlamında, dolaylı travmanın öncüllerini tartışmaya açmış olmak, altında işleyen mekanizmaların daha anlaşılır olmasını sağlamak ve ampirik bulgularla dolaylı travmanın bireyler üstündeki etkilerini görmek bakımından bu çalışmanın örgütsel duyarlılığı arttırmaya yönelik tedbirler alınmasını ve travmaya duyarlı örgüt yapıları tasarlanmasını sağlamayı kolaylaştırması umulmaktadır. Yapılan sınırlı sayıda araştırma yoluyla, örgütlerin dolaylı travma mağduru çalışanlarına sağladığı sosyal destek mekanizmalarının, psikolojik esenlik ve öznel iyi oluş üzerinde önemli etkileri olduğunu bulgulanmıştır. Başka bir araştırmanın sonuçları ise, kurumsal sosyal desteğin toplumsal dayanıklılığın artması ile sonuçlandığını belirtmektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında örgütlerin perspektifini kurumsal sosyal sorumluluktan örgütsel duyarlılığa doğru kaydırmasının gerek çalışanlar gerekse toplumun bütün fertleri açısından öneminin altı çizilmektedir. Bu doğrultuda özellikle liderliğin rolü ve örgütsel bariyerler başlıkları altında geliştirilen öneriler, içeriye karşı körleşmeden örgütlerin duyarlılığını koruyabilmelerinin muhtemel yollarını tartışmaya açmaktadır. Bu konuda yapılacak teorik ve ampirik gelecek araştırmalar, bu önerilerin uygulamada test edilmesi, üzerine farklı önerilerle eklenerek çözüm yollarının genişletilmesi yoluyla duyarlı örgüt yapılarını tasarlama sürecine katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Adams, R. E., Boscarino, J. A., & Figley, C. R. (2006). Compassion fatigue and psychological distress among social workers: A validation study. *American Journal of orthopsychiatry*, 76(1), 103-108.
- Bell, H. (2003). Strengths and secondary trauma in family violence work. *Social work*, 48(4), 513-522.
- Bell, H., Kulkarni, S., & Dalton, L. E. (2003). Organizational Prevention of Vicarious Trauma. *Families in Society*, 84(4), 463-470. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.131>
- Beutler, A., & Fields, K. B. (2019). Approach to the adult with knee pain likely of musculoskeletal origin. *Up to Date, Last Updated: Feb, 20*.
- Boulanger, G. (2018). When is vicarious trauma a necessary therapeutic tool?. *Psychoanalytic Psychology*, 35(1), 60.
- Bourke, M. L., & Craun, S. W. (2014). Secondary traumatic stress among internet crimes against children task force personnel: Impact, risk factors, and coping strategies. *Sexual Abuse*, 26(6), 586-609.
- Branson, D. C. (2019). Vicarious trauma, themes in research, and terminology: A review of literature. *Traumatology*, 25(1), 2.
- Burke, H. M., Olshansky, E. F., & Krugman, S. D. (2013). Compassion fatigue in nurses: A metasynthesis. *Journal of Clinical Nursing*, 22(23-24), 3172-3183. doi: 10.1111/jocn.12400
- Chu, X., Zhou, Y., Hu, Z. *et al.* (2016). 24-hour-restraint stress induces long-term depressive-like phenotypes in mice. *Sci Rep* 6, 32935. <https://doi.org/10.1038/srep32935>
- Cook, J. M., Ruzek, J. I., & Cassidy, E. (2003). Practical geriatrics: possible association of posttraumatic stress disorder with cognitive impairment among older adults. *Psychiatric Services*, 54(9), 1223-1225.
- Cozzolino, O., Marchese, M., Trovato, F., Pracucci, E., Ratto, G. M., Buzzi, M. G., ... & Santorelli, F. M. (2018). Understanding spreading depression from headache to sudden unexpected death. *Frontiers in neurology*, 9, 19.
- Çevik, G. B. (2023). *Afet (travma) psikolojisi*. Afetlerde Eğitim ve Yönetimi, EfeAkademi Yayınları.
- Çolak, M., Sireli, O., & Dayi, A. (2023). Adult Separation Anxiety and Childhood Traumas: The Mediating Role of Cognitive Distortions. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 1-8.
- Dunkley, J., & Whelan, T. A. (2006). Vicarious traumatization: Current status and future directions. *British Journal of Guidance & Counselling*, 34(1), 107-116.
- Elias, H., & Haj-Yahia, M. M. (2017). Therapists' perceptions of their encounter with sex offenders. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 61(10), 1151-1170.
- Figley, C. R. (Ed.). (2002). *Treating compassion fatigue*. New York: Brunner-Routledge.
- Fujitani, K., Carroll, M., Yanagisawa, R., & Katz, C. (2016). Burnout and psychiatric distress in local caregivers two years after the 2011 Great East Japan Earthquake and Fukushima nuclear radiation disaster. *Community mental health journal*, 52, 39-45.
- Garg, S., Singh, M. M., Rustagi, R., Engtipi, K., & Bala, I. (2019). Magnitude of domestic violence and its socio-demographic correlates among pregnant women in Delhi. *Journal of family medicine and primary care*, 8(11), 3634.
- Gartner, R. B. (2014). Trauma and countertrauma, resilience and counterresilience. *Contemporary Psychoanalysis*, 50(4), 609-626.
- Gerbner, G. (1993). Instant history--image history: lessons of the Persian Gulf War (1). *Velvet Light Trap*, 3-15.
- Graves, C. L., Norloff, E., Thompson, D., Kosyk, O., Sang, Y., Chen, A., ... & Wallet, S. M. (2023). Chronic early life stress alters the neuroimmune profile and functioning of the developing zebrafish gut. *Brain, Behavior, & Immunity-Health*, 100655.

- Hannah, S. T., Uhl-Bien, M., Avolio, B. J., & Cavarretta, F. L. (2009). A framework for examining leadership in extreme contexts. *The Leadership Quarterly*, 20(6), 897-919.
- Harms, A. N. (2011). *The dirty work of law enforcement: emotion, secondary traumatic stress, and burnout in federal officers exposed to disturbing media*. Minnesota State University, Mankato.
- Hino, A., Wakida, Y., Noguchi, Y., Ido, H., Inoue, A., Mafune, K., & Hiro, H. (2018). 693 combined effects of overtime work hours and exercise habits on psychological distress: a cross-sectional study among Japanese white-collar workers. *Occupational and Environmental Medicine*, 75(2), 616-617.
- Hirschfeld, M., & Mathews, S. (2012). The relationship between traumatic exposure, self-esteem and attachment in clinical social workers.. *Social Work Research*, 36(3), 227-236. doi: 10.1093/swr/svs013
- Humphreys, C. (2008). Responding to the individual trauma of domestic violence: challenges for mental health professionals. *Social Work in Mental Health*, 7(1-3), 186-203.
- Javanbakht, A., Grasser, L. R., Kim, S., Arfken, C. L., & Nugent, N. (2022). Perceived health, adversity, and posttraumatic stress disorder in Syrian and Iraqi refugees. *International journal of social psychiatry*, 68(1), 118-128.
- Kadambi, M. A., & Ennis, L. (2004). Reconsidering vicarious trauma: A review of the literature and its' limitations. *Journal of Trauma Practice*, 3(2), 1-21.
- Kilpatrick, D. G., Ruggiero, K. J., Acierno, R., Saunders, B. E., Resnick, H. S., & Best, C. L. (2003). Violence and risk of PTSD, major depression, substance abuse/dependence, and comorbidity: results from the National Survey of Adolescents. *Journal of consulting and clinical psychology*, 71(4), 692.
- Leiva-Bianchi, M., Cornejo, F., Fresno, A., Rojas, C., & Serrano, C. (2018). Effectiveness of cognitive-behavioural therapy for post-disaster distress in post-traumatic stress symptoms after Chilean earthquake and tsunami. *Gaceta Sanitaria*, 32, 291-296.
- Lerias, D., & Byrne, M. K. (2003). Vicarious traumatization: Symptoms and predictors. *Stress and Health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 19(3), 129-138.
- Li, X., Buxton, O. M., Hikichi, H., Haneuse, S., Aida, J., Kondo, K., & Kawachi, I. (2018). Predictors of persistent sleep problems among older disaster survivors: a natural experiment from the 2011 Great East Japan earthquake and tsunami. *Sleep*, 41(7), zsy084.
- Li, Y., Zhu, H., Ren, Z., Lui, S., Yuan, M., Gong, Q., ... & Zhang, W. (2020). Exploring memory function in earthquake trauma survivors with resting-state fMRI and machine learning. *BMC psychiatry*, 20, 1-12.
- Popper, M., ve Mayseless, O. (2003). Back to basics: Applying parenting perspective to transformational leadership. *Leadership Quarterly*, 14, 41-65.
- Liu, J., Kou, Z., & Tian, Y. (2014). Diffuse axonal injury after traumatic cerebral microbleeds: an evaluation of imaging techniques. *Neural regeneration research*, 9(12), 1222.
- Liu, L., Wang, L., Cao, C., Cao, X., Zhu, Y., Liu, P., ... & Zhang, J. (2018). Serotonin transporter 5-HTTLPR genotype is associated with intrusion and avoidance symptoms of DSM-5 posttraumatic stress disorder (PTSD) in Chinese earthquake survivors. *Anxiety, Stress, & Coping*, 31(3), 318-327.
- Luthans F, Youssef-Morgan CM, Avolio B. (2015). *Psychological capital and beyond*. New York: Oxford Univ. Press
- Luthans, F., Luthans, K. W., and Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: beyond human and social capital. *Bus. Horiz.* 47, 45-50. doi: 10.1016/j.bushor.2003.11.007
- Maunder, R. G., Peladeau, N., Savage, D., & Lancee, W. J. (2010). The prevalence of childhood adversity among healthcare workers and its relationship to adult life events, distress and impairment. *Child abuse & neglect*, 34(2), 114-123.
- McCann, I.L., & Pearlman, L.A- (1990). Vicarious traumatization: A framework for understanding the psychological effects of working with victims. *Journal of Traumatic Stress* 3 (1), pp.131-149.

- Motta, R. W., Kuligowski, J. M., & Marino, D. M. (2010). The role of exercise in reducing childhood and adolescent PTSD, anxiety, and depression. *The School Psychologist, 64*(3), 10-13.
- Pearlman, L. A., & Mac Ian, P. S. (1995). Vicarious traumatization: An empirical study of the effects of trauma work on trauma therapists. *Professional psychology: Research and practice, 26*(6), 558.
- Pennington, K., Coast, M. J., & Kroh, M. (2010). Health care for the homeless: A partnership between a city and a school of nursing. *Journal of Nursing Education, 49*(12), 700-703.
- Perron BE & Hiltz BS. (2006). Burnout and secondary trauma among forensic interviewers of abused children. *Child Adolesc Soc Work J, 23*, 216–34.
- Popper, M., ve Maysseless, O. (2007). The building blocks of leader development: A psychological conceptual framework. *Leadership and Organization Development Journal, 28*, 664–684.
- Richards, D., & Hackett, R. (2012). Attachment and emotion regulation: Compensatory interactions and leader–member exchange. *The Leadership Quarterly, 23*, 686–701.
- Sabin-Farrell, R., & Turpin, G. (2003). Vicarious traumatization: implications for the mental health of health workers?. *Clinical psychology review, 23*(3), 449-480.
- Shi, L., Wang, L., Jia, X., Li, Z., Mu, H., Liu, X., ... & Fan, L. (2017). Prevalence and correlates of symptoms of post-traumatic stress disorder among Chinese healthcare workers exposed to physical violence: a cross-sectional study. *BMJ open, 7*(7).
- Shi, X., Zhou, Y., Geng, F., Li, Y., Zhou, J., Lei, B., ... & Fan, F. (2018). Posttraumatic stress disorder symptoms in parents and adolescents after the Wenchuan earthquake: A longitudinal actor-partner interdependence model. *Journal of affective disorders, 226*, 301-306.
- Silver, R. C., Holman, E. A., Andersen, J. P., Poulin, M., McIntosh, D. N., & Gil-Rivas, V. (2013). Mental-and physical-health effects of acute exposure to media images of the September 11, 2001, attacks and the Iraq War. *Psychological science, 24*(9), 1623-1634.
- Sodeke-Gregson, E. A., Holttum, S., & Billings, J. (2013). Compassion satisfaction, burnout, and secondary traumatic stress in UK therapists who work with adult trauma clients. *European journal of psychotraumatology, 4*(1), 21869.
- Stahlman, S., Javanbakht, M., Cochran, S., Hamilton, A. B., Shoptaw, S., & Gorbach, P. M. (2015). Mental health and substance use factors associated with unwanted sexual contact among US active duty service women. *Journal of traumatic stress, 28*(3), 167-173.
- Tabor, P. D. (2011). Vicarious traumatization: Concept analysis. *Journal of Forensic Nursing, 7*(4), 203– 208.
- Trudel-Fitzgerald, C., Chen, Y., Singh, A., Okereke, O. I., & Kubzansky, L. D. (2016). Psychiatric, psychological, and social determinants of health in the Nurses' Health Study cohorts. *American journal of public health, 106*(9), 1644-1649.
- Ullman, S. E., & Siegel, J. M. (2018). Trauma exposure, PTSD and vicarious trauma in a national sample of clinical social workers: Does training in trauma-informed care make a difference? *Journal of Social Work Research, 44*(4), 566-576. doi: 10.1080/01488376.2018.1461512
- Wang, Z., Caughron, B., & Young, M. R. I. (2017). Posttraumatic stress disorder: an immunological disorder?. *Frontiers in Psychiatry, 8*, 222.
- Williamson, V., Murphy, D., Stevelink, S. A. M., Allen, S., Jones, E., & Greenberg, N. (2021). The impact of moral injury on the wellbeing of U.K. military veterans. *BMC Psychology, 9*(1), 1–7. <https://doi.org/10.1186/s40359-021-00578-7>
- Zhang, X., Zhang, J., Wang, L., & Zhang, W. (2018). Altered gray matter volume and its correlation with PTSD severity in Chinese Earthquake Survivors. *Frontiers in psychiatry, 9*, 629.
- Zhang, X., Zhang, J., Wang, L., Li, R., & Zhang, W. (2016). Altered resting-state functional connectivity of the amygdala in Chinese earthquake survivors. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry, 65*, 208-214.

Zhang, Y., Zhang, J., Ren, R., & Tang, X. (2020). Bidirectional associations of insomnia symptoms with somatic complaints and posttraumatic stress disorder in child and adolescent earthquake survivors: a longitudinal study. *Sleep and Breathing*, 24, 311-320

Deburant, F. (1990). Yeşil Yol, https://www.youtube.com/watch?v=usD0r_Y_1mQ

Etimoloji Türkçe (2023). <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/travma>

BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programının Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Açısından Değerlendirilmesi¹

Ayşe TOSUN

Dr. Milli Eğitim Bakanlığı

aysetosun0948@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4813-3470>

Makale Başvuru Tarihi : 15.11.2023

Makale Kabul Tarihi : 19.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10446247

Nazlı GÖKÇE

Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

nazliu@anadolu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9126-4850>

Özet

Anahtar Kelimeler:

Coğrafya,
Sürdürülebilir
Kalkınma,
Öğretim Programı,
BİLSEM

Bu çalışmada 2021 yılı Bilim ve Sanat Merkezi coğrafya dersi öğretim programının sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile sosyal, çevresel ve ekonomik boyutları açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programında; amaçlar, özellikler, içerik, eğitim durumları, ürün, ölçme ve değerlendirme ile kazanımlar, sürdürülebilir kalkınmanın hedef ve boyutları bakımından incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırma verileri halen kullanılmakta olan 2021 Yılı BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programından elde edilmiştir. Programda kazanımlar; Bireysel Yetenekleri Fark Ettirme, Özel yetenekleri Geliştirme 1 ve Özel Yetenekleri Geliştirme 2 olarak ayrıldığından kazanımlar bu 3 farklı program kapsamında incelenmiştir. Araştırmada toplanan veriler, içerik analizine göre çözümlenmiştir. Yapılan çalışmanın güvenilirliğini arttırmak amacıyla kullanılan dokümanlar farklı zaman dilimlerinde iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı incelemiş, dokümanlar arasındaki hesaplanan uzlaşma yüzdesinin %70'in üzerinde olması çalışmanın güvenilirliği için yeterli bulunmuştur. Araştırmanın bulgularına göre; öğretim programının amaçlar kısmında genellikle sosyal boyut yer almakta, içerik bölümünde ise sürdürülebilir kalkınmaya yönelik herhangi bir boyut ve bu boyutlarla ilgili bir kavram bulunmamaktadır. Kazanımlar açısından; bireysel yetenekleri fark ettirme programında sadece çevresel boyuta yer verildiği görülmüştür. Bununla birlikte özel yetenekleri geliştirme 1 ve 2 programlarında ise sürdürülebilir kalkınmaya yönelik boyutların genellikle "Ekonomik Coğrafya" ve "Çevre Toplum" modüllerinde olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programında sürdürülebilir kalkınmaya yönelik kazanımların artırılabilirliği önerilmiştir.

Evaluation of BİLSEM Geography Course Curriculum in Terms of Sustainable Development Goals

Keywords:

Geography,
Sustainable
Development,
Curriculum
Program,
BİLSEM,
Special Talented
Student

Abstract

This research aims to evaluate the Science and Art Center geography course curriculum in terms of sustainable development goals and social, environmental and economic dimensions. In this context, in BİLSEM Geography Course Teaching Program; The objectives, features, content, educational situations, product, measurement and evaluation and achievements were examined in terms of the goals and

¹ Bu çalışma 5-8 Ekim 2023 tarihleri arasında düzenlenen 5. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi'nde "Bilsem Coğrafya Dersi Öğretim Programının Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

dimensions of sustainable development. Document review, one of the qualitative research methods, was used in the research. Research data was obtained from the 2021 BİLSEM Geography Course Curriculum, which is currently in use. Gains in the program; Since it is divided into Recognizing Individual Abilities, Developing Special Abilities 1 and Developing Special Abilities 2, the achievements have been examined within the scope of these 3 different programs. The data collected in the research were analyzed according to content analysis. In order to increase the reliability of the study, the documents used were examined separately by two researchers at different time periods, and the calculated agreement percentage between the documents was found to be over 70%, which was deemed sufficient for the reliability of the study. According to the findings of the research; The social dimension is generally included in the objectives part of the curriculum, and there is no dimension regarding sustainable development or a concept related to these dimensions in the content part. In terms of gains; It has been observed that only the environmental dimension is included in the BYF program. However, in the ÖYG 1 and ÖYG 2 programmes, it has been determined that the dimensions for sustainable development are generally in the "Economic Geography" and "Environmental Society" modules. As a result of the study, it was suggested that the gains towards sustainable development can be increased in the BİLSEM Geography Course Curriculum.

GİRİŞ

Regülasyon uygulamalarına başvurulmasını ele geçirme teorisi bağlamında ele alındığında, başlangıçta regülasyonların çıkar gruplarının yararına olması gibi bir durumun olmadığını aslında regülasyon uygulamalarının kamu yararı sağlamak üzere uygulamaya konulduğunu ancak zamanla regülasyon kurumlarının çıkar grupları tarafından ele geçirileceği ve firmaların yararına hareket edeceği kabul edilir (Christensen, 2010:3).

Günümüzde yaşadığımız çevresel, ekonomik ve sosyal sorunların temelinde doğal ve beşerî sistemler arasında dengeli bir ilişkinin kurulamaması yatmaktadır. Doğal ve beşerî sistemler arasındaki ilişkinin bozulmasıyla; plansız kentleşme, doğal kaynakların azalması, küresel iklim krizi, üretim ve tüketim arasındaki dengenin kaybolması gibi çeşitli sorunlar artmış ve gün geçtikçe her sorun kendi sonucuna göre başka sorunları da gündeme getirmiştir. Sorunların bir bütün olarak ele alınması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için 1983 yılında dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin isteği ve teklifi üzerine, Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland başkanlığında, yirmi ayrı ülkeden gelen katılımcılar (Bozdoğan, 2005, s. 1019) ile Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (The World Commission on Environment and Development-WCED) tarafından “Ortak Geleceğimiz” adlı Brundtland Raporu yayınlanmıştır. Hazırlanan rapora göre sürdürülebilir kalkınma “*bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeksizin karşılamaktır.*” olarak tanımlanmıştır (Brundtland, 1987). Diğer bir ifadeyle çevresel denge ile ekonomik büyümenin bir arada olduğu, hem doğal kaynakların etkin kullanımını sağlayan ve çevresel dengeye önem veren hem de gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye atmadan bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilmedir (Alagöz, 2004). Sürdürülebilir kalkınma kavramı ile dünya kaynaklarının kullanımında mevcut zaman ile gelecek arasında bir dengenin kurulması gerektiği ifade edilmektedir. WCED sürdürülebilir kalkınma tanımı, gezegenimizin geleceğine yönelik uluslararası boyutta bir anlayış oluşturmada etkili olmuştur (Gedik, 2020, s.197).

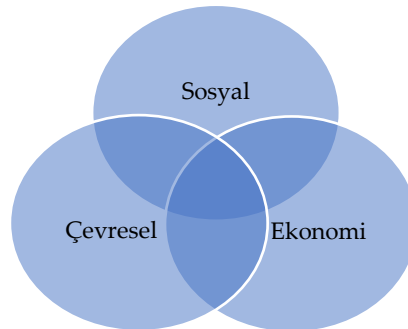
Sürdürülebilir kalkınma sürecinde önemli adımlardan biri de 1992 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından Rio’da gerçekleştirilen 178 ülkeden 1400 sivil toplum örgütü, 10.000 temsilci ve 114 devlet başkanının katılımıyla gerçekleşen “Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı”dır (Gedik, 2020; Kaya ve Ek, 2021). Konferansda sürdürülebilir kalkınma için çevre değerlerine önem verilmesi gerektiği aksi takdirde bir süre sonra kalkınmanın durabileceği ifade edilmiştir (Erkal, Şafak ve Yertutan, 2011, s.148-149). Rio de Janeiro Dünya Zirvesi’nden bu yana sürdürülebilir kalkınma kavramı önemli hale gelmiş ve uluslararası anlaşmalara, dünya genelinde birçok ülkenin ulusal anayasalarına ve kanunlarına dahil edilmeye başlamıştır (Ruggerio, 2021).

2012 yılında BM Rio + 20 konferansı sürdürülebilir Kalkınma açısından en somut adımların atıldığı süreç olmuştur. Bu kapsamda Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Açık Çalışma Grubu (OWG) 17 amaç ve 169 alt başlık önermiştir (Gedik, 2020). 2015 yılında BM Genel Kurulu Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Zirvesinde 17 amaç ve 169 alt başlıkları kabul etmesiyle resmi bir adım atılmıştır. 2030 yılına kadar gerçekleştirilmesi hedeflenen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları şu şekildedir (UNDP, 2015):

Görsel 1: Sürdürülebilir kalkınma amaçları (UNDP, 2015)

Görsel 1 incelendiğinde sürdürülebilir kalkınma için yoksulluğa son, açlığa son, sağlık ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, kadın-erkek fırsat eşitliği, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilikçilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karadaki yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar olarak toplamda 17 amaç belirlenmiştir. Tüm amaçları incelediğimizde disiplinler arası bir özellik gösterdiği sosyal, çevresel ve ekonomik başlıkları etrafında şekillendirildiği görülmektedir. Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınmanın başlıca amaçları, sosyal dayanışmayı sağlamak, ekonomik fizibiliteyi artırmak ve ekolojik sorumluluğu yerleştirmektir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında en önemli unsurlardan biri sorunlara; ekonomik, sosyal ve çevresel anlamda bütünsel bir bakış açısı ile yaklaşımın olması gerekmektedir. Bu nedenle de sürdürülebilir kalkınma, ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç boyutta sürdürülebilirliği kapsamaktadır (UNDP, 2015). Sürdürülebilir kalkınma sadece çevresel kaygılar temelli değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal kaygıları da kapsamaktadır (Gedik, 2020).

Şekil 1: Sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutlu modeli (Mckenzie, 2004)

Şekil 1 incelendiğinde sürdürülebilirliğin çevresel, sosyal ve ekonomik yönleri arasındaki karşılıklı ilişki modellerinden biri de üç etki alanının eşit şekilde temsil edildiği 'örtüşen daireler' modelinde tasvir

edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma sadece bu üç boyutun entegrasyonu olması yanında bir şeyi sürdürmek veya sürdürmemekle ilgilidir (Mckenzie, 2004, s.4-5). Çevresel sürdürülebilirlik, ekosistemlerin sağlığından ödün vermeden insan ihtiyaçlarını karşılamaktır (Morelli, 2011, s.6). Sosyal sürdürülebilirlik toplulukların eşitlikçi, farklılıklara saygı duyan, demokratik ve iyi bir yaşam kalitesinin sağlanmasıdır (İşler, 2023, s. 473). Ekonomik sürdürülebilirlik ise doğal sermayeyi tüketmeyen, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının da düşünüldüğü, ekonomi ile eko-sistem arasındaki dengeyi sağlayan, ekolojik yönden sürdürülebilir özellikteki kalkınmadır (Alagöz, 2004).

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin istenilen düzeyde ve gelecek odağında gerçekleşebilmesi için eğitim programları önemli bir tutmaktadır. Öğretim programları yaşamda ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve değerlerin düzenlendiği temel rehberlerden biridir. Bu nedenle de hazırlanan her öğretim programının sürdürülebilir kalkınmayı nasıl yansıttığı önemli olmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmayı yansıtabilecek en önemli derslerden biri coğrafyadır. Coğrafya, öğrencilerin doğal ve beşerî sistemler arasındaki ilişkiyi anlaması, ekonomi ve tasarruf bilinci ile çevreye dost davranışlarının oluşması, böylece hem çevrenin korunması hem de adil ve barış içinde yaşayan bir toplumsal yapının oluşturulması gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle de hem ülkesi hem de dünya için daha yaşanabilir bir ortam oluşturmaya katkı sağlayacak vatandaşların yetiştirilmesinde hazırlanan öğretim programları incelenerek sürecin nasıl yol aldığı belirlenebilir.

Ortaöğretim kademesinde yer alan temel derslerden biri olan Coğrafya dersi, Türkiye’de özel yetenekli öğrenciler için açılan Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı Bilim ve Sanat Merkezleri’nde (BİLSEM) ortaokul 6. sınıftan itibaren okutulmaktadır. BİLSEM’lerde öğretim süreci uyum, destek, bireysel yetenekleri fark ettirme (BYF), özel yetenekleri geliştirme 1 ve 2 (ÖYG) ve proje üretimi ve yönetimi olarak beş farklı programa ayrılmıştır. Öğrenciler BYF programında coğrafya dersini almaya başlamaktadır. ÖYG programında ise öğrenciler bölümü kendi tercihleri ile seçmektedir. Bu süreç proje geliştirme aşamasıyla devam etmektedir (MEB, 2009). Özel yetenekli öğrenciler, ülkelerin kalkınmasında stratejik öneme sahip olduğundan onların öğretim programlarının da sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu olması beklenmektedir. Bu nedenle de kalkınmayı tek boyutlu düşünmeyen, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlar arasındaki ilişkiyi kavramış, iklim ve çevre duyarlılığı olan, sosyal eşitsizliklere duyarlı, temiz enerji ve yaşanabilir bir alan konusunda bilinçli, üretim ve tüketim noktasında sorumluluklarını almış bireylerin yetişmesi önemlidir.

Alanyazın incelendiğinde çalışmalarda, ilköğretim programlarında sürdürülebilir kalkınma (Bulut ve Çakmak, 2018; Jóhannesson, Norðdahl, Óskarsdóttir, Pálsdóttir ve Pétursdóttir, 2011; Özgür, 2020), sürdürülebilir kalkınmanın öğretim programlarına dahil edilmesi (Bradley, 2019; Eilks ve Linkwitz, 2022; Gregersen-Hermans, 2021) sosyal bilgiler dersinde sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri (Azrak, 2022), sosyal bilgiler ders kitaplarının sürdürülebilirlik bilinci açısından incelenmesi (Bayram ve Çengelci Köse, 2023), sosyal bilgiler dersinde sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve yenilenmiş bloom taksonomisi açısından incelenmesi (İşler, 2023), sosyal bilgiler, fen bilgisi ve görsel sanatlar dersleri öğretim programlarında sürdürülebilir kalkınma (Ateş, 2019; Kaya ve Tomal, 2011; Mamur ve Köksal, 2016; Yalçın, 2022) ile coğrafya, tarih, kimya ve çevre eğitimi dersleri öğretim programlarında sürdürülebilir kalkınma hedefleri (Dere ve Çinikaya, 2023; Demirbaş, 2011; Karagölge, 2018; Kaya, 2019) analiz edilerek değerlendirilmiştir. Özel yetenekli öğrenciler kapsamında yapılan çalışmalara baktığımızda etkinlik temelli eğitimin üstün yetenekli öğrencilerde ekolojik ayak izi farkındalığı (Karakas, Doğan ve Sarıkaya, 2016), üstün zekalı ve özel yetenekli öğrencilerin çevreye yönelik görsel algıları (Çal, 2019), özel yetenekli öğrencilerin çevre algılarının kelime ilişkilendirme testi ile analizi (Nacaroglu ve Bozdağ, 2020) gibi çalışmalar tespit edilmiştir. 2000 yılından itibaren coğrafya dersi ile sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma konularını ilişkilendiren çeşitli çalışmaların yer alsa da öğretim programlarını ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. BİLSEM’lere yönelik hazırlanan Coğrafya Dersi Öğretim Programı’nın

sürdürülebilir kalkınma açısından incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu doğrultuda araştırmada BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlarına yer verilme durumunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı; amaçlar, özellikler, içerik, eğitim durumları, ürün, ölçme ve değerlendirme ile kazanımlar, sürdürülebilir kalkınmanın boyutları bakımından incelenmesi amaçlanarak program geliştirme çalışmalarına ışık tutulması hedeflenmiştir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada BİLSEM'de öğrenim gören özel yetenekli öğrenciler için 2021 yılında hazırlanan Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nın BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri açısından incelenerek değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları bağlamında ele alınarak incelenecektir. Bu amaç çerçevesinde şu sorulara yanıt aranmıştır:

- 1- BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nın amaç, içerik, eğitim durumu, ürün ve ölçme değerlendirme öğelerinde sürdürülebilir kalkınma boyutları nasıl ele alınmıştır?
- 2- BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda Bireysel Yetenekleri Fark ettirme kazanımları sürdürülebilir kalkınma boyutları açısından nasıl ele alınmıştır?
- 3- BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda Özel Yetenekleri Geliştirme 1 kazanımları sürdürülebilir kalkınma boyutları açısından nasıl ele alınmıştır?
- 4- BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda Özel Yetenekleri Geliştirme 2 kazanımları sürdürülebilir kalkınma boyutları açısından nasıl ele alınmıştır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırmada BM tarafından belirlenen sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı öğelerinde ve kazanımlarında nasıl yer edindiğinin belirlenmesi amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi hem basılı hem de elektronik ortamdaki çeşitli belgelerin belirli bir sistem doğrultusunda incelenerek yorumlandığı yöntemdir. Belgeler, araştırmacının müdahalesi olmadan kaydedilen metin (kelimeler) ve görüntüleri içerir (Bowen, 2009). Öğretim programları da yazılı belge niteliğindeki önemli kaynaklardan biridir. Araştırmanın esas verilerini de BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı oluşturmaktadır. Bu nedenle de araştırmada doküman incelemesi kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın temel verileri Millî Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÖRGM) tarafından yayınlanan 2021 yılı BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı'ndan elde edilmiştir. Öğretim programına, BİLSEM'lere özgü olarak hazırlanan web temelli adresten (e-bilsem) erişilmiştir. BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Program içeriğinde amaçlar, özellikler, içerik, eğitim durumları, ürün, ölçme ve değerlendirme öğeleri yer almaktadır. Program kazanımları ise BYF, ÖYG 1 ve ÖYG 2 olarak düzenlenmiştir. Araştırma verileri programın temel öğeleri ile BYF, ÖYG 1 ve ÖYG 2 program kazanımlarına göre ele alınmıştır. Verilerin analizi için BM sürdürülebilir kalkınma hedefleri dikkate alınmıştır. Öğretim programı sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, ekonomik ve çevresel boyut ile bunlar doğrultusunda oluşturulan alt boyutlara göre analiz edilerek değerlendirilmiştir. Bu

kapsamda BM tarafından hedeflenen sürdürülebilir kalkınmanın temel boyutları ile alt boyutlarına ilişkin açıklamalar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Birleşmiş Millet Tarafından Belirlenen Sürdürülebilir Kalkınmanın Temel Boyutları ve Alt Boyutları

Sosyal	Çevresel	Ekonomi
Sağlıklı ve kaliteli yaşam	İklim eylemi	Sorumlu üretim ve tüketim
Yoksulluğa son	Karasal yaşam	İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme
Eşitsizliklerin azaltılması	Temiz su ve sanitasyon	Sanayi, yenilikçilik ve altyapı
Nitelikli eğitim	Erişilebilir ve temiz enerji	
Hedef için ortaklıklar	Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar	
Açlığa son	Sudaki yaşam	
Toplumsal cinsiyet eşitliği		
Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar		
Amaç için ortaklıklar		

Tablo 1'e göre sürdürülebilir kalkınma hedefleri sosyal, çevresel ve ekonomik olarak üç temel bileşenden oluşmaktadır. Sosyal boyut kapsamında sağlıklı ve kaliteli yaşam, yoksulluğa son, eşitsizliklerin azaltılması, nitelikli eğitim, hedef için ortaklıklar, açlığa son, toplumsal cinsiyet eşitliği, barış, adalet ve güçlü kurumlar ile amaç için ortaklıklar yer almaktadır. Çevresel boyut kapsamında iklim eylemi, karasal yaşam, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar ile sudaki yaşam alt boyutları yer almaktadır ve ekonomik alt boyutları kapsamında sorumlu üretim ve tüketim, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme ile sanayi, yenilikçilik ve altyapı gibi alt boyutları yer almaktadır. 2021 yılı BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda bu üç bileşen ve oluşturdukları alt boyutlara göre analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Araştırma verilerinin önceden belirlenmiş temalar doğrultusunda yorumlanması için betimsel analiz kullanılmıştır. Buna göre öğretim programı önceden belirlenen temalar doğrultusunda analiz edilmiştir. Betimsel analiz aşamalarına göre öncelikle analiz için çerçeveler oluşturulmuş. Bu çerçeve sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlarıdır. Belirlenen tematik çerçeve doğrultusunda veriler işlenmiştir. Bu doğrultuda veriler işlendikten sonra bulgular yorumlanmıştır (Sözbilir, 2009).

BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programında yer alan özel amaçlar, özellikler, içerik, eğitim durumları, ürün, ölçme ve değerlendirme öğeleri ile BYF, ÖYG 1 ve ÖYG 2 kazanımları sürdürülebilir kalkınmanın temel boyutları ve alt boyutları çerçevesinde ile ilişkilendirilip tablolar halinde sunulmuştur.

İnandırıcılık

Bilimsel bir araştırmanın değeri bulguların geçerlilik ve güvenilirliğini ortaya koyabilme temeline bağlıdır. Bilimsel çalışmaların hedefi özgün sonuçlara ulaşmaktır. Bu noktada bilimsel çalışmalarda sonuçların geçerlik ve güvenilirliği önemlidir (Arslan, 2022). Nitel araştırmalarda geçerlik yerine inandırıcılık ve aktarılabilirlik, güvenilirlik yerine tutarlılık ve teyit edilebilirlik gibi kavramlar kullanılmaktadır. Çalışılan olgunun bir bütün olarak incelenmesi için bazı yöntemler kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Buna göre araştırma inandırıcılığı için uzman incelemesine başvurulmuştur. Bu kapsamda araştırma verilerinin toplanması, analizi ve bulguların değerlendirilmesine kadar her aşamada 1 öğretim üyesi ile değerlendirmesi yapılmıştır. Aktarılabilirlik için ilgili dokümanlara ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilerek bulgular kısmında doğrudan alıntılarla süreç desteklenmiştir. Nitel araştırmalarda tutarlılık belirli bir konuyla ilgili benzer gözlemler yapan, farklı araştırmacılar tarafından elde edilen, alan notları ve transkriptler gibi verilerin analizinden türetilen anlamlar dizisinin yeterince uyumlu olma düzeyi olarak ifade edilir (Arslan, 2022). Buna göre çalışmada araştırmacı ve uzman Miles ve Huberman'ın (1994) tarafından geliştirilen görüş birliği

ve görüş ayrılığı formülü kullanılarak güvenilirlik %86 olarak hesaplanmıştır. Teyit edilebilirlik için araştırmanın tüm süreçleri ayrıntılı olarak verilmiş ve veriler bilgisayar ortamında saklanmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde 2021 yılı BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda incelenerek bulgular tablolar halinde sunulmuş ve bunlara ilişkin örnekler doğrudan alıntılar yapılarak gösterilmiştir.

BİLSEM Öğretim Programı'nın Temel Öğelerinde Sürdürülebilir Kalkınma Boyutlarının Yer Alma Durumu

BİLSEM Coğrafya dersi öğretim programında sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin boyut ve alt boyutlar ile bunların amaç, özellikler, içerik, eğitim durumu ve ölçme değerlendirme yer alma durumlarına dair bulgular Tablo 2' de sunulmuştur.

Tablo 2: BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programının Temel Öğelerinde Sürdürülebilir Kalkınma Boyutlarının Yer Alma Durumu

Programın Öğeleri	Temel	Boyut	Alt Boyut	f	Toplam
Amaç		Sosyal	Nitelikli eğitim	3	3
		Ekonomik	-	-	-
		Çevresel	-	-	-
Özellikler		Sosyal	-	-	-
		Ekonomik	-	-	-
		Çevresel	-	-	-
İçerik		Sosyal	-	-	-
		Ekonomik	-	-	-
		Çevresel	-	-	-
Ürün		Sosyal	-	-	-
		Ekonomik	-	-	-
		Çevresel	-	-	-
Eğitim Durumu		Sosyal	Nitelikli eğitim	1	1
		Ekonomik	-	-	-
		Çevresel	-	-	-
Ölçme Değerlendirme		Sosyal	-	-	-
		Ekonomik	-	-	-
		Çevresel	-	-	-

Tablo 2 incelendiğinde programın temel öğelerinden sadece amaç ve eğitim durumlarında sürdürülebilir kalkınmayı yansıtabilecek içerikler belirlenmiştir. Bu içerikler sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu kapsamında yer alan nitelikli eğitim alt boyutunu oluşturmaktadır. Amaçlar ile eğitim durumlarında

doğrudan sürdürülebilir kalkınmayı içeren kavram veya cümleler yer almasa da dolaylı olarak sürdürülebilir kalkınmayı yansıtacak ifadeler bulunmuştur.

BİLSEM ÖĞRETİM PROGRAMLARININ AMAÇLARI	
1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. Maddesi'nde ifade edilen "Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları" ile "Türk Millî Eğitiminin Temel İlkeleri" esas olmak üzere;	
✓	Temel değerlere sahip,
✓	Kendini tanıyan, duygularının ve düşüncelerinin farkında olan,
✓	Başkalarının sosyo-duygusal gelişimlerdeki ve entelektüel, akademik, yaratıcı, liderlik ve sanat alanlarındaki ilgilerine, güçlü yönlerine, kimliklerine ve ihtiyaçlarına saygı duyan,
✓	Bilginin pasif alıcısı değil bilgiyi aktif olarak kullanan, üreten ve girişimci,
✓	Belirli bir alanda uzmanlaşmış ancak çok yönlü bakış açısına sahip,
✓	Bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerini kullanan,
✓	Bilimsel etik kavramını özümsemiş,
✓	Etkili iletişim becerisine sahip,
✓	Bilgi işlemsel düşünme becerisine sahip,
✓	Kişisel ve sosyal sorumluluk sahibi,
✓	Azimli, esnek düşünen, mizah yönü gelişmiş, takım çalışmasına uyum gösteren bireyler yetiştirmektedir.

Görsel 2: Öğretim programı amaçlarında sürdürülebilir kalkınma sosyal boyutu (MEB, 2021)

Görsel 2 incelendiğinde 2021 yılı BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda sürdürülebilir kalkınma hedeflerini yansıtacak ifadeler yer almaktadır. Buna göre nitelikli eğitim hedefleri açısından etkili öğrenme ortamlarının oluşturulması için programda öğrenci merkezli ve aktif öğrenme ortamlarının amaçlandığı, girişimci bireylerin yetiştirilmesi için öğrencilerin ilgili yetenek alanlarına yönelik gelişiminin hedeflendiği ifade edilmektedir.

BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı Bireysel Yetenekleri Fark Ettirme Kazanımlarında Sürdürülebilir Kalkınma Boyutlarının Yer Alma Durumu

BİLSEM Coğrafya dersi öğretim programı bireysel yetenekleri fark ettirme kazanımlarında sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin boyut ve alt boyutlarının yer alma durumuna dair bulgular Tablo 3' de sunulmuştur.

Tablo 3: BİLSEM Coğrafya Dersi BYF Programı Kazanımlarında Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutlarının Yer Alma Durumu

Boyut	Alt Boyut	Modül	f	Toplam
Sosyal	-		-	-
Ekonomik	-		-	-
Çevresel	İklim Eylemi	Klimatoloji	2	7
	Temiz su ve sanitasyon	Hidrografya	1	
	Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar	Çevre ve Toplum	4	

Tablo 3 incelendiğinde BYF programında sadece 7 kazanımın çevresel boyuta yönelik olduğu belirlenmiştir. Kazanımlar "Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar", "İklim Eylemi" ile "Temiz Su ve Sanitasyon" alt boyutlarından oluşmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutuna yönelik kazanımlar en fazla "Çevre ve Toplum" modülü içerisinde yer almaktadır. BYF programı içerisinde sadece bir kez doğrudan sürdürülebilir ifadesine rastlanılmıştır.

Doğal Sistemler	1. Hava Durumu, İklim ve Özellikleri	İklim nedir?	5.1.2. Doğal ve beşeri sistemler üzerinde iklimin etkisini sorgular. 5.1.3. Geçmişten günümüze iklim değişikliğinin farkına varır. 5.1.4. Küresel iklim değişikliklerinin etkilerini yorumlar.	Web tabanlı Yüz Yüze
6. HİDROGRAFYA				
Doğal Sistemler	1. Su Kaynakları ve Su Kullanımı	Su'nun canlı yaşamındaki önemi nedir?	6.1.1. Su kaynaklarını sınıflandırır. 6.1.2. Suyun yeryüzüne dağılımı yorumlar. 6.1.3. Su kullanımı ve sürdürülebilirlik arasında ilişki kurar.	Web tabanlı Yüz Yüze

Görsel 3: BİLSEM coğrafya dersi öğretim programı BYF kazanımlarında sürdürülebilir kalkınma (MEB, 2021).

Görsel 3 incelendiğinde BYF programında sürdürülebilirlik kavramı “Hidrografya Modülü” içerisinde sürdürülebilir kalkınmanın “Temiz Su ve Sanitasyon” alt boyutuna uygun bir kazanımda yer almıştır.

BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı Özel Yetenekleri Geliştirme 1 kazanımlarında Sürdürülebilir Kalkınma Boyutlarının Yer Alma Durumu

Coğrafya dersi öğretim programı özel yetenekleri geliştirme 1 kazanımlarında sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin boyut ve alt boyutların yer alma durumlarına dair bulgular Tablo 4’ te sunulmuştur.

Tablo 4: BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı ÖYG 1 Programı Kazanımlarında Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutlarının Yer Alma Durumu

Boyut	Alt Boyut	Modül	f	Toplam
Sosyal	Eşitsizliklerin azaltılması	Nüfus ve Yerleşme Coğrafyası	1	
Ekonomik	İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilik ve altyapı	Ekonomik coğrafya	1	
Çevresel	Sürdürülebilir şehir ve yaşam alanları	Klimatoloji	1	12
	Temiz su ve sanitasyon	Hidrografya	3	
	İklim Eylemi	Biyocoğrafya	1	
		Çevre ve Toplum	5	

Tablo 4’e göre ÖYG 1 içerisinde sırasıyla çevresel, ekonomik ve sosyal boyuta yönelik sürdürülebilir kalkınma kazanımlarının yer aldığı görülmüştür. Toplamda 12 kazanım sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilidir. Çevresel boyut kapsamında “Sürdürülebilir Şehir ve Yaşam Alanları”, “Temiz Su ve Sanitasyon” ile “İklim Eylemi”, sosyal boyutta “Eşitsizliklerin Azaltılması”, ekonomik boyutta “İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme, Sanayi, Yenilik ve Alt Yapı” alt boyutlarını kapsayan kazanımların olduğu belirlenmiştir. ÖYG 1 programında en fazla çevresel boyut kapsamındaki içeriklerin olduğu, genellikle iklim eylemi alt boyutunda ve “Çevre ve Toplum” modülünde yer aldığı tespit edilmiştir.

12. ÇEVRE VE TOPLUM	Doğa insanı nasıl etkiler?	12.1.1. Çevre ve insan etkileşimini coğrafi yaklaşımla değerlendirir. 12.2.2. Sular, topraklar, ormanlar, çayırar, madenler ve enerji kaynaklarının kullanım özelliklerini değerlendirir.	Web tabanlı Yüz Yüze
	1. Doğa ve İnsan		

Görsel 4: BİLSEM coğrafya dersi öğretim programı ÖYG1 kazanımlarında sürdürülebilir kalkınma

Görsel 4 incelendiğinde ÖYG 1 programında sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyut kapsamında iklim eylemi alt boyutuna dair örnek kazanımlar yer almaktadır.

BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı Özel Yetenekleri Geliştirme 2 kazanımlarında Sürdürülebilir Kalkınma Boyutlarının Yer Alma Durumu

Coğrafya dersi öğretim programı özel yetenekleri geliştirme 2 kazanımlarında sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin boyut ve alt boyutların yer alma durumlarına dair bulgular Tablo 5’ te sunulmuştur.

Tablo 5: BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı ÖYG 2 Programı Kazanımlarında Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutlarının Yer Alma Durumu

Boyut	Alt Boyut	Modül	f	Toplam
Sosyal	Eşitsizliklerin azaltılması	Nüfus ve Yerleşme Coğrafyası	7	44
	Açlığa Son	Topraktan tarıma	4	
Ekonomik	İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilik ve altyapı	Ekonomik coğrafya	1	
Çevresel	İklim Eylemi	Temiz su ve sanitasyon	5	
		Hidroğrafya	3	
		Biyocoğrafya	4	
		Klimatoloji	11	
		Doğal afetler ve çevre sorunları	9	
	Sosyo-Kültürel Coğrafya	9		

Tablo 5’e göre ÖYG 2 kazanımlarında sırasıyla çevresel, sosyal ve ekonomik boyuta yönelik sürdürülebilir kalkınma içeriklerinin yer aldığı görülmüştür. Toplamda 44 kazanım sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilidir. Çevresel boyutta “Temiz Su ve Sanitasyon” ve “İklim Eylemi”, sosyal boyut kapsamında “Eşitsizliklerin Azaltılması” ve “Açlığa Son”, ekonomik boyutta “İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme, Sanayi, Yenilik ve Alt Yapı” alt boyutlarını kapsayan içeriklerin olduğu belirlenmiştir. ÖYG 2 programında en fazla iklim eylemi alt boyutuna yönelik kazanımlar yer almaktadır. Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin kazanımlar en fazla “Doğal Afetler ve Çevre Sorunları” modülünde yer almaktadır.

9. DOĞAL AFETLER VE ÇEVRE SORUNLARI 1. Doğal Afetler ve Çevre Sorunları	9.1.3. Yaşadığı ortamdaki çevre sorunlarını analiz ederek çıkarımlarda bulunur.
	9.1.4. Küresel iklim değişikliğinin nedenlerini ve etkilerini örnekleriyle birlikte ortaya koyar.
	9.1.5. Yaşadığı çevrenin gelecekte nasıl olacağına dair senaryolar geliştirir.
	9.1.6. Dünya’da ve Türkiye’de çevre yönetimi uygulamalarını araştırarak değerlendirir.
	9.1.7. Çevre koruma uygulamalarını sınıflandırır.
	9.1.8. Çevre koruma uygulamalarına alternatifler geliştirir.
	9.1.9. Çevre sorunlarında etkili müdahale için geliştirilen erken uyarı sistemlerini açıklar.
	9.1.10. Örnek bir erken uyarı sistemi geliştirir.
	9.1.11. Başlıca geri dönüşüm uygulamalarını açıklar.
	9.1.12. Çevre sorunlarının çözümüne yönelik projeler geliştirir.
	Web tabanlı Yüz Yüze

Görsel 5: BİLSEM coğrafya dersi öğretim programı ÖYG 2 kazanımlarında sürdürülebilir kalkınma (MEB, 2021)

Görsel 5 incelendiğinde ÖYG 2 programında sürdürülebilir kalkınmanın iklim eylemi alt boyutunda en fazla kazanımın “Doğal Afetler ve Çevre Sorunları” modülünde yer aldığı görülmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmada MEB’e bağlı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan 2021 yılı BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı BM tarafından belirlenen sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında incelenmiştir. Araştırma sonucunda öğretim programının temel öğelerinde sadece amaç ve eğitim durumlarında sürdürülebilir kalkınmanın sosyal hedeflerinden nitelikli eğitim alt boyutuna yönelik

açıklamaların yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun dışında programın özellikler, içerik, ürün, ölçme ve değerlendirme başlıklarında sürdürülebilir kalkınmaya dair herhangi bir kavram ve açıklamanın olmadığı görülmüştür. Ders öğretim programlarının incelendiği benzer çalışmalara bakıldığında Aktaş (2019) çalışmasında sosyal bilgiler dersinin özel amaçlarında iki maddenin çevre içerikli olduğunu tespit etmiştir. Kaya ve Tomal (2011) sosyal bilgiler dersi öğretim programını sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından incelediklerinde programın yetersiz olduğunu belirlemişlerdir. Tanrıverdi (2010) ilköğretim programlarını incelediğinde genel ve ders hedeflerinde “sürdürülebilir” kavramına hemen hemen hiç yer verilmediği belirlemiştir. Mentiş Taş ve Özkaral (2016) sosyal bilgiler 4 ve 5. sınıf ders kitaplarında sürdürülebilirlik kavramına doğrudan yer verilmediğini belirlemiştir. Benzer şekilde Bayram ve Çengelci Köse (2023) sosyal bilgiler ders kitaplarında sürdürülebilirlik bilincini kazandırmaya yönelik konuların çeşitliliğinin yeterince kapsamlı olmadığı ve ünite bazında sayıca az olduğu belirlenmiştir. Azrak (2022) sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini aldığı çalışması sonucunda sosyal bilgiler ders kitabının sürdürülebilir kalkınmaya dair bilgi ve beceri kazandırmada yetersiz olduğu görüşünü elde etmiştir. Farklı çalışmalarda ulaşılan bu sonuçlar araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Buna göre öğretim programlarında sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yeterli vurgunun yapılmadığı görülmektedir.

BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı kazanımlar açısından değerlendirildiğinde BYF programı içerisinde sadece bir kazanımda sürdürülebilirlik ifadesine yer verilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma boyutları yönünden incelendiğinde ise sadece çevresel boyuta uygun kazanımların yer aldığı görülmüştür. Bu kazanımların çoğunluğu “Çevre ve Toplum” modülü içerisinde yer almaktadır. ÖYG 1 ve ÖYG 2 program içeriği incelendiğinde de sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutuna yönelik kazanımların ağırlık kazandığı tespit edilmiştir. Ateş (2019) çalışmasında Fen Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nı incelediğinde kazanımların genellikle sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutuna yönelik olduğunu belirlemiştir. Buna göre farklı ders programlarında sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutuna yönelik kazanımların ağırlık kazandığı görülmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik kazanım sayısına baktığımızda ÖYG 2 de 44 kazanım, ÖYG 1 de 12 kazanım ve BYF’de 7 kazanım tespit edilmiştir. Buna göre en fazla ÖYG 2 (44 kazanım) programında sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun kazanımlar yer almaktadır. BİLSEM’lerde coğrafya eğitimi BYF programına gelindiğinde tüm öğrenciler tarafından alınmakta iken ÖYG programına gelindiğinde öğrenciler uzmanlaşmak istediği iki alanı tercih etmektedir. Bu açıdan sürdürülebilir kalkınmaya yönelik içeriğin en fazla ÖYG programında olması olağan bir sonuç olabilir. Sosyal bilgiler dersi kazanımlarını inceleyen Aktaş (2019) kazanımların sırasıyla 4. 5., 6. ve 7. sınıfta yer aldığını tespit etmiştir. Buna göre araştırma sonucundan farklı olarak Aktaş’ın çalışmasında (2019) sınıf düzeyi arttıkça kazanım sayısının azaldığı görülmektedir.

Coğrafya Dersi Öğretim Programı kazanımlarında genel itibariyle doğrudan sürdürülebilir kalkınmaya yönelik kavram veya açıklamalar olmasa da içerik olarak sürdürülebilir kalkınmaya uygun ifadeler yer almaktadır. Kazanımların çoğunluğu çevresel boyut kapsamında iklim eylemi, temiz su ve sanitasyon ile sürdürülebilir şehirler ve yaşam alanları alt boyutlarından oluşmaktadır. Bu açıdan BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı’nda kazanımlar, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin çevresel boyut kapsamında iklim değişikliğine, temiz suya ulaşım, güvenilir ve ulaşılabilir bir yaşam alanlarının gerçekleştirilmesine yöneliktir. BİLSEM coğrafya dersi öğretim programında sürdürülebilir kalkınmaya uygun kazanımlar, BYF ve ÖYG 1 programlarında en fazla “Çevre ve Toplum” modülünde yer alırken ÖYG 2 programında en fazla “Doğal Afet ve Çevre Sorunları” modülünde yer almaktadır. Bu modüllerde yer alan kazanımların hepsi sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutuna uygundur. Ayrıca tüm programlarda sosyal ve ekonomik boyutlara uygun kazanımların az olduğu çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları arasında yeterince ilişki kurulmadığı belirlenmiştir. Demirbaş (2011) coğrafya dersi öğretim programını incelediğinde kazanımların genellikle “Çevre ve Toplum” öğrenme alanında olduğunu belirlemiştir. Buna göre de farklı öğretim

kademesindeki dersler arasında kazanımların yoğunluk kazandığı bölümler benzerlik göstermektedir. Bayram ve Çengelci Köse (2023) çalışmaları sonucunda sosyal bilgiler ders kitaplarında sürdürülebilirlik bilincini kazandırmaya yönelik konuların çeşitliliğinin yeterince kapsamlı olmadığı ve ünite bazında sayıca az olduğu belirlenmiştir. Biström ve Lundström'ün (2021) İsveç'te, 7, 8 ve 9. sınıf coğrafya ve biyoloji ders kitaplarını sürdürülebilir kalkınma açısından incelediklerinde çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlar arasındaki ilişkinin yeterince ele alınmadığını tespit etmişlerdir. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için yaşamı bir bütün olarak düşünmek gerekmektedir. Etrafımızda gerçekleşen çevresel olayların toplumsal etkisi ve ekonomik sonuçları da dikkate alınmalıdır. Bu da ancak eğitim süreçlerine adapte edilmesi ve öğretimin bu yönde şekillenmesi ile mümkündür.

Araştırmada ulaşılan bulgular doğrultusunda BİLSEM Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda sürdürülebilir kalkınmanın sosyal ve ekonomik boyutuna yönelik özel yetenekli öğrencilerin özellikleri de dikkate alınarak üst düzey kazanımlar hazırlanabilir. Bu kazanımlar özel yetenekli çocukların durumları göz önüne alınarak beceri temelli olarak geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Aktaş, F. (2019). İlköğretim Programlarının Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Açısından, Çevre Eğitimi ve İklim Değişikliği Boyutunda İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara.*

Alagöz, M. (2004). Sürdürülebilir kalkınmanın paradigması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 1-23.

Arslan, E. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 395-407. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1116878>

Ateş, H. (2019). Fen bilimleri dersi öğretim programının sürdürülebilir kalkınma eğitimi açısından analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 101-127. <http://dx.doi.org/10.23891/efdyyu.2019.120>

Azrak, Y. (2022). Sosyal bilgiler dersinde sürdürülebilir kalkınma: Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ve öğrencilerinin görüşleri. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Eskişehir.*

Bayram, F. Ö. ve Çengelci Köse T. (2023). Sosyal bilgiler ders kitaplarının sürdürülebilirlik bilinci açısından incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF)*, 7(3), 500-531. <https://doi.org/10.34056/aujef.1201038>

Bekiroğlu, D., ve Güllühan, N. Ü. (2023). Investigation of Life Studies and Social Studies Curriculum in the Context of Sustainable Development Goals. *Osmangazi Journal of Educational Research*, 10(1), 27-46. <https://doi.org/10.59409/ojer.1240497>

Biström E. and Lundström, R. (2021) Textbooks and action competence for sustainable development: an analysis of Swedish lower secondary level textbooks in geography and biology. *Environmental Education Research*, 27(2), 279-294. Doi: 10.1080/13504622.2020.1853063

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>

Bozdoğan, R. (2005). Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı. In *Journal of Social Policy Conferences* (50, s. 1011-1028). İstanbul Üniversitesi

Bulut, B., ve Çakmak, Z. (2018). Sürdürülebilir kalkınma eğitimi ve öğretim programlarına yansımaları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(4), 2680-2697.

Bradley, P. (2019). Integrating sustainable development into economics curriculum: A case study analysis and sector wide survey of barriers. *Journal of Cleaner Production*, 209, 333-352. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.10.184>

- Brundtland, G.H. (1987) *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*. Geneva, UN-Dokument A/42/427. Erişim tarihi: 12.06.2023
- Çal, Ü. T. (2019). Üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilerin çevreye yönelik görsel algılarının incelenmesi. *Journal of Innovative Research in Social Studies*, 2(2), 135-148.
- Dere, İ. ve Çinikaya, C. (2023). Tiflis Bildirgesi ve BM 2030 sürdürülebilir kalkınma amaçlarının çevre eğitimi ve iklim değişikliği dersi öğretim programına yansımaları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 1343-1366. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1218188>
- Demirbaş, Ö. Ç. (2011). Coğrafya dersi öğretim programında sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 596-615.
- Eilks, I., and Linkwitz, M. (2022). Greening the chemistry curriculum as a contribution to education for sustainable development: When and how to start?. *Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry*, 100662. <https://doi.org/10.1016/j.cogsc.2022.100662>
- Erkal, S., Şafak, Ş., ve Yertutan, C. (2011). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre bilincinin oluşturulmasında ailenin rolü. *Sosyoekonomi*, 14(14), 145-157.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Gregersen-Hermans, J. (2021). Toward a curriculum for the future: Synthesizing education for sustainable development and internationalization of the curriculum. *Journal of studies in international education*, 25(4), 461-481. <https://doi.org/10.1016/j.cogsc.2022.100662>
- İşler, N. K. (2023). İlkokul sosyal bilgiler dersi öğretim programının sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve yenilenmiş Bloom taksonomisi kapsamında incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 472-486. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1129679>
- Jóhannesson, I. Á., Norðdahl, K., Óskarsdóttir, G., Pálsdóttir, A., and Pétursdóttir, B. (2011). Curriculum analysis and education for sustainable development in Iceland. *Environmental Education Research*, 17(3), 375-391.
- Karakaş, H., Doğan, A., ve Sarıkaya, R. (2016). Etkinlik temelli eğitimin üstün yetenekli öğrencilerin ekolojik ayak izi farkındalığı. *Journal of Turkish Studies*, 11(3). <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8960>
- Kaya, F., ve Ek, H. N. (2021). Kalkınmanın çevre sorunları üzerine etkisi: sürdürülebilir kalkınma kavramına bütüncül Bir Bakış. *City Health Journal*, 2(2), 79-84.
- Kaya, M. F., ve Tomal, N. (2011). Sosyal bilgiler dersi öğretim programının sürdürülebilir kalkınma eğitimi açısından incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 49-65.
- Kaya, M. F. (2019). Coğrafya eğitiminin sürdürülebilir kalkınma eğitimi açısından önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5 Issue 2), 183-200.
- Karagölge, Z. (2018). Ortaöğretimde kimya dersi öğretim programı için yeşil örnekler. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 12(1), 473-492. <https://doi.org/10.17522/balikesirnef.437843>
- Mamur, N., ve Köksal, N. (2016). Görsel sanatlar dersi öğretim programının sürdürülebilir kalkınma eğitimi bağlamında incelenmesi. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 5(3), 732-747.
- MEB (2009). Bilim ve sanat merkezi yönergesi. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_10/07031350_bilsem_yonergesi.pdf Erişim tarihi: 10.06.2023
- Mentiş Taş, A. ve Özkaral, T. C. (2016). Sosyal bilgiler 4-5. sınıf programı ve ders kitaplarının sürdürülebilirlik kavramı açısından incelenmesi. *Researcher*, 4(1), 61-73.

- McKenzie, S. (2004). Social sustainability: towards some definitions. *Hawke Research Institute Working Paper Series*, 27, 1-29.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis. (2nd ed.)*. California: SAGE
- Morelli, J. (2011). Environmental sustainability: A definition for environmental professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 1-9.
- Nacaroğlu, O., ve Bozdağ, T. (2020). Özel yetenekli öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik algılarının kelime ilişkilendirme testi kullanılarak incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(2), 385-409.
- Özgür, S. D. (2020). İlköğretim programlarının BM 2030 sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından incelenmesi. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 10(1), 61-70.
- Özkan, U. B. (2019). *Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi*. Pegem Akademi.
- Ruggerio, C. A. (2021). Sustainability and sustainable development: A review of principles and definitions. *Science of the Total Environment*, 786, 147481. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.147481>
- Sözbilir, M. (2009). Nitel veri analizi. <http://fenitay.files.wordpress.com/2009/02/1112-nitel-arac59ftc4b1rmada-veri-analizi.pdf> on, 17, 2014.
- Tanrıverdi, B. (2009). Sürdürülebilir çevre eğitimi açısından ilköğretim programlarının değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 34(151). 89-103.
- UNDP 2015. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri. <http://www.tr.undp.org> Erişim tarihi: 10.09.2023
- WSSD. (2002). Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development. https://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf Erişim tarihi: 12.09.2023
- Yalçın, A. (2022). 21. Yüzyılda sürdürülebilir kalkınma hedefleri: Türkiye’de sosyal bilgiler dersi öğretim programının yapısal olarak incelenmesi. *Harran Maarif Dergisi*, 7(1), 117-149. <https://doi.org/10.22596/hej.1103130>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yerel Yönetimlerin Devlet Tüzel Kişiliğindeki Temsilinin Cumhuriyet Dönemi İçerisindeki Genel Görünümü*

Mehmet MECEK

Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Emirdağ MYO, mecklife@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7173-8254>

Makale Başvuru Tarihi : 15/11/2023
Makale Kabul Tarih : 23/12/2023
Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023
Makale Türü : Araştırma Makalesi
DOI: 10.5281/zenodo.10446889

Yıldız ATMACA

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
yldz atmaca65@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6345-4745>

Özet

Anahtar Kelimeler:

Siyasal Temsil,
Yerel Yönetimler,
Devlet Teşkilatı,
Hükümet Yapısı,
Dönüşüm.

Yerel yönetimlerin merkezi idare (devlet) içerisindeki temsilinin tarihsel süreç içerisinde önemi Türkiye açısından önemlidir. Bu kapsamda bu çalışmanın temel konusu bu tarihsel süreci Cumhuriyet dönemi sonrası bağlamında yapısal ve işlevsel boyutları ile ele almaktır. Çalışmanın amacı ise yerel yönetimler üzerinde vesayet denetimi yapma, mevzuat oluşturma, destek ve yönlendirmeler yapma gibi sorumlulukları olan merkezi idarenin, bu görevlerini yerine getirirken hangi organik birim(ler) aracılığı ile yaptığını saptamak, bu bağlamda yapılan yönetsel tercihlerin olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koyarak güncel beklentiler ışığında olması gerekenler ile ilgili yaklaşımların geliştirilmesine ışık tutmaktır. Çalışmanın gerçekleştirilmesinde mevzuat analizi yapılmış olup, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı'nın son döneminden günümüze kadar yürürlüğe giren anayasalar, kanunlar vb. mevzuat normları taranmıştır. Yerel yönetimlere yönelik oluşturulan idari birimlerin kuruluş mevzuatı ve faaliyetleri ile bu kapsamdaki raporlar, haberler ve bilimsel çalışmalar incelenmiştir. Çalışma sonunda cumhuriyet döneminde yerel yönetimler ile ilgili en üst düzeyde (bakanlık - Yerel Yönetim Bakanlığı) bir idari yapılanmaya gidildiği gibi kurul düzeyinde kalan bir idari yapılanmaların da tercih edildiği tespit edilmiştir. Ağırlıklı çoğunlukta ise bakanlığa bağlı genel müdürlük düzeyinde bir yapılanmanın tercih edildiği görülmektedir.

* Bu Çalışma, 26-28 Ekim 2023 tarihinde 23. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu'nda (KAYFOR) sözlü olarak sunulan sunulan "Yerel Yönetimlerin Devlet Tüzel Kişiliği ve Hükümet Sistemleri İçerisindeki Temsilinin Cumhuriyet Dönemi İçerisindeki Değişim ve Dönüşümü" başlıklı bildirisinin tam metin halidir.

General View of the Representation of Local Governments in State Legal Entities during the Republican Period

Abstract

Keywords:

Political
Representation,
Local Government,
State Organization,
Government
Structure,
Transformation,

The importance of the representation of local governments within the central administration (state) throughout the historical process is important for Turkey. In this context, the main subject of this study is to discuss this historical process with its structural and functional dimensions in the context of the post-Republic period. The aim of this study is to determine through which organic unit(s) the central administration, which has responsibilities such as tutelage control over local governments, creating legislation, support and guidance, performs these duties, and to reveal the positive and negative aspects of administrative choices made in this context. Is to develop approaches related to what should be in the light of current expectations. In the realization of the study, legislation analysis was made and content analysis method was used. In this context, the constitutions, laws, etc., which came into force from the last period of the Ottoman Empire to the present day. legislative norms were scanned. The establishment legislation and activities of the administrative units created for local governments were examined. In this context, reports, news and scientific studies were analyzed. At the end of the study, it was determined that administrative structures at the highest level (ministry - Ministry of Local Administration) regarding local governments were preferred, as well as an administrative structure that remained at the council level during the republican period. On the other hand, it is seen that a structure at the level of the general directorate attached to the ministry is preferred in the majority.

GİRİŞ

Yönetim olgusunun kökeni insanlık tarihine kadar geri götürülebilecek bir geçmişe sahiptir. Dolayısıyla insanlık tarihi ile başlayan bu uzun süreçte yönetimle ilgili birçok eser, yaklaşım ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Ancak yönetimin, modern anlamda bir bilim dalı hâline gelmesi yani sistem, kaynak, örgüt, süreç, fonksiyon, araç ve uygulama açısından bir bütünlük içerisinde incelenmesi ve gelişmesi sanayi devrimi sonrasında söz konusu olmuştur. Yönetim biliminin modern anlamda temelini atılması 18. yüzyıl Almanya'sındaki "kameralizm (yönetim bilimi)" ile başlamıştır. Modern anlamda bağımsız bir bilim dalı hâline gelmesi de 19. yüzyılda (1887) Amerikalı Woodrow Wilson'un yaptığı çalışmalar sayesinde söz konusu olmuştur. Bununla birlikte yönetim biliminin doğuşunun tarihsel yakınlığı, yönetim kavramı ve eyleminin de yakın döneme ait olduğu anlamına gelmemektedir. Yönetim ve yönetme ile ilgili olarak dünya tarihinde çok daha eski dönemlerde ihdas edilmiş hukuk normları, bilimsel eserler, yazıtlar ve nakiller bulunmaktadır. Yönetimin nasıl olması gerektiği, yöneticinin sahip olması gereken nitelikler, yönetimin devri, yönetme fiili ile ilgili uygulama normları, vd. birçok yönetim ile ilgili hususlarda muhtelif tarihsel kaynaklar bulunmaktadır. Dolayısıyla yönetim tarihi dünya tarihi ile eşdeğer iken, yönetim biliminin yani yönetimin belirli teknik ve metotlara göre ele alınıp incelenmesi, bir bilimsel disiplin olarak gelişmesi çok daha yakın tarihtir (Mecek ve Kocakula Yıldırım, 2020:1411-1412).

Yönetim, birkaç kişinin ortak bir faaliyet gerçekleştirilmesinden, bir takım oyununa, bir işletme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine ve hatta bir ülkenin varlığının devam ettirilmesine kadar geniş bir kapsamı içine alan süreçler, fonksiyonlar, eylemler, kaynaklar, örgütlenmeler, uygulamalar ve sistemler bütünüdür. Toplumsal yaşamın her alanına nüfuz eden ve toplumsal hayatla bütünleşen temel bir olgudur. Bu nedenle de birçok bilim dalı tarafından kendi amaçları ve metotları kapsamında incelenmektedir.

Tüm disiplin dallarının anahtar kavramlarından ve temel olgularından birisi olan "yönetim" terimi "idare" şeklinde de kullanılmaktadır. Kavramın tüm disiplinleri kapsayan genel bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Çünkü her disiplin kavramı kendi ihtiyaçları, teknikleri ve inceleme alanına göre farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Ancak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak üzere yönetim kavramını, aşağıda belirtilen şekilde tanımlayabiliriz (Mecek ve Kocakula Yıldırım, 2020:1419);

"Tarihsel koşullar içerisinde kurucu ilkesi ekonomi olan, bu nedenle de yapısal (örgütsel) ve işlevsel (fonksiyonel) türü ayırt etmeksizin belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelmiş

insanların mevcut kaynaklar (emek, girişimci, hammadde, demirbaş, sermaye, bilgi, yer, zaman vd.) ile elde edilecek çıktılar (mal, hizmet, olgu, karar, politika vd.) üzerinde en düşük maliyet ile en uygun fayda dengesini kurmaya ve sürdürmeye çalışan, çoklu güç dengelerinin etkide bulunduğu dinamik bir süreç ve bu süreç içerisindeki eylemler (faaliyetler) ile bunların işbirliği içerisinde, etkin, verimli, uyumlu ve koordineli bir şekilde gerçekleştirildiği organik yapı ve sistemdir.”

Çalışma ile Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze kadar merkezi – yerel idare ilişkileri içerisinde yerel yönetimlerin merkezi idare içerisinde ne düzeyde temsil edildiği, daha yalın bir ifade ile merkezi idarenin yerel yönetimler ile ilgili görevlerini yerine getirirken bunu hangi idari birim(ler) içerisinde gerçekleştirdikleri tarihsel süreç içerisinde kronolojik olarak ele alınmıştır. Siyasal bir tercih de olan ilgili uygulamalardan elde edilen olumlu ve olumsuz kazanımlar ortaya konularak günümüzde ortaya çıkan ihtiyaçlar ve beklentiler doğrultusunda bu bağlamda öneriler geliştirilmiştir. Çalışmanın gerçekleştirilmesinde öncelikle mevzuat analizi yöntemi kullanılmıştır. Osmanlı dönemi, milli mücadele dönemi ve Türkiye dönemi hukuk normları (*anayasa, kanunlar, yönetmelikler, nizamnameler vd.*) orijinal metinleri üzerinden incelenmiştir. Ayrıca konu hakkında yapılan çalışmalara yönelik literatür incelemesi de yapılmıştır. Konunun asli yönünün daha iyi anlaşılabilmesi açısından yönetim, kamu yönetimi, merkezi yönetim, yerinden yönetim vb. temel kavramlar da kısaca açıklanmıştır. İdare hukuku, kamu yönetimi ve yerel yönetimler disiplinleri başta olmak üzere akademik yazında genellikle yerel yönetim türlerinin ayrı ayrı tarihsel gelişimlerine yer verildiği görülür. Yine tek bir hukuksal metnin analizlerine de şahit olunur. Ancak dönemsel olarak tüm yerel yönetim türlerinin birlikte değerlendirilerek bu alandaki değişim ve dönüşümün sunulmaması bu husustaki önemli bir eksikliklerdir. Çalışma ile bu bağlamda mevcut olan bir eksikliğin giderilmesine çalışılacaktır.

KAMU YÖNETİMİ: MERKEZ – YEREL AYRIMI VE ETKİLEŞİMİ

Yönetim kavramını muhtelif kıstaslara göre farklı şekillerde tasnif edilebilmesi mümkündür. Bununla birlikte gerek çalışma açısından ve gerekse en yaygın uygulama olması açısından yönetimi sektörel açıdan tasnif etmek mümkündür. Yönetim ilkelerinin fiilen uygulandığı sektörler kamu ve özel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu bağlamda sektörel açıdan yönetim; “*kamu sektörü yönetimi (kamu yönetimi)*” ve “*özel sektör yönetimi (işletme yönetimi)*” olmak üzere iki temel grupta ele alınır. Bununla birlikte 1980 yıllardan itibaren gelişen neo-liberal ekonomik ve siyasal politikalar doğrultusunda etkinliği artan, hukuki varlığı açısından özel sektöre ve faaliyet amacı/şekli açısından da kamu sektörüne benzeyen “*üçüncü sektör*” de bu ayrıma eklenebilir. Ancak sektörel açıdan ayrımın klasik temelinde “*kamu - özel*” ayrımı bulunmaktadır.

Öztürk (2015:16-17), günümüzde işletme (özel sektör) yönetimince kullanılan çok sayıda teknik, yöntem ve uygulamaların kamu kurumlarınınca ortaya çıkartıldığını ve/veya geliştirildiğini, dolayısıyla da her iki sektörde de yönetim ilkelerinin uygulandığını belirterek yönetim kavramının tüm sektörleri kapsayan genel bir kavram olduğunu ifade eder. Drucker (1999:14) de, 1929 yılında gerçekleşen büyük ekonomik buhran ile yönetim teriminin sektörel olarak ayrıldığını belirtir. Ekonomik kriz sonrası özel sektör yöneticilerinin küçümsenmesi ve kendilerine olan düşmanca tavır nedeniyle kamu sektörü tarafından ayrı bir sınıflandırma (tanım - terimsel ifade) arayışına girdiğini ifade eder. Akademik yazında karşılaşılan ayrımın da bu olay sonucu ortaya çıktığını savunur.

Tarihsel süreçte kamu sektörünün teşkilatlanması, özel sektöre göre daha eski ve köklü olmasına rağmen sanayi devrimi sonrasında özel sektörde yaşanan gelişmeler bu durumda değişikliğe neden olmuştur. Her iki sektörde de mevcut olan personel yönetimi özel sektör lehine gelişme göstermeye devam etmiştir. Günümüzde özel sektörün yönetim süreci ile ilgili olumlu uygulamalarının kamu sektörü açısından da kullanıldığı yönetim yaklaşımı her geçen gün önemini daha da çok arttırmaktadır. Ancak ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) düşüncesine dayalı olarak kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması söz

konusuyken Türkiye’de kamu sektörü alanında tam manasıyla bir insan kaynakları yönetiminin uygulandığını söylemek oldukça güçtür. Klasik personel yönetimi anlayışından uzaklaşarak etkin bir insan kaynakları yönetimi sistemi kurulmak istenilmektedir. Ancak bu uygulamalar için gerekli olan yasal ve örgütsel dönüşüm henüz tamamlanamamıştır (Mecek ve Doğan, 2015:212).

Orta ve büyük ölçekli özel sektör yapıları ile kamu sektörü yapılarının karşılaştığı sorunlar arasında büyük ölçüde benzerlikler bulunmaktadır. Bu sorunların çözümü için yönetim alanında her iki sektör tarafından da benzer politikalara, süreçlere, yöntemlere, araçlara, bilgilere ve becerilere ihtiyaç duyulmaktadır. Her ne kadar bazı farklılıkları barındırsalar da her iki kesim de yönetim biliminin ortak bilgi, ilke, esas, politika ve yöntemlerinden faydalanmaktadırlar. Bu sebeple de sürekli olarak etkileşim içerisindeyler (Gözübüyük, 2012:11; Eryılmaz, 2014:16).

1980’li yıllar itibari ile neo-liberal ekonomik ve siyasal politikalar kamu sektörüne belirleyici hale gelmiştir. Bu bağlamda başta Yeni Kamu Yönetimi İşletmeciliği (Anlayışı) olmak üzere geliştirilen modeller ile özel sektöre esas insan kaynakları yönetimi, süreç yönetimi, performans yönetimi ve toplam kalite yönetimi gibi birçok yönetim uygulaması kamu sektöründe de etkin bir şekilde uygulanmaya başlanılmıştır. Ayrıca kamu hizmetlerinin sunumunda kısmen ya da tamamen özel sektör kişilerinden de yararlanılmaktadır (Eryılmaz, 2014:17).

Özellikle alt yapı hizmetleri, güvenlik - koruma hizmetleri, yardımcı hizmetler sınıfı tarafından yapılan işler ve ulaşım hizmetleri ihale yolu ile özel sektör üzerinden gerçekleştirilmektedir. Yap-İşlet-Devret gibi işbirliği uygulamaları ile kamu hizmetlerin bir kısmı kontrollü olarak özel sektör üzerinden sunulmaktadır. Yine memur istihdamından ziyade sözleşmeli personel, geçici personel ve işçi statülerinde istihdam daha ön plana çıkartılarak özel sektöre yakın personel istihdamı yoluna gidilmektedir. Tüm bu uygulama ve yaklaşımlar her iki sektör arasındaki birçok keskin ayrımı ortadan kaldırmış ya da daha yumuşak hale getirmiştir. Böylelikle aralarındaki ortak noktalar daha da çok artmıştır.

Bununla birlikte işletme yönetimi ile kamu yönetimi arasında “amaçları açısından”, “üretilen mal ve/veya hizmetin nitelikleri açısından”, “hizmet bedeli alınma zorunluluğu açısından”, “mal ve hizmet bedelinin belirlenmesi süreci açısından”, “rekabet etme unsuru açısından”, “eşitlik ve kamu gücü ayrıcalığı açısından”, “kuruluş ve faaliyetlerinde serbest olabilme açısından”, “bürokrasi açısından”, “istihdam ve ücret yönetimi açısından”, “hizmet sundukları çevre açısından”, “siyasi liderlik ve hizmet politikalarının süresi açısından”, “kurumsal yapı açısından”, “yetki devri ve görev paylaşımı açısından” vd. bazı kıstaslar açısından temel farklılıkların olduğu da unutulmamalıdır.

Kamu yönetimi ve işletme yönetimi günümüzde tüm benzerlik ve farklılıkları ile birlikte diyalektik bir gelişme içerisindeyler. Her iki sektör yönetimi de diğerini etkilemekte ve ondan belirli ölçüde etkilenmektedirler. Özellikle organizasyon (örgüt – teşkilat) teşkili, personel istihdamı, kaynak yönetimi, planlama, kurumsal iletişim/bürokrasi, teknolojik altyapı, yönetim araçları ve yöntemleri gibi konularda bu etkileşim daha belirgin bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

İşletme (özel sektör) yönetimi, muhatap tarafların birbiri ile eşit statüde oldukları ve kamu gücü ayrıcalığın sözkonusu olmadığı bireyler, ticari işletmeler, dernekler ve vakıflar gibi üçüncü sektör kuruluşlarının faaliyetlerini kapsamaktadır. Kamu (sektörü) yönetimi ise kamu yararı amacının öncelikli olduğu durumlarda, taraflardan birisinin mutlaka bir kamu organizasyonu (devlet, yerel yönetimler, kamu kurumları) olduğu ve buna bağlı olarak kamu gücü ayrıcalıklarının etkin olduğu bir yönetim yapısı, süreci ve sistemidir.

Dar anlamda kamu yönetimi, devletin temel erkleri olan yasama ve yargı organları dışında kalan ve diğer erki olan yürütmeye dâhil tüm kamu idare, kurum ve kuruluşları ile bunların faaliyetlerini kapsamaktadır. Geniş anlamda ise düzenli toplumlarda kamu gücünün örgütlenişi ve işleyişidir. Kamu yönetiminin “işlevsel” ve “yapısal” olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. İşlevsel bir kavram olarak kamu yönetimi; yasaları, genel kuralları ve kamu politikası kararlarını uygulama sürecidir. Yapısal bir kavram olarak kamu yönetimi ise kamu

idare ve kurumlarının örgütsel yapısını ifade etmektedir. Bu bağlamda kamu yönetimini kısaca şu şekilde tanımlayabiliriz (Parlak ve Sobacı, 2012:22-23);

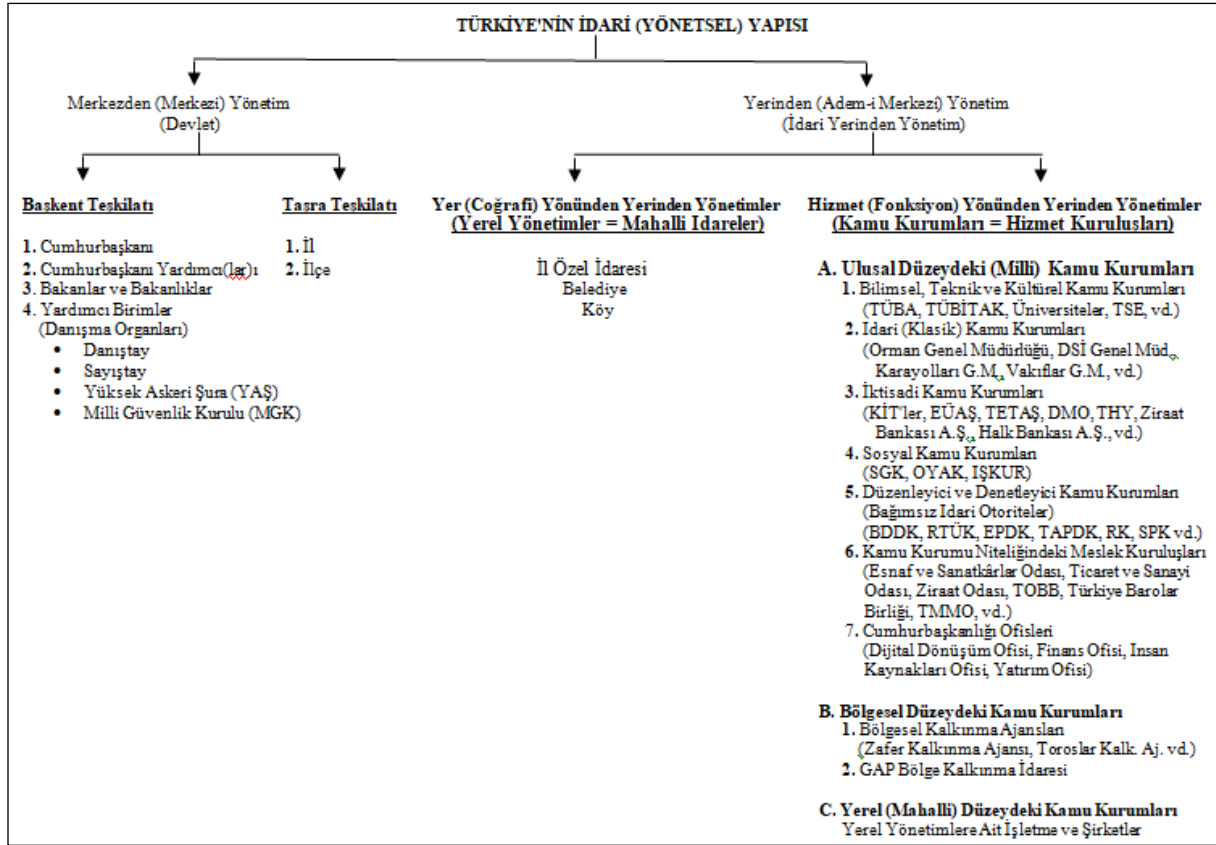
“Devletin koyduğu hukuk normları (kuralları) ile bu kuralların uygulanması amacıyla tesis edilen örgütsel (teşkilat, organizasyon) yapı yani idari birimler ve bu birimler tarafından gerçekleştirilen işlemler, eylemler, süreçler, uygulamalar ve politikalar bütünüdür”

Kamu yönetimi teşkilatı denildiğinde genel olarak ilk akla gelen merkezden (merkezi) yönetim (devlet) akla gelse de yerinden yönetimler de bu yapının içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Modern devlet yönetimi, salt merkezden (merkezi) yönetim anlayışından tamamen uzak, merkezden ve yerinden yönetim anlayışının aynı anda uygulandığı karma bir yönetim modelidir (Giritli vd., 2012:217). Ancak merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin görev ve yetki paylaşımları ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebilmektedir. Üniter devlet modeline sahip ülkelerde merkezi (merkezden) yönetim anlayışı çok daha ön planda iken, federal devlet modelinin uygulandığı ülkelerde merkezi yönetimin etkinliği daha sınırlı seviyededir. Hatta ABD'de yerinden yönetimlerin merkezi yönetime göre çok daha etkin ve ön planda olduğu bir yönetim yapısına sahip olunduğu görülmektedir (Mecek ve Atmaca, 2020:2069).

Türkiye Cumhuriyeti devleti, üniter bir devlet modeline sahiptir. Bu durum, 1982 Anayasası'nın 3. maddesinde açıkça hüküm altına alınmıştır. Anayasanın 123'üncü maddesinde karma yönetim modeli, 126. maddesinde merkezi yönetim ve yine 127. maddesinde de yerel yönetimler düzenlenerek merkezi yönetim ağırlıklı, karma bir yönetim modeli tesis edilmiştir. Anayasa (md.127) ile merkezi yönetimin, yerinden yönetimler üzerindeki denetim (vesayet denetimi) yetkisi tesis edilmiştir. Bu yetki, merkezi yönetim anlayışının, yerel yönetimler üzerindeki etkinliğini ve gücünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yerel yönetimler, Türk yönetim sisteminde önemli bir aktör olmuştur. 1854 yılında ilk resmi belediye teşkilatlanması olarak kurulan İstanbul Şehremaneti ile yerel yönetimlerin ülke üzerindeki ilk kurumsal örneği tesis edilmiştir (Mecek ve Atmaca, 2020:2069).

İdarenin bütünlüğü ilkesi, ülke yönetiminde merkezi yönetim ve yerinden yönetim uygulamalarının birlikte gerçekleştirildiğini, aralarında bir iş bölümü ve koordinasyon söz konusu olduğunu ve her iki yönetsel birimin esasen bir bütünün parçaları hükmünü taşıdığını ifade etmektedir. Merkezi (merkezden) yönetim, asli (genel/temel) yönetim olup, kısaca devlet yönetimi olarak ifade edilmektedir. Yerinden (adem-i merkezi) yönetimin yer (coğrafi) yönünden uygulanması olan mahalli idareler (yerel yönetimler) ise yerel ve ortak nitelikteki kamu hizmetlerinin, karar organlarının yerel halk tarafından seçimle oluşturulmuş, idari ve mali özerkliğe haiz birimler tarafından gerçekleştirilmesidir (Mecek ve Atmaca, 2020:2070).

Şekil 1. Türkiye'nin Yönetsel Yapısı

Kaynak: Mecek, 2020:298.

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve bu anayasa ile ilgili olarak yürürlüğe giren 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu devlet idaresinin hukuki zeminini inşa etmektedir. Ayrıca 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 442 sayılı Köy Kanunu ile Türkiye'de yerel yönetimler (*yer – coğrafi açıdan yerinden yönetimler*)¹ tesis edilmiştir. Bununla birlikte 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve diğer bazı kuruluş mevzuatı ile de kamu kurumlarının (*hizmet – fonksiyon yönünden yerinden yönetimler*) mevcut yapısı oluşturulmuştur. Tüm bu hukuki düzenlemeler Türkiye'nin yönetim yapısını inşa etmektedir (Mecek, 2020:298; Belli ve Aydın, 2016:1699-1700).

Türkiye'nin idari yapısı "*merkezden yönetim*" ve "*yerinden yönetim*" olmak üzere ikiye ayrılır. Merkezi idare olan devlet; belirli bir insan topluluğunun, belirli bir toprak parçası üzerinde egemenlik kurmasıyla meydana getirdikleri, hukuki kişiliğe sahip devamlı bir teşkilattır (Akipek, 1966:12; Gözler, 2007:6). Bu haliyle devlet, kendisini oluşturan kişilerden bağımsız ve onlara eşit mesafede olan, tüzel kişiliğe sahip bir organizasyondur. Devlet, başta güvenlik ve adalet olmak üzere çok yönlü ve türlü kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinden sorumlu en üst kamu tüzel kişiliğidir (Mecek ve Kocakula, 2019:196). Merkezden (Merkezi) Yönetim yani "*Devlet İdaresi*" kendi içerisinde "*Devlet İdaresinin Merkez Teşkilatı (Başkent Teşkilatı)*" ve "*Devlet İdaresinin Mülki Teşkilatı (Taşra Teşkilatı)*" olmak üzere ikiye ayrılır. Akademik yazında devlet idaresi tasnif edilirken yaygın olarak "*başkent teşkilatı*" ve "*taşra teşkilatı*" şeklinde bir ayrıma gidilmektedir. Gözler (2009:332) tarafından akademik yazındaki bu yaygın tasnifin, daha doğrusu tasnifin bu şekilde ifade edilmesinin yanlış bir kullanım olduğu belirtilmektedir. Başkent'in sadece bakanlık teşkilatlarına değil, aynı zamanda il ve ilçe

¹ Akademik yazında yerel yönetimler içerisinde anlatılan mahalle birimleri belediyeler ile ilişkili olup, ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olmadığı için doğrudan yerel yönetimler arasında sayılmamıştır. Mahallelerin hukuki statüsü, Türk İdare Yapısındaki yeri, tarihsel gelişimi vd. konuları hakkında detaylı bilgi almak için Bkz.: Yılmaz ve Mecek, 2019.

düzeyindeki mülki (taşra) teşkilatlarına da ev sahipliği yaptığı düşünülürse bu yaklaşımın doğru olduğu görülmektedir. Ancak daha kısa ifade edilmesi ve yaygın olarak kullanılması nedeniyle akademik yazında hatalı tasnifin artarak kullanımı devam etmektedir. Devlet (merkezi - merkezden) idaresi, kendi içerisinde iki alt gruba ayrılrsa da bir bütün olarak devlet tüzel kişiliğini oluştururlar. Daha yalın bir ifade ile devletin başkent teşkilatı ile taşra teşkilatı kendi başlarına ayrı bir tüzel kişiliğe sahip değildirler. Devlet idaresi, merkezi olarak planladığı kamu hizmet ve politikalarını tüm ülke genelinde uygulamak, denetlemek, geri bildirim almak ve bu hizmetleri ihtiyaçlara göre yenilemek, devam ettirmek zorundadır. Ayrıca kamu düzenin korunması ve kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde devam ettirebilmesi için de tüm ülke geneline nüfuz edebilmesi gerekmektedir. Tüm bunların ise başkent adı verilen tek bir merkezden yapılması mümkün değildir. Dolayısıyla devlet idaresinin tüm ülke geneline bir ağ şeklinde yayılması gerekmektedir. Bu da yine devlet idaresine bağlı olarak faaliyet gösterecek taşra teşkilatları ile mümkün olmaktadır (Mecek, 2020:297).

Türkiye'nin yönetim yapısındaki merkezi yönetim dışındaki ikinci grup idari yapıya "*yerinden yönetimler (adem-i merkezi yönetim)*" adı verilmektedir. Türkiye'de yerinden (adem-i merkezi) yönetimler kendi içerisinde "*yer (coğrafi) yönünden yerinden yönetimler (yerel yönetimler - mahalli idareler)*" ve "*hizmet yönünden (fonksiyonel) yerinden yönetimler (kamu kurumları - hizmet kuruluşları)*" olarak ikiye ayrılmaktadır. Hizmet (fonksiyon) yönünden yerinden yönetimler (kamu kurumları) anayasa ve muhtelif kanun hükümleri ile düzenlenmişlerdir. Kamu kurumları ile ilgili akademik yazında farklı tasnifler yapılsa da bu idari yapının kendi içerisinde hizmet sunduğu coğrafi alan açısından "*yerel kamu kurumları*", "*bölgesel kamu kurumları*" ve "*ulusal kamu kurumları*" olarak tasnif edilmesi daha uygundur. Kamu kurumları, belirli bir ya da birkaç kamu hizmetinin sunulması amacıyla tesis edilmiş kamu tüzel kişileridir. Coğrafi (yer) yönden yerinden yönetimler ise belirli bir coğrafi alandaki mevzuat ile kendilerine tanınan tüm yerel ve ortak düzeydeki kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuş kamu tüzel kişileridir. Bu sebeple, yerel yönetimlerin hizmet türü ve sayısı kamu kurumlarına göre çok daha fazladır. Her kamu kurumu "*Anayasa, Kanun, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*" gibi bir hukuk normu ile en az bir kamu idaresi tarafından kurulmaktadır. Kamu idareleri olan merkezi yönetim ve yerel yönetimler ise anayasa ile tesis edilirler. Anayasa ve kanun yapma yetkisinin merkezi yönetimde olduğu düşünüldüğünde yerel yönetimlerin de yine merkezi yönetim tarafından kurulduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Mecek ve Atmaca, 2020:2071).

Belirli coğrafi alanlarda merkezi yönetimin gücünü, aynı doğrultuda yerel düzeyde yaşayan topluluklar üzerinde kullanan yerel yönetim mekanizmaları; küreselleşme, demokratikleşme, yerelleşme gibi faktörlerle birlikte farklı nitelikler kazanmıştır (Yaylı ve Gönültaş, 2018b:271). Sahip olduğu yetkiler, sorumluluklar, etkinlikler vd. donanımlar ile birlikte bu yönetsel yapıların türleri genel bir standarda sahip değildir. Ülkelere ve temel dinamiklerine göre farklılıklar ortaya koyabilmektedir.

Anayasanın 127'inci maddesi gereğince yerel yönetim birimlerinin sayısı ve türleri belirlenmiştir. Türkiye'de yerel yönetim birimleri; "*il (özel)² idaresi*", "*belediye idaresi*" ve "*köy idaresi*" olmak üzere üç farklı gruba ayrılmaktadır. Yine Anayasanın 127'nci maddesinde geçen "*...Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir*", hükmü ile ayrı bir yerel yönetim birimi ihdas etmemektedir. Bu madde ile mevcut yerel yönetim birimleri hakkında ilgili kanunlarında belirtilen genel hususlardan ayrı olarak ihtiyaca göre bazı özel düzenlemelerin yapılabileceği yani mevcut yönetim türünden farklı bazı özel yönetim biçimlerinin uygulanabileceği belirtilmektedir. Türkiye'de bu fıkranın tek uygulaması "*büyükşehir belediyeleri*"dir. Bir yerel yönetim birimi olan belediyelerin "*büyük yerleşim merkezleri*" haline gelmesi halinde 5393 sayılı "*Belediye Kanunu*" hükümlerinden ayrı olarak 5216 sayılı "*Büyükşehir Belediyesi Kanunu*" hükümlerine tabi olan özel bir yönetim biçimi getirilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki büyükşehir belediyeleri bir belediye idaresi alt

² Anayasada "*il özel idaresi*" kavramı geçmemektedir. Sadece "*il*" kavramı geçmektedir. Ancak merkezi idarenin taşra birimi olan "*il*" ile yerel yönetim birimi olan "*il*" arasındaki farkı belirtmek amacıyla ilgili kanunlarda ve akademik yazında merkezi yönetimin taşra birimi olan il; "*il genel idaresi*" olarak adlandırılırken; bir yerel yönetim birimi olan il; "*il özel idaresi*" olarak adlandırılmaktadır (Mecek ve Atmaca, 2020:2071).

türüdür. Belediyelerden ayrı ve farklı bir yerel yönetim birimi değildir. Belediye idarelerinin özel bir uygulama şeklidir (Mecek ve Atmaca, 2020:2071-2072).

Türkiye’de ve tarihsel köken olarak daha önce kurulmuş Türk devletlerinde iktidarın yetkilerinin siyasal düzlemde paylaşılması ya da sınırlandırılması hâkim bir kültür değildir. Orta Asya Türk Devletlerinden başlayarak devlet başkanının eşinin (hatun) ya da kardeşinin (yabgu) devlet yönetiminde etkinliği bulunmaktadır. Hatta Yabgular devletin belirli bir kısmının yönetiminden sorumlu olmuşlardır. Bu siyasi kültürün taht kavgalarının önüne geçmek gibi bazı özel amaçları olsa da içinde bulunduğu zamana göre örnek olma özellikleri de bulunmaktadır. Ancak bu yönetsel uygulamalar modern anlamda bir yerel yönetim uygulaması örneği değildir. Çünkü bu sorumluluk, günümüz merkez - yerel arasında gerçekleştirilen bir görev/yetki paylaşımından ziyade merkez - taşra arasında gerçekleştirilen ve kısmen yetki genişliğinin de söz konusu olduğu hiyerarşik bir görevlendirmeye/yetkilendirmeye benzemektedir. Ayrıca yönetim noktasındaki bu ayrıcalık idari yapıya değil, kişilerin şahsına (yabguya) tanınmaktadır.

Mahalli idarelerin kuruluş amaçları bir yerde ikamet eden kişilerin yerel ihtiyaçlarını karşılamaktır. Genellikle karar alma yetkisine sahip mahalli idare organları o yörede oturanlar tarafından seçilerek göreve gelen kişilerden oluşmaktadır. Merkez idarenin doğrudan atama yetkisi yoktur. Bu durum mahalli idarelerle taşra teşkilatını birbirinden ayıran önemli bir farklılıktır. Yetki alanı gibi birtakım kriterlere göre mahalli idareler kendi içerisinde farklı türlere (birimlere) ayrılırlar. Ülkelerin ihtiyaçlarına ve siyasi kültürlerine bağlı olarak anayasal ve yasal tercihlerine göre farklı sınıflandırmalar ve adlandırmalar söz konusu olmaktadır (Kaya ve Pekküçükşen, 2019:25-26). Bu bağlamda, ülkelerin sahip oldukları yerel yönetim türleri sayısı ve toplam birim adedinde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Ancak sınıflandırma, adlandırma vd. konularda farklılıklar olsa da işlevsel olarak yerel yönetimler birbirine benzemektedirler. Bu bağlamda en yaygın olan yerel yönetim birimi bir kentsel alan yerel yönetim birimi olan belediyelerdir. Bazı ülkeler de kentsel alan yönetimleri de kendi içerisinde ayrıştırılarak basamaklandırılabilir. Yine büyük kentler (büyükşehirler) ve özel statülü kentler için ayrı yerel yönetim birimleri oluşturulabilmektedir. Ayrıca kırsal alan yönetimleri için de ayrı yerel yönetim birimleri tesis edilebilmektedir. Yine bazı özel yönetim alanları için (*Örneğin ABD’de Okul Bölgesi Yönetimleri*) mikro ölçekli yerel yönetim birimleri de oluşturulabilmektedir.

Bir ülkenin sahip olduğu yerel yönetim birimlerinin türleri, bunların sayıları, merkezi idare ve kendi aralarındaki görev/yetki paylaşımları anayasal yapılarına, toprak büyüklüklerine, coğrafi özelliklerine, demografik yapılarına, siyasi kültürlerine, demokrasi anlayışlarına, katılım mekanizmalarına, duyulan ihtiyaca vd. özelliklerine göre değişkenlikler göstermektedir. Bununla birlikte merkezi idarenin tamamlayıcı bir unsuru olarak yerel yönetimlerin var olması, ülkedeki demokrasi kültürünün gelişmesine, katılım mekanizmalarının artmasına, sosyo-kültürel ve siyasi etkileşimin çoğalmasına doğrudan etki ettiği göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle yerel yönetimlerin etkinlik bağlamında gelişmişliğini, içinde bulunduğu ülkenin gelişmişliği ile doğru orantılı değerlendirmek mümkündür.

Yerinden yönetim ile merkezden yönetim arasında tek taraflı zorunlu bir bağ vardır. Yerinden yönetimin varlığı için merkezden yönetim bulunmalı ve arada bir yetki devri olmalıdır. Hâlbuki merkezden yönetim için böyle bir zorunluluk yoktur (Nalbant, 2012:32). Yerinden yönetim ilkesi Anayasa ve kanunlardan kaynağını almaktadır. Yerinden yönetim kuruluşlarının ayrı kamu tüzel kişiliği olduğu için merkez idare ile arasındaki bağı sağlayan idari vesayet ilişkisidir. Kamu hizmetleri devlet adına devletten aldığı yetkiye dayanarak yerinden yönetim kuruluşlarınca yürütülmektedir. Etkinlik yürütülürken yerel halk kendileri ile ilgili işlemlerde karar alma sürecine iştirak edebilmektedir. Böylece demokrasinin beşiği olarak kabul edilen yerinden yönetim kuruluşları aynı zamanda yerel halk için siyasi eğitim sağlayan bir okul görevi de göreceklerdir (Şengül, 2013:11). Yerel ihtiyaçlar için alınacak kararlar doğrudan yerinden yönetim kuruluşlarınca alındığından merkezden yönetimin sakıncalarından kırtasiyecilik ve bürokrasinin olumsuz etkileri azaltılmaktadır (Özerçen, 2017:81). Merkez ile yerel arasındaki hukuki yapıyı ve ilişkileri düzenleyen normlar, bir işbirliğini ortaya koyar. Hiçbir şekilde merkez ile yerel yönetimlerin birbirlerinin alternatifi olmasını amaç edinmez (Yaylı ve Gönültaş, 2018a:806).

CUMHURİYET DÖNEMİNDE YEREL YÖNETİM SİSTEMİ VE GELİŞİMİ

Tarihsel kökeni Yunan site devletlerine kadar giden yerel yönetimlerin Türkiye'deki kurumsal geçmişi çok eskilere gitmemektedir. Bu duruma neden olan sebeplerin başında aşırı merkeziyetçilik anlayışı ve üniter devlet yapısı geleneği gelmektedir. Yerel yönetimler, tarihsel süreçte siyasi gelişim öncüleri olarak görülmek yerine üniter devlet yapısına ve iktidar paylaşımına bir tehdit unsurları olarak görülmüşlerdir. Bu nedenle de uygulama alanı yakın tarihli (19. yy ortaları) olmuştur (Kaya ve Pekküçükşen, 2019:49). Yerel yönetimler ile ilgili kurumsal gelişmeler Osmanlı Devleti son dönemlerinde gerçekleşmiştir.

Batılı demokrasilerde yerel yönetimler, 10'uncu yüzyılda başlayan arayışlarla birlikte esas olarak 12'inci yüzyılda kurumsallaşmaya başlayan bir tarihi gelişime sahipken, Türkiye'de bu süreç Osmanlı Devleti 19'uncu yüzyıl ortalarına kadar geriye gidebilmektedir (Eryılmaz, 2014:229; Parlak ve Doğan, 2018:201). Osmanlı döneminde yerel demokrasi anlayışı genel olarak gelişmemiştir (Ortaylı, 1985:19). Yerel idarelerin olması gereken “*idari – mali özerkliği*” merkezi idareler için bir “*ayrılıkçılık*” ve “*muhalefet olma*” ihtimali kapsamında değerlendirilerek mesafeli yaklaşılmıştır. Siyasi iktidar tarafında da muhalefete pek hoşgörü ile bakılmamıştır (Eryılmaz, 2014:229). Bu durum da yerel yönetimlerin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.

19. yüzyıl ortalarında devletin askeri başarısızlıklar ve toprak kayıplarına bağlı siyasi gücünde azalmalar yaşanması, batılı yerel yönetim örneklerinin bilinirliğinin artması, gayrimüslüm tebaaya yönelik farklı yönetim ve uygulama taleplerinin dillendirilmeye başlanması, yerel hizmet taleplerinin çoğalması, merkezi idarenin bu talepleri karşılayabilecek düzeyde mali güce ve insan kaynaklarına sahip olmaması gibi nedenler ile yerel yönetimlerin temeli olan katılım uygulamalarının hayata geçirilmesini hızlandırmıştır. Özellikle azalan siyasi güce bağlı olarak ülke içinden ve dış ülke misyonları temsilcileri tarafından gayrimüslüm tebaanın kitlesel olarak temsil edilmesi yönündeki artan talepleri bu yönde gelişmeler yaşanmasında önemli bir katalizör etkisi ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti döneminde yerel hizmetlerin önemli bir kısmı merkeze karşı herhangi bir özerkliği bulunmayan vakıflar ve loncalar (meslek birlikleri) gibi yapılanmalar ile merkezi idarenin taşra birimindeki üst düzey kamu görevlisi olan kadılar ve ona bağlı diğer görevliler tarafından yerine getirilmiştir (Aydın, 2019:2712). Kadıların ve onların gözetiminde görev yapan muhtesip, subaşı, mimarbaşı ve imam gibi görevlilerin atanmasında ve denetlenmesinde merkezi idare yetkili olmuştur. Halkın doğrudan doğruya bu alanda bir yetkisi bulunmamıştır. Dolayısıyla yerel yönetimlerin asli unsurlarından olan karar organlarının bizzat kendisini oluşturan yerel halk tarafından seçilmesi gibi bir uygulama söz konusu değildir. Kaldı ki zaten yerel yönetim birimi formunda bir örgütlenme de hali hazırda mevcut olmamıştır.

Osmanlı Devleti son dönemlerinde yaşanan olumsuz gelişmeler devlet içerisinde çok yönlü bir modernleşmeyi ve dönüşümü zorunlu kılmaya başlamıştır. Ancak her ne kadar devletin daha etkin olması gibi temel amaçlar gözetilse de devlet yönetim sisteminin yeniden şekillendirilmesinde iç isyanların ve dış devlet baskılarının etkileri daha ön plana çıkmıştır. Yine bürokrasi ve kamu hizmet sunumunda yeterli kalifiye personelin olmaması, bu konuda yeterli vizyona sahip üst düzey yönetici eksikliklerinin olması, devletin içinde bulunduğu mali sorunlar, geniş bir coğrafi alanın yönetilmesinden kaynaklı problemlerin varlığı, ülke içindeki ayaklanmalar ve olası isyanlar gibi durumlar ülke yönetim sistemindeki modernizasyonun başarısını olumsuz yönde etkilemiştir.

III. Selim döneminde başlayan ıslahat hareketleri ve tanzimat uygulamaları yerel yönetimlere temel olacak bazı uygulamaların hayata geçirilmesinde önemli etkiler ortaya koymuştur. Tanzimat hareketi güçlü bir merkezi yönetimi esas aldığından, bu amaca yönelik reformlara ağırlık vermiştir. Bu dönemde iltizam kaldırılmış, vergileri toplamakla Padişah tarafından atanan “*muhasıl-vergi tahsildarı*” adındaki memurlar görevlendirilmiştir. II. Mahmut dönemini başlatan 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ile birlikte valilerin yetkileri kısıtlanmış, özellikle malî işlere doğrudan müdahale etmeleri önlenmiştir. Mal, can, namus güvenliği

ile birlikte vergi, adalet ve askerlik gibi konular fermanın özünü meydana getirmiştir. Sancak merkezlerinde vergileri saptayıp dağıtımını yapmak ve önemli işlerin görüşülüp karara bağlanması için “*Muhassıllık Meclisleri*” kurulmasına karar verilmiştir. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerinden sonra uygulanmaya başlanan “*vilayet, liva ve kaza*” idare meclislerine geçiş Muhassıllık Meclisleri ile olmuştur. 1839 yılında kurulan Muhassıllık Meclisleri üç yıl sonra kaldırılmış ve yerine “*Memleket Meclisleri*” kurulmuştur. 1849’da da yine bu meclisler kaldırılarak yerine “*Eyalet Meclisleri*” kurulmuştur (Şener, 1997:4-6)

28 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaaya verilen haklar daha da çok arttırılmıştır. Islahat fermanı gayrimüslim tebaanın kamu görevlisi olabilmesi ve temsil yetkisini kullanabilmesi gibi önemli haklar ihdas etmiştir. Fermanla devlet memurluğu ve askerlik hizmeti ile askeri ve mülki okullara gayrimüslimlerin de kabul edileceği belirtilmiştir. Temsil konusunda da gayrimüslim tebaanın merkezi idare içerisinde (*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’de ve bürokraside*) üye bulundurabilmeleri öngörülmüştür. Ayrıca merkezi idarenin taşra birimleri içerisinde de tesis edilen meclislere kendi işleri için cemaatler bazında üye bulundurmalarının önü açılmıştır. Gözler’e (2000:22) göre, bu gelişme ile gayrimüslim tebaanın siyasi temsil hakları o zamanın koşulları ölçüsünde kabul edilmiştir.

1860 itibarıyla Osmanlı coğrafyasında uluslararası destekler ile ortaya çıkan ayaklanmalar ve toplumsal kargaşalar devleti zor durumda bırakmış, diğer ülkelerin Osmanlı iç meselelerinde çok daha hâkim bir konuma gelmesine neden olmuştur. Özellikle Suriye, Lübnan ve Balkanlarda yaşanan olaylar sonucunda devlet 9 Haziran 1861 tarihinde “*Lübnan Nizamnamesi*”ni³ ilan etmek zorunda kalmıştır. Bu nizamname ile Lübnan büyük bir otonomiye (özerkliğe) kavuşmuştur. Yıllık vergi ödeme dışında idari açıdan merkezi idareye bağımlılıkları kalmamıştır (Gökbilgin, 1946:641-703).

Lübnan Nizamnamesi ile tesis edilen yeni otonom model, ülkenin diğer kısımları açısından devletin parçalanmasına neden olabilecek bir tehdit olmuştur. Bu süreçte balkanlarda devam eden iç karışıklıklar ile daha sonradan ortaya çıkabilecek benzer durumlarda böyle bir uygulamaya gidilmek zorunda kalınmaması açısından alternatif yeni bir yönetsel model arayışına gidilmiştir (Ortaylı, 2008:429). Bu kapsamda 1864 yılında iki adet nizamname hayata geçirilmiştir.

Türkiye’de bir yerel idare olan il özel idarelerinin varlığı, merkezi idare olan “*il genel idaresi*” ile ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda “*il genel idaresi*” yani merkezi idarenin taşra teşkilatı olan “*il*”, ilk defa “*vilayet*” ismi ile 8 Ekim 1864 tarihli Tuna Vilayetleri Nizamnamesi ile Tuna Vilayetine özgü olarak ve bundan bir ay sonra da 7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesiyle genel olarak tesis edilmiştir. 17 Mart 1867 tarihli bir beyanname ile de tüm ülke düzeyinde uygulanmaya başlanmıştır (Gözler, 2018:272). Birbirine çok benzeyen bu iki nizamnamelerde bugünkü il özel idarelerinin ilk formu olan “*meclis-i umumî-i vilâyet*” düzenlenmiştir. Böylelikle günümüzdeki il özel idarelerinin kurumsal gelişimi başlamıştır.

Tuna Vilayet Nizamnamesi ile Edirne Eyaleti hariç tutularak bu coğrafyadaki Niş, Vidin ve Silistre eyaletleri birleştirilip “*Tuna Vilayeti (Vilâyet-i Tuna)*” adı altında birleştirilmiştir. Böylelikle Ülkede ilk kez vilayet (il) sistemi kurulmuş oluyordu. Bu nizamname ile Tuna Vilayeti içerisinde kurulan mülki idare birimleri ve yöneticileri şu şekildedir;

- Tuna Vilayeti : Vali (md.6) : 1 adet.
- Liva (Sancak)⁴ : Kaymakam (md.2) : 7 adet.
- Kazâ : Kaza Müdürü (md.3) : Sınır Yok.
- Nahiye : (md.4)

³ Suriye ve Lübnan’da yaşanan olaylar, sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeler hakkında daha detaylı bilgi almak ve Lübnan Nizamnamesinin günümüz Türkçe versiyonunu incelemek için Bkz.: Tural, 2005:65-91.

⁴ Nizamnamede “*sancak*” yerine “*liva*” terimi kullanılmıştır. Ancak nizamname metni içerisinde sancak terimi de liva ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaya devam edilmiştir.

- Karye/Kariye (Köy) : (md.4)

Nizamname ile liva sayısı 7 ile sınırlandırılmıştır (md.2). Ayrıca Kasaba ve şehirlerde en az 50 hane ile bir mahalle kurulacağı belirtilmiştir. Kentsel alanda kurulan mahalleler statü olarak kırsal alan yönetimi olan karyelere (köylere) eşdeğer tutulmuştur (md.5). Nizamnamenin 13. maddesinde Vali'ye bağlı bir idare meclisinin kurulması öngörülmüştür. Meclis vali başkanlığında, onun olmaması durumunda ise uygun gördüğü memur üyelerden birinin başkanlığında toplanacak ve çalışmalar yapacaktır. Meclis üyeleri vali, müfettiş, muhasebeci, mektupçu ve hariciye müdürü ile üçü Müslüman ve üçü gayrimüslim tebaadan atanmış kişilerden oluşacaktır.

7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesine göre yönetsel yapı 27 vilayete ayrılmaktadır. Vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da nahiyelere ve köylere bölünmüştür. Her idari birimin başında bir yönetici bulunmaktadır. Bu idari birimlerden nahiyeler istisnai bir yönetsel birim olarak tesis edilmiştir. Köy ile kaza arasında bir ara yönetim birimi olarak düşünülen bu yönetsel birim özellikle Rumeli vilayetlerinde varlığını göstermiştir. Ancak bu birimlerin tesisi (özellikle Rumeli'de) iç ve dış siyaset açısından problemlerle bir durum olmuştur. Bu nedenle de etkin bir yönetsel birim olarak kendisini gösterememiştir. İlginçtir ki nizamnamede nahiyelerin kuruluşu, organları ve yönetim usulü ile ilgili herhangi bir hukuki düzenleme yapılmamıştır (Ortaylı, 1974:87-88). Bu durum, fiili halin bir göstergesidir.

Vilayet Nizamnamesi ile ülke genelinde uygulanan kurumsal yapı zamanla eksikliklerini ortaya koymuştur. Böylelikle 22 Ocak 1871 yılında İdare-i Umumîye-i Vilayet Nizamnamesi yürürlüğe konmuştur. 1864 tarihli nizamnamenin eksikliklerini gidermek amacıyla yürürlüğe konan bu nizamname, mevcut nizamnameyi yürürlükten kaldırmamıştır. Dolayısıyla çelişmeyen hükümleri açısından 1864 tarihli nizamname de yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Her iki nizamname de 26 Mart 1913 tarihli İdare-i Umumîye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat ile yürürlükten kaldırılmıştır (Kartal, 2010:39; Gözler, 2018:274-275).

Tuna vilayet nizamnamesi ile kurulan ve vilayet nizamnamesi ile ülke geneline yaygınlaştırılan yeni yönetsel sistem 1871 tarihli İdare-i Umumîye-i Vilayet Nizamnamesinde de varlığını devam ettirmiştir. Yönetsel birimlerin sınıflandırılması temel halini korumuştur. Nizamnameler arasında sınıflandırma farklılıkları yerine ilgili yönetsel sınıflara ait toplam birim sayılarında farklılıklar yaşanmıştır. Örneğin Tuna Vilayet Nizamnamesinde 1 adet vilayet tesis edilmişken, diğer nizamnamede bu sayı 27 olmuştur. Ayrıca günümüzde bir yerel yönetim birimi olan köyler (karye/kariye) o dönemlerde merkezi idarenin en küçük taşra birimi olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

1871 tarihli nizamname özellikle “İdare Meclisi”nden, “Belediye”den, “Nahiye”den ve taşra yönetimin kademelenmesinden bahsetmektedir. Vali, yine il sisteminin genel yöneticisidir. Valinin görevi, mülki, malî, eğitim, sağlık ve güvenlik ile ceza ve hukuk işlerinin yürütülmesi esas olmak üzere çeşitli aslı kısımlara ayrılmıştır.

Osmanlı'da merkeziliğin geniş çapta uygulanması anlamına gelen “yetki genişliği” 1852'de çıkarılan bir fermanla, tüm asker ve sivil memurların valiye bağlanması ve bu memurların eylem, atanma ve azillerinden valinin sorumlu tutulması öngörüsüyle yönetim sisteminde yerini almış, yetki genişliği eğilimin mantıkî uzantısı olarak merkezci yönetimin kuruluşunu tamamlayan 1864 ve 1871 Nizamnameleri bu durumu pekiştirmek suretiyle sonraki il yönetimi mevzuatına alt yapı oluşturmuştur (Şaylan, 1976:27).

1871 tarihli nizamname, bazı gelişmelerin başlangıcı olma niteliğini de taşır. Anadolu'da şehirlerde ve kasabalarda belediye kurulması bu tarihten sonra gelişmiş, İstanbul dışındaki yerleşim merkezlerinde Batı'daki anlamda belediye örgütü kurulmasının yasal temelini 1871'deki bu düzenleme oluşturmuştur. Bu nizamnamede Osmanlı yönetiminde klasik dönemden beri yönetimin en alt ve temel unsuru olan mahalle ve köy birimleri merkezîyetçi bir yaklaşımla yeniden düzenlenmiştir. 1871 tarihli nizamnamesi, 1864 yılında yapılan düzenlemedeki aynı ilkeleri korumakla beraber, “Genel Meclisler”in görüştükları işleri genişletmekte ve çoğaltmaktadır (Parlak, 2002:44).

1864 ve 1871 tarihli nizamnameler köyler ile ilgili normlar da ihdas etmiştir. Köyler, bu dönemde cemaat esasına göre örgütlenmiştir. Muhtar, köy ahalisi tarafından seçilmiş ve kaymakamın onayı ile göreve başlamıştır. Muhtarın temel görevi vergilerin düzenli ve hakkaniyetli bir şekilde toplanmasını sağlamaktır. Muhtarın onay aşaması olmasına rağmen seçimle iş başına gelmesi modern yerel yönetim anlayışının o dönemdeki küçümsenmemesi gereken önemli bir göstergesidir. Ayrıca nizamnameler ile köy idaresi ve köy personeli istihdamı ile ilgili temel düzenlemeler de yapılmıştır. Yine köy ihtiyar heyetinin teşekkülü ve köy yönetimindeki görevleri de bu nizamnamelerde düzenlenmiştir. Bu tarihsel dönemde modern anlamda bir yönetim biriminin izleri sınırlı da olsa belediyelerde de görülmektedir. Bununla birlikte günümüz il özel idaresinin (meclisi) temeli olması açısından da “*meclis-i umumî-i vilâyet*” uygulaması güzel bir örnek olarak yer almaktadır.

1864 tarihli nizamnameler ile 1871 tarihli nizamnamenin merkez – yerel ilişkileri açısından en önemli sonuçlarından birisi Osmanlı yönetim sisteminde yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına öncülük etmeleridir. O tarihlere kadar yönetim sisteminde tek bir kişinin hüküm sahibi olması ve tek başına kararlar alması uygulaması yerini meclis çatısı altında birçok kişinin ilgili konuları müzakere edebilmesi durumuna geçişi sağlamıştır. Tek kişide toplanan otorite sınırlı da olsa meclis ile paylaşılmaya başlanmıştır (Nalbant, 2012:122-127). Dolayısıyla merkezi idarenin taşra birimlerinde ortaya çıkan bu gelişme zamanla bağımsız yerel yönetim birimlerinin kurulması sürecini hızlandırmışlardır.

1876 yılında Türk anayasacılık tarihindeki ilk anayasa olan Kanun-i Esasi yürürlüğe girmiştir. Anayasanın 108-112. maddeleri, merkez-yerel ilişkilerinin düzenlenmesine ayrılmıştır. Anayasa ile ilin (vilayetin) yönetimi yetki genişliği ve yerinden yönetim esasına göre yapılması hüküm altına alınmıştır (md.108). Yılda bir defa il merkezinde meclis üyelerinin toplanacağı, bu mecliste görev alacak üyelerinin seçim usulünün belirleneceği bir kanunun çıkartılacağı, meclisin bazı görev ve sorumluluklarının neler olduğu hususlarında hükümler ortaya konmuştur. Benzer bir hüküm (md.112) belediyeler için de getirilmiştir. Başkent İstanbul ve taşrada belediyelerde seçimle göreve gelen belediye meclislerinin kurulacağı, bunların seçim usulleri hakkında bir kanun çıkartılacağı hüküm altına alınmıştır.

1877 yılında başkent İstanbul için yürürlüğe giren “*Dersaadet Belediye Kanunu*” ve taşra vilayetleri için yürürlüğe giren “*Vilayet Belediye Kanunu*” belediyeleri idari bir varlık olmaktan öte bir tüzel kişilik kazandırmıştır (Ortaylı, 1978:21). Bununla birlikte bu dönemde belediye başkanlarının halk tarafından seçilmediği unutulmamalıdır. Yine yerel yönetimlerin özerkliği, tüzel kişiliği ve mali kaynakları konularında da düzenlemelerin yapılmadığı görülmektedir. Ancak o dönemin şartlarına göre kısa sürede yerel yönetimler ile ilgili önemli gelişmelerin yaşanması da göz ardı edilmemelidir. Örneğin merkezi yönetimce gerçekleştirilen bazı kamu hizmetlerin sorumluluğu yerel yönetimlere devredilmiştir. Kamu hizmetleri “*ulusal*” ve “*yerel*” olmak üzere iki düzeye ayrılmıştır.

Anayasada (md.111) bir kooperatif yönetim şekli olarak kabul edilebilecek olan dinsel yerinden yönetim kuruluşları (cemaat meclisleri) tesis edilmiştir. Bu durum da yerinden yönetimler ile ilgili önemli bir dönüşüm olmuştur. 1878 yılında ise Anayasa, Sultan Abdulhamit tarafından askıya alınmıştır. Böylece anayasa hükümlerinin uygulanmasına ara verilmiştir.

1876 Anayasası, 35 yıllık askıya alınması dönemi sonrasında 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanı ile yeniden yürürlüğe girmiş ve 24 maddesinde değişiklik yapılmıştır. Ancak yerel yönetimlerle ilgili maddelerinde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Keleş ve Yavuz (1989:44), 1876 Anayasasındaki temel ilke ve yaklaşımların bazı değişikliklere uğrayarak günümüze kadar geldiklerini belirtmektedirler.

1908 II. Meşrutiyet ile birlikte merkez-yerel ilişkileri kapsamında önemli gelişmeler yaşanmaya devam edilmiştir. 1913 tarihli kanun-i muvakkat başta olmak üzere muhtelif mevzuat uygulamaları cumhuriyet öncesi dönemdeki önemli gelişmelerdir.

1921 Anayasası, milli mücadele döneminde yürürlüğe girmiş, bu yönüyle de saltanat ve cumhuriyet dönemleri arasında bir geçiş dönemi olma özelliğine sahiptir. Akademik yazında 1921 Anayasasının, 1876 Kanuni Esasiyi yürürlükten kaldırmadığı genel kabul görmüş bir yaklaşımdır. Savaş hali durumunun olmasıyla sadece yeni ve öncelikli konuların düzenlendiği, dolayısıyla da çatışmadığı durumlarda 1876 Anayasası hükümlerinin yürürlükte olduğunu ortaya koyan kısa bir anayasa yürürlüğe girmiştir. Demir (2000:60), 1876 Anayasasının 1921 anayasası ile çelişmeyen hükümlerinin halen daha yürürlükte olduğu iddiasını, Atatürk'ün, sadrazamı Tevfik Paşaya gönderdiği aynı içerikli telgrafına atıf yaparak ispat etmektedir.

1921 Anayasası ile vurgulanan en önemli husus “*milli egemenlik*” ilkesidir (Yaylı, 2015:41). 1921 Anayasasının bir diğer önemli özelliği de yerinden yönetim düşüncesine ve yerel yönetimlere en fazla ağırlık veren anayasa olmasıdır (Gözler, 2018:280; Parlak, 2020:127). Anayasa ile merkezi idarenin taşra birimlerinden sancak uygulamasına son verilmiştir. Merkezi idarenin taşra birimleri; vilayet (il), kaza (ilçe) ve nahiye (bucak) olarak üçlü bir yapıya dönüştürülmüştür (md.10).

1921 Anayasası, merkezi idarenin taşra birimleri olan vilayet (md.11) ve nahiyeye (md.16) tüzel kişilik tanımıştır. Merkezi idarenin diğer taşra birimi olan kazalara (md.15) ve bir yerel yönetim birimi olan köy ile belediyelere ise bir tüzel kişilik tanımamıştır. Dahası uygulamada en etkin yerel yönetim birimi olan belediyelere anayasada yer verilmemiştir. Buradan hareketle vilayetler ve nahiyeler düalist bir yapıya sahip olup, bir yandan merkezi idarenin bir taşra birimi iken, diğer yandan da bir yerel yönetim birimi olmuşlardır.

1921 Anayasası (md.11), merkezi idare ile yerel yönetimler arasında yetki paylaşımı yapmıştır. Özellikle “*vilayet şuralarına*” çok önemli görev ve yetkiler tanımıştır. Böylelikle yerel yönetimlerin merkezi idare karşısındaki güç ve etkinliği belirli ölçüde artırılmıştır. Vilayet (il) yönetimi yine düalist bir yapıda devam ettirilmiştir. Anayasada düzenlenen vilayet ile ilgili maddelerin daha çok vilayetin tüzel kişiliğine haiz “*idare-i hususiye-i vilayet*” yani “*il özel idaresi*” ile ilgili oldukları görülmektedir. İl özel idaresinin görevleri 11. maddede bizzat sayılmıştır. Bu durum aynı zamanda yerel hizmetler ile ilgili yetki ve görevlerin anayasal düzeyde tanımlanması açısından oldukça önemlidir. 1921 Anayasası dışındaki anayasalarda yerel özerklikten söz edilmemiştir. Sadece 1921 Anayasası özerkliğe anayasa metninde yer vermiştir.

Vilayet idaresinin (il özel idaresi kısmı) seçimle iş başına gelmiş kendi yürütme organı bulunmaktadır. Gözler'in (2018:279-280) de belirttiği üzere günümüzde bile il özel idarelerinin seçimle iş başına gelmiş yürütme organları bulunmamaktadır. Günümüz il özel idaresinin başı, aynı zamanda il genel idaresinin de başı olan ve atama ile göreve gelen valilerdir. 1921 Anayasası valinin ikili fonksiyon anlayışını yani hem il genel idaresinin hem de il özel idaresinin başı olma durumunu sona erdirmiştir (Nalbant, 2012:165). Ancak sonrasında maalesef ki bu ikili fonksiyon anlayışı devam ederek il özel idaresinin il genel idaresinden tamamen özerk bir yapı hale dönüşmesinin önüne geçilmiştir.

1921 Anayasasında dikkat çeken bir diğer uygulama da nahiyelerdir. Nahiyeler de tıpkı vilayetler gibi düalist bir yapıda tasarlanmıştır. Buradan hareketle nahiyeler (bucaklar), hem merkezi idarenin taşradaki en küçük idari birimi, hem de tüzel kişilik ve özerkliğinden hareketle bir yerel yönetim birimi olarak tasarlanmıştır. Pirlar vd. (1997:31), Nahiye ve vilayet ile ilgili kullanılan terminolojiden yola çıkarak anayasanın hazırlanmasında o esnada yeni kurulan Sovyetler Birliğindeki uygulamalardan esinlendiği savunmaktadırlar.

1921 Anayasası, bulunduğu zaman dilimi açısından yerel yönetimler ile ilgili önemli gelişmelerin ortaya konulduğu bir metindir. Ancak anayasa ile tesis edilen hükümlerin hayata geçirilerek sonuçlarının değerlendirilme olanağı pek yoktur. Çünkü anayasasının uygulama süresi 3 yıl kadardır. 1924 Anayasası ile bu hükümler önemli ölçüde değiştirilmiştir. Dolayısıyla öngörülen hükümlere uygun kanunların ve diğer hukuk normlarının hayata geçirilerek ilgili birim ve organlarının tesis edilmesi, bunların belirli bir süre faaliyette bulunması, faaliyetleri ile ilgili geri bildirimlerin toplanarak değerlendirilmesi süre açısından pek mümkün olmamıştır. Yine ülkenin savaş hali gibi olağanüstü bir yönetim durumunda olması, belirli bir süre Osmanlı Devleti ile birlikte eş zamanlı yönetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, yeni kurulan meclisin köklü bir devlet

mekanizması ile çok yönlü yönetim tecrübesini henüz yaşayamaması gibi nedenler de 1921 Anayasası ve tesis ettiği yeni sistem ile birimlerini gerekli ölçüde analiz edilmesini zorlaştırmaktadır.

Öner (1998:3720), ülkedeki savaş koşulları ile meclisin enerjisini ve kaynaklarını savaşın gereklerine harcamakta olduğundan anayasa ile getirilen kurumların oluşturulması ve ilgili hükümlerin optimal bir şekilde uygulanmasının mümkün olmadığını belirtir. Bu süreçte anayasa ile öngörülen bazı uygulamalar hayata geçirilememiş (Pirler vd., 1997:31) ya da çok kısa sürede yürürlükte kaldığı için uygulamaya konulan kazanımlar etkisini gösterememiştir (Şengül, 2013:40; Yaylı, 2015:41).

1924 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) Dönemi Gelişmeler

Cumhuriyet dönemi anayasaları 1924 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) ile başlamaktadır. 1924 Anayasası ile yerel yönetimler konusunda 1921 Anayasası hükümlerinden uzaklaşarak tekrardan 1876 Anayasasının tesis ettiği temel prensiplere yönelinmiştir. Anayasaya göre Türkiye coğrafi durum ve ekonomik ilişkiler yönünden illere, ilçelere ve bucaklara bölünmüştür. Bucaklar da köy ve kasabalardan oluşmaktadır (md.89). 1924 Anayasasına göre ülkenin tüzel kişiliğe sahip yönetsel birimleri il, şehir, kasaba ve köyler olarak sıralanmıştır (md.90). Bu yapısal modelde nahiyeye (bucak) bir tüzel kişilik olarak yer verilmemiştir. Böylelikle bucaklar daha önce sahip oldukları konumlarını kaybederek yerel yönetim niteliği ortadan kalkmıştır (Nalbant, 2012:170).

1924 Anayasası, 1921 Anayasasına göre merkez - yerel ilişkileri bağlamında bazı hususlarda merkeziyetçi yaklaşımın izlerini taşıdığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Örneğin 1921 anayasasında il işleri “*devletin genel işleri*” ve “*illerin yerel işleri*” şeklinde ikili bir ayrıma tutulurken, 1924 Anayasası böyle bir ayrımın ortaya konmadığını, böylelikle de 1924 Anayasasının “*illerin işleri*” tabiri ile yetinerek “*il özel idaresi*” ve “*il genel idaresi*” ayrımını ortadan kaldırdığını belirtmektedir. Nalbant (2012:171), yerel yönetimlerin ayrı bir yönetsel birim olarak tasavvur edilememesi, merkez- yerel ilişkilerinde yerel aleyhine (merkeziyetçi) bir yaklaşımın gelişmesini ortaya koyduğunu ifade etmektedir.

Gözler’e (2018:280) göre ise Anayasada (md.90) vilayetlere ilişkin “*hükmi şahsiyeti haiz olduğu*” ibaresi il genel idaresi ile ilgili olmayıp, bir yerel yönetim birimi olan il özel idaresi ile ilgilidir. Yani iller (il özel idaresi), anayasal bir temele dayanmıştır. Bununla birlikte 1921 Anayasasına göre önemli yaklaşımsal farklılıklar ortaya çıkmıştır.

1924 Anayasası valinin il özel idaresindeki konumunda geriye dönüşü simgeler. 1921 Anayasası tarafından benimsenen il özel idaresinin yürütme organının seçilmiş bir kişiye bırakılması anlayışı 1924 Anayasası tarafından benimsenmemiştir (Şengül, 2013:42). 1924 Anayasası yerel yönetim organlarının nasıl oluşturulacağı konusuna da girmemiştir.

1924 Anayasasında belediyelerle ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Anayasada (md.85) “*belediye*” kavramı ifade edilmiş, ancak belediye ile ilgili açıklayıcı bir düzenleme yapılmamıştır (Parlak, 2020:127). Anayasada bu konuda bir düzenleme olmamasının yanı sıra daha alt düzeydeki hukuk normları ile belediyelerin kurumsal işleyişine yönelik muhtelif düzenlemelere gidilmiştir (Önen, 2006:22).

1924 Anayasası ile yerel yönetimler konusunda çok detaylı düzenlemelere gidilmediği görülmektedir. Parlak’a (2020:128) göre, yerel yönetimler konusunda önceki dönemlere göre bir zenginleşme sağlanamamıştır. Bununla birlikte 1924 Anayasasının uygulama dönemlerinde yerel yönetimler ile ilgili kanun düzeyinde temel düzenlemelere gidilmiştir. Örneğin 1924 yılında yürürlüğe giren Köy Kanunu bazı değişikliklere uğramakla birlikte halen yürürlükte. Yine 1930 tarihli Belediye Kanunu yerel yönetimler ile ilgili bir diğer önemli gelişmedir. Ayrıca 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet-i Kanunu Muvakkat ile son hali verilen geleneksel “*il genel idaresi*” ve “*il özel idaresinin*” birlikte düzenlenmesi anlayışından 1949 tarihinde vazgeçilmiştir. Bu tarihte yürürlüğe giren il idaresi kanunu ile il genel idaresi ayrı bir kanunla düzenlenmiştir (Şengül, 2013:46).

1961 Anayasası Dönemi Gelişmeler

1961 Anayasasında (md.112) “*idarenin bütünlüğü*” ve “*kamu tüzel kişiliği*” ilkeleri düzenlenmiştir. Söz konusu maddede “*idarenin bütünlüğü*” ortaya konularak, idarenin kuruluş ve görevleri itibariyle “*merkezden yönetim*” ve “*yerinden yönetim*” esaslarına dayanacağını belirtilmiştir. Bu maddeye göre idarenin kuruluş ve görevlerinin “*kanun*” ile düzenleneceği hüküm altına alınmıştır. Yine kamu tüzel kişiliğinin, sadece kanun ya da kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulabileceği belirtilmiştir. Anayasa ile yerel yönetimlere, devlet tüzel kişiliğinin dışında ayrı birer tüzel kişilik tanınmıştır.

Anayasanın 116. maddesi yerel yönetimlerin genel çerçevesini ortaya koymaktadır. İlgili maddeye göre yerel yönetimler; il, belediye veya köy halkının yerel ve ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan, genel karar organları halk tarafından seçilen kamu tüzel kişileri olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle yerel yönetim birimi olarak “*il özel idaresi*”, “*belediye*” ve “*köy*” olmak üzere üç adet yönetim birimi türü tesis edilmiştir.

1961 Anayasası (md.116), yerel yönetimlerin genel karar organlarının seçimle iş başına gelmesini öngörmektedir. Ancak belediye başkanları belediyenin genel karar oranı değil, temsil organıdır. Dolayısıyla da başta belediye başkanı olmak üzere belediyenin karar organı olan meclis dışındaki diğer organlarının kanunla atama yoluyla oluşturulmasının önünde anayasal bir engel bulunmamaktadır. Bununla birlikte belediye başkanlarının İçişleri Bakanlığının onayı ile göreve başlamaları usulü 1961 Anayasası döneminde kaldırılmıştır.

1930 yılında yürürlüğe giren belediye kanununun ilk halinde ülkedeki belediyeler üç gruba ayrılmıştır. Belediye başkanlarının göreve başlaması için dâhil olduğu gruba göre cumhurbaşkanı, içişleri bakanı ve valinin onayı gerekmektedir. 1967 yılında yürürlüğe giren 307 sayılı kanun ile bu yaklaşımdan vazgeçilmiştir. Aynı kanuna göre belediye başkanlarının, belediye meclisi içinden seçilmesi uygulamasından da vazgeçilerek, başkanların doğrudan yerel halk tarafından seçilmesi uygulaması hayata geçirilmiştir.

1961 Anayasası yerel yönetimler alanında iki önemli yenilik ortaya koymuştur. Bunlardan ilki, yerel yönetimlerin seçilmiş organlarının organlık sıfatına ilişkin denetiminin ancak yargı yoluyla yapılacak olmasıdır (md.116). Anayasa metninde geçen “*ancak yargı yoluyla*” ibaresi merkezi idare olan devlet tarafından yerel yönetimler üzerinde bir idari denetim mekanizmasının kurulmasını engellemektedir.

Anayasanın yerel yönetimler ile ilgili olarak ortaya koyduğu bir diğer yenilik de yerel yönetimlere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanmasıdır. İlgili madde (md.116) ile bu durum anayasal güvence altına alınmıştır. Bu önemli yaklaşım kendisini ileride 1982 Anayasasında da gösterecektir.

1961 Anayasasında karar organı olan belediye meclisinin, temsil organı olan belediye başkanı karşısındaki yetkileri 1924 Anayasasına göre artırılmıştır. Ayrıca yerel yönetimler kendi aralarında kuracakları birlikler ile yerel yönetimlerle merkezi yönetim arasındaki ilişkilerinin mahiyetlerinin belirlenmesi kanuna bırakılmıştır. 1961 Anayasası birlik kurma konusunda 1982 Anayasasında olacağı gibi bir bakanlar kurulu iznine gerek görmemiştir.

Öte yandan ilk kez diğer anayasalardan farklı olarak idari birimler olarak “*hizmet yerinden yönetim*” uygulamasına yer verilerek, 120. madde ile “*üniversiteler*”, 121. madde ile “ *radyo ve televizyon idaresi*” ve 122. madde ile de “*kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları*” oluşturularak adem-i merkeziyet anlayışına anayasal nitelik kazandırılmıştır (Özmen, 2012:174).

1961 Anayasası, bir askeri darbe ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Darbe sonrasında anayasanın taslak olarak hazırlanması sürecinde başta bilim insanları olmak üzere birçok uzman ve kurum görev almıştır. Başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere birçok yeni kurum tesis edilmiştir. Anayasanın özünde bir özgürlükçü ruh dikkat çekmektedir. Her ne kadar 1971 -1973 değişiklikleri ile bu konuda önemli kısıtlamalara gitse de anayasanın özgürlükçü bir anlayıştan yola çıktığı görülmektedir. Elbette ki bu özgürlükçü yaklaşım yerel yönetimler ile ilgili düzenlemelerde de kendisini hissettirmektedir. Bununla birlikte Parlak’ın (2020:129) da ifade ettiği gibi

önceki dönemlere göre yerel yönetim zihniyeti açısından önemli ilerlemeler olarak kabul edilen bu yaklaşımlar uygulamada başarılı bir şekilde hayata geçirilememiştir. Daha yalın bir ifade ile yerel yönetimler ile ilgili temel sorunlar bu dönemde de önemli ölçüde varlığını devam ettirmiştir.

Yerel yönetimler ile ilgili sorunlar, bu sorunların çözümü ve daha iyi bir yönetim anlayışı için arayış ve reformları da beraberinde getirmiştir. Türkiye’de reform çalışmaları kamu yönetimi alanında olduğu gibi yerel yönetimler alanında da planlı kalkınma dönemiyle birlikte bir ivme kazanmıştır. Bu süreçte bazen yönetim, bir bütün olarak düşünülmüş ve kamu yönetimine yönelik reform çalışmaları yerel yönetimleri de kapsamıştır. Kimi zaman ise yerel yönetimler ayrı bir şekilde değerlendirilmiştir (Memişoğlu, 2016:55).

1962 yılında başlatılan “*Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP)*”, 1967 – 1971 tarihleri arasında gerçekleştirilen “*İçişleri Hizmet ve Teşkilatını Yeniden Düzenleme Projesi (İç Düzen Projesi)*”, Bakanlar Kurulu kararı ile kurulan İdari Danışma Kurulu’nun raporu ve 1978-1979 yıllarında tesis edilen “*Yerel Yönetim Bakanlığı*” bu dönemdeki önemli gelişmelerdir. Bununla birlikte bu önemli çalışmalarda elde edilen sonuç ve tecrübeler 1961 Anayasası döneminde önemli bir uygulama alanı bulamamıştır. Buradan elde edilen birikim daha çok 1982 Anayasası döneminde (2000’li yıllar ile birlikte) hayata geçirilen yeni kanun düzenlemelerinde (*il özel idaresi kanunu, belediye kanunu, büyükşehir belediyesi kanunu*) kendisini gösterdiği görülmektedir.

1982 Anayasası Dönemi Gelişmeler

1961 Anayasasında (md.112) mevcut olan “*idarenin bütünlüğü*” ve “*kamu tüzel kişiliği*” ilkeleri 1982 Anayasasında (md.123) da varlığını devam ettirmiştir. Bu kapsamda idare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür. Bu bağlamdaki düzenlemeler de kanunla yapılması gerekmektedir. 1982 Anayasası 123’üncü maddesinde “*idare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür... İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır...*”, hükümlerine yer vermiştir. Bu madde ile üç temel ilke olan “*idarenin bütünlüğü ilkesi*”, “*merkezden yönetim ilkesi*” ve “*yerinden yönetim ilkesi*” anayasal düzeyde kabul edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti devleti, üniter bir devlet modeline sahiptir. Bu durum, 1982 Anayasası’nın 3. maddesinde açıkça hüküm altına alınmıştır. Anayasanın 123’üncü maddesinde “*karma yönetim modeli*”, 126. maddesinde “*merkezi yönetim*” ve yine 127. maddesinde de “*yerel yönetimler*” düzenlenerek merkezi yönetim ağırlıklı, karma bir yönetim modeli tesis edilmiştir (Mecek ve Atmaca, 2020:2069).

Anayasanın 127’inci maddesi ile Türkiye’de yerel (mahalli) düzeydeki müşterek (ortak) ihtiyaçların karşılanması amacıyla, merkezi yönetim (devlet) dışında, karar organları seçim ile iş başına getirilen yerel yönetimler (mahalli idareler) kurulmuştur (Mecek ve Doğan, 2015:225). İlgili maddede “*mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve ... oluşturulan kamu tüzelkişileridir...*”, hükümlerine yer verilmiştir.

Anayasanın 127’inci maddesi gereğince yerel yönetim birimlerinin sayısı ve türleri belirlenmiştir. Türkiye’de yerel yönetim birimleri; “*il (özel) idaresi*”, “*belediye idaresi*” ve “*köy idaresi*” olmak üzere üç farklı gruba ayrılmaktadır. Sarıca (1972:272), anayasanın yerel yönetim birimlerinin adlarının 127’nci maddesinde belirtilen adlarla kurulmasını istediğini belirterek mahalli idare niteliğinde özel yönetim biçiminin kurulabileceği fikrini savunmaktadır. Gerek yerel yönetimlerle ilgili çıkan kanunlar ve gerekse de akademik yazında yapılan tasnifler de bu yöndedir. Anayasanın 127’nci maddesinde geçen “*...Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir*”, hükmü ile ayrı bir yerel yönetim birimi ihdas etmemektedir. Bu madde ile mevcut yerel yönetim birimleri hakkında ilgili kanunlarında belirtilen genel hususlardan ayrı olarak ihtiyaca göre bazı özel düzenlemelerin yapılabileceği yani mevcut yönetim türünden farklı bazı özel yönetim biçimlerinin de uygulanabileceği belirtilmektedir. Türkiye’de bu fıkranın tek uygulaması “*büyükşehir belediyeleri*” dir. Bir yerel yönetim birimi olan belediyelerin “*büyük yerleşim merkezleri*” haline gelmesi halinde 5393 sayılı “*Belediye*

Kanunu" hükümlerinden ayrı olarak 5216 sayılı "*Büyükşehir Belediyesi Kanunu*" hükümlerine tabi olan özel bir yönetim biçimi getirilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki büyükşehir belediyeleri bir belediye idaresi alt türüdür. Belediyelerden ayrı ve farklı bir yerel yönetim birimi değildir. Belediye idarelerinin özel bir uygulama şeklidir (Mecek ve Atmaca, 2020:2071-2072). Türkiye’de büyükşehir belediyesi uygulaması ilk defa 1982 Anayasası döneminde uygulanmaya başlamıştır.

1982 Anayasasına göre yerel yönetimlerin türlerinin yanı sıra bu birimlerin organları üzerinden de bazı değerlendirmelerin yapılması yararlı olacaktır. Anayasa metnine göre yerel yönetimler, karar organları kanunda gösterilen seçmenler tarafından oluşmuş kamu tüzel kişilikleridir. Yerel yönetim organlarının "*halk*" tarafından seçileceğini belirten 1961 Anayasasına karşın, 1982 Anayasası "*kanunda gösterilen seçmenler*" ifadesini kullanmaktadır. Elbette ki ibare halk da olsa seçmen de olsa bu kimselerin kimler olduğunun ayrıca ve açıkça düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda oy kullanabilecek kişilerin genellikle vatandaşlık, yaş, temyiz kudretine sahip olma, kamu haklarından yasaklı olmama gibi şartlara bağlanması söz konusudur. Ancak "*halk*" kavramı ile "*seçmen*" terimine yüklenecek anlamsal farklılıklar nedeniyle bu konuda bir değişimin olduğu iddia edilebilir. Örneğin kanunda oluşturulan seçmenler her zaman için halk olmak zorunda değildir.

Anayasa (md.127) ile merkezi yönetimin, yerinden yönetimler üzerindeki denetim (vesayet denetimi) yetkisi tesis edilmiştir. 1961 Anayasası yerel yönetimler üzerindeki denetimin ancak yargı yoluyla yapılacağını söylemiştir. 1982 anayasası "*ancak*" ibaresine yer vermeksizin denetimin esasen yargı yoluyla yapılmasını benimsemekle beraber bu konuda ilave düzenlemelerde bulunmuştur. İçişleri bakanı görevleriyle ilgili bir suç sebebi ile hakkında soruşturma veya kovuşturma açılan yerel yönetim organları veya bu organların üyelerini geçici bir tedbir olarak kesin hükme kadar görevden uzaklaştırabilir (Şengül, 2013:43). Vesayet denetimi (idari vesayet), hiyerarşik denetime göre daha sınırlı düzeydedir.

Eryılmaz ve Şen (1994:8), yerel yönetimlerin merkezi idare tarafından idari vesayet altına alınması konusunda yapılan düzenlemelerin "*yerel yönetimlere hareket kabiliyeti verme ve geliştirme*" amacından ziyade yerel yönetimleri "*nasıl denetim altına alabiliriz?*" amacını taşıdığını belirtirler.

1982 Anayasası, yerel yönetimler arasında birlik kurulmasına müsaade etmekle beraber bu konuda bakanlar kurulunun iznini şart koşmuştur. 1961 Anayasası ise birlik kurma konusunda bakanlar kurulu iznine gerek görmemiştir. Yine 1982 Anayasasında yerel seçimlerin 4 yıl yerine 5 yılda yapılması öngörülmüştür. İki anayasa arasındaki ortak nokta ise, yerel yönetimlere görevleriyle orantılı gelir kaynakları sağlanması konusundaki düzenlemelerdir (Şengül, 2013:44).

1970-1980 döneminde Türkiye’de meclis çalışmalarında ve yürütme faaliyetlerinde bazı tikanlıklar ortaya çıkmıştır. Ülkede yaşanan toplumsal şiddet olayları nedeniyle de anayasal kurumların faaliyetlerini gerçekleştirmede zaman zaman yetersizlikler yaşaması söz konusu olmuştur. Bu gelişmeler 1961 Anayasası ve ortaya koyduğu anayasal sisteme karşı bir tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Parlak’ın (2020:130) da ifade ettiği gibi özellikle yürütme organını güçlendirme eğilimini ortaya çıkarmıştır. Bu eğilimin merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerine yansımaları ise "*merkeziyetçiliğin artması*" şeklinde olmuştur. Bu durum yerel yönetimlerin gelişimi açısından olumsuz bir gelişmedir. Bununla birlikte 1982 Anayasası döneminde Türkiye’de yerel yönetimler ilgili bazı önemli gelişmeler ve dönüşümler de yaşanmıştır.

1984 yılında 3030 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununun yürürlüğe girmesi, Kamu Yönetimi Araştırma Projesi (KAYA), 1991 tarihli 1998 tarihli Yerel Yönetimler Reform Tasarısı, 2001 tarihli Yerel Yönetimler Reform Tasarısı, yasalaşamayan "*Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun Tasarısı*", 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 2012 tarihli 6360 sayılı yasa ile yapılan değişiklikler bu dönemdeki önemli gelişmelerden başlıcalarıdır. Ayrıca Türkiye 1982 Anayasası döneminde, Avrupa Yerel Özerklik Şartı ve Avrupa Kentsel Şartı gibi uluslararası sözleşmelerin de tarafı olmuştur.

6360 sayılı Kanunla büyükşehir belediye yönetimlerini daha etkin bir görünüme büründüren yeni bir uygulama modeli oluşturulmuştur. Özellikle siyasal ve yönetsel anlamda önemli değişiklikler yapılmıştır (Yılmaz, 2018:4366). Kanunla büyükşehir belediyesi sınırı, il mülki sınırı olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Büyükşehir belediyesi içerisinde daha önce mevcut olan "*ilk kademe belediyeleri*" ve "*kasaba belediyeleri*" tüzel kişiliklerini kaybederek bağımsız (ayrı bir tüzel kişiliğe sahip) bir yerel yönetim birimi olmayan "*mahalleye*" dönüştürülmüştür. Büyükşehir belediyesi olan illerdeki "*il özel idareleri*" kaldırılmış; "*köy*" tüzel kişiliklerine ise son verilerek buradaki köyler "*mahalle*"ye dönüştürülmüştür (Mecek ve Atmaca, 2020:2072). Yerindenlik ilkesiyle çelişen yönlerine rağmen nüfusun %78'inin yaşadığı büyükşehir belediyelerinde halk tarafından doğrudan seçilen büyükşehir belediye başkanının temsil düzeyi yüksek bir büyükşehir belediye meclisi ile görev yapması demokratik temsili de arttıracak niteliktedir (Güler, 2023:177).

Türkiye'de kamu kurumlarının organik yapısı, çalışma ilkeleri, yetki dağılımları, personel istihdamı, denetim ve katılım gibi unsurların kaynağı olan mevzuat normları 2000'li yıllar ile birlikte yeniden hazırlanmıştır. İlgili mevzuatsal dönüşümler ile kamu yönetiminde köklü bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmıştır. Bununla birlikte ilgili dönüşüm tam olarak sağlanamamıştır. Örneğin bir yerel yönetim birimi olan köyler ile ilgili mevzuatsal ve buna bağlı organik dönüşüm gerçekleştirilememiştir. Halen 1924 tarihli Köy Kanunu yürürlüğünü devam ettirmektedir. Ayrıca dönüşüme katkısı olacak bazı düzenlemeler de yürürlüğe girememiştir. Örneğin 2003 yılında hazırlanan Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı halen yürürlüğe konulamamıştır (Yılmaz ve Mecek, 2021:130).

Postmodernizm, kamu yönetimini yapısal (organik) ve fonksiyonel anlamda etkilemiştir. Örneğin kamu yönetimi organik (yapısal) anlamda çok daha esnek, ağ yapılı ve e-bürokratik örgütlenmeye başlamıştır. Fonksiyonel anlamda ise kamu hizmet sunumunda yeni araçlar, yöntemler ve süreçler geliştirilmiştir. Devlet küçültülerek, hizmet sunumunda özel ve üçüncü sektör daha etkin olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca çok yönlü ve türdeki katılım araçları ile hizmet sunumunun tüm paydaşlarının yönetim süreçlerine dâhil edilmesi (yönetişim) konusunda önemli adımlar atılmıştır. Şüphesiz bu gelişmeler kamu yönetimini bir bütün olarak değiştirmiş ve dönüştürmüştür (Mecek ve Yılmaz, 2021:256).

SONUÇ

Cumhuriyet dönemi yerel yönetimlerin gelişim çizgisini ilerlettiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Osmanlıdan kamu yönetimi kurumları aynı şekilde alınmıştır. Söz konusu fark ise yönetim organlarının gelişmesi örgütsel anlamda büyümesi ve yayılması halidir. Cumhuriyet döneminde yerel yönetimler siyasal organlar olarak değil daha çok idari biçimler bağlamında değerlendirilerek yetki, görev ve örgüt yapısını bu kapsamda değiştirmiştir. Genel anlamda, Cumhuriyet dönemine ait yerel yönetim düzenlemeleri yasal ve örgütsel anlamda bir ivme göstermiştir.

Cumhuriyet döneminin ilk anayasal çalışması, 1924 Anayasası'dır. Cumhuriyet döneminde yerel yönetimler konusunda yapılan ilk düzenleme ise köylerle ilgili olmuştur. Çünkü Atatürk köylüyü milletin efendisi olarak görmektedir. Bugün halen yürürlükte olan 442 Sayılı Köy Kanunu, 1924 yılında kabul edilmiştir. Ancak 1924 Anayasası, yerelleşmeye ve adem-i merkezîyetçi yönetim yaklaşımına değinmemiştir. Yerel yapılanma, daha çok merkezîyetçilik esası üzerine kurulmuştur.

1961 Anayasasında belediyeçilik anlayışında bir gelişme olmuş ve belediye başkanları doğrudan yerel halkça seçilmeye başlamıştır. 1961 Anayasasının yerel yönetimlere iki farklı kazanımı söz konusudur. Bunlardan birincisi, yerel yönetimlerin karar organlarının organlık sıfatını kazanmaları ve kaybetmelerine ilişkin denetimin yargı yoluyla olması, ikincisi ise yerel yönetimlere görevleriyle orantılı gelir kaynaklarının sağlanmasıdır (Atmaca ve Göç, 2020:1530). 1982 Anayasasında ise yürütmeye ilişkin bir güçlendirme durumu mevcuttur. 127. maddede yerel yönetimler kapsamlı bir şekilde tanımlanmıştır. Ancak parlamenter yönetim

kapsamında sorumlu ve sorumsuz kanat anlayışı ile yürütmeyi güçlendirme düşüncesi, merkeziyetçiliğin güçlenmesine sebep olmuştur.

Yerel yönetimler kapsamında gerçekleştirilen düzenlemeler bu dönemde fazladır. 1984 yılında kabul edilen büyükşehir belediye sistemi, 1987 tarihli İl Özel İdaresi (3360 sayılı kanun) ve sonrasında katılımcı yönetim anlayışı ve yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması kapsamında 2003 yılında Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı çıkarılmıştır. Bu kanun ile belediyeler ve il özel idareleri (5393 Sayılı Belediye Kanunu, 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu) yeniden ele alınarak yeni kamu yönetimi anlayışı bağlamında güncellenmiştir. Büyükşehir belediyeleri üzerine yapılan son revize, 2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı 14 ilde Büyükşehir ve 27 İlçe Kurulması Hakkında Kanundur. Bu kanun ile Türkiye'deki büyükşehir belediye yasası 30'a çıkarılmıştır.

Cumhuriyet döneminde kanunlar dışında örgütsel değişimi sağlayabilmek adına 1949-1950'li yıllarda yabancı uzmanlara çok sayıda rapor (Barker Raporu, Martin- Cush Raporu vb) hazırlanmıştır. 1950'li yıllardan sonra ise yine kamu yönetimini güçlendirecek; İdari reform Danışma Kurulu Raporu, Kamu Yönetimi Araştırma Projesi (KAYA), Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) gibi çok önemli raporlar oluşturulmuştur. 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatının kurulması ile planlı dönemine geçilmiş ve beş yıllık kalkınma planları ile yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik idari reform süreci devam etmiştir.

Reform süreci büyük bir sistemsel yoğunluğu beraberinde getirmiştir. Bu sebeple 1978 yılında CHP Hükûmeti tarafından, Türkiye tarihinde ilk ve tek olan Yerel Yönetimler Bakanlığı kurulmuştur. Bakanlık, kaynak sıkıntısı ile birlikte belediyelerin sorunlarını çözmeyi amaçlamıştır.

Yerel Yönetim Bakanlığı kısa bir zaman zarfında hizmet vermiştir. Bu süre zarfında devletin yerel yönetimler üzerindeki gözetim ve denetimini azalttığı ve belediyelerin de gelirlerini arttırıcı girişimlerde bulunduğu tespit edilince Bakanlığın 1979 yılında kaldırılmasına karar verilmiştir. Yerel Yönetim Bakanlığı'nın görev ve sorumlulukları ise "3152 sayılı İçişleri Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile İçişleri Bakanlığına bağlı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü" ne devredilmiştir.

2018 yılında kabul edilen yeni hükümet sistemi ile birlikte bu dönem yayınlanan 1 Nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile "Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü" oluşturulmuştur. Mahalli İdareler Genel Müdürlüğünün görevleri Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. Genel Müdürlük ise o dönem yeni oluşturulan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesinde kurulmuştur. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın adı ise daha sonra yapılan ilk genel seçim sonrası (2023) Çevre, Şehircilik ve İklim Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Genel müdürlüğün temel görevi, yerel yönetimlere ilişkin temel konular üzerine araştırmalar yapmak, sorunları takip etmek ve diğer bütün görevleri yapmaktır.

Yeni hükümet sistemi ile birlikte yerel yönetimleri etkinleştirmeyi amaçlayan bir diğer düzenleme ise Yerel Yönetimler Politika Kuruludur. Kurul üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından oluşturulmakta ve geliştirilen politika önerileri hem Cumhurbaşkanının talebi doğrultusunda olmakta hem de Cumhurbaşkanı, politika önerisinin sunulduğu en son nihai merci olmaktadır.

En nihai süreçte yerel yönetimlerin Cumhuriyet dönemi sürecindeki gelişim süreci yasal ve örgütsel çerçevede bir seyir izlemiştir. Ancak uluslararası örgütler özellikle Avrupa Birliği Türkiye'nin adem-i merkeziyetçi politikalarından uzak durduğunu ve merkeziyetçilik sorunsalının devam ettiğini belirtmektedir.

Yerel yönetim birimlerini güçlendirmek adına atılan adımlar küresel salgın (pandemi dönemi) süreci sonrası yavaşlamaya başlamıştır. Türkiye, kontrolü sağlayabilmek adına devletçi politikalarını hızlandırmıştır. Bu durum da Türkiye'nin yeniden refah devleti anlayışına kapı araladığı düşüncelerini akıllara getirmiştir.

Türkiye'de Cumhuriyet dönemi sonrasında yapılması planlanan en önemli düzenleme, yeni bir anayasa çalışmasıdır. Bu anayasanın hem mevzuattaki hem de uygulamadaki uyumluluğunun aynı olması halinde Türkiye'deki en önemli reformun gerçekleştirileceği aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Akipek, İ. (1966), Devletler Hukuku, Başnur Matbaası, Ankara, 2. Cilt, 3. Baskı.
- Atmaca, Y. & Göç, E. (2020). *Türkiye’de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16(28), 1524-1540.
- Aydın, A. (2019), *Türkiye’de İlk Modern Yerel Yönetim Denemesi Olan Altıncı Daire-i Belediye ile Sixième Arrondissement Karşılaştırması*, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 11(18), 2708-2727.
- Belli, A. & Aydın, A. (2016), *6360 Sayılı Yasa ile Kapatılan Belde Belediyelerinin Hizmette Etkinlik, Verimlilik ve Temsil Sorunsalı Üzerine Bir Alan Araştırması: Önsen Belediyesi Örneği*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(43), 1698-1713.
- Demir, F. (2000), *Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (Prof. Dr. Seyfullah Edis’e Armağan Özel Sayısı), 59-78.
- Drucker, P. F. (1999), 21. Yüzyıl İçin Yönetim Tartışmaları (Çev. G. Gorbon, İ. Bahçivangil), Epsilon Yayınları, İstanbul.
- Eryılmaz, B. (2014), Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 7. Baskı.
- Eryılmaz, B. & Şen, M. L. (1994), 2000’li Yıllara Doğru Türkiye’de Yerel Yönetimler, MÜSİAD Yayını (MÜSİAD Araştırma Raporları 5), İzmir.
- Giritli, İ., Bilgen, P., Akgüner, T. & Berk, K. (2012), İdare Hukuku, Der Yayınları, İstanbul, 5. Baskı.
- Gökbilgin, M. T. (1946), *1840'dan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler*, Belleten Dergisi, 10, 641-703.
- Gözler, K. (2000), Türk Anayasa Hukuku, Ekin Yayınları, Bursa.
- Gözler, K. (2007), Devletin Genel Teorisi, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Gözler, K. (2009), İdare Hukuku, Ekin Yayınları, Bursa, 1. Cilt, 2. Baskı.
- Gözler, K. (2018), Mahalli İdareler Hukuku, Ekin Yayınları, Bursa.
- Gözübüyük, A. Ş. (2012), Yönetim Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara, 31. Baskı.
- Güler, F. (2023), *Büyükşehir Belediye Meclisi Üyeliği Seçim Sisteminin Sebep Olduğu Sorunlar*, Akademik İzdüşüm Dergisi, 88(1), 155-184.
- Kartal, N. (2010), *İl Özel İdarelerinin Yeniden Yapılandırılması: Uygulama aşaması Üzerine Bir Çözümleme*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, P. & Pekküçükşen, Ş. (2019), Türkiye’de İdarenin Bütünlüğü İlkesi ve Yerel Yönetimler Üzerinde İdari Vesayet Denetimi, İksad Yayınları, Ankara.
- Keleş, R. & Yavuz, F. (1989), Yerel Yönetimler, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Mecek, M. (2020), *Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye’de İl Yönetimleri ve Hukuki - Örgütsel Yapıları*, Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR), 6(2), 296-325.
- Mecek, M. & Atmaca, Y. (2020), *Yerel Yönetimlerin İdari Yapısına İlişkin Mevzuat Analizi*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 19(76), 2068-2087.
- Mecek, M. & Doğan, H. (2015), *İstihdam Açısından Yerel Yönetimlerin Organizasyon Yapısı ve Personel Yönetimi*, İdari ve Mali Açından Türkiye’de Yerel Yönetimler (Ed. M. Mecek, M. Doğan, B. Parlak), Bekad Yayınları, Antalya, 209-272.

- Mecek, M. & Kocakula, Ö. (2019), *E-Devlet ve E-Yönetişimde İdari, Siyasi ve Etik Sorunlar*, E-Yönetişim: Kavramsal / Kuramsal Çerçeve, Ülke İncelemeleri ve Türkiye'ye Yansımaları (Ed. B. Parlak, K. C. Doğan), Beta Yayınları, İstanbul, 195-230.
- Mecek, M. & Kocakula Yıldırım, Ö. (2020), *Yönetim - İdare Kavramlarının Yapısal - İşlevsel Analizi ve Kavramsal Açından Tanımlanması*, Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(54), 1411-1425.
- Mecek, M. & Yılmaz, V. (2021), *Postmodern Kamu Yönetimi Ekseninde Yerel Yönetişim ve Katılım*, Postmodern Kamu Yönetimi: Kavramlar, Teoriler, Yaklaşımlar (Ed. B. Parlak, K. C. Doğan), Nobel Yayınları, Ankara, 231-273.
- Memişoğlu, D. (2015), *Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Değişim ve Dönüşümü: Reform ve Sonuçları*, İdari ve Mali Açından Türkiye'de Yerel Yönetimler (Ed. M. Mecek, M. Doğan, B. Parlak), Bekad Yayınları, Antalya, 51-65.
- Nalbant, A. (2012), *Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2. Baskı.
- Ortaylı, İ. (1974), *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840 – 1878)*, TODAİE Yayını, Ankara.
- Ortaylı, İ. (1978), *İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi*, Türkiye Belediyeciliğinin Evrimi (Ed. E. Türkcan), Türk İdareciler Derneği Yayını, Ankara, Cilt:1, 3-24.
- Ortaylı, İ. (1985), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2008), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 3. Baskı.
- Öner, Ş. (1998), *Cumhuriyet'ten Günümüze Demokratik Yönetim Anlayışının Gelişimi*, Yeni Türkiye, 23-24, 3719-3732.
- Önen, Ş. (2006), *Türkiye'de Belediye Yönetimi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Özerçen, S. (2017), *Üniter ve Federatif Devlet Yapılarında Yerel Yönetimlerin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Özmen, A. (2012), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasalarda Merkezi Yönetim - Yerel Yönetim İlişkileri*, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 2(2), 171-175.
- Öztürk, N. K. (2015), *Yönetim: Temel Kavramlar ve Uygulamalar*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 3. Baskı.
- Parlak, B. (2002), *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzylında Taşra Yönetimine İlişkin Anayasal - Yasal Gelişmeler ve Cumhuriyet'e Yansımalar*, Akademik Araştırmalar Dergisi, 3(11), 37-50.
- Parlak, B. (2020), *Türkiye'de Yerel Yönetimler: Tarihçe, Mevzuat, Yapı ve İşleyiş, Değişim* Yayınları, İstanbul.
- Parlak, B. & Doğan, K. C. (2018), *Yeni Yönetim Sistemine Göre Türkiye'de Kamu Yönetimi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Parlak, B. & Sobacı, M. Z. (2012), *Ulusal ve Küresel Perspektifte Kamu Yönetimi: Teori ve Pratik*, MKM Yayınları, Bursa, 4. Baskı.
- Pirler, O., Gürsoy, E. Z. & Baş, A. (1997), *İl Düzeyinde Merkezi İdare – Mahalli İdare Görev Bölüşümü*, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, Ankara.
- Sarıca, R. (1972), *İdare Hukuku Ders Notları*, Kömen Teksir Bürosu Yayınları, İstanbul.
- Şaylan, G. (1976), *Mülkî İdare Amirliği Sisteminin Belirleyici Özelliği: Merkezilik*, Toplumsal İlişkileri Açısından Mülkî İdare Amirliği Sistem ve Sorunlar (Ed. K. Fişek), Türk İdareciler Derneği Yayını, Ankara.
- Şener, S. (1997), *Osmanlı İmparatorluğunda Yerel Meclisler (1839-1913)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şengül, R. (2013), *Yerel Yönetimler*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 3. Baskı.
- Tural, E. (2005), *Minyatür Bir Tanzimat Ülkesi: Lübnan ve 1861 Lübnan Vilayet Nizamnamesi*, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 14(2), 65-91.

- Yaylı, H. (2015), *Türkiye’de Mahalli İdarelerin Tarihi Gelişimi*, Yerel Yönetimler (Ed. K. Görmez), Orion Yayınevi, Ankara, 25-81.
- Yaylı, H. & Gönültaş, Y. C. (2018a), *Türkiye’de İdareler Arası İlişkide Büyükşehir ve Büyükşehir İlçe Belediyeleri*, Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Etkin Belediyecilik Uygulamaları (Ed. M. Mecek, B. Parlak, E. Atasoy), Nobel Yayınevi, Ankara, 803-813.
- Yaylı, H. & Gönültaş, Y. C. (2018b), *Uluslararasılaşan Yerel Yönetimler: Yerel Dış Politika (Paradiplomasi) Kavramına Teorik Bir Bakış*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), 271-288.
- Yılmaz, V. (2018), *6360 Sayılı Yasa ile Uygulamaya Konulan Büyükşehir Modelinin Yerel Halka Yansımaları: Hatay, Malatya, Manisa ve Van Büyükşehir Belediyesi*, Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 5(30), 4364-4378.
- Yılmaz, V. & Mecek, M. (2019), *Türkiye’de Mahalle Yönetimlerinin Tarihsel Gelişimi ve Hukuki Statüsü*, İdealkent Dergisi, 10(27), 769-799.
- Yılmaz, V. & Mecek, M. (2021), *Kavram ve Kuramsal Açından Türkiye’de Dijital Kamu Yönetimi ve Dönüşümü*, Kamu Yönetiminde Değişim Olgusu: Global Trendler ve Yeni Paradigmalar (Ed. B. Akıncı), Nobel Yayınları, Ankara, 103-138.

The European Parliament's Position beyond National Interests: a Case Study of Kosovo¹

İmren ALAKUŞ

Asst. Prof. Dr., Final International University,

imren.alakus@final.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2317-2249>

Makale Başvuru Tarihi : 16,11.2023

Makale Kabul Tarihi : 25.12.2023

Makale Yayın Tarihi : 31.12.2023

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.10447112

Abstract

Keywords:

European Union,
European
Parliament,
Normative Power
Europe

The foreign policy field of the European Union (EU) is an intergovernmental in nature. Therefore, the powers of supranational institutions are limited. However, the limited power of the European Parliament (EP) in this area is controversial. In addition to its formal powers, the EP also has parliamentary diplomacy tools. The EP obtains the opportunity to direct contact with target actors with the help of parliamentary diplomacy tools. The EP is an elected institution, not an appointed one, so its involvement in policy is very important. In this study, the policies and attitudes of the EU and EP towards the case of Kosovo were researched. The comparison of the EU's policy and the EP's position is made using basic normative elements in the light of normative power. This enables an analysis of priority of normative values or national interests in the EU's policy and the EP's position.

Avrupa Parlamentosu'nun Ulusal Çıkarlar Ötesinde Tutumu: Kosova Örnek Çalışması

Özet

Anahtar Kelimeler:

Avrupa Birliği,
Avrupa
Parlamentosu,
Normatif Güç
Avrupa

Avrupa Birliği'nin (AB) dış politika alanı hükümetlerarası yapıdadır. Bu nedenle, ulusüstü kurumların yetkileri sınırlıdır. Fakat Avrupa Parlamentosu'nun (AP) bu alandaki sınırlı gücü tartışmalıdır. Bu alanda, AP'nin resmi gücünün yanında parlamenter diplomasi araçları vardır. AP, parlamenter diplomasi araçlarının yardımıyla hedef aktörlerle doğrudan iletişim kurmaktadır. AP, atanmış kurum değil seçilmiş kurumdur bu nedenle, bu politikaya dahil olması önemlidir. Bu çalışmada, AB ve AP'nin Kosova örnek olayına yönelik tutum ve politikaları araştırılmaktadır. AB'nin politikası ve AP'nin tutumunun karşılaştırması normatif güç ışığında ana normatif unsurlar kullanılarak yapılmaktadır. Dolayısıyla, AB'nin politikasındaki ve AP'nin tutumlarındaki ulusal çıkar veya normatif değerlerin önceliğine ilişkin analiz yapılabilmektedir.

¹ This study is based on author's PhD dissertation completed under the supervision of Prof. Dr. Armağan Emre Çakır.

INTRODUCTION

The EP is the only democratically elected body of the EU, so its participation in all EU policies, including foreign policy, is democratically important. Many scholars do not include the EP in their analysis of EU foreign policy. This is because the EP does not have primary powers in this policy area. However, there have been studies, albeit limited, examining the powers and roles of the EP in foreign policy. For example, the role of the EP on foreign policy was analysed based on its parliamentary groups (Fiott, 2015), budget power (Rosen, 2014), inter-parliamentary delegations (Herranz, 2015) and formal powers and indirect channels (Diedrichs, 2004). In recent years, the EP has been discussed from a more technical and broader perspective, examining the EP's main sensitivities in voting on foreign policy issues (Raunio and Wagner, 2020), the relationship between parliamentary and executive diplomats in crisis situations (Fonck, 2018) and the EP's formal and informal powers in security policy (Rosen and Kaube, 2018).

In addition to these, The Lisbon Treaty had positive impact on the studying the EP's powers. For example, Servent (2014) analyzed the power of the EP in international agreements after the Lisbon Treaty, Herranz (2014) examined the cooperation between national parliaments and the EP within the field of foreign and security policy, one of the novelties of the Lisbon Treaty, and Feliu and Serra (2015) researched the role of the EP in promoting human rights after Lisbon Treaty. The role of the EP not only on human rights, but also on democracy, which is one of the normative values, was examined. Immenkamp and Bentzen (2019) analyzed the diplomatic impact of the EP on Ukraine and focused on its role and tools in democracy support. However this study examines the EP's position in Kosovo by investigating all the powers of the EP, rather than dealing with one power of the EP. In some of the studies examining role of the EP in foreign policy, the effects of the EP were examined based on case studies (Redei and Romanyshyn, 2019; Redei, 2013). In these studies, analyzes were made on the basis of certain events. However this study presents a holistic approach by analyzing the EP's attitude towards a case study (Kosovo) in different periods in the light of normative power elements. In addition, this study does not only examine the EP's attitude but also the EU's position. Thus, it is evaluated whether the EP differs from the EU decision-making mechanism. Therefore, this study differs from the others in 3 fundamental points. First, all the powers of the EP are researched second, different periods are examined for the case study, and finally, a comparison is planned by examining the attitudes not only of the EP but also of the EU.

This study argues that the EP does not consider national interests to shape its attitudes, which makes it different from the EU decision-making mechanism. In the study, the EU attitude and the EP attitude are treated as two separate positions. The EU position/policy refers to the position/policy in the light of the documents adopted in the framework of the Council of Ministers and the Council of the EU, while the EP's position refers to the documents adopted by the EP as an EU institution.

MAIN ELEMENTS OF SHAPED POLICIES IN THE FRAMEWORK OF NORMATIVE POWER EUROPE

The under-researched dimensions (cognitive and ideational) of EU foreign policy have been discussed in the NPE (Niemann, 2010). Manners defined normative power as the ability to shape what is normal in international relations. One of the arguments of NPE is that the EU places norms and principles at the centre of its relations with member states and the world. According to Manners certain norms define the goals of the EU and guide its actions in world politics. Manners (2002) states that there are five basic norms within the framework of Union law and policies. These are peace, freedom, democracy, the rule of law and respect for human rights and fundamental freedoms.

The critical point about normative power is that there is no clear framework for defining normative power. In this context, Manners (2009) has developed a normative power method that includes principles, actions and influence. Forsberg (2011) has developed a normative power framework consisting of four different mechanisms: persuasion, invoking norms, shaping discourse, and power of example. Arne Niemann and Tessa de Vekker (2010) make their analysis based on three factors: normative intent, normative process and normative effect. This study aims to examine adopted policy in the light of normative power rather than examining normative power. For this reason, presence or centrality of normative values and target actors' needs and wishes in adopted policy will be discussed.

Firstly in the NPE context it is an important issue whether the main focus of the EU's policy towards the relevant country is norms. Arne Niemann and Tessa de Vekker (2010) first question in their analysis whether the EU is serious in its normative commitment. Diez (2013) stresses the normative power's commitment to international norms, whether for self-interest or not.

Based on the importance and centrality of normative values, the EU has been criticized from various perspectives. One argument on this topic is that the EU insists on norms because of its strategic or economic interests. In this context, it has been stated that these interests may be hidden under the cover of values and norms rhetoric (Diez, 2005; Langan, 2012). Another view on the instrumentalization of normative power belongs to Cebeci (2012). She states that the concept of normative power is a tool to achieve the goals of the EU. In this framework, the opinion of Adrian Hyde-Price is also important. Hyde-Price (2006) argues that the EU as a whole is used as a tool by powerful member states to shape foreign policy in a way that is beneficial to them.

In this context, another aspect of the discussions has been the issue of priority. According to the argument, states sacrifice values when they conflict with basic national interests. In the EU framework, it has been argued that the EU may act on ethical concerns in some countries or regions where the great powers do not have significant strategic interests (Hyde-Price, 2006). Michael Merlingen (2007) has also criticized in the same direction and states that European foreign policy has strategic calculations and this strategic calculation takes precedence over the normative agenda.

Despite these discussions, Diez (2005) emphasizes that strategic interests and norms cannot be easily distinguished from each other. Nathalie Tocci (2007) has also defended a similar view. For Tocci, the pursuit of strategic goals does not simply mean that it is contrary to normative power characteristics. At the same time, Tocci states that normative values can also form the basis of strategic goals.

It is difficult to distinguish norms from interests, and its discussion goes beyond the study's focus. Based on these criticisms, in order to analyze the importance of norms in the case study, one basic question needs to be asked: Are norms of primary importance in the EU's policy and EP's position towards the target country? The main objective of the question is to understand the importance of norms in the EU's policy and EP's position towards the target country.

Another issue is about target actors' needs and wishes. Perception of the target country or region was not included in the initial analyses. Elizabeth De Zutter (2010) was the first to detail the importance of recognition of normative power by others.

Chaban, Masselot and Vadura (2015) emphasize that normative power moved beyond the questions of "what does the EU do?" and "what is the EU?" and they added question of "what does the EU look like?" to the frame. Esther Barbé and Elisabeth Johansson-Nognés (2008) underline the importance of the role of the target actor by expressing that ethical action is subjective. Emilian Kavalski (2013) emphasizes that

normative power emerges in relation to the intersubjective environment in which it is exercised. Kavalski notes that an actor's international identity is mostly about recognition, not just talent. Richard Whitman (2013) states that unless the target actors accept it, progress cannot be achieved even regarding universally accepted values. Shortly, normative power emerges on a relational basis, and the perception of target actor is of vital importance.

Stefan A.Schirm (2010) states that the inclusion of dominant interests and / or ideas in other countries in the strategies of the leading powers is the condition for them to be able to prevent negative reactions and receive support from the target actor. Based on this argument, Kavalski (2013) states that the most reliable incentive is adding dominant ideas and interests in target states to the normative power strategy. However, needs or wishes of target country or region may change over time. For this reason, it is stated that the method of normative power should be appropriate to changing needs and wishes of the target actors (Strubbs, 1991 quoted in Kavalski, 2014). In this framework, it can be concluded that it is not correct to apply the same policies to each target actor.

Hiksi Haukkala (2008) evaluates the issue through enlargement and states that the adoption of the EU normative agenda is based on its legitimacy in the eyes of the target states. Because, on the basis of this relationship, there are financial incentives, expectation of concrete membership and European identity.

Kavalski (2013) also shows the mechanism of Europeanization as an example of this subject. He discusses that the features in the Europeanization mechanism that are developed for the candidate states and neighboring countries are not suitable for the non-European area. In short, it has been emphasized that these countries do not see the EU as a magnet. For this reason, it can be said that the relationship should be designed not only from the EU perspective, but also from the target country perspective.

It is an important issue whether adopted position or policy for the target country is related to the local context. A question to be asked in this context is as follows: Are the promoted norms key for the target country? This question is important because normative power implies a form of relationship and therefore the role of the local actor is important.

THE ROLE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT IN THE NORMATIVE POWER EUROPE

According to Article 10 of Consolidated Version of the Treaty on European Union, the EP represents citizens directly at Union level. Members of the EP are elected directly by EU citizens so the EP constitutes the democratic aspect of the EU. In addition, according to the second paragraph of Article 14 of the treaty, "Representation of citizens shall be degressively proportional, with a minimum threshold of six members per Member State. No Member State shall be allocated more than ninety-six seats." This paragraph is in accordance with the pluralism emphasis in the 2nd article of the treaty (European Commission, 2016). Democracy and pluralism are important features of the EP. Therefore, it would not be wrong to say that the formation of EP is based on normative values. In addition, the credentials of selected members are verified to confirm that they do not have a role incompatible with being an EP member. An example of this is membership in any member state parliament or government (European Parliament, 2022). In addition, decisions in the EP are taken by majority, not unanimity (European Parliament, 2022). Their meaning is that EP members are independent of national politics and national interests. Thus, the EP's stance on foreign policy issues can be expected to be independent of national interests and identities, and to be in the direction of normative values.

The foreign policy field of the EU is an intergovernmental area, the EP has only information and consultation rights (European Commission, 2016). However the EP makes contact directly with the target

actors through parliamentary diplomacy. Parliaments participating in parliamentary diplomacy seek to complement, enrich and develop policies (Bajtay, 2015). The EP shows its foreign policy perception with its direct contacts in foreign policy through parliamentary diplomacy. The EP has organs and tools through which it can communicate with external actors. These are European Parliament's Committee on Foreign Affairs (AFET), reports and resolutions and delegations.

AFET is responsible for strengthening political relations with third countries through international agreements. It deals with issues which are related to human rights, protection of minorities and promotion of democratic values in third countries (European Parliament). AFET publishes reports (Rumrich, 2006) and it is visited both by officials of the EU and third countries, and by non-governmental visitors (such as journalists, think tanks etc.) (European Parliament).

EP resolutions, another parliamentary diplomacy tool, are an important tool to be known for the EP's views. Resolutions adopted by the EP in the field of CFSP are used for making a statement about an international situation or revealing EP's position on a particular issue in the intra-EU process. Most resolutions concern the role of the Union in the context of normative values (Wessel, 2019). Reinprecht and Levin state that although these documents are not given much importance in Europe, they are front-page news outside (Reinprecht and Levin, 2015).

Another contact point in parliamentary diplomacy is EP delegations. EP delegations are official groups of EP members and they engage with countries, regions or organizations outside the EU. There are two types of delegations: permanent delegations and ad-hoc delegations (European Parliament). Permanent delegations towards third countries meet twice a year (one in Europe, one outside the EU). Foreign representatives attend a joint session with EP members on current issues at joint meeting in Brussels. These meetings are open to the public. On the other hand, during visits outside the EU, EP members come together with all relevant political forces, parties and civil society representatives in each country (Redei, 2013). They also meet with groups suffering from specific problems, economic groups, opposition party members and others. Through these delegations, the EP gets qualified information about the dynamics of each country. Ad-hoc delegation is formed in response to specific political situations and to observe electoral processes (Herranz, 2005).

With parliamentary diplomacy, the EP has gone beyond the area where treaties limit it (Stavridis, 2016). The features of parliamentary diplomacy tools are that they deal with normative values, aim to reach all groups and are transparent. Shortly, by dint of its formation, institutional structure and parliamentary diplomacy tools, the EP can move in the direction of normative values in foreign policy.

STRATEGIES OF THE EUROPEAN UNION AND THE EUROPEAN PARLIAMENT TOWARDS KOSOVO

In the 1980s, tension between Serbia and Kosovo Albanians began to intensify. As a result of Serbia's random and disproportionate violence, North Atlantic Treaty Organization (NATO) airstrike began on March 24, 1999 (European Parliament). The United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK) was established on June 10, 1999 by the United Nations Security Council (UNSC) Resolution 1244. This resolution granted autonomy to Kosovo. With this resolution, Kosovo was removed from the Serbian administration and came under the auspices of the UN (UNSC, 1999).

In April 2002, it was stated that before discussing the final status of Kosovo under the UN framework, Kosovo institutions and society must demonstrate their readiness for it. For this, evaluation criteria were determined. These criteria were existence of effective, representational and functioning institutions, the rule of law, free movement, respect for the right of return and stay of all Kosovars, development of a sound basis

for a market economy, clarity of property rights, normalization of dialogue with Belgrade and downsizing and transforming the Kosovo Protection Corps in accordance with its mandate (UNMIK, 2002). With the publication of the “Standards for Kosovo” in December 2003, the fulfillment of eight criteria before the final status discussion was approved (UNSC).

In this section, positions of the EU and EP towards Kosovo are examined for the period of status debates and the post-independence and it is discussed whether normative values and local context are taken into account in their stances. In addition, difference between the EP’s stance and the EU’s strategy is discussed.

European Union’s Kosovo Policy

It is possible to examine from the documents whether the EU's policy towards Kosovo is based on normative power elements. On February 24, 2003 European Council Conclusion, it declared unconditionally support the policy of “standards before status” and it said that UNSC Resolution 1244 remained the basis of the EU policy towards Kosovo (Council of the European Union). In this document, although the EU emphasized normative values by supporting the standards, the EU stated the problems arising from status ambiguity in its previous documents. For example, the Council stated in 2001 that private investment was insufficient due to insecurity, property problems and uncertainty of future status (Council of the European Union, 2001). In addition, the Commission noted that the uncertainty of Kosovo's future status, fears about security and desperate employment prospects negatively impacted the return of Kosovo Serbs and other communities (European Commission, 2005). However, in practice, the EU followed the UN and preferred to ignore the problems it mentioned. In addition, due to Kosovo’s uncertain status the EU had inability to integrate Kosovo into the Stabilization and Association Process for the Western Balkan region which plans to bring peace and stability and bring countries closer to EU standards (Palokaj, 2015).

The EU's stance on the implementation of standards did not change in changing situations or events. For example, in March 2004, the European Council adopted a document on the conflict between Serbs and Kosovo Albanians in Kosovo. In this document, it reiterated its support for the implementation of Resolution 1244 and the policy of standards before status (Council of the European Union, 2004). The EU interpreted the crisis in this period not as a result of social fatigue in Kosovo, but simply as a lack of standards. However, the UN and other international officials stated that some of these attacks were spontaneous, while the other part was organized by radical forces (Kim and Woehrel, 2008). That is, the uncertainty in Kosovo increased the violence.

In this period, the UN, under the leadership of Kai Eide, decided to prepare an evaluation study to examine the implementation of standards and situation in Kosovo (UNSC, 2005). Meanwhile, on the EU front, Javier Solana and Olli Rehn were tasked by the Council in February 2005 to examine the possible contributions of the EU to the implementation of Resolution 1244 and the role of the EU in the future stages in Kosovo. In their joint report of 14 June 2005, Solana and Rehn stated that the EU should continue to support UNMIK and the implementation of standards and emphasized that it should be closely involved in Kai Eide's work (Council of the European Union).

Shortly after this joint report, the European Council addressed this issue in its 2005 document. In the document, the European Council stated that rapprochement with the EU would depend on full implementation of the standards and therefore the EU would continue to follow this process closely (Council of the European Union, 2005). It can be said from the document that norms were key in the EU’s attitudes towards Kosovo. In short, the EU's position in the evaluation process of the implementation of the standards became in favor of supporting the standards.

Meanwhile, Eide completed report and Eide declared that the implementation of standards in Kosovo was uneven but it was time to move on to the next stage of the political process (UNSC). Martti Ahtisaari was appointed by the UN as Special Envoy to lead the political process to determine the future status of Kosovo (UN, 2005). After this step, Solana and Rehn prepared the second joint report. The report of 9 December 2005 emphasized implementation of standards. In other words, it was stressed in the report that both status and standards should be considered together. In this report, the post-status role of the EU was also discussed. It stated that the EU could take responsibility for the police, the rule of law and some remaining economic areas in Kosovo (Council of the European Union). With this report, the EU touched upon the status issue for the first time.

While this process was ongoing, Solana and Rehn published their third report in July 2006. In the report, it was stated that the EU planned to be the “driving force” in the future international structure. The fields and positions that the EU intended to take place in Kosovo were clearly stated in this report. The report stated that EU would support rule of law, representative office and Kosovo’s progress in Stabilisation and Association Process (Council of the European Union). With this report, it has been seen that the EU started to focus on the post-status process. But it refrained from adopting a clear stance on status.

In the status negotiations, there was no result because Belgrade demanded the autonomy of Kosovo within Serbia, while Pristina insisted on independence. Ahtisaari declared that the appropriate preference for Kosovo was independence to be overseen by the international community for the initial period. On the basis of this opinion, Ahtisaari's Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement included provisions regarding the Special Representative, the International Civilian Representative and the rule of law mission (UNSC, 2007). Only the Pristina authority accepted this proposal, Serbia rejected it and Russia threatened to veto the proposal at the UNSC. Therefore it was agreed to initiate a monitoring process to deal with this dispute (Griçevci, 2011). A troika consisting of EU, Russian and US officials undertook negotiations for the agreement between Belgrade and Pristina (UNSC, 2007).

In the process of discussing the troika negotiations, it was conveyed in the EP session that Solana, on the 10 July 2007 meeting with the UN Secretary General, said that it would not be beneficial to postpone the Kosovo issue any longer (European Parliament, 2007). Solana was not the only example of this issue. During this period, EU institutions continued to discuss the status issue vigorously. In the EP session, the President of the Council, Manuel Lobo Antunes, stated that the EU should be at the forefront in solving the problems related to Kosovo, since the problem was in the European region, and the status quo was unsustainable (European Parliament, 2007). Until the the Ahtisaari proposal, the EU repeatedly stressed that standards were indispensable in its documents. However, although there was a change in these emphases after the Ahtisaari proposal, an official document supporting Ahtisaari’s proposal was not published.

No agreement could be reached in the negotiations between Belgrade and Pristina for 4 months (UNSC, 2007). At the European Council meeting after the troika negotiations, it was stated that the status quo in Kosovo was unsustainable and it was emphasized that progress towards the Kosovo status solution was needed for regional stability. It was also stated that the resolution of Kosovo's ambiguous status would not set any precedent and was a unique situation. It was also underlined that the EU was ready to play a leading role in strengthening stability in the region and implementing the solution that determined the final status of Kosovo (Council of the European Union, 2007). Thus, after exhaustion of remedies, the EU strongly stated that the status quo was unsustainable.

The EU, until the UN took a step the clarify the status, only focused on standards. It is another reality that standards cannot be achieved without status. Because, as explained above, Kosovo had economic and social

difficulties due to the lack of clear status. It adhered to the standards in its documents but the situation in Kosovo was not sufficiently taken into account. Therefore, in the period of status debates, it can be said that the norms were at the center of the documents but the EU did not be successful in considering the local context because these norms were not key for Kosovo in that period.

Kosovo declared its independence on 17 February 2008 after the problem could not be resolved through dialogue. It was stated that this declaration reflected the will of the citizens and it was committed to implement the Ahtisaari plan (Kosovo National Authorities). Serbia, on the other hand, declared that it would never recognize the independence of Kosovo. Russia also agreed with Serbia and stated that this declaration was a dangerous example (UN, 2008).

At the meeting of 18 February, the Council stated that with this declaration, Kosovo committed to the principles of democracy and equality of all citizens, the protection of Serb and other minorities and the protection of cultural and religious heritage, as well as international supervision. The Council underlined that the member states would decide on their relations with Kosovo in accordance with national procedures and international law. In addition, the Council emphasized that Kosovo was an unprecedented case study that did not question the principles of sovereignty and territorial integrity, the Helsinki Final Act, the UN Charter and Security Council Resolutions (Council of the European Union, 2008).

Most EU states quickly recognized the new state. But the EU's five member states - Southern Cyprus, Greece, Romania, Slovakia and Spain - refused to recognize it. One of the meanings of the divergence between the members was that as a condition of membership, the EU would not ask Serbia to recognize Kosovo as an independent state (Economides and Ker-Lindsay, 2015). The five EU members, that do not recognize Kosovo, refrained from that this situation would set an example for some independence movements in their own territories (Ducasse-Rogier, 2011).

Within the framework of Consolidated Version of the Treaty on European Union, the EU did not use the common position and common strategy, which are the tools in foreign policy (European Commission, 2016). On the other hand, the EU provided significant assistance to the new state with its tools but the lack of common position harmed these structures. For example, there were problems with the deployment of the rule of law mission, the representation of the International Civilian Representative/EU Special Representative with double hat, and the intention to increase the function of the Liaison Office (Greiçevci, 2011). One aspect of these tools was to spread norms in Kosovo (European Parliament). However, lack of common position harmed the normative intentions.

The EU's inability to speak with one voice damaged both the provisions within the scope of the foreign policy and the tools in Kosovo. Thus normative values were overshadowed by the security concerns of the five member states. In addition, it can be said that the local context was not taken into account because Kosovo's need in this period was to be recognized as a state. In the process of the status debates, the focus was on standards and the local context was ignored, but in this period, both the normative values and local context were not taken into account due to member state interests.

European Parliament's Stance on Kosovo

The EP started to articulate the status issue 3 years after the adoption of the UNSC Resolution 1244. For example, in a resolution it adopted, the EP asked the Council and the Commission to consider defining a strategy for Kosovo's future, reviving regional cooperation, and fully and effectively integrating Kosovo into EU policies. The resolution also stated that the future of Kosovo would depend on successfully implementing and strengthening reforms (European Parliament, 2002). Kosovo's uncertain status prevented

its integration into EU policies. Therefore, with these statements, the EP emphasized the clarification of Kosovo's status.

In another EP resolution, the EP mentioned that many secondary problems could not be effectively resolved without defining Kosovo's final status. The EP recommended the EU play a more active role in setting a time frame and roadmap to reach a conclusion on Kosovo's final status, preferably within the next two years (European Parliament, 2003). The EP thought that without the status, the standards could not be achieved and the existing problems could not be solved. After the events of 2004, the EP condemned the ethnically motivated violence on 17-18 March 2004 and called for a quick and definitive end to all violence and unlawful acts. It called for the Council to work towards the final status of Kosovo (European Parliament, 2004).

The EP continued its previous positions on status issue after the 2004 attacks and, unlike the previous period, referred to the role of the EU more frequently. For example, in the EP session, EP member Lagendijk stated that the EU held the prizes for Kosovo and Serbia and therefore had to take the lead in the status discussion regardless of Europe's will and intention. EP member Richard Howitt also emphasized that Europe today invested 25 times more money and 50 times more troops per capita in Kosovo than in Afghanistan (European Parliament, 2005). These statements were a criticism to the EU. Because, although the EU had the potential and effective tools, it refrained from adopting an active stance on the status issue.

The EP adopted a resolution on this issue. In this resolution, the EP called on the Council and the Commission to take a leading role in preparing the negotiations on Kosovo's final status (European Parliament, 2005). The EP continued to press on EU about this issue because negotiations on the final status had started. For example, in a resolution the EP called on the Council to take an active role in a constructive solution. In addition, the EP called on the Council, the Commission and the member states to define a common strategy, actively participate in the negotiations, and cooperate closely with the UN (European Parliament, 2004). The EP reiterated the necessity of resolving the status issue in its documents and called for the EU to take a lead by speaking with one voice on this issue.

After the Ahtisaari report and proposal were announced, the EP clearly stated its position on the issue, unlike the EU, in its resolution of 29 March 2007. In this resolution, the EP fully supported the Ahtisaari Plan and stated that sovereignty overseen by the international community was the best option. In the resolution, it was emphasized that the EU member states should define a common position towards Kosovo and speak with one voice and continue this in the international arena, especially in the UNSC (European Parliament, 2007). This report is important as it is the EP's first official position on the Ahtisaari Plan. At the same time, it asked to influence intra-EU decision making process in the direction of being one voice with its resolution.

The EP insisted on status resolution in its reports, resolutions and sessions. The EP argued that the status issue should be resolved in order to fulfill the standards and ensure the welfare of the people of Kosovo, thus it can be said that the EP took the problems at the local level seriously. Therefore, the local context was the basis of its attitude. The EP did not ignore standards but it thought that standards could be achieved with clear status. Thus, in this period, problems in local context were dominant in the EP's stance.

The reactions of the EU and the EP also differed in Kosovo's declaration of independence. The EP's response to the declaration was unequivocal. This issue was discussed in the EP session one day after Kosovo declares independence. The EP President said that this decision was expected and it showed will of people in Kosovo to make a decision about their future. He emphasized that Kosovo was not a precedent, was a unique situation and so could not be compared with others. The president stated that the duties and responsibilities of the EU and the EP were to support the political leaders in Kosovo to create democratic political

institutions that respect the freedom and rights of all citizens. There were also EP members who did not agree with this speech and attitude. For example, Boguslaw Rogalski stated that Kosovo's declaration of independence came to mean a violation of international law and with the declaration nationalism would grow. Ján Hudacký also stated that Kosovo's declaration of independence would set a dangerous precedent for regions and various countries around the world (European Parliament, 2008). Swoboda stated that no other solution was found (European Parliament, 2008). In short, it was largely underlined in the session that the independence of Kosovo was the inevitable end.

The EP adopted a resolution on this issue. In this resolution, it called on the Commission to closely monitor the full implementation of the conditions in the settlement proposal. In addition, EP requested from Commission, together with the Council, to implement the necessary coordination arrangements so that various EU actors in Kosovo could speak with one voice (European Parliament, 2008). The EP stated that the EU should speak with one voice for its own initiatives. In other words, it saw speaking with one voice as not an arbitrariness but a necessity.

The EP's calls to speak with one voice to the EU continued with its documents. For example, the EP resolution of February 5, 2009, encouraged states that did not recognize the independence of Kosovo to recognize independence (European Parliament, 2009). In another resolution, the EP stated that it would welcome all member states to recognize Kosovo. In the resolution, the importance of all countries' EU integration processes in the region for regional stability was emphasized, it was underlined that the expectation of accession to the EU would be a strong incentive for requested reforms from Kosovo, and it was called for steps to be taken to make this expectation more concrete for both the government and the citizens (European Parliament, 2010). In this resolution, the EP, by mentioning expectation of accession, linked the possibility of Kosovo's adoption of standards/norms to the common position of the EU.

In addition to the resolutions and debates, inter-parliamentary meetings were also held between the EP and Kosovo. The EP held meetings with Kosovo as well as with other Western Balkan countries. However these meetings were made informally before Kosovo declared its independence. The first official meeting was held on 28-29 May 2008 (European Parliament, 2009). An important point is that UNMIK representatives were not invited to these meetings after Kosovo declared its independence. In addition, at these meetings, the Kosovo flag appeared for the first time in an EU institution (Redei, 2013). In other words, the EP treated Kosovo as a normal state.

A Joint Parliamentary meeting, another example of direct contact, was held in 2008 between EP members and representatives of EU member states and Western Balkan countries. This meeting is the first known meeting between Serbian and Kosovo parliamentarians in an international field (European Parliament, 2008). At this meeting, the Council and the Commission communicated directly with Kosovo, without the UNMIK representative. Also at the meeting Kosovo was positioned on an equal footing with Serbia and others (Redei, 2013). EP member Lagendijk pointed to progress by emphasizing that the parties that did not want to sit together and listen to each other for years were sitting together (European Parliament, 2008). These two examples showed that the EP was consistent in its attitudes and made bold decisions because of its low adherence to protocols.

The EP showed a clear stance towards the Declaration of Independence, unlike the EU. In this period, local context and normative values were in the same basket because recognition or speaking with one voice was necessary for the tools and policies that could spread norms in Kosovo to function. Therefore, it can be said that in the period the EP formed its attitudes on basis of normative values and needs of local level. In

conclusion, the EP took steps in the direction local level in two periods. Because the EP ignored national interests it formed strategies on the needs of target country.

CONCLUSION

Attitudes of the EU and the EP towards Kosovo were examined for periods of status debates and the post-independence within the framework of normative values and local context. The EU's position was in favor of standards during the status debates but Kosovo did not be successful in meeting the standards due to its uncertain status. For this reason, it can be interpreted that the policy was not effective since the EU did not take into account local sensitivities and needs in its policy towards Kosovo and Kosovo did not adopt standards appropriately. On the other hand, in this period the EP supported strongly settlement of status issue. Although it did not seem to emphasize standards, it can be easily said that the EP gave importance to normative values like local context in this period, as it emphasized that standards could be achieved with clear status.

In the period of post-independence the EU did not speak with one voice because of national interests so it harmed its normative power identity and tools. In other words, normative values and local context were ignored because of national policies. In the period, the EP, unlike the EU, treated Kosovo as a state and called the EU to recognize Kosovo as a state so it can be said that the EP, in this term, gave importance to both normative values and local level.

Unlike the EU, which ignored the local level in both periods, the EP took into account the local level in both periods. As an EU institution, the EP differed from the EU in its stance which was adopted regardless of national interests and identities. In both periods, the EP emphasized values and norms in its documents but it thought of status settlement and recognition as a way to spread norms in Kosovo. Therefore, it stressed firstly and intensely on status issue and recognition. In conclusion, normative elements were included in the EP's stance towards Kosovo. Although the EP is not monolithic, its outputs are normative.

REFERENCES

- Bajtay, P. (2015). Democratic and efficient foreign policy? Parliamentary diplomacy and oversight in the 21st century and the post-Lisbon role of the European Parliament in shaping and controlling EU foreign policy. *EUI Working Papers*, 11.
- Barbé, E. and Johansson-Nognés, E. (2008). The EU as Modest 'Force for Good': the European Neighbourhood Policy. *International Affairs*, 84(1), 81-96.
- Cebeci, M. (2012). European foreign policy research reconsidered: constructing an 'Ideal Power Europe' through theory?, *Millennium*, 40(3), 563-583.
- Chaban, N. A. M. and Vadura, K. (2015). Introduction. Asia-Europe dialogue on norms: revisiting the role of norm-receivers in the conceptualisation of the 'normative power Europe'. *Asia Europe Journal*, 13(3), 233-239.
- De Zutter, E. (2010). Normative power spotting: an ontological and methodological appraisal. *Journal of European Public Policy*, 17(8), 1106-1127.
- Diedrichs, U. (2004). The European Parliament in CFSP: More than a Marginal Player?'. *The International Spectator*, 39(2), 31-46.
- Diez, T. (2010). Normative power as hegemony, *Cooperation and Conflict*, 48(2), 194-210.
- Diez, T. (2005). Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering 'Normative Power Europe', *Millennium*, 3, 613-636.

- Ducasse-Rogier, M. (2011). Kosovo: what the EU should not be expected to do. *Security and Human Rights*, 22(1), 29-35.
- Economides, S. and Ker-Lindsay, J. (2015). Pre-Accession Europeanization': The Case of Serbia and Kosovo. *JCMS*, 53(5), 1027-1044.
- European Commission (2016). Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. OJ C202.
- Feliu, L and Serra, F. (2015). The EU as a 'normative power' and the normative voice of the EP. Stavridis S. and Irrera D. (eds.), *The European Parliament and its International Relations*, Routledge.
- Fiott, D. (2015). The Diplomatic Role of the European Parliament's Parliamentary Groups. *SIEPS European Policy Analysis*, 3.
- Fonck, D. (2018). Parliamentary Diplomacy and Legislative-Executive Relations in EU Foreign Policy: Studying the European Parliament's Mediation of the Macedonian Political Crisis (2015–17). *JCMS*, 56(6), 1305-1322.
- Forsberg, T. (2011). Normative Power Europe, Once Again: A Conceptual Analysis of an Ideal Type. *JCMS*, 49(6), 1183-1204.
- Greïevci, L. (2011). EU Actorness in International Affairs: The Case of EULEX Mission in Kosovo, *Perspectives on European Politics and Society*, 12(3), 283-303.
- Haukkala, H. (2008). The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy. *Europe-Asia Studies*, 60(9), 1601-1622.
- Herranz, A. (2005). The inter-parliamentary Delegations of the European Parliament: National and European Priorities at Work, Esther B. and Herranz A. (eds), *The Role of Parliaments in European Foreign Policy: Debating on Accountability and Legitimacy*, Barcelona: Office of the European Parliament in Barcelona.
- Herranz-Surrallés, A. (2014). The EU's Multilevel Parliamentary (Battle)Field: Inter-parliamentary Cooperation and Conflict in Foreign and Security Policy. *West European Politics*, 37(5), 957-975.
- Hyde-Price, A. (2006). Normative 'power Europe: a realist critique. *Journal of European public policy*. 13(2), 217-234.
- Immenkamp, B. and Bentzen, N. (2019). Parliamentary Diplomacy: Democracy Support at the European Parliament: Dynamics and Transformations, Costa O. (ed.), *The European Parliament in Times of EU Crisis*, Palgrave.
- Kavalski, E. (2013). The struggle for recognition of normative powers: Normative power Europe and normative power China in context, *Cooperation and Conflict*, 48(2), 247-267.
- Kim, J. and Woehrel, S. (2008). Kosovo and US Policy: Background to Independence, Congressional Research Service Report for Congress.
- Kosovo National Authorities, 'Kosovo Declaration of Independence', <https://www.refworld.org/docid/47d685632.html> (accessed on 14 July 2022)
- Langan, M. (2012). Normative Power Europe and the Moral Economy of Africa–EU Ties: A Conceptual Reorientation of 'Normative Power, *New Political Economy*, 17(3), 243-270.
- Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?, *JCMS*. 40(2), 235-258.
- Manners, I. (2009). The EU's Normative Power in Changing World Politics. Gerrits A. (ed.), *Normative Power Europe in a Changing World: A Discussion*, The Hague: Netherlands Institute of International Relations.
- Merlingen, M. (2007). Everything Is Dangerous: A Critique of 'Normative Power Europe. *Security Dialogue*, 4, 435-453.

- Niemann, A. and Wekker, T. (2010). Normative power Europe? EU relations with Moldova. *European Integration Online Papers*, 14(14), 1-41.
- Palokaj, A. (2015). 'Kosovo-EU Relations: The History of Unfulfilled Aspirations', Kosovo Foundation for Open Society.
- Raunio, T. and Wagner, W. (2020). Party Politics or (Supra-)National Interest? External Relations Votes in the European Parliament. *Foreign Policy Analysis*, 16(4), 547-564.
- Redei, L. (2013). Normative Parliamentarians: The European Parliament's Role in the EU's Foreign Policy Process, *Central European University, Unpublished PhD Thesis: Hungary*.
- Redei, L. and Romanyshyn, I. (2019). Non-Parliamentary Diplomacy: The European Parliament's Diplomatic Mission to Ukraine. *European Foreign Affairs Review*. 24(1), 61-80.
- Reinprecht, M. and Levin, H. (2015). Democratization through public diplomacy: An analysis of the European Parliament's reaction to the Arab Spring, *CPD Perspectives on Public Diplomacy*, 6.
- Rosen, G. (2014). A Budgetary Advance: The European Parliament's Growing Role in EU Foreign Policy, *ARENA Working Paper*, 9.
- Rosén, G. and Raube, K. (2018). Influence beyond formal powers: The parliamentarisation of European Union security policy, *British Journal of Politics & International Relations*, 20(1), 69-83.
- Rumrich, L. (2006). The CFSP within the institutional architecture: the role of the European Parliament. *Hanse Law Review*, 2(2), 212-218.
- Schirm, S.A. (2010). Leaders in need of followers: emerging powers in global governance. *European Journal of International Relations*, 16(2), 197-221.
- Servent, A. R. (2014). The role of the European Parliament in international negotiations after Lisbon. *Journal of European Public Policy*, 21(4), 568-586.
- Stavridis, S. (2016). The European Parliament's contribution to the R2P debate: Lessons from the Libyan and Syrian conflicts. *Global Affairs*, 2(2), 187-201.
- Stubbs, R. (1991). Reluctant Leader, Expectant Followers: Japan and Southeast Asia. *International Journal*, 46(4), 1991, 649-667 quoted in Kavalski, E. The Shadows of Normative Power in Asia: Framing the International Agency of China, India, and Japan. *Pacific Focus*, 29(3), 2014, 303-328.
- Tocci, N. (2007). Profiling Normative Policy: The European Union and its Global Partners. CEPS Working Document. 279.
- Wessel, R. A. (2019). Legal Aspects of Parliamentary Oversight in EU Foreign and Security Policy, Vara J. S. and Sanchez-Tabernero S. R. (eds.), *The Democratisation of EU International Relations through EU Law*, Newyork: Routledge.
- Whitman, R. G. (2013). The Neo-Normative Turn in Theorising the EU's International Presence. *Cooperation and Conflict*, 48(2), 171-193.
- https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/74669.pdf (accessed on 22 April 2023).
- https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_01_226 (accessed July 12, 2022).
- <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9048-2004-INIT/en/pdf> (accessed 22 July 2022).
- https://www.consilium.europa.eu /ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/reports/85228.pdf (accessed 12 July 2022).
- <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10255-2005-REV-1/en/pdf> (accessed on 21 June 2022).
- https://www.consilium.europa.eu/ueDocs /cms_Data/docs/pressdata/en/reports/90537.pdf (accessed on 26 July 2022).

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16616-2007-INIT/en/pdf> (accessed on 14 July 2022).

https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/98818.pdf (accessed 23 March 2023).

<https://reliefweb.int/report/serbia/summary-note-joint-report-eu-high-representative-cfsp-and-eu-commissioner-enlargement> (accessed 24 July 2022).

<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0561:FIN:EN:PDF> (accessed on 22 February 2023).

https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/cont/dv/2_kosovo_note_/2_kosovo_note_en.pdf (accessed on 24 July 2022).

<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P5-TA-2002-0534+0+DOC+PDF+V0//EN> (accessed on 13 July 2022).

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-5-2003-0523_EN.pdf (accessed on 13 July 2022).

<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P5-TA-2004-0271+0+DOC+PDF+V0//EN> (accessed 13 July 2022).

<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20050413+ITEMS+DOC+XML+V0//EN&language=EN> (accessed on 13 March 2023).

[https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/ta/p6_ta-prov\(2005\)0131_/p6_ta-prov\(2005\)0131_en.pdf](https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/ta/p6_ta-prov(2005)0131_/p6_ta-prov(2005)0131_en.pdf) (accessed on 13 March 2023).

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2006-0037_EN.pdf (accessed on 13 March 2023)

[https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/ta/p5_ta-prov\(2007\)0097_/p6_ta-prov\(2007\)0097_en.pdf](https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/ta/p5_ta-prov(2007)0097_/p6_ta-prov(2007)0097_en.pdf) (accessed on 24 July 2022).

<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20080218+ITEMS+DOC+XML+V0//EN&language=EN> (accessed on 13 April 2023)

<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+IM-PRESS+20080215STO21491+0+DOC+PDF+V0//EN&language=EN> (accessed on 13 April 2023)

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2008-0174_EN.pdf (accessed on 21 April 2023)

<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P6-TA-2009-0052+0+DOC+PDF+V0//EN> (accessed on 21 April 2023).

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2010-0281_EN.pdf (accessed on 21 April 2023).

<https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/147246/20090811ATT59534EN.pdf> (accessed on 21 April 2023).

<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=IM-PRESS&reference=20080526STO29857&language=EN> (accessed on 13 April 2023).

<https://www.europarl.europa.eu/news/en/faq/4/verification-of-new-meps> (accessed on 20 July 2023).

<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/organisation-and-rules/how-plenary-works> ((accessed on 20 July 2022).

<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+RULES-EP+20100705+0+DOC+PDF+V0//EN> (accessed on 11 March 2023).

https://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200905/20090505ATT55147/20090505ATT55147_EN.pdf (accessed on 11 March 2023).

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/642210/EPRS_ATA\(2019\)642210_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/642210/EPRS_ATA(2019)642210_EN.pdf) (accessed on 21 March 2023).

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2007/385549/EXPO-AFET_ET\(2007\)385549_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2007/385549/EXPO-AFET_ET(2007)385549_EN.pdf) (accessed on 21 July 2023).

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-6-2007-09-26_EN.html?redirect (accessed 13 July 2023).

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-6-2007-07-11_EN.html?redirect (accessed 14 July 2023).

<https://news.un.org/en/story/2008/02/249372-ban-ki-moon-urges-restraint-all-sides-after-kosovo-declares-independence> (accessed on 14 July 2023).

<https://press.un.org/en/2005/sga955.doc.htm> (accessed on 14 July 2023).

<https://unmik.unmissions.org/pr719-address-security-council-michael-steiner-special-representative-secretary-general> (accessed on 14 April 2023).

<https://www.un.org/press/en/2003/sc7951.doc.htm>. (accessed on 14 April 2023).

<https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/02english/Res1244ENG.pdf> (accessed on 31 March 2023).

<https://digitallibrary.un.org/record/559052#record-files-collapse-header> (accessed on 13 July 2023).

<https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kos%20S2005%20635.pdf> (accessed on 23 July 2023).

<https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kosovo%20S2007%20168.pdf> (accessed on 19 July 2023).

<https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kosovo%20S2007%20723.pdf> (accessed 12 March 2023).

Uluslararası
Akademik
ISSN 2757-6469
Birikim Dergisi

31 ARALIK 2023 Cilt /6 Sayı/5

International
Journal of
ACADEMIC
Accumulation

Uluslararası Hakemli E-Dergi

<https://akademikbirikimdergisi.com>